

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

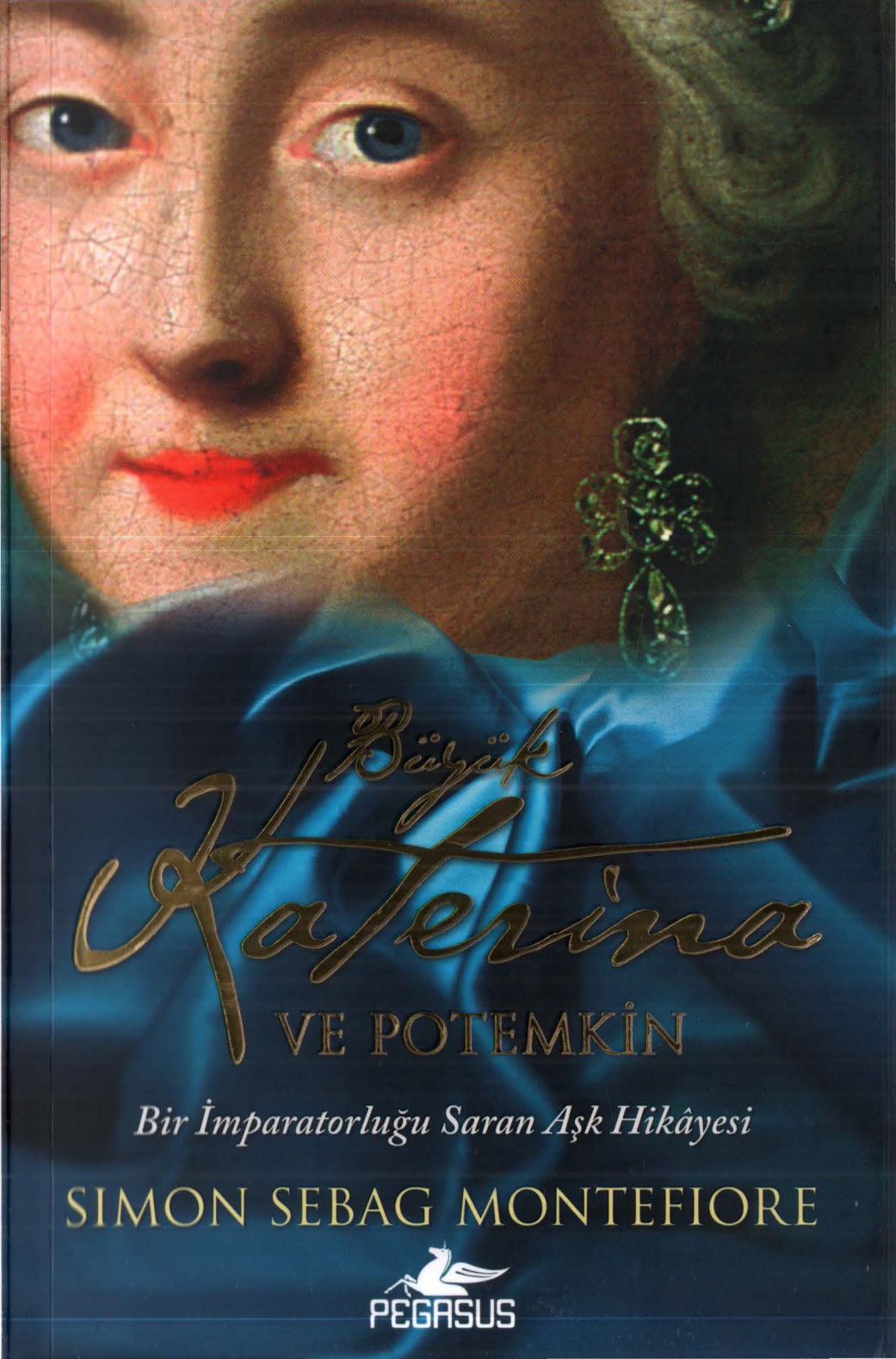
RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Büyük Katerina
VE POTEMKİN
SIMON SEBAG MONTEFIORE

Büyük
Katerina
VE POTEMKİN

Bir İmparatorluğu Saran Aşk Hikâyesi

SIMON SEBAG MONTEFIORE

“Evet, hepimiz Montefiore’yi araştırmacı gazeteciliği ve birkaç romanı ile tanıyoruz.

Ah, affedersiniz, tanıyorduk. Bu enfes çalışmasıyla birlikte artık ciddiye alınmayı hak eden bir tarihçi olduğunu da kanıtladı.”

Evening Standard

“Montefiore bu fevkalade biyografiyi masa başında değil, Moskova ve Petersburg arşivlerinde yüzlerce saatlık çalışmayla yazmış, bilgilerini teyit etmek için de eski Rusya İmparatorluğu’nda binlerce kilometre yol katetmiş. Buna yalnızca şapka çıkarılır.”

Philip Mansel, Spectator

“Bir İmparatorluk Rusya’sı uzmanı olarak, Montefiore’nin bizlere ustalıklı ve hakkaniyetli bir Potemkin değerlendirmesi sunduğunu söyleyebilirim. Birinci sınıf bir biyografi okuyacaksınız.”

Dr. Douglas Smith, Amazon

“Büyük Katerina ve Potemkin, bana yepyeni bir dünyanın kapılarını açtı. Kim ne derse desin yılın kitabı!”

Alain de Botton, Sunday Telegraph

“Simon Sebag Montefiore, inanılmaz bir öyküyü son derece mahir bir şekilde aktarıyor. Bence Potemkin’in abartılı kişiliğinden ve çevresindeki maceraperestlerden de keyif alıyor. Rus siyasetini, diplomasisini, saray komplolarını ve emperyal hedeflerini çok iyi biliyor. St. Petersburg, Viyana, Berlin ve İstanbul dörtgeninde gelişen tarihî olayları ele alış tarzı enfes. Potemkin ve Katerina ilişkisini en ince detaylarına kadar irdeliyor. Sarayın günlük hayatını etkileyici şekilde dile getirmiş. Böylesi çetrefil bir tarihsel dönem, ancak bu kadar berrak bir şekilde anlatılabilirdi.”

Adam Zamoyski, The Times

BÜYÜK KATERİNA VE POTEKİN

Bir İmparatorluğu Saran Aşk Hikâyesi

Pegasus Yayınları: 2388

Büyük Katerina ve Potemkin

Simon Sebag Montefiore

Özgün Adı: Catherine The Great & Potemkin: The Imperial Love Affair

Yayın Koordinatörü: Yusuf Tan

Editör: Onur Gayretli

Düzeltili: Mustafa Erdoğan

Sayfa Tasarımı: Ezgi Gültekin

Baskı-Cilt: Alioğlu Matbaacılık

Sertifika No: 45121

Orta Mah. Fatin Rüştü Sok. No: 1/3-A

Bayrampaşa/İstanbul

Tel: 0212 612 95 59

1. Baskı: İstanbul, Mayıs 2021

ISBN: 978-625-410-128-1

Türkçe Yayın Hakları © PEGASUS YAYINLARI, 2021

Copyright © Simon Sebag Montefiore, 2000

Bu eserin orijinal ilk basımı 2000 yılında Weidenfeld & Nicolson tarafından Londra, İngiltere’de gerçekleştirilmiştir.

Tüm hakları saklıdır. Bu kitapta yer alan fotoğraf/resim ve metinler Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.’den izin alınmadan fotokopi dâhil, optik, elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla kopyalanamaz, çoğaltılamaz, basılamaz, yayımlanamaz.

Yayıncı Sertifika No: 45118

Pegasus Yayıncılık Tic. San. Ltd. Şti.

Gümüşsuyu Mah. Osmanlı Sk. Alara Han

No: 11/9 Taksim / İSTANBUL

Tel: 0212 244 23 50 (pbx) Faks: 0212 244 23 46

www.pegasusyayinlari.com / info@pegasusyayinlari.com

SIMON SEBAG MONTEFIORE

BÜYÜK KATERİNA VE POTEKİN

Bir İmparatorluğu Saran Aşk Hikâyesi

İngilizceden çeviren:

İrem Sağlamer

PEGASUS YAYINLARI

Övgüler

“Muhteşem bir tarih kitabı!”

Jeremy Paxman, *Start the Week*

“Bu iddialı biyografi, sıra dışı bir adamın hayatını mükemmel bir şekilde yeniden canlandırmayı başarmış... Sebag Montefiore Rusya İmparatorluğu’nun en alengirli dönemine ayna tutuyor.”

Antony Beevor, *Sunday Times*

“Özür dilerim ama bu kitabı tanımlayacak kelime bulamıyorum... Ne diyeyim, harikulade!”

Mick Jagger, *Sunday Times*

“Büyük bir titizlikle ve olağanüstü bir coşkuyla arşivleri tarayan Montefiore, bugüne kadar neredeyse unutulmuş bir şahsiyetin Rus ve dünya tarihindeki yerini çok net ifadelerle yeniden belirlemiştir.”

Nigel Jones, *Sunday Express*

“Birazdan kapsamlı ve çok güzel yazılmış bir biyografi okuyacaksınız... Montefiore kıskanç komploculardan, aristokrat metreslerden, züppelerden, diplomatlardan ve maceracılarından oluşan yardımcı oyuncularını da ayrıntılarıyla ele almış.”

Christopher Hudson, *Daily Mail*

“Dikkat çekici nüansları yakalamış bir çalışma. Kapsamlı bir araştırma yaptığı çok net olan yazarın konusuna hâkimiyeti örnek niteliğinde. Yapıtı en yüksek sınıfın canlı pembe dizisi niteliği taşıyor. Potemkin’in kişiliğini mükemmel bir şekilde ortaya çıkarıyor... Potemkin bu çalışmada olanca muazzamlığıyla betimleniyor. Bu biyografi Prens Potemkin’e yeni bir hedef kitle ve tarihte yeni bir yer kazandıracak.”

Simon Heffer, *Country Life*

“Simon Sebag Montefiore, inanılmaz bir öyküyü son derece mahir bir şekilde aktarıyor. Bence Potemkin’in abartılı kişiliğinden ve çevresindeki maceraperestlerden de keyif alıyor. Rus siyasetini, diplomasisini, saray komplolarını ve emperyal hedeflerini çok iyi biliyor. St. Petersburg, Viyana, Berlin ve İstanbul dörtgeninde gelişen tarihi olayları ele alış tarzı enfes. Potemkin ve Katerina

ilişkisini en ince detaylarına kadar irdeliyor. Sarayın günlük hayatını etkileyici şekilde dile getirilmiş. Böylesi çetrefil bir tarihsel dönem, ancak bu kadar berrak bir şekilde anlatılabildi.”

Adam Zamoyski, *The Times*

“Muhteşem yazılmış bir yaşam öyküsü; insanı şaşırtmayı başaran bir kitap. Sadece Potemkin’i ve kariyerini tarihsel bilinmezliğinden kurtarmakla kalmıyor, on sekizinci yüzyılın aristokrat Rusya’sını da tüm yönleriyle canlandırıyor...”

Anne Applebaum, *Sunday Telegraph*

“Bu kitabı tanımlayacak tek bir sözcük var: Görkemli!”

Andrew Roberts, *Daily Telegraph*

“*Büyük Katerina ve Potemkin*, modern tarihin en büyük aşk hikâyelerinden birinin öyküsü... Bu muhteşem biyografi, Potemkin’in kişiliğindeki çelişkileri çok güzel bir şekilde ortaya koyuyor...”

Petronella Wyatt, *Independent*

“Evet, hepimiz Montefiore’yi araştırmacı gazeteciliği ve birkaç romanı ile tanıyoruz. Ah, affedersiniz, tanıyorduk. Bu enfes çalışmasıyla birlikte artık ciddiye alınmayı hak eden bir tarihçi olduğunu da kanıtladı.”

Victor Sebestyen, *Evening Standard*

“Yalnızca Rusya’nın değil, dönemin dünya siyasetini dönüştüren II. Katerina ile Potemkin arasındaki aşk ve siyaset ilişkisini, mevcut tüm kaynakları büyük bir titizlikle inceleyerek aktaran Montefiore’nin kitabı okunmaya değer.”

Nikolai Tolstoy, *Literary Review*

“Muhteşem... Montefiore’nin kahramanı adına yaptığı tutkulu ve ciddi düzeltmeler bu kitabın harika yönlerinin sadece birini oluşturuyor. Rus arşivlerinde kapsamlı bir araştırma gerektiren bu kitap ciddi bir çalışmanın ürünü... Nefis bir biyografi!”

Frank McLynn, *Financial Times*

“Kışkırtıcı... Sebag Montefiore, Potemkin’in kariyerini anlatırken hayranlık verici bir şekilde boyutlarını ve hırsını yakalamayı başarıyor.”

Stella Tillyard, *Mail on Sunday*

“Sürükleyici ve adamakıllı araştırılmış bir yaşam öyküsü... *Büyük Katerina ve Potemkin*, romancıların neden sık sık biyografi yazmaya yöneldiğini anlamayı kolaylaştırıyor.”

Peter Nasmyth, *TLS*

“*Büyük Katerina ve Potemkin*, harika bir kitap. İki yüzyıl boyunca, bu kükreyen dev adam ya yok sayıldı ya da yanlış tanıtıldı. Şimdi Sebag Montefiore Rusya’nın en büyük serüvencisinin yanardöner ruhunu yakalayan bir kitap yazmış.”

Amanda Foreman

“Çok derin bir araştırmadan nasıl sürükleyici bir eser yaratılabileceğinin bir örneği.”

New Statesman

“Eksiksiz araştırılmış, güzel yazılmış ve hoş sunulmuş bu kitap, bizi bütün Rusların en efsanevisinin, bir savaş kahramanının, mükemmel bir politikacının, ileriye gören bir adamın ve Büyük Katerina’nın sevgilisinin renkli hayatında dolaştırıyor.”

Simon Heffer, *Daily Mail*

“Bu aşkların en Rus’u, yerinde duramayan ve karşı konulmaz öznesine uygun bir coşku ve bilgiyle yazılmış.”

Hywel Williams, *The Oldie*

“Montefiore bu fevkalade biyografiyi masa başında değil, Moskova ve Petersburg arşivlerinde harcadığı yüzlerce saatlik çalışmayla yapmış, bilgilerini teyit etmek için de eski Rusya İmparatorluğu’nda binlerce kilometre yol kat etmiş. Buna yalnızca şapka çıkarılır.”

Philip Mansel, *Spectator*

“Sebag Montefiore rahatça okunuyor ve ilgi uyandırıyor. Bu yazılması gerektiği gibi yazılmış bir tarihtir.”

Brian Morton, *Sunday Herald*

“Bir İmparatorluk Rusya’sı uzmanı olarak, Montefiore’nin bizlere ustalık ve hakkaniyetli bir Potemkin değerlendirmesi sunduğunu söyleyebilirim. Birinci sınıf bir biyografi okuyacaksınız.”

Dr. Douglas Smith, *Amazon*

“Büyük bir  evkle yazılmış... ciddi bir kaynak taramasının ürünü... Montefiore’nin anlatısı, II. Katerina ile Potemkin’in hikâyesine yeni bir soluk getiriyor. Yazar, okurunun dehayı takdir etmesini ve saçmalıkları ba ı lamasını sağlıyor.”

Lindsey Hughes, *Rossica magazine*

“Onlar nasıl detaylar, nasıl işlenmiş böyle; ya anlatım, anlatımdaki  u inceli e bakar mısınız? Enfes!”

Antony Beevor, *Independent Weekend Review*

“ ayet tarihin ateşli bir dönemini okumak istiyorsanız, Katerina ve Potemkin a kını okuyun derim! *Büyük Katerina ve Potemkin*, bana sorarsanız yılın kitabı.”

Antonia Fraser

“*Büyük Katerina ve Potemkin*, bana yepyeni bir dünyanın kapılarını açtı. Kim ne derse desin yılın kitabı!”

Alain de Botton, *Sunday Telegraph*

Santa'ya...

İÇİNDEKİLER

<i>Görseller</i>	xi
<i>Teşekkür</i>	xiv
<i>Notlar</i>	xviii

GİRİŞ: Bozkırda Ölüm	1

KISIM BİR: POTEKİN VE KATERİNA 1739-1762

1 Taşralı Çocuk	17
2 Muhafızlar ve Grandüşes: Katerina Darbesi	42
3 İlk Karşılaşma: İmparatoriçenin Gözü Kara Talibi	63

KISIM İKİ: DAHA YAKIN 1762-1774

4 Kiklop	85
5 Savaş Kahramanı	99
6 Dünyanın En Mutlu Erkeği	123

KISIM ÜÇ: BİRLİKTE 1774-1776

7 Aşk	141
8 Güç	158
9 Evlilik: Madam Potemkin	176
10 Kalp Kırıklığı ve Uzlaşma	195

KISIM DÖRT: TUTKULU ORTAKLIK 1776-1777

11 Katerina'nın Gözdeleri	211
12 Potemkin'in Yeğenleri	236
13 Düşesler, Diplomatlar ve Şarlatanlar	250

KISIM BEŞ: DEV 1777-1783

14 Bizans	275
15 Kutsal Roma İmparatoru	286
16 Üç Evlilik ve Bir Taht	303

17	Potemkin'in Cenneti: Kırım	314

KISIM ALTI: EŞ ÇAR 1784-1786

18	Güneyin İmparatoru	337
19	Britanyalı Zenciler ve Çeçen Savaşçılar	365
20	İngiliz Hayranlığı: Benthamlar Rusya'da ve Bahçeler İmparatoru	378
21	Beyaz Zenci	401
22	Grigori Aleksandroviç'in Hayatında Bir Gün	422

KISIM YEDİ: ZİRVE 1787-1790

23	Büyülü Tiyatro	451
24	Kleopatra	467
25	Amazonlar	484
26	Yahudi Kazaklar ve Amerikalı Amiraller: Potemkin'in Savaşı	500
27	Yağma Emri: Özi Kalesi Taarruzu	522
28	Benim Başarılarım Senindir	539
29	Hoş ve Gaddar: Sardanapalus	556
30	Katliam Denizi: İsmail	579

KISIM SEKİZ: SON DANS 1791

31	Yunan Güzeli	591
32	Karnaval ve Kriz	601
33	Son Yolculuk	618

SON SÖZ: Yaşamdan Sonra Ölüm	626

<i>Kişiler Listesi</i>	646
<i>Haritalar</i>	650
<i>Aile Ağacı</i>	652
<i>Notlar</i>	656
<i>Seçme Kaynakça</i>	763
<i>Dizin</i>	791

GÖRSELLER

- Serenissimus Prens Grigori Potemkin, Johann Baptist von Lampi (1751-1830), Ermitaj, St. Petersburg, fotoğraf: N. Y. Bolotina.
- Büyük Katerina, Vigilius Eriksen (1722-1782), Güzel Sanatlar Müzesi, Fransa, Lauros-Giraudon/Bridgeman Sanat Kütüphanesi.
- Kontes Aleksandra Branicka, R. Brompton, Alupka Saray Müzesi, Ukrayna, fotoğraf yazarın.
- I. Pavel'in portresi, 1796-1797, Stepan Semyonoviç Şukin (1762-1828), Ermitaj, St. Petersburg, Rusya/Bridgeman Sanat Kütüphanesi.
- Potemkin'in sarayları: Tavrida Sarayı, fotoğraf yazarın; Anıçkov Sarayı, fotoğraf yazarın; Ostrovki Sarayı, yazarın koleksiyonu; Bablovo Sarayı, fotoğraf yazarın; Yekaterinoslav Sarayı, fotoğraf yazarın; Nikolaev Sarayı, Nikolaev Devlet Tarih Müzesi, fotoğraf yazarın; Herson Sarayı, Herson Devlet Tarih Müzesi, fotoğraf yazarın.
- II. Katerina'nın Seyahat Kıyafetiyle Portresi, 1787 (tuval üzerine yağlı boya), Mihail Şibanov (fl. 1783-1789), Rus Devlet Müzesi, St. Petersburg, Rusya/Bridgeman Sanat Kütüphanesi.
- Feldmareşal Potemkin'in portresi, 1787, Aleksandr Roslin, Sir Edward Dashwood'un West Wycombe Koleksiyonu'ndan, fotoğraf: Sir Edward Dashwood.
- Potemkin'in imzası.
- Büyük Katerina, 1793 Johann Baptist von Lampi (1751-1830), Ermitaj, St. Petersburg, Rusya/Bridgeman Sanat Kütüphanesi.
- Prens Potemkin-Tavriçeski'nin portresi, Johann Baptist von Lampi (atıf) (1751-1830), Suvorov Müzesi, St. Petersburg.
- Potemkin'in öldüğü yeri gösteren yol kenarı anıtları, fotoğraf yazarın.
- Potemkin'in ölümünü duyuran levha, fotoğraf yazarın.
- Herson'daki Azize Katerina Manastırı, Potemkin'in mezarına giden tuzak kapısı, Ukrayna, fotoğraf yazarın.
- Potemkin'in tabutu, Azize Katerina Manastırı, Herson, Ukrayna, fotoğraf yazarın.
- Potemkin'in doğduğu köy Çijova'daki yıkık kilise, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.
- Potemkin Chevalier Muhafızları üniformasıyla, V. S. Lopatin koleksiyonu.

- Potemkin'in annesi, Daria Potemkina, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- İmparatoriçe Yelizaveta, Büyük Petro'nun kızı, gravür E. Çemesov, Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Grandüşes Katerina, aval kocası Petro ve oğulları Pavel'le birlikte, Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Feldmareşal Pyotr Rumyantsev, Kartal Ovası Muharebesi (Kagul Muharebesi, 1770), Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Grigori Orlov, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Aleksey Orlov, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Katerina ile Potemkin, Katerina'nın yatak odasında, yazarın koleksiyonu.
- Aleksandr Lanskoy, D. G. Levitski, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Kont Aleksandr Dimitriyev-Mamonov, Mihail Şibanov, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Prences Varvara Golitsina, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Elizabeth Chudleigh, Kingston Düşesi, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.
- Kontes Yekaterina Skavronskaya kızıyla birlikte, Angelica Kauffman, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Prences Tatyana Yusupova, E. Vigée Lebrun, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, fotoğraf Britanya Kütüphanesi'nden.
- Yekaterina Samoylova'nın Portresi, Johann Baptist von Lampi (1751-1830), *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- II. Joseph ve Katerina'nın buluşması (1787), Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Charles-Joseph, Prince de Ligne, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.
- Katerina, Çarskoye Selo'daki parkta yürüyor, V. L. Borovikovski, Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Özi'deki Türk kalesine saldırı (1788), Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi, fotoğraf Sergey Bereniniç, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.
- Kont Aleksandr Suvorov, *Portraits Russes*, Grandük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Potemkin'in 1791'de Tavrida Sarayı'nda düzenlediği balonun davetiyesi, Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi, fotoğraflar Sergey Bereniniç, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.

GÖRSELLER

- Prenses Yekaterina Dolgorukaya, Johann Baptist von Lampi (1751-1830), *Portraits Russes*, Granddük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Kontes Sofya Potocka, Johann Baptist von Lampi (1751-1830), *Portraits Russes*, Granddük Nikolay Mihayloviç, resim Britanya Kütüphanesi'nden.
- Prens Platon Zubov, Johann Baptist von Lampi (1751-1830), Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.
- Potemkin'in ölümü (1791), Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi, fotoğraf Sergey Bereniniç, fotoğraf yazarın koleksiyonundan.
- Potemkin'in cenazesi, Weidenfeld & Nicolson resim koleksiyonu.

TEŞEKKÜR

Yıllar boyunca binlerce mil uzaklardan, Potemkin'in doğduğu Smolensk yakınlarındaki köyde arıcılık yapan köylü çiftten Petersburg, Moskova, Paris, Varşova, Odessa ve Romanya'nın Yaş kentindeki profesörler, arşivciler ve küratörlere kadar pek çok kişiden destek aldım.

En büyük teşekkürü üç olağanüstü bilim insanına borçluyum. Bu kitabın esin kaynağı Batı'nın Katerina tarihi duayeni, Londra Üniversitesi Slav Çalışmaları Bölümü'nden Emeritus Profesör Isabel de Madariaga oldu. Yeni ufuklar açan *Russia in the Age of Catherine the Great* adlı yapıtı, Katerina çalışmalarının seyrini değiştirdi. De Madariaga, olağanüstü Potemkin karakterini ve imparatoriçe ile ilişkisini değerlendirip onun bir biyografi yazarına ihtiyacı olduğunu söyledi. Proje süresince fikirleriyle, önerileriyle ve tavsiyeleriyle destek verdi. En önemlisi, pek çok bakımdan benzediği imparatoriçenin eğlenceli otoritesi ve entelektüel titizliği ile yönettiği toplantılarda kitabı elden geçirdiği ve düzeltmeler yaptığı için teşekkür etmeliyim. Bu toplantıların sonunda yorgun düşen o değil daima ben oldum. Bu kitaptaki bütün değerli bilgiler ona, hatalar ise bana aittir. Potemkin'in Herson'daki bakımsız mezarına, onun adına bir çelenk koyabildiğim için mutluyum.

Moskova'da Rusya Devlet Beşerî Bilimleri Üniversitesi Erken Dönem Modern Rus Tarihi Profesörü ve saygın Katerina uzmanı Aleksandr B. Kamenski'ye de teşekkür etmeliyim; onun bilgeliği, letafeti ve pratik desteği olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Arşivlerle ilgili eşsiz bilgilere sahip olan ve bu bilgileri paylaşmakta büyük cömertlik gösteren V. S. Lopatin'e son derece minnettarım: Lopatin ve eşi Nataşa, Moskova'da kaldığım süre içinde büyük bir konukseverlik gösterdi. Lopatin'in kitap konusundaki yorumları, yol gösterici oldu.

Sorularımı yanıtlayan Profesör J. T. Alexander'a ve Petersburg'daki çalışmalarım boyunca desteğini esirgemeyen Profesör Evgeny Anisimov'a da teşekkür etmeliyim. George F. Jewsbury'nin Potemkin'in askeri performansı ile ilgili notları son derece aydınlatıcıydı. Joseph'le ilgili, özellikle de Çerkes köle kızların gizemi gibi konularda çok yardımı

dokunan Profesör Derek Beales'e teşekkürler. Her ikisi de Cambridge, Sidney Sussex'ten Profesör Beales ve Profesör Tim Blanning'in, ben üniversite öğrencisiyken aldığım ve bu kitabın temellerini oluşturan zorlu Aydınlanmacı Mutlakiyet dersinin danışmanları olduğunu söylemeliyim. Geniş ölçüde yararlandığım üç yeni çalışmaya –Lopatin'in *Ekaterina i Potemkin Lichnaya Perepiska* isimli eserine, Isabel de Madariaga'nın yukarıda sözü edilen kitabına ve J. T. Alexander'ın *Catherine the Great* adlı yapıtına– çok şey borçlu olduğumu vurgulamak istiyorum.

Aşağıdaki isimlere de ayrıca teşekkür etmek istiyorum; onlar olmasaydı bu kitap yazılamazdı: St. Petersburg'un restorasyonundaki ve Puşkin'in doğumunun iki yüzüncü yıl dönümü kutlamalarındaki çalışmaları sırasında nazik yardımları için Ekselansları Galler Prensi'ne; Moskova'dan Odessa'ya kadar pek çok şeyi mümkün kılan Rusya tarihi konusundaki engin bilgisiyle Sergey Degtyarev-Foster'a ve Roman-ya-Moldova seferini büyük bir başarıya dönüştüren Ion Florescu'ya; Büyük Katerina'nın, Potemkin'in Lampi tarafından yapılan ünlü portresinin de aralarında bulunduğu hazineleriyle Londra'daki Somerset House'da sürekli bir sergi oluşturan Ermitaj Geliştirme Vakfı Başkanı, Yöneticisi ve Müdürü Lord Rothschild, Profesör Mihail Piotrovski ve Geraldine Norman'a teşekkürler.

Kitabın bütününe okuyan Lord Brabourne'a, bazı bölümlerini değerlendiren Dr. Amanda Foreman ile Flora Fraser'a ve detaycı kişiliğiyle cesaret verici önerilerde bulunan Andrew Roberts'a çok şey borçluyum. William Hanham sanat bölümlerini, Profeör John Klier Yahudilerle, Adam Zamoyski Polonya'yla ilgili bölümleri okudu.

Moskova'da RGADA ve RGVIA arşivleri yöneticileri ve persone-line, Potemkin'le ilgili özel bilgileriyle Nataşa Bolotina, annesi Svetlana Romanovna, İgor Fedyukin, Dimitri Feldman ve eğitim profesörleri Julia Tourchaninova ve Ernst Goussinski'ye teşekkür ederim; hepsi de çok yardımcı oldu. Rusya Devlet Beşerî Bilimler Üniversitesi Tarih Bölümü'nün en parlak bilim insanlarından Galina Moiseenko, belgelerin seçilmesi ve bulunmasında mükemmeldi ve tarihsel çözümlemesi ve kesinliği hatasızdı.

Aşağıdaki isimlere de minnettarım: St. Petersburg'da her şeyi mümkün kılan arkadaşım Profesör Zoia Belyakova'ya ve Rus Devlet Müzesi Stroganof Sarayı Bölümü Tarih Araştırmaları Başkanı Dr. Sergey

Kuznetsov'a ve RGIA personeline teşekkürler. Devlet Ermitaj Müzesi Yöneticisi Profesör Mihail Piotrovski'ye (bir kez daha), Rus Devlet Müzesi Mihaylovski Sarayı Müdürü Vladimir Gesev'e, Rus Devlet Müzesi Müdür Yardımcısı Liudmilla Kurenkova'ya, Pavlovsk Sarayı Devlet Müzesi'nden A. N. Gusanov'a, Rus Devlet Müzesi 18 yy.-20. yy. Heykelleri Bölümü Başkanı Dr. Elana V. Karpova'ya, Ermitaj'ın Batı Avrupa Bölümü'nden Maria P. Garnova'ya ve yine Ermitaj'dan G. Komelova'ya minnettarım. İna Lokotnikova, Aniçkov Sarayı'ndaki gezime refakat etmiş ve L. I. Diyaçenko nezaket gösterip kapsamlı bilgilerini kullanarak bana Tavrida Sarayı'nı gezdirmişti. Leonid Bogdanov'a Potemkin'in kapak fotoğrafını tasarladığı için teşekkürler.

Smolensk'te, Smolensk Tarih Müzesi Araştırmacısı Anastasia Tikhonova, Elena Samolubova'ya ve bilimden sorumlu Smolensk Bölgesel Eğitim Dairesi Başkan Yardımcısı Vladimir Golitçev'e; Çijova'da, öğretmen ve yöresel halk bilimi uzmanı Viktor Jeludov'a ve Çijova'ya en yakın köy Petrişcevo çalışanlarına verdikleri Potemkin ziyafeti için teşekkürler.

Ukrayna seyahati için UKMAR nakliyat şirketinden Vitali Sergeyçik'e ve Mişa Şerokov'a teşekkürler. Odessa'da: Natalya Kotova, Odessa Devlet Üniversitesi Uluslararası Araştırmalar Profesörü Semyon J. Apartov. Odessa Bölgesel Tarih Müzesi'nde Müdür Leonila A. Lesçinskaya, Müdür Yardımcısı Vera V. Solodova ve özellikle bana çok yardım eden arşivlerin bilgili, sevimli uzmanı, Etnik-i Eteryia Bölümü Başkanı Adolf Nikolayeviç Malik. Odessa Ukrayna Ticaret Filosu Müzesi Müdürü Peter P. Klişevski ve fotoğrafçı Sergey D. Bereniniç. Özi'de: Belediye Başkanı Yuri M. İşenko. Herson'da: Azize Katerina Manastırı'ndan Peder Anatoly. Dniepropetrovsk'te: Olga Pitsik ve Nikolaev ve Simferopol'deki müze çalışanları; Sivastopol Deniz Müzesi'nden Anastas Victorevich. Ama hepsinden önemlisi, Alupka Sarayı'nda *Alupka A Palace inside a Park*'ın yazarı Anna Abramovna Galiçenko, tam bir bilgi pınarı olduğunu kanıtladı.

Romanya'da, Bükreş Politeknik Üniversitesi Elektrik Mühendisliği Profesörü Razvan Magureanu ile bizi Yaşa götüren, koruyan ve Moldova'ya girebilmemize olanak sağlayan Ioan Vorobet'e teşekkürler. Yaş'ta: Golia Manastırı uzmanı Profesör Fanica Ungureanu ve Yaş Üniversitesi Coğrafya Profesörü Alexander Ungureanu, onun yardımı olmasaydı

Potemkin'in öldüğü yeri asla bulamazdım. Polonya, Varşova'da: Peter Martyn, Arkadiusz Bautz-Bentkowski ve AGAD personeli. Paris'te: Quai d'Orsay'daki AAE personeli. Karen Blank Almanca metinleri bulup çevirdi. Imanol Galfarsoro Miranda günlüğünü İspanyolcadan çevirdi. Telavi, Gürcistan'da: Beni Lida Potemkina'yla tanıştıran Levan Gachechiladze.

İngiltere'de, küçüklü büyüklü pek çok şey için teşekkür edeceğim çok kişi var: Temsilcim, Orion Başkanı Georgina Capel, Weidenfeld & Nicolson'ın yayıncısı Anthony Cheetham, Ion Trewin ile Lord ve Lady Weidenfeld. Haritaları oluşturan John Gilkes'e teşekkürler. Bilgiğini bu kitaba yansıtan efsanevi editörüm Peter James'e büyük teşekkür borçluyum. Britanya Kütüphanesi, Britanya Müzesi, Kamu Kayıt Bürosu, Londra Kütüphanesi, Doğu Avrupa ve Slav Araştırmaları Okulu Kütüphanesi, Cornwall ve Winchester Kayıt Büroları ve Antony Estate çalışanları. Potemkin'in hastalıklarına ve benzersiz psikolojisine koyduğu tanılar için babam Dr. Stephen Sebag Montefiore'ye ve Potemkin'in özel ilişkileriyle ilgili sezgileri için annem April Sebag Montefiore'ye teşekkürler. Rusça öğretmenim Galina Oleksiuk'e özel bir teşekkürüm var, onun dersleri olmasaydı bu kitap yazılamazdı. Yardımları ve sorularıma verdikleri nazik yanıtlar için aşağıdaki isimlere teşekkür etmek isterim: Neal Ascherson, Vadim Benyatov, James Blount, Alain de Botton, Dr. John Casey, Saygıdeğer L. H. L. (Tim) Cohen, Profesör Anthony Cross, Sir Edward Dashwood, Ingelborga Dapkunaite, Baron Robert Dimsdale, Profesör Christopher Duffy, Lisa Fine, Prenses Katya Golitsin, Prens Emmanuel Golitsin, David Henshaw, Profesör Lindsey Hughes, Tania Illingworth, Anna Joukovskaya, Paul ve Safinaz Jones, Dimitri Khankin, Profesör Roderick E. McGrew, Giles MacDonogh, Noel Malcolm, Malmesbury Kontu, Üstat Neil McKendrick (Gonville & Caius College, Cambridge) Dr. Philip Mansel, Sergey Aleksandroviç Medvedev, Charles ve Patty Palmer-Tomkinson, Dr. Monro Price, Anna Reid, Kenneth Rose, Olga Polizzi, Hywel Williams, Andre Zaluski. Verdikleri değerli bilgilere yönelik övgüler onlara ait; hataların sorumluluğuysa tümüyle benim.

Son olarak en önemlisi Prens Potemkin'le yaşadığımız aşk üçgenine bu kadar uzun zaman katlandığı için eşim Santa'ya teşekkür etmeliyim.

NOTLAR

Tarihler: Batı'da kullanımda olan Yeni Usul Gregoryen Takvimi'nden on bir gün geride olan ve Rusya'da kullanılan Eski Usul Jülyen Takvimi'ne göre verildi. Bazı durumlarda her iki tarih de kullanıldı.

Para: Bir ruble yüz kopek ediyor. 1780'lerde yaklaşık 4 ruble = 1 Sterlin = 24 Fransız livres. O dönemde bir İngiliz soylusu yılda 300 sterlinle, bir Rus subayı 1.000 rubleyle yaşayabiliyordu.

Mesafeler ve ölçüler: 1 verst 0,663 mil ya da 1,06 km. 1 desyatina 1,1 hektar.

GİRİŞ

BOZKIRDA ÖLÜM

“Prenslerin Prensi”

Jeremy Bentham'ın Prens Potemkin Hakkındaki Değerlendirmesi

Şu yeryüzü kimin yatağı, kimin çatısı şu asuman
Kimin salonlarında geziyor yaban?
Sen değil misin şöhret ve hazzın dölü
Kırım'ın şanlı prensi?
Sen şereflielerin en şerefli
Savruldun mu bir anda bomboş bozkırların ortasına?
Gavrila Derjavin, *Şelale*

5 Ekim 1791'de öğleye doğru, özel kıyafetli uşaklar ve Karadeniz Hostu üniformalı bir Kazak birliğinin eşliğinde ağır ağır ilerleyen süvari alayı, Besarabya bozkırının ortasındaki ıssız bir yamaçtan aşağı inen patikada yarı yolda durdu. Önemli bir adamın kafilesinin dinlenmesi için tuhaf bir yerdi: Görünürde ne bir han ne de bir kulübe vardı. İlk duran araba, sekiz atın çektiği büyük uyuma arabasıydı. Diğerleri –muhtemelen toplam dört taneydiler– yavaşlayıp ilk arabanın yanında, otların üzerinde dururken uşaklar ile muhafız süvariler neler olduğunu görmek için koşturdu. Yolcular arabalarının kapılarını açtı. Efendilerinin sesindeki çaresizliği duyunca hızla onun arabasına gittiler.

“Bu kadar yeter!” dedi Prens Potemkin. “Bu kadar yeter! Artık ilerlemenin bir anlamı yok.” Uyuma arabasının içindeki üç yorgun doktorla çıkık elmacık kemikleri ve kumral saçlarıyla ince yapılı bir kontes, prensin başına üşüştü. Prenster içindeydi ve inliyordu. Doktorlar iri kıyım hastalarını taşımaları için Kazakları çağırdı. “Beni arabadan çıkartın...” diye emretti Potemkin. Emir verdiği anda herkes yerinden fırladı; Rusya'da uzun zamandır hemen hemen her şey onun buyruğu

altındaydı. Kazaklarla generaller açık kapının çevresinde toplandı ve yavaş yavaş acı içindeki devi dışarı çıkarmaya koyuldular.

Kontes ona eşlik ediyor, elini tutuyor, kalkık burunlu, dolgun dudaklı yüzünden gözyaşları süzülen prensin sıcak alnını oksuyordu. Yakındaki bozkırda sığır otlatan Boğdanlı bir köylü çift neler olduğunu görmeye geldi. Prensın önce çıplak ayakları geldi, sonra bacakları ve yarı açık sabahlığı; gerçi bu görüntü özünde olağandışı değildi. Potemkin, imparatoriçeleri ve büyükelçileri yalın ayak ve önü açık sabahlıkla karşılamakla nam salmıştı. Ama şimdi durum farklıydı. Ünlü Slav yakışıklılığından hiçbir şey kaybetmemiş, bir zamanlar imparatorluğun en güzeli olarak görülen gür saçları ve ona genç bir adamken "Alkibiades"¹ lakabını kazandıran şehvetli Yunan profilini de yitirmemişti. Ne var ki artık saçlarına aklar düşmüştü ve şimdi alev alev yanan alnına yapışmışlardı. Hâlâ uzun boylu ve cüsseliydi. Her şeyi abartılı, muazzam ve özgündü ama pervasız düşkünlükleri ve amansız tutkuları bedenini şişirmiş, yüzünü yıpratmıştı. Bir kiklop gibi tek gözlüdü; diğer gözü kördü ve zarar görmüştü, ona bir korsan görüntüsü veriyordu. Göğsü geniş ve kıllıydı. Fırtına misali daima ortalığı kasıp kavuran adam artık seğiren, titreyen bir et yığınının dönüşmüştü ve bu haliyle muhteşem bir hayvana benziyordu.

Bu ıssız bozkırdaki hayalet; muhtemelen Rusya İmparatoriçesi Büyük Katerina'nın kocası ve kesinlikle onun hayatının aşkı, kadınların en iyi dostu, imparatorluğunun eş hükümdarı ve rüyalarının erkeği Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Yüce Majesteleri Prens Grigori Aleksandroviç Potemkin'di. Potemkin Tavrida Prens, Feldmareşal, Rus Ordusu'nun Başkomutanı, Karadeniz ve Yekaterinoslav Kazaklarının Büyük Ataman'ı, Karadeniz ve Hazar Filolarının Büyük Amirali, Harp Kurulu Başkanı, güneyin kral naibi ve muhtemelen Polonya'nın ya da kendi yarattığı bir prensliğin sonraki kralıydı.

Prens ya da Rusya İmparatorluğu'nda tanındığı şekliyle Serenissimus, II. Katerina'yla birlikte aşağı yukarı yirmi yıl ülkeyi yönetti. Birbirlerini otuz yıldır tanıyorlardı ve neredeyse yirmi yıl hayatı paylaşmışlardı. Bunun ötesinde prens, her türlü sınıflandırmaya meydan okuyordu ve hâlâ meydan okuyor. Katerina, esprili bir genç adam olduğunu fark etmişti ve bir kriz anında ona sevgilisi olmasını emretti. Aşk ilişkileri sona erdiğinde, Katerina'nın arkadaşı, ortağı, bakanı olarak

devam etti ve eş çar oldu. İmparatoriçe ondan her zaman korkuyor, ona saygı duyuyor ve onu seviyordu ama ilişkileri fırtınalıydı. Ona “devim”, “kaplanım”, “idolüm”, “kahramanım”, “müthiş uçuk” diyordu.² Potemkin, Katerina’nın imparatorluğunu olağanüstü geliştiren, Rusya’nın Karadeniz Filosu’nu kuran, Kırım’ı fetheden, Birinci Rus-Türk Savaşı’nı kazanan ve Sivastopol ile Odessa gibi ünlü kentleri kuran “dâhi”ydi.³ Rusya Büyük Petro’dan bu yana ne rüyalarda ne de gerçek hayatta bu kadar başarılı emperyal bir devlet adamına sahip olmuştu.

Serenissimus, kendi politikalarını –bazen yaratıcı, bazen de hayalci bir şekilde– yürütüyordu; bir anlamda kendi dünyasını yaratmıştı. Gücü Katerina’yla olan ortaklığına bağlı olsa da kendisini Avrupa’nın egemen güçlerinden biri olarak görüyor ve öyle davranıyordu. Potemkin, bir yandan Avrupa hükûmetlerini ve saray eşrafını muazzam başarıları, engin bilgisi ve seçkin zevkiyle büyülerken bir yandan da kendini beğenmişliği ve sefahatiyle, tembelliği ve şatafatlı yaşamıyla onları utandırıyor. Gücü ve tutarsızlıkları yüzünden ondan nefret etseler de düşmanları bile zekâsını ve yaratıcılığını övüyordu.

Şimdi bu yalın ayak prens, Kazak dostlarının desteğiyle çimenlerin üzerinde sendeleyerek yürüyordu. Burası şaşırtıcı bir yerdi ve üçra bir köşedeydi; günümüz Romanya’sının Yaş kentiyle günümüz Moldova Cumhuriyeti’ndeki Kişinev kenti arasındaki ana yol üzerinde bile değildi. O günlerde, burası Osmanlı sultanının Potemkin tarafından işgal edilmiş olan topraklarıydı. Bugün bile bu toprakları bulmak zor ama iki yüzyılda neredeyse hiç değişmemiş.⁴ Potemkin’i yatırdıkları yer, dik bir taş yolun yanındaki küçük bir platoydu, insan her yönden uzağı görebiliyordu. Sağdaki kırsal alan, uzaklarda yeşil çalılık höyükler arasında yükselen, bozkırların bugün neredeyse yok olmuş uzun otlarıyla kaplı dağlık yemyeşil bir vadiydi. Solda, ormanlık tepeler sisin içinde kayboluyordu. Tam karşıda, Potemkin’in maiyetindekiler, yolun aşağı indiğini ve sonra koyu renkli ağaçlar ve gür çalılıklarla kaplı bir tepeye doğru yükselip vadide kaybolduğunu görmüş olmalıydı. Arabasını geceleri yağmur yağarken sürmeyi seven Potemkin,⁵ en vahşi ve en güzel doğal dramının mekânında kafiyei durdurmuştu.⁶

Potemkin’in maiyeti, duruma daha da zenginlik katabilirdi. Potemkin’in o günkü refakatçileri arasındaki ilginç ve kibar karışım

onun çelişkilerini yansıtıyordu: “Prens Potemkin uçsuz bucaksız Rus İmparatorluğu’nun simgesidir,” diye sözlerine başlamıştı dostlarından Prince de Ligne, “o da çöllerden ve altın madenlerinden oluşuyor.”⁷ Sarayı –Potemkin asil sayıldığından, Katerina dalga geçerek “ağıl” (*basse-cour*) dese de kral sarayıyla çiftlik avlusu arasında bir şeydi-⁸ bozkırda görünmüştü.

Potemkin’in maiyetinin önemli bir kısmı şimdiden ağılıyordu. Aralarındaki tek kadın olan kontes, arkadaşı imparatoriçenin sevdiği uzun kollu, dökümlü Rus elbiselerinden giymişti ama çorapları ve ayakkabıları Fransız tarzının en güzellerindendi; bizzat Serenissimus tarafından Paris’ten getirtilmişlerdi. Seyahat ederken taktığı mücevherleri, Potemkin’in benzersiz koleksiyonunun paha biçilmez elmaslarından oluşuyordu. Yine Londra’daki Atlı Muhafızlar’da ya da herhangi bir 18. yüzyıl sarayında dikkat çekmeyecek kuşakları, madalyaları ve üç köşeli şapkaları kuyruklu ceketli ve üniformalı generallerle kontların yanı sıra bir de Kazak atamanları, Doğulu genç prensler, Boğdanlı boyarlar, firari Osmanlı paşaları, uşaklar, kâtipler, rütbesiz askerler –ve Potemkin’in yanında olmalarından çok hoşlandığı piskoposlar, hahamlar, dervişler ve mollalar– vardı. Bizans teolojisi, Başkırtlar gibi bazı Doğu kabilelerinin gelenekleri ya da Palladyan mimari, Hollanda resmi, İtalyan müziği, İngiliz bahçeleri üzerine tartışmalardan başka hiçbir şey onu bu kadar rahatlatamazdı...

Piskoposlar Ortodoks inancının gereği olarak dökümlü cübbelelerini giyiyor, hahamlar Yahudiliğin geleneksel lüleli saçlarını taşıyor, Osmanlı firarileri Bâb-ı Âlî’nin[†] sarıklarını takıyor, pantolonlarını ve terliklerini giyiyordu. Osmanlı sultanının Ortodoks uyrukları olan Boğdanlılar, mücevherlerle süslü kaftanlar ve kürk sarılı, yakutlarla

† “Yüce Kapı” anlamına da gelen terim, sadrazam sarayına gönderme yapmaktadır. Sadrazamların yetki ve sorumluluklarının artmasıyla birlikte “Paşa Kapısı” ve “Bâb-ı Âsafi” adlarını alan bina, Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazamlığı döneminde çıkan ayaklanma sırasında meydana gelen patlama sonucu yandı. Yeniden yaptırılan binaya dönemin padişahı II. Mahmud’dan dolayı Mahmud-ı Adli dendi. Bu isim zamanla Bâb-ı Adl ya da Bâb-ı Adli isimlerine, 19. yüzyılın ikinci yarısında da Bâb-ı Âli ismine dönüştü. Bâb-ı Âli ifadesini 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren arşiv belgelerinde ve birçok kaynak eserde görmek mümkündür. Bakınız Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü’l-Âsâr ve Hâkaikü’l-Ahbâr*, yayına hazırlayan: Mücteba İlğürel, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994. (yay. n.)

kaplı yüksek şapkalar; rütbesiz Rus askerleri “Potemkin” şapkaları ve prensin onların rahatlığı için bizzat tasarladığı yumuşak çizmelerle güderi pantolon giyyordu. Son olarak Zaporojya Kazaklarının, *Son Mohikan* filminin karakterleri gibi uzun atkuyruğu halinde tepeden aşağı inen bir tutam saç dışında gür bıyıkları ve dazlak kafaları vardı ve kısa kıvrık hançerler, işlemeli tabancalar ve özel uzun mızraklar taşıyorlardı. Üzüntüyle seyrediyorlardı çünkü Potemkin Kazakları çok severdi.

Kadın, Potemkin’in kurnaz ve kibirli yeğeni Kontes Aleksandra Branicka’ydı; Branicka, otuz yedi yaşındaydı ve başlı başına ürkütücü bir siyasi güçtü. Potemkin’in imparatoriçeyle, şımarık soylu kadınlarla ve fahişelerle yaşadığı aşk maceraları XV. Louis’in Versay Sarayı’nı hatırlayan Fransız saray mensuplarını bile hayrete düşürmüştü. Gerçekten de dillere destan güzellikteki beş yeğenini de metresi yapmış mıydı? En çok Kontes Branicka’yı mı sevmişti?

Kontes çimenlere kalın bir İran halısı sermelerini emretti. Sonra Prens Potemkin’i yavaşça halının üzerine indirmelerini söyledi. Adamlar onu halının üzerine indirirken Potemkin, “Çayırdaki ölmek istiyorum.” dedi. Son on beş yılını Rusya’nın uçsuz bucaksız topraklarında 18. yüzyıldaki herhangi biri kadar hızlı seyahat ederek geçirmişti: Şair Gavril Derjavin, Potemkin için yazdığı *Şelale* şiirinde, “hızlı yolculuğu arkasında kıvılcımlardan bir iz bırakıyor.” diye yazmıştı. Yani, sayısız sarayında pek az yaşamış, sürekli hareket halindeki bir adama uygun olarak, Serenissimus bir at arabasının içinde ölmek istemediğini de sözlerine ekledi.⁹ Bozkırda uyumak istiyordu.

O sabah Potemkin, sevgili Kazaklarından kendisine mızraklarıyla, battaniyelerle ve kürklerle kaplı derme çatma bir çadır yapmalarını istedi. Bu tam da Potemkin’e özgü bir fikirdi, sanki küçük Kazak kampı bütün acılarını dindirecekti.

Biri Fransız ve ikisi Rus olan üç endişeli doktor, yüzükoyun yatan Prens ve onunla ilgilenen kontesin çevresinde toplandı ama yapabilecekleri bir şey yoktu. Katerina’yla Potemkin, doktorların hastaları iyileştirdiklerinden daha iyi kâğıt oynadıklarını düşünüyordu. İmparatoriçe, İskoç doktorunun her hastalık için kullandığı aynı her derde deva ilacıyla –güçten düşüren bir kusturucu ve yoğun kanatıcıyla– hastalarının çoğunun işini bitirdiğini söyleyerek dalga

geçiyordu. Doktorlar prens ölürse suçlanmaktan korkuyordu çünkü prensin zehirlendiğine yönelik dedikodular, Rus Sarayı'nda sıklıkla dile getiriliyordu. Ama tuhafdır ki Potemkin, tam anlamıyla iş birliği yapmayan bir hasta olmuştu; bütün pencereleri açıyor, başından aşağı kolonya döktürüyor, Hamburg'dan gelen bütün bir tuzlanmış kazı litrelerce şarapla mideye indiriyordu; dahası şimdi de bozkırları boydan boya kateden bu eziyetli yolculuğa çıkmıştı.

Prens, imparatoriçe yaklaşık iki bin verst uzaklıktaki St. Petersburg'dan gönderdiği kürk kaplı değerli ipek sabahlığı giymişti. Sabahlığın iç cepleri, imparatoriçenin ortağına danıştığı, arkadaşıyla dedikodu yaptığı ve imparatorluğunun politikalarına karar verdiği gizli mektuplarıyla doluydu. İmparatoriçe, prensin mektuplarının çoğunu yok etse de onun Katerina'nın mektuplarının çoğunu romantik bir biçimde kalbinin üzerindeki duygusal cepte saklamış olmasına minnettardır.

Bu mektupların yirmi yılı, iki devlet adamının ve âşışın, modernliğiyle şaşırtıcı, yalın samimiyetiyle dokunaklı ve siyasi ustalığıyla etkileyici eşit ve inanılmaz başarılı ortaklığını ortaya koyuyor. Onların aşk ilişkisi ve siyasi ittifakı Antonius ve Kleopatra, XV. Louis ve Marie Antoinette, Napolyon ve Josephine'den farklı çünkü bu ilişki ve ittifak, romantizmi kadar başarılarıyla da olağanüstü, merhameti kadar gücüyle de çekici. Potemkin'in Katerina'yla olan hayatı, kendisiyle ilgili her şey gibi gizemlerle dolu: Mesela gizlice evlendiler mi? Çocukları oldu mu? Gerçekten de iktidarı paylaştılar mı? Başka sevgililerin keyfini çıkartırken ortaklıklarını sürdürmeyi kabul ettikleri doğru mu? Potemkin imparatoriçe için pezevenklik yapıp ona genç sevgililer buldu mu; Katerina onun yeğenlerini baştan çıkarmasına ve imparatorluk sarayını kendi aile haremine çevirmesine yardım etti mi?

Hastalığı iniş çıkışlarla seyrederken Katerina'nın özenli, bir eşe yakışır notları seyahatlerini takip ediyordu; ona giymesi için sabahlıklar ve kürk mantolar gönderiyor, çok fazla yediği ya da ilaçlarını almadığı için onu azarlıyor, dinlenmesi ve iyileşmesi için yalvarıyor ve Tanrı'ya aşkını elinden almaması için dua ediyordu. Potemkin bu notları ağlayarak okuyordu.

Tam o anda imparatoriçenin ulakları, Rusya'nın iki yönünde dörtnala gidiyor, yorgunluktan bitkin düşmüş atlarını postanelerde değiştirerek yollarına devam ediyordu. Ulaklar, Katerina'nın prense

yazdığı son mektupla St. Petersburg'dan geliyor ve Boğdan'da konakladıkları yerden prensin son mektubunu Katerina'ya götürüyorlardı. Uzun zamandır bu böyleydi ve her zaman birbirleriyle ilgili son haberleri almaya can atıyorlardı. Gelgelelim artık mektuplar hüzün doluydu.

“Sevgili dostum Prens Grigori Aleksandroviç,” diye yazmıştı Katerina 3 Ekim’de, “25 ve 27 tarihli mektuplarını birkaç saat önce aldım; beni çok endişelendirdiklerini itiraf ediyorum... Tanrı’ya seni bir an önce sağlığına kavuşturması için dua ediyorum.” Katerina bu satırları yazarken endişeli değildi çünkü mektupların güneyden başkente gelmesi –yıldırım gibi gidildiğinde yedi günde ulaştırılabilse de– genelde on günü buluyordu.¹⁰ On gün önce, Potemkin iyileşiyor gibiydi; Katerina’nın sakinliği de bu yüzdendi. Ama birkaç gün önce, 30 Eylül’de, sağlığı iyiye gitmeye başlamadan önce mektupları umudu tükenmiş biri tarafından yazılmış gibiydi. “Hastalığınla ilgili endişem sınır tanımıyor.” demişti Katerina. “Tanrı aşkına, gerekirse doktorların durumunu düzelterceğini düşündüğü her şeyi al. Seni mümkün olduğu kadar çabuk eski gücüne ve sağlığına kavuşturması için Tanrı’ya yalvarıyorum. Hoşça kal dostum... Sana bir kürk manto gönderiyorum...”¹¹ Bu satırlarda hiddet vardı çünkü palto daha önce gönderilirken mektupların hiçbirini Potemkin’e zamanında ulaşmamıştı.

İkisini ayıran iki bin verstin bir noktasında ulakların yolları keşmiş olmalıydı. Katerina Potemkin’in yola çıkmadan bir gün önce 4 Ekim’de yazdığı mektubunu okumuş olsaydı bu kadar iyimser görünemezdi. “Matuşka [Küçük Anamız] Bağışlayıcı Hanımefendi.” diye yazdırmıştı sekreterine, “Artık acılarıma katlanacak gücüm kalmadı. Tek kurtuluş bu kentten ayrılmak; bu nedenle beni Nikolaev’e götürmelerini emrettim. Bana ne olacağını bilmiyorum. En sadık ve minnettar kulunuz.” Bu mektup sekreterinin elinden çıkmıştı ama Potemkin acıklı bir şekilde mektubun sonuna zayıf, katı ve titrek bir elle çiziktirmişti: “Tek kurtuluş gitmek.”¹² Mektup imzalanmamıştı.

Katerina’nın gönderdiği mektupların son destesi, Potemkin’in en hızlı ulaşı Tugay Komutanı Bauer’in kesesinde bir gün önce gelmişti; prens bu sadık yaverini sıklıkla ipek çorap almaya Paris’e, mersin balığı çorbası almaya Astrahan’a, istiridye almaya Petersburg’a, bir dansçı ya da satranç oyuncusu getirmesi için Moskova’ya, müzik notası, bir keman sanatçısı ya da bir parfüm alması için Milano’ya gönderirdi.

Bauer, Potemkin'in arzuları için o kadar sık ve o kadar uzaklara seyahat etmişti ki mezar taşına esprili bir şekilde şöyle yazılmasını istemişti: "Cy git Bauer sous ce rocher, Fouette, cocher!"¹³

Subaylar ve saray mensupları bozkırda çevresinde toplanırlarken; bu sahnenin Avrupa'ya, imparatoriçelerine, Türklerle yarım kalmış savaşa, devrimci Fransa'ya ve cüretkâr Polonya'ya karşı eylem olasılıklarına yönelik sonuçlarını düşünüyor olmalıydı. Potemkin'in ordusu ve donanması, Osmanlı'nın Karadeniz çevresindeki ve bugünkü Romanya'daki topraklarının önemli bir kısmını fethetmişti: Şimdi sultanın sadrazamı onunla barış yapmayı umuyordu. Avrupa Sarayları –Londra'da Potemkin'in savaşını durdurmayı başaramayan, kendini şaraba vurmuş Hazinesinin Birinci Lordu genç William Pitt'ten Viyana'da hastalık hastası yaşlı Şansölye Prens Wenzel von Kaunitz'e kadar– Potemkin'in hastalığını yakından izliyordu.

Planları kıtanın haritasını değiştirebilirdi. Potemkin sirkteki bir palyaço gibi taçlarla hokkabazlıklar yapıyordu. Bu kurnaz vizyonerlik onu kral yapar mıydı? Yoksa olduğundan daha mı güçlüydü; Tüm Rusya'nın İmparatoriçesi'nin kocası mıydı? Taç giyerse modern Romanya'daki Daçya'nın mı yoksa genişleyen varlığıyla zaten feodal bir kodaman olduğu Polonya'nın mı kralı olacaktı? Polonya'yı kurtaracak mıydı yoksa bölecek miydi? Bozkırda yatarken bile Polonya'nın nüfuzlu adamları onun anlam veremedikleri emirlerini beklemek üzere toplanmıştı.

Bu sorular, sıtmanın hüküm sürdüğü Yaş kentinden hasta adamın götürülmesini istediği, Karadeniz'in iç kesimlerindeki yeni Nikolaev kentine ümitsiz kaçışın sonucuna göre yanıtlanacaktı. Kendisi, başarılarına öykündüğü kahraman Büyük Petro gibi pek çok kent kurmuştu. Potemkin her kenti tasarlamış, gözde bir metres ya da değerli bir sanat

"Bauer bu taşın altında yatıyor, arabacı, devam et!"

† All Russia ya da all the Russias; Rus İmparatorluğu monarkına gönderme yapan ve Avrupa'nın unvan sisteminde "Çar"ı karşılık gelen ifade, Rusya Çarlığı önderliğindeki koalisyonun 1700-1721 Büyük Kuzey Savaşı'ndaki zaferinden sonra ortaya çıktı. Zaferin ardından 1721 yılının Eylül ayında imzalanan Nystad Anlaşması'ndan sonra Rusya Senatosu ve Sinod, I. Petro'ya Tüm Rusya'nın İmparatoru unvanını verme kararı aldı. I. Petro, bu unvanı 2 Kasım 1721 tarihinde kabul etmiştir. (yay. n.)

yapıtı gibi onlara sevgiyle davranmıştı. Nikolaev (bugün Ukrayna'da) bir kara ve deniz donanması üssüydü; kendisine nehir kenarında, ateşini yatıştıran sürekli bir esintiyle serinleyen Boğdan-Türk tarzı bir saray yaptığı Bug'un serin kıyıları üzerindeydi.¹⁴ Bu ölmek üzere olan bir adam için uzun bir yolculuktu.

Konvoy bir gün önce ayrılmıştı. Grup geceyi *yol üzerindeki* bir köyde geçirdi ve sabah sekizde hareket etti. Potemkin, beş verst gittikten sonra, o kadar rahatsızlandı ki onu yataklı arabaya taşıdılar. Hâlâ dik durabiliyordu.¹⁵ Bir beş verst daha ilerledikten sonra tam burada durdular.¹⁶

Kontes, Potemkin'in başını ellerinin arasına aldı: En azından kontes oradaydı, çünkü en yakın iki dostu kadındı. Biri bu gözde yeğeniydi; diğeri, elbette bin altı yüz kilometre ötede kaygılanan, haber bekleyen imparatoriçeydi. Potemkin bozkırda titriyor, terliyor ve inliyor, acı verici kasılmalar yaşıyordu. "Yanıyorum." dedi. "Kavruluyorum!" Katerina ve Potemkin'in "Saşenka" dediği Kontes Branicka, onu sakinleştirmeye çalışıyordu ama o "gözlerindeki ışığın karardığını, artık bir şey göremediğini ve sadece sesleri anladığını söylemeye" devam ediyordu. Düşen kan basıncının belirtilerinden biri körlüktü ve ölüm döşeginde oldukça yaygın bir şekilde görülüyordu. Yıllarca süren zorlayıcı aşırı çalışmanın, çılgınca seyahatlerin, sinirsel gerginliğin ve ölçsüz hazcılığın ardından sıtma, muhtemel karaciğer yetmezliği ve zatürrenin harap ettiği güçlü metabolizması sonunda çöküyordu. Prens doktorlara "Beni şimdi neyle tedavi edebilirsiniz?" diye sordu. Dr. Sanovski, "Tanrı'dan umut kesilmez." dedi. Hem Fransız Aydınlanması'nın tehlikeli kuşkuculuğunu hem de Rus köylülerinin batıl inançlı dindarlığını benimseyen Potemkin'e bir seyahat ikonayı uzattı. Potemkin'in onu alacak gücü vardı. İkonayı öptü.

Yakınlarda bulunan ve bu durumu gören yaşlı bir Kazak, prens ölmek üzere olduğunu fark etti ve bunu, doğaya yakın yaşayan uç beylerinde rastlanan ölüme karşı duyarlılıkla, saygılı bir şekilde dile getirdi. Potemkin ikonayı bıraktı. Branicka onun ellerini tutup Potemkin'e sarıldı.¹⁷ Son anında doğal olarak sevgili Katerina'sını düşündü ve mırıldandı: "Bağışla beni, merhametli Hükümdar Anamız."¹⁸ Potemkin, bu cümlelerden sonra öldü.¹⁹ Öldüğünde elli iki yaşındaydı.

Her zaman önemli bir adamın gidişini simgeleyen o şaşkın sessizlik içinde, insan çemberi bedenini çevresinde donakaldı. Kontes Saşenka, onun başını usulca bir yastığın üzerine koydu, ardından elleriyle yüzünü kapattı ve düşüp bayıldı. Bazıları yüksek sesle ağlıyordu; kimileri diz çökmüş dua ediyor, kollarını havaya kaldırıyor; diğerleri sarılıp birbirlerini avutuyordu; doktorlar gözlerini kurtarmayı başaramadıkları hastaya dikmişti; öbürleri tek gözü açık yüzüne bakıyordu. Solda ve sağda, Boğdanlı soylu ya da tüccar grupları oturmuş seyrederken bir Kazak, belki de bu “zamansız, ani gidişin yeryüzünü nasıl sarstığını” hissederek şaha kalkan bir atı sakinleştirmeye çalışıyordu.²⁰ Askerler ve Kazaklar, Potemkin’in savaşlarının emektarları, herkes ağlıyordu. Efendilerinin çadırını bitirmeye bile zamanları olmamıştı.

Avrupa’nın en ünlü devlet adamı ölmüştü işte. Çağdaşları onun karıştıklarını ve tuhafliklerini kabul etse de onu beğeniyordu. Rusya’ya gelen bütün ziyaretçiler bu kasırgayla tanışmak istemişti. Her zaman –salt kişiliğinin gücüyle– ilgi odağı olmuştu: “Orada yokken, sohbet konusu yalnızca oydu; oradayken bütün gözler üzerindeydi.”²¹ Onunla tanışan kimse hayal kırıklığına uğramıyordu. Malikânelerinden birinde kalan Jeremy Bentham, İngiliz düşünür ona “Prenslerin Prensi” demişti.²²

Büyük Friedrich’ten Napolyon’a kadar döneminin bütün devlerini tanıyan Prince de Ligne, Potemkin’i en iyi şöyle betimlemişti, “tanıdığım en olağanüstü insan... zevkin ortasında sıkılan; çok şanslı olduğu için mutsuz olan; her şeyden bıkmış, kolayca nefret eden, huysuz, hercai, büyük bir düşünür, yetenekli bir bakan, muhteşem bir politikacı ya da on yaşında bir çocuk... Sihrinin sırrı nedir? Deha, deha ve yine deha; doğal yetenekler, kusursuz bir bellek, ruh yüceliği; zarar verme amacı olmaksızın muziplik, yetenek olmadan desise... iyi anlarında bütün kalpleri fethetme sanatı, çok fazla cömertlik... ince zevk ve insanlık üzerine eksiksiz bilgi.”²³ Napolyon ve George Washington’ı tanıyan Louis-Philippe, Comte de Ségur, “Hepsinin arasında beni en fazla etkileyen ve yakından tanımaya en fazla önem verdiğim kişilik, ünlü Prens Potemkin’di. İhtişamın ve değersizliğin, tembelliğin ve çalışmanın, hırsın ve kaygısızlığın inanılmaz karışımı olmasından dolayı tümüyle özgün bir kişiliğe sahipti. Böyle bir adam orijinalliyiyle her yerde dikkat çekerti.” diyordu. Amerikalı ziyaretçi Lewis Littlepage,

“şaşırtıcı” Serenissimus’un Rusya’da, Kardinal Wolsey, Olivares Kontu ve Dükü Gaspar de Guzmán y Pimentel ve Kardinal Richelieu’nün kendi krallıklarında olduğundan çok daha güçlü olduğunu yazmıştı.²⁴

Besarabya bozkırındaki bu ölümden sekiz yıl sonra doğan Aleksandr Puşkin, Potemkin’e hayrandı; yaşlı yeğenleriyle onun hakkında söyleşiler yapmış ve hikâyelerini kaydetmişti: Bu söyleşilerde ısrarla prensin “tarihinin eliyle dokunduğu”nu söylerdi. İhtişamları ve mükemmel Rusluklarıyla ikisi birbirini tamamlıyordu.²⁵ Yirmi yıl sonra Lord Byron, “gecenin şımarık çocuğu” dediği bu adamla ilgili yazmaya devam ediyordu.²⁶

Rus geleneği, ölen adamın gözlerinin kapatılıp göz kapaklarına madenî para yerleştirilmesini gerektiriyordu. Büyük adamın gözleri altın paralarla mühürlenmeliydi. Potemkin “bazı krallardan daha zengin”di ama fazla zenginlerin çoğu gibi üzerinde hiç para taşımazdı. Beraberindeki kodamanların da hiç parası yoktu. Ceplerin araştırıldığı, ceketlerin silkelendiği, cüzdanların getirtildiği sıkıntılı bir an yaşanmış olmalıydı: Hiçbir şey yoktu. Sonunda birisi askerleri çağırdı.

Potemkin’in can çekişmesini seyretmiş olan kır saçlı Kazak, beş kopek çıkardı. Böylece prensin gözü basit bir bakır parayla kapatılmış oldu. Ölümün aykırılığı hemen efsaneleşti. Geri çekilip mırıldanan da muhtemelen aynı yaşlı Kazak’tı: “Altın içinde yaşadı, otların üzerinde öldü.”

Bu *bon mot* (nükte), prenseslerin ve sıradan askerlerin söylenmesine girmişti: Birkaç yıl sonra, ressam Élisabeth Vigée Lebrun, St. Petersburg’da huysuz bir prensese Potemkin’in ölümünü sordu: “Çok yazık tatlım; bir sürü elması ve altını olan bu büyük prens otların üzerinde öldü!” diye yanıtladı gösterişli yaşlı kadın, sanki prens, onun çayırlarından birinde son nefesini verecek kadar zevksizmiş gibi.²⁷ Napolyon Savaşları sırasında Rus ordusu, Potemkin’in “bozkırda bir yağmurluğun üzerinde yatarak” ölmesiyle ilgili şarkılar söyleyerek yürüyordu.²⁸ Şair Derjavin, bu ölçüsüz adamın doğanın ortasındaki ölümünde romantizm görmüştü; şaire göre bu ölüm, “Bir kavşaktaki sis gibi.” idi.²⁹ İmparatorluğun ayrı uçlarındaki iki gözlemci –(1812’de Moskova’yı yakan adam olarak tanınan) Kont Fyodor Rostopçin yakında Yaş’ta ve İsveç temsilcisi Kont Curt Stedingk uzakta Petersburg’da–³⁰

tam tamına aynı sözcüklerle tepki göstermişti: “Ölümü de yaşamı kadar sıra dışı oldu.”³¹

İmparatoriçeye durumun bir an önce söylenmesi gerekiyordu. Bunu Saşenka Branicka yapabiliirdi –zaten Katerina’ya prensin sağlığıyla ilgili bilgi veriyordu– ama o da perişan bir haldeydi. Bu yüzden Potemkin’in sadık ve yorulmak bilmez sekreteri Vasili Popov’a haber vermesi için bir yaver gönderildi.

Son, hemen hemen törensel bir an vardı. Hüzün kafilesi aynı yoldan Yaşa dönüşe geçerken içlerinden birisi, Potemkin’in şan ve şöhretinin anısına bir anıt dikilebilmesi için prensin öldüğü yere işaret koymak istemiş olmalıydı. Çevrede hiç taş yoktu. Ağaç dalları uçuşuyordu. O zaman, Potemkin’i otuz yıldır tanıyan Ataman Pavel Golovati, atlılarından birinin Zaporojya mızrağını aldı. Alayın artçılarına katılmadan önce, atını küçük platoya sürdü ve mızrağı tam o noktaya sapladı.³² Potemkin’in yerini işaretleyen Kazak mızrağı, Robin Hood’un mezarını seçmek için kullandığı sanılan ok kadar özgündü.

O arada Popov haberi almış ve hemen imparatoriçeye yazmıştı: “Ağır bir darbe aldık! Merhametli Hükümdar, Yüce Prens Grigori Aleksandroviç artık aramızda değil.”³³ Popov mektubu güvenilir genç bir subayla gönderdi ve bu korkunç haberi verene kadar mola vermemesini emretti.

Yedi gün sonra, 12 Ekim’de, öğleden sonra saat altıda,³⁴ saygıyla siyah giyen –ve giysisi yolun tozuyla kaplanan– bu ulak, Popov’un mektubunu Kışlık Saray’a teslim etti. İmparatoriçe mektubu okur okumaz düşüp bayıldı. Maiyetindekiler ona inme indiğini sandı. Kan almaları için doktorlar çağrıldı. Katerina’nın özel kalemi Aleksandr Hrapovitski, onun yaşadığı şoku “derin bir düş kırıklığı ve çaresizlik” şeklinde tanımlamıştı. “Sekizde, kan akıttılar, onda yatağa gitti.”³⁵ İmparatoriçe çökmüştü: Torunları bile yanına alınmıyordu. “Arkasından üzüldüğü sevgilisi değildi.” diye yazdı onların ilişkisini anlayan bir İsviçreli saray öğretmeni. “Dostuydu.”³⁶ İmparatoriçe o gece uyuyamadı. Sabaha karşı ikide tekrar kalkıp sadık ve titiz sırdaşı *filozof* Friedrich Melchior Grimm’e yazdı: “Öldürücü bir darbe yedim. Öğleden sonra altıda, bir ulak üzücü bir haber getirdi; öğrencim, dostum, neredeyse idolum

Tavrida Prensi Potemkin, bir ay süren hastalıktan sonra Boğdan'da ölmüş. Ne kadar perişan olduğumu hayal bile edemezsin..."³⁷

İmparatoriçe bir daha kendisini toparlayamadı. Prens ölümüyle birlikte imparatoriçenin saltanatının altın çağı da sona ermişti. Prens saygınlığı da öyle. O trajik uykusuz gecede Katerina, Kışlık Saray'ın dairelerinde mum ışığında not tutarken Grimm'e Potemkin'in başarılarının her zaman kışkanç "boşboğazlar"ı şaşkına çevirdiğini söylemişti. Öte yandan düşmanları onu yaşarken yenemediyse de öldüğünde bunu başarmıştı. Prens tuhaf karakterinin etrafında iki yüzyıl boyunca başarılarını gölgeleyecek kötücül bir söylence yayılmaya başladığında, daha cesedi bile soğumamıştı.

Bugün "idol"ünün ve "devlet adamı"nın en çok bir filmle ve kö-tülemeyle tanındığını bilseydi Katerina hayrete düşer ve sarsılırdı. Prens gerçekten de kentler kurmuşken tarihsel "Potemkin Köyleri" iftirasıyla ve *Potemkin Zırhlısı* filmiyle, ölümünden uzun süre sonra sevdiği Rusya'yı yıkan devrimlerin habercisi olan isyancı denizcilerin hikâyesiyle tanınıyor. Potemkin efsanesi Rusya'nın ulusal düşmanları, kışkanç saray mensupları ve Katerina'nın dengesiz halefi, annesinin âşığının sadece şöhretinden değil kemiklerinden bile intikam alan I. Pavel tarafından yaratıldı. 19. yüzyılda ülkeyi Viktoryen ciddiyet ve katı bir askerî bürokrasiyle yöneten Romanovlar, Katerina'nın şan ve şöhretini kullanıyor ama özel yaşamından, özellikle de "yarı Çar" Potemkin'in rolünden utanıyordu.³⁸ Sovyet halefleri onların yalanlarını yayarken ahlaki endişelerini paylaşıyordu (gerçi son zamanlarda Stalin'in, o hevesli tarih öğrencisinin gizlice Potemkin'e hayran olduğu ortaya çıktı). En seçkin Batılı tarihçiler bile hâlâ onu tarihî bir devlet adamından çok sefiş bir soytarı ve seks canavarı olarak ele alıyor."

Stalin 1934 yazında gözde yandaşlarından Andrey Jdanov'la tarih konusunda yaptığı ünlü tartışmasında, "Büyük Katerina'nın özelliği neydi?" diye sormuştu. Stalin kendisorusunu şöyle yanıtlamıştı: "Onun büyüklüğü devleti yönetmeleri için Prens Potemkin'i ve diğer bu kadar yetenekli sevgilileri ve yetkilileri seçmesinden kaynaklanıyor." Bu hikâyeyi *Stalin: Kızıl Çar'ın Sarayı* adlı kitap için araştırma yaparken keşfettim: Andrey'in oğlu Yuri Jdanov'la ve bugün seksenlerinde olan ve çocukken bu sahneye tanıklık eden diktatörün damadıyla görüştüm.

Söz gelimi 1994'te yazan Cambridge Üniversitesi'nin hayli saygın bir tarih profesörü, Potemkin'in siyasi ve askeri yeteneklerini onun "yatak odası dışında özgüvenden yoksun olması" şeklindeki güldürücü ama yersiz iddiayla değerlendiriyor.

Bütün bunlar prensin tarihte hak ettiğı yeri almasını önlemek için bir araya geldi. Büyük Katerina, gelecek iftiralardan habersiz, hayatının geri kalan yıllarını dostu, sevgilisi, asker, devlet adamı ve muhtemelen kocasının yasını tutarak geçirdi.

Prensın kâhyası Vasili Popov, 12 Ocak 1792’de özel bir görevle St. Petersburg’a döndü. Potemkin’in en değerli hazinelerini –Katerina’nın aşkını ve devlet sırlarını paylaştığı mektupları– taşıyordu. O kadar çoktu ki tomarlar halinde bağlanmışlardı. Bazıları ölüm döşğinde Katerina’yı bir daha asla göremeyeceğini bilerek onları art arda okuyan Potemkin’in gözyaşlarıyla lekelenmişti ve hâlâ da öyleler.

İmparatoriçe, Popov’u kabul etti. Popov mektupları verdi. İmparatoriçe de Popov dışındaki herkesi gönderdi ve kapıyı kilitledi. Sonra ikisi birlikte ağladı.³⁹ İktidara geldiğı ve Tüm Rusya’nın İmparatoriçesi olduğu o gün, Potemkin’le tanışalı neredeyse otuz yıl olmuştu.

Kısım Bir

POTEMKİN VE KATERİNA

1739 1762

TAŞRALI ÇOCUK

Kendini rezil ettiğini duyacağıma öldüğünü duymayı tercih ederim.

(Oğlu orduya katılan Smolenskli bir soylunun öğüdü.)

L. N. Engelhardt, *Memoirs*

Genç Potemkin'in, "Büyüyünce ya bir devlet adamı ya da bir başpiskopos olacağım." diyerek böbürlendiği söylenir. Okul arkadaşları muhtemelen onun hayalleriyle dalga geçiyordu çünkü isim ya da servetin getirdiği üstünlükler olmaksızın kasaba eşrafından saygın bir ailede doğmuştu. Onu daha iyi tanıyan vaftiz babası, "Bu çocuk ya çok şerefli bir makama çıkacak ya da kellesini kaybedecek"¹ derdi. Rusya'da o dönem hızla bu kadar yüksek bir mevkiye tırmanmanın tek yolu, monarkın gözüne girmekti; dahası yirmi iki yaşına girdiğinde bu sıradan taşralı, iki imparatoriçeyle tanışmayı başarmıştı.

Grigori Aleksandroviç Potemkin, 30 Eylül 1739' tarihinde eski hisar kenti Kutsal Smolensk'in çok da uzağında olmayan küçük Çijova köyünde doğdu. Potemkinler mütevazı mülke ve dört yüz otuz erkek serfe sahipti. Aile zengin olmaktan çok uzaktı ama pek yoksul da sayılmazdı. Ancak, orta hâlli konumlarını Rus İmparatorluğu'nun ıssız sınır bölgelerinin ölçütlerine göre bile tuhaf davranışlarla telafi ediyorlardı. Polonya kökenli büyük bir aile olmalarının yanı sıra bütün soylular gibi müphem bir soyağacı hazırlamışlardı. Soyluluk ne kadar azsa bu o kadar görkemli olma eğilimindeydi; Potemkinler de MÖ

Potemkin'in doğum tarihi, onunla ilgili her şey gibi gizemdir çünkü kaç yaşında Moskova'ya yerleştiğiyle ve Muhafızlar'a seçildiğiyle ilgili çok fazla kafa karışıklığı bulunmaktadır. Bu konudaki iddialardan biri Potemkin'in yeğeni Samoylov'un ortaya attığı iddiadır: Samoylov'a göre Potemkin, 1742 yılında doğmuştur. Tarihler ve askerî kayıtlar, özellikle ilginç bir tartışma yaratmaksızın birbiriyle çelişiyor. Bu nedenle akla yakın en büyük olasılık bu tarihtir.

100 civarında Roma'yı tehdit eden İtalyan kabilesi Telesin Prensi'nin ve MS 11. yüzyılda yaşamış Dalmaçyalı İstok Prensi'nin soyundan geldiklerini iddia ediyordu. Yüzyıllarca süren anlaşılmaz bir tanınamışlığın ardından bu muhteşem İtalyan-Dalmaçyalılar belirgin bir şekilde Latince'den gelmeyen "Potemkin" ya da Polonyacalaşmış "Potemski" adıyla Smolensk çevresinde yeniden ortaya çıktı.

Aile, Smolensk çevresinde her ikisinden de mülkler alarak Moskova çarları ile Polonya kralları arasındaki dalgalı denizlerde dümen tutmakta usta olduğunu kanıtladı. Ailenin reisi (Telesin'in bir versiyonu olduğu iddia edilen) Hans-Tarasi Potemkin'di ve ailenin iki kolunun türediği İvan ve İllaryon adlarında iki oğlu vardı.² Grigori, İllaryon'un genç sülalesinden geliyordu. Her iki tarafta da orta düzey subaylar ve saray mensupları vardı. Potemkin'in büyük büyükbabasının döneminde aile, sadece bu geleneksel Kiev topraklarını Polonya-Litvanya Birliği'nden geri alan Moskova'ya hizmet ediyordu.

Potemkinler; eşsiz Polonya kimliğine sahip, kendi aralarında evlenen kuzenlerin oluşturduğu Smolensk soylularının sütunları haline gelmişti. Rus soylularına *dvoryanstvo* denilirken Smolensk soyluları kendilerine Polonya'daki kardeşleri gibi hâlâ *szlachta* diyordu. Smolensk bugün derinden Rusya'nın içine gömülmüş görünüyor ama Potemkin doğduğunda hâlâ sınır bölgesindeydi. Rus İmparatorluğu 1739 yılında çoktan Smolensk'ten Sibiryâ üzerinden Çin sınırına kadar doğuya ve kuzeydeki Baltık'tan güneydeki Kafkas Dağları'nın eteklerine yayılmıştı; gelgelelim henüz altın madalyayı, Karadeniz'i alamamıştı. Smolensk, Büyük Petro'nun babası Çar Aleksey tarafından 1654 gibi geç bir tarihte fethedilmişti; daha önce Polonya'nın parçasıydı. Yörenin soyluları kültürel açıdan Polonyalı kalınca, Çar Aleksey onların ayrıcalıklarını onayladı, Smolensk Alayı'nın (Polonya'yla bağlantılarını kesmeleri şartıyla) kendi subaylarını seçmesine izin verdi ve bir sonraki kuşağın Polonyalı değil Rus kızlarla evlenmelerini emretti. Potemkin'in babası evinde Polonyalı soyluların bol pantolonlarını ve uzun tuniklerini giyiyor ve Polonyaca konuşuyor olabilirdi ama dışarıda Rus ordu subaylarının daha Alman tarzı üniformalarını giyiyor olmalıydı. Özetle Potemkin yarı Polonyalı bir ortamda büyüdü; bu nedenle Polonya'yla çoğu Rus soylusundan daha fazla ilişkisi vardı. Bu ilişki, daha sonra önem kazanmıştı: Potemkin, Polonya yurttaşı

oldu, Polonya tahtıyla oynadı; aslına bakarsanız kimi zaman Polonyalı olduğuna inanıyor gibiydi.³

Potemkin'in tek ünlü atası (gerçi İvan'ın kolunun evladıydı) Pyotr İvanoviç Potemkin'di; Pyotr İvanoviç Potemkin yetenekli bir komutan, daha sonra Çar Aleksey ve halefi Büyük Petro'nun babası ve ağabeyi Çar Fyodor'un büyükelçisiydi. Pyotr İvanoviç Potemkin, en iyi tek kişilik Avrupa ötesi diplomatik olay olarak betimlenebilir.

1667 yılında bu yerel vali ve *okolniçi* (sarayda üst düzey bir rütbe), Rusya'nın ilk İspanya ve Fransa büyükelçisi olarak bu ülkelere ve daha sonra, 1680'de özel temsilci olarak pek çok Avrupa başkentine gönderildi. Büyükelçi Potemkin, Moskova Çarı'nı hâlâ barbar olarak gören bir dünyada efendisinin saygınlığını korumak için neredeyse her şeyi yaptı.

Buna karşılık Ruslar da yabancı düşmanıydı ve Ortodoks olmayan Batılıları küçümsüyor, onlara Türkler kadar değer vermiyordu. Bütün hükümdarların unvanlar ve davranış kuralları konusunda çok duyarlı olduğu bir dönemde Ruslar, iki kat daha fazlasını yapmak zorunda olduklarını hissediyordu.

Madrid'de sakallı ve ciddi giyimli büyükelçi, İspanya Kralı'nın çarın adı her geçtiğinde başını açmasını talep etti. Kral şapkasını tekrar taktığında, Pyotr Potemkin bir açıklama istedi. İspanyollar çarın unvanlarını sorduğunda münakaşa çıktı, yanlış sıralandıklarında işler daha da kötüleşti. Potemkin Paris yolunda unvanlarla ilgili bir kere daha tartıştı, gümrük memurlarıyla az kalsın yumruk yumruğa kavgaya edecekti, mücevher kakmalı ikonları ya da elmaslarla süslü Moskova kıyafetleri için vergi ödemeyi reddetti, fazla para istendiği için söylenerek onlara "ahlaksız imansızlar" ve "lanetli köpekler" dedi. XIV. Louis, yeni oluşmaya başlayan bu Avrupa gücünü yatıştırmak istediğinden bu yanlış anlaşılmalara için bizzat özür diledi.

Büyükelçinin ikinci Paris görevi de aynı ölçüde aksiliklerle doluydu ama sonra Londra'ya geçti ve II. Charles tarafından kabul edildi. Bu, görünüşe göre diplomatik kariyerindeki saçmalıklarla sona ermeyen tek görüşmeydi. Kopenhag'ı ziyaret edip Danimarka Kralı'nı hasta yatağında bulunca, Pyotr Potemkin yatağın yanına uzanması için bir sedir getirilmesini istedi, böylece çarın büyükelçisi yatay kraliyet eşitliği bağlamında müzakere yapabilecekti. Döndüğünde Çar Fyodor ölmüştü ve Potemkin aşırı hevesli tuhafıllıkları yüzünden Kral Naibesi

Sofya tarafından şiddetle kınandı.* Bu huysuzluk ailenin iki kolundan da geliyor gibiydi.⁴

Grigori Potemkin'in babası Aleksandr Vasilyeviç Potemkin, 18. yüzyıl taşra garnizonlarındaki hayatı hem bezdirici hem de renkli hale getiren o kaba saba, tuhaf askerlerden biriydi. Bu Albay Blimp'in† ilk Rus örneği neredeyse çılgın, sürekli öfkeli ve umursamazca düşüncesizdi. Genç Aleksandr, Büyük Kuzey Savaşı boyunca Büyük Petro'nun ordusunda görev yaptı ve Petro'nun, İsveçli işgalci XII. Charles'ı yenilgiye uğrattığı ve böylelikle yeni kenti St. Petersburg'u ve Rusya'nın Baltık'a erişimini koruduğu 1709'da vuku bulan belirleyici Poltava Muharebesi'nde savaştı. Sonra Riga Kuşatması'nda yer aldı ve dört İsveç fırkateyninin ele geçirilmesine katkıda bulundu, madalya aldı ve daha sonra sol tarafından yaralandı.

Savaş bittiğinde gazi, bir askerî bürokrat olarak uzak Kazan ve Astrahan bölgelerinde yorucu nüfus sayımları yürüttü ve küçük garnizonlara komuta etti. Kişiliği ya da kariyeriyle ilgili çok fazla ayrıntı bilmiyoruz ama şunu biliyoruz ki, ağrıyan yaraları nedeniyle emekli olmak istediğinde, Harp Kurulu heyetinin karşısına çıktı ve gelenekler açısından yaralarını göstermek üzere üniformasını çıkardığında kurdakilerden birinin kendisinin altında astsubay olarak görev yapan bir asker olduğunu gördü. Hemen giyindi ve o adamı işaret ederek: "Ne? BENİ O mu muayene edecek? Buna DAYANAMAM. Yaralarım ne kadar kötü olursa olsun görevde kalırım daha iyi!" Sonra iki sıkıcı yıl daha görev yapmak üzere odadan fırlayıp çıktı. Sonunda 1739'da, oğlunun doğduğu yıl yetersiz bir yarbay olarak emekliye ayrıldı.⁵

Yaşlı Aleksandr Potemkin, çoktan yerel bir zorba olarak ünlenmişti. Gazi, Daria Skuratova'yı muhtemelen Çijova yakınlarındaki Bolşoya Skuratova malikânesinde gördüğünde ilk karısı daha hayattaydı. Daria

Batı duyarlıklarına karşı daha da korkunç olacağını gösteren Grigori Potemkin, St. Petersburg'da yükseldiğinde, tanınmış bir ataya ihtiyacı olduğu düşünüldü. Güneş Kral ve Mutlu Hükümdar döneminin kötü huylu, yabancı düşmanı ve ukala büyükelçisinin bir portresi bulundu, muhtemelen İngiltere Büyükelçiliği'nin bir hediyesiydi ve Büyük Katerina Ermitajı'na koyuldu.

† 1930'larda İngiltere'de yaratılmış bir çizgi roman kahramanı. Kendini beğenmiş, öfkeli burnunda, aşırı milliyetçi ve İngilizlerin bütün klişeleşmiş özelliklerini taşıyan bir kişilik. (yay. n.)

Vasilyevna Kondireva olarak doğan kadın, yirmi yaşında hâlen arazi sahibi Skoratov'un dul eşi idi. Albay Potemkin onunla hemen evlendi. Bu yaşlı kocaların hiçbiri genç bir kız için iştah açıcı adaylar değildi ama Skuratov'un ailesi ona yeni bir ev bulunduğuna sevinmiş olmalıydı.

Albay'ın genç karısı, o günlerde çok kötü bir şok yaşadı. Daha ilk çocuğuna, kızı Martha Elena'ya hamileyken, Albay Potemkin'in köyde yaşayan ilk karısıyla hâlâ evli olduğunu öğrendi. Herhâlde bütün köy Albay'ın sırrını çok iyi biliyordu ve Daria kendi serflerinin önünde aptal yerine konduğunu hissetmiş olmalıydı. İki eşlilik o zaman bugünkü gibi kilisenin ve devletin emirlerine aykırıydı ama Çijova gibi yerler çok ücradaydı, kayıtlar karmakarışık ve erkeklerin kadınlar üzerindeki gücü o kadar baskındı ki iki eşli taşra eşrafı hikâyeleri oldukça yaygındı. General Abraham Hannibal, aşağı yukarı aynı dönemde Puşkin'in Habeşi büyükbabası ikinci eşiyle evlenirken ilk karısına, manastıra girmeyi kabul edene kadar bir zindanda işkence yapmıştı; dahası oğullarından biri de onun bu hareketini tekrarladı.⁶ Rus eşlerin manastıra girerek kocalarına yeniden evlenme özgürlüğü vermeye ikna edilmesi için çoğu zaman işkenceye gerek kalmıyordu. Daria ilk eşi ziyaret etti ve gözyaşları içinde onu rahibe olmaya ikna etti; böylece kendi iki eşli evliliğini meşru hale getirdi.

Elimizde bu evliliğin son derece mutsuz olduğunu söyleyecek kadar bilgi var: Aleksandr Potemkin karısını sürekli gebe bırakıyordu. Kadının beş kızı ve bir oğlu olmuştu; Grigori üçüncü çocuğuydu. Ama öfkesi burnunda efendi, aynı zamanda deli gibi kıskançtı. Kıskançlık genellikle en çok korktuğu şeye zemin hazırladığından, genç kadın hayransız kalmıyordu. Bir kaynağın söylediğinde göre Grigori'nin doğduğu sıralarda Albay Potemkin, kendisini ziyarete gelen oğlunun vaftiz babası olacak görmüş geçirmiş kuzeni –ve Moskova'da kıdemli devlet memuru– Grigori Matveyevîç Kizlovski'den fena halde şüpheleniyordu. Muhtemelen oğlana Kizlovski'nin adı verildi ama öz babası o muydu? Bilmiyoruz: Potemkin, babasının manik, genelde aksi kişiliğinden bir şeyler almıştı. Ayrıca albayın ölümünden sonra Kizlovski'yi bir baba gibi de sevmişti. İnsanın, 18. yüzyılın zamparalığında bile çocukların nadiren resmi babalarının evlatları olduğu şeklindeki tatsız gerçeğe yüzleşmesi gerekiyordu.

Potemkin'in annesiyle ilgili bilgimiz, babsıyla ilgili bilgimizden daha fazla çünkü annesi, Grigori'nin imparatorluğun birinci adamı

olduğunu görecektir kadar yaşadı. Daria güzeldi, becerikli ve zekiydi. Çok sonralarına ait bir portre sert, yorgun ama akıllı bir yüzü, göze çarpan, iri burnu ve sivri çenesi olan şapkalı bir yaşlı hanımefendiyi gösteriyor. Hatları oğlundan daha kabaydı ama yine de Potemkin'in ona benzediği düşünülür. 1739'da üçüncü defa hamile kaldığını anladığında, bunu hayra yormuştu. Çijova halkı, hâlâ onun rüyasında güneşin gökyüzünden kopup tam karnına düştüğünü gördüğünü iddia ediyor; tam bu esnada uyanmıştı. Köyün kâhini Agrafina bunu bir erkek çocuğa yordu. Ne var ki Albay yine onun keyfini kaçırmanın bir yolunu bulmuştu.⁷ Doğumu yaklaştığında Daria muhtemelen kız serflerin eşliğinde köy *banyası*nda, yani hamamda doğurmayı umuyordu. Bölge halkının bugün de anlattığı hikâyeye göre kocası bütün gece oturup ev yapımı sert böğürtlen şaraplarından içti. Serfler de uyumamıştı; iki kızdan sonra bir veliaht bekliyorlardı. Grigori dünyaya geldiğinde, kilise çanları çaldı. Serfler şafak sökene kadar dans etti ve içki içti.⁸ Doğum yeri çok uygundu çünkü Kışlık Saray'daki *banya*, günün birinde Büyük Katerina'yla kaçamak mekânı olacaktı.

Daria'nın çocukları, üzerine babalık paranoyasının gölgesi düşmüş bir evde doğmuştu. Kocasının iki eşliliğini öğrendiğinde, evliliğinde birazcık bir aşk varıyorsa onu da kaybetmiş olmalıydı. Kocasının sadakatsizlik suçlamaları, işleri daha da kötüleştirmişti: O kadar kıskançtı ki, kızları evlenirken, damatlarının Daria'nın elini öpmesine erkek dudaklarının yumuşak ten üzerindeki baskısı karşı konulmaz şekilde günah işlemeye götürür diye izin vermemişti. Veliahdının doğumunun ardından albayı kutlamaya gelenlerin arasında, albaya Grigori'nin onun oğlu olmadığını söyleyen kuzeni Sergey Potemkin de vardı. Sergey'in bu haberi verme gerekçesi hiç de iyilikten değildi: Mülklerin kendi ailesine kalmasını istiyordu. Eski asker öfkeden çılgına dönmüş ve bu evliliğin iptali için dilekçe verip Grigori'nin piç ilan edilmesini istemişti. Manastır kapılarının arkasından kapandığını hayal eden Daria, görmüş geçirmiş, akıllı başında vaftiz baba Kizlovski'yi çağırdı. Kizlovski Moskova'dan aceleyle geldi ve yarı bunak kocayı boşanma dilekçesini atmaya ikna etti. Böylece Grigori'nin annesiyle babası birlikte kaldı.⁹

Grigori Potemkin'in ilk altı yılındaki yakın çevresi, babasının köyü olacaktı. Çijova; Çivo Nehri'nin, geniş düz arazilerde küçük, dik, çamurlu bir su yolu açan akarsuyun üzerindeydi. Smolensk'ten birkaç

saatlik bir yolculukla ulaşılyordu, Moskova ise üç yüz elli verst daha uzaktaydı. St. Petersburg sekiz yüz otuz yedi verst uzaktaydı. Yazları sıcaaktan kavrulabilirdi ama düzlüğü; kışların amansız, rüzgârın ısı- rıcı olduğı anlamına geliyordu. Kırsal bölge güzel, verimli ve yeşildi. Issız, açık bir alandı; bir çocuk için ilginç ve heyecan verici bir yerdı, hâlâ da öyledir.

Bu köy, pek çok bakımdan Rus toplumunu yansıtan küçük bir evrendir. O dönemde Rus devletinin iki temel gerçeğı vardı: Birincisi imparatorluğun sınırlarını mümkün olan her yöne genişletmeye yönelik sürekli ve temel içgüdüsyüdü: Çijova huzursuz batı sınır bölgesindeydi. İkincisi soyluluk ve serflik dikotomisiydi. Potemkin'in doğduğı köy, bu iki yarıma bölünmüştü ki bunu bugün de görmek olası, hem de köy artık hemen hemen hiç ortada olmasa da.

Potemkin'in, nehrin üzerindeki hafif yükseltide bulunan ilk evi, güzel bir cephesi olan mütevazı, tek katlı ahşap bir malikâneydi. Toplumsal hiyerarşinin tepesindeki zengin kodamanların evleriyle daha büyük bir karşıtlık olamazdı. Söz gelimi, yüzyılın sonuna doğru Kont Kiril Razumovski'nin daha güneyde, Ukrayna'da bulunan mülkü "kırk ya da elli ek binası... müfrezesi, bir sürü hizmetlisi ve büyük bir müzik grubuyla bir yazlık köşkten çok küçük bir kasabayı andırıyordu."¹⁰ Çijova'da, malikânenin çevresindeki tek ek bina, muhtemelen Grigori'nin doğduğı, nehrin ve kaynağının hemen üzerinde olması gereken hamamdı. Bu *banya*, Rus hayatının ayrılmaz bir parçasıydı. Kasaba halkı cinsiyet ayrımı olmaksızın burada birlikte yıkanıyor ve bu durum, ziyarete gelen bir Fransız öğretmen için dehşet vericiydi çünkü "her yaştan ve cinsiyetten insan bunları birlikte kullanıyor ve her şeyi küçük yaştan itibaren açıkça görmek duyguları köreltiyor."¹¹ Ruslar için *banya* evin keyifli, sosyal ve rahatlatıcı bir uzantısıydı.

Annesiyle babasının evliliğindeki sorunlar bir tarafa bırakıldığında bu, büyümek için basit olsa da mutlu bir ortamdı. Elimizde Smolensk eyaletinde büyüyen, soyluluk derecesi düşük bir oğlanın hikâyesi var: Otuz yıl sonra doğmuş olsa da, Lev Nikolayeviç Engelhardt Potem-

1917 yılına kadar bu durum böyle devam etti. Rasputin'in düşmanları, II. Nikolay'a onun kadınlarla birlikte banyo yaptığını şikâyet ettiğinde son çar, bunun halkın alışkanlığı olduğunu söyleyerek sert çıkmıştı.

kin'in akrabasıydı ve civar köydeki muhtemelen değişmemiş hayatı kaydetmişti. Bir köylü gömleği giymesine ve yalın ayak koşmasına izin veriliyordu: "Eğitimim maddi olarak Rousseau'nun ortaya koyduğu sisteme benziyordu: Soylu Vahşi. Ama büyükannemin bu işten habersiz olmakla kalmadığını, Rusça dil bilgisine belli belirsiz aşına olduğunu biliyorum."¹² Yine Potemkin'le akraba olan bir başka anı yazarı şöyle hatırlıyordu: "En zengin yerel toprak sahibinin sadece bin canı vardı" ve "daha önemli konuklara çıkardığı tek bir gümüş kaşık seti vardı, diğerleri kalay kaşıklarla idare ediyordu."¹³

Grigori ya da aile arasındaki adıyla Grişa, köyün varisiydi ve babasından sonra kadınlar ailesinin –beş kız kardeşi ve annesi– tek erkeği idi. Muhtemelen ilgi odağıydı ve bu aile ortamı kişiliğini belirlemiş olmalıydı çünkü hayatı boyunca bütün gözler üzerinde olacaktı. Kariyeri boyunca kendisini "talihli adam" olarak nitelemişti. Kendisini göstermeli ve egemen olmalıydı. Kadınlardan oluşan ev halkı, onu kadınların yanında son derece rahat bir hale getirmişti. Yetişkinliğinde en yakın dostları kadındı ve kariyeri özellikle birine olan davranışlarına bağlıydı. Kombinezonlarla renklenmiş bu eğreti ev, böyle devam edemezdi. Kız kardeşlerinin çoğu kısa süre içinde Smolensk eşrafının kuzenleriyle saygıdeğer evlilikler yaptı (on dokuz yaşında ölen Nadejda dışında). Özellikle Elena Marfa'nın Vasili Engelhardt ve Maria'nın Nikolay Samoylov ile evlilikleri, Potemkin'in hayatında önemli roller oynayacak yeğenler getirecekti.¹⁴

Devlete hizmet etmek, bir Rus soylusunun tek mesleği idi. Poltava'da Petro'ya hizmet etmiş bir subayın askerî ev ortamında doğan Grişa, görevinin ve başarıya giden yolunun sadece imparatorluğa hizmet etmekten geçtiğini öğrenecek şekilde yetiştirilmiş olmalıydı. Oğlanın hayallerinin temelini, muhtemelen babasının başarıları oluşturuyordu. Rusya'da bir üniformanın onuru her şey demekti, özellikle de taşra eşrafı için. 1721'de Büyük Petro orduda, sivil hizmetlerinde ve saray görevlerinde bir hiyerarşi oluşturmak için bir Rütbe Tablosu[†] belirledi.

† Rütbe Tablosu, Rusya İmparatorluğu'nun askerî hiyerarşisini tanımlayan, hükümet üyelerinin ve saray mensuplarının konumlarını ve görevlerini belirleyen resmi listeydi. I. Petro tarafından 1722'de mevcut kalıtsal soylular veya boyarlarla mücadele ederken tanıtıldı. Rütbe Tablosu, 11 Kasım 1917'de yeni kurulan Bolşevik hükümeti tarafından resmen kaldırıldı. (yay. n.)

On dördüncü askeri ya da sekizinci sivil rütbeye ulaşan bir adam kendiliğinden kalıtsal soyluluğa –*dvoryanstvo*– yükseliyordu ama Petro bütün soylulara zorunlu yaşam boyu hizmet de getirmişti. Potemkin doğduğunda soylular bu aşağılayıcı yükümlülüğü hafifletmişti ama hizmet talihe giden yol olmayı sürdürüyordu. Potemkin papazlığa ilgi duyuyordu. 17. yüzyılda yaşamış bir manastır başrahibinin soyundan geliyordu; babası onu Smolensk'teki bir kilise okuluna göndermişti. Ama onun kaderinde her zaman üniforma vardı.¹⁵

Evin hemen altında, nehrin yanında bugün hâlâ Katerina'nın adını taşıyan kaynak vardı. Rivayete göre Potemkin, doğduğu yeri göstermek için imparatoriçeyi buraya getirmişti. Çocukken büyük olasılıkla kendisi kaynaktan su çekmiş olabilirdi çünkü orta hâlli eşrafın hayatı, hali vakti yerinde serflerinden daha iyi olsa da çok da iyi değildi. Potemkin muhtemelen doğduğunda köydeki bir serf sütanneye verilmişti ama ne olursa olsun bu “Soylu Vahşi”nin ilk örneği Rus taşrasının sütüyle büyümüştü. Kız kardeşleri ve annesi tarafından olduğu kadar serf kadınlarca da büyütölmüş olabilirdi; dinlediği müzik serflerin geceleri ve festival zamanlarında söyledikleri duygusal ağıtlar olabilirdi. Bildiği danslar, yerel toprak sahiplerinin balolarındaki kotilyonlardan çok şen şakrak ve zarif köylü dansları olabilirdi. Papaz kadar köyün kâhinini tanıyabilirdi. Malikânede olduğu kadar –*kaşa*, karabuğday lapası; *şçi*, baharatlı lahana çorbası ve *kvass*, votka ve meyve şarabıyla birlikte içtikleri sarı ekşi biranın buharıyla dolu– köylü evlerinin sıcak, kokulu ocaklarının yanında da kendini rahat hissediyordu. Rivayete göre oğlan sade bir yaşam sürmüştü. Papazın çocuklarıyla oynuyor, onlarla birlikte atları otlatıyor ve serflerle birlikte saman topluyordu.¹⁶

Çijova'nın küçük Ortodoks Meryem Ana Kilisesi, köyün serflerin yaşadığı bölgesinde bulunuyordu (daha sonra yerine yapılan binanın yıkıntıları bugün de duruyor): Potemkin zamanının çoğunu burada geçiriyordu. Serfler dindardı: Her biri, “vaftiz sırasında boynuna takılan kutsal tılsımın yanı sıra koruyucu azizinin bakır üzerine kazınmış küçük bir figürünü taşıyor. Askerler ve köylüler bu tılsımı sıklıkla ceplerinden çıkarıyor, üzerine tükürüp ovalıyor... sonra onu karşısına alıp bir anda kendilerini yere bırakıyorlar...”¹⁷ Bir köylü bir eve girdiğinde, “Tanrı”nın nerede olduğunu sorması ve ikonanın önünde ıstavroz çıkarması olağandı.

Potemkin, dindarlığın ve batıl inancın bu karışımıyla büyüdü: Köy kilisesinde vaftiz edildi. Çoğu toprak sahibi, çocukları için tercihen Fransız ya da Alman –ya da bazen, Puşkin’in *Yüzbaşının Kızı* anlatısındaki fakir toprak sahibi aile gibi, Büyük Kuzey Savaşı’nda yakalanan yaşlı bir İsveçli savaş tutsağı– bir yabancı öğretmen tutabiliyordu. Gelgelelim Potemkinlerde bu bile yoktu. Yerel papaz Semen Karzev ve zangoç Timofey Krasnopevzev’in ona alfabeyi ve dine karşı yaşam boyu sürececek bir merakı tetikleyen duaları öğrettiği söylenir. Grişa şarkı söylemeyi ve müziği sevmeyi öğrenmişti, yetişkin hayatının bir başka özelliği idi bu: Prens Potemkin’in orkestrası ve yeni orkestranın nota yığınları hiçbir zaman yanından eksik olmamıştı. Bir hikâyeye göre on yıllar sonra bu köy bilgelerinden biri St. Petersburg’a gitmiş ve öğrencisinin artık sarayın en önemli adamlarından biri olduğunu duymuş; prensi ziyaret etmiş, o da onu sıcak karşılamış ve Bronz Atlı’nın, Falconet’in Büyük Petro heykelinin küratörü yapmıştı.¹⁸

Dört yüz otuz erkek serf ve aileleri köyün diğer tarafındaki kilisenin çevresinde yaşıyordu. Serflere ya da dedikleri şekliyle “canlar” a, erkeklerin sayısına göre değer biçiliyordu. Bir soylunun serveti para ya da arazilerle değil canlarla ölçülüyordu. On dokuz milyonluk nüfusta yaklaşık elli bin soylu ve yedi milyon sekiz yüz bin serf vardı. Bunların yarısı ayrı ayrı soyluların ya da imparatorluk ailesinin sahip olduğu derebeylik köylüleri, diğer yarısı devletin sahip olduğu devlet serfleriydi. Sadece soylular yasal olarak serf sahibi olabilirken soyluların sadece %1’i binden fazla cana sahipti. Yüz binlerce serf sahibi olan büyük soyluların konutları, Katerina’nın saltanatında serf orkestralarına ve seçkin ikonalarla portrelerin ressamlarına sahip olduklarında şatafatlı ve renkli bir doruğa ulaşacaktı: Kont Şeremetev, Rusya’nın en zengin serf sahibi kırk operalık bir repertuarı bulunan bir serf tiyatrosuna sahipti. Prens Yusupov’un balesinde yüzlerce serf balerin vardı. Kont Skavronski’nin (I. Katerina’nın Potemkin’in yeğenlerinden biriyle evlenen akrabasının) müzik takıntısı o kadar büyüktü ki serflerinin konuşmasını yasaklamıştı: Şarkı söyler gibi konuşmak zorundaydılar.¹⁹ Bu durumlar nadirdi: Soyluların %82’si çulsuzdu, yüz candan daha azına sahiptiler. Potemkinler orta hâliydi; yüz bir ile beş yüz arasında serf sahibi olabilen %15’in içindeydiler.²⁰

Çijova'nın serfleri, Albay Potemkin'in mutlak mülküydü. Çağdaş Fransız yazarlar onları tanımlamak için "esclaves" –köleler– sözcüğünü kullanıyordu. Yeni Dünya'nın siyah köleleriyle, onların sahipleriyle aynı ırktan olmalarının dışında ortak noktaları çok fazlaydı. Serfliğin bir esprisi vardı, çünkü Potemkin doğduğu sıralarda Rusya'daki serfler toplumsal piramidin en dibindeki köleler olmalarına rağmen devletin ve soyluların gücünün de temel kaynaklarıydılar. Devlet zorunlu seferberlikle bir ordu kurduğunda Rus piyadesini onlar oluşturunuyordu. Toprak sahipleri seçilen talihsizleri yaşam boyu göreve göndermişti. Serfler Rus imparatorlarının ordularına kaynak sağlamak için kullandığı vergileri ödüyordu. Yanı sıra bir soylunun servetinin özüydüler. İmparator ve soylular onları denetim altında tutmak için yarışıyorlar ve onları mümkün olduğu kadar fazla kullanıyorlardı.

Canlar genellikle miras kalıyordu ama minnettar imparatorlar tarafından gözdelelerine bağışlanabiliyorlar ya da bugünün kullanılmış arabaları gibi gazete reklamlarıyla satın alınabiliyorlardı. Söz gelimi 1769'da, daha sonra Potemkin'in ahlaki değerlerini eleştiren Prens Mihail Şçerbatov, üç kızı üç rubleye bir başka soyluya satmıştı. Ancak efendiler çoğu zaman serfleriyle babaları gibi ilgilenmekle övünüyordu. "Bedenlerinin mal olması, onların efendilerine bağlılığını sağlıyordu."²¹ Kont Kiril Razumovski'nin konutunda (Fransız şef ve muhtemelen oğullarının Fransız ya da Alman öğretmeni dışında) bir teşrifatçı, bir şef *valet de chambre* (oda hizmetçisi), iki cüce, dört berber, iki kahveci ve diğerleri dâhil elbette hepsi de serf olan üç yüz hizmetçi vardı. "Amca," demişti yeğeni, "onlarsız da yapabileceğin çok fazla hizmetlin var gibi görünüyor". "Aynen öyle," diye yanıtladı Razumovski, "ama onlar bensiz yapamaz."²²

Bazen serflerin sahiplerini sevdiği de oluyordu: Başmabeyinci Kont Şuvalov, Petersburg'dan üç yüz verst uzaktaki bir mülkünü satmak zorunda kalınca, bir sabah başkentteki bahçesindeki gürültü patırtıyla uyandı. Ta taşradan oraya kadar gelen bir grup serf bahçede toplanmıştı. "Sizin otoriteniz altında olmaktan çok memnunduk ve bu kadar iyi bir efendiyi kaybetmek istemiyoruz." dediler. "Bu yüzden her birimiz maddi destek olmak... mülkü geri almak için ihtiyacınız olan miktarı vermeye geldik." Kont serfleriyle çocuklarıymış gibi kucaklaştı.²³ Bir İngiliz, efendi yaklaştığında serflerin neredeyse yerlere kadar eğildiğine

dikkat çekmiş; bir Fransız diplomat bir imparatoriçe ücra yerleri ziyaret ettiğinde serflerin dizlerini kırarak reverans yaptığını kaydetmişti.²⁴ Bir toprak sahibinin serfleri onun iş gücü, bankadaki parası, bazen haremiydi ve sorumluluk tümüyle toprak sahibine aitti. Öte yandan daima onların ayaklanıp malikânede kendisini öldürebilecekleri korkusuyla yaşıyordu zira köylü ayaklanmaları yaygındı.

Sahiplerin çoğu serflerine göreceli olarak insanca davranırsa da çok küçük bir azınlık köleliğin serfin doğal hali olmadığını kavramıştı. Serfler kaçarsa efendileri onları zorla geri getirebiliyordu. Bu gaddarca iş için serf avcılarına ödülleri veriliyordu. En akli başında toprak sahipleri bile serflerini düzenli olarak kalın Rus kırbağıyla cezalandırıyordu ama kesinlikle onları öldürmelerine izin yoktu. “Köylülere, hizmetlilere ve tüm diğerler kölelere yönelik cezalar, suçları dikkate alınarak ince bir değnekle verilmelidir.” demişti Prens Şerbatov 1758’de kâhyalarına verdiği talimatlarda. “Ölmelerine ya da sakatlanmalarına dikkat edin. Bu yüzden sopayla kafalarına, bacaklarına ve kollarına vurmayın. Ancak sopa gerektiren bir suç işlendiğinde, ona eğilmesini emredin ve sırtına vurun ya da daha iyisi sırtını ve daha aşağıları kırbaçlayın; böylece ceza daha acı verici olur ama köylü sakatlanmaz.”

Sistem suistimale çok fazla olanak sağlıyordu. II. Katerina, *Memoirs* adlı kitabında, Moskova’daki çoğu konutta “en küçük bir suç işleyenler için demir tasmalar, zincirler ve diğer işkence aletleri” bulunduğunu hatırlıyordu. Söz gelimi yaşlı bir soylu hanımefendinin yatak odasında “saçlarını yapan bir köleyi hapsettiği bir çeşit karanlık kafes vardı; temel gerekçe... yaşlı şımarık kadının takma saç kullandığını dünyadan gizleme isteğiydi. ..”²⁵

Toprak sahibinin serfler üzerindeki mutlak gücü bazen Mavi Sakal’ tarzı işkenceleri gizliyordu: Bunların en kötöleri bir kadın toprak sahibi tarafından yapılmıştı, gerçi bunun nedeni belki de sadece onun herkesin şikâyet ettiği bir kadın olmasıydı. Yetkililer kesinlikle onun

† İlk kez Charles Perrault’un 1697 yılında yayınlanan *Histoires ou Contes du temps passé* adlı kitabında yer alan ve zalim bir soylu ile meraklı karısını konu edinen bir Avrupa masalı. (yay. n.)

yaptıklarını uzun süre örtbas etmişti; dahası bu uzak bir eyalette değil Moskova’da oluyordu. Yirmi beş yaşındaki Daria Nikolayevna Saltıkova, “yamyam” –*liudoed*– olarak bilinen bir canavardı ve yüzlerce serfine işkence yapmaktan, onları kütüklerle ve oklalarla dövmekten sadistçe bir zevk alıyordu. Yüz otuz sekiz kadın serf öldürmüştü, iddialara göre onların cinsel organları üzerinde yoğunlaşıyordu. II. Katerina’nın saltanatının başlarında nihayet tutuklandığında, soyluların desteğine bağımlı olan imparatoriçe, yamyamı cezalandırırken ihtiyatlı davranmak zorunda kalmıştı. Saltıkova idam edilemezdi çünkü imparatoriçe 1754’te (vatana ihanet suçu dışında) ölüm cezasını kaldırmıştı ve bu yüzden Saltıkova boynunda “işkenceci ve katil” yazılı bir yaftayla bir saatliğine darağacına zincirlendi. O dönem seri katiller nadir görüldüğünden bütün kasaba gelip onu seyretti. Yamyam daha sonra yaşam boyu kalmak üzere bir yer altı hapihanesi-manastırına kapatıldı. Gaddarlığı istisnaydı, kural değil.²⁶

Bu, Grişa Potemkin’in dünyası ve Rus taşrasındaki hayatın özüydü. Potemkin, Çijova’daki alışkanlıklarından asla vazgeçmedi. İnsan onu serf çocuklarıyla birlikte samanların saçıldığı otlaklarda koştururken, şalgam ya da turp çiğnerken –daha sonra imparatoriçenin dairelerinde geçen günlerinde bunu yapacaktı– hayal edebiliyor. İncelikli Voltaire tarzı St. Petersburg Sarayı’nda onun her zaman Rusya toprağının has çocuğu olarak görülmesi şaşırtıcı değildi.

1746 yılında, babası yetmiş dört yaşında öldüğünde bu köy rüyası da sona ermişti. Altı yaşındaki Grişa Potemkin’e köy ve serfleri miras kaldı ama bu değersiz bir mirastı. Kırk iki yaşında, bakması gereken altı çocukla ikinci kez dul kalan annesi, Çijova’da iki yakasını bir araya getiremiyordu. Yetişkin Grigori, –hiçbir zaman ciddi bir sefalete dönüşmeyen– mali sıkıntıları anımsayanların pervasız ölçüsüzlüğüyle davranırdı. Daha sonra köyü kız kardeşi Elena ve kocası Vasili Engelhardt’a bağışladı. Ahşap konağın yerine bir malikâne ve köyün serf tarafına Serenissimus’un, ailenin ünlü oğlunun şerefine güzel bir kilise yaptırıldı.²⁷

Daria Potemkina hırslıydı. Grigori Rusya’nın koca samanlığında bir iğne olan bu ücra köyde kariyer yapmayacaktı. Yeni başkentte, St.

Petersburg'da bağlantıları yoktu ama eskisinde vardı. Çok geçmeden aile Moskova'ya doğru yola koyulmuştu.'

Grişa Potemkin'in eski başkentte gözüne çarpan ilk şey çan kuleleri olmalıydı. Rus İmparatorluğu'nun ortasındaki Moskova, St. Petersburg'un, Büyük Petro'nun yeni başkentinin tersine her şeyin merkeziydi. Kuzey'in Venedik'i Avrupa'ya açılan pencereyse Moskova da Rusya'nın kadim ve yabancı düşmanı geleneklerinin gizli dünyasına açılan bir tuzaktı. Rusya'nın zalim ve heybetli büyüklüğü, dar görüşlü Batılıları ürkütüyordu: "Moskova'da özellikle zevksiz ve çirkin olan şey çan kuleleri." diye yazmıştı oraya giden bir İngiliz kadın, "farklı renkli kare tuğla parçaları ve yaldızlı kule uçları... bunlar çok Gotik bir görünüş katıyor." Aslında ürkütücü Orta Çağ kalesinin, Kremlin'in çevresine ve Aziz Basil'in parlak soğan biçimli kubbelerinin çevresine kurulmuş olsa da, yılankavi, dar, karanlık sokakları ve avlularıyla eski Ortodoksluğun batıl inançları kadar bilinmezdi. Batılılar burasının bir Batı kentine hemen hemen hiç benzemediğini düşünüyordu. "Moskova'nın üzerimde büyük bir köy ya da birleşmiş pek çok köyden başka bir izlenim bıraktığını söyleyemem." Muhteşem şatolara ve sazdan kulübelere bakan bir başka ziyaretçi, kentin "hep birlikte kızaklar üzerinde yuvarlanıyor gibi görüldüğünü" düşünmüştü.²⁸

Potemkin'in vaftiz babası (ve muhtemelen öz babası) Kizlovski, Kamer-Collegium'un emekli Başkanı, Mahkemeden sorumlu bakanlığın Moskova yetkilisi (Petro'nun bakanlıklarına *Collegia* ya da kurul deniyordu), aileyi koruması altına aldı ve metresi ya da sadece himayesindeki Daria'nın Nikitskaya Caddesi'ndeki küçük bir eve taşınmasına yardım etti. Grişa Potemkin, Kizlovski'nin oğlu Sergey'le birlikte üniversiteye bağlı gimnazyuma yazıldı. Potemkin'in zekâsı çok erken

Bugün köyün Potemkin tarafında Katerina Kuyusu ve arıcılıkla geçinen seksenlerinde iki köylünün kulübesinden başka pek bir şey yoktur. Serf tarafında sadece kilisenin kalıntıları bulunmaktadır. Köylüler, komünizmin egemen olduğu dönemde komiserlerin "Potemkin'in kilisesi"ni sığırlar için ahır olarak kullandığını söylüyor ama bütün sığırlar hastalanıp ölmüş. Köylüler hâlâ "Potemkin'in Altınları" dedikleri bir Alaaddin Mağarası'nı kazıyor. Ama mezarlıkta bütün buldukları muhtemelen Potemkin'in kız kardeşleri olduğu sanılan 18. yüzyıldan kalma kadın cesetleridir.

anlaşıldı, dile karşı mükemmel bir kulağı olduğu için kısa süre içinde çok iyi Polonyaca öğrenmenin yanı sıra Yunanca, Latince, Rusça, Almanca ve Fransızcada üstün başarı gösterdi ve daha sonra İtalyancayı ve İngilizceyi de anladığı söylendi. İlk büyük merakı Ortodoksluktu: Çocukken bile Yunan manastırı Piskoposu Dorofey’le tapınma üzerine tartışıyordu. Aziz Nikolay Kilisesi papazı, kilise ayinleriyle ilgili bilgisini desteklemişti. Grişa’nın daha sonra fark edilecek olan olağanüstü belleği, uzun Yunanca duaları ezberlemesine olanak sağlıyordu. Bir yetişkin olarak bilgilerine ve belleğine bakıldığında, belki de öğrenmek ona çok kolay, yoğunlaşmak sıkıcı geliyordu. Çok çabuk sıkılıyor ve kimseden korkmuyordu; şimdiden nükteli sözleriyle ve öğretmenlerinin taklitleriyle tanınıyordu. Yine de, daha sonra Moskova Başpiskoposu olan yüksek rütbeli din adamı Ambrosius Zertis-Kamenski ile bir şekilde arkadaş oldu.²⁹

Oğlan papaza yardım ederdi ama o zaman ya Bizans teolojisine dalar ya da çok kötü yaramazlıklar yapardı. Grişa vaftiz babasının konuklarının karşısına bir Gürcü rahibin cübbesiyle çıktığında, Kizlovski şöyle demişti: “Bir gün beni gerçekten utandıracaksın çünkü seni bir soylu olarak yetiştirmeyi başaramadım.” Potemkin şimdiden diğerlerinden farklı olduğuna inanıyordu: O büyük adam olacaktı. Gelecekteki yüksek mevkisiyle ilgili her türlü öngörüsü kayıtlı: “Bir general olursam askerlere komuta edeceğim; piskopos olursam, rahiplere.” Annesine zengin ve ünlü olduğunda onun yaşadığı kırık dökük evleri yıkıp bir katedral yapacağına söz verdi. Bu dönemin mutlu anılarını yaşamı boyunca unutmadı.³⁰

1750 yılında on bir yaşındaki oğlan muhtemelen vaftiz babasıyla birlikte askere yazılmak üzere Smolensk’e gitti. Bir oğlanın üniformasını ilk kez giymesi ve kılıcın ağırlığını, çizmelerinin gıcırtısını, tuniğin sertliğini, görevin süslü takımlarını, askerliğin gururlu işaretlerini hissetmesi, *dvoryantsvo*’ya bağlı her çocuk askerin mutlu anısı olarak kalıyordu. Soylu çocuklar Petro’nun zorunlu yaşam boyu hizmetinden

Potemkin, Nikitskaya Kilisesi’ne (Küçük Nikitskaya) bağış yaptı ve kilise, varisleri tarafından yeniden yapıldı. Ama öldüğünde hâlâ büyük projeyi planlıyordu. II. Katerina’yla Moskova’da evlendiğine inanan tarihçiler, nikâhın mekânı olarak bu kiliseyi işaret etmektedir.

kurtulmak için saçma bir şekilde küçük yaşlarda, bazen beşinde bile ihtiyaç fazlası asker olarak görev yapmak üzere orduya katılıyordu. Delikanlılık dönemlerinde gerçek askerler olduklarında teknik açıdan on yılı aşkın bir süredir görev yapmış ve subaylığa ulaşmış oluyorlardı. Anneler ve babalar oğullarını en iyi alaylara, Muhafızlar'a kaydettiriyordu, tıpkı İngiliz soylularının "Eton'a yerleştirilmeleri" gibi. Grişa, Smolensk'teki Hanedan Bürosu'na ailesinin hizmetleri ve soyluluğuyla ilgili ifade vermiş, bu çerçevede *soi-disant* (sözde) Roma kökenini ve Çar Aleksey'in huysuz büyükelçisiyle ilişkisini anlatmıştı. Bölgesel büro yaşını yanlışlıkla yedi olarak kaydetmişti ama çocuklar genelde on bir yaşında askere alındığı için bu muhtemelen bürokratik bir hataydı. Beş yıl sonra, Şubat 1755 tarihinde ikinci yoklama için tekrar geldi ve Atlı Muhafızlar'a, beş seçkin Muhafız alayından birine alındı.³¹ Bu yeni yetme oğlan, sonra eğitime döndü.

Sonra Moskova Üniversitesi'ne girdi, orada Yunanca ve kilise tarihi derslerinde en iyilerden biri oldu.³² Üniversitede tanıştığı bazı arkadaşlarıyla ilişkisini yaşamı boyunca sürdürecekti. Öğrenciler okulda, üniforma -kırmızı manşetli yeşil ceket- giyiyordu. Üniversite daha yeni kurulmuştu. Potemkin'in çağdaşı Denis von Vizin, *Frank Confession of my Affairs and Thoughts* adlı kitabında kardeşiyle birlikte en iyi öğrencilerin arasında olduğunu anlatıyordu. Potemkin gibi onlar da özel öğretmen tutamayacak kadar yoksul eşrafın çocuklarıydı. Bu yeni üniversitede kaotik bir yapı vardı. "Öğretmenlerin' ihmalciliği ve aşırı içmesi yüzünden..." diyordu Vizin "derslerimizi herhangi bir düzen olmaksızın işliyorduk..."³³ Von Vizin, yabancı dil eğitiminin ya çok kötü olduğunu ya da hiç olmadığını iddia ediyordu. Potemkin'in kayıtları 1812 yangınında kaybolmuştu ama şüphesiz rahip arkadaşlarından çok şey öğrenmişti.

Bu pedagojik uçarılık çok önemli değildi çünkü daha sonraları hiçbir şey okumadığı söylenen Potemkin, okumaya çok düşkündü. Taşradaki akrabalarını ziyarete gittiğinde bütün zamanını kütüphanede geçiriyor, hatta elinde bir kitapla bilardo masasının altında uyuyakalıyordu.³⁴ Bir gün, Potemkin arkadaşı Ermil Kostrov'dan ödünç on kitap aldı. Potemkin kitapları geri verdiğinde Kostrov bu kadar kısa zamanda onları okuduğuna inanmadı. Potemkin hepsini başından sonuna kadar okuduğunu söyledi: "Bana inanmıyorsan, soru sor!"

dedi. Kostrov ikna olmuştu. Afonin adlı bir başka öğrenci Buffon'ın yeni çıkan *Natural Philosophy* adlı yapıtını Potemkin'e verdiğinde, Potemkin kitabı bir gün sonra geri verdi ve her ayrıntısını eksiksiz anımsayarak Afonin'i hayrete düşürdü.³⁵

Şimdi Potemkin, başka bir güçlü haminin dikkatini çekmişti. 1757'de Grişa'nın Yunanca ve teolojideki üstünlüğü, ona üniversitenin altın madalyasını kazandırdı ve bu Petersburg'daki imparatorluk sarayının ileri gelenlerinden birini etkiledi. Moskova Üniversitesi'nin bilgili ve kültürlü kurucusu ve küratörü olan İvan İvanoviç Şuvalov, genç, yuvarlak yüzlü ve sevimli, peri gibi hatlarıyla nazikti ama konumu da düşünüldüğünde aşırı alçak gönüllüydü. Şuvalov kendisinden on sekiz yaş büyük İmparatoriçe Yelizaveta'nın sevgilisi ve en yakın danışmanlarındandı. Şuvalov, o haziranda üniversiteden en iyi on iki öğrencisini seçmesini ve St. Petersburg'a göndermesini istedi. Potemkin ve diğer on bir öğrenci başkente gönderildi ve orada Şuvalov'la tanıştılar ve Tüm Rusya'nın İmparatoriçesi'ne sunulmak üzere Kışlık Saray'a götürüldüler. Bu Potemkin'in Petersburg'a ilk gelişiydi.

St. Petersburg'la karşılaştırıldığında Moskova bile ücra bir yer gibi görünüyormuş olmalıydı. Neva Nehri'nin halicinin bataklık kıyıları ve adalarının üzerinde Büyük Petro, 1703'te hâlâ İsveç'e ait olan bölgede kendi "cennet"ini kurmuştu. Poltava'da nihayet VII. Charles'ı yenilgiye uğrattığında ilk düşündüğü şey, St. Petersburg'un sonunda güvende olduğuydu. St. Petersburg, 1712 yılında resmî başkent olmuştu. Çar projeyi hızlandırırken bu muazzam inşaat alanında kazıkları çakan ve suları boşaltan serflerin binlercesi öldü. Artık yüz bin nüfuslu, kıyılarına dizili zarif saraylarıyla güzel bir kentti: Kuzey tarafında Petro ve Pavel Kalesi ve Petro'nun gözdesi Prens Menşikov'a ait kırmızı tuğlalı saray vardı. Bu binaların hemen hemen karşısında Kışlık Saray, Donanma Binası ve daha aristokrat malikâneler bulunuyordu. Bulvarları sanki devler için yapılmış gibi inanılmaz genişti ama Alman tarzı düzlükleri Rus ruhuna yabancı, Moskova'nın yılankavi sokaklarının tam tersiydi. Binalar gösterişliydi ama hepsi de Rusya'dakilerin çoğu gibi yarı bitmişti.

"Aşırı geniş ve uzun caddeleriyle hoş, güzel görünümlü bir kent." diye yazmıştı bir İngiliz ziyaretçi. "Sadece kent değil, yaşam tarzı da çok

büyük ölçekli. Soylular her türlü aşırılık konusunda birbiriyle yarışıyor gibi görünüyor.” Her şey zıtlıklarla doluydu. Saraylarda “odalar çeşitli ülkelerden çok şatafatlı mobilyalarla döşenmiş ama zemini çok güzel işlemeli ahşap kaplı bir kabul salonuna kaba saba, pislikten kokmuş bir merdivenden geçiliyor.”³⁶ Sarayları ve baloları bile, yönettiği imparatorluğun yapısını tümüyle gizleyemiyordu: “Bir tarafta zarif bir moda anlayışı, muhteşem giysiler, şatafatlı yemekler, şaşıaalı ziyafetler ve Paris’le Londra’yı süsleyenlerin aynısı tiyatrolar varken,” demişti bir Fransız diplomat, “diğer taraftaysa Asyalı kıyafetleriyle tüccarlar, hizmetçiler, koyun postuna bürünmüş, uzun sakallı, kürk şapkalar, parmaksız eldivenler giyen, deri kemerlerinden küçük baltalar sarkan köylüler var.”³⁷

İmparatoriçenin yeni Kışlık Saray’ı henüz tamamlanmamıştı ama yine de muhteşemdi; bir salon yaldızlı, boyalı, avizeli ve saray mensuplarıyla doluyken diğeri havadardı, su sızdırıyordu, neredeyse tüm hava koşullarına açıktı ve duvarcıların aletleriyle doluydu. Şuvalov ödöl kazanan öğrencileri Yelizaveta’nın yabancı elçilerle görüştüğü kabul salonuna götürdü. Orada, Potemkin ve arkadaşları imparatoriçeye takdim edildi.

O zaman neredeyse ellisinde ve saltanatının on yedinci yılında olan Yelizaveta, sarışın, mavi gözlü, iri kemikli bir Amazon’dur. “Onu ilk kez görenlerin onun güzelliğinin karşısında çarpılmaması olanaksızdı.” diye hatırlıyordu Büyük Katerina. “Çok şişman olmasına rağmen ölçülerinin güzelliğini bozmadığı iri yarı bir kadındı.”³⁸ Yelizaveta, 16. yüzyıldaki İngiliz adaşı[†] gibi baskın bir asil babanın olağanüstü gölgesinin altında büyümüş ve sonra gençliğini tahtla zindan arasındaki riskli belirsizlik içinde geçirmişti. Bu onun doğal siyasi içgüdülerini biçimlendirmişti ama Gloriana’yla^{††} olan benzerlikler burada bitiyordu. Yelizaveta atılgan, cömert ve uçarıydı ama aynı zamanda zeki, kindar ve acımasızdı; sözün kısası tam Büyük Petro’nun kızıydı.

† Rusya İmparatoriçesi Yelizaveta Petrovna, Batı kaynaklarında “Elizabeth of Russia” ve “Elizabeth Petrovna” olarak geçmektedir. İmparatoriçe Yelizaveta’nın, yazarın atfı yaptığı 16. yüzyıldaki İngiliz adaşı, 7 Eylül 1533-24 Mart 1603 tarihleri arasında hüküm süren İngiltere ve İrlanda Kraliçesi I. Elizabeth olmalıdır. (yay. n.)

†† Gloriana, Edmund Spenser’in 1590 yılında yayınlanan epik şiiri *The Faerie Queene*’in kahramanıdır. Bu şiirin yayınlanmasından sonra Kraliçe I. Elizabeth’in takma adlarından biri olmuştur. (yay. n.)

Bu Yelizaveta Sarayı'na, özenli ziyafetlere ve pahalı giysilere yönelik arzuları muazzam olan imparatoriçenin coşkusu ve kendini beğenmişliği hükmediyordu. Bir elbiseyi asla iki kere giymiyordu. Günde iki kere kıyafet değiştiriyordu. Öldüğünde, halefi Yazlık Saray'da on beş bin elbiseyle dolu bir gardırop buldu. Sarayda, Fransız oyunları hâlâ nadir ve yabancı bir yenilikti: Alışılmış eğlence, imparatoriçenin, herkesin karşı cins gibi giyinmesinin emredildiği sözüm ona travesti balolarıydı: Bu "balina kemikli iç etekler" giymiş erkekler ve "çelimsiz küçük oğlanlara" benzeyen kadınların -özellikle yaşlı olanlarla- arasındaki her türlü eşek şakalarına yol açıyordu. Bunun bir nedeni vardı: "Gerçekten güzel görünen ve tam bir erkek olan kadın imparatoriçeydi. Uzun boylu ve güçlü olduğundan erkek kıyafeti ona yakışıyordu. Bir erkekte gördüğüm en güzel bacaklara sahipti..."³⁹

Bu Yelizaveta Sarayı'ndaki sözde eğlenceye bile siyasi nüfuz mücadelesi ve emperyal kapris korkusu sızmıştı: İmparatoriçe saçlarındaki pudrayı çıkarmayınca saçlarını kazıtmak zorunda kaldığında saraydaki bütün hanımların da saçlarını kazıtmasını emretmişti. "Hanımlar gözyaşları içinde emre uymuştu." Diğer güzelleri kıskandığında, makasla birinin kurdelelerini, diğer ikisinin buklelerini kesiveriyordu. Bir başka kadının onun *kuaförünü* taklit etmemesini sağlama almak için gerçekten emirler vermişti. Çekiciliğini kaybettiğinde, Ortodoks dindarlığıyla çılgınca kozmetik kullanımı arasında gidip geliyordu.⁴⁰ Siyaset riskli bir oyundu, kibar soylu kadınlar için bile. Yelizaveta, saltanatının başlarında Kontes Natalya Lopukhina adlı güzel bir saray mensubunun dilini sadece bir komplo imasında bulunduğu için kestirmişti; öte yandan Yelizaveta ölüm cezasını da kaldıran yumuşak kalpli bir kadındı.

Ortodoks dindarlığını fazlaca hafifmeşreplikle birleştiriyordu. Yelizaveta'nın aşk maceraları anlatmakla bitmezdi ve baskılanmamıştı, Katerina'nın kilerden çok daha fazlaydı: Fransız doktorlardan Kazak koro üyelerine, zengin yöresel erkeklik deposu Muhafızlar'a kadar değişkenlik gösteriyordu. "Gece İmparatoru" lakaplı büyük aşkı, koroda şarkı söylerken dikkatini çeken genç bir Ukraynalı, yarı Kazak'tı: Adı Aleksey Razum idi ve çok geçmeden Razumovski'ye dönüştürülerek yüceltildi. O ve kardeşi genç çoban Kirill, bol parayla ödüllendirildi ve Büyük Petro'nun getirdiği yeni Alman unvanlarından kontluğa

yükseltildi. Yelizaveta, 1749'da yeni bir sevgili, yirmi iki yaşındaki İvan Şuvalov'u buldu ve bir aile daha kodamanların elmaslarla süslü konumuna yükseltildi.

Genç Potemkin'in Petersburg'u ziyaret ettiği dönemde, bu kodamanların çoğu, yeni türeyen Petro ve Yelizaveta aristokrasisinin evlatlarıydı; Saray'daki hayatın daha iyi bir reklamı olamazdı. Puşkin'in dediği gibi, "emir erleri, koro şarkıcıları, soylu mutfaklarındaki bulaşıkçı oğlanlar", hak ederek ya da sadece kayırılarak servet ve soyluluk kazanmıştı.⁴¹ Bu yeni adamlar sarayın ve ordunun yüksek hiyerarşisinin yanı sıra eski unvansız Moskova asillerinin ve hanelerinin torunları olan soylu klanların yanında hizmet veriyordu: Söz gelimi, Golitsin prensleri, Litvanyalı Grandük Gedemin ve Rurik'ten Dolgoruki prenslerinin soyundan geliyordu.

Bu, Potemkin'in sonunda hükmedeceği bir imparatoriçeler ve gözdeleler dünyasına girişiydi. Yelizaveta'nın babası I. Petro (Büyük), Baltık fethini, 1721'de Roma *Kayser*inden gelen geleneksel çar unvanının yanı sıra kendini imparator ilan ederek kutlamıştı. Ama Petro aynı zamanda Rus hükümdarlarının kimsenin görüşüne başvurmadan kendi veliahtlarını seçebileceği kararıyla bir istikrarsızlık yüzyılına da yol açmıştı: Buna "otokratik yönetimin yüceltilmesi" deniyordu. Rusya'da I. Pavel dönemine kadar bir haleflik yasası olmayacaktı. Petro kendi oğlu ve veliahdını -Çareviç (Çar'ın oğlu) Aleksey- 1718'de işkenceyle öldürdüğü ve diğer erkek oğulları öldüğü için 1725'te yerine Muhafız Alayları ve en yakın dostlarından oluşan gizli danışman grubuyla desteklenen, aşağı tabakada doğmuş dul eşi İmparator I. Katerina geçti. Katerina, yetişkin erkek mirasçıların ciddi eksikliğinin belirtisi olan bir dizi kadın veya çocuk yöneticinin ilkiydi.

Bu "saray devrimleri çağı"nda imparatorların konumları saray hiyerarşileri, soylu kodamanlar ve St. Petersburg'da konuşlu Muhafız Alayları'nın el birliğiyle soyluluğa yükseltildi. I. Katerina'nın 1727'deki ölümünden sonra Petro'nun torunu, katledilen Aleksey'in oğlu II. Petro olarak sadece iki yıl hüküm sürdü. O öldüğünde Rus Sarayı, tahtı

Sarayı tekrar Moskova'ya taşıyan genç imparator, bugün Potemkin'in belgelerinin büyük bölümünün saklandığı harp okulu arşivlerini (RGVIA) barındıran kırsal bölgedeki sarayda öldü.

Petro'nun yeğeni Kurlandiyalı Anna'ya önerdi; o da sevilmeyen Alman gözdesi Ernst Biron'la birlikte 1740'a kadar ülkeyi yönetti. Sonra bir bebek, VI. İvan, annesi Brunswick Düşesi Anna Leopoldovna'nın kral naibi olarak kontrol ettiği tahta çıktı. Ruslar çocukları, Alman ya da kadın hükümdarları istemiyordu. Üçü birden çok fazlaydı.

25 Kasım 1741 tarihinde VI. İvan'ın çocuk saltanatı sırasındaki bir dizi saray darbesinin ardından Grandüşes Yelizaveta, otuz bir yaşında sadece üç yüz sekiz Muhafız'la Rusya İmparatorluğu'nu ele geçirdi ve çocuk imparatoru, Şlisselburg Kalesi'nde bir hücreye kapattı. Saray entrikaları ve muhafız darbesi, yüzyıl boyunca Rus politikasının gidişatını belirledi. Bu durum yabancıların kafasını karıştırıyordu; özellikle de siyasetin ve hukukun saplantılı ölçüsünde incelendiği Aydınlanma yüzyılında: Yalnızca akıllı olanlar Rus tahtının seçimle elde edilen ya da kalıtsal olan bir makam olmadığına karar verebilirdi; Rus tahtı işgal altındaydı. Rus anayasası, Madame de Staël'in sözleriyle, imparatorun kişiliği *idi*. Otokratın kişiliği hükûmet *idi*. Dahası hükûmet, Marquis de Custine'in dediği gibi, "suikastla yumuşatılmış mutlak bir monarşi" idi.⁴²

Bu kadınlar yönetimi, saray gözdesinin özel bir Rus çeşidini yarattı. Şuvalov, Potemkin'in hamisi imparatoriçenin sonuncu gözdesiydi. Bir gözde, güvenilir bir arkadaş ya da sevgiliydi; basit bir aileden geliyordu, monark tarafından soylu oluşundan dolayı nedeniyle değil kişisel bir seçim olarak destekleniyordu. Hepsisi de iktidar peşinde değildi. Bazıları sadece zengin saray mensupları olmaktan mutluydu. Ama Rusya'da imparatoriçeler onlara gereksinim duyuyordu çünkü ordulara sadece erkekler komuta edebiliyordu. İdeal olarak ülkeyi metresleri adına yöneten bakan-gözdeler⁴³ şeklinde konumlandırılıyorlardı.

Daha otuz iki yaşındaki Şuvalov, on sekiz yaşındaki Grişa Potemkin'i artık davul gibi şişmiş ve hasta imparatoriçeyle tanıştırdığında, onun Yunanca ve teoloji bilgisine dikkat çekti. İmparatoriçe ödül olarak

Gözdeler 17. yüzyılda, kralın sevgilileri olmaktan çıkarak İspanya'daki Olivares, Fransa'daki Richelieu ve Mazarin gibi, giderek ağırlaşan bürokrasileri yönetmek için seçilen yetenekli siyasetçilere dönüştü. XIV. Louis, Mazarin'in 1661'deki ölümünden sonra ülkeyi kendisi yönetmek isteyince bu adet sona erdi. Ama Rusya'nın kadın hükümdarları 1725'te I. Katerina'yla başlayarak bu adeti yeniden uygulamaya koydu.

henüz askerlik yapmamış olsa da Potemkin'in Muhafız onbaşığa terfi ettirilmesini emretti. Delikanlılara muhtemelen ödül olarak hediyesi olarak üzerine silüeti işlenmiş bir cam kupa vermişti.'

Saray Potemkin'in başını döndürmüş olmalıydı ki Moskova'ya döndüğünde artık derslerine yoğunlaşamıyordu. Belki de öğretmenlerin sarhoşluğu ve miskinliği öğrencileri etkiliyordu. 1760 yılında Altın Madalya kazanan ve imparatoriçeye sunum yapan yabancı dil uzmanı, "tembellik etmekten ve derslere devamsızlık yapmak"tan okuldan kovuldu. Potemkin, yıllar sonra prens olduğunda Moskova Üniversitesi'ni ziyaretinde kendisini kovan Profesör Barsov'la karşılaştı. Prens profesöre kendisini anımsayıp anımsamadığını sordu. "Eklelansları bunu hak etmişti." diye yanıtladı Barsov. Beklendiği gibi prens bu yanıtı beğenmiş, yaşlı profesörle kucaklaşmış ve onu himayesine almıştı.⁴⁴

Potemkin'in kovulması bir felaket gibi görünüyordu. Vaftiz babası ve annesi Grişa gibi sıradan bir genç adamın tembellik yapmaması gerektiğini düşünüyordu. Neyse ki Muhafızlar'a katılmıştı ama St. Petersburg'a gidecek kadar bile parası yoktu; ailesinin onu reddettiğinin ya da parasını kestiğinin kesin bir işaretiydi bu. Annesiyle bağını koparmıştı; gerçekten de daha sonraları birbirlerini çok az gördüler. İmparatoriçe II. Katerina daha sonra onu nedime yaptı ve kadın oğluyla gurur duyuyor ama aşk hayatını açıkça onaylamıyordu. Yani bu sadece bir evden ayrılma süreci değildi. Potemkin kendi isteğiyle ayrılıyordu. Şimdi Mozhaysk Piskoposu olan arkadaşı Ambrosius Zertis-Kamenski'den beş yüz ruble gibi büyük bir miktar borç aldı. Potemkin her zaman parayı faiziyle ödemeyi hedeflediğini söylüyordu ama Piskopos, Potemkin iktidara gelmeden önce vahşice öldürüldü. Parayı hiçbir zaman ödeyemedi.

Genç Muhafız avare, yozlaşmış ve aşırı pahalı bir hayat yaşıyordu ama şöhrete giden daha kesin bir yol yoktu. Potemkin'in zamanlaması uygundu; Petersburg'da İmparatoriçe Yelizaveta ölürken Rusya Yedi Yıl Savaşları'nda Prusya'yla savaşıyordu. Muhafızlar şimdiden entrikalara gömülmüştü.

Smolensk Yerel Tarih Müzesi'nde Potemkin'e ait olduğu söylenen bir cam kupa var. Hikâyeye göre Büyük Katerina, Smolensk'ten geçerken bununla kadeh kaldırmıştı.

Potemkin, St. Petersburg'a ulaşınca Atlı Muhafız Alayı Karargâhı'na teslim oldu; karargâh, Smolni Manastırı yakınlarındaki Neva Nehri kenarında bir dörtgen etrafında inşa edilmiş küçük bir kışla, ev ve ahırlardan oluşan bir köyü kapsıyordu. Alayın kendi kilisesi, hastanesi, hamamı ve hapishanesi vardı. Arkasında atların beslenmesi ve tören geçişleri için bir çayır vardı. Preobrajenski ve Semyonovski gibi en eski Muhafız Alayları, Büyük Petro tarafından ilk başta savaş oyunları alayı olarak kurulmuştu ama daha sonra devlet silahşorları birliği Streltsy'e karşı şiddetli mücadelede onun sadık güçleri oldu. Halefleri başkalarını da ekledi. 1730 yılında İmparatoriçe Anna, Potemkin'in alayı Garde-à-Cheval'ı –Atlı Muhafızlar– kurdu.⁴⁵

Muhafız subayları “metropolisin cazibesi”ne çok fazla direnmiyordu.⁴⁶ Bu eğlence düşkünü delikanlılar, âlem yapmadıkları zamanlarda bazen Menşikov Sarayı'nda konuşlanmış Soylu Askerî Okulu'yla balolarda ve arka sokaklarda ölümcül gerilla savaşlarına girişiyordu.⁴⁷ Birçok genç ya telef oldu ya da Metşçanskiy semtindeki bitmez tükenmez fuhuştan veya kâğıt oyunlarından tükendi ki, daha sofu aileler oğullarının sıradan bir birliğe katılmasını yeğliyordu; tıpkı *Yüzbaşının Kızı*'nda, “Petruşa Petersburg'a gitmiyor. Orada boş yere para harcamaktan, çapkınlıktan başka ne öğrenecek? Hayır, Muhafızlar'ın züppesi değil askeri olsun!”⁴⁸ diyen baba gibi.

Potemkin çok geçmeden Muhafızlar'ın arasında en ateşli gözü peklerden biri olarak tanındı. Yirmi ikisinde, uzun boylu –iki metreye yakındı– ve genişti; ayrıca kadınlara çok çekici geliyordu. Potemkin'in “bütün Rusya'nın en güzel saçlarına sahip olma üstünlüğü vardı”. Görünüşü ve yetenekleri o kadar çarpıcıydı ki ona “Alkibiades” lakabı takılmıştı; bu neoklasik çağın en üstün övgüsüydü. Eğitimli insanlar o dönemde Plutarkhos ve Thucydides okuyordu; bu yüzden bu Atinalı devlet adamının tanıdık bir karakteri vardı: Zeki, kültürlü, duygusal, tutarsız, zampara ve gösterişliydi. Plutarkhos, Alkibiades'in “fiziksel güzelliği”nin “görmeyi” övüyordu.⁴⁹ Potemkin zekâsıyla hemen dikkat

Alkibiades biseksüel olarak biliniyordu –sevgililerinin arasında Sokrates de vardı– ancak Potemkin'in onun cinsel zevklerine öykündüğü yönünde bir ima hiçbir zaman olmadı. Alkibiades olarak bilinen bir başka 18. yüzyıl şahsiyeti, İsveç Kralı III. Gustaf'ın gözdesi ve daha sonra Çar Aleksandr'ın arkadaşı Kont Armfeld, “l'Alcibiade du Nord” idi.

çekmişti; olağanüstü bir takitçiydi, bu onu komedyenler dünyasının ötesine taşıyacak bir yetenekti.⁵⁰ Çok geçmeden Muhafızlar'ın içindeki en cazibeli kabadayılardan –Orlovlar– saygısını kazanmıştı; onlar da Potemkin'i, imparatorluk ailesinde yaşanan entrikaların içine çekeceklerdi.

Muhafızlar, imparatorluk saraylarını koruyordu; onları siyaseten önemli hale getiren de buydu.⁵¹ Bir Prusyalı diplomat, başkentte ve saraya yakın oldukları için “subayların daha fazla tanınma fırsatı bulduğunu” gözlemlemişti.⁵² Kentte her yere girip çıkabiliyorlar, “Sarayın oyunlarına, danslarına, gece partilerine ve tiyatro gösterilerine alınarak bu kutsal yerin içlerine giriyorlardı.”⁵³ Saraylardaki görevleri, onlara kodamanlarla ve saray mensuplarıyla teferruatlı olduğu kadar cüretkâr bir tanışma sağlamıştı; bu da imparatorluk ailesindeki çekişmelere şahsen karışma hissi uyandırıyor.

İmparatoriçe Yelizaveta'nın yaşamla ölüm arasında gidip geldiği aylar boyunca Muhafız grupları, sevilmeyen Grandük Petro'nun dışlanması ve yerine sevilen karısı Grandüşes Katerina'nın getirilmesini öngören halefliğin değiştirilmesi planlarına giderek daha fazla dâhil oldu. İmparatorluk saraylarını koruyan Potemkin'in, artık yakında II. Katerina olarak tahta çıkacak olan romantik Grandüşes Katerina'nın kişiliğini gözlemleme fırsatı vardı. Katerina hiç güzel değildi ama bu kısa ömürlü ciladan çok daha üstün özelliklere sahipti: emperyal saygınlığın anlatılmaz büyüyle birlikte cinsel çekicilik, doğal bir neşe ve onunla tanışan herkesi etkileyen, yürekleri fetheden bir sevimlilik. Bu yaştaki Katerina'nın en iyi tarifi birkaç yıl önce Polonyalı âşığı Stanisław Poniatowski'nin kaleminden çıkmıştı:

Güzellik bahşedilmiş kadınların en iyi çağını yaşadığı o döneme ulaşmıştı. Kapkara saçları, ısıltılı teni ve pembe yüzü, iri belirgin ve etkileyici mavi gözleri, uzun siyah kirpikleri, kalkık bir burnu, öpülesi dudakları... ince bir yapısı vardı, küçük değil uzundu; hızlı ama büyük bir asaletle hareket ediyordu, tatlı bir sesi ve şen, hoş bir kahkahası vardı.

Potemkin onunla henüz tanışmamıştı ama tam Petersburg'a geldiği dönemde kendisini tutkuyla seven ve kocasından, veliahttan nefret

eden Muhafızlar'la yakınlaşmaya başlamıştı. Böylece Çijovalı taşra delikanlısı, Katerina'yı tahta çıkaracak –ve ikisini bir araya getirecek– komploya katılmak için mükemmel bir konum yakalamıştı. Bir general, genç Potemkin'in de çok geçmeden paylaşacağı cesur duygularını dile getirirken Katerina onu duymuştu: “Şerefli bir erkeğin uğruna seve seve kamçılanmayı göze alacağı bir kadın geçiyor.”⁵⁴

MUHAFIZLAR VE GRANDÜŞES: KATERİNA DARBESİ

Karım, Tanrı bilir nasıl hamile kaldı.

Grandük Petro

Büyük Katerina, *Memoirs*

Geleceğin, Büyük olarak da bilinen, II. Katerina'sı, Rus değildi ama on dört yaşından beri Yelizaveta'nın Sarayı'nda yaşıyordu ve kendi deyişle "Rusların beni seveceği şekilde" davranmak için elinden geleni yapıyordu. Otuz iki yaşındaki bu grandüşesin yetenekli bir politikacı, uzak görüşlü bir devlet büyüğü ve mükemmel bir oyuncu olduğunun, Rusya İmparatorluğu'nu yönetmek için yanıp tutuştuğunun ve bu rol için övülesi yeterlilikte olduğunun pek az kişi farkındaydı.

Katerina, 21 Nisan-2 Mayıs 1729'da Zerbst-Anhalt Prensesi Sophia olarak Stettin'de doğdu. Küçük çaplı bir Alman soylu evinin kızı olarak iç karartıcı kaderi Ocak 1744'te İmparatoriçe Yelizaveta'nın yeni atadığı veliahdı, yeğeni ve dolayısıyla Büyük Petro'nun torunlarından Holstein Dükü Karl-Peter-Ulrich'e evleneceği bir kız bulunması için Kutsal Roma İmparatorluğu'nu, kralların çöpçatanlık ajansını taramasıyla değişti. Rusya Grandükü Petro Fyodoroviç ilan edilmişti ve Yelizaveta'nın tahtının korunması için bir veliaht gerekiyordu. Siyasi, hanedanla ilgili ve kişisel olmak üzere çeşitli nedenlerden ötürü imparatoriçe, Sophia'da karar kıldı; genç kadın Yekaterina Alekseyevna -Katerina- adıyla Ortodoksluğa geçti ve sonra 21 Ağustos 1745'te çok basit bir elbise ve pudrasız saçlarla Petro'yla evlendi. Gözlemciler onun mükemmel Rusçasından ve soğukkanlılığından söz ediyordu.

Katerina, Petro'nun hem kocası hem de Rus Çarı olmak için hiç de uygun olmadığını hemen anladı. Kaygı verici bir şekilde "çok çocuksu" olduğunu, "sağduyu"dan yoksun olduğunu ve "yönetmek üzere seçildiği ülkeye tutkun olmadığı"ni fark etti. Bu mutlu ya da

romantik bir evlilik olmayacaktı. Tersine bunu bu kadar üstün bir şekilde sürdürebilmesi, Katerina'nın kişiliği sayesindeydi.

Petro zaten Rusya Sarayı'ndan korkuyordu; belki de bunun boyunu aştığını hissetmişti. Büyük Petro'nun torunu, Holstein Dükü ve bir anlığına Rusya ve İsveç'in veliahdı olmasına rağmen, Petro'nun talihsiz bir hayatı olmuştu. Küçükken, merhum babası onu Holstein Sarayı'nın ukala ve acımasız teşrifatçısına teslim etmiş, o da çocuğu uç bırakmış, dövmüş ve saatlerce kurutulmuş bezelyeler üzerinde dizüstü oturtmuştu. Oyuncak bebeklere ve daha sonra askerlere tatbikat yaptıran, askerî geçit törenlerine takıntılı bir delikanlı olmuştu. Bir sevgi açlığı çeken bir dalkavukluklarla şımaran Petro, Rusya'dan nefret eden kafası karışık, acınası bir yaratığa dönüştü. Rusya Sarayı'na yerleştiğinde, Alman –özellikle Prusyalı– olan her şeye olan inancına umutsuzca sarıldı. Rus dinini küçümsüyor, Protestanlığı yeğliyordu; Rus ordusunu hor görüyor, coşkuyla Büyük Friedrich'e tapıyordu.¹ Kaygı verici sağduyu ve duyarlılık eksikliğini gizlemeyi başaramadığı için Katerina da bir plan yaptı: “(1) Grandükü memnun etmek, (2) imparatoriçeyi memnun etmek (3) ulusu memnun etmek.” Yavaş yavaş üçüncüsü birincisinden daha önemli hale geldi.

Petro'nun zaten itici olan yüz hatlarına Katerina'nın gelişinin hemen ardından çiçek hastalığının döküntüleri eklenmişti. Katerina artık onu “iğrenç” buluyordu; oysa incitici davranışları daha kötüydü.² Düğün gecesi kimse yanına gelmedi; bu her gelin için gurur kırıcıydı.³ Saltanatın Petersburg'daki Yazlık Saray'dan Kışlık Saray'a, Finlandiya Körfezi'ndeki Peterhof'tan Çarskoye Selo bölgesine, Moskova'nın güneyine ve Livonya'nın batısına mevsimsel göçü sırasında, Aydınlanma klasiklerini okuyarak –hayatı boyunca elinde her zaman bir kitap olmuştu– ve yorulmak bilmeden at binerek kendisini avutuyordu. Özel bir eyer tasarlamıştı, böylece imparatoriçenin önünde yan eyere biniyor gibi görünüyor, yalnız kaldığında değiştiriyordu. Bizim psikoloji çağımızın uzağında olsa da, insan Katerina'nın *Memoirs*'ını okurken *sensibilité* (duyarlılık) çağının bu çılgınca egzersizinin cinsel içerimlerini çok iyi anladığı yönünde açık bir izlenim ediniyor.⁴

Katerina duygusal olduğu kadar cilveliydi de; gerçi muhtemelen hiçbir şeyin farkında değildi ama Rusya'nın en yakışıklı ve kültürlü genç adamlarıyla dolu tehlikeli bir sarayda kendini itici ve çocuksu bir

adamla kısır ve tamamlanmamış bir evliliğin içinde kapana kısılmış bir halde bulmuştu. Aralarında imparatoriçenin gözdesinin erkek kardeşi Kiril Razumovski'nin ve gelecekteki bakanı Zahar Çernişev'in de bulunduğu pek çoğu şimdiden ona âşık olmuştu. Sürekli izleniyordu. Acemice de olsa belirgin bir baskı vardı: Sadık olmalı ve bir çocuk doğurmalıydı. Bu hayatla karşı karşıya kalan Katerina, kendisini şans oyunlarına, özellikle de faroya verdi; o dönemde pek çok mutsuz ve ayrıcalıklı kadının yazgısı buydu.

1750'lerin başlarında evlilik beceriksizlikten ötürü daha da kötüleşip eziyete dönüşmüştü. Katerina'nın Petro'nun saygınlığını zedelemek için her türlü gerekçesi vardı ama davranışları onun yaşamını tehdit etmeye başlayana kadar kocasına merhamet göstermiş ve ona sevecen yaklaşmıştı. Bu açıdan Katerina'nın onun geç kavrayışıyla ve kabalığıyla ilgili hikâyeleri abartılı değildir: Evlilikte cinsel ilişki hâlâ gerçekleşmemişti. Petro'nun XVI. Louis'ninki gibi bir fiziksel kusuru olabilirdi. Kesinlikle utangaç ve cahil, geç gelişen bir erkekti.⁵ Evliliğin ayrıntıları her kadının neşesini kaçırdı: Katerina yatakta tek başına yatarken çıtkırıldım kocası oyuncak bebekler ve askerlerle oynuyor, bazen onun yanında kemanını gıcırdatıyor; köpeklerine onun odasında bakıyor ve ona saatlerce elinde bir misket tüfeğiyle nöbet tutturuyordu.⁶

Flörtlerinin çoğu sonuçsuz kalıyordu ama o zaman yirmi altı yaşında olan, soylu bir eski Moskova ailesinden gelen Sergey Saltıkov farklıydı: Katerina'ya göre "şafak kadar güzeldi" ama satır araları okunduğunda ucuz zampara gibi bir şeydi. Katerina ona âşık oldu. Muhtemelen ilk sevgilisi oydu. Şaşırtıcı bir şekilde bunun gerçekten olması için adımlar en yüksek düzeyde atılıyordu; imparatoriçe babası kim olursa olsun bir veliaht istiyordu.⁷

Bir düşüğün ardından Katerina yine gebe kaldı. Çocuk, veliaht Pavel Petroviç, 20 Eylül 1754'de doğar doğmaz imparatoriçe tarafından götürüldü. Katerina gözyaşları içindeydi, terli ve kirli çarşaflarıyla saatlerce "insafsızca tek başına" bırakılmıştı: "Beni merak eden kimse yoktu."⁸ Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu Üzerine*'sini ve Tacitus'un *Annals*'ını okuyarak kendini avuttu. Saltıkov gönderilmişti. Romanov Hanedanı'nın II. Nikolay'a kadar soyundan geleceği müstakbel İmparator I. Pavel'in babası kimdi? Saltıkov muydu yoksa Petro mu? Katerina'nın evliliğinin hiçbir zaman tamamına ermediği iddiası doğru

da olabilirdi yanlış da: Petro'yu aşağılamak için her türlü gerekçesi vardı ve daha sonra Pavel'i evlatlıktan reddetmeyi düşündü. "Le beau Serge" (Yakışıklı Sergey) olarak anılan Saltıkov çok beğenilirken, büyüdüğünde basık burunlu ve çirkin oldu. Ama sonra Katerina kurnazca Saltıkov'un kardeşinin çirkinliğini fark etti. Çok büyük olasılıkla öz baba Saltıkov'du.

Saray entrikalarının haince incelikleri karşısında çok yetersiz olan Petro'ya biraz acımak olasıydı ama bu mağrur, sarhoş zorbayı sevmek olanaksızdı. Bir gün Katerina, Petro'nun odalarından birinde asılı kocaman bir fare buldu. Farenin orada ne işi olduğunu sorduğunda, Petro kemirgenin bir suç işlediğini ve askerî hukuka göre en ağır cezayı aldığını söyledi. "Suçu" Petro'nun mukavva kalesine tırmanıp nişastadan yapılmış iki nöbetçiye yemesiydi. Petro bir keresinde de Katerina'nın önünde bir kriz geçirdi ve ona Rusya'nın kendisini mahvedeceğini söyledi.⁹

Katerina, *Memoirs* adlı kitabında, ancak Petro'nun inatçı aptallığı kendisini ve Katerina'yı tehlikeye düşürdüğünde bu masum genç anenin geleceğini düşünmeye başladığını iddia ediyor. Sonunda tahta çıkmasının neredeyse önceden kararlaştırıldığı imasında bulunuyor. Bu gerçek olmaktan çok uzak bir düşüncedir; Katerina 1750'ler boyunca, Yelizaveta'nın Şansölyesi'nden İngiliz elçiye kadar sürekli değişen komplocularla birlikte tahta el koyma planları yapmıştı. Yelizaveta'nın sağlığı bozulmaya ve Petro içmeye başladığında, Avrupa Yedi Yıl Savaşları'na doğru giderken ve Rus politikasının ipleri sıkılaşıırken Katerina hayatta kalma -ve en tepede olma- arzusundaydı.

Öte yandan özel hayatında daha özgürdü, artık bir veliaht vermişti. Kendisinin anlattığı gibi, şehvetli entrikalarla mis gibi kokan bir sarayda çekici bir kadın olmanın zevkini çıkarmaya başlamıştı:

Az önce çekici olduğumu söylemiştim. Bu yüzden baştan çıkarılma yolunun yarısı alınmıştı ve insanın bu tür durumlarda yolun yarısında durmaması insani bir şey. Çünkü baştan çıkarma ile baştan çıkma yakından ilişkili... Belki de kaçmak tek çözüm ama kaçmanın imkânsız olduğu durumlar var çünkü insan nasıl kaçabilir ki... Saray ortamında?.. Gelgelelim kaçmazsanız sizi çeken bir şeyden uzak durmak kadar... zor bir şey olamaz.¹⁰

1755'te Oranienbaum'da, grandükün Peterhof yakınlarındaki kır sarayında Katerina, Stanisław Poniatowski'yle, yeni İngiliz elçisinin yirmi üç yaşındaki sekreteriyle tanıştı.¹¹ Poniatowski'nin; amcalarının, Czartoryski kardeşlerin ve onların kuzenlerinin çevresinde şekillenen, bu yüzden "Familia" olarak bilinen Polonya'nın güçlü Rus yanlısı partisinin temsilcisi olduğu ortaya çıktı. Öte yandan aynı zamanda kültürlü aydın, görmüş geçirmiş adamın genç örneğiydi. Çift birbirine âşık oldu.¹² Bu, Katerina'nın duygularının tutkuyla karşılık bulduğu ilk gerçek aşk ilişkisiydi.

Britanyalılarla Fransızlar arasında Ohio Nehri'nin yukarısında yaşanan bir dizi çarpışma, o günlerde Yedi Yıl Savaşları'nı, Ren'den Ganj'a, Montreal'den Berlin'e kadar yayılacak küresel yangını başlatacak olayların önünü açıyordu. Rusya'nın savaşa katılmasının temel nedeni, Yelizaveta'nın Prusya'nın yeni gücüne ve şehvetiyle ilgili şakalarıyla kendisini öfkeden kudurtan Büyük Friedrich'e karşı nefretiydi. Bu muazzam diplomatik dans, diğer güçler "Eski Sistem" ittifaklarını sona erdiren ve "Diplomatik Devrim" olarak bilinen çarpıcı bir dönüşle ansızın eş değiştirdi. Ağustos 1756'da müzik sustuğunda, Rusya Avusturya ve Fransa'yla ittifak yaptı ve (Rusya İngiltere'yle savaş halinde olmamasına rağmen) İngiliz yardımlarının kaynak sağladığı Prusya'yla savaşa girdi. Rus orduları 1757'de Doğu Prusya'yı işgal etti. Savaş saray politikalarını zehirledi ve Katerina'nın besbelli İngiliz tarafında olan ve sonunda gitmek zorunda kalan Poniatowski'yle gönül macerasını mahvetti. Katerina, Poniatowski'nin bebeğine hamileydi. Anna Petrovna, Aralık 1757'de doğdu ve yine Yelizaveta tarafından alındı ve büyütüldü.¹³

Katerina, artık Grandüşes olarak hayatının en tehlikeli krizine giriyordu. 19-30 Ağustos 1757'de Gross-Jägersdorf Muharebesi'nde Prusya'ya karşı kazanılan zaferin ardından, Katerina arkadaşı Feldmareşal Apraksin'den İmparatoriçe Yelizaveta'nın hastalandığını duydu. Apraksin, Prusyalıların düzenli bir şekilde geri çekilmesine izin verdi ve kendi ordularını da çekti; muhtemelen imparatoriçenin ölmek üzere olduğuna ve III. Petro'nun kahramanı Büyük Friedrich'le barış yapacağına inanıyordu. İmparatoriçe ölmedi; bütün despotlar gibi ölümüyle ilgili aşırı hassastı. Bu tür düşünceler, savaş zamanında ihanet niteliğindeydi. İngiliz yanlısı parti yok edildi ve Katerina, özel-

likle de korkan kocası onu suçladıktan sonra kendisini büyük şüphe altında buldu. Grandüşes tek başınaydı ve gerçek bir tehlikeyle karşı karşıyaydı. Belgelerini yaktı ve bekledi ve sonra elini soğukkanlılıkla ve ustalıklı oynadı.¹⁴

Katerina bir meydan okumaya girişti: 13 Nisan 1758'de, *Memoirs* adlı kitabında anlattığına göre, evine annesinin yanına gitmek istedi; Yelizaveta'nın kendisine olan sevgisini ve yeğenine karşı büyüyen nefretini kullanıyordu. İmparatoriçe, Katerina'yı bizzat sorgulamaya karar verdi. Bir Bizans oyunu sahnesinde Katerina, imparatoriçeye karşı kendisini savunurken Petro homurdanarak suçlamalarda bulunuyordu. İmparatoriçeyi yumuşatmak için sevimliliğini, şaşkınlık içinde gücenmeyi ve her zamanki sevgi dolu minnettarlığını kullandı. Ayrılırlarken Yelizaveta fısıldadı: "Sana söyleyecek daha çok şeyim var..."¹⁵ Katerina kazandığını biliyordu ve bir hizmetçiden Yelizaveta'nın Petro'dan tiksindiğini duyduğunda özellikle sevinmişti: "Yeğenim bir canavar."¹⁶ Toz duman dağıldığında, Katerina'yla Petro epey dostça bir arada yaşamayı becerdi. Petro çirkinliğiyle ünlü Yelizaveta Vorontsova adlı bir metres tuttu (kadın şansölyenin yeğeniydi) ve böylece Katerina'nın bir süreliğine geri dönen Poniatowski'yle ilişkisine göz yumdu. Sonunda, hâlâ Katerina'yı seven Polonyalı gitmek zorunda kaldı ve Katerina yine yalnız kaldı.

Katerina, iki yıl sonra İzmailovskiy Muhafızları'ndan teğmen Grigori Orlov'u fark etti; adam Zorndorf Muharebesi'nde Prusyalıların kurşunlarıyla üç yara alarak kendini gösterdikten sonra soylu Prusyalı savaş tutsağı Kont Schwerin'i koruma göreviyle Petersburg'a dönmüştü. Katerina, Orlov'u muhtemelen böyle tanımış olsa da rivayete göre, onu ilk kez penceresinden nöbet tutarken gördüğünde beğenmişti.

Bir İngiliz diplomat, Grigori Grigoreviç Orlov'un "vücut yapısının, görünüşünün ve tavrının bütün üstünlükleri" ile yakışıklı, uzun boylu ve kutsanmış olduğunu yazmıştı.¹⁷ Orlov devlerin soyundan geliyordu; beş kardeşi de tıpkı onun gibi birer devdi.¹⁸ Yüzünün meleksi olduğu

Potemkin de yabancılar tarafından dev olarak nitelendiriliyordu. En iyi örnekleri mutlaka Muhafızlar'a katılıyordu ama Rus erkeklerinin vücut yapısı, ziyaretçilerin yorumlarına bakılırsa bu dönemde gelişme gösteriyordu: "Rus köylüsü hoş, iri yarı, dürüst, iyi görümlü bir erkek." demişti Lady Craven hayranlıkla imparatorluğa seyahati sırasında.

söyleniyordu ama aynı zamanda herkesin sevdiği neşeli, candan bir askerdi – “hava atmayan, içten, sevilen, güler yüzlü olan sade, dürüst bir adamdı. Kimseye bir kabalık yapmamıştı”¹⁹ ve muazzam güçlüydü.²⁰ Orlov on beş yıl sonra Londra’ya gittiğinde, Horace Walpole onun büyük cazibesinden bir şeyler yakalamıştı: “Koca ya da daha çok Büyük Orlov burada... muazzam dans ediyor ve muazzam seviyor.”²¹

Orlov yerel bir valinin oğluydu ama zengin soylular sınıfının en tepesinden değildi. Büyük Petro’nun, boynu vurularak idam edilmesi cezasına çarptırdığı bir Streltsi subayının soyundan geliyordu. Ölme sırası kendisine geldiğinde, Orlov’un büyükbabası pis kokan kütüğün üzerine fırladı ve kendisinden önceki adamın kafasını bir tekmeyle uzaklaştırdı. Çar onun bu cakasından o kadar etkilendi ki onu affetti.

Orlov o kadar da akıllı değildi; “çok yakışıklı” diye yazmıştı Fransız Elçisi Breteuil, Paris’teki Başbakan Choiseul’e, “ama... çok aptal.” 1759 yılında geri döndüğünde Mühimmat Uzmanı Kont Pyotr İvanoviç Şuvalov’un, Potemkin’in üniversitedeki hamisinin kuzeninin yaverliğine atandı. Orlov çok geçmeden Şuvalov’un metresi Prenses Elena Kurakina’yı baştan çıkarmayı başardı. Orlov’un şansı, Şuvalov’un intikamını alamadan ölmesiydi.

1761 yılının başında, Katerina’yla Orlov birbirine âşık oldu. Poniatowski’nin bir ölçüye kadar değerli dürüstlüğünden sonra Grigori Orlov fiziksel coşku, koca oğlan sevecenliği ve en önemlisi kısa süre sonra gerekecek bir siyasi güç sağlıyordu. Daha 1749’da Katerina kocasına bu kendisine bağlı Muhafız subaylarının desteğini önerebilmişti. Şimdi Orlov kardeşlerin ve neşeli gruplarının desteğini alıyordu. Yetenek ve gaddarlık açısından en etkileyici olanları Grigori’nin kardeşi Aleksey’di. Yaralı yüzü ve Orlovları 1761’de bu kadar etkili bir güç yapan “vahşi kuvveti ve kalpsizliği” dışında Grigori’ye çok benziyordu.²²

Orlov ve diğer Muhafız arkadaşları 1761 sonunda Katerina’yı tahta çıkarmaya yönelik çeşitli cüretkâr planları –muhtemelen muğlak ifadelerle– tartışıyordu. Olayların kesin sırası belirsiz ama genç

Gücü efsane değildi; Barones Dimsdale, 1781’de “lunapark hız treni”nin erken versiyonu olan Uçan Dağ alanında İmparatoriçe Katerina’nın arabası ahşap raylarından çıktığında buna tanık olmuştu: Orlov, “olağanüstü güçlü bu adam arabanın arkasında duruyor ve ayağıyla onu doğru yöne sevk ediyordu.”

Potemkin de Orlov kardeşlerle ilk kez bu dönemde temasa geçmişti. Bir kaynak Grigori Orlov'un dikkatini çeken şeyin, Potemkin'in ünlü kıvrak zekâsı olduğunu hatırlıyor ama başka ortak yanları da vardı; örneğin ikisini de tanınmış birer gönül avcısı ve gözü pek kumarcıydı. Hiçbir zaman tam anlamıyla arkadaş olmadılar ama Potemkin artık aynı galakside hareket ediyordu.²³

Katerina'nın böyle müttefiklere ihtiyacı vardı. Yelizaveta'nın hayatının son aylarında, açıkça Katerina'yı boşayıp metresi Vorontsova'yla evlenmekten ve kahramanı Prusyalı Friedrich'i kurtarmak için Rusya'nın ittifaklarını değiştirmekten söz eden Grandük Petro'yla ilgili herhangi bir yanılsama içinde değildi. Petro onun için, oğlu için, ülkesi için –ve kendisi için– bir tehlikeydi. Seçeneklerinin tümüyle farkındaydı:

Primo: Ekselanslarının kaderini paylaşmak, her ne olacaksa olsun;
Secundo: Her an benim için ya da bana karşı yapabileceği her şeye maruz kalmak; *Tertio:* Bu tür olasılıklardan bağımsız bir yol izlemek... Bu ya onunla birlikte (ya da onun yüzünden) ölmek veya kendimi, çocuklarımı ve belki de devleti yıkımdan kurtarmaktı...

Yelizaveta son günlerini yaşarken ve Katerina'nın kendisini “yıkım”-dan kurtarması ve olası bir darbeye öncülük etmesi gerekirken Büyük Grandüşes Grigori Orlov'dan hamile kaldığını fark etti. Özenle karnını gizliyordu ama siyasi olarak *hors de combat* (saf dışı) kalmıştı.

25 Aralık 1761'de öğleden sonra saat dörtte elli yaşındaki İmparatoriçe Yelizaveta o kadar zayıf düşmüştü ki kan kusacak gücü kalmamıştı. St. Petersburg'daki tamamlanmamış, barok Kışlık Saray'ın görkemli dairelerinin birindeki yatağında kıvranıyor, yavaş ve hırıltılı soluklar alıyordu; yarı yarıya sıvı dolu kolları ve bacakları balon gibi şişmişti. Ölümünün onlara getireceklerinin umudu ve korkusuyla diken üstünde olan maiyeti, onun çevresinde toplanmıştı. İktidardaki bir monarkın ölümü, bir kraliyet doğumundan bile daha kamusalı: Kendi kuralları olan resmî bir olaydı çünkü bir imparatoriçenin yaşamını yitirmesi, kutsal gücün ölümüydü. Ter, kusmuk, dışkı ve idrar kokusunun keskinliği mumların hoş kokusunu, hanımefendilerin parfümlerini ve

erkeklerin votkalı soluklarını bastırmış olmalıydı. Yelizaveta'nın özel papazı dua ediyordu ama o artık papaza katılamıyordu.²⁴

Şimdi otuz dört yaşında olan ve Rus kültürü ve halkından daha da fazla rahatsızlık duyan çırpı gibi, çiçek bozuğu Grandük Petro'nun halefligi, pek coşkuyla olmasa da kabul edilmişti. Şimdiden alttan alta Petro'yla ilgili bir kaygı ve Katerina'yla ilgili bir umut dalgası vardı. Kodamanların çoğu veliahdın bu yeni role açıkça uygun olmadığını biliyordu. Kariyerleri ve aileleri için doğru hesaplar yapmaları gerekiyordu ama hayatta kalmanın anahtarı, her zaman sessizlik, sabır ve uyanıklıktı.

Sarayın dışında Muhafızlar dondurucu soğukta nöbet tutuyor, iktidar değişimini gergin bir şekilde izliyordu; çarların tahta çıkarılmasındaki ve tahttan indirilmesindeki rollerinin gururla farkındaydılar. Aralarında Potemkin'in de bulunduğu Orlovların çevresindeki gözü pekler, eyleme geçmek için yanıp tutuşuyordu. Bununla birlikte Katerina'nın Orlov'la ilişkisi ve altı aylık hamile olduğu sırrı, yalnızca beyin takımı tarafından biliniyordu. İmparatorluk prensesleri şöyle dursun sıradan kadınların bile gebeliğini gizlemesi yeterince zordu. Katerina ölüm döşegindeki bir imparatoriçenin kalabalık hasta odasında bile bunu başarmıştı.

Yelizaveta'nın iki kıdemli gözdesi, güler yüzlü, atletik ve Kont yapılan Kazak koro üyesi yakışıklı Aleksey Razumovski ile yuvarlak yüzlü, Potemkin'in üniversite hamisi hâlâ ancak otuz dört yaşındaki İvan Şuvalov, onunla sevgiyle –ve endişeyle– ilgileniyordu. Senato'nun boğa gibi Genel Proküratörü Prens Nikita Trubetskoy, yaşlı Rus soylularının adına savunma yapıyordu. Veliaht Grandük Petro ortalıkta yoktu. Nefret edilmesine yol açan ağırbaşlılık ve nezaket eksikliğiyle, hasta odasının dışında Alman kafadarlarıyla birlikte içiyordu. Öte yandan imparatoriçeyi hem seven hem de ondan nefret eden karısı Katerina, gösterişli bir şekilde iki gecedir uykusuz ve gözyaşları içinde hasta yatağının yanındaydı.

Katerina can cekişen teyzesine ve imparatoriçeye karşı kaygılı bir sevginin tablosuydu. Katerina'nın sulu göz içtenliğini beğenen Yelizaveta, birkaç yıl önce onun Poniatowski'nin imparatoriçeye ilgili şu sözlerini sinsice aktardığını tahmin etmiş olmalıydı: “Ah, şu kütük! Artık sabrımızı taşıyor! Keşke bir an önce ölse!” Şuvalovlar, entri-

kacılar silsilesinin sonuncuları, Katerina'nın ve küçük oğlu Grandük Pavel'in tahta geçirilmesi için çoktan Katerina'yla temasa geçmişti ama bu girişim sonuçsuz kalmıştı. Bütün bu entrikacılar bozuşmuş ya da gitmişti. Katerina tek başına ayakta kalmıştı, tahta gitgide daha da yaklaşıyordu.²⁵

İmparatoriçe sessizliğe gömülmüştü. Yelizaveta ölmek üzereyken beceriksiz Grandük çağrıldı. Hemen geldi. O ölür ölmez saray mensupları III. Petro'nun önünde diz çöktü. Petro hemen oradan ayrıldı, denetimi ele almak üzere doğrudan Meclis'e gitti. Katerina'ya göre Petro, yeni bir emre kadar cesedin yanında kalmasını emretti.²⁶ Yelizaveta'nın nedimleri cesedin etrafında koşuşturmaya başlamıştı; ölümün kalıntılarını toparlıyor, boynundaki ve alnındaki terleri siliyor, yanaklarına allık sürüyor, o mavi gözleri son bir defa kapatıyorlardı.

Herkes ağlıyordu zira Yelizaveta saçmalıklarına ve gaddarlıklarına rağmen seviliyordu. Rusya'yı büyük bir Avrupa gücü olma konumuna, imparatorluğu babasının bıraktığı haline döndürmek için çok şey yapmıştı. Razumovski yas tutmak için odasına koşturdu. İvan Şuvalov "kuruntulara" kapılmış, kendini çaresiz hissediyordu. Güçlü kuvvetli Genel Proküratör, bekleme salonunun kapılarını açtı ve yıllanmış yüzünden gözyaşları süzülerek ilan etti: "İmparatoriçe Hazretleri sonsuz uykusuna daldı. Tanrı Merhametli Hükümdarımız İmparator III. Petro'yu korusun." Yeni saltanat dönemini selamlarlarken bir mırıltı vardı; gelgelelim saray "inlemeler ve ağlamalarla" doluydu.²⁷ Dışarıda Muhafızlar "sıkıntılı ve kederli görünüyordu. Erkeklerin hepsi de bir ağızdan ama alçak sesle konuşuyordu... O gün [bu yüzden] herkesin yüzünde kederle boyanmış neredeyse uğursuz bir görünüm vardı."²⁸

Akşam yedide senatörler, generaller ve saray mensupları III. Petro'ya bağlılık yemini etti. "Te Deum" ilahisi okundu. Novgorod Metropolitliği ciddiyetle imparatora öğütler verirken III. Petro sevinçten kendinden geçmişti ve bunu gizlemeye de çalışmıyordu, taşkınlıklar yapıyor ve "aptalı oynuyordu."²⁹ Daha sonra imparatorluğun önde gelen yüz elli soylusu yeni dönemi kutlamak üzere verilen bir ziyafete katıldı; ziyafetin verildiği oda, imparatoriçenin cesedinin bulunduğu odanın üç oda ötesindeydi. Hem bir *sensibilité* kadını hem de duygusuz bir siyasi oyuncu olan gözü yaşlı Katerina, kendi rolünü oynuyordu. İm-

paratoriçenin yasını tuttu ve üç gün boyunca cesedin yanında oturdu. O süre içinde aşırı ısıtılmış odalar, fena halde kokmuş olmalıydı.³⁰

Prusya'da, Kolberg Kalesi'ni alan Rus birlikleri Doğu Prusya'yı işgal ederken, Silezya'daki askerler Rusya'nın Avusturyalı müttefiklerinin birlikleriyle beraber ilerliyordu. Büyük Friedrich'in yıkılması yakındı. Berlin yolu açıldı. Onu ancak bir mucize kurtarabilirdi ve Yelizaveta'nın ölümü, tam da böyle bir mucizeydi. Petro derhâl ilerlemenin durdurulmasını emredip şaşkın, rahatlamış Prusya Kralı'yla barış görüşmeleri başlattı. Friedrich Doğu Prusya'yı Rusya'ya sunmaya istekliydi ama bu bile gerekli değildi. Bunun yerine, Petro kendi Alman Holstein Düklüğü için Schleswig'i tekrar kazanmak üzere Danimarka'ya karşı kendi özel savaşını açmaya hazırlanıyordu.

Yelizaveta'nın 25 Ocak 1762'deki cenazesinde, keyfi yerinde olan İmparator III. Petro günün daha çabuk geçmesi için bir oyun icat etmişti: Cenaze arabasının arkasında duraklıyor, arabanın on metre ilerlemesine izin veriyor ve onu sonra yakalamak için arkasından koşuyor, ceketinin siyah kuyruğunu tutmak zorunda olan yaşlı saray nedimelerini de peşinden sürüklüyordu. "İmparatorun ölçsüz davranışlarına yönelik eleştiriler hızla yayılıyordu."

Muhafifleri doğal olarak karısına başvurdu. Daha Yelizaveta'nın ölüm anında Katerina Muhafızlardan Prens Kirill Daşkov'dan bir mesaj aldı: "Sizi tahta geçirmemiz için bize emir vermeniz yeter." Daşkov, Orlov Kardeşler gibi, aralarında Yedi Yıl Savaşları'nın kahramanlarının da bulunduğu bir başka Muhafızlar odağıydı. Hamile Katerina ihaneti önledi. Katerina'nın nihai darbesinin dikkat çekici yanı, böylesi bir komplo çoğu zaman şansa dayandığı için başarılı olması değil, altı ay önce tamamen şekillenmiş olmasıydı. Katerina lohusalıktan çıkmadan önce bu komponun olgunlaşmasını bir şekilde önlemişti.

Komponun zamanlamasına ve şiddetine bilmeden karar veren yeni imparator olmuştu. Sadece altı aylık saltanatında Petro, Rus siyasi

Başkan Roosevelt'in ölümünün Müttefikleri bölmesi beklenirken 1945'te Hitler ve Goebbels'e Berlin'deki sığınakta esin kaynağı olan Brandenburg Hanedanı Mucizesi'ydi bu. Friedrich "Kuzey'in Messalina'sının ölümü"ne çok sevinmişti ve III. Petro'nun "gerçek Alman kalbi"ni alkışlamıştı.

toplumunun hemen hemen bütün temel güçlerini uzaklaştırmayı becerdi. Önlemleri barbarca olmasa da çoğu zaman mantıksızdı. Sözgelimi 21 Şubat 1762’de, korkulan Gizli Mahkeme’yi kaldırdı; gerçi organları devam etti ve Senato’nun koruması altında Gizli İnceleme Heyeti olarak perdelendi. İmparator, üç gün önce soylular sınıfının özgürlüğüyle ilgili duyurusunu yayınlarak soyluları Büyük Petro’nun zorunlu hizmetinden kurtardı.

Bu önlemler ona bir miktar rağbet kazandırmış olmalıydı ama diğer eylemleri Rusya’nın en güçlü çıkarlarına zarar vermek üzere kasıtlı olarak tasarlanmış görünüyordu. En önemlisi orduydı: Yedi Yıl Savaşları’nda ordu Büyük Friedrich’i yenilgiye uğratmış, Berlin’e saldırmış ve Prusya’nın müthiş silahlı kuvvetlerini yıkımın eşiğine getirmişti. Şimdi III. Petro sadece Prusya’yla barış yapmakla kalmıyor, aynı zamanda Friedrich’e başlangıçta Avusturyalılara yardım etmiş olan birliklerin ödünç verilmesini sağlıyordu. Ve daha da kötüleşiyordu: Petro, 24 Mayıs’ta Holstein adına Danimarka’ya ultimatom verdi; bu, savaş çıkarmak için tasarlanmıştı, Rus çıkarlarıyla hiç ilgisi yoktu. Petro, ordularına şahsen komuta etmeye karar verdi.

Petro Muhafızlar’la, “Yeniçeriler” –Osmanlı sultanlarını tahta çıkaran ve tahttan indiren Türk askerleri– diye dalga geçiyordu; bu nedenle bazı bölümlerini dağıtmaya karar verdi.³¹ Bu durum, Muhafızlar’ın ona karşı iki kat daha fazla komplo kurmalarına neden olmuştu. Orlovları artık biraz tanıyan Kıdemli Başçavuş Potemkin komploya katılmak istedi. Olay şöyle cereyan etti. Orlov takımından birisi, Preobrajenski Muhafızları’ndan bir yüzbaşı, Potemkin’in üniversiteden arkadaşı Dimitri Babarikin’i “topluluklarına katılmaya” davet etti. Babarikin bunu reddetti; onların “vahşi hayatları”nı ve Grigori Orlov’un Katerina’yla ilişkisini onaylamıyordu. Ama hoşnutsuzluğunu üniversite arkadaşına söyledi. Potemkin “hemen oracıkta” Babarikin’den kendisini Preobrajenski yüzbaşısıyla tanıştırtmasını istedi. Hemen komploya katıldı.³² İlk kayıtlı siyasi eyleminde, bu Potemkin içten görünüyordu; zeki, cesur, hırslıydı ve duygusal dürtülerle hareket ediyordu; bu onun belirgin özelliği haline gelecekti. Genç bir taşralı açısından bu, gerçekten Muhafız olmak için uyarıcı bir andı.

O sırada Petro, Holsteinli ailesini önemli konumlara getirmişti. Amcası (Katerina’nın da) Holstein-Gottorplu Georg-Ludwig, Meclis’in

atanmış üyesi, Atlı Muhafızlar'ın tören komutanı ve feldmareşaldi. Georg-Ludwig, bir zamanlar genç Katerina'yla o Rusya'ya gitmeden önce flört etmişti. Rastlantı sonucu, 21 Mart'ta Holstein'dan geldiğinde, Prens Georg-Ludwig, Kıdemli Başçavuş Potemkin'i emir eri olarak görevlendirdi.³³ Potemkin kendini öne çıkarmaktan çekinmiyordu: rejim çözülürken bu konum onun komplo için bilgi toplamasını sağlıyordu. Mükemmel biniciliğini fark eden Prens Georg-Ludwig, onu Muhafızlar'da kıdemli başçavuşluğa terfi ettirdi. Bir diğer Holstein prensi, St. Petersburg genel valisi ve Baltık çevresindeki bütün Rus birliklerinin komutanı olarak atandı.

İmparatoriçe Yelizaveta, en son Ortodoks Kilisesi'nin topraklarının çoğunun sekülerleştirilmesini kabul etmişti ama saltanatının başlarında, 21 Mart'ta Petro mülklere el koymak için bir *ukaz*, ferman çıkardı.³⁴ Yelizaveta'nın cenazesindeki şaklabanlıkları ve saygısızlığı –terbiyesizlik olduğu kadar– Ortodoksluğa karşı bir hakaretti. Bütün bu hareketler orduyu öfkelenlendirmiş, Muhafızlar'ı telaşlandırmış, dindarların onurunu kırmış ve Yedi Yıl Savaşları'nın zaferlerini heder etmişti.

Petersburg'daki öfke o kadar büyüktü ki Petro'nun çılgınlıklarından en fazla yararlanan Büyük Friedrich, Danimarka seferine komuta etmek üzere Rusya'yı terk etmesi durumunda imparatorun devrilmesinden korkuyordu.³⁵ Orduyu kızdırmak aptalcaydı, kiliseyi üzme ahmakçaydı, Muhafızlar'ı öfkelenlendirmek tamamen budalacaydı ve bu üçünü harekete geçirmek, muhtemelen intihar demektir. Öte yandan Katerina'nın gebeliği nedeniyle Yelizaveta'nın ölümünde askıya alınan komplo, bir lidere sahip olana kadar harekete geçememişti. Petro'nun da farkında olduğu gibi tahtın üç olası talibi vardı. Başarısız ve beceriksiz tarzıyla Çar, muhtemelen onları haleflikten teker teker uzaklaştırmayı planlıyordu ama çok yavaştı.

10 Nisan 1762'de Katerina'nın Grigori Orlov'dan Aleksey Grigoreviç Bobrinski adlı bir oğlu oldu, üçüncü çocuğuydu bu. Petro'nun saltanatının dördüncü ayında bile Katerina'nın Orlov'la ilişkisinden sadece küçük bir Muhafız çevresi haberdardı; darbenin oyuncularından ve Muhafız destekçilerinden birinin karısı olan arkadaşı Prenses Yekaterina Daşkova bilmiyordu. Petro kesinlikle *bilmiyormuş* gibi davranıyordu. Bu bize komploların nasıl ortaya çıkmadığına dair bir ipucu veriyor.

Ona bilgi veren kimse yoktu. Otokratların gereksindiği gizli güçleri kullanamıyordu.³⁶

Katerina'nın lohusalık dönemi, mayıs başında sona erdi ama hâlâ tereddüt ediyordu. Sarhoş imparator onu boşayıp metresi Yelizaveta Vorontsova'yla evleneceğini daha da yüksek sesle söylüyordu. Bu durum, Katerina'nın konu üzerinde yoğunlaşmasını sağladı. 2 Ağustos 1762 tarihli mektubunda Poniatowski'ye darbenin altı aydır tartışıldığını doğruluyor. Artık gerçeğe dönüşüyordu.³⁷

Petro'nun "meşru" halefi karısı değil altı yaşındaki oğlu Grandük Pavel'di: Komplocuların çoğu, annesinin göstermelik naip olarak onun imparator ilan edileceğine inanarak darbeye katılmıştı. Petro'nun Saltıkov'u Pavel'in gerçek babası olduğunu itiraf etmeye zorlayarak Katerina'yı saf dışı bırakmak ve Vorontsova'yla yeni bir hanedan kurmak istediği yönünde söylentiler vardı.

Rusya'da bir başka imparator daha olduğunu unutmak kolaydır: 1741'de bebekken Yelizaveta tarafından devrildiğinde Petersburg'un doğusunda, Ladoga Gölü kıyısındaki Şlisselburg'un derinliklerine diri diri gömülen VI. İvan, şimdi yirmi yaşını geçmişti. Petro bu unutulmuş çarı, rutubetli zindanında görmeye gitti ve –sorulara verdiği yanıtlar göreceli olarak akıllıca görünse de– zihinsel geriliği olduğunu fark etti. "Kimsin sen?" diye sordu İmparator Petro. "Ben imparatorum." yanıtı geldi. Petro nasıl bu kadar emin olabildiğini sorduğunda, tutsak bunu Meryem Ana'dan ve meleklerden bildiğini söyledi. Petro ona bir sabahlık verdi. İvan aşırı bir sevinçle onu giydi, "ilk elbisesini giyen bir vahşi" gibi zindanda koşturuyordu. Petro'nun, en azından olası rakiplerinden birinin hiçbir zaman iktidara gelemeyeceği için rahatladığını söylemeye gerek yok.³⁸

Komployu, birkaç gözü pek Muhafız grubundan kendisine karşı öldürücü bir koalisyona dönüştüren Petro'nun kendisi oldu. 21 Mayıs'ta, Danimarka'ya karşı savaşacak ordularının başına geçmek üzere Petersburg'dan ayrılacağını açıkladı. Ordularının batıya yürüyüşe başlaması için düzenlemeler yaparken kendisi Peterhof yakınlarındaki Oranienbaum'da bulunan gözde yaz sarayına gitmek üzere başkentten ayrıldı; savaşa oradan gidecekti. Pek çok asker, bu rağbet görmeyen sefere katılmak istemiyordu. İki hafta önce, Petro kendi yıkımının fitilini ateşlemeyi başarmıştı: Nisan sonunda, imparator Prusya'yla

yapılan barışı kutlamak için bir ziyafet vermişti. Petro her zamanki gibi sarhoştı. İmparatorluk ailesinin şerefine kadeh kaldırdı, kendini ve Holsteinlı amcalarını düşünüyordu. Katerina ayağa kalkmadı. Petro bunu fark edince ona bağırdı, neden ayağa kalkıp içkisini içmediğini sordu. Katerina akla uygun bir şekilde kendisinin de ailenin bir üyesi olduğu yanıtını verince imparator masaya vurarak “*Dura!*” –“*Aptal!*” – diye bağırdı. Sarap mensupları ve diplomatlar donup kaldı. Katerina kıpkırmızı oldu ve gözyaşlarına boğulsa da kısa bir süre içinde kendini toparladı.

O gece iddiaya göre Petro yaverine Katerina’yı tutuklamasını emretti; böylece bir manastıra –ya da daha kötüsüne– sepetlenecekti. Yaver, Holsteinlı Prens Georg-Ludwig’e koştı, adam böyle bir hareketin ne kadar çılgınca olduğunun farkındaydı. Potemkin’in emir erliğini yaptığı Petro’nun amcası onu emrini iptale ikna etti.

Katerina’nın şahsi ve siyasi varlığıyla beraber çocuklarının hayatı da özellikle tehdit altındaydı. Kendini korumaktan başka seçeneği yoktu. Sonraki üç hafta boyunca, Orlovlar ve Potemkin dâhil asları Muhafızlar’ı ayaklandırmak için ateşli bir propagandaya girişti.³⁹

Plan, Danimarka’ya karşı aptalca savaşı için Petro’yu Oranienbaum’a giderken tutuklamak ve onu, aptalın –Çar VI. İvan’ın– yanına, takviye edilmiş bir Şlisselburg mezarına kapatmaktı. Katerina’ya göre otuz ya da kırk subayla on bin adam hazırды.⁴⁰ Üç yaşamsal önemde komplocu bir araya gelmişti ama son birkaç güne kadar birbirlerinin katılımını bilmiyorlardı. Aralarındaki tek bağlantı Katerina’ydı. Dahası komik ama üçü de Katerina’yı tahta çıkarmanın kendileri –sadece kendileri– olduğuna inanıyordu.

Orlov ve Potemkin dâhil Muhafızlar’ı, darbenin gücü ve örgütleyicileriydi. Her alaydan subaylar vardı. Potemkin’in görevi Atlı Muhafızlar’ı hazırlamaktı.⁴¹ Ama diğer iki grup sadece darbenin başarıya ulaşması için değil sonrasında II. Katerina’nın saltanatının sürdürülmesi için de gerekliydi.

Yekaterina Daşkova, *kızlık soyadı*yla Vorontsova, darbeye tek başına olanak sağladığından emindi. Katerina’nın Muhafızlar’daki destekçilerinden biriyle evli olan bu ince, on dokuzluk genç kız, kendisini etekli Machiavelli olarak görüyordu. Kendisi yüksek aristokrasi için

kullanışlı bir kanaldı: İmparatoriçe Yelizaveta ve Grandük Petro, vaf-tiz annesiyle vaftiz babası olmuştu. Sarayın küçük, melez dünyasının canlı örneğiydi çünkü sadece hem III. Petro'nun Şansölyesi Mihail Vorontsov'un hem de Grandük Pavel'in daha sonra Katerina'nın dışışleri bakanı olacak Valisi Nikita Panin'in yeğeni değil aynı zamanda imparatoriçenin "çirkin, aptal" metresinin de kız kardeşiydi.⁴² Ablası-nın imparatorlara düşkünlüğünden hiç hoşlanmıyordu. Daşkova siyasi bağlılıklara her zaman aile bağlarının karar vermediğini kanıtlıyor. Vorontsovlar iktidardaydı ama bu Vorontsova onları devirmek için komplo kuruyordu. Katerina'nın yazdıklarıyla birlikte o günlerin en iyi anlatılarından birini oluşturan yanıltıcı ve açık saçık *Memoirs*'inde, "Politika çocukluğumdan beri ilgimi çeken bir konu olmuştu." demişti.⁴³

Daşkova'nın amcası Nikita İvanoviç Panin, komplonun üçüncü oyuncusuydu: Grandük Pavel'in Ober-Hofmeister'i, yani Valisi olarak yaşamsal bir piyonu kontrol ediyordu. Bu yüzden Katerina'nın Panin'in desteğine ihtiyacı vardı. III. Petro, Pavel'i gayrimeşru ilan etmeyi düşündüğünde, Ober-Hofmeister'i olarak Panin'in etki alanını tehdit etmişti. Kırk iki yaşındaki tembel, tombul ve zeki Panin, çalışkan bir devlet memuru olmaktan uzaktı: Kibirli, pürüzsüz tenli kayıtsız-lığı insanda neredeyse hadım benzeri bir şey izlenimi bırakıyordu. Prenses Daşkova'ya göre Panin, "solgun hastalıklı bir adamdı... az çalışırdı, bütün hayatını saraylarda geçirmişti, kıyafetlerine aşırı özen gösterirdi, güzelce pudralanmış üç fiyongun sırtından aşağı sallan-dığı görkemli bir peruk takardı, insanda XIV. Louis saltanatının yaşlı bir saray mensubu izlenimi bırakırdı."⁴⁴ Ancak Panin, çarların aşırı despotluğuna inanmıyordu, özellikle de III. Petro'nun "sarhoşluğunun rezilce sefahati" göz önüne alındığında.⁴⁵ Eğitilmiş yüksek soyluların çoğu gibi Panin de Petro'nun devrilmesiyle aristokratik bir oligarşi kurulmasını umuyordu. Kayırmacılığın dürüst bir muhalifiydi ama ailesinin yükselişi bir imparatorun arzusundan kaynaklanıyordu. İmparatoriçe Yelizaveta, 1750'lerde Nikita Panin'e ilgili göstermişti ve yönetimdeki gözde İvan Şuvalov, onu diplomatik görevle İsveç'e göndermeden önce kısa süreli bir ilişki yaşamış olabilirlerdi. Panin

Panin'in serveti; Büyük Petro'nun gözdesi, hayata turta satıcısı olarak başlayan Prens Aleksandr Menşikov'un yeğeniyle evliliğe dayanıyordu.

1760'ta geri döndüğünde Yelizaveta ile politikarlardan zehirlenmemiştir ve bütün hizipler tarafından kabul görüyordu.⁴⁶ Başka bir deyişle hem Katerina hem de Panin, Petro'yu devirmek istiyordu ama ayrıntılarda rahatsız edici bir farklılık vardı: Katerina tahta kendisinin çıkmasını isterken Panin, Daşkova ve diğerleri Grandük Pavel'in imparator olması gerektiğine inanıyordu.⁴⁷ "Genç ve kadın bir komplocunun," diyordu Prenses Daşkova, "Mösyö Panin gibi ihtiyatlı bir politikacının güvenini hemen kazanması mümkün değildi." ama çıkarları farklı kaygıları olan bu entrikacılar, şimdi bir araya geliyordu.

Petro, 12 Haziran'da Oranienbaum'a gitmek üzere Petersburg'dan ayrıldı. Katerina, Peterhof'a sekiz verst uzaklıktaki yazlık villası Mon Plaisir'de bekliyordu.

27 Haziran'da Muhafızlar'ın içindeki tertipçilerden Yüzbaşı Passek suçlanıp tutuklanınca komplo kargaşaya sürüklendi. III. Petro komplo-
lodan uzun zaman habersiz kalmayacaktı. Soylulara nadiren işkence yapılırsa da, tehdit oradaydı. Passek'in öteceğine şüphe yoktu.

Orlovlar, Daşkova ve Panin ilk ve son kez panik içinde bir araya gelirken Potemkin ve diğer komplocular onların talimatlarını bekliyordu. Daşkova'ya göre Orlovlar çok endişeliydi ama "kaygıları yatıştırmanın yanı sıra... kişisel olarak tehlikeden korkmadığımı göstermek için, onlardan askerlerine tekrar güvence vermelerini istedim, doğrudan benden gelen, çünkü ben imparatoriçeyle her gün görüşüyorum... ve sakin olmaları gerekiyordu." Bir hata bu adamların hayatlarına mal olacağı için bu mağrur genç prensesin palavraları, pek de rahatlatıcı olamazdı.⁴⁸

Küçük prenses de kendi anlayışına göre çok görgüsüz ve küstah olan kaba saba Orlovlardan etkilenmemiştir. Darbenin baş örgütleyicisi ve "Le Balafre" –"Yaralı Yüz"– olarak bilinen Aleksey Orlov'a hemen Mon Plaisir'e gitmesini söyledi. Ancak Grigori Orlov, Katerina'yı o gece almak ya da ertesi güne kadar beklemek konusunda kararsızdı. Daşkova onlar adına kendisinin karar verdiğini iddia ediyordu: "Aleksey Orlov'a verdiğim talimatlarla ilgili tereddüt ettikleri için... bu kardeşlere duyduğum öfkeyi bastırmaya kalkışmıyorum. 'Zaten zaman kaybettiniz.' dedim. 'İmparatoriçeyi telaşlandırmakla ilgili korkularınıza gelince, bizimle birlikte darağacına gitme riskine maruz bırakacağınıza bir

baygınlık nöbetiyle St. Petersburg'a götürülmesi daha iyidir. Kardeşine bir an bile gecikmeksizin atına atlayıp son sürat gitmesini söyle..."⁴⁹

Katerina'nın sevgilisi sonunda kabul etmişti. Petersburg'daki komploculara Muhafızlar'ı isyana teşvik etme emri verildi. Aleksey Orlov, gecenin bir yarısı Katerina'yı Mon Plaisir'den almak üzere at arabasıyla yola çıktı, ona arabanın yan basamaklarında ya da bir başka arabayla seyahat eden bir avuç Muhafız eşlik ediyordu: Başçavuş Potemkin de aralarında idi.

Ertesi sabah altıda Mon Plaisir'e ulaştılar. Sürücülerin ellerinde kamçılarıyla yerlerinde oturduğu, atların harekete hazır tutulduğu arabanın yanında Potemkin beklerken Aleksey Orlov, köşkün özel ek binasına koşarak Katerina'nın odasına dalıp ağabeyinin metresini uyandırdı.

"Açıklama için her şey hazır." dedi Aleksey Orlov. "Kalkmanız gerekiyor. Passek tutuklandı." Katerina'nın daha fazlasını dinlemesi gerekmiyordu. Hızla simsiyah giyindi. Darbe ya bugün yapılacaktı ya da asla yapılmayacaktı. Başarısız olursa, hepsi de darağacını boylayacaktı.⁵⁰

Aleksey Orlov, Katerina'nın arabasına binmesine yardım etti, pelerinini onun üzerine örttü ve sürücülere Petersburg'a giden on sekiz kilometrelik yolu son sürat almalarını emretti. Araba yola çıkarken, Potemkin ve diğer subay Vasili Bibikov, değerli yüklerini korumak için arabanın oklarına atladı. Potemkin'in bu saatler sırasında nerede olduğuyla ilgili her zaman bazı şüpheler vardı ama ilk kez burada aktarılan bu hikâye, daha sonra Potemkin'i yakından tanıyan ve muhtemelen onun ağzından dinleyen İngiliz Reginald Pole Carew tarafından kaydedildi.⁵¹

Katerina'nın başında hâlâ dantel gece şapkası vardı. Başkentten gelen bir arabayla karşılaştılar. Şanslı bir tesadüf eseri, içinde Fransız kuaförü Michel'in olduğu ortaya çıktı ve Michel onun arabasına atlayıp devrim yolunda saçını yapsa da kente geldiğinde saç hâlâ pudrasızdı. Başkente yaklaşırken Grigori Orlov'un diğer yönden hızla gelen küçük arabasıyla karşılaştılar. Katerina, Aleksey ve kuaförle birlikte araç değiştirdi. Potemkin de değiştirmiş olabilir. Arabalar doğrudan İzmilovskiy Muhafızları'nın kışlarına gitti, orada "on iki adam ve bir davulcu" buldular. İmparatorluklar bu kadar küçük başlangıçlarla alınıyor. "Askerler," diye anlatıyordu Katerina soluk soluğa, "koşarak

gelip ellerimi, ayaklarımı, elbisemin eteklerini öptü, bana kurtarıcımız diyorlardı. İkisi... elinde haçla bir papaz getirdi ve yemin etmeye başladı.” Albayları –ve Katerina’nın eski hayranı– Ukrayna Atamanı Kont Kiril Razumovski, dizlerinin üzerine çöküp onun elini öptü.

Katerina tekrar arabaya bindi ve papaz ile askerlerin öncülüğünde Semyonovski Muhafızları’nın kışlalarına doğru yola çıktı. “Yaşasın diye bağırarak bizi karşılamaya geldiler!” Propaganda niteliğinde başlattığı gezi, bir zafer alayına dönüştü. Ama Muhafız subaylarının hepsi darbeyi desteklemiyordu: Daşkova’nın ağabeyi ve III. Petro’nun Şansölyesi Simon Romanoviç Vorontsov’un yeğeni karşı çıktı ve tutuklandı. Katerina tam Anıçkov Sarayı’yla Kazan Katedrali’nin arasındayken Potemkin Atlı Muhafızlar’ın başında yeniden ortaya çıktı. Adamlar çılgın bir coşkuyla imparatoriçelerini selamladı. Katerina darbenin örgütleyicilerinden biri olarak onun adını duymuş olabilirdi çünkü daha sonra Teğmen Hitrovo’yu ve “Potemkin adlı on yedi yaşındaki bir astı”, o günkü “sezgisi, cesareti ve eylemleri” için övmüştü; öte yandan Atlı Muhafızlar’ın subayları da darbeyi desteklemişti. İşin aslı, Potemkin yirmi üç yaşındaydı.⁵²

Binlerce muhafızla büyüyen imparatorluk konvoyu, Senato’yla Sinod’un Katerina’nın önceden bastırdığı manifestoyu duyurmak ve yemin etmek üzere toplandığı Kışlık Saray’a doğru ilerliyordu. Panin, saraya Katerina’nın hâlâ üzerinde geceliği ve pamuklu takkesi olan oğlu Grandük Pavel’le birlikte geldi. Haber yayılırken kalabalıklar dışarıda toplanıyordu. Katerina pencereye çıkınca insanlar bağırarak ona destek verdi. O sırada sarayın kapıları açıldı ve içerisi davetsiz misafirlerin akın ettiği bir balo gibi askerler, papazlar, büyükelçiler ve halktan insanlarla doldu; hepsi de yeni hükümdara bağlılık yemini etmeye –ya da sadece devrimi seyretmeye– gelmişti.

Panin ve grandükten hemen sonra Prenses Daşkova da geldi: “Hizmetçime bana şık bir elbise getirmesini emrettim ve hızla Kışlık Saray’a doğru yola çıktım.” Süslenip püslenmiş, aşırı heyecanlı genç prensesin gelişi olaylı oldu: Hemen içeri giremedi ama tanınınca, kalabalığın yoğunluğundan ilerleyememişti. Sonunda incecik kız, askerler tarafından bir taş bebek misali havaya kaldırılıp elden ele geçirildi. “Birisinin bağırıp onaylamasıyla” onlar “beni ortak arkadaşları kabul ettiler.” Bütün bunlar insanın başını döndürmeye yeterdi ve muhteme-

len onun başını da döndürmüştü. “Sonunda serseme döndüm, elbisem paramparça oldu... Majestelerinin huzuruna koştum.”⁵³

İmparatoriçeyle prenses birbirine sarıldı ama darbe Petersburg’u ele geçirdiyse de üstünlük Petro’daydı: Yakındaki Livonya’da Danimarka’yla savaşa hazırlanan orduları, Muhafızlar’ı kolayca ezebilirdi. Sonra St. Petersburg’un denizden girişlerine hâkim olan ve hâlâ onun denetimi altındaki Kronstadt Kalesi vardı. Panin, Orlovlar ve Kont Kiril Razumovski gibi diğer üst düzey yetkililerin akıl verdiği Katerina, Amiral Talizin’i Kronstadt’ın desteğini almaya gönderdi.

Şimdi imparatorun yakalanması gerekiyordu. İmparatoriçe Muhafızlar’a Peterhof’a yürümeye hazırlanmalarını emretti. Muhtemelen İmparatoriçe Yelizaveta’nın erkek kıyafetleriyle ne kadar hoş görüldüğünü hatırlayan Katerina, bir Muhafız üniforması istedi. Askerler Petro’nun onlara giydirdiği ve nefret ettikleri Prusya üniformalarını memnuniyetle çıkarıp eski tuniklerini giymişti. Adamları eski kıyafetlerini parçalıyorsa Katerina da öyle yapardı. “Yüzbaşı Talizin’den [Amiral’in kuzeni] bir kıyafet ödünç aldı,” diye yazıyordu Daşkova, “ben de Teğmen Puşkin’den bir tane aldım, bizim ölçülerimizdeki iki genç subaydan... Preobrajenski Muhafızları’nın eskiden kalma kostümlerini.”⁵⁴

Katerina Kışlık Saray’daki destekçilerini kabul ederken, ayarlandığı gibi Petro, Aziz Petrus ve Aziz Pavlus Bayramı’nı Katerina’yla birlikte kutlamak üzere Peterhof’a geldi. Mon Plaisir terk edilmişti. Katerina’nın yatağın üzerine bırakılmış balo elbisesi neredeyse ruhani bir kehanetti çünkü Katerina her anlamda giysilerini değiştirmişti. Petro onu görünce yıkıldı: Ağlıyor, içiyor ve korkuyordu.

Aklı başından gitmeyen tek adamı olan seksenlik Kont Feldmarşal Burhard von Münnich, 1740-41’deki saray devrimlerinin, bir süre önce sürgünden çağrılan Alman kıdemli subayıydı. Münnich, büyükbabasının yaptığı gibi derhâl Petersburg’a yürünmesini önermişti ama o Büyük Petro değildi. Çar Katerina’yla müzakere yapmaları ya da onu tutuklamaları için Petersburg’a temsilciler gönderdi ama hepsi de Katerina’nın tarafına geçti: Yirmi yıl önce Yelizaveta’nın *darbesi* sırasında onun atlı kızığının kenarında seyahat eden Şansölye Mihail Vorontsov, gitmeye gönüllü olmuştu ama hemen Katerina’ya katıldı,

önünde diz çöktü. Petro'nun zaten kederli ve şaşkın, sayısı azalan maiyeti üzüntü içinde Oranienbaum'a olan sekiz versti geri döndü. Sinirlenen Münnich, en sonunda imparatoru başkenti denetlemek için Kronstadt Kalesi'ni ele geçirmeye ikna etti. Petro'nun uskunası, saat on civarında, o gümüşü gece Oranienbaum'a vardığında Petro sarhoştü; Yelizaveta Vorontsova'yla yaşlı Feldmareşal tekneye binmesine yardım etmişti. Petro, üç saat sonra Kronstadt açıklarında göründü.

Münnich bağırarak Kronstadt nöbetçilerine imparatorun orada olduğunu söyledi ama nöbetçiler de ona bağırdı: "Artık imparator yok." Sadece II. Katerina'yı tanıdıklarını ilan ettiler. Artık çok geçti. Amiral Talizin, Kronstadt'a tam zamanında ulaşmıştı. Petro kendisinin ve olayların denetimini yitirmişti. Kabininde bayıldı. Her zaman geleceğini görmüş olan bu çökmüş, başı dumanlı imparator, Oranienbaum'a döndüğünde sadece tahttan çekilip Holstein'da yaşamak istiyordu. Müzakere etmeye karar verdi.

Petersburg'da Katerina, Muhafızlar'ı Kışlık Saray'ın önünde topladı. Potemkin yeni imparatoriçeyle işte bu coşku dolu ve unutulmaz anda karşılaşmayı başarmıştı.⁵⁵

İLK KARŞILAŞMA: İMPARATORİÇENİN GÖZÜ KARA TALİBİ

Atlı Muhafızlar öylesine çılgınca bir sevinç içinde geldi ki, daha önce hiç böyle bir şey görmemiştim; ağlıyorlar ve haykırarak ülkenin sonunda özgür olduğunu söylüyorlardı.
Büyük Katerina'dan Stanisław Poniatowski'ye, 2 Ağustos 1762

Avrupa'nın bütün hükümdarları arasında en fazla elmasa Rusya İmparatoriçesi Katerina'nın sahip olduğuna inanıyorum. Elmaslara düşkün; muhtemelen başka zaafı yok...
Sir George Macartney'nin Büyük Katerina'yla ilgili yorumu

Yeni imparatoriçe ilan edilen II. Katerina, 28 Haziran 1762'de, üzerinde Preobrajenski Muhafızları'nın gösterişli, yüzbaşı üniformasıyla Kışlık Saray'ın kapısında görüldü; yanında maiyeti vardı ve çıplak elinde sade bir kılıç tutuyordu. St. Petersburg'un "beyaz geceleri"nin mavi ışıltısında, dış merdivenin basamaklarından kalabalık meydana indi ve Brilliant adlı safkan aygırının yanına gitti. Deneyimli bir binicinin rahatlığıyla eyere atladı; çılgınca alıştırılmaları boşa gitmemiştii.

Onun devrimi için bir araya gelen on iki bin Muhafız, meydanda çevresinde toplandı; III. Petro'yu devirmek için "Peterhof Yürüyüşü"ne başlamaya hazırlardı. Hepsi de uzun, kumral saçları, parlak mavi gözleri, siyah kirpikleriyle, yaşamının en önemli anında, üzerinde Muhafız üniformasıyla çok rahat görünen, en parlak dönemindeki bu kadına bakıyor olmalıydı. Aralarında Atlı Muhafız üniformasıyla at sırtındaki Potemkin, hevesle kendisini gösterebileceği bir fırsat bekliyordu.

Askerler, Muhafızlar'ın güzelce talimi yapılmış geçit alayında dimdik esas duruştaydı ve meydan hiç de sessiz değildi. Bir törenin dimdik gösterişinden çok bir kampın telaşlı kargaşasına benziyordu.

Gece takırdayan nallar, kışneyen atlar, şakırdayan mahmuzlar, dalgalanan bayraklar, binlerce adamın öksürükleri, mırıltıları ve fısıltılarıyla çınılıyordu. Birliklerin çoğu önceki geceden beri bir şenlik havasında orada bekliyordu. Bazıları sarhoştı, tavernalar yağmalanmıştı. Sokaklar, bir kıyafet balosunun ertesi sabahı gibi, çıkartılıp atılmış Prusya tarzı üniformalarla doluydu. Bunların hiçbirinin önemi yoktu çünkü adamların her biri tarihi değiştirdiğini biliyordu: İmparatoriçe yaptıkları bu genç kadının büyüleyici görüntüsünü seyrediyorlardı ve bunun heyecanı hepsini etkilemiş olmalıydı.

Katerina Brilliant'ın dizginlerini tuttu ve kılıcını eline aldı ama *dragonne* yani kılıç püskülü takmayı unuttuğunu fark etti. Etrafa bakınıp püskül arıyor olmalıydı ki duraksaması onu herkesten daha iyi, daha içgüdüsel şekilde anlayacak olan keskin gözlü bir Muhafız tarafından fark edildi. Muhafız meydanın karşısından dörtnala onun yanına geldi, kendi kılıcının *dragonne*'unu söktü ve başını eğerek Katerina'ya verdi. Katerina teşekkür etti. Neredeyse dev gibi cüssesini, o muhteşem kumral saçları ve çenesindeki çukuruyla uzun duygusal yüzünü, ona "Alkibiades" lakabını kazandıran görüntüsünü fark etmiş olmalıydı. Grigori Potemkin onun dikkatini daha cüretkâr bir şekilde, daha unutulmaz bir anda çekemezdi ama fırsatları en iyi şekilde değerlendirmek gibi bir yeteneği vardı.

Katerina gibi üzerinde havalı Muhafız üniformasıyla Prenses Daşkova, imparatoriçenin hemen arkasında atına bindi. "Bu jupon devrimi"nde belirgin bir maskeli balo ögesi vardı. Artık şafakta vurmak için düzenli bir yürüyüşe geçme zamanıydı: III. Petro hâlâ serbestti ve bir gecelik yürüyüş mesafesindeki Oranienbaum'da ismen imparatordu. Ama Alkibiades hâlâ imparatoriçenin yanındaydı.

Katerina *dragonne*'u Potemkin'den aldı, kılıcına bağladı ve Brilliant'ı harekete geçirdi. Potemkin adamlarına katılmak üzere atını mahmuzladı ama hayvan Atlı Muhafızlar'da diz dize, saldırı için süvari taburu şeklinde binilmek üzere eğitilmişti. Hayvan inatla dönmeyi reddediyordu, imparatorun kaderi bu küçük sahneye bağlıyken Potemkin dakikalarca dik başlı atına hâkim olmaya çalıştı ve yeni imparatoriçeyle konuşmak zorunda kaldı. "Bu durum onu güldürdü... Potemkin'in bakışlarını fark etti... onunla konuştu. Böylece," diye anlattı Potemkin

Katerina'yla eş hükümdarken bir arkadaşına, “şeref, servet ve iktidar kariyerine başlamıştı; hepsi acemi bir at sayesinde olmuştu.”¹

Bütün anlatılar, onun Katerina'yla tanışma şeklini kabul ediyor ama ayrıntıda farklılaşıyor: Bu bir *dragonne* muydu yoksa dik bir şapka tüyü, bir *sultane* miydi?² Batıl inançlı Potemkin için önemli olan, atın, ortak yazgılarını sezmiş gibi imparatoriçenin yanından ayrılmamasıydı: Şu “mutlu rastlantı” diyordu buna.³ Ama onu *dragonne*'unu sunmak için dörtlüye gitmeye iten şey rastlantı değildi. Potemkin'in kurnazlığı, numara yapmayı sevmesi ve iyi biniciliği düşünüldüğünde, saflarına dönüşünü geciktirenin at olmaması çok büyük bir olasılıktı. Her ne olursa, at artık binicisine itaat etti ve yerine geçti.

Erkek üniformaları içindeki iki atlı kadının çevresinde ilerleyen uzun erkek kolları, aydınlık geceye daldı. Askeri bandolar çalıyor; adamlar yürüyüş marşları söylüyordu. Bazen ısıklık çalıp bağırıyorlardı: “Çok yaşa küçük anamız Katerina!”

Katerina'nın birliği, sabaha karşı saat üçte Krasni-Kabak'ta mola verdi. Katerina, dar, saman bir döşeğe, Daşkova'nın yanına uzandı ama uyumadı. Orlovlar öncü kıtalarıyla devam etti. Asıl birlik iki saat sonra tekrar yola koyuldu ve kendisine Petro'nun bir başka teklifini getiren Şansölye Yardımcısı Prens A. M. Golitsin tarafından karşılandı. Ama tahttan koşulsuz çekilmekten başka müzakere edecek bir şey yoktu. Şansölye Yardımcısı Katerina'ya bağlılık yemini etti.

Çok geçmeden Aleksey Orlov'un Oranienbaum ve Peterhof'taki iki yazlık mülkü barışçı bir şekilde ele geçirdiği haberi geldi. Sabah onda Peterhof, Katerina'yı egemen imparatoriçe olarak karşıladı: Dantel şapkasıyla ayrılalı daha yirmi dört saat olmuştu. Potemkin'in eşlik ettiği âşığı Grigori Orlov, şimdiden Oranienbaum yakınlarında Petro'yu koşulsuz feragati imzalamaya zorluyordu.⁴ Adını kâğıda yazınca, Grigori Orlov onu imparatoriçeye geri getirdi. Potemkin bu imparator bozuntusunu korumak için geride kaldı.⁵ III. Petro'nun imparatorluğu onun için feda ettiği söylenen nefret dolu Büyük Friedrich, imparatorun “yatağına gönderilen bir çocuk gibi tahtından indirilmeye izin verdiğini” söyledi.⁶

Eski imparator, metresinin ve iki yardımcısının eşliğinde arabasına götürüldü. Araba Muhafızlar'la çevrildi. Potemkin de aralarında idi.

Kıpır kıpır birlikler “İmparatoriçe II. Katerina çok yaşa!” haykırışlarıyla kafiye sataşıyordu.⁷ Peterhof’ta, Petro kılıcını, Aziz Andrew Nişanı’nı ve Preobrajenski üniformasını teslim etti. Panin’in kendisini ziyaret ettiği, çok iyi bildiği bir odaya götürüldü: Eski çar, metresinden ayrılmamak için diz çöküp yalvardı. Bu isteği reddedilince tükenmiş, ağlayan Petro bu defa kemanını, zencisi Narkissos’u ve köpeği Mopsy’yi alabilmek için yalvardı. “Petro’yu o anda görmek zorunda kalmanın hayatımın en büyük felaketlerinden biri olduğunu düşünüyorum,” diye hatırlıyordu Panin daha sonra, “hayatımın en büyük felaketi.”⁸

Şlisselburg’daki kalıcı evine götürülmeden önce, Aleksey Orlov komutasında, yan basamaklarında Muhafızlar’la kapalı bir at arabası, eski imparatoru Ropşa’daki (yaklaşık otuz kilometre içeride) mülküne götürdü. Potemkin’in adı bu Muhafızlar’ın arasında geçmiyor ama birkaç gün sonra oradaydı, yani muhtemelen adamlardan biri de oydu. Katerina kocasına kemanını, zencisini –ve köpeğini– bağışladı.⁹ Bir daha Petro’yu hiç görmedi.

Prences Daşkova, birkaç gün sonra Katerina’nın odasına girdi ve Grigori Orlov’u “bir kanepeye boylu boyunca uzanmış” devlet belgelerini gözden geçirirken görünce “şaşırdı.” “Ona ne yaptığını sordum. ‘İmparatoriçe onları açmamı emretti.’ diye yanıtladı.” Yeni rejim iş başındaydı.¹⁰

II. Katerina 30 Haziran’da zafer sarhoşu başkente geri döndü. Artık kazandığına göre zaferinin bedelini ödemeliydi. Potemkin, imparatoriçenin belirlediği yararlanıcıların arasındaydı: şüphesiz kılıç püskülünü anımsıyordu. Tutar sadece on altı milyonluk toplam yıllık bütçede bir milyon rubleden fazlaydı. Destekçileri darbedeki rolleri için cömert ödüller aldı: St. Petersburg’un garnizonuna yıllık maaşının yarısı verildi: toplam iki yüz yirmi beş bin sekiz yüz doksan ruble. Grigori Orlov’a elli bin ruble sözü verildi; Panin ve Razumovski beş bin ruble emekli maaşı aldı. Grigori ve Aleksey Orlov, 9 Ağustos’ta Yekaterina Daşkova ve on yedi önde gelen darbeci, adam başı sekiz yüz can ya da yirmi dört bin ruble aldı.

Grigori Potemkin, altı yüz can ya da on sekiz bin ruble alan on bir kıdemsiz oyuncunun arasındaydı.¹¹ Katerina’nın kendisinin yazdığı diğer listelerde de görünüyordu: Birinde, Atlı Muhafız komutanları raporlarını sunmuş, Potemkin’in süvariliğe terfi edilmesini önermişti.

Katerina kendi eliyle, “teğmen olmalı” diye yazmıştı; böylece teğmenliğe terfi etti¹² ve Katerina ona on bin ruble daha vadetti. Katerina, Şansölye Vorontsov’u görevinde bıraktı ama Nikita Panin başdanışmanı oldu. Panin’in çevresi Pavel için aristokrat oligarşi tarafından yönlendirilen bir naiplik istiyordu ama Orlovlar ve Muhafızlar’ı, hükûmette bulunmalarının tek nedeni olan Katerina’nın mutlak iktidarını korudu.¹³ Ancak Orlovların başka bir planı daha vardı: Grigori Orlov’un imparatoriçeyle evlenmesi. Bunun önünde aşılmaz olmayan bir engel vardı: Katerina zaten evliydi.

III. Petro, Narkissos ve Mopsy, Ropşa’da kalıyor, Orlov’un Potemkin’in de aralarında bulunduğu üç yüz adamı tarafından korunuyordu. Orlov Katerina’yı içten, teklifsiz ama ürkütücü mektuplarla bu sıkıntılı durumla ilgili gelişmelerden haberdar ediyordu. Bu mektuplarda Potemkin’den adıyla söz ediyordu; bu, Katerina’nın belli belirsiz de olsa onu tanıdığının bir başka işaretiydi. Ama Petro’yla ucube diyerek alay etmeye yoğunlaşıyordu. İnsan Orlov’un kötücül şakalarında sıkışan bir boğma teli hissediyordu, sanki eylemine girişmeden önce Katerina’nın onayını istiyor gibiydi.¹⁴

5 Temmuz’da Petro’nun katledildiğini öğrendiğinde şaşırması olamazdı. Ayrıntılar eylem kadar karanlıktı. Bütün bildiğimiz Aleksey Orlov’la yordakçıların rollerini oynadığı ve eski imparatorun boğazlandığıydı.¹⁵

Ölüm herkesin işine yaradı. Eski imparatorlar taht talipleriyle dolu bir ülkede her zaman halefleri için canlı birer engeldi. Öldüklerinde bile tekrar dirilebilirlerdi. III. Petro’nun salt varlığı Katerina’nın tahta el koymasının önünde bir engeldi. Aynı zamanda Orlovların planlarını da tehdit ediyordu. Katledilmesinde bir yanlış yoktu. Potemkin olaya karışmış mıydı? Sonraki kariyerinde akla gelebilecek her türlü günahla suçlanacağından Petro cinayetinde adının hiç geçmemesi önemlidir ve bu, sadece cinayette bir rolünün olmadığı anlamına gelebilir. Ama Ropşa’daydı. Katerina acı acı ağladı; Petro için üzülüyor şöhreti için kaygılanıyordu: “Şerefim lekелendi, gelecek kuşaklar beni asla bağışlamayacak.” Daşkova dehşete düştü ama aynı zamanda kendini de düşünüyordu. “Bu çok ani bir ölüm, Madame, sizin ve benim şan ve şerefimiz için.”¹⁶ Katerina hareketin yararlarını kavramıştı. Kimse

cezalandırılmadı. İşin aslı Aleksey Orlov, gelecek otuz yılda önemli rol oynayacaktı. Öte yandan Katerina, Avrupa'da zinacı kral katili ve ana katili olarak nam saldı.

İmparatorun naaşı iki gün boyunca madalyasız mavi Holstein üniformasıyla Aleksandr Nevski Manastırı'nda açık tabut içinde teşhir edildi. Bir kravat, çürümüş boynunu kapatıyordu ve boğulmanın yarattığı morarmanın gizlenmesi için yüzü bir şapkayla örtülüydü.¹⁷

Katerina soğukkanlılığına kavuşmuştu ve dalga geçen bir bildiriyle Petro'nun ölümünün "hemoroide bağlı kan kaybı"ndan kaynaklandığını belirtti.¹⁸ Bu saçma olsa bile gerekli tanı, Avrupa'da siyasi cinayetin kılıfı haline gelecekti. Daha sonra Katerina, *philosophe* d'Alembert'i Rusya'ya yanına çağırdığında, Voltaire'le, onun basura yatkın olduğu için gelmeye cesaret edemediğini söyleyerek dalga geçmişti; belli ki bu, Rusya'da çok tehlikeli bir durumdu.¹⁹

Rusya çarları geleneksel olarak Moskova'da, eski Ortodoks başkentte taç giyiyordu. Sonradan kabul ettiği bu ülkeyi küçümseyen III. Petro, taç giyme zahmetine katlanmamıştı bile. Tahta el koyan Katerina aynı hatayı yapmayacaktı. Tersine, bir gaspçının meşruluk âdetlerine en ince ayrıntısına kadar uyması gerekiyordu, bedeli ne olursa olsun. Katerina mümkün olduğu kadar çabuk gösterişli, geleneksel bir taç giyme töreni düzenlenmesini emretti.

4 Ağustos'ta, imparatoriçenin özel emriyle teğmenliğe yükseltildiği gün Potemkin, taç giyme töreni için Moskova'ya giden üç Atlı Muhafız taburunun arasındaydı. Hâlâ orada yaşayan annesi ve ailesi kayıp oğulun eve dönüşünü kutlayacaktı çünkü hayırsız evlat olarak gitmişti ve şimdi taç giyme töreninde bir imparatoriçeyi korumak üzere geri dönüyordu. Ayın 27'sinde, Vali Panin'in eşlik ettiği sekiz yaşındaki Grandük Pavel, yeni rejimin tek meşru sütunu, yirmi yedi araba ve iki yüz elli yedi atla birlikte başkentten ayrıldı, Grigori Orlov peşindeydi. İmparatoriçe ve çareviç Moskova'ya, kubbeler, kuleler ve eski Rusya kentine 13 Eylül Cuma günü, girdi. Katerina, Moskova'dan her zaman nefret etmişti, orada sevilmediğini hissederdi ve bir keresinde çok hastalanmıştı. Küçük Pavel ateşlenip tören geciktirilince ön yargıları haklı çıktı.

22 Eylül Pazar günü Kremlin'in merkezindeki Dormition Katedrali'nde, imparatoriçe "en yüce ve güçlü Prenses ve Hanımefendi II. Katerina, Tüm Rusya'nın İmparatoriçesi ve Otokratı" olarak yarım daire oluşturan elli beş Ortodoks liderin önünde taç giydi. Kendisinden önceki Yelizaveta gibi meşruiyetin kendisinden kaynaklandığını vurgulamak için başına kendi tacını yerleştirdi, sonra asayı sağ eline, küreyi sol eline aldı ve cemaat diz çöktü. Koro ilahiler söylemeye başladı. Toplar ateşlendi. Novgorod Başpiskoposu ona kutsal yağ sürdü. Ekmek ve şarap ayini yapıldı.

Katerina, Atlı Muhafızlar'ın Potemkin'in de dâhil olduğu yaya birliklerinin eşliğinde altın bir arabayla sarayına dönerken kalabalıkların üzerine altın paralar saçılıyordu. O geçtikten sonra insanlar dizlerinin üzerine çöküyordu. Daha sonra, kraliyet nişanlarının ilan edilme zamanı geldiğinde yeni rejim biçimlenmeye başladı: Grigori Orlov ikinci komutanlığa atanırken beş kardeşi Nikita Panin'le birlikte kontluğa yükseltildi. Sarayda görevde olan Teğmen Potemkin, bu listelerde bir kez daha görünmüştü: Gümüş yemek takımı ve Moskova bölgesinde dört yüz can daha aldı. 30 Kasım'da, *Kammerjunker* ya da kraliçenin hizmetkârı olurken Muhafızlar'da kalmasına da izin verildi,²⁰ diğer yirmi *Kammerjunker*, saray mensubu olmak üzere ordudan ayrıldı.²¹

Şimdi yorucu bir balolar, törenler ve resepsiyonlar haftası vardı ama Grandük Pavel'in ateşi kötüye gidiyordu: Eğer ölürse, Katerina'nın saltanatı için daha kötü bir alamet olamazdı. Katerina, kısmen Pavel'i III. Petro'dan korumak amacıyla iktidar talebinde bulunduğu için oğlunun ölümü, hükümdarlığının meşruiyetini de ortadan kaldırdı. Pavel'in taht üzerindeki hak iddiasının onunkinden üstün olduğu açıktı. Bir imparator zaten öldürücü basurlara kurban gitmişti; oğlunun ölümü zaten kral katili olan Katerina'nın ellerine daha da fazla kraliyet kanı bulaştırırdı. Çareviç'in bilincini yitirmesiyle kriz ekim ayının ilk iki haftasında doruk noktasına ulaştı ama sonrasında oğlunun durumu düzelmeye başladı. Bu, gergin havayı yumuşatmadı. Katerina'nın rejimi taç giymesine kadar dayanmıştı ama şimdiden komplolar ve karşı komplolar vardı. Kışlalarda, bir imparator yaratmış olan Muhafızlar artık başkalarını yaratabileceklerini düşünüyordu. Sarayda Orlovlar Grigorilerinin Katerina'yla evlenmesini isterken Panin ve kodamanlar

imparatorluk güçlerini gemlemeyi ve Pavel'in adına yönetmeyi arzu ediyordu.

Moskova'dan Atlı Muhafızlar'a bir yıl kadar önce gelen Potemkin, okuldan atılmış bir öğrenciden oda nedimi olarak imparatoriçenin hizmetine kadar yükselmiş, canlarının sayısını ikiye katlamış ve iki rütbe kazanmıştı. Bu aralar, Petersburg'da Orlovlar imparatoriçeye Muhafızlar'ın inanılmaz bir taklitçi olan en komik adamından söz ediyordu. Bu adı ve yüzü darbeden tanıyan Katerina, bu komik adamı dinlemek istediğini söyledi. Orlovlar da imparatoriçeyi eğlendirmesi için Potemkin'i çağırdı. Potemkin zamanının geldiğini düşünmüş olmalıydı. Her zaman umutsuzlukla mutluluk arasında gidip gelen bu sözde "şanslı adam"ın kendi yazgısına, sıradan insanların sınırlarının ötesinde her şeyi başarabileceğine dair mutlak inancı vardı. Şimdi eline bir fırsat geçmişti.

Grigori Orlov, bir soylunun taklidini yapmasını önerdi. Potemkin adamın özel sesini ve davranışlarını kusursuz verebiliyordu. Taç giyme töreninin hemen ardından Muhafız ilk kez resmen takdim edildi ve Katerina bu taklidi istedi. Potemkin hiçbir taklit yapamayacak durumda olduğunu söyledi ama sesi farklıydı ve bütün salon donakaldı. Herkes oturduğu yerde dikildi ya da dikkatle gözlerini yere çevirdi. Ses kesinlikle ve açıkça kusursuzdu. Hafif bir Alman aksanı vardı ve tonlama tümüyle doğrudu. Potemkin, imparatoriçeyi taklit ediyordu. Yaşlı saray mensupları bu gencin kariyerinin başlamadan bittiğini düşünmüş olmalıydı. Orlovlar onun bu terbiyesizliği nasıl karşılayacağını soğukkanlılıkla beklemiş olmalıydı. Herkes çarîçelerinin çarpıcı hoşluktaki, biraz erkeksi yüzüne ve yüksek, akıllı alnına odaklanmıştı. Kahkahalarla gülmeye başlayınca diğerleri de güldü ve Potemkin'in taklidinin muhteşem olduğunu kabul etti. Potemkin'in kumarı bir kez daha başarılı olmuştu.

İmparatoriçe işte o zaman Teğmen ve Oda Nedimi Potemkin'e dikkatli baktı ve bu "gerçek Alkibiades"ın çarpıcı görüntüsüne hayran kaldı. Bir kadın olarak, hemen dalgalı ve ipeksi kahverengi-kumral saçlarını fark etti: "Tüm Rusya'nın en güzel *chevelure*'ü." Grigori Orlov'a döndü ve kendi saçlarından daha güzel olduğundan yakındı: "Beni bu adamla tanıştırdığın için seni asla bağışlamayacağım." diye şakalaştı. "Onu takdim etmek isteyen sendin ama buna pişman olacaksın." Orlov

gerçekten de pişmanlık duyacaktı. Bu hikâyeler o dönemde Potemkin'i tanıyan insanlar –bir kuzen ve bir Muhafız arkadaşı– tarafından anlatılıyor. Tarih kadar geçmiş görüşe borçlu olsalar da kulağa doğru gibi geliyorlar.²²

Darbeyle aşk ilişkilerinin başlangıcı arasındaki on bir yılda imparatoriçe, Potemkin'i izliyor ve onu bir şeye hazırlıyordu. Neredeyse devletin en tepesine yükselmesinin 1762'de hiç öngörülebilir bir tarafı yoktu ama Katerina onu gördükçe sınırsız özgünlüğünü de daha fazla büyüleyici buluyordu. Bir şekilde birbirlerine yaklaşıyorlar, gittikçe yakınlaşan paralel çizgilerde koşuyorlardı. Yirmi üç yaşındayken Potemkin taklitçiliğini ve zekâsını imparatoriçeye sergilemişti. Katerina çok geçmeden onda muhteşem *chevelure*'den fazlasının olduğunu fark etti. Yunanca okumuştı ve teoloji ve Rusya'nın yerli halklarının kültürleri üzerinde uzmandı. Ancak o yılların tarihinde çok az görünüyor ve her zaman efsanelerle sarmalanıyor: İmparatoriçeyle sarayın günlük hayatını betimlerken Potemkin'in görüntülerini yakalıyoruz, saray mensupları kalabalığının arasından öne çıkıyor ve Katerina'yla nükteli sohbetlere giriyor ve sonra tekrar ortadan kayboluyor. Bu kısa süreli ortaya çıkışların unutulmaz olmasını sağlıyordu.

Teğmen Potemkin, imparatoriçeye âşık olmuştu ve bunu kimlerin bildiğini umursamıyordu. Katerina'nın istikrarsız sarayının arenasında Orlovlardan ya da başka birilerinden korkmuyordu. Artık girmiş olduğu dünya buydu, çok büyük oynuyordu. II. Katerina'nın saltanatı bize uzun, şanlı ve istikrarlı görünüyor ama bugünden bakıldığında böyle. O dönemde, bir kadın zorbanın ve kral katilinin yasa dışı rejimi St. Petersburg'daki yabancı büyükelçilere kara bahtlı ve kısa ömürlü görünüyordu. Bir yıldan biraz fazla bir süredir başkentte olan Potemkin'in, gerek imparatoriçe gerekse sarayın ileri gelenleriyle ilgili öğrenecek çok şeyi vardı.

“Öyle bir konumdayım ki çok dikkatli olmam gerekiyor.” diye yazmıştı Katerina 30 Haziran'da kendisini ziyaret edeceğini haber veren eski sevgilisi Poniatowski'ye. “Muhafızlar'ın en önemsiz askeri bile beni gördüğünde şöyle düşünüyor: ‘Bu benim eserim.’” Poniatowski, Katerina'ya hâlâ âşıktı –her zaman öyle kalacaktı– ve şimdi terk etmek zorunda kaldığı grandüşesi tekrar kazanmak istiyordu.

Katerina'nın yanıtı Petersburg'daki havaya ya da Poniatowski'nin saf tutkusundan duyduğu rahatsızlığa dair kafamızda herhangi bir şüpheye yer bırakmıyor: "Altı aydır sana söylediklerimi hiçe saymaya kararlısın ama açık konuşmak zorundayım, gerçek şu ki, buraya gelirsen büyük olasılıkla ikimizi de katlettirirsin."²³

İhtiyacı olduğuna inandığı muhteşem sarayı yaratmakla uğraşırken aynı zamanda bir sürü entrikanın arasında istikrar bulabilmek için perde arkasında mücadele ediyordu. Neredeyse hemen, kendisini daha yeni tahta çıkaran Muhafızlar'ın arasında bile kendisine karşı komplo ifşaları yağmuruyla karşı karşıya kaldı. Katerina'nın III. Petro'dan miras kalan gizli polisi Senato Gizli İnceleme Heyeti, hükümdarlığı boyunca genel proküratörün komutası altındaki Stepan Şeşkovski, başka bir deyişle korkutucu "kırbaç meraklısı" tarafından yönetildi. İmparatoriçe işkenceyi azaltmaya çalışıyordu, özellikle de şüpheli itiraf ettikten sonra ama ne kadar başarılı olduğunu bilmek olanaksız: Büyük olasılıkla Petersburg'dan uzaklaşıldıkça işkence de daha serbestçe uygulanıyordu. Kırbaçlama ve dayak gerçek işkenceden daha yaygındı. Gizli İnceleme küçük bir organizasyondur –sadece kırk kadar personeli vardı, Sovyet döneminde NKVD ya da KGB'de çalıştırılan kalabalıklardan çok farklıydı– ama çok az gizlilik vardı: Saray mensupları ile yabancılar, kendi hizmetkârları ve Muhafızlar'ı tarafından fiilen gözetlenirken memurlar hoşnutsuz kişileri ihbar etmekten çekinmiyordu.²⁴ Katerina bazen siyasi muhaliflerinin gözetlenmesini emrediyordu ve Şeşkovski'yi kabul etmeye her zaman hazırды. 18. yüzyılda polis devleti diye bir şey yoktu ama Katerina'nın yüce duyguları ne olursa olsun, Gizli İnceleme her zaman gözetlemeye, tutuklamaya ve soruşturmaya hazırды; ki o ilk yıllarda özellikle yoğunlardı.

Tahtın Katerina'dan daha güçlü iki talibi daha vardı. Şlisselburg aptalı VI. İvan ve Pavel, kendi oğlu. İvan adına çalışan ilk komplocular Ekim 1762'de taç giyme töreni sırasında ortaya çıkarıldı: İzmailovskiy Alayı'ndan iki muhafız, Guriyev ve Kruşçev. Katerina'nın izniyle işkence gördüler ve sopayla dövüldüler ama "komploları" gerçekten de sarhoş palavrasının biraz fazlasıydı.

Katerina hiçbir zaman cesaretini kaybetmedi: Saraydaki farklı hizipleri dengelerken aynı zamanda güvenliğini güçlendiriyor ve Muhafızlar'ı aşırı hediyelere boğarak utanmazca rüşvet veriyordu. Bu

hizipler arası mücadelenin taraflarının kendi tehlikeli gündemleri vardı. Katerina, kendisinden önceki Büyük Petro gibi ve dönemin kahramanı Büyük Friedrich örneğini izleyerek kendi kendisinin Şansölyesi olacağını belli etti. Rusya'yı, imparatorluğun gerçek hükûmeti olacak güçlü bir sekreteryayla yönetti. İki yıl içinde, otuz yaşındaki Prens Aleksandr Alekseyoviç Viazemski'yi, patlak gözlü ve al yanaklı, sevilme de yorulmak bilmez yöneticiyi buldu, adam maliye, adalet ve içişleri bakanlığı gibi modern görevleri birleştiren bir rolle onun genel proküratörü olarak neredeyse otuz yıl boyunca Rusya'nın içişlerini Senato'dan yönetecekti.

Nikita Panin, kıdemli bakan oldu. Mutlakiyetçi heveslerin aristokrasi tarafından dizginlenmesine yönelik desteğiyle, imparatoriçe tarafından atanması ama dağıtılmaması öngörülen bir imparatorluk konseyi önerdi. Panin'in amacı hem Katerina hem de Muhafızlar'ın içindeki onu tahta çıkaran yeni zenginler için bir tehditti.²⁵ Panin'in yaygın bir şekilde meşru imparator olarak görülen Pavel'in vasisi olması, onu yaşı geldiğinde tahtın oğlana devredilmesinin doğal savunucusu yapıyordu. "Kaprisli gözdele" yönetimini açıkça hor görüyordu.²⁶ Yani beş Orlov onun düşmanıydı. Sonraki on iki yılda, her iki grup da Potemkin'in imparatoriçeyle gelişen dostluğunu, üstünlük mücadelelerinde kullanmaya çalıştı.

Katerina, Panin'i Dışişleri Kurulu'nun "kıdemli üyeliğine" –Dışişleri Bakanı– atayıp onu dış politikayla sınırlandırarak planlarından uzaklaştırdı ama Panin'in 1762'de tahta kendisini değil Pavel'i geçirmek istediğini asla unutmadı. Bu sürüngeleli komplocunun, evindeki yılan olması daha güvenliydi. Birbirlerine ihtiyaçları vardı: Panin hakkında "Sarayımdaki en yetenekli, en zeki ve en azimli insan." diye düşünüyordu ama onu özel olarak sevmiyordu.²⁷

Bu iki temel hizbin altında yeni imparatoriçenin sarayı, aileler ve hizipler labirentiydi. Katerina 1750'lerdeki hayranı Zahar Çernişev'i Harp Kurulu'nun başına atarken kardeşi İvan donanmanın başına getirildi: Çernişevler ilk başta Paninlerle Orlovların arasında tarafsız kaldı. Ama Prenses Daşkova ve Vorontsovlarda gördüğümüz gibi büyük ailelerin bireyleri çoğu zaman farklı hizipleri destekliyordu.²⁸ Prenses bile çok geçmeden sahip olmadığı hakları kullanmaya kalkışarak kendini aştı.²⁹ "Bir taç hediye etmekle övünen bu tanınmış

komplocu... bütün Ruslara alay konusu oldu.”³⁰ Daşkova, Yelizaveta’nın nüfuzlu dostlarıyla Şansölye Vorontsov ve İvan Şuvalov gibi “yurt dışına seyahate gidecekti”; Avrupa’nın kaplıca merkezlerine kibar bir sürgünün örtmecesi idi bu.

Katerina’nın Sarayı, arkadaşlık, aile, hırs, aşk ya da en anlaşılmasından ortak görüşlerle birbirine bağlı grupların oluşturduğu sürekli değişen ve birbirleriyle rekabet eden hiziplerin bir karışımı haline gelmişti. Bir saray mensubu ister Prusya ister Avusturya ittifakını desteklesin, ister imparatoriçeye veya veliahta daha yakın olsun, bu iki temel şey kaldı. Hepsine de en basit kişisel çıkar hükmediyordu: “Senin düşmanın düşmanı benim dostumdur.”

Yeni rejimin ilk dış politika başarısı, Polonya tahtına Katerina’nın son sevgilisinin çıkarılması oldu. Darbenin ilk günlerinde, 2 Ağustos 1762’de Katerina, ağırbaşlı Stanisław Poniatowski’ye şöyle diyordu: “Seni şimdikin, III. August’un ölümünün ardından kral yapması için Kont Keyserling’i derhâl Polonya’ya gönderiyorum.”

Bu çoğu zaman Poniatowski’ye şehvet dolu hizmetlerine teşekkür etmeye yönelik emperyal bir kapris olarak sunuluyordu. Ama bu totolojik kurum, Polonya-Litvanya Birliği, önemsiz bir konu değildi. Polonya her açıdan Avrupa’da benzersizdi ama sinir bozucu derecede saçma çelişkileri de içinde barındırıyordu: Aslında tek bir ülke değil Polonya Krallığı ve Litvanya Grandüklüğü’nden oluşan iki devletti; Sejm adında tek bir parlamento ve iki paralel hükümet vardı; kralları halk tarafından seçiliyordu ve neredeyse yetkisizlerdi; bir göreve atadıkları yetkilileri kovamıyorlardı; soylular sınıfı, *szlachta*, neredeyse sınırsız güce sahipti. Sejm’ler, *szlachta*’nın bütünü tarafından seçiliyordu ve nüfusun neredeyse %10’unu oluşturdukları için bu, Polonya’yı İngiltere’den daha demokratik yapıyordu. Tek bir oy, Sejm’in bütün işlemlerinin feshedilmesi için yeterliydi –ünlü *liberum veto*– ki bu da çok yoksul bir temsilciyi kraldan daha güçlü yapıyordu. Bunun tek bir yolu vardı: Soylular bir konfederasyon, hedeflerine ulaşana kadar varlığını sürdürecektir geçici alternatif bir Sejm kurabiliyordu. Sonra dağıtılıyordu. Ama gerçekten de Polonya, bazı ülkeler kadar büyük mülklere sahip olan ve kendi orduları bulunan kodamanlar, “küçük krallar” tarafından yönetiliyordu. Polonyalılar, bu değerli toprağı, altın

ve aşırı özgür olarak gördükleri utanç verici kargaşaya sürükleyen tuhaf anayasalarıyla son derece gurur duyuyordu.

Polonya krallarını seçmek, 18. yüzyılın gözde diplomatik oyunlarından biriydi. Bu diplomatik mızrak dövüşünün yarışmacıları Rusya, Prusya, Avusturya ve Fransa'ydı. Versay'ın Doğu'da üç geleneksel müttefiki vardı: Osmanlı İmparatorluğu, İsveç ve Polonya. Öte yandan 1716'da Büyük Petro, Polonya'nın kusurlu anayasasına kefil olduğundan beri, Rusya'nın politikası bu saçma anayasayı savunarak, Varşova'ya zayıf krallar getirerek, kodamanların iktidarını teşvik ederek –ve Rus ordusunu sınırda her zaman hazır bekleterek– Birlik'e hükmetmekti. Katerina'nın bütün bunlardaki tek çıkarı, Petro'nun Polonya üzerindeki hamiliğini korumaktı. Poniatowski bunun için ideal kuklaydı çünkü Rus silahları ve İngiliz parasıyla desteklenen Rus yanlısı Czartoryski amcaları, "Familia", aracılığıyla Katerina Polonya'yı kontrol etmeyi sürdürebilirdi.

Poniatowski kral olmayı ve sonra Katerina'yla evlenmeyi hayal etmeye başlamıştı; onun biyografi yazarının yazdığı gibi, böylece hayatının en büyük iki arzusunu birleştirebilirdi.³¹ "Tahtı istiyorsam," dedi Katerina'ya, "o tahtta seni görmek istediğim için." Bunun imkânsız olduğu söylendiğinde, ona yalvardı: "Beni kral yapma ama yanında olmama izin ver."³² Bu ağlamaklı ama cesur idealizm onun *raison d'état*'nın (devlet çıkarının) mükemmel örneğiyle gelecekteki ilişkisi için iyiye işaret değildi. Bu kral yaratma oyununun alışılmış yarışmacıları, Yedi Yıl Savaşları'nın ardından yorgun düştüğünden Katerina'yla Panin başarılı olabiliyordu. Katerina, Büyük Friedrich'in desteğini almıştı çünkü Prusya, Yedi Yıl Savaşları'nda büyük bir yıkım yaşamıştı ve o kadar yalınz ki Rusya'yla 31 Mart/11 Nisan 1764'te imzalanan bu ittifak tek umuydu. 26 Ağustos/6 Eylül'de Rus birlikleriyle kuşatılan Seçim Sejm'i, Poniatowski'yi Polonya krallığına seçti. Poniatowski, Stanisław August adını aldı. Prusya ittifakı –ve Polonya protektorası– Panin'in çok övdüğü Danimarka, İsveç ve umulduğu üzere İngiltere'nin aralarında bulunduğu kuzey güçlerinin, "Katolik Bloku" –Fransa ve İspanya'da Bourbonları ve Avusturya'da Habsburgları– dizginleyeceği "Kuzey Sistemi"nin sütunlarını oluşturuyordu.³³

Şimdi Poniatowski kral olduğuna göre Katerina, Grigori Orlov'la evlenecek miydi? Bunun örnekleri vardı. İmparatoriçe Yelizaveta'nın

Kazak koro üyesi Aleksey Razumovski'yle evlendiği söylentisi vardı. Şimdi Moskova'da köşesine çekilmişti.

Yaşlı bir saray mensubu, Aleksey Razumovski'yi Yelizaveta dönemi Barok sarayında ziyaret etti ve onu İncil okurken buldu. Ziyaretçi Şansölye Mihail Vorontsov'du; "yurt dışına seyahate" gitmeden önce son siyasi rolünü oynuyordu. Razumovski'ye ekselansları rütbesi önermeye gelmişti. Bu, İmparatoriçe Yelizaveta'yla gizlice evlenip evlenmediğini sormanın kibar şekliydi. Katerina ve Orlovlar öğrenmek istiyordu: Bir evlilik belgesi var mıydı? Razumovski buna gülmüş olmalıydı. İncil'ini kapattı ve abanoz, altın ve inci bir kutu çıkardı. Kutuyu açıp içinden imparatorluk kartalıyla damgalanmış eski bir parşömen tomar çıkardı...

Katerina'nın dikkatli adımlar atması gerekiyordu. Orlovları çok yükseltmenin tehlikelerini kesinlikle biliyordu. Orlov'la evlenmesi grandükün taht talebini ve muhtemelen hayatını tehlikeye atacak olmasının yanında kodamanlarla orduyu da kızdıırırdı. Ama Orlov'u seviyordu. Tahtını Orlovlara borçluydu. Grigori'ye bir oğul doğurmuştu. İmparatorlukta kamu yaşamıyla özel yaşamın birbirinden ayıramadığı bir çağdı bu. Katerina hayatı boyunca aile özlemi çekmişti: Annesiyle babası ölmüştü; teyzesi ona korku salmış ve oğlunu elinden almıştı; oğlunun çıkarları kendi hayatına karşı olmasa da saltanatına yönelik canlı bir tehditti; Poniatowski'den olan kızı Anna bile küçükken ölmüştü. Konumu olağanüstüydü ama o hayat arkadaşı olarak gördüğü Grigori'yle neredeyse bir burjuva yuvası istiyordu. Bu yüzden bu sorunun peşine düştü ve muhtemelen Orlovların Razumovski'ye böyle bir örnek olup olmadığını sorması için bu elçiyi göndermelerine izin verdi.

Ama kardeşler çok zeki ortaklar sayılmazdı. Küçük bir partide, Grigori gangsterce bir cakayla böbürlenerek, isterse Katerina'yı bir ayda devirebileceğini söyledi. Aleksey'in iyi huylu kardeşi Kiril Razumovski, anında cevabı yapıştırdı: "Olabilir ama dostum, bir ay beklemek yerine biz seni iki haftada asardık."³⁴ Gümbürtülü kahkahalar boldu

Yelizaveta öldüğünde karnında taşıdığı çocuktu bu: Aleksey Grigoreviç Bobrinski, 1762-1813. Hiçbir zaman resmen kabul edilmese de Katerina onun yetişmesiyle ilgilendi. Paris'te borçlarını imparatoriçenin ödediği sefih bir hayat yaşadıktan sonra eve döndü, ardından yine seyahatlere çıktı. I. Pavel sonunda onu üvey kardeşi olarak tanıdı ve kont yaptı.

ama ürperticiydi. Katerina Orlov'la evlenmekten söz ettiğinde, iddiaya göre Panin'in yanıtı şöyle oldu: "İmparatoriçe canının istediğini yapabilir ama Madame Orlov asla Rusya İmparatoriçesi olamaz."³⁵

Bu kararsızlık, güvenli bir politika değildi. Mayıs 1763'te Katerina bir hac ziyareti için Moskova'dan Rostov-na-Donu'ya gittiğinde, Orlov'un projesini noktalayan bir şok yaşadı. Potemkin'le birlikte Atlı Muhafızlar'ı ayaklandırmış olan Oda Nedimi Fyodor Hitrovo tutuklandı. Sorgusunda, evliliği önlemek ve Katerina'yı VI. İvan'ın kardeşiyle evlendirmek için Orlovları öldürmeyi planladığını itiraf etti. Bu votkasını içerken öten sıradan bir yetkili değil, Katerina'nın komplosunun dâhilî oyuncularından biriydi. Orlovların hırslarına karşı bu kararlı *nyet*'i (hayırı) yaratan Panin ya da bizzat Katerina mıydı? Eğer öyleyse, işe yaramıştı.

Bu bizi, Şansölye Vorontsov elini uzatana kadar mücevherlerle süslü kutunun içindeki tomarla oynayan Aleksey Razumovski'ye sorulan soruya geri götürüyor. Razumovski belgeyi ateşe attı. "Hayır, hiçbir kanıt yok." dedi. "Yüce Hükümdarımıza söyle."³⁶ Hikâye uydurma ama bazı kayıtlarda Razumovski'nin böylece Katerina'nın Orlov'la evlenme arzusuna taş koyduğu görülüyor. Aslında Katerina, her iki Razumovski'den de –yirmi yıllık arkadaş olan bu iki güler yüzlü çekici adamdan da– hoşlanıyordu. Muhtemelen bir evlilik belgesi yoktu. Tomarın yakılması muzip Kazak'ın bir şakası gibi görünüyor. Gelgelelim soru sorulduysa, Aleksey Razumovski'nin Katerina'nın Orlov'la evlenmek zorunda kalmamak için istediği yanıtı vermiş olması muhtemeldir. Bu soruyu sorması gerekiyorsa, bir yanıt istemiyordu.³⁷

Polonya'daki başarısını kutlayan Katerina, o sıralarda "Bir Numaralı İsimless Mahkûm" olarak bilinen ahmağın, yani kuledaki imparatorun yarattığı bir tehlikeyle karşı karşıya kalmıştı. İmparatoriçe, 20 Haziran 1764'te, Baltık eyaletlerini ziyaret etmek üzere başkentten ayrıldı. 5 Temmuz'da, ailesinin servetini geri alma hayali kuran acılı genç subay Vasili Miroviç, VI. İvan'ı Şlisselburg'un derinliklerinden kurtarmak ve imparator yapmak için bir girişimde bulundu. Zavallı Miroviç, Katerina'nın III. Petro'nun, Bir Numaralı Mahkûm'un kurtarılmasına yönelik bir girişim olması durumunda onun hemen öldürüleceği emrini onayladığını bilmiyordu. O sırada alayı Şlisselburg'da

konuslanmış olan Miroviç, kalede büyük bir dikkatle korunan isimsiz gizemli mahkûmun kimliğini öğrenmeye çalışıyordu.

Bir boğulma sonucu en güvenilir eş komplocusunu kaybeden Miroviç, 4 Temmuz'da İmparator VI. İvan'ın tahta çıkışını ilan eden bir bildiri yazdı. III. Petro'nun katledilmesinin ardından oluşan istikrarsızlık ortamı ve Rusların çarlarına karşı duyduğu batıl saygı sayesinde birkaç adam toplamayı başardı. Sabaha karşı ikide Miroviç, kapıların denetimini ele geçirdi, komutanın hakkından geldi ve İvan'ın hücreğine gitti. Asilerle İvan'ın nöbetçileri arasında çıkan çatışma birden kesilmişti. Miroviç hücreye girdiğinde eski imparatorun cesedindeki bıçak yaralarının kanamaya devam ettiğini gördü. Miroviç hemen anladı, cesedi öptü ve teslim oldu.

Katerina, gezisine bir gün daha devam edip hemen döndü; komplo-nun büyüyebileceğinden korkuyordu. Sorguda, Miroviç'in bir örümcek ağının merkezi olmadığı, tek başına olduğu anlaşıldı. Eylüldeki mahkemenin ardından ölüm cezasına çarptırıldı. Altı asker, bin kişiden on on iki kere sıra dayağı yeme cezasına çarptırıldı (ki bu muhtemelen öldürücüydü); sağ kalırlarsa sürgüne gideceklerdi. 15 Eylül 1764'te Miroviç'in kafası kesildi.

İki imparatorun katledilmesi Avrupa'yı dehşete düşürmüştü; imparatoriçeyle bir süredir gurur okşayıcı yazışmalar sürdüren ve onu kendilerinden sayan *philosophe*'lar, vicdanlarını rahatlatmak için ellerinden geleni yaptı: "Felsefemizin onun gibi çok fazla öğrenci istemediği konusunda seninle aynı fikirdeyim. Ama ne yapılabilir ki? İnsan arkadaşlarını hatalarıyla sevmeli." diyordu d'Alembert, Voltaire'e. Voltaire, iki çarın öldürülmesiyle zekice bir yeni edebî kelam türetmişti: "Bunlar aile meseleleri." demişti Ferney bilgisi, "beni ilgilendirmiyor."³⁸

Katerina olmak, onu rahatlatmıyordu. Sadece yönetmenin yeterli olmadığını biliyordu. Sarayı, başarılarını dünyaya yansıtacak bir aynaydı. En güzel süsünün kendisi olması gerektiğini biliyordu.

"Duruşu, tavırları ve davranışları, onunla ilgili edindiğim fikre bu kadar güçlü yanıt veren birisini daha önce hiç görmedim." demişti İngiliz temsilci Sir George Macartney. "Otuz yedi yaşında olsa da, ona hâlâ güzel denebilir. Gençliğini bilenler, şu andaki kadar hoş olduğunu hiç hatırlamadıklarını söylüyor; laf aramızda buna kolayca

inanırım.”³⁹ 1780’den geriye bakan Prince de Ligne’e göre, “Güzelden çok etkileyiciydi. Gözleriyle tatlı gülümsemesi alnının heybetini yumuşatıyordu.”⁴⁰ *Anecdotes of the Russian Empire* kitabının yazarı keskin zekâlı İskoç Profesör William Richardson, şöyle diyordu: “Rus İmparatoriçesi ortalamadan uzun boylu, zarif ve düzgün vücutlu ama iyi örtünüyor; hoş bir ten rengi var ama bu ülkenin bütün kadınları gibi bunu allıkla abartmayı seviyor. Güzel dişleriyle ağzı biçimli; mavi gözlerinin dikkatli bir ifadesi var. Bütün olarak öyle ki, erkeksi bir görünüşü olduğunu söylemek hakaret olur ama tamamen kadınsı olduğunu söylemek de hakkını vermiyor.” Katerina’yla tanışan ve kadınları biraz tanıyan ünlü âşık Giacomo Casanova, onun cazibesinin işleyişini yakalamıştı: “Orta boylu ama kalıplı ve heybetli duruşuyla Hükümdar, onu tanımaya meraklı olduğuna inandığı herkese kendisini sevdirmeyi başarıyor. Güzel olmasa da tatlılığı, nezaketi ve gösteriş yapmıyormuş gibi görünerek çok iyi kullandığı zekâsıyla insanları hoşnut ediyor.”⁴¹

Konuşurken “esprili değildi”⁴² ama çabuk kavraması ve bilgisiyle bunu telafi ediyordu. Macartney, “konuşmasının parlak, belki de çok parlak olduğunu çünkü onun konuşurken parlamayı sevdiğini” düşünüyordu. Casanova, onun çaba harcamaksızın akıllı görünme ihtiyacını ortaya çıkarmıştı: Onu yürüyüşe çıkardığında Yunan takvimiyle ilgili konuşmuştu ama Katerina çok az şey söylemişti; öte yandan tekrar karşılaştıklarında konuyla ilgili her şeyi öğrenmişti. “Göz kamaştırmak için konuyu özellikle incelediğine eminim.”⁴³

Ortama göre davranma yeteneği vardı: Novgorod’dan gelen temsilcilerle reformlarını tartışırken, vali “bu beyefendilerin zengin olmadığını” söylediğinde Katerina hemen cevabı yapıştırmıştı: “Kusura bakmayın Bay Vali. Onlar azim zengini.” Bu hoş yanıt, onların gözlerini yaşartmış ve paradan daha çok memnun etmişti.⁴⁴

Çalışırken, makul bir şekilde, kolları dökümlü, uzun Rus tarzı elbiseler giyiyordu ama eğlenirken ya da kendini sergilerken “giysisi asla aşırı süslü değil, her zaman güzel... askerî uniformalar ona çok yakışıyor ve onları giymeyi seviyor.”⁴⁵ Bir odaya girdiğinde, daima “*à la Russe* üç kere başını eğiyor...” sağa, sola ve ortaya.⁴⁶ Casanova’nın kilisede pek dikkatini vermediğini fark etmesine rağmen görünüşün önemli olduğunu bildiğinden Ortodoks âdetlerine harfi harfine uyuyordu.

Gerçekten de büyük bir imparatoriçe olmak için sonsuz acılar çeken bir kadındı ve boşa harcanan zamanla ilgili Almanlar gibi düşünüyordu: “Mümkün olduğu kadar az zaman harca.” demişti. “Zaman bana değil imparatorluğa ait.”⁴⁷ Dehasının bir bölümü yetenekli erkekleri seçmesi ve onlardan en iyi şekilde yararlanmasıydı: “Katerina’nın doğru insanları seçmek gibi nadir bir yeteneği var.” demişti onu ve üst düzey görevlilerini tanıyan Kont Aleksandr Ribeaupierre. “Tarih onun seçimlerini haklı çıkardı.”⁴⁸ Onları seçtikten sonra, adamlarını o kadar ustalıkla yönetiyordu ki hepsi de “[onun önerdiklerinin] kendi fikirleri olduğunu düşünmeye başlıyor ve şevkle yerine getirmeye çalışıyordu.”⁴⁹ Hizmetkârlarının gururunu kırmamaya özen gösteriyordu: “Benim politikam yüksek sesle övmek ve alçak sesle azarlamak.”⁵⁰ Aslında lafların çoğu o kadar basit ve zekice ki modern yönetim rehberi olarak bir araya getirilebilirler.

Çarların mutlak iktidarı, kuramsal olarak yasadışı bir imparatorlukta tam itaatle karşılanıyordu ama III. Petro ve daha sonra oğlu I. Pavel bunu öğrenemese de Katerina bunun uygulamada farklı olduğunu biliyordu. “Düşündüğünüz kadar kolay değil [isteginizin yerine getirildiğini görmek]...”, demişti Potemkin’in sekreteri Popov’a. “Öncelikle emirlerim uygulanabilecek türden emirler değilse uygulanmıyor... Tavsiyeler alıyorum, danışıyorum... ve genel bir onay alabileceğime ikna olduktan sonra emirlerimi veriyorum ve tam itaat dediğiniz şeyin zevkine varıyorum. Sınırsız gücün temeli bu.”⁵¹

Saray halkına karşı kibar ve cömert, hizmetkârlarına karşı sevecen ve düşünceliydi ama gücünü tam kullanmasının kötücül tarafları vardı: Devletin gizli güçlerinin tadını çıkarıyor, polis raporlarını okuyor, sonra her diktatör gibi kurbanlarına gözetlendiklerini hissettirerek onları ürkütüyordu. Yıllar sonra, genç Fransız gönüllü Comte de Damas, İsveçlilerle savaşmaya giden birliklerin geçişini tek başına penceresinden seyrederken, “İsveç Kralı bu askerleri görseydi... barış yapardı.” diye mırıldanmıştı. İki gün sonra imparatoriçeye bağlılığını sunarken imparatoriçe, “dudaklarını kulağıma yaklaştırdı, ‘Demek İsveç Kralı Muhafızlar’ımı teftiş etseydi barış yapardı diye düşünüyorsunuz, öyle mi?’ dedi ve sonra gülmeye başladı.”⁵²

Cazibesi herkesi büyülemiyordu: Sarayda görev yapan ukala Prens Şerbatov’un, “şan şöhreti seven ve sürekli bunun peşinde koşan” bu

“dikkate değer güzel, akıllı, tatlı” kadını betimlerkenki iğnelerinde gerçeklik payı vardı. “Gösteriş doluydu... aşırı bencildi.” Şçerbatov’a göre “Yüreğinde gerçek dostluğa asla yer yok ve en iyi arkadaşına ihanete hazır... kuralı, bir adamı ona ihtiyacı olduğu sürece tatlı sözlerle kandırmak, sonra da kendi deyişiyle ‘sıkılmış limon gibi fırlatıp atmak.’”⁵³ Bu tam olarak böyle değildi ama iktidar her zaman önce geliyordu. Potemkin bu kuralı doğrulayan bir istisnaydı.

Oda nedimi olarak Potemkin, artık aralarında Katerina’ya ve konuklarına hizmet etmek için onun sandalyesinin arkasında durmanın da bulunduğu görevlerini yerine getirmek üzere zamanının çoğunu imparatorluk saraylarında geçiriyordu. Bu da imparatoriçeyi sıklıkla insanların arasında gördüğü, hayatının günlük işleyişini öğrenmeye başladığı anlamına geliyordu. Katerina ona ilgi gösteriyordu ve Potemkin de, bu kadar kıdemsiz bir saray mensubuna çok da uygun olmayan gözü kara bir ilgi duymaya başlamıştı.

Kısım İki

DAHA YAKIN

1762-1774

KİKLOP

Doğa, Grigori Orlov'u bir Rus köylüsü yaptı ve sonsuza kadar böyle kalacak.

Durand de Distroff

İmparatoriçe ile Atlı Muhafızlar Teğmeni, Kışlık Saray'ın yüzlerce koridorundan birinde karşılaştığında, Potemkin diz çöküyor, onun elini tutuyor ve ona tutkuyla âşık olduğunu söylüyordu. Onların bu şekilde karşılaşmasında sıra dışı bir şey yoktu çünkü Potemkin oda nedimiydi. Herhangi bir saray mensubu gerçekten de hükümdarıyla sarayın bir yerlerinde karşı karşıya gelebilirdi; onu her gün görüyorlardı. Aslında, kılık kıyafetleri düzgünse ve üniforma giymiyorlarsa halktan kişiler bile saraya girebiliyordu. Ancak, Potemkin'in davranışı –dizlerinin üzerinde Katerina'nın elini öpmesi ve ona aşkını ilan etmesi– cüretkâr hatta pervasızdı. Aşırı cazibesıyla –ve Katerina'nın cilveli rızasıyla– kaba olmaktan kurtuluyordu.

Sarayda ona âşık olduğunu sanan –kariyerleri adına öyle görünenlerle beraber– muhtemelen pek çok genç subay vardı. Zahar Çernişev ve Kiril Razumovski'nin de aralarında bulunduğu uzun bir talip listesi yıllar içinde Katerina'ya âşık olmuş ve kibarca reddedilmişlerdi. Ama Potemkin saray mensuplarının geleneklerini de, Orlovların egemenliğini de kabul etmiyordu. Herkesten daha ileri gitmişti. Saray mensuplarının çoğu bir imparatoru katleden kardeşlerden sakınıyordu. Potemkin cesaret gösterisi yapıyordu. İktidara gelmeden çok önce saraydaki hiyerarşiyi küçümsüyordu. Gizli polis şefine sataşıyordu. Kodamanlar Şeşkovski'ye ihtiyatlı davranıyordu ama Potemkin'in kırbaç meraklısına güldüğü ve “Bugün kaç kişi kırbaçladın?” diye sorduğu söyleniyor.¹

İmparatoriçenin cesaretlendirmesi olmasaydı Orlovların önünde böyle davranamazdı. İmparatoriçe isteseydi onu kolayca durdurabilirdi. Ama bunu yapmadı. Bu haksızlıktı çünkü Katerina'nın 1763/64'te

Potemkin'i sevgili olarak kabul etme olasılığı yoktu. Tahtını Orlovlara borçluydu. Potemkin hâlâ çok gençti. Katerina da onu ciddiye alamıyordu. Grigori Orlov'a âşık ve Potemkin'e daha sonra söylediği gibi, bir alışkanlık ve sadakat abidesiydi. Havalı ama özel bir yeteneği olmayan Orlov'u daimî ortağı olarak görüyordu; "ilk bakan o olmasaydı sonsuza kadar kalırdı." demişti.² Yine de Potemkin'le arasında gelişen bu özel duygudaşıktan keyif aldığıнын farkında görünüyordu. İmparatoriçeyle günlük işlerinin arasında karşılaşmayı beceren oda nedimi de öyle.

Katerina her gün saat yedide uyanıyordu ama daha erken kalktıysa hizmetkârlarını uyandırmamak için sobasını kendi yakıyordu. Sonra on bire kadar tek başına çalışıyor, bazen bakanları ya da danışmanları saat dokuzda kabul ediyordu. Voltaire ve Diderot'dan Almanlar Dr. Zimmerman, Madame Bielke ve daha sonra Baron Grimm'e kadar çeşitli mektup arkadaşlarına kendi eliyle çılgın gibi yazıyordu; buna "yazma takıntısı" diyordu. Mektupları içten, açık sözlü ve canlıydı, biraz ağır bir mizah anlayışıyla süslüydü.³ Mektup çağındaydılar: Dünya kadınlarıyla erkekleri mektuplarının üslubu ve içeriğiyle gurur duyuyordu. İlginç koşullar altındaki önemli bir insandan geliyorsa –bir Prince de Ligne, bir Büyük Katerina ya da bir Voltaire– kopyalanıyor ve tanınmış bir gazetecinin haberleriyle bir reklam ajansının uydurmalarının karışımı gibi Avrupa salonlarında okunuyorlardı.⁴ Katerina yazmayı seviyordu ama sadece mektup değil. Kendi eliyle fermanlar –*ukase*– ve talimatlar yazmayı seviyordu. 1760'ların ortalarında, var olan yasaların bir sisteme bağlanması amacıyla 1767'de toplayacağı Büyük Kurul için Genel Talimat'ı yazmaya başlamıştı bile. Gençliğinden beri incelediği kitaplardan, özellikle Beccaria'nın ve Montesquieu'nun eserlerinden büyük parçalar kopyalamıştı. Buna "hukuk takıntım" diyordu.

Saat on birde süsleniyor ve Orlovlar gibi çok yakından tanıdıklarını yatak odasında kabul ediyordu. Sonra yürüyüşe çıkabiliyorlardı; mevsim yazsa, halktan insanların yanına yaklaşabileceği Yazlık Saray bahçelerinde dolaşmayı seviyordu. Panin Casanova'yı onunla tanıştırdığında⁵ yanında sadece Grigori Orlov ve iki nedimesi vardı. Öğleğin birde yemek yiyordu. Saat 2.30'da dairelerine dönüyor, altıya, Orlov'u ağırladığı "sevgili saati"ne kadar okuyordu.

Bir saray gecesi varsa, giyinip dışarı çıkıyordu. Saray kıyafeti erkekler için *à la Française* uzun ceket, kadınlar için uzun kollu yere kadar elbise ve kısa kuyruk ve balenli korsajdı. Kısmen Rus zenginliğine ve gösterişçiliğine uyduğu, kısmen de meşruluğunun reklamını yapması gereken bir saray olduğu için hem kadınlar hem de erkekler takılabilecek her yere –düğmelere, kemer tokalarına, kılıç kınlarına, apoletlere ve çoğunlukla üç sıra halinde şapka kenarlarına– elmas takmakta birbirleriyle yarışlıyordu. Her iki cinsiyet de Rus şövalyelerinin beş nişanının kurdele ve kuşaklarını takıyordu: Katerina bir omzuna –kırmızı kenarlı, gümüşlü, elmaslarla süslü– Aziz Andrew kurdelesini ve Aziz George, Aziz Aleksandr Nevski, Azize Katerina ve Aziz Vladimir kolyeleri ve sol göğsünün üzerine iki yıldız –Aziz Andrew ve Aziz George– takmayı seviyordu.⁶ Katerina elbise savurganlığını Yelizaveta Sarayı'ndan almıştı. İhtişamı seviyor, siyasi kullanımlarını biliyordu ve kesinlikle hiçbir şekilde tutumlu değildi ama Yelizaveta'nın dikimle ilgili abartısına asla yaklaşmamış, sonradan ihtişamı da azaltmıştı. Çok fazla parıltının göstermeyi hedeflediği gücün kendisine zarar verdiğini anlıyordu.

Muhafızlar sarayların dışında devriye gezerken hükümdarın daireleri, 1764'te Katerina tarafından kurulan ve gümüş dantel kaplı kırmızı astarlı mavi ceketler giyen –altmış kişilik Chevaliers Muhafızları– soylulardan oluşan elit bir güç tarafından korunuyordu. Palaskadan karabinaya kadar her şey gümüşle süslenmişti, çizimleri bile. Başlarına uzun tüylü gümüş miğferler takıyorlardı. Rus kartalı sırtlarına işlenmişti; kollarında, dizlerinde ve göğüslerinde, gümüş kordonlar ve gümüş zincirlerle bağlanan gümüş zırhları vardı.⁷

Pazar akşamları toplantı oluyordu, pazartesi bir Fransız komedisi, perşembeleri çoğunlukla bir Fransız tragedyası ve sonra bir bale, cuma ya da cumartesi sarayda sıklıkla kıyafet balosu. Bu büyük ve yarı halka açık eğlencelere beş bin konuk katılıyordu. Katerina ve sarayı yabancı büyükelçilere ve birbirlerine ihtişamını sergiliyordu. Böyle bir gecenin Casanova'dan daha iyi bir rehberi olabilir miydi? “Balo altmış saat sürdü... Her yerde mutluluk, özgürlük ve bol miktarda mum görüyorum...” Maskeli bir konunun şöyle dediğini duymuştu: “İmpatoriçe orada... bir saniye sonra Grigori Orlov'u göreceksin; onu uzaktan izlemesi için emir aldı...” Konuklar onu tanımamış gibi yapı-

yordu.” “Boyu posundan ve her zaman başını öne eğmesinden herkes adamı tanıyordu...” Uluslararası beleşçi Casanova midesinin alabildiği kadar yedi, kusursuzca Fransız tarzı yapılan bir *karşılıklı* kadril seyretti ve kimliğinden dolayı doğal olarak eski bir metresiyle karşılaştı (şimdi Polonya büyükelçisiyle beraberdi) ve verdiği zevkleri yeniden keşfetti. O noktada, imparatoriçeyi gözden kaybedeli çok olmuştu.⁸

Katerina kostüm giymeyi ve maske takmayı seviyordu. Bir defasında pembe cübbesi ve askerî üniformasıyla bir subay kılığına girdiğinde onu gerçekten de tanımayan bazı konuklarla hafiften erotik sohbetlerinin bazıları kaydetmişti. Bir prenses onu yakışıklı bir erkek sandı ve onunla dans etti. Katerina, “Ne kadar şanslı bir adamım.” diye fısıldadı ve flört ettiler. Katerina kızın elini öptü, o da kızardı. “Lütfen bana kim olduğunu söyle,” dedi kız. “Seninim.” diye yanıtladı Katerina ama kimliğini açıklamayacaktı.⁹

Katerina akşamları çoğunlukla az yiyordu ve hemen her zaman 22.30’da Grigori Orlov’un eşliğinde yatmaya gidiyordu. On birde uyumayı seviyordu.¹⁰ Disiplinli programı sarayın kamusal dünyasını şekillendiriyordu ama Potemkin zekâsıyla özel dünyasına da erişim kazanmıştı. Bu onu uyanık ve kuvvetli Orlovlara yakınlaştırmının yanı sıra ona imparatoriçeye duygularının ne kadar coşkulu olduğunu gösterme fırsatı veriyordu. Potemkin pervasızlığının bedelini pahalıya ödeyecekti.

Katerina, akşamları yaklaşık on sekiz kişilik yakın çevresini dairelerine ve daha sonra Küçük Ermitaj dediği Kışlık Saray’ın ek binasına davet ediyordu. Daimî ziyaretçilerinin arasında Katerina’nın en özel konularda güvendiği çekici iş bitirici Kontes Bruce, “doğuştan soytarı” dediği Ahır Beyi Lev Narişkin,¹¹ zengin ve havai Rus soylularının örnekleri, elbette Orlovlar ve giderek sıklaşarak diğerleriyle birlikte Potemkin olurdu.

Rusya Sarayı, Batı Avrupa’da III. George’un ki dâhil pek çok saraydan daha az katı ve resmîydi. Katerina özel çevresinin parçası olmayan bakanlarını kabul ettiğinde bile oturup birlikte çalışıyorlardı, III. George’un oturma ayrıcalığı tanımadıkça onun huzurunda ayakta durmak zorunda olan Britanya başbakanları gibi değillerdi. Katerina’nın Küçük Ermitaj’ında bu rahatlık daha da ileri gidiyordu. Katerina

akşam on sularına kadar kâğıt –vist ya da faro– oynuyordu. Orlov ya da Potemkin gibi Muhafızlar anında orada oluyordu; zaten gençliklerinin büyük bölümü yeşil çuhalı masalarda geçmişti. Kelime oyunları oynuyor, taklitler yapıyor ve hatta şarkı gecelerine de katılıyorlardı.

Grigori Orlov salonun efendisiydi: Katerina sevgilisine Kışlık Saray’da kendi dairelerinin üzerindeki odalardan birini vermişti ve bu yüzden çağrılmadan yeşil merdivenden aşağı inebiliyordu. Katerina yakın çevresinde müstehcen şakalara karşı dikkatli davranırken Orlov’a rahatça yakınlık gösteriyordu. Bir İngiliz ziyaretçi daha sonra, “kendisinin önünde birbirlerine sarılmaktan çekinmediklerini” kaydetmişti.¹² Orlov müziği seviyordu ve bu akşamların gidişatını onun iyi mizacı belirliyordu. “Akşam yemeğinden sonra,” diye kaydetmişti Saray Günlüğü bir akşam, “Majesteleri imparatoriçe kibarca dairelerine döndü ve oyun odasındaki beyefendiler çeşitli şarapların eşliğinde şarkılar söyledi; sonra saray şarkıcıları ve hizmetkârları... ve Kont G. G. Orlov’un emirleriyle Çarskoye Selo’daki astsubay ve asker muhafızlar bir başka odada neşeli şarkılar söyledi.”¹³

Orlovlar amaçlarına ulaşmıştı; tabii bir noktaya kadar. Evlilik söz konusu değilse de Orlov, imparatoriçenin daimî ortağıydı ve bu ona özünde bir nüfuz sağlıyordu. Ama devleti yöneten kesinlikle Katerina’ydı. Orlovların siyasal bir güç olarak tasarımlarında bir hata vardı: Zekâ, kas gücü ve cazibe tek bir adamda toplanacağına övgüye değer bir eşitlikle beş kardeş arasında bölüştürülmüştü. Aleksey Orlov, Le Balafre, gaddardı; Fyodor kültürlüydü ve siyasi zekâsı vardı; yukarıdakilerin hepsine ihtiyacı olan Grigori ise sadece yakışıklılığa, harika bir yaradılışa ve sağlam bir sağduyuya sahipti.

Diplomatlar Orlov’un “birahanelerde ve kötü şöhretli yerlerde yettiğini... yoldan çıkmış bir hayat sürdüğünü ama sevecen ve iyi kalpli olduğunu” iddia ediyordu. “Bütün bu iyi özelliklerinin kraliyet sarayını sefahat yuvasına çeviren bir ahlaksızlıkla gölgelendiğinin, sarayda onun tutturmalarına maruz kalmayan tek bir bakire bile bulunmadığının”¹⁴ söylendiğini iddia ediyordu Rus aristokrasisinin kendinden menkul ahlaki vicdanı Prens Şçerbatov.¹⁵ “Gözde,” diyordu Britanya Elçisi Sir Thomas Gunning, “sefahat düşkünü...” ve aşağılık insanlarla ahbaplık ediyordu. 1760’larda Katerina ya görmüş geçirmiş bir eş gibi onun sadakatsizliklerini görmezden geliyor ya da bunları bilmiyordu. Ancak

Orlov ne yabancı diplomatların öne sürdüğü kadar basitti ne de bir entelektüel ya da devlet adamıydı: Voltaire ve Rousseau'yla yazışıyordu ama muhtemelen Katerina'yı memnun etmek ve o dönemin kültürlü bir yüksek rütbelisinden beklenen bu olduğu için yapıyordu bunu.

Katerina Orlov'u hiçbir zaman çok yüksek görevlere getirmede; Orlov'un sadece iki büyük görevi olacaktı: Darbeden hemen sonra Yabancılar ve Göçmenler Özel Yönetimi'nin başkanlığına atandı; bu kurum yerleşimcilerin Karadeniz'in yakınlarındaki önemsiz bölgelere ve Kuzey Kafkaslar'ın sınır bölgelerine çekilmesinden sorumluydu. Orada çok çalıştı ve Potemkin'in sonraki başarılarının temellerinin bir bölümünü attı. 1765'te Katerina onu topçu birliğinin lideri olarak mühimmat uzmanı atayarak ağır silahların başına getirmişti ama bunu yaparken Panin'e danışma ihtiyacı duymuş olması önemliydi; Panin bu görevi Orlov'a vermeden önce bu konunun yetkilerini azaltmasını öğütlemişti. Orlov ağır silahların inceliklerini çok iyi öğrenemedi; bir Fransız diplomata göre, "bir öğrenci bile ondan daha fazla şey biliyor gibiydi." Daha sonra Moskova Veba Salgını'na karşı kahramanca mücadele etti.¹⁶

Orlov her zaman Katerina'nın dümen suyunda dolaştı ama güç kullanmaya kalkışmadı ve daha sonra Katerina'nın Potemkin'e verdiği siyasi özgürlük ona hiçbir zaman tanınmadı. İmparatoriçeyle fiziksel yakınlığı olsa da Orlov hükûmetten yarı bağımsızdı.

Potemkin, imparatoriçenin önünde zekâsını küstahça sergileme çabası içindeydi ve Katerina'nın teklifsizliği ona büyük olanaklar sağlıyordu. Bir defasında, Grigori Orlov'un imparatoriçeyle kâğıt oynadığı bir salona pervasızca girdi. Oyun masasına dayandı ve Orlov'un kartlarına bakmaya başladı. Orlov ona fısıldayarak gitmesi gerektiğini söyledi ama Katerina araya girdi. "Onu rahat bırak." dedi. "Bizi engellemiyor."¹⁷

Orlovlar, Potemkin'den kurtulmaya karar verdiğinde, onu Orlovların planladığı şeyden kurtarmak için bu "tehlikeli dönemde" müdahalede bulunan Panin olmuştu.¹⁸ 1762 yazının sonunda Potemkin'e, ilk -ve son- dış görevi verildi: Stockholm'e gidip Rusya'nın İsveç Büyükelçisi İvan Osterman'a, rejim değişikliğini haber verecekti.¹⁹ Rus Sarayı İsveç'i çoğunlukla aşırı kızışmış sevgilileri soğutma alanı olarak kullanıyordu. (Bizzat Panin ve Katerina'nın ilk sevgilisi Sergey Saltıkov, aynı gerekçelerle oraya gönderilmişti.) Kariyerinin başlangıcıyla ilgili

yarım yamalak kanıtlarımıza göre zapt edilemeyen Potemkin, bu uyarı ateşinden bir şey öğrenmemişti ve ders alana kadar Orlovların önünde aptalı oynamaya devam etmişti.

Geri döndüğünde, Katerina'nın bu kendine özgü genç arkadaşına yönelik ilgisi eskisi gibi devam etti. Daha sonra "öğrenci" diyeceği Potemkin, onun bu ruh zenginliğinden yararlanıyordu. Oda nedimliği görevinin başında masada karşısında oturduğu imparatoriçe ona Fransızca bir soru sordu. Potemkin Rusça yanıtladı. Bir saray mensubu bu kaballığı için onu azarlayınca, Potemkin öfkeyle söylendi: "Tersine, bir kulun düşüncelerini en iyi ifade edebileceği dilde yanıt vermesi gerektiğini düşünüyorum ve ben yirmi yıldır Rusça öğreniyorum."²⁰ Bu onun çapkın şımarıklığının bir örneği idi ama aynı zamanda çoğu saray mensubunun Fransız hayranlığına bir meydan okumaydı. Bir hikâyeye göre Katerina, ona Fransızcasını geliştirmesini önerdi ve Yedi Yıl Savaşları sırasında Hindistan'da, Pondiçeri'de Duplex'in yönetiminde görev yapmış Chevalier de Vivarais adlı makamı elinden alınan bir Fransız rahibin ona ders vermesini ayarladı. Bu kılıksız şarlatan, şövalye falan değildi ve belli ki Potemkin'in Fransızca derslerine zevkli bir katkıda bulunan Vaumale de Fages adında bir "eş" ile seyahat ediyordu. Bu isim kulağa bir sosyete fahişesinin adı gibi geliyordu ama çok sabırlı bir öğretmen olduğuna da şüphe yoktu. Vivarais, Potemkin'in arkadaşlıklarından hoşlandığı uzun ve karmaşık bir düzenbazlık serisinin ilkiydi. Fransızcaya gelince, onun ikinci dili oldu.²¹

Katerina himayesindeki gence özel bir devlet görevi planladı. Potemkin'in dine olan ilgisini, Büyük Petro tarafından Ortodoks Kilisesi'ni yönetmesi için oluşturulan meclis olan Kutsal Sinod'un proküratör yardımcılığına atayacak kadar iyi biliyordu. Proküratör bütün dinsel konularda yönetici ve yargıçtı; seküler konulardaki genel proküratöre denkti. İmparatoriçe talimatlarını kendisi yazacak kadar onu önemsiyordu. İmparatoriçe, "Hükümdarın Oda Nedimleri Grigori Potemkin'e Talimatımız" başlıklı ve 4 Eylül 1763 tarihli, genç erkeklere karşı tercih ettiği anaç bir ton içeren ilk mektubunda şöyle diyor:

Kutsal Sinod'a sizinle ilgili verilen *ukaseden*: Buraya neden atandığınızı çok iyi bilerseniz de görevinizi en iyi şekilde yerine getirebilmeniz için aşağıdakileri emirlerimizi uygulayınız... 1. Buradan

yürütülen işleri daha iyi kavramak için... 2. Toplantı yapmadıkları zamanlarda Sinod'a gitmeyi prensip edinmeniz, sizin için yararlı olacaktır... 3. Gündemi önceden bilmek... 4. Büyük bir dikkatle dinlemek zorundasınız...

Altıncı madde, genel proküratörün hastalanması durumunda, “Bize bütün olan biteni bildireceksiniz ve emirlerimizi Sinod’da yazacaksınız. Başka bir deyişle işlerin gidişatını kolaylaştıracak ve daha iyi anlamanıza yardımcı olacak her şeyi öğreneceksiniz.”²² diyordu. Potemkin’in Sinod’daki ilk dönemi muhtemelen Orlovlarla yaşadığı sorunlardan dolayı kısa sürmüş olsa da Sinod kayıtlarındaki Ferman 146’dan Eylül ayı boyunca Sinod’a her gün katıldığını biliyoruz.²³ Potemkin’in değeri artıyordu.

İmparatoriçeye kur yaparken de siyasi kariyerine başlarken de Potemkin kendini sınırlamıyordu. Alkibiades âşık olarak ün salmıştı. Bu alanın sahibi Orlov’ken Katerina’ya sadık olmasına gerek yoktu. Potemkin’in güvenilir ama sönük yeğeni Aleksandr Samoylov, amcasının “kendisine karşı kayıtsız olmayan soylu bir genç kıza özel bir ilgi” gösterdiğini yazmıştı. Sinir bozucu bir şekilde eklemişti: “Adını açıklamayacağım.”²⁴ Bazı tarihçiler onun Katerina’nın sevgililerini “sınayan” sözde “eprouveuse”²⁵ (“aşk doktoru”) olan sırdaşı Kontes Bruce olduğuna inanıyor. Kontes Bruce, Potemkin’le Katerina’nın arasını yapmak için elinden ne geliyorsa yapmıştı: Dünyevi zevklere düşkün bir sarayda yapılacak siyasi bir ittifakın, sevda yüklü arkadaşlıktan daha iyi bir temeli olamazdı. Şüphesiz Kontes Bruce’a genç bir erkeğe direnmek her zaman zor geliyordu. Ama Kontes, Katerina gibi otuz beşindeydi; yani pek de gizemli “kız” sayılmazdı.²⁶

Her kim olursa olsun Katerina, Potemkin’in melodramatik *cavalier servente* (şövalye âşık) rolünü sürdürmesine izin verdi. Gerçekten de Katerina’ya âşık mıydı? Onun gerekçeleriyle ilgili aşırı çözümlemelere gerek yok: Âşk konularında bireyi konumundan ayırmak olanaksızdır. Hırslıydı ve kendini Katerina’ya –imparatoriçeye ve kadına– adamıştı. Sonra ansızın ortadan kayboluverdi.

Efsaneye göre o yıl Grigori ve Aleksey Orlov, Potemkin'i bilardo oynamaya davet etti. Geldiğinde, Orlovlar ona saldırıp fena halde dövdü. Potemkin'in sol gözü zarar gördü. Yara enfekte oldu. Potemkin, köylü bir şarlatan hekimin –Erofeich diye birisi– gözünü sarmasına izin verdi ama uyguladığı köy devası yarayı daha da kötüleştirdi. Yara mikrop kaptı ve Potemkin gözünü kaybetti.²⁷

Potemkin'in Katerina'ya açıklamaları ve Orlovlarla kavgası, Potemkin mitolojisinin iki parçasıdır: Gözünü tenis oynarken kaybettiği ve sonra gittiği köy şarlatanının merheminin gözünü yaktığı yönünde hikâyeler de var. Kavgı hikâyesine büyük ölçüde inanılıyor çünkü Potemkin Katerina'ya kur yaparak sağduyu sınırlarını aşmıştı ama bu hikâyenin gerçekten doğru olması ihtimal dışı çünkü Grigori Orlov bu genç rakibine her zaman hoşgörölü davranmıştı.

Her nasıl olduysa bu ilk yenilgisiydi. İki yıl içinde, Moskova'dan yoksul ve sıradan biri olarak gelip Tüm Rusya'nın İmparatoriçesi'nin himayesindeki şımarık gence dönüşmüştü. Gelgelelim zirveye çok hızlı tırmanmıştı. Gözünü kaybetmesi çok üzücüydü ama saraydan uzaklaşmasının ironik bir şekilde stratejik bir anlamı olmuştu. Bu Potemkin'in imparatoriçenin zihnine yoğunlaşmak için kullandığı yerinde uzaklaşmaların ilkiydi.

Potemkin artık sarayı ziyaret etmiyordu. Kimseyle görüşmüyor, din üzerine çalışıyordu; sakalını uzatmıştı ve bir keşiş gibi başının tepesini tıraş etmeyi düşünüyordu. Dinî düşüncelere ve gizemciliğe daima eğilimi olmuştu. Ortodoks Kilisesi'nin bu gerçek oğlu sıklıkla ibadet etmek için manastırlara kapanıyordu. Tuhaflıklarında her zaman numaracılık olsa da mümkün olan her fırsatta ona saldıran çağdaşları onun dindar bir hayata gerçekten özendiğinden hiç kuşku duymamıştı. Dünyevi başarı arayışına, özellikle de kendisinininkine karşı sofuca ve fazlasıyla Rus tarzı nefretinden de şüphelenmemişlerdi.²⁸ Ama kriz bundan çok daha ciddi. Potemkin'in cazibesi, kısmen ruh halindeki dalgalanmaların coşkulu havailiğinden, kısmen de tuhaf davranışlarının çoğunu açıklayan manik kişilik bulgusundan kaynaklanıyordu. Bunalıma girmişti. Özgüveni yerle bir olmuştu. Çöküntü o kadar ağırdı ki bazılarına göre “kazadan kaynaklanan şekil bozukluğundan kurtarmak için” gözünü kendisi çıkardığı için bu duruma düşmüştü.²⁹

Ortadan kaybolmasında da bir kibir vardı: Kör gözü elbette yarı kapalıydı ama onu kaybetmemiştir. Durumundan utanıyordu ve muhtemelen imparatoriçenin kendisinden iğreneceğini düşünüyordu. Potemkin'in aşırı duyarlılığı onun en cazip özelliklerinden biriydi. Tanınmış bir devlet adamı olarak bile portreler için poz vermeyi daima reddetmişti çünkü çirkin olduğunu düşünüyordu. Kendini kariyerinin sona erdiğine inandırmıştı. Kuşkusuz rakipleri onun bu görünüşünden zevk alıyordu: Orlovlar ona Homeros'un *Odyseia* destanındaki tek gözlü devlerinden esinlenerek yeni bir lakap takmıştı; daha önce "Alkibiades" diyorlardı, artık "Kiklop" olmuştu.

Potemkin on sekiz ay ortaya çıkmadı. İmparatoriçe arada bir Orlovlara onu soruyordu. Küçük toplantılarının bazılarını iptal ettiği, onun taklitçiliğini çok özlediği bile söyleniyor. Gizli hanım arkadaşlarıyla ona mesajlar gönderiyordu. Katerina daha sonra Potemkin'e Kontes Bruce'un onun kendisini hâlâ sevdiğini ilettiğini söyledi.³⁰ Nihayet Samoylov'a göre imparatoriçe, ara bulucusuyla ona şu mesajı gönderdi: "Bu kadar az bulunur erdemlere sahip birisinin toplumdan, Anavatan'dan ve ona değer veren ve içtenlikle yardıma hazır olan insanlardan uzaklaşması ne kadar yazık."³¹ Bu onu umutlandırmış olmalıydı. Katerina arabasıyla onun inzivaya çekildiği evin önünden geçerken Grigori Orlov'a Potemkin'i saraya çağırmasını emrettiği söyleniyor. Onurlu ve dürüst Orlov Katerina'nın önünde her zaman Potemkin'e saygılı davranıyordu. Ayrıca muhtemelen yakışıklılığı bozulduğu ve özgüveni sarsıldığı için Potemkin'in artık bir tehdit oluşturmadığına inanıyordu.³²

Acı çekmek katılığı, sabrı ve derinliği besler. Saraya dönen tek gözlü Potemkin'in, orayı terk eden çaylak Alkibiades'ten farklı bir adam olduğu hissediliyor. Gözünü kaybettikten on sekiz ay sonra Potemkin, korsan bandı takmaya devam ediyordu; bu da, kişiliğinin parçası olan çekingenliğin ve gösterişçiliğin çelişkilerini gösteriyor. Katerina, Potemkin'i sarayda hoş karşıladı. Sinod'daki eski görevine

Bu bir diplomatın onun "Paris'te bir cam göz taktırdığını" iddia etmesini engellemedi.

döndü ve Katerina otuz üç önde gelen destekçisine gümüş yemek takımları sunarak darbenin üçüncü yılını kutlarken Potemkin listenin en altına yakın bir yerde, Kiril Razumovski, Panin ve Orlov gibi büyük isimlerin çok aşağısında hatırlandı. Sonuncusu kararlılıkla ve sürekli Katerina'nın yanında olsa da belli ki gözü kara talibini unutmamıştı.³³

Orlovlar ondan kurtulmak için daha uygun bir yol buldu. Bir efsaneye göre Grigori Orlov, imparatoriçeye Kiril Razumovski'nin kızı Yelizaveta'nın Smolenskli Muhafız için çok yararlı bir eş olacağını söylemiş ve Katerina da buna karşı çıkmamıştı.³⁴ Bu flörtün bir kanıtı yok ama Potemkin'in daha sonra kıza yardım ettiğini –ve “kendisini oğlu yerine koyan” babasıyla daima iyi geçindiğini– biliyoruz.

Aslında kontun genç Potemkin'e karşı iyiliği, Katerina'nın koda-manlarının en sevilenlerinden biri olan ve eskiden çobanlık yapan bu Kazak'ın züppelikten payını almamış olmasındandı. Razumovski'nin on altısında bir köylü, yirmi ikisinde Feldmareşal olduğu söyleniyordu ve bu hemen hemen doğrudu. Gururlu Rus aristokratları olarak büyüyen oğulları ne zaman onun basit Kazak kökeninden utansa, uşağına seslenirdi: “Haydi, git bana St. Petersburg'a gelirken üzerimde olan köylü paçavralarını getir. ‘Tsop! Tsop!’ diye bağırarak sığır güttüğüm o mutlu günleri anımsamak istiyorum.”³⁵ İnanılmaz bir ihtişam içinde yaşıyordu; şampanyayı Rusya'ya onun getirdiği söyleniyordu. Bu neşeli anlatıcının köpüren hikâyelerine (ve muhtemelen köpüklü şaraba) bayılan Potemkin, Kazaklara kafayı takmıştı: Yaşam boyu süren bu büyük ilgi eski atamanın Razumovski Sarayı'ndaki şampanyasıyla mı başlamıştı? Bir evlilik olmamasının gerçek nedeni, Potemkin'in Katerina'yı hâlâ sevmesi ve onun da geleceğe yönelik biraz umut vadedmesiydi.³⁶ Katerina “ara sıra başkalarıyla da ilgileniyordu,” diye yazmıştı İngiliz Elçi Buckinghamshire Kontu, “özellikle hoş ve başarılı bir erkekle, ki onun sevgisini hak etmiyor değil; iyi akıl hocaları var

İmparatoriçe Yelizaveta'nın gözdesinin kardeşi, yirmili yaşlarının başlarında Ukrayna Atamanlığı'na getirildi. Bu onun, Yelizaveta'nın saltanatı boyunca sözde yarı bağımsız Kazak sınır bölgelerinin valisi olduğu anlamına geliyordu. Razumovski Katerina'nın darbesini destekledi, sonra atamanlığın ailesinde kalıtsal hale getirilmesini istedi. Katerina bunu reddetti, atamanlığı feshetti, yerine Küçük Rusya Kurulu oluşturdu ve kurul, onu feldmareşal yaptı.

ve başarı şansı yok değil.”³⁷ “Başarılı” kulağa Potemkin gibi geliyor ama “iyi akıl hocaları” Kontes Bruce’dan başkası olamazdı.

1767 yılında Katerina’nın onun ilgi alanına uygun görevler yarattığını bir kez daha gösteren bir işi oldu. Sinod’daki kısa görev süresinin ardından Katerina onu ordu mutemedi olarak görevlendirdi ve ordunun gündüz üniformalarının üretimiyle ilgili sorumluluklar verdi. Şimdi Katerina yaşamının en cüretkâr siyasi deneyini başlatıyordu: Yasama Komisyonu. Belli ki Doğu kültürleri üzerine bilgilerini sergilemiş olan Potemkin, Genel Proküratör Prens Viazemski ve Katerina’nın sekreterlerinden Olsufiev’le birlikte üç “Yabancı Halklar Temsilcisi”nden³⁸ biri oldu. İmparatoriçe, Potemkin’i yavaş yavaş imparatorluğun en önemli yetkilileriyle tanıştırtıyordu. II. Katerina söz konusuysa hiçbir şey rastlantı olamazdı.

Yasama Komisyonu, soyluların, kentlilerin, devlet serflerinin ve Rus olmayan halkların (o dönem için) etkileyici genişlikteki temsilcilerinden oluşan yaklaşık beş yüz delegeyi içeren seçilmişlerden oluşan bir yapıydı. O yıl Moskova’da, seçmenlerinin talimatlarıyla toplandılar. Rus olmayan elli dört kişi vardı: Tatarlardan Başkırtlara, Yakutlardan Kalmıklara kadar. Viazemski ve Olsufiev’in daha ağır görevleri olduğu için onlar Potemkin’in sorumluluğuydu.

Potemkin temsilcilerin gelişini denetlemek üzere iki Atlı Muhafız taburuyla imparatoriçeden önce Moskova’ya gitti. Katerina şubatta onu izledi, Moskova’dan bir gemiyle Volga Nehri yoluyla Kazan ve Simbirsk’e kadar gitti, maiyetinde aralarında iki Orlov, iki Çernişev ve yabancı büyükelçilerin de bulunduğu bin beş yüzden fazla saray mensubu bulunuyordu; Katerina’nın imparatorluğunun nabzını dinlediğini göstermeyi hedefleyen bir yolculuktu. Sonra komisyonu açmak üzere Moskova’ya döndü.

Katerina, Aydınlanma ilkeleri uyarınca serfliği kaldırmayı ya da iyileştirmeyi düşünmüş olabilirdi ama Rus siyasi düzenini altüst etmeyi istemekten çok uzaktı. Serflik, taht ile soyluluk arasındaki en güçlü bağlardan biriydi; Katerina bunu, kendini tehlikeye atarak koparırdı. Bizzat yazdığı Büyük Talimat’ın beş yüz küsur makalesi, yaşamı boyunca yaptığı Montesquieu, Beccaria ve *Encyclopaedia* okumalarının bir özetiydi. Komisyonun hedefi, mevcut yasaların düzene sokulmasıydı ama bu bile, kendi otokrasisine yönelik tehlikeli bir

saldırıydı. Devrimci olmak bir yana Rus mutlakîyetine inanıyordu. Aslında *philosophe*'ların, bu batıl inanç düşmanlarının çoğu demokrat değildi, sadece akıl, tepeden dayatılan yasa ve düzen savunucularıydı. Katerina içtendi ama bir vitrin süsü durumu vardı çünkü bu onun kendine güvenini ve Rusya'nın istikrarını gösteriyordu. Ama çok uzun soluklu bir tanıtım olduğu ortaya çıktı.

30 Temmuz 1767 Pazar günü sabah onda, sekiz atın çektiği, on altı saray mensubu arabasının izlediği faytonun içindeki Katerina'ya, Grigori Orlov ve muhtemelen Potemkin'in de aralarında bulunduğu bir Atlı Muhafız taburu, Moskova'nın Golovin Sarayı'ndan Kremlin'e kadar eşlik etti. Grandük Pavel arkadan geliyordu. Bir kutsama ayini için Dormition Katedrali'nde arabadan indi. Arkasından Genel Proküratör Viazemski ve bütün temsilciler –Ruslar ve yabancılar– geliyor, arkasında ikişer ikişer Nuh'un Gemisi'nin yolcuları gibi yürüyorlardı. Hristiyan olmayan temsilciler kilisenin dışında bekledi. Sonra aynı düzenle Büyük Kremlin Sarayı'na gidip Grandük Pavel, saray mensupları ve piskoposların eşliğinde, imparatorluk pelerini ve tacıyla tahtın önünde duran imparatoriçe tarafından kabul edildiler. İmparatoriçenin sağında Büyük Talimat'ın kopyaları duruyordu. Ertesi sabah Kremlin'in Fasetalı Sarayı'nda imparatoriçenin Talimat'ı okundu ve komisyon aynı şekilde tahttan yapılan konuşmasıyla İngiliz Parlamentosu'nun açılışını temel alan bir törenle açıldı.³⁹

Katerina Kurul'un bazı oturumlarına katılırken ona Potemkin eşlik etti. Talimat'ı okuyacaktı: Katerina'nın kullandığı bütün yapıtlar –Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu Üzerine*'si, Diderot'un *Encyclopaedia*'sının (Fransızca) otuz beş cildinin hepsi ve Voltaire'in koca kitapları– daha sonra kütüphanesinde yer aldı. Ama komisyonda söz almadı.⁴⁰ Komisyon yasaları düzene sokmayı başaramadı ve bir sohbet ortamının ötesine geçemedi. Katerina'nın gelecekteki yasaları için yararlı bilgiler toplanmasında başarılı oldu. Komisyon aynı zamanda “Büyük Katerina” unvanını da önermişti ama Katerina bunu reddetti. Bu ziyaretinde Moskova'dan ne kadar nefret ettiğini hatırlayan Katerina, Petersburg'a döndü ve komisyonu 1768'de orada tekrar topladı. Savaşın gelişi, nihayet ona can sıkıcı tartışmalara son vermek için bahane olmuştu.⁴¹

Potemkin, 22 Eylül 1768 tarihinde *Kammerjunker*'likten saray *Kamerherr*'liğine –mabeyinci–⁴² yükseltilerek törensel anahtarı aldı. Olağandışı bir şekilde hâlâ Atlı Muhafız yüzbaşılığına terfi ettiği orduda kalmaya devam ediyordu. İki ay sonra, Katerina'nın özel emriyle ordudan alınıp tam zamanlı olarak saraya bağlandı. Bu sefer Potemkin, sarayda olmak istemiyordu. 25 Eylül 1768'de Osmanlı İmparatorluğu Rusya'ya savaş açtı. Potemkin fırsatı görmüştü.

SAVAŞ KAHRAMANI

Saldırıya uğradılar ve sayıları düşmandan azdı ama zaferin
kahramanı oydu...

Birinci Rus-Türk Savaşı'nda Feldmareşal Kont Pyotr Rumyantsev-
Zadunayski'nin General Potemkin için söyledikleri

“Majesteleri, Majestelerinin kendisini olağanüstü bir şekilde kamu yararına adanmış olması Anavatan'ımızı bizler için değerli kılıyor.” diye yazıyordu Potemkin imparatoriçeye 24 Mayıs 1769'da. Günümüze ulaşan bu ilk mektuptaki kibarlık, Potemkin'in Katerina'ya olan kişisel tutkusunu mümkün olduğunca açık şekilde ifade edebilmek için şekillendirilmişti.

Sizin arzularınıza herkesin itaat etmesini talep etmek, bu kulunuzun görevidir. Ben kendi adıma siz Majestelerinin istediği şekilde görevlerimi yerine getirdim. Majestelerinin Anavatan'ımız için yaptığı büyük işleri gördüm, yasalarını anlamaya ve iyi bir yurttaş olmaya çabaladım. Ne var ki, şahsıma karşı merhametiniz beni Majestelerinin şahsına yönelik bir şevkle dolduruyor. Majestelerine minnettarlığımı gösterebileceğim tek yol, sizin şan ve şerefiniz için kanımı dökmek. Savaş bunun için mükemmel bir fırsat oluşturuyor ve ben tembelce yaşamak istemiyorum.

Merhametli Sultanım, şimdi siz Majestelerinin ayaklarına kapanıp beni Majestelerinin istediği herhangi bir rütbeyle Prens Prozorovski'nin cephedeki birliklerine göndermenizi ama beni askerî görev listesine sonsuza kadar değil sadece savaş süresince yazmanızı rica ediyorum.

Ben, Merhametli Sultanım, hizmetinize layık olmak için çabaladım; özellikle en ince ayrıntısına kadar bildiğimi söylemekten korkmadığım süvariliğe yatkınım. Savaş sanatına gelince, temel kuralı ezberledim: Büyük başarı kazanmanın en iyi yolunun Sultana

şevkle hizmet etmek ve kendi hayatını önemsememek olduğunu biliyorum... Şevkimi görüyorsunuz... Kararınızdan asla pişmanlık duymayacaksınız.

İmparatorluk Majestelerinin Kulu Kölesi

Grigori Potemkin.¹

Savaş gerçekten de Potemkin'in, sarayın sinir bozucu rutininden kaçmasının ve kendisini göstermesinin en iyi yoluydu. Ama aynı zamanda imparatoriçenin ona ihtiyaç duymasına yol açacak krizleri de tetikleyecekti. Katerina'yı terk etmesi, paradoksal olarak Potemkin'i Katerina'ya daha da yaklaştırıyordu.

Birinci Rus-Türk Savaşı, Rus Kazaklarının, Bar Konfederasyonu isyancılarını, Kral Stanisław August'a ve Polonya'daki Rus nüfuzuna karşı bir grup Polonyalıyı, Polonya sınırından teknik olarak Türk toprağı olan küçük Tatar kenti Balta'ya kadar kovalaması sonucu çıktı. Orada Kazaklar, Yahudilerle Tatarları katletti. Fransa, Bâb-ı Âli'yi – halihazırda Rus gücünün Polonya'da genişlemesinin yarattığı tehditle karşı karşıya olan Osmanlı hükûmetini– Rusya'nın Birlik'ten tamamen çekilmesini talep edep bir ültimatom vermesi için cesaretlendirdi. Türkler İstanbul'daki Rus Elçisi Aleksey Obreskov'u tutukladı ve Muhteşem Süleyman'ın hazinesinin saklandığı ama o zaman birinci sınıf bir hapisane, başka bir deyişle yani Türk Bastille'i olan Yedikule Zindanları'na attı. Bu, Osmanlı'nın geleneksel savaş ilan etme şekliydi.

Katerina, savaşın eş güdümüne katkıda bulunması ve politika deneme kurulu işlevi görmesi için Panin'den Grigori Orlov'a ve Kiril Razumovski'ye ve iki Golitsin kuzeninden iki Çernişev'e kadar önde gelen danışmanlarını içeren bir Devlet Konseyi kurarak karşılık verdi. Potemkin'e de istediğini verdi. "Mabeyinci Potemkin'imizin orduya atanması gerekiyor." diye emir verdi Katerina, Savaş Bakanı Zahar Çernişev'e.² Potemkin dosdoğru orduya gitti. Birkaç gün sonra süvari tümgenerali olarak –saray mabeyincisine denk gelen askeri rütbe– küçük Polonya kenti Bar'da Tümgeneral Prens Aleksandr Prozorovski'ye geldiğini bildirdi.

Görünüşte seksen bin kişilik Rus ordusuna Dinyester Nehri'nin, Karadeniz'den Güney Polonya'ya kadar uzanan stratejik su yolunun, denetimini ele geçirmesi emredildi. Karadeniz'e erişim sağlamak ve

orayı denetlemek Rusya'nın nihai hedefiydi. Rus birlikleri, Dinyester Nehri'ni ele geçirerek bu kıyılara ulaşmayı umuyordu. Rus güçleri ikiye ayrıldı: Potemkin, General Prens Aleksandr Golitsin komutasındaki Hotin Kalesi'ni hedefleyen Birinci Ordu'da görevliydi. General Pyotr Aleksandroviç Rumyantsev komutasındaki İkinci Ordu'ya güney sınırlarını savunması emredilmişti. İlk saldırıda her şey yolunda giderse Karadeniz çevresinde savaşılarak ilerleyecek, Prut Nehri'nden büyük Tuna Nehri'ne ineceklerdi. Tuna Nehri'nden Bulgaristan'daki Türk bölgelerine geçebilirlerse, Bâb-ı Âli'yi kendi başkenti Konstantinopolis'te tehdit edebilirlerdi.

İmparatoriçe kendisine aşırı güveniyordu. "Askerlerim Türklerle savaşmaya düğüne gider gibi gitti!" diye böbürlenmişti Voltaire'e.³ Ama savaş asla düğün değildir; özellikle de Rusya'nın köylü askerleri için. Bütün deneyimi Petersburg'daki Muhafız hayatının kabadayılıkları olan Potemkin, gerçek Rus ordusunun sert ve karmakarışık dünyasına girmişti. Rus askerinin hayatı o kadar kısıydı ki, çoğu kez kampına bile ulaşmadan son buluyordu. Yaşam boyu görevleri (Potemkin daha sonra yirmi beş yıla indirmişti) için evlerinden ayrılırlarken aileleri onları, daha şimdiden ölmüş gibi acı içinde feryatlar ve ağıtlarla uğurluyordu. Acemiler daha sonra kollar halinde, bazen birbirlerine zincirlenmiş olarak yürüyordu. Şiddetli, amansız bir travma yaşıyorlar, köylerinden ve ailelerinden kopartılıyorlardı. Modern bir tarihçi doğru bir şekilde, bu deneyimin zenci kölelerin Atlantik geçişiyle pek çok ortak yanı olduğunu söylüyor. Bin verstlik yürüyüşlerde çoğu ölüyor ya da varış noktalarına o kadar zayıf düşmüş bir halde ulaşıyordu ki çok geçmeden can veriyordu: O yüzyılın sonunda Rus ordusunda görev yapan Fransız Alexandre-Louis Andrault de Langeron, Comte de Langeron, bu acemilerin %50'sinin öldüğü tahmininde bulunmuştu. Bu serf-askerlerin serf-efendilerine –subaylara– karşı isyan etmemesi için tasarlanan sadist dayak ve disiplin düzenini açık ve net şekilde anlatmıştı ama bu, Prusya ordusunun ya da Kraliyet Donanması'nın zulmünden daha kötü olmayabilirdi. Zenci köleler gibi Rus askerleri de kendilerini renkli, kutsal ve samimi kültürleriyle avutuyordu: Yılda sadece yedi ruble elli kopek kazanırlarken (kıdemli binbaşı maaşı üç yüz rubleydi) söz gelimi pek de zengin sayılmayan Potemkin sadece

darbedeki rolü için on sekiz bin ruble almıştı. Bu yüzden de köyleri, kiliseleri, aileleri, kulüpleri, mutfakları ve bankaları haline gelen asker komününde –*artel*– her şeylerini paylaşıyorlardı.⁴ Zengin repertuvarlarındaki şarkıları “en küçük bir ara vermeksizin beş-altı saat boyunca” söylüyorlardı (dahası bilahare Potemkin’le ilgili şarkılar da söyleyeceklerdi).⁵

Acemi Rus askeri çoktandır “dünyanın en iyi askeri” olarak görülüyordu.” demişti Langeron. “İyi bir asker ve kahraman olmak için gereken bütün özellikleri kendilerinde topluyorlar. İspanyol kadar kanaatkâr, Bohemyalı kadar dayanıklı, İngiliz kadar ulusal gururla dolu ve Fransızlar, Valonlar ya da Macarlar kadar uyarıya ve ilhama duyarlı.”⁶ Büyük Friedrich Yedi Yıl Savaşları sırasında Rusların cesaretinden ve direncinden etkilendiği kadar korkmuştu ve çılgınca hayvansı vahşiliklerini betimlemek için bir sözcük türetmişti: “les oursomanes”.⁷ Potemkin, özellikle Rusya’nın acımasız düzensiz hafif süvarilerinin, yani Kazakların yanında savaştığı için gaddarlığıyla ün yapan süvarilerde görevliydi.

Rus ordusunun Avrupa’da eşi yoktu çünkü Amerikan ve Fransız devrimlerine kadar ordular fikirler ya da ülkeler için değil krallar için talim yapıyor ve savaşıyordu. Orduların çoğu bir ülkeye değil bir bayrağa hizmet eden çeşitli özelliklere sahip insanlardan –paralı askerlerden, gönülsüz acemilerden ve ayaktakımından– oluşuyordu. Ama Rus ordusu kullanılabilir kabaca yedi milyon candan, genel seferberlikle toplanan Rus köylüleriyle doluydu. Bu onların cahil cesaretlerinin gerekçesi olarak görülüyordu.⁸

Ya kumara ve sefahate düşkün Rus toprak sahiplerinden ya da Alman veya Fransız paralı askerlerden oluşan subaylar gaddarlıklarıyla nam salmıştı: General Mihail Kamenski, uç bir örnekti, askerlerini gerçekten ısıırıyordu. Ama aynı zamanda olağanüstü cesurdular.⁹ Köylü *chair du cannon*’ların (ölüme giden askerlerin) –acımasızlık, disiplin, kendine yeterlik, dayanıklılık, yurtseverlik ve korkunç acılara göğüs gerebilme gibi– özellikleri, Rus ordusunu müthiş bir savaş gücü haline dönüştürüyordu. “Türkler teker teker devriliyor,” diyordu bir Rus deyimini, “ama Tanrı’nın izniyle bizim adamlarımız dimdik ayakta; kafaları olmasa da.”¹⁰

Bazı çağdaş yorumcular, 18. yüzyılda savaşın daha az kanlı hale geldiğine inanıyordu. Şüphesiz Avrupa hanedanları, Habsburglar ve Bourbonlar, en azından aristokrat davranış kurallarına uygun savaşıyor gibi görünüyordu. Müslüman Tatarları ve ardından Türklerin Ortodoks Rusya'yı tehdit ettiği yüzyılların ardından, Rus köylüsü bunu bir haclı seferi olarak görüyordu. Kırıp geçirmek –Orta Çağ'ın acımasızlığı– savaş düzeniydi.

Hem hazırlıksız Türklere hem de Ruslara güçlerini toplama fırsatı veren sahte savaş ansızın sona erdiğinde Potemkin Bar'a daha yeni gelmişti. 16 Haziran 1769'da, Rus Ukrayna'sına baskın yapan, sultanın müttefiki Kırım Hanı'nın komutasındaki on iki bin Tatar atlısı Dinyester Nehri'ni geçti ve Potemkin'in kampına saldırdı. O zaman bile kementler ve yaylar kuşanmış Tatarlar bir başka çağdan bir görüntüydü ama savaşa hazır tek Türk gücü onlardı. Cengiz Han'ın soyundan gelen Tatar Han Kırım Giray, saldırgan ve korkusuz bir süvari komutanıydı. Ona Baron de Tott, Türk güçlerinin iyileştirilmesi için İstanbul'a gönderilen Fransız subay eşlik ediyordu. Bu –türünün son örneği– Orta Çağ seferinin hikâyesini bırakmıştı. Cengiz Han'dan beş yüzyıl sonra bu Moğol aşiretlerinin torunları olan Kırım Tatarları, o zaman da Avrupa'nın en iyi atlılarıydı. Ukrayna üzerinden Kırım'ı geçip hâlâ Güney Polonya'da konuşlanmış Rus birliklerine yaklaşırlarken Moğol ataları kadar korkutucu görünmüş olmalıydılar. Öte yandan düzensiz süvarilerin çoğu gibi disiplinsizdiler ve genellikle stratejik yarar sağlamaktan çok ganimetle ilgileniyorlardı. Ama baskın Türklere altı yüz bin kişilik olduğu söylenen ordularını toparlama zamanı verdi.

Potemkin, ilk muharebesinde bu vahşi Tatar ve Türk atlılarıyla çarpışmaya girdi ve onları püskürttü. Bu işten yüzünün akıyla çıktı çünkü "Mabeyinci Potemkin", kendini gösterenler listesinde görünüyor. Bu Potemkin'in başarısının başlangıcıydı. 19 Haziran'da tekrar Kamanıçe Kuşatması'nda savaştı ve başka çarpışmalarda da yer aldı, General Golitsin'in Kamanıçe'yi almasına yardım etti.¹¹ Katerina, St. Petersburg'daki bu küçük çarpışmaları 18 Temmuz Pazar günü bir "Te Deum" ilahisiyle kutladı ama kararsız Golitsin, Hotin'den önce duraksadı. Öfkeli ve sabırsız imparatoriçe, ağustos ayında onu geri çağırdı. Potemkin'in Orlovlar aracılığıyla Golitsin'i ekarte eden ent-

rikada rol oynadığı yönünde ipuçları vardır.¹² Öte yandan Golitsin garip bir şekilde yavaş olsa da en azından şanslıydı. Karşısında kafa kesmekten çok İslam şiiri okumaktan hoşlanan Sadrazam Mehmed Emin Paşa vardı. Bu yüzden Katerina'nın emirleri cepheye ulaşmadan Golitsin kendini toparlayıp Dinyester Nehri'ni geçince imparatoriçe mahcup oldu.

Tümgeneral Potemkin ve süvarileri artık hemen hemen her gün savaş halindeydi: Potemkin, 30 Haziran'da bir kez daha kendini gösterdi ve 2 ve 6 Temmuz'da Türk saldırılarını püskürttü. Golitsin sonunda Dinyester Nehri'ni tekrar geçince Potemkin Hotin'in alınmasında görev yaptı. 14 Ağustos'taki Praşkovski Muharebesi'nde süvarileriyle kahramanca savaştı ve sonra ayın yirmi dokuzunda Moldavanzi Paşa'nın yenilgiye uğratılmasına katkıda bulundu. "Muharebede Tümgeneral Potemkin'in gösterdiği cesareti ve beceriyi hemen övüyorum," diye yazdı Golitsin, "çünkü bu zamana kadar süvarimiz hiçbir zaman Tümgeneral'in komutasında olduğu kadar disiplinli ve cesur hareket etmedi."¹³ Potemkin savaş kahramanı oluyordu.

Bu övgü başkentte Katerina'nın hoşuna gitmiş olmalıydı. Sultan III. Mustafa'nın sadrazamı görevden aldığı Bâb-ı Âli'de hiç de hoş karşılanmamıştı: Emin Paşa cepheye aklını kaybetmiş olabilirdi ama Osmanlı geleneğine göre ülkeye döner dönmez kellesini kaybetti. Bu zaferler ne var ki feldmareşal asasıyla avutulan Golitsin için çok geçti. Dışişleri bakanının kardeşi General Pyotr İvanoviç Panin, Bender ordusunun komutasını üstlendi; bunun üzerine eylülde Birinci Ordu'yu Petro Rumyantsev devraldı. Böylece Rusya tarihinin en şanlı generallerinden birinin komutanlığı başlıyordu; bu komutan Potemkin'in de koruyucusu –sonra da rakibi– olmuştu.

Yeni komutan, karargâhındaki yirmi dokuz yaşındaki tümgeneralden daha farklı olamazdı. Ama Potemkin ona çok saygı duyuyordu. Kırk üç yaşındaki Rumyantsev uzun boylu, ince, titiz, keskin, iğneleyici bir nükteciliği olan bir askerdi ve Kontes Bruce'un ağabeyiydi. Kahramanı Büyük Friedrich gibi "dünyada kimseyi saymaz ve sevmezdi" ama "bütün Rus generallerinin en parlağıydı, üstün yetenekleri vardı."¹⁴ Yine kahramanı gibi Rumyantsev de sert bir disiplinci ama muhteşem bir konuşmacıydı. "Onunla *tête-a-tête* günler geçirdim," diye

övyordu onu Langeron, “ama bir an olsun sıkılmadım.”¹⁵ Büyük bir servet yapmıştı ve “eski feodal ihtişam” içinde yaşıyor, her zaman bir *seigneur*’ün (senyörün) en incelikli davranışlarını sergiliyordu. Bu şaşırtıcı değil çünkü Petro tarihinin canlı bir örneğiydi: Muhtemelen Büyük Petro’nun öz oğluydu.

General, sanatını Yedi Yıl Savaşları’nda Prusya’da çarpışırken öğrenmiş, Friedrich bile yeteneğine hayran kalmıştı. Katerina onun yeteneğini takdir ediyordu ama ona hiçbir zaman tam anlamıyla güvenmiyordu. Onu Küçük Rusya Kurulu’nun başkanlığına atadı, konumuna uygun bir görevdi ama saraydan güvenli bir uzaklıktaydı. Katerina’yı umursamıyor, Rus ordusunun Prusya tarzı üniformalarını ve peruklarını seviyor, Prusya askerî disiplinine inanıyor ve Yedi Yıl Savaşları’nın Prusya taktiklerini geliştirmek için çalışıyordu. Almanları Ruslara tercih etme eğilimindeydi.¹⁶

Rumyantsev askerlerine karşı baba gibi davransa da oğullarına karşı daima generaldi. Oğullarından biri okulunu bitirdikten sonra onu ziyarete geldiğinde, “Kimsin sen?” diye sordu. “Senin oğlunum.” diye yanıtladı delikanlı. “Evet, ne kadar hoş. Büyümüştün.” diye atıldı general. Oğul orada bir görev bulup kalmak istediğini söyledi. “Şüphesiz,” dedi babası, “kampta seni dışarı çıkartacak bir subayı ya da bir başkasını tanıyorsundur.”¹⁷

Potemkin her zaman iki şeyi birden istiyordu: komutanla yakınlaşmayı ve sahada başarıyı yakalama fırsatını; sarayda mabeyinciliği, cephede generalliği. Rumyantsev’e, “hizmetimin temel aldığı iki şey... Hükümdarıma sadakat ve çok saygıdeğer komutanımın gözüne girme arzusu.” diye yazmıştı.¹⁸ Rumyantsev onun zekâsını takdir ediyordu ama imparatoriçeyle olan yakınlığını biliyor olmalıydı. Talepleri onaylanıyordu. Savaş ikinci yılına girerken Katerina Rusya’nın başarısının

Rumyantsev’in annesi 1699’da doğdu ve seksen dokuz yaşınakadar yaşadı. Sarayın en yüce nedimesi Marlborough Dükü ve XIV. Louis’yle tanışmıştı, Versay’ı ve St. Petersburg’un kurulduğu günü hatırlıyordu. Ölünceye kadar Büyük Petro’nun son metresi olmakla övündü. Tarihler kesinlikle uyuyor: Oğlana çarın adı olan Petro ismi verildi. Bir başka Rus devi olan resmî babası kont, general ve Büyük Petro’nun sert adamlarından biri oldu: Petro’nun kaçak oğlunun, Çareviç Aleksey’in peşinden Avusturya’ya gönderilen ve babası tarafından işkenceyle öldürülmesi için geri getirilen zalim oydu.

yavaşlığından hüsrana uğramıştı. 18. yüzyılda savaş mevsimseldi: Rus kışında ordular kirpiller gibi kış uykusuna yatıyordu. Ana Osmanlı ordularıyla çarpışma –ve Bender’in düşüşü– ilkbaharı beklemek zorundaydı.

Rumyantsev, ilk fırsatta ordusunu birkaç hareketli birlik halinde tekrar topladı ve Dinyester Nehri’nden aşağı ilerlemeye başladı. Dondurucu ocak ayında bile, artık Rumyantsev tarafından General Schtofeln’in birlikleriyle görev yapmaya gönderilen Potemkin, çarpışmalara katılıyor, Abdülkerim Paşa’nın saldırılarını püskürtüyordu. 4 Şubat’ta Potemkin, bir dizi cesur süvari baskısıyla Jurja’nın alınmasına yardım etti; on iki bin düşman askerini yenilgiye uğrattı, iki top ve birkaç bayrak ele geçirdi. Hâlâ acı bir soğuk vardı ama “o kendine acıımıyordu.”¹⁹ Rumyantsev’in raporu ay sonunda Konsey’de imparatoriçenin huzurunda okunduğunda, “Tümgeneral Potemkin’in coşkulu kahramanlıklarından” söz ediliyordu; “Potemkin onu Korgeneral von Schtofeln’in birliklerine göndermemi istedi ve orada hem cesareti hem de savaş becerileriyle hemen kendini gösterdi.”²⁰ Komutan Potemkin’e nişan verilmesini tavsiye etti ve o da ilk madalyasını, Azize Anna Nişanı’nı aldı.

Ruslar Türk ordusunun arkasından güneye yürürken Potemkin, Rumyantsev’in daha sonraki raporuna göre, “emrine verilen askerlerle sol kıyıyı korudu ve düşman saldırılarını püskürttü.” 17 Haziran’da, ana ordu Prut Nehri’ni geçip karşı kıyıda kamp kuran yirmi iki bin Türkle elli bin Tatara saldırdı. O arada Tümgeneral Potemkin ve destek kuvvetler beş kilometre aşağıda nehri geçti ve Türk ordusunun artçılarını pusuya düşürdü. Kamp dağıldı; Türkler kaçtı.²¹

Sadece üç gün sonra, Rumyantsev seksen bin kişilik Türk ordusuna doğru ilerledi, Sadrazamla ana ordusunu beklerlerken Larga Nehri’nin Prut Nehri’yle birleştiği yerde rahatça kamp kurdu.²²

7 Temmuz 1770’de kare şeklini alan Rumyantsev, Potemkin ve Ruslar Türk kampına baskın yaptı, müthiş Türk saldırılarına hazırıldılar. Bu Potemkin’in bir Osmanlı ordusunu ilk görüşüydü. Bu muazzam ve etkileyici, gürültülü bir ipek çadırlar ve köhne arabalar, yeşil sancaklar ve hışırdayan atkuyrukları (Osmanlı’nın şu güç simgeleri) görüntüsüydü; yayılmış, karmakarışık, kadınlarla, sivillerle ve yabancı uniformalarla

capcanlıydı, bir ordudan çok bir pazar yeri gibiydi. Osmanlı İmparatorluğu bir yüzyıl sonrasının güçsüz devine dönüşmemişti henüz. Mezopotamya düzlüklerinden Anadolu dağlarına, Berberi limanlarından Balkanlar'a kadar uzak paşalıklarından hâlâ muazzam güçler toplayabiliyordu: Sultan, peygamber sancağını salladığında hepsi de ölmeye gidiyordu.

"Savaş sanatında ahmaklar gözüyle bakılan Türkler, bunu bir tür yönetime göre uyguluyor." diye açıkladı Prince de Ligne daha sonra. Yöntem, kalabalık orduları kabaca bir piramit düzenine sokmak ve sonra onları taaruza geçen süvariler ve saldıran piyade dalgaları şeklinde Rus güçlerinin üzerine salmaktı. Yeniçeriler bir zamanlar Avrupa'nın en korkulan piyadeleriydi. Yavaş yavaş yozlaşıp daha çok ticari işleri ve saray darbeleriyle ilgilenen zengin ve kibirli Praetorian Muhafızı'na dönüştüler ama hâlâ kahramanlıkları ve İslami coşkularıyla gurur duyuyorlardı: Kırmızı ve altın rengi başlıklar takıyor, beyaz gömlekler, dökümlü pantolonlar, sarı çizmeler giyiyor ve palalar, ciritler ve misket tüfekleri taşıyorlardı.

Osmanlı süvarilerinin en iyileri Tatarlarla Sipahiler, misket tüfeklerini ateşlemek için atlarına binip inen feodal Türk binicileriydi. Mücevher kakmalı göğüs zırhları ya da sadece parlak yelekler ve pantolonlar giyiyorlar, çoğunlukla kollarını çıplak bırakırken kıvrık ve işlemeli kılıçlar, hançerler, mızraklar ve değerli taşlarla kaplı tabancalar taşıyorlardı. O kadar itaatsizdiler ki sadece hazır olduklarında savaşıyorlar ve sık sık isyan ediyorlardı: Yeniçerilerin at çalıp savaş alanından kaçması, subaylarına saldırması ya da kazanç sağlamak için ordunun yiyeceklerini satması olağan bir şeydi. Osmanlı ordularının çoğunluğunu Anadolu'daki derebeylerin topladığı, geçimlerini yağmacılıkla sağlamaları beklenen, maaş almayan düzensiz birlikler oluşturunuyordu. Baron de Tott gibi Fransız danışmanların çabalarına rağmen topları Ruslarınkilerin çok gerisindeydi ve misket tüfekleri çağ dışıydı. Nişancılıkları övgüye değer olsa da atış hızları yavaştı.

Modası geçmiş gösterilere çok fazla enerji harcıyorlardı. Her şey hazır olduğunda, yüz binlerce kişilik savaşçı kalabalık afyon damlalarının körüklediği bir dinsel öfkeyle yanıp tutuşuyordu.²³ "Öyle bir ilerliyorlar ki," diye anlatmıştı Potemkin daha sonra Comte de Ségur'e, "sel gibi akıyorlar." Piramit düzenlerinin cesaret kaybına göre ayarlan-

dığını iddia ediyordu; “afyonla kafayı bulmuş en cesur savaşçılar” tepe noktasına giderken tabanı “sadece” korkaklar oluşturunuyordu. Ligne saldırıya “ürkütücü uğultuların, Allah Allah nidaları”nın eşlik ettiğini hatırlıyordu. Konumunu korumak için disiplinli piyadeler olmak gerekiyordu. Yakalanan her Rus’un kafası “Neboisse!” yani “Korkma” haykırılarıyla anında uçuruluyor ve mızraklara geçirilip taşınıyordu. Dinsel heyecanları “tehlikenin boyutlarına göre yükseliyordu.”

Ruslar Türk taarruzunun hızı sorununu her türlü çılgılık çılgıca saldırıya karşı koyabilen kareyi kullanarak çözmüştü. Türk “dünyanın hem en tehlikeli hem de en aşağılık düşmanı.” demişti Ligne daha sonra, “Saldırdıklarında tehlikeli; onlardan önce davrandıysak aşağılık.” “Eşek arıları gibi” etrafımızda vızıldayan “Sipahiler ya da Tatarlar, Rus kare düzenlerini kuşatabiliyor, yorgunluktan tükenene kadar “şaha kalkıyorlar, sıçırıyorlar, yarım çark taktığı yapıyorlar, biniciliklerini sergiliyorlar ve at üstünde zorlu hareketler yapıyorlar. Sonra, Rummyantsev’in Kazaklar ve Hüssarlarla korunan, Prusya kararlılığıyla talim edilmiş kare düzenleri hafif, keskin nişancı piyadeler Jaegerlerle birleşip ilerliyordu. Türkler dağıldığında ya tavşanlar gibi kaçıyor ya da ölümüne savaşıyordu. Potemkin “korkunç bir katliam”ın olağan sonuç olduğunu söylemişti. “Türklerin içgüdüleri onları her türlü savaşçı görevlerde becerikli ve yetenekli kılıyor... ama ilk fikrin ötesine geçemiyorlar, ikincisine güçleri yetmiyor. Sağduyu anları sona erdiğinde... çocuk ya da deli gibi oluyolar.”²⁴

Rummyantsev’in kare düzenleri, Larga Muharebesi’nde Türk kampını basıp soğukkanlı bir dirençle ve top atışlarıyla Türk saldırılarını bastırdığında olan buydu. Yetmiş iki bin Türk ve Tatar, istihkâmlarını terk edip kaçmak zorunda kaldı. Prens Nikolay Repnin’in birliklerine bağlı olan Potemkin, Kırım Hanı’nın kampına saldıran öncü birliklere komuta ediyordu ve Rummyantsev’e göre, “istihkâma saldırıp ele geçiren ilk adamların arasındaydı.” Potemkin’e bir kez daha madalya takıldı, bu kez Üçüncü Derece Aziz George Nişanı aldı: Minnettarlık duygularını imparatoriçeye yazarak bildirmişti.²⁵

Yeni sadrazam, artık Rummyantsev ve Panin’in iki Rus ordusunun birleşmesini engellemek için ana Türk ordusuyla ilerliyordu. Larga Muharebesi’nden kaçan birliklerle buluşmak için Tuna Nehri’ni geçti ve

Pрут Nehri'nin yukarısına doğru yürüdü. 21 Temmuz 1770'de, Larga'nın sadece biraz güneyinde, Rummyantsev yirmi beş askerini sadrazamın Kagul Nehri yakınlarındaki üçlü istihkâmının arkasında kamp yapan yüz elli bin kişilik Türk ordusunun üzerine doğru yürüttü. Sayısal eşitsizliğe rağmen saldırmaya karar vermişti. Larga'nın derslerini ve güvenini kullanan Rummyantsev, ana Türk pozisyonlarına bakan beş kare düzeni oluşturdu. Potemkin ve süvarileri "çok sayıda Tatar topluluğunun saldırılarına karşı koruyarak ve onların... ordunun gerisine saldırmasını önleyerek" ordunun ulaşımını savundu. Potemkin'e görevini verirken Rummyantsev'in şöyle dediği sanılıyor: "Grigori Aleksandroviç, bize kılıcının ucunda dengede duran malzemelerimizi getir."²⁶

Larga'dan hiçbir şey öğrenmeyen Türkler, tam anlamıyla şaşkınlığa uğramıştı; bütün gün vahşice savaştılar ama sonunda, savaş alanında yüz otuz tüfek, iki bin tutsak ve yirmi bin ölü bırakarak ağır bir yenilgi aldılar. Rummyantsev, Tuna Nehri'nin aşağısını zorlayarak zaferinden mükemmel bir şekilde yararlandı: Potemkin, 26 Haziran'da Repnin'e İsmail Kuşatması'nda, ardından 10 Ağustos'ta Kilya Kalesi'nin alınmasında yardım etti. General Panin 16 Eylül'de Bender'e saldırıya geçti ve Rummyantsev sonunda 10 Kasım'da Brailiv'i alarak seferini tamamladı. Bir muhteşem haber daha vardı.²⁷

Katerina Büyük Petro'nun gurur verici eseri Rus Baltık Filosu'nu Kuzey Denizi'nden Manş Denizi ve Cebelitarık Boğazı üzerinden Türk ordusunun gerisini vurmak için ta Akdeniz'e göndermişti. Filonun amirali, daha önce hiç denize çıkmamış olan Kont Aleksey Orlov'du ama esas adamları iki İskoç subay John Elphinstone ve Samuel Greig'di. Büyük Petro'nun Rus köylülerinden deniz kurtları yaratmak yönündeki cesur girişimlerine rağmen sadece Livonyalılar ya da Estonyalılar okyanusa çıkmıştı. Birkaç Rus subay vardı ve onların da çoğu acınacak haldeydi. Elphinstone durumdan şikâyet ettiğinde, Katerina şöyle çıkmıştı: "Rusların cehaleti gençliklerinden kaynaklanıyor; Türklerinkiyse zayıflıklarından."²⁸ İngiltere, Rus seferine destek verdi: Londra henüz Türkleri doğal müttefik ya da "Ayı"yı doğal düşman olarak görmüyordu. "Doğu Sorunu" henüz gündeme gelmemişti. Tersine Fransa İngiltere'nin düşmanı, Türkiye de Fransa'nın müttefikiydi. Su alan Rus Donanması İngiltere'ye ulaştığında sekiz yüz denizci hastaydı. Bu deniz tutmuş

Rus köylüleri, Hull ve Portsmouth'da yeniden donatılır, hafifletilir ve iyileşirken acayip acınası bir görüntü oluşturuyor olmalıydı.

Orlov'un donanması, Toskana'da bulunan Leghorn (Livorno) şehrindeki üslerinde toplandıktan sonra nihayet Osmanlı sularına ulaştı. Kurnaz Yunanlarla Karadağlıları ayaklandırma girişimi başarısız olduktan sonra kararsız bir şekilde Sakız Adası açıklarında Türk donanmasıyla çarpışmaya girdiler. Türkler Çeşme Limanı'nın aldatıcı güvenliğine kapılıp geri çekildi. Samuel Greig uyuyan Türklere ateşli bir ninni ayarladı. 25/26 Haziran gecesi, Greig'in ateş gemileri Çeşme Limanı'na süzüldü. Bu "ustaca pusu" limanı cehenneme çevirdi. "Gemiler, barut ve toprakla dolu" Çeşme, diyordu Türk tarafından seyreden Baron de Tott, "çok geçmeden Türklerin bütün deniz gücünü yutan bir volkana döndü."²⁹ On bir bin Türk can verdi. Aleksey Orlov, Katerina'ya Çeşme sularının kıpkırmızı kesildiğini söyleyerek övündü ve muzaffer imparatoriçe, bu korkunç ve şüphesiz Aydınlanma'ya aykırı görüntüyü heyecanlı bir şekilde Voltaire'e aktardı.³⁰ İnebahtı Muhaberesi'nden bu yana Türk ordusunun en feci günüydü.

Kartal Ovası Muhaberesi (Kagul Muhaberesi) zaferinin hemen ardından Çeşme haberleri St. Petersburg'a ulaştığında, Rus başkenti mutluluktan uçuyordu. Yükselen "Te Deum" ilahilerinin yanı sıra donanmada sadece "Oradaydım" yazan her asker için ödüller vardı. Katerina Kartal Ovası zaferi için Rummyantsev'i feldmareşal asasıyla ve Çarskoye Selo'daki parkına yapılacak bir dikili taşla ödüllendirirken Aleksey Orlov, Çeşmenski (Çeşmeli) unvanı aldı. Poltava'dan beri en büyük Rus zaferleri yaşanmıştı. Katerina başarıdan başarıya koşuyordu; özellikle de Avrupa'da. Voltaire gerçekten de Ferney'deki hasta yatağında zıpladı ve çok sayıda ölü imansız düşünerek şarkı söyledi.³¹

Potemkin bu Rus zaferleri yılında şan ve şerefe boğuldu ve bu yeni başarısından yararlanmaya karar verdi. Kasım 1770'de operasyonlar sona erdiğinde, Rummyantsev'den St. Petersburg'a gitmek için izin istedi. Birisi Katerina'nın onu kollarını açarak karşılayacağı yönündeki umutlarını mı artırmıştı? Sonrasında, Potemkin'in düşmanları Rummyantsev'in ondan kurtulduğuna sevindiğini iddia etmişti. Ama aslında Potemkin'in zekâsına ve askerî siciline hayrandı; bu nedenle seyahatini onayladı, onu kendisinin ve ordusunun çıkarlarını korumakla görevlendirdi. Himayesindeki gence yazdığı mektupları ne kadar

babacan bir tavırla yazılmışsa, Potemkin'in mektupları da bir o kadar evlat hassasiyetiyle yazılmıştı.

Potemkin, Petersburg'a bir savaş kahramanının saygınlığı ve Rumyantsev'in coşku dolu tavsiyeleriyle döndü: "Bu çok yetenekli subay, savaş alanı olan ve Majestelerinin ilgisini ve saygısını hak eden topraklarla ilgili sağduyulu yorumlar yapabilir; bu yüzden Majestelerine bildirilmesi gereken bütün olaylarla ilgili onu görevlendiriyorum."³²

Kartal Ovası ve Çeşme'nin ardından sevinçten uçan imparatoriçe, onu sıcak karşılamıştı: Bu kısa ziyareti boyunca Katerina tarafından on bir kere yemeğe davet edildiğini Saray Günlüğü'nden biliyoruz.³³ Burada yazılanlara göre Potemkin'in duygularına hâkim olamayıp diz çöktüğü özel bir görüşme yapılmıştı. O ve Katerina, görünüşe göre kütüphanecisi Petrov ve güvenilir Mabeyinci İvan Perfileviç Yelagin –imparatoriçenin çevresindeki güvenilir müttefikler– aracılığıyla mektuplaşmaya karar verdi. Kapalı kapıların ardında yaşananlar hakkında çok az şey bilsek de her ikisinin de ciddi olabileceğini bildiği bir şeyin kıpırtıları hissediliyor. Katerina'nın Grigori Orlov'la ilişkisinin özel durumu ne olursa olsun Kont Aleksey Orlov-Çeşmenski, ailenin saraydaki kredisini yükseltmişti. Potemkin, Grigori Orlov'un yerini almak için çok erken davranmış olsa da bu seyahati boşa gitmemişti.³⁴

Grigori Orlov şüphesiz Potemkin'in sıcak karşılandığının farkındaydı ve onun orduya dönmesini sağlamıştı. Potemkin şubat sonunda geri döndü, yanında Orlov'un Rumyantsev'e yazdığı, gözdenin Potemkin'i övdüğü ve komutanından onun "eğitmeni ve rehberi" olmasını istediği bir mektup vardı. Bu, Orlov'un genç rakibine yerini hatırlatmasının yumuşak bir yolu ama aynı zamanda Petersburg seyahatinde çok önemli hale geldiğinin de bir göstergesiydi. Orlov dikkat çekmişti.³⁵

Birkaç hafta içinde çarpışmalar tekrar başladı. Öte yandan geçen yılın başarılarıyla karşılaştırıldığında 1771 yılı, Potemkin'in görev yaptığı Boğdan ve Eflak (bugünkü Romanya) harekât alanlarında bir hayal kırıklığı olacaktı. Türkler Rumyantsev'in muharebelerine kat-

Katerina genellikle ilişkilerinin 1774'teki resmi başlangıcına yerleştirilen tarihsiz aşk mektuplarının birinde, Potemkin'e, meçhul bir saray mensubunun, muhtemelen bir Orlov müttefikinin, kendisini ona olan davranışlarıyla ilgili uyardığını ve onu orduya geri göndermek için izin istediğini, kendisinin de bunu kabul ettiğini söylüyor.

lanmayı mantıklı bir şekilde reddettiği için, feldmareşal o yılı aşağı Tuna'daki Türk mevzilerine saldırıp Türkleri Eflak'a doğru iterek geçirdi. Potemkin başarılıydı: Kraovski bölgesini tutma görevi verilmişti ve "sadece düşmanı püskürtmekle kalmadı... ona saldırdı da. Tuna Nehri'ni geçen ilk kişi oydu." 5 Mayıs'ta Tuna Nehri'nin karşı kıyısındaki küçük Zimbri kentine saldırdığında küçük bir zafer kazandı, kenti kırıp geçirdi, düşman mevzilerini yaktı ve filotillalarını çalıp nehrin Rus tarafına getirdi. 17 Mayıs'ta Potemkin, Ol'ta Nehri yakınlarında dört bin Türk'ü bozguna uğrattı: Rumyantsev'e göre bu, "şanlı ve kahramanlık örneği bir başarıydı", "sadece Potemkin'in beceri ve cesaretiyle üstesinden gelinmişti." Türkler 27 Mayıs'ta karşı saldırıda bulunsa da yenilip bölgeden uzaklaştılar. Potemkin, tekrar Repnin'e katıldı ve 10 Haziran'da birlikte bir *serasker* (feldmareşalin Türk karşılığı) komutasındaki güçlü bir Türk birliğini kovaladılar ve Bükreş'i aldılar.³⁶

Bu savaşarak ilerlemenin ardından Potemkin, yaz aylarında Tuna Prenslikleri'nde yaygın olan tehlikeli bir hastalığa yakalandı ve ateşlenip yatağa düştü. Durum o kadar ciddiydi ki, "ancak güçlü bünyesi sayesinde iyileşti çünkü doktorlardan hiçbir yardımı kabul etmiyordu." diye yazmıştı Samoylov. Hasta general, kendisini doktorlor yerine iki Zaporozya Kazakı'nın ellerine bırakmıştı; kendisine bakmakla görevlendirdiği adamlar ona soğuk su püskürtüyordu. İmparatorluğun yabancı kavimlerine her zaman ilgi duymuştu (Yasama Komisyonu'nda görevlendirilmesinin nedeni buydu). Kazaklarla olan özel dostluğuna dair elimizdeki ilk ipucu budur. Kazakların kültürünü incelemişti ve özgürlükleriyle *joie de vivre*'lerine (*yaşama sevinçlerine*) hayranlık duyuyordu. Ona ara sıra giydiği peruk nedeniyle "Gritsko Neçosa" yani "Gri Peruk" lakabını takmışlar ve onursal Kazak olma çağrısı yapmışlardı. Birkaç ay sonra, 15 Nisan 1772'de, atamanlarına yazıp bu askerî şeref rütbesinin kendisine verilmesini istedi. O yılın mayıs ayında Zaporozya Hostu'nun listelerine girdiğinde, atamana "Çok sevindim." demişti.³⁷

Potemkin ordu Tuna Nehri'ni geçtiğinde iyileşti ve hemen nehrin bir bölümüne hükmeden kilit Türk kalesi Silistre'ye bir taarruzda bulundu. Potemkin, III. Petro döneminde zirveye çıkan ailenin genç üyesi Simon Romanoviç Vorontsov'un ebedî nefretini burada kazandı.

1744'te doğan kültürlü Vorontsov, yolsuzluklarıyla nam salmış bir valinin (lakabı Derin Cep) oğlu ve III. Petro'nun şansölyesinin yeğeni, darbe sırasında III. Petro'yu desteklediği için tutuklanmıştı ancak sonra Kartal Ovası Muharebesi'nde Türk siperlerine giren ilk subay olarak isim yaptı. Bütün Vorontsovlar gibi ablak suratlı bu İngiliz hayranının kendi referanslarına karşı dikkat çekici bir beğenisi vardı ama Katerina ve Potemkin tarafından haklı bir şekilde siyasi açıdan güvenilmez bulunuyordu; bu nedenle kariyerinin büyük bölümünü Londra Büyükelçisi olarak onurlu bir sürgünde geçirmişti. Şimdi, Silistre'nin dışında, piyade birliğinin gönülsüz bir Potemkin tarafından on iki bin Türk süvarisinden kurtarılmasının küçük düşürücülüğüyle yüzleşmek zorundaydı.

Altı gün sonra, Vorontsov tarafından kurtarılma sırası Potemkin'e gelmişti: "Sadece onu korumakla kalmadık Türkleri de kente kadar takip ettik." Bu süreçte üç top bataryası kullanılmış ve Türklerin "pek çoğu" öldürülmüştü. 1796'da yazan Vorontsov, iki çarpışmadan kendi ustalığı ve Potemkin'in beceriksizliği olarak söz ediyordu. Her ikisi de birbiri tarafından kurtarılmayı dayanılmaz buluyordu. Kötülük tamamen simetrikti.³⁸

Silistre düşmedi, ordu tekrar Tuna Nehri'ni geçti ve orada Rumyantsev'in sönük seferi sona erdi. O haziranın gerçek eylemi, artık Prens Vasili Dolgoruki komutasındaki İkinci Ordu'nun, güçsüz Kırım Hanlığı'nı -ordusu uzakta Tuna'da, Rumyantsev'le karşı karşıyaydı- başarılı bir şekilde işgal etmesiydi.

Katerina zaferin ümit ettiği kadar hızlı ya da ucuz olmadığını öğreniyordu. Ordu sürekli çok daha fazla asker talep ediyordu. Hasatlar kötüydü. Asker maaşları gecikiyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda hıyarcıklı veba patlak verirken orduyu ateş kasıp kavuruyordu. Ruslar bunun güney orduları aracılığıyla yayılmasından korkuyordu. Osmanlılar Çeşme ve Kartal Ovası Muharebesi'ni unutmadan onlarla barış konuşma zamanıydı. Derken 11 Eylül 1771'de Moskova'dan korkunç haberler geldi.

Eski başkenti son derece şiddetli bir veba vurmuştu. Ağustosta, bilanço günde dört yüz ila beş yüz ölüye ulaşmıştı. Kentte düzenin yok olması çok sürmedi. Soylular kaçtı, yetkililer panik içindeydi, vali

görevini terk etti ve Moskova gerçeküstü bir morga döndü; çürüyen kadavralar, etlerin yakıldığı pis kokulu ateşler, mucize, lanet ve entrika söylentileri her yerdeydi. Terk edilmiş kentin sokaklarında umutlarını giderek mucize yaratan bir ikonaya bağlayan umutsuz köylü ve işçi kalabalıkları devriye geziyordu.³⁹

En son etkili makam, Piskopos Ambrosius mucizevi güçlerini harekete geçirmek amacıyla, üşüşen kalabalıkların arasındaki enfeksiyon riskini azaltmak için ikonanın başka yere götürülmesini emretti. Kalabalık galeyana geldi ve piskoposu paramparça etti. Bu Potemkin'e St. Petersburg'a gidebilmesi için para veren aynı Piskopos Ambrosius'tu. Rusya savaşın muazzam maliyetinin altında ezilirken kalabalıklar denetimi ele geçirdi. Vebanın daha da kötü bir şeyi patlatma tehlikesi vardı: taşrada bir köylü isyanı. Ölü sayısı artmaya devam ediyordu.

Katerina'nın kendisini kanıtlaması için fırsat vermemesi yüzünden huzursuz olan Grigori Orlov, Moskova'ya gidip durumu düzeltmeyi önermişti. 21 Eylül 1771'de yola çıktı. Moskova'ya vardığında, her ay yirmi bir bin kişi ölüyordu. Orlov sağduyu, yeterlilik, enerji ve insanlık gösterdi. Yorulmak bilmeksizin çalıştı. Bebek yüzünü ve azametli vücudunu kentte göstermesi bile insanları rahatlatıyordu. Enfeksiyonun etkileyebileceği üç bin eski evi yaktı, altı bin evi de dezenfekte etti, yetimhaneler kurdu, karantinada kapatılan hamamları açtı ve yiyecek ve giysi dağıtımı için doksan beş bin rubleden fazla para harcadı. Herakles gibi uğraşarak Augeas'ın Ahırına düzeni geri getirdi. 22 Kasım'da kentten ayrılırken ölüm oranları düşüyordu; muhtemelen soğuk sayesinde ama Moskova'da durum bir kez daha kontrol altındaydı. 4 Aralık'ta Petersburg'a geldiğinde sevgi gösterileriyle karşılandı. Katerina, zaferlerinin anıtlarıyla bezeli Çarskoye Selo parkına onun şerefine bir tak yaptırdı. Bir hatıra madalyası bile yaptırdı. Orlovlar, Voltaire'in deyişiyle bu kahraman sülale, güvende görünüyordu.⁴⁰

Türklerle müzakereler ertesi yıl başladığında, Katerina Grigori Orlov'a barış yapması için çok büyük sorumluluk yükledi. Katerina onu kendisinin verdiği, işlemeli ve dikiş yerleri elmaslarla süslü bir kostümle uğurladı. Orlov'un görüntüsü onu yeniden etkiledi. "Kont Orlov," diye ağzından kaçırdı Madam Bielke'ye, "kuşağının en yakışıklı adamıdır."⁴¹

Orlov St. Petersburg'dan ayrılırken, Potemkin Katerina'ya yaşadığı son krizinde yardım etmek için oraya mı geliyordu? Potemkin'in bu aylardaki faaliyetlerinin üzerindeki sır perdesi, bugün de kalkmamıştır. Öte yandan Türklerle ateşkesin sürdüğü bir dönemde kesinlikle St. Petersburg'a gittiği biliniyor.

Orlov'un gidişi, imparatoriçeye karşı, Potemkin'e de yardımcı olan bir başka komploya zemin hazırladı. Preobrajenski Muhafızları'nın otuzla yüz arasında askeri isyan etti. Orlov'un "orduyu kendisine bağlılık yemini ettirmeye" ve kendisini "Boğdan Prensi ve İmparator" ilan etmeye gittiğine inanıyorlardı. Görevleri Katerina'nın sürekli kâbusuydu: Katerina'nın devrilmesi ve imparator olarak oğlu Pavel'in tahta geçirilmesi. Komplo önlendi ama Pavel ergenliğe doğru ilerlerken Katerina anlaşılır şekilde huzursuzdu.⁴² İsveçli diplomat Ribbing, Pavel'in sarayına temmuzda Katerina'nın; Kiril Razumovski, İvan Çernişev, Lev Narişkin –ve Potemkin'le– birlikte hangi önlemlerin alınacağına karar vermek üzere Finlandiya'daki bir malikâneye çekildiğini yazdı.⁴³ İlk isimler için bir açıklamaya gerek yoktu: Katerina neredeyse yirmi yıldır onlara güveniyordu. Bununla birlikte henüz sadece otuz bir yaşında olan Potemkin, beklenen bir isim değildi. İsveçli yanılıyor bile olsa, yine de Potemkin'in Petersburg'da bulunduğunu ve Katerina'ya şimdiden herkesin fark ettiğinden daha yakın olduğunu gösteriyor.

Onunla sevişmiyorsa bile daha önce düşünülenenden çok önce özel olarak tavsiyelerde bulunduğu yönünde daha fazla ipucu var. Katerina 1773 sonunda onu çağırttığında, ona "*çoktandır* [italik yazarın] kalbimize çok yakınsın" demişti.⁴⁴ Şubat 1774'te, Potemkin'e ilişkilerini "bir buçuk yıl önce"⁴⁵ –yani 1772'de– başlatmadığına pişman olduğunu söyledi. O zamanlar ondan hoşlanmaya başlamıştı.

Derken iki ay sonra Grigori Orlov, uzak Boğdan'daki Fokşan'da Türklerle görüşmeleri başlattığında, Samoylov'a göre Potemkin⁴⁶ görüşmelerdeydi; oradaki hal ve tavrı, daha sonra onu ünlü yapacaktı. Orlov müzakere yaparken Potemkin, söylenene göre, saatlerce bir kanepede tembellik ediyor, düşüncelere gömülüyordu. Bu ona çok güzel uyuyor. Onun ve askerlerinin ordunun geri kalanıyla birlikte bölgede olması doğaldı. Rumyantsev elbette oradaydı. Potemkin muhtemelen onun

maiyetindeydi ama şüpheli Orlov'un başkanlığındaki uluslararası bir barış görüşmesinin ortasında aylıklık etmesi için Katerina'nın onayını almış olması gerekiyordu. Katerina Potemkin'i Orlov'u gözetlemesi için mi göndermişti? Orlov başka neden ona katlansındı ki?

Asıl hikâye Orlov'un neden orada olduğu: Bu iş için ne diplomatik deneyimi ne de coşkusu vardı. Katerina'nın onu St. Petersburg'dan uzaklaştırmak için kişisel nedenleri olduğu ortaya çıktı ama sadece onu başkentten göndermek için gerçekten de barış konferansını tehlikeye atar mıydı? Kuşkusuz geçenlerde Yedikule Zindanları'ndan salıverilen Bâb-ı Âli'deki Rusya Büyükelçisi deneyimli Obreskov, ona yardım ediyordu. Ama Orlov Türklerin görgü kuralı saydığı çetrefil sıkı pazarlıklara hemen hiç uygun değildi.

Rumyantsev'le tartıştı. Orlov savaşı tekrar başlatmak istiyordu; askerlerin az, hastalıkların yaygın ve paranın yetersiz olduğunu bilen Rumyantsev ise bunu istemiyordu. Feldmareşalin kılı kırk yaran zekâsı ona buz kıracağı keskinliği veriyordu. Bu onun derinliğinin çok uzağındaki yumuşak başlı devî kızdırmış olmalıydı. Sonunda, oturumun ortasında kendini kaybetti ve Türk yetkilileri hayrete düşürerek Rumyantsev'i asmakla tehdit etti.

Kendilerini hâlâ zarif ve uygar her şeyin deposu olarak gören Türkler, şüphesiz Slav barbarlığının bu dışa vurumlarına başlarını sallamıştı. Ama riskli konular aşırı karmaşıktı ve her geçen gün daha da karmaşılaşıyordu. Katerina, Kırım'ın Türk egemenliğinden çıkıp bağımsızlığını kazanması gerektiğine karar vermişti. Kıtadan bir dansözün göbek deliğindeki elmas gibi sarkan Kırım, Karadeniz'e hükmediyordu. Türkler bu bölgenin kendi "saf ve temiz bakireleri" –sultanın gölü– olduğunu iddia ediyordu. Katerina'nın önerisi Türkiye'yi Karadeniz'in kuzey kıyısının doğrudan denetiminden kaleleri dışında uzaklaştıracak ve Rusya'yı Büyük Petro'nun Karadeniz'in gücünün ve ticaretinin kontrol altına alınması yönündeki engellenmiş hayaline bir adım yaklaştıracaktı.

Bu arada Prusya ve Avusturya, Rusya'nın başarıları karşısında huzursuzlanıyordu: Gözü doymaz, acımasız Büyük Friedrich, Rus müttefikinin çok fazla Osmanlı toprağı kazanabilecek olmasını kısıkanıyordu. Prusya ve Rusya'ya düşman Avusturya, gizlice Türklerle bir savunma anlaşması yapmıştı. Prusya Rusya'nın sadık bir müttefiki

olduğu için bir miktar bedel istiyordu; Avusturya Türkiye'ye hiç sadık olmadığı için ödül istiyordu. Ne derlerse desinler, Rusya ile Prusya, Polonya'daki denetimsiz kargaşaya özlemle bakıyordu. Avusturya'nın İmparatoriçe-Kraliçesi bu hırsızlığa karşı direniyordu ama Büyük Friedrich'in dediği gibi, "ağlaya ağlaya almıştı." Etkili, çıtkırlıdım ve kendi kendine zarar veren Polonya, bu emperyal soyguncuların kendi pahalı savaşlarını karşılamak, açgözlülüklerini doyumak ve birbirlerine karşı kıskançlıklarını ortadan kaldırmak için istedikleri şeyi çalabilecekleri kilitlenmemiş bir banka gibiydi. Avusturya, Prusya ve Rusya, Polonya'nın ilk bölünmesini müzakere ediyor, Katerina'yı Türkiye'ye yönelik taleplerini tatbik etmekte serbest bırakıyordu.

Polonya'nın bölünmesi neredeyse kabul edilmişken Türkiye'nin geleneksel müttefiki İsveç, partiyi mahvetmeye geldi. Rusya, yıllar boyunca İsveç'in Fransa ve Rusya tarafları arasında bölünmüş sınırlı bir monarşi olarak kalmasını sağlama almak için rüşvet olarak milyonlarca ruble harcamıştı. Ama Ağustos 1772'de İsveç'in yeni genç Kralı III. Gustaf, bir darbeye mutlakiyeti yeniden canlandırdı. Türkleri savaşa devam etmeye cesaretlendirdi. Fokşan'da Orlov, Türklerin Kırım'ın bağımsızlığı talebine karşı uzlaşmazlığından bıkmıştı. Orlov, diplomasinin karmaşıklığını, Türk görgü kurallarının inceliklerini ya da sabahlığıyla kanepede esneyen Potemkin'in varlığını dikkate almaksızın, konferansı mahveden Türklere bir ultiaton verdi. Bunu gören Türkler çekip gitti.

Orlov'un aklında başka şeyler vardı: Sarayda kriz çıkmıştı. 23 Ağustos'ta ansızın, emirleri beklemeden konferansı terk etti ve atlarının götürebileceği kadar hızla Petersburg'a gitti. Potemkin, Orlov dörttnala oradan ayrılırken hâlâ kanepede uzanıyorduydu, her zamankinden de daha derin düşüncelere dalmış olmalıydı.

Grigori Orlov, imparatoriçenin emriyle St. Petersburg kapılarında durduruldu. Karantina gerekçesiyle yakındaki Gatçina malikânesine gitmesi emrediliyordu.

Daha birkaç gün önce 30 Ağustos'ta Atlı Muhafızlar'ın yakışıklı, yirmi sekiz yaşındaki teğmeni Aleksandr Vasilçikov, resmen imparatoriçenin başyaverliğine atanmış ve Kışlık Saray'a taşınmıştı. Saray

mensupları onların bir aydır sevgili olduğunu biliyordu. Nikita Panin'in ısrarlı ricasıyla Vasilçikov'la tanışan Katerina onu yakından izlemişti.

Çarskoye Selo'da, imparatoriçenin arabasına eşlik ederken Katerina ona üzerinde "Korumaların iyi davranışları için" yazan altın bir enfiye kutusu hediye etti, bir nöbet görevi için sıra dışı bir armağandı. 1 Ağustos'ta, oda nedimliğine atandı.⁴⁷

Katerina, Grigori Orlov'un Fokşan'dan yola çıktığını duyduğunda telaşlandığı kadar kızmıştı çünkü zaten yalpalayan görüşmeleri terk etmesi, aşk hayatını Avrupa'nın kabinelerinin bakışlarına maruz bırakmıştı. Gerçekten de yabancı büyükelçilerin kafası karışmıştı: Orlov'un Katerina'nın hayat arkadaşı olduğunu sanıyorlardı. Paninler ile şimdi Çernişev kardeşlerle müttefik olan Orlovlar arasındaki dengeye alışıklardı. Orlovların düşüşte, Paninlerin yükselişte olmasının dışında Vasilçikov'un gelişinin siyasi etkilerini kimse bilmiyordu.

Orlov'la Katerina iki yıldır ayırdı; nedenini tam olarak bilmiyoruz. Şimdi Katerina kırk yaşında, o otuz sekiz yaşındaydı: Belki ikisi de daha genç sevgililer istiyordu. Orlov hiçbir zaman onun entelektüel ilgisini gerçekten paylaşmamıştı. Katerina siyasi açıdan ona güveniyordu, birlikte çok şey yaşamışlardı: Bir oğul paylaşmışlardı. Ama Orlov'un entelektüel sınırları vardı; daha sonra Paris'te onu tanıyan Diderot, onun "sürekli kaynayan ama hiçbir pişirmeyen bir sıcak su kazanı gibi" olduğunu düşünüyordu. Belki de Potemkin'in arkadaşlığı Orlov'un kolay güvenilirliğini Katerina için daha az cazip hale getirmişti. Ama onun yerine neden Potemkin'i seçmediği bir gizem. Belki de Orlov ve ailesine yıllarca borcunu ödedikten sonra Potemkin'in baskın ve uçuk kişiliğine henüz hazır değildi. Daha sonra, onu hemen çağırmadığına pişman olacaktı.

Orlov'un güneye gitmek üzere yola çıktığı o gün, Katerina daha sonra Potemkin'e birisinin kendisine Orlov'un ihanetlerinin boyutlarını anlattığını söyledi. Katerina o zaman Orlov'un "ilk sıkılan o olmasaydı sonsuza kadar kalacağını" itiraf etmişti. Bu çoğunlukla doğru kabul ediliyordu ama Katerina yıllardır en azından onun küçük suçlarından kuşkuluyor olmalıydı. Doymak bilmez cinsel iştahı büyükelçiler tarafından iyi biliniyordu. "Ona her şey uyar." diye iddia ediyordu Durand. "Yemek yer gibi seviyor: Bir Kalmık ya da bir Fin kızla, sarayın en güzel kızıymışçasına mutlu oluyor. O böyle

bir hayvan.” Gerçek nedeni ne olursa olsun, imparatoriçe “ona artık güvenemeyeceğine” karar vermişti.⁴⁸

Katerina Orlov’la, aşkta rehberi olacak cömert bir anlaşma yaptı: Bir yıl için yüz elli bin ruble, evini kurmak için yüz bin ruble ve o zaman inşaat halinde olan neoklasik bir mermer saray, on bin serf, pek çok değerli şey ve ayrıcalık –ve biri günlük, diğeri özel olaylarda kullanılmak üzere iki gümüş yemek takımı– aldı.⁴⁹ 1763’te, Maria Theresia’nın kocası Kutsal Roma İmparatoru I. Franz, ona Kutsal Roma İmparatoru prensi unvanı bahşetti. Prens ya da Rusça *kniaz*, Rusya’da sadece eski kraliyet ailelerinin soyundan gelenler arasında mevcuttu.⁵⁰ 18. yüzyıl çarları birisini prens yapmak istediklerinde, Kutsal Roma İmparatoru’ndan onu imparatorluk prensi yapmasını istiyordu. Şimdi Katerina eski sevgilisinin bu unvanı kullanmasına izin veriyordu.

Mayıs 1773’te Prens Orlov, saraya dönüp resmî görevlerine başlar-ken Vasilçikov’un gözdeliği sürüyordu; Potemkin de geleceği belirsiz halde sabırsızca beklemeye bırakılmıştı.⁵⁰

Savaşa dönen Potemkin, hayal kırıklığına uğramış olmalıydı. En azından Katerina onu 21 Nisan 1773’te korgeneralliğe terfi ettirmişti. Eski kadro bu durumu kıskanıyordu. “Potemkin’in terfisini kabullenmek benim için çok zor.” diye yazmıştı Simon Vorontsov kardeşine.⁵¹ “O Muhafızlar’da teğmenken ben albaydım ve o kesinlikle benden daha az hizmet etti...”⁵² Vorontsov sefer sona erdiği anda istifa etmeye karar verdi. Bu moral bozucu, ters giden seferle ilgili bir tükenmişlik ve isteksizlik duygusu vardı, Rumyantsev’in zaferlerinin mimarı askerlerinde bile. Bir müzakere girişimi daha oldu, bu kez Bükreş’teydi. Ama artık çok geçti.

Bir kez daha Rumyantsev’in artık sadece otuz beş bin kişi kalan yorgun ordusu Tuna Nehri’nin karşısındaki inatçı Silistre Kalesi’nde konuşlandı. Potemkin “ağır kış koşullarında Tuna’ya yürüyerek seferi başlatan Potemkin oldu.” diye bildirdi feldmareşal “ve yedek birlikleriyle nehrin karşı kıyısına baskınlar düzenledi. Ordu, Tuna geçiş noktasına

Büyük Petro, gözdesi Menşikov’u prens yapmıştı ama bu bir istisnaydı. 1796 yılından sonra İmparator Pavel ve halefleri, kendileri için o kadar rastgele prens yaratmaya başlamıştı ki sonunda bu unvanın saygınlığı azalmıştı.

geldiğinde ve çok fazla adamı ve ağır silahı olan düşman karşı kıyıda Gurabalski tepelerinde konuşlandığında,” diye devam etti Rummyantsev, Potemkin “teknelerle nehri geçen ve güçlerini düşmana karşı karaya çıkartan ilk kişiydi.” Yeni korgeneral 7 Haziran’da Osmanlı kampını ele geçirdi. Öte yandan Potemkin şimdiden geleceği parlak olarak mimlenmişti: Bir başka general Prens Yuri Dolgoruki, bu her yerde mevcut kabilenin bir başka üyesi, “korkak” Potemkin’in nehir geçişleri sırasında “düzeni hiç koruyamadığını” ve Rummyantsev’in ona sadece “saraydaki bağlantıları” yüzünden saygı gösterdiğini iddia ediyordu. Ancak Dolgoruki’nin anıları güvenilmezliğiyle tanınıyor. Titiz Rummyantsev –ve diğer subayları– Potemkin’i takdir ediyor ve beğeniyordu ve bu, sefer sırasında çok önem arz ediyordu.⁵³

Silistre’nin “çok güçlü” garnizonu Potemkin’e karşı kuvvetli bir çıkış harekâtı yaptı. 12 Haziran’da, Rummyantsev’e göre, Silistre’nin çok uzağında olmayan bir yerde bir başka saldırıyı püskürttü, düşmanın toplarını aldı. Rummyantsev’in güçleri Silistre’nin tanıdık surlarına yaklaştı. 18 Haziran’da, Korgeneral Potemkin, “öncü birliklerin komutanı olarak çok büyük zorlukların ve tehlikelerin üstesinden geldi ve kentin önündeki istihkâmlardan düşmanı kovaladı.” 7 Temmuz’da, yedi bin süvariden oluşan Türk birliğini yenilgiye uğrattı. Vasilçikov’un kollarında bile, aslında özellikle değerli ama sıkıcı arkadaşlığında Katerina Potemkin’i unutmamıştı: Haziranda Voltaire’e Tuna’daki saldırıyı anlatırken ilk kez Potemkin’in adını anmıştı. Onu özlüyordu.⁵⁴

Yaz sonbahara dönerken Potemkin, Silistre’nin karşısındaki adada top bataryaları yapımını denetliyordu. Hava kötüleşiyordu; Türkler Silistre’den vazgeçmeyeceklerinin her türlü işaretini veriyordu. Havanın sertliğinden ve düşmanın ani hücumlarından azap çeken Potemkin, “kenti bombalayıp korku salmak ve hasar vermek için gereken bütün eylemleri yaptı.”⁵⁵ Ruslar surlardan içeri sızdığında, Türkler sokak sokak, ev ev çatışyordu. Potemkin’in bataryaları kaleyi bombalamak üzere geri dönmüştü.

Bu gergin ve rahatsız anda bir imparatorluk ulağı, Rummyantsev’in kampına Potemkin için bir mektup getirdi. 4 Aralık tarihli mektup her şeyi anlatıyordu:

Bayım! Korgeneral ve Şövalye, herhâlde Silistre'yi seyretmeye o kadar dalmışsınız ki mektupları okumaya zamanınız yoktur. Bombardımanın başarılı olup olmadığını henüz öğrenmemiş olsam da bütün eylemlerinizi bana olan arzunuzdan ve sevgili anavatanımıza hizmet için yaptığınızı biliyorum.

Ama ben kendi adıma hevesli, cesur, akıllı ve yetenekli insanları korumaya çok istekli olduğum için size tehlikelere atılmamanız için yalvarıyorum. Bu mektubu okuduğunuzda, bunu neden yazdığımı kendinize sorabilirsiniz. Yanıtım şöyle olacaktır: Bu mektubu sizi düşünme şeklimle ilgili bir kanıtınız olsun diye yazdım çünkü ben her zaman sizin iyiliğinizi istedim,

Katerina.⁵⁶

Silistre'nin altında karanlığa gömülü kampının pis, dondurucu ve tehlikeli kederinde bu mektup, ona Olimpos Dağı'ndan bir mesaj gibi görünmüş olmalıydı; ki gerçekten de öyleydi. Mektup, aceleyle yazılmış tutkulu bir aşk mektubu gibi değildi. Bilakis mağrur, ihtiyatlı ve dikkatle yazılmış, çok şey söylerken hiçbir şey söylemeyen bir bildiriydi. Potemkin'i başkente davet etmiyordu ama halk arasında "yeşil ışık" olarak bilinen şey değilse de belli ki bir davetti. İnsanda, Potemkin'in Katerina'nın kendisini "düşünme şekli" bildiği -Katerina'nın kendisini on yılı aşkın süredir seven bu adama çoktan âşık olduğu- şüphesi uyandırıyor. Zaten mektuplaşıyorlardı; bu yüzden Katerina, Potemkin'in kendisinin bütün mektuplarına yanıt verme zahmetine girmediğini ima ediyordu. İmparatoriçenin mektupları göz ardı etmesindeki kaprisli umursamazlık, Katerina'yı sarmalayan dalkavukça hayranlık düşünöldüğünde, onu çok daha çekici hale getiriyor olmalıydı. Heyecanlı Potemkin bunu uzun zamandır beklediği Petersburg daveti olarak algılamıştı.

Dahası Katerina'nın Potemkin'in hayatıyla ilgili korkusu yersiz değildi. Rumyantsev'in şimdi ordusunu Silistre'deki karmakarışık operasyonlarından çıkartıp güvenli bir şekilde Tuna Nehri'nin karşısına geçirmesi gerekiyordu. Potemkin'e bu operasyondaki en tehlikeli görevin onuru verilmişti: "Esas bölüm nehri yeniden aştığında," diye anımsıyordu Rumyantsev, "bunu yapacak en son kişi oydu çünkü düşmanın kıyısındaki güçlerimizi koruyordu."⁵⁷ Yine de, Potemkin'in başkente ulaşmak için acele ettiğini söylemek muhtemelen hafif kalırdı.

Potemkin'in Simon Vorontsov ve Yuri Dolgoruki gibi eleştirmenleri, çoğunlukla onu ölümünden sonra suçlamanın moda olduğu zamanlarda yazarak, onun beceriksiz ve korkak olduğunu iddia etmişler.⁵⁸ Ancak, gördüğümüz gibi Feldmareşaller Golitsin ve Rumyantsev, o yükselmeden çok önce başarılarını övmüş, diğer subaylar da Silistre'ye kadar arkadaşlarına onun gözü pekliğini yazmıştı. Rumyantsev'in raporu Potemkin'i, "Cesareti ve yeteneğiyle Rus ordularının... şanını yücelten komutanlardan biri." olarak betimliyordu. Hangisi doğrudu?

Rumyantsev'in Katerina'ya gönderdiği övgü dolu rapor, Potemkin'in 1775'teki yükselişinden sonra yazılmıştı ve bu yüzden onun başarılarını abartmak zorundaydı; öte yandan Rumyantsev yalan söyleyecek bir adam da değildi. Yani Potemkin Birinci Rus-Türk Savaşı'nda kahramanca çarpışmış ve adını duyurmuştu.

Ordu kışlık karargâhına gider gitmez Potemkin de St. Petersburg'a koştu. Saray entrikalarının çoğu gözlemcisi, onun sabırsızlığını fark etmiş, bundan şüphelenmiş, konuyu masaya yatırmış ve birbirlerini sorgulamışlardı: "Acelesi ne?"⁵⁹

DÜNYANIN EN MUTLU ERKEĞİ

Güzel gözlerinin tutsağımı ama yine de seni sevdiğimi söylemeye
korkuyorum.

G. A. Potemkin'den II. Katerina'ya, Şubat/Mart 1774

Bu akıllı adam eğlenceli olduğu kadar şeytanın teki.

II. Katerina'nın G. A. Potemkin'le ilgili sözleri

Grigori Aleksandroviç'in [Potemkin] geldiği anda çok şey değişti!

Kontes Yekaterina Rummyantseva'dan Kont Pyotr Rummyantsev'e,

20 Mart 1774

Korgeneral Grigori Potemkin, 1774 yılının Ocak ayında St. Petersburg'a geldi ve coşkuyla karışıklık içindeki bir saraya girdi; şüphesiz Katerina'nın yatağına ve hükûmetine davet edilmeyi bekliyordu. Eğer öyleyse, hayal kırıklığına uğrayacaktı.

General, eniştesi Nikolay Samoylov'un evinin bahçesindeki bir kulübeye yerleşti¹ ve sonra kendisini imparatoriçeye takdim etmeye gitti. Katerina ona kendisini kuşatan felaketlerden ve entrikalardan söz etmiş miydi? Potemkin'den sabırlı olmasını rica etmiş miydi? Potemkin beklentiyle o kadar zayıf düşmüştü ki sabretmek zor geliyordu. Çocukluğundan beri komutanlığın kaderi olduğuna inanıyordu ve Muhafızlar'a katıldığından beri imparatoriçeye âşıktı. Baştan aşağı dürtü ve tutku doluydu ama biraz beklemeyi öğrenmişti. Sık sık saraya geliyor ve Katerina'yı güldürüyordu. Saray mensupları Potemkin'in ansızın yükseldiğini biliyordu. Bir gün, Kışlık Saray'da üst kata çıkarken aşağı inen Prens Orlov'la karşılaştı. "Haber var mı?" diye sordu Potemkin, Orlov'a. "Hayır." diye yanıtladı Orlov, "Benim aşağı iniyor, senin yukarı çıkıyor olman dışında." Ama hiçbir şey olmadı; en azından herkesin içinde. Günler haftalara dönüyordu. Beklemek

Potemkin'in yaradılışındaki birisi için acı vericiydi. Katerina kişisel ve siyasi olarak karmaşık ve hassas bir durumdaydı; bu yüzden yavaş ve ihtiyatlı ilerliyordu. Vasilçikov resmî sevgilisi olmaya devam ediyordu; hâlâ saraydaki dairelerinde kalıyor ve muhtemelen Katerina'nın yatağını paylaşıyordu. Ancak, Vasilçikov kendisini acımasızca sıkıcı bulan Katerina için hayal kırıklığına uğratan bir arkadaştı. Sıkıntı mutsuzluk, ardından küçümseme getirdi. "Okşamaları beni sadece ağlatıyordu." demişti Potemkin'e sonradan.²

Potemkin'in sabırsızlığı giderek büyüyordu: Katerina ona cesaretlendirici mektuplar göndermiş ve onu çağırmişti. Potemkin de mümkün olduğu kadar çabuk gelmişti. On iki sadık yıl boyunca bu anı beklemişti. Katerina onun ne kadar zeki ve yetenekli olduğunu biliyordu: Neden ona yardım etmesine izin vermiyordu? Potemkin'in ona karşı duyguları olduğu gibi o da Potemkin'e karşı duyguları olduğunu itiraf etmişti. Neden Vasilçikov'u başından savmıyordu?

Hâlâ bir şey olmuyordu. Davetlerinin anlamıyla ilgili Katerina'yla yüzleşti. Şuna benzer bir yanıt aldı: "*Calme-toi*" (sakin ol). Söylediklerin üzerinde düşünceğim ve ben sana kararımı bildirene kadar bekleyeceksin."³ Katerina belki de onun öncelikle kendi siyasi durumunun karışıklıklarının üstesinden gelmesini istiyordu, belki onu bekletiyor, ilişkilerinin olgunlaşmasını umuyordu. Hiç kimse özenli bir hazırlığın yararlarına Katerina kadar inanamazdı. Çok büyük olasılıkla, sadece onun konuyu zorlamasını istiyordu çünkü onun zekâsı ve sevgisi kadar korkusuz kendine güvenine de ihtiyacı vardı. Potemkin Katerina'nın neden şimdi ona ihtiyacı olduğunu çabuk öğrendi; aslında zaten çoğunu biliyor olmalıydı. Ama imparatoriçe ve arkadaşları tarafından bilgilendirildiğinde, Katerina'nın iktidara geldiğinden beri –siyasi, askerî ve duygusal olarak– karşılaştığı en ağır krizlerinden biriyle uğraştığını fark etmiş olmalıydı. Her şey, birkaç ay önce Yayık Kazaklarının topraklarında başlamıştı.

17 Eylül 1773'te, Moskova'nın binlerce verst güneydoğusunda, Petersburg'dan başka bir dünyadaki Yayık Kazaklarının karargâhı Yaiksk'te karizmatik bir Don Kazak'ı, coşkulu bir Kazak, Kalmık ve Tatar kalabalığının önüne çıktı ve kendisinin İmparator III. Petro olduğunu ve öldürülmediğini, onları kötü Katerina'ya karşı ayaklandırmaya

geldiğini ilan etti. Katerina'ya, "Alman, Şeytan'ın Kızı." diyordu. Bu *soi-disant* "imparator", aslında siyah keçisakallı ve kahverengi saçlı, sıska, esmer bir asker kaçağı olan Yemelyan Pugaçev'di. III. Petro'ya benzemiyordu bile. Ama bunun bir önemi yoktu çünkü bu ücra yerlerde yaşayan kimse gerçeğini tanıyamazdı: 1740 civarında doğan Pugaçev (Potemkin'le hemen hemen aynı yaşıydı), Yedi Yıl Savaşları'na ve Bender Kuşatması'na katılmıştı. Devlete kin besliyordu ve tutuklanıp kaçmıştı.

Herkese her şeyi vadediyordu: O "tatlı dilli, merhametli, yumuşak kalpli Rus Çarı'ydı." Bu basit öfkeli insanları kutsanmış hükümdarlarından bekledikleri izi taşıdığına inandırmak için bedenindeki "Çar izleri"ni göstermişti bile. Onlara "topraklar, sular, ormanlar, evler, otlar, nehirler, balıklar, ekmek..." ve aklına gelebilecek her şeyi vadetti.

Bu aşırı cömert siyasi manifestonun, onu dinleyenlerin çoğu –ama özellikle de Yayık Kazakları– için karşı konulmaz olduğu ortaya çıktı. Kazaklar; Tatar ve Slav kanı taşıyan melez özgür erkekler, dışlanmışlar, kaçak suçlular, firari serfler, dinî muhalifler, firariler ve haydutlardan oluşan savaştı topluluklar, yani Hostlardı; sınır bölgelerine kaçıp silahlı çeteler kurmuşlardı. At yetiştirmenin dışında temel geçim kaynakları yağmacılıktı. Her Host –Don, Yayık, Zaporojya ve Polonyalı ve Sibiryalı kardeşleri– kendi kültürünü yaratmıştı ama genelde savaş dönemlerinde bir ataman seçen ilkel sınır demokrasileri olarak örgütlenmişlerdi.

Yüzyıllar boyunca, orta yolu bulmuşlar; Polonya, Litvanya ya da İsveç'le Moskova'ya karşı, Rusya'yla Kırım hanlarına ya da sultanlara karşı ittifaklar yapmışlardı. 18. yüzyılda Türkler kadar Rusları da soymaya devam ediyorlardı ama sınır Muhafızları ve hafif süvariler olarak Rusya'ya yarar sağlıyorlardı. Öte yandan Rus devletiyle Kazaklar arasındaki gerilim büyüyordu. Kazaklar kendi dertleriyle ilgileniyordu; talim disiplinine sahip düzenli orduya dâhil edilmekten ve sakallarını kesmek zorunda kalmaktan kaygılanıyorlardı. Yayık Kazakları özellikle balıkçılık haklarıyla ilgili son anlaşmazlıklardan endişe duyuyordu. Daha bir yıl önce yaşanan bir isyan, sert bir şekilde bastırılmıştı. Ama dahası vardı: Birinci Rus-Türk Savaşı beşinci yılına girmişti; bu çerçevede adam ve para maliyeti özellikle köylülere yansıyor. Bu insanlar kendi pasaklı "III. Petro"larına inanmak istiyordu.

Pugaçev bu barut fıçısını ateşledi. Rusya’da, “taht talipçiliği” (preten-derism) geleneği hâlâ güçlüydü. 17. yüzyıldaki “Karışıklık Dönemi”nde, Dümece Dimitri Moskova’da saltanat bile sürdü. Çarların çok güçlü, çok iyi olduğu ve sıradan halkın onlara Tanrı’nın elinin değdiğine inandığı uçsuz bucaksız ilkel bir ülkede, insanların arasında dolaşan ve sonra onları kurtarmak için ortaya çıkan İsa gibi bir hükümdar imgesi, Rus folklorunun güçlü bir öğesiydi.’ Bu snaldığı kadar kadar tuhaf değildi: İngiltere de, 1490’da York Dükü Richard, katledilen “Kuledeki Prensler”den biri olduğunu iddia eden Perkin Warbeck gibi taht taliplerinden payını almıştı.

Taht talipçiliği, sınır bölgelerinde yaşayan belirli başına buyruklar, asker kaçakları, Eski İnananlar –kısa bir süre önce ölmüş ya da tahttan indirilmiş bir çar olduklarını iddia eden dışlanmışlar– için tarihsel bir uğraşı haline gelmişti. Söz konusu gerçek çarın, kötü soylular ya da yabancılar onu devirmeseydi halkı kurtarabileceği yönündeki yanılsamanın sürdürülebilmesi için yeterince kısa saltanat sürmüş olması gerekiyordu. Bu III. Petro’yu mükemmel bir aday yapıyordu. Katerina’nın saltanatının sonuna kadar yirmi dört sahte Petro çıkmıştı ama hiçbirisi Pugaçev’in başarısını yakalayamadı.

Bir diğer başarılı sahtekâr da, bugün Yugoslavya’da bulunan Karadağ’dan Dümece III. Petro idi. 1769’daki savaşın başında, donanma Balkan Ortodoksluğunu Türklere karşı ayaklandırmaya çabalarken, Katerina Aleksey Orlov’a uzak Balkan toprağı Karadağ’a bir elçi göndermesi için talimat verdi; Karadağ, III. Petro olduğunu iddia ederek savaşçı kabileleri birleştiren “Küçük Stephen” adlı, muhtemelen İtalyan eski bir şifacı tarafından yönetiliyordu. Elçi, (daha sonra Potemkin’in askerliğini eleştiren) Prens Yuri Dolgoruki, bu Karadağlı III. Petro’nun, bu tiz sesli, beyaz ipek tunikli ve kırmızı şapkalı, kıvrıkcık saçlı otuzluğun, 1766 yılından beri iktidarda olduğunu öğrenince hayrete düştü. Dolgoruki şarlatanı ifşa etti. Ama Karadağ’ı kontrol altına alamayınca, bir Rus subayın saygın üniformasını giydirerek onu tekrar tahta çı-

İmparator I. Aleksandr 1825’te öldüğünde, uçsuz bucaksız Rus topraklarında dolaşan bir keşişe dönüştüğüne inanılıyordu.

kardı, Küçük Stephen, katledilene kadar Karadağ'ı beş yıl daha yönetti. Aslında, Karadağ'ın en iyi hükümdarlarından biriydi.⁴

Pugaçev kendini imparator ilan ettikten bir gün sonra, kurnaz fırsatçılığının ona kazandırdığı üç yüz yandaş, devlet kalelerine saldırmaya başladı. Ordusu büyüyordu. Bu sözde kaleler aslında ahşap çitlerle çevrili ve güvenilmez Kazaklar, hoşnutsuz köylüler ve küçük, sakin asker garnizonlarıyla dolu köylerdi. Ele geçirilmeleri zor değildi. Birkaç hafta içinde, güneydoğu sınır bölgeleri neredeyse gerçekten alev alevdi.⁵

"III. Petro", 5 Ekim'de yerel başkent Orenburg önlerine geldi: Artık üç bin kişilik ordusu ve yirmiden fazla topuyla soyluların ve yetkililerin cesetlerini düşmüş kalelerinin önünde ya da yanan malikânelerinin dışında, genellikle başsız, elsiz ve bacaksız bir halde asılı bırakıyordu. Tecavüz edilen kadınlar dövülerek öldürülüyordu; erkekler sıklıkla baş aşağı asılıyordu. Şişman bir subayın canlı canlı derisi yüzülüp içi doldurulurken isyancılar adamın yağlarını kesip yaralarına sürüyordu. Subayın karısı paramparça edildi ve kızı teselli olarak "Amparator"un haremine alındı ama daha sonra bu ayrıcalıklı yerini kıskanan Kazaklar tarafından öldürüldü.

6 Kasım'da "Amparator Petro Fadariviç", Orenburg dışındaki Berda'da bulunan karargâhında bir Harp Kurulu kurdu. Çok geçmeden altın işlemeli bir kaftan ve kürk şapka giydi, göğsü madalyalarla kaplıydı ve yandaşları "Kont Panin" ve "Kont Vorontsov" olarak biliniyordu. Manifestolarını Rusça, Almanca, Fransızca, Arapça ve Türk dillerinde yazan kâtipleri, adamları arasında düzeni sağlayan yargıçları, farklı ordularını yöneten komutanları, toplarını ateşleyen firarileri vardı. Atlı ordusunun dehşet verici, garip ve barbarca bir görünüşü olmalıydı: Çoğunluğu mızraklar, tırpanlar, ok ve yaylar kuşanmış köylüler, Kazak ve Türk atlılarından oluşuyordu.

Haberler ekim ortasında St. Petersburg'daki "Şeytan'ın Kızı"na ulaştığında, Katerina bunu küçük bir Kazak isyanı sanarak bastırması için General Vasili Kar'ı gönderdi. Kasım başında, Kar birden yirmi beş bin kişiye ulaşan öfkeli bir sürü tarafından bozguna uğratıldı ve utanç içinde Moskova'ya kaçtı.

Bu ilk başarılar, Pugaçev'e ihtiyacı olan nüfuzu sağladı. Zorbarları kentleri alırken o çanlar çalan, ikona taşıyan rahiplerden oluşan

karşılama kurulları tarafından kabul ediliyordu ve kent halkı “III. Petro ve Grandük Pavel’e (Katerina’ya değil elbette) dualar ediyordu.

“Pugaçev, komutan evinin taşlığında bir koltuğa kurulmuştu.” diye yazmıştı Puşkin araştırmalarına ve tanıklarla konuşmalara dayanan *Yüzbaşının Kızı* hikâyesinde. “Sırma işlemeli bir Kazak kaftanı vardı sırtında. Sırma püsküllü, uzun, samur külahını kaşlarının üstüne yıkmıştı... Kazak ileri gelenleri almıştı çevresini... Alanda kaşla göz arasında bir darağacı kuruluverdi.”⁶ Bazen, altmış soylunun bir arada asıldığı oluyordu. Öldürülen soylu başına yüz ruble ve yakılan on malikâne başına “general” unvanı ödülleri vadedildiği söyleniyor.

Daha sonra “İmparator” yerel valinin evinde yemek yiyor, kendisine çoğu zaman korku içindeki dul eşi ve kızları eşlik ediyordu; vali muhtemelen dışarıda asılmış oluyordu. Hanımefendiler ya asılıyor ya da özel zevki için çete reisine bahşediliyordu. Halkın arasında hükümdar olarak selamlanırken imparatorun akşam yemekleri gayriresmî Kazak şölenleri oluyordu. Daha fazla adam bulduktan, toplara el koyduktan ve yerel hazineyi çaldıktan sonra, tekrar çalan çanlara ve dualara gidiyordu.⁷ Pugaçev, aralık başında güneyin bütün hoşnutsuzlarıyla –Kazaklar, Tatarlar, Başkırtlar, Kırgızlar ve Kalmıklarla– dolu, artık otuz bine yaklaşan ordusuyla Samara ve Orenburg kentleriyle birlikte Başkırdistan’daki Ufa’yı kuşattı.

Pugaçev şimdiden hatalar yapıyordu; söz gelimi gözde metresiyle evliliği, eğer gerçekten yaşıyor olsaydı St. Petersburg’da belirli bir “Şeytan’ın Kızı”yla evli olacak olan bir imparatorun davranışı olamazdı pek. Yine de, aralık gelirken birdenbire onun Rus İmparatorluğu’na gerçek bir tehdit oluşturduğu belli oldu.

Katerina’nın Potemkin’e mektubu tesadüfi olmaktan uzaktı. Pugaçev’in Kar’a yöneldiği haberini aldığı anda ona yazmıştı. Bu küçük bir çalkantı değildi: Volga bölgesi örgütlü ve becerikli bir lider gibi görünen birisinin emrinde ayaklanıyordu. Potemkin için kalemi eline almadan beş gün önce, hem Panin’in hem de Potemkin’in arkadaşı olan etkili General Aleksandr Bibikov’u taht talibini bastırmaya göndermişti. Siyasi olarak, önde gelen partilere değil sadece kendisine bağlı ve askerî konularda tavsiyeler verebilecek birisine gereksinimi vardı. Kişisel olarak, artık sevdiği arkadaşını özlüyordu. Sanki çok

yakın olması mümkünken daima çok uzak olan tuhaf ilişkileri onca yıldır bu an için hazırlanmıştı.

Potemkin Katerina'ya gelmeye hazırlanırken isyan tek endişe verici sorun değildi. Bir başka gerçek taht talibi daha vardı; eve çok daha yakın ve çok daha tehlikeliydi: oğlu. 20 Eylül 1772'de, -Çareviç ve Katerina'nın saltanatına ve dolayısıyla hayatına yönelik tehdit olan- Grandük Pavel, on sekiz yaşına girmişti ve evlenmesine, kendi sarayını kurmasına ve önemli bir siyasi rol oynamasına izin verilmesini beklemek için her türlü nedeni varken Katerina onun reşit olduğunu kabul etmeyi daha fazla erteleyemezdi. Birincisi çok cazip değilse de olasıydı, ikincisi yapılabilirdi ama hiç uygun değildi ve üçüncüsü olanaksızdı. Katerina Pavel'i herhangi bir şekilde bir eş hükümdar yapmasının kendi devrilmesinin ilk adımı olmasından korkuyordu. Ne yapacağını düşünürken yeni bir komplo, Pavel'in onun zayıf noktası olduğunu kanıtladı.

Katerina'nın sorunları bir yıl önce Prens Orlov'u göndermesi ve devlet işlerine -ya da kalbine- hiçbir katkısı olmayan Vasilçikov'u bağrına basmasıyla başlamıştı. Orlov'un düşüşü, Pavel'in eğitmeni olarak iktidardan daha da büyük bir pay almayı bekleyen Nikita Panin'in zaferine işaret ediyor gibi görünüyordu. Ama güler yüzlü Prens Orlov'un Mayıs 1773'te "yurt dışı seyahati"nden dönüşüyle denge yeniden kuruldu. Haziranda konseye katıldı. Ailesiyle ilgili bağlayıcı bir karar aldırması olmalıydı çünkü Petersburg şimdi beş Orlov kardeşin birden zorlu varlığını hissediyordu.

Pavel'in reşit olmasıyla karşı karşıya kalan Katerina, Yelizaveta'nın kendisini bulması gibi, bir grandüşes aramaya başladı. O zaman da şimdi de imparatoriçe, Avusturya'yla ya da Prusya'yla doğrudan bağlantısı olmayan bir Alman prensesin çok uygun olacağına karar vermişti. Haziranda Pavel, Prenses Wilhelmina'yla, aile işi Hesseli-leri paralı askerler olarak kiralamak olan Hesse-Darmstadt Prensi'nin ikinci kızıyla ilgilendiğini belirtti. Wilhelmina 15 Ağustos'ta Ortodoks olduğunda, Pavel Rusya'nın hizmetindeki bir diplomat olan, Pavel'in Holstein Dükalığı'nın yerlisi Caspar von Saldern'den bütünüyle kötü olmayan bir teklif aldı. Pavel'i, anne ve oğul olarak Avusturyalı Maria Theresia ve Joseph gibi ülkeyi birlikte yönetmeleriyle ilgili bir plana adını koymaya ikna etti. Panin duyar duymaz bunu örtbas etmeye

çalıştı. Katerina komployu öğrendiğinde, Saldern'e o kadar kızdı ki "aşâğılık herifin bağlanıp oraya getirilmesini" istedi.⁸ Adam bir daha Rusya'ya dönmedi.⁹

Bütün bunlar –savaş, evlatla gerginlik, olası ihanet ve yaygın köylü isyanı– yetmiyormuş gibi, 28 Eylül 1773'te Petersburg'a tanınmış bir edebiyatçı geldi ve Katerina'yı kısa süreliğine teselli etti. İmparatoriçe onun *Encyclopaedia*'sına hayrandı ama Denis Diderot'nun ziyareti için daha uygunsuz bir zamanlama hayal bile edilemezdi. Fransız *philosophe*'ların bütün saçma yanılıgılarını barındıran bu Ansiklopedist'in Katerina'ya tüm imparatorlukta acil reformlar yapmasını tavsiye etmesi bekleniyordu. Kışlık Saray'dan birkaç yüz metre uzaklıktaki (Aziz İshak Katedrali yakınlarında bir plakette işaretlenmiş) bir evde kalırken, sohbetleriyle Katerina'nın Vasilçikov'la olan tekdüze hayatını renklendiriyordu.

Diderot, çok geçmeden Katerina'nın sinirini bozmaya başlasa da onun ziyareti Voltaire'in Büyük Friedrich'in yanındaki korkunç misafirliğiyle karşılaştırıldığında orta karar bir başarıydı. Katerina, onun Rusya'yı nasıl yönetmesi gerektiğini anlatırken dizlerini yumruklayarak morarttığını iddia etti.¹⁰ Hiç değilse Katerina'ya, yaşamı boyunca en sevgili mektup arkadaşı olacak dostu Frederich Melchior Grimm'i tanıştırmıştı.

Diderot'nun tek başarısı muhtemelen onu, Pugaçev henüz yapmadıysa, bu soyut reform programlarının Rusya'ya çok az yararı olacağına ikna etmektir: "Sadece kâğıt üzerinde çalışıyorsun..." dedi Katerina, "ben zavallı imparatoriçe ise insan derisi üzerinde çalışıyorum."¹¹ Katerina, Diderot'nun "Kleopatra'nın ayartmalarıyla Sezar'ın ruhuna" sahip olduğunu söyledi.¹²

29 Eylül'de Saldern Olayı ile sarsılan Pavel, on gün süren kutlamaların ardından Grandüşes Natalya'yla (kızlık soyadı Wilhelmina) evlendi. Kont Panin, dışişleri bakanı olarak kaldı ama Pavel'in eğitimlenliği görevini bırakmak zorunda kaldı, saraydaki odalarını kaybetti. Rütbeler Tablosu'nun en üst aşamasına yükseltilerek, otuz bin ruble verilerek ve dokuz bin can hediye edilerek avutuldu. Orlovları yatıştırmak için Katerina müttelikleri Zahar Çernişev'i feldmareşalliğe ve Harp Ku-

rulu başkanlığına terfi ettirdi. Bununla birlikte Saldern Olayı hepsine zarar vermişti: Katerina artık Panin'e güvenmiyordu ama onun Kuzey Sistemi'ne bağlı kalmıştı. Orlov'a artık saygı duymuyordu ama ailesi rejimin sütunlarından biriydi. Fokşan'daki aptalca davranışını bağışladı ama onu sevgilisi olarak geri almadı. Oğlu Pavel'i dar kafalı, sevimsiz ve sert buluyordu. Ona yönetimde asla güvenemezdi; ne var ki veli-ahttı. Vasilçikov'dan sıkılmıştı ama onu resmi gözde yaptı. Paninlerle Orlovlar arasındaki şiddetli rekabetin arasında kalan Katerina, daha önce hiç bu kadar yalnız olmamıştı.¹³

Bu riskli ikilem, Avrupa'daki imajına da zarar veriyordu. Büyük Friedrich, sade, erkeksiz bir sarayı yöneten o insan sevmez dâhi, özellikle tiksiniyordu: Burnundan soluyarak Orlov'un "düzmek dışında" bütün görevlerinden alındığını söylüyordu. Friedrich saraydaki belirsizliğin Panin'i ve onun Prusya'yla ittifakını tehdit edeceğini hissediyordu. "Amcıkla yarağın Avrupa'nın çıkarlarına karar vermesi," diye ilan etti Prusya Kralı, "berbat bir iş."¹⁴ Ama ocak sonunda, yeni gelen Potemkin hiçbir karar verememişti. Artık daha fazla bekleyemezdi. Katerina'yı zorlamaya karar verdi.

Potemkin artık dünyevi mutluluklarla ilgilenmediğini açıkladı: Kutsal emirler alacaktı. Hemen Samoylov'un kulübesinden ayrıldı, Büyük Petro tarafından kurulan, 18. yüzyıl Petersburg'unun dışındaki Aleksandr Nevski Manastırı'na çekildi ve bir keşiş gibi yaşamaya başladı; sakal bırakmıştı, oruç tutuyor, kitap okuyor, dua ediyor ve havalı bir şekilde ilahiler söylüyordu. Siyasi ve kişisel bir kargaşanın ortasında, başarının eşliğindeyken beklemenin belirsizliği, Potemkin'in manik yaratılışını bir çöküntüye götürecek güçte olsa da o kendini Ortodoks gizemciliğine vererek yatıştırmıştı. Gelgelelim oyunculuk yetenekleriyle doğuştan politikacıydı. Melodramatik invizası, Katerina üzerinde açık bir baskı oluşturdu; neredeyse "grevde"ydi, hakkını vermedikçe ona tavsiye vermeyi de destek olmayı da bırakmıştı. Yükselişini hızlandırmak için bunu onun ve imparatoriçenin birlikte ayarladığı öne sürülüyordu. Çift çok geçmeden önceden ayarlanmış numaralar yapabileceklerini gösterecekti ama bu olayda Potemkin'in davranışı eşit ölçüde sofuluk, depresyon ve oyun içeriyor gibi görünüyordu.¹⁵

Daha çok bir tarikatın siyasi kampanya merkezini andıran hücrenin oruçlar arasında geleni gideni boldu. Kapılardan arabaların biri giriyor, biri çıkıyordu; hizmetkârlar, saray mensupları ve saray hanımefendilerinin, özellikle de Kontes Bruce'un hışırdayan etekleri, bir operanın karakterleri gibi manastırın Barok sahnesinde içeri dışarı koşturuyor, notlar ve fısıltılı mesajlar taşıyordu.¹⁶ Öncelikle, her operada olduğu gibi bir şarkı vardı. Potemkin Katerina'ya bir şarkı yazdığını haber verdi. Bu şarkı, Potemkin'in tutkusunun tınısını –ama aynı zamanda o zamanki ve şimdiki aşk şarkılarının özelliği olan aşırı duygusallığı– taşıyordu. Yine de kendi durumunu çok kötü betimlemiyordu.

“Seni gördüğüm andan beri senden başka bir şey düşünemiyorum... Aman, aşkımı anlatamayacağım birini sevmek ne büyük eziyet! Asla benim olamayacak birini! Zalim tanrılar! Ona bu kadar güzelliği neden verdiniz? Ve onu neden bu kadar yücelttiniz? Neden alnıma onu, sadece onu sevmeyi yazdınız?”¹⁷ Potemkin Kontes Bruce'un imparatoriçeye, “acınası ve şiddetli tutkusunun onu nasıl umutsuzluğa sürüklediğini, bu üzücü durumda ıstırapının nesnesinden kaçmanın mantıklı geldiğini çünkü sadece görüntüsünün bile zaten dayanılmaz olan acılarını daha da şiddetlendirdiğini”¹⁸ söylemesini sağladı. “Ona olan sevgisi yüzünden dünyadan nefret etmeye başlamıştı; Katerina'nın guru okşanmıştı.”¹⁹

Katerina şöyle bir sözlü mesaj gönderdi: “Onu bu denli umutsuzluğa neyin sürükleyebileceğini anlamıyorum çünkü hiçbir zaman onun aleyhinde olmadım. Tersine, onu karşılamamdaki sıcaklığın bana olan bağlılığının can sıkıcı olmadığını göstermiş olduğunu sanıyorum.”²⁰ Bu yeterli değildi. Oruçlar, ilahiler, çöpçatan eteklerinin hışırtiları ve mesaj alışverişleri devam ediyordu. Kutsal keşişler bu dünyevi keşmekeş karşısında gözlerini deviriyor olmalıydı.

Katerina, söylenenlere göre, kararını verdi ve Potemkin'i geri getirmesi için Kontes Bruce'u –ironik bir şekilde Romyantsev'in küs olduğu kardeşini– gönderdi. Kontes bütün şıklığıyla bir saray faytonuna binerek manastıra geldi. Sakallı, keşiş kıyafetli ve basit hücresinde bir Azize Katerina ikonasının önüne kapanmış Potemkin'e götürüldü. Potemkin, Kontes içtenliğinden kuşkulanırsa diye, uzun bir süre dua etmeye ve ilahi okumaya devam etti. Sonunda Potemkin Katerina'nın

mesajını dinlemeye tenezzül etti. Sonra hızla tıraş oldu, yıkandı ve saraya dönmek üzere üniformasını giydi.

Katerina bu antrakt sırasında neler hissediyordu? Sonraki haftalarda, nihayet sevgili olduklarında, Katerina bu çok sevecen ve duygulu açıklamayla ordudan döndüğünden beri onu nasıl sevdiğini anlattı:

Sonra özel bir kahraman [*bogatir*] geldi: Bu kahraman yiğitliğiyle ve tavırlarıyla zaten bizim için çok değerliydi; onun gelişini duyan insanlar burada kalacağını konuşmaya başladı, gizlice ona yazıp bunu yapmasını istediğimizi bilmiyorlardı, gizli niyetimiz o geldiğinde düşüncesizce davranmamak, Kontes Bruce'un çoğu kişinin şüphelendiğini söylediği o beğeniyi, benim hissetmesini istediğim beğeniyi gerçekten hissedip hissetmediğini anlamaya çalışmaktı.²¹

İmparatoriçe kent dışındaki Çarskoye Selo'daydı. Potemkin oraya gitti, büyük olasılıkla yanında Kontes Bruce da vardı. Saray Günlüğü bize Potemkin'in 4 Şubat akşamı takdim edildiğini söylüyor: Dosdoğru Katerina'nın özel dairelerine alındı ve orada bir saat baş başa kaldılar. Katerina Sarayı'ndaki resmî bir yemeğe katıldığı 9 Şubat'ta adı tekrar geçiyor. Şubat'ta dört kere resmen birlikte yemek yediler ama birlikte daha fazla zaman geçirdiklerini tahmin edebiliriz: Katerina'nın Potemkin'e yazdığı ve o günlere yerleştirebildiğimiz birkaç tarihsiz not var.²² Birincisi "Mon ami" (arkadaşım) diye hitap ediyor ki bu artan bir yakınlığı gösteriyor ama annesinin sevgilisi olduğundan hâlihazırda Prens Orlov'dan nefret eden şaşkına dönmüş bir grandükle karşılaşmaması için onu uyarıyor.²³ Birkaç gün sonra yazılan ikinci notta, Potemkin "Mon cher ami"ye (sevgili arkadaşım) terfi ediyor. Şimdiden saray mensupları için uydurdukları lakapları kullanıyor: Golitsinlerden biri, "M. le Gros"tur –"Şişko"– ama daha önemlisi Potemkin'e "l'esprit" –"nükteci"– diyor.²⁴

Her an daha da yakınlaşıyorlardı. Ayın on dördünde, kentteki Kışlık Saray'a dönüldü. On beşinde, yirmi kişilik yemeğin konuklarının arasında hem Vasilçikov hem de Potemkin vardı. Potemkin sahneye hükmederken insan zavallı Vasilçikov'un ne kadar mutsuz olduğunu gözünün önüne getirebiliyor.

Potemkin ve imparatoriçe bu aralar aşk ilişkilerini cinsellikle tamamlamış olabiliirdi. Binlerce notta çok azı tarihli ama şüpheli bir şekilde 15 Şubat civarına yerleştirebileceğimiz bir tane var ve bu notta Katerina “l’esprit”yle *banyada*, Rus saunasında yapacağı görüşmeyi iptal ediyor ve gerekçesini de şöyle açıklıyor: “Bütün hanımlarım şu anda burada ve muhtemelen bir saat daha kalırlar.”²⁵ 18. yüzyılda, yabancıların hiç hoşuna gitmese de sıradan kadınlar ve erkekler *banyalarda* birlikte banyo yapıyordu ama Katerina bunu yapmıyordu. Bu Katerina’yla Potemkin’in *banyada* buluşmasından ilk söz edilişi ama gözde randevu mekânları olacaktı. Eğer ayın on beşinde mahrem *banyada* buluşuyorlarsa, çoktandır sevgili olmuş olmaları mümkün.

Ayın on sekizinde imparatoriçe, Opera Evi’nde bir Rus komedisini izledi ve sonra muhtemelen dairelerinde Potemkin’le buluştu. Sabaha kadar konuştular ya da seviştiler; bu disiplinli Cermen prensesi için son derece geç bir saat. Artan yoğunluğun ama aynı zamanda Katerina’nın ona teslimiyetini hissettiren bir notta, Katerina tatlı tatlı kaygılanıyor, “Sabrını zorladım... saatim durmuş ve zaman o kadar çabuk geçmiş ki bir saat bir dakika gibi geldi.”²⁶

“Sevgilim, dün söylediklerin ne kadar saçma...” diye yazıyordu o ilk günlerde. “Seninle geçirdiğim zamanlar o kadar şen ki. Birlikte dört saat geçirdik, can sıkıntım uçup gitti; senden ayrı kalmak istemiyorum. Sevgilim, dostum, seni çok seviyorum. Çok yakışıklısın, çok akıllısın, çok neşelisin, çok esprilisin; senin yanındayken dünya umurumda bile değil. Hiç olmadığım kadar mutlu oluyorum...”²⁷ İlk kez, Kışlık Saray’ın *banyasındaki* buluşmada yankılanan sıkı fıkı kahkahaları duyabiliyoruz. İkisi de zevkine düşküncü: Epikurosçu bir çiftti. “Sevgili dostum, bana kızmış olmandan korkuyorum. Kızmadıysan, çok iyi. Hemen yatak odama gel ve kanıtla.”²⁸

Vasilçikov hâlâ konuttaydı; en azından resmî olarak. Katerina’yla Potemkin ona “soupe à la glace” – “buzlu çorba” – lakabını takmıştı.²⁹ Potemkin’e değerli zamanını mutsuzluk içinde harcayacağına bir buçuk yıl önce başlamış olmalarını dilediğini o zaman söylemişti.³⁰ Ama Vasilçikov’un dairelerinde olması, her zaman deli gibi kıskanç olan Potemkin’i hâlâ sinirlendiriyordu. Anlaşılan öfkelenip çekip gitmişti çünkü birkaç gün sonraki bir mektupta Katerina geri dönmesi için ona dil döküyordu: “Kimseyi sevmeye zorlayamam... Benim huyumu ve

kalbimi biliyorsun, iyi ve kötü yanlarımı biliyorsun, seni nasıl davran-
cağını seçmekte özgür bırakıyorum... Kendine eziyet etmen aptallık...
Bir hiç uğruna sağlığını mahvediyorsun.”³¹

Vasilçikov hemen unutulmuştu ama o günler onun için çok acı verici olmalıydı. Katerina saygı duyamadığı insanlara karşı zalimdi ve onun sıradanlığından utandığı hissediliyordu. Vasilçikov hiçbir zaman Potemkin’in rolünü oynamayacağını farkındaydı; onun “konumu benimkinden çok farklıydı. Ben sadece bir tür kapatma ka-
dındım... Birisiyle görüşmeme ya da dışarı çıkmama nadiren izin veriliyordu. Bir şey istediğimde, hiç dikkate alınmıyordu... Azize Anna Nişanı’nı istediğimde, bunu imparatoriçeye söyledim ve ertesi gün cebimde otuz bin ruble buldum. Ağzımı hep böyle kapalı tuttum... Potemkin’e gelince, her istediğini alıyor... o küçük bey.”³²

“Küçük bey”, bahtı kara “Buzlu Çorba”nın masadan kaldırılma-
sında ısrar ediyordu. Vasilçikov Kışlık Saray’daki dairelerinden ay-
rıldı. Bu daireler Konsey Odası oldu çünkü Potemkin başka birisinin dairelerinde kalmayı reddetti. Onun için yeni odalar dekore edildi. Potemkin Samoylovların kulübesinden ayrılıp güvenilir Mabeyinci Yelagin’in yanına taşındı.³³

Şubat sonu geldiğinde ilişki, artık şehvetli bir flört ya da cinsel bir macera olmaktan çıkmıştı; çift kesinlikle ciddiye. Ayın yirmi yedisinde Potemkin, “Majestelerinin genel ve özel emir subayı” olarak atanmasını isteyecek kadar kendinden emindi. Birkaç tane başyaver vardı ve bunların çoğu sadece saray mensuplarından seçiliyordu. Ama bu olayda anlam açıktı. “Kimseye bir zararı olmaz.” diyerek Potemkince bir şaka yapmış da olabilirdi. İkisi de buna gülmüş olmalıydı. Onun gelişi Orlovlardan Paninlere, Maria Theresia ve Büyük Friedrich’ten III. George ve XVI. Louis’ye kadar herkesi kızdıırırdı. Bu, mevcut siyasi manzarayı ve nihai olarak Rusya’nın ülke dışındaki ittifaklarını değiştirirdi. Ne ki bunun önemi yoktu çünkü dokunaklı bir şekilde gerçek duygularını da eklemişti: “Dünyanın en mutlu erkeği olurum...”³⁴ Mektup diğer dilekçeler gibi taleplerden sorumlu Stekalov’a teslim edildi. Ama buna çok daha çabuk yanıt verildi.

“Korgeneral... talebinizin uygun olduğunu düşünüyorum,” diye yanıtladı Katerina ertesi gün resmi bir dil kullanarak, “bana ve Anavatan’a verdiğiniz hizmetler göz önünde bulundurulduğunda.” Resmi olarak

yazmak Potemkin'e özgü bir şeydi: "Ona âşık olmaya ve ilk adımları atmaya cüret eden tek gözdesi oydu." diye yazdı sarayın daha sonraki İsviçreli matematik öğretmeni ve dedikoducu ama güvenilir anıların yazarı. Katerina bu cesareti yanıtında övdü: "Başyaverliğe atanmanın yazılmasını emrettim. Senin bana güvenerek, talebini dolaylı yollar aramadan bana göndermene memnun olduğumu itiraf etmeliyim."³⁵ Potemkin işte o anda tarihin gölgelerinden fırlayıp yüzyılın en çok anlatılan ve tartışılan devlet adamı oldu.

İngiliz Elçisi Sir Robert Gunning, Londra'da, 4 Mart'ta, "Yeni bir sahne açıldı." diye bildirdi Kuzeyden Sorumlu Devlet Bakanı Suffolk Kontu'na; yeni başyaveri sarayda daha yeni seyretmiş ve "Bu saltanatın başlangıcından beri ortaya çıkanlardan daha fazla dikkati hak ediyor." demişti. Bu, mektup çağı olduğu için, şimdi herkes Potemkin'le ilgili yazıyordu. Diplomatlar heyecanlıydı çünkü Gunning'in hemen gördüğü gibi, Potemkin hem Prens Orlov'dan hem de Vasilçikov'dan daha yetenekliydi. Resmi gözde olarak ortaya çıktıktan sadece birkaç gün sonra, saraya yakın olmayan yabancıların bile krallarına Potemkin'in imparatoriçeyi sevmeye ve ülkeyi yönetmesine yardım etmeye geldiğini haber vermesi ilginç. "Olaylar üzerinde hiçbir etkisi olmadığını ya da sevgilisinin güvenini kazanamadığını kabul edemeyecek kadar anlayışı kıt Bay Vasilçikov'un yerine," diye açıklıyordu Gunning, "bunların her ikisine de en üst düzeyde sahip görünen bir adam geliyor."³⁶ Prusya Büyükelçisi Kont von Solms Friedrich'e daha da fazlasını söylemişti: "Belli ki Potemkin... Rusya'nın en etkili insanı olacak. Gençliği, zekâsı ve olumlu özellikleri ona büyük önem kazandırıyor... Kısa süre sonra Prens Grigori Grigoreviç [Orlov] unutulacak ve Orlovların ailesi ortak standarda düşecek."³⁷

Rusya'nın başmüttefiki, iki yıl önce Vasilçikov'un gelişinde olduğundan çok daha tiksinti içindeydi. Solms tarafından enine boyuna bilgilendirilen Büyük Friedrich, kardeşi Prens Henry'ye yazdığı mektubunda-"General Patukin ya da Tapukin" diyerek- yeni gelenin adıyla dalga geçmişti ama onun iktidara yükselişinin "bizim işlerimize zararı dokunabilir." diye de eklemişti. Friedrich olarak, kadın düşmanı devlet adamlığıyla ilgili felsefi bir ilke türetmişti. "Kadın her zaman

kadındır ve bir dişi hükûmette amcığın düzgün aklın yönlendirdiği sağlam bir politikadan daha fazla etkisi vardır.”³⁸

Rus saray mensupları Potemkin’i dikkatle gözlemliyor, yeni gözdenin her hareketini, mücevherlerini ve dairelerinin dekorasyonunu bile kaydediyordu. Her ayrıntının onların bilmesi gereken önemli bir anlamı vardı. Solms şimdiden Potemkin’in gelişinin Paninleri rahatsız etmediğini görmüştü.³⁹ “Bu yeni aktörün, konumunu güçlendirebilirse rolünü çok büyük bir canlılıkla ve büyük değişikliklerle oynayacağını sanıyorum.”⁴⁰ diye yazmıştı General Petro Panin, Prens Aleksandr Kurakin’e 7 Mart’ta. Anlaşılan Paninler, Orlovların saygınlığını yok etmek için Potemkin’i kullanabileceklerini düşünüyordu.⁴¹ “Yeni başyaver herkesin yerine her zaman görevinin başında.” diye yazdı Kontes Sievers Katerina’nın üst düzey yetkililerinden birisi olan kocasına. “Onun sevimli ve alçak gönüllü olduğunu söylüyorlar.”⁴² Potemkin şimdiden Vasilçikov’un hiçbir zaman sahip olmadığı bir güce erişmişti. “Bir şey istediğinde, tatlım,” diyordu Kontes Rummyantseva ordunun başında olan kocası feldmareşale, “Potemkin’e sor.”⁴³

Katerina arkadaşı Grimm’e, Vasilçikov’dan kurtulup Potemkin’i bulmanın keyfini ilan etti: “İyi huylu ama son derece sıkıcı bir kişiden ayrıldım ve hemen bu demir yüzyılının en büyük, en zeki ve en özgün uçuklarından biri onun yerini aldı.”⁴⁴

Kısım Üç

BİRLİKTE

1774-1776

AŞK

Kapılar açılacak... Ben yatıyorum... Sevgilim, sen ne istiyorsan
onu yapacağım. Ben mi sana geleyim, sen mi bana gelirsin?

II. Katerina'dan G. A. Potemkin'e

Potemkin'di bu işte, o günlerde büyüktü adı
Cinayet ve orospuluğun kişiyi yücelttiği o günlerde.
Yıldızlar ve unvanların devri yasak olsaydı
Şan ve şöhreti yarısını bulurdu ancak, mülkünün de.
Bu bir seksenden uzun kişi
İnsana verilen değer bir kuleyi ölçercesine
Saptandığı o zamanın Rusya yöneticileri sınıfında
Ulaşmıştı oldukça yüksek bir başarıya.
Lord Byron, *Don Juan*, Kanto VII: 37†

Katerina'yla Potemkin arasındaki aşkla ilgili her şey olağanüstü. Her ikisi de çok benzersiz koşullar altında sıra dışı bireyler. Ama aralarında başlayan aşk ilişkisinin bugün bile evrensel olan nitelikleri var. Tutkuları o kadar tüketici ve fırtınalıydı ki birbirlerini severken bir yandan da –dışarıda savaşıla, içeride iç savaşıla boğuşan– uçsuz bucaksız bir imparatorluğu yönettiklerini unutmak kolay. Biri imparatoriçe, diğeri kuldu –“sınırsız hırsları” birbirine denkti– ve her şeyin görüldüğü, her bakışın siyasi sonuçlarının bulunduğu rekabetçi bir sarayda yaşıyorlardı. Aşklarının ve huysuzluklarının içinde sık sık kendilerini unutuyorlardı ama ikisi de hiçbir zaman tam anlamıyla yalnız değildi: Katerina her zaman hükümdar, Potemkin ilk günden beri bir gözdeden fazlası, en üst düzeyde bir politikacıydı.

† Lord Byron çevirileri için bakınız Lord Byron, *Don Juan*, çev: Halil Köksel, 2. Baskı, YKY, 2006. (yay. n.)

Sevgililer, dönemlerinin ölçütlerine göre artık genç değildi: Potemkin otuz dört yaşındaydı, Katerina ondan on yaş daha büyüktü. Ama aşkları, kusurlarıyla çok daha etkileyiciydi. Şubat 1774'te Potemkin, Alkibiades'in kusursuzluğunu kaybedeli çok olmuştu. Artık çağdaşlarını aynı ölçüde büyüleyen, ürküten ve cezbeden tuhaf ve çarpıcı bir görüntüsü vardı. Boyu posu devasaydı ama vücudu kıvraktı; çok beğenilen saçları uzun ve tarak görmemişti; parlak kahverengi, hemen hemen kumraldı, bazen gri peruklarla örtülüyordu. Baş da kocamandı ama neredeyse armut şeklindeydi.

Profili bir güvercinin yumuşak çizgilerini andırıyordu –belki de bu yüzden Katerina çoğu zaman ona böyle diyordu. Yüzü soluk, uzun, ince ve bu kadar iri yarı bir adam için tuhaf bir şekilde duyarlıydı –ve bir generalden çok bir şaire uygundu. Ağzı en güzel hatlarından biriydi: Dudakları dolgun ve kırmızıydı; dişleri sağlam ve beyazdı, o dönem için nadir varlıktı bu; çenesinde çukur vardı. Sağ gözü yeşil ve maviydi; soldaki işe yaramıyordu, yarı kapalıydı ve bazen onu şaşıltırıyordu. Garip görünüyordu; gerçi onunla daha sonraları tanışan İsveçli diplomat Jean-Jacob Jennings, “göz kusuru”nun beklediğinden daha az fark edildiğini söylemişti. Potemkin bu konudaki hassasiyetinin üstesinden hiçbir zaman gelememişti ama ona bir korsan havasının yanı sıra belirli bir savunmasızlık da veriyordu. “Kusur” bu tuhaf kişiyi daha çok efsanevi bir canavara benzetiyordu: Panin ona –“Le Borgne”– “tek gözlü adam” dese de pek çok kişi, Orlovlara uyup ona “Kiklop” diyordu.¹

Diplomatlar topluluğu çabucak mest oldu: “Bedeni devasa ve oranatsız olduğu kadar çehresi de hoş değil,” diye yazıyordu Gunning, ama:

Potemkin insanlık üzerine engin bilgiye ve yurttaşlarının genelde sahip olduğundan daha fazla ayırt edici yeteneğe sahip görünüyordu ve en az onlar kadar entrikayla ilgileniyor ve kendi konumunda esneklik gösteriyor. Davranışlarındaki edepsizlik herkesin malumu olsa da din adamlarıyla bağlantısı olan tek kişi o. Bu niteliklerle doğal olarak sınırsız hırsının arzuladığı o zirveye çıkmayı ümit edebilir.²

Solms, “Potemkin çok uzun boylu, biçimli ama hoş olmayan bir görünüşü var çünkü gözlerini kısıyor.” diye bildiriyordu ama üç gün sonra, “Gençliği ve zekâsı” göz önünde bulundurulduğunda, “... General Potemkin’in... Orlov’un imparatoriçenin kalbindeki yerini doldurması kolay olacaktır.” diye de ekliyordu.³

Davranışları Versay’daki bir saray mensubununkiyle Kazak arkadaşlarının arasında gidip geliyordu. Bu yüzden Katerina ona Kazaklar, Tatarlar ve vahşi hayvanlarla ilgili lakaplar takıyordu. Çağdaşları, özellikle de Katerina, Rus ölçülerinin yanı sıra, ilkel bir enerji yayan güzelliği ve çirkinliğiyle resmin bütününe, neredeyse hayvani bir cinsellik, aşırı özgünlük, tahrik edici bir zekâ ve şaşırtıcı bir duyarlılık taşıdığını kabul ediyordu. Ya seviliyordu ya da nefret ediliyordu. Kiril Razumovski’nin kızlarından birinin sorduğu gibi: “İnsan kör dilenciye nasıl ve neden sever?”⁴

Katerina hayatının en güzel döneminde cinsel açıdan çekici, hoş ve çok görkemli bir kadın olmayı sürdürüyordu. Alnı yüksek ve güçlü, gözleri parlak maviydi, şakacı ve havalı bir şekilde kibirliydi. Kirpikleri kara, ağzı biçimli, burnu hafifçe kıvrıktı, teni pembe beyazlığını koruyordu ve duruşu onu olduğundan uzun boylu gösteriyordu. Şimdiden baliketin deydi ve bunu her zaman “geniş kolları olan bol bir elbiseyle... eski Moskova kostümlerinin aynısıyla” gizliyordu.⁵ Herkes onun “zarafetiyle yumuşayan ağırbaşlılığını” övüyordu⁶ ve bu şekilde “hâlâ güzeldi, son derece akıllı ve bilgiliydi ama aşklarında romantik ruhlu du.”⁷

Katerina’yla Potemkin çabucak birbirinden ayrılamaz hale gelmişti. Birlikte değillerken, aralarında sadece birkaç metre bulunan kendi dairelerindeyken bile birbirlerine çılgın gibi yazıyorlardı. İkisi de düşüncelerini hayli kolay ifade edebiliyordu. Bizim şansımıza, sözcükler onlar için son derece önemliydi. Bazen bir günde karşılıklı birkaç not gidip geliyordu: Bunlar telefon konuşmalarına ve hatta e-postalara denkti. Çoğunlukla devlet işlerini de ele alan gizli aşk mektupları oldukları için genelde imzasızdılar. Potemkin’in el yazısı, bu kadar iri bir adam için şaşırtıcı incelikte ve eğri büğrü bir yazıydı; zamanla giderek kötüleşti ve ölümüne kadar neredeyse hiçbir dilde okunamaz hale geldi. Harfler Rusça ve Fransızca karışımı, bazen neredeyse rastgele; kimi zaman, aşk

meseleleri Fransızca, devlet meseleleri Rusça. Bu mektupların, yaşam boyu aşkın ve siyasi ortaklığın kayıtlarından günümüze ulaşanlarının sayısı çok fazla. Bazıları o yüzyıla ait ama kimileri o kadar modern ki günümüz âşıkları tarafından yazılmış olabilirlerdi. Bazıları ancak bir imparatoriçe ve bir devlet adamı tarafından yazılabilirdi; kimileri aşkın değişmez saçma dilini konuşuyor. Eksiksiz konuşmalar bile var: “Git, güvercinim ve mutlu ol.” diye yazmıştı Katerina bir mektupta Potemkin’e. O gitmişti. Döndüğünde, Katerina’ya bu geldi: “Anne, biz geldik, yemek zamanı.” Katerina’nın buna yanıtı: “Aman Tanrım! Geri döneceğin kimin aklına gelirdi?”⁸

Katerina sevgilisine “sevgili ruhum”, “kalbim”, hayatım” ve “küçüğüm” diye hitap ediyordu. Daha sonra sıklıkla geleneksel Rusça “batuşka” ya da “batinka” –yani “baba”– ve Grigori’nin sonsuz küçültmelerini kullandı: “Grişa”, “Grişenka”, “Grişenok”, hatta “Grişefişenka”. Aşklarının doruğundayken, ona taktığı isimler daha da renkliydiler: “Altın sülünüm”, “Altın horozcuk”, “Sevgili güvercin”, “Kedicik”, “Köpecik”, “Tonton”, “sevgili küçük kalp”, “Ruh İkizim”, “Küçük papağan”, “yarı kuş, yarı kurt” ve onun gücüyle hassaslığını birleştiren daha birçoğu. Potemkin sorun çıkardığında, Katerina ironik olarak “Sayın Bay” ya da “Sayın Korgeneral” ya da “Ekselansları” diyerek ona haddini bildiriyordu. Ona yeni bir unvan vermişse, onu kullanmayı seviyordu.

Potemkin hemen hemen her zaman Katerina’ya “Matuska” yani “Küçük Anne” ya da “Hükümdar Hanım” diyordu. Bir başka deyişle daha sonraki sevgililerinin bazılarının yaptığı gibi ona Katinka demek yerine bir çarîçeye hitap ederken kasıtlı olarak eski Rus tarzını kullanıyordu. Bu çok yakın olmamalarından değil Potemkin’in hükümdarına saygısından kaynaklanıyordu. Söz gelimi imparatoriçenin notlarını getiren ulak, o yanıt yazarken diz çöküp bekliyordu ve bu Katerina’yı romantikliğiyle eğlendiriyordu: “Yaz lütfen, teşrifatçın, ulağımı bugün sana getirdi ve o her zamanki gibi diz çöktü mü?”

Potemkin her zaman mektupların çalınmasından korkuyordu. Dikkatli imparatoriçe onun daha önceki aşk mektuplarını okur okumaz yakmıştı. Bu dönemden günümüze kalanların çoğunluğu Katerina’nın ya da onun ek yazıp geri gönderdiği Potemkin’in mektuplarıydı. Bu yüzden elimizde daha çok Katerina’nın mektupları var. Daha sonra Potemkin’in mektuplarının çoğu günümüze ulaştı çünkü kişisel ol-

duğu kadar devlet belgeleriydiler. Bu tutkulu Rus kendi mektuplarını dağınık bir tomar halinde biriktiriyordu. Mektuplar iple bağlıydılar; onları çoğunlukla cebinde, kalbine yakın bir yerde saklıyor, böylece tekrar tekrar okuyabiliyordu. “Grişenka, günaydın,” diye başlıyordu Katerina’nın muhtemelen Mart 1774’e ait bir mektubu, “... sağlığım iyi ve güzel uyudum... Mektuplarımı kaybedeceğinden korkuyorum: Birisi cebinden çalacak... Para olduklarını sanıp çalacaklar.”⁹ Ama şansımıza, on yedi yıl sonra öldüğünde onları hâlâ saklıyordu. Önde gelen saray mensuplarının hepsine isim takmışlardı ve bunları yorumlamak bazen zor ve aynı zamanda muhtemelen Potemkin’in onunla nasıl sevişmek istediğini anlattığı şifreli bir dilleri vardı.

“Güvercin, günaydın,” diye selamlıyordu Potemkin’i sıklıkla. “İyi uyuyabildin mi ve beni, benim seni sevdiğim kadar seviyor musun, diye merak ettim.”¹⁰ Bazen çok kısa oluyorlardı: “İyi geceler sevgilim, ben yatıyorum.”¹¹

Saray halkı 9 Nisan’da Çarskoye Selo’dan kente döndüğünde Potemkin, imparatoriçenin sevgilisi olduğundan beri yaşadığı Yelagin’in evinden ayrılıp Kışlık Saray’daki yeni dekore edilmiş dairelerine taşındı: “Muhteşem oldukları söyleniyor.” diye bildirdi ertesi gün Kontes Sievers. Potemkin artık kentte tanıdık bir yüzdü: “Potemkin’i sık sık altı atlı bir arabayla hızla oradan oraya giderken görüyorum.” Güzel arabası, pahalı atları ve hızı kamusal imgesinin öğeleri haline gelmişti. İmparatoriçe bir yere giderken Potemkin çoğunlukla ona eşlik ediyordu. Katerina 28 Nisan’da tiyatroya gittiğinde, “Potemkin locadaydı.” dedi Kontes Sievers. Kraliyet ailesi, aslında bazen bütün seyirciler oyun sırasında konuşuyordu; XV. Louis Voltaire’i bu kraliyet huyuyla kızdırıyordu. Burada, Potemkin “oyunun başından sonuna kadar imparatoriçeyle konuştu; onun büyük güveninin tadını çıkarıyordu.”¹²

Kışlık Saray’da Potemkin’in yeni odaları Katerina’nınkilerin hemen altındaydı. İkisinin de daireleri, Neva Nehri’ne değil, saray Meydanına ve bir iç bahçeye bakıyordu. Potemkin onu görmek istediğinde –istediği zaman haber vermeden yapıyordu bunu– her zaman yeşil halılarla kaplı sarmal merdivenden yukarı çıkıyordu (çünkü Orlov aşağı inmişti). Şehvet dolu koridorların rengi yeşildi çünkü XV. Louis’nin dairelerini Pompadour Markizi’nin özel odasına bağlayan merdiven de yeşildi.

Potemkin'e kentteki Yazlık Saray ve dışındaki Peterhof dâhil bütün imparatorluk saraylarında daireler verilmişti ama çoğu zaman Çarskoye Selo'daki Katerina Sarayı'nda (ya da Büyük Saray'da) kalıyorlardı; orada Potemkin imparatoriçenin yatak odasına o kadar soğuk bir koridordan geçerek gidiyordu ki mektuplarında birbirlerini bu buz gibi tundra geçişi konusunda uyarıyorlardı. "Hastalandığına üzıldüm." diye yazmıştı Katerina bir keresinde. "Dersini almışsındır: Merdivenleri yalın ayak çıkma. Bundan kurtulmak istiyorsan biraz tütün al."¹³ (Katerina'nın daha sonraki bazı gözdeleriyle yaptığı gibi) Geceyi nadiren birlikte geçiriyorlardı çünkü imparatoriçe erken kalkarken Potemkin kumar oynamayı, geç saatlere kadar sohbet etmeyi ve bütün gün yatmayı seviyordu. Katerina da düzenli bir Alman öğretmeninin metabolizmasına sahipti ama güçlü bir şehvet damarı da vardı; Potemkin'in metabolizması yabancı bir uç beyininkiyle aynıydı.

Katerina'nın aşk gecelerinde, Potemkin çoğunlukla haber vermeden, saçı başı dağınık bir halde bir Türk sabahlığı ya da bir başka çeşit kıyafetle içeri dalıyordu; genellikle içine bir şey giymediği için kıllı göğsü ve bacakları ortadaydı. Hava nasıl olursa olsun, yalın ayaktı. Soğuksa, sırtına bir kürk pelerin alıyordu ve bu ona vahşi bir adam mı yoksa züppe mi olacağına karar verememiş bir dev görünüşü veriyordu. Bütün bunlara ek olarak kafasına pembe bir bandana takmayı seviyordu. Sarayın Voltaire tarzı zevklerinden çok uzak Doğulu bir görüntüsü vardı ve bu yüzden Katerina ona Rus mitolojisindeki yiğit Slav kahramandan esinlenerek "bogatir" diyordu. İlişkinin ilk günlerinde bile Potemkin, herkesten başka olduğunu biliyordu: Çağrıldığında, canı istemeyip gitmemeye karar verebiliyordu. Kendisi için uygun olan zamanda imparatoriçenin odalarında görünüyordu ve geleceğini bildirme zahmetine katlanmadığı gibi çağrılmayı da beklemiyordu: Amaçsız bir ayı gibi ağır ağır yürüyerek, bazen partinin en akıllı üyesi gibi, kimi zamansa sessizce, imparatoriçeye bildirme zahmetine katlanmadan onun dairelerine girip çıkıyordu.

Damak tatları "sahiden kaba saba ve Moskovalı"ydı ve "en çok halkının sade yemeklerini, özellikle *piroşki* gibi Rus hamur işlerini ve çiğ sebzelerini" sevdiğinden bunları başucunda bulunduruyordu.¹⁴ Yukarı çıktığında çoğu zaman elma, şalgam, turp, sarımsak gibi bir

şeyler kemiriyor, Kışlık Saray'da tıpkı Çijova'da serf çocuklarıyla birlikte dolaşan bir oğlan gibi davranıyordu. Walpole'un Norfolk elmaları onun kaba İngilizliği çerçevesinde ne kadar doğal ve planlıysa prensin kemirdiklerinin siyasi önemi de Rus köylülüğü bağlamında o kadar doğal ve planlıydı.

Potemkin'in kaba saba davranışları, genelde Fransız hayranı saray mensuplarını ve zor beğenir büyükelçileri hayrete düşürüyordu ama canı istediğinde şık bir saray mensubunun kusursuz zarafeti ve mükemmel sunumuyla resmî ya da askerî üniformayla ortaya çıkıyordu. Onunla ilgili her şey bir aşırı uçlar savaşıydı. Sık sık olduğu gibi derin düşüncelere daldığında tırnaklarını dibine kadar yiyordu: Yaşamı boyunca şeytantırnaklarından çok çekmiş olmalıydı; o kadar ki imparatorluğun iki hükümdarının arasındaki mektuplar onun parmak uçları yüzünden sık sık yasalardan ve savaşlardan uzaklaşıyordu. "Rus İmparatorluğu'nun en büyük tırnak yiyicisi." diyordu Katerina ona. "Kiklop'un" diye yazmıştı Aleksandr Ribeaupierre, "hoş bir alışkanlığı var. Kendinden geçerek tırnaklarını derisine kadar yiyor."¹⁵ Tırnakları olmazsa elinin altındaki her şeyi. Resmîlikten uzaklaşmak için bir kurallar listesi hazırladığı Küçük Ermitaj'da, Katerina, Potemkin'inini hedef alan özel bir kural eklemişti: "Neşeli olman isteniyor," diyordu Üçüncü Kural, "hiçbir şeyi mahvetmeden, kırmadan ya da yemeden de."¹⁶

Her şeye rağmen Potemkin, Katerina'nın dairelerini de ele geçirmişti: Sabahlığıyla tembelce uzanmak için salonuna koca bir Türk divanı koymuştu; "Mister Tom [Katerina'nın İngiliz tazısı] arkamda, General Potemkin'in getirdiği divanın üzerinde horul horul horluyor."¹⁷ diyordu Katerina gururla Grimm'e. Potemkin'in eşyaları Katerina'nın derli toplu odalarının her yanına dağılmıştı ve Katerina onun bu yabani, neredeyse bohem umursamazlığına bayılıyordu. "Daha ne kadar eşyalarını benim odalarımnda bırakacaksın!" diye yazmıştı ona. "Lütfen mendillerini Türk gibi ortalığa saçma. Geldiğin için çok teşekkürler ve seni çok seviyorum."¹⁸

Aşk bir yana dostluğu bile öğelerine ayırmak olanaksızdır. Ama şöyle ki, ilişkileri sürekli değişen bir sırayla, kahkaha, seks, karşılıklı olarak hayranlık duyulan zekâ ve güce dayanıyordu. On iki yıl önce Orlov onu takdim ettiğinde nüktedanlığı Katerina'yı güldürmüştü ve bu

yaşamları boyunca devam etti. “Beni güldüren ilginç tipler demişken hepsinden önce General Potemkin geliyor.” demişti Katerina o yıl 19 Haziran’da Grimm’e, “Herkesten çok daha *à la mode* (çağdaş) ve beni o kadar güldürüyor ki karnıma ağırlar giriyor.”¹⁹ Mektupları Katerina’nın kahkahaları kadar tutkularının ve aralarındaki çekimin gücüyle doluydu: “Sevgilim, dün bana anlattıkların var ya! Aklıma geldiğinde gülmeden edemiyorum. Senin yanında ne kadar mutluyum!”²⁰

Bir sürü oyun vardı ve bunlardan biri de Potemkin’le Bay Tom arasındaki, imparatorluk dairelerinde kimin daha çok karışıklık yaratacağına dayalı rekabetti. Katerina’nın Grimm’e yazdığı mektuplar Potemkin’in maskaralıklarıyla doluydu ve bunlardan biri de Mister Tom’un küçük battaniyesine sarınmaktı ki bu son derece saçma bir görüntüydü. “Thomas için yeni bir yorgan örüyorum... General Potemkin onunkini çalmış gibi görünüyor.”²¹ Daha sonra Potemkin yaramaz bir maymun getirecekti.

Katerina, Potemkin’den hiç sıkılmıyordu ama o yokken sıkıntıdan patlıyordu: Potemkin çok yönlü, yaratıcı ve daima farklıydı. Katerina onu bir süre göremediğinde söyleniyordu: “Sıkıntıdan ölüyorum. Bir daha ne zaman görüşeceğiz?” Ama, aşk ilişkilerinde sıklıkla olduğu gibi, kahkaha ve sevişme değişmez şekilde birbirine götürüyor gibi görünüyordu. Katerina’nın cinsel mutluluğu mektuplarında ısıldıyor. İlişki büyük ölçüde cinselliğe dayalıydı. Katerina onun diğer kadınlara çekici gelmesinden ve fethettiği kadınlar sicilinden büyük gurur duyuyordu. “Pek çok kadının sana bağlanmasına şaşırıyorum.” demişti ona. “Bana öyle geliyor ki sen sıradan bir insan değilsin ve her şeyde herkesten farklısın.”²²

Sevgilim, sanırım bugün gerçekten de yazmayacağımı düşündün. Beşte uyandım ve şimdi saat yedi, yazıyorum... Bedenime, son kılına kadar sana en küçük bir sevgi işareti göstermemesi için kesin talimat verdim. Sevgimi yüreğime gömüp üzerine on kilit vurdum, orası boğucu ve bence patlayabilir. Bir düşün, sen mantıklı bir adamsın, birkaç satırda bundan daha fazla saçmalamak mümkün mü? Kafamda bir saçmalıklar nehri akıyor, bu kadar tutarsız düşünceleri olan bir kadına nasıl katlandığını anlamıyorum. Ah Mösyö Potemkin! Eskiden Avrupa’nın en iyilerinden

biri olduğu düşünölen bir zihnin dengesini bozmak için nasıl bir numara yaptın? Aklımı başıma toplama zamanı çoktan geldi. Ne ayıp! Ne büyük günah! II. Katerina bu çılgınca tutkunun kurbanı olacak... üzerimdeki büyük gücünün bir kanıtı daha. Yeter! Yeter! Seni ancak güldürecek bir sürü duygusal düstur karaladım zaten. Evet, deli mektup, kahramanımın yaşadığı o mutlu yere git... Hoşça kal, *Gâvur*, Moskovalı, Kazak...²³

Muhtemelen Mart 1774'te, kendi dairelerine uyuyan Potemkin'le buluşmasının ardından sabah erken kalktığında böyle hissetmiştir. Ona taktığı muzip isimler –“Kazak”, “gâvur”, “Orman Aslanı”, “Altın Kaplan”, “Altın Horozcuk” ve “Kurt” cinsel enerjisine atıfta bulunuyor olabilir. Onca şey varken ona “Pugaçev” bile diyordu, muhtemelen acımasız, enerjik ve dizginlenemez Kazak anlamında.

O aylarda, her şeyi paylaşıyorlardı; görüşmeleri arka arkaya çılgınca gülme, sevişme ve siyasi planlama oturumları gibi görünüyordu çünkü her ikisi de bu üçünden hoşlanıyordu. Seks hemen siyasetle karışıyordu. “Seni çok seviyorum” diye başlıyordu bir mektup, nisanda bir gün, “ve bana sarıldığında, sana hemen aynı şekilde sarılıyorum... Pavel'i çağırmayı unutma [P. S. Potemkin, Pugaçev'in bastırılmasına destek vermek üzere gönderilen kuzeni]: O geldiğinde, iki şey yapmak gerekecek”²⁴ diyor ve isyana karşı alınacak önlemleri tartışıyor.

Katerina ona bağımlıydı: Bir gece o gelmediğinde, “yatağımdan kalktım, giyindim kütüphaneye, kapıların oraya gittim seni beklemek için, orada iki saat cereyanda kaldım ve sonra on birde perişan halde, senin sayende beş gündür uyumadığım yatağıma döndüm.”²⁵ Geceliği ve gece takkesiyle Potemkin'in odasının önünde bekleyen imparatoriçe görüntüsü, bize onun tutkusuyla ilgili bir fikir veriyor. Potemkin'in kocaman cinsel aletiyle ilgili kaçınılmaz söylentiler dolaşıyordu; bu, Katerina'nın onun güneye yaptığı giderek uzun süren seyahatleri sırasında kendini rahatlatmak için heybetli organının kalıbını çıkarttığı yönündeki ısrarlı efsaneyi açıklayabilir.²⁶ Bu, tarihsel doğruluk açısından Katerina'ya yönelik diğer kötü niyetli iftiralarla birlikte aynı kefeyle

konuluyor ama Potemkin'in "görmekli silahı"yla ilgili hikâyeler, St. Petersburg'un homoseksüel mitolojisinde kendine yer buldu.'

Potemkin meşgulse Katerina imparatoriçe bile olsa onun mahremiyetine saygı gösteriyordu. Bir gün, onu dairelerinde ziyaret etmekten kendini alamadı. Aşağı inmeye cüret etti ama yaklaşırken gördükleri ve bunları mektuba aktarışı dikkate değerdı: "Kapıdan bakınca bir kâtip ya da bir yaverin sırtını gördüm ve son hız kaçtım. Seni her zaman, bütün ruhumla seviyorum."²⁷ Bu imparatoriçenin kendi saraylarında kâtiplerin ve hizmetkârların önünde nasıl dikkatli davranmak zorunda olduğunu gösteriyor. Katerina sürekli olarak ona olan aşkı yüzünden sağduyusunu, bu Voltaire ve Diderot hayranının yol gösterici ülküsünü kaybettiğinden şikâyet ediyordu. Akıl Çağı'nın bu aydın hükümdarı, kız öğrenci aptallığının baygın dilinden keyif alıyordu: "Sen yanımdayken aklımı kaybetmememin tek yolu gözlerimi kapatmak; beni hayatım boyunca güldürecek alternatif, 'Gözlerim sana hayran kaldı.' demek olurdu." Potemkin'in ona yazdığı romantik şarkıdan mı söz ediyordu? "Aptal gözlerim sana bakıyor; aptallaşıyorum ve mantıklı düşünemiyorum." Onu rüyasında görüyordu: "Bana garip bir şey oldu. Uyurgezer oldum" dedikten sonra "en büyüleyici erkekle" nasıl buluştuğunu anlatmıştı. Sonra uyandı: "Şimdi her yerde bu rüyalarımın erkeğini arıyorum... Bu dünyada en çok ona değer veriyorum!.. Sevgilim, onu görürsen benim için öp."²⁸

19. yüzyıl sonunda, babası o dönemde Ermitaj Müzesi'nin müdürü olan, "Sanat için Sanat" entelektüel çevresinden ressam Konstantin Somov, çoğunluğu homoseksüel arkadaşlarını, şair Kuzmin, muhtemelen bale menajeri Sergey Diaghilev ve diğerlerini bir çay partisine davet etti. *The Other Petersburg*'un yazarı O. Remizov'a göre Somov, onlara müdür babasının Katerina'nın koleksiyonunda Potemkin'in organının doğal boyutlarındaki muhteşem bir kalıbını bulduğunu söyledi. Diğerleri ona inanmayınca, onları diğer odaya götürdü ve adamlar, solukları kesilen gerçek uzmanlar, porselenden yapılmış, tahta bir kutunun içinde pamuklara ve ipeklere sarılı bir halde duran "Potemkin'in görmekli silahı"nı hayranlıkla seyretti. Sonra bu silah Ermitaj'a geri götürüldü ve onu bir daha gören olmadı. Yazar kısa bir süre önce Potemkin'in koleksiyonunu bulmak üzere Ermitaj'a gittiğinde ondan kimsenin haberi yoktu. Ama orası çok büyük bir müze.

Aşağıda, Kışlık Saray'ın bodrum katında, Katerina'nın şapelinin altında onun Rus hamamı –*banya*– vardı ve aşkları çoğunlukla burada yaşanıyordu.'

"Sevgili arkadaşım, et yemek istersen hamamda her şey hazır. Ama yalvarırım oradan yemek aşırma çünkü o zaman herkes orada yemek pişirdiğimizi anlayacak."²⁹ Mart 1774'te Potemkin'in Muhafızlar'daki terfisinden sonra Katerina şöyle yazıyor:

Günaydın Bay Yarbay, banyodan sonra kendini nasıl hissediyorsun? Ben iyiyim ve senin sayende çok keyifliyim. Sen gider gitmez ne konuştuk, biliyor musun? Tahmin etmesi kolay, senin bu zekânla: Seni, sevgilim! Senin hakkında işi şeyler söylendi, seni benzersiz buluyorlar. Hoşça kal, bütün gün alayla ve subaylarla mı ilgileneceksin? Bana gelince, ben ne yapacağımı biliyorum. Düşüneceğim; kimi? Onu, Grişa'nın hiç kafamdan çıkmadığı doğru...³⁰

Potemkin bir gün saraya döndü. "Sevgili Matuşka, daha yeni geldim ama o kadar dondum ki dişlerimi bile ısıtamıyorum." dedi ona. "Öncelikle nasıl olduğunu öğrenmek istiyorum. Üç elbise için teşekkürler, ayaklarından öperim." Ulakların ya da nedimelerin Kışlık Saray'ın kilometrelerce uzunluğundaki koridorlarında Katerina'nın yanıtını taşıyarak bir aşağı bir yukarı koşuşturduklarını hayal edebiliyoruz: "Döndüğüne çok memnun oldum, sevgilim. Ben iyiyim. Isınmak için hamama git; bugün ısıtıldı."³¹ Daha sonra hizmetkâr ona Potemkin'in banyosunu bitirdiği haberini getirdi. İmparatoriçe de bir başka not gönderdi: "Güzelim, kimselere benzemeyen sevgilim, içim sana karşı coşku ve sevecenlikle dolu ve yaşadığım sürece seni koruyacağım. Herhâlde hamamdan sonra daha yakışıklı olmuştundur."³²

Sevgililer birbirlerinin sağlıklarıyla ilgilenme eğilimindedir: Potemkin ve Katerina yaşamları boyunca birbirlerinin sağlık durumlarının ayrıntılarını paylaştılar. "*Adieu Mösyö.*" diye yazdı Katerina bir sabah

Bugün *banyalar*, daireleri gibi günümüze ulaşmadı. 1837 yangınında yok oldular. Ama dışarıdan bakınca altın kubbesinden ve haçtan şapeli görebiliyoruz. Şimdi *banya* Ermitaj Müzesi'nin Mısır bölümünde. Bugün bile bir hamamın serin rutubetine sahip.

dışarı çıkmadan önce, “İyi uyudun mu? Ateşin düştü mü? Oturup konuşsaydık ne iyi olurdu.”³³ Ateşi düştüğünde Katerina gelmesi için aklını çelmeye çalıştı. “Yeni bir rutin göreceksin.” diye söz verdi. “Öncelikle seni yatak odamda kabul edeceğim, masanın yanına oturtacağım, orada ısınırsın ve soğuk almazsın... Ve kitap okuyacağız ve on buçukta gitmene izin vereceğim...”³⁴

Potemkin daha iyi olduğunda, hastalanma sırası Katerina’daydı: “Çok iyi uyudum ama fazla değil; başım ve göğsüm ağrıyor. Bugün dışarı çıkar mıyım, bilmiyorum. Eğer dışarı çıkarsam, bunun tek nedeni seni senin beni sevdiğinden daha çok sevmem ve bunu $2+2=4$ gibi kanıtlayabilirim. Herkes senin gibi çok yakışıklı, çok akıllı, çok tatlı değil.”³⁵

Potemkin hastalık hastası olmakla nam salmıştı. Ama hastayken bile sinirsel gerginlik içindeydi; o kadar ki Katerina onu sakinleştirmek için Alman bir annenin zorba edasını takınmak zorunda kalıyordu: “Bak, artık işleri yoluna koyma zamanı geldi. Sus ki ben de susayım. Sana içtenlikle söylüyorum ki hastalığına çok üzülüyorum ama şefkat sözleriyle seni şımartmayacağım.”³⁶ Gerçekten hasta olduğunda: “Benim sevgili ruhum, kıymetlim ve biriciğim, sana sevgimi ifade edecek laf bulamıyorum. İshal olduğun için üzülme; bağırsakların bir güzel temizlenecek...”³⁷ Bağırsaklar o yüzyılın mektuplarında özellikle yankılanıyor.

Kendisi ishal olduğunda, her kadın gibi sevgilisinin kendisini uygunsuz bir durumda yakalamasından kaygılanıyordu. “Eğer gerçekten beni görmek zorundaysan, birisiyle haber gönder; sabahın altısından beri çok feci bir ishal yaşıyorum.” Ayrıca, buz gibi Çarskoye Selo koridorundan geçip onu ziyaret etmek istemiyordu: “Kusura bakma ama ısıtılmamış koridordan geçmek... ağrılarımı daha da kötüleştirir... Hastalandığına üzüldüm. Sakin olmaya çalış, dostum, en iyi ilaç bu.”³⁸

Katerina kendisine eşit olabilecek bir hayat arkadaşı bulduğu için heyecanlıydı: “Sevgilim, seninle geçirdiğim zamanlar çok güzel. Birlikte dört saat geçirdik, sıkıntım uçup gitti ve senden ayrılmak istemiyorum. En sevgili dostum, SENİ ÇOK SEVİYORUM, çok yakışıklı, akıllı, neşeli ve komiksin; seninle birlikteyken dünya umurumda bile değil. Çoğu zaman duygularımı senden uzak tutmak istiyorum ama kalbim tutkumu

açığa vuruyor.”³⁹ Ama bu büyük aşkın cennet gibi ilk günlerinde bile Potemkin çelişkili arzuları yüzünden ıstırap çekiyordu: Çocuksu bir ilgi ve sevgi açlığına karşı şiddetli bir özgürlük ve bağımsızlık özlemi.

Katerina’nın ilk soruna çözümü Potemkin’i ilgisizlikle gece gündüz şımartmak oldu ve o da bundan hiç şikâyetçi değildi çünkü Katerina kadar sevgiye açtı. Tüm Rusya’nın İmparatoriçesi bu gururlu Rus’un önünde daha fazla alçalamazdı: “Sevgili güvercinim, değerli dostum, sözümü tutmak için sana yazmak zorundayım. Lütfen seni sevdiğimi bil ve bu kimseyi şaşırtmamalı. İnsan seninle imkânsız gerçekleştirir ve senin basit hizmetçin, aşağılık kölen ya da her ikisi birden olurum.”⁴⁰ Potemkin sürekli daha fazla ilgi istiyordu. Katerina’nın her zaman kendisini düşündüğünü bilmek istiyordu. Düşünmezse, surat asıyordu.

“Seni hiç unutmuyorum.” diye güvence verdi Katerina “sevgili dostuna” bir huysuzluğundan sonra. “Raporların okunması bittikten sonra, ki bu üç saat sürdü, sana birisini göndermek istedim, özellikle de saat daha on olmadığı için; seni daha önce uyandırmaktan korktum. Gördüğün gibi, kızgınlığın yersiz... Sevgilim, seni ruhum gibi seviyorum.”⁴¹ Katerina gerçekten kızdıysa, bunu ona gösteriyordu: “Aptal! Sana herhangi bir şey yapmanı emretmiyorum! Bu soğukluğu hak etmiyorum, can düşmanımızı, senin huysuzluğunu suçluyorum!”⁴² Onun tersliklerini hoş görüyor, tutkusunu biraz gurur okşayıcı buluyor ve acılarını anlamaya çalışıyordu: “Saçmalıyorsun, sevgilim. Seni seviyorum ve seni sana rağmen sonsuza kadar seveceğim.” Daha da tatlı bir şekilde: “Batinka, bana gel de sonsuz sarılışlarımla seni sakinleştireyim.”⁴³ Onun rolü çoğu zaman bu öfkeli ve hayal kırıklığına uğramış adamı sevgisiyle yatıştırmaktı.

Potemkin’in ruhsal durumu o kadar değişkendi ki ikisi birbiriyle oyunlar oynuyordu. “Bu sayfada bir şey var mıydı?” diye yazıyordu onun öfkeli notlarından birini okumamış gibi yaparak. “Elbette sitemler, çünkü Ekselansları bütün gece surat astı ve ben, kırık kalbimle boşuna senin sarılışlarını aradım... Kavga, önceki gün ben bütün içtenliğimle... senin için çok yararlı olabilecek planlarımı sana anlatmaya çalışırken çıktı. Dün gece, itiraf ediyorum ki bilerek sana kimseyi göndermedim... Ama sen dokuza kadar gelmeyince sağlığını ilgili bilgi istedim. Sonra sen geldin ama asık bir suratla. Seni gerçekten üzerek sona eren huysuzluğunu fark etmemiş gibi davrandım... Bekle

sevgilim, yaralı kalbimin iyileşmesine izin ver, biz görüşür görüşmez şefkat geri dönecektir.”⁴⁴

Belki de bundan sonra Potemkin ona boş bir kâğıt göndermişti. İmparatoriçe üzölmüş ama biraz da eğlenmişti ve onu lakaplarının neredeyse eksiksiz bir sözlüğüyle ödüllendirdi: “Bu, bana boş kâğıt göndereceğin 1 Nisan Şaka Günü değil... Herhâlde... beni çok şımartmamak için yaptın. Ama... sessizliğinin anlamını da çözemiyorum. Ne var ki içim şefkat dolu, *gâvur*, Moskovalı, Pugaçev, altın horozcuk, kedi, sölün, altın kaplan, orman aslanı.”⁴⁵

Katerina soğukkanlı Alman mizacının altında, inanılmaz huzursuz Potemkin bir yana her erkeği boğmaya yetecek kadar takıntılı bir duygusal yoksulluk –“benim acımasız sevecenliğim”– gizliyordu. Cömertçe ödüllendirilen, hızla yükselen, sevdiği kadın tarafından şımartılan Potemkin öyle bir sinir küpü, şairane melodrama ve Slav inatçılığıydı ki hiçbir zaman rahatlayıp sadece mutlu olamıyordu: “Sakinlik senin ruhunun katlanamayacağı bir durum.” Soluk almak için alana gereksinimi vardı. Huzursuzluğu Katerina’ya çekici geliyordu ama aşağılayıcı bulmaktan da kendini alamıyordu: “Seni uyandırmaya geldim ve... dışarı çıktığını görüyorum. Şimdi anlıyorum ki senin bu uykun, sadece benden kurtulmak için bir bahane. Kentte, benimle saatler geçiriyorsun... oysa burada seni çok kısa süreliğine görüyorum. *Gâvur*, Kazak, Moskovalı, sürekli benden kaçmaya çalışıyorsun... Bana gülebilirsin ama ben seni benim yanımda sıkılırken gördüğümde gülmüyorum...”⁴⁶ Öte yandan Potemkin de, Katerina kadar çıkarcıydı. Ondan uzak durmasının nedeni ister gururu ister huzursuzluğu olsun, ona bunu söylemekten hoşlanıyordu. “Sen benden kaçarsan seni asla görmeye gelmeyeceğim.”⁴⁷ diye yazmıştı bir defasında dokunaklı bir şekilde. Potemkin’in değışken zihni çabuk sıkılsa da Katerina’nın arkadaşlığından asla usanmıyordu. Ortak noktaları çok fazlaydı.

Aydınlanma klasiklerini okumuş bile olsa Potemkin gibi geleneksel bir Rus için sadece güçlü değil aynı zamanda cinsel özgürlüğe sahip bir kadınla eşit bir ilişki sürdürmek zordu. Potemkin bencilce şımarık davranıyordu ama üzerindeki muazzam siyasal ve kişisel baskılarla zor durumdaydı. Bu yüzden Katerina’ya eziyet ediyordu. Diğer erkekleri saplantı derecesinde kıskanıyordu ama Katerina’nın ona mutlak

bağlılığı düşünülduğünde aptalcaydı. Resmî sevgili rolü buyurgan bir erkek için kolay değildi.

Önce Vasilçikov'u kıskanmıştı. Şimdi Katerina, "Buzlu Çorba"nın gidişinin -ya da hesabını kesmenin- koşullarını müzakere ederek Potemkin'i memnun ediyordu. "Karar verme meselesini benden çok daha akıllı birisine bırakıyorum... Makul olmanı istiyorum." Katerina'nın mektubu bize cömertliğine ilişkin ilginç bir ipucu veriyordu: "Ona iki köyden daha fazlasını vermeyeceğim." diye bilgilendirdi Potemkin'i. Ona dört kere para verdim ama ne kadar olduğunu anımsamıyorum. Sanırım altmış bindi." Potemkin eski ev sahibi Yelagin'le birlikte Vasilçikov için çok cömert bir anlaşma ayarladıysa da haleflerine verilenlerle karşılaştırıldığında bu gerçekten azdı. Kışlık Saray'dan ayrılıp erkek kardeşinin yanına taşınan Vasilçikov, şimdi dayalı döşeli bir malikâne, ev kurmak için elli bin ruble, yılda beş bin ruble maaş, köyler, sofra takımları, keten kumaşlar ve dondurulmuş çorba için kâselerin de bulunduğu şüphe olmayan yirmi kişilik gümüş yemek takımı alıyordu. "Az para verilen" Vasilçikov aşağılayıcı bir şekilde "eğilip" Potemkin'e teşekkür etmek zorunda da kalmıştı ama minnettar olmak için nedenleri vardı.⁴⁸ Bu, Potemkin'in kişisel ya da siyasal açıdan kinci olmadığının ilk örneklerinden biriydi. Ancak, kendi konumunun doğasındaki küçük düşürücülüğün acısını çekiyordu: Katerina Buzlu Çorba'dan nasıl vazgeçtiyse kendisinden de vazgeçebilirdi.

Bir kavgadan sonra, "Hayır, Grişenka." diye yanıtladı Katerina Fransızca. "Konu sen olduğunda benim değişmem olanaksız. Kendine karşı insafı ol: İnsan seni tanıdıktan sonra başkasını sevebilir mi? Bence dünyadaki hiçbir erkek senin gibi olamaz. Dahası, vefalı bir kalbim var ve daha da fazlasını söyleyeceğim: Genelde değişimi sevmem." "Hafifmeşrep" olarak tanınmak konusunda hassastı:

Beni daha yakından tanıdığında bana saygı duyacaksın çünkü seni saygıdeğer olduğuma ikna edeceğim. Ben çok doğru söylüyüm, gerçeği severim, değişikliklerden nefret ederim, son iki yılda korkunç acılar çektim, ağzım yandı, bir daha böyle bir şey yaşamayacağım... Çok mutluyum. Bu tür dedikodular yüzünden kendini üzmeye devam edersen ne yaparım biliyor musun? Kendimi odama kilitleyip sadece

seninle görüşürüm. Gerekirse bu kadar aşırı şeyler de yapabilirim ve seni kendimden daha çok seviyorum.⁴⁹

Katerina'da evliya sabrı vardı ama yine de sınırsız değildi: "Aptalca huysuzluğun geçince bana haber verme kibarlığını göster çünkü sürüyor gibi görünüyor. Bu kadar inatçı bir öfke için sana bir gerekçe vermediğim için bence bu çok uzun sürdü. Ne yazık ki bunu uzun bulan sadece benim çünkü sen zalim bir Tatarsın!"⁵⁰

İlişkileri bu şiddetli ruhsal dalgalanmalar üzerinde geliyordu ama çok tüketiciydiler. Bir şekilde Potemkin'in bu korkunç davranışları Katerina'nın sevgisini ve saygısını besliyor gibi görünüyordu, aksilikleri açıkça çıkarıcı da olsa. Katerina onun tutkularından heyecan duyuyor ve kıskançlığından hoşlanıyordu ama o kendini tutamadığı için bazen çok ileri gidiyordu. Onun kalbini çecek bütün rakiplerini öldürme tehditleri savuruyordu. Katerina, "Kendinden utanmalısın." diye azarlıyordu onu. "Neden senin yerini alacak erkeklerin öleceğini söylüyorsun? Kalbi tehditlerle bir şeye zorlamak olanaksızdır... Kabul etmeliyim ki senin şüphelerinde bir duygusallık var... Aptaldan [Vasilçikov] ağzım yandı. Onun huyunun beni mutsuz edeceğinden ve ömrümü kısaltacağından... korkuyordum... Şimdi sen benim kalbimi ve ruhumu okuyabilirsin. Onları içtenlikle sana açıyorum ve sen bunu görmüyor ve hissetmiyorsan o zaman bende uyandırdığın büyük tutkuyu hak etmiyorsun demektir."⁵¹

Potemkin her şeyi öğrenmek istiyordu. Kendisinden önce on beş sevgili olduğunu iddia ediyordu. Bu bir imparatoriçenin yüzüne karşı düşük ahlaklı olmakla suçlanmasının nadir bir örneği idi. Ama Katerina onun bu kıskançlıklarını "İçten itiraf" dediği şeyle yatıştırmaya çalışıyordu. Bu her dönem için çok olağandışı bir belge. Modern dişil tavır itirafçı 21. yüzyılımıza, dünyevi ve gerçekçi ahlak 18. yüzyıla ait. Aşk ve dürüstlük duyguları zamansız. Bir imparatoriçenin cinsel yaşamını anlatması benzersiz. Katerina, Potemkin'den önceki dört sevgilisinden söz etti: Saltikov, Poniatowski, Orlov ve Vasilçikov. Saltikov ve Vasilçikov'dan pişmanlık duyuyordu. Potemkin dev kahraman, çok benzediği "bogatir" gibi görünüyordu: "Şimdi Bay Kahraman, bu itiraftan sonra günahlarımın bağışlanacağını umabilir miyim? Memnuniyetle gördüğün gibi on beş diye bir şey söz konusu değil; bunun

sadece üçte biri var ve birincisi [Saltıkov] istemeden ve dördüncüsü [Vasilçikov] ümitsizlikten ki bu düşkünlük sayılmaz; diğer üçüne gelince, Tanrı tanığımdır ahlaksızlıktan kaynaklanmıyor ki böyle bir eğilimim hiç olmadı. Gençliğimde sevebileceğim bir kocam olsaydı ona sonsuza kadar sadık kalırdım.”

Sonra yaradılışıyla ilgili kendi gerçeğini itiraf etti: “Sorun şu ki, kalbim aşksız bir saat bile mutlu olamıyor...” Bu erkek öğrencilerin Katerina’ya atfettiği nemfomani değil duygusal yoksulluğunun bir kabulü. 18. yüzyıl buna bir *sensibilité* ifadesi derdi; 19. yüzyıl romantik aşkın şiirsel bildirimi derdi; bugün karmaşık, tutkulu bir kişiliğin sadece bir parçası olarak görebiliyoruz.

Birbirlerine sevgileri sınırsızdı ama Potemkin’in çalkantısı ve iktidarın talepleri her zaman fırtınalı olduğu anlamına geliyordu. Yine de Katerina, itirafını şöyle bir öneriyle bitiriyordu: “Beni sonsuza dek elinde tutmak istiyorsan sevgi kadar dostluk da göster ve beni sevmeye ve doğruyu söylemeye devam et.”⁵²

GÜÇ

Katerina onun için deli oluyor. Birbirlerine âşık olabilirler çünkü kesinlikle aynılar.

Senatör İvan Yelagin'den Durand de Distroff'a

“Bu iki büyük insan birbiri için yaratılmış.” dedi Masson. “Hükümdarını önce metresi olarak sevdi sonra da kendi makamından dolayı ona değer verdi.”¹ Hırslarının ve yeteneklerinin benzerliği aşklarının hem temeli hem de kusuruydu. İmparatoriçenin aşk ilişkisi, yeni bir siyasi dönemin habercisiydi çünkü herkes hemen Vasilçikov hatta Grigori Orlov'dan farklı olarak, Potemkin'in gücünü kullanmaya muktedir olduğunu ve bunu hemen yapmaya çabalayacağını anlamıştı. Öte yandan 1774 yılının başında, Katerina'nın saltanatının en hassas anında çok dikkatli olmaları gerekiyordu: Pugaçev hâlâ Hazar'ın kuzeyi, Urallar'ın güneyi ve Moskova'nın doğusundaki bölgeyi yakıp yıkıyordu ve endişeli soylular onun bir an önce durdurulmasını istiyordu. Türkler hâlâ müzakereye hazır değildi, Rumyantsev'in ordusu yorgundu ve sıtmanın pençesindeydi. Pugaçev'e karşı yanlış bir hareket, Türklerin karşısında alınacak bir bozgun, Orlovlara karşı bir kışkırtma, Muhafızlar'a karşı bir hakaret, grandüke verilecek bir ödün; bunların herhangi birisi gerçekten de âşıkların kellelerine mal olabilirdi.

Herhangi bir yanılsama içinde olmaları ihtimaline karşı Aleksey Orlov-Çeşmenski, imparatorluk hamamının aydınlık pencerelerini dikkatle izlediğini onlara bildirmeye karar verdi. 1772'den beri çok fazla mevzi kazanan Orlov kardeşler, Potemkin'in yükselişinin ilk kayıpları olacaktı.

“Evet mi hayır mı?” diye sordu “Le Balafre” imparatoriçeye hafifçe gülerek.

“Neyle ilgili?” diye yanıtladı imparatoriçe.

“Aşk mı?” diye üsteledi Orlov-Çeşmenski.

“Yalan söyleyemem.” dedi imparatoriçe.

Yaralı Yüz bir daha sordu: “Evet mi hayır mı?”

“Evet!” dedi imparatoriçe sonunda.

Orlov-Çeşmenski yine güldü: “*Banyada* mı buluşuyorsunuz?”

“Nereden çıkardın?”

“Çünkü dört gündür hamamın penceresinde her zamankinden daha geç saatte ışık görüyoruz.” Sonra ekledi: “Dün daha geç randevulaştığınız belliydi, bu yüzden herkesi yanıltmak için birbirinize yakınlık göstermemekte anlaştınız. İyi hamle.”² Katerina bütün bunları sevgilisine anlattı ve yetişkinleri şaşırtan yaramaz çocuklar gibi eğlendiler. Öte yandan Aleksey Orlov’un şakalarında her zaman tehditkâr bir şey vardı.

Banyadaki sevişme ve gülüşme nöbetleri arasında Potemkin, hemen Katerina’ya hem Birinci Rus-Türk Savaşı hem de Pugaçev İsyanı konusunda yardım etmeye başlamıştı. Bu siyasi oyuncular çoğunlukla bir sahnenin nasıl oynanacağını tartışıyordu: “Güle güle kardeşim.” dedi Potemkin’e. “İnsanların arasında akıllı davran; böylece kimse gerçekten ne düşündüğümüzü anlamaz.”³ Kendisine her şeyin mümkün, bütün olağanüstü hayallerinin ulaşılabilir ve sorunlarının çözülebilir olduğunu hissettiren Potemkin’in yanında kendini güvende hissediyordu.

Katerina şimdiden Potemkin konusunda baskı altındaydı. Mart başında, aralarında “Simyacı” lakaplı –muhtemelen Panin ya da Orlov–birisinin de bulunduğu kimliği bilinmeyen ama güçlü saray mensupları, Katerina’ya ondan kurtulmasını tavsiye etmişti: “‘Simyacı’ dediğin adam geldi... Beni senin çılgınlıkların ve benim davranışlarımla ilgili uyarmaya çalıştı ve sözlerini benden orduya geri göndermeyi sormamı isteyip istemediğini sorarak bitirdi: Bunu kabul ettim. Hepsi de en azından bana öğüt vermeye çalışıyor... İtiraf etmedim ama özür de dilemedim; bu yüzden yalan söylediğimi iddia edemezler.” Ama mektuplar aynı zamanda Potemkin’le Katerina’nın siyasi konulardaki birliğini de gösteriyor:

Kısacası sana söyleyecek çok fazla şeyim var, özellikle dün öğle ve saat iki arasında konuştuğumuz konuyla ilgili ama ruh halinin dünkü gibi olup olmadığını da sözleriyle eylemlerinin birbirine

uyup uymadığını da bilmiyorum çünkü defalarca geleceğine söz verdin ama gelmedin... Hep seni düşünüyorum. Oh! La! La! Sana ne kadar da uzun bir mektup yazdım. Kusura bakma, hoşuna gitmediğini hep unutuyorum. Bir daha yapmam.⁴

Katerina Potemkin'in yükselişinin Orlovlarla bir anlaşmazlığa yol açmasını engellemeye çalışıyordu: "Senden şunu yapmamı istiyorum: Tasavvur ettiğim Prens Orlov'u yaralama ve yaralamaya çalışma çünkü bu senin için nankörlük olur. Sen gelmeden önce kimseyi bu kadar övmemiş ve sevmemişti.⁵

Potemkin şimdi hükûmette bir yer istiyordu. En önemli görevler savaş ve dışişleri bakanlıklarıydı. Tuna'dan savaş kahramanı olarak döndüğünden beri, savaş bakanlığını hedef seçmesi doğaldı. Daha 5 Mart 1774'te, Katerina'nın emir erliğine atandığı hafta, Katerina Potemkin aracılığıyla Zahar Çernişev'e, Orlov'un müttefiki Harp Kurulu Başkanı'na emirler gönderdi.⁶ Her zamanki gibi Pugaçev İsyanı, Potemkin'in işine yaradı: Her hükûmet ulusal felaketler için günah keçilerine ihtiyaç duyar. Bu yüzden Rumyantsev'in zaferlerinden kendisine pay çıkaramayan Pugaçev'in azgınlığından sorumlu tutuldu ve bundan hiç de mutlu değildi: "Kont Çernişev çok kaygılı ve sürekli emekli olacağını söylüyor."⁷ Potemkin Katerina'nın mesajlarını Çernişev'e ilettikten on gün sonra, imparatoriçe onu kendisinin de albayı olduğu Preobrajenski Muhafızları'na yarbay olarak atadı. Burası Aleksey Orlov'un yeri; yani çok büyük bir lütuf göstergesi olmasının yanı sıra Orlovların sönüşünün de işaretiydi. Gümüş miğferleri, göğüs zırhlarıyla saraylarda devriye gezen ve Hüssar ya da Kazak taburları imparatoriçenin arabasına eşlik eden, göz kamaştırıcı kıyafetleriyle altmış Chevaliers Muhafızları'nın yüzbaşısı oldu.

Kontes Rumyantseva,⁸ Potemkin'in saraydaki bütün hiziplerle kavga etmenin delilik olacağını bildiğini ve bu yüzden "herkesle arkadaş olmaya" çalıştığını yazıyordu; özellikle de Nikita Panin'le.⁹ Kendini beğenmiş ve uyuşuk Panin, Potemkin'in gelişine "öncekinden daha memnun" görünüyordu. Ama Kont Solms onu hafife almıyordu: "Sinsi ve kötü olmakla ünlü Potemkin'in, Panin'in iyiliğinden yararlanmasından korkarım sadece."¹⁰ Gözde, Panin aracılığıyla Katerina'nın Sarayı'ndaki bir başka tehlikeli öğeyi –artık yirmi yaşında olan, ko-

numuna uygun bir siyasi rol oynamak isteyen yassı burunlu, titiz Prusya hayranı Veliaht Grandük Pavel'i- etkisizleştirmek istiyordu. Pavel, Prens Orlov'dan hoşlanmamıştı ama yeni gözdeden daha da fazla nefret edecekti çünkü Potemkin'in kendisini sonsuza kadar saraydan dışlayacağını çoktan hissetmişti. Potemkin çok geçmeden onunla ters düştü. *À la Prusse (Prusya tarzı)* askerî disipline çok düşkün Pavel, annesini ziyaret ederken gözdeyle karşılaştı ve Potemkin'in kıyafetini annesine şikâyet etti. "Sevgilim," dedi Katerina âşığına, "Grandük salıları ve cumaları... dokuzla on bir arasında... geliyor. Eleştiriye gerek yok çünkü Kont... Andrey Razumovski [Grandük Pavel'in arkadaşı] onları aynı kıyafetle görmeye gidiyor, onun senden daha kötü giyindiğini düşünmüyorum..."¹¹ Neyse ki Grandük Pavel, Potemkin'le üzerinde herkesi ürkütecek yarı açık ayı postları ve pembe bandanası varken karşılaşmamıştı.

Panin giderek hırçınlaşan Çareviçi "akıllı" Potemkin'in tarafına geçirmeye girişti.¹² Potemkin Panin'i kullanıyor, o da Potemkin'i kullandığını düşünüyordu. Kontes Rumyantseva kocasına Potemkin'in gelişinin siyasi açıdan her şeyi değiştirdiğini söylemişti ve haklıydı.¹³

Potemkin, Pugaçev İsyanı'na odaklanıyordu. Katerina'yla Potemkin sevgili ve siyasi ortak olduktan kısa süre sonra Kazan'da karargâhını kuran General Aleksandr Bibikov, 22 Mart'ta Pugaçev'in dokuz bin kişilik ordusunu yenmeyi başarmış, Orenburg, Ufa ve Yaiksk kuşatmalarını kaldırmış ve "sahtekâr"ı Orenburg dışındaki "başkenti" Berda'yı terk etmek zorunda bırakmıştı. Gözde, Pavel Sergeyeviç Potemkin'in, babasını kendisinin piç olduğuna inandırmaya çalışmış olan adamın oğlunun, Kazan'da isyanın nedenini -baş şüpheliler Türklerle Fransızlardı- bulmak ve isyancıları cezalandırmak için oluşturulan Gizli Komisyon'un başkanlığına getirilmesini önerdi. Potemkin ve Katerina Zahar Çernişev'e¹⁴ Pavel Potemkin'i Türk cephesinden geri çağırmasını emretti. Pavel Sergeyeviç tam 18. yüzyıla uygun, on parmağında on marifet birisiydi; yetenekli bir asker, zarif bir saray mensubu, şair ve çok dil bilen bir âlimdi, Rousseau'yu Rusçaya çeviren ilk kişiydi. Petersburg'a geldiğinde Katerina ona hemen "Kazan'daki Bibikov'a katılmasını" söyledi.¹⁵ Artık Bibikov sahte III. Petro'yu gırtlaklamaya çok

yaklaştığı ve Pavel Potemkin son durum incelemesi için yolda olduğu için âşıklar Türk Savaşı'nı sona erdirmek konusunda fikir değiştirdi.

"Matuşka," diye çiziktirdi Potemkin, Katerina'nın Rus barış koşullarıyla ilgili taslaklarından birini okurken, "altı çizili maddeler ne anlama geliyor?" Katerina altına yanıtını yazdı: "daha önce eklenmiş oldukları ve tartışma çıkarsa üzerlerinde ısrar edilmeyeceği anlamına geliyor..."¹⁶ Potemkin imparatoriçenin danışmanlarına katıldığı anda, Feldmareşal Rumyantsev'e verilecek talimatlar üzerinde onunla birlikte çalışmaya başlamıştı. İlk başta saray mensupları Potemkin'in eski şefini mahvetmek istediğini düşünmüştü. Potemkin efsanesi, yaşamı boyunca kendisi kadar yetenekli olan birkaç kişiyi şiddetle kışkandığını iddia ediyor. Öyle değildi. "Rumyantsev'e düşman olduğu söyleniyordu," diyordu Solms Friedrich'e, "ama ben tam tersini biliyorum; onlar arkadaş ve Potemkin onu suçlamalara karşı koruyor." Feldmareşalin karısı, "sana her fırsatta hizmet etmeye çalışıyor... bana bile iyi davranıyor." diyerek aynı ölçüde şaşırmıştı.¹⁷

Türkleri barış masasına oturtmak için güçlü bir darbe gerekiyordu ama Rumyantsev'in küçülen ordusuna Tuna Nehri'nin karşısına yönelik planlı saldırısı için takviye ve olay yerinde barış yapmak için yetki gerekiyordu. Mart sonunda Potemkin, Katerina'yı onun kendi deyişiyle, "Rumyantsev'e yetki vermesi ve böylece savaşı sona erdirmesi" için ikna etti.¹⁸ Bu geleneksel Osmanlı oyalama taktiklerinin işe yaramayacağı anlamına geliyordu çünkü Rumyantsev'e olay yerinde, Katerina ve Potemkin'in belirlediği sınırlar içinde ama Petersburg'a başvurmak gereği olmaksızın barış yapma yetkisi verilmişti. Feldmareşal, Potemkin tarafından düzeltilen yeni barış koşullarını 10 Nisan'da gönderdi. O zamana kadar Türkler konuşma arzularını kaybetmişti. En iyi koşullarda bile acı verici yavaşlıkta olan Osmanlı karar süreci, Sultan III. Mustafa'nın ölümü ve ihtiyatlı kardeşi Abdülhamid'in tahta çıkması nedeniyle gecikmişti. Türkler Fransızlar ve muhtemelen ikiyüzlü Prusyalılar tarafından savaşı sürdürmeye teşvik ediliyordu: Friedrich Polonya'nın bölünmesindeki payını yutarken Rusların güneydeki kazanımlarını hâlâ kıskanıyordu. Dahası Pugaçev İsyanı da Türkleri cesaretlendirmişti. Bu yüzden önce savaş olmadan daha fazla

barış olamazdı. Bir kez daha Feldmareşal Rumyantsev, Tuna Nehri'ni geçmeye hazırlanıyordu.

Potemkin'in iktidara ilk adımı Devlet Konseyi'ne, Katerina tarafından 1768'de kurulan istişari savaş kabinesine katılmak oldu. Potemkin'in daima çabuk ve kolay yükseldiği söylenmiştir. Öte yandan tarihsel klişenin tersine imparatorluk gözdeliği, ona iktidar güvencesi vermiyordu. Potemkin, konsey için hazır olduğunu düşünüyordu. Öte yandan onunla aynı fikirde olanların sayısı azdı. Ayrıca konseyin diğer bütün üyeleri Rütbelere Tablosu'nda Birinci ya da İkinci'ydiler; Potemkin hâlâ Üçüncü'deydi. "Ben ne yapayım? Konseye bile alınmadım. Peki, neden? Onlar istemiyor ama ben bir şeyler yapacağım." demişti öfkeyle Potemkin, Fransız diplomat Durand'ı "şaşırtan bir açıklıkla."¹⁹ Dobra dobra konuşmalarıyla çoğu diplomatı afallatma eğilimindeydi. Bu yabancı diplomatlar için Potemkin'in Katerina'nın yatağında daha ancak üç ay geçirdikten sonra gerçek güç istediğinin ve buna sahip olmak için harekete geçtiğinin ilk işaretiydi.

Saray yaz için Çarskoye Selo'dayken Katerina hâlâ onu konseye atamayı reddediyordu. Kararlılığıyla huysuzluğunu kullanıyordu. "Pazar günü, onun ve imparatoriçenin yanındaki masada otururken," diye kaydetmişti Durand, "onun sadece konuşmamakla kalmadığını, imparatoriçenin sorularını bile yanıtlamadığını gördüm. İmparatoriçe çılgına dönmüştü ve biz de çok şaşkındık. Sessizliği Ahır Beyi [Lev Narişkin] bozarken sohbeti canlandırmayı başaramadı. Masadan kalkan imparatoriçe tek başına oradan ayrıldı ve kızarmış gözler ve sıkıntılı bir havayla geri geldi."²⁰ Potemkin istediğini elde etmiş miydi?

"Tatlım," diye yazdı imparatoriçe 5 Mayıs'ta, "bugün seni bir baha-neyle konseye göndermemi istediğin için, Prens Viazemski'ye verilmesi gereken bir not yazdım. Yani eğer gitmek istiyorsan on ikide hazır ol. Sana notu ve Kazan Komisyonu'nun raporunu gönderiyorum."²¹ Potemkin'in Pugaçev asilerini soruşturmak ve cezalandırmak üzere kurulan Gizli Komisyon'u tartışmasını isteyen bu not sıradan görünüyordu ama öyle değildi: Katerina Potemkin'i konseye katılmaya davet ediyordu. Potemkin notu havalı bir şekilde Genel Başkan Viazemski'ye

teslim etti ve masanın başına oturdu: Orayı hiç bırakmayacaktı. “Başka hiçbir ülkede,” diye bildirdi Gunning ertesi gün Londra’ya, “gözdele bu kadar hızlı yükselmez. General Potemkin, konsey üyelerini hayrete düşürerek aralarındaki yerini aldı.”²²

O günlerde Kazan Gizli Komisyonu, Katerina’ya yazlık konutu Çarskoye Selo’da suikast düzenlenmesine yönelik bir “komplo”yu ortaya çıkarmıştı: yakalanan Pugaçev yandaşlarından biri sorgusunda suikastçıların gönderildiğini itiraf etmişti. Potemkin soruşturmayı Viazemski’yle birlikte yürüttü: “Bence dağ fare doğuracak.”²³ dedi Katerina cesurca Potemkin’e. Potemkin telaşlanmıştı ama hikâyenin muhtemelen güneydeki komisyonun sorgusunda uydurulduğu ortaya çıktı. Katerina’nın Rusların şüphelileri kırbaçlama alışkanlığına karşı çıkmasının nedenlerinden biri de buydu. Komisyonun isyancılara işkence yapmasını önlemenin çok uzağındaydı ama Bibikov’un kullanımını en aza indirmesi için çabalıyordu.²⁴

Potemkin, 30 Mayıs’ta Harp Kurulu’na General’ ve Başkan Yardımcısı olarak atandı. İmparatoriçenin konseylerinde bu sert hizip kavgası sürerken Potemkin’le Katerina’nın hâlâ ilişkilerinin ilk günlerinin heyecanının keyfini çıkarıyor olduğunu unutmamız kolay. Muhtemelen terfi ettirildiği gün imparatoriçe Potemkin’e bebeksi sevgi sözcükleriyle yazılmış şu notu gönderdi: “General beni seviyor mu? Ben generali çok seviyor.”²⁵ Altı oyulan Savaş Bakanı Çernişev’in “görevinde kalamayacak kadar büyük bir darbe aldığını...” bildirdi.²⁶ Topal ördek çok geçmeden istifa edip Polonya’nın ilk bölünmesinde alınan yeni Belarus eyaletlerinin valisi oldu. Prens Orlov’un düşüşüyle iki yıl önce başlayan hizip krizi orada sona erdi.

Potemkin’in başından aşağı rütbelere, sorumluluklara, serflere, arazilere ve zenginliklere yağıyordu: 31 Mart’ta Kırım Tatar Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu’yla sınırdaş olan dev güney eyaletlerinin genel valiliğine atandı; 21 Haziran’da bütün düzensiz güçlerin, yani sevgili Kazaklarının başkomutanı oldu. Potemkin’in ansızın sahip olduğu servetin boyutlarını hayal etmek bile zor. Çijova’daki ya da büyükbabasının Moskova’daki

† Général en chef; 1698 yılında Büyük Petro tarafından oluşturulan Rütbelere Tablosu’nda mareşalden sonra gelen ikinci büyük rütbedir. (yay. n.)

evindeki yıllarından dünyalar kadar farklıydı. Rus piyadesindeki bir köylü asker yılda yaklaşık yedi ruble alıyordu; bir subaysa üç yüz civarında. Potemkin isim günlerinde, bayramlarda ya da belirli bir projeye yönelik katkısı için düzenli olarak yüz bin rublelik hediyeler alıyordu. Ayda üç yüz rublelik dev bir ödeneği vardı. Bütün saraylarda hiç para ödemedi kalabiliyor ve imparatorluk hizmetkârlarından hizmet alıyordu. Her ay başında tuvalet masasına on iki bin ruble bırakıldığı söyleniyordu ama Vasilçikov'un da kanıtladığı gibi, Katerina'nın canı istediğinde ona birkaç bin ruble veriyor olması daha büyük bir olasılık. Potemkin aldığı kadar kolay harcıyor, bir yandan bunu utanç verici buluyor, diğer yandansa sürekli daha fazlasını istiyordu. Ama henüz gelirinin ya da savurganlığının tavanına dokunmanın çok uzağındaydı. Çok geçmeden her ikisinin de bir tavanı olmayacaktı.²⁷

Katerina, Potemkin'in mümkün olduğu kadar fazla Rus ve yabancı ülke madalyası almasını sağlıyordu; onun konumunun yükselmesi, kendisinininkini de güçlendiriyordu. Hükümdarlar gözdelelerine yabancı madalyalar vermeyi seviyordu. Yabancı hükümdarlar bunları vermekten hiç hoşlanmıyordu; özellikle de gaspçı kral katillerinin sevgililerine. Ancak çok iyi bir gerekçeleri yoksa, çoğunlukla kabul ediyorlardı. Hükümdarlarla Rus büyükelçiler arasındaki yazışmalar, saray diplomasisinin fazlasıyla kibar, hemen hemen şifreli örtmeceli dilinin en eğlenceli araştırma konularıdır.

"Günaydın tatlım," diye selamlıyordu Katerina Potemkin'i neşeyle aşağı yukarı bu günlerde, "... uyandım ve şansölye yardımcısını nişanları istemeye yolladım; bunların... General Potemkin için olduğunu ve ayinden sonra takmayı planladığımı yazdım. Onu tanıyor musun? Yakışıklı, yakışıklı olduğu kadar da akıllı. Yakışıklı ve akıllı olduğu kadar beni de seviyor; ben de onu seviyorum..."²⁸ O gün Potemkin, Rus Aleksandr Nevski Nişanı ve Kral Stanisław August tarafından nezaketle gönderilen Polonya Beyaz Kartal Nişanı aldı. Bu nişanların saygınlığı olsa da yüksek soylular bunları kendi hakları olarak görüyordu: Potemkin'in daha sevimli özelliklerinden biri de madalyalardan aldığı çocukça zevkti. Kısa süre içinde Büyük Petro'nun Aziz Andrew Nişanı'nı aldı; Büyük Friedrich Prusya Kara Kartalı gönderdi; Danimarka Beyaz Fil gönderdi, İsveç de Kutsal Melek (Serafim Kraliyet Nişanı). Ama XVI. Louis ve Maria Theresia, sadece Katolikler için

oldukları gerekçesiyle sırasıyla Kutsal Ruh ve Altın Post nişanlarını vermeyi reddetti. Londra'da III. George, büyükelçinin Potemkin'e Dizbağı Nişanı verme girişimi karşısında dehşete düşmüştü.²⁹

"İmparatoriçe devletin dizginlerini Potemkin'e teslim edecek gibi görünüyor." dedi Gunning Londra'ya. Gerçekten düşünülemez olan gerçek oldu: Potemkin artık Prens Orlov'un üstüydü. Yabancı büyükelçiler bunu sindiremiyordu. Orlovlara o kadar alışmışlardı ki her an iktidara dönmek üzere olmadıklarına inanamıyorlardı. Orlovlar da buna inanamıyordu.

Prens Orlov, 2 Haziran'da Katerina'yı görmek için saraya koştu; ürkütücü bir görüntüydü, bir imparatoriçe için bile. "Diyorlar ki," diye bildirdi kulağı delik Gunning, "Orlov'la Katerina tartışıp sorunu çözdü."³⁰ Prens Orlov her zaman iyi huylu olmuştur ama artık sürekli ve tehlikeli şekilde öfkesi burnundaydı. Sinirleri boşandığında korkutucuydu. Gerçekten de Katerina ona "kaçık" demiş ve Orlov'un söylediklerine kızmıştı. Ama onunla baş edebilmeyi de beceriyordu: Tekrar "yurt dışı seyahatine çıkmayı" kabul etti. Katerina'nın umurunda değildi. Onun Potemkin'i vardı: "İyi geceler dostum. Yarın bana nasıl olduğunu yaz. Hoşça kal; sensiz çok canım sıkılıyor."³¹

Rumyantsev, 9 Haziran'da Türklere karşı saldırıya geçti, Tuna Nehri'nin karşısına gönderdiği iki birlik, Türklerin ana ordusunu Kozluca yakınlarında yendi. Bu, sadrazamın Tuna kaleleriyle bağlantısını kesti. Rus süvarileri güneye ilerleyip Şumnu'yu geçerek bugünkü Bulgaristan'a girdi.

Katerina'yla Potemkin, Pugaçev'in hakkından gelen Bibikov'un sıtmaya bağlı ani ölümüne çok üzülmüştü ama isyan sona ermiş görünüyordu. Onun yerine sıradan Prens Fyodor Şçerbatov'u atadılar. Derken temmuz başında Katerina, Pugaçev'in yenilgilerine rağmen bir başka orduyla yeniden ortaya çıktığını öğrendi. Şçerbatov'u görevden aldı ve General Prens Petro Golitsin'i atadı: "Sana, hayatım, Prens Şçerbatov'a yazdığım mektubu gönderiyorum. Lütfen düzelt, sonra konseyde okuyacağım." İmparatoriçe Potemkin'e iyimserlikle, "hedefi on ikiden vuracak." diye yazdı.³²

20 Haziran'da Türkler barış istedi: Genelde bu bir ateşkes, bir toplantı ve son barış görüşmelerini mahvetmiş olan aylar süren mü-

zakere demekti. Potemkin'in Rummyantsev'in "yetkilendirilmesi" tavsiyesinin sonuç verdiği yer burası çünkü feldmareşal, Bulgar köyü Küçük Kaynarca'da kamp kurdu ve Türklere barış yapmazlarsa iki ordunun tekrar savaşa başlayacağını söyledi. Osmanlılar konuşmaya başladı; barış anlaşması haberi her an gelebilirdi; Katerina'nın keyfi yerine geliyordu. Her şey çok iyi gidiyordu.

Temmuz ortasında Katerina'yı yeni bir Pugaçev krizi vurdu. Ayın on birinde Pugaçev, yirmi beş bin kişilik bir orduyla eski ve stratejik Kazan kentinin önünde ortaya çıktı. İddiaya göre yenilmiş olan Pugaçev, hiç de yenilmemişti ama isyanın gerçek kahramanı, yorulmak bilmez becerikliliğiyle Yarbay İvan Mikhelson tarafından takip ediliyordu. Kazan, Nijniy Novgorod'dan sadece yüz elli kilometre, Moskova'dan da yüz altmış kilometre uzaktaydı. 1556'da Korkunç İvan tarafından işgal edilen eski Tatar kentinin nüfusu on bir bindi ve yapılar genelde ahşaptı. Kazan ve Orenburg gizli komisyonlarının başına yeni atanan General Pavel Potemkin de, Kazan'a 9 Temmuz'da, Pugaçev'den iki gün önce gelmişti. Eski vali hastaydı. Pavel Potemkin komutayı aldı ama sadece altı yüz elli piyadesi ve iki yüz güvenilmez Çuvaş süvarisi olduğu için güçlerini kaleye kapattı. Ayın on ikisinde Pugaçev, Kazan'a saldırdı; kent sabahın altısından gece yarısına kadar süren şeytani bir şiddet çılgınlığı içinde yakılıp yıkıldı. "Alman elbisesi" giyen ya da sakalı olmayan herkes öldürüldü; "Alman elbiseli" kadınlar taht talibinin kampına getirildi. Pugaçev'in ordusu kaçmadan, Pavel Potemkin Mikhelson tarafından kurtarılmaya bırakılmadan önce kentten geriye kül yığınları kalmıştı.

Volga bölgesinde, şimdi kaynayan bir köylü isyanı hâkimdi. İsyân daha da berbat bir hal almıştı: Bir Kazak ayaklanması olarak başlamıştı. Şimdi vahşi bir sınıf savaşına, 1358'de Kuzey Fransa'da patlak veren ve köylülerin toprak sahiplerini katlettiği isyandan gelen ismiyle, düzenli bir *jacquerie*'ye dönüşmüştü. Rejim milyonlarca serfin efendilerini öldürmesi olasılığıyla karşı karşıyaydı. Bu sadece Katerina'ya değil imparatorluğun temellerine yönelik bir tehditti. Fabrika serfleri, köy-

† *Jacquerie*, 1358 yılında Kuzeydoğu Fransa'da köylülerin soylulara karşı ayaklanması. Soyluların köylülerden aşağılayıcı bir şekilde Jacques veya Jacques Bonhomme olarak söz etme alışkanlığından dolayı bu şekilde adlandırılır. Britannica, "Jacquiere" maddesi: <https://www.britannica.com/event/Jacquerie>. (yay. n.)

lüler ve beş bin Başkırt atlısı artık taht talibinin bayrağını izliyordu. Serfler arka arkaya köylerde ayaklanıyordu. Kaçak köle çeteleri taşrada dolaşıyordu. İsyancı Kazaklar atlarıyla dörtmala köylerden geçiyor, serfleri ayaklanmaya teşvik ediyordu. Kazan'ın düştüğü haberi 21 Temmuz'da Petersburg'daki Katerina'ya ulaştı. Merkezdeki yetkililer paniğe kapılmaya başlamıştı. Pugaçev Moskova'ya yürür müydü?³³

Ertesi gün imparatoriçe, konseyi Peterhof'ta acil toplantıya çağırdı. İmparatorluğu bir araya getirmek için doğruca Moskova'ya gideceğini açıkladı. Konsey bunu için için yanan bir sessizlik içinde dinledi. Kimsenin konuşacak cesareti yoktu. Konsey üyeleri endişeli ve huzursuzdu. Katerina şaşkıncı: Kazan onu ansızın savunmasız göstermişti. Alışılmamış şekilde bunu belli etti. Kodamanların bazıları, özellikle Prens Orlov ve iki Çernişev kardeş, Potemkin'in yükselişine ve Panin'in yeniden güçlenmesine fazlasıyla kızgındı.

Konsey imparatoriçenin Moskova'ya gitme arzusuna çok şaşırmıştı. Bozguna uğramış sessizliği "sözsüz moral bozukluğunun" derinliğini yansıtıyordu. Katerina kıdemli bakanı Nikita Panin'e başvurdu ve fikriyle ilgili görüşünü sordu. "Yanıtım," diye yazdı Panin kardeşi Petro Panin'e, "sadece kötü değil feci olacaktı." çünkü en tepedeki korkuyu gösteriyordu. Katerina heyecanla Moskova'ya hücumunun yararlarını savunuyordu. Potemkin arkasındaydı. Moskova seçeneği onun fikri olabilirdi çünkü bu kültürlü ekabirin arasındaki çoğu yaşlı Rus gibi o da içgüdüsel olarak anavatan tehlikedeyken Ortodoks başkenti olarak Moskova'yı görüyordu. Aynı ölçüde, orada Katerina'dan bağımsız olma riskine giremeyecek kadar yeni olduğu için onunla aynı görüşü paylaşmış olabilirdi.

Konsey üyelerinin çoğunun tepkisi neredeyse komikti: Prens Orlov bir görüş belirtmeyi reddederek bir çocuk gibi keyifsiz hissettiğini, iyi uyuyamadığını ve bir fikri olmadığını ileri sürdü. Kiril Razumovski ve Feldmareşal Aleksandr Golitsin, bir çift "salak" tek bir laf bile edemedi. Zahar Çernişev "gözdelerin arasında titriyordu" –Orlov ve

Diğer kaçak serf sahte III. Petro, bir başka ayaktakımı ordusu kurmuş ve Moskova'nın güneydoğusunu, Troitsk'i ele geçirmiş, orada bir başka saçma saray kurmuştu. Volga bölgesini pençesine alan bir kargaşanın işaretiydi bu.

Potemkin- ve ağzından ancak “iki kere yarım sözcük çıkabildi.” Volga’da Pugaçev’in yenilgisini eş güdümleyecek bir askerî ağırlığı olan kimsenin olmadığı anlaşıldı: “Seçkin bir kişi” gerekiyordu. Ama kim? Morali bozuk konsey, Türklerle barış yapıldığı haberini beklemekten başka hiçbir şey yapmazken Orlov muhtemelen yatağında güzellik uykusuna yatmıştı.³⁴

Nikita Panin’in bir fikri vardı. Akşam yemeğinden sonra Potemkin’i bir kenara çekti ve Rusya’yı kurtaracak “seçkin kişi”nin kardeşi General Petro İvanoviç Panin’den başkası olmadığını belirtti. Söylenecek tek bir şey vardı: General Petro İvanoviç Panin, toprak sahiplerinin korkularını yatıştıracak aristokrat referanslara sahip muzaffer bir savaş generaliydi. Zaten Moskova’daydı. Ama Petro Panin’in bir sorunu vardı. Kaba, küstah ve züppe bir huysuzdu; “despot” sözcüğü onun için türetilmiş olabilirdi. Bağıra bağıra ilan ettiği görüşleri, 18. yüzyılda yaşamış bir Rus askerine bile saçma gelebilirdi: Soyluların ayrıcalıkları ve askerî davranış kurallarının ayrıntıları konusunda kılı kırk yarıyordu ve sadece erkeklerin çar olma niteliklerine sahip olduğu yönünde keskin bir inancı vardı. Bu sert amir ve tükürükler saçan zorba, karargâhının giriş salonunda gri saten gecelik ve yüksek Fransız gece takkesiyle belirebiliyordu.³⁵ Katerina ondan nefret ediyor, siyasi olarak ona güvenmiyordu; hatta gizli polise onu izlettirmişti.

Bu yüzden kardeşini konseyde yüksek sesle gündeme getiremeyen Nikita Panin, ihtiyatla Potemkin’e başvurdu; o da doğruca imparatoriçeye gitti. Bu düşünce muhtemelen onu öfkeden kudurtmuştu. Belki de Katerina, sanki en yakın destekçisi de bocalıyormuş gibi hissederken Potemkin onu çok az seçenekleri olduğuna ikna etmişti. Katerina ikna olmuştu. Daha sonra Nikita Panin onunla konuştuğunda, imparatoriçe gerçek duygularını gizledi ve her zamanki oyunculuğuyla kibarca Petro Panin’in Volga eyaletlerinin komutasını üstlenmesini ve “Moskova’yı ve imparatorluğun iç kesimlerini kurtarmasını” istediğini söyledi. Nikita Panin hemen kardeşine mektup yazdı.³⁶

Paninler neredeyse bir *coup d’état* (darbe) yapmış, Katerina’yı, nefret edilen Petro Panin’in imparatorluğu kurtarmasının getirdiği utancı sineye çekmeye zorlamıştı. Şimdi kendi tarzlarında, Katerina’yla Potemkin için Pugaçev kadar tehdit oluşturunuyorlardı. Panin’in acı ilacını yutan sevgililer derhâl bunu sulandırmış olmaları gerektiğini

fark etti. Daha iyiye gitmeden önce kötüye gidecekti. Paninler generale, etkilenen dört dev eyaletteki bütün kentler, mahkemeler, gizli komisyonlar ve silahlı güçlerin tümü (Rumyantsev'in Birinci Ordusu, Kırım'ı işgal eden İkinci Ordu ve Polonya'daki birlikler dışında) için genel vali yetkileri ve ölüm cezasına çarptırma yetkisi verilmesini istiyordu. "Görüyorsun dostum," dedi Katerina Potemkin'e, "ekteki parçalara baktığında, Kont Panin kardeşini imparatorluğun en iyi kesimlerinin diktatörü yapmak istiyor." "Birinci sınıf yalancı... beni imparatorluktaki bütün insanlardan daha fazla kızdırdı." dediği bu adamı yükseltmemeye kararlıydı. Paninlerle müzakereleri ve isyanın yönetimini Potemkin devraldı.³⁷

Katerina'yla Potemkin Kazan düşmeden önce Rumyantsev'in Türklerle son derece kazançlı bir barış yaptığını –Küçük Kaynarca Anlaşması– bilmiyordu. 23 Temmuz akşamı, biri Rumyantsev'in oğlu olan iki ulak dörtlü Peterhof'a gelip haberi getirdi. Katerina'nın ruh hali ümitsizlikten şeytanca bir coşkuya döndü. "Sanırım bugün hayatımın en mutlu günü." dedi Moskova Valisi'ne.³⁸ Anlaşma Rusya'da Karadeniz'de bir tutunma noktası sağlıyor, Azak, Kerç, Yenikale ve Kılburun kalelerini ve Dinyeper ve Bug nehirlerinin arasında dar bir kıyı şeridi veriyordu. Rus ticaret gemileri Boğazlar'dan Akdeniz'e geçebilirdi. Katerina bir Karadeniz Filosu kurabilirdi. Kırım Hanlığı, Osmanlı sultanından bağımsızlığını kazandı. Bu başarı Potemkin'in başarılarına olanak sağlayacaktı. Katerina abartılı eğlenceler emretti. Saray kutlamalar için üç gün sonra Oranienbaum'a taşındı.

Bu, Moskova'da heyecanla diktatör yetkilerinin onaylanmasını bekleyen Petro Panin'e karşı Potemkin'in konumunu güçlendirdi. Bu yetkilerin günümüze ulaşan taslakları Katerina'yla Potemkin'in Paninlere haddini bildirmek için aynı ölçüde heyecanlı olduğunu gösteriyor. Kesinlikle acele etmiyorlardı: Nikita Panin artık elini abartılı oynamış olabileceğini fark etmişti: "Bu ilişkinin... aşırı bir aşağılanma olarak görüldüğünü ilk günden anlamıştım." Potemkin Paninlerden korkmuyordu: "hiçbir şey dinlemiyor ve dinlemek istemiyor ama her şeye zihninin küstahlığıyla karar veriyor."³⁹

Potemkin birkaç gün sonra imparatoriçenin talimatlarıyla Petro Panin'e yazdığında, bütün o "küstahlık"la atamanın tamamen kendisinin imparatoriçeyi ikna çabaları sayesinde gerçekleştiğini açıkladı.

“Ekselanslarının eylemlerimi size bir iyilik olarak göreceğinden kesinlikle eminim.”⁴⁰ General Panin 2 Ağustos’ta emirlerini aldı; sadece Pugaçev’le savaşılan güçlere komuta edecekti ve Kazan, Orenburg ve Nijni Novgorod’da yetkisi olacaktı. Potemkin’in elinde aşırı güçlü Panin’i dengelemek için hâlâ Kazan’daki sert kuzeni Pavel Sergeyevich vardı: Yetki ikisinin arasında paylaştırıldı. Panin’in görevi, Pugaçev’in güçlerini yok etmektir; Pavel Potemkin’inki tutuklamak, sorgulamak ve cezalandırmaktır. Konseyin üyelerinin tümü Petro Panin’in “diktatör” olmayacağını tam olarak anlamış değildi: Viazemski, Pavel Potemkin’in Gizli Komisyonu’nu Panin’in yönetimine vermeyi önerdiğinde, imparatorluk elinden kısa bir reddiye aldı: “Hayır, çünkü o benim yönetimimde.”⁴¹

Volga’dan gelen son haberler Paninleri daha da zayıflattı. Mikhelson’un Pugaçev’i Kazan’ın düşüşünün hemen ardından birkaç kere bozguna uğrattığı ortaya çıktı; yani kentin yağmalandığı haberi Petersburg’daki konseyi sarstığında, bu haberler güncelliğini yitirmişti.

Moskova’ya yürümek bir yana, Pugaçev güneye doğru kaçıyordu. Katerina’nın siyasi krizi geçmişti. Türklere karşı kazanılan zaferin kutlamaları ayın yirmi yedisinde Oranienbaum’da diplomatlara verilen partilerle başladı. Ama Katerina hâlâ Volga’daki tuhaf karışıklıkları seyretnmekle meşguldü.

Pugaçev’in kaçtığını ya da ilerlediğini söylemek her zaman zordu. Kaçışı bile saldırıya benziyordu. Kalabalıklar ona katılıyor, kentler teslim oluyor, malikâneler yakılıyor, boyunlar kırılıyor, çanlar çalıyordu. Uzak Aşağı Volga’da, kentlerin düşüşü 6 Ağustos’ta Saratov’un yağmalanmasıyla doruğa ulaştı ve dönek rahiplerin Pugaçev’le karısına bağlılık yemini etmesiyle sahtekârlığı daha da silindi. Yirmi dört toprak sahibiyle yirmi bir yetkili asıldı. Ama Pugaçev köşeye sıkışan her hayvanın yaptığını yapıyordu: Eve, Don’a gidiyordu.

Galipler çabucak anlaşmazlığa düştü: İkisi de kendini beğenmiş ve saldırgan olan Petro Panin ve Pavel Potemkin, Petersburg’daki kişisel ilişkilerinin adına mümkün olan her yerde birbirinin altını oyuyordu. Potemkin’in onların sorumluluklarını paylaşırma gerekçesi kesinlikle buydu.

Pugaçev Çariçin'den önceki Don Kazaklarının yurduna geldi ve bir numaracının kendi yurdunda hiçbir zaman saygı görmediğini yaşayarak öğrendi. Don Kazaklarıyla görüşmeler yaparken bu "III. Petro'nun" Yemelyan Pugaçev olarak anımsadıkları delikanlı olduğunu fark ettiler. Ona katılmadılar. Hâlâ on bin isyancısı olan Pugaçev, nehirden aşağı doğru kaçtı ve kendi adamları tarafından tutuklandı. "İmparatoruna el kaldırmaya nasıl cüret edersin!" diye bağırdı. Ama işe yaramadı. "Amperator'un üstünde kıyafet kalmadı. İsyanın bir yıl önce başladığı Yaiksk'teki Rus güçlerine teslim edildi. Aşağı Volga'da bol miktarda bulunan etkili ve hırslı askerlerin -Pavel Potemkin, Panin, Mikhelson ve Aleksandr Suvorov- arasında, gerçekte içlerinden hiçbiri yapmamış olsa da, "devlet suçlusu"nu kimin yakaladığıyla ilgili onursuz bir itiş kakış vardı. Suvorov Pugaçev'i Peter Panin'e teslim etmiş, o da Pavel Potemkin'in onu sorgulamasına izin vermemişti.⁴² Öğretmenlerine arkadaşlarını gammazlayan çocuklar gibi, ağustosla aralık arasındaki süreyi Petersburg'a şikâyetler yazarak geçirdiler.⁴³ Artık kriz sona erdiği ve âşıklar denetimi ele geçirdiği için, Katerina'yla Potemkin bu hırgüre hem kızıyor hem de eğleniyordu. "Aşkım," diye yazdı Katerina bir eylül günü, "Pavel haklı. Suvorov burada [Pugaçev'in yakalanması] Thomas'tan [köpeği] daha fazla rol oynamadı." Potemkin, Peter Panin'e yazdığında herkes adına konuşmuştu: "Kötü adamın sonu geldiğine hepimiz çok sevindik."⁴⁴ Peter Panin gemi azıya almıştı. Bazı tanıkları bile öldürdü. Savaşta Bender'de kendisinin haberi olmadan komutasında görev yapmış olan taht talibi eline geçtiğinde, suratına bir tokat attı ve ona diz çöktürdü. Onu dışarı çıkardı ve -işini onu sorgulamak olan Pavel Potemkin dışında- her meraklı ziyaretçi için bir tokat attı.⁴⁵ Katerina'yla Potemkin, Kazan Komisyonu'nu dağıtıp Moskova'daki Senato'nun Gizli Bölümü'nde Pugaçev'in yargılanmasını ayarlayacak Özel Komisyon kurarak bu Gordion düğümünü düzgün bir şekilde kesti. Komisyona Panin'i değil, Pavel Potemkin'i atadılar.⁴⁶ Potemkin besbelli kuzeninin ve kendisinin çıkarlarını koruyordu çünkü Katerina ona şöyle demişti: "Umarım Moskova'ya gitme emirlerimi alınca Pavel'in bütün kavgaları ve hoşnutsuzlukları bir son bulur."

1925 yılında adı Stalingrad olarak değiştirildi. 1961 yılından beri de Volgograd deniyor.

Siyasetin ortasında şunu da ekledi: “Tatlım, seni çok seviyorum ve bu ilacın bütün hastalıklarını iyileştirmesini diliyorum. Ama perhiz yapmanı istiyorum: Sadece çorba ve sütsüz çay iç.”⁴⁷

Peter Panin modern bir tarihçiye göre, “artık Rusya’nın kırsal kesimini darağaçları ormanıya süslemişti.”⁴⁸ “[Devlet görevlilerinin] katilleri,” diye ilan etmişti Panin Katerina tarafından onaylanmayan bir genelde “ve suç ortakları önce elleri ve ayakları, sonra kafaları kesilerek öldürülecek, ardından vücutları caddelerin kenarlarındaki kütüklere yerleştirilecek... katledildikleri ya da öldürüldükleri o köyler... suçluyu ad çekerek teslim edecek, her üçüncü adam asılacak... ve bu şekilde de teslim edilmezlerse, o zaman ad çekilerek belirlenen yüzüncü adam kaburgasından asılacak ve geri kalan yetişkinler kırbaçlanacak...”

Panin Katerina’ya “devlet canilerinin pis kanını dökmekten” çekinmemekle övünüyordu.⁴⁹ Kaburgadan asmanın unutulmuş bir güzelliğin üzerinde yapıldığını anlattı; *glagoli*, daha uzun kollu, küçük “r” şeklinde özel bir darağacıydı; kurbanlar kaburgasından asılıyor, kaburgalarının arkasından sokulan ve içeri itilen metal bir kancayla tutturuluyorlardı.⁵⁰ Bu dehşetli gösteri Katerina’nın Avrupa’nın görmesini istediği son şeydi ama Panin bunun caydırıcı olarak kullanıldığını iddia ediyordu. İsyanlılar salların üzerindeki darağaçlarına bağlanıyor ve Volga’ya bırakılıyor, cesetleri bu amfibik idam sehpalarında çürüyordu. Aslında, tahmin edilenden çok daha az suçlu idam edilse de çok fazla haksız ceza vardı. Çoğunu hain rahip ve soyluların oluşturduğu sadece üç yüz yirmi dört kişi resmen ölüm cezasına çarptırılmıştı ve isyanın boyutları düşünüldüğünde, 1745’teki Culloden Muharebesi’nin ardından İngiliz misillemeleriyle karşılaştırılabilir.⁵¹

İsyanın çıktığı Yayık Kazak Hostu lağvedildi ve adı değiştirildi. Yer isimlerinin liderlerin adlarıyla değiştirilmesi yönündeki Sovyet modasının bir öncüsü olarak, Katerina Zimoveyskaya Stanitsa’nın,⁵² Pugaçev’in Don’un öbür kıyısındaki doğduğu köyün adının Potemkinskaya olarak değiştirilmesini, Puşkin’in güzel sözleriyle, “isyancının kasvetli anısının onun ve Anavatan’ın değer verdiği bir ismin şanıyla” silinmesini emretti.⁵³

“Devlet suçlusu” Moskova’ya gönderildi, özel olarak yaptırılmış demir kafesin içinde vahşi bir hayvan gibi bakıyordu. Kasım başında geldiğinde, öfkeli Moskovalılar şimdiden özellikle sadistçe bir idam olasılığının keyfini çıkarıyordu. Bu isyanın entelektüel sicilinde utanç verici bir leke olduğu bilen Katerina’yı kaygılandırmaya başlamıştı.

Katerina ve Potemkin, gizlice idamın gaddarlığını azaltmaya karar vermişti: İngiltere ve Fransa’daki yargısız infazların hâlâ şaşırtıcı korkunçlukta olduğu bir dönemde övgüye değer bir şey. Genel Proküratör Viazemski Moskova’ya gönderildi; ona Şeşkovski, Katerina’nın ürpertici bir şekilde Pavel Potemkin’e “halka karşı özel bir yeteneği var.” dediği korkulan kırbaç meraklısı eşlik ediyordu. Ancak Pugaçev’e işkence yapılmadı.⁵⁴

Katerina yargılamayı mümkün olduğu kadar denetledi. Yazdığı Pugaçev Manifestosu’nu –çok hasta değilse– okuması için Potemkin’e gönderdi. Hastalık hastası yanıt vermeyince besbelli onun onayına ihtiyaç duyan imparatoriçe ona bir not daha yolladı: “Lütfen oku ve bize ne anladığını söyle: İyi mi olmuş, kötü mü?” O gün daha sonra ya da ertesi gün, imparatoriçe sabırsızlandı: “Saat on iki ama manifestonun son bölümü hâlâ elimizde yok; bu yüzden zamanında yazılamayacak ve konseye gönderilemeyecek... Taslakları beğendiysen sana onları geri göndermeni söyledik... Beğenmediysen düzelt.” Potemkin gerçekten hasta olabilirdi ya da Moskova’da yapılacak barış kutlamaları üzerinde çalışıyordu. “Sevgili ruhum, her gün yeni işlere başlıyorsun.”⁵⁵

Dava 30 Aralık’ta Büyük Kremlin Sarayı’nda başladı. 2 Ocak 1775’te Pugaçev dörde bölünme ve kafası kesilme cezasına çarptırıldı. Rusya’da “atın arkasına bağlayıp sürüklenme” ya da canlı canlı bağırsaklarını deşme yoktu: Bu İngiliz uygarlığının bir parçasıydı. Ancak, “dörde bölme” kurban canlıyken kollarının ve bacaklarının kesilmesi anlamına geliyordu. Moskovalılar coşku içinde bu dehşet verici görüntüyü bekliyordu. Katerina’nın başka fikirleri vardı. “İdamlar,” diye yazdı Viazemski’ye “acı verici olmamalı”. 21 Aralık’ta, nihayet Grimm’e en azından, “birkaç gün içinde “Marquis de Pugaçev” komedisi sona ermiş olacak. Sen bu mektubu aldığında, bu dikkate değer beyefendi hakkında tek bir laf bile duymayacağından emin olabilirsin.” diye yazdı.⁵⁶

“Marquis de Pugaçev komedisi”nin son aksiyon sahnesi Kremlin’in altındaki Bolotnaya Meydanı’nda hazırlandı. 10 Ocak 1775’te kalaba-

lıklar toplandı; yaşayan “canavar”ın kollarıyla bacaklarının kesilmesine tanıklık etmeye hevesliyidiler. “Her tarafı simsiyah olmuş” Pugaçev, bir kazığa bağlandığı “bir çeşit gübre arabasında” çekiliyordu. Yanında iki rahip vardı ve cellat arkada duruyordu. Kütüğün üzerinde iki parlak balta duruyordu. “Sonu yaklaşırken” bu huzurlu yüzde “en ufak bir korku izi” bile görünmüyordu. “Canavar” merdiveni tırmanıp sehpayaya çıktı, elbiselerini çıkardı ve boylu boyunca uzandı, celladın kendisini budamasına hazırды.

“Garip ve beklenmedik” bir şey oldu. Cellat baltasını salladı ve cezaya aykırı olarak Pugaçev’i “dörde bölmeden” kellesini uçurdu. Bu hem yargıçları hem de kalabalığı öfkeliendirdi. Birisi, muhtemelen cezayı veren yargıçlardan biri cellada seslendi ve “onu ağır cezalarla tehdit etti.” Bir başka yetkili, “Ah, seni orospu çocuğu; ne yaptın sen?” diye bağırdı. Sonra da ekledi: “Peki çabuk ol; eller ve ayaklar.” Tanıklar genelde celladın “ihmalî yüzünden... dilini kaybedeceğine” inanıldığını söyledi. Cellat oralı olmadı ve cesedin kollarıyla bacaklarını kestikten sonra ölüm cezasından kurtulan diğer suçluların dillerini ve burunlarını kesmeye başladı. Pugaçev’in çeşitli parçaları sehpanın ortasındaki bir direğin tepesinde sergilendi. Kafası demir bir çubuğa geçirildi ve teşhir edildi.⁵⁷ Pugaçevşçina – Pugaçev Dönemi– sona ermişti.

Krizin son aşamalarındaki bir noktada, Katerina Potemkin’e bu mektubu yazdı: “Sevgili ruhum, *cher Epoux*, sevgili kocam, gel ve yanıma yat, lütfen. Okşamaların bana çok güzel ve hoş geliyor... Sevgili kocam.”⁵⁸

EVİLİK: MADAM POTEKİN

Benim mermer güzelim... sevgilim, bütün krallardan daha iyisin...
yeryüzünde senin gibi bir erkek daha olamaz...

II. Katerina'dan G. A. Potemkin'e

Katerina ve Potemkin, onları büyüyen bir beklenti duygusu, sevinç ve endişeyle doldurmuş olması gereken gizli bir buluşma planlıyordu. 4 Haziran 1774'te, Prens Orlov'la kızgın yüzleşmesinin ardından Çarskoye Selo'da hâlâ toparlanmaya çalışan imparatoriçe, kentte bulunan Potemkin'e şu örtük notu yazdı: "Canım, yarın geliyorum ve yazdığın şeyi getiriyorum. Onlara Feldmareşal Golitsin'in teknesini Sieverslerin rıhtımının karşısında hazır etmelerini, mümkün olursa sarayın yakınına, kıyıya çekmelerini emret..."¹ Potemkin'in savaştaki ilk komutanı Aleksandr Golitsin, başkent genel valisi olduğu için kendi teknesi vardı. Kont Yakov Sievers'in Fontanka'da, Yazlık Saray'ın yanında bir rıhtımı vardı.

İmparatoriçe, Potemkin'e söz verdiği gibi 5 Haziran'da St. Petersburg'a döndü. Ertesi gün, cuma, belki "yurt dışına gitmek" üzere olan Prens Orlov'la vedalaşmak için Yazlık Saray'ın küçük bahçesinde kıdemli saray mensuplarına ufak bir akşam yemeği verdi. Katerina ve Potemkin, 8 Haziran Pazar günü, İsmaylovski Muhafızları şerefine bir yemeğe katıldı: Kadeh kaldırmalara top atışlarıyla karşılık veriliyordu; Paris'ten gelen gümüş takımlarla servis edilen yemeğe İtalyan şarkıcılar eşlik ediyordu. Sonrasında, Katerina Sievers'in evinin yanındaki Fontanka kıyılarında yürüdü.²

O yaz akşamı gece yarısı, imparatoriçe Fontanka'daki Yazlık Saray'dan gizemli bir tekne gezisine çıktı. Saray mensuplarını Neva'daki ya da St. Petersburg'u oluşturan adalardaki evlerinde sık sık ziyaret ederdi. Ama bu farklıydı. On birde yatakta olmayı seven bir kadın için geç bir saatti. Gizlice gitti, yüzünü muhtemelen kapüşonlu bir

pelerinle saklıyordu.³ Yanında –sadık hizmetçisi Maria Savişna Perekuşina hariç– kimse olmadığı söyleniyor. Bütün gün onunla birlikte olan General Potemkin yoktu. Akşam karanlığında nehirde bekleyen bir tekneye binmiş, pusun içinde kaybolmuştu.

Katerina'nın teknesi Fontanka'da palamar çözdü, bahçeleriyle Yazlık Saray'ı geçip Büyük Neva Nehri'nde çıktı, rağbette olmayan Viborg Kıyısı'na doğru ilerliyordu. Tekne Küçük Nevka'daki küçük iskelelerden birine yanaştı. Orada imparatoriçe, perdeleri kapalı bekleyen, işaretli bir arabaya bindi. İmparatoriçe ve hizmetçi biner binmez sürücüler atları kırbaçladı ve araba hızla yolda ilerlemeye başladı. Aziz Sampsonovski Kilisesi'nin tam önünde durdu. Etrafta kimseler yoktu. Hanımefendiler indi ve Aziz Sampsonovski Kilisesi'ne girdi. Kilise, Poltava Muharebesi'ndeki azizin gününü kutlamak için Büyük Petro tarafından yaptırılmıştı; alışılmamış şekilde Ukrayna tarzında, ahşaptı. (1781'de taştan yeniden yapıldı.) En etkileyici özelliği leylak mavisi, beyaz ve yeşil boyalı yüksek çan kulesiydi.⁴

İmparatoriçe Potemkin'i mumlarla aydınlatılmış kilisenin içinde buldu. "İmparatorluğun en büyük tırnak yiyicisi" parmaklarını dibine kadar yemiştir. İsmaylovski Muhafızları'nın akşam yemeğine katıldıkları için her ikisinin de üzerinde "askeri üniformaları" olmalıydı: Potemkin general üniforması giymişti; kırmızı yakası altın dantelle süslü yeşil ceket, yüksek çizmeler, kılıç, altın kenarlı ve beyaz tüylü şapka. Saray Günlüğü'nden öğrendiğimize göre Katerina, bütün gün "uzun Alay Muhafızları üniforması"nı giymişti: "Bir hanımefendinin binici kıyafeti şeklinde dikilmiş, altın dantelle süslenmişti."⁵ İmparatoriçe şimdi kapüşonlu pelerinin hizmetçisine verebilirdi, "üniforma" içinde çok çekici göründüğünü biliyordu. Belki de giysisi onlara tanıştıkları günü anımsatıyordu.

Kilisede sadece üç adam vardı. Adsız bir rahip ve iki "sağdıç." Katerina'nın "sağdıç" Mabeyinci Evgraf Aleksandroviç Çertkov; Potemkin'ininki yeğeni Aleksandr Nikolayeviç Samoylov'du. İncil'den bölüm okuyan yeğendi. "Karı kocasından korkar." tümcesine geldiğinde Samoylov duraksadı ve hükümdara baktı. Bir imparatoriçe kocasından korkar mıydı? Katerina başıyla onaylayınca Samoylov devam etti.⁶ Sonra rahip nikâh törenini başlattı. Samoylov ve Çertkov, geleneksel Ortodoks nikâhlarında yapıldığı gibi öne çıkıp taçları onların baş-

larının üzerinde tuttu. Uzun tören sona erdiğinde, nikâh belgeleri imzalandı ve tanıklara dağıtıldı. Herkes gizlilik yemini etti. Potemkin II. Katerina'nın gizli eşi olmuştu.

Potemkin ve Katerina'nın nikâhının hikâyesi bu. Evlendiklerine dair kesin kanıt yok ama bunu yaptıkları hemen hemen kesin. Ancak, gizli evlilikler her zaman kraliyet efsanelerinin malzemesi olmuştur. Rusya'da İmparatoriçe Yelizaveta'nın Aleksey Razumovski'yle evlendiği söyleniyordu. İngiltere'de, Galler Prensi çok geçmeden geçerliliği çok tartışılan gizli bir törenle Bayan Fitzherbert'la evlenecekti.

Çeşitli evlilik hikâyeleri vardı: Bazıları ertesi yıl Moskova'da ya da 1784 veya 1791 yılında Petersburg'da evlendiklerini söylüyordu.⁷ Moskova versiyonu Nikitski yakınlarındaki özgün, sarıya boyalı yuvarlak kubbesiyle İsa'nın Göğe Yükselişi Kilisesi'nde geçiyor. Bu kilise Potemkin'in Moskova'dayken yaşadığı annesinin evine yakındı. Kilise daha sonra Potemkin'in parasıyla,⁸ annesinin anısına süslenip yenilendi. Bugün Aleksandr Puşkin'le Natalya Gonçarova'nın 18 Şubat 1831'de evlendiği kilise olarak biliniyor; aralarındaki pek çok bağlantıdan biri.'

Gizli bir nikâh, ilişkileri sırasındaki herhangi bir günde kıyılmış ve ayrıntıları etkinliklerinin rutin hikâyesi içinde gizlenmiş olabilirdi. Ancak bu tarih ve mekân, en büyük olasılık. Katerina'nın mektubu gizli bir girişimden ve Sieverslerin iskelesinden söz ediyordu. Saray Günlüğü 8 Haziran'da onun orada tekneye bindiğini ve indiğini gösteriyor. Akşamın erken ya da geç saatinde gizli tekne yolculuğu için zaman var. Nikâhın konuklarından torunlarına geçen 19. yüzyılda Profesör Bartenev tarafından kaydedilen bütün sözlü hikâyeler Aziz Sampsonovski Kilisesi, 1774 ortası-sonu ve aynı dört tanıktan söz ediyordu. Ama belgeler nerede? Potemkin'inkinin en sevgili yeğeni Aleksandra Branicka'ya miras kalmış olması gerekiyordu. Sırrı damadı Prens Mihail Vorontsov'la paylaşmış ve belgeyi kızı Prenses Lise'e bırakmıştı. Kont Orlov-Davidov, Kont Samoylov'u ziyaretinde onun

Bir başka olası Moskova mekânı daha var. 19. yüzyılda, koleksiyoncu Prens S. Golitsin, 1775'te Katerina'nın Moskova'da kaldığı söylenen, Volkonski Caddesi'ndeki sarayında davetler veriyordu. Bu davetlerde konuklarına Katerina'nın, Potemkin'le sarayın şapelinde kıyılan nikâhını kutlamak için verdiği iki ikonayı gösteriyordu.

mücevherli bir toka gösterdiğini anımsıyordu. “Bu,” dedi, “bana imparatoriçe tarafından merhum amcamla evliliğinin anısına hediye edildi.” Büyük torunu Kont A. A. Bobrinski’ye göre Samoylov’un belgesi onunla birlikte gömüldü. Çertkov’un kopyası bilinmeze gitti.

Kanıtın kaybolması ve gizlilik, görüldüğü kadar şüpheli değil çünkü çarlar Pavel, I. Aleksandr ve I. Nikolay –ya da sonrasındaki– sıkı, askerî yönetimler sırasında kimse bunu ortaya çıkarmaya cesaret edemezdi. “Viktoryen” Romanovlar, Katerina’nın Pavel’in babasıyla ilgili kuşkular yüzünden kendi meşruluklarını şüpheli hale getiren aşk hayatından utanç duyuyordu. 1870’ler kadar geç bir tarihte, Profesör Bartenev araştırmayı yapmak için bile imparatorundan izin almak zorunda kalmıştı; çalışması 1906’ya kadar yayımlanamadı: ancak 1905 ve 1917 devrimleri arasındaki boşlukta, otokrasinin bir ayağı çukurdayken II. Nikolay bu çalışmanın yayımlanmasına izin vermişti.⁹

Evliliklerinin en güçlü kanıtı Katerina’nın mektuplarında, Potemkin’e davranışlarında, onun Katerina’ya davranışlarında ve ilişkilerinin yakın çevrelerindeki tarafından nasıl anlatıldığında yatıyor. İmparatoriçe mektuplarını “sadık karın” diye imzalıyordu; en az yirmi iki mektupta ona “sevgili kocam” diyor, yüzlercesinde onu “sahibi” ya da “efendisi” olarak adlandırıyordu.¹⁰ “Eğer değişirsen ben ölürüm... sevgili dostum, sevgi dolu kocam.”¹¹ sözcüğün aşk mektuplarında ilk geçişlerinden biri. “Baba, *Ch[er] Ep[oux]* –[sevgili kocam]– Göğsünü iyileştirmesi için Kelhen’i gönderdim, seni çok seviyorum, sevgili dostum.” diye yazmıştı.¹² Potemkin’in yeğeni için “*bizim yeğenimiz*”¹³ diyordu (italik yazarın). Hükümdarların sıradan ölümlülere göre kimin ailelerinin üyesi olduğuna ya da olmadığına dair çok kesin bir tanımı vardı. Katerina Potemkin’in bazı akrabalarına ölene kadar kendi akrabaları gibi davranmıştı; o kadar ki, Potemkin’in yeğeni Branicka’nın kendi çocuğu olduğu dedikoduları çıkmıştı.¹⁴ Bu konuyla ilgili en açıklayıcı ve özel mektubu, muhtemelen bir yıl sonrasına, olasılıkla 1776 başına ait:

Efendim ve *Cher Epoux*... Neden hepsi *karının* sözlerini doğrulayan gerçek olgulara değil de sağlıksız hayal gücüne inanmayı yeğliyorsun? *O iki yıl önce kutsal bağlarla sana bağlanmadı mı? Seni seviyorum ve var olan bütün bağlarla sana bağlıyım. Sadece*

*karşılaştır, davranışlarım iki yıl önce bugünkünden daha mı anlamlıydı?*¹⁵ (italikler yazarın)

Evlilik, her ikisinin de şüphesiz umduğu gibi onları daha yakınlaştırmış görünüyordu. Katerina'ya âşık, kıskançlıkları ve konumunun hassaslığı yüzünden acı çeken ve bağımsız bir rol oynamaya hevesli Potemkin, böylece sakinleşmişti. Dindar olduğu kadar sefahat düşkünüydü de ama ibadetlerini yerine getiren bir Ortodoks idi; bu da Katerina'yı ikna etmesine katkıda bulunmuş olabilirdi. Katerina'ya gelince, sadece birkaç aylık bir ilişkinin ardından evlilik tuhaf görünebilirdi ama insan annelerin lafını da hatırlamalı: "Doğru insanı bulduğunda *hissedersin*." Dahası Katerina Potemkin'i on iki yıldır tanıyordu ve bir süredir onu seviyordu: Zaten onu çok iyi tanıyordu. Aşkları sadece çok yoğun değildi, Katerina'nın deyişiyle onlar "ruh ikizi"ydiler. En sonunda yönetmenin ağırlığını ve bir ailenin sıcaklığını paylaşabileceği entelektüel dengini bulmuştu.

Bunun en iyi kanıtı, bir tören yapıldığı kabul edilse de edilmese de, Katerina'nın Potemkin'e yaşamlarının geri kalanı boyunca yapılmış gibi davranmasıydı. Ne yaparsa yapsın, iktidardan düşmedi; ona imparatorluk ailesinin bir üyesiymiş gibi davranıldı; Potemkin, hazineye mutlak erişimin yanı sıra bağımsız kararlar alma gücüne de sahipti. Olağanüstü bir özgüvenle, aslında kaygısız davranıyordu ve kasıtlı olarak kendisini çar geleneğine göre takdim ediyordu.

Büyükelçiler bir şeyden şüpheleniyordu: Bir diplomat "güvenilir bir kişiden" "belgenin kız yeğenlerinin elinde olduğunu" öğrenmişti¹⁶ ama o günlerde hükümdarlardan o kadar korkuyorlardı ki özellikle yazarken "evlilik" sözünü asla kullanmıyor, saraylarına doğrudan söylemek için saklıyorlardı. Bu nedenle Fransız Büyükelçisi Comte de Ségur, 1788'de Versay'a Potemkin'in "bazı kutsal ve dokunulamaz haklardan... yararlanıyor... Bu hakların benzersiz temeli Rusya'da *sadece dört kişinin bildiği* büyük bir sır; ben de bunu büyük bir şans eseri öğrendim ve iyice araştırdıktan sonra ilk fırsatta... Kralı bilgilendireceğim"¹⁷ (italikler yazarın) bilgisini geçmişti. En Hristiyan Kral zaten biliyordu: Ekimde, XVI. Louis Dışişleri Bakanı Comte de Vergennes'e Katerina'dan "Madam Potemkin" olarak söz ediyordu; gerçi kısmen de şaka yapıyordu.¹⁸

Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph de çok geçmeden öğrenmişti. Viyana'daki Augarten'de gezerken Britanya Elçisi Lord Keith'e Katerina ve Potemkin bilmecesini şöyle açıkladı: "Binlerce nedenden ve bir o kadar çeşit bağlantıdan ötürü *ondan kolayca kurtulamazdı, bunu yapmayı istemiş olsa bile*. İnsanın imparatoriçenin durumunun bütün ayrıntılarını anlaması için Rusya'da olması gerekir."¹⁹ (italikler yazarın). Britanya'nın Petersburg Büyükelçisi Charles Whitworth, 1791 yılında Potemkin'in kovulamaz ve hesap sorulamaz olduğunu bildirdiğinde, muhtemelen söylediği buydu.²⁰ Potemkin neredeyse kraliyetten olduğunu hissettiriyordu. İkinci Rus-Türk Savaşı sırasında Prince de Ligne Potemkin'e Eflak ve Boğdan Prensi olabileceğini söylemişti. "Şaka yapıyorsunuz herhâlde." diye yanıtladı Potemkin. "İsteseydim Polonya Kralı olabilirdim; Kurlandiya Dükü olmayı reddettim; *bundan çok daha fazlasıyım*"²¹ (italikler yazarın). Rusya İmparatoriçesi'nin kocası değilse kraldan "daha fazlası" ne olabilirdi?

Artık çiftin işlerine dönmesi gerekiyordu. Nikâhtan sonra, her zamanki gibi insanların şüphelerinden zevk alıyorlardı: Birbirlerine çılgınlar gibi âşık olduklarını kimse fark etmiş miydi? Katerina "yeğenimizin" –muhtemelen Samoylov– davranışlarıyla ilgili ne düşündüğünü merak ediyordu. "Çılgınlığımızın ona çok tuhaf görüldüğünü düşünüyorum."²²

Bir başka olayda, birisi büyük sırrı çözmüştü. "Ne yapabiliriz sevgilim? Böyle şeyler sık sık olur." demişti Katerina. "Büyük Petro bu tür durumlarda sadece kendisinin sır olduğunu düşündüğü şeylerle ilgili bilgi edinmesi için insanları pazara gönderirdi; bazen parçaları bir araya getirerek insanlar sadece tahmin yürütür..."²³

16 Ocak 1775'te, Pugaçev'in öldüğünü öğrenir öğrenmez imparatoriçe, Potemkin'in eşliğinde Çarskoye Selo'dan Türkiye'ye karşı kazanılan zaferin kutlanacağı Moskova'ya gitti. Katerina barış anlaşması imzalandığından beri Moskova'ya gitmeyi planlıyordu ama sevgili "Marquis de Pugaçev"i işleri geciktirmişti. Güninng'e göre Potemkin, muhtemelen Karadeniz'e bir pencere açılmasını kutlamak ve Pugaçev'in ardından hükûmetin iş başında olduğunu göstermek için onu eski başkente gitmeye teşvik etmişti. Ayın yirmi beşinde, Grandük Pavel'le birlikte törenle kente girdi. Şimdi eski Rusya'nın kalbinde olduğunu unutmuş

olma ihtimaline karşı, Pavel gittiği her yerde çok sıcak karşılanırken Gunning'e göre Katerina, "halktan çok az alkış alıyordu ve çok az bir memnuniyet gösteriyorlardı."²⁴ Öte yandan Pugaçev İsyanı, Katerina'ya iç kesimlerin biraz ilgiye ihtiyacı olduğunu göstermişti: Yılın büyük bölümünü orada geçirecekti.

Katerina, Golovin ve kent dışındaki Kolomenskoye saraylarında kalırken Potemkin'e de Katerina tarafından tasarlanan daireler verildi ama imparatoriçe onları rahatsız ve soğuk buldu; bu, Moskova'yla ilgili sevmediği her şeyin metaforuydu.

İmparatoriçeler balayına çıkmaz ama o ve Potemkin belli ki birlikte baş başa zaman geçirmek istiyordu. Haziranda Prens Kantemir'in malikânesi Siyah Dünya'yı aldı ve oraya yeni bir saray yapmaya karar verdi: Adını Çaritsino olarak değiştirdi. Moskova ya da Petersburg'da Potemkin'le evlendiğine inananlar kendi balayı versiyonlarını burada yaptıklarını öne sürüyordu. Keyifli yaşamak istiyorlardı ve orada, sadece altı odalı bir kulübede aylarca bir burjuva çift gibi yaşadılar.²⁵

Balayı olsun olmasın, her zaman plan yapıyorlar, düşünüyorlar, yazıyorlardı: Birlikte ne kadar çok çalıştıklarını, mektuplarından takip edebiliyoruz. Katerina her zaman öğrencisiyle, Potemkin de onunla aynı görüşte değildi. "Bütün önerilerimi çılgınca bulursan kızma." dedi Potemkin'e tuz üretimine izin verilmesi sorununu ve Pavel Potemkin'le kardeşi Mihail'in bunu araştırması gerektiği yönündeki önerisini tartışırken. "Ben daha iyi bir şey bulamazdım." Potemkin mali konularda çok iyi değildi; ne kendi bütçesini doğru yönetiyordu ne de devletinkini. O bir girişimciydi, yönetici değil. Tuz tekeli başlatmayı önerdiğinde Katerina onu uyardı: "Bunun sorumluluğunu üstlenme çünkü nefreti ateşleyecektir..." Potemkin incinmişti. Onu yatıştırdı ama kararlılıkla: "Aptal gibi görünmeni ya da öyle tanınmanı istemem... Saçma şeyler yazdığını çok iyi biliyorsun. Senden iyi bir yasa yazmanı istiyorum... ve sen beni azarlıyorsun." Söz gelimi Pugaçev affını gözden geçirmekte tembellik ediyorsa, Katerina onu taciz ediyordu: Pazartesiden cumaya kadar onu okuman için yeterince süren var."²⁶

Katerina'nın Pugaçevsçina'ya yönelik çözümleri yönetimseldi ve yerel yönetimin yeniden yapılandırılmasını ve soyluların, kent halkının ve devlet köylülerinin yargıya ve toplumsal yardımlaşmaya katılımını içeriyordu. Grimm'e "hukuk çılgınlığı denilen yeni bir hastalığa" tu-

tulmakla böbürlendi.²⁷ Potemkin, daha sonra onun Polis Yasası'na ve Soylular ve Kentler Tüzükleri'ne yaptığı gibi, yasa taslaklarını düzeltti: "Maddelerin yanına + koymayı istiyoruz; bu kabul ettiğin anlamına gelecek. Yanına # koyduğın maddeler çıkartılacak... değişikliklerini açık bir şekilde yaz." Potemkin'in değişiklikleri Katerina'yı etkilemişti: "Bunlarda ateşli bir şevk ve büyük zekânı görüyorum."²⁸

Çift bu aralar uluslararası insan kaçakçılığıyla ilgili bir korsan oyunu örgütliyordu. İmparatoriçe, Şubat 1715'te Aleksey Orlov-Çeşmenski'yi, Yaralı Yüz'ün Rusya Donanması'na komuta ettiği İtalya'nın Livorno şehrinde genç bir kadını kandırıp Rusya'ya getirmekle görevlendirdi.

Kız yirmi yaşındaydı, inceydi, siyah saçlıydı, İtalyan profili, beyaz teni ve gri gözleri vardı. Şarkı söylüyor, resim yapıyor ve arp çalıyordu. Bir Vesta bakiresinin iffetini sergilerken diğer yandan fahişe gibi sevgili buluyordu. Kız pek çok isim kullanıyordu ama sadece biri önemliydi. İmparatoriçe Yelizaveta'yla Aleksey Razumovski'nin kızı "Prenses Yelizaveta" olduğunu iddia ediyordu. 18. yüzyıl maceracı kadınının mükemmel örneği: Her dönem bir karşıtlar dengesi ve bu aristokratlar altın çağı aynı zamanda taht talipleri için çok uygun bir mevsimdi; soyağacı çağı da bir bahaneydi. Haberleşmeler hâlâ yavaş olsa da artık seyahat daha kolaydı; Avrupa, aristokrasi ya da kraliyet iddiasında bulunmak için uzun mesafelerden yararlanan genç erkekler ve kadınlarla doluydu ve gösterişliydi. Gördüğümüz gibi, Rusya'nın kendi taht talipliği tarihi vardı ve Orlov-Çeşmenski'nin şimdi buluşacağı hanımefendi dönemin sahtekârlarının en romantiklerinden biriydi.

Önce "Ali Emena" adıyla ortaya çıktı: Bir İran satrapının kızı olduğunu iddia ediyordu. İran'dan Almanya'ya kadar gezileriyle, Ruritanya unvanlarıyla dolu el çantasıyla bir beliriyor, bir kayboluyordu. Prenses Vladimir, Sultan Selime, kız oğlan kız Frank ve Schell; Venedik'te Kontes Treymill; Pisa'da Kontes Pinneberg ve sonra Kontes Silviski. Daha sonra Azak Prensesi'ydi; bu bir Petro dönemi adıydı çünkü Azak Denizi üzerinde, Büyük Petro tarafından fethedilen ve kaybedilen bir limandı. Pek çok kişiyi kendi içkin gerçeklerine inandırmayı başaran madrabazlarda olduğu gibi belli ki karizmatikti ve bu "prenses"in duygulu bir kibarlığa sahip olmasına katkıda bulunuyordu. Gizemli bir

prensesin olması gereken her şeydi o. Seyahatlerinde enayi yaşlı aris-
tokratlar onun büyüüne kapılıyor, onu koruyor, ona para veriyordu...

Rus-Türk Savaşı'nın sonuna doğru, gizlilik ülkesine –maceracıların kardinaller kadar yaygın olduğu, Cagliostro ve Casanova'nın diyarına, İtalya'ya- gitti. Onun aslında kim olduğunu kimse öğrenemedi ama çok geçmeden İtalya'daki her diplomat onun kökenlerini araştırıyordu: Çek bir kahvehane sahibinin mi, Polonyalı bir hancının mı yoksa Nürnbergli bir fırıncının mı kızıydı?

Rus karşıtı bir Polonyalı olan Prens Karol Radziwiłł'e kancayı taktı. Ulusal kıyafetlerini giymiş Polonyalı soyluların eşliğinde, Rusya'ya karşı siyasi bir silah oldu. Ancak, Napoli'deki Britanya Büyükelçisi'ne yazma hatasını yaptı. Güzel sanatlara düşkün bir adam olan ve daha sonra Nelson'un metresi Emma'yla evlenip boynuzlanan Sir William Hamilton kıvrak maceracı kadınlara karşı özellikle hassastı ve ona bir pasaport verdi ama sonra Orlov-Çeşmenski'ye yazdı, o da hemen Petersburg'u bilgilendirdi.²⁹

Yanıt veren Katerina, çoğunlukla gözlerden uzak olan acımasız taht gaspçısıydı. Taht talipleri, Pugaçev'den sonra risk almaya hiç istekli değildi, ne kadar dişi ve genç de olsalar: Mektubun atıp tutan ve neredeyse haydutça havası kapalı kapılar arkasında Orlovlarla neler yapmış olabileceğini bize gösteriyor. O Ragusalılar suçluyu teslim etmezse, "kente birkaç bomba atılabilir." dedi Orlov-Çeşmenski'ye kadın Ragusa'yı ziyaret ederken. Ama onu "mümkünse gürlütüsüzce" yakalamak en iyisiydi.³⁰

Yaralı Yüz bu maceracı kadının saltanat takıntısına ve romantik hayallerine oynayan sinsi bir plan yaptı. Kendisinin gaddarlığı kadar kurnaz olan iki danışmanı vardı: İspanyol-Napolili bir aşçının oğlu olduğu söylenen José Ribas, İtalya'da Rus Donanması'na katıldı. Daha sonra başarılı bir Rus general ve Potemkin'in en yakın dostlarından biri olacak olan bu yetenekli şarlatan, sahte prensesin maiyetine giren ve onu Pisa'da Orlov-Çeşmenski'yle tanışmaya ikna eden İvan Krestinek adlı becerikli bir yardımcıyla çalışıyordu.

Yaralı Yüz kıza kur yaptı, aşk mektupları yazdı, arabasını kullandı ve onu tiyatroya götürdü. Gerçekten de imparatorluk ailesinin bir üyesiymiş gibi, hiçbir Rus'un onun huzurunda oturmasına izin yoktu. Ama aynı zamanda Potemkin kardeşi Prens Orlov'un yerini aldığı için

kızgın olduğu ve ailesini yeni imparatoriçenin yanında hak ettiği yere geri döndürmek üzere kadının tahta çıkmasına yardım etmek için donanmasını kullanmayı önerdiği de iddia ediliyordu. Kandırımacası çok zevkli bir oyun olabilirdi: Kız onun metresi olmuş gibi görünüyordu; ilişki sekiz gün sürmüştü. Belki de kız onun kendisine *âşık olduğunu* ve *kendisinin* onu kandırmayı başardığını sanıyordu. Böyle kalpsiz devlet işlerinde Yaralı Yüz ustaydı. Evlenme teklifi oltayı yemledi.

Kızı Livorno'daki donanmasını görmeye davet etti. O da kabul etti. Filoya açık sözlü İskoç Koramiral Samuel Greig, Çeşme'nin mimarlarından biri komuta ediyordu. Greig, prensesi, iki Polonyalı soy-luyu, iki uşağı ve dört hizmetçiyi gemide törenle karşılamayı kabul etti. Kız orada etrafı tören üniformalı mürettebatla çevrili, kendilerini bekleyen bir rahip buldu. Toplar ateşlendi; denizciler "İmparatoriçemiz çok yaşa!" diye bağırdı. Rahip "Prenses Yelizaveta"ya ve Orlov-Çeşmenski'ye dua etti. Kızın bütün rüyaları gerçek olurken mutluluktan ağladığı söyleniyor.

Etrafına baktığında, kontun yanında olmadığını gördü. Adamları "suçlu"yu yakalarken Orlov-Çeşmenski Moskova'daki imparatoriçesine haber verdi ve kızı aşağı götürdü. Gemi Petersburg'a giderken Potemkin'in Orlov-Çeşmenski'yle yazıştığını biliyoruz; bu olayı tartışıklarından şüphe duyulmayan mektupların bazıları günümüze ulaştı. Katerina Yaralı Yüz'ün mektuplarını onunla paylaşıyordu. "Balım, tatlım," diye yazmıştı kaçırılma sırasında, "bana Ko[nt] Al[eksey] Gr[igoreviç] Orlov'dan mektup[lar] gönder." Nisanda, çift Krestinek'in maceracı kadını kandırmaya yönelik etkili ama tatsız işini ödüllendirmeyi tartışıyordu. Çoğu kişi Greig'in yabancı topraklardaki bu karanlık kaçırmadaki rolünün bir Britanya subayına yakışmadığını düşünüyordu ama Rusya'nın hizmetinde kariyer yapan amiralin genç bir kadını kaçırmış olmaktan pişmanlık duyduğu yönünde bize ulaşan bir kanıt yoktu, üstelik Katerina Moskova'da ona bizzat teşekkür etmişti.

"Prenses" 12 Mayıs'ta Petersburg'a ulaştı ve karanlıktan yararlanarak Petro ve Pavel Kalesi'ne teslim edildiyse de efsane, bir süre Potemkin'in kent dışındaki konutlarında tutulduğunu söylüyor. Petersburg Valisi Feldmareşal Golitsin, ona kimlerin destek verdiğini ve hikâyesine gerçekten inanıp inanmadığını öğrenmek için onu sorguya çekti. Sahtekârlıkların destekçilerini ikna etmeyi başaranların çoğu

gibi, kız kendi hikâyelerine inanmış görünüyor: Golitsin, Katerina'ya "kızın hayat hikâyesinin hayali olaylarla dolu olduğunu, daha çok per masallarına benzediğini" bildirdi. Katerina'yla Potemkin bu sorguyu ilgiyle izlemiş olmalıydı. Rus köylülerin ateşli imgelemlerinde çılgın hikâyeler ordular yaratmıştı. Ama "prenses", Katerina'ya onunla görüşmek istediğini yazıp mektubu "Yelizaveta" diye imzalayınca, imparatoriçe ona kızmıştı: "Birisini gönderin de şu dillere düşmüş kadına aşağılık kaderini aydınlatmak istiyorsa komedi oynamayı bırakmasını söylesin."³¹

Katerina'yla Potemkin, Moskova'da zafer kutlaması yaparken daha önce verem olan "Prenses Yelizaveta" tutulduğu rutubetli hücrede boş hayaller kuruyordu. Katerina'ya yazdığı mektuplarda dokunaklı bir şekilde daha iyi koşullar için yalvarıyordu. Ama artık o yoktu. Onu kimse duymuyordu. Katerina'nın Petro'nun katledilmesine göz yumması ve İvan'ın zindancılarının gerektiğinde onu öldürmesini ayarlaması gibi, şimdi de veremli kız terk edilmişti. St. Petersburg'u haziran ve temmuzda iki kere sel bastı ve 1777'de daha büyük bir taşkın oldu ve hikâyeye göre soğuktan titreyen güzel, sular yer altındaki hücrelerine dolarken yavaş yavaş boğuldu. Flavitski'nin ürpertici resminde canlandırılan imge buydu. Orlov-Çeşmenski'nin çocuğunu doğururken öldüğü ve adamın vicdan azabı çektiği de iddia ediliyordu; bu, onun için alışılmamış bir duyguydu.

Kadın tarihte kendisinin kullanmadığı birkaç hayali unvandan biriyle biliniyor: "Prenses Tarakanova"; sözcük anlamıyla "hamam böcekleri." İsim, yeğenleri Daraganov -Tarakanov'a dönüşmüş olabilir- olarak adlandırılan Aleksey Razumovski'nin çocuğu olduğu iddialarından türemişti. Ama "Prenses Hamam Böcekleri" onun son günlerinin tek eşlikçileri olan böcekler imgesinden de geliyor olabilirdi.³² İmparatoriçe başkente dönmeye hazırlanırken "Prenses Yelizaveta", 4 Aralık 1775'te veremden öldü. Yirmi üç yaşındaydı. Cesedi aceleyle ve gizlice gömüldü. Bir başka sıkıntı daha savuşturulmuştu.³³

Grandük Pavel ve maiyeti 6 Temmuz 1775'te kent dışındaki Kolo- menskoye Sarayı'ndan döndüğünde, kasvetli Moskova bile heyecan- dan ısıldıyor, hepsi de on günlük eğlenceye hazır askerler, prensler, büyükelçiler, rahipler ve sıradan halkla kaynıyordu. Kutlamalar, Po- temkin'in düzenlediği ilk siyasi gösteri, Rusya'nın altı yıllık savaş,

salgın ve isyandan zaferle çıkışını yansıtmak üzere planlanmıştı. 18. yüzyıl şenlikleri çoğunlukla zafer takları ve havai fişekler içeriyordu. Roma örneğine dayanan taklar, bazen taştan ama çoğunlukla branda, tahta ya da kâğıt hamurundan yapılıyordu. İmparatoriçeyle Potemkin arasında her ayrıntıyla ilgili notlar uçuşuyordu: Katerina, “Barış için *feu d’artifice* üzerinde çalışan insanlar geldi mi?” diye sordu.³⁴

Bu kadar fazla ayrıntı ve düzenlemenin boyutları herkesin sinirlerini germiştir. Simon Vorontsov askerleriyle geldiğinde, “Potemkin’e birliğin durumunu anlattım... ve bize üç ay boyunca eğitim ya da teftiş yaptırmayacağına söz verdi... Ama on gün sonra, sözünden dönerek beni çağırıp imparatoriçenin bütün saray eşrafiyla birlikte eğitimleri görmeye geldiğini söyledi... Benim herkesin önünde rezil olmamı istediğini düşünüyorum...” Ertesi gün çok şiddetli bir tartışma yaşadılar.³⁵

8 Temmuz’da, savaş kahramanı Feldmareşal Rumyantsev kente yaklaştı. Potemkin “batuşka” Rumyantsev’e sevecen, saygılı bir not göndererek onula Çertanova’da [zafer takının] “otağında” buluşacaklarını belirtti ve “Çok hürmetkâr ve sadık kulunuz, G. Potemkin.” diye imzaladı. Potemkin daha sonra gidip feldmareşali Katerina’nın dairelerine getirdi.

Ayin onunda, saray halkı Preçinski Kapısı’ndan Kremlin’e yürüdü. Potemkin yabancı gözlemcileri bu muzaffer imparatoriçenin egemenliğine ikna etmek için muhteşem bir gösteri düzenlemişti. “Kremlin’in her bir caddesi askerlerle doluydu... kırmızı kumaşlarla kaplı... büyük bir kürsü ve katedrallerle diğer binaların duvarları muazzam bir amfiteatr oluşturulması için sıralı koltuk dizileriyle doluydu... Ama hiçbir şey, bizi karşılayan imparatoriçenin tören alayının muhteşem görüntüsüyle karşılaştırılmaz...” Toprak gerçekten de çalan çanların “sesi ve gümbürtüsü”yle sarsılırken küçük bir taç takan ve kenarları ermin kürkyle süslü mor bir pelerin giyen imparatoriçe, solunda Rumyantsev, sağında Potemkin’le katedrale geldi. On iki general başının üzerinde mor bir gölgelik taşıyordu. Elbisesinin kuyruğunu, kırmızı ve altın üniformaları, parlak gümüş miğferleri ve deve kuşu tüyleriyle Chevaliers Muhafızları taşıyordu. Saray mensuplarının hepsi de “göz kamaştırıcı elbiselerle” onu takip ediyordu. Uspenski’nin kapısında

imparatoriçeyi piskoposları karşıladı. Muhteşem bir ayin yapıldı, “Te Deum” söylendi. Bir izleyici “Büyülenmiştik.” demişti.³⁶

Ayinden sonra imparatoriçe, Fasetalı Saray’da bir madalya töreni düzenledi. Çevresinde dört feldmareşaliyle Katerina, zafer ödülleri dağıttı. Rummyantsev’e “Zadunayski” unvan son eki verdi: “Tuna Nehri’nin Ötesi” anlamına geliyordu. Bu havalı soyadı Potemkin’in fikriydi: Katerina ona daha önce sormuştu: “Dostum, mareşale “Zadunayski” unvanı vermek hâlâ gerekli mi?”³⁷ Bir kez daha, Potemkin Rummyantsev’i destekliyor, ona zarar vermeye çalışmıyordu. Zadunayski ayrıca beş bin can, yüz bin ruble, tabak takımı ve otuz bin ruble ederinde değerli taşlarla süslü bir tacı bulunan şapka aldı. Prens Vasili Dolgoruki 1771’de Kırım’ı ele geçirdiği için “Krimski” unvanını aldı. Ama en önemli ödüller Potemkin’e gitti: ilk unvanının, Rusya İmparatorluğu kontunun beratı ve bir tören kılıcı. İmparatoriçe onun siyasi çalışmalarına vurgu yaptı, özellikle Türklerle yapılan anlaşmaya yönelik katkısına değindi. Grimm’e söylediği gibi, “Ah; bu adamın ne kadar iyi bir kafası var! Bu barışta herkesten daha fazla rol oynadı.”³⁸ Bir kavganın ardından söz vermişti, “Barış günü sana portreyi vereceğim; hoşça kal mücevherim, kalbim, sevgili kocam.”³⁹ Ve şimdi Potemkin göğsüne takmak üzere imparatoriçenin elmaslarla süslü minyatür portresini alıyordu. Bu ayrıcalık daha önce sadece Prens Orlov’a tanınmıştı ve Kont Potemkin bütün portrelerinde ve yaşamı boyunca onu taktı; yani düzgün giyindiğinde.

Şenlikler iki hafta sürdü: Potemkin Hodinskoye arazisinde eğlenceli ve köy tarzı bir panayır planlamış, oraya “Bütün fetihlerimizle birlikte Karadeniz”i simgeleyen iki büyük çadır kurdurmuştu. Don ve Dinyeper’i simgeleyen yolları, Karadeniz limanlarının adlarını taşıyan tiyatroları ve yemek salonları, Türk minareleri, Gotik kemerleri, klasik sütunlarıyla görkemli bir tema parkı yaratmıştı. Katerina, Potemkin’in siyasi gösteri işi emprezaryosu olarak ilk kez bulduğu benzersiz yaratıcılığını sergileme fırsatını coşkuyla övdü. Sıra sıra arabaları “Türk, Arnavut, Sırp, Çerkes, Hüssar kılığına girmiş sürücüler ve kırmızı türbanlı ‘gerçek zenci hizmetkârlar’ kullanıyordu.” Çarkıfelekler ışıklar saçarak patlıyor ve altmış bin kadar insan çeşmelerden şarap içiyor, kızarmış öküz yiyordu.⁴⁰

12 Temmuz'da, Katerina hastalanınca kutlamalar ertelendi. Bunun Potemkin'in çocuğunun doğumunu gizlemek için yapıldığına dair bir efsane var. Zaten tombulluğu için tasarlanmış kıyafetlerin kıvrımlarının arasında utanç verici gebelikleri gizlemekte ustalaşmış bir kadındı. Avrupa'daki kabineler kesinlikle hamile olduğu dedikodusunu yapıyordu. "Madam Potemkin kırk beş yaşında; çocuk sahibi olmak için iyi bir yaş." diye şakalaşmıştı XVI. Louis Vergennes'le daha önce.⁴¹ Çocuğun, Yelizaveta Grigoryevna Temkina olduğu söyleniyordu, Samoylovların evinde büyümüşü, yani aileyle bir bağlantısı vardı. Rusya'da gayrimeşru çocuklar geleneksel olarak babalarının adlarını ilk heceleri olmadan alıyorlardı; buna göre İvan Betskoy, Prens İvan Trubetskoy'un piçi, Rontsov, Roman Vorontsov'un oğluydu.

Ancak bu hikâye doğru olmaktan uzaktır. Potemkin aileye çok meraklıydı ve ilişkilerinin üzerine çok düşüyordu ama Temkina'yla ilgilendiği yönünde herhangi bir kayıt yok. Katerina da onu severdi. Ama Potemkinlerle ilgisi olmayan ayrı, eski bir Temkin ailesi vardı. Dahası, o dönemde bir "fille naturelle" (evlilik dışı çocuk) ya da "pupille" (vesayet altındaki çocuk) sahibi olmak ayıplanmıyordu. Katerina'nın Prens Orlov'dan olan oğlu Bobrinski gizlenmemişti ve Betskoy'un başarılı bir kariyeri olmuştu. Eğer Potemkin'in alt tabakadan metresinden doğan kızı olsaydı, onu saklamak için daha az gerekçe olurdu. Temkina gizemini hâlâ koruyor ama ille de Katerina ve Potemkin'le bağlantılı olması gerekmiyor.⁴² O arada, Moskova'da, imparatoriçe bir haftalığına Preçistenski Sarayı'na çekildi ve sonra ayağa kalktı. Şenlikler devam etti.

Moskova'da Britanyalılar, Kont Potemkin'le temas kurup tuhaf bir istekte bulundu. 1775'te, Britanya'nın Amerikan kolonileri Londra'ya isyan etmişti. Bu, Batı dünyasının dikkatini Rus meselelerinden sekiz yıllığına uzaklaştıracaktı, Potemkin'in iyi kullanacağı bir fırsattı bu. Fransa ve Bourbon müttefiki İspanya, on iki yıl önce Yedi Yıl Savaşları'ndaki Britanya zaferinin intikamını alma olasılığını hemen görmüştü. Londra Panin'in İngiliz-Rus ittifakı önerisini geri çevirmişti çünkü Britanya, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Rusya'nın savun-

masını üstlenmeyi reddetmişti. Ama şimdi III. George ve Kuzeyden Sorumlu Devlet Bakanı Suffolk Kontu, ansızın Amerikan Devrimi'ye karşı karşıya kalmıştı. Britanya dünyanın en iyi donanmasına ama en göz ardı edilebilir ordusuna sahip olduğundan geleneksel olarak paralı askerler çalıştırıyordu. Bu defa, Rus birliklerini kullanmaya karar verdi.

1 Eylül 1775 tarihinde Suffolk'un "Majestelerinin Atlantik'in öbür yakasındaki mutsuz ve kandırılmış halkının giderek artan çılgınlığından" şikâyet etmesi, Rus yardımına derhâl ihtiyaç duyulduğu anlamına geliyordu. Britanya özellikle, "eksiksiz donatılmış ve ilkbaharda Baltık seferlerine açılır açılmaz gemilere binmeye hazır yirmi bin disiplinli piyade" istiyordu. Panin buna ilgi göstermeyince Gunning Potemkin'le bağlantı kurdu ve o ilgilendi. Sonunda Katerina, III. George'a nazik bir mektup yazıp şans dileyerek bu talebi reddetti.⁴³

Zavallı Gunning birkaç hafta sonra ülkesine bir mektup yazmak zorunda kaldı: "Şu anda çok az umudum kaldı. .. Majesteleri Hannoverlileri kullanamaz mı?"⁴⁴ Sonunda, çaresiz Britanyalılar paralı asker eyaleti Hesse'nin ordusunu kiraladı. Amerikalılar ortak ülkeleri ve düzensiz taktikleriyle eğitimleri katı, moralleri bozuk İngilizleri yenilgiye uğrattı ama insan Kazakların desteğindeki gözü pek, acımasız ve türdeş Rusların onları yenip yenemeyeceğini merak ediyor. Bunun merak uyandıran olasılıkları ta Soğuk Savaş'a ve ötesine kadar uzanıyor.

Katerina'yla Potemkin'in ilişkisi o kadar tüketiciydi ki her ikisini de yakmaya başlamıştı. "Daha mutlu olabilirdik," demişti Katerina, "birbirimizi daha az sevseydik eğer."⁴⁵ İlk sekiz ayın kaynayan cinselliği sürdürülemezdi ama Potemkin'in resmî gözde rolünün gerilimlerinin ilişkilerine zarar verdiği yönünde kanıtlar vardı. Katerina'nın çok zevk aldığı öğretmen-öğrenci ilişkisi Potemkin kadar buyurgan, özgüvenli ve yetenekli bir adam için katlanılmaz değilse bile can sıkıcı olmaya başlamıştı. Evlilik bile saray politikalarının gerçeklerini ve Potemkin'in tümüyle Katerina'nın kaprisine bağımlı olduğunu değiştiremiyordu. Ama Katerina onun vahşiliğini –tam da onda kaçma isteği yaratan şeyi– seviyordu. Potemkin ondan uzaklaşıyor muydu yoksa sadece soluk alacak bir alana mı ihtiyacı vardı?

Katerina çilgın gibi mutluluklarını kurtarmaya çabalıyordu. "Artık uyum içinde yaşama zamanı. Bana eziyet etme." diye yazmıştı. Ast konumuna öfkelendiğinde, imparatoriçe söz verdi: "Sana asla herhangi bir şey yapmanı emretmem, seni aptal, çünkü böyle bir soğukluğu hak etmiyorum... Sadece okşamarına okşamarımla karşılık vereceğime yemin ediyorum. Kucaklaşmalar, sevgi dolu kucaklaşmalar istiyorum, en iyisinden. Aptalca soğukluk ve aptalca huysuzluk sadece öfke ve küskünlük yaratır. Bana 'sevgilim,' ya da 'balım' demek sana zor geliyor. Kalbin suskun olabilir mi? Benim kalbim suskun kalamıyor."⁴⁶ Onun haşinliği Katerina'nın canını yakıyordu: Eşinin aşkı tükeniyor muydu?

Onu memnun etmek için elinden geleni yapıyordu: Gunning, Katerina 1775 sonbaharında, Moskova dışına bir yolculuğa çıkmak üzereyken "gelecek çarşambanın Kont Potemkin'in isim günü olduğunun unutulduğunu, hatırladığında, kontun soylulardan iltifatlar almasına olanak sağlamak için planlanan seyahatini ertelemeye karar verdiğini," bildirdi. Gunning, imparatoriçenin ona ayrıca yüz bin ruble hediye ettiğini ve Potemkin'in güney eyaletleri için onun tavsiyesiyle bir Yunan piskopos atadığını ekledi. Bu en talepkâr Potemkin'di: Bir imparatoriçenin programını değiştirmek, hediye olarak bir prens fidyesi almak –ve siyasi bir atama yaptırmayı unutmamak– tam da ona özgüydü.⁴⁷

Katerina, kimi zaman Potemkin'in kendisini saraylıların önünde küçük düşürdüğünden yakınıyordu: "Sevgili efendim, Grigori Aleksandroviç, Ekselanslarına mutluluklar dilerim. Bu akşam umarım kumarda kaybedersin çünkü beni tamamen unuttun ve beni mal gibi tek başıma bıraktın." Ama Potemkin onunla nasıl oynayacağını biliyor, arabesk simgelerden oluşan bir dizayle ona yanıt veriyor –muhtemelen gizli dillerinde cinsel bir şifre– ve ekliyordu: "Yanıtım bu..."⁴⁸ Peki ama yanıtı neydi? Eşini nasıl yanında tutacak ve mutlu edecekti?

Çift duygularını dile getirmek için kendi yollarını bulmuştu: –Potemkin'inki anlaşılmaz ve tutkulu, Katerina'nınki anlayışlı ve uyumlu– mektuplarla düet:

Potemkin

Benim değerli ruhum
Biliyorsun ki
Tamamen seninim
Ve senden başka kimsem yok
Sana sadık kalacağım
Ölene kadar
Ve ihtiyacım var
Senin desteğine
Bu nedenle ve
İstediğim için,
Sana hizmet etmek ve
yeteneklerimi
Kullanmak
Çok hoşuma gidiyor.

Benim için bir şey yap

Asla pişman olmayacaksın
Ve sadece
Yararını göreceksin.

Katerina

Biliyorum
Biliyorum, biliyorum
Bu doğru.
Senden şüphelenmiyorum.
Buna inanıyorum.
Bu çok uzun zaman önce
kanıtlandı.

Memnuniyetle, ama ne?

Ruhum memnun ama
karışık.
Daha açık söyle.⁴⁹

Potemkin her nedense ondan uzaklaşıyordu. Onun sarılmalarından kaçmak için hasta olduğunu iddia ettiği söyleniyor. Potemkin huzursuzlandıkça, Katerina da onun bitmek tükenmek bilmeyen huysuzluklarından sıkılıyordu. Bir aşk ilişkisinin başında çok çekici gelen şiddetli, gözlerde şimşekler çaktıran öfke patlamaları evliliklerinin ortasında bıktırıcı bir teşhircilik haline gelmişti. Potemkin'in davranışları dayanılmazdı ama Katerina da kısmen suçluydu. Daha sonraki âşıklarının pek çoğunu mahvedecek olan, Potemkin'in siyasi ve toplumsal konumunun yarattığı sürekli gerilimi anlamakta yavaştı. Katerina en az onun kadar duygusal açlık çekiyordu. Her ikisi de bir tarafta şan şöhret, ölçsüzlük ve güç, diğer tarafta sevgi, övgü ve ilgi

şeklinde sonsuz miktarda yakıt gerektiren insan fırınlarıdır. İlişkilerini acılı olduğu kadar verimli de kılan bu doymaz iştahlarıydı. Potemkin yönetmek ve yapmak istiyordu ama Katerina'yı sevmek tam zamanlı bir işti. İkisi için de birbirlerine gerek duydukları şeyleri verebilmek insani bir olanaksızlıktı. Birlikte olamayacak kadar birbirlerine benziyorlardı.

Mayıs 1775'te, barış kutlamaları başlamadan önce, Katerina ürkütücü Troytsko-Sergeyevna Manastırı'na bir hac ziyareti düzenleyerek Ortodokslik görevini yerine getirdi, kadınların tahtlarda değil *terem*'in yalnızlığında tutulduğu Moskova Orta Çağı'na zorunlu bir yolculuktu bu. Ziyaret Potemkin'in dünyevi başarıya yönelik tiksintisini, Ortodoks özelemlerini ve muhtemelen konumundan duyduğu hoşnutsuzluğu ortaya çıkardı. Tarikatçı içgüdülerine yenik düşerek ve Katerina'yı umursamayarak geçici olarak sarayı terk etti ve bir keşiş hücresinde inzivaya çekilerek ibadet etti.⁵⁰

Ruh durumundaki değişikliklerin hızı her ikisi için de tüketici olmalıydı. Belki de Katerina birbirlerini mutlu olamayacak kadar çok sevdiklerini söylediğinde kastettiği buydu: İlişki o kadar parlamaya hazırды ki ikisine de yararlı olacak bir yola giremiyordu. 1775 yılı boyunca birbirlerini sevmeye ve birlikte çalışmaya devam ettiler ama gerilim yükseliyordu. Katerina olanları anlıyordu. Potemkin'de bir eş bulmuştu –nadir bir elmas– ama o nasıl bir rol bulacaktı? Ve birbirlerinin talepkâr yaradılışlarını nasıl tatmin edecek ve birlikteliklerini sürdürebileceklerdi? Birbirleriyle mücadele ederken bütün olasılıkları düşünüyorlardı.

Barış kutlamalarından bir gün önce Kont Potemkin, kayınbiraderi Vasili Engelhardt'tan kız kardeşi Elena Marfa'nın ölümünü haber veren üzücü bir mektup aldı. Altı kızları (en büyükleri evliydi) ve orduda bir oğulları vardı. Daha küçük beş kızın yaşları yirmi birle sekiz arasında değişiyordu. "Senden onlarla ilgilenmeni ve Marfa Aleksandrovna'nın yerini almanı istiyorum..." diye yazdı Engelhardt Potemkin'e 5 Temmuz'da. "Senin talimatınla, onları annene göndereceğim." Babalarının onlara Smolensk'te bakmamasının bir gerekçesi yok ama görmüş geçirmiş bir adam olan Engelhardt, saraydaki hayatın kızları için daha iyi olacağının farkındaydı. İmparatoriçe, her saygılı eş gibi Potemkin

ailesiyle görüşüyordu. Hâlâ Moskova'da yaşayan' zorlu kayınvalidesi Daria Potemkina takdim edildiğinde Kateria son derece düşünceli ve hassastı: "Annenin çok sık olduğunu fark ettim ama saati yok. Bu saati ona vermeni istiyorum."⁵¹ Yeğenler geldiğinde, Katerina onları sıcak karşıladı ve Potemkin'e, "Annemi mutlu etmek için istediğin yeğenini nedime yapabilirsin."⁵² 10 Temmuz'da, barış kutlamaları doruktayken, bu kardeşlerin en büyüğü, yirmi bir yaşındaki Aleksandra Engelhardt, *frele*, yani imparatoriçeye nedime olarak atandı.⁵³ İkincisi ve en terbiyelileri Varvara da çok geçmeden ona katıldı. Gelir gelmez yeğenlere Rusya'nın eşsiz güzelleri olarak övgüler yağdırıldı.

O sırada Katerina, yasalarını yazmakla meşguldü, Rumyantsev-Zadunayski'nin kadrosundan aldığı iki genç sekreter, Petro Zavadovski ve Aleksandr Bezborodko ona yardım ediyordu. Bezborodko, akıllı olanı o kadar çirkin ve hantaldı ki bir şekilde etkileyiciydi. Ama Zavadovski yöntemli, kültürlü ve yakışıklıydı. Büyük dudakları ve ciddi gözleri aşırı çalışkan olduğunu gösteriyordu: Potemkin'in tam karşıtıydı, hatta belki de panzehiriydi. Saatler süren yasa yazımı ve St. Petersburg'a yorucu dönüş yolculuğu sırasında, sonunda sıkıcı Moskova'dan ayrılırlarken Katerina, Potemkin ve Zavadovski garip bir üçlü olmuştu.

Katerina'nın dairelerindeki sahneyi hayal edebiliyoruz: Potemkin, dökümlü sabahlığıyla bir divana uzanmış, kafasında bir bandana, peruksuz, saçları darmadağınık, turp çiğniyor ve saray halkını taklit ediyor, fikirler, şakalar ve öfke nöbetleriyle fokurduyor, Zavadovski ise peruğu ve üniformasıyla dimdik ve sabırla oturuyor, masasında yazıyor, gözleri sadık bir köpek gibi imparatoriçeye dikili...

Katerina, Daria'ya Prestiçenka'da bir ev verdi ve Daria ölene kadar orada yaşadı.

KALP KIRIKLIĞI VE UZLAŞMA

Ruhum, senin için elimden gelen her şeyi yapıyorum, sen de hiç değilse biraz sevecen ve sakın davranarak beni cesaretledirsen...

benim küçük sevgili efendim, sevimli kocam.

II. Katerina'dan Kont Potemkin'e

Ancak bir dikişçi kızıdan daha

Erdemli değildi Rusya'nın büyük Çariçesi böyle konularda.

Lord Byron, *Don Juan*, Canto IX: 77

"Kocam demin bana dedi ki, 'Nereye gideyim, ne yapayım?'" diye yazdı Katerina o dönemde Kont Potemkin'e. "Sevgilim ve çok sevdiğim kocam, bana gel, kollarımı açtım bekliyorum!"¹ 2 Ocak 1776'da, Katerina Petro Zavadovski'yi başyaveri olarak atadı. Bu *ménage-à-trois* (aşk üçgeni) sarayı şaşırttı.

Diplomatlar imparatoriçenin özel yaşamında bir şeyler olduğunun farkındaydı ve Potemkin'in kariyerinin sona erdiğini tahmin ediyordu: "İmparatoriçe gözdesinin [Potemkin] ayrıcalıklarını farklı bir açıdan görmeye başlıyor... Bay Rumyantsev'in getirdiği birisinin onun bütün güvenini kazanacak gibi görüldüğü şimdiden fısıldanıyor."² Potemkin'in, Harp Kurulu'nu ya Aleksey Orlov-Çeşmenski'ye ya da Panin'in yeğeni Prens Repnin'e kaptıracağı söylentileri dolaşıyordu. Ama İngiliz diplomat Richard Oakes, Potemkin'in ilgi alanlarını azaltmayıp genişlettiğini ve "dış politikayla ilk başta olduğundan daha fazla ilgileniyor gibi görüldüğünü" fark etmişti.³ Anglosaksonlar neler olduğu tam olarak kavrayamasa da saraydaki hayatıyla ilgili paha biçilmez bir günlük tutmuş olan huysuz Fransız Elçi Chevalier Marie Daniel Bourrée de Corberon, onu mahvetmek için Zavadovski'den daha fazlasının gerekeceğinden şüpheleniyordu. "Yüzü Potemkin'den daha güzel." diye görüş belirtmişti. "Ama gözdeliğine daha karar verilmedi." Sonra,

diplomatların imparatorluğun cinsel yaşamını tartışırken alışılmış bir şekilde benimsediği alaycı bir havayla: “Yetenekleri Moskova’da sınandı. Ama Potemkin’de... hâlâ saygınlık havası var... Yani Zavadovski muhtemelen sadece bir eğlence.”⁴

Ocak-Mart 1776’da imparatoriçe, Kont Potemkin’le ilişkisini düzeltmeye çalışırken büyük toplantılardan uzak duruyordu. O ocak ayında Prens Orlov, seyahatlerinden sonra yeniden ortaya çıktı; bu, suları daha da bulandırdı çünkü şimdi sarayda üç eski ya da yeni gözde vardı. Grigori Orlov, eski candan haline geri dönmüştü ama artık bir zamanlar olduğu adam değildi: aşırı kiloları ve “inme” nöbetleriyle imparatoriçenin nedimelerinden kuzeni on beş yaşındaki Yekaterina Zinovyeva’ya âşıktı; bazı hikâyelere göre kıza tecavüz etmişti. Saraydaki acımasız rekabet, Potemkin’in Orlov’u zehirlediği söylentilerine yansırıyordu; bu onun yaradılışına tamamen aykırıydı. Orlov’un geçirdiği felçler, frenginin son aşamaları, çok iyi bilinen rastgele ilişkilerinin sağlıklı meyvesi gibi görünüyordu.

Katerina, sadece küçük yemeklerde ortaya çıkıyordu. Petro Zavadovski sıklıkla orada oluyordu; Potemkin eskisinden daha az oradaydı ama Zavadovski’ye göre hâlâ çok fazla görünüyordu. Zavadovski, dönemlerinin en güçlü konuşmacılarının ikisinin arasında kendini yetersiz hissediyor olmalıydı. Potemkin hâlâ Katerina’nın sevgilisiyken hevesli Zavadovski’nin ona aşkı giderek şiddetleniyordu. Katerina’nın Potemkin’den ne zaman uzaklaştığını (ya da öyle olup olmadığını) ve Zavadovski’yle sevgili olduğunu bilmiyoruz; muhtemelen o kıştı. Aslında, “kocam” dediği adamla sevişmeye hiçbir zaman son vermemiş olması büyük olasılıktı. Onları birbirine düşürüp ikisini de cesaretlendiriyor muydu? Kuşkusuz. Kendi anlattığına göre kendisini sevecek birisi olmadan bir gün bile geçiremeyenlerden olduğu için, Potemkin ilgisizliğini sergilerken sekreterine göz koyması insani bir şey olurdu.

Bazı bakımlardan ilişkileri bu gergin altı ay boyunca çok acıklı bir haldeydi çünkü birbirlerini hâlâ seviyorlar, birbirlerini karı koca olarak görüyorlar, sonsuza kadar birlikte yaşamının bir yolunu bulmaya çalışırken birbirlerinden uzaklaşıyorlardı. Kont Potemkin bazen imparatoriçesinin kollarında ağlıyordu.

“Neden ağlamak istiyorsun?” diye soruyordu Katerina tatlılıkla, “Efendisi ve Sevgili Kocasına, ona evliliklerinin “kutsal bağlarını” anımsatan bir mektupta. “Seninle ilgili düşüncelerimi nasıl değiştirebilirim ki? Seni sevmemek mümkün olabilir mi? Sözlerime güven... Seni seviyorum.”⁵

Potemkin, Katerina’yla Zavadovski’nin arasında gelişen yakınlığı seyretmiş ya da en azından buna katlanmıştı. Her zamanki gibi zor olmayı sürdürüyordu ama bir zamanlar halefini tehdit ettiği gibi, Zavadovski’yi öldürmeyi düşünmüyordu. Mektuplar ilişkilerindeki krizi ve Zavadovski’ye karşı bir miktar kıskançlığı gösteriyor ama Potemkin o kadar baskın görünüyor ki diğer adam ona karşı gerçek bir tehdit oluşturmuyordu. Potemkin’in yeni ilişkiyi –bir noktaya kadar– onaylamış olması çok mümkün görünüyor. Bu sadece onu bulma meselesiydi.

“Senin hayatın benim için değerli ve seni göndermek istemiyorum.”⁶ demişti imparatoriçe ona özellikle. Anlaşmazlıkları diyalog mektuplarıyla çözmeyi seviyorlardı: Günümüze ulaşan ikincisi bir tartışmanın doruk noktası, çılgın bir güvensizlikler fırtınasının ardından sakin bir uzlaşma gibi duruyor. İmparatoriçe dayanılmaz deli bozuğuna karşı sevgiyle sabırlı, Potemkin ona karşı sevecen ve nazik; böyle bir adama aykırı düşen özellikler.

Potemkin

Aşkım, bunun kavgamıza bir
son vereceğini

Umduğumu söylememe izin ver
Şaşıрма

Aşkımız beni kaygılandırırsa
Tüm güzellikleri bana

Vermekle kalmadın

Beni kalbine yerleştirdin

Olmasın istiyorum orada

Benden başka

Hiç kimse

Kimse seni benim gibi sevmedi

Benim kadar çok

Beni senin ellerin yarattığı
için huzurumun da ellerin

Katerina

Ne kadar çabuk o kadar iyi

İzin veriyorum

Kaygılanma

Sen de bana verdin

Sağlam ve güçlü şekilde oradasın
ve orada kalacaksın

Bir tek sen olacaksın

Görüyor ve inanıyorum

Kalbimdesin

Senin ellerin olsun istiyorum
Bana iyi davrandığında
Mutlu olmalısın
Yüksek konumundan
kaynaklanan
Zorluklardan uzaklaşmalısın
Beni düşünürken
Âmin

Bundan mutluluk duyarım

Benim için büyük zevk

Haklısın
Dinlendirelim düşüncelerimizi
ve izin verelim duygularımızın
özgürce
Hareket etmesine
Onlar çok hassas ve
En iyi yolu bulurlar
Kavga bitti
Âmin⁷

Her zaman bu kadar sevecen değildi. Kendini savunmasız hissedenden Potemkin, ona acımasızca saldırıyordu. “Tanrı’dan şu anlamsız üzüntünü ve şiddetini ama aynı zamanda bana yaptığın haksızlıkları bağışlamasını diliyorum.” diye yanıtladı Katerina. “Sözcüklerinde çoğu zaman bir sevgi işareti olmasa da beni sevdiğine inanıyorum.” Her ikisi de şiddetle acı çekiyordu. Bir tartışmalarının ardından Katerina, “Ben kötü değilim ve sana kızmıyorum.” diyor. “Bana nasıl istiyorsan öyle davran.” Ama bu fırtınalı gerginliği sonsuza kadar sürdüremeyeceklerini hissettiriyordu: “Seni sakın görmek ve ben de aynı durumda olmak istiyorum.”⁸

Çift ne yapacaklarını tartışırken saray Potemkin’in düşüşünün ya da Zavadovski’nin yükselişinin işaretlerini arıyordu. Potemkin iktidarda kalmak istediğinden Kışlık Saray’daki dairelerini tutuyordu. Üzüldüğünde, Katerina ona acı çeken pek çok sıradan âşığın eşlerine söylediğini söylüyordu: “Karar vermek zor değil: Benimle kal.” Sonra sıklıkla şehvetli-siyasi ortaklıklarının o anımsatıcısını ekliyordu: “Bütün siyasi önerilerin çok mantıklı.” Ama Katerina da sonunda soğukkanlılığını kaybetti.

Bazen öyle şeyler söylüyorsun ki insanlar hep yanlışlar yapan ve aptalın teki olan bir canavar olduğunu düşünebilir... Bu zihin

kimi sevditse mutlu etmekten başka bir sevme şekli bilmiyor ve bu nedenden ötürü –üzücüdür ki– karşılıksız sevdiği adamla bir anlık bir aykırılığa bile dayanamıyor... Zihnim sevgisinin nesnesinde erdemler, değerler bulmaya çalışmakla meşgul. Bütün mucizeleri sende görmek isterim...

Üzüntüsünü bu şekilde dile getirdikten sonra, Potemkin ondan soğurken, sorunlarının odağını şöyle tanımladı: “Anlaşmazlığımızın özü her zaman iktidar sorunu, hiçbir zaman aşk değildi.”¹⁰

Bu her zaman doğru kabul edilmişti ama bu tarihlerinin derli toplu kadınca yeniden yazımıdır. Aşkları da siyasi iş birlikleri kadar fırtınalıydı. Kavgalarının konusu iktidar olsaydı, sevgiyi yok etmek ve iktidarı korumak da anlaşmazlıklarını devam ettirirdi. Belki de anlaşmazlıklarının özünün, ilişkilerinin yoğun bir şekilde bedensel aşamasının sona ermesi ve Potemkin’in artan olgunluğu ve özgürlük ihtiyacı olduğunu söylemek daha doğrudur. Belki Katerina onun artık kendisini bir kadın olarak istemediğini kabul edemiyordu ama her zaman iktidar yüzünden tartışacaklardı.

Bunların hiçbiri Potemkin’i tatmin etmiyordu. Potemkin sürekli öfkeli görünüyor. “Kızgınsın.” diye yazmıştı Katerina Fransızca. “Benden uzak duruyorsun, incindiğini söylüyorsun... Daha başka nasıl bir memnuniyet isteyebilirsin? Kilise bile bir tanrıtanımazı yaktağında, daha fazlasını istemiyor... Geri kalan zamanımda bütün mutluluğumu mahvediyorsun. Barış, dostum. Sana elimi uzatıyorum; onu tutacak mısın, aşkım?”¹¹

Katerina, Moskova’dan Petersburg’a döndüğünde Viyana’daki Elçisi Prens Dimitri Golitsin’e, yazarak “Majestelerinin [Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph] bana ve devlete büyük hizmetlerde bulunan General Kont Grigori Potemkin’in, Kutsal Roma İmparatorluğu Prensi konumuna yükseltmesini dilediğini ve bunun için ona çok minnettar kalacağını” belirtti. II. Joseph, çok kuralcı annesi İmparatoriçe-Kraliçe Maria Theresia’nın hoşuna gitmemesine rağmen 16/27 Şubat’ta gönülsüzce kabul etti. “Çok saçma,” diye sırtı Corberon, “dindar imparatoriçe-kraliçenin Rusya’nın inançsız hükümdarının aşıklarını ödüllendirmesi.”

“Prens Grigori Aleksandroviç!” diye takdim etti Katerina Potemkin’ini. “Kutsal Roma İmparatorluğu Prensi unvanını kabul etmene iyi niyetle izin veriyoruz.”¹² Potemkin bundan sonra “Çok Yüce Ekselansları” ya da Rusça “Svetleyşiy Kniaz” olarak anıldı. Rusya’da pek çok prens vardı ama bundan böyle Potemkin “Prens” idi ya da sadece “Serenissimus”. Diplomatlar bunun Potemkin’in altın vedası olduğunu düşünüyordu çünkü Orlov’a unvanını kullanmasına gönderildikten sonra izin verilmişti. Katerina Potemkin’e “yıldı kişi başına beş ruble kazandıran on altı bin köylü hediyesi” de verdi ve ardından Danimarka ona Beyaz Fil Nişanı gönderdi. Potemkin kovuluyor muydu yoksa görevde mi kalıyordu? “Kont Potemkin’le yemek yedim.” dedi Corberon 24 Mart’ta, “Kredisinin azaldığı, Zavadovski’nin hâlâ gözde olduğu ve Orlovların onu korumak için çok fazla kredisi olduğu söyleniyor.”¹³

Serenissimus prens kadar hükümdar da olmak istiyordu: Katerina’nın ölmesinden ve kendisini amansız Pavel’in merhametine bırakmasından korkuyordu ki ondan “Sibiry’a’ndan başka bir şey bekleyemezdi.”¹⁴ Çözüm Rusya sınırlarının dışında, bağımsız olarak kendini kabul ettirmektir. İmparatoriçe Anna, gözdesi Ernst Biron’u, Kurlandiya Dükü yapmıştı; burası bir Baltık prensliği idi, Rusya egemenliğindeydi ama teknik olarak Polonya’ya bağlıydı. Potemkin Kurlandiya’yı kendisine istiyordu.

Katerina, 2 Mayıs’ta Polonya Büyükelçisi Kont Otto-Magnus Stackelberg’e “Prens Potemkin’e ülkeye hizmetleri için teşekkür etmek üzere ona Kurlandiya Dükü kalığını vermeyi planladığını” bildirdi ve yapması gereken manevraları anlattı. Büyük Friedrich Petersburg’daki elçisine Potemkin’e bu projede yardım etmeyi önermesini emretti ve 18/29 Mayıs’ta, ona Potsdam’dan içten bir mektup yazdı. Ama Katerina bunun için elinden geleni yapıyordu: Potemkin henüz bir devlet adamı olarak kendini kanıtlamamıştı ve Katerina’nın Rusya’da olduğu kadar Kurlandiya’da da dikkatli adımlar atması gerekiyordu. Ülke dışındaki güvenli taht arayışı, Potemkin’in kariyerinin laytmotifiydi. Öte yandan Katerina onun kafasında her zaman Rusya’nın –ona ihtiyaç duyduğu yerin– olması için elinden geleni yapmıştı.¹⁵

Nisan 1776’da Prusya Prensi Henry, kardeşi Friedrich’in Rusya’yla ittifakını güçlendirmeye geldi. Rusya-Prusya ilişkileri, Friedrich Rus-Türk Savaşı sırasında Rusların kazanımlarına zarar verdiğinde ısıltısını kaybetmişti. Friedrich’in kardeşi gizli homoseksüel, enerjik

general ve 1772’de Polonya’nın bölünmesini başlatan akıllı bir diplomattı. Friedrich’in karikatürüydü ama on dört yaş küçüktü ve onu çok kıskanıyordu; krallar çağında kardeşlerin yazgısı buydu. Henry, Potemkin’in dostluğunu kazanmaya çalışanların arasındaydı. Henry’nin seyahatini ayarlaması Potemkin’in dış ilişkilere karşı yeni ve giderek artan ilgisinin bir göstergesiydi. “St. Petersburg ziyaretim sırasında,” diye yazmıştı Prens Henry, Potemkin’e, “saygımı ve dostluğumu kanıtlama fırsatı bulursam çok mutlu olurum.” 9 Nisan’da gelir gelmez Potemkin’e büyüyen yabancı nişanlar koleksiyonuna katması için Prusya Kara Kartalı’nı sunarak bu arzusunu sergiledi: Bu II. Friedrich’le Potemkin’e birbirlerine övgü dolu mektuplar yazma gerekçesi verdi. Prens Henry’nin Kurlandiya projesini desteklediğine kuşku yoktu.¹⁶

Tam da yabancılar Potemkin’in kredisini kaybettiğini düşünürken ne yapacağı belli olmayan çift küçük bir pastırma yazı yaşıyordu. Belki de herkesin yapabileceği en iyi ve en basit aşk ilanıya Katerina şöyle yazmıştı: “Sevgili Prens! Tanrı ben daha doğmadan seni benim arkadaşım olarak seçmiş çünkü seni benim için yaratmış. Hediye ve kucaklamana teşekkürler...”¹⁷ Gizlice buluşmuş gibi görünüyordular ama aralarındaki acı verici konuşmalar devam ediyordu. Potemkin’in düşüşü ve Zavadovski’nin yükselişi yaygın bir şekilde bekleniyordu. Bu acı verici belirsizliğe ne Katerina daha fazla dayanabilirdi ne de Potemkin. Prens Henry’nin gelişinden sonraki sabah araya bir trajedi girdi.

10 Nisan 1776’da, sabaha karşı dörtte Grandüşes Natalya Alekseyevna’nın, Pavel’in hamile karısının doğum sancıları başladı. İmparatoriçe üzerine bir önlük geçirip Natalya’nın dairelerine koşturdu. Sabah sekize kadar onun ve Pavel’in yanında kaldı.¹⁸

Zamanlama kötüydü çünkü Prens Henry’nin ağırlanması gerekiyordu. O gece, Saray Günlüğü’ne göre imparatoriçe ve Prens Henry, “Ekselansları Prens Grigori Aleksandroviç Potemkin’in dairesinde” Lioli’nin keman konserine katıldı. Katerina’nın önerdiği gibi, Prens Henry ve Potemkin ittifakı tartıştı: Friedrich’in talimatlarıyla Prens Henry gözdeyle iyi geçinmeye çalışıyordu.¹⁹ O gece grandüşes, imparatorluğa bir veliaht getirmek üzere gibi görünüyordu.

Grandüşes Natalya, Katerina’yı çoktan hayal kırıklığına uğratmıştı. Pavel onu seviyor görünse bile kadın Rusça öğrenme zahmetine bile

katlanmayan bir entrikacıydı. Katerina'yla Potemkin onun Pavel'in en yakın arkadaşı ve tatlı dilli çapkın Andrey Razumovski'yle ilişkisi olduğundan şüpheleniyordu. Yine de, ayın on birinde Katerina yine önlüğünü kuşandı ve görevine koştu, kadının yanı başında altı saat geçirdi, sonra dairelerinde iki prensle, Orlov ve Potemkin'le akşam yemeği yedi. Ertesi günün tamamını grandüşesle geçirdi.

Yabancı diplomatlar “doğum”, Corberon'un deyişiyle, “Potemkin'in düşüşü”nü geciktirdiği için kendilerini fazlasıyla aldatılmış hissediyordu. Grandüşes acı içinde haykırıyordu. İmparatoriçe endişeliydi. Saray Günlüğü'ne göre, “Majestelerinin dairelerine yemek getirildi ama o yemek istemedi.” “Prens... Potemkin yedi.” Acıktığında, onu yemek yemekten alıkoyacak pek bir şey yoktu.

Doktorlar, daha sonra tıp olarak kabul edilecek özenli kasaplık bilimi kapsamında ellerinden geleni yaptı. 18. yüzyıl ortalarında forseps kullanımı başlamıştı. Sezaryenler, son derece tehlikeli olsa da Sezar döneminden beri başarıyla uygulanıyordu: Anne hemen hemen her zaman enfeksiyon, şok ve kan kaybından ölüyor ama çocuk kurtulabiliyordu. Şimdi, hiçbir şey denenmemişti ve çok geçti. Bebek ölmüştü ve fetüs anneyi zehirliyordu. “İşler çok kötü.” diyordu Katerina muhtemelen ertesi gün, sabah beş yazan bir mektupta, şimdiden sonrasında Pavel'le nasıl baş edeceğini düşünüyordu. “Sanırım anne de çocuğun yolundan gidecek. Bu konuda ağzını kapalı tut...” Çarskoye Selo komutanına Pavel'in dairelerinin hazırlanmasını emretti. “Durum netleştğinde oğlumu oraya getireceğim.”²⁰ Kangren başlamıştı. Koku dayanılmazdı.

Kaçınılmaz sonu beklerlerken Prens Potemkin kâğıt oynuyordu. “Eminim,” dedi Corberon, “bütün dünya ağlarken Potemkin vist oyununda... Üç bin ruble kaybetmiştir.” Bu haksızlıktı. İmparatoriçeyle eşinin yapacak çok şeyi vardı. Katerina Pavel'in yeni eşi için altı kişilik bir liste yaptı ve Potemkin'e gönderdi. Hep Pavel'le evlenmek istemiş olan Württemberg Prensesi Sophia Dorothea listenin en başındaydı.²¹

Grandüşes, 15 Nisan'da sabah beşte, öldü. Pavel acıdan yarı delirmişti, doktorların yalan söylediği gerekçesiyle bağırıp çağırıyordu: Hâlâ yaşıyor olmalıydı, onunla olmak istiyordu, gömülmesine –ve in-

1773 yılına kadar forseps, cerrahlar hanedanı olan Chamberlenlerin gizli silahıydı. O dönemde, doktorluk da aileden geliyordu.

sanların ölümün gerçekliğini inkâr etmek için kullandığı diğer bütün fantezilere- izin vermeyecekti. Doktorlar ondan kan aldı. Yirmi dakika sonra, Katerina ıstırap içindeki oğluyla birlikte Çarskoye Selo'ya gitmek üzere yola çıktı.

Potemkin eski arkadaşı Kontes Bruce'la birlikte seyahat etti. Katerina Grimm'e, "Sic transit gloria mundi" yorumunda bulundu sertçe. Natalya'dan hoşlanmıyordu ama şimdi diplomatlar onu grandüşesin doğumunun yönetilmesiyle ilgili eleştiriyordu: Gelinin ölmesine izin mi vermişti? Otopsi Natalya'nın hiçbir zaman doğum yapamayacağı anlamına gelen bir anormalliği ortaya çıkardı; bu nedenle günün tıbbi olanaklarıyla hayatı kurtarılamazdı. Ama burası imparatorların "basur"dan öldüğü Rusya olduğu için Corberon kimsenin resmi hikâyeye inanmadığını bildirdi.'

"Grandük, iki gün boyunca tarifsiz bir çılgınlık içindeydi." diye yazmıştı Oakes, "Prusya Prensi Henry yanından neredeyse hiç ayrılmadı. Prens Henry, Katerina ve Potemkin Pavel'in Württemberg Prensesi'yle evlenmesine ön ayak olmak için birleşti. Yas tutsalar da, Katerina, Potemkin ve Prens Henry, imparatorluğun bir veliahda ihtiyacı olduğu yönündeki acı gerçeğin farkındaydı ve bu yüzden Pavel'in acil bir eşe gereksinimi vardı. Pavel anlaşılır şekilde tekrar evlenmeye isteksizdi. Sahip çıktığı ailelere çok sevecen, kendi ailesine çok acımasız olan Katerina, Natalya'nın Andrey Razumovski'ye yazdığı ve eşyalarının arasında bulunan mektupları Pavel'e gösterdiğinde bu tür kişisel vicdani tereddütler ortadan kalkmış oldu. Katerina'yla Potemkin, Pavel'in gelini onaylaması için Berlin'e gönderilmesini ayarladı. Hohenzollern kardeşler Rus Veliahdını etkileme fırsatına çok sevinmişti Prenses Sophia yeğenleriydi. Pavel'in boyun eğmesine muhtemelen Prusya hayranlığı ve babası gibi Büyük Friedrich'e tapması katkıda

† "Görkem böylece geçerir dünyadan" anlamına gelen ve dünyada hiçbir şeyin kalıcı olmadığını, dünyevi zevklerin ve malların gelip geçici olduğunu anlatan Latince deyim. (yay. n.)

Bu ölümü Potemkin'in ayarladığı ve gizemli bir şekilde ebeyi ziyaret ettiği söyleniyordu. Tıbbi cinayet Rus siyasi paranoyasında yinelenen bir tema; 1952/3'teki Stalin'in Doktorları Davası "beyaz önlüklü katiller" kuruntusuna dayanıyordu. Prens Orlov, Grandüşes Natalya, Katerina'nın âşığı Aleksandr Lanskoj ve Potemkin'in kendilerine bakan doktorlar tarafından öldürüldükleri söyleniyordu. İlk üç ölümden Potemkin'in parmağı olduğu konuşuluyordu.

bulunmuştu. Saray en gözde eğlencesine –Potemkin’in düşmesi için dolap çevirmek– geri döndü.²²

Grandüşes Natalya ve ölü doğan bebeği Aleksandr Nevski Manastırı’nda açık tabut içinde yatıyordu. Natalya’ya beyaz satenler giydirilmişti. Otopside son derece normal olduğu ortaya çıkan fetüs, açık tabutta annesinin ayaklarının dibinde tüyler ürpertici şekilde yatıyordu.²³ Serenissimus; Katerina, Prens Henry ve sadece karısına değil evliliğinin yıkılan düşlerine de üzülen Pavel’le birlikte Çarskoye Selo’da kaldı.

Corberon hem Zavadovski’nin hem de Potemkin’in aynı anda nasıl imparatoriçeyle birlikte olabildiğini anlayamıyordu: “İkincisinin saltanatı sonuna geldi.” diye seviniyordu, “Savaş Bakanlığı görevi zaten Kont Aleksey Orlov’a verildi.” Öte yandan Potemkin’in bozuntuya vermiyormuş gibi görünmesinden kaygılanıyordu.²⁴ Hem Corberon hem de Britanyalılar Prens Henry’nin Orlovlara karşı Potemkin’i desteklemesinin “Prens Potemkin’in gidişinin çok gecikmesine katkıda bulunduğunu ve nişanın [Kara Kartal] onun çıkarına olduğunu” düşünüyordu.

Natalya’nın cenaze töreni 26 Nisan’da Nevski Manastırı’nda yapıldı. Potemkin, Zavadovski ve Prens Orlov Katerina’ya eşlik ediyordu ama Pavel katılamayacak kadar perişandı. Diplomatlar tıpkı daha sonra Kremlinologların Sovyet genel sekreterlerinin cenazelerindeki davranışları ve hiyerarşiyi incelemesi gibi, siyasi ayrıntılar için önde gelen oyuncuların bütün hareketlerini tarıyordu. Bugün olduğu gibi o zaman da Kremlinologlar sıklıkla yanıliyordu. Burada Corberon, Potemkin’in azalan kredisiyle ilgili bir ipucu fark etti; İvan Çernişev, Donanma Kurulu Başkanı Prens Orlov’a “üç büyük baş selamı” verirken “kendisine aralıksız başını sallayan Potemkin’e sadece hafif bir baş selamı” vermişti.

Serenissimus oyunu gizli bir güvenle oynayabilirdi. Prusya Prensi Henry ve Grandük Pavel 14 Haziran’da kız görme seyahatine çıkarken Potemkin hâlâ iktidardaydı. Görev başarılıydı. Pavel Württembergli

Sophia ile birlikte döndü; çok geçmeden, Grandüşes Maria Fyodorovna adıyla karısı ve iki imparatorun annesi olacaktı.*

Bu arada kan kokusu alan Prens Orlov ve kardeşinin Potemkin'e eli kulağında düşüşüyle ilgili şakalarla eziyet ettikleri söyleniyordu. Potemkin isyan etmiyordu. Olaylar plana göre gelişirse, onların şakalarının kısa süre sonra bir önemi kalmayacağını biliyordu.²⁵ "Moskova'daki söylentiler bize kadar ulaştı." diye yazmıştı Kiril Razumovski, Potemkin'in sekreterlerinden birine: "Şefin içerek kendini mahvetmeye başlamış. Buna inanmıyorum ve reddediyorum çünkü ruhunun bundan güçlü olduğunu düşünüyorum."²⁶ Corberon Potemkin'in çöküş içinde olduğunu bildirdi. Potemkin'in gerilim altındayken utanmazca zevk peşinde koştuğu doğrudur; sefahat onun rahatlama yöntemi idi.²⁷ Katerina'yla Potemkin hakaretler ve sevgi sözcükleriyle geleceği tartışıyordu. Felaket tellalları, kariyerinin geri kalanının temellerinin bu günlerde atıldığı konusunda haklıydı.

"Şimdi bile," diye güvence vermişti ona imparatoriçe, "Katerina yüreği ve ruhuyla sana bağlı." Birkaç gün sonra: "Hiç nedeni yokken bütün gün beni görmezden geldin..." Katerina onun kendisine karşı duygularının gerçekliğine meydan okuyordu: "Hangimiz diğerine yürekten ve sonsuza dek bağlı; hangimiz hoşgörülü ve hangimiz bütün saldırıları, hakaretleri ve eziyetleri unutmamasını biliyor?" Potemkin bir gün mutluydu, bir gün patlıyordu: kıskançlıktan, aşırı duygusallıktan ya da salt gıcıklıktan. Her şeyi gibi kıskançlığı da tutarsızdı ama bunu deneyimleyen sadece o değildi. Katerina bir başka kadını sormuş ve Potemkin de onun yaptıklarını başına kakmıştı. "Bu beni incitiyor." dedi. "Bunu beklemiyordum ve şimdi bile merakımın neden onurunu kırdığını merak ediyorum."²⁸

Katerina herkesin içinde onun iyi davranmasını istiyordu: "Aptal kamuoyunun görüşü senin bu ilişkiye yönelik tutumuna bağlı." Çoğu zaman Potemkin'in Katerina'nın kadınlık onurunu korurken anlaşmasını

Pavel ve Maria Fyodorovna Petersburg'da 26 Eylül 1776'da evlendi. İki imparator, I. Aleksandr ve 1855'e kadar ülkeyi yöneten I. Nikolay'dı. İkinci oğulları Konstantin'in veliyaht olduğu halde tahta çıkmayı reddetmesi 1825'te patlak veren Aralıkçılar İsyanı'nı tetikledi.

yapabilmek için kıskançlık numarası yaptığı iddia ediliyordu. Ansızın Zavadovski'nin gönderilmesini istedi. Katerina, "Benden Zavadovski'yi göndermemi istiyorsun." diye yazdı. "Bu talep şerefime çok acı veriyor... Haksızlık yapmamı isteme, dedikodulara kulaklarını kapat, sözlerime güven. Huzurumuz geri gelecek."²⁹ Bir uzlaşmaya yaklaşıyorlardı ama sürekli yakınlıkla ıstırapı uzatmamaları gerektiğini bilen bir çift gibi ayrı kalmaya karar vermiş olmalıydılar. 21 Mayıs-3 Haziran arasında Potemkin, sarayda görülmedi. 20 Mayıs'ta, Oakes'a göre Zavadovski, Katerina'nın resmî gözdesi olarak ortaya çıktı ve kendisine üç bin can hediye edildi. Gözdeliğinin yıl dönümünde, tümgeneralliğe yükseldi, yirmi bin ruble ve bin can daha aldı. Ama artık Potemkin aldırımıyordu. Fırtına dinmişti: Potemkin onun Zavadovski'yle ilişkisine kendini adanmasına izin veriyordu çünkü karı koca sonunda birbirlerinin korkularını ve taleplerini çözüme ulaştırmıştı. "Matuşka," diye teşekkür etti ona Potemkin, bana son birkaç gündür iyi davranmanın gerçek meyvesi bu. Bana iyi davranma eğilimin olduğunu görüyorum..."

Ancak, özür dileyen Potemkin uzak duramıyordu: 3 Haziran'da yine Çarskoye Selo'da ortaya çıktı: "Buraya seni görmeye geldim çünkü sensiz sıkılıyorum. Gelişimin seni utandırdığını gördüm... Merhametli Hanım, senin için kendimi ateşlere atarım... Eğer sonunda senden uzaklaştırılmama karar verildiyse bu herkesin içinde yapılmazsa iyi olur. Benim için ölüm demek olsa da gitmekte gecikmem." Bu tutkulu bildirinin altına Katerina yanıt yazdı, "Dostum, hayal gücün sana oyun oynuyor. Seni gördüğüme sevindim ve senden utanmıyorum. Ama kızdığım başka bir şey var ve sana sonra söyleyeceğim."³⁰

Serenissimus saraydan ayrılıyordu. Artık Katerina'ya âşık ve resmî rehberi olan zavallı Zavadovski, Potemkin'in döndüğü gün Saray Günlüğü'nden kayboldu: Coşkun devden kaçmış mıydı? Diplomatlar fark etmemişti: onlara göre, Potemkin'in bütün görevlerinden istifa etmesi an meselesiydi. Katerina prence kendi sarayını hediye ettiğinde beklentileri doğrulanmış görünüyordu: "Aniçkov evi", St. Petersburg'da, Yelizaveta'nın gözdesi Aleksey Razumovski'ye ait, kocaman, yıkık bir saraydı. Neva üzerinde (ve hâlâ orada), Aniçkov Köprüsü'nün yanındaydı. Bu, Potemkin'in imparatorluk sarayındaki dairelerini boşaltıp Avrupa'nın kaplıcalarını "gezme" çıkmak üzere olduğunu gösteriyordu.

Serenissimus Prens Grigori Potemkin; Büyük Katerina'nın gizli kocası ve gücünün en parlak dönemini yaşayan iktidar ortağı. Katerina onu "mermer güzelim" diye çağırırdı; ayrıca Potemkin'in Rusya'daki en güzel saça sahip olduğu söylenirdi. Yine de Potemkin bir gözünün kör olmasından dolayı utanıyor ve bunu gizlemek için portre çizimlerinde diğer gözünün olduğu açıdan poz veriyordu.

Muhafız üniformasıyla Büyük Katerina; kocası İmparator III. Petro'nun iktidarı ele geçirdiği 28 Haziran 1872. Bugün Potemkin'le tanışma fırsatı bulan Katerina, St. Petersburg'da Kışlık Saray'ın çevresindeki birliklerin teftişini yaparken kılıç püskülünün olmadığını fark etti. Genç Potemkin kendisini dört nala takip etmişti. Katerina onu unutmadı.

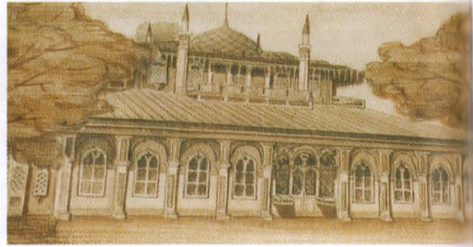
Üstte: Zeki, kıvrak ve ürkütücü Kontes Aleksandra “Saşenka” Branicka; Potemkin’in yeğeni ve muhtemelen metresiydi ama Katerina’dan sonra kesinlikle en yakın arkadaşıydı. Potemkin, onun kollarında hayata veda etmişti.

Sağda: Katerina’nın Potemkin’den ölesiye nefret eden kaypak ve küstah oğlu Veliiaht Grandük (sonra İmparator) Pavel. Pavel, Potemkin’i hapse atmakla övünüyordu.

Potemkin'in Sarayları: Kuzey ve Güney Malikaneleri.

Soldan saat yönünde: Prens'in 1791 yılında düzenlediği görkemli baloya ev sahipliği yapan neoklasik Tavrida Sarayı, St. Petersburg; Çarskoye Selo yakınlarında harabe halde bulunan Bablovo Sarayı; Potemkin'in ilk sarayı Anıçkov, Petersburg; Ostrovki Kalesi. Bablovo Sarayı ile Ostrovki Kalesi, Walpole'daki Gotik Strawberry Hill'den esinlenilerek yapılmıştı.

Üstte: Yekaterinoslav'daki "Potemkin Sarayı".
Üstte sağda: Prens'in Nikolaev'de Türk tarzında yaptırdığı saray. Prens, ölüm döşeginde bile bu sarayı özliyordu. *Sağda:* Prens'in ilk bölgesi Herson'un merkezindeki devasa sarayı.

İmparatoriçe, Potemkin'in 1787 yılındaki muhteşem Kırım gezisi sırasında elli sekiz yaşındaydı, Seyahat boyunca rahat kıyafetler giyen imparatoriçe, İmparator II. Joseph ile bu gezi sırasında tanışmıştı.

Feldmareşal Potemkin, İkinci Rus-Türk Savaşı'na katılmaktan gurur duyuyordu. Gücünün doruğunda olan Potemkin, Katerina'nın elmaslarla süslenmiş bir portresini takıyordu.

Aşağıda: Potemkin'in imzası.

Grigori Potemkin Tauricus

İmparatoriçe, 1790'lar: Yaşlanmasına rağmen asaletinden ve görkeminden bir şey kaybetmeyen imparatoriçe, biraz şişmanladığı için nefes almakta zorlanıyordu. Potemkin'e söylediği gibi yeteneksiz genç sevgilisi Zubov'a o kadar âşıktı ki yazın kendisini şişman sinek gibi hissediyordu. İmparatoriçe, son gözdesini onaylaması için Potemkin'e yalvarmıştı...

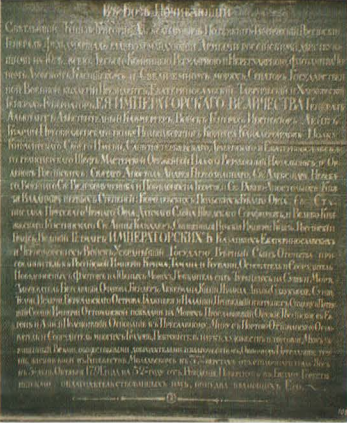

Cesur, enerjik ve muzaffer savaş lordu, 1780'ların sonu. Coşkulu Prens Potemkin, Karadeniz Filosu'nun Büyük Amirali olarak (kendi tasarladığı) görkemli beyaz üniformayı giyiyor, göğsünde Katerina'nın portresini taşıyor ve Sivastopol ile yeni şehirleri işaret ediyor. Katerina, zaferlerinin onu "daha da yakışıklı" yaptığını söylemiş; Potemkin'in düşmanlarına göre "kadınlar, Prens Potemkin'in boynuna sarılmayı arzuluyordu."

Solda: Potemkin'in 5 Ekim 1791 tarihinde öldüğü yeri gösteren (Moldova'da) yol kenarındaki anıtlar.

Aşağıda: Potemkin'in tabutu, kilisenin altındaki mezarda. Bolşevikler, tabutun üzerindeki ikonaları çaldı...

Solda: Potemkin'in ölümünü ilan eden ve tüm unvanlarının yazıldığı levha, 1791 yılının Ekim ayındaki cenaze töreni boyunca sergilendi. Yazar bunu, (Romanya'nın) Yaş şehrinde bulunan Golia Manastır'ında, piyanonun arkasında buldu.

Aşağıda: Potemkin'in tabutuna giden tuzak kapısı, Azize Katerina Manastırı, (Ukrayna) Herson.

Potemkin'in doğduğu Smolensk yakınlarındaki Çijova'da yıkık kilise, Rusya. Potemkin, bu kilisede vaftiz edildi, okumayı öğrendi. Potemkin'in kalbi, muhtemelen buraya gömüldü.

Bir mutlak monarşide tahta yakınlık zorunluluktaki, iktidarın *sine qua non*’uydu. Potemkin’in saraydaki yatağını kaybederse her şeyini kaybedeceğinden yakındığı biliniyordu. Katerina çok gergin arkadaşını sürekli rahatlatmaya çalışıyordu: “Batinka, Tanrı tanığımdır ki seni saraydan atmayacağım. Lütfen orada yaşa ve sakin ol!”³¹ Daha sonra gözde dairesinden taşındı ama hiçbir zaman Kışlık Saray’dan ayrılmadı ve Katerina’nın yatak odasına erişimini kaybetmedi.

Durumlarına çok uygun yeni bir konut ayarladılar. Potemkin’in hayatının sonuna kadar gerçek yuvası “Şepilev evi” oldu, Kışlık Saray’a kemerin üzerindeki bir geçitle bağlanan, Millionnaya Caddesi’ne bakan ayrı küçük bir bina, eski ahırdı. İmparatoriçe ve prens, sarayın şape-linin yanındaki kapalı geçitten birbirlerinin odalarına gizlilik içinde ve Potemkin’in giyinmesine gerek kalmaksızın geçebiliyordu.

Her şey çözülmüştü. 23 Haziran’da, Potemkin Novgorod’da bir teftiş gezisine çıktı. Bir Britanyalı diplomat onun Kışlık Saray’daki dairelerinden bazı eşyaların taşındığını fark etti. Düşmüştü ve bir manastıra kapanmıştı. Ama Kontes Rumyantseva gibi daha kurnaz saray mensupları gezisinin giderlerinin ve hizmetlerinin saray tarafından karşılandığını fark etmişti. Her yerde imparatorluk ailesinin bir üyesi gibi zafer taklarıyla karşılanıyordu ve bu ancak bir imparatorluk emrinin sonucunda olabilirdi.³² Katerina’nın gidişi için ona bir hediye gönderdiğini, vedalaşmak için yalvardığını ve sonra bir dizi sevgi dolu not yazdığını bilmiyorlardı. “Sana Aniçkov evinin daimî ve kalıtsal sahipliğini bahsettik.” dedi Potemkin’e, artı döşenmesi için yüz bin ruble. İki yıllık gözdeliğindeki mali rakamları hesaplamak olanaksız çünkü imparatoriçe sıklıkla ona kayda geçmeyen nakit para ya da hediyeler veriyordu ya da doğrudan borçlarını ödüyordu. Ama şimdi Karun ölçeğindeki zenginliklerin sadece hükümdarlar tarafından paylaşıldığı gerçek dışı ve çok varsıl bir dünyada yaşıyordu: Bir albay yılda bin rubleyle geçinirken Katerina’dan sık sık yüz bin ruble alıyordu. Prens otuz yedi bin can, Petersburg ve Moskova çevresinde ve Beyaz Rusya’da (söz gelimi on dört bin canıyla birlikte Kriçev mülkü) muazzam mülkler, elmaslar, yemek takımları, gümüş tabaklar ve dokuz milyon ruble kadar bir para aldığı tahmin ediliyor. Bunların hiçbirini ona yetmiyordu.³³

Prens birkaç hafta sonra geri döndü. Katerina onu sıcak bir notla karşıladı. Dosdoğru Kışlık Saray'daki dairelerine yerleşti. Bu durum muhaliflerini şaşkına çevirdi: Serenissimus "cumartesi akşamı buraya geldi ve ertesi gün sarayda görüldü. Sarayda daha önce oturduğu dairelere dönmesiyle birlikte çoğu kişi kaybettiği ayrıcalıklarını yeniden kazanması olasılığından kaygı duyuyor."³⁴ Çok geçmeden Katerina'nın Berlin'deki Çareviç Pavel'e yazdığı mektupları düzelttiğini öğrendiklerinde daha fazla şaşırması olmalıydılar.

Daha önceden ayarlanmış oyunlarından birini oynadıklarına kuşku yok; tıpkı basını kandırmaktan hoşlanan günümüz ünlüleri gibi. Yıla bir kıskançlık ve pişmanlık çılgınlığı içinde sevgilerini ve dostluklarını kaybetme korkusuyla başlayan çift şimdi benzersiz evliliklerini kendi tarzlarıyla yoluna koymayı başarmıştı. Birbirlerine karşı görevlerini –kişisel ve siyasal, aşklı ve uygulamalı– yerine getirirken ikisi de kendi mutluluğunu bulabiliyordu. Bu kolay olmamıştı. Gönül işlerinin tatbikatları yapılamaz ya da anlaşmalar gibi müzakere edilemez; özellikle de bu kadar duygusal iki insanınkinin. Bunu başaran sadece güven, zaman, doğa, deneme ve yanılma ve zekâ oldu. Potemkin şimdi nüfuzlu bir sevgiliden imparatoriçesiyle birlikte yöneten "bakan-gözde"ye zorlu dönüşümü gerçekleştiriyordu.³⁵ Herkesi kandırmayı becermişlerdi.

Serenissimus'un saraya döndüğü gün, çift Potemkin'in düşüşüyle ya da geri dönüşüyle ilgili ipuçları için bütün gözlerin üzerlerinde olacağını biliyordu. Prens de Katerina'nın dairelerine "çok büyük bir soğukkanlılıkla" girdi ve imparatoriçeyi vist oynarken buldu. Tam karşısına oturdu. Katerina hiçbir şey değişmemiş gibi ona bir kâğıt attı ve daima şanslı olduğunu söyledi.³⁶

Kısım Dört

TUTKULU ORTAKLIK

1776-1777

KATERİNA'NIN GÖZDELERİ

Ve Katerina (onun üstüne çok şeyler söylemeliyiz daha)

Atılğan ve kanlı canlı olmasına karşın

Geçici tutkular sürekli durmazdı bir çizgide

Çünkü bir sultandır beklediği her sevgilinin...

Lord Byron, *Don Juan*, Kanto IX: 70

Haşmetmeaplarının bir buyruğuyla atanıverdi

Genç teğmenimiz tatlı bir göreve

Tüm dünya ona kibarca davranıyordu

(İlk bakışta görüldüğü gibi kimi zaman ya

Gençlerin de hoşuna gider böylesi)

Bayan Protasof'un yaptığı gibi işte,

Gizemli bir görevden almıştı adını

Ki açıklayamaz nedenini şiirimin Esin Perisi

Lord Byron, *Don Juan*, Kanto IX: 84

Prens Potemkin ve II. Katerina'nın ilişkisi orada sona ermiş görünüyordu ama hiçbir zaman gerçekten bitmedi. Sadece, birbirleriyle ilişkileri hayatlarının en önemli şeyi olmaya devam ederken her ikisinin de başkalarıyla aşk yaşadığı ve başkalarına âşık olduğu bir evliliğe dönüştü. Bu sıra dışı evlilik anlaşması, açık saçık nemfomanyak imparatoriçe ve imparatorluk pezevengi Potemkin mitolojisine ilham verdi. Belki de "Romantik Hareket" ve zamanımızın arka arkaya aşk evlilikleri ve boşanmaları, bizim onların dokunaklı ortaklığını anlama yeteneğimizi yok etmişti.

Zavadovski, imparatoriçenin yatağını paylaşan ilk resmî gözde olurken Potemkin onun zihnini yönetiyor, kocası, arkadaşı ve danışmanı işlevlerini görmeyi sürdürüyordu. Altmış yedi yaşı boyunca, Katerina'nın en az on iki sevgilisi olduğunu biliyoruz; hiç de suçlandığı gibi bir ordu sayılmazdı. Bu bile yanıltıcı çünkü bir kere mutlu

olduğu bir eş bulunca, bunun sonsuza kadar süreceğine inanıyordu. İlişkiyi nadiren kendisi bitiriyordu: Saltıkov ve Poniatowski ondan uzaklaşmıştı; Orlov sadakatsizdi ve Potemkin bile geri çekilmenin yolunu bulmuştu. Yine de, Potemkin'den sonra, kendisinden çok genç erkeklerle ilişkileri açıkçası anormaldi ama o zaman durumu böyleydi.

Gerçek efsaneden çok farklıydı. Sevgilisini resmî bir konuma getirdi ve Potemkin ona yardım etti. Katerina, Potemkin ve genç âşıklarının arasındaki ilişki üçgeni tarihçiler tarafından yok sayıldı ama bu onun kendi "ailesi"nin özü olmuştu.

Katerina'nın Zavadovski'yle ilişkisi, imparatorluk *ménage-à-trois*'sı için örnek dava oldu. Potemkin'in varlığı gözdelerin hayatını çok zorlaştırıyor ve aşağılayıcı bir hale getiriyordu çünkü Katerina'nın onunla yakınlığından kaçamıyorlardı. Serenissimus'la ilişkileri imparatoriçeye karşı aşkları kadar önemliydi. Potemkin'siz bile bu zor bir roldü ve Zavadovski çok geçmeden acınacak hale düşmüştü.

Katerina'nın Zavadovski'ye yazdığı mektuplar, bize gözdelerin boğucu yaşamının harika bir görüntüsünü veriyordu. Zavadovski'nin gözdeliği ancak on sekiz ay sürebildi ama Katerina'ya sevgisi gerçektir. Mektupları Katerina'nın da onu sevdiğini gösteriyor. Ama aralarında daha az eşitlik vardı. Potemkin'le aynı yaşta olsa da, Katerina'ya korkuyla karışık saygı duyuyor, Katerina da onu küçük görüyor, "çok sevgi dolu küçük mektubu" için ona teşekkür ediyordu sanki kendi alfabesini bilecek kadar zeki olduğu için. Potemkin kendisine ait zaman ve alan isterken Zavadovski bir kucak köpeği gibi günün her anı onun yanında olmayı çok istediği için Katerina ona yazıp, "Zaman bana değil imparatorluğa aittir." açıklamasında bulunmak zorunda kalmıştı. Ama birlikte çalışıyorlardı; bütün gün onun sekreteryasında ter döküyor, sonra onunla üç el vist oynuyor, saat onda odalarına çekiliyorlardı. Hem sıkıcı hem de ağır bir iş olan bir rutindi.

Yeni gözdenin söylendiğine göre prensten çok daha az cinsel deneyimi vardı ve belki de bu yüzden bu kadar çok âşık olmuştu. "Sen Vesuvius'un ta kendisisin." diye yazmıştı Katerina. Deneyimsizliği belki de denetimini kaybetmesine neden oluyordu çünkü şunu eklemişti: "Hiç beklemediğin bir anda bir patlama oluyor ama hayır, zararı yok, ben onu okşamalarım ile söndürürüm. Petruşa sevgilim!" Zavadovski'yle

yazışmaları Potemkin'le olduğundan daha az resmîydi. Zavadovski ona "Katyuşa" ya da "Katya" derken prens her zaman "Matuşka", "Hükümdar Hanım" diyordu. İmparatoriçenin Zavadovski'ye yazdığı mektuplar, cinsel açıdan daha açık görünüyor: "Petruşinka, küçük yastıklarımın seni iyileştirdiğine çok sevindim ve okşamalarım sağlığına iyi geliyorsa o zaman hiç hasta olmayacaksın." Bu "yastıklar" memeleri demek olabilirdi ama aynı zamanda şifalı otlarla dolu yastıklara da nakış işliyordu; bu yaşam öyküsü yazarlarının özel mektuplara dayanarak cinsel yorumlarda bulunmasının komik tehlikelerinin bir örneği.¹

Onu çok seven Zavadovski, çoğu zaman hastaydı ve bu, her şeyden fazla sinirseldi. Bu kadar entrika ve nefretin nesnesi olmaya uygun değildi. Katerina mektuplarında ona olan aşkını tekrar tekrar ilan etse de o bulunduğu konumda bir türlü rahatlayamıyordu: Özel hayatı "mikroskop altındaydı."²

Katerina onun neyle mücadele ettiğini anlamıyordu ve Potemkin'in herkesten istediğini elde ederken kullandığı güç onda yoktu. En önemlisi, Potemkin'in her yerdeliğine katlanmak zorundaydı. Bu bir üçlüydü ve Potemkin ilgi istediğinde, herhâlde alıyordu. İlişkilerinde kriz çıktığında çözen Potemkin oluyordu: "İkimizin de manevi huzurumuza ihtiyacımız var!" diye yazmıştı Katerina. "Üç aydır ben de senin kadar acı çekiyor, kendime eziyet ediyorum... Prens Gri[gori] A[leksandroviç Potemkin]'le konuşacağım." Potemkin'le Zavadovski'nin kişisel duyguları üzerine yapılan bu konuşma onun manevi huzuruna pek de katkıda bulunamazdı. Sonrasında Zavadovski, Potemkin'in her yerde mevcut ihtişamından çok tedirgin olmadığını iddia etse de kanıtlar ondan gözünün korktuğunu ve rahatsız olduğunu ve o geldiğinde saklandığını gösteriyor. "Anlamıyorum," diye yazmıştı imparatoriçe, Zavadovski'ye, "neden bana gözünde yaşlar olmaksızın bakmadığını." Potemkin prens olduğunda, Katerina Zavadovski'yi davet etti ya da daha çok emretti: "Yeni Ekselanslarını kutlarsan sana yakınlık gösterir. Kendini kapatırsan, ne ben ne de bir başkası seni görmeye alıştır."³

Yıllar sonra anlatılan bir hikâyeye göre Potemkin, imparatoriçeye çok kızmıştı, Zavadovski'yi kovmasını istedi, dairelerini bastı, az kalsın üstlerine saldırıyordu; Katerina'ya bir şamdan fırlatmıştı.⁴ Bu, Potemkin'in öfke nöbetlerinden biri gibi görünüyor ama onu neyin kıskırttığını bilmiyoruz. Potemkin, Zavadovski'nin bıkkınlık verdi-

ğini düşünmüş olabilir; onun Potemkin'in Simon Vorontsov gibi muhalifleriyle arkadaşlığıyla ilgili bir şey de olabilir. Zavadovski'nin kesinlikle Serenissimus'a tamamen yabancı olan kaba, dar görüşlü bir damarı vardı ve bu Katerina'yı rahatsız etmiş olabilir.

Diplomatlar Zavadovski'nin ne halde olduğunu farkındaydı. 1776 yılının ortasında bile, daha yeni ortaya çıkmışken Corberon "yeni gözdenin adını merak ediyordu... çünkü Zavadovski'nin düşüşte olduğunu söylüyorlardı." Katerina'nın kayırmacılığını çözümlemeye yönelik diplomatik çalışma her zaman Kremlinolojiyle "boyalı basın tarzı" dedikodunun tam bir karışımıydı; blöfleri ve sahte blöfleri okuma meselesiydi. Fransız'ın deyişiyle, "gözden düşmesini yükselmesine bağlıyorlar."

Gerçi bir yıl içinde, üzgün Katerina da onun perişanlığını fark etmişti. Mayıs 1777'de Zavadovski'ye şöyle yazdı: "Prens Or[lov] bana senin gitmek istediğini söyledi... Kabul ediyorum... Akşam yemeğinden sonra... seninle görüşebilirim." Katerina'nın elbette ayrıntılarıyla Potemkin'e bildirdiği üzücü bir konuşma yaptılar: "Ben... ona bana söyleyeceği bir şey olup olmadığını sordum. Bana bundan bahsetti." ve Katerina ona gidiş koşullarını müzakere etmek için yazar temsilcisiyle boşanma avukatı karışımı bir ara bulucu seçmesine izin verdi. "Kont Kiril Razumovski'yi seçti... gözyaşları içinde... Hoşça kal sevgilim." diye ekledi Potemkin'e. "Kitaplarınla iyi eğlenceler!" Belli ki büyüyen kütüphanesi için ona bir hediye göndermişti. Razumovski'nin çekilmesiyle ilgili görüşmeleri sonuca bağladığında Katerina ona "üç ya da dört bin can... artı bu yıl için elli bin ruble ve gelecek yıllar için otuz bin ruble ve on altı kişilik gümüş yemek takımı..." verdi.

Bu Katerina'ya duygusal açıdan ağır bir darbe oldu. "Kalbim ve ruhum kan ağlıyor." dedi Potemkin'e.⁵ Sevgililerine karşı her zaman cömertti ama göreceğimiz gibi Vasilçikov hariç Zavadovski'ye herkesten daha azını vermişti. İsviçreli öğretmen Masson'un çıkardığı söylentide gerçek payı vardı: "Katerina aşkta anlayışlı, siyasette acımasızdı."⁶

Zavadovski çılgına dönmüştü. Katerina Norland dadısı tavrı takındı, ona Tacitus'u çevirerek kendini rahatlatmasını söyledi: Neoklasizm çağına özgü bir terapiydi bu. Sonra kaçınılmaz olarak, mutsuz adamı avutmak için, "Prens Potemkin'in sana karşı daha önce olduğu gibi dostça davranması için çaba harcamak zor değil... benimle ilgili

aynı düşünceleri paylaşacaksınız ve böylece yakınlaşacaksınız.” diye ekledi. Potemkin’in dostluğunu kazanmak zorunda kalma olasılığının Zavadovski’nin yaralarını daha da acıttığına şüphe yok. Kalbi kırıktı: “Umudun, duygularla dolu tutkunun ortasında, talihli yazgım rüzgâr gibi, durdurulamayan bir rüya gibi dindi; [onun] bana karşı aşkı yok oldu.” Zavadovski, 8 Haziran’da küskünlük içinde Ukrayna’ya çekildi. “Prens Potemkin”, dedi yeni Britanya Elçisi Sir James Harris, “yine zirvede.”⁷⁷ “Bir saat bile aşksız kalamayan”⁷⁸ Katerina’nın çoktan bir başkasını bulduğunu söylemeden devam ediyor.

27 Mayıs 1777 Cumartesi günü imparatoriçe, Potemkin’in Petersburg dışındaki Ozerki’de bulunan yeni malikânesine gitti. Akşam yemeğine oturduklarında Katerina top ateşiyle selamlandı. Potemkin’in eğlenceleri her zaman kalabalık oluyordu. Otuz beş konuk vardı, üst düzey saray mensupları, prensin yeğenleri Aleksandra ve Yekaterina Engelhardt, kuzenleri Pavel ve Mihail Potemkin ve listenin en altında, Hüssarların Binbaşısı Semyon, güneş yanığı, kıvrırcık saçlı ve atletik, otuz beş yaşındaki Sırp vardı. Resmî bir resepsiyona ilk katılışıydı ama Katerina onunla daha önce tanışmış gibi görünüyordu. Saraydaki hanımefendiler tarafından “Adonis” ve diğer herkes tarafından “vrai sauvage” (tam bir vahşi) olarak tanınan yakışıklı, yiğit Zoriç, savaş kahramanı gibi bir şeydi.

Potemkin onu ordudan hatırlıyordu. Zoriç Türklere esir düşmüştü. Genelde anın heyecanıyla tutsakların kafaları kesiliyordu ama soylular fidye için korunuyordu: Zoriç de avaz avaz kont olduğunu ilan etti ve kurtuldu.

Dönüşünde, bu hırslı düzenbaz Potemkin’e yazdı ve onun maiyetine atandı. Potemkin’in emir subayları belli ki saraya takdim ediliyordu ve imparatoriçe onu fark etmişti. Birkaç gün içinde, Zoriç yeni resmî gözdeydi ve hayatı bir anda değişmişti. Katerine’nın, resmî atama sonucu bu rolü üstlenen sözüm ona gözdeleler ya da *mignon*’lar dizisinin ilkiydi. Katerina Zoriç’in çekici görünümüne deli olurken ve ona “Sima” ya da “Senyuşa” derken bir yandan Potemkin’ini özlüyordu. “Ekteki mektupları Senyuşa’ya ver.” dedi eşine. “Sensiz hayat çok sıkıcı.”⁷⁹ Tıpkı ılımlı Zavadovski’nin taşkın Potemkin’in panzehiri olması gibi, heyecanlı Sırp da bunaltıcı Zavadovski’den sonra iyi gelmişti.

Zavadovski, Zoriç'in ortaya çıkışını duymuştu ve telaşla Petersburg'a döndü, arkadaşları Vorontsovlarla kalıyordu.

Zavadovski "yaralı bir geyik" gibi acı çekiyordu ve saray da ona öyleymiş gibi davranıyordu. Terbiyesini takınması söylendi. İmparatoriçe ona "saygı duyuyordu" ama "telaşı yatıştırması için" kendini tutmasını tavsiye ediyordu.¹⁰ Hangi telaş? İmparatoriçenin telaşı belki. Ama elbette aynı zamanda hastalık hastası, tırnak yiyici Potemkin'in. Her durumda, Zavadovski eski konumuna dönmeyeceği için saray halkının ona artık ilgi göstermediğini öğrendi. İşine geri döndü. İnsan özenli devlet hizmeti ve aşk acısı nedeniyle Zavadovski'den hoşlanabilir ama sonraki yirmi yılı arkadaşlarına Potemkin'in sınırsız gücünden ve aşırılıklarından yakıarak geçirdi. Katerina'ya bağlı kaldı ve on yıl evlenmedi. Ve Yekaterinodar'daki sarayını yaptırdığında (Katerina'nın armağanı) –iki yüz elli odası, porselen taşları, malahit şömineleri, ağzına kadar dolu kütüphanesiyle– en önemli dekorasyonu Katerina'nın doğal büyüklükteki bir heykeliydi.¹¹ Ama o tipik bir gözde değildi çünkü imparatoriçe ona asla Potemkin'e yaptığı gibi bağımsız siyasi güç vermediyse de Katerina'nın altında ve sonrasında seçkin bir kariyeri oldu.

Katerina Zoriç'e âşıktı. Potemkin eski yaverinden memnundu ve şapkası için elmaslı bir tuğ ve muhteşem bir baston verdi.¹² Gözdelelerinin Potemkin'e saygı göstermesi için çok çaba harcayacak olan Katerina şöyle yazmıştı: "Sevgili prensim, tuğu aldım, Sima'ya verdim, o da takıyor; teşekkür ederim." Kendini beğenmiş İsveç Kralı III. Gustaf, Rusya'yı ziyaret ediyordu ve Katerina gülerek iki süslüyü karşılaştırdı.¹³

En güzel kıyafetleriyle caka satarak dolaşmayı seven Zoriç, güzel tüylü bir dövüş horozuna çok benziyordu ama *vrai sauvage* çok geçmeden boyunu aşan işlere kalkıştı: kumar. Katerina onun yakışıklılığına ve canlılığına yönelik hayranlığından uyanınca onun bir dert olduğunu fark etti. Önemli olan kumar değil –imparatoriçe her gün, Potemkin bütün gece oynuyordu–, önemli olan, onun prens karşısındaki konumunu anlamaktaki yetersizliği.¹⁴

Birkaç ay içinde herkes, onun gönderilmesi gerektiğini biliyordu ve diplomatlar bir kez daha yeni sevgiliyi merak ediyordu. "Mösyö

1. Aleksandr onu Rusya'nın ilk eğitim bakanı olarak atadı.

de Zoriç'in çekilmesi durumunda bir İranlı aday var." diye yazdı Sir James Harris daha 2 Şubat 1778'de. Ama Zoriç horozlanıyor, yüksek sesle, gönderilirse "halefinden hesap sormaya kararlı olduğunu" ilan ediyordu; bir başka deyişle onu düelloya davet ediyordu. Bu kaslı palavracı gerçekten de Katerina'nın sarayını küçük düşürecek. Düşüşünü geciktirmek bir yana ki onun geciktireceğini düşündüğüne şüphe yoktu; bu tam da bunu kaçınılmaz hale getiren davranış türüydü. "Tanrı'nın izniyle," diye tehdit ediyordu, "yerimi her kim alırsa kulaklarını kesirim." Çok geçmeden Harris bir başka gözde adayı gördüğünü düşünüyordu. Bütün diplomatlar gibi Sir James'e göre de, "Potemkin yeni bir sevgili bulmakla görevlendirilmiş olabilirdi ve duyduğuma göre... Açarov diye birini seçmiş: Moskova'da bir polis komiseri, orta yaşlı, boylu poslu, Apollo'dan çok Herkül gibi."¹⁵

Üç ay sonra, saray yaz için Çarskoye Selo'dayken Zoriç yerini korudu. İmparatoriçe tiyatroya gittiğinde, Harris'in iddiasına göre prens ona "uzun boylu bir Hüssar subayını, yaverlerinden birini takdim etti. Katerina onu iyice inceledi." Katerina gider gitmez Zoriç, "Potemkin'e vahşice saldırdı, çok ağır küfürler etti ve kendisiyle dövüşmeye zorladı." Potemkin bu küstah talebi küçümseyerek reddetti. Zoriç imparatorluk dairelerine daldı ve yaptıklarıyla böbürlendi. "Potemkin geldiğinde kötü karşılandı ama Zoriç rağbette görünüyordu."

Potemkin Çarskoye Selo'dan ayrılıp kente döndü. Ama, Potemkin ve Katerina'yla çoğu zaman olduğu gibi görünüş aldatıcıydı. *Sauvage*'a prensin peşinden dört nala St. Petersburg'a kadar gitmesi ve gurur kırıcı bir şekilde arkadaş olmak için onu yemeğe davet etmesi emredildi. Serenissimus geri döndü. Akşam yemeği verildi: "Görünüşe göre iyi arkadaşlar." Zoriç Prens Potemkin'e karşı gelme hatasına düşmüştü ama bu özünde belirleyici değildi çünkü hemen hemen bütün gözdeleler ona zaman zaman karşı gelmişti. Ama Sir James, Potemkin'i tanıdı: "Sonunda Zoriç'in pervasızlığının hakkından gelecek kurnaz bir adam."¹⁶

Beklendiği gibi sadece altı gün sonra Harris, Zoriç'in gönderildiğini bildirdi, "İmparatoriçenin kendisi çok kibarca söyledi." Zoriç muhtemelen Potemkin'e şiddetli suçlamalar yağdırdı. Zaten yedi bin canı bulunan son derece değerli Şklov mülküyle "muazzam miktarda nakit para verilmişti. Sarayda en son 13 Mayıs'ta görüldü."¹⁷ Bir gün sonra, Katerina Çarskoye Selo'dan eve dönerken Serenissimus'la Ke-

rekinski Sarayı'nda akşam yemeği için buluştu: "Çocuk gitti; hepsi bu kadar," diye yazdı Potemkin'le askerî planlarını tartıştıktan sonra, "geri kalanlarını daha sonra tartışırız..." Büyük olasılıkla yeni bulduğu mutluluğunun nesnesinden söz ediyordu.

Potemkin, Kerekinski'ye "Binbaşı İvan Nikolayeviç Rimski-Korsakov"la geldi. Doğal olarak, Katerina Zoriç'le ayrıldığında çoktan yeni bir arkadaşına gönlünü kaptırmıştı. Rimski-Korsakov 8 Mayıs'ta Potemkin'in *emir subayı* olarak atandığında Zoriç hâlâ şiddetli tehditler savuruyordu.¹⁸ Kalpsiz bir hazcı olmak bir yana, bu değişimler sırasında Katerina her zaman tümüyle çıkmese de duygusal krizler yaşıyordu. Harris'e göre Katerina, "yavan ve sessiz" Zavadovski'yi tekrar çağırmayı tasarlarlarken Zoriç hâlâ St. Petersburg'da düşünüp taşınıyordu. "Günün hedeflerini gerçekleştirecek kurnazlığa herkesten daha fazla sahip olan Potemkin, bu iyi çözümleri de bulmayı başardı..." Korsakov'u "kritik bir anda takdim etti."

İmparatoriçe, birkaç gün sonra saray halkı ve Potemkin'in iki yeğeni dâhil ailesiyle, "yeni sevgilisiyle birlikte... kaygılarını unutmak için" prensin mülklerinden birine gitmek üzere yola çıktı. Potemkin'in mülkü (Finlandiya sınırları içindeki) Eschenbaum'du (Osinovaya Roça). İnsan Katerina'nın penceresinden gördüğü göl ve orman manzarasını överken maiyetinin sadece on yatak odasına tıkmak zorunda kaldığından yakındığı Grimm'e yazdığı mektubu okuduğunda, yeni tutkusunun çoktan çıkmaza girdiği yönünde bir izlenim edinmiyor. İki muhteşem ve şehvet düşkünü orta yaşlı kadın Potemkin'in hoş yaveri için rekabete girmişti.¹⁹

Eschenbaum'da aralarında Potemkin'in Katerina'nın sevgililerinin çeşnicibaşısı olduğu söylenen eski dostu Kontes Bruce dâhil yirmi konuk vardı. Güzel Korsakov'dan birisi daha –Kontes Bruce olmalıydı– hoşlanıyordu. Katerina farkındaydı ve kendini bırakmakta tereddüt ediyordu. "Ağzımın yanmasından korkuyorum ve en iyisi baştan çıkmamak..." diye yazdı Potemkin'e gizemli bir çağrıda, uzak durmasını sağlayacak birisini bulmasını istiyor gibi görünüyordu: "Korkarım son gün, sadece tek taraflı olmasını umduğum hayalî çekimi yok etti ve bu senin akıllı rehberliğiyle kolayca durdurulabilir." Besbelli "çocuğu" kendisine istiyordu ama "İstemiyorum, istiyorum ve isterim, arzu et-

meden... bu gün gibi ortada!" diyordu. Bu imalı abuk sabuk cümlede bile, âşık olduğu açıktı ama rekabetin ortadan kalkmasını istiyordu.

Potemkin'in "akıllı rehberliği" işe yaradı. Kontes Bruce, eğer o idiyse geri çekildi ve Katerina yeni *sevgilisine* sahip çıktı.²⁰ Ev partisi sona erdi. İki gün sonra, 1 Haziran'da Korsakov imparatoriçenin başyaveri olarak atandı. Neoklasisizm çağında, yirmi dört yaşındaki Rimski-Korsakov, derhâl onun Grek stili "antik güzelliğine" çarpılınca Katerina da ona hemen "Epir Kralı Pirus" lakabını taktı. Grimm'e mektuplarında, onun çok güzel olduğunu, öyle ki karşısında "resamların yetersiz, heykeltıraşların çaresiz" kaldığını iddia ediyordu.²¹ Katerina farklı tipler seçiyor gibiydi çünkü Zoriç ne kadar kas yığını ve maçoysa Korsakov da o kadar zarif ve sanatçı ruhluydu: Portreler mükemmel klasik çizgilerini gösteriyor. Şarkı söylemeyi seviyordu ve Katerina, Prens Orlov'a onun "bülbul" sesli olduğunu söylemişti. Şan dersleri ayarlandı. Hediye yağmuruna tutuluyordu; yarım milyon ruble değerinde dört bin can ve köylü. Kendini beğenmiş, kibirliydi ve müthiş akıllı değil; "iyi huylu ama aptaldı."²²

Katerina, bir kez daha yeni kavalyesiyle deli gibi mutluydu: "*Adieu mon bijou*" (Hoşça kal, mücevherim) diye yazmıştı Potemkin'e özel evliliklerini özetleyen bir mektubunda: "Senin ve Epir Kralı'nın sayesinde bir ispinoz kadar mutluyum ve senin de bu kadar mutlu olmanı isterim."²³ Katerina'nın mutluluğu sayesinde, ordunun ve güneyin yönetimiyle çok meşgul olan Potemkin o kadar üstün bir konumdaydı. Zavadovski nihayet Petersburg'a dönüp eski dairesine bir başka gözdenin yerleştiğini gördüğünde, Potemkin'in "karşısında onu dengeleyecek hiçbir şey olmamasından" dehşete düştü, "Yüzyıllardır," diye şikâyet etti Rumyantsev-Zadunayski'ye, "Tanrı onun kadar geniş kapsamlı kimseyi yaratmamıştır. Prens P her yerde ve her şey o!"²⁴

Katerina tutkuyla "Epir Kralı"na yazıyordu: "Benim için Tanrı'nın yarattıklarının en iyisi olan adamı görmek için o kadar sabırsızlanıyorum ki: Bir dakika bile onsuz kalamıyor ve onu görmeye gidiyorum." Ya da Harris'in iğneleyerek söylediği gibi: "Korsakov yeniliğinin getirdiği bütün sevginin ve beğenin keyfini çıkartıyor." Korsakov kuşkusuz rolünden zevk alıyordu, hem de çok fazla: Potemkin onun yatak odası hizmetkârı yapılmasını önerdi ama Korsakov dosdoğru mabeyinliğe atlamak istiyordu. *Mignon* istediğini elde edince Katerina

Serenissimus'u dengelemek için Pavel Potemkin'e de bu onuru verdi. Çok geçmeden Korsakov tümgeneral oldu; Polonya Kralı ona her zaman taktığı Altın Kartal'ı gönderdi. Katerina'nın Korsakov'a açtığı mektuplarında çınıyor: Dokunaklı bir minnettarlıkla şöyle yazıyor: "Beni sevdiğin için sana teşekkür ederim."²⁵

Şimdiden sadece imparatoriçenin göremeyeceği ya da görmeyeceği kaygı verici işaretler vardı. Katerina'nın mektuplarında bile, Korsakov hiçbir zaman onunla birlikte gibi görünmüyordu ve Katerina hiçbir zaman onun nerede olduğunu bilmiyor gibiydi. Katerina'nın boğucu açlığına ve adamın onun eşliğinden uzak durmasına bir göz atalım: "Seni bir an olsun aklımdan çıkaramıyorum. Seni ne zaman göreceğim?" Çok geçmeden neredeyse bir cinnet hali yaşıyordu: "Hemen gelmezse buradan çıkıp kentin her yerinde onu arayacağım." Katerina'yı yöneten ve onu şaşırtıcı bir savunmasızlığa sürükleyen bu duygusal iştahı; başka türlü bozulamaz bu siyasi makinenin yumuşak karnı.²⁶

Bu yüzeysel gence kapılan Katerina çok geçmeden yine üzgündü. Ağustos 1778 başında, Korsakov'un atanmasından sadece birkaç ay sonra, Harris Londra'ya yeni gözdenin şimdiden düşüşe geçtiğini ve Potemkin, Grigori Orlov ve Nikita Panin'in yeni gözdeyi destekleme mücadelesi içine girdiğini" bildirdi. Birkaç hafta sonra "Kont Panin'in ofisindeki gizemin adının Strakhov olduğunu... ilk kez 28 Haziran'da Peterhof'taki bir baloda fark edildiğini" öğrenmişti. Harris, Kuzeyden Sorumlu Devlet Bakanı Suffolk Kontu'na, bağlantısının sürmesi durumunda, "Potemkin'in düşüşüyle sona ermesi gerektiğini" söyledi. Yıl sonunda, Harris Korsakov'un yine güvende olduğuna karar verdi ama "tamamen Prens Potemkin ve Kontes Bruce'un emirlerine bağlıydı."

Kontes Bruce'un adının geçmesi kötüye işaretli. Ocak sonunda, gözde adayları çoğalıyordu: Hâlâ Strakhov vardı ve "arkadaşları çok umutluydu" ama Semenovski Muhafızları'nda binbaşı Levaşev de vardı: "Madame Bruce tarafından desteklenen Svikhoski adlı bir genç adam hayal kırıklığıyla kendisini bıçaklamasaydı" gözde olabilirdi, "yarası öldürücü değildi." Katerina'nın gönül maceralarıyla ilgili bu söylentiler çoğunlukla çok az temeli olan dedikodulara dayanıyordu ama diplomatik dedikoduculuk saraydaki şiddetli siyasi mücadeleleri gösteriyor, imparatorluk yatak odasında yaşananlar illa ki böyle olmasa da. Yine de Harris, Potemkin'le dostluğundan ötürü çoğu kişiden daha fazla bilgi-

liydi. Bugün, kentteki Harris gibi yeni bir diplomat bile Kontes Bruce'un "Korsakov'a duyduğu şiddetli arzusu"nun yeniden uyandığını biliyordu.

Petersburg'da herkes, ne yazık ki imparatoriçe dışında, Kontes Bruce'un kendisini Korsakov'dan ancak kısa bir süre için uzak tutabildiğini fark etmiş olmalıydı. Her ikisi de sarayda, imparatoriçenin yatak odasından sadece birkaç metre uzakta yaşadığı için yasak aşklarını Katerina'nın burnunun dibinde yaşıyorlardı. İmparatoriçenin sürekli gözdesini aramasına şaşmamak gerekirdi. Katerina'yla yaşıt ve eskiden deneyimli ve sağduyulu bir saray kadını olan Kontes Bruce'un "Epir Kralı"nın güzellikleri karşısında aklı başından gitmiş olmalıydı.²⁷ Serenissimus'la Kontes Bruce'un muhtemelen Korsakov yüzünden araları açıldı. İlişkiyi hemen hemen en başından beri biliyor olması gereken Potemkin, Bruce'u uzaklaştırmak istiyordu. Eylülde bunu imparatoriçeye ihtiyatlı bir şekilde ima etmiş olmalıydı. Kavga ettiler. Diplomatlar bunun nedeninin onun Panin'in adayı Strakhov'u kıskanması olduğunu düşündü.²⁸

İmparatoriçeyi incitmek ya da ona yardım ederken kredisini kaybetmek istemeyen prens, sorunu çözmeye karar verdi. İmparatoriçe sarayda zor bulunur Korsakov'u ararken Potemkin'e sadık birisi onu doğruca belli bir odaya yönlendirecekti. Bu kişi muhtemelen Potemkin'in gözde yeğeni, nedime Aleksandra Engelhardt'tı. Harris bu hikâyeyi Aleksandra'dan duymuş olmalıydı çünkü kız gizlice İngilizlerden para alıyordu.²⁹ Katerina sevgilisiyle Kontes Bruce'u *in flagrante delicto* (suçüstü) olmasa da uygunsuz durumda yakaladı. "Aptal" Korsakov'un kısa saltanatı burada sona erdi.

İmparatoriçe yaralı ve öfkeliydi ama asla kinci değildi. 10 Ekim 1779 kadar geç bir tarihte, hâlâ Korsakov'a tatlılıkla yazıyordu: "İsteğimi tekrarlıyorum, sakinleş ve yüreklen. Geçen hafta seninle ilgilendiğimi kanıtladım..." Cömert hediyelere karşın Korsakov Petersburg'da kaldı ve toplantılarda imparatoriçeyle arasındaki cinsel antikalıkları en onur kırıcı şekilde anlatarak böbürlendi. Katerina'yı bu konuda bir şey yapmayacak kadar seven korumacı Potemkin'in kulağına bunlar gelmiş olmalıydı. Katerina bir sonraki gözdesini ödüllendirmeyi tartışırken Serenissimus, Korsakov'a ve diğerlerine karşı cömert davranışın sınırları olması gerektiği tavsiyesinde bulundu. Bir kez daha Katerina'nın guru-

runu kırdı. Cömertliği kısmen kendi duygusal yaralarının derinliğini gizleyen bir kalkandı ve kısmen de yaşını ve onların gençliğini telafi etme çabasıydı. Corberon'a göre, ikisi kavga etti ama sonra barıştı.

Korsakov bitmemişti. Sadece imparatoriçeyi boynuzlamakla kalmayacak, onu boynuzladığı Kontes Bruce'u da boynuzlayarak kendisi için kocasını ve çocuğunu terk eden saray güzellerinden Kontes Ye-katerina Stroganova'yla evlilik dışı ilişki yaşayacak kadar yüzsüzdü. Bu Katerina için bile çok fazlaydı. Nankör Moskova'ya gönderildi. Artık gözden düşmüş olan Kontes Bruce'un "Epir Kralı"nın peşinden başkentten ayrılıp Moskova'ya gitmesiyle Katerina'nın özel yaşamının bir dönemi kapanmış oldu. Korsakov artık kontesi istemiyordu ve o da kocası Kont Yakov Bruce'a döndü.³⁰ Saray neşeyle vist ve faro kadar popüler olan kim kiminle oyununa daldı.

Yaralı Katerina kimseye âşık olmadığı sıra dışı bir altı ay geçirdi. Harris, böyle mutsuzluk dönemlerinde Potemkin'in daha da güçlendiği yorumunda bulundu: Arkadaşını avutmak için Katerina'nın yatağına dönmüş müydü?

Büyük olasılıkla, yaşamları boyunca yapacakları gibi, geçici olarak eski alışkanlıklara geri dönmüşlerdi: Bu, Katerina'nın Potemkin'e yazdığı ve "Cagliostro'nun kimyasal ilaçları"nın leziz etkileriyle ilgili şakalar yaptığı mektuplarında görülüyor. Namlı şarlatan Kont Cagliostro, 1777'de Avrupa'da üne kavuşmuş ve Jelgava'da, Kurlandiya'nın başkentinde rağbet görmeye başladıktan hemen sonra Petersburg'a gelmişti. Katerina şöyle övüyordu, "Cagliostro'nun kimyasal ilacı o kadar yumuşak, hoş, yararlı ki güzel koku veriyor ve zihne ve duylara esneklik sağlıyor; yeter, yeter, *basta, basta, caro amico*, seni çok

Cagliostro'dan söz eden bu mektuplar, Potemkin'e karşı apaçık kösnül tutkularından dolayı V. S. Lopatin ve diğerleri tarafından çoğunlukla 1774'e tarihlendiriliyor. Öte yandan Kont Cagliostro, 1776/77'de Londra'da ortaya çıktığı için 1774'te ondan bahsetmiş olamazlar. Cagliostro 1778'de Avrupa'da seyahat ediyordu, Jelgava'da dük ailesinin himayesi ve Kurlandiya aristokrasisi sayesinde ün kazandı ve ardından Potemkin'le tanışacağı Petersburg'a geldi: Onların ilişkileri bir sonraki bölümde ele alınacak. Katerina'nın "Soupe à la glace" –Vasilçikov– yerine onların aşkının "bir buçuk yıl önce" başlamış olması yönündeki arzusu, "bir buçuk yıldan önce," şeklinde çevrilirse, mektup 1779/80'e, buluşmalarının Katerina'ya boşa geçen bir buçuk yılı anımsattığı zamana tarihlendirilebilir.

fazla bunaltmamalıyım...”³¹ Bu ilaç ya büyücü yılan yağı satıcısının sattığı gizemli bir kokulu merheme şakacı bir atıftı ya da Potemkin'in cinsel ürünlerinden biriydi. Katerina'nın Cagliostro'nun simyasına, Masonluğuna ve sonsuz hayatı pazarlamasına çok fazla katlanamadığı ama Potemkin'in sevişmesine kanıtlanmış bir dayanıklılığı olduğu düşünüldüğünde, insan bunun ne olduğunu tahmin edebiliyor.

Bu arada saray halkı imparatoriçeye yeni gözde bulmak için manevralar yapıyordu. Sonrasında tarihe gömülecek Stanyov diye birisi ve Roman Vorontsov'un, ertesi yıl Londra'da Gordon İsyanları'nda kışkırtıcı olarak ortaya çıkacak olan öz oğlu İvan Rontsov'un da aralarında bulunduğu birçok kişi vardı bu defa. Sonunda, 1780 ilkbaharında hak ettiği arkadaşı, Aleksandr Dimitriyeviç Lanskoy adlı genç adamı buldu.

Katerina'nın elli bir yaşına karşılık sadece yirmi yaşındaki bu “çok yakışıklı genç adam,” bir İngiliz ziyaretçiye göre, Katerina'nın gözdelelerinin en kibar, en tatlı ve en az hırslısıydı. Saşa Lanskoy “şüphesiz iyi karakterli değildi.” dedi hızla yükselen Katerina'nın sekreteri Bezborodko ama daha sonra gelenlerle karşılaştırıldığında, “yeryüzüne inmiş melekti.” Katerina'nın ofisinde her şeyi gören Bezborodko'nun bilmek için nedeni vardı. Lanskoy Serenissimus'a karşı en az bir entrikaya karışmış olsa da aynı zamanda geniş Katerina-Potemkin ailesine katıldığına en çok sevinen gözdeydi.³²

Bir başka Atlı Muhafız Lanskoy, birkaç ay boyunca Potemkin'in yaverliğini yapmıştı ve muhtemelen Katerina onu böyle fark etmişti. Öte yandan o dönemde Potemkin'i her gün gören Harris'e göre Lanskoy, onun ilk tercihi değildi. Prens onu kabul etmeye ancak doğum gününde toprak ve para hediyeleriyle ikna edildi, Harris'e göre dokuz yüz bin rubleye ulaşıyordu, dilencilerin tamah edeceği bir miktardı. Potemkin'in bir başka adayı olsa da olmasa da, yatak odasıyla ilgili bütün konularda fazlasıyla esnekti: Lanskoy'u destekledi.

Hemen tuğgeneral olan adam, Katerina'nın kusursuz öğrencisi ve arkadaşıydı. Çok iyi bir eğitimi yoktu ama öğrenmeye hevesliydi. Resim ve mimariyi seviyordu. Diğerlerinden farklı olarak politikaya bulaşmamaya çalışıyordu –gerçi bu tam anlamıyla olası değildi– ve Potemkin'le arkadaş kalmak için çabalıyordu, ki bu da tam anlamıyla mümkün değildi.³³ İhtişama düşkünlüğüne ve açgözlü ailesine rağmen

Lanskoy, sevgililerin en iyisiydi çünkü gerçekten Katerina'ya tapıyordu, Katerina da ona. Sonraki dört yılda Katerina yanında sakin ve iyi huylu Lanskoy'la istikrarlı bir ilişkinin tadını çıkardı.

Mayıs 1781'de Katerina'nın Lanskoy'la ilişkisinde ufak bir pürüz çıktı. Harris, Katerina'nın yeni bir gözdeyle, Mordvinov'la ilişkisi olduğu, ama Potemkin'in imparatoriçeyle Lanskoy'a ilişkilerindeki bu zor dönemde yol gösterdiği yönündeki dair alışılmış söylentileri duydu. Katerina bir başkasıyla flört ettiyse bile, Lanskoy "ne kıskanç, sadakatsiz ne de terbiyesizdi ve gözden düştüğüne ağlayıp sızlıyordu... hali o kadar acıklıydı ki" Katerina'nın ona olan aşkı canlandı ve ondan ayrılmaya dayanamadı.³⁴ Katerina'nın ölene kadar sürmesini ümit ettiği mutlu bir ilişkileri oldu.

Potemkin Katerina'nın gözdelik sisteminden sınırsız yararlar sağlıyordu. Katerina istikrarlı bir ilişki sürdürürken bu Potemkin'e tarihteki yerini kazanması için zaman verdi. Katerina'nın Lanskoy'la mutlu yılları sırasında, Potemkin bir devlet adamı oldu: Rus dış politikasının yönünü değiştirdi, Kırım'ı ilhak etti, kentler kurdu, çöllere yerleşimler kurdu, Karadeniz Filosu'nu yarattı ve Rus ordusunu ıslah etti. Ne var ki, yaşamının sonunda Katerina'nın cinsel kariyeri hem bir efsane hem de alay konusuydu.

Rusya'da, Katerina'yla Potemkin'in ahlaki davranışlarına yönelik hoşnutsuzluk çoğu zaman, muhaliflerinin onların yönetimine karşı siyasi muhalefetiyle aynı zamana denk geliyordu: Bu kişilerin arasında her ikisi de iktidardan dışlanan Simon Vorontsov ve Grandük Pavel'in "Genç Saray" çevresi vardı. Geleneksel bir Ortodoks aristokratın görüşü, Prens Mihail Şerbatov'un *On the Corruption of Morals* (Katerina'nın ölümünden uzun süre sonra basıldı) adlı, 18. yüzyılın ahlakının hemen hemen bütün suçunu Katerina'yla Potemkin'e yükleyen eserde dile getiriliyor. Muhalifleri Katerina'nın kayırmacılığının sarayın bütün havasını etkilediği suçlamasını yöneltiyordu: "Art arda gelen sevgilileriyle diğer kadınlara kötü örnek oluyordu." diye şikâyet ediyordu Şerbatov. Kötücül kukla oynatıcısı Potemkin'e gelince, "güç aşkı, gösteriş, bütün arzularını tatmin, oburluk ve bu yüzden masada şatafat, dalkavukluk, para tutkusu, açgözlülük" yayıyordu. Bir başka

deyişle prens, “kendisinin dopdolu olduğu, dünyanın bilinen bütün fenalıkları”nın kaynağıydı.³⁵

Bu iç gıcıklayıcı sahtekâr en yüksek derecesine, imparatoriçenin, hiçbir yabancıнын Rusya’yı konuyu onun cinselliğine getirmeden tartışmadığı sonraki yıllarında ulaştı. Dedikoducu Oxford öğretim görevlisi John Parkinson, Potemkin’in ölümünün ardından Rusya’yı ziyaret ettiğinde bulabildiği her dedikoduyu toplayıp yaydı ve hepsini Katerina’nın aşk hayatına bağladı, kanal yapımını bile: “Bir grup, kanalların hangisine en çok para harcadığı üzerinde düşünürken içlerinden biri konuyla ilgili hiçbir şüphe bulunmadığını belirtti. Katerina Kanalı (birinin adı buydu) kuşkusuz en pahalısıydı.” Daha sonra Çin’e yönelik öncü göreviyle ünlenen, bir imparatorluk nedimesinden çocuğu olduğu için görevinden alınan tanınmış eski Büyükelçi Sir George Macartney bile, Katerina’nın Rus erkeklerine karşı beğenisini kendisini küçülterek şu olguya bağlamıştı: “Rus bakıcıların çocuk küçükken onu sürekli çektiği ve bunun erkeklik aletinin uzamasına büyük etkisi olduğu söyleniyor.”³⁶ Diplomatlar gönderilerinde “işlevler”e ve “görevler”e kıs kıs gülüyor ve modern bir magazin gazetesini utandıracak sözcükler uyduruyorlardı ama çoğunlukla yanlış bilgilendiriliyorlardı ve tarihçiler sadece güçlü kadınların doymak bilmez cinsel iştahıyla ilgili bütün erkek fantezilerini doğrulayan yalanları tekrarlıyor gibiydi. Tarihte kasıtlı olarak bu kadar yanlış anlaşılmış pek az konu var.

“Kayırmacılığın” yapısı imparatoriçenin olağandışı konumundan ve Potemkin’le olan benzersiz ilişkisinden kaynaklanıyordu. Katerina’nın gözdesi olan herkesin iki değil üç katılımcısının olduğu bir ilişkiye girdiği yadsınamaz bir gerçektir. Kayırmacılık gerekliydi çünkü Katerina bir erkek dünyasında yaşıyordu. Bir daha alenen evlenemezdi ve yasal ya da ruhsal, Potemkin’de bir kocası vardı. Egoları, yetenekleri ve duyguları birlikte yaşamalarına olanak tanımayacak kadar eşit ve benzerdi ama Katerina sürekli sevgiye ve yoldaşlığa ihtiyaç duyuyordu. Çevresinde gerçek bir ailesinin olması için yanıp tutuşuyordu ve öğretmeye ve yetiştirmeye yönelik güçlü analık içgüdüleri vardı.

Bu duygusal özlemler şüphesiz ünlü cinsel iştahları kadar güçlüydü. Eşlikçisiz yapamayan insanlardandı ve çoğunlukla önce yenisini bulmadan eş değiştirmiyordu. Genelde bu tür huylar hafifmeşreplikten çok güvensizlik duygusuna dayanır ama belki de ikisi bağlantılıdır.

Katerina'nın yaşlandıkça, saygınlığı ve şerefi pahasına genç sevgili peşinde koşmasının bir nedeni vardı. Yelizaveta'nın Sarayı'ndaki baştan çıkarıcılıkları betimlerken buna kendisi değinmişti. Saray yakışıklı erkeklerle doluydu; o hükümdardı. Katerina bunu yaptı çünkü yapabiliyordu; şekerli dükkânındaki meşhur çocuk gibiydi. Kim yapmazdı ki?

Katerina'nın gözdesinin konumu sıra dışı bir resmî atamaya dönüştü. "Rusya İmparatoriçesi'ni sevmek," diye açıkladı Prince de Ligne, Potemkin'le Katerina'ya hayran olan Aydınlanma'nın en büyük ayartıcısı, "saraydaki görevlerden biridir."³⁷ Düzensiz bir sarayı olması yerine, Katerina sevgilisini alenen atıyordu. Kayırmacılık sisteminin kalitesizliği ortadan kaldıracığını umuyordu. Bir bakıma, Aydınlanma ilkelerini kasıklarına uyarlıyordu çünkü şüphesiz açıklık ve akıl, kinaye ve dedikodu biçimindeki batıl inancı önlerdi.

Görünüş korunmalıydı ama bu cinsel açıklık çağıydı. Soluk aldırmayacak kadar namuslu bir sarayı denetleyen mükemmel Katolik ahlakçı İmparatoriçe-Kraliçe Maria Theresia bile, Marie-Antoinette'e XVI. Louis ile evlendiğinde şaşırtıcı açıklıkta jinekolojik tavsiyeler vermişti. Comte de Ségur'ü müstehcen şakalar yaptığı için azarlıyordu ama kendisi de tuhaf şakalar yapabiliyordu. Corberon'un anlattığına göre bir çanağı incelerken o kadar şaşırtıcı bir espri yapmıştı ki Corberon bunu günlüğüne şifreli olarak kaydetmişti: Şekillerden birini kahkahalarla vajinaya benzetmişti. Daha sonra sekreteri onun mitolojide kadınların gebeliklerini nasıl da tanrıların ziyaretlerine bağlayabildiğini gülerek anlattığını bildirmişti. Gözler önünde yaşanan bir hayatta birkaç müstehcen şaka fazla sayılmaz ama Maria Theresia'nın da yapacağı hayal bile edilemez.

Katerina, dış görünüşün ardında sevgilileriyle ihtiyatlı bir doğallığın keyfini çıkarıyordu. Potemkin ve Zavadovski'ye gönderdiği mektupları, bedeninin zihnini ele geçirdiğini ve her bir kılını dizginlemesi gerektiğini söylediğinde görüldüğü gibi hayvansı şehvetini gösteriyordu. Belli ki seksten zevk alıyordu ama bildiğimiz kadarıyla her zaman âşık olduğuna inandığında seks vardı. Uzun bir ilişkinin başlangıcı olacağına inanmadan sadece zevk için bir erkekle seviştiği yönünde *hiçbir kanıt yok*. Diplomatlar isimler ortaya atıyor ve onların bazı "görevleri" yerine getirdiklerini söylüyordu.

Ancak, uyum arayışı içinde geçici ilişkiler ve “tek gecelik aşklar” yaşanmış olmalıydı ama bunlar çok azdı çünkü ayarlaması zordu. Söz gelimi, Kışlık Saray’da bir Muhafız bile olsa hizmetçilerin, uşakların ve saray halkının haberi olmadan birisini içeri almak –ve dışarı çıkarmak– son derece zor olurdu. Söz gelimi Katerina, 1774’te Potemkin’i görmeye gittiğinde odalarına girememişti çünkü yanında yaverleri vardı ve imparatoriçenin onun dairesine geldiğini görürlerse çok şaşırırlardı. Daha sonra, gözdelelerinden biri geceyi onun yatak odasında geçirdiğinde, sabah dışarı çıkarken Katerina’nın sekreteriyle karşılaştı ve *adam* bunu günlüğüne kaydetti.

Katerina bütün hayatını gözler önünde yaşadı, o kadar ki bizim paparazzi çağımız bile yanında mahrem kalırdı. Sarayda her hareketi izleniyor ve yorumlanıyordu. İçeri girip çıkan Muhafızlar olsaydı büyük ihtimalle çok daha fazla kanıt olurdu. Sadece Potemkin canı ne zaman isterse onun yatak odasına girebiliyordu çünkü onun odalarına giden kapalı bir geçidi vardı ve herkes onun benzersizliğini kabul etmişti.³⁸

Gözdeleler imparatorluk yatak odalarına kadar işte böyle yükseliyor ve oraya girdiklerinde böyle yaşıyorlardı. Katerina’nın aşk ilişkisi, çoğunlukla bir kodamanın evladı değil taşra eşrafından bir Muhafız olan söz konusu genç adam imparatoriçenin başyaveri olarak atandığı Saray Günlüğü’nde ilan edildiğinde bir saray ataması oluyordu. Bazı durumlarda, daha önce gördüğümüz gibi beyefendiler Potemkin’in yaverleri oluyordu, onların Katerina’yla düzenli olarak karşılaşmasını sağlayan bir görevdi bu.³⁹ Başka bir deyişle diplomatlar Potemkin’in bir subayı Katerina’ya hararetle takdim ettiğini yazdığında, bu her şey de demek olabilirdi hiçbir şey de.’ Bununla birlikte Katerina’nın sevgililerini Potemkin’in kadrosundan seçmeyi yeğlediği hissedilebiliyor çünkü bir şekilde prensin kokusunu taşıyorlar ve geleneği biliyorlardı.

Katerina’nın az sayıdaki yaveri arasında günün gözdesi ve kodamanların oğullarıyla Potemkin’in birkaç yeğeni de vardı. Bu çok karışıktı çünkü Potemkin, Haziran 1776’da imparatoriçe için emir subayı rütbesini oluşturdu, görevi (kendi eliyle yazmış ve Katerina düzeltmeler yapmıştı) yaverlere yardım etmektir. Prens elbette çoğunlukla sonradan Katerina’nın kadrosuna katılan kendi emir subayları da vardı.

Yaverliğe atanmadan önce, genç adamın bazı engellerin üstesinden gelmesi gerekiyordu. Efsane, Potemkin'in delikanlıyı aday listesinden seçtiğini ileri sürüyor. Sonra, Katerina ondan hoşlandıysa "éprouveuse" ya da çeşnicibaşı nedimesi Kontes Bruce ve daha sonra Anna Protasova; onu deniyordu. Saint-Jean, görünüşe göre Potemkin'in yanında çalışan güvenimez anı yazarı, prensin bir çeşit seks terapistine döndüğünü söyledi: Müstakbel aday Katerina'nın sevgilisi olarak "bilmesi gereken her şeyi öğrenmesi için" altı hafta Potemkin'in yanında kalıyordu.⁴⁰ Sonra Dr. Rogerson, Katerina'nın hoşsohbet İskoç doktoru tarafından muayene ediliyor ve sonunda en önemli deneme için imparatoriçenin odasına gönderiliyordu. Bu efsanenin neredeyse tümü, özellikle de Potemkin'in rolü uydurma.

Nasıl seçiliyorlardı? Tesadüf eseri, beğeniyle ve kurnazlıkla. Potemkin'in pezevenkliğine yaygın olarak inanılıyordu: Corberon, "artık La Pompadour'un XV. Louis ile hayatının sonunda üstlendiği rolün aynısını oynuyor," iddiasını ortaya atmıştı. Gerçek bundan çok daha karmaşıktı çünkü son derece olgun ve akıllı bir kadının aşkını, seçimini ve duygularını içeriyordu. Ne Potemkin ne de bir başkası gerçekten Katerina'ya erkek "buluyordu". Her ikisi de erkek bulma oyunu oynamayacak kadar gururluydu. Zaten Katerina'yla birlikte çalışan Zavadovski'yi o "bulmamıştı". Eşi ve arkadaşı olarak sonunda onaylamıştı ama sıkıcı sekreterden kurtulmaya çalışmadan önce değil. Zoriç'in Potemkin tarafından "atandığı" söyleniyordu. Zoriç gözde olmadan hemen önce, Ozerki'deki akşam yemeği davetinden önce, Katerina ile prensin arasına gerçekleşen yazışma bir ipucu içeriyor.

Potemkin, imparatoriçeye yazarak alçak gönüllülükle Zoriç'i *kendi* emir subaylığına atamasını istedi, "İmparatoriçe Majesteleri gerekli gördüğü herhangi bir rütbeyi verebilir." Potemkin Katerina'nın Zoriç'i onalayıp onaylamadığını sınıyordu. Katerina sadece, "Albaylığa terfi ettir." diye yazdı.⁴¹ Potemkin Katerina'nın *mutlu olmasını* ve kendi gücünü korumak istiyordu. Belki de Potemkin'in incelikli nabız yoklama yolu diplomatların açık saçık imaları değil bu dolaylı rotaydı, Katerina'ya onurunu kırmadan o genç adamı sarayda isteyip istemediğini soruyordu. Katerina gözdesini bulduğunda, çoğunlukla Potemkin'in "zekice rehberliğine" başvuruyordu.⁴² Bu iki çok donanımlı politikacı ve duyarlı insan bu tür konularla ilgili böyle iletişim kuruyordu.

Seçimlerini kendisi yapıyordu: Lanskoy seçildiğinde Potemkin'in yaverlerinden biriydi ama prens aslında başka birisinin gözde olmasını istiyordu. Ancak Paninlerle Orlovlar arasında Katerina'ya olası gözdeleri tanıştırmaya yönelik büyük rekabet vardı çünkü muhtemelen sahip olduklarından daha fazla etkileri olduğu düşünülüyordu. Rummyantsev'le Panin Potemkin'in yükselişinden yararlanmak istiyordu: O, her ikisinin de düşüşüydü.

Gözdeleler "épreuveuse" tarafından sınanıyor muydu? Herhangi bir "deneme"ye ilişkin kanıt yok ama Katerina'nın gözdelere sahip olma isteğiyle ilgili bol miktarda var. Bu efsane Kontes Bruce'un Potemkin'le olası daha önceki ilişkisine, Potemkin'i Nevski Manastırı'ndan imparatoriçenin gözdeliğine getirme görevinden ve Korsakov'la, Katerina'nın onunla ilişkisi başladıktan çok sonra yaşadığı aşka dayanıyordu. Kovulmasının ardından atıp tutan Korsakov bunu kendi davranışını aklamak için mi uydurmuştu? Sağlık muayenesine gelince, bunun kanıtı yok ama âlemci bir Muhafız'ın Dr. Rogerson tarafından imparatoriçeyle yatmadan önce frengi muayenesinden geçirilmiş olması mantıklı görünürdü.

Bundan sonra, şanslı adam imparatoriçeyle akşam yemeği yer, şerefleştirdiği etkinliklere katılır, ardından yakın çevresiyle –Potemkin, Ahır Beyi Lev Narişkin, göze girmişlerse çeşitli Orlovlar, göze girmişlerse Potemkin'in kız ve erkek yeğenlerinin bazıları– kâğıt oynamak üzere Küçük Ermitaj'a geçerdi. Katerina birkaç el vist ya da faro, kafiye oyunları ya da pandomim oynuyordu. Herkes seyrediyor olurdu; gerçi Potemkin muhtemelen zaten bilirdi. Gece on birde, Katerina kalkıyor ve genç adam onu dairesine götürüyordu. Özel bir tatil yoksa, Petersburg'dayken hayatlarının işleyişi hemen hemen her gün böyle olurdu. Katerina Potemkin'e tavsiyeleri, kibarlığı ve böyle özel konularda hiç kıskançlık yapmamasından dolayı her zaman minnettardı: Korsakov'a âşık olduktan sonra yazdığı gibi: "O bir melek; çok, çok, çok teşekkürler!"⁴³

Gözde yaldızlı konumundan büyük kazançlar sağlıyordu ama bunlar büyük dezavantajlarla dengeleniyordu. Avantajlar aristokrat bir hanedan kurmaya yeterli toprak, serf, mücevher ve nakit paraydı. Dezavantajlar, kısaca Katerina ve Potemkin'di.

İlk avantaj –ve konumun gerçek işareti– bütün Rusya’da çok güçlü gayrimenkullere sahip olmaı. Bütün mülklerde olduğu gibi, yer çok önemliydi. İmparatoriçenin saraylarındaki ek binaların daireleri Versay’dakiler kadar değeriı. Yeni gözde Katerina’nınkilere nam salmış merdivenle bağı, güzel döşenmiş, yeşil halı kaplı daireye sahip oluyordu. Orada iddiaya göre, hoş geldin hediyesi olarak bir miktar para buluyordu; yüz bin ruble ya da her hafta on bin ruble. Ama bu altın merhabanın kanıtı olmasa da Vasilçikov’un “kapatma kadın” şikâyetinden Katerina’nın doğum günlerinde cömert nakit para hediyeleri verdiğini ve şüphesiz gözdelelerinin şık kıyafetlerinin parasını ödediğini ve aylık ödenek bahşettiğini biliyorduk. Hikâyeye göre ayrıcalıklı konumlarının karşılığında gözdeleler vergi toplama hakkı satın almış gibi –ya da onun yerini kiralamış gibi– Potemkin’e yüz bin ruble rüşvet veriyordu. Hemen hemen her şeye inandığı için güven telkin etmeyen Saint-Jean bile, bir şeyler söyleyen bu hikâyeye inanmıyor.⁴⁴ Gözde daha sonra muazzam zenginlikler elde edeceği için en yüksek konumlara gelmesine destek veren insana teşekkür edebilirdi, herkesin bir hamiye yapacağı gibi ama meteliği olmayan bir taşralının, sistem var olsa bile Potemkin’e verecek yüz bin rublesinin olması mümkün değil. Bu ödemenin tek kanıtı, atandıklarında bir gözdenin Potemkin’e verdiği çaydanlıktı ve bir diğeri hamisine altın bir saatle teşekkür etmişti. Genelde, Potemkin hiçbir şey almıyordu.

Gözde ve ailesi zengin oluyordu. “İnan bana dostum,” diyordu Corberon, “burada bu meslek çok iyi!”⁴⁵ Yabancılar gözdelelerin geçinmesinin ve özellikle gönderilmesinin giderleri karşısında şaşkına dönüyordu. “Prens Orlov ve Prens Potemkin’in muazzam emekli aylıkları dışında, yılda bir milyon rubleden az değil.” diye hesaplamıştı Harris ve Orlovların 1762–1783 arasında on yedi milyon ruble almış olduğunu tahmin ediyordu.⁴⁶ Bu sayıları doğrulamak olanaksız ama Katerina kendisine kötü davranıldığında bile son derece cömertti, belki suçluluk duygusundan ya da en azından bunun kolay bir rol olmadığını bildiğinden. Belki de yüce gönüllülüğünün üzülmeyiğini kanıtlayacağını umuyordu. Ancak, bu konuma gelmeye can atan hırslı genç adamların sayısı hiç de az değildi. Aslında, İmparatoriçe yeni bir sevgili seçerken, Potemkin’i yaveri (ve kız yeğenlerinin kuzeni) Lev Engelhardt’ın fark ettiğine göre, “sarayın kilise ayini sırasında birazcık

bile yakışıklı olan pek çok genç erkek dimdik duruyor, yazgılarını bu kadar kolay bir yolla sağlama almayı umuyordu.”⁴⁷

Düzenleme soğuk ve utanmazca görünse de, Katerina’yla gözdesinin ilişkisi daha hoşgörülü, sevgi dolu ve rahat olamazdı. Aslında Katerina, hepsine tutkuyla âşık oluyor, seven ve kontrol eden bir ilgiye boğuyor, onlarla saatlerce konuşuyor ve okuyordu. Her ilişkisinin başlangıcı anaca sevgisinin, Alman duygusallığının ve güzelliklerine hayranlığın patlamasıydı. Dinleyen herkese onları övüyordu ve imparatoriçe olduğu için herkes dinlemek zorundaydı. Çoğu yönetemeyecek kadar şımarık ve aptal olsa da hepsini de ilişki ölümüne kadar sürecekmiş gibi seviyordu. İlişkileri bittiğinde, ümitsiz ve üzgün oluyordu ve çoğu zaman haftalarca hiçbir şey yapamıyordu.

İmparatorluk rutini bir süre sonra dayanılmayacak kadar sıkıcı oluyordu; bitmez bilmez yemekler, vist oyunları ve bütün çekiciliğine ve görkemine karşın giderek şişmanlayan, sindirim güçlüğü çeken ve 1780’de ellilerinin başında olan bir kadına karşı cinsel görevler. Şatafatın ve iktidara yakınlığın heyecanı azaldığında, bu yirmilerindeki bir genç adama kolay gelmeyebilirdi. Katerina’nın sevgisi boğucu değilse de bunaltıcı görünüyor. Bir gözdenin birazcık yeteneği ve kişiliği varsa, kendisine hoş bir öğrenciyle “kapatma kadın” arası bir şey gibi davranan, yaşılan bir imparatoriçeye her gün eşlik etmek son derece zor olmalıydı. Bir gözde bunu sıkıcı bir “hapishane” olarak nitelemişti. Saray kötücüldü. Gözdeler kendilerini “ormanda bir kurt sürüsünün” arasına düşmüş gibi hissediyordu. Aynı zamanda sarayda en güzel ve en şık soylu kızlar yaşıyordu ama gözdeler gecelerini şişman, yaşlı bir kadınla geçirmek zorundaydı. Bu yüzden imparatoriçeyi boynuzlama girişimleri neredeyse karşı konulmazdı.⁴⁸

Potemkin’in Katerina’nın hayatındaki rolü durumu daha da kötüleştiriyordu. Talepkâr bir yaşlı hanımefendinin arkadaşı olmalarının beklenmesinin yanında, aynı zamanda onun sevgisinin asıl kazançlarının İmparatoriçe kadar tapmaları emredilen Potemkin’e bahşedilmiş olduğunu öğrenmek dayanılmaz olmalıydı. Gözdelerin çoğu –Vasilçikov’un yorumlarını gördük– şımartılıp bakılsalar da Potemkin’in her zaman Katerina’nın “efendisi”, kocası olduğunu kabul etmek zorundaydı.

Katerina ona “Baba” ya da “Sahibim” diyordu. Rusya hükûmetinde bir başka Potemkin’e yer yoktu.

Gözde, Zavadovski ve Lanskoj gibi imparatoriçeye âşık olsa bile, odaları kapalı geçitle Katerina’nınkilere bağı olan Potemkin’in özel hayatlarına saygı göstereceğinin güvencesi yoktu. Rusya’da, geldiği imparatoriçeye haber verilmeyen tek adam oydu. 1770’lerin sonunda, sıklıkla uzaktaydı ve bu bir avuntu olmalıydı ama Petersburg ya da Çarskoje Selo’dayken kürklü sabahlıkları, pembe şalları ve kırmızı bandanasıyla imparatoriçenin yanına fırtına gibi dalıyordu. Bu doğal olarak gözdenin gününü mahvediyordu; özellikle de prensin zekâsıyla ya da karizmasıyla boy ölçüşmesi mümkün olmadığı için. Zavadovski’nin gözyaşlarına boğulup saklanmasına şaşmamak gerek.⁴⁹ Katerina, onun evin asıl erkeği olduğu yönündeki aşağılayıcı imayla, gözdelelerinin Potemkin’e iyi davranmasını sağlıyordu. Hepsi de Potemkin’e övgü dolu mektuplar yazıyordu ve Katerina ona yazdığı mektupların çoğunu gözdenin iltifatlarını aktararak bitiriyor ve onun küçük notlarını ekliyordu.

Katerina’nın gözdelelerinin neredeyse kendisini *ve Potemkin*’i ebeveynleri olarak görmesini istediğine dair güçlü bir algı var. Kendi oğlu Pavel elinden alınmış ve sonra ona yabancılaşmıştı ve Bobrinski’yi de büyütememişti ve bu yüzden oğulları kadar genç olan gözdelelerini çocuklarının yerine koyması anlaşılabilirdi. Annece bir tavırla, “Bu genç adamı eğiterek devlete yarar sağlıyorum.”⁵⁰ demişti sanki devlet memurları için tek kadınlık görgü okuluymuş gibi.

O anneyse o zaman eşi Potemkin de bu alışılmamış “aile”nin babasıydı. Gözdelelerine çoğunlukla “çocuk” diyordu ve onlar da belli ki Katerina’nın teşvikiyle Potemkin’e saygıyla “amca” ya da “baba” diyorlardı. Potemkin hastalandığında Lanskoj, “Şimdi Hanım Anne’den sizin, Baba Prens Grigori Aleksandroviç’in hasta olduğunu duydum ve bu bizi çok üzüyor. Bütün kalbimle iyileşmenizi diliyorum,” diye yazmak zorunda kalmıştı. Ona baba demediğindeyse, Lanskoj, “Sevgili amca, bana yazdığınız mektuba çok teşekkür ederim.” diye yazmıştı. Sonra, Lanskoj tıpkı Katerina gibi şunu eklemişti: “Siz yokken her şeyin ne kadar sıkıcı olduğunu hayal bile edemezsiniz, baba, bir an önce gelin.” Daha sonra, Potemkin güneyde ağır hastayken, Lanskoj ona “eşsiz Hükümdar Anamız... durmadan ağlıyor.” diye yazmıştı.

Lanskoy buna içerliyor olabilirdi ama sevecen yaradılışı fiilen eğreti bir aile olan şeye alışmasını sağlamıştı. Sonraki bölümde göreceğimiz gibi, tuhaf simetrisi Potemkin'in kız yeğenlerinin eklenmesiyle tamamlanıyordu.

Bu tek taraflı değildi. Serenissimus da gözdelere kendi çocukları gibi davranıyordu. Cakalı Zoriç gönderildiğinde, Potemkin gözden düşkün gözdenin iyi karşılanmasını sağlama almak için yüce gönüllülikle Polonya Kralı Stanisław August'a mektup yazmıştı. Prens krala bu "mutsuz işin" Zoriç'in "bu ülkede, askerî nitelikleri, hizmetleri ve kusursuz davranışlarıyla hak ettiği avantajları bir süreliğine kaybetmesine" yol açtığını açıkladı. Polonya Kralı seyahatleri sırasında Zoriç'le ilgilendi. "Sizi memnun etmek zevktir." dedi Potemkin'e. Lanskoy'un teşekkür mektuplarından, prensin ona sevecen notlar, portakallar gönderdiğini, ailesinin yükselmesini desteklediğini biliyoruz.⁵¹

Gözdelere çok basit nedenlerden dolayı Potemkin'in işine yarıyordu: Onlar Katerina'ya akşam yemeklerinde eşlik eder ve geceleri onunla sevişirken güç Potemkin'in elindeydi. Saray mensuplarının ve diplomatların gözdelere güçlü *olabileceğini* ama bunun Potemkin'i bir şekilde uzaklaştırmalarına bağlı olduğunu anlamaları yıllar aldı. İmparatoriçenin nedimleri, doktorları ve sekreterleri nüfuzluydu ama gözdelere nüfuzları biraz daha fazlaydı çünkü onları seviyordu. Ancak bu "gelip geçici astlar" Katerina'nın yaşlılığında bile *Potemkin yaşadığı sürece* gerçek güce sahip olmamıştı. Kont von der Goertz II. Friedrich'e "onların özellikle tam bir nüfuz sahibi olmaları için gereken yeteneğe ve araçlara sahip olmayanlar arasından seçildiğini" söylemişti.⁵²

Güç kullanması için bir erkeğin kendisine itaat edilmesini sağlayacak kamusal saygınlığa sahip olması gerekir. Gözdeliğin çok açık olması kamusal saygınlıklarının çok az olmasını getiriyordu. "İmparatoriçenin onların konumlarını ilan etmesindeki tanımlayıcılık... tam da onlara bahsettiği saygınlığın ölçüsünü sınırlayan şeydi." demişti Katerina'yla Potemkin'i çok iyi tanıyan Comte de Damas. "Onu gün içinde küçük olaylarda yönlendiriyorlardı ama önemli konularda asla öncülük edemiyorlardı."⁵³ Sadece Potemkin ve daha az boyutta Orlov, Katerina'nın sevgilisi olarak saygınlıklarını arttırmıştı. Harris çoğu zaman yeni bir gözdenin yükselişinin "ilgili taraflar dışında kimsenin

önem vermediği" olaylar olduğunu anlatmıştı Bakan Vikont Weymouth'a. "Onlar... Potemkin'in seçtiği köleler ve değişimleri onun gücünü ve etkisini daha da artırıyor."⁵⁴ Yani, kalırlarsa Potemkin'in adamlarıydılar; gönderilirlerse, krizden yararlanıyordu. En azından kuram buydu ama işler her zaman bu kadar sorunsuz değildi.

Efsane, Potemkin'in onları istediği zaman gönderebildiğini söylüyor. Katerina mutluysa, Potemkin gözdeyle iyi geçiniyor ve İmparatorluğun kendisine ait bölümünü yönetiyordu. Her gözdeyi zaman zaman göndertmeye çalışmıştı. Ama Katerina Potemkin istediği için sadece *tek bir* gözdeyi göndermişti. Çoğu zaman onlara âşık oluyor ve Potemkin'in söylenmelerine kulak asmıyordu. Sert ya da kinci olmayan Serenissimus, o zaman yeni bir kriz patlayana kadar güle oynaya onlarla birlikte yaşıyordu. Aptal gözdelere kendisini devirebileceklerini düşündüğünü biliyordu. Bu çoğu zaman onların gidişiyle sonuçlanıyordu.

Gözdelere çoğu zaman ya Korsakov gibi imparatoriçeyi boynuzlayarak, Zavadovski ve Potemkin gibi çok mutsuz olarak ya da imparatoriçeyi bıktıracak şekilde Zoriç gibi Potemkin'e karşı acemice entrikalara karışarak kendi çöküşlerini hızlandırıyorlardı.

Potemkin onların gönderilmesini istediğinde ki bunu çok sık yapıyordu, Katerina muhtemelen ona kendi işine bakmasını söylüyor ve ona bir başka malikâne veriyor ya da kentleri için yaptığı en son planları övüyordu. Kimi zaman da, Katerina onu gözdelere kendisini aldattığında bunu kendisine *söylemediği için* eleştiriyordu ama Potemkin Katerina o zaman çok âşık olduğu için bunu söylemenin bir anlamı olmadığını muhtemelen biliyordu.

Prens, Katerina'nın siyasette ya da yatakta işler iyi gitmediğinde her zaman kendisine ihtiyaç duymasıyla övünmeyi seviyordu. Yatak odası krizlerinde, Potemkin özellikle vazgeçilmez oluyordu ve Harris de Katerina'nın Lanskoj'la Mayıs 1781'de yaşadığı küçük pürüz sırasında Londra'ya şöyle bildirmişti: "Bu devrimler arkadaşımın nüfuzunun sınırının olmadığı ve istediği hiçbir şeyin, ne kadar aşırı da olsa, reddedilmediği anlar."⁵⁵ Ama şüphesiz bundan daha fazlası vardı.

Korsakov tarafından küçük düşürülmesi gibi kriz dönemlerinde Potemkin tekrar onun kocası ve sevgilisi oluyordu. Katerina'yla Potemkin'i gerçekten yakından tanıyan birkaç yabancıdan biri olan Avus-

turya Elçisi Kont Louis Cobenzl, İmparator II. Joseph'e, "Diğer bütün kaynaklar istediğini elde etmesi için yetersiz kaldığında, Potemkin birkaç günlüğüne gözdelik görevini üstleniyor."⁵⁶ demişti. İmparatoriçeyle prens arasındaki mektuplar, ilişkilerinin çok teklifsiz ve yakın olduğunu, o kadar ki ikisinin de yaşamları boyunca istedikleri geceyi hiç tereddüt etmeden birlikte geçirdiklerini gösteriyor. Bu yüzden bazı yazarlar Potemkin'i "favori-en-chef" (başgözde) ve diğerlerini sadece "sous-favori" (ikinci gözde) olarak nitelendiriyordu. "Sous-favori"lerin Potemkin'in rolünü anlayamamasına ve ona karşı entrikalar çevirmesine şaşmamak gerek.

Potemkin'le Katerina bu resmî sistem içinde kendi kişisel ikilemlerini çözmüştü; bu sistemin onların dostluklarını koruması, aşkı siyasetin dışında tutması ve Potemkin'e siyasi güç vermesi öngörü-lüyordu. Çoğu evlilikten daha iyi işleyen bir sistem olsa da yine de kusurları vardı. Kimse, bu iki usta yönlendirici bile kayırmacılığı, aşk ve cinselliğin, tutku ve hırsın bu hassas ve kullanışlı karışımını gerçekten denetleyemezdi.

Yine de, onların kıskançlığına karşı bulduğu çare buydu. Katerina 1780'de sonunda Lanskoj'la gerçekten mutluyken, Potemkin'in utanç verici tuhafliklarını da hiç kıskanmıyordu. "Bu adım Potemkin'in gücünü arttırdı," dedi Harris Weymouth'a, "ve bunu bir haberin doğru çıkmasından başka hiçbir şey yok edemez..." Hangi haber? Potemkin "gözde yeğeniyle evlenebilir" haberi.⁵⁷

POTEMKİN'İN YEĞENLERİ

Bir adam vardı ki, adam mıydı bilmem,
Adamlığını tartışmaya açmak için söylemiyorum da...

Lord Byron, *Don Juan*, Kanto VII: 36

Beş Engelhardt kız kardeş, 1775'te saraya geldiğinde, bu anasız, çok az eğitilmiş ama güzel taşralı kızlar amcaları tarafından anında kültürlü kızlara dönüştürüldü ve onlara imparatorluk ailesinin üyeleri gibi – âdeta grandüşesler gibi– davranıldı.¹ Potemkin Rusya İmparatoriçesi'yle ilişkisini bitirdiğinde, neredeyse hemen çarpıcı genç yeğeni Varvara Engelhardt'la çok yakınlaştı. Sarayda, yozlaşmış prensin kızların beşini de ayarttığı dedikosunun çıkması çok uzun sürmedi.

Artık tekrar yarı bekâr bir adam olan Potemkin hemen maceracı kadınlar ve aristokratlarla gizli ilişkiler ve aleni evlilik dışı birliktelikler karmaşasının içine daldı; bu ilişkiler o kadar iç içe geçmişti ki onun dönemi için bile merak uyandırıcıydı ve hâlâ anlaması zor. “Katerina gibi o da Epikurosçuydu.” demişti Kont Aleksandr Ribeaupierre, Potemkin'in büyük yeğenlerinden biriyle evlenen yaveri. “Kösnül zevklerin yaşamında çok önemli bir yeri vardı; kadınları tutkuyla seviyordu ve tutkularının önünde hiçbir şey duramazdı.”² Şimdi tercih ettiği yaşam biçimine dönebilirdi. Geç kalkıyor, kapalı geçitten Katerina'yı ziyarete gidiyor ve sürekli çılgınca bir çalışmayla ateşli hazcılık, siyasi bürokrasi ve stratejik yaratıcılık nöbetleri arasında savruluyordu ve ayrıca aşk maceraları, teolojik tartışmalar ve yeşil çuha masalarda sabaha kadar âlemler vardı.

Çağdaşlarını beş yeğen efsanesi kadar dehşete düşüren başka bir şey yoktu. Bütün diplomatlar büyülenmiş hükümdarlarına pek de gizleyemedikleri bir zevkle bu konuyla ilgili yazıyordu: “Prens Potemkin'in yeğenlerini koruma şeklinde,” diyordu Corberon ağırbaşlı yeni Kral XVI. Louis yönetimindeki Versay'a, “Rus ahlakıyla ilgili

bir fikir edinebilirsiniz.” Bu ahlaka aykırı alın yazısının dehşetine dikkat çekmek için bir ürpertiyle, “Kızlardan biri daha on iki yaşında ve kuşkusuz aynı yazgıyı paylaşacak.” diye ekliyordu. Simon Vorontsov da iğrenmişti: “Prens Potemkin’in yaşadığı imparatorluk sarayında kendi ailesinden bir harem kurduğunu gördük.” Ne kadar da “rezilce bir terbiyesizlik!” Yeğenler skandalı çağdaşları tarafından doğru kabul ediliyor ama gerçekten de beşini birden, en küçüğünü bile baştan çıkarmış mıydı?

“Âdeta grandüşesler” Katerina’nın Sarayı’nın yaldızlı güzellikleri, Rusya’nın en zengin veliahtları ve imparatorluğun pek çok aristokrat hanedanlarının reisleri olmuştu. Kim olduklarını ve amcalarının kim olduğunu hiçbir zaman unutmadılar: Yarı kraliyet ailesi konumları ve Serenissimus’un itibarı hayatlarını aydınlattı ve efsaneleştirdi.

Engelhardt kardeşlerin sadece beşi saraydaydı çünkü en büyükleri Anna evden ayrılmış ve Potemkin’in yükselişinden önce Mihail Jukov’la evlenmişti ama Potemkin çiftle ilgilendi ve kocayı Astrahan’ın yönetimine getirdi. Anna’dan sonraki, 1776’da yirmi iki yaşında olan müthiş Aleksandra Vasilyevna, Potemkin’in gözde yeğeni, imparatoriçeden sonra en yakın dostu oldu. Geldiğinde zaten bir kadındı ve bu yüzden sarayın inceliklerine uyum sağlamak en çok ona zor gelmişti. Ama Potemkin kadar kendini beğenmişti ve “akıllı ve kararlıydı”. “Eğitimsizliğini” gizlemek için “az çok güzelliğini” kullanıyordu.⁴ Ticaret ve siyasette becerikliydı ve arkadaşlık yeteneği vardı. Portreleri ince bir kumralı gösteriyordu, saçları geriye taralıydı, çıkık elmacık kemikleri, parlak zeki mavi gözleri, geniş şehvetli bir ağzı, küçük bir burnu ve beyaz teni vardı, imparatorluk ailesinin onursal üyesi ve en büyük devlet adamının sırdaşı olan bir kadının ihtişamı ve kıvrak bir bedenle donatılmıştı.

Üçüncü kardeş yirmi yaşındaki Varvara’ydı, hayatı boyunca cazibesini kullandı. Şair Derjavin ona, “plenira aux chevaux d’or” (“altın saçlı büyüleyici kadın”) diyordu; ışık saçan sarışınlığıyla ünlüydü. Orta yaşlıyken bile vücudunun inceliğini koruyordu ve anı yazarı Wiegel yüz hatlarını “yirmi yaşındaki bir kız tazeliğiyle... mükemmel.” diye betimlemişti. Kardeşi Aleksandra gibi devlet adamı olmayan Varvara heyecanlı, flörtçü, kaprisli, asabiydi ve istekleri bilmek bilmiyordu.

Prens hayattayken kimse onun huysuzluğunu ve kötü davranışlarını eleştiremiyordu ama bir defasında bir arkadaşının saçını çekmiş, bir keresinde de mülk yöneticisini kırbaçlamıştı. Kendini beğenmişlere ve namussuzlara karşı sert olsa da hizmetkârlarına karşı çok nazikti⁵ ama serflerine karşı pek öyle değildi. Yıllar sonra, mülklerinden birindeki köylü isyanının güç kullanılarak bastırılması gerekmişti.

On beş yaşındaki Nadejda hem kızıl saçlı hem de esmer olmanın yolunu arıyordu ve kuğular ailesinin çirkin ördeği olmanın acısını çekiyor olmalıydı ama Potemkin onu da diğerleri gibi nedime yaptı. Dikbaşı ve sinir bozucuydu: Nadejda, Rusça “umut” demekti ve herkese lakaplar takan Potemkin ona zalimce, “beznadejnaya”, yani umutsuz diyordu. Beşinci kardeş çoktandır ailenin fiziksel olarak kusursuzluk örneği, uysal ve sakin Yekaterina’ydı: 1790’da Vigée Lebrun tarafından yapılan portresi aynaya bakan, parlak kumral sarışın buklelerle çevrili melekse yüzünü gösteriyor. Fransız Elçi Ségur, Yekaterina’nın “Venüs’ün başını resmetmek isteyen bir ressama modellik yapabileceğini” yazmıştı. Sonuncusu, Tatyana en küçükleriydi –1776’da yedi yaşındaydı– ama büyüyünce Aleksandra kadar güzel ve akıllı oldu. Potemkin Katerina’nın odasından ayrıldıktan sonra, Varvara’ya âşık oldu.⁶

“Küçük Anne, Varenka, ruhum, hayatım.” diye yazmıştı Potemkin Varvara’ya. “Uyuyordun, seni küçük aptal ve hiçbir şey hatırlamıyorsun. Ayrılırken seni öptüm, üzerini yorganla ve sabahlığınla örttüm ve sana küstüm.” Bunun sadece yeğenine iyi geceler öpücüğü veren ve üstünü örten bir amcanın mektubu olduğunu iddia etmek olası ama aslında sanki geceyi onunla birlikte geçirdikten sonra sabah gidiyormuş sonucu çıkıyor. “Meleğim, öpüp okşamaların o kadar zevkli o kadar hoş ki, sevgime güvenirsen hayatım, mutluluğum, meleğim olduğunu göreceksin; seni milyonlarca kere öpüyorum ve her geçen gün daha da fazla düşünüyorum...” *Sensibilité* çağında ve duygusal ve çekinmesiz prens tarafından yazılmış olsalar da bu duygular geleneksel bir amcanın duyguları olamazdı. Çoğunlukla ona “balım”, “hazinem”, “ruhum, genç sevgilim, canım tanrıçam” ve “bal dudaklım” diyor, mektuplarını “Her yerinden öperim.” diyerek bitiriyordu. Mektuplar edepsizce şehvetli ama aile sıcaklığındaydı: “Balım, Varenka, ruhum... İyi akşamlar gül dudaklım, akşam yemeğe gel. Kız kardeşlerini da-

vet ettim...” Mektuplardan birinde ona şöyle diyordu: Yarın *banyaya* gidiyorum.” Kışlık Saray’ın *banyasında* Katerina’yla buluşmalarını hatırlayıp yeğeniyle de orada mı görüşmeyi ayarlıyordu?

Prens artık otuz yedi yaşında, Varvara’dan on yedi yaş büyüktü, yani en azından yaş olarak aşk ilişkilerinde bir gariplik yoktu. Kız kardeşler ve iri kıyım erkek kardeşleri Vasili, artık her akşam sarayda ve Potemkin’in evlerindeydi: Şepilev evi, Aniçkov evi. Potemkin’in akşam yemeklerine katılıyorlar ve Küçük Ermitaj’da imparatoriçeyle kâğıt oynamasını seyrediyorlardı. Arkadaşları, ailesi ve maiyeti gibi en değerli gurur kaynaklarıydılar. Bildiğimiz kadarıyla Potemkin’in çocuğu yoktu; onun varisleriydiler de. Metresinin Varvara olması rastlantı değildi, çünkü o ailenin çapkını, Potemkin de ailenin kahramanıydı.

Mektuplar açıkça yaşlı bir erkeğin genç bir kadına yazdığı mektuplardı; söz gelimi Potemkin imparatoriçenin onu yemeğe davet ettiğini söylediğinde, “Hayatım, çok iyi giyin ve kibar ve güzel olmaya çalış.” diyor, “hareketlerine dikkat etmesini” öğütlüyordu. Kent dışından, muhtemelen Çarskoye Selo’dan soruyordu: “Yarın kente gelmeyi düşünüyorum... Benimle nerede buluşacağını yaz, Aniçkov’da mı yoksa sarayda mı?” Varenka çoğunlukla imparatoriçeyle Serenissimus’u birlikte görüyordu. “İmparatoriçeden bugün kan alındı yani onu rahatsız etmeyelim.” dedi kızı. “Ben imparatoriçeye gidiyorum ve sonra da gelip seni göreceğim.”

Varenka da ona âşıktı ve çoğunlukla ona “ömrüm” diyordu ve bütün kadınlar gibi, şatafatlı hayatının zevkini çıkaran prensin sağlığı için endişeleniyordu: “Babam, ömrüm, hediyen ve mektubun için çok teşekkür ederim... Seni milyonlarca defa öperim.” Ancak acı çekmeye ve sorun çıkarmaya başlamıştı. “Beni öpüp okşaman faydasız.” dedi. “Beni dinle, çok ciddiym... beni seviyorsan beni sonsuza kadar unut, seni terk etmeye karar verdim. Seni bir başkası sevsin... ama kimse seni benim kadar sevemez...” Engelhardt kardeşlerin bu fingerdek kızı bir başka kadını mı kıskanıyordu yoksa numara mı yapıyordu?

“Varenka, aptalsın ve nankör bir yaramazın tekisin.” diye yazmıştı Potemkin belki de o anda. “Şöyle mi yani; Varenka kendini kötü hissediyor ama Grişenka hiçbir şey hissetmiyor? Geldiğimde senin kulaklarını çekeceğim!” Bunun ardından öfkesi burnunda geldiğinde kız ona şöyle dedi: “Peki dostum, seni kızdıran bensem git o zaman!”

Ama sonra çok fazla uyuduğunu ve belki de bu yüzden sinirlerinin tepesinde olduğunu söyledi. Potemkin şımarık bir kıza âşık olan her yaşlı adam gibi acı çekerken Varenka da surat asıyor, poz kesiyordu. Varvara'yı her şeye davet eden ve ilişkilerini bilen imparatoriçe, Potemkin mutluyken sorun çıkarmıyordu. İşin aslı, yeğenin her ikisine de yakın olması için elinden geleni yapıyordu. Saray mensuplarından biri saraydan taşınınca, Potemkin imparatoriçeden "Madam Maltiz'e [imparatoriçenin nedimelerinin başı] Prenses Yekaterina'nın dairelerini Varvara Vasilyevna'ya vermesini emretmesini" istedi. Katerina yanıtladı: "Emrederim..."⁷

Utanç verici ilişkinin haberi Moskova'daki Daria Potemkina'ya ulaştı. Prens dehşete düşen annesi ilişkiyi sona erdirmeye çalıştı. Öfkeli bir Serenissimus annesinin okunmamış mektuplarını şömineye attı. Daria Varvara'yı da mektuplarıyla azarlardı. "Büyükannenin mektuplarını aldım." dedi Varvara Potemkin'e, "beni çok kızdırdılar. Gitme nedenin bu mu?" Sonra kız tekrar kendini sundu: "Sevgilim, küçük *méchant*, Meleğim, beni istemiyor musun tapılası hazinem?"

Potemkin güney eyaletlerinde daha fazla zaman geçirdiğinde, Varvara sarayda surat asıyordu. Katerina müdahale etmeye karar verdi. Harris bunun kokusunu aldı: "Majesteleri Prens XXX'i yeğenine karşı davranışlarının çarpıklığından ve bunun getirdiği utançtan dolayı azarladı..." Harris anlamadığı bir ilişkiye İngiliz ukalalığını yansıtıyordu. Katerina'nın Potemkin'e yeğen-metresiyle ilgili hoşgörülü sataşmaları ikisinin açık ilişkisini ortaya koyuyordu: "Dinle, küçük Varenka'm hiç iyi değil; bunun nedeni senin gidişin. Çok hatalısın. Bu onu öldürüyor ve ben onu çok seviyorum. Onu kanatmak istiyorlar."⁸

Varenka amcasına aşkıandan eriyip bitiyor muydu? Yoksa bir başka nedeni mi vardı? Cingöz kız prensle ikili oynuyor olabilirdi. Başlangıçta, Potemkin'e mektupları sevgi doluydu. Daha sonra mektupların havası değişti. Potemkin ona hâlâ âşıktı ama yakında evlenmesi gerekeceğini biliyordu: "Bana karşı zaferin güçlü ve ebedî. Beni seviyorsan eğer, mutluyum, seni ne kadar sevdiğimi biliyorsan başka bir şey istemezsin." Artık bir kadın olduğu için daha fazlasını istiyordu. Prens Sergey Fyodoroviç Golitsin'le, o kalabalık ve güçlü ailenin bir başka üyesiyle tanışmış ve ona âşık olmuştu.

Potemkin'in yürek acısının uzun sürüp sürmediğini bilmiyoruz ama kızların muhteşem evlilikler yapmalarında, rahat yaşamaları için servetlere kavuşmalarında kararlıydı. Aile görevi ilişkinin bitmesini gerektiriyordu. "Artık her şey bitti." diye yazdı Varvara ona. "Bana olan duygularındaki değişiklikleri fark etmeye başladığımdan beri, bir aydır her an bunu bekliyorum. Bunu hak edecek ne yaptım, o kadar mutsuzum ki. Bütün mektuplarını sana geri gönderiyorum." Yani her şey karşılıklıydı. "Eğer kötü davrandıysam," diye yazdı kız, "bunun kimin yüzünden olduğunu unutma."

Potemkin yüce gönüllü davrandı. Eylül 1778'de "Prens XXX'i onunla evlenmeye ikna etti." Prens XXX -Sergey Golitsin- kabul etti. "Sarayda büyük tantanayla önceki gün nişanlandılar." dedi Harris. Ocak 1779'da, bütün Engelhardt evliliklerinde olduğu gibi, Varvara evlenirken imparatoriçe oradaydı. Potemkin'in Varvara'yla yakınlığı hayatının sonuna kadar sürdü ve kız ona sevgi dolu, cilveli mektuplar yazmayı sürdürdü. "Ellerinden öpüyorum ve beni unutmamanı istiyorum, baba. Neden bilmiyorum ama bana öyle geliyor ki beni unuttun..." ve sonra, onu tanıyan herkes gibi, şöyle yazıyordu: "Gel, arkadaşım, mümkün olduğu kadar çabuk, sensiz her şey çok sıkıcı." Hâlâ "Grişenkin'in pisisi." diye imzalıyordu mektupları.⁹

Varvara'yla Sergey Golitsin'in mutlu bir evliliği vardı ve on çocukları oldu. İmparatoriçeyle Serenissimus Grigori adı verilen ve o yıl doğan ilk çocuklarının vaftiz anne ve babası oldu: Çağdaşları onun Potemkin'in oğlu olduğunu ima ediyordu. Bu kesinlikle mümkün. Çocukken ve büyüdüğünde Grigori Golitsin büyük amcasına tuhaf bir şekilde benziyordu; bu da bir başka akrabalık gizemiydi.

Varvara'nın evliliğinin ardından Harris "Aleksandra Engelhardt'ın Potemkin üzerinde hâlâ büyük etkisi olduğunu" fark etti. Prens ortak noktalarının en fazla olduğu yeğenine yönelmiş gibi görünüyordu. Elimizde aşk mektupları yok ve yatak odasının kapalı kapılarının ardında neler olduğunu kimse bilmiyor ama çağdaşları onların sevgili olduğuna inanıyordu (gerçi bu öyle oldukları anlamına gelmiyor). "Aleksandra ya "Saşenka", "çok hoş kişiliği, çok iyi tarafları olan genç bir hanımefendi ve Saray entrikaları yürütmek konusunda üstün yetenekli," diye ekledi Harris biraz kıskançlık katılmış hayranlıkla çünkü kendisi de

başarısız da olsa hevesli bir entrikacıydı. Katerina'yı Kontes Bruce'la Korsakov'u birlikte yakaladığı odaya Aleksandra'nın itelediğine emindi.

Saşenka, imparatoriçe ve Serenissimus'tan hiç ayrılmıyordu. "Amcasının ona karşı duyguları değişmezse," diye belirtti Harris, "büyük ihtimalle [Katerina'nın] kadın sırdaşı olur." Bu ilişki o kadar yakın bir hale geldi ki aptal bir söylenti çıktı ve görünüşe göre bazı Polonyalı aileleri Aleksandra'nın Katerina'nın kızı olduğuna inandırdı. Grandük Pavel ve Aleksandra 1754'te doğdu ve hikâyeye göre, Katerina beklenen veliaht yerine bir kız doğurdu, çocuğu gizleyip Kalmık bir köylü kadının oğlunu aldı ve oğlan büyüyünce İmparator I. Pavel oldu.¹⁰ Daha basit açıklamaya göre o, Potemkin'in yeğenydi ve büyüleyici bir kadındı. Saşenka'nın imparatorluk ailesinin resmî olmayan üyesi konumu kırk yıl sonra hâlâ tanınıyordu.

Artık Potemkin'in ev sahibesi olmuştu. Verdiği bir akşam yemeği Potemkin'in desteğinin işaretiydi. Harris Londra'ya ihtiyatla Aleksandra'nın "değerli hediyelerden çok iyi anladığını," söyledi. İngiliz elçisinin armağanlarını ve parasını kabul etmişti; elçi onu halefi Alleyne Fitzherbert'a bir istihbarat kaynağı olarak tavsiye etti. Yetenekli bir iş insanıydı, tahıl ve kereste satarak milyonlar kazanmıştı ama serflerine karşı cömertliğiyle tanınıyordu.¹¹ 1779 sonunda, Potemkin'in Saşenka'yla yoğun ilişkisi sona erdi ama çok yakın dost olarak kaldılar.

Prens şimdi beşinci kardeşe –Yekaterina– uzun bir ilişkiye başlıyordu ama yine bunu kanıtlayacak aşk mektupları yok. "Potemkin'le küçük yeğenin evliliği bile konuşuluyordu, kimseye bu kadar âşık olmamıştı."¹² Yekaterina –İmparatoriçe ve Potemkin'in deyişiyle, "Katinka", "Katiş" ya da "kedicik"– ailelerindeki Venüs'tü. "Büyüleyici güzellikteki yüzüyle," diye yazıyordu Vigée Lebrun "ve meleksi yumuşaklığıyla karşı konulmaz bir çekiciliği vardı." Potemkin ona "insan suretindeki meleğim," diyordu; Prens de Nassau-Siegen daha sonra karısına, "kimseye bu kadar uygun bir isim takılmamıştır." demişti.¹³

Eğitimsiz ve ilgisizdi ama cilvesiyle tam bir baştan çıkarıcıydı. Sarışın bir melezinin (blonde mulatto) yaradılışına sahipti; daimî bir uyuşukluk ve heyecansız bir cinsellik anlayışı vardı. "En büyük mutluluğu," diye hatırlıyordu Vigée Lebrun, "korse giymeden koca bir siyah kürke sarınıp bir *canapé*'ye uzanıp yatmaktı." Konuklar "ünlü

Potemkin'in verdiği, hayal edilebilecek en pahalı, muazzam elmasları" neden takmadığını sorduğunda, tembelce şöyle yanıtlıyordu: "Bana ne yararı var, kim için, neden takayım." Yeğen-metreslerin "üçünün en iyi kalplisiydi" ve "Potemkin'i üzmemek için onun aşkına inanıyordu." Sadece tutkulu ya da zeki kadınlara âşık olan Potemkin için çok hayalci ve uysaldı. Bu yüzden, Potemkin üçünün arasında onu en az severken en uzun ilişkisi onunla oldu. Serenissimus onun sevgilisi olmanın etin mükemmel lezzetlerini tatmak anlamına geldiğini açıkladı, uzmanlığı şüphe götürmez bir erkekten saygısızca bir övgü.¹⁴

1780 sonlarında, diplomatlar Potemkin'in "haremi"nin sarayda "berbat bir kavga"ya yol açtığını iddia etti. Evli olduğu için meydan okurcasına saygın, dikbaşlı Varvara Golitsina'ya, imparatoriçeyle hayatıyla ilgili görüşlerini dile getirdi. Bu aptalca densizlik Katerina'yı sinirlendirdi. Varvara insanın gerçekleri söylediği için hiç de kırbaçlanmayacağını söyleyerek inatçı budalalığını daha da şiddetlendirdi. Potemkin de öfkelenmişti ve onu Golitsin mülklerine yolladı. Bu utanç verici anda, "insan suretindeki melek" Yekaterina iddiaya göre amcasından hamile kaldı. Dr. Rogerson bir kaplıcanın sularını tavsiye etti. Serenissimus Varvara'yı kardeşini götürmeye ikna etti. Corberon Potemkin'in kendine özgü yönlendirmesiyle olası bir felaketi önlemesine hayran kalmıştı, Potemkin Varvara'nın sürgün edilmediği, sadece kardeşini sağlık amaçlı bir seyahate götürdüğü ve Yekaterina'nın karnını gizlemesi için uzaklaştırılmadığı, sadece Golitsinlerle birlikte bir geziye çıktığı kanısı yaratmıştı.

Yekaterina ayrıldığında, iddiaya göre altı aylık hamileydi. Katerina o günlerde Potemkin'in keyfini kaçıran ve bir başka kavgaya yol açan bir öneride bulundu. Yekaterina 1777 yazında nedime olarak atandığında hemen Katerina'yla Prens Orlov'un oğlu Bobrinski'nin dikkatini çekti ve imparatoriçe Potemkin'e yazdığı mektuplarda kendisini eğlendiren bu durumla ilgili şakalar yaptı.¹⁵ Bobrinski kıza âşık oldu. Corberon'a göre imparatoriçe, oğluna kızla evlenebileceği sözü bile vermişti. Bobrinski, onu her şey ama hiçbir şey yapan bir doğumun kurbanı, yetersiz bir zamparaydı. O günlerde bol miktarda kraliyet piçi parlak kariyerler buluyordu -hiçbiri Polonya Kralı ve Saksonya Elektörü Güçlü August'un oğlu, XV. Louis'nin Mareşali Maurice de

Saxe'tan daha büyük olamazdı- ama Bobrinski bulamadı ve nam salmış bir serseri idi. Amcasından hamile kalmış bir kızla evlenmeyi ret mi etti? Yoksa Potemkin Bobrinski'nin bir aptal -ya da daha kötüsü bir Orlov- olduğunu düşündüğü için karşı mı çıktı? Bu ahlaki, cinsel ve ailevi labirent, saray ahlakının küçük bir manzarasını sunuyor.¹⁶

Moskova'ya çekilen ve Potemkin'den nefret eden Aleksey Orlov-Çeşmenski, suda kan kokusu aldı ve Eylül 1778'de prensi devirme umuduyla kente geldi. İki dev rakip, Kiklop ve Yaralı Yüz, imparatoriçenin masasında ağırlandırken Serenissimus "çok hoş bir mizaç ve umursamazlık" sergiledi. "Benim kalemim bu sahneyi betimlemeye yetmez," demişti Harris, "insan zihnini etkileyen her tutkunun bir rolü vardı ve bütün oyuncular tarafından çok ustalıkla bir ikiyüzlülükle gizleniyordu." Serenissimus'u devirmek için son bir girişimde bulunmaya kararlı Orlov-Çeşmenski, Katerina'ya onun "orduyu mahvettiğini" söyledi: "tek üstün yeteneği hilekarlık" ve tek amacı "mutlak güç elde etmek." Bu Katerina'nın hiç hoşuna gitmedi ama onu yatıştırmaya çalıştı. "Potemkin'le dost ol." diye yalvardı Orlov-Çeşmenski'ye. "Bu sıra dışı adamı davranışlarında daha dikkatli olmaya ikna et... [ve] doldurduğu önemli makamların görevlerine daha fazla ilgi göster..."

"Biliyorsunuz Madam," dedi Yaralı Yüz, "ben sizin kölenizim... Potemkin huzurunuzu bozacak olursa, bana emir verin. Anında yok olur..." Potemkin'i öldürme teklifi sadece diplomatik dedikodu olabilirdi ama herkes Orlov-Çeşmenski'nin bunu yapabilecek güçte olduğunu biliyordu. Katerina umursamadı ve bu Orlov'un güç için son çırpınısını gösteriyordu.¹⁷

Kavgalara rağmen Potemkin'le imparatoriçe, o dönem dış politikanın yeniden biçimlenmesiyle o kadar meşguldüler ki prensin siyasi konumu bütünüyle korunmuştu. Kavga çok kızıştığında Potemkin, imparatoriçe sakinleşene kadar nazik bir küskünlük içinde kenara çekiliyordu. Yekaterina bildiğimiz kadarıyla bebekten bir iz olmak-sızın geri döndü.

En küçük yeğen, Tatyana, 1781'de nedimeliğe atandığında şimdiden "hayat doluydu". Amcası güneydeyken ona kızlara özgü iri el yazısıyla, Katerina'yla Potemkin'in "ailesi"nden ipuçları taşıyan mektuplar yazıyordu. Genelde, mektupları 3 Haziran 1785'te yaptığı gibi bitiriyordu:

“Büyük bir sabırsızlıkla dönüşünüzü bekliyorum.” Herkes gibi, Tatyana da Serenissimus yokken sıkılıyordu: “Sevgili amca, sizi görme mutluluğunu ne zaman yaşayacağımı bilmiyorum ama sorduklarım bana bir şey bilmediklerini ve belki bütün kış orada kalacağınızı söylüyor. Ah! Eğer doğruysa bu ne kadar da uzun bir zaman gibi geliyor ama ben o soytarlara inanmıyorum.” Potemkin ona cömert hediyeler veriyordu: “Sevgili amca, güzel hediye için binlerce, milyonlarca kere teşekkürler, kibarlığını asla unutmayacağım ve sonsuza kadar sürdürmeni rica ediyorum. Onlara layık olmak için her şeyi yaparım.” Tatyana hiçbir zaman Potemkin’in metresi olmadı.¹⁸

Potemkin kabilesinin tümüne Katerina’nın sevgilisi Lanskoy’u da içeren geniş ailesinin birer üyesiymiş gibi davranılıyordu. İmparatoriçe sadece Engelhardt kardeşlerin değil Potemkin’in diğer akrabalarının da üzerine titriyordu; kuzeni Pavel Potemkin, Pugaçev’e karşı görev yaptıktan sonra Kafkasya genel valisi yapılmış, kardeşi Mihail Harp Kurulu’nun Başmüfettişi olmuş ve Katerina’nın yakın çevresine girmişti. Prens’in gözü pek yeğeni, kız kardeşi Maria’nın oğlu Aleksandr Samoylov, Devlet Konseyi sekreteri ve –“cesur ama yararsız”– bir general oldu. Vasili Engelhardt ve kız kardeşi Pelageya’nın oğlu Nikolay Vysotski gibi diğer yeğenleri Katerina’nın yaverleri olarak görev yapıyor, hemen hemen ailedenmiş muamelesi görüyordu.

İmparatoriçenin gözdesi Saşa Lanskoy, Potemkin’in yeğenlerine karşı çok nazikti, bunu Tatyana’nın mektuplarından biliyoruz ve daha önce hiç adı geçmemişti. “Mösyö Lanskoy her türlü ilgiyi gösteriyordu.” diye bildirmişti kız masumca. Mektuplardan birinde, Tatyana amcasına grandük ve grandüşes “benimle bahçede karşılaştı; beni çok büyümüş buldular ve benimle büyük incelikle konuştular.” diye yazmıştı.¹⁹ Birkaç yıl sonra, Yekaterina evlenip hamile kaldığında, Potemkin’e doğum haberini veren Lanskoy oldu. “Baba,” diye yazdı, “Hükümdar kibarca size onun selamlarını göndermemi ve bebeğe isim koymanızı buyurdu... Yekaterina Vasilyevna’nın da bir mektubunu yolluyorum...” Birkaç gün sonra Potemkin’e imparatoriçenin ateşlendiğini ama yeğeninin her geçen gün kendini daha iyi hissettiğini söyledi.

Sert siyasi kavgaların uzağında, imparatoriçenin –kendi deyişiyle “bizim”– Potemkin “akrabalarından” ve sevgili Lanskoy’undan uyurma bir aile yaratmakta bir ölçüye kadar başarılı olduğu yönünde bir algı

var. Başkalarının arkadaş seçmesi gibi o da ailesini seçmişti. Katerina'nın gözdeleriyle Potemkin'in yeğenleri arasında bir simetri vardı. Siyaset biraz huzura izin verdiğinde, Katerina yeğenlere kızları gibi, Potemkin de gözdelere oğulları gibi davranıyordu. Hep birlikte, onlar bu alışılmamış, çocuksuz ailenin hemen hemen çocukları gibiydiler.²⁰

Potemkin'in yeğenleriyle ilişkileri çarpık ve kendine özgüydü ama dönemi için olağandışı değildi ve Katerina'nın yaşananlara çok şaşırmadığına şüphe yoktu. *Memoirs* çalışmasında Rusya'ya gitmeden önce, çocukken kendisiyle evlenmek isteyen amcası Holstein Prensi Georg-Ludwig'le nasıl flört ettiğini (belki daha da fazlasını yaptı) anlatıyordu. Bu tür davranışlar –ve daha da kötüsü– kraliyet ailelerinde alışılmamış bir şey değildi. Habsburglar düzenli olarak yeğenleriyle evleniyordu. Yüzyıl başında, Fransız Kral Naibi Philippe'in, Duc d'Orléans, iddialara göre kızı Duchesse de Berry'yle ilişkisi olmuştu.”

Güçlü August, Polonya Kralı, Saksonya Elektörü ve Büyük Petro'nun ikiye bölünmüş müttefiki, şiddetli yozlaşma içinde benzersiz bir ensest örneği oluşturdu, o kadar ki Potemkin bile buna yetişemezdi. August, Carlyle'in “güleryüzlü Yasa Tanımayan Adam, Belial'in neşeli homoseksüel oğlu” dediği meteliksiz ve siyasi açıdan kaypak *bon vivant* (ehlîkeyîf) efsaneye göre sadece bir veliahdın ve bir metresler ordusundan üç yüz elli dört piçin babası olmakla kalmadı, iddiaya göre kızı Kontes Orczelska'yı da metresi yaptı. Ensest bu kadarla kalmadı ve kız evlat-metres Kont Rudorski'ye, Augustus'un öz oğullarından biri olan üvey kardeşine âşık oldu. Soylu olmayanlar için farklıydı ama 17. yüzyılda Fransa Kardinali Mazarin yeğenlerini –Mazarinettes– Fransa'nın en zengin veliahtları haline getirdi ve onlarla ilişkilerine dair söylentiler vardı. O sırada, Voltaire önüne gelenle yatan, hırslı yeğeni Madam Denis'le son gönül macerasını yaşıyordu ama bunu gizliyordu; her şey yazışmalarıyla ortaya çıktı. Potemkin'den sonraki kuşakta, Lord Byron üvey

Bu Georg-Ludwig, aynı zamanda onu kısa saltanatı sırasında Petersburg'a getiren kocası III. Petro'nun da amcasıydı. İronik bir şekilde, emir eri genç Potemkin'di.

Kadın öldüğünde, Orléans'ın düşmanları bir şarkı yapmıştı: “La pleures-tu comme mari / Comme ta fille ou ta maitresse?” Onun arkasından bir koca olarak mı ağlıyorsun; tıpkı kızı ya da metresi gibi?

kız kardeşiyle ilişkisini gözler önünde yaşıyordu ve prens yeğeninın karısı Duchesse de Dino'ya ev açmıştı.

Rusya'da, amca-yeğen ensesti çok daha yaygındı. Ortodoks Kilisesi görmezlikten geliyordu. Nikita Panin'in (evlilik bağıyla) yeğeni Prenses Daşkova'yla ilişkisi olduğu söylentileri dolaşıyordu ama kadın bunu inkâr ediyordu. Kiril Razumovski, kız kardeşi Anna'nın kızı Kontes S. Apraksina'yla Baturin'deki bir evde karı koca hayatı yaşıyordu. Ancak bu seçkin, takdir edilen kodamanın ensest ilişkisinin neredeyse hiç sözü geçmiyordu çünkü sessizce taşrada yaşanıyor; kimse suları bulandırmıyordu.

Potemkin'in hatası onlarla ilişkilerini açıkça yaşamasıydı. Bu çağdaşlarını tıpkı Katerina'nın kendisini dillere düşürecek şekilde gözdeleleriyle serbestçe yaşaması gibi dehşete düşürüyordu: aynı düzenlemenin koştur çizgileriydi. Serenissimus kendini yarı kraliyet ailesinden görüyordu, yani ne istiyorsa yapabiliirdi ve bunun keyfini çıkardığını herkes görebiliyordu.²¹

Ahlaksız amca Potemkin davranışları yüzünden tarihçiler tarafından çarmıha gerilmişti ama yeğenler gönüllüydüler –Varvara ona âşıkı– ve ona yaşamları boyunca tapmışlardı. İstismar edilmek ve zarar görmek bir yana, Aleksandra ve Varvara amcalarına yakın olmaya devam ederken son derece mutlu evlilikler yaşamıştı. Potemkin'in hayatının geri kalanında dönemsel metresi olan Yekaterina'nın onun öpüp okşamalarına zar zor “katlandığı” söyleniyordu ama o kocasına, elmaslara ve her şeye “katlanan” miskin bir kızdı: Yaradılışı böyleydi. Ailenin koruyucusuna kuşkusuz tapıyorlardı. Mektuplarında, onu hep görmek istiyorlardı. Katerina gibi, onlar da Potemkin yokken çok sıkı-lıyordu. Bu kabahati açıklamak için istismar gerekmiyor: O mekânda ve zamanda, doğal görünüyormalıydı.

Katerina'nın yatak odasından çıktıktan sonra yeğenlerinden başka metresleri de vardı: Potemkin'in arşivleri, bu tek gözlü deve besbelli çılgınca âşık bilinmeyen kadınların abartmasız yüzlerce imzasız aşk mektuplarıyla dolu. İki tür çapkın vardır; fetihlerini hor gören mekanik zampara ve baştan çıkartmayı sevgi ve dostluğun temeli olarak gören gerçek kadın âşığı. Potemkin fazlasıyla ikincisiydi; kadınların arkadaşlığına bayılıyor. Daha sonra, sarayı yabancılarla o kadar

dolmuştu ki âşıklarının kimliğini gözden kaçırmak olanaksızdı. Ama 1770'lerden elimize tek kalan, kıvrımlı kadın el yazısıyla yazılmış özlem dolu soran mektuplar: "Geceyi nasıl geçirdin, sevgilim? Benimkinden iyidir. Bütün gece bir an bile gözümü kırpmadım." Onlara ayırdığı zaman asla yetmiyordu: "Seninle mutlu değilim." diye yazmıştı biri. "Kafan dağınık. Aklında bir şeyler var..." Onu kocalarının saraylarında beklemek zorunda olan metresleri, arkadaşları ve hizmetkârlarından Potemkin'in neler yaptığını öğreniyordu: "Akşam imparatoriçede olduğunu ve hastalandığını biliyorum. Söyle, nasılsın, merak ediyorum ve senden haber alamıyorum. Hoşça kal, meleşim, daha fazla yazamıyorum, çok fazla engel var..." Mektup birden bitiyor: Kuşkusuz hanımefendinin kocası gelmişti ve o da yarım kalan mektubu güvenilir hizmetçisiyle yollamıştı.

Bu kadınlar onun sağlığı, seyahatleri, kumarı, yiyip içmesiyle yakından ilgileniyordu. Bu kadar ilgi çekebilme becerisi belki de pek çok sevgi dolu kız kardeşle birlikte büyümüş olmasıydı: "Sevgili prensim, benim için biraz fedakârlık yapıp kumara daha az zaman ayırsan olmaz mı? Bu sağlığını bozmaktan başka bir şeye yaramıyor." Metresler onu doğru dürüst görebilmek için yanıp tutuşuyordu: "Yarın grandük bir parti veriyor: Umarım seni orada görme zevkini yaşarım." Aşağı yukarı ayrı dönemde, bir başka kadın şöyle yazıyordu:

Seni deli gibi öpmek isterken sadece uzaktan görebilmek ne kadar acı sevgili dostum... Tanrım, ne kadar yazık ve ben buna dayanamıyorum! Hiç olmazsa beni sevip sevmediğini söyle canım. Beni ancak bu rahatlatır... Seni durmadan öpmek isterdim ama benden hemen sıkılırsın; sana bir aynanın karşısında yazıyorum, böyle seninle sohbet ediyordum gibi oluyor ve aklıma ne gelirse sana söylüyorum...

İki yüzyıl önce, aynaların ve allık kavanozlarının, ipek rulolarının, pudra ponponlarının önünde ellerinde tüy kalemle oturan bu adsız kadınların seveda namelerinde Potemkin'i hayat dolu ve düşünceli görüyoruz: "Gitmeden seni milyonlarca kez öperim... Çok fazla çalışıyorsun... Seni otuz milyon kez ve sürekli büyüyen duygularımla öpüyorum... Beni hayalinde öp. Hoşça kal, ömrüm."²²

Bununla birlikte Potemkin'in benzersiz konumundaki dokunaklı bir ikilemi gizliyorlardı. Kimse ona gerçekten sahip olamazdı. Yeğenleriyle ilişkileri akla uygun çünkü onlarla asla evlenemez ve sıradan bir aile hayatı yaşayamazdı. Eğer çocuk sahibi olamadıysa, bu onu iki kat uygun hale getiriyordu. Çok kadın sevmiştii ama o, imparatoriçeyle ve imparatorlukla evliydi.

DÜŞESLER, DİPLOMATLAR VE ŞARLATANLAR

Ya da yaldızlı bir at arabasında
Sahiden muazzam bir çifte koltukta
Tazı, refakatçi ya da soytarının
Veya –daha iyisi– başka bir güzelliğin çektiği
Gavrila Derjavin, “Prenses Felitsa’ya Övgü”

Lord Hazretleri, bu ülkede yozlaşmanın ulaştığı boyutları hayal
bile edemez.

Sir James Harris’ten Vikont Stormont’a, 13 Aralık 1870

1777 yazında, Kingston Düşesi aynı zamanda Bristol Kontesi Elizabeth’in görkemli yatı St. Petersburg’a demirledi. Düşes, biraz dağınıktı ama baştan çıkarıcı bir kadındı; Londra’da zinacı, iki eşli ve utanmaz olarak görülüyordu. Ne var ki Petersburg çok uzaktı ve Ruslar bazen içlerindeki şarlatanları ortaya çıkarmakta şaşırtıcı yavaşlık gösteriyordu. İngiliz modasının Avrupa’yı kasıp kavurduğu günlerde, Rusya’yı ziyaret eden çok fazla İngiliz düşes yoktu. O kadar fazla İngiliz tüccar Ruslara mal satmıştı ki artık Petersburg’da ünlü “İngiliz çizgisi” hüküm sürüyordu. Rus Sarayı’nda, Potemkin önde gelen İngiliz hayranıydı.

Ülkesinden sadece bir kez ayrılmış bir erkeğin olabileceği kadar kozmopolit olan Potemkin, kendini devlet adamlığına hazırlamak için dikkatle Batılıların dilini, geleneklerini ve politikalarını öğreniyor ve kendi sarayını –“basse-cour” ya da Katerina’nın deyişiyle “çiftlik avlusu”– Rusya’nın çektiği şüpheli yabancılarla dolduruyordu. 1770’lerin sonlarında Rusya genç İngiliz beyefendilerin yaptığı Avrupa Turu’nun rağbet gören rotalarından biri olmuştu ve Potemkin de bu gezinin görülmesi zorunlu şeylerinden biri haline gelmişti. Bunun öncüsü düşesti.

Kingston'ı, Donanma Kurulu Başkanı İvan Çernişev (Londra'da büyükelçiyken Kingston tarafından tavlanan Zahar Çernişev'in kardeşi) karşıladı. Çernişev onu Katerina'ya, grandüke ve elbette prenze takdim etti. Katerina ve Potemkin bile, yüzer zevk kubbesindeki bu tanınmış aristokratın müthiş servetinden biraz etkilenmişti, teknesi İngiltere'nin en güzel antikalarıyla, mekanik zımbırtılarıyla ve paha biçilmez hazineleriyle doluydu.

Kingston Düşesi, baştan çıkarma, evlilik, aldatma, teşhircilik ve hırsızlık kariyeri aracılığıyla erkek egemen aristokrasiden yararlanan 18. yüzyıl dişiliğinin örneklerinden biriydi. Elizabeth Chudleigh 1720'de lady olarak doğdu ve yirmi dört yaşındayken parmağına elmas yüzük yerine cibinlik halkası takan Augustus Hervey'yle evlendi. Bristol Kontu'nun veliahdı olan Hervey, servet yapmakta kurnaz olduğu kadar tacizci zevklere aşırı düşkün bir ailenin evladıydı. Chudleigh döneminin en çok peşinden koşulan ve en serbest kadınlarından biriydi, ucuz dergilerle erken şöhret oldu: Şöhret peşindeydi ve onlar da kadının garipliklerini aşırı heyecanlı ayrıntılarıyla takip ediyorlardı. 1749 yılında Venedik Büyükelçisi'nin Balosu'nda Kurban İfigenya kıyafetiyle, darmadığına saçlarıyla tül den içini gösteren bir elbiseyle ortaya çıktı-ğında meşru dönemi doruğa ulaştı; "o kadar çıplaktı ki," yorumunda bulundu Kingston Dükü'nün kızı Mary Wortley Montagu, "başrahip kurbanın iç organlarını kolayca inceleyebilirdi." O kadar şehvetli bir cesaret görüntüsüydü ki, çoksatar posterlerde bir kuşak boyunca sırttan görüntüsüyle yer almıştı. Bu tasvir o kadar vahşiydi ki iddialara göre yaşlı II. George'u ayartmak gibi etkileyici bir başarı bile kazanmıştı.

Yıllarca Kingston Dükü'nün, Whig Partisi'nin yaşlı kodamanlarından birinin metresi olarak yaşadktan sonra, onunla evlendi ama iki eşliydi. Adam ölünce berbat bir miras kavgası yaşandı. Dükün Pierrepont ailesi, kadının Hervey'yle evli olduğunu ortaya çıkardı ve kadın, yargılandığı Lordlar Kamarası'nda beş bin izleyicinin önünde suçlu bulundu. Damgalanacaktı ama kontluğu Hervey'ye tam zamanında geçti ve kadın dokunulmazlık kazandı. Düşesliği kaybetti ama serveti aldı ve yine de kendisine düşes demeyi sürdürdü. Calais'ye kaçtı, öfkeli Pierrepontlar peşindeydi ve Horace Walpole'un deyişiyle "dük kontes", yeni yatını bir yemek odası, oturma odası, mutfak, resim galerisi ve orgla donattı, Kingston malikânesi Thoresby Sarayı'ndan

istediği her şeyi çalmıştı. Mürettebatı iki isyan dâhil her türlü pisliğe bulaşmıştı ve bu İngiliz denizcilerin değiştirilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Sonunda Fransız mürettebat, bir İngiliz rahip-yazar bozuntusu (gazetelerin gayriresmî muhabiri gibi görünüyordu) ve bir grup aşâğılık serseriden oluşan renkli maiyetiyle denize açıldı.

Rusya'da geldiğinde, bu gösteri St. Petersburg saraylarından çok Londra çevresindeki kontluklarda daha iyi bilinen bir şeye –papazlar kavgasına– neden oldu. Kingston “yatında muhteşem bir eğlence” düzenledi ve bu yağcı rahibi tarafından sadakatle *Gentleman Magazine*'e aktarıldı. “Akşam yemeği servisi yapılır yapılmaz fifelelerden, klarnetlerden ve Fransız kornlarından oluşan bir müzik grubu İngiliz marşları çaldı... Yemekten sonra, antreye yerleştirilmiş orgla konçertolar çalındı.” Petersburg'daki Britanya topluluğu bu iki kocalı sonradan görmenin arsızlığı karşısında utanmıştı; *onların* rahibi William Tooke'a göre, “genel bir küçümsemeyi” harekete geçirmişti. Ama “fiyakalı gösterileri” Petersburg'da iyi karşılanmıştı.

Düşes ve beraberindekilere Neva kıyısında bir ev verildi; düşes de Potemkin'le çok fazla zaman geçirmeye başladı. Aslında onun sefih *ménage*'ına çok uygun düşüyorlardı. Gerçekten Potemkin hâlâ genç kız gibi giyinen, sağır, aşırı alıklk, aşırı boyalı düşesle flört ediyordu ama antikallarıyla daha fazla ilgiliydi. Subaylarından Albay Mihail Garnovski, onunla “ilgilieniyordu”. Garnovski'ye tüccar-asker denilebilirdi: Potemkin'in casusu, danışmanı ve ticari temsilcisiydi ve *curriculum vitae*'sine şimdi de jigololuk eklenmişti. “Beş altı saatini *toilette*'ine ayıran” ve hemen hemen “genç kız gibi giyinmiş yaşlı kadın”ın kusursuz örneği olan düşesin sevgilisi oldu. Düşes, Potemkin'e hazineler verdi ve İvan Çernişev'e bir Raphael hediye etti. Potemkin'in sekiz yaşındaki yeğeni Tatyana'yı Kingston eğitimi vermek üzere Londra'ya götürmek istedi, Bu Serenissimus'un bir an bile üzerinde düşünmeyeceği bir aykırılıktı.

Katerina'dan dokuz yaş büyük olan Kingston, Petersburg'un gözlelerini kamaştırmayı ve borazanlarla uğurlanmayı planlamıştı. Ama bu planı suya düştü, Corberon gibi gözlemcileri gizliden sevindirerek Eylül 1777'deki fırtınada yat karaya oturdu. Sonra Fransız mürettebatı da isyan etti ve kaçıp gitti, yeni mürettebat bulma ve yatı tamir ettirme işi imparatoriçeye kaldı. Düşes, kara yoluyla ayrılırken Katerina'ya “yakın dostum” diyordu ve Potemkin'e âşık olmuştu, onun için “büyük

bir bakan, *esprit* dolu... yani bir erkeği güvenilir ve cesur yapan her şeye sahipti” demişti. Potemkin’le Katerina onu kibarca tekrar davet etseler de ondan bıkmışlardı. Garnovski ona sınıra kadar eşlik etti.

Kadın iki yıl sonra geri döndü; kapıdan kovulsa bacadan giren herkes gibi, ne kadar laf olsun diye yapılsa da her daveti kabul ediyordu. Potemkin’e unvanlarının gümüş ve elmaslarla işlendiği çok pahalı ciltli bir kitap ısmarlamıştı ama beklendiği gibi gelmedi. Artık imparatoriçenin yanında çalışan Thoresby’deki eski bahçıvanına göre, “çok şatafatlı” bir Petersburg malikânesini “kırmızı ipek duvar kumaşlarıyla” ve “müzik sembollerinden şamdanlar! Güzel bir org, gümüş tabak takımları, tablolarla!” dekore etmişti. Livonya’da mülkler satın almıştı, genç İngiliz Samuel Bentham’a göre bunlardan birini yüz bin sterline Potemkin’den almıştı ve arazilerine “Chudleigh” diyerek hava atıyordu.

1780’de Katerina’yla Potemkin “Kingston’a”dan –şu Kingston kadınından– bıkmıştı. Samuel Bentham pasaklı ihtiyar sürtüğü Razumovskilerdeki bir konserde uyurken gördü: “İnsanları kendine güldürüyordu.” Ancak, bugün halka ilişkiler dediğimiz şeydeki çağdaş uzmanlığını koruyor ve Londra gazetelerine imparatorluğa yakınlığını kullanarak doğru olmayan hikâyeler sızdırıyordu. “İmparatoriçe herkesin önünde naziktir,” dedi Bentham, “ancak o [Katerina’yla] hiç özel görüşme yapmadı... bu İngiliz gazetelerine onun sunduğu bir şey.” Kapısı herkese açıktı ama “ama akşam yemeği isteyen Rus subaylarından başka kimseyi gelmeye ikna edemiyor...” “Chudleigh”i ziyaret eden Radziwiłłlerden biriyle evlenme girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı ve Calais’ye gitti. Son ziyaretini 1784’te yaptı. En sonunda 1785’te gittiğinde, zamanı azalmıştı. 1788’de Paris’te öldükten sonra, vasiyetinde elli bin ruble bıraktığı Garnovski, “Chudleigh”in ve mülklerinden üçünün içeriklerine el koymayı becerdi ve kendi servetinin temelini bunlarla attı.²

Düşes, prensin estetik zevklerini etkilemişti; işin aslı kadının en değerli hazineleri ona kaldı. Potemkin’in, James Cox’un elinden

Potemkin, Bölüm 32’de anlatılan, 1791’de düzenlediği baloda Kingston’ın hazinelerinin çoğunu gururla sergiledi. Potemkin’in koleksiyonlarının içeriklerinin büyük bölümünün sergilendiği Ermitaj’da bugün Kingston Düşesi’nin eski eşyaları görülebilir. Garnovski açgözlülüğünden dolayı lanetlendi, İmparator Pavel onu borçlular hapisanesine attı. 1810’da yoksulluk içinde öldü.

çıkma, düşes tarafından 1788’de Petersburg’a getirilen Tavus Kuşu Saati o güne kadar yapılmış en şahane nesnelerden biriydi: dalları ve yapraklarıyla altın bir ağaca konmuş, görkemli yelpaze kuyruğuyla doğal boyutlarında altın bir tavus kuşu ve dört metre yüksekliğinde, çevresine ziller takılı bir kafeste bir baykuş. Saatin kadrani mantardı, saniye kolu da yusuftuk. Saat başlarında, bu enfes zamazingo şaşırtıcı hareketler yapıyordu: Baykuşun kafası sallanıyor, tavus kuşu ötüyor, başını şahane bir şekilde kaldırıyor ve kuyruğunu olanca ihtişamıyla sonuna kadar açıyordu.’ Bir de org saat, soluk kesici güzellikteki bir başka nesne daha getirmişti, muhtemelen yatında çalınan buydu: Dışarıdan bakıldığında geniş kadraniyle sıradan bir saat gibi görünüyordu ama açılınca yüksek notalı bir kilise aleti gibi çalan bir orga dönüşüyordu.” Düşes öldüğünde, prens bu *obje*’leri satın aldı ve teknisyenlerine onları sarayında kurmalarını emretti.³

Düşes, Potemkin’in kişiliğinin çevresinde daha bayağı bir hatıra da bırakmıştı. 1779’da hâlâ gözdeyken döndüğünde yanında güven veren genç bir İngiliz getirmişti; adam bir subay olduğunu, askerî ve ticari konuları çok iyi bildiğini iddia etmişti. “Binbaşı” James George Semple, gerçekten de İngiliz ordusunda Amerikalılara karşı görev yapmıştı ve kesinlikle ticarete uzmandı ama söylediği anlamda değil. (Britanya Müzesi’ndeki bir portresi, onu küstah bir ifadeyle, yüksek şapkayla, kırmalı yakalı beyaz gömlek ve üniformayla gösteriyor; bir şarlatanın donanımıyla.) Semple, Rusya geldiğinde “Kuzeyli Sahtekâr ve Üçkâğıtçılar Prensi” olarak bilinen bir dolandırıcıydı. Gerçekten de birkaç yıl sonra, hakkında bir kitap yayımlandı: *The Northern Hero – Surprising Adventures, Amorous Intrigues, Curious Devices, Unparalleled Hypocrisy, Remarkable Escapes, Infernal Frauds, Deep-Laid Projects and Villainous Exploits*. Semple, Kingston’ın kuzenlerinden biriyle evliydi ama kadın ikinci Rusya seyahatini ayarlarken Calais’deki borçlular

Tavus Kuşu Saat bugün Ermitaj Müzesi’nin en önemli eserlerinden biridir ve hâlâ her saat başı çalmaktadır.

Saat bugün Ermitaj’ın bir bölümü olan Menşikov Sarayı’nda ve pazar günleri ögle olduğunda çalınıyor. Müziğinde, iki yüzyıl önce Potemkin’in salonunda çıkan sesleri duyabiliyoruz.

hapishanesindeydi. Borçlarını ödeyip ona hapisten çıkardı ve kendisiyle birlikte Petersburg’a gelmeye davet etti. Hapishane kuşu muhtemelen Dükvari Kontes’i ayartmıştı.⁴

Potemkin adamdan hemen hoşlandı. Prens palavracı kahramanları her zaman severdi ve Semple bütün serseriler gibi dalkavukluğuyla geçiniyordu. Devlet adamlığının ilk günlerinde, ilk kez Batılılarla tanışırken Potemkin kuşkusuz yabancı arkadaşları konusunda özensizdi ama eğlenceli madrabazları her zaman sıkıcı aristokratlara yeğliyordu. Kuzeyli Kahraman ve Üçkâğıtçılar Prensi *basse-cour*’daki eğlendirici İngiliz-Fransız döküntülerin arasına katıldı, içlerinde Devrim’de giyotine gönderilen Newton adlı İrlandalı bir paralı asker; Chevalier de Vivarais, metresinin eşlik ettiği, meslekten atılan Fransız rahip⁵ ve Chevalier de la Teyssonière adlı, Corberon’un Fransa’daki çıkarlarını ilerletmesine yardım etmiş gizemli Fransız maceracı da vardı.⁶ Dönemin kıdemli serüvencisi, kültürlü ve nükteli Casanova’nın Potemkin için çok erken gelmiş olması çok yazık: Birbirlerinden çok hoşlanırlardı.

Basse-cour’un uluslararası sirki, kozmopolit diplomasi dünyasının grotesk bir mikrokozmosuydu. Serenissimus orduyla ve güneyle ilgili konular üzerinde ciddiyetle çalışırken şimdi Nikita Panin’in sorumluluğuna da –dışişleri– ilgi göstermeye başlamıştı. Kontes Rumyantseva’nın, Potemkin’in Katerina’yla aşk ilişkisi sona erdikten sonra zekice kocasına söylediği gibi: “Bir zamanlar onu heyecanlandıran delişmenliği bitti. Tamamen farklı yaşıyor. Akşamları kâğıt oynamıyor; sürekli çalışıyor... Onu tanıyamazsın...”⁷

Prens diplomaside acemiydi ama dönemin uluslararası olaylarının doğası için çok donanımlıydı. 18. yüzyılın diplomatik dünyası çoğunlukla her dansçının adımını en küçük ayrıntısına kadar bildiği zarif bir bale olarak nitelendirilir. Ama bu bir tür yanılsamaydı çünkü adımlar bilinse bile 18. yüzyıl sonunda müzik artık öngörülebilir olmaktan çıkmıştı. “Eski Sistem” 1756’daki “Diplomatik Devrim”le alaşağı edilmişti. Diplomasinin yol göstericisi *raison d’état*’nın acımasız çıkarlarıydı. Her şey devletin nüfusla, topraklarının büyüklüğüyle ve ordunun boyutlarıyla ölçülen gücüne bağlıydı. Her zaman mevcut güç tehdidiyle korunan “güç dengesi” gerçekte Büyük Güçler’in küçüklerin pahasına genişlemesinin gerekçesiydi: Çoğu zaman bir Güç

kazanımlar elde ettiğinde diğerklerinin de tazmin edilmesi gerektiği anlamına geliyordu; Polonya'nın 1772'de keşfettiği gibi.

Büyükelçiler genellikle kültürlü aristokratlardan oluşuyordu ve kraliyet politikalarını kendi tarzlarında uygulamak için başkentlerinin uzaklığıyla orantılı bağımsızlığa sahiptiler ama diplomatların girişimleri dikkatsizce hükümet politikasına aykırı olabiliyordu: Diplomatların imzaladığı anlaşmalar bazen kendi bakanlıkları tarafından reddediliyordu. Bu, ulaklar çamurlu, delik deşik yollarda, haydutlardan kaçarak gidip gelirken, hamam böcekleriyle dolu, fare kaynayan tavernalarda kalırken politika geliştirmenin yavaş ve zahmetli olduğu anlamına geliyordu. Diplomatlar aristokrat amatörler oldukları izlenimi vermeyi seviyordu. Söz gelimi Paris ve Londra'nın İngiliz ve Fransız büyükelçilerinin görevleri sona erene kadar evlerini ve hizmetkârlarını değış tokuş etmeleri çok yaygındı. 18. yüzyılın dışişleri bakanlıkları küçüktü: Örneğin, 1780'lerde İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın sadece yirmi çalışanı vardı.

Diplomasi kralın yetkisi olarak görülüyordu. Kimi zaman hükümdarlar kendi bakanlıklarına tamamen aykırı gizli politikalar yürütebiliyordu: Bu şekilde, XV. Louis'nin "le Secret" olarak bilinen beceriksiz Rus karşıtı Polonya politikası Fransa'nın Varşova'daki son izlerinin de silinmesine yol açtı. Büyükelçilerle askerler krallara hizmet ediyordu, ülkelere değıl. Potemkin'in *basse-cour*'unun ve askerî maiyetinin gösterdiği gibi söz konusu olan kozmopolitanizm çağıydı, yabancılar her sarayda, özellikle diplomaside ve orduda görev alabiliyordu. Çağdaşlar, bizim bir erkeğin ancak doğduğu ülkede hizmet verebileceğı yönündeki görüşümüzü aptalca ve sınırlayıcı sayardı.

"Her yerde bir yabancı olmak isterim." demişti Prince de Ligne, uluslararası *grand seigneur*, Fransız metresine, "sana sahip olduğum ve bir yerlerde mülklerim bulunduğu sürece." Ligne "bir insanın bir ülkede çok uzun süre kalması durumunda saygınlığını yitireceğini." açıkladı.⁸ Büyükelçilikler ve ordular bu görevlerde üstün başarı gösteren çeşitli ülkelerden insanlarla doluydu: Livonyalı baronlar, İtalyan markiler, Alman kontlar ve en fazla II. James yanlısı İskoçlar ve İrlandalılar. İtalyanlar diplomaside ustayken İskoçlarla İrlandalılar savaşta üstündü.

1715 ve 1745 isyanlarından sonra, pek çok Kelt aile kendilerini farklı ülkelere dağılmış halde buldu: "Uçan Kazlar" olarak biliniyorlardı

ve çoğu Rusya'ya geldi.' "Uçan Kazlar" dan üç aile –Laceyler, Browneler ve Keithler–" Avrupa ordularına egemen olmuş görünüyordu. Keith kardeşler –sürgündeki İskoçya Mareşal Kont George ve kardeşi James– Rusya'da Türklere karşı savaştıktan sonra Büyük Friedrich'in yakın dostları oldu. General James Keith bu savaşlar sırasında bir Osmanlı elçisiyle selamlaşırken Türk'ün türbanının altından aksanlı bir İskoçça yanıt alınca şaşırıp kaldı; bu kaçak Kaledonyalı, Kirkcaldy'dendi.⁹ Yedi Yıl Savaşları'nın Zorndorf gibi tipik bir muharebesinde Rusların, Prusyalıların ve yakındaki İsveçlilerin komutanlarının adları Fermor, Keith ve Hamilton'du.

Abartılı görgü kurallarının altında, büyükelçilerin arasındaki rekabet siyaseti etkilemeye ve bilgi toplamaya yönelik ilkesiz bir yarıştı, başrollerinde sahte aristokrat serüvenciler, yankesici kadın oyuncular, şifre kırıcılar, at sırtında ulaklar, mektup açan postane müdürleri, hizmetçiler, ayartıcı kadınlar ve yabancı hükümetler tarafından satın alınan soylu kadınlar vardı. Gönderilerin çoğu mektupları açan, kopyalayan ve tekrar kapatan, sonra da şifrelerini kıran gizli hükümet bürosu Cabinet Noir tarafından yakalanıyordu. Rus Cabinet Noir'ı özellikle etkiliydi." Krallar ve diplomatlar, yabancı bir hükümetin öğrenmesini istedikleri bir şeyi yazarken şifre kullanmayarak bu sistemden yararlanıyordu; buna "en clair" (açıkça) yazma deniyordu.¹⁰

Rakip büyükelçiler geniş bir casus ağını, özellikle de hizmetçileri kullanıyordu ve bakanlarla sarap mensuplarına "maaş" ödemek için bir servet harcıyorlardı. Gizli servis fonları ya bilgi toplamak (Aleksandra

İskoçların Rusya'yla özel bir ilişkisi vardı. İskoçlar çoğunlukla Ruslaşıyordu. İmparatoriçe Yelizaveta'nın Şansölyesi Bestujev, aslında Best adlı bir İskoç'un; Kont Yakov Bruce, İskoç paralı askerlerin, 19. yüzyıl şairi Lermentov da, "Şair Thomas" adlı bir Learmond'un soyundan geliyordu.

Browne kuzenlerinden biri Avusturya ordusunda feldmareşaldi, George Browne ise Rus ordusuna katıldı, Türklerin eline düştü, İstanbul'da üç kere satıldı ve sonra Büyük Katerina'nın saltanatının büyük bölümünde Livonya Valiliği yaptı ve doksanlarında öldü. Feldmareşal Kont Lacey, II. Joseph'in en güvenilir askeri danışmanı ve mektup arkadaşı olurken Kont Francis Antony Lacey, İspanya'nın Petersburg Büyükelçisi ve bütün Katalonya'nın başkomutanıydı.

Britanya Cabinet Noir'ı en çok korkulanıydı çünkü III. George'un Hannover Elektörlüğü'nde idi; burası bütün Avrupa'nın postalarının yakalanmasını sağlayan bir kavşaktı.

Engelhardt'a verilen İngiliz hediyelerinin nedeni buydu) ya da politikaları etkilemek için (bizzat Katerina 1750'lerde İngiltere'den borç almıştı) kullanılıyordu. Bu son ödemelerin genelde politika üzerinde hiçbir etkisi olmamıştı ve çoğu zaman rüşvetin boyutları çok abartılıydı.¹¹ Rusya'nın özellikle yiyici olduğu söyleniyordu ama muhtemelen Fransa ya da İngiltere'den daha fazla değildi. Rusya'da nüfuz sahibi olmak isteyenlerin başında İngiltere, Fransa, Prusya ve Avusturya geliyordu. Hepsi de o günlerde Potemkin'in gözüne girebilmek için cephaneliklerindeki bütün silahları kullanıyordu.

1778'de Avrupa üç çatışma kaynağıyla karşı karşıya kalmıştı. Yedi Yıl Savaşları'nın intikamını almaya hevesli Fransa, Amerikan isyancılarını desteklemek ve İngiltere'yle savaşmak üzereydi. (Savaş, Haziran 1778'de başladı ve ertesi yıl İspanya, Fransa'nın yanında yer aldı.) Ancak Rusya diğer iki sıcak noktadan daha fazla endişe duyuyordu. Osmanlı sultanı Küçük Kaynarca Anlaşması'na hiçbir zaman uymamıştı; özellikle de Kırım'ın bağımsızlığı ve Karadeniz ve Akdeniz'in Rus ticaret gemilerine açılması maddelerine. Katerina ve Potemkin, Kasım 1776'da Konstantinopolis'in kışkırttığı çalkantılar karşısında kendi seçtikleri bir hanı, Şahin Giray'ı kabul ettirmek için Kırım'a ordu göndermek zorunda kaldı. O günlerde Kırım Rusya korumasına karşı ayaklanmıştı ve Osmanlı ve Rusya imparatorlukları savaşa doğru ilerliyordu.

Üçüncü çatışma eksenini, Prusya'yla Avusturya arasındaki Almanya'ya egemen olma rekabetiydi. Rusya her zaman Avusturya ya da Prusya'yla ittifakı seçebiliyordu: Her ikisinin de kendi üstünlükleri vardı. Rusya 1726'dan beri Avusturya'yla müttefikti ve sadece III. Petro sayesinde 1762'de Prusya seçeneğine geçmişti. Avusturya, Rusya'yı bu ihaneti yüzünden bağışlamamıştı; bu nedenle Katerina'yla Friedrich birlikteliklerini sürdürdü. Dışişleri Bakanı Nikita Panin, kariyerini bu ittifakın devamına bağlamıştı ama Kuzey Sistemi –Panin'in Britanya dâhil kuzeyli güçlerden oluşan ağı– Prusya desteği dışında hiçbir zaman gerçeğe dönüşmemişti. Dahası, Friedrich'e Polonya'daki ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rus politikası üzerinde neredeyse veto anlamına gelen bir nüfuz sağladı.

Ne var ki Potemkin, Rusya'nın –ve kendi çıkarlarının– daima kuzeyde değil güneyde yattığına inanıyordu. Avusturya-Prusya ve İngiliz-Fransız çatışmalarını ancak Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'yla Karadeniz çevresindeki ilişkilerini etkilemesi durumunda önemsiyordu. Rus-Türk Savaşı'nda kazanılan zaferler, Friedrich'in ikiyüzlülüğüyle birlikte Prusya ittifakının da önemsizliğini göstermişti.

Serenissimus diplomasi çalışmaya başladı. “Herkes karşı ne kadar da kibar. Neşeli ve konuşkanmış gibi davranıyor ama sadece rol yaptığı belli. İsteddiği ya da rica ettiği hiçbir şey reddedilmiyor.” Potemkin, 1773-1774'te “en ısrarlı şekilde” Nikita Panin'e yakınlık göstermişti.¹² Bakan, Rus bürokrasisinin yavaşlığının ve inatçılığının öfkeli bir eseri; küçük gözlü, neşeli ve kurnaz, Rus dış politikasının üzerinde şişmiş, uyuşuk bir kurbağa gibi çöreklenmişti. Diplomatlar Panin'i, “büyük bir obur, büyük bir oyuncu ve büyük bir uykucu” olarak görüyordu; bir keresinde bir gönderiyi dört ay boyunca *robe de chambre*'inin cebinde açılmadan bırakmıştı. “Hayatını kadınlarla ve ikinci dereceden sosyete orospularıyla”, “kadınsı bir genç erkeğin bütün zevkleri ve meraklarıyla geçiriyor.” İsveç Büyükelçisi'nin bir yemek sırasında devlet işlerini tartışmaya yönelik cesur girişimine karşılık olarak *bon mot*'u patlatmıştı: “Sevgili Baron'um, yemekle karıştırmanızdan devlet işlerine alışık olmadığınız çok belli.” Harris, sarayına, “Kont Panin'in yirmi dört saatin sadece yarım saatini görevlerini yerine getirmeye ayırdığını söylersem bana inanmazsınız.” derken üslubunda en ufak bir hayranlık yoktu.¹³

Polonya Kralı Stanisław August, Potemkin'in ilk başta “sadece gözdeliğini sağlamlaştırmayı düşündüğünü ve dış ilişkilerle Panin'in Prusya Kralı'nın tarafını tuttuğu yönde meşgul olmadığını” fark etmişti. Şimdi güç gösterisinde bulunmaya başlamıştı. Katerina'yla dostluğunun başlarında, Potemkin'in onu Rusya'nın çıkarlarının Büyük Petro'nun Baltık'taki fetihlerini korumakta ve Polonya'yı kontrol etmekte ama sonra Karadeniz'i bir Rus gölüne dönüştürmek için Avusturya'yla ittifakı kullanmakta olduğuna ikna etmiş olması mümkün. Katerina, Büyük Friedrich'ten hiçbir zaman hoşlanmamıştı ve Panin'e de güvenmiyordu ama Potemkin, Avusturya'ya dönerek Rus politikasında bir ters dönüşü öneriyordu. Bunun yavaş yapılması gerekiyordu ama Panin'le gerilim yükselmeye başlamıştı. Bir konsey toplantısında, Po-

temkin, İran'da karışıklıklar yaşandığı yönünde haberler geldiğini ve Rusya'nın bundan kazanç sağlayabileceğini söyledi. Rusya'nın kuzey çıkarlarına odaklanan Panin ona şiddetle saldırdı ve öfkeli bir Potemkin toplantıyı bitirdi.¹⁴ İki devlet adamı ve politikaları arasındaki rekabet daha açık hale gelmişti.

Panin pes etmiyordu, Katerina'nın da ihtiyatla ilerlemesi gerekiyordu çünkü Potemkin uluslararası sahnede henüz kendini kanıtlamamıştı. Potemkin'in kalıcı olduğu netleştikçe Panin'in de gerginliği artıyordu. Haziran 1777'de Corberon, Panin'in bir dostuna şöyle söylediğini yazdı: "Bekle. İşler sonsuza kadar böyle devam edemez." Ama Potemkin gücünü sağlamlaştırırken bundan bir şey çıkmadı. Katerina dış politikada Potemkin'i kasıtlı olarak öne çıkarıyordu: Olayları ziyarete gelen Prusya Prensi Henry'le tartışmasını istemişti. Geçenlerde bir darbeye mutlak iktidarı yeniden ele geçiren İsveç Kralı III. Gustaf, kimliğini gizleyerek Gothland Kontu adıyla ziyarete geldiğinde, onu Potemkin karşıladı ve kaldığı sürece ona eşlik etti. Potemkin'in zorlu hedefi Panin'in gücünü yok etmek, Kuzey Sistemi'ni bozmak ve güneydeki hayallerini gerçekleştirmesini sağlayacak bir ittifak ayarlamaktı.

Avrupa'nın doğusundaki iki anlaşmazlık 1778 başında aynı anda alevlenmişti: Prusya ittifakını daha da geçersizleştirecek ve Potemkin'e güneyde inşaata başlamak için hareket özgürlüğü sağlayacak. Her iki durumda da, Katerina'yla Potemkin diplomatik ve askerî eylemi eş güdümlüyordu.

Birincisi sözde "Patates Savaşı"ydı. Bavyera Elektörü, Aralık 1777'de ölmüştü. Annesi Maria Theresia yaşlandıkça nüfuzu büyüyen İmparator II. Joseph, uzun zamandır Avusturya Hollandası'nı Bavyera'yla değiş tokuş etmeyi planlıyordu; bu onun Almanya'daki gücünü arttıracak ve Avusturya'nın Silezya'yı Prusya'ya kaptırmasını telafi edecekti. Ocak 1778'de Avusturya, Bavyera'nın büyük bölümünü işgal etti. Bu, Prusya'nın Kutsal Roma İmparatorluğu'ndaki yeni Büyük Güç konumunu tehdit edince Büyük Friedrich Avusturya'nın büyümesinin tehlikeye soktuğu Alman prenslerini bir araya getirdi ve hazıranda Habsburg Bohemyası'nı işgal etti. Avusturya'nın müttefiki Fransa, Britanya'yla savaşmakla meşgul olduğundan Joseph'e destek veremezdi. Katerina da Prusyalı müttefikine yardım etmeye soğuk bakıyordu. Joseph, Fried-

rich'in üzerine yürüdü. Orta Avrupa yine savaştaydı. Bununla birlikte her iki taraf da bir meydan savaşını göze alamıyordu. Çarpışmalar yaşanıyordu. Adamlar soğuk bir kışı değersiz Bohemya patateslerini, yiyecek tek şeyi toprak altından çıkarmakla geçirdi: "Patates Savaşı" adı buradan geliyordu.

O arada, artık Küçük Kaynarca'yla İstanbul'dan bağımsızlığını kazanan Kırım'da, Rus yanlısı Şahin Giray Han kendi halkı tarafından devrilmmişti. Potemkin, Kırım'daki birliklerine Şahin Giray'ı tekrar iktidara getirmelerini emretti. Ağustos 1777'de hanı devirmek için başarısızlıkla sonuçlanan bir sefer bile düzenlemiş olan Türklerin onları Rusya'ya karşı destekleyecek bir Batılı müttefike ihtiyacı vardı ama Avusturya ve Prusya Bohemya patateslerini toplamakla meşguldü ve Fransa Amerikalıların Bağımsızlık Savaşı'na katılmak üzereydi.

Gizlice Avusturya ve Prusya yanlısı grupların liderleri olarak ortaya çıkan Potemkin'le Panin, Rusya'nın anlaşma gereği müttefiki Prusya'ya yardım etmekle yükümlü olsa da Kırım'daki konumunu zayıflatacak bir Alman savaşı istemeyen Katerina'yla aynı görüşteydi. Fransa da bu sıcak noktaların bir savaşa yol açmasını istemiyordu. Fransa'nın tek hedefi, Britanya'nın Avrupalı bir müttefik bulmasını önlemektir. Bu nedenle savaşı körüklemek yerine, her iki anlaşmazlıktaki farklılıkları gidermek için çalıştı. Rusya, Fransa'yla birlikte Prusya ve Avusturya arasında ara buluculuk yapmayı önerdi. Fransa, Katerina'nın Prusya'ya yardım etmemesi karşılığında Rusya ve Türkler arasında ara buluculuk yapmayı kabul etti.

Ara bulucular Avusturya'yı geri adım atmaya zorladı. Katerina ve Potemkin kendi ilişkileri, birinin gözdeleleri, diğerinin yeğenleri yüzünden didişirken diğer yandan birlikte çalışıyordu. "Batinka," diye yazmıştı prence, "operasyonların planını senin ellerinden almaktan memnun olurum... Sana kızgınlım, efendim, benimle neden kıssalarla konuşuyorsun?"¹⁵ Potemkin, Prens Repnin komutasındaki bir birliğin Prusya'ya yardım etmek üzere batıya yürümesini emretmişti. Her iki tarafın da Potemkin'e çok büyük rüşvetler önermiş olması gerekiyordu. Avusturya Şansölyesi Kaunitz "kayda değer bir miktar" olarak Friedrich'in Kurlandiya Dükalığı'nı önermişti. Potemkin'in daha sonra, "Kurlandiya Dükalığı'nı kabul etmiş olsaydım Polonya tahtını ele geçirmem zor olmazdı çünkü imparatoriçe, kralı benim

lehime tahttan çekilmeye ikna edebilirdi.” dediği iddia edildi.¹⁶ Aslında, özellikle Friederich’in pıntılığı dillere destan olduğundan önerilen ya da alınan paralara dair hiçbir kanıt yoktur.’

Teschen’de 2/13 Mayıs 1779’da barış yapıldı. Rusya, Kutsal Roma İmparatorluğu’ndaki statükonun garantörüydü. Rusya’yla Türkiye martta, Şahin Giray’ın hanlığında Kırım’ın bağımsızlığını tanıyan Aynalıkavak Anlaşması’yla bir uzlaşmaya vardı. Bu iki başarı da Avrupa’nın Katerina’ya karşı duyduğu güveni ve saygıyı arttırdı.

Serenissimus, sallanan Prusya ittifakını desteklemek için Prusya Prensi Henry’yi bir kez daha Petersburg’da ağırladı. Hohenzollern, Potemkin’in dostuğunu kazanmak için elinden geleni yaptı; iki üst düzey emperyal kişilikle bir üçlü oluşturduğu için övgüler yağdırdı. Henry “İmparatoriçenin iyi niyetinin göstergelerinden, grandükün dostluğundan ve prensin ilgisinden” etkilenmişti.¹⁷ Henry artık Potemkin’i iyi tanıyordu. Öte yandan Potemkin görüşmeler sırasında evcil maymununu salıverdiğinde ve imparatoriçe onunla oynamaya başladığında insan bunun Henry’nin hoşuna gidip gitmediğini merak etmekten kendini alamıyor. Hohenzollern’in şaşkınlığı Katerina’yı eğlendirmişti. Gelgelelim Prens Henry farkında olsa da olmasa da, bu maymun numaraları Potemkin’in artık Prusya ittifakıyla ilgilenmediğinin işaretiydi. Serenissimus, Panin’in altını oymanın ve yeni stratejisini ilerletmenin yollarını arıyordu.

Potemkin, 15 Aralık 1777’de bu mücaledede durumdan habersiz bir silah buldu. Sir James Harris orta elçi ve olağanüstü temsilci olarak Petersburg’a gelmişti. Harris, Potemkin’in arkadaşları Semple ve Kingston’dan farklı bir Anglosakson türüydü. Güler yüzlü ve kültürlü İngiliz beyefendisinin iyi bir reklamıydı. Bugün otuz üç yaşında olan Harris, Madrid’deki ilk görevinde fazlasıyla 18. yüzyıla özgü bir davranışla ünlenmişti. İspanya ve Britanya, Falklands ad verilen kuytu adalar yüzünden neredeyse savaşmak üzereyken ülkesine dönmesi gerekiyordu ama o Madrid’in otuz iki kilometre dışında bir yerde aşk yaşamaktan vazgeçmedi. Bu yüzden savaş çıkmayınca olağanüstü bir

Gerçekten de “travailler pour le roi de Prusse” (“Prusya Kralı için çalışmak”), “parasız çalışma”nın yaygın bir örtmecesi idi.

şekilde uygun yerde olduğundan hızlı ve ustalıkla bir tepki verebildi. Kariyeri sağlama alınmıştı.¹⁸

Britanya, Fransa'nın desteğiyle Bağımsızlık Savaşı veren Amerikalılarla savaşıyordu ve bu yüzden Harris'in Kuzeyden Sorumlu Devlet Bakanı Suffolk Kontu'ndan aldığı talimatlar Rusya'yla deniz gücü takviyesi sağlayacak bir "Saldırı ve Savunma İttifakı" müzakere etme yönündeydi. Harris önce Panin'e başvurdu ama o yardım etme eğiliminde değildi. Potemkin'in "Mösyö de Panin'e karşı kökleşmiş nefretini"¹⁹ öğrenince Serenissimus'la yakınlık kurmaya çalıştı.

28 Haziran 1779'da Sir James cesaretini topladı ve imparatoriçenin bekleme salonunda büyük olasılıkla dikkatini çekmek için cüretkârca ve övgüler düzerek prense yanaştı. "Ona Rusya'nın Avrupa'nın büyük bölümünde eyleme geçme zamanının geldiğini –ve bunu tek başına yürütebilecek yeterlilikte olduğunu– söyledim." Harris Potemkin'in uluslararası ilişkilere karşı giderek artan ilgisini fark etmişti ve onun "çok keskin kavrayışına ve sınırsız hırsı"na hayran kalmıştı. Bu, Potemkin'in İngiliz sevgisini²⁰ –ama bir İngiliz ittifakına yönelik gerçek bir taahhüdü asla değil– doğrulayan yakın bir dostluğun başlangıcıydı.

Sir James Harris, (Fransız mevkidaşları gibi) Rusya misyonu boyunca Potemkin'le Katerina'nın asıl ilgi odağının Rusya'nın Türkiye'yle çatışması değil, İngiliz-Fransız mücadelesi olduğunu düşünmüştü. Potemkin, Britanya'nın ilk dünya imparatorluğunun son günlerinde bir Whig beyefendisinin yanılğı içindeki İngiliz merkezçiliğinden yararlanmıştı. Bu yüzden bu iki sahne –Batılı diplomatların rekabeti ve Potemkin'le Katerina'nın gizli hayalleri– aynı anda, yan yana oynanıyordu. Potemkin'in Harris'le gerçekten paylaştığı iki şey İngiltere sevgisi ve Panin düşmanlığıydı.

Serenissimus, Harris'in nabız yoklamalarından hoşlandığı ve bu İngiliz'i sevdiği için onu hiç düşünmeden yeğenlerinin birinin kır evindeki aile yemeğine davet etti. İlk başta İngiliz, Katerina'nın fesatlığını ve Potemkin'in "sefahat"ini kınıyordu ama şimdi gururla "dostum" dediği adamın taşkınlığına neredeyse âşık olmuştu.²¹ Harris, Britanya'nın güç dengesini yeniden kurmasına yardım etmek ve Rusya'nın etkisini arttırmak üzere, henüz belirlenmemiş bir kazanım karşılığında Potemkin'den Britanya'ya bir deniz gücü göndermesini

rica etti. Prens bu fikirden etkilenmişti ve “Bu bildiriği yazmak ve cephanenin hazırlanması için kime güveneceğiz? Kont Panin’in ne iradesi var ne de kapasitesi... o bir Prusyalıdan başka bir şey değil; [Donanma Bakanı] Kont Çernişev, kötü bir adam ve verilecek her emre iharet eder...”²² dedi.

Potemkin’in aşırılıklarını eğlence ve kapris olarak niteleyen Corberon ve yeni Prusya Elçisi Goertz de Potemkin’e kur yapıyordu. Ama Prusyalı özellikle etkilenmişti, adamın “dehası o kadar üstündü ki... herkes önünde eğiliyordu.” demişti. Bu yarışmayı kazandı: Serenissimus, imparatoriçeyle özel bir görüşme ayarlamayı kabul etti; böylece talebini doğrudan gündeme getirebilecekti.²³

22 Temmuz 1779’da günün gözdesi Korsakov, Katerina bir mas-keli baloda kâğıt oyununu bitirdikten sonra Harris’in yanına geldi ve onu arka taraftan imparatoriçenin özel giyinme odasına götürdü. Harris, cana yakın ama kararsız bir imparatoriçeye ittifak önerdi. Katerina, Harris’in “askeri gücünün” Rusya’yı İngiliz-Fransız savaşına sokacağını seziyordu. Harris Katerina’ya Amerika’ya bağımsızlığını verip vermeyeceğini sordu. Katerina, “Kellemi kaybederim daha iyi.” diye yanıtladı hiddetle. Ertesi gün Harris, Potemkin’e bir duyuruyla talebini dile getirdi.²⁴

Potemkin’in Panin’le rekabeti Harris’in yararınaymış gibi görünüyordu; yine de bu onu ihtiyatlı hale getirmiş olmalıydı. Konsey, Britanya’nın önerilerini ele almak üzere toplandığında, Katerina prens aracılığıyla Harris’ten bir başka duyuru hazırlamasını istedi. Panin’in davranışlarını konuşurlarken Potemkin, “dış ilişkilerde o kadar az bilgiliydi ki söylediklerimin büyük bölümü onun için tamamen yeniydi.” iddiasında bulunarak İngiliz’i şaşırttı. Ama Potemkin’den daha hızlı bir öğrenci yoktu.

Prens ve Sir James gündüzlerini ve gecelerini sohbet ederek, içerek, plan yaparak ve kumar oynayarak geçiriyordu. Potemkin, Harris’le poker oynar gibi oynuyor olabilirdi ama aynı zamanda ondan gerçekten hoşlanıyordu. İnsan, Harris iş konuşurken Potemkin’in İngiliz uygarlığı dersi aldığına dair kesin bir hisse kapılıyor. Ulaklar ikisinin arasında koşturuyordu. Harris’in yayımlanmış mektupları dostluğun resmî hikâyesini veriyor ama Potemkin’e yazdığı ve Rus arşivlerinde bulunan yayımlanmamış mektupları yakınlıklarının boyutlarını gös-

teriyor: Mektuplardan biri, Harris'in alacaklılarından birinin borçlu olduğu bin beş yüz gine karşılığı ona verdiği bir gardıropla ilgili: "İmparatoriçenin onu satın almasını sağlarsanız," diye yazmıştı orta elçi, "bana dostluğunuzun tartışılmaz bir kanıtını sunmuş olursunuz... Bu kadar açık konuştuğum için beni bağışlayın..." Potemkin'in bunu ayarlayıp ayarlamadığı kaydedilmemiş ama o cömert bir arkadaşı. Mayıs 1780'de Harris, saygın bir Yunan ve Latin edebiyatı âlimi olan babasına, "Prens Potemkin'in kendisine onun için verdiği bir Yunan ürünleri paketi." gönderdi. Harris'in babası öldüğünde Potemkin onun acısını paylaşmakta özenliydi. Tarihsiz bir notta, elçi ona teşekkür ediyor: "Henüz yanınıza gelebilecek durumda değilim prensim ama benim için nezaket göstererek yaptıklarınız üzüntümü son derece hafifletti."²⁵

Potemkin, Kışlık Saray'da buluştuklarında Harris'i sanki kendisinin gibi imparatoriçenin özel dairelerinden birine götürdü ve orada ikisi sabaha kadar sohbet etti.²⁶ Belli ki birlikte kafa çekmişlerdi. "Üç hafta önce Potemkin ve takımına *soupe dansant* verdim." dedi Harris kız kardeşi Gertrude'a 1780'de, orada "Polonya Kralı'nın tokaylarından üç şişe ve bir düzine kırmızı şarap ve şampanya" içmişlerdi. Harris sudan başka bir şey içmediğini iddia etti.

Bu İngiliz-Rus arkadaşlığı, diğer diplomatlar çılgın gibi seyreder, kulak kabartır ve neler konuştuklarını öğrenmek için rüşvet dağıtırken Petersburg'daki diplomatik entrikaları yoğunlaştırdı. Gözetleme ve casusluk o kadar açıktı ki komik olmalıydı ve neredeyse perdelerin hıştırtısını duyup anahtar deliklerindeki gözlerin ısıltısını görebiliyoruz. En fazla telaşlananlar Fransızlardı. Corberon, Potemkin'in çok sayıdaki evini sürekli gözetlemek zorundaydı: Harris'in bahçesinde, Potemkin'in hediyesi olduğunu öne sürdüğü "on kişilik" bir çadır olduğunu yazmıştı. Katerina'nın doktoru Rogerson, kesinlikle "Harris'in casusuydu." hatta Corberon Potemkin'i ziyaret edip onu Fransa'ya karşı düşmanlık beslemekle suçlamıştı. Sonra "cebinden bir kâğıt çıkardı" ve Harris'in Potemkin'le buluşmalarının "sayısını veren listeyi okudu." Prens kabaca meşgul olduğunu söyleyerek bu gereksiz konuşmayı yarıda kesti. Harris muhtemelen bu konuşmayı casusundan, prensin her yerde hazır ve nazır yeğen-metresi Aleksandra'dan duymuştu. İngiliz

kızla o kadar yakınlaştı ki Corberon onu kur yapmakla suçladı. Prusyalılar da seyrediyordu. “Bir ay boyunca, Britanya Büyükelçisi’nin evi ve masası gözdenin akrabaları ve köleleriyle doldu.” dedi Goertz, Friedrich’e 21 Eylül 1779’da.²⁷

Bu mükemmel dalavereler Harris, Potemkin’e ikinci duyurusunu teslim ettiğinde daha da kötüleşti, Potemkin’in bunu isteksizce sabahlığının cebine ya da “yastığının altına” koyduğu söyleniyordu. Bir şekilde, oradan çıktı ve Fransız diplomat Corberon’a ve ondan da Panin’e gitti. *Basse-cour* beleşçilerinden Chevalier de la Teyssonière bir rol oynamıştı ama aslında belgeyi çalan bir başka Fransız kadın, prensin metreslerinden biri ve yeğenlerinin öğretmeni Matmazel Guibald’dı. Daha sonra, Panin’in İngiliz tezleriyle çelişen notlar eklediği ve bunların Potemkin’in tavsiyeleri olduğuna inanması için Katerina’nın masasına bıraktığı iddia edildi. Bu besbelli Potemkin’in evine karma-karışık bir hava vermek için planlanmış ve bu yüzden de çoğu tarihçi ve Guibald söylenti diyerek reddetmişti. Katerina şüphesiz Potemkin’in el yazısını ve görüşlerini bilirdi ve bu notları olasılık dışı bir ayrıntı yapıyor. Öte yandan Teyssonière kesinlikle Potemkin’in Sarayı’nın çevresinde sinsice dolaşıyordu ve Tatyana Engelhardt’ın amcasına yazdığı mektuplar Bayan Guibald’in var olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca, Potemkin’in konutunun hemen hemen her üyesi birisinden rüşvet alıyordu ve Guibald muhtemelen bu yüzden kovulmamıştı. Potemkin’in evinde yıllarca kalmıştı. Bu hikâyede bir miktar gerçek payı olabilirdi.²⁸

Serenissimus bütün zamanını Harris’le geçirmiyordu. Bu entrikaların ortasında, Avrupalı bir fenomen Petersburg’a geldi. *Soi-disant* Kont Alessandro di Cagliostro güzel karısıyla beraber ve kendisine İspanyol bir albay süsü vererek şifacı, Mısır Mason ayinlerinin düzenleyicisi, simyacı, büyücü ve ölü çağırıcı olarak işe başladı. Ünlü şarlatanın asıl adı muhtemelen Sicilyalı Giuseppe Balsamo’ydu ama bu bodur, esmer ve kel Sicilyalı kara gözleri ve titreşen alnıyla belli ki *chutzpah* (küstah) idi ve karizması vardı.

Akıl Çağı dinin altını oymuştu ama boşluğu doldurmak için doğal bir maneviyat özlemi vardı. Hem akılcı hem de gizemli türleriyle görülen masonluğun moda olmasının bir nedeni de buydu. İkincisi

bütün içrek çeşitliliğiyle hızla yayıldı: hipnotizma, nekromansi, simya, Martinizm, İlüminizm, Gül-Haçlılar ve Swedenborgculuk gibi tarikatlarda vazedilen Kabalacılık. Bu fikirler Özgür Mason locaları ve kayda değer sayıda şifacı ve şarlatan tarafından yayılıyordu. Swedenborg, Mesmer ve Lavater büyücüydü, iyileştirici güçleri değilse bile insan doğası üzerine bilgileri doktorların ve bilim insanlarının çok az şeyi açıklayabildiği bir çağda insanlara yardım etmişti.²⁹ Çoğu çapkın Casanova ve dillere düşmüş George Psalmanazar gibi Avrupa'yı dolaşıp Felsefe Taşı ve Gençlik Çeşmesi hikâyeleriyle masum soyluları kandıran şarlatanlandı. Kendilerini her zaman ilginç unvanları olan zengin, beğeni sahibi ve gizemli adamlar olarak tanıtıyorlardı. Hepsi de sağduyu, yararlı tıbbi tavsiyeler, ebedî gençlik vaatleri, öbür dünyada rehberliğin cazip bir karışımını –ve madenleri hatta idrarı altına çevirme yeteneği– sunuyordu.

Hemen hemen iki bin yaşında olduğunu ve İsa'nın çarmıha gerilmesine tanık olduğunu (uşağı da hatırlıyordu) iddia eden duayenleri Comte de Saint-Germain denilen adam, eterden on bin livre değerinde bir elmas yaratarak XV. Louis'yi etkilemişti. O dönemde Avrupa aristokrasisinin azımsanmayacak bir bölümü bir şekilde bu Özgür Masonluk tarikatlarından birine bulaşmıştı.

Cagliostro, Kurlandiya'nın başkenti Jelgava'yı büyülemişti ama sonra hızla oradan ayrıldı. Şimdi başarısını Petersburg'da tekrarlamayı umuyordu. Katerina'nın Grimm'e dediği gibi, tefsirci rahip “tam da Mason locaları ruhları görmek isterken, kendisi için çok uygun bir zamanda gelmişti...” “Usta büyücü” ruh ihtiyacını karşılayanın yanında para kaybetme dâhil her türlü numara, gizemli iksirler satışı ve “işe yaramayan kimyasal işlemler”le de uğraşıyordu. Katerina en çok onun idrardan altın yaratma ve sonsuz yaşam sunma iddialarına gülüyordu.

Yine de Cagliostro şifa dağıtıyordu ve Mısır Masonluğu ayinleri için tanınmış bir taraftar topluluğu kazanmıştı. Corberon ve İvan Yelagin ve Kont Aleksandr Stroganov gibi saray mensupları ölü çağırıcının güçlerine şevkle bağlandı. Pek çok Rus soylusu Mason localarına katıldı. Bazıları yavaş yavaş Katerina karşıtı muhalefet gibi bir şeye dönüştü ki bu da onun Özgür Masonluğa karşı derin kuşkusunu açıklıyordu.

Potemkin, Cagliostro'nun seanslarının bazılarına katıldı ama ona hiçbir zaman inanmayarak Mason olmayan birkaç üst düzey saray mensubundan biri olarak kaldı. O ve Katerina, Cagliostro'nun numaralarıyla dalga geçerek çok eğleniyordu.³⁰ Potemkin'in asıl ilgi alanı Kontes Cagliostro'ydu. Serenissimus'un tefsircinin karısıyla bir ilişki yaşadığı söyleniyor; kadın Lorenza olan adını Serafina olarak değiştirmişti ve bazen Princess di Santa Croce adını kullanıyordu. Bu Cagliostro'ya fark ettiğinden daha fazla zarar verebilirdi. Katerina Potemkin'i onların evinde zaman geçirmesinden dolayı kızdırdı: Belki de Cagliostro'nun ruhlarını denetim altında tutmayı öğrenmeliydi. Sahte Prenses-Kontes'i mi kastetmişti?³¹

Cagliostro'nun şatafatlı, borç içindeki mekânını o kadar fazla ziyaret ediyordu ki, söylentiye göre Potemkin'in soylu metreslerinden biri maceracı kadına Potemkin'i bırakması için rüşvet verme kararı almıştı. Soylu kadınla fahişe arasındaki bu dokunaklı, neredeyse saygılı görüşmelerden birinde, kadın Serafina'ya gitmesi için otuz bin ruble gibi büyük bir miktar teklif etti. Potemkin'in gururu okşanmıştı. Cagliostro'nun kadınına kalmasını söyledi, parayı almasına izin verdi; tamamını soylu kadına geri ödedi. Bazı komik söylentiler³² "soylu kadın"ın imparatoriçe olduğunu iddia ediyor.

Borçların ve gerçeğin böyle kişilikleri yakalamak gibi bir huyu vardı, bu şüpheli çağda bile. Çok geçmeden, İspanya Büyükelçisi Cagliostro'nun ne bir İsyanyol asilzadesi ne de bir albay olduğu şikâyetinde bulundu. Katerina neşeyle Grimm'e büyücüyle "Kontes"inin Rusya'dan kovulduğunu söyledi.

Panin, Şubat 1780'de Harris'i çağırıp Britanyalıların ittifak önerilerinin reddedildiğini bildirince Sir James nedenini öğrenmek için Potemkin'e koştu. Potemkin açıkça (bir kereliğine), Katerina'nın "yeni bir savaş

Cagliostro, Petersburg'dan sonra Avrupa'yı dolaştı ve her yerde heyecan yarattı. Bir büyücüden çok pop yıldızı gibiydi ama Paris'te koruyucusu Kardinal de Rohan aracılığıyla Elmas Gerdanlık Olayı'na, Marie Antoinette'e büyük zarar veren üçkâğıtçılığa karıştı. Napolyon bunu Fransız Devrimi'nin nedenlerinden biri olarak niteledi. Cagliostro, Marie Antoinette'in aptalcasına talep ettiği ve XV. Louis'nin düşüncesizce izin verdiği mahkemede masum bulundu ama sonu gelmişti. 1795'te Katolik Kilisesi'ne ait San Leone Kalesi'nde bir mahkûm olarak öldü.

başlatma korkusunun şan şöhet açlığından daha güçlü olduğunu” ifade etti. Harris bunu duymamış gibiydi. Potemkin yeni gözde Lanskoj’un çok ağır hasta olduğunu, bunun da imparatoriçenin “sinirlerini bozduğunu” söyledi. Sir James onun şu iddiasına inandı: “Benim nüfuzum geçici olarak askıya alındı.” Harris “prensi çok kızdıran” bu “korkak kararları” eleştirdi ve uyumadan önce “imparatorlukta onunkinden daha güçlü bir nüfuz olup olmadığına dair bir beceri denemesinden geçeceğini” söyleyerek böbürlendi. Harris çok cesaretlenmişti ama her zamanki gibi Potemkin hastalandı ve onunla haftalarca görüşemedi.

Serenissimus sonra saf İngiliz’e imparatoriçenin *mignon*’ları yüzünden kadın histerisine kapılabilen aşırı ihtiyatlı bir kadın olduğu sırrını verdi. Potemkin’in kendisi siyasi güçsüzlük ve abartılı konuşmalar patlaması ifadeleri arasında gidip geliyordu. Panin’e, şu “tembel ve uyuşuk bakana” saldırıyordu; kendisiyse günün ortasında yatağında uzanıyordu. Harris Potemkin’in dostluğundan, tantanasından ve göze çarpan dürüstlüğünden büyülenmişti.³³

Serenissimus, Şubat 1780’de Harris’i çağırıp “kişiliğine uygun coşkulu bir sevinçle”, “Rus ticaretinin korunması için” on beş kalyondan oluşan bir askerî güç gönderileceğini açıkladı. Ancak Potemkin bunun Harris’in bütün görevine yönelik öldürücü bir darbe olduğunu biliyor olmalıydı.³⁴ Bu, Katerina’nın Bavyera Veraset Savaşı’ndaki başarılı arabuluculuğunun sonucuydu. Britanya tarafsız gemileri durdurma ve yüklerine el koyma hakkı bulunduğu ilan etti ama Rus gemilerini durdurma hatasını yaptı. Bu deniz saldırganlığı Rusya dâhil tarafsızları kızdırdı. Mart 1780’de Katerina bu nedenle, İngiliz kibrini söndürmeyi, Rus ticaret filosunu güçlendirmeyi ve saygınlığını arttırmayı hedefleyen “Silahlı Tarafsızlık” bildirisinde denizde tarafsızlık hakları ilkelerini ilan etti. Harris’in Rusların ilgisini çekmek için daha fazlasını önermesi gerekirdi.

Sir James, Fransa ya da Rusya’nın Potemkin’e rüşvet verip vermediğini merak ediyordu. Bu sırada Fransızlar ile Prusyalılar, birden İngilizlerin Potemkin’e rüşvet verdiğini düşündü. Bu yiyicilik paranoyası bir rüşvet çılgınlığının önünü açtı. Bu asıl kullanıcıları olan Petersburg’un hırslı memurları için devlet kuşu gibi görülmüş olmalıydı.

Harris Corberon'un bütün "*valets de chambre*"ları ve Rus evlerindeki... genelde Fransız olan ikinci dereceden ajanları" yemlediğine emindi. Versay gerçekten de Rusya'yı savaşın dışında tutmaya kararlıydı ve bunu başarmak için St. Petersburg'a para yağdırmaya istekliydı: Fransızlar Potemkin'i satın alacak kadar paraları olmakla bile böbürleniyordu.³⁵ "Arkadaşımın sadakatinin sarsıldığından neredeyse şüphelendim." dedi Harris, Kuzeyden Sorumlu Devlet Bakanı Viscount Stormont'a. Corberon daha önceden Versay'a Harris'in otuz altı bin sterlin kredi kullandığını ve Potemkin'e yüz bin ruble verdiğini söylemişti. Orlov-Çeşmenski, prensi yüz elli bin İngiliz ginesi almakla suçluyordu. Harris, Fransa'nın Panin'in ailesine dört bin ila beş bin sterlin ödediğini düşünüyordu.

Mart 1780'de, Harris kendini daha fazla tutamadı. Fransızlar "arkadaşı"na para yediriyorsa, o zaman Britanya da "aynı yem" ile onları geçmeliydi. St. Petersburg'daki rüşvet piyasası artık bir borsa gibi geliyordu. Stormont'a "son derece zengin" bir adamla uğraştığını anımsatan Harris "Torcy'nin en az Marlborough'ya önerdiği ama başarısız olduğu kadarını" önerdi.³⁶ Avrupa'nın veznedarı bile küçük dilini yutmuş olmalıydı. Prusyalılar ve Avusturyalılar da Potemkin'e yakınlaşma çabası içindeydi. Harris, Prusya Elçisi'nin Potemkin'le her gün görüştüğünü fark etti ve ona bir kez daha Kurlandiya'yı ya da "imparatoriçenin ölümü durumunda canını, onur nişanlarını ve mülkünü güvence altına almayı" –yani, Pavel'in tahta çıkması durumunda– önerdiğini duydu. Diğer yandan Avusturyalıların ona bir başka prensliği önerdiği söyleniyordu.³⁷

Potemkin rüşvet aldı mı almadı mı? 1779 sonunda yüz bin ruble ya da yüz elli bin gine gibi çok büyük miktarlar konuşuluyordu ama "Gizli Servis Fonları"na yönelik araştırma, kasımda Harris'in sadece bin dört yüz elli sterlin çektiğini ve daha sonra üç bin sterlin harcadığı için azarlandığını gösteriyor. Bir araya getirildiklerinde bu Saşenka Engelhardt'ı memnun edebilirdi ama prens için cep harçlığı bile olamazdı. Harris'in şüpheleri "dağılmıştı" çünkü Potemkin'in "muazzam

Stormont bunun tam olarak iki milyon franklık müthiş bir tutar olduğunu biliyordu. XIV. Louis'nin Lahey'deki bakanı, Mayıs 1709'da yüzyılın en ünlü rüşvetini Marlborough'ya teklif etmişti.

servetinin onu rüşvetin ulaşamayacağı bir yere yerleştirdiğini” fark etmişti. Zengin adamlar çoğu zaman biraz daha fazlasıyla ayartılabildi ama Harris, Potemkin’e “ancak ruh haline ve kişiliğine titiz bir ilgiyle ulaşılabilceğini” söylerken muhtemelen haklıydı. Katerina’nın, Harris’e göre, Silahlı Tarafsızlık’a katkılarından dolayı arkasına kırk bin sterlin vermesi buna vurgu yapıyordu. Bu büyük bir miktardı ama “bu benzersiz adam o kadar şımarık ki bunu hemen hiç teşekkürle layık bulmaz.” Prusyalı Goertz, Potemkin’e rüşvet verilemeyeceğini kabul ediyordu: “Zenginler hiçbir şey yapamaz; onun zenginliği muazzam.”

Panin, küçümseyerek “Elli bin sterlinin Prens Potemkin’i satın almaya yeterli olduğuna gerçekten de inanıyor musunuz?” diye sorduğunda bütün bu sayıları bir bağlama oturtmuştu. Potemkin, Harris’in kendisine iki milyon ruble verdiği söylentisini duyduğunda bunun düşüncesini bile aşılamıştı. İngiliz, Potemkin’in asaletine ikna olmuştu. Serenissimus rüşvet almayacak kadar gururlu ve zengindi.³⁸

Potemkin’in taktikleri Panin üzerindeki etkisini gösteriyordu. Her ikisi de diğerinin rüşvet aldığına inanıyordu. Potemkin, Panin’i Fransız parası kabul etmekle suçladığında ya da onun deyişiyle “XVI. Louis’nin portrelerinin” “vistte bahse tutuşmak için” mükemmel olduğunu söylediğinde, konseyde fırtınalı bir karşılaşma yaşandı. Panin patladı ve isteseydi gineleri elde etmenin daha kolay olduğunu söyledi. Herhâlde Panin, Potemkin’in elli bin sterlin gibi komik bir miktardan daha fazlasını aldığına inanıyordu. Düzenin sağlanması için Katerina çağrıldı.³⁹

Harris, Serenissimus’un gerçekten bir İngiliz ittifakını destekleyip desteklemediğini öğrenmeye karar verdi ve bunun için “Prens Potemkin’in gözde sekreterine... aynı zamanda imparatoriçenin de sekreterine” rüşvet verdi. Bu muhtemelen Aleksandr Bezborodko’ydu ve Panin önemini yitirirken Katerina’nın dış işlerinde önde gelen memuru olmuştu. Stormont beş yüz sterlinlik bir teklifi kabul etti ama bunun çok fazla olduğunu da ekledi. O gün geldiğinde Harris’in üç bin sterline yakın parası uçtu ama Potemkin’in polititasının gerçekliğine yaklaşmıştı. Bezborodko, Friedrich’ten Joseph’e kadar Avrupa’nın hükümdarlarının, Potemkin’e taht ve para teklifleri yağdırdığını açıkladı. Hiçbir teklif onu etkilemiyordu. Potemkin, İngiliz davasına karşı çok fazla istekli değildi; tabii Panin’le rekabet yüzünden gündeme gelme-

diğı sürece. “Casus” Potemkin’in “anlık güdüler”le yaşadığını ve “her ülkenin siyasi ilkelerini benimseyebileceğini” ekledi ama şu anda en çok Avusturya’yla ilgileniyordu. Sonunda gerçek ortadaydı.⁴⁰

Diplomatlar Potemkin’in güneydeki gerçek planlar üzerinde konuştuğunu duymuştu. İngiliz filolarını tartışırken bile Harris, Potemkin’in “zihninin sürekli Doğu’da bir imparatorluk kurma fikriyle meşgul olduğunu” ve “imparatoriçeyi bu proje için kızıştıran ve hareketlendirenin sadece” o olduğunu gözlemlemişti.⁴¹ Potemkin’in heyecan verici hayalleri Katerina’ya gerçekten de bulaşmıştı. Harris’le konuşurken, “uzun süre... Antik Yunanlarla, onların şevkleriyle ve üstünlükleriyle ilgili... modern insanlarda hâlâ mevcut olan aynı kişilikle ilgili söylev verdi.”⁴² Aynı şeyi duymuş olan Corberon da, “romantik fikirler burada çılgın gibi benimseniyor.” diye yazarken abartmıyordu.⁴³ Bununla birlikte diplomatlar, Potemkin’in “romantik fikirlerinin” –Katerina’yı çok heyecanlandıran “Yunan Projesi”nin– önemini kavrayamıyordu. Serenissimus’un kafası Londra, Paris, Berlin ya da Philadelphia’da değildi. İmparatorlar şehri Çargrad’daydı: Konstantinopolis’te. Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanması, yaşamının geri kalanının ve büyüklüğünün temelini baskın teması olacaktı.

Kısım Beş

DEV

1777 – 1783

BİZANS

Prens Potemkin'in serasında verdiği bir ziyafete davet edildim... Kapının önünde dostluğa adanmış, imparatoriçenin bir büstünü de içeren küçük bir tapınak vardı... İmparatoriçenin yemeğini yediği yer Pekin'den getirilmiş, bir çadıra benzeyecek şekilde güzelce boyanmıştı... ancak beş altı kişilikti... Bir başka küçük odada, imparatoriçenin kendisinin işlediği ve doldurduğu iki kişilik bir kanepe vardı.

Chevalier de Corberon, 20 Mart 1779

Osmanlı Sultanı II. Mehmed 1453'te Konstantinopolis'i fethettiğinde, caddelerde atını koşturarak doğruca İmparator Justinianus'un olağanüstü Ayasofya Kilisesi'ne gitmişti. Hristiyanlığa karşı bu dev övgünün önünde, başına su serperek Tanrı'nın karşısındaki tevazusunu simgelemiş oldu ve sonra içeri girdi. İçeride, keskin gözleri mermer yağmalayan bir Türk askerini seçti. Sultan bir açıklama talep etti: "İnancım adına." diye yanıtladı asker. Mehmed kılıcıyla onu öldürdü: "Sizler için hazineler ve tutsaklar yeterli." diye emretti. "Kentin binaları bana düşer." Osmanlılar Bizans'ı Konstantin'in büyüklüğünü kaybetmek için fethetmemiştir.

Mehmed şimdi Türk Hanı, Arap Sultanı ve Fars Padişahı unvanlarına Kayser-i Rum'u da eklemişti. Batılılar için o sadece Grand Seigneur (Büyük Efendi) ya da Büyük Türk değildi; bundan sonra sıklıkla imparator diye anıldı. Osmanlı sarayı, o günden itibaren Bizans'ın saygınlığını kucakladı. "Kimse şüphe etmez ki sen, Roma imparatorusun." dedi Giritli tarihçi Georgios Trapezuntios, Mehmed'e 1466'da. "İmparatorluk merkezini elinde tutan kimse imparatorudur ve Roma İmparatorluğu'nun merkezi de Konstantinopolis'tir... Ve Roma imparatoru olan kişi, bütün yeryüzünün de imparatorudur."¹ Potemkin'le Katerina'nın dikkatleri şimdi bu ödüle çevrilmişti. Osmanlı

İmparatorluğu Bağdat'tan Belgrad'a, Kırım'dan Kahire'ye uzanıyor ve Güney-Doğu Avrupa'nın büyük bölümünü –Bulgaristan, Romanya, Arnavutluk, Yunanistan, Yugoslavya– kapsıyordu. Şam ve Kudüs'ten Kutsal Yerler'in, Mekke ve Medine'nin kendilerine kadar İslam'ın Kutsal Şehirleri'nin en önemlilerine sahipti. Karadeniz yüzyıllardır “saf ve tertemiz bakire”, sultanın özel gölüyken Akdeniz kıyılarına bile Kıbrıs'tan ta Cezayir ve Fas'a kadar onun limanları egemendi. Gerçekten de uluslararası bir imparatorluktu. Ama hatalı bir şekilde Türk deniyordu. Genelde dikkatle ayarlanmış hiyerarşisinin tek Türk lideri, sultandı. İronik bir şekilde sözde Türk İmparatorluğu saray, bürokrasi ve yeniçerilerin, İstanbul'un Praetorian Muhafızları'nın en üst basamaklarını dolduran Ortodoks Balkan Slavlarının oluşturduğu içine kapanık çokuluslu bir devletti.

Sınıf kavramı çok önemsizdi: Batılı şövalyeler kendilerini asalet soyağacına bağlarken Osmanlı İmparatorluğu sultan adına Arnavut köylülerin oğulları tarafından yönetilen bir meritokrasiydi. Önemli olan, herkesin, sadrazamların bile kendisi *devlet* olan sultanın kul-ları olmasıydı. Sultanlar, 16. yüzyıl ortasına kadar acımasız, enerjik liderlerin yetenekli halefleriydi. Ama kendi Yunan projelerinin kur-banları oldular çünkü aşamalı olarak kirli yönetme işi başbakanları, sadrazamları tarafından yürütülürken onlar Bizans imparatorlarının bunaltıcı karışıklıktaki âdetleriyle kutsallaştırılıyorlardı. Gerçekten de Fransız asker Baron de Tott 1755'te III. Mustafa'nın taç giyme törenine tanıklık ederken, Roma tüyleri ve hatta *fascies* ile kuşatılmış Sultan'ın nasıl kendi öneminin ihtişamının gölgesinde kaldığını hatırlıyordu. Bizanslıların Konstantin Porpfirogenetos tarafından derlenen 10. yüzyıl törenler düzenine dayanan vaftiz ve aforozları, Osmanlı sultanlarını at sırtında ordularının başındaki dinamik fatihlerden cariyeye sırtında harem ağası alaylarının başındaki narin züpperelere dönüştürdü. Bu sadece Yunan geleneğinin suçu değildi.

Öncelikle haleflik yasaı yoktu ve bu da tahta çıkmaların sıklıkla saltanatta katliamlarla kutlandığı anlamına geliyordu. Yeni imparator erkek kardeşlerini –on dokuzu bulduğu bile olmuştu– iple boğdurtuyordu; imparatorluk kanının dökülmediği kibar bir idamdı bu. Nihayet saltanat ekolojisi duygusu bu aptalca israfı durdurdu. Bunun yerine, Osmanlı şehzadeleri, konforlu mahkûmlar gibi zevkten yarı mum-

yalaşmış, ilgisizlik yüzünden yarı eğitilmiş, ip korkusundan yarı ölü halde kafeste tutuluyorlardı. Bu yeni sultanlar, aydınlığa çıktıklarında, mahmur bakışlı ürkmüş hayvanlar gibi seleflerinin cesetlerini görüp rahatlayana kadar korku içinde oluyordu.

Bütün devlet tepede çoğunlukla Slav kökenli sadrazam, iki bin kişilik saray halkı ve beş yüz Arnavut muhafızdan oluşan katı bir şekilde katmanlanmış bir hiyerarşiydi. Her üst düzey yetkili, her paşa rütbesini atkuyruğundan tuğlarla sergiliyordu, Osmanlı hanedanının göçebe kökenlerinin bir hatırasıydı bu. Sadrazamın beş, daha alt düzey paşaların birle üç arasında atkuyruğu vardı. Vezirler yeşil pabuç giyiyor† ve yeşil sarık takıyordu, mabeyincilerinki kızıl, mollalarınkiyse maviydi. Osmanlıların başları ve ayakları bir apoletin yıldızları kadar açık bir şekilde rütbelerini gösteriyordu. İmparatorluğun bütün uyrukları kendilerine uygun pabuç giyiyordu: Yunanlar siyah, Ermeniler eflatun, Yahudiler mavi. Şapkalara gelince, İmparatorluğun yetkileri kürklerle tüylerle süslü bir başlıklar şenliği halinde başlarda taşınıyordu.

Sultan Sarayburnu'nda, uygun bir şekilde Bizans Akropolis'i'ne yapılan bir sarayda oturuyordu. Türk tarzına göre, arka arkaya kapılardan geçilerek gitgide seçkinleşen bahçeler dizisiyle imparatorluk sarayına ulaşıyordu. Geleneksel olarak Türk adaletinin dağıtıldığı bu kapılar bu yüzden Osmanlı devletinin gözle görülür simgeleri oldu. Bu nedenle Batı'da Bâb-ı Âli olarak biliniyor.

İmparatorların cinsel iştahları zengin bir erkek veliaht deposu elde etmek için körükleniyordu. Buna göre sultanlar nitelik arıyorsa, haremın mantığı nicelik gerektiriyordu. Bu arada sarayı yöneten harem ağaları anlaşıldığı kadarıyla cinsel ilişki kurabiliyordu ama üreme araçlarından yoksundular: bu yüzden onlar da hareme girebiliyordu. İmparatorluğu yönetecek iç oğlanlarını yetiştiren Enderun Mektebi gibi, imparatorluğu yönetecek veliahtlar yaratan harem de Kırım'ın köle pazarlarından gelen sarışın, mavi gözlü Slav kızlarıyla doluydu. 17. yüzyılın sonuna kadar sarayın *lingua francası* tuhaf bir şekilde Sırpça-Hırvatçaydı.

† Osmanlı İmparatorluğu'nda ayakkabı renkleriyle ilgili düzenlemeler vardı. Kaynaklar, peygamber rengi olarak kabul edilen yeşil rengin, herhangi bir ayakkabı çeşidinde kullanımının yasaklandığını doğrulamaktadır. (yay. n.)

Osmanlı saltanatı, boğularak öldürölüyordu: iple değıl gelenekle. Potemkin'in çağında, sultanlar sadece Bizansçılığın değıl *uleman*ın dayattığı kökten dinciliğın ve İslam mahkemelerinin ve ordunun çıkarlarının gerektirdiğı siyasi muhafazakârlığın da baskısı altındaydı.

İmparatorluk korku ve güçle yönetiliyordu. Sultanın yaşam ve ölüm üzerindeki yetkisi devam ediyor ve bunu serbestçe kullanıyordu. Ani ölüm sarayın seçkin davranış töresinin bir parçasıydı. Pek çok sadrazam, yönetimlerinden çok ölümleriyle tanınır. Kellelerini o kadar yüksek bir oranda kaybediyorlardı ki, konumun getirdiğı zenginliklere rağmen bu iş için bu kadar fazla aday olması şaşırtıcıdır. Sultan Selim, saltanatı süresince yedi sadrazam öldürtmüştü; öyle ki "tez zamanda ölesin!" anlamına gelen "Selim'e vezir olasın!" bedduası çıkmıştı. Vezirler sultan tarafından çağrıldıklarında vasiyetnamelerini yanlarına alıyordu. Potemkin'in Türklere karşı savaşı yaklaşırken vezirlerin %60'ı idam edilmişti.

Taht odasında ayağın hafifçe yere vurulmasıyla ya da özel bir örgülü pencerenin açılmasıyla işareti verilen sultanın ölüm cezaları, genelde iple ya da baltayla öldüren heybetli dilsiz cellatlar tarafından uygulanıyordu. Kafaların sergilenmesi Osmanlı öldürme geleneğinin parçasıydı. Üst düzey yetkililerin kafaları saraydaki beyaz mermer sütunların üzerine konuyordu. Önemli kafalar pamukla, orta düzeyli kafalar samanla dolduruluyordu. Daha önemsiz kafalar duvarlardaki girintilerde sergilenirken insan iç organları, burunlar ve diller olay yerini süslüyordu. Kadın kurbanlar, bazen haremın göz kamaştırıcı talihsizleri çuvalara sokulup boğaza atılıyordu.²

Bir sultana yönelik en doğrudan tehdit, kendi ordusunun yeniçerilerinden ve ayaktakımından geliyordu. Konstantinopolis'in halkı Justinianus yönetiminde bile başına buyruk olmuştu. O günlerde, yeniçeriler ya da *ulema* tarafından yönlendirilen halk, politikayı giderek daha çok belirliyordu. Potemkin'in temsilcisi Pisani 1780'de vezirlerle diğerklerinin "her türlü aşırılığa başvurarak hükümdarlarının gözünü korkutmak için *canaille*'yi [ayaktakımını] harekete geçirdiğini" bildirdi.³

Yönetim berbat, disiplin gülünesi ve yolsuzluk yaygındı. Yönetimin kötüleşmesi en tepeden başladı. I. Abdülhamid, kırk üç yılını kafeste kapalı geçirdikten sonra 1774 yılında, muktedir III. Mustafa'nın ardından tahta çıktı. Bu nazik ve korkak adam, bir komutan

ya da reformcu olacak donanımına sahip değildi ama ölümünden önce yirmi iki çocuk sahibi olarak kendini gösterdi.* Şaraba düşküncü ve dinsiz olsaydı Roma Katolik mezhebini kabul edeceğini çünkü en iyi şarapların onların ülkelerinde yapıldığını söylemeyi severdi: Protestan şarabı diye bir şey var mıydı? Bu isteksiz nükteci askerlerinin disiplini güçlendiremedi.

Tott bir topçu birliği kurarken para kaynaklarını yönetecek dürüst bir adam istedi. “Dürüst bir adam.” diye yanıtladı vezir. “Nereden bulacağız? Ben böyle birini tanımıyorum.” Vezir, dışişleri bakanına sordu: “Ya sen? Sen dürüst bir adam tanıyor musun?” “Herkesten daha az.” diyerek güldü reis-ül küttâb. “Ben sadece namussuzları tanıyorum.”⁴ Osmanlı devletinin entelektüel gücü de köreliyordu: Osmanlı yetkililerinin cehaleti diplomatik bir şakaydı. Sistova Kongresi’nde bir Türk müzakereci İspanya’nın Afrika’da olduğunu sanmıştı; uluslararası bir imparatorluğun dışişleri bakanı olan reis-ül küttâb, savaş gemilerinin Baltık’ta seyredemeyeceğini düşünüyordu ve hepsi de Cebelitarık’ın İngiltere’de olduğuna inanıyordu.⁵

İmparatorluk artık askerî gücüne güvenemiyordu. Osmanlılar bu sorunu diğerleri gibi bir Avrupa gücü olarak çözdü. Aslında Clausewitz’in görüşlerini tersine çevirmişlerdi: Çoğu güç için savaş başka araçlarla diplomasiydi, Osmanlılar için diplomasi başka araçlara savaştı. Rusya’nın yükselişi Osmanlı önceliklerini değiştirmişti. Rusya’nın potansiyel düşmanları –Fransa, Prusya, İsveç ve Polonya– Bâb-ı Âlî’nin dört potansiyel müttefiki olmuştu. Oyun basitti: Hepsi de Rusya’ya saldırmak için Bâb-ı Âlî’ye destek öneriyordu. Bu güçlerin hiçbirisi Rusya’nın Türkleri yok etmesine göz yummazdı.

Potemkin’in elçilerinden birine göre imparatorluk “zamanının geçtiğinin farkında olmayan geçkin bir güzel gibiydi.” Öte yandan insan ve İslam inancı bakımından hâlâ muazzam askeri kaynaklara sahipti. Boğma ipi, yeşil pabuç ve Konstantinopolis’in *canaille*’si tarafından yönetilen imparatorluk 1780’de, kocaman kollarıyla bacakları

Daha sonra II. Mahmud olarak tahta çıkacak oğlunun annesi gözde cariye Aimée Dubuc de Rivery’nin [Nakşidil Valide Sultan yay. n.], geleceğin Fransa İmparatoriçesi Josephine’in kuzini olduğu söyleniyordu.

dağ gibi bedeninden kopup düşerken hâlâ dehşet verici olan cüzzamlı bir dev gibiydi.⁶

27 Nisan 1779'da Grandüşes Maria Fyodorovna, bir oğlan doğurdu; Katerina'yla Potemkin adını Konstantin koydu: Bâb-ı Âlî'nin yıkılmasından sonra Konstantinopolis'in imparatoru olacaktı. Grandüşes, Rus İmparatorluğu'na iki yıl önce bir veliaht vermişti: Katerina'nın ilk torunu, Grandük Aleksandr. Şimdi de Yunanların Bizans İmparatorluğu'na bir veliaht doğurmuştu.

Klasik tarihi, Doğu Ortodoksluğunu ve kendi romantik imgelemini kullanan Potemkin, o günlerde bir kültürel program, bir jeopolitik sistem ve bir propaganda kampanyası oluşturuyordu: Konstantinopolis'i fethetmek ve Grandük Konstantin'i tahtına geçirmek için bir "Yunan Projesi." Katerina, Konstantin'e Helen adlı bir Yunan dadı tuttu ve Yunanca öğrenmesi içinretti.⁷ Potemkin 1780'lerde grandüklerin Yunanca eğitimine katkıda bulundu. "Sana hatırlatmak isterim," demişti imparatoriçeye Aleksandr ve Konstantin'in derslerinin değiştirilmesiyle ilgili olarak, "dil öğrenirken Yunancaya çok önem verilmeli çünkü diğerlerinin temeli de o... İncil'i Latince okumaktan söz ediyorsun ama Yunan dili daha uygun olurdu çünkü özgün dili o." Katerina altına şöyle yazmıştı: "Buna göre değiştir."⁸

Ortakların klasiğin büyüklüğünü ve Bizans'ın yeniden canlandırılmasını ne zaman tartışmaya başladığını tam olarak bilmiyoruz ama belli ki ilişkilerinin en başındaydı (Katerina'nın ona "gâvurum" dediği günlerde). Katerina, Proje'nin imgelem, tarih ve uygulanabilirliğinin tuhaf karışımından etkilenmiş olmalıydı. Serenissimus, Yunan Projesi için yaratılmıştı; tıpkı projenin onun için yaratıldığı gibi. Tarihi ve Bizans Ortodoksluğu teolojisini biliyordu. Katerina'yla Potemkin, dönemlerinin eğitilmiş insanların çoğu gibi Tacitus'tan Plutarkhos'a kadar klasiklerle büyümüşü -Potemkin'in lakabı bu yüzden Alkibiades'ti- ama o Yunanca bilirken Katerina bilmiyordu. 18. yüzyılın klasik meraklıları sadece antik dönemleri okumuyordu: Onlara benzemek istiyorlardı. Yunanlar ve Romalılar gibi binalar yapıyorlardı. Şimdi Potemkin Osmanlı İmparatorluğu üzerine de uzmanlaşıyordu.

Potemkin'in uşağı Zahar Konstantinov bile Yunandı.

Fikrin kendisi yeni değildi: Rusların hâlâ Çargrad dediği Konstantinopolis'in Düşüşü'nden beri Moskova propagandası Rusya'yı "Üçüncü Roma" olarak nitelendiriyordu. 1472 yılında Moskova Grandükü III. İvan, son imparatorun yeğeni Zoë Palaiologina'ya evlenmişti. Başpiskopos onu "yeni Konstantinopolis'in yeni imparatoru" olarak övdü ve Korkunç İvan'ın benimsediği Çar (Kayser) unvanını kullandı. Sonraki yüzyılda keşiş Filofey, "iki Roma düştü ama üçüncüsü duruyor ve dördüncüsü olmayacak." demişti.⁹ Ama neoklasik görkem, dinin, kültürün ve politikanın cesur simetrisi, Avusturya ittifakının uygulanabilirliği ve özel bölünme planı Potemkin'e aitti. Yeteneği sadece dürtüsel fikirler yaratımı değil aynı zamanda onları gerçekleştirme içgüdüğü ve sabırdı: İktidara geldiğinden beri bu Bizans gökkuşağını izliyordu ve Rus yanlısı Panin'i alt etmesi altı yılını almıştı.

Katerina ve Potemkin, daha 1775'te Moskova'da Türklerle yapılan barışı kutlarken prens, Yunan Projesi'ne Ortodoks teolojisini getirecek olan Yunan keşiş Eugenios Voulgaris'le arkadaş olmuştu. 9 Eylül 1775'te Katerina, Voulgaris'i Potemkin'in önerisiyle Herson ve Slavyansk'ın ilk başpiskoposu olarak atadı. Bu kentler henüz yoktu. Adını antik Yunan kenti Hersonesos'tan alan ve Rus Ortodoksluğunun doğum yeri olan Herson, Potemkin'in ateşli imgeleminde sadece Yunanca bir isimdi.

Katerina'nın başpiskopos atamasıyla ilgili emri, Rus Ortodoksluğunun şüpheli Yunan kökenlerini ilan ediyordu ve muhtemelen Potemkin tarafından yazılmıştı. Göze girmek için yaptığı ilk şeylerden biri, bir Yunan Gimnazyumu kurmak olmuştu. Şimdi de onu yönetmesi için Voulgaris'i atamıştı. Potemkin, Yunan başpiskoposunun kendi "Hesiodos'u, Strabon Hrisostomos'u" olması ve bölgenin bir tarihini yazması, "gizli geçmişi gün yüzüne çıkarması..." ve Antik İskitlerle Greko-Slavlar arasındaki bağlantıyı göstermesi için uğraşıyordu. Voulgaris hiçbir zaman tarihi yazmadı ama Vergilius'un *Çiftçilik Sanatı* adlı eserini çevirdi ve eseri Potemkin'e, "en yüce ve en üstün Yunan hayranı prence" adadı ve yanında bir de Dinyeper üzerindeki yeni Atina'sına bir kaside yazdı, şöyle bitiyordu: "İşte bir kez daha eski Yunanistan doğuyor; siz, şanlı prens, mutlaka zafer kazanacaksınız."¹⁰ Bütün bunlar Potemkin'in Karadeniz çevresindeki yeni Bizans İmparatorluğu'nda bir Yunan uygarlığı kurma yönündeki Yunan hayranı programının bir parçasıydı.

Yunan Projesi'nin doğuşu, imparatoriçeyle prensin birlikte nasıl çalıştığını gösteriyor. Aslında projeyi tasarlayan "Siyasi Olaylar Üzerine Not"u, Katerina'nın yükselen sekreteri Aleksandr Bezborodko yazmıştı ve fikrin ona ait olduğu öne sürülüyordu. Bu, Rus dış politikasını oluşturan üçlünün ilişkisini yanlış anlamak olur.

Potemkin Yunan Projesi'ni mektuplarında ve konuşmalarında görüldüğü gibi Bezborodko Petersburg'a gelmeden, Voulgaris'i korumasına almadan, bebeğe Konstantin adını vermeden ve Herson'un 1778'deki kuruluşundan önce tasarlamıştı. Bezborodko'un "Not"u, belli ki Katerina ve Potemkin'in ısmarladığı, onuncu yüzyıldan bu yana Bizans-Osmanlı-Rus ilişkilerinin anlatımına dayanan bir yapılabirlik çalışmasıydı. Bezborodko'nun 1781 Avusturya anlaşması taslağı onların nasıl çalıştığını gösteriyor: Bakan sayfanın sağ tarafına yazıyordu. Ardından Potemkin sol tarafta kurşun kalemle Katerina için düzeltmeleri yapıyordu. Artık Potemkin fikir üretiyor ve Bezborodko onları kaleme alıyordu. Bu yüzden prens öldüğünde Bezborodko, Potemkin'in "yapacak birisi olduğunda düşünce üretmekte iyi" olduğunu söylerken haklıydı.¹¹

Bezborodko kalın dudaklı ve patlak gözlü, çorapları topuklarında, bir filin yürüyüşüyle sarsakça dolaşan, "beceriksiz, kaba saba ve ihmalkâr" Ukraynalı bir beceriksiz gençti. Ancak, Ségur'ün fark ettiği gibi, "en salak kılıfın altında en duyarlı zihni gizliyordu." Petersburg'un genelevler mahallesinde düzenli olarak seks alemlerine katıldığı söyleniyordu. Aslında çoğunlukla bir defada otuz altı saat ortadan kaybolduğu oluyordu. İtalyan opera şarkıcıları onun sarayına genç İtalyan kızları getiriyordu; bir sopranoya, Davia'ya ayda sekiz bin ruble ödüyor, o da karşılığında genç adamı önüne gelenle boynuzluyordu. "İyi giyinse de hep bir seks partisinin hemen ardından kıyafetlerini üzerine geçirivermiş gibi görünüyordu." ki muhtemelen öyleydi.

Bir keresinde eve sarhoş geldiğinde imparatoriçenin acil davetini buldu. Sarayda, Katerina kendisine söz verdiği bir belgeyi istedi. Memur bir parça kâğıt çıkardı, mükemmel yazılmış *ukaseyi* okudu. Katerina ona teşekkür etti ve el yazması metni istedi. Adam ona boş kâğıt parçasını verdi ve dizlerinin üzerine çöktü. Bezborodko yazmayı unutmuştu

ama Katerina doğaçlamasından dolayı onu bağışladı. Potemkin'in koruması altında işe başlayan ve Vorontsovlar gibi düşmanlarla arkadaş olsa da onun siyasi müttefiki olan, bağımsız, olağanüstü kusursuz ve duyarlı bir zekâydı. Mektuplarındaki Potemkin'in korumasına yönelik minnettarlığı prensin her zaman açık arayla kıdemli ortak olduğunu gösteriyordu.¹² "Bana çok iyi davranıyor" diye yazmıştı bir arkadaşına, "ve... ben bunu hak ediyorum çünkü çoğu zaman onun özel işlerine kendi Avrupalılarım kadar zaman harcıyorum."¹³

Serenissimus Genel Proküratör Viazemski ve (Simon'ın kardeşi) Ticaret Kurulu Başkanı Aleksandr Vorontsov gibi Katerina'nın bakanlarıyla birlikte çalışıyordu. İncelikli siyasi entrikalarıyla tanınan Potemkin, geleneksel saray politikalarını hor görüyordu: Bakanlara, özellikle Vorontsov'a "büyük nefret duyuyordu" ve Harris'e "onlardan kurtulsa bile yerlerine geçecek daha iyi kimsenin olmadığını" söylemişti.¹⁴ Saygı gösterdiği tek kişi Bezborodko gibi görünüyordu. Potemkin, Katerina'ya gururla Petersburg'da bir parti kurmayı hiçbir zaman düşünmediğini söylemişti. Kendisini imparatoriçe eşi olarak görüyordu, üçkâğıtçı bir politikacı ya da sadece gözde olarak değil. *Onun* partisinin tek üyesi Katerina'ydı.

Yunan Projesi'ne yönelik ilk adım Avusturya'yla *détente* (ilişkileri yumuşatma) idi. Her iki taraf da bir süredir bu yönde ilerliyordu ve cesaretlendirici diplomatik sinyaller gönderiyordu. Kutsal Roma İmparatoru ve Habsburg Monarşisi'nin ortak hükümdarı II. Joseph, Patates Savaşı'na götüren Bavyera planından asla vazgeçmemişti. Habsburg topraklarını daha derli toplu ve kaynaşık hale getirecek Bavyera'yı kazanmak için Potemkin'le Katerina'ya ihtiyacı olduğunun farkındaydı. Bu amaç doğrultusunda, Joseph'in Rusya'yı Panin'in çok değer verdiği Prusya'yla ittifaktan vazgeçirmek için dil dökmesi gerekiyordu. Bu süreç içinde, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine topraklarını büyütebilirse çok daha iyi olurdu. Bütün yollar Petersburg'a çıkıyordu.

Joseph ve annesi Maria Theresia, Katerina'yı yıllardır "Katerinalaşmış Zerbst Prensesi" dedikleri nemfomanyak bir kral katili olarak görüyordu. Şimdi Joseph annesinin karşı çıkmasına rağmen bir Rus ittifakı üzerinde düşünüyordu. Avusturya'yı eski düşmanı Fransa'yla müttefik yapan 1756 Diplomatik Devrimi'nin planlayıcısı Şansölye

Prens Wenzel von Kaunitz-Rietberg, Joseph'in içgüdülerini destekliyordu. Kaunitz, hastalanmaktan çok korktuğu için Maria Theresia'ya pencerelerini kapattırarak duygusuz, kendini beğenmiş ve şehvet düşkün bir nevrostiktir. Her yemeğin sonundaki ayrıntılı diş temizleme uygulaması Viyana'nın sosyal yaşamının en iğrenç olayıydı. Kaunitz Avusturya'nın Petersburg'daki elçisinin "Mösyö Potemkin'le ilişkileri iyi dostluk temeline yerleştirmeye..." özen göstermesi için uğraşıyordu: "Şimdi bana onunla aran nasıl olduğunu söyle."¹⁵

Joseph, 20 Ocak 1780'de Katerina'ya Viyana'daki elçisi Dimitri Golitsin aracılığıyla gönderdiği mesajda görüşmek istediğini bildirdi. Zamanlama mükemmeldi. Katerina 4 Şubat'ta görüşmeyi kabul etti, sadece Potemkin, Bezborodko ve hoşnutsuz bir Nikita Panin'e haber verdi. Görüşme 27 Mayıs'ta Belarus'taki Mogilev'de yapılacaktı.¹⁶

İmparatoriçe ve prens bu toplantıyı hevesle bekliyordu. Şubat ve nisan arasında tartıştılar. Gerilim ikisini de etkiliyordu. Evli bir çift gibi birbirlerini sakinleştiriyorlar, sonra da komplocu bir çift gibi planlarından büyük keyif alıyorlardı. Nisanda, Katerina'nın sevgilisi Lanskoy ona hassas Potemkin'in "ruhunun endişelerle dolu olduğunu" söyledi. Muhtemelen güney planlarına karşı bir dizi entrikadan kaygılanıyordu ama Katerina onu yatıştırıyordu: "Yüreğimde bulacağın gerçek dostlukla... ve seni en az benim kadar seven ve sayan, benimkine bağlı bir yürekte [yani, Lanskoy'unkinde]." Şefkatle bitiriyordu: "Bizim tek üzüntümüz sensin, senin endişeli olman." Potemkin zavallı küçük Lanskoy'a saldırıyor, o da Katerina'ya koşuyordu. Gözdesinin prensi kızdırmamasından kaygılanıyordu: "Aleksandr Dimitriyeviç [Lanskoy] seni bir şekilde sinirlendiriyorsa, ona kızgınsan lütfen söyle, nedenini de." Sevgili oldukları eski günlerin izleri de vardı ama belki de sadece planlarını tartışıyorlardı: "Sevgili dostum, akşam yemeğimi bitirdim ve küçük merdivenin kapısı açık. Benimle konuşmak istersen gelebilirsin."

Serenissimus, nisan ayı sonunda Çariçe'yle Kutsal Roma İmparatoru'nun kabul töreni hazırlıkları için Mogilev'e gitti. Bu onun politikasıydı ve Katerina sahneyi hazırlama sorumluluğunu ona vermişti. Gider gitmez, Katerina eşini özledi. "Dostum, prensim yanımda yok," diye yazdı ona. Aralarında heyecanlı mektuplar gidip geliyordu. 9 Mayıs 1780'de Katerina, içlerinde yeğenler Aleksandra ve Yekaterina

Engelhardt ve Bezborodko'nun da bulunduğu maiyetiyle yola çıktı. İmparator Joseph, Mogilev'de Potemkin tarafından karşılanırken Petersburg'dan yola çıkan Katerina oraya yaklaşıyordu. O ve eşi hâlâ toplantının son dakika ayrıntılarını tartışıyor ve birbirini özlüyordu. "Daha iyi bir yolunu bulursan lütfen haber ver." diye yazdı programıyla ilgili; sonra da şöyle bitirdi: "Hoşçakal dostum, sensiz çok mutsuzuz. Seni mümkün olduğu kadar çabuk görmek için ölüyorum."¹⁷

KUTSAL ROMA İMPARATORU

Sen değil misin yükseltmeye cüret eden
 Rusya'nın gücünü, Katerina'nın ruhunu
 Ve ikisinin desteğiyle isteyen
 O dik kayalıklara gök gürültüsü taşımayı
 Antik Roma'nın ayakta kalmasını sağlayan
 Ve titretmesini bütün evreni?
 Gavrila Derjavin, *Şelale*

21 Mayıs 1780'de Prens Potemkin, Comte de Falkenstein sahte kimliğiyle Rusya'ya gelen İmparator II. Joseph'i karşıladı. Kimse bu iki adam kadar farklı ve uyumsuz olamazdı. Gergin, kendini çok önemseyen Avusturyalı despot, hemen siyaset konuşmak isterken prens onu Ortodoks Kilisesi'ne götürmek için ısrar ediyordu. "Şu ana kadar Potemkin'le bütün konuştuğumuz beylik laflardı ve ağzından siyasetle ilgili tek bir laf çıkmadı." diye şikâyet etti otuz dokuz yaşındaki, saçları dökülen, oval yüzlü ve bir Habsburg için çok yakışıklı olan imparator, durumu onaylamayan annesi İmparatoriçe-Kraliçe Maria Theresia'ya. Joseph'in sabırsızlığının önemi yoktu çünkü Katerina'nın bir günlük yolu kalmıştı. İmparator kabına sığamıyordu ama Potemkin sadece anlaşılabilir bir nezaket gösteriyordu: Bu, Joseph'in ona gelmesi için kasıtlı bir siyasi manevraydı. Potemkin'le Katerina'nın ne planladığını kimse bilmiyordu ama Büyük Friedrich ve Osmanlı sultanı, toplantıyı kötü bir önseziyle gözlemliyordu çünkü öncelikli olarak onları hedef alıyordu.

Prens, imparatora Katerina'nın umutlarını net bir şekilde ortaya koyan mektubunu verdi: "Yemin ederim ki şu anda hiçbir şey sevincimi gizlemekten daha zor bir şey olamaz. Mösyö Comte de Falkenstein'in adı bile o kadar güven veriyor ki..."¹ Potemkin, Katerina'ya Joseph'le ilgili izlenimlerini anlattı ve ortaklar sabırsızca bunların anlamlarını

tartıştı. Prens, Joseph'in imparatoriçeye yönelik abartılı övgülerini aktardı. Benzersiz ortaklıklarının ruhu Katerina'nın bir günlük yoldayken yazdığı mektuba yansıyor: "Yarın seninle olmayı umuyorum, herkes seni özliyor... Falk[enstein]'i beraber çözmeye çalışırız."²

Söylemesi kolaydı: İmparatorun garip kişiliği çağdaşlarını –ve tarihçileri– şaşırtıyordu. Kimse aydın despotun tutarsızlıklarını tarif edemiyordu: Joseph, bir yayılmacının, askerî otokratın ve halkını geçmişin batıl inançlarından kurtarmak isteyen bir *philosophe*'un rahatsız edici bir karışımıydı. Bir askerî deha ve kahraman Büyük Friedrich (Joseph'in kendi mirasını neredeyse yok etmiş olan düşman) gibi filozof kral olduğunu düşünüyordu. Joseph'in düşünceleri övgüye değerdi ama insanları küçümsüyordu, nezaketsizdi ve politikanın mümkün olanın sanatı olduğu görüşünden yoksundu. Aşırı ağır kuramsal reformları, onu biraz gülünçleştiren sert kibrinden kaynaklanıyordu: Devletin kendisi olduğuna inanıyordu.

Joseph'in sahte kimliği bütün monarşi felsefesinin simgesiydi. Yaşama düzenleri ve reformları konusunda ne kadar kendini beğenmiş ve gösterişçiye adı konusunda da öyleydi. "Biliyorsun... bütün seyahatlerimde Comte de Falkenstein kişiliğinin bana verdiği hakları ve üstünlükleri sıkı sıkıya kullanıyorum ve özenle koruyorum." dedi Joseph Cobenzl'e, "Bunun sonucu olarak ünfiormalı olacağım ama nişanlarım olmayacak... Mogilev'de bize kalacak küçük ve sıradan yerler ayarlayacaksınız."³

Bu sözüm ona "devletin birinci kâtibi" sade bir gri üniforma giyiyor, bir ya da iki eşlikçiyle birlikte seyahat ediyor, basit han yemekleri yemek istiyor ve bir saraydan çok yol kenarında bulunan bir tavernada bir askerî döşekte yatmayı seviyordu. Bu ziyaretin düzenleyicisi Potemkin'e bir meydan okumaydı ama o altta kalmadı. Rusya'da imparatorun istediği pireli tavalnar çok az olduğundan Potemkin de malikâneleri hana benzeyecek şekilde döşetti.

İmparator sabahtan akşama kadar her şeyi denetlemekle övünüyordu. Tembelliğin gerekli olabileceğini hiç anlayamamıştı: Prince de Ligne'nin "çok fazla yönetti ama yeterince saltanat süremedi..." yorumunun nedeni buydu. Ligne, Joseph'i çok iyi anlıyordu; ona hayrandı: "Bir erkek olarak en büyük yeteneğe sahip... bir prens olarak sürekli ereksiyon halinde olacak ve asla tatmin olmayacak. Saltanatı sürekli

bir Priapizm olacak.” Babasının 1765’deki ölümünden beri Joseph, Kutsal Roma İmparatoru ya da Almanların deyişle Kayzer olarak hüküm sürüyordu ama Habsburg Monarşisi’nde –Avusturya, Macaristan, Galiçya, Avusturya Hollandası, Toskana ve modern Yugoslavya’nın bazı bölümlerini kapsıyordu– iktidarı annesi zorlu, insancıl ve zeki Maria Theresia’yla paylaşıyordu. Bütün ahlakçılığına ve katı Katolik dindarlığına karşın Joseph’in reformlarının temellerini atan oydu ama Joseph bunları o kadar sert uyguladı ki önce bir şakaya sonra da felakete dönüştüler. Daha sonra serflerle artık sarı Davud’un Yıldızı takmaları gerekmeyen, serbestçe ibadet edebilen ve üniversitelere gidip ticaret yapabilen Yahudilerin özgürleşmesine yönelik adımlar attı. Soylularını küçümsüyordu ama reformları halkının üzerine sopa darbeleri gibi iniyordu. Onların inatçı nankörlüklerini anlayamıyordu. Ağaçları korumak ve zamandan tasarruf etmek için tabutları yasakladığında kendisini kararını değiştirmek zorunda bırakan öfkeye şaşırmıştı. “Tanrım, insanların ruhlarına bile üniforma giydirmek istiyor.” diye feryat etmişti Mirabeau. “Bu, despotizmin zirvesidir.”

Duygusal hayatı acıklıydı: Yetenekli ilk karısı Parmalı Isabella, lezbiyen ilişki yaşadığı görüncesini kocasına tercih etmişti ama Joseph onu seviyordu. Üç yıllık evliliğin ardından genç yaşında öldüğünde, o zaman yirmi iki yaşında olan Joseph mahvolmuştu: “Her şeyimi kaybettim. Taptığım karım, bütün sevgimin odağı, tek dostum gitti... Ben böyle nasıl yaşarım.” Yedi yıl sonra, tek çocuğu, sevgili kızı akciğer zarı iltihaplanmasından öldü: “Senden istediğim tek şey onun beyaz basma, çiçek işlemeli sabahlığı...” Ama bu duygusal patlamaları bile başkalarından çok kendisiyle ilgiliydi. Bavyera’sı üzerine hak iddia edebilmek için çok çirkin Wittelsbach veliahdı Josepha’yla evlendi, sonra da ona karşı duyarsız davrandı. “Boyu kısa, tıknaz, çekicilikten eser yok.” diye yazmıştı. “Yüzü lekeler ve sivilcelerle kaplı. Dişleri berbat.”

Cinsel yaşamı prenseslerle fahişeler arasında gidip geliyordu ve bir kadına âşık olabileceğini düşündüğünde, önce bir orospuyu ziyaret ederek bütün arzularından kurtuluyordu. Ligne onun “keyif ya da eğlence nedir bilmediğini ve resmî belgelerden başka hiçbir şey okumadığını” hatırlıyordu. Kendisini akılcı ahlaklılığın örneği olarak görüyor, bütün diğer insanlara alaycı bir küçümsemeyle bakıyordu. Bir erkek olarak, kansız bir kabuktu; bir hükümdar olarak “bu

prensin en büyük düşmanı,” diye yazmıştı Katerina, “kendisiydi.” Bu, Potemkin’in kariyerinin en büyük başarılarına ulaşmak için ihtiyaç duyduğu Kayser’di.⁴

Rusya İmparatoriçesi, 24 Mayıs 1780’de Zırhlı Süvari birliklerinin eşliğinde bir zafer takından geçerek Mogilev’e girdi; alaycı kayseri bile etkileyen bir görüntüydü bu: “Güzeldi, bütün Polonya soyluları at sırtındaydı; Hüssarlar, zırhlı süvariler, pek çok general... sonunda iki koltuklu bir arabada Nedime Bayan Engelhardt’la birlikte kendisi.” Toplar patlar, çanlar çalınırken Potemkin ve Feldmareşal Rumyantsev-Zadunayski’nin eşliğindeki imparatoriçe, kilisede ayine katıldı ve sonra valinin konutuna gitti. Dört günlük tiyatro, şarkılar ve elbette havai fişekler başlıyordu. Daha 1772’de Polonya’dan alınmış olan ve Polonyalı ve Yahudi kaynayan bu taşra başkentini kayserlere uygun bir kente dönüştürmek için hiçbir masraftan kaçınılmamıştı. İtalyan mimar Brigonzi, yurттаşı Bonafina’nın konuklara şarkı söylediği özel bir tiyatro yapmıştı.

Joseph üniformasını giydi ve “Prens Potemkin beni saraya götürdü.”⁵ Serenissimus iki kayseri tanıştırdığında ikisi de birbirinden hemen hoşlandı, şüphesiz her ikisi de Ayasofya’yı hayal ediyordu. Akşam yemeğinden sonra politika konuştular, yanlarında sadece Potemkin’le yeğen-metresi Aleksandra Engelhardt vardı. Katerina, Joseph’in çok akıllı olduğunu, konuşmayı sevdiğini ve çok iyi konuştuğunu” söyledi. Katerina da konuştu. Yunan Projesi’ni ya da Osmanlı İmparatorluğu’nun bölünmesini resmen önermedi ama her ikisi de neden orada olduklarını biliyordu. Bizans hayallerini hissettirmişti çünkü Joseph annesine “Doğu’da bir imparatorluk kurma projesi kafasında dolaşıyor ve ruhunda yaşıyor.” demişti. Ertesi gün, bir *opéra comique*’te (*komik operada*) o kadar iyi zaman geçirdiler ki Joseph, “açıklamaya cüret edemeyeceği” planlarının sırrını verdi; Katerina, Grimm’e böyle övünmüştü. Birbirlerini etkilemeye çalışıyorlardı. Birbirlerinden hoşlanmış olmalıydılar. Bunu açıkça gösterdiler.⁶

Bu yeni düzenlemeye hâlâ karşı olanlar vardı ve bunlar sadece Panin ve Prusya hayranı Grandük Pavel değildi. Rumyantsev-Zadunayski bu kutlamaların bir Avusturya ittifakının işaretleri olup olmadığını sordu; bu soruyu sormak huysuz bir savaş kahramanının

haklıydı. İmparatoriçe, “bunun Türklerle bir savaşta yararlı olacağı ve Prens Potemkin’in tavsiye ettiği” yanıtını verdi. Rummyantsev-Zadunayski bozularak kendi kararlarını kendisinin vermesini tavsiye etti. “Akıl akıldan üstündür.” diye yanıtladı kısaca.⁷ Birlikte çalışma şekilleri böyleydi.

Takıntılı müfettiş Joseph, erken kalkıyor ve ne bulursa denetliyordu. Yeteneksiz pek çok asker gibi –III. Petro ve Grandük Pavel akla geliyor– yeterince teftişin ve geçit töreninin kendisini Büyük Friedrich’e dönüştüreceğine inanıyordu. Potemkin, Rus ordusunu denetlemesine kibarca eşlik etti ama besbelli onun kurumlu yürüyüşünü sıkıcı bulmuştu. Potemkin’in, henüz denetlemediği “muhteşem alayları”nın birinden söz ettiğinde prens “havanın her an bozmasının beklendiği için” gitmek istemedi. Sonunda, Katerina dırdırcı bir eş gibi ona hava nasıl olursa olsun Joseph’i götürmesini söyledi.

İki hükümdarın binicilik gösterisini izlemesi için şahane bir çadır kurulmuştu ve içlerinde Polonya Kralı’nın bu hikâyeyi boçlu olduğumuz yeğeni Prens Stanisław Poniatowski’nin de bulunduğu diğerleri at sırtında seyreliyordu. Prens Potemkin, birkaç bin atlının başında dörtnala görüldüğünde uzaktan bir gümbürtü koptu. Prens saldırı emri vermek için kılıcını kaldırdığında atı iri cüssesinin altında ezildi ve “bir sentor gibi arka bacaklarının üzerinde” çöktü. Ancak bu utanç verici anda Potemkin düşmemeyi başardı ve emrini verdi. Alay bir fersah ötede saldırısına başladı ve yer titrerken kusursuz bir düzen içinde imparatorluk çadırının tam önünde durdu. “Bir süvari birliğinin böyle bir şey yaptığını daha önce hiç görmedim.” dedi Joseph. Potemkin’in ata binişiyile ilgili yorumlarının kaydı yok.⁸

Katerina ve Joseph, ayın otuzunda Mogilev’i terk etti ve aynı arabayla Smolensk’e gitti; orada bir süreliğine ayrıldılar. Joseph sadece beş kişiyle Moskova’yı görmeye gitti. Katerina, Potemkin’in doğduğu Çijova’nın çok uzağında değildi. Potemkin’in Katerina’yı köye davet ettiğine dair bir söylenti var; orada imparatoriçenin yaverlerinden biri ve şimdi köyün sahibi olan yeğeni Vasili Engelhardt’la birlikte onu kapılarda karşıladı ve doğduğu ahşap hamama götürdü. Kaynağa bu yüzden Katerina’nın adı verildi. Sonra ayrıldılar: Prens, Moskova

yolunda Joseph'e katılırken imparatoriçe Petersburg'a döndü. "Benim can dostum," diye yazdı Potemkin'e, "sensiz burası bomboş."

Joseph, Potemkin'i anlayamıyordu. "Prens Potemkin bana her şeyi anlatmak için Moskova'ya gelmek istiyor." dedi annesine Joseph. "Kredisi en yüksek düzeyde. Majesteleri masada onun en iyi öğrencisi olduğunu bile söyledi... Şu ana kadar herhangi bir etkileyici görüş ortaya atmadı," diye ekledi Joseph, "ama yolculuk sırasında kendini göstereceğinden eminim." Öte yandan Joseph'in kafası bir kez daha karıştı. Canlı teftiş seferlerinin arasında durmaksızın kendi görüşlerini ukalaca anlatırken Potemkin suskun ve dalgındı. Prens, Joseph ile ittifak kurmak istiyordu ama adam çok yağcıydı ve Potemkin, Habsburg Hanedanı'nın başıyla birlikte olmaktan umduğu kadar etkilenmemişti. Bir keresinde Moskova'dalarken Joseph "çok sevgili annesine" Potemkin'in görülecek bazı yerlerle ilgili "kendisine bilgi verdiğini" ama "diğerlerine tek başına gittiğini" söyledi. Müfettiş-İmparator şafakta uyanıp denetime çıktığında Potemkin'in yatağında uyuması tam da ona özgü bir şeydi. Joseph, Moskova'dan ayrılırırken Potemkin'in "bu kadar rahat olmasına" alınmıştı. "Onu Moskova'da sadece üç kere gördüm ve benimle hiç iş konuşmadı." Bu adamın, "bir şeyleri harekete geçiremeyecek kadar ağırkanlı, kayıtsız ve umursamaz" olduğu sonucuna vardı.¹⁰

Joseph ve Potemkin 18 Haziran'da Petersburg'a geldi ve orada iki taraf nasıl bir dostluk istediklerini araştırmaya başladı. Çarskoye Selo'da Potemkin Comte de Falkenstein'e bir ziyafet verdi. Katerina'nın uygun bir şekilde Bush adı verilmiş Hackneyli (aslen Hannover'dendi) İngiliz bahçıvanına hanları seven imparator için özel bir taverna yaptırdı. İmparatorluk ailesinin doktorunun İngiliz eşi Barones Dimsdale, bir yıl sonra ziyaret ettiğinde bahçıvan binanın dışına nasıl "Kont Falkenstein Hanı" yazılı bir tabela astığını gururla anlatı. Kendisi de göğsüne üzerinde "Hancı" yazan levha takmıştı. Joseph "Falkenstein Hanı"nda haşlanmış sığır eti, çorba, domuz jambonu ve "Rus yemeklerinin en sevilen ama sıradan" yemeklerini yedi. İnsan şakadan anlamayan bilgiğin espriyi anlayıp anlamadığını merak ediyor.¹¹

Eğlence boyunca Rus bakanlarla diplomatlar çok büyük ama henüz görünmeyen değişiklikleri hissettiklerinden gergindi. Grup Petersburg'a döndüğünde Joseph, Nikita Panin'le karşılaştı. "Bu adam,"

dedi Kayser, “sanki rakibi Prens Potemkin’i başkalarına kaptırmaktan korkuyor.” Temmuz başında, prensin kendisi daha resmî bir ilişkinin başında, “iki saray arasındaki eski güveni ve yakınlığı yeniden canlandırmak için” imparator, imparatoriçe ve Avusturyalı Elçi Cobenzl’le birlikte çalışıyordu. Katerina, imparatorun Janus’a benzeyen kişiliğini görebiliyordu ama Grimm’e gönderdiği mektuplarının yarı kamusal alanında, onun zihninin gördüklerinin “en sağlam, en etkileyici ve en zekisi” olduğunu açıkladı. İmparator gittiğinde, taraflar yakınlaşmıştı ama hiçbir karar alınmamıştı. Maria Theresia hâlâ Viyana’da hüküm sürüyordu.¹²

Joseph’in gidişinin ardından Avusturya, Prusya ve Britanya’nın Rusya’ya ittifak tekliflerinin ortasında, Potemkin’in arasının açık olduğu annesi Daria, Moskova’da öldü. İmparatoriçe, Çarskoye Selo yolunda haberi aldığı anda prens de yakındaki yazlık konutu Ozerki’deydi. Katerina haberi ona kendisi söylemek istediği için yolunu değiştirip ona katıldı. Uzak bir ebeveyni kaybetmek yakın ebeveyni kaybetmekten daha zordur: Potemkin hüngür hüngür ağlıyordu çünkü “bu prens,” dedi Corberon, “*sensitivité*’nin hem güzelliklerini hem de kusurlarını içinde barındırıyor.”¹³ Bu yetersiz kalan bir ifadeydi.

Joseph’in başarılı ziyareti gerçekten de ortalığı karıştırmıştı. Prusya tarafı, Panin ve Grandük Pavel şaşkınlık içindeydi. Büyük Friedrich, Habsburg başarısına karşılık vermek için Petersburg’a Prusyalı bir prens göndermeye karar verdi. Mogilev toplantısından çok önce, elçisi Goertz böyle bir ziyareti Potemkin ve Panin’le ele almıştı. Friedrich, Potemkin’i çok iyi tanıyan Prens Henry yerine yeğeni ve veliahdı Friedrich Wilhelm’i gönderdi. Bu iyi bir fikir değildi. Bütün bilgiçliklerine rağmen Joseph etkileyici bir adamdı ama Potemkin’i pohpohlamak için kraldan özel talimatlar alan Friedrich Wilhelm kaba saba ve iri yarı Prusyalı bir hödüktü ve bunları telafi edecek hiçbir sosyal niteliği yoktu. Prens Henry sorumluluk duygusuyla Potemkin’e yazarak yontulmamış yeğeni iyi karşılmasını rica etti; istemeden ucuz bir hediye göndermek zorunda kalan ama düşleri yıkacak kalitesinden dolayı önceden özür dileyen bir adamın havasıyla.

Büyük Friederich bile ona “bir sıkıntı ve iticilik bulutu” diyordu.

Potemkin ve Panin, Prusya Prensi'ni 26 Ağustos'ta birlikte karşıladı. Ancak Potemkin anlamlı bir şekilde Aleksandra Engelhardt'ın "ona akşam yemeği vermemesini" emretti¹⁴ ve Katerina da "ağır, çekingen ve hantal" Prusyalıya "Şişko Gu" adını taktı. Hohenzollern çok geçmeden grandük dışında bütün başkenti bunaltmıştı: Grandük, Büyük Friedrich'e ve askerî eğitimine o kadar hayrandı ki ona herhangi bir Prusyalı prens yeterdi. Ayrıca, II. Joseph'in gizli silahının -Prince de Ligne- gelişi, çoktan Friedrich'in planının altını oymuştu.¹⁵

Corberon ve Goertz iyimserce kendilerini Joseph'in ziyaretinden bir şey çıkmayacağına inandırmıştı. Ancak Fransız, daha sonra Cobenzl ve "yeni gelenler, Prince de Ligne ve oğluyla" akşam yemeği yedi. Corberon bu "Flandreli *grand seigneur*"ü "sevimli bir *roué*" olarak ciddiye almasa da o bundan daha fazlasıydı.

Elli yaşındaki Charles-Joseph, Prince de Ligne, Aydınlanma'nın hep çocuk kalmış, ele avuca sığmaz ve hiç çaba harcamayan nükteli bir aristokratıydı. 1602'de kurulan bir prensliğin tahtının varisi olarak onunla dans eden ve yanında çıplak yatıran bir dadı tarafından büyütüldü. Liechtensteinli bir veliahtla evlendi ama evliliği "birkaç hafta için saçma ve sonra sıradan" buldu. Üç hafta sonra bir oda hizmetçisiyle ilk ihanetini gerçekleştirdi. Yedi Yıl Savaşları sırasında Ligne alayına komuta etti ve Kolin Muharebesi'nde kendini gösterdi. "Otuzuma kadar güzel bir kız, altmışıma kadar bir general olmak isterdim," dedi Büyük Friedrich'e savaştan sonra "sonra da seksenime kadar bir kardinal." Ancak, içini şiddetle kemiren bir şey vardı; bir general olarak ciddiye alınmayı çok istiyordu ama Joseph'ten Potemkin'e kadar kimse ona bağımsız bir askerî komuta vermiyordu. Bu içine dert olmuştu.¹⁶

Ligne'nin en büyük yeteneği dostluktu. Avrupa'nın sevimlisi her güne nükteli şiire dönüştürülmeyi bekleyen bir komedi, her kıza şiire dönüştürülmeyi bekleyen bir macera ve her hükümdara şakalarıyla kandırılmayı bekleyen bir zafer gibi davranıyordu. Pohpohlamaları çok mide bulandırıcı da olabiliyordu: "Ligne ne kadar da adi ve yüzsüz bir yağcı!" diye yazmıştı onu iş başında gözlemleyen birisi. Ama işe yarıyordu. Hem II. Joseph'le hem de Büyük Friedrich'le arkadaş olmayı başarmasının yanı sıra Rousseau, Voltaire, Casanova ve Kraliçe Marie Antoinette ile de arkadaş olarak o günlerde *mondeun* (dünyanın) ne kadar küçük olduğunu gösteriyordu. Hiç kimse 18. yüzyıl sonunun

sefiş kozmopolitliğini bu kadar iyi temsil edemezdi: “Her yerde yabancı olmak isterdim... Avusturya’da bir Fransız, Fransa’da Avusturyalı, Rusya’da hem Fransız hem de Avusturyalı.”

Ligne’nin mektupları kopyalanıyor, *bons mots*’ları Avrupa’nın salonlarında dilden dile dolaşıyordu; ki hedeflenen de buydu zaten. Mükemmel bir yazardı, döneminin büyük adamlarının, özellikle de kendisini büyüleyen Potemkin’in şirret portrelerinin daha iyisi hiçbir zaman yazılmadı. *Mélanges*’ı, Casanova’nın *Histoire*’ıyla birlikte çağının en iyi kaydıydı: Aynı faro topluluğunun Ligne en tepesinde, Casanova en altındaydı. Balolarda ve oyun masalarında, operalarda ve genelevlerde, yol kenarı tavernalarıyla kraliyet saraylarında, defalarca, Avrupa’nın yer yerinde aynı şarlatanlar ve düklerle, fahişeler ve konteslerle karşılaştılar.

Potemkin, Ligne’ye hayranlık duyuyordu. Dönemin en iyi konuşmacılarından ikisini bir araya getiren arkadaşlıklarında, bir aşk macerasının yoğunluğuyla dalgalanmalar yaşıyorlardı; her şey Potemkin’in arşivinde bulunan, Ligne’nin küçük eliyle yazdığı, nükteler ve kıvrak bir zekâ fışkıran, sonra da okunaksızlığa gömülen çoğu yayımlanmamış mektuplarında kayıtlıydı.

Kendi deyişle bu “dalavereci diplomat”, imparatoriçenin bütün kâğıt oyunlarına, araba gezintilerine ve Çarskoye Selo’daki yemeklerine davet ediliyordu. Sıkıcı Prusya Prensi’nin, Katerina’nın “Tanıdığım en hoş ve birlikte yaşaması en kolay insanlardan biri; derin düşünen ve bir çocuk gibi her türlü muzipliği yapan değişik bir kafa.” dediği bir adamın karşısında hiçbir şansı olamazdı.

Friedrich Wilhelm’le sadece Grandük Pavel doğru dürüst ilgileniyordu; bu da onun Katerina ve Potemkin’le arasını daha da açmıştı. İmparatoriçe, Prusya Prensi’nin onuruna Emritaj Tiyatrosu’nda bir gösteri, balo ve akşam yemeği düzenlediğinde, grandük ve eşi konuğa eşlik etti ama Katerina içini çekerek Harris’e, “Beni hödüklerden korumanı istiyorum.” diyerek etkinliğe katılmadı. Diplomatlar, imparatoriçenin nerede olduğunu merak ediyordu. Potemkin ve Ligne’yle bilardo oynadığı ortaya çıktı.¹⁷

Friedrich Wilhelm, nihayet hiçbir sonuç elde edemedi ayrıldığında imparatoriçe ile Serenissimus rahatladı. Wilhelm, kendisine soğuk davranıldığını fark etmişti: Kral olunca intikamını alacaktı.

Ama Ruslar, Ligne'nin gitmesine izin vermedi. Her zaman beyefendi, "dalavereci diplomat" biraz daha kaldı. Sonunda, ekimde ayrılmak için ısrarcı olunca, Potemkin alaylarından biriyle gösteriş yapmak için ona eşlik etti ve gitmesine onu –atlar, serfler ve elmas kakmalı bir kutu gibi– hediyelere boğarak izin verdi.

Potemkin, Ligne'yi özlüyor ve Cobenzl'e sürekli onun ne zaman geri geleceğini soruyordu. Bu tam da Avusturyalıların istediği şeydi. Potemkin'i övgü yağmuruna tuttular: Diplomatik dalkavukluğun kaypak doğasına bir örnek olarak Cobenzl, imparatorundan *en clair* gönderilerinin çoğunda Potemkin'le ilgili çok iyi şeyler yazmasını istedi. Karşılığında Rusların, kayserin sözlerine Prusya ya da İsveç krallarının kilerden çok daha fazla değer verdiğini söyleyerek Joseph'in gururunu okşadı. Öte yandan imparatorun doğrudan iltifatları, özel durumlara saklanmalıydı. Dahası Joseph, Engelhardt yeğenlere de selam göndermeliydi.¹⁸

17/28 Kasım 1780'de Joseph, Maria Theresia'nın mantıklı kısıtlamalarından kurtuldu. Kırk yıllık saltanatın ardından gelen ölümü, Joseph'e, Habsburg mirasını Büyük Friedrich'in bile hayal edemeyeceği bir şekilde neredeyse mahvetme fırsatı verdi. Viyana'yla Petersburg arasında gidip gelen dokunaklı mektuplarında sırtışlar, zar zor kederin ardında gizleniyordu. "İmparator," diye dalga geçti Ligne 25 Kasım'da, Theresia'nın ölümünden sadece bir hafta sonra Potemkin'e yazdığı mektupta, "bana öyle geliyor ki sana karşı çok derin bir dostluk duyuyor... öyle ki senin adına bütün itirazlarını dile getirme zevkini yaşadım... Zaman zaman beni unutmadığını söyle..."¹⁹ Böyle bir şey asla olamazdı.

İmparatoriçe-Kraliçe'nin naaşı Viyana'nın Kapuçin Kilisesi'ndeki Kaisergruft'ta –imparatorluk mezar odası– yatarken Joseph, Rusya'yla yakınlaşmayı başlatabileceğini biliyordu. Potemkin, Cobenzl'e hem "hevesli olduğu"nu hem de "ciddiyetini" açıklamıştı. Katerina bütün ayrıntıların, Potemkin'le konuşurken "şu yaşlı düzenbaz" dediği Panin'e değil doğrudan kendisine gelmesini sağlama almıştı.²⁰ Katerina ve Joseph, dikkatlerini sultanla yaşanacak ve giderek yaklaşmakta olan mücadeleye çevirmişti.

Olası Avusturya ittifakının kendi görevine katkıda bulunacağını düşünen Sir James Harris, Potemkin'in Mogilev'den dönüşünün ardından bile hâlâ Rusya'nın neden Britanya'yla ittifak yapmakta isteksiz olduğunu anlayamıyordu. Prens, Katerina'nın olumsuz yanıtını neşeyle karışık bir sürü uyduruk gerekçeye bağladı; bunların içinde "laf taşıyan gözde Lanskoj'un salaklığı", "tutkularından" kaynaklanan zayıflığı ve Katerina'ya "Avrupa'nın en büyük prensesi" olduğunu düşündüren Habsburg İmparatoru'nun "ustalıkla pohpohlamaları" da bulunuyordu. Bu acı eleştirilerde, Potemkin'in Katerina'yla başa çıkma çabasından kaynaklanan içten hüsrânını göstermenin yanı sıra Potemkinvari haylazlığın izleri de vardı. Bu, Potemkin'in zavallı Harris'le oynadığının açık bir örneğiydi çünkü çiftin gizli mektupları bütün siyasi sistemlerini Avusturya'yla ittifaka bağladığını kanıtlıyor.²¹ Harris, Potemkin'i Panin'e karşı destekleme hatasının sonunda farkına varmıştı çünkü birincisi dostluk gösterse de artık ilgisizken ikincisi açıkça düşmüdü.

Harris, Panin'in düşmanlığının karşısında görevden azlini istedi. Ama Londra hâlâ Ruslarla ittifak yapmanın bir yolunu bulması için Harris'e bastırıyordu. Böylece, her işin altından kalkan Harris, Potemkin'le gece sohbetlerinde iddialı bir plan oluşturdu. Resmî Britanya politikası olan şeyin kaynağı, Potemkin'in imgelemiydi. Prens, Britanya'nın Rusya'nın savaşa katılması için "Katerina'nın hırsına layık bir şeyi" sunması gerektiğini önermişti. Harris, Devlet Bakanı Stormont Vikontu'na, Kasım 1780'de şifreli olarak durumu açıkladı: "Prens Potemkin, doğrudan söylemese de, imparatoriçeyi müttefikimiz olmaya ikna edecek *tek feragatin* Minorka olduğunu açıkça anlamamı sağladı." Bu, kulağa geldiği kadar inanılması zor değildi çünkü 1780'de Potemkin, Karadeniz Filosu'nu kuruyor ve Boğazlar aracılığıyla Marsilya gibi Akdeniz limanlarıyla ticareti teşvik ediyordu. Minorka'daki Mahon Limanı donanma için kullanışlı bir üs oluşturabilirdi. Rusya son savaşta Yunan adalarını işgal etmişti ama barış yapıldığında hiçbirini elinde tutmadı; Potemkin Osmanlı'yı bölme planlarında sürekli olarak Girit'i Fransa'ya ve İngiltere'ye teklif ediyordu ve İmparator Pavel daha sonra Malta'yı fethedecekti. Ayrıca, Harris'in altını çizdiği gibi bunu asla doğrudan önermeyecek kadar ihtiyatlıydı. Bu Potemkin'in oynamayı sevdiği gerçek dışı imparatorluk kurma oyunlarından biriydi ve ona bir zararı yoktu.

Minorka'da bir deniz üssü fikri Potemkin'i heyecanlandırıyordu; özellikle de Britanya, Rusya'nın ya da Potemkin'in emrinde olacak iki milyon sterlin değerinde bol miktarda malzeme bırakacağı için. Harris'le her gün buluşup bunu konuşuyordu ve 19 Aralık 1780'de elçinin Katerina'yla ikinci *tête-à-tête*'sini ayarladı. Harris davet edilmeden önce prens, imparatoriçeyle iki saat görüştü; "memnuniyet ve sevinç dolu bir çehreyle" geri döndü. Bu, Harris'in Serenissimus'la dostluğunun doruk noktasıydı. "Gecenin çok geç bir saatinde otururken ansızın Rusya'nın sağlayacağı yararlardan konuşmaya başladı..." Tokay ve şampanya şişelerinin etrafa saçıldığı, kartların yeşil çuhalı masalara yayıldığı odasındaki divanda tembelce yatarken Potemkin'in çocuksu keyfini, uçuk hayallerini ve ateşli coşkusunu duyabiliyoruz: "Sonra imgelemenin olanca canlılığıyla Mahon'da konuşlu Rus Donanması'ndan, adaya Yunanları yerleştirmekten, böyle bir kazanımın imparatoriçenin denizin ortasındaki cennetinin bir sütunu olacağından söz etti."²²

İmparatoriçe, Minorka'nın yararlarını görüyordu ama Potemkin'e, "Gelin çok güzel. Beni kandırmaya çalışıyorlar," dedi. Beraberlerken Potemkin'in heyecanına dayanamıyor ama o gittikten sonra çoğu zaman düşünüp fikrini değiştiriyor gibi görünüyordu. Rusya, tamamlanmamış bir donanmayla adayı ancak Britanya istediği sürece elinde tutabilirdi. Bu yüzden Minorka'yı reddetti. Haklıydı: Çok uzaktı ve Britanya'nın kendisi de kısa süre sonra adayı kaybetti.

Potemkin, Katerina'nın "şüphencilikinden, yüreksizliğinden ve dar kafalılığından" şikâyet etti ama yine yarısı numaraydı. Harris, prensin İngiltere'nin yanında olduğunu ummaktan kendini alamıyordu: "Çarşamba günü Çarskoye Selo'da Prens Potemkin'le yemek yedik... Saraylarımızın çıkarlarıyla ilgili o kadar dostça ve akli başında konuştu ki sık sık aylaklığa ve sefahate sürüklenmesine her zamankinden daha çok üzüldüm." Potemkin'in stratejik vurgusunun batıya değil güneye yönelik olduğunu hâlâ sezememişti. Yine de prens, gizlice Avusturyalılarla görüşürken Sir James girişimlerini sürdürüyordu.

Joseph ve Katerina, o arada Bâb-ı Âli'yi hedefleyen gizli koşulu da içeren bir savunma anlaşmasının maddeleri üzerinde anlaşmıştı ama Potemkin'in büyük girişimi o günlerde o döneme çok uygun bir engele çatmıştı. Bu "alternatif" denilen bir diplomasi geleneğiydi; buna göre

hükümdarlar bir anlaşmayı imzalarken adlarını birinci kopyanın tepesine, ikinci kopyanın altına yazıyorlardı. Kutsal Roma İmparatoru, Avrupa'nın üst düzey hükümdarı olarak her zaman her iki kopyanın da birinci satırını imzalıyordu. Şimdi Katerina, Rusya'nın Roma'dan daha aşağı olduğunu kabul etmezken Joseph de ikinci satırı imzalayarak kayserin saygınlığını azaltmayı reddediyordu. Yani, inanılmaz bir şekilde, Doğu'nun yeniden düzenlenmesi bir protokol sorunu yüzünden kesintiye uğramıştı.

Bu Katerina ile Potemkin'in arasındaki anlaşmazlığın en bariz olduğu krizlerden biriydi çünkü imparatoriçe inat ederken prens ona esnek olması ve anlaşmayı imzalaması için yalvarıyordu. Ortakların atışması mektuplarında ve Cobenzl'in gönderilerinde yankılanıyor. Potemkin iki taraf arasında gidip geliyordu. Katerina bir noktada ondan Cobenzl'e "yakında her şeyi durduracak bu saçmalıktan vazgeçmesini" söylemesini istedi. Her şey durdu.

Potemkin'in yakında evlenecek olan yeğenleri Aleksandra ve Yekaterina için ayrıcalıklar istemesi, gerginliğe yaramadı. Çok geçmeden Katerina'nın gözdesi Lanskoj bile kavgalara bulaştı. Bununla birlikte Katerina, Potemkin'e Joseph'e teklif etmesi için yaratıcı bir çözüm buldu: Bir anlaşma yerine birbirlerine yükümlülüklerini düzenleyen imzalı mektuplar göndereceklerdi.²³

Hayatının planında böyle bir krizle karşı karşıya kalan sinir küpü prens, "sindirim sorunu"ndan dolayı yatağa düşmüştü. Katerina barışmak için Potemkin'in dairesine gitti ve "sekizden gece yarısına kadar" yanında kaldı.

Avusturya anlaşmasıyla ilgili kriz zirvedeyken, 10 Mayıs 1781'de Potemkin, Dalmaçyalı denizci Kont Mark Voynoviç'e, İran'a küçük bir saldırı düzenlemesini emretti. Potemkin, Yunan Projesi'nin önündeki engelleri temizlemeye çalışırken bir yandan da gizli bir İran politikası yürütüyordu.

Bu plan, bütün bir yıl boyunca Avusturya müzakerelerine paralel olarak yürütüldü. II. Joseph, Katerina'ya Mogilev toplantısını önermeden on gün önce, 11 Ocak 1780'de Serenissimus, en becerikli komutanı General Aleksandr Suvorov'a, Astrahan'da bir işgal gücü oluşturmasını emretti. Yine 1778'den beri Volga üzerindeki Kazan'da

yaptırdığı gemilerin de güneye indirilmesini emretti. Avusturya'yla ittifakın gerçekleştirilmesi birkaç yıl daha sürebilirdi. O sırada Rusya, Osmanlı yerine Pers İmparatorluğu'nu yoklayacaktı.

O günlerde Pers İmparatorluğu bugünkü Azerbaycan'da bulunan Bakü ve Derbent'i, Ermenistan'ın büyük bölümünü ve Gürcistan'ın yarısını kapsayacak şekilde Hazar'ın güney ucuna kadar yayılmıştı. Ermeniler ve Gürcüler, Ortodoks Hristiyan'dı. Yunanlar, Eflâklılar ve Boğdanlılar gibi, Potemkin, Ortodoks dindaşlarını kurtarmak ve onları Rus İmparatorluğu'na getirmek istiyordu. Aynı zamanda Petersburg'da Ermeni temsilcilerle görüşüyor, Ermenistan Hristiyanlarının Pers boyunduruğundan kurtarılmasını tartışıyordu.

Prens o dönemde ticaretten anlayan birkaç Rus devlet adamından biriydi: Hazar'ın doğusundaki bir ticaret merkezinin İran Körfezi'ne "otuz günlük" yürüme mesafesinde olduğunu, Kandahar üzerinden Hindistan'a ulaşmak için sadece beş hafta gerektiğini biliyordu. Bir başka deyişle bu, Potemkin'in "Büyük Oyun" olarak anılacak olan şeyde yediği ilk ve kuşkusuz küçük darbeydi. Potemkin'in Yunan Projesi'ni gizli Pers Projesi'yle birlikte yürüttüğünü biliyoruz çünkü bunu Britanyalı arkadaşlarıyla konuşmuştu. Fransızlar ve Britanyalılar, Potemkin'in gizli planlarını ilgiyle izliyordu. Aslında, altı yıl sonra, Fransız Büyükelçisi hâlâ sırlarını çözmeye çalışıyordu.

Şubat 1780'de Saşa Lanskoj hastalanmış, Potemkin de sıkıcı Astrahan taşrasında beklettiği Suvorov'a son emirlerini ertelemişti. Osmanlı karşıtı Yunan Projesi ve Joseph'in ziyareti kesinleştiğinde Potemkin'in güçlerini çok yetersiz şekilde yayması aptallık olurdu. Bu yüzden plan değişmişti. Prens, 1781 başında, saldırıyı iptal etti ve bunun yerine Katerina'yı otuz yaşındaki Voynoviç komutasında sınırlı bir keşif birliği göndermeye ikna etti; Birinci Rus-Türk Savaşı'nda Katerina için savaştan ve bugün Lübnan'ın başkenti olan Beyrut'u bir süreliğine ele geçiren Voynoviç, bazılarına göre Dalmaçyalı "tehlikeli bir korsan," bazılarına göreyse "Viyanalı bakanların bir çeşit İtalyan casusu" idi.

29 Haziran 1781'de üç fırkateyn ve birkaç nakliye gemisinden oluşan bu küçük deniz seferi, İran'da bir ticaret merkezi bulmak ve Katerina'nın Orta Asya'daki imparatorluğunun temellerini atmak üzere Hazar'a açıldı. İran karışıklık içindeydi ama Hazar'ın karşı kıyısındaki Aşkabad bölgesinin Satrap'ı Ağa Muhammed Han, merkeze karşı pek

çok tarafı birden idare ediyordu. Çocukken babasının düşmanları tarafından hadım edilen bu ürkütücü ve zorlu imparatorluk kurucusu, şah olmak istiyordu. Belki de kendi ordularına Rus yardımıyla maddi destek sağlamak için doğu kıyılarında bir Rus ticaret merkezi fikrini hoş karşılamıştı.

Voynoviç'in seferi, Potemkin'in bilgiye ve ticari coşkuya yönelik sistemli arzusunun ve salt emperyal büyümenin entelektüel bir karışımıydı. Küçük sefer sadece ellisi piyade toplam altı yüz adamdan ve Potemkin'in saygın Alman Yahudisi botanikçi Karl-Ludwig Hablitz'den oluşuyordu. Prens İran seferinin Quai d'Orsay arşivinde bulunan imzasız hikâyesini muhtemelen Karl-Ludwig Hablitz yazmıştı. Voynoviç bu kadar hassas bir göreve uygun değildi ama keşif heyeti zaten çok küçüktü ve kendi haline bırakılmıştı. Muhtemelen Katerina'nın ihtiyatıyla Potemkin'in imgelemi arasındaki pek çok uzlaşmanın sonuçlarından biriydi. Sefer başladığında, gerek imparatoriçe gerekse Potemkin Aşkabad ve Kandahar'dan daha çok Çargrad ve Viyana'ya yoğunlaşmıştı.

Voynoviç'e prens tarafından "sadece ikna" yöntemini kullanma emri verilmişti ama Voynoviç oraya vardığında "tam tersini yaptı." Denizin karşı kıyısına ulaşıp ordusunun kampındaki Ağa Muhammed'i bulan Voynoviç, "kötü bir siyasetçi olduğu kadar kötü bir saray adamı olduğunu da" kanıtladı. Pers Prensi, hâlâ bir Rus ticaret merkeziyle ilgileniyordu ve hatta yeğeninin Petersburg'da bir misyon yönetmesini bile önermişti. Voynoviç'se, altı yüz elli adamı bir Pers ordusuna meydan okuyabilecekmiş gibi sadece yirmi topu olan bir tabya kuracak kadar akılsızdı. Perslere ziyafetler verip toplarını ateşleyerek gösteriş yaparken bu sadece Suvorov'un altmış bin adamıyla birlikte Dağıstan'da yürüyüşe geçtiğini duymuş olan şüphe içindeki yöre halkını telaşlandırmaya yaradı. Bu yalan haber muhtemelen "Büyük Oyun"daki ilk Britanya entrikasıydı ve işe yaramıştı. Ağa Muhammed bu beceriksiz ve uygunsuz Ruslardan kurtulmaya karar verdi.

Köyün muhtarı, Voynoviç'le Hablitz'i yemeğe davet etti. Ev altı yüz Pers savaşıyla sarıldığında daha yeni gelmişlerdi. Voynoviç'le Hablitz kellelerini kaybetmek ile tabyayı boşaltıp bir an önce çekip gitmenin arasında seçim yapmak zorundaydı. İkincisini seçmekle doğrusunu yapmışlardı çünkü Ağa Muhammed, aşırı vahşet uygulayabiliyordu:

Daha sonra kendisine direnen bir kasabanın bütün erkeklerini –yirmi bin adam– kör etti. Aynı zamanda bir hanedan kurabilen tek hadım olarak tarihe geçmek gibi nadir bir başarı yakalamıştı: Yeğenin soyundan gelen Kaçarlar, 20. yüzyıl başında Pehleviler tarafından devrilene kadar İran'ı yönetti. Rusya'nın Orta Asya'yı fethetmesi için bir yüzyıl geçmesi gerekti.²⁴

Filo sefil bir halde ülkesine yelken açtı. Kolayca bir faciayla sonuçlanabilecek bu Don Kışotvari seferin sorumluluğunu Potemkin üstemeliydi ama Viyana'da işlerin kötü gitmesi ihtimaline karşı alternatif bir politika yürütmek onun Bizans tarzıydı.²⁵

İşler kötü gitmedi. Joseph mektup alışverişiyle gizli savunma anlaşmasını imzalamayı kabul etti. Avrupa, altı ay boyunca müzakerelerin başarısız olduğuna inandı ama 18 Mayıs'ta Katerina gizlice mektubunu "Sevgili kardeşi"ne imzaladı ve Joseph de karşılık verdi. Katerina, Rusya'nın Prusya'ya karşı Avusturya'ya yardım etmesini kabul etmişti ama Potemkin'in amacına daha uygun olarak Joseph, Türklerin saldırısına maruz kalması durumunda Rusya'yı savunma sözü vermişti: "Üç ay sonra... savaş ilan etmek zorundayım..."²⁶ Rus politikasının bu yeniden düzenlenmesi, Potemkin'in kişisel zaferiydi.

Katerina ve Potemkin, uluslararası topluluğu kandırmanın keyfini yaşıyordu. Fransız, Prusyalı ve Britanyalı elçiler neler olduğunu öğrenmek için rüşvet dağıtıyordu. Harris "dostunun keyfinin yerinde olduğunu" şüpheyle fark etmişti ama "her türlü siyasi konudan uzak duruyordu." Elbette her şeyi bilen Cobenzl de eğleniyordu. "Bütün olay," dedi imparatoruna, "burada Potemkin ve Bezborodko dışında herkes için bir gizem olmaya devam ediyor."²⁷ Joseph'in, Katerina'nın genellikle istediğini elde ettiğini anlaması uzun sürmedi. Yunan Projesi'nin önceliğine rağmen, Silahlı Tarafsızlık'ın iptal edilmesine izin vermedi ve hem Prusya'yı hem de Avusturya'yı imzalamaya ikna etti. "Atasözü, kadın ister Tanrı verir, diyor," dedi Joseph, "ve bir kez aldı mı insan hep daha fazlasını ister." Katerina'yla Potemkin çok sevinçliydi: Joseph'ten gelen övgü dolu bir mektup, Katerina'yı o kadar heyecanlandırmıştı ki sahiden yanakları kızardı.

Anlaşma sır olarak kaldı. Bezborodko'nun sekreterine verdiği bin altı yüz sterlin sayesinde Harris, bir anlaşma imzalandığından ilk

kez bir ay sonra, 25 Haziran'da şüphelendi ama inanılmaz bir şekilde neredeyse iki yıl boyunca sır saklandı. Sadece Katerina, Potemkin ve Bezborodko her şeyi biliyordu; Grandük Pavel'e söylenmemiştir. Panin, Smolensk'teki mülklerine çekilmişti.²⁸ Ortaklar birbirini kutluyordu. Katerina kendisini ve Potemkin'i klasik dünyanın efsanevi iyi dostları –Pilades ve Orestes– olarak görüyordu. “Benim yaşlı Pilades'im,” diye kutladı onu, “akıllı bir adam.”

Bununla birlikte o günlerde güneye doğru yayılma ve Avusturya ittifakıyla ilgili derin şüpheleri bulunan Grandük Pavel'in meydan okumasıyla karşı karşıyaydılar. Pavel babasını taklit ederek “Prusyalı” olmayı sürdürüyordu. Katerina, temmuzda, Britanyalı doktor Baron Dimsdale'i eşiyle birlikte küçük grandükler Aleksandr ve Kostantin'e çiçek aşısı yapmaya çağırdığında, Nikita Panin geri gelip aşılama denetleme hakkı istedi; Pavel'le birlikte ayarladığı bir numarayı bu. “Birinci Bakanlık görevine geri döneceğini düşünüyorsa,” diye sert çıktı Katerina, “onu fena kandırmışlar. Benim sarayında hasta bakıcıdan daha fazlası olamaz.”

Katerina ve Potemkin, politikalarını Pavel'den nasıl koruyacaklarını ve mümkünse onu Avusturya davasına inandırmayı tartışmış olmalıydı. Neden onu ve eşini Viyana ve Paris'e geziye gönderip Berlin'deki yaşlı Büyük Friedrich'ten uzak tutmuyorlardı? Öneri Katerina'dan gelirse huzursuz Pavel bunun Potemkin'in kendisini uzaklaştırmaya yönelik bir oyunu olduğunu düşünürdü. Serenissimus kendi krallığını oluşturmak için çalışıyor, Karadeniz'de ilk kentlerini kuruyor ve yeğenlerinin evliliklerini planlıyordu. Pavel'in bu planların herhangi birini bozmasına izin verilemezdi. Potemkin bir çözüm buldu.²⁹

ÜÇ EVLİLİK VE BİR TAHT

Ya da şirin küçük bir bostanın orta yerinde
 Bir çardak, akan bir çeşme
 Kulaklarımın içinde hoş sesli bir arp
 Düşüncelerim farklı hazlarla dolu
 Önce yoruyor sonra uyandırıyor kanımı
 Kadife bir divana uzanmışım
 Bir genç kızın hassas duygularına sesleniyorum
 Gençlik dolu kalbini aşkla dolduruyorum.
 Gavril Derjavin, "Prenses Felitsa'ya Övgü"

Katerina, Avusturya'yla anlaşma imzalanır imzalanmaz eşinin planını uygulamaya koydu. Panin'in yeğeni Prens Repnin'i sanki kendi düşüncesiymiş gibi Pavel'e Avusturya gezisini önermeye ikna etti. Pavel zokayı yuttu ve imparatoriçeye gitmesine izin vermesini rica etti. Gönülsüz göründükten sonra Katerina kabul etti ama ters ve dengesiz oğlunun kaçınılmaz gaflarından da kaygılanıyordu. "İmparator Majestelerinin hoşgörüsüne sığınma cüretini gösteriyorum," dedi Joseph'e, "gençliğin deneyimsizliği... için." Joseph daveti yaptı. Pavel ve Maria Fyodorovna heyecanlıydı. Potemkin'e karşı bile naziktiler ve o da kendi payına veliahdı herkese övüyordu.¹

Panin bu planı öğrenmişti. "Yaşlı düzenbaz" artık burukluğunu gizleme çabasına girmiyordu. Aceleyle Petersburg'a gitti ve Pavel'in seyahatin bir komplo olduğu yönündeki korkularını körükledi. Bu tür geziler Rus prensleri için tehlikeli olabiliyordu: Büyük Petro'nun oğlu Aleksey'in Viyana'dan geri getirilip işkenceyle öldürüldüğünü kimse unutamıyordu. Babası annesi tarafından öldürülen ve çok az kişiye güvenebilen bir çareviç için bu gerçektir. Panin Berlin'in Viyana'dan daha iyi bir fikir olabileceğini önerdi ve sonra Pavel'e sadece

haleflikten dışlanmakla ve muhtemelen öldürülmekle kalmayacağını, çocuklarının kendisinden alınacağını hissettirdi. Pavel çılgına döndü.

Ertesi sabah, 13 Eylül'de Çarskoye Selo'da paniğe kapılan düğ ve düşes, seyahate çıkmayı reddetti. Nedenlerden biri olarak, aşılana çocuklarının yanında kalmaları gereğini gösterdiler. Katerina onları rahatlatmak için Doktor Rogerson'la Dimsdale'i getirdi. Sarayda üç gün boyunca bir curcuna yaşandı ve diplomatlar veliahdın nasıl Avusturya'yla yakınlaşmanın altını oyduğunu, imparatoriçeyle prensine meydan okuduğunu inceliyordu. Potemkin o kadar "şaşkın, kararsız ve hatta ümitsizdi ki", Pavel'in Berlin'in kurnaz tilkisini ziyaret etmesine izin vermeyi bile düşünüyordu. O cuma günü Potemkin'in dairesinde bulunan ve Avusturya ittifakının Britanya'yı yeniden umutlandırdığına inanan Harris, bu kadar zayıflığın ona güç kaybettireceği uyarısında bulundu. Potemkin hiçbir şey söylemeden odada "her zamanki halinde" bir aşağı bir yukarı yürüyordu ve sonra koşup imparatoriçeyi görmeye gitti. Katerina, Büyük Petro değildi ama Pavel'in onun emirlerine uymayı reddetmesi ciddi haleflik krizine yol açardı. Ortaklar Pavel'i gitmeye zorlamakta kararlıydı. Potemkin, bir saat sonra Harris'in yanına döndüğünde sorun çözülmüştü.

Gidişleri, sarayın, Pavel'in maiyetinin ve çok sayıda atın ve serfin önünde, kraliyet ailelerinin hayatı üzerine oynanan küçük bir trajedydi. 19 Eylül'de Comte du Nord sahte kimliğiyle seyahat eden Veliaht ve karısı çocuklarını öpüp onlarla vedalaştı. Grandüşes düşüp bayıldı ve gerçekten de baygın halde arabaya taşındı. Grandük yüzünde küçük düşürücü bir dehşet ifadesiyle karısının arkasından gitti. İmparatoriçe ve ağır topları Potemkin, Prens Orlov ve hain Kont Panin, onu uğurladı. Pavel, suratsız bir şekilde arabaya binerken Panin'e bir şey fısıldadı ama Panin, yanıt vermedi.

Veliaht, perdeleri indirdi ve arabacıya hızlı gitmelerini emretti. Ertesi sabah Panin azledildi.²

Siyasi zaferinin tadını çıkaran Serenissimus, bekâr yeğen-metreslerinin -Saşenka ve Katina'nın- evliliklerini ayarlıyordu. 10 Kasım 1781'de, Katerina'nın her iki oğlu Pavel ve Bobrinski dâhil sarayın yarısının âşık olduğu Katinka "Venüs", Yekaterina Engelhardt, hastalıklı ama zengin Kont Pavel Martinoviç Skavronski'yle Saray Şapeli'nde evlendi.

Büyük Petro'nun karısı I. Katerina'nın Livonyalı ağabeyinin soyundan gelen Skavronski, son derece garip bir tipti. Evi gibi gördüğü İtalya'da büyüyen Skavronski, Potemkin'e uygundu çünkü kafasını müziğe takmış hoşgörülü bir soytarıydı; müziğe hiç yeteneği olmasa da besteler yapan ve konserler veren bir müzik manyağıydı. Konuşmaları yasak olan hizmetkârları, ancak şarkı söyler gibi konuşarak iletişim kurabiliyordu. Bütün emirlerini müzikle veriyordu ve konukları doğaçlama vokal şeklinde sohbet edebiliyordu. Uyuşuk fattan Katinka'nın süslediği şarkılı akşam yemeği partileri, gülünç olmalıydı.³ Katerina'nın, Skavronski'nin bir kadını memnun etme yeteneğiyle ilgili kaygıları vardı; "Skavronski'nin biraz aptal ve beceriksiz" olduğunu düşünüyordu ve "bize yakın" bir konu olduğu için umursadığını ekledi: Potemkin'in yeğenlerini yarı aileden gördüğünü kastediyordu. Prens aynı görüşte değildi: Skavronski'nin zayıflığı ve serveti ona uygundu.⁴

Saşenka, iki gün sonra amcasının Polonyalı müttefiki, Polonya Tahtı'nın Büyük Ataman'ı (ya da Büyük Generali) Ksawery Branicki'yle evlendi; kırk dokuz yaşındaki, iyi huylu, kendi kendini yetiştirmiş ve hırslı kabadayı, kariyerini Kral Stanisław August'un sert adamı olarak yapmıştı. Casanova'nın sönük ama gösterişli "Polonyalı canı" dediği adamdı. Casanova, Branicki ile metresi La Binetti adlı İtalyan oyuncuya hakaret ettiği gerekçesiyle Varşova'da düello yapmıştı. İkisi de yaralandı –Branicki ağır yaralanmıştı– ama arkadaş oldular.⁵ Ségur Varşova'dan geçerken Branicki geleneksel Polonya kıyafetiyle –kırmızı çizmeler, kahverengi pelerin, kürk şapka ve kılıç– onun odasında belirdi ve, "İşte size yolculuğunuz için iki arkadaş," diyerek iki mücevher kakmalı tabanca verdi.⁶

Branicki'nin Polonya Kralı'yla arası açıldı ve geleceğini Rus müttefiki olmakta gördüğünden Serenissimus'ta kendine yakın bir ruh buldu. 1775'te Petersburg'da tanıştılar ve Branicki o zamandan beri onun gözüne girmeye çalışıyor, Polonya'da Potemkin için çalışıyordu. O yıl 27 Mart'ta, "sevgili generaline," Potemkin'e *indigenat* yani Polonya'nın soylu statüsü belgesi verildiği haberini aktarmak üzere "Polonya'nın kendisini seçtiğini" yazdı; Katerina'nın ölümü halinde kaçış rotası olarak Kurlandiya Dükü ya da Polonya Kralı olmaya yönelik uzun bir serüvenin ilk adımıydı bu.⁷ Branicki'nin yeğeniyle evliliği belli ki Potemkin'e Polonya'da güçlü bir konum kazandırmak için tasarlanmıştı.⁸

İmparatoriçe, Aleksandra'nın "Polonyalı canı"yla düğününe nezaret ediyordu. Gelin o sabah Katerina'nın odalarına götürüldü ve "imparatoriçenin kendi elleriyle taktığı mücevherleriyle çok güzel giydirildi." Elimizde imparatoriçenin en yakın nedimelerinden Lev Narişkin'in kızının benzer düğünüyle ilgili bir betimleme var: "Bu hanımefendinin gelinliği beyaz gümüş ince kumaştan uzun kollu bir İtalyan gece elbisesiydi... ve çok geniş bir çemberi vardı." Gelin, imparatoriçeyle birlikte yemek yedi. Kilisede, "deniz yeşili sırma işlemeli bir ipek kumaşın" üzerinde durdu. Ortodoks geleneğine göre başlarının üzerinde taçlar tutulurken çiftin ellerinde şamdanlar vardı. Birbirlerine yüzük taktılar ve rahip "2-3 metre uzunluğunda bir ipek parçasıyla ellerini birbirine bağladı." Nikâh töreni bitince bir ziyafet verildi ve ardından gelin, imparatoriçenin mücevherlerini geri verdi ve beş bin ruble aldı.⁹

Hemen hemen aynı zamanda, 1779'da, Albay P. A. İsmailov'la daha az şatafıtlı bir şekilde evlenen dördüncü kardeş "umutsuz" Nadejda, kocasını kaybetti ve Potemkin'in müttefiki Senatör P. A. Şepilev'le evlendi. Son yeğen Tatyana, 1785'te kendisinden yirmi beş yaş büyük olan uzaktan kuzeni Korgeneral Mihail Sergeyeviç Potemkin'le evlendi. Serenissimus iyi huyluğundan dolayı ona "aziz" unvanını takmıştı; evlilikleri adamın erken ölümüne kadar mutlu bir şekilde devam etti.¹⁰

Varvara'yla Aleksandra, Potemkin'le olan ilişkilerini sonlandırırken artık Kontes Yekaterina Skavronskaya diyeceğimiz yeğen onun metresi olmaya devam etmiş gibi görünüyor. "Onunla amcasının arasındaki şeyler aynı temelde," dedi Cobenzl, II. Joseph'e "çok kıskanç olan koca onaylamıyor ama bunu engellemeye cesareti yok." Beş yıl sonra bile Skavronskaya, hâlâ "her zamankinden daha güzeldi ve amcasının başsultanıydı."¹¹

Potemkin, Skavronski'yi 1784'te Napoli'ye büyükelçi olarak atadı ve bu onu memnun etti çünkü maestrolar diyarında yaşamasını sağlayacaktı. Ama Skavronskaya, İtalyan operasına ilgi duymuyordu ve Potemkin başka metresleri olsa da uysal yeğeninden hoşlanıyor ve ayrılmak istemiyordu. Kocas, Serenissimus'a aşağılık bir yağcılığın başyapıtları olan notlar gönderdi: "Bana yazma lütfunda bulunduğunuz şeyi okurken duyduğum bütün o mutluluğu ve minnettarlığı ve layık olmak için bütün hayatımı adadığım nezaketinizi ve hatıranızı,

ki dünyada benden başka kimsenin daha fazla değer veremeyeceğini de söyleme cüretinde bulunuyorum, bana bahşetme lütfunda bulunmanızın beni ne kadar duygulandırdığını ifade etmeyi başarabilmem mümkün değil.” Dahası Skavronski, diplomatik *faux pas*’lardan (hatlardan) kaçınmasına yardım etmesi için de can havliyle Potemkin’e yazıp yalvarmıştı. Prens bu mektupları okurken kıkır kıkır gülmüş olmalıydı ama Skavronski’nin ona İtalya’dan gönderdiği heykelleri beğeniyordu.¹² Kont dikkat çekici bir şekilde, Napoli’de ariyalar arasında bir aile kurmuştu ve kızı günün birinde Avrupa’da nam salacaktı.

Skavronski, prense karısının Rusya’da ona kavuşmayı çok istediğini yazmayı ihmal etmiyordu; bu muhtemelen doğrudu çünkü dalgın “melek” anavatanını özliyordu. Napoli’deyken, yatağının altında tuttuğu bir “kadın köle” ona “her gece aynı masalı anlatarak” uyumasına yardımcı oluyordu. Gün içinde “sürekli tembellik ediyordu”, konuşması “hayal bile edilemeyecek kadar boştu” ama flört etmeden duramıyordu.¹³ Napoli’nin önde gelen yosması olmuştu, çok geçmeden Emma’nın, Lady Hamilton’ın baştan çıkartmalarını deneyimleyecek bir kentte bu bir övgüydü. Ama Potemkin’in başarıları ona Avrupa’nın desteğini alma fırsatı sağlayınca, Katinka ona gösterilen ilgiden payını almak için hızla ona geri döndü.

Kontes Aleksandra Branicka sadece Potemkin’in sırdaşı ve Polonya’daki etki ajanı değil aynı zamanda Katerina’nın da en yakın dostuydu. Savurgan kocası servetlerini kaybetmek için elinden geleni yaparken o müthiş bir şekilde büyütüyordu ve bu amcasıyla arasında tartışmalar yaratıyordu ama daima uzlaşıyorlardı.¹⁴ Hayatının geri kalanını genelde Potemkin ve imparatoriçeyle geçirdi ama Polonya ve Belarus’taki mülklerinde kalıyordu. Potemkin’e yazdığı neredeyse okunaksız mektuplar çok sevecendi: “Babam, ömrüm, bu kadar uzakta olmak beni çok üzüyor... Sana yalvarıyorum; beni unutma, beni sonsuza kadar sev, seni kimse benim kadar sevemez. Tanrım, seni gördüğümde ne kadar mutlu olacağım.”¹⁵ Çok saygı görüyordu. Çağdaşları, “yaşamı boyunca bir sadakat örneği oldu.”¹⁶ diyerek iyi ahlakını vurguluyordu, o günlerde dikkat çekici bir şeydi bu, özellikle de yaşlı bir çapkınla evliyken. Kalabalık bir aileleri vardı. Belki de Branicki’nin sevecen kabalığına âşık olmuştu.

Bu üç evlilik, yeğenlere verilecek madalyalar ve paralar yüzünden Potemkin ile imparatoriçe arasında kavgalar yaşanmasına yol açmıştı: “Altı yüz bin ruble, para, geleceğin Grande Générale’ine [Aleksandra] Azize Katerina Nişanı ve Prenses Golitsin’e [Varvara] bir [imparatoriçe] portresi. Potemkin devletin yeğenlerine gelir bağlamasını bekliyordu: Onlar Katerina’nın geniş ailesi değil miydi? Haftalar süren kavgaların ardından istediğini elde etti. İnsanın kesinlikle kendi işini kendisinin halletmesine inanıyordu.

Pavel, Çarskoye Selo’dan Serenissimus’a karşı çok derin bir nefretle ayrılmıştı. Yine de Potemkin, bir bakandan çok bir monark gibi saray hizipleriyle yabancı güçler arasında bir denge sağlamaya çalışıyordu. Kasımda, Harris’le Panin’e bir miktar yetki verilmesini konuştu; muhtemelen Bezborodko’nun yükselişini onunla dengelemek istiyordu.¹⁷ Potemkin’in en iyi özelliklerinden biri de –pek çok politikacıda, demokratik olanlarda bile bulunmayan– kinci olmamasıydı. Belki de sadece Panin’in gururunun daha fazla kırıldığını görmek istemiyordu. Zaten Potemkin’in zaferi Panin’i mahvetmişti: Ekimde hastalandı.

Aynı şekilde 1782 başında şaşkın Cobenzl, Joseph’e Potemkin’in tekrar Prusya’ya yaklaştığını söylüyordu. Hem Cobenzl hem de Harris raporlarını Potemkin’in manevralarının gerekçelerini kavrayamadıklarını itiraf ederek sonlandırıyorlardı ama prens, Avusturya’yı desteklerken yaşamı boyunca bu iki Alman monarşisi arasında bir orta yol tutturmaya devam etmişti.¹⁸

Pavel, Viyana’da ev sahiplerini ürkütmüştü; özellikle de Joseph, Avusturya ile kurduğu ittifakı açıkladığında. Habsburg “grandükün yalancılığıyla birleşen zayıflığının ve korkaklığının” bu kızgın kalkık burunlu paranoiidi başarılı bir otokrat yapmayacağını görmüştü. Pavel Avusturya’da altı hafta kaldı, Potemkin’e nefretini anlatarak Joseph’in başını şişirdi. İtalya’daki Habsburg topraklarına geldiğinde, Joseph’in kardeşi Toskana Grandükü Leopold’a ateş püskürerek annesinin sarayını anlattı ve Yunan Projesi’yle Avusturya ittifakını eleştirdi. Katerina’nın “Türkler pahasına kendini genişletme ve Konstantinopolis imparatorluğunu yeniden kurma” planları “işe yaramazdı.” Avusturya belli ki şu hain Potemkin’e rüşvet veriyordu. Pavel, tahta çıktığında

onu tutuklayıp hapishaneye postalayacaktı!"¹⁹ Comte du Nord, Paris'e gitmek üzere yola çıktığında Habsburg kardeşler kuşkusuz rahatlamıştı.

Prens ancak halefligi değiştirerek ya da Rusya dışında bir merkez kurarak kendisini Pavel'in karşısında güvenceye alabilirdi. Bu nedenle Pavel'i tamamen gözden düşürecek –ve muhtemelen daha sonra onu haleflikten uzaklaştırıp tahtı oğlu Aleksandr'a bırakacak– farklı bir plan peşindeydi. Potemkin, Pavel'in maiyetinde bir başka Prusya hayranı düşman ve Panin'in yeğeni Prens Aleksandr Kurakin'in de bulunduğunu öğrendiğinde, Cobenzl aracılığıyla Pavel'in Cabinet Noir'ın eline geçen mektuplarını görmesine izin vermelerini istedi. Avusturya gizli servisleri Potemkin'e, Pavel'in Panin'le temaslarından toplayabildikleri kadarını aktardı. Prens, Kurakin'i Prusyalılar için casusluk yaparken yakalayacağından ve böylece Çareviç Pavel'i karalayacağından emindi.²⁰

Hasta Nikita Panin, Kurakin'in postasının açılacağını bildiğinden Pavel'in ülkesindeki destekçileriyle üçüncü bir tarafın, generalin oğlu Pavel Bibikov üzerinden temas kurmasını ayarlamıştı. Bibikov'dan Kurakin'e giden ve 1782 başında açılan mektup öyle bir bombaydı ki Pavel'in Katerina yaşadığı sürece iktidardan dışlanmasını Saldern Planı'ndan bile daha fazla sağlama almıştı. Bibikov, Katerina'nın yönetimini "anavatanın korkunç durumu," diye betimliyor ve "*par excellence* Kiklop" ve "le borgne" Potemkin'i orduyu mahvetmekle suçluyordu. "Onun boynu kırılırsa" her şey "doğal düzenine" dönerdi.

Katerina telaşlı ve öfkeliydi. Bibikov derhâl tutuklandı. Katerina, Şeşkovski'nin yapacağı sorgu için soruları bizzat kendisi yazdı. Bibikov'un gerekçesi sadece alayının güneyde konuşlanmasından mutsuz olmasıydı. Katerina sonuçları prence gönderirken Bibikov'un Senato'nun Gizli İnceleme Heyeti tarafından yargılanmasını emretti. *Gizli* duruşmada vatana ihanetten ve askerî yasaya göre komutanı Potemkin'e hakaretten suçlu bulundu ve ölüme mahkûm edildi.

Prensin anlayışlılığı devreye girdi. Pavel'in yakın çevresi gerçekten de boynunun kırılmasını tartışsa da Potemkin, Katerina'dan 15 Nisan 1782'de merhamet istedi: "Erdem kıskançlık yaratsa da, onu gösterenlere bahsettiği bütün iyiliklerle karşılaştırıldığında bu bir şey değil... Muhtemelen onu çoktan bağışladın... Muhtemelen kötü eğilimlerinin üstesinden gelecek ve Majestelerine layık bir kul olacaktır ve ben bu

lütü bana yaptığın diğeri iyiliklere ekleyeceğim.” Potemkin’in intikamından korktuğunu itiraf eden Bibikov sorgusunda ağladı. Halkın önünde özür dilemeyi teklif etti.

“Benim intikamımdan korkması gerekmiyor,” diye yazdı Potemkin, Katerina’ya, “çünkü Tanrı’nın bana bahşettiği yeteneklerin arasında bu eğilim yok. Herkesin önünde özür dilemesinin zaferini bile istemiyorum... Hayatım boyunca kimseden intikam aldığımı görmeyecek.”²¹ Bu doğrudur ama dahası, devlet adamının ölçülü ılımlılığını gösteriyordu: Hiçbir zaman çok ileri gitmiyor ve böylece hiçbir zaman istenmeyen bir tepkiyi körüklemiyordu.

Pavel’in Paris’teki maiyetinden ülkeye çağrılan Bibikov ve Kura-kin, güneye sürüldü. Veliaht seyahatinin sonunda Petersburg’a döndüğünde, etkisi azalmış, müttefikleri dağılmıştı. Annesi bile yorgun, dengesiz oğlunu ve karısını “Die schwere Bagage” –ağır bagaj– diye küçümsemişti.²² “Prens Potemkin’i hiç bu kadar mutlu görmemiştim.” dedi Cobenzl Joseph’e.²³

Gizli Avusturya anlaşması çok geçmeden sınıandı: Karadeniz’in anah-tarı, son Tatar kalesi ve Potemkin’in güneye yayılma politikasının özü Kırım’da. Prens, mayıs ayında “kısa bir seyahat” için Moskova’nın ötesine gitmek üzere yola çıktı, bazı eyaletleri ziyaret ediyordu. Yolday-ken, Türkler Katerina’nın kuklası Şahin Giray Han’a karşı bir isyana bir kez daha destek verdi, Han, Rus sakinlerle birlikte yine kovuldu. Hanlık kargaşaya sürüklendi.

İmparatoriçe, prensin arkasından bir ulak gönderdi. 3 Haziran 1782’de, “Sevgili dostum, mümkün olan en kısa sürede geri dön.” diye yazdı, bıkkınlıkla hanı görevine geri getirme sözlerini tutma-ları gerektiğini ekledi; üçüncü defa yapıyor olsalar bile. Potemkin’e, Britanyalı Amiral Rodney’nin Amiral Joseph de Grasse’nin Fransız donanmasını 1/12 Nisan’da Karayipler’deki Azizler Muharebesi’nde yenilgiye uğrattığı haberini verdi; Amerika özgürlüğünü kazanırken bu Britanya’nın durumunu biraz düzeltmişti. Katerina, Kırım’da Şa-hin Giray’ı destekleme politikasının eskidiğinin farkındaydı ama ne yapılacağı yönündeki hassas soru Avrupa Güçleri’ne –ve Potemkin’e– bağlıydı. “Buna birlikte yarım saatte karar verebiliriz,” dedi eşine, “ama şimdi seni nerede bulacağımı bilmiyorum. Dönüşünü hızlandırmanı

istiyorum çünkü hiçbir şey beni bir şeyleri kaçırmak ya da hata yapmak kadar korkutmuyor.” Ortaklıkları ile Potemkin’in eşitliği hiç bu kadar açıkça ifade edilmemişti.²⁴

Prens, Kırım’daki karışıklığı tarihi bir fırsat olarak görüyordu çünkü Britanya ve Fransa’nın dikkati savaş yüzünden orada değildi. Dört nala geri döndü ve kente neredeyse uçarak girdi. Sir James Harris’e eğri büğrü yazısıyla Fransızca yazdığı şakacı ve muzip mektubu hemen gönderdi: “Vivela Grande Bretagne et Rodney; je viens d’arriver, mon cher Harris; devinez qui vous écrit and venez me voir tout de suite.”

Harris geceyarısı onu görmeye Çarskoye Selo’ya koşturdu: “Bu olağanüstü adam,” demişti yeni dışişleri bakanı, yakın arkadaşı Charles James Fox’a, “her gün beni şaşırtacak bir şey buluyor.” Sir James, Potemkin’i neredeyse hummalı bir coşku halinde buldu. Serenissimus bütün gece konuşmakta ısrarlıydı, “Üç bin verstlik bir seyahatten” yeni dönmüş bile olsa, “on altı günde tamamlamıştı, bu süre içinde sadece üç kere uyumuştı ve çok sayıda mülkü ve yol üzerindeki her kiliseyi ziyaret etmesinin yanı sıra imparatoriçenin ona bahşedilmesini emrettiği askerî ve sivil nişanların geciktirmelerine ve sıkıcı törenlerine maruz kalmıştı... ama yine de en küçük bir yorgunluk belirtisi bile yoktu... ve ayrıldığımızda ben daha yorgundum.”²⁵

Birbirine kavuşan prens ile imparatoriçe, Şahin Giray’ı tekrar Kırım Han’ı tahtına oturtmaya ama aynı zamanda Bâb-ı Âli’yle bir savaşa yol açması ihtimaline karşılık Avusturya anlaşmasını da yürürlüğe sokmaya kararlıydı. Joseph, “İmparatoriçem, dostum, müttefikim, kahramanım.”²⁶ diye yazarak o kadar coşkulu bir yanıt verdi ki, Potemkin Kırım krizine verilecek askerî karşılığı örgütlerken Katerina da Yunan Projesi’ni hayalden politikaya dönüştürme fırsatını yakaladı. 10 Eylül 1782’de Katerina, projeyi Joseph’e sundu ve o da mantıksızlığına çok şaşırsa da vizyonundan etkilenmişti. Öncelikle Katerina, “en küçük torunu Grandük Konstantin için” “Antik Yunan monarşisini... şu anda orada hüküm süren barbar devletin yıkıntıları üzerinde” yeniden kurmak istiyordu. Sonra Daçya Krallığı’nı, bugünkü Romanya’yı kaplayan Roma eyaletini, yeniden yaratmak istiyordu; “üç

“Yaşasın Büyük Britanya ve Rodney. Şimdi geldim, sevgili Harris. Bil bakalım sana yazan kim, hemen buraya gel!”

monarşiden bağımsız bir devlet... Hristiyan dininden bir hükümdarın... ve iki imparatorluk sarayının güvenilebileceği sadık bir kişinin yönetimi altında..." Cobenzl'in mektupları Daçya'nın özellikle Potemkin'in krallığı olarak anlaşıldığını belli ediyor.

Joseph'in yanıtı aynı ölçüde coşkuluydu: İlke olarak projeyi kabul ediyordu. Karşılığında Hotin Kalesi'ni, Eflâk'ın ve Belgrad'ın bir bölümünü istiyordu. Venedik, İstria ve Dalmaçya'yı ona bırakıyor, karşılığında Mora, Kıbrıs ve Girit'i alıyordu. Bütün bunların Fransız yardımı olmaksızın imkânsız olduğunu ekliyordu –Fransa Mısır'ı alabilir miydi? Ayrıntılar ancak savaş ve müzakereyle belirlenebilirdi– ama bunu reddetmiyordu.²⁷

Potemkin, Konstantin yönetiminde yeniden doğan bir Bizans İmparatorluğu'na ve kendisinin de Daçya Kralı olacağına gerçekten inanıyor muydu? Bu düşünce onu heyecanlandırıyordu ama o her zaman akla uygun olanın ustasıydı. Daçya fikri 19. yüzyıl ortasında Romanya kurulurken gerçekleşmişti ve kuşkusuz Potemkin bunun gerçek olmasını planlamıştı. Ama kendini buna kaptırmamıştı.²⁸ 1785'te, Fransa Büyükelçisi Ségur'le Türkleri tartıştı ve İstanbul'u alabileceğini iddia etti ama yeni Bizans'ın sadece bir "hayal" olduğunda ısrarlıydı. Tamamen "saçmalık" olduğunu söyledi. "Bir şey değil." Ama sonra muzipçe üç ya da dört Güç'ün Türkleri Asya'ya sürebileceğini ve Mısır'ı, Arşipel'i, Yunanistan'ı, bütün Avrupa'yı Osmanlı boyunduruğundan kurtarabileceğini söyledi. Yıllar sonra Potemkin, yüksek sesle Plutarkhos okuyan kitap okuyucusuna Konstantinopolis'e gidip gidemeyeceğini sormuştu. Okuyucu incelikle çok mümkün olduğu yanıtını vermişti. "Bu kadarı yeter," diye bağırды Potemkin, "birisi bana oraya gidemeyeceğimi söylerse, kendimi başımdan vururum."²⁹ Her zaman esnekti: Eylül 1788'de Konstantin'in Çargrad'a çok uzak İsveç'e kral yapılabileceğini öneren oydu.³⁰ Bu yüzden bunun stratejik amacına hizmet etmesini ve yapabileceği kadar gerçek olmasını istiyordu.

Potemkin'in Avusturya ittifakına ve Yunan Projesi'ne katkılarıyla ilgili her türlü iddiayı Büyük Katerina bizzat çürütüyor. "Viyana sarayıyla kurulan sistem," diye yazdı daha sonra, "senin başarın."³¹

7 Ağustos 1782'de imparatoriçe ve Serenissimus, Falconet'in dev Büyük Petro heykelinin –Bronz Atlı– açılışına katıldı, heykel bugün hâlâ

Petersburg'un Senato Meydanı'nda duruyor. Baltık'ta müthiş başarılar kazanan ama güneyde başarısız olan Büyük Petro'nun başarılarını taklit etme hırslarının taştan bir ifadesiydi.

Prens yeğeni Tümgeneral Samoylov'a Kırım'da düzeni sağlamaya yönelik hazırlıklara başlamasını emretti ama güneye kendisi gitmeye ve işin asıl bölümünü kendisi yürütmeye karar verdi. Bu seyahat Potemkin'le Katerina'nın ortaklığının ailevi döneminin bitişi ve onun müthiş başarılar zamanının başlangıcını işaret ediyor. Katerina bundan sonra beraber oldukları kadar ayrı da kalacaklarını biliyordu. Bu, Potemkin'in büyüklüğe ve hoşnutluğa giden yolu olsa da Katerina tatlı tatlı o uzaktayken hissettiklerini, "Sevgili sahibim, yanımda olmadığın zamanları hiç sevmiyorum." diye itiraf ediyordu. 1 Eylül 1782'de prens, Kırım'ı bastırmak için St. Petersburg'dan ayrıldı.³²

POTEMKİN'İN CENNETİ: KIRIM

Artık Perslerden esir çalıyorum
Türlere oklarımı fırlatıyorum...
Gavrila Derjavin, "Prens Felitsa'ya Övgü"

Potemkin, Katerina'nın burnunun ucundaki "siğil"e Kırım adını takmıştı ama onun kendi Rus "cenneti" olacaktı. Yarımada sadece göz kamaştırıcı, yemyeşil bir güzellikte değildi, aynı zamanda kozmopolit bir mücevher, Karadeniz'i denetleyen antik bir ticaret merkeziydi. Antik Yunanlar, Gotlar, Hunlar, Bizanslılar, Hazarlar, Karaim Yahudileri, Gürcüler, Ermeniler, Cenevizliler ve sonradan gelen Tatarlar orada sadece ziyaretçiydi; hiçbir kavime ait olmayan bir yarımada ticaret ve alışveriş yapıyorlardı. Prens gibi bir klasikçi için Hersonisos'un ve Agamemnon'un kızı İfigenya'nın efsanevi tapınağının kalıntıları vardı. Ama en çok Kırım'ın stratejik önemiyle ve Rusya'ya üç yüzyıl boyunca korku salan Moğol kalesi olarak tarihiyle ilgiliydi.

Batı'da Kırım Tataristanı olarak bilinen Kırım Tatar Hanlığı, 1782'de bile arkaik görünen bir devletti ve son Moğol ileri karakoluydu. Kırım Giray Hanedanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci ailesiydi çünkü soyları Cengiz Han'a dayanıyordu ve bu Osmanlı Hanedanı'ndan çok daha seçkin bir kökendi. Roma ve Bizans, emperyal meşruiyetin üç uluslararası geleneğinin ikisini temsil ediyorsa Cengiz Han'ın soyu üçüncüsüydu. Ailenin Anadolu'da, Osmanlıların huzursuz olası hallefleri bir tür Giray Kafesi'nde uygun şekilde hapis tuttuğu mülkleri vardı. Osmanlıların soyu tükenirse Cengiz Han'ın soyundan gelen Giraylarının yerlerine geçeceği biliniyordu. Her zaman kuldan çok müttefiktiler.

Hanlık 1441'de, Hacı Giray Altın Orda Devleti'nden ayrılıp kendisini Kırım ve Karadeniz kıyılarının hanı ilan ettiğinde kuruldu. Halefi Mengli Giray, Osmanlı İmparatoru'nun himayesini kabul etti

ve o günden sonra iki devlet gergin, saygılı bir ittifak içinde var oldu. Tatarlar Karadeniz'i koruyor, Türkiye'nin kuzey sınırlarını savunuyor ve Konstantinopolis'in eğlence yerlerine ve kürekli kadırgalarına sarışın Slav kölelerin akışını sağlıyordu. 1601-1655 yılları arasında yüz elli binden fazla köle kaçırdıkları tahmin ediliyordu. Elli bin ila yüz bin atlıdan oluşan orduları doğu bozkırlarına hükmediyor, pazarlarını doldurmak için yeni köleler gerektiğinde Rusya'ya akın yapıyordu. İki metrelik kare yaylarla yarım metrelik oklar, misket tüfekleri, yuvarlak, mücevher kakmalı kalkanlar, lapis ve zümrütlerle süslü tabancalar taşıyorlardı. O yüzyıla kadar Cengiz soyundan gelen hanlar Rusya çarlarından ve Polonya krallarından haraç alıyordu. Giraylar herkesten daha büyük olduklarına inanıyordu. "İmparatorluk yıldızı muhteşem ufukta yükseliyor." diye yazmıştı bir han Bahçesaray'da bulunan Han Sarayı'ndaki bir yazıta; hanların yaşadığı bu Büyük Türklerin sarayının küçük örneği Konstantinopolis'in yeniçerilerinden iki bin yüz sekban tarafından korunuyordu. "Onun güzel Kırım tahtı bütün dünyayı ışıltı aydınlatıyor."

Tataristan, üç yüzyıl boyunca Doğu Avrupa'nın en önemli devletlerinden biriydi; süvarilerinin Avrupa'nın en iyisi olduğu söyleniyordu. Sadece Kırım'dan çok daha büyüktü: 16. yüzyılda doruğundayken Transilvanya ve Polonya'dan Astrahan ve Kazan'a ve Moskova'nın yarı yoluna kadar olan bölgeye hükmediyordu. Potemkin'in zamanında bile doğudaki Kuban bozkırlarından batıdaki Besarabya'ya, Kırım'ın ucundan Zaporijya Siçi'ne kadar – "Rus İmparatorluğu'nu Karadeniz'den ayıran bütün o topraklara" – hükmetmişti. Rusya'ya karşı çoğu zaman Litvanya'yla ittifak yapan Tatar hanları, 16. yüzyılda Moskova'nın banliyölerini bile yakmıştı.¹ Ama devletlerinin ölümcül bir kusuru vardı. Hanlar kalıtsal değildi, seçiliyorlardı. Girayların altında *mirzalar*, yine Moğollardan gelen Tatar hanedanları vardı; bir Giray'ı han, oğlu olması gerekmeyen diğerini de veliahdı Kalgay Han olarak seçiyorlardı. Dahası, hanın tebasının çoğu asi göçebe Nogay Tatarlarıydı. Sadece savaş zamanlarında han gerçekten yönetebiliyordu.²

Osmanlıların Fransız danışmanı Baron de Tott, Kırım'a gönderilmişti; orada altı bin atlının eşlik ettiği hanla birlikte at sırtında tazılarla ve şahinlerle avlanıyorlardı. Bâb-ı Âli 1768'de Rusya'ya savaş ilan ettiğinde, Tott eşliğindeki Kırım Giray Han, Besarabya-Polonya

sınırında genç Potemkin'in görev yaptığı Rus ordusuna saldırmak için yüz bin kişilik bir ordunun başında Kırım'dan ayrıldı. Kırım Giray öldüğünde (muhtemelen zehirlenmişti) Tatarlar yeni hanları Devlet Giray'ın göreve başlaması için Besarabya'da durdu. Baron, bu Cengiz monarşisinin ilkel ihtişamına tanıklık eden son kişilerden biriydi: "Elmaslarla süslü iki tuğ bulunan bir şapka takmıştı, yayı ve sadağı bedeninde sallanıyordu, önden muhafızları gidiyordu ve çoğunun yanında başları tüylerle süslü atları yürüyordu, arkadan peygamber sancağı geliyor, bütün saray halkı ona eşlik ediyordu; saraya geldiğinde divan salonunda tahta çıktı, bütün ileri gelenler ve soylular ona saygılarını sunuyordu." Bu asil göçebe savaşıklık sahnesine çok yersiz bir şekilde "kalabalık bir orkestrayla oyuncular ve soytarılar topluluğu" eşlik ediyordu. Han, savaşa gittiğinde, Moğol ataları gibi "içi kırmızı döşeli" otağında kalıyordu.³

İlk akınlar etkiliydi ama Rus-Türk Savaşı, Kırım Tataristanı için bir felaketti. Devlet Giray da çadırında ölmüştü ve yerine yetersiz birisi geçmişti. Tott, Konstantinopolis'e çağrıldı ama ne yazık ki Tatar ordusu ana Osmanlı ordularıyla birlikte Tuna'da kalmıştı, bu yüzden Vasili Dolgoruki Kırım'ı işgal ettiğinde, Tott orada değildi. Gördüğümüz gibi Pugaçev ve diplomatik konjonktür Rusların 1774'teki fetihlerinin hepsini ellerinde tutmalarını engellemişti. Ama Katerina, Potemkin'in zekice tavsiyeleriyle, Küçük Kaynarca Anlaşması'yla sultanın hâlâ halife olarak üzerinde simgesel dinsel denetiminin bulunduğu Tataristan'ın bağımsızlığını kazanması için ısrarcı olmuştu. Bu "bağımsızlık" daha da fazla yıkım getirdi.

Kırım'ın trajedisinin bir yüzü ve adı vardı. Şahin Giray, Kalgay Han ya da Katerina'nın deyişiyle Tatar "Dauphin", 1771'de St. Petersburg'da Kırım heyetine başkanlık etmişti. "Hoş bir kişilik," dedi Katerina, Voltaire'e, "Arapça şiirler yazıyor... pazarları akşam yemeğinden sonra, kızların dansını seyretmesine izin verildiğinde yanıma geliyor." Şahin sadece yakışıklı değildi, Venedik'te eğitim görmüştü. Kırımlılar Kasım 1772'de Karasubazar Anlaşması'yla İstanbul'dan bağımsız olmayı kabul ettiklerinde, Rusların han adayı oldu. O yıl Şahin Giray, başkentten yirmi bin ruble ve altın bir kılıçla ayrıldı.⁴ Ancak Osmanlılar, Küçük Kaynarca ve Aynalıkavak anlaşmalarında onay vermiş olmalarına karşın

Kırım'ın bağımsızlığını hiçbir zaman kabullenmedi. Dinyeper üzerindeki Kılburun'u ve Azak Denizi'ndeki kalelerinden ikisini bıraktılar. Ama Rusları tehdit ettikleri Dinyeper ve Bug nehirleri arasındaki toprakları işgal eden güçlü Özi Kalesi'ni ellerinde tuttular.

Nisan 1777'de Şahin Giray, kendini han seçtirmeyi başardı. Rus Sarayı'ndan çok fazla etkilenmişti. Batı kültürü cilası siyasi beceriksizliğini, askeri yetersizliğini ve aşırı sadistliğini uzun süre gizleyemedi. Müslüman bir II. Joseph gibi ama onun insancılığı olmaksızın Şahin, Polonyalı bir soylunun komutasındaki bir paralı asker ordusunun desteğiyle bir aydın despotluğu oluşturmaya başladı. O arada Ruslar, savaştaki Yunan müttefiklerinin bin iki yüzünü Yenikale'den Azak Denizi'ne yerleştirdi: "Arnavutlar" olarak nitelendirilen bu insanlar çok geçmeden Tatarlarla anlaşmazlığa düştü. Osmanlılar Şahin'in yerine geçecek bir başka eski hanla birlikte bir filo gönderdiğinde Tatarlar isyan etti ve Şahin yine kaçtı. Şubat 1778'de, Potemkin bir başka harekât emri verirken Osmanlılar gülünç bir şekilde Şahin'in kâfir olduğunu kanıtlayabileceklerini çünkü "yatakta yattığını, koltukta oturduğunu ve namazı doğru kılmadığını" ilan etti.⁵ Yeniden tahtına oturtulan han, siyasi yetenekleriyle ilgili o kadar büyük bir yanılgı içindeydi ki, Potemkin'e göre kendisini Kırım'ın Büyük Petro'su sanıyordu; düşmanlarını o kadar vahşice katletti ki Rusları bile dehşete düşürmüştü. Katerina, hanın dersini almasını umuyordu.

Ancak Potemkin, hanlığın ayağını kaydırmak için çalışıyordu. Ekonomisi Yunan, Gürcü ve Ermeni tüccarlara ve meyve üreticilerine dayanıyordu; hepsi de Ortodoks'tu. Mollaları tarafından tahrik edilen, "Arnavutlar" tarafından kandırılan ve Şahin'in Polonyalı yordakçıları tarafından kışkırtılan Tatarlar, bu Hristiyanlara düşman oldu. 1779'da Rusya 31.098 Hristiyanın General Aleksandr Suvorov denetiminde toplu göçünü destekledi. Hristiyanlar karmakarışık bir Müslüman bataklığından ayrılıp bir Ortodoks İmparatorluğu'na sığınmaktan muhtemelen mutluydu. Rusya'da ekonomik ayrıcalıklar sözü verilmişti. Ama toplu göç kulağa bir ölüm yürüyüşü gibi geliyor. Evleri hazır değildi ve çoğu yollarda öldü. Potemkin ve Rumyantsev-Zadunayski, üst düzey siyasi ve askeri yetkililer olarak onların perişanlığının sorumluluğunu paylaşmalıydı. Öte yandan Potemkin, bu çoğunluğu Taganrog'a ve yeni kenti Mariupol'e yerleştirdi. Emperyalist açıdan müthiş işe yaradı:

Ticaret ya da tarım olmadan Şahin kendini Rus cömertliği olmazsa yoksul düşecek halde buldu. Şahin'in erkek kardeşleri 1782'de isyan etti. Tekrar kaçıp Rusların yardım etmesi için yalvarırken Bahadır Giray, han seçildi. Saltanatı kısa sürdü.

Şimdi güneydeki harekât alanının bütün komutasını üstlenmiş olan Potemkin'in Baltık'tan Karadeniz'e Avrasya'yı geçmesi on altı gün sürdü. Genelde ulaklara özgü dörtnala hızla seyahat ediyordu ama bunu çok benimsemişti. Katerina'ya "can sıkıcı yoldaşlar, berbat hava, kötü yollar ve yavaş atlardan," şikâyet ediyordu.⁶ Can sıkıcı yoldaşlardan biri, muhtemelen Binbaşı Semple'di. Potemkin ona Batı Avrupa ordularıyla ilgili sorular sormuştu ve serseri, Potemkin'e Rus askerî reformlarıyla ilgili tavsiyelerde bulunduğunu iddia etmişti ama Potemkin'in fikirleri Semple'in gelişinden öncesine aitti ve onun gidişinin ardından uygulamıştı. Prens sahtakâra karşı sabrı tükeniyordu. Potemkin'le Katerina'nın arasında yol boyunca sıcak mektuplar gidip geliyordu. Katerina, Kırım'da neler olduğunu öğrenmek istiyordu ve hasta olan Katinka Skavronskaya'yla ilgili son haberleri verdi. Lanskoj ziyaretine gitmiş ve sonra Katerina'yla Potemkin'e kadının durumunun iyiye gittiğini bildirmişti; onların özel ailesi böyle bir şeydi.⁷

16 Eylül 1782'de Serenissimus, yeni kenti Herson'a girdi. Ayın yirmi ikisinde Petrovsk'ta (bugünkü Berdyansk) Rus müdahalesini görüşmek üzere Şahin Giray'la buluştu. Sonra General de Balmain'e Kırım'a saldırı emri verdi. Ruslar isyancıları bozguna uğrattı, başkent Bahçesaray'ı almadan önce dört yüz isyancıyı "çok gereksiz yere" öldürdü. Rus askerleri tarafından korunan Şahin Giray, başkentini tekrar ele geçirdi. 30 Eylül'de, Potemkin'in isim gününde, Katerina ona çok kadınca hediyeler gönderdi –bir seyahat çay takımı ve tuvalet çantası– ve şöyle dedi: "İsim gününde ne kadar da çılgın bir yere gittin, dostum."⁸

Ekim ortasında bir miktar sükûnet sağlandı ve Potemkin yeni kenti Herson'a döndü. Yaşamının geri kalanında zamanının çoğunu güneyde geçirdi. Katerina onu çok özlüyordu ama "Efendim, Herson'da dört hafta kalışının son derece yararlı olduğunu kabul etmek zorundayım."⁹ Herson'daki inşaatları ve gemi yapımlarını hızlandırmak için çok çalışıyor ve Osmanlı'nın müstahkem mevki Özi Kalesi'nin

karşısındaki Kılburun Kalesi inşaatını denetliyordu. “Bu küçük kent nasıl oluyor da Herson’un Colossus’una kafa tutabiliyor?” diye sordu Katerina, ortaklar Bâb-ı Âli’nin savaş açıp açmayacağını merak ederken. Neyse ki Avusturya ve Rusya birleşik cephesinin Bâb-ı Âli’nin gözünü korkutmaya yettiği kanıtlanmıştı.¹⁰ Colossus, Katerina’yı hanlığın il-hakına ikna etmek üzere hızla Petersburg’a döndü.¹¹

Ekim sonunda Petersburg’dan farklı bir prens döndü. Bir görevi vardı ve Harris yeni Dışişleri Bakanı Lord Grantham’a, “Prens Potemkin’in kişiliğinde ve davranışlarında çok temel değişiklikler olduğunu” herkesin fark ettiğini bildirdi. “Erken kalkıyor, işle ilgileniyor; sadece görünür olmakla kalmadı, herkese karşı da nazik.”¹²

Serenissimus, *basse-cour*’u bile dağıttı. Binbaşı Semple, Potemkin’in korumasını Petersburg tüccarlarını sıkıştırmak ve Kingston Düşesi’nden para sızdırmak için kullanıyordu. Parayı almak için kadını evine Rus askerlerini göndermekle tehdit edince Potemkin “Üçkâğıtçılar Kralı”nı ifşa etti ve adam Rusya’dan kaçtı, yol boyunca tüccarları dolandıra dolandıra evine döndü. Semple’in sonraki maceralarıyla ilgili çok az şey biliniyor ama Ligne daha sonra Potemkin’e, “Majestelerinin İngilizlerinden birini, Binbaşı Semple’ı ağırladım; bana Kırım’ın fethinde size eşlik ettiğini söyledi.” diye yazdı. İngiltere’de dolandırıcılıktan mahkûm oldu, 1795’te sürgüne gönderildi, kaçtı, sonra Londra’da 1799’da hapishanede öldü.¹³ Serenissimus şarlatanlar koleksiyonunu seviyor, onlardan mümkün olan her şeyi öğreniyor ve öğrendiklerini olağanüstü belleğinde saklıyordu. Onu kullanıyorlardı. Ama Potemkin her zaman daha kazançlı çıkıyordu.

O günlerde evlerini, atlarını, mücevherlerini satmaya başladı, “yığınla nakit para” topluyordu ve İtalya’ya yerleşmek istediğini açıkladı. Harris’e gücünü kaybettiğini ve Katerina’ya istifasını önerdiğini ama onun bunu reddettiğini söyledi. Potemkin istifa tehdidini sürekli kullanıyordu: Katerina buna alışık olmalıydı. Yine de, neler olduğunu tam anlamıyla bilen yoktu.¹⁴ Borçlarını bile ödemişti.

Potemkin’in borçlarını sanki Tanrı ödüyormuş gibi de görünüyordu. Prens Orlov genç karısının Haziran 1781’de ölmesinin ardından aklını kaçırmıştı ve sarayların koridorlarında bağırıp çağırarak dolaşıyordu. Nikita Panin 31 Mart 1783’te felç geçirmişti. Birbirinden nefret eden

ama Potemkin'e hınçla hayranlık duyan bu iki batan güneş birkaç gün arayla öldüğünde, Katerina "öbür dünyada tekrar karşılaşınca şaşırıp kalacaklarını" düşündü.¹⁵

Prens işlerini düzene sokuyordu çünkü güneyde hayatının olayına hazırlanıyordu. Katerina'nın "sevgili efendisi" Petersburg'a döndüğünde yaratıcılığının doruğundaydı; düşünceler kafasından bir çarkifeleğin kıvılcımları gibi şiddetle ve rengârenk fışkırıyordu. Kırım sorununu kökünden çözmek için hemen Katerina'nın üzerinde çalışmaya başladı. Tarihçilerin daha sonra iddia edeceği gibi Katerina sert, inatçı stratejist, Potemkinse ihtiyatlı taktikçi miydi? Bu olayda, Potemkin ödün vermedi ve istediğini aldı: Genelleme yapmak olası değil. Bir sorun ya da tehlikeyle karşılaştığında çift ortak politikaları olgunlaşana kadar tartışıyor, bağırıp çağırıyor, surat asıyor, uzlaşıyordu.

Kasım sonunda, ateşli bir *tour de force* içinde prens, Katerina'ya neden "sınırlarımızı çiğneyen" Kırım'ın alınması gerektiğini, aksi takdirde Osmanlıların oradan "içimize kadar gireceğini" açıkladı. Hâlâ zaman varken, İngilizler hâlâ Fransızlar ve Amerikalılarla savaşırken, Avusturya hâlâ hevesliyken, İstanbul hâlâ isyanlar ve vebayla harap haldeyken bu *derhâl* yapılmalıydı. Emperyalist söylem ve tarih bilgi-siyle haykırıyordu:

Kırım'ın senin olduğunu ve burnunun ucundaki siğilin artık orada olmadığını düşün!.. Yüce Hanımefendi... Rusya'ya şan ve şeref bahşetmek zorundasın! Kimler neler kazandı bak: Fransa Korsika'yı aldı, Avusturyalılar Boğdan'da savaşmadan bizden daha fazlasını aldı. Avrupa'da, Asya, Afrika, Amerika'nın paylaşımına katılmayan güç yok. İnan bana, bunu yapmak sana başka hiçbir Rus hükümdarının kazanamadığı ölümsüz bir şan ve şeref kazandıracak. Bu şan ve şeref daha da büyük bir şeyin yolunu açacak: Kırım'la birlikte, Karadeniz'de egemenlik sağlanacak.

Ve şöyle bitirdi: "Rusya'nın cennete ihtiyacı var."¹⁶

Katerina tereddüt içindeydi: Bu, bir savaşa yol açar mıydı? Bütün hanlık yerine sadece Ahtiyar Limanı'nı alsalar olmaz mıydı? Potemkin, Katerina'nın ihtiyatlılığı yüzünden Harris'e hayıflanmıştı: "Burada asla ileri ya da geri bakmıyoruz ve sadece anlık dürtülerle yönetiliyoruz..."

Doğru yaptığımda alkışlanacağımdan ve yanlış yaptığımda suçlanacağımdan emin olabilseydim neye güveneceğimi bilirdim..." Potemkin, Britanya'nın Rusya'nın Bâb-ı Âli pahasına yayılmasını engellemeyeceği güvencesi aldığında Harris sonunda işe yaramıştı.¹⁷

Potemkin'in dönüşünden birkaç hafta sonra Katerina, Potemkin'e Kırım'ın ilhak edilmesiyle ilgili "çok gizli" bir ferman verdi ama ancak Şahin Giray ölürse ya da devrilirse veya Ahtiyar Limanı'nı vermeyi reddederse yahut Osmanlılar saldırırsa ya da... O kadar çok koşul vardı ki üstesinden gelebilirse onun ödülünü almakta gerçekten de özgür olacağını ikisi de biliyordu. "Burada Kırım'ın ilhakına ve Rus İmparatorluğu'na katılmasına yönelik irademizi beyan ediyoruz; size güvenimiz tam, bu görevi yerine getirmek için fazla zaman ve elverişli fırsatları kaybetmeyeceğinizi biliyoruz." diye yazdı imparatoriçe, prense 14 Aralık 1782'de. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girme ya da Büyük Güçler'in bunu engelleme riski hâlâ vardı.¹⁸

Potemkin'in çok çalışmasına şaşmamak gerekirdi. Bâb-ı Âli'yle savaşa hazırlanması gerekirken bir yandan da bundan kaçınmayı umuyordu. Katerina, Joseph'e mektuplarla sürekli bilgi veriyordu, sürprizlerle karşılaşmadığı sürece karşı çıkma ihtimalinin azalacağı yönünde kurnazca bir hesabı vardı. Ellerini çabuk tutarlarsa ve harekât kansız olursa Kırım'ı Avrupa tepki veremedi alabilirlerdi. Zaman azalıyordu çünkü Fransa ve Britanya, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda barış müzakereleri yapıyordu. Ön çalışmaları Paris'te 9/20 Ocak'ta imzalamışlardı. Barış hâlâ imzalanmamıştı, yani Ruslar bir altı ayı daha hesaba katabilirdi. Diplomatlar ortakların ne kadar ileri gideceğini tahmin etmeye çalışıyordu: "Prens Potemkin'in görüşleri her gün daha da genişliyor ve o kadar büyük ki," diye bildirdi Harris, "imparatoriçenin hırsını aşıyor."¹⁹ Sir James, "gizlemek için çektiği zahmete karşın Serenissimus savaşımızın bitmek üzere olduğuna çok üzülüyor..." diye yazdığında durumu hafife almıştı.²⁰

Bunlar Potemkin'in Sir James Harris'in dostluğunun keyfini çıkarmak için son fırsatlarıydı. İngiliz, Petersburg'da son elini oynadığını düşünüyordu. Arkadaşı Charles James Fox, Rus yanlısı politika izleyen Fox-North koalisyonunun diğer yarısı olarak bakanlığa döndüğünde

Harris, Rusya'yla ilişkiler iyiiken ülkesine dönmeyi talep etmişti. Sir James ve prens en son ilkbaharda, Potemkin güney hazırlıklarıyla giderek daha fazla meşgul olurken görüşmüştü. Harris, Potemkin'in 20 Ağustos 1783'teki ayrılışının ardından imparatoriçeye veda etti ve ülkesine döndü.'

Harris, bir İngiliz ittifakını desteklemekten mutlu olan ama aslında güneyde tamamen farklı bir politika izleyen bir adama umutlarını bağlamakla hata etmişti. Avusturya ittifakı etkinleştğinde, Harris'in Potemkin tarafından kandırıldığı ortaya çıkmıştı.

Sir James Petersburg'dan yüksek krediyle ayrıldı çünkü Potemkin'in arkadaşı ve İngiliz uygarlığı hocası rolü onu Rusya'ya gelen diğer bütün büyükelçilerden çok daha fazla tepeye yaklaştırmıştı. Ama kendisiyle çok fazla oynayan Potemkin'e karşı duyguları karışık olmalıydı. "Prens Potemkin artık dostumuz değil." demişti üzüntüyle Charles James Fox'a. Potemkin'in arşivleri sonrasında uzun süre içten bir temaslarının olduğunu gösteriyor. Harris sıklıkla prene gezginler tavsiye ediyordu: Biri hatıra yazarı Başrahip Cox'e'tu. "Size gerekçeler borçlu olduğumu biliyorum," diye yazdı Harris, ama yazarları sevdiğinizi biliyorum..." Katerina, Harris'i "baş belası ve entrikacı" olarak görmeye başlamıştı. Potemkin arkadaşlarına "tutuluyor" sonra da bırakıp gidiyordu. Daha sonraki bir büyükelçiye Harris için çok şey yaptığını, onun "her şeyi mahvettiğini" söyledi ve Bezborodko'ya Harris'in "sinsi, yalancı olduğunu ve çok iyi olmadığını" söyleyerek yakındı. Dostlukları daha sonra Britanya'nın Rusya'ya karşı büyüyen düşmanlığı yüzünden bozuldu; diplomatik arkadaşlıklara ayrılan özel kabristanın sadece bir başka üzücü örneği.²¹

Prens, şubat ve mart aylarında Osmanlı müttefikleri olan İsveç ve Prusya'yı kapsayacak askerî planlar hazırlarken, Türklere karşı ordu yollayıp Baltık Filosu'nu Akdeniz'e geri göndererek geçirdi. Herhangi bir savaşın amacı, Dinyeper Limanı'na (Haliç) ve böylelikle Karade-

Katerina ve Potemkin'in Harris'ten hoşlandığını gösteren şeylerden biri, hâlâ Londra'da muhteşem bir süs şeklinde görülebilir. Harris ayrılırken Katerina ona Potemkin'in cam fabrikalarında üretilmiş bir avize hediye etti. Harris'in soyundan gelen VI. Malmesbury Kontu, kısa bir süre sonra avizeyi Londra'daki Skinnner Şirketi'ne verdi. Avize şu an Dış Salon'da asılı.

niz'e erişime hükmeden Osmanlı kalesi Özi olmalıydı. Potemkin aynı zamanda reformcu gözlerini Rus askerinin kıyafetine ve silahlarına çevirmişti: Katerina'ya yönelik heyecan dolu pusulalarından birinde, sağduyusunu ve renkli konuşma dilini kullanarak züppece Rus donatılarını azaltarak erlerin yükünü azaltmayı önerdi. Alışılmamış bir şekilde bir Rus generali ve 18. yüzyıl komutanı için ölmeye giden askerlerin daha rahat etmesini istiyordu.

Rus piyadesinin saçını pudralayıp örmesi ki bu on iki saat sürebiliyordu ve sıkı yüksek çizmeler, çoraplar, pahalı geyik derisi pantolon ve hava koşullarına karşı koruma sağlamayan sivri uçlu üçgen sert şapka giymesi gerekiyordu. "Askerin canını sıkamak için" bütün bunlardan "daha iyisi yapılamazdı." diye yazan Potemkin şunu öneriyordu: "Bütün züppeliklerden vazgeçilmeli." Prusya saç şekline yönelik eleştirileri bir Potemkin klasiği: "Saç şekliyle ilgili. Kıvrıkmak, kabartmak, örmek; askerin işi bu mudur? Onların uşakları yok. Örgüler ne işlerine yarıyor? Saçı pudra, yağ, un, tokalar, örgülerle ağırlaştırmak yerine yıkayıp taramanın çok daha sağlıklı olduğunu herkes kabul etmeli. Asker kıyafeti şöyle olmalı: rahat ve kolay." Gözde olduktan sadece birkaç ay sonra subaylara, askerlere onları acımasızca dövmeden eğitim yaptırmalarını emretmişti. 1774'ten beri Rus süvarilerini de hafifletip geliştiriyor, yeni ağır süvari alayları (Dragoon) oluşturuyor ve Cuirassier'lerin donanımlarını ve zırhlarını daha kolay kullanılır hale getiriyordu.

Zamanın çok ilerisinde olan ve Batılı (ve Rus) generallerin kaba Prusya takıntısından etkilenmeyen Potemkin, kendi adıyla anılacak yeni bir üniforma tasarlamak için Prusya tören alanlarında giyilen sert üniformaların yerine Kazakların hafif kıyafetlerini örnek aldı: kulakları örten, sıcak tutan rahat şapka, kısa saçlar, çorap yerine dolak, yumuşak çizme, tören kılıcı yerine sadece kasatura. Potemkin'in yeni üniforması, "giysinin iklime ve ülkenin ruhuna uygun, güzellik, basitlik ve rahatlığı"nın ölçütünü belirledi.²²

Artık gitme zamanıydı. Kırım macerası başarılı olursa biliyordu ki, "Bana farklı bir gözle bakarlar ama davranışlarım onaylanmazsa taşraya çekilip bir daha saraya asla ayak basmayacağım."²³ Ama prens yine numara yapıyordu: Her şeyi yapabileceğine inanıyordu. Başkentten desteği zirvedeyken ayrılmıştı. "Onun gözünün her şeyi gören göz

olduğunu düşünüyorlar.” dedi Zavadovski Rummyantsev-Zadunayski’ye sertçe. Ama Harris bir risk olduğunu biliyordu. “Prens Potemkin gidip ordunun komutasını üstlenecek, böyle bir adım gözdeliğinin süresi için ne kadar tehlikeli olursa olsun.”²⁴

Sonunda prens, belki de bir devlet adamına benzemek için saçını kısa kestirdi. “Grandüşes,” diye yazdı Mihail Potemkin, Serenissimus’a, “kısa saçın size yakıştığını söyledi.” İki yüzyıl önce, televizyon daha yokken bile saç stillerinin siyasi öneminin olduğunu görmek rahatlatıcı.²⁵ Bütün hesapları kapatan, bütün bağları kesen –insanlarla, siyasetle, parayla ve saçlarla– Potemkin 6 Nisan 1783’te en genç yeğeni Tatyana Engelhardt’ın da içlerinde bulunduğu bir grupla birlikte “cennet”i fethetmeye gitti.

Prens, savaşa gitmeden önce bir vaftiz törenine katılacaktı. Amcayla civelek küçük Tatyana, Saşenka Branicka’nın yeni doğan bebeğinin vaftizi için Belayatserkov malikânesine geldi. Bezborodko, Potemkin’in hareketlerini St. Petersburg’dan beri izliyordu: “Prens Potemkin’in 27 Nisan’da Kriçev’den ayrıldığı mesajını aldık.” dedi bakan Simon Vorontsov’a, “Belayatserkov’da vaftiz babası olduktan sonra da ertesi gün oradan ayrıldı...” Avrupa kabineleri bir vaftiz törenini nadiren bu kadar dikkatle izlerdi.

Prensin ilerlemesi alışılmamış bir yavaşlıktaydı. İmparatoriçenin kaygılı mektupları peşinden geliyordu. İlk başta, ortaklar diplomatik denge oyunlarından, yol kesip soyguna hazırlanan iki haydut gibi keyif alıyordu. İmparator Joseph’in 1774’te Türkiye’den elde ettiği kazanımlarını kışkandığından kuşkulanıyorlardı. Katerina, Potemkin’e, “Kendimden başka kimseye güvenmemeye karar verdim. Kek piştiğinde herkes bir dilim isteyecek.” dedi. Türkiye’nin dostu Fransa’ya gelince, “Fransa’nın tehditlerinin ya da daha çok kuru gürlütüsünün” karşısında, Joseph’in güvenilmezliğinin karşısındaki kaygısızlığı kadar soğukkanlıydı. “Lütfen beni hem seninle hem de işle ilgili habersiz bırakma.” Potemkin Avusturya’yla ittifakın önemini her zaman biliyordu ama Joseph’e ve başbakanının tereddütleriyle gülerek eğleniyordu: “Kaunitz bir yılan ya da kurbağa gibi davranıyor,” diye yazdı Katerina’ya 22 Nisan’da ama ona güven verdi: “Özellikle iç ya da dış düşmanların

her türlü girişimine karşı kararlılığını bozma, Matuşka... İmparatora güvenmemelisin ama dostça davranmak gerekli.”²⁶

Potemkin'in ajanları Kırım'daki ve Kuban'daki Tatarları hazırlarken askerleri Osmanlılarla savaşmaya hazırdı. Balmain yapbozun en kolay parçasını yerleştiriyordu: 19 Nisan'da Kırım'da, cömert bir destek ve muhtemelen bir başka taht karşılığında Şahin Giray'ın tahttan çekilmesini sağladı. Katerina bu haberi duyduğunda, “Güvercinim, prensim” diyerek sevinçten havalara uçtu.²⁷ Prens sonunda mayıs başında Herson'a vardığında, Rus bürokrasisinin her zamanki gibi kendisinin itici gücü olmaksızın pek bir şey yapamadığını gördü. “Lady Matuşka,” diye bildirdi Katerina'ya mayıs başında, “Herson'e geldim, köpek gibi yorgunum ve deniz kuvvetlerinde sağduyu göremiyorum. Her şey ihmal edilmiş ve doğru dürüst tek rapor bile yok.” Her taşra çocuğu gibi, Avrupalı bakanlarla ilgili düşünceleri köpekler, kurtlar ve kurbağalarla doluydu.

Prens o günlerde bir etkinlik ve heyecan kasırgasıyla kendini dış müdahale olmaksızın Kırım'ı ele geçirme işine daldı. Arşivler bu çok yetenekli dinamonun iş başında olduğunu gösteriyor. Potemkin'in generallerine –Kırım'da Balmain, Kuban'da Suvorov ve Pavel Potemkin– verdiği emirler her ayrıntıya dikkat ediyordu: Tatarlara iyi davranılacaktı; alaylar konuşlandırıldı; Özi Kalesi'ni kuşatması gerekirse toplar getirilecekti; bir casus yoldaydı (“onu tutuklayıp bana gönderin”). Bir albay devrik hana karşı çok saygılı davrandığında, Potemkin'in bir doz iğnelemesine maruz kaldı: “Sen hanın kankası mısın yoksa bir subay mısın?” Ve bağlılık yemini etmenin her adımını ayrıntılarıyla sıraladı.²⁸

O sırada Kırım ve Kuban'ın doğusunda, Kafkas Dağları'nın güneyinde iki Gürcü kral ile, olası bir Rus himayesi, Ermeni isyancıların yanı sıra bir İran satrapı ile de bağımsız bir Ermeni devletinin desteklenmesiyle ilgili müzakereler yürütüyordu. Bütün bunların yanında, Kırım'da Konstantinopolis'ten gelen veba salgını patlak verdiği için karantinalar uygulanıyordu. “Salgına karşı önlemler alınmasını emrettim; temel bilgileri tekrarlayın, hijyenin önemini anlatın, veba hastanelerini ziyaret ederek örnek oluşturun.” diye yazdı Potemkin, Bezborodko'ya. Bunlar Potemkin'in yürüttüğü sayısız projenin sadece birkaçıydı. “Kendimi ne kadar yorduğumu Tanrı biliyor.” Bütün bunlar

tek bir adam için yeterli değilmiş gibi, Avrupa Güçleri'ni gözlüyor ve Katerina'yla uğraşıyordu.²⁹ Ona çıkıştı: "Bana her zaman torpil yaptın... şimdi de en çok istediğim şeyi geri çevirme; sağlığına dikkat et."

Büyük Friedrich o günlerde Fransızları Katerina'yı engellemeye teşvik ederek onun planlarını bozmaya çalışıyordu. Potemkin Prusyalı "madrabaza... Fransız askerlerini göndermesi için" meydan okudu, "Onlara iyi bir Rus dersi verilir." Kahramanı Büyük İskender'e öykünen İsveç Kralı Gustaf, İsveç'in kaybettiği Baltık İmparatorluğu'nu yeniden kurmak için Rusya'nın Türkiye'yle yaşadığı sorundan yararlanma fırsatları arıyordu. Öte yandan bir askerî geçit töreninde attan düşüp kolunu kırınca ziyareti ertelendi. "Amma da beceriksiz bir kahraman." dedi Katerina, Potemkin'e kıkırdarak. Büyük İskender kendisini asla böyle gülünç bir duruma düşürmemişti. Gustaf ziyarete geldiğinde, Kırım keki fırından çıkmış ve yenmişti.

Fransa Dışışleri Bakanı Vergennes Kontu, Rus planlarına karşı bir tepkinin eş güdümünü sağlamak üzere Avusturya elçisini Paris'e çağırđı. Katerina tarafından karar almaya zorlanan ve Osmanlı kazanımlarını kaybetmekten korkan II. Joseph, birden cesaretlendi ve dehşet içindeki Vergennes Kontu'na Rusya-Avusturya ittifakıyla ilgili bilgi verdi. Müttefiki Avusturya'nın desteğini alamayan yorgun Fransa'da eyleme geçme isteği yoktu. Britanya'ya gelince, Amerikan bataklığından kurtulduğuna sevinen Lord Grantham, Harris'e, "Fransa Türklere karşı sesini çıkarmak istemiyorsa... biz neden karışalım? Yeni bir karışıklığın zamanı değil." dedi.

Joseph'in ittifakı kesinliğini kanıtladı. "Öngörün gerçek oldu, neşeli zeki dostum." dedi imparatoriçe eşine. "İştah yedikçe açılır." Ortaklar paçayı kurtaracak gibi görünüyordu.³⁰

Potemkin o kadar çok etkinliğe gömülmüştü ki artık Katerina'ya her zamanki mektuplarını yazmaya son vermişti. Katerina huysuzlanıyordu ve mayıs ve haziranda arka arkaya yazdığı mektuplarda sert çıkıyordu, "Benden haber gelmediği için şikâyet ediyorsun ama uzun zamandır senden haber alamayan asıl benim." Siyasi krizlerde her zaman olduğu gibi, birbirlerinin sinirine dokunuyorlardı. Hanın Kırım'dan ayrılıp ayrılmadığını merak ediyordu; o zaman Tatarlar bağlılık yemini edebilir ve Katerina ilhak manifestosunu yazabilirdi.

Herson'da sıkı çalışan Potemkin, Şahin'in gidişini ayarlamaya çalışıyordu, adam o günlerde iki yüz bin ruble ödeneğine rağmen olayı geciktiriyordu. Han hâlâ oradayken Tatarlar iş birliği yapmıyordu. Eşyalarını Petrovsk'a göndermiş olsa da hanın subayları, mollaları Rusya'ya güvenmekten vazgeçirmeye çalışıyordu. Pavel Potemkin ve Suvorov sonunda uzak Kuban'dan Nogay göçerlerinin Katerina'ya bağlılık yemini etmeye hazır olduğunu bildirdi. Her şeyin eş güdümünün sağlanması gerekiyordu. Prens ilhakın kansız olmasını ve en azından Kırım halkının isteği gibi görünmesini istiyordu. Derken, mayıs sonunda, Potemkin Herson'dan Kırım'a gideceğini yazdı: "Hoşça kal, Matuşka, sevgilim... Han en kısa zamanda gitmiş olacak."

Prens, Kırım'a ulaştı ve Karasubazar'da kamp kurdu, 28 Haziran'da Katerina'nın tahta çıktığı gün bağlılık yeminini yönetmeye hazırды. Ama olay sürüncemede kaldı. Bir yandan deli gibi çalışır ve kendini yorarken diğer yandan prens, Doğulu bir rehavet resmi oluşturmuyordu. "Onu Kırım'da gördüm," diye yazmıştı subaylarından biri, "meyvelerle çevrili bir divanda uzanıyordu ve görünüşe bakılırsa bütün o endişelerden habersizdi ama bütün umursamazlığın ortasında Rusya, yarımadayı fethetti."³¹

Katerina, Potemkin'i özlemekle ondan umudu kesmek arasında gidip geliyordu. "Ne ben ne de başkası nerede olduğunu biliyoruz." Temmuz başında, onu özlemişti. "Burada değil orada olduğun için çok üzülüyorum çünkü sensiz kendimi çaresiz hissediyorum." Bir ay sonra, kızgındı: "Senden beş haftadır haber alamadığım için ne kadar endişeli olduğumu bilemezsin... Kırım'ın en geç mayıs ortasına kadar işgal edilmesini bekliyordum ve şimdi temmuz ortası ve ben hiçbir şey bilmiyorum."³² Sonra Potemkin'in vebadan öleceğinden kaygılanmaya başlıyordu. Muhtemelen Potemkin, Kırım ve Kuban'ın tümünü Katerina'nın ayaklarının dibine serebileceği günü beklemeye karar vermişti.

Eski Kırım Hanlığı'nda mirzalarla mollalar en güzel giysileriyle bin altı yüz kilometre uzaklıktaki bir Ortodoks imparatoriçeye Kur'an üzerine bağlılık yemini etmek için toplanmıştı. Potemkin önce din adamlarına, sonra da geri kalanlara yemin ettirdi. En çarpıcı sahne doğudaki Kuban'daydı. Belirlenen günde Yeysk bozkırında Nogay Ordası'ndan altı bin Tatar otağı kurulmuştu. Binlerce dayanıklı, küçük Moğol atı çadırlarından etrafında koşturuyordu. Rus askerleri rahattı.

Şahin'in tahttan çekildiği okunduktan sonra Nogaylar Suvorov'un önünde imparatoriçeye yemin etti. Daha sonra aşiretlerine döndüler ve onlar da yemin etti. Sonra ziyafet başladı: Yüz sığır, sekiz yüz koç kesildi. Nogaylar votka içti; çünkü Kur'an şarabı yasaklamıştı. Kadeh tokuşturmalardan ve yaşasın haykırışlarından sonra Kazaklarla Nogaylar at yarışı yaptı. Ardından, Cengiz Han aşiretlerini batıya gönderdikten altı yıl sonra özgürlüklerini yitiren Nogaylar oradan uzaklaştı.³³

Prens, 10 Temmuz'da imparatoriçeye karşı sessizliğini bozdu: "Üç gün sonra seni Kırım için kutlayacağım. İleri gelenlerin hepsi yemin etti, şimdi de geri kalanı edecek." 20/31 Temmuz'da Potemkin Kırım Tatarlarıyla iki Nogay Ordası'nın yemin ettiğini bildirdi. Onca beklenmeden sonra o kadar rahatlamış ve yıpranmıştı ki soğuk bir yanıt verdi ama iyice anlayınca ve Potemkin'in açıklamasını alınca başarısını takdir etti. "Bu kadar kısa süre içinde ne kadar fazla olağanüstü iş yapılmış." Potemkin'in mektupları hemen yeni topraklarına Klasik atıflarla süslü, kentlerle, limanlarla ve gemilerle ilgili fikirlerle doldu. Coşkusu her zaman bulaşıcıydı. Ödleklerin vebayı "Spa ve Paris"te yaydığı yönündeki korkakça söylentileri yazdığında Katerina en sonunda güldü.³⁴

Serenissimus, birkaç gün sonra şapkadan bir altın tavşan daha çıkardı: Kafkaslar'da Gürcistan Krallığı Rus korumasını kabul etmişti. Kafkaslar, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki kıstak, çevresindeki imparatorlukların -Rusya, Türkiye ve İran- hükmettiği, krallıklarla prensliklerin bulunduğu dağlık bir bölgeydi. Kuzeybatıda, Potemkin, Kırımlılar tarafından yönetilen Kuban'ı ilhak etmişti. Dağ eteklerinde, Rus generalleri Çeçenistan ve Dağıstan'daki vahşi dağlıları denetim altına alma mücadelesi veriyordu. Dağların güneyinde, İran ve Türk imparatorlukları bölgeyi aralarında paylaşmıştı. Orada, İki Gürcü krallığı, İmereti ve Kartli-Kaheti romantik vahşilikleriyle neredeyse mitolojiden ya da Kutsal Kitap'tan fırlamış gibiydi ve bu yüzden çarlarının adlarının sırasıyla Herakles ve Solomon olması çok uygundu.

Dikkate değer bir imparatorluk kurucusu Herakles (ya da Gürcüce Erakle), Voltaire yüzyılının yaşayan son Orta Çağ şövalyelerinin sonuncusu gibi görünüyordu. Adı adama yakışıyordu. Neredeyse bin yıldır Gürcü hükümdarlarının çıktığı Bagratid Hanedanı'nın evladı olan Herakles, tahtını Hindistan'da Pers İmparatoru için savaşmasına

borçlu olan bir savaşçı kraldı ve İran'la Türkiye'nin arka bahçelerinde bir mini imparatorluk yaratmayı başarmıştı. Bir gezgine göre yaşlı bir adam olan Herakles, "orta boyluydu, uzun yüzü, iri gözleri ve küçük sakalı vardı, gençliğini Nadir Şah'ın Sarayı'nda geçirmiş, orada Pers geleneklerine yakınlık duymuştu..." Herakles, "cesareti ve askerî becerisiyle ünlüydü. At sırtındayken kemerinde iki dolu tabanca taşırdı ve düşman yakınsa omzunda bir misket tüfeği sallanırdı..." Diğer Gürcü Çar, İmeretili Solomon da diğeri kadar dikkat çekiciydi, defalarca tahttan indirilmiş ve geri gelmiş, "on altı yıl boyunca mağaralarda ve inlerde vahşi bir adam gibi yaşamış ve cesareti sayesinde pek çok suikasttan kurtulmuştu." O da omzunda bir misket tüfeğiyle yaşıyordu.³⁵

1768'de Ruslar savaşa girdiğinde Katerina, Herakles'le Solomon'a yardım etti ama 1774'ten sonra onları şah ve sultanın insafına bıraktı. Potemkin Avusturya'yla ittifakından cesaret bulmuştu ve Gürcülerle konuşarak Osmanlı üzerindeki baskıyı arttırmaya karar verdi. Herakles'le yazışarak Solomon'la barış halinde olup olmadığını sordu: Her iki krallığı da Rusya'ya istiyordu.

31 Aralık 1782 yılında Kral Herakles, "Merhametli ve Yüce Prens"e, "Kendimi, çocuklarımı ve Ortodoks ülkemi Rusya'ya emanet ediyorum," dedi. Serenissimus Kafkas birliklerine komuta eden kuzenine müzakereleri yürütme emri verdi. 24 Temmuz 1783'te Pavel Potemkin prens adına Herakles'le Georgiyevsk Anlaşması'nı imzaladı.³⁶

Hâlâ Kırım'daki Karasubazar'da kamp yapan Serenissimus, memnundu. İmparatoriçeye bir başka muhteşem hediye haberinin karşısındaki klasik ve Ortodoks coşkusu karşı konulmazdı:

Lady Matuşka, anamız, Gürcistan işi de sonuçlandı. Çağını senin kadar aydınlatmış bir başka hükümdar var mıdır? Ama sadece parlaklık değil. İskender'le Pompey'in sadece gördüğü toprakları Rusya'nın esasına kattın ve Tavrida'daki [Kırım] Herson'u -Hristiyanlığın ve dolayısıyla insanlığımızın kaynağı- çoktandır kızının ellerinde.' Bunda gizemli bir şey var. Tatarları -Rusya'nın eski

Ortodoks Potemkin, Kırım'daki antik Hersoneses kentini almaktan mutluydu; Kiev'in Büyük Prensi Vladimir, Hristiyanlığın Rus diyarına ulaştığı 988'de burada vaftiz edilmişti.

zamanlardaki zalimini ve yeni dönemlerdeki mahvedicisini- yok ettin. Bugünün yeni sınırı Rusya'ya barış, Avrupa'ya kıskançlık ve Osmanlı Bâb-ı Âli'sine korku vadediyor. Kanla kızarmamış bu ilhakı yaz ve tarihçilerine bol miktarda mürekkep ve kâğıt hazırlamalarını emret.³⁷

Katerina etkilenmişti. Ona başarıları için teşekkür ederek Herakles'in unvanlarını, sınırlarını ve kendi parasını basma hakkını kesinleştiren anlaşmayı onayladı. Eylülde Pavel Potemkin bir atlı patikasıyla yol yaptı ve sekiz atlı bir arabayla Kafkaslar'ı aşmış Tiflis'e gitti. Kasımda iki Rus taburu başkente girdi. Prens, Rusya'nın yeni sınırındaki kale inşaatlarını denetlemeye başlarken Herakles'in iki oğlu Gürcü çareviç, Potemkin'in kozmopolit sarayında yaşamak üzere yola çıktı.³⁸

Dahası da vardı. Voynoviç'in iki yıl önceki Hazar macerasının başarısızlığı Potemkin'in İran'la Osmanlı karşıtı ittifak planlarını bozmamıştı. Bezborodko, Potemkin'in jeopolitik planlarını kavrayan birkaç kişiden biri, prensin sadece bu Avusturya ittifakının Doğu uyarlamasını planlamadığını açıkladı. Katerina'yı Kırım bildirgesinde kendisine Hazar'da iki prenslik daha kurmasına izin vermeye ikna etti: biri Ermeni prensliği, diğeri Hazar kıyıları üzerinde (bugünkü Azerbaycan) devrik Kırım Hanı Şahin Giray tarafından yönetilebilecek bir prenslik.³⁹

Potemkin, 1784 başında İsfahan'da Pers Hanı'yla imparatorluğa katılıp katılmamasıyla ilgili müzakereler yürütüyordu; bu ona Ermeni krallığını kurma fırsatı verirdi. "Ermenistan ellerini İmparatorluk Majestelerinin kutsal tahtına uzatarak Ağa'nın boyunduruğundan kurtulmak istiyor." dedi Potemkin imparatoriçeye.⁴⁰ Pers hükümdarlarıyla, Şuşa ve Goya hanlarıyla ve Karabağ Ermenileriyle müzakereler 1784'e kadar devam etti. Potemkin İsfahan'a elçi gönderdi ama han öldü ve elçi geri döndü. Sonunda, Pers-Ermeni Projesi bir yere varamadı. Şimdilik, Potemkin'in kazanımları yeterince büyüktü.

Dağlık Karabağ Ermenileri 1990 başındaki şiddetli savaş sırasında hâlâ Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Müslüman yönetiminden kaçıp Ermenistan Cumhuriyeti'ne katılmak için mücadele ediyordu.

Katerina memnundu ve bir imparatoriçe, sevgili ve arkadaş olarak onu övdü: "Harcadığın onca emek ve işlerime gösterdiğin sınırsız özen için sana ne kadar minnettar olduğumu anlatamam; yeteneklere karşı ne kadar hassas olduğumu bilirsin ve seninkiler olağanüstü, tıpkı benim sana karşı dostluğum ve sevgim gibi. Tanrı sana sağlık ve ruhunla bedenine daha da büyük güçler versin."⁴¹

Prens, Ağustos 1783'te tehlikeli bir ateşle yatağa düştü. Dev projelerle, sürekli seyahatlerle yorgun düşen, vebaya ve pis suya maruz kalan Potemkin, Karasubazar'ın yemyeşil otlaklarının ortasındaki güzel bir Tatar kulübesinde ölümle pençeleşiyordu.

Potemkin dinlenemiyordu ama eylül ortasında sağlığı iyiye gidiyordu. Avrupa hâlâ Rusya'nın başarısıyla sarsılıyordu. Ateşi bir çıkar bir inerken, Rus güçlerini denetliyordu. Kalıplaşan hatta gelenekselleşen bir şekilde Katerina, Bezborodko ve büyükelçiler Petersburg'da her bir spazmı takip ediyordu. Vebayla boğuşan Kırım ve Herson'dan uzaklaşıp güneyin bölgesel başkenti Kremençuk'a gittiğinde, Katerina, her zaman ilgili eş, yazıyordu, "İyileşirken kendine hiç dikkat etmiyorsun: Bana bir iyilik yap ve bu defa sağlığının önemini hatırla: İmparatorluğun refahı ve benim şanım şerefim için." Güneyin fethinin ve gelişmesinin ona bağlı olduğunu biliyordu: "Dünyanın en büyük girişimi sensiz bir hiç olur. Kremençuk'a gitmene şükrediyorum ama bu çok tehlikeli bir hastalığın pençesindeyken yapılmamalıydı, bu durumda üç yüz verst yaptığını duyunca dehşete kapıldım."⁴²

İki Rus emperyalisti başarılarının tadını çıkarıyordu. Potemkin kendini romantik neoklasik hayallerine kaptırırken Katerina kaba, neredeyse Stalin tarzı bir tatminle tepki veriyordu: "Avrupa'nın kıskançlığına sükûnetle yaklaşıyorum; biz işimizi yaparken bırak eğleninler." Onun kalıcılığını destekliyordu: "Sana bir yüzyıl boyunca bağlı kalacağımı bil."⁴³ Bunu göstermek için, Tavrida Sarayı olacak yeni evinin yapımı için yüz bin ruble tahsis etti.⁴⁴

Potemkin çalışmadan duramıyordu. Nogay Ordası'nın Kuban'da her zaman istikrarsızlık yaratacağını bildiğinden Rus tarihindeki daha sonraki karalamaların habercisi olacak bir adımla, göçerleri Volga'yla Urallar arasına yerleştirme planı yaptı. Söylentiler Nogayların kulağına geldi. O arada, şu sinir bozucu Cengiz züppesi Şahin Giray Taman'da

kalıyor ve Nogay Ordası'yla teması sürdürüyordu. Belki onun cesaretlendirmesiyle, Suvorov'un bozkırdaki mangal ziyafetinden ayrılır ayrılmaz onların Rus yanlısı mirzalarını katlettiler. Enerjik Suvorov derhâl isyancıların peşine düştü ve 1 Ekim'de onları katletti.⁴⁵

Bâb-ı Âli'deki Rusya Büyükelçisi Potemkin'in üniversiteden arkadaşı Yakov Bulgakov'du ve bir ticaret anlaşmasının müzakerelerini yürüten Osmanlıların tepkisini gözlemliyordu. Türklerin "Avrupa'dan yeni bir koşul gelmedikçe Kırım için kavga etmeyeceğini" bildirdi. Nihai Versay Anlaşması 23 Ağustos/3 Eylül'de Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı sona erdirdi ama artık çok geçti. Prusya'yla Fransa direniş göstermeye çalışıyordu ve eylül sonunda Katerina hâlâ Osmanlıların "her an" savaş ilan etmesini bekliyordu ama Joseph, Vergennes ve Friedrich'e karşı sıkı duruyordu.⁴⁶ Hatta kayser "Prens Potemkin'in başarısını" övdü: "Onun kadar iyi ve sadık *serviteurs* bulmanın değerini ve zorluğunu ve bizim mesleğimizde bizi anlayan birisini bulmanın ne kadar müthiş bir şey olduğunu biliyorum." 28 Aralık 1783'te, Türkler Bulgakov'un müzakere ettiği Aynalıkavak Anlaşması'yla Kırım'ın kaybını üstü kapalı olarak kabul etti.⁴⁷ Potemkin'in ofisine mektuplar ve övgüler yağıyordu. General Igelstrom'un ona yazdığı gibi, artık "Hükümdarların bireyler için uygun gördüğü en yüksek güç derecesine ulaştığı" doğrudur.⁴⁸ Dahası, "yüzyılların tamamlamadığını, I. Petro'nun yapamadığını." diye yazmıştı yazar Glinka, "döneminin bu devî yapabildiği."⁴⁹ Onu çok özleyen Katerina ekim başında ortaklıklarının en basit doğrulamasını yazmıştı: "Tanrı seni iyileştirip buraya getirsin. Gerçekten de sensiz kaldığımda çoğu zaman kolum kanadım kırılmış gibi hissediyorum." Prens, "Tanrı'ya şükür her geçen saat iyiye gidiyorum... ve tamamen iyileştiğimde sevgili Matuskamı görmeye geleceğim,"⁵⁰ diye yanıtladı.

Prens Potemkin Kasım 1783'te Petersburg'a döndüğünde saray halkının kıskançlık krizleriyle kendisine düşmanca davrandığını gördü. Müttefiki Bezborodko'nun başı beladaydı ve Potemkin onu savunduğunda kendini düşmanlarla kuşatılmış bir halde buldu. Potemkin'in desteğine minnettar olan Bezborodko, "Pek çok kişinin kıskançlığı apaçık ortada," dedi. Bu, Serenissimus'u gözden düşürmeye yönelik bir entrika şeklini almıştı.

İmparatoriçeye güneydeki veba salgınlarının bir şekilde Potemkin'in ihmalinden kaynaklandığı söylendi. Katerina Moskova'da 1770'de yaşanan Veba Ayaklanması'ndan beri bu konuda hassastı. Güney bozkırlarında tarım yapmaya gelen İtalyan yerleşimcilerin kendilerine ev verilmediği için öldükleri yönünde iddialar vardı. İki iddia da uydurmaydı: Potemkin vebayı sınırlamak için özellikle çok çaba harcamış ve başarılı olmuştu. Bu kadar çok şey başardıktan ve bu kadar uzaklara seyahat ettikten sonra geri döndüğünde kendini savunmak zorunda kalmak üzücü olmalıydı. Bezborodko'ya göre komplo, Donanma Bakanı İvan Çernişev tarafından tezgâhlanmıştı, onun Serenissimus'un başarısına içerlemek için çok fazla nedeni vardı çünkü Büyük Amiral Potemkin, Donanma Kurulu'nun yetkisinin dışında kendi Karadeniz Filosu'nu kuruyordu. Seyahatlerinden dönen Prenses Daşkova ve hatta Lanskoy bile bir şekilde komploya karışmıştı. Bu suçlamalar ortakların arasında kavgaya neden oldu ve bu iki gururlu devlet adamının arasına soğukluk girdi.⁵¹

Potemkin, Katerina'yı ziyaret etmiyordu artık. Lev Engelhardt, Smolensk'ten gelip yaver olarak prensin kadrosuna giren bir başka kuzen, o dönemin canlı bir anlatımını bırakmıştı. Potemkin'in Kışlık Saray'a bitişik evinin önündeki Millionaya (Milyonerler Caddesi) olarak bilinen yol, sürekli arabalarla ve ricacılarla o kadar dolu olurdu ki oradan geçmek imkânsızdı. Ama şimdi, başarısının doruğundayken yol bomboştı. Düşmanları sevinç içindeydi.

2 Şubat 1784'te Serenissimus her zamanki gibi geç uyandı. Uşağı yatağının yanına küçük bir zarfla imparatorluk mührü koymuştu. Yediden beri ayakta olan imparatoriçe, alışıldığı gibi prensin uyandırılmasını emretmişti. Potemkin mektubu okudu ve sekreteri Vasili Popov'u çağırttı. "Oku!" dedi. Popov, yaver Engelhardt'ın nöbetçi olduğu giriş salonuna koşturdu: "Prensi kutlamaya git. Feldmareşalliğe terfi etti." Engelhardt yatak odasına gidip komutanını kutladı. Prens-Feldmareşal yataktan fırladı, paltosunu giydi, pembe ipek atkısını boynuna doladı ve imparatoriçeyi görmeye gitti. Aynı zamanda Harp Kurulu Başkanlığı'na yükselmişti. Dahası, onun tavsiyesiyle imparatoriçe Kırım'ın eski adından gelen Tauris eyaletini kurmuş ve bölgeyi Potemkin'in Yeni Rusya Genel Valiliği'nin sınırlarına dâhil etmişti. İki saat içinde Potemkin'in daireleri dolmuştu. Arabalar yine Millionaya'yı tıkamıştı.

Ona çok soğuk davranmış olan saray mensupları, şimdi ayaklarına kapanarak yaltaklanıyordu.⁵² Katerina, 10 Şubat'ta Potemkin'in yeğenlerinden birinin evine onun konuğu olarak yemeğe davet edildi.

Prens ansızın Konstantinopolis'i görmek istediğine karar verdi ve Bulgakov'a sordu: "Kırım'dan sana gemiyle konuk olarak gelsem ne olur? Gerçekten mümkün olup olmadığını öğrenmek istiyorum." Potemkin'in isteği sadece romantik bir dürtü değildi ama kayserler kentini görmeyi de çok istiyordu. Artık ne yapmak istediğini, güneyde ne kadar inşaat yapmak istediğini biliyordu ve bunun için zamana ve barışa ihtiyacı vardı. Sultanla barış müzakereleri yapmak için Çargrad'a gitmek istediğine kuşku yoktu. Büyükelçi Bulgakov bu olasılık karşısında dehşete düşmüş olmalıydı. 15 Mart'ta İstanbul'dan bunun son derece karmaşık olacağı yanıtını gönderdi. "Sizin bizim sadrazamımız olduğunu sanıyorlar." diye açıkladı.⁵³ Potemkin, Konstantinopolis'i hiç görmemişti ama yazgısı güneydeydi. Bundan sonra, "her yılın ilk dört beş ayını eyaletlerinde geçirmeyi." planlıyordu.⁵⁴ Prens, mart ortasında yine St. Petersburg'dan ayrıldı. İnşa edilecek kentler, yüzdürülecek filolar, kurulacak krallıklar vardı.

Kısım Altı

EŞ ÇAR

1784 – 1786

GÜNEYİN İMPARATORU

Sen değil miydin kovalayan
 Vahşi komşu sürülerini
 Ve bomboş arazilerden
 İnsan dolu şehirler ve mısır tarlaları yaratan
 Ve Karadeniz'i gemilerle donatıp
 Dünyanın çekirdeğini şimşegiyle titreten?
 Gavrilâ Derjavin, *Şelale*

“Saat başı Prens Potemkin’in Asyalı garipliklerinin yeni, inanılmaz bir örneğiyle karşılaşıyordum.” diye yazdı 1780’lerde güneyin genel valisinin enerjik ve yaratıcı çalışma şeklini gözlemleyen Comte de Damas. “Bir *guberniya*’ya gidiyor, başka bir yerde yapma amacıyla bir kenti yıkıyor, yeni bir yerleşim ya da sanayi merkezi kuruyor ve bir eyaletin yönetimini değiştiriyordu, bunları yarım saatlik bir boş zamanda, bütün dikatini bir balo ya da bir ziyafetin ayarlanmasına vermeden önce yapıyordu...”¹ Batılılar prensi böyle görüyordu; kentler kurulmasını emreden ve metreslerine balo giysileri yaptıran becerikli bir satrap. Her zaman “barbar” Rusların aslında hiçbir şeyi düzgün yapamayacağını düşünüyorlardı, Almanlar ya da Fransızlar gibi değillerdi ve bu yüzden Potemkin’in işleri kuşkusuz kusurlu olmalıydı. Potemkin’in her şeyi düzgün yaptığı ortaya çıkınca ve başarıları onların imgeleminde neredeyse mucizevi görüldüğünden kıskanç Batılılar ve Rus düşmanları sahte “Potemkin Köyleri” yalanını yaydı.

Potemkin’in ona verilen on beş yıl içinde güneyde elde ettiği başarıların gerçekliği olağanüstüydü. “Kentlerin ve yerleşimlerin ilk kez kuruluşlarıyla dalga geçme girişimleri vardı.” diye yazıyordu Potemkin’in ilk yaşam öyküsü yazarlarından biri. “Ama bu tür yerler hayranlığımıza en az layık yerler değil... Zaman gözlemlerimizi haklı

çıkartır. Herson ve Odessa'yı görmüş olan gezginleri dinleyin..."² Sözde "Potemkin Köyleri" bugün milyonlarca kişinin yaşadığı kentlerdir.

Rusya güneyde iki büyük yayılma atılımı yaşadı: Astrahan ve Kazan hanlıklarını ilhak eden Korkunç İvan'ın ve Büyük Katerina'nın dönemlerinde. Potemkin, Puşkin ve diğerlerinin kabul ettiği gibi, Katerina'nın güneydeki başarılarının arkasındaki beyin ve enerjiydi. Bu politikaları Potemkin icat etmemişti: Rus tarihçi Kliuçevski'nin söylediği gibi kolonizasyon, "Rus tarihinin temel olgusu"dur. Bununla birlikte Potemkin bir girişimcinin yaratıcı fikirlerini bir askerin gücü ve bir devlet adamının öngörüsüyle birleştirmekte benzersizdi. Aynı zamanda güneyi kuzeye getirmişti: Panin döneminde Rusya, Kuzey Sistemi'nin peşindeyken Potemkin döneminde Güney Rusya'nın dış politikasıydı.

Prens gözdeliğe yükseldikten hemen sonra Yeni Rusya, Azak, Saratov, Astrahan ve Kafkaslar genel valisi olmuştu ama 1770'lerin sonunda ve kesinlikle Kırım'ın ilhakından sonra Rusya İmparatorluğu'nun fiili eş çarı oldu. Tıpkı Diocletianus'un Roma İmparatorluğu'nun çok büyük olduğu için Doğu ve Batı imparatorlarına gerek duyduğunu görmüş olması gibi, Katerina da Potemkin'in güneyi yönetmesine ve orada mutlak denetim kurmasına izin verdi. Potemkin 1774'ten beri büyüyordu; önemi kadar bel ölçüsü de. Geniş açık bozkırlar için yaratılmıştı ve sarayla sınırlanamazdı. Petersburg ikisi için çok küçüktü.

Potemkin'in gücü hem dikey hem de yataydı çünkü Harp Kurulu'nda ordudan sorumluydu ve bütün düzensiz güçlerin, özellikle de Kazakların başkomutanıydı. Karadeniz Filosu'nu kurmaya başladığında, filo Petersburg Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na değil Büyük Amiral olarak kendisine karşı sorumluydu. Ancak, özellikle gücü –artık sadece Katerina'yla yakınlığına değil– kendi kişiliğine, Kırım gibi başarılarının saygınlığına ve fikir yaratma ve onları uygulama yeteneğine bağlıydı.

Serenissimus genel valiliğini –eyaletlerin adları ve sınırları değişmişti ama temel olarak 1774 ve 1783 arasında ilhak edilen yeni topraklardan, batıdaki Bug Nehri'nden doğudaki Hazar Denizi'ne, Kafkas Dağları'ndan ve Kiev'e kadar Ukrayna'nın büyük bölümünden geçen Volga'dan oluşuyordu– bilerek bir imparator gibi yönetiyordu.

Katerina gibi bir Rus çarının bir eşe bu kadar güç vermesi nadir bir şeydi ama onların arasındaki ilişki eşsizdi.³

Serenissimus güneyde, Katerina'nın kuzeydeki sarayıyla rekabet içinde olan ve onu tamamlayan kendi sarayını kurdu. Bir çar gibi, yoksul halkla ilgileniyor, soyluları hor görüyor ve topraklarında rütbelere ve araziler bahşediyordu. Potemkin krallara yakışır bir maiyetle seyahat ediyordu; kentlerde bütün soylular ve kent halkı tarafından karşılanıyordu; gelişi top atışlarıyla haber veriliyor ve balolar düzenleniyordu. Ama kraliyet abartılarının ötesine geçiyordu. Emirlerini imparatoriçe adına veriyordu ama aynı zamanda bir kralın yapabileceği gibi sonu gelmeyen unvanlarını ve madalyalarını sıralıyordu. Buyrukları da çok kesindi: İster bahçıvan ister mühendis olsun, astlarının her zaman askerî bir rütbesi vardı ve emirler askerî tarzdaydı. "Gücü en büyük krallarinkine denkti," diye hatırlıyordu Wiegel, "Napolyon'un bile sözünü daha fazla dinlettiğinden şüpheliyim."⁴

Prens görkemli bir tembellik içinde görünmeyi seviyordu –pek çok anı kitabında hatırlandığı gibi– ama biraz numara yapıyordu. Yaptığı muazzam miktardaki işlerle sağlığını mahvetmişti. Muhtemelen daha çok bütün gece sınava çalışırken hiç çalışmıyor gibi görünmeye çalışan bir inek öğrenci gibiydi. 1780'lerin başında, içlerinde Fransızca ve Yunanca yazışmalarda uzmanlaşmış olanların da bulunduğu en az elli memuru bulunan kendi özel ofisinden yönetiyordu.⁵ Kendi fiili başbakanı –kendisinin ve daha sonra imparatoriçenin de mutlak güvenini kazanan yorulmak bilmez Vasili Stepanoviç Popov– bile vardı. Potemkin gibi, Popov da bütün gece kumar oynuyor, günün yarısını uyuyarak geçiriyor, üniformasını asla üzerinden çıkarmıyordu ve prensin genelde yatağından yaptığı meşhur "Vasili Stepanoviç!" haykırışına gecenin bir yarısında bile karşılık vermeye hazırdı. Bütün dediği "Vasili Stepanoviç"ti!⁶ Popov başbakanıysa, aynı ölçüde yorulmak bilmez Mihail Leontoviç Faleev, Birinci Rus-Türk Savaşı'nda tanıştığı genç tüccar da muazzam boyuttaki işlerin levazım memuru, inşaatçısı ve iş birlikçisi olmuştu. Portresi mavi ceketli, beyaz kırmalı yakalı bu çok sıra dışı Rus girişimcisinin yorgun, zeki mavi gözlerini, ince, disiplinli, temiz ve yakışıklı yüzünü gösteriyor. Potemkin ona asalet unvanı vermişti ve o büyük bir servet yapmıştı ama tüccar prensler için alışılmamış

bir şekilde Faleev Serenissimus'la birlikte kurdukları kentte –Nikolaev– sayılıyor ve seviliyordu. Sürekli yazıyorlardı.⁷

Potemkin depresyon ve sıtma nöbetleriyle boğuştuğu zamanların dışında, sürekli hareket halindeydi. Kaç kent kurarsa kursun, ister ofisine yüzlerce verst uzaklıkta bir *kibitka* kızığında tek başına ister bir sarayda olsun, bu güney imparatorluğunun başkenti yaratıcı ama kusurlu ve acı içindeki Potemkin'in kendi kişiliği idi.

Potemkin'in kariyeri Kazaklara yönelik sevgisiyle başladı ve bitti. Önce Zaporojya Kazaklarını yok etti ve sonra hostlarını imparatorluk ordusunun merkezinde yeniden oluşturarak onları yeniden yarattı. Geniş Dinyeper Nehri'nin ortasındaki bir adada –bu yüzden adları “za-porojya”, “çağlayanların ötesindeki toprak”– Karadeniz'in kuzeyindeki çorak topraklardan oluşan dev bir üçgeni denetleyen yirmi bin savaşçı erkeğin eşsiz cumhuriyeti yaşıyordu. Zaporojyalılar tarım yapmıyordu çünkü tarım köleler tarafından yapılıyordu ve onlar özgür insanlardı: Kazak sözcüğü eski Türkçede özgür insan demekti. Ama çoğu Kazak gibi Siçleri savaş zamanında bir ataman seçen sert bir demokrasiydi. Kendi yasaları vardı: Vatana ihanetin cezası bir çuvala sokulup çağlayanlara atılmaktı. Katiller bağlandıkları kurbanlarının cesetlerinin buz gibi kollarında diri diri gömülüyordu.

Kazaklar için pek çok bakımdan sıra dışı bir durumdu. Yirmi metrelik, kamış kaplı ve kürekli teknelerinde –şayka ya da “martı”– at sırtında olduğu kadar mutluydular. İlk denizaltının mucitleri oldukları söyleniyordu, ağırlık olarak kum ve soluk almak için ahşap bir boru kullanmışlardı. Zaporojya Kazakları kadınlarla birlikte yaşamıyordu. Çok önem verdikleri askerî disiplini korumak için seç ya da “meydan”larına hiçbir kadının girmesine izin verilmiyordu: Lev Engelhardt, “Malta Şövalyeleri gibi bekârdılar.” diye açıklamıştı.

Bu “Tekne Kazakları”nın pos bıyıkları ve uzun atkuyruklu dazlak kafaları vardı, sırmalı Türk pantolonları, ipek kuşaklar, saten kaptanlar, yüksek kürk şapkalar, çoğunlukla deve kuşu tüylü türbanlar kuşanıyorlar ve değerli taşlarla süslü rütbe işaretleri takıyorlardı. Asıl meslekleri savaşmaktı. Kendileri için savaşmadıklarında başkaları için, bazen paralı askerler olarak savaşıyorlardı: 17. yüzyıl ortasında bazı Zaporojya Kazakları, Polonya Kralı tarafından Dunkirk'te Condé

Prensi'nin komutasında İspanya'ya karşı savaşmak için ödünç verildi ve aynı yüzyılda yaklaşık yüz *şaykadan* oluşan filolarıyla iki kere Konstantinopolis'e saldırdılar.

Kazaklar Rus sınırlarının yağmacı Muhafızlar'ı olarak yaratılmıştı ama 1774'ten sonra asi bağımsız Hostlarının artık Türklere karşı koruma sağlaması gerekmiyordu ve Siç Tatarlara karşı koyan Rusya'ya engel oluyordu. Mazeppa liderliğindeki Ukrayna Kazakları Büyük Petro'yu terk edip İsveç Kralı XII. Charles'a katılmıştı. Kazak yağmacıları 1768'de Birinci Rus-Türk Savaşı'nı başlatmıştı ve Zaporojyalar cepheye giden Rus askerlerini defalarca soymuştu. Son zamanlarda, Yayık ve Don Kazakları Pugaçev'i yaratmıştı. Savaş sırasında, Potemkin Siç'le özel bağlar kurmuştu; onursal Zaporojya'ydı. Aslında, Mayıs 1774'te Çarskoye Selo'dan Kazak dostlarına yazmış, onlara iktidara yükselişinden söz etmiş ve "Hükümdara her şeyi anlattım." demişti. Yine de, Pugaçev İsyanı bastırılıp bastırılmaz ağız değiştirmiş, yağmacılıklarına son vermeleri uyarısında bulunmuş ve Siç'in tasfiye edilmesini ve Kazak Hostlarının yeniden örgütlenmesini önermişti. Aslında Rus devletine -ve Potemkin'in yeni toprakları iskân etme ve geliştirme planlarına- karşı açık bir engel oluşturunyorlardı.

4 Haziran 1775 şafağında, Potemkin'in emirleri altındaki Rus birlikleri Siç'i kuşattı, teslim olmazsa öldürülecekleri çağrısı yaptı. Potemkin'in "aptallar güruhu" dediği Siç, direniş göstermeden teslim oldu. Potemkin Katerina'nın 3 Ağustos 1775'te yayımlanan Manifesto'sunu yazdı: "Bütün zorbalıklarının; bu kadar zararlı bir topluluğun yok edilme nedenlerinin aktarılması gerekiyor."⁸ Zaporojya Kazakları öldürülmedi: İçlerinde zengin Ataman Kalışevski'nin de bulunduğu üç liderleri Beyaz Deniz'deki Solovki'de bulunan Kutup Manastırı'na gönderildi. Astrahan Kazakları olarak yeniden iskân edildiler ama çoğu Türklerin yanında savaşmak üzere kaçtı: Potemkin 1780'lerde onları geri getirdi.⁹ Sadece Siç değildi: Yayık Hostu'nun da yeri ve adı değiştirildi; Don Kazakları da ıslah edildi ve Potemkin'in doğrudan denetimi altına girdi: yeni atamanlarını ve sivil işlerini yönetecek kurulu o atadı.¹⁰ Aşırı güçlü Don Atamanı Efremov tutuklandıysa da Potemkin onu ve ailesini korudu.¹¹

Potemkin hemen sadık Zaporojyalardan özel alaylar oluşturulmasını önerdi. Katerina Pugaçev'den sonra Kazaklardan korktuğu

için Potemkin uygun zamanı bekliyordu ama Hazar ve Azak denizlerinde bir Kazak filosu kurdu.¹² Kazaklara o kadar iyi davranıyordu ki soylular Potemkin'in onlara âşık olduğundan yakınıyordu. Kuşkusuz sadık Kazakları yanına almıştı. Bu sınır insanların arasında bulunan kaçak serflerin de efendilerinin yanına gönderilmemesini sağlama aldı. Potemkin'in yaşamı boyunca onlar tarafından sevilmesi çok şey anlatıyor: "Kazakların Koruyucusu" unvanını kazanmıştı."¹³

Yine de Zaporojya Kazaklarının yok edilmesi her zaman Potemkin'in suçlarından biri olarak sıralanıyor; özellikle de Siç'in Ukrayna devletinin önceli olarak görüldüğü modern Ukrayna'da. Ama Siç ve diğer Hostlar Pugaçev'in ardından kaderine terk edildi, toprakları meskûn değildi, ekilmiyordu ve Rusya'nın Karadeniz hamlesinin önünü kapatıyordu. Onların gönderilmesi Kırım'ın ilhakını sağladı. Serenissimus, Zaporojya kiliselerinin hazinelerini toplamadığı ve arazileri yakın çevresine dağıttığı için eleştiriliyordu ama kendisi orada olmadığı için General Tekeli'ye kiliselerdeki bütün değerli malların sayımını yapmasını ve Kilise'ye vermesini emretmişti.¹⁴ (Zaten mücevherlerinin büyük bölümü çalınmıştı.) Toprakların dağıtımı ve ekilip biçilmesi ilhakın bütün gerekçesiydi. Bu topraklara Orlov-Çeşmenski'nin yanında savaşan Yunanları ve daha sonra Rusya'nın içlerinden devlet köylülerini iskân etti ve onları korumak için kaleler yapmaya başladı. Aslında, bir modern tarihçi Rusya'ya 1812'de Napolyon'u yenilgiye uğratması için gereken kaynakları ve yiyeceği sağlayan şeyin bu bozkırlarda tarım yapılması olduğunu savunuyor.¹⁵

31 Mayıs 1778'de Katerina, Potemkin'in Herson adlı bir Karadeniz limanı planını onayladı, onun neoklasik ve Ortodoks Hersoneses hayalleriyle çınlayan etkileyici bir isimdi bu. Türkiye'yle barışın ve Zaporojya Kazaklarının tasfiyesinin mümkün kıldığı şehirdi bu.¹⁶ Rıhtımlar yapılıyordu. İmparatorluğun her yanından marangozlar isteniyordu. 25 Temmuz'da, prens, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın subaylarından birini –İvan Abramoviç Hannibal– kentin ilk valisi yaptı. Muhtemelen Potemkin bu adamın egzotik geçmişini ve Büyük Petro'yla bağlantısını ilginç bulmuştu.

Büyük Petro'nun ünlü zencisi Abraham Hannibal'in, çar için İstanbul'dan satın alınan ve onun tarafından evlat edinilen Habeş

prensini yarı siyah en büyük oğluydu. Belli nedenlerden ötürü ona Scipio'nun düşmanının adını veren Petro, koruması altındaki çocuğu eğitti, yükselmesini sağladı ve oğlu İvan'ın vaftiz babası oldu. (Tamamlanmamış eseri) *Blackamoor of Peter the Great*'i yazan Puşkin, İvan Hannibal'in büyük yeğeniydi. Puşkin'in büyükbabası Osip Hannibal yoksul bir babaydı ve bu yüzden şairin annesi aslında Potemkin'in ilk Herson valisinin evinde büyümüştü. İvan Hannibal, Puşkin kadar atalarıyla gurur duyuyordu. 1801'de öldüğünde mezar taşında şöyle yazıyordu: "Afrika'nın havası bunalttı, soğuk rahatlattı." Herson Devlet Tarih Müzesi'ndeki portresi, babasının koyu tenini ve Habeş çizgilerini, Rus annesinin düz saçlarını ve tıknazlığını gösteriyor. Şimdi Katerina, Hannibal'den bu büyük görevi üstlenmesini istiyordu.

Potemkin'in ilk kenti hem o zamana kadar Azak Denizi'ndeki ufak limanlarda küçük bir ölçekte varlığını sürdüren yeni Karadeniz Filosu'nun merkezi hem de Akdeniz ticareti için bir antrepo olarak tasarlanmıştı. Bu limanın yerinin belirlenmesi zor bir karardı çünkü Rusya'nın 1774'deki kazanımları ona Karadeniz'e dar bir geçit vermişti. Karadeniz'e, Liman denilen sığ bir haliçle ulaşan Rusya'nın en büyük su yollarından Dinyeper Nehri'nin üzerinden erişiliyordu. Kılburun kıyı dilindeki Liman'ın sonunda, Potemkin küçük bir kale yaptırmıştı. Öte yandan karşı kıyıdaki, deltayı fiilen denetleyen Özi kale-kenti, Osmanlıların elindeydi. Hem savunulabilir hem de doğal liman olan ideal bir yer yoktu. Deniz mühendisleri derin bir liman olan Glubokaya Pristan'ı destekliyordu ama liman savunmasızdı. Bu yüzden Potemkin, Dinyeper'in yukarısında, Aleksandrşanz adlı bir kalenin bulunduğu bir alanı seçti. Nehirde limanı ve rıhtımları koruyan bir ada vardı. Dinyeper şelaleleri "deve" kullanmadan ulaşmayı zorlaştırırken kentin altındaki set denize ulaşımı engelliyordu. Daha da kötüsü, Herson kavurucu sıcaklıktaki bozkırların ve bataklık su yollarının kıyısında idi ve yiyecek kaynakları bir yana en yakın gemi kerestesine bile binlerce verst uzaklıktaydı.

Engeller çok büyüktü ama Potemkin kentini kurmak için onları defalarca aştı. Petersburg'da kimse tamamlanabileceğine inanmıyordu. Katerina ona boşuna yazmıyordu: "Herson sensiz asla yapılamaz." Aynı anda, Potemkin'in şöhretini mahvedecek kıskançlık daha ilk taş yerleştirilmeden harekete geçmişti bile. "Herson'un kuruluşu herkesçe

bilinecek.” dedi Zavadovski. “Yaratıcısı projesini seviyor ve onu zorluyor.”¹⁷ Haklıydı: Potemkin kenti çılgın gibi istiyordu ve Hannibal’i insafsızca zorluyordu. Ağustosta, Rus-Habeş on iki işçi ekibi oluşturdu ve Rus Belarusu ve Polonya’daki yukarı Dinyeper’den kereste satın aldı. Her şeyin nehir yoluyla Herson’a getirilmesi gerekiyordu.

Potemkin beş yüzden fazla marangozu ve binlerce işçiyi işe aldı, tersaneler kurdu ve kenti planladı. Savaş gemilerinin ilk omurgaları Mayıs 1779’da yerleştirildi. 1781’de ikisi daha yoldaydı. Serenissimus orduyu çalıştırmaya karar verdi, duvarlar için çamur ve kamış kullanarak kendi ahşap kırsallarını yaparak işe başlamışlardı. Sonra taş ocaklarında çalıştırmak için bin suçlu getirtti.¹⁸ Sonra tüccar Faleev’e büyük bir fırsat sundu, Herson’un gelecekteki ticaretinde bir pay karşılığında onu kayalık Dinyeper çağılayanlarını dinamitlemeye ikna etti. Bu işin başarısına yatırım yapan Faleev bu büyük işi üstlendi. Potemkin barutu sağladı.¹⁹

Potemkin’in muhalifleri çok az şey inşa edildiğini ve hiçbir şeyin iyi yapılmadığını iddia ediyordu ve tarih onlara inanmıştı. Neyse ki Avrupa Turu’nda Petersburg’u ziyaret eden soylu Batılılar Potemkin’le tanışıyor, o da onları her zaman Herson’a yönlendiriyordu. Bu gezginlerin ilklerinden biri de genç İngiliz mühendis Samuel Bentham, yararcı filozof Jeremy’nin kardeşi idi ve beş yıl boyunca Potemkin’le çalışmıştı. 1780’de Herson’da yüz seksen ev bulunduğunu ve altmış dört topu olan bir kalyonu ve beş fırkateyni suya indirdiğini görmüş ve hayret etmişti: “Burayı seçeli iki yıl ancak oldu ve o zaman burada bir kulübe bile yoktu.” Kerestenin nehir aracılığıyla Polonya’da daha sonra ünlü olacak bir kentten –Çernobil– geldiğini fark etmişti.²⁰

Samuel Bentham’ın arkadaşı olan bir başka gözü kara İngiliz de bir sonraki aşamaya tanıklık etmiş olan, yirmili yaşlarının sonunda bir Oxford mezunu ve Cornwallli toprak sahibiydi. Daha sonra Büyük Oyun’u oynayacak türden bir genç adamdı. Potemkin, Pole Carew’e sahip çıktı, güneye gitmeden önce ona Petersburg’daki mülklerini ve fabrik’lerini (fabrikalarını) gösterdi. Pole Carew’in hâlâ yayımlanmamış notları ya bir kitap yazıyormuş ya da amatör casusluğa soyunmuş gibi görünüyor. O geldiğinde, Herson’da üç yüz ev vardı. Dokuz alay asker dışında “şimdiye kadar kentte ağırlıklı olarak Polonya Yahudileriyle Yunanlar yaşıyor... Askerler, denizciler, köylüler inşaatlarda kullanı-

lıyor,” ama tahkimat işlerinin “korkunç doğaüstü güçlerin korkusundan”²¹ çok hızlı yapıldığını fark etmişti. Bunlar gerçek duygularıydı ama aynı zamanda prenze incelikle “burada gördüklerimi hayal bile edemezdim.” demişti.²²

Potemkin genel valiliğine ticareti getirmeye kararlıydı. 1781 yılında Pole Carew, General Hannibal ve Herson’un iki büyük iş insanıyla –Potemkin’in tüccarı Faleev ve Fransız Antoine– olası ticaret kuruluşunu tartıştı. Faleev Osmanlılarla ticaret yapmak için Karadeniz Şirketi’ni kurmuştu ve çok geçmeden fırkateyni *Boristhenes*’i suya indirdi. Potemkin’in üç *guberniyası* için brendi çiftliği de vardı ve askerlere et tedarik ediyordu: Pole Carew şimdiden yılda beş yüz bin ruble kazandığını hesaplamıştı. Pole Carew, Herson’da ticareti yapılabilecek malları listeledi; bal mumu, bayrak, ip, kereste²³ ve iş fırsatları aklını çelmişti. “Size yazan bir Herson burjuvasıdır.” dedi prenze.²⁴

Marsilyalı Antoine, daha sonra Baron de Saint-Joseph, kentin nakliyat kodamanıydı. Petersburg’a gidip prensi ziyaret etti ve Herson’da bir ticaret merkezi ve açık liman kurmayı önerdi. Potemkin çok sevinmişti²⁵ ve Katerina’yı “iç gümrük vergilerini iptal etmeye ve dış gümrük vergilerini bir daha düşünmeye” davet etti.²⁶ Britanya’ya ne kadar düşkün olsa da prens Fransa’nın Marsilya’dan Akdeniz ticaretine hükmettiğinin ve bunun siyasi sonuçlarının olacağının farkındaydı. 1786’da Antoine, Potemkin’e Fransız gemilerinin on birinin Marsilya’dan geldiğini söyledi.²⁷

Yine de, Herson bir mücadeleliydi. Potemkin zaman bulduğunda her ayrıntıyı denetliyordu: 3 Ağustos 1783’te Herson’daki mühendisi Albay Gaks’a şöyle yazdı: “İkinci defadır hastane inşaatının bitirilmesi gerektiğini vurguluyorum...” 14 Ekim’de, “Beni hastanenin bittiğine ikna ettiğin halde daha başlamamış olmasına şaşırdım...” Sonra şunu ekledi: “Benim doğruladığım emirlerin bazen iptal edilmesi tuhafıma gidiyor...” Bir başka deyişle Herson’un inşasında bir kandırmaca var-dıysa, Potemkin bunun kurbanıydı ama aynı anda her yerde birden olamazdı. Bir hafta sonra, Gaks’a vebayla savaşmak için iki hamam yapılmasını emrediyordu: “Biri kesinlikle sağlıklılar, diğeri hastalar için...” ve “Bira fabrikalarını unutma.” Ama Hannibal ve Gaks gerçekten de işleri sonuçlandıramıyordu. Potemkin hüsrana uğramıştı. Şubatta Potemkin, Gaks’ı kovdu ve yerine Britanya’da eğitim almış yetenekli

mühendis Albay Nikolay Korsakov'u, atadı. Potemkin 233.740 rublelik yıllık bütçeyi onayladı ama hem "dayanıklılık" hem de "içeride güzellik" için ısrar ederken her şeyin "kısa süre içinde" bitirilmesini istiyordu.²⁸ Prens her planı, –okuldan başpiskoposun evine, kendi konutuna kadar– her bina cephesini onayladı ve kent şekillenmeye başladı.²⁹

Müzesindeki bir resim Herson'un Potemkin'in tasarladığı meydanını gösteriyor: Güzel Azize Katerina Manastırı orada. Daha sonra, 1790'da prens hâlâ kenti güzelleştiriyordu. Gözde mimarı İvan Starov güneye geldiğinde, Potemkin ona "Herson'daki katedralin küçük kubbesi"ni, St. Petersburg'daki sarayındakinin aynısı olacak şekilde yeniden yapmasını "ve çan kulesine yer ayırması"nı emretti.³⁰ Emirleri yerine getirildi. Potemkin'in sarayı karşısında dik açıyla duruyordu.

Çalışanlarına yazdığı notlar Batılı hikâyelerin çoğundaki Potemkin imgesini tamamen yıkıyor.³¹ Bunlar çalışanlarının karşı karşıya olduğu zorlukların bilincinde olan bir adamın işleri. Kuşkusuz otoriterdi, en küçük ayrıntılarla bile ilgileniyordu ama çok fazla çalışan memurlara ikinci bir fırsat vermekte şaşırtıcı esneklikteydi. Potemkin, Herson'un konumunun onu hastalıklara karşı aşırı savunmasız bıraktığının herkes kadar farkındaydı. Satır araları okunduğunda, berbat bir iş olmalıydı. Pole Carew, Kronstadt ve Petersburg'dan gönderilen tersane işçilerinin "teker teker öldüğünü" kaydetmişti. Potemkin Kırım'ın alınmasını örgütlerken İstanbul'dan gemiler ve imparatorluğun her yanından askerler bölgeye akın ettiğinde salgın tehdidi ciddileşmişti. 1786'da, Fransız tüccar Antoine erkek kardeşlerini ve çok sayıda çalışanını kaybetmişti. Herson "uçsuz bucaksız bir hastaneye benziyordu: İnsan sadece ölüleri ve can çekişenleri görüyordu." Prens halk sağlığını denetlemeye ve sıtmayı uzak tutmaya çalışıyordu.³² Hastanelere ve bira fabrikalarına (içme suyu sağlamak için) özel ilgi gösteriyor, kent sakinlerine yeşillik yemelerini söylüyor³³ ve hastanelerine özel olarak doktor³⁴ atamaları yapıyordu.

Her şey Katerina'nın "Herson'un genç Colossus'u" dediği adamın manik coşkusuyla yürütülüyordu.³⁵ Bulaşıcı enerjisi Rus bürokratinin

Yazar Herson'u ziyaret ettiğinde etraf hâlâ böcek doluydu: Özellikle otelinin yatağı ve tavanı öyle bir sivrisinek kaynıyordu ki çarşafların beyazı ve duvarların boyası gerçekten siyaha dönmüştü.

üşengeçliğine karşı zafer kazanacak tek şeydi: Yeni kentinden döndüğünde James Harris'e "kendinden geçmişçesine Herson'un iklimini, toprağını ve durumunu" anlatmıştı.³⁶ Ama her ziyaret astlarının daha da fazla hatasını ortaya çıkarıyordu. Bu yüzden orada giderek daha fazla zaman geçirmeye başladı ve Katerina onu ne kadar özele de bu seyahatlerin gerekli olduğunu kabul etti.³⁷

Genellikle Potemkin'in Herson'daki hataları gizlediği iddia ediliyordu. Tam tersine. Katerina'ya bir eksiklikler listesi sunmuştu. Hannibal'i kovmuştu; muhtemelen istihkâmları kötü yaptığı için; Deniz Kuvvetleri'nde sağduyu bulamıyordu; çok fazla para harcanmıştı; yeterince tahta yoktu; ellerindeki kereste çürüktü. "Ah Matuşka, burada Deniz Kuvvetleri'nde öyle bir karışıklık ve sahtekârlık var ki!" Çok sıcaktı. Binalar hâlâ vahşi doğanın ortasında duruyordu. "Kimsenin aklına ağaç dikmek gelmiyor. Şimdi emir verdim."³⁸ Daha fazla uzman istiyordu: "Ekteki listeye göre personel gönder. Burada yeterince demirci yok. Tula'dan çağırttım."

Kent büyümeye devam ediyordu. Kiril Razumovski 1782'de ziyaret ettiğinde taş binalara, kalelere, savaş gemilerine, "geniş varoşlara", kışlalara ve Yunan ticaret gemilerine şaşmıştı: "Bütün bunları hayal edince hayretimi anlarsınız çünkü daha kısa bir süre öncesine kadar burada kışın arı kovanlarının saklandığı bir binadan başka bir şey yoktu."³⁹ Potemkin tarafından geçici olarak koruma altına alınan Güney Amerikalı devrimci Francisco de Miranda, Aralık 1786'da Herson'u inceleme fırsatı bulmuştu. Kentin kırk bin sakini olduğunu iddia etmişti: otuz bini asker, on bini sivil. Bin iki yüz adet "taştan yapılmış çok iyi bina" vardı.⁴⁰ Potemkin'in ölümünün ardından İngiliz gezgin Maria Guthrie ve Rus yazar Sumarokov, Azize Katerina'sıyla, on dört kilisesiyle, sinagoguyla, yirmi iki bin Ortodoks sakini ve iki bin beş yüz Yahudisiyle "güzel kenti"⁴¹ övmüştü.⁴²

Potemkin, Herson'daki hatalarından ders çıkarıyordu. Asker-işçi kullanarak devlet parasından tasarruf etmekle övünüyordu ama bütçelere karşı bir çarın algısına sahipti. İşin hızlı yapılması gerekiyordu ama kale gibi doğru yapılmadıysa yeniden yapılmasında ısrar ediyordu: Sonuçlar harikuladeydi, giderler imparatorluk hazinesini kendisine aitmiş gibi kullanmasına izin verilen bir yarı imparator için önem-

sizdi. Ancak, Potemkin'in muhaliflerinin yanlışlığını gösteren şey, bugünün tersane kenti."

Serenissimus, Herson'un güzel neoklasik kilisesi için iki tam boy ikona ısmarladı; biri Aziz George, diğeri Azize Katerina, erkeğin elinde mızrak var ve Roma askerî üniforması, göğüs zırhı ve kırmızı pelerin giymiş, kadın altın bir elbise ve kenarları ermin kürklü kırmızı pelerin içinde. Bıraktığı izlenim şu: Azize Katerina'nın imparatoriçeyle kabul edilebilir bir benzerliği varsa Aziz George⁴³ apaçık Potemkin'di."

Zaporojyaların düşüşü, Herson'un kuruluşuna olanak sağladıysa, Kırım Hanlığı'nın sonu da Potemkin'e güneyi kalkındırmak için gerçek bir fırsat sunmuştu. Aynı zamanda Herson'un daha çok ticari bir kent olmasını, deniz üssü olarak daha az ihtiyaç duyulmasını sağlamıştı çünkü Kırım'da çok sayıda liman bulunuyordu. Herson bozkırın tepesine tünemişken Kırım Karadeniz'in pazarı, Konstantinopolis'in serası ve sebze bahçesiydi.

Potemkin ve imparatoriçe, Büyük Petro'nun ayak izlerinden gitmeyi çok istiyordu. Petro Baltık'ı İsveçlilerden almış, orada bir Rus donanması oluşturmuş ve bir kent kurmuştu. Şimdi Potemkin Karadeniz'i Türkler ve Tatarlardan almış, bir Rus donanması oluşturmuştu ve kendi Petersburg'unu kurmayı arzuluyordu. "Baltık Denizi'nin kı-

Kent merkezi bugün de genel olarak Potemkin'in planladığı gibidir. Kale yıkılmış olsa da iki hisar kapısı durmaktadır. Muhtemelen Potemkin'in Albay Gaks'a yapılmasını emrettiği dev kuyu, bir parmaklıkla kapalı olarak duruyor. Naziler, İkinci Dünya Savaşı sırasında çekilirken öldürdükleri Rusları kuyuya atmıştı. Potemkin'in muazzam sarayı 1922'ye kadar ayakta kaldı. Eğimli cephanelik, darphane, deniz kuvvetleri ve hepsinden önemlisi Azize Katerina Manastırı duruyor. Kum rengi taşları, sütunları ve muhteşem Starov kubbesiyle manastır bir zamanlar kabristanına gömülen çürüyen cesetleri sergileyen bir ateizm müzesi olarak kullanılıyordu ama bugün yine manastır işlevi görüyor. Mühendis Korsakov manastır avlusunda gömülü. Rahibinin ve manastır cemaatinin en gurur verici övünç kaynağı ise kurucusu Potemkin'in manastır tabanının altında yatıyor olmasıdır; bakınız Son Söz.

Yazar ikonaların V. L. Borovikovski tarafından yapıldığı ve Potemkin'le Katerina'yı aziz ve azize olarak gösterdiği hikâyesini duymuştu. Manastırın papazı böyle bir şey duymamıştı. Manastırın ikonalarının Herson Sanat Müzesi'nde bulunduğu ve Mihail Şibanov'a dayandırıldıkları ortaya çıktı. Ejderha katili Potemkin hemen tanınıyor.

yısında kurulu Petersburg Rusya'nın Kuzey başkenti, Moskova orta başkenti ve Ahtiyar Hersonu'nun da hükümdarımın güney başkenti olmasına izin ver." diye yazdı Katerina'ya.⁴⁴ Bir kez daha Herson! Bu sözcüğü çok seviyorlardı.

Öncelikle, Potemkin donanması için bir kent kurulmasıyla uğraşmıştı. Ahtiyar, demişti Serenissimus, imparatoriçeye Kırım'dan Haziran 1783'te, "dünyanın en iyi limanı."⁴⁵ Ahtiyar Rusya'nın yeni deniz üssü olacaktı ve Potemkin Hanlığı tamamen ilhak etmeden önce orayı güçlendirmek ve tersaneler⁴⁶ yapmak için acele ediyordu.⁴⁷ Prens, elbette Ahtiyar'a bir Yunan adı vermişti: Sivastopol. Hemen "bir tepenin yanındaki doğal amfiteatra" bir kent kurdu⁴⁸ ve mühendisi Korsakov'a "güçlü bir istihkâm" yapmasını emretti, "Deniz Kuvvetleri Komutanlığı yük boşaltmaya uygun bir yerde yapılmalı"ydı ve yarımadaı dolaşan "Roma yolu kadar iyi" bir yol olmalıydı.⁴⁹ Mühendis, Potemkin'in kent için yaptığı seçimi uygun bulmuştu: "En uygun yer Ekselanslarının bulduğu yer..."⁵⁰ Sadece birkaç yıl sonra, Potemkin arkadaşı Francisco de Miranda ile kenti ziyaret ederken Güney Amerikalı "on dört fırkateyn, altmış altı toplu üç kalyon ve bir hücumbot" saymıştı. Miranda Potemkin'in yeni kentinin değerini hemen kavradı: Liman "yüzden fazla teknesi olan" bir donanmayı alabiliyordu. Bir falekatle karşılaşırca, filo bir hafta içinde onarılabiliirdi.⁵¹ Potemkin'in ölümünün hemen ardından Maria Guthrie⁵² "dünyanın en güzel limanlarından biri" demişti. Sivastopol, Rusya'nın (ve Ukrayna'nın) en büyük deniz üssü olmayı sürdürüyor.

Kırım, Serenissimus'u coşkuyla doldurmuştu, yarımadaı dolaşırken gözde mühendisi Nikolay Korsakov'a istihkâmlarla ilgili tavsiyelerde bulunmasını ve Potemkin'in İran seferinin travmasını yaşamış botanikçi Hablitz gibi bilim uzmanlarına halk ve hayvanlarla ilgili raporlar hazırlamasını emrediyordu.

Hâlâ kapalı bir donanma kenti olan Herson bugün Ukrayna ve Rusya'nın Karadeniz Filoları tarafından paylaşılıyor. Potemkin'in özgün binalarının hiçbiri Kırım Savaşı'ndaki İngiliz-Fransız kuşatmasında ve İkinci Dünya Savaşı'ndaki Nazi kuşatmasında ayakta kalamadı. Ama kalabalık ve savaş gemileriyle kurşun rengi limanın hemen üzerinde bir anıt var ve üzerinde şöyle yazıyor: "Burada 3 (14) Haziran 1783'te Sivastopol -Güney Rusya'nın deniz kalesi- kenti kuruldu.

“Kırım’ın güzelliklerini anlatmıyorum çünkü çok zaman alır...” dedi prens, imparatoriçesine Haziran 1783’te yarımadayı ilhak edip cazip taraflarını, stratejik olasılıklarını ve Klasik tarihini överken.⁵³ Potemkin’in âşık olduğu bu büyülu yerdeki ateşli ve taşkın yaratım şenliğini paylaşmamak olanaksız. Bugün bile nedeni ortada: Perekop Boğazları’ndan, Han’ın temel gelir kaynağı tuz göllerinden geçerken Kuzey Kırım dümdüz, kurak, tekdüze görünüyor. Ama bir saat güneye gittikten sonra güney İtalya ya da İspanya’nın üzüm bağlarına çok benzeyen yemyeşil bir cennet bahçesine dönüşüyor. Tepelerin yeşillikleri ve bağlar, beyaz kayalıklara ve gök mavisi koylara bakan Orta Çağ’dan kalma Ceneviz kalelerinin mazgalı siperlerinin arasında büyüyor. Bahçelere hayran olan Potemkin, ağaç dikmeye başladı, grandükün çocuklarının doğumlarını iki yanına defne ağaçları dikili yollar ve zeytinlikler tasarlayarak kutladı. İmparatoriçenin “cennetini” ziyaret ettiğini düşünüyordu. Sonraki yüzyılda Romanovlar ve 20. yüzyıl Politbüro bürokratları Kırım’ı seçkin tatil yörelerinden biri yaptı ama Potemkin övgüye değer bir şekilde her zaman bundan daha fazlası olmasını istiyordu.⁵⁴

İlk adımları Müslüman Tatarları kendi askerlerinin kaba kültür-süzlüğünden korumak oldu: Generallerine defalarca “yöre halkına iyi davranılmasını ve kimsenin rahatsız edilmemesini” emretti. “Alayların liderlerinin örnek oluşturması gerekiyor.”⁵⁵ Alaylara, askerlerin davranışlarına göz kulak olacak –kendi deyişle “köylerin korunması için”– ve “bütün yasak eylemleri” kendisine bildirecek gözlemciler yerleştirdi ve Tavrida bölgesini Kırım mirzalarının, özellikle de Yakov İzmayloviç Rudzeviç’e dönüşen dönek Yakub Ağa’nın yönetimi altına aldı.⁵⁶ Katerina’ya söylediği gibi camilerin bakımı ve müftüler için para verdi. Gerçekten de Kırım’ı Francisco de Miranda ile birlikte gezerken her zaman yerel müftüyle tanışıyor ve camisine bağış yapıyordu.⁵⁷ Potemkin Tatar mirzalara Rus asalet unvanları ve toprak sahibi hakkı olma hakkı verdi.⁵⁸ Bir Tatar Kırım ordusu kurdu, sadece görüntü için küçük bir orduydu.⁵⁹ Müslüman hiyerarşilerini asimile etmek geleneksel Rus emperyalizmiydi ama Potemkin’in hassas davranışı her çağın Rus askeri için sıra dışıydı.

Tatarlar çiftçi değillerdi ve hiçbir zaman toprağı işlememişlerdi: “Tatarları buradan göndererek onlardan kurtulursak bu yarımada daha

da iyi olabilir... Tanrı biliyor, bu topraklara layık değiller ve Kuban onlara uygun bir yer.” Potemkin Rus emperyalistlerinin insanları sat-
ranç taşları gibi yaşadığı yerden koparma içgüdüsünü paylaşıyordu
ama onları göndermedi. Aslında, onları destekliyordu ve kalmaları için
elinden geleni yaptı. Ama yine de binlerce Tatar gitmişti: Tavırları bir
Kırım müftüsünün Miranda’ya yönelik çift anlamlı iltifatında güzelce
anlatılmıştı. Potemkin’in Kırım’ı alışı “bir kadının kızlığını bozan
erkeği anımsadığı gibi” hatırlıyordu.⁶⁰

Potemkin Kırım’ın başkentinin yarımadanın kurak, düz orta
kesimindeki Tatar kenti Akmeçet’te kurulmasına karar verdi: Simfe-
ropol adını verdiği yer bugün hâlâ başkent,⁶¹ ve hâlâ aynı düz, özenle
düzenlenmiş, Potemkin tarafından yaratılmış sıkıcı kent.⁶² Potem-
kin’in planlarının geniş ölçeği Herson’dan Sivastopol’a, Balaklava’dan
Theodosia, Kerç, Yenikale ve tekrar Herson’a uzanıyordu. Ama Albay
Korsakov, bunların hepsinin üstesinden geliyordu. “Matuska,” diye
övüyordu Potemkin, Katerina’ya, “daha önce hiç Korsakov gibi bir
mühendisimiz olmadı... Bu adama iyi bakmak gerekiyor.”⁶³ Beş yıl
içinde, Sivastopol ve donanması doğunun iki kayserinin teftişine hazırды.

Potemkin, 1784 yılında bu güney imparatorluğuna Palavitsa adlı kü-
çük bir Zaporozjya köyünün yerinde ihtişamlı bir başkent –gerçek bir
yeni Atina– yapmaya karar verdi. Başkente “Yekaterinoslav” adını
vermek istiyordu. Hiçbir şeyde ölçülü olamadığından bu isme âşık
oldu çünkü “Katerina’nın İhtişamı” demekti ve her yerde kullanmak
istiyordu. (Gerçekten de bütün genel valiliğinin adını bununla değişt-
tirdi.) “Merhametli Hükümdar,” diye yazdı prens, “muhteşem binaları
olan bir kent, senin şanına adanmış bir yerden başka nerede olabilir
ki? Bu yüzden bu kentin yüce adına uygun projeler geliştirme işini
üstlendim.” Potemkin kafasında neoklasik bir metropol canlandırı-
yordu: Mahkemeleri “antik bazilikalara” benzeyecekti, pazar yeri dev
bir yarım daireydi “Propylaeum ya da Atina’nın girişi gibi.” Genel
valinin evi “Yunan ve Roma üslubu” olacaktı.⁶⁴

Klasisizm ve özgecilik tasavvurları Potemkin’inkiler gibi olan
Katerina, planları onayladı.⁶⁵ Serenissimus bir yıldan fazla bir süre olası
tasarımlar üzerine kafa yordu. Sonunda, 1786 yılında Fransız mimar
Claude Giroir merkezî bir meydan ve Dinyeper’e dik açılı ızgara planlı

sokaklar için bir proje yaptı ama Potemkin'in mimarı Starov planlara son halini verdi. Ocak 1787 yılında prens onları gururla Francisco de Miranda'ya sundu; o da planların "Roma tarzı görkeminden ve mimari zevkinden" etkilenmişti. Potemkin dokuz on yıllığına on altı bin işçi çalıştırmayı planlıyordu. Miranda tamamlanıp tamamlanamayacağını merak ediyordu.⁶⁶

Kariyerindeki hiçbir şey Yekaterinoslav kadar alay konusu olmamıştı. Boş Zaporozya bozkırlarının geliştirilmesi için bir kent yapılması gerekliydi ama suç görkemindeydi. Potemkin karşıtı yalanlar bile düşmanlarının Potemkin'in adını lekelemek için ne kadar ileri gidebileceğine ışık tutması açısından ilginç. Pek çok tarihçi Potemkin'in, Yekaterinoslav'ı sağlıklı bir yere kurduğunu ve kendi beceriksizliği yüzünden neredeyse hemen bir başka yere taşımak zorunda kaldığını iddia ediyor. 1778'de, altı yıl sonra bir yerel valinin Ermenilerle Yunanlar, Kırım mültecileri için Kilçen Nehri üzerinde bir yerleşim bulmasına ve "Yekaterinoslav" adını kullanmasına izin verdiği doğru. Şimdi "ünlü kenti"nin adını alıyor ama özgün kenti, zaten Yunan, Ermeni ve Katolik mahalleleriyle altmış üç kilisesi⁶⁷ ve hemen hemen üç bin sakini bulunan özgün kenti taşımıyordu. Oranın adını sade bir şekilde Novomoskovsk olarak değiştirdi.⁶⁸

Düşmanları prensin o zamana kadar boş olan bu bozkırın ortasına, kurusuz bir Afrika devletinin diktatörünün bir ormanın ortasına dünyanın en büyük katedralini yaptırması gibi, Roma'daki Aziz Petrus'tan daha büyük bir katedral yapmak istediğini söylüyordu. O zamandan beri tarihçiler, hatta Potemkin'in tek modern yaşam öyküsü yazarı George Soloveytsik bile, bu mahcup edici hevesin, prensin kendini beğenmiş ihtişam hezeyanlarının bir göstergesi olduğunu tekrarlıyordu.⁶⁹ Öte yandan Potemkin, Aziz Petrus'tan söz etmiş olabirdi ama hiçbir zaman gerçekten yapılmasını önermedi: Katerina'ya mektubunda şöyle yazıyordu, "Burada mükemmel bir katedral, bir tür *Sur Dışı Aziz Petrus Bazilikası* taklidi hayal ediyorum, Tanrı'nın başkalaşımına adanmış, senin gösterdiğin özenle bu toprakların çorak bir bozkırdan kocaman bir bahçeye, hayvanların ıssız kırlığından her yerden gelen insanları kucaklayan bir yuvaya dönüşmesinin bir işareti olarak."⁷⁰ San Paolo-fuori-le-mura kuşkusuz iddialı bir girişimdi ama Aziz Petrus kadar saçma değildi. Potemkin'in fikirleri bu kadar gü-

lünç olsaydı Katerina'nın Aziz Petrus'un bir kopyasını imzalaması ya da güneyin geliştirilmesine iki üç milyon rublelik dev altın külçeleri tahsis etmesi olasılık dışıdır. Bir şekilde, Aziz Petrus ikame edildi.

Kentin başlangıcından bu yana var olan tek bölümü kendi *conservatoire*'ı da bulunan Yekaterinoslav Üniversitesi'ydi.⁷¹ Potemkin, Yunan Projesi'nin bir parçası olarak Özi mülkünde kurulu Yunan Gimnazyumu'nu yeni Atina'ya taşıdı, okulu orada yeniden inşa etmek için yeterince tasarruf yaptığını söyledi.⁷² Heyecan dolu yüreği *Conservatoire*'a çok değer veriyordu. "İlk kez," diye dudak büktü Cobenzl Joseph'e Kasım 1786'da, "birisi bir kente daha yapılmadan önce *corps de musique (orquestra)* kurmaya karar veriyor."⁷³

Potemkin özel besteci-orkestra şefini *conservatoire*'ın ilk başkanı yaptı. Sadece Sarti değildi: Prens sahiden de bir kent yapılmadan İtalya'dan müzik kadrosu getiriyordu. Castelli diye birisi 21 Mart 1787'de şöyle yazıyordu, "Ekte, Monsenyör, siz Majestelerinin Mösyö Joseph Canta'ya buyruklarınızın iki bin sekiz yüz rublelik faturasını sunma şerefine nail oldum, Canta buyruğunuzu dört müzik profesörüne aktardı... Ayın yirmi altısında Rusya'ya gelmek üzere yola çıkmayı planlıyorlar..."⁷⁴ Dört Milanolu profesörün kaderi bilinmiyor.

1786'da yerel Vali İvan Sinelnikov'a iki ressamı, Neretin ve Buharov'u yüz elli ruble maaşla üniversitede resim öğretmenleri olarak işe almasını emretti. Ocak 1791'de savaşın ortasında bile, Yekaterinoslav Valisi'ne de Guienne adlı bir Fransız'ı beş yüz ruble maaşla "Akademi'nin tarihçisi" olarak çalıştırması emri verdi. Potemkin'in Sinelnikov'a söylediği gibi, devlet okullarının üniversiteye iyi öğrenciler yetiştirmesi için iyileştirilmesi gerekiyordu. Sadece eğitim kurumlarına toplam üç yüz bin ruble tahsis edildi.⁷⁵ Bununla dalga geçildi. Ama öğretmenlere savaş gemileri kadar önem veren Potemkin'in önceliklerini eleştirmek zor.

Bütün bunlar şüphesiz alışılmamıştı ama fikirlerini gerçeğe dönüştürme yeteneği Potemkin dehasının merkezindeydi. Ölünün ardından saçma görünen şeylerin çoğu o yaşarken olası görünüyordu: Sadece yarattığı kentlerin değil Karadeniz Filosu'nun ölçeği de kulağa olanaksız geliyordu ama o tek başına bunları gerçekleştirdi. Yani üniversite ve kent yapılabilirdi ama ancak o yaşarken. İleri görüşlülüğü mükemmeldi, sadece *conservatoire*'dan çok daha genişti: Uluslararası bir üniversite

olacaktı, Potemkin orada Polonya'dan, Yunanistan'dan, Eflak ve Boğdan'dan gelen "gençlerin" okuyacağına inanıyordu.⁷⁶ Prens her zaman yaptığı gibi, öğrenci tercihi de imparatorluğa ve kendisine yönelik hedefleriyle yakından bağlantılıydı. Her zaman gemileri için daha iyi denizciler yetiştirmeye çalışıyordu. 1787'de, Katerina'nın ziyaretinin ardından bölgedeki ve Petersburg'daki bütün denizcilik akademilerini birleştirdi ve Yekaterinoslav'a taşıdı. Bu Yunan Projesi'nin akademisi, Potemkin'in krallıklarına okul olacaktı.⁷⁷

Çalışmalar 1787 ortasına kadar başlamadı, sonra savaş yüzünden ertelenince çok az şey yapılabilirdi. Ama herkesin düşündüğü kadar az değil. 1790'da Starov güneye geldi ve bütün kent, özellikle de katedrali ve prensin sarayı için yeni planlar yaptı, hepsi de Potemkin tarafından 15 Şubat 1790'da onaylandı. Profesörlerin konutları ve üniversitenin yönetim binaları tamamlandı. 1792'de beş yüz kırk altı devlet binası ve sadece iki bin beş yüz sakin vardı.⁷⁸ Vali Vasili Kahovski, prensin ölümünün ardından kentin tasarlandığını ve yapımının devam ettiğini bildirdi. Ustası olmadan devam edecek miydi?⁷⁹ 1815'te, seyahat eden bir yetkili "yerel bir yönetim merkezinden çok bir Hollanda sömürgesi gibi" olduğunu bildirdi.⁸⁰ Ne var ki Atina'sından bir şeyler hâlâ duruyor.

Yekaterinoslav hiçbir zaman Güney Petersburg olamadı; üniversitesi hiçbir zaman bozkırların Oxford'u değildi. Umutla gerçekliğin arasındaki arasındaki uçurum bunu Potemkin'in en büyük hatası yaptı ve iyi yapılan pek çok şeyi kötölemek için kullanılageldi. Ama son iki yüz yılın tarihçilerinin hiçbirisi Sovyetler zamanında Sivastopol gibi kapalı şehir olan Yekaterinoslav'ı ziyaret etmemişti. Bugün adı Dnipropetrovsk olan kente yakından bakıldığında, yerinin övgüye değer bir şekilde Dinyeper Nehri'nin neredeyse bin altı yüz metre genişliğinde olduğu yüksek ve yeşil bir dirseğinin kıyısında seçildiği belli oluyor. Potemkin'in ana Katerina Caddesi modern Karl Marx Prospekt oldu, yöre halkı hâlâ "Tüm Rusya'nın en uzun, en geniş, en güzel bulvarı" olarak nitelendiyordu. (İskoç mimar William Hastie, 1816 kent planında bu ızgara planı ayrıntılandırdı.)⁸¹

Kentin ortasındaki 18. yüzyıldan kalma kilise, bugün Ortodoks cemaatiyle yeniden canlanıyor. Potemkin'in 1784'de önerdiği adı -Başkalaşım Kilisesi- taşıyor. Gösterişli ve heybetli bir yapı, kentin boyutlarıyla tamamen orantılı. Starov'un özgün planları uyarınca

yüksek kulesi, klasik sütunları ve altın kubbesi var. 1788 yılında savaş sırasında başlayan, Potemkin'in ölümünden uzun süre sonra, 1837'de tamamlanan, prensin muhteşem katedrali, hiçbir zaman yapılamayacağı söylenen bir kentin ortasında duruyor.⁸² Kilisenin çok uzağında olmayan bir yerde, hâlâ kocaman Potemkin Sarayı'nı içeren Potemkin Parkı'na giden Sovyet tasarımı çok çirkin bir sarı zafer takı var.⁸³ St. Petersburg ve Moskova'da *conservatoire*'lar açılması için Potemkin'in ölümünün ardından seksen yıl daha geçecekti. Ama Yekaterinoslav Sovyet planlaması altında çalışkan bir sanayi merkezi haline geldiğinde çok gelişecekti; tam da Potemkin'in istediği gibi.'

Potemkin toprak kazandıkça kentleri de çoğalıyordu. Destek verdiği son kentler İkinci Türk Savaşı'ndaki fetihlerle yaratılmıştı: Özi Kalesi'nin düşüşüyle Nikolaev, Karadeniz çevresine yapılan saldırıyla Odessa.

Prens, 27 Ağustos 1789'da denizcilerin koruyucusu Aziz Nikolay'ın adı verilen Nikolaev'in kurulması emrini yazdı; Potemkin, Özi Kalesi'ne sonunda bu azizin gününde saldırmıştı. Herson'un otuz kilometre, Karadeniz'in seksen kilometre yukarısında, İnhol Nehri'nin Bug Nehri'yle birleştiği yüksek, serin ve esintili bir yerde kurulan Nikolaev, kentlerin en iyi planlanmış ve en başarılı olanıydı (Odessa dışında).

Potemkin'in kesin emirleriyle Faleev tarafından yapılmıştı; vizyonu geniş kapsamlı, ayrıntıları kusursuzdu. Yirmi bir maddelik bir notla Faleev'e bir manastır yapmasını, donanma merkezini Herson'dan Nikolaev'e taşımasını, üç yüz kişilik bir askerî okul inşa etmesini, yerel tavernaların geliriyle bir kiliseye kaynak sağlamasını, Mejigorski Manastırı'nın kırık çanını yeniden döküp bakır eklemesini, "Profesör Livanov'un İngiliz eğitimli asistanlarının uyguladığı İngiliz yöntemine göre" toprağın işlenmesini, hastalar için hastaneler ve huzurevleri yapmasını, bir serbest liman kurmasını, bütün çeşmeleri mermer kapla-

Dnipropetrovsk Sovyet döneminde, 1970'lerde SSCB'nin liderler grubunu ortaya çıkarmasıyla biliniyordu. 1938 yılında Leonid Brejnev adlı otuz iki yaşındaki bir komünist bürokrat, Stalin'in Büyük Temizlik'inin ortasında tasfiye edilmiş üstlerinin cesetlerinin üzerinden atlayarak Dnipropetrovsk'nin propaganda şefi oldu. Orada Sovyetler Birliği'ne 1964-1980 yılları arasında hükmedecek yakın dostlarını bir araya getirdi: "Dnipropetrovsk Mafyası". Yöre halkı bugün Brejnev'in özellikle Potemkin Sarayı'nda eğlenmeyi sevdiğini hatırlıyor.

masını, bir Türk hamamı ve deniz kuvvetleri komutanlığı yapmasını –ve sonra bir kent meclisi ve polis gücü kurmasını– emretti.

Faleev bu enerji patlamalarını şaşırtıcı bir şekilde teker teker savuşturabiliyordu. “Majesteleri bana şunu emretmişti.” diyerek Potemkin’in belirli emirlerini yanıtlıyor ve sonra hemen hemen hepsinin –hatta fazlasının, Eski İnananlar’ın iskân edilmesinden mutfak bahçelerinin ekilmesine kadar– yapıldığını bildiriyordu. Önce tersaneler yapıldı. Kenti köylüler, askerler ve Türk esirler yaptı: 1789’da iki bin beş yüzü orada çalışıyordu. Faleev belli ki onları çok çalıştırıyordu çünkü Serenissimus onların korunmasını ve her gün sıcak şarap verilmesini emretmişti. Nikolaev Müzesi’nde Türk savaş esirlerini ayakta çalışırken, atlı Rus subaylarını da onları denetlerken gösteren modern bir baskı var. Bir başkası kentin yapımında kullanılan keresteleri çeken öküzleri gösteriyor.

Faleev, ekim ayında prene rıhtımın tamamlandığını ve askerlerle Türklerin toprak taşıma işini bir ay içinde bitireceğini söyleyebildi. Dokuz taş, beş ahşap kışla yapılmıştı bile. 1791’de, ana tersaneler Herson’dan Nikolaev’e taşınmıştı.⁶⁴ Burada Potemkin’in nasıl çalıştığını görüyoruz. Tembelden hiçbir iz yok, Batılılara gösteri yapan soytarıdan da, ayrıntılara önem vermeyen heybetli otokattan da. Potemkin, Faleev’i zorluyordu. “Hızlı çalış.” diye yazıyordu ihtiyaç duyduğu bir savaş gemisi için ve “Bütün güçlerini zorla.” Sonra, gönderdiği karpuzlara teşekkür ediyor ama, “şerefimin ve Nikolaev tersanesinin geleceğinin bu gemiye ne kadar bağlı olduğunu hayal bile edemezsin.” diye de ekliyordu.⁶⁵ Yeni kentinin ilk fırkateyni ölümünden önce suya indirildi ve sarayı hemen hemen tamamlanmıştı.

Dört yıl sonra kenti ziyaret eden Maria Guthrie, kentin on bin sakinini, “dikkat çekecek kadar uzun, geniş, düz caddelerini” ve “güzel kamu binalarını” övüyordu. Kentin konumu bugün bile mükemmel: İyi düzenlenmiş ve planlanmış olsa da Potemkin’in binalarının çok azı ayakta. Onun tarafından iki yüz yıl önce yaptırılan tersaneleri hâlâ çalışıyor.⁶⁶

Odessa’yı fetheden Potemkin, orada bir kent kurulmasını ve kentin etrafının kale ile çevrilmesini emretti ama ölümünden sonrasına kadar inşa edilmediği gibi adı bile anılmadı. Prens, 1789’da Osmanlı kalesi Hacıbey’i aldığı anda, çok üstün ve stratejik bir alan olduğunu fark etti,

eski kalenin havaya uçurulmasını emretti ve limanla yerleşimin yerini kendisi seçti. Çalışmalar hemen başlayacaktı.

Öldüğünde bunlar yapılmıştı ama kent üç yıl sonra Potemkin'in koruması altındaki José (Osip) de Ribas, Orlov-Çeşmenski'nin "Prenses Tarakanova"yı kaçırmaya yardım eden ve Napoli'de yaşayan İspanyol maceracı tarafından resmen kuruldu. Langeron'a göre "General (daha sonra Amiral) de Ribas kafa, beceri ve yetenek bakımından mükemmeldi ama bir aziz değildi." Lampi tarafından yapılan portresi kurnaz, acımasız ve zeki yüzünü gösteriyor. 1776'da Katerina'nın arkadaşı ve sanat uzmanı, imparatoriçenin annesiyle bir ilişki yaşamış olan İvan Betskoy'un gayrimeşru kızıyla evlendi. Petersburg'un siyasi açıdan en becerikli çiftlerinden birini oluşturdular. Prens, bundan sonra neredeyse Ribas da oradaydı. Her zaman gayretli ve yetenekli, ya Potemkin'in gemilerini yapan ya filolarına komuta eden ya da ona metres bulan Ribas, Potemkin'in üç üstün eylem adamından biri olarak Popov ve Faleev'e katıldı.⁸⁷

Katerina, limana Odessos –yakında olduğuna inanılan eski Yunan kenti– adını verdi ama Odessa olarak dışileştirdi. Potemkin'in mirasının incilerinden biri olarak yaşıyor.⁸⁷

"Suya indirilecek ilk geminin adının *Katerina'nın İhtişamı*–*Yekaterinoslav* olacağını bildiririm." diye yazdı Potemkin, imparatoriçesine derin bir coşkuyla. "Lütfen gemiye bu adı koymama izin ver." "Yekaterinoslav" adı bir takıntıya dönüşmüştü. Kentler, gemiler ve alaylar heybetinin altında inliyordu. Bu durum, sağduyulu imparatoriçeyi kaygılandırıyordu: "Lütfen gemilere çok tantanalı isimler verme, çünkü bu kadar abartılı isimler onlara yük olur... İsimlerle ne istiyorsan onu yap ama dizginleri gevşet çünkü öyle görünmek değil öyle olmak daha iyidir."⁸⁸ Ama Potemkin, Katerina'nın ihtişamını onun buyruğuyla korumak için bile *Katerina'nın İhtişamı*'nı değiştirmede.⁸⁹ Bu çok tipik bir değişim."

Deribas bugün, Odessa'nın en hoş bulvarlarından biridir.

Bugün Herson'da, ilk rıhtımların bulunduğu alanda Sovyet döneminden kalma, çok çirkin, betondan bir Sovyet yelkenli tekne heykeli duruyor. Levhasında elbette Potemkin'den söz edilmiyor ama yine de o övülüyor: "1783'te burada," diye yazıyor, "Karadeniz Filosu'nun ilk altmış altı toplu kalyonu suya indirildi: 'Katerina'nın İhtişamı.'"

Prens heyecanlı olmakta haklıydı çünkü bir ordu kadar, kırk ya da elli top taşıyan kalyonlar, bu kocaman yüzer kaleler 18. yüzyılın en itibarlı silahlarıydı; uçak gemilerine denkti. (Katerina 26 Haziran 1786'da buna kaynak olarak Potemkin'e ilk 2,4 milyon rubleyi verdi.) Kalyonlardan oluşan tam bir donanmanın yapımı, modern bir tarihçi tarafından bir uzay programına harcanan paraya ve emeğe benzetiliyor. Ne var ki Potemkin'in muhalifleri, gemiler yapıldıysa bile çürük olduklarını iddia ediyordu. Bunlar safsataydı. Pole Carew, gemi yapım sürecini dikkatle denetlemişti. "İleri aşamada" altmış altı toplu üç kalyon varken otuz ve kırk toplu fırkateynler suya indirilmişti. Dört gemi omurgası daha döşenmişti. Oradaki tek gemi yapımcısı devlet değildi: Faleev kendi ticaret gemilerini yaptırıyordu. Denize otuz beş verst uzaklıktaki Gluboka'da, şimdiden yirmi dört ve otuz iki toplu yedi fırkateyn daha vardı. Avrupalı ön yargıları bulunmayan ve geniş askerî deneyime sahip Miranda beş yıl sonra orayı ziyaret ettiğinde, kerestelerin ve tasarımın daha iyisinin olamayacağını bildirdi ve işçiliğin ölçütünün İspanyol ya da Fransız gemilerinininkilerden daha iyi olduğunu düşünüyordu. "İngiliz tarzıyla" yapıldıklarını söyledi; o günlerde bir gemiyi övmek için söylenecek en iyi şeydi bu.⁹⁰

Bu onun neden söz ettiğini bildiğini gösteriyor çünkü Potemkin'in gemilerini eleştiren Almanlar, Fransızlar ve Ruslar onun kerestelerinin İngiliz savaş gemilerinin keresteleriyle aynı yerden geldiğinin farkında değildi. Dahası, Potemkin'in amirali Nikolay Mordvinov (bir İngiliz kızla evlendi) ve mühendis Korsakov gibi İngiltere'de eğitim almış denizciler ve mühendisler tarafından yapılmışlardı. Gerçekten de 1786'da Herson'da bir İngiliz havası vardı. "Mordvinov da Korsakov da tanıştığım bütün yabancılardan çok daha fazla İngiliz'e benziyor." demişti o hevesli gezgin Lady Craven.⁹¹ Öte yandan denizcilik konularında hiç uzman olmayan Kayser Joseph, gemilerin "kurt yemiş yaş ağaçlardan" yapıldığını iddia ediyordu.⁹²

1787 yılında prens heybetli bir donanma yaratmıştı; İngiliz büyükelçisinin hesabına göre yirmi yedi savaş gemisi vardı. Kalyonların kırktan fazla topu olduğu hesaplanırsa, Potemkin'in yirmi dört kalyonu vardı, Herson'da başlanarak dokuz yılda yapılmıştı. Daha sonra Sivastopol'un mükemmel limanı Potemkin'in donanmasının deniz üssü, Nikolaev de ana tersanesi oldu. Bu, Baltık Filosu'nun yirmi yedi

kalyonuyla birlikte Rus deniz gücünü bir anda hemen hemen İspanya'yla eşit konuma yerleştirmiş, Fransa'nın hemen arkasına koymuştu ancak Britanya'nın, dünyanın tek deniz süper gücünün yüz yetmiş dört kalyonunun çok gerisindeydi.

Büyük Petro nasıl Baltık Filosu'nu yarattıysa Potemkin de Karadeniz Filosu'nun babasıydı. Prens filosuyla çok gurur duyuyordu. Onun "özel" çocuğuydu ve Lampi'nin nadir portresinde Karadeniz ve Hazar filolarının büyük amirali olarak beyaz üniformasıyla, arkasında Euxine Denizi'yle (Karadeniz) poz veriyor. Katerina filoyu onun yarattığını biliyordu. Bir İngiliz elçisi Serenissimus'un hayatının sonunda söyledikleriyle ilgili olarak, "Bir abartı olarak görünebilir ama, çok genel anlamıyla, filonun yapımında kullanılan her bir kaplamanın kendi omuzlarında taşındığını söyleyebildi." demişti.⁹³

Diğer muazzam çabası, halkı bu uçsuz bucaksız topraklara çekmekti. Yerleşimcilerin ve eski askerlerin sınır bölgelerine iskânı eski bir Rus uygulamasıydı ama Katerina'nın yerleşimcilere her türlü teşvikin sunulmasıyla ilgili manifestolar yayımladığı –on yıl boyunca vergi ödememe, ücretsiz sığır ya da çiftçilik gereçleri, alkollü içki ya da bira üretimi hakları– Potemkin'in istihdam kampanyası yaratıcılığı, ölçeği ve başarısı açısından inanılmazdı. Gelen yüz binlerce kişi evlere yerleştirildi, yardım olarak saban, para ve öküz dağıtıldı. Büyük Friedrich savaşın mahvettiği topraklarının *rétablissement*'ı (iyileştirilmesi) sırasında bütün topluluklara izin vererek yerleşim kurma ölçütünü belirlemişti ve bu yüzden öldüğünde Prusyalıların %20'sini göçmenler oluşturuyordu. Prens halkla ilişkilerin gücü üzerine modern bir anlayışı vardı. Yabancı gazetelerde tanıtımlar yaptı ve Avrupa'da iş bulma kurumları ağı kurdu. "Yabancı gazeteler," diye açıkladı Katerina'ya, "Yeni Rusya ve Azak'ta kurulan yeni yerleşimlere yönelik övgülerle dolu." Halk Ermeni ve Yunan yerleşimcilere bahsedilen ayrıcalıkları okuyacak ve "değerlerini anlayacaktı." İnsan toplanmasına yardımcı olmaları için Rus büyükelçiliklerinin kullanılması yönündeki modern fikri de gündeme getirdi. Potemkin ateşli bir koloniciydi. 1770 ortalarında bile kuzey Kafkaslar'daki Mozdok Hattı'ndaki yeni yerleşimlerine göçmen topluyordu.⁹⁴ Hayalindeki yerleşimciler barış

zamanında toprağı ekecek, sürececek, ticaret ve üretim yapacak, savaş çıktığında Türklere saldıracaktı.⁹⁵

Potemkin'in ilk yerleşimcileri Orlov-Çeşmenski'nin 1769'daki Akdeniz filosunun Arnavutları ve Kırım Hristiyanlarıydı. Arnavutlar ilk başta Yenikale'ye, diğerleri Mauripol gibi kendi kentlerine yerleşti. Potemkin bu göçmenler için kentlerin yanı sıra okullar ve hastaneler de kurdu. Potemkin, Kırım ilhak edildiğinde Arnavut alayları kurdu ve onları Balaklava'ya yerleştirdi. Prens, Mariupol'u özel olarak Kırım Yunanlarına ayırdı. Bütün kentlerine yaptığı gibi, gelişmesini denetledi, kariyeri boyunca eklemeler yaptı. 1781'de Azak Valisi kentin büyük bölümünün tamamlandığını bildirdi. Dört kilisesi vardı, Yunanlar kendi mahkemelerine sahipti ve kent zengin bir Yunan ticaret merkezine dönüştü. Daha sonra Potemkin Azak yakınlarında aşağı Don'da Nahçıvan'ı ve Ermeniler için Dinyester üzerinde Gregoripol'u (kendi adını vermişti elbette) kurdu.⁹⁶

Serenissimus imparatorluk içinde üretici yurttaşlar bulmak, soylularla serflerini,⁹⁷ emekli ve yaralı askerleri, Eski İnananlar'ı' ya da *raskolniki*'yi⁹⁸ Kazakları ve doğal olarak kadınları çekip onlara ev yapmak için uğraşıyordu. 19. yüzyılda Orta Batı Amerika yerleşimcilerinin sipariş gelinleri gibi kızlar güneye gönderiliyordu.⁹⁹ Potemkin sıklıkla yoksul köy papazlarını da hedef alıyordu.¹⁰⁰ İmparatorluğun dışında kaçak serfler,¹⁰¹ *raskolniki* ve Polonya'ya ya da Türkiye'ye kaçmış Kazaklar gibi sürgünlere af teklif ediyordu. Aileler, köyler ve kent halkları onun eyaletlerine yerleşmek üzere taşınıyor ya da geri dönüyordu. 1782'de Yeni Rusya ve Azak'ın nüfusunu ikiye katladığı tahmin ediliyordu.¹⁰²

Potemkin kampanyasını Kırım'ın fethinden sonra hızlandırdı ve gelişen araçlar ağını kullanarak Avrupa'nın bütününe yaydı. Kırım'ın nüfusu sıkıntılar sırasında yarıya inmiş, elli bin erkek kalmıştı.¹⁰³ Prens toprakların barındırması gereken nüfusun sadece %10'una sahip olduğuna inanıyordu. "Bütün yetkilerimi kullanıyorum." dedi Katerina'ya.

Bu insanlar Ortodoksluğun eski geleneklerine göre ibadet ediyorlardı. Bir yüzyıl boyunca toplumdan dışlanmışlardı, genelde özgürce ibadet edebilmek için uzak Sibirya yerleşimlerinde yaşıyorlardı. İnançlarına karşı büyük ilgi duyan Potemkin onları korudu ve onlara hoşgörülle yaklaştı.

“Çeşitli yerlerden ekonominin her alanında bilgili yerleşimciler davet ettim...” Geniş yetkilerini kullanarak kimden vergi alınıp kimden alınmayacağına, soylu ya da yabancı ne kadar yerleşimci alınacağına karar veriyordu. Göçmenler genelde bir buçuk yıl vergi ödemiyordu, bu süre daha sonra altı yıla çıkarıldı.¹⁰⁴

Aracılara yerleşimci başına beş ruble ödeniyordu. “Kırım’a yabancı yerleşimci getirmekle görevli bir adam buldum.” diye yazdı onlardan biri prens. “Buralara gönderilen her aile başına otuz ruble ödemeyi kabul ettim.” Daha sonra Potemkin’e bir başka aracı gönderdi, “İki yüz can için anlaştık ama o daha fazlasını getirmeye söz verdi.”¹⁰⁵

Güney Avrupalı köylüler özellikle verimli bir zemindi. 1782’de, Herson yakınlarına yerleşmek üzere altmış bir Korsikalı aile geldi.¹⁰⁶ 1783 başında, Potemkin Duc de Crillon tarafından toplanan Korsikalılar ile Yahudileri almak için düzenlemeler yapıyordu. Ama şuna karar verdi: “Kont Mocenigo (Floransa’daki Rus Elçi) tarafından gönderilenler hariç bu sakinlerin sayısının artmasını gerekli görmüyorum.” Prens arşivlerinde, dürüst çiftçilerin ve fırsatçı alçakların tuhaf ticaretini takip edebiliyoruz. Tipik bir mektupta, Panaio ve Aleksiano adlı olası Yunan yerleşimciler, “Arşipel”den ailelerini getirmek istiyordu, böylece “hep beraber gelip Korsikalılarinkinden daha büyük bir yerleşim kurabileceklerdi.”¹⁰⁷ Aracıların bazıları en kötüsünden panayır madrabazlarıydı: Kaç masumu kandırmışlardı? Akla toprak sahiplerinin bunu mülklerini serserilerden kurtarmak için uygun bir yol olarak gördüğü geliyor. Potemkin umursamıyordu. “Herson’a götürülecekler,” diye yazdı, “orada onları almak için her şey hazır.”¹⁰⁸

Prens her imparatorluk kurucusunun isteyeceği en çalışkan, en ağırbaşlı yerleşimcileri de çekmeyi başarmıştı: kendi kiliselerini kurma ve on yıl vergi ödememe hakkı isteyen Danzigli Menonitler. Potemkin’in aracısı George Trappe onlara koşulları bildirdi; yolculuk için para ve oraya ulaştıklarında ev verilecekti. Ayrıcalıklar tanındı. Potemkin’in İskoç bankacısı Richard Sutherland’e mektubu, imparatorluğun siyasi liderinin göreceli olarak az sayıdaki insanın Avrupa’da seyahat etmesinin ayrıntılarıyla nasıl kişisel olarak ilgilendiğini gösteriyor: “Mösyö, İmparatorluk Majesteleri Yekaterinoslav hükûmetine yerleşmek isteyen Menonitlere özel haklar verilmesini lütfetti... Danzig, Riga ve Herson’da onların yolculuğu ve yerleşmesi için gerekli miktarları hazır-

layabilir misiniz lütfen... İmparatorluk Majestelerinin bu iyi çiftçilere bahşetmeyi lütfettiği merhametin ardından, paralarının verilmesinin ve Yekaterinoslav'a yerleşmelerinin önünde bir engel olmayacağına inanıyorum..."¹⁰⁹ Arşivlerde bu tür yayımlanmamış pek çok mektup var. 1790 başında iki yüz yirmi sekiz aile, muhtemelen iki bin kişi sekiz yerleşim kurmak üzere uzun yolculuklarına başladı.¹¹⁰

Potemkin aynı zamanda, Herson'da beceriksiz Albay Gaks'a İsveç yerleşimine gelen bir grup İsveçli yerleşimciyi karşılamasını emretti, "orada sadece evler bulmayacaklar. Yiyecek için herkese beş ruble ver."¹¹¹ Sekiz yüz seksen kişilik bir başka İsveçli grup yeni Yekaterinoslav kentine yerleşti. Osmanlı yönetimi altındaki binlerce Eflak ve Boğdanlı, Ortodoks Romanyalı da sınır boylarında toplandı. 1782'de, yaklaşık yirmi üç bini geldi. Çoğu Yelisavetgrad'da yaşıyordu, sayıları Ruslardan fazlaydı. "Bir Bulgaristan Yunanı," diyor Potemkin'e bir aracısından 1785'te gelen bir mektup, "Boğdan sınırlarında çok sayıda Boğdanlı olduğunu söyledi; hepsini göçmen olarak gelmeye ikna etmek kolay olur." Geldiklerine şüphe yok.¹¹²

Potemkin, Rus askerlerinden ve devlet adamlarından çok farklı bir şekilde Yahudilere karşı sadece hoşgörülü olmakla da kalmıyordu: Kültürlerini inceliyor, hahamlarla arkadaşlık etmekten hoşlanıyor ve destekçileri oluyordu. Aydınlanma Yahudilere yönelik tavırları değiştirmişti. İmparatoriçe Yelizaveta, 1742'de bütün o "İsa düşmanları"nın imparatorluğa girişini yasaklamıştı. Maria Theresia Yahudilerden o kadar çok nefret ediyordu ki, 1777 kadar geç bir tarihte, Potemkin oralara yerleşmeleri için ayrıcalıklar verirken şöyle yazmıştı: "Bu ırktan daha büyük bir bela olamaz." Bir Yahudiye bakmaya dayanamıyordu: Bankacısı Diego d'Aguilar'la bir perdenin arkasından konuşuyordu. Ama oğlu II. Joseph, Yahudi topluluğunun durumunu çok iyileştirdi.¹¹³ Katerina Ortodoks kartını oynayıp tahtı gasbettiğinde Yahudileri destekleyecek konumda değildi. Ekim 1762'deki fermanı "Yahudiler dışında" bütün yerleşimcileri davet ediyordu ama Livonya Genel Valisi Kont Browne'ye olası yerleşimcilerin özellikle dinlerinin sorulmamasını emrederek gizlice gelmelerine izin verdi.¹¹⁴

Polonya'nın 1772'de bölünmesi Rusya'ya ilk kez çok sayıda –yaklaşık kırk beş bin– Yahudi getirdi. Potemkin, Kriçev mülkünde yaşayanların çoğuyla ilk kez eski Polonya topraklarında karşılaştı. Prens 1775 kadar erken bir tarihte yerleşimcileri güneye davet ederken nadir bitiş cümlesini eklemişti: “Yahudiler bile.” 30 Eylül 1775'te, politikasını belirledi: Her birinin yanında beş Polonyalı yerleşimci ve yatırım yapacak para getirmesi koşuluyla Yahudilerin topraklarına, bazen “Zaporojya Kazaklarının terk ettiği boş küçük çiftliklere” yerleşmelerine izin veriyordu. Daha sonra bunu daha iştah açıcı hale getirdi: Yedi yıl boyunca vergi yoktu ve şarap ve alkollü içki ticareti yapma hakkı veriliyordu; yağmacı askerlerden korunacaklardı; anlaşmazlıkları hahamlar tarafından çözülecekti; sinagoglara, mezarlıklara ve Polonya'daki Yahudi topluluklarındaki karılarını getirmelerine izin verilecekti. Bu göçmenler yararlıydı: Ticaretten başka Potemkin'in yeni kentleri için ihtiyaç duyduğu tuğlaları Yahudiler yapıyordu. Kısa süre içinde, Kazakların, *raskolniki* ve Yunanların kaynaştığı Herson ve Yekaterinoslav en azından kısmen Yahudi kentleri haline geldi.¹¹⁵

Serenissimus dikkate değer Yahudi tüccar ve İbrani âlimi Joshua Zeitlin'le arkadaş oldu, adam prensle birlikte seyahat ediyor, mülklerini yönetiyor, kentler inşa ediyor, ordularına kaynak sağlamak için mali anlaşmalar yapıyor, hatta Kırım'daki Kefe'de bulunan onarılmış darphaneyi çalıştırıyordu; arşivlerde görünüyor. Zeitlin, “Potemkin'le kardeş ve arkadaş gibi yürüyordu”; Rus tarihinde benzersiz bir ilişkiydi çünkü Yahudi gururla asimile olmuyordu, dinsel bilgileri derindi ve dindardı; ayrıca prensin maiyetinin tepesine yakın bir yerde duruyordu. Potemkin ona “saray danışmanı” rütbesi vererek soylu statüsü kazandırdı ve kendi serfleriyle mülklerinin olmasına izin verdi. Rus Yahudileri Zeitlin'e “Ha-sar” –Lord– diyordu. Prens, Zeitlin'in ticaret yapma yeteneğinden ve onunla Talmud teolojisini tartışmaktan hoşlanıyordu ve çoğu zaman birlikteydiler. İkisi yeni yolları ve kentleri denetlerken Zeitlin “Potemkin'in yanında şahane bir ata biniyordu.” Prens dilekçeleri kabul ederken soylu ve zengin haham “âlimlerden... Halaha soruları alıyordu. Atından iniyor ve diz çökerek Halaha yanıtları veriyordu” ve sonra tekrar atına binip Serenissimus'la birlikte gidiyordu. Bunun sadece Rusya için değil Avrupa için de ne kadar şaşırtıcı bir hoşgörü görüntüsü olduğunu söylemek abartı olmaz.

Potemkin, Yahudilere yardım ediyordu ve defalarca onları korumak için müdahalelerde bulunmuştu. Katerina'nın 1787'deki güney ziyareti sırasında ondan Yahudilere –“*jidi*”– “Yidler” denmemesini rica eden Zeitlin başkanlığındaki heyeti desteklemişti bile. Katerina onları kabul etti ve bundan sonra onlara “*evrey*” –“İbraniler”– denmesini emretti. Zeitlin, prensin bankacısı Sutherland'le anlaşmazlığa düştüğünde, Potemkin sevgili Yahudilerini sevgili İngiliz'ine karşı destekledi.¹¹⁶ Çok geçmeden Potemkin'in şaşırtıcı mollalar ve rahipler mahkemesine Zeitlin'le birlikte çeşitli hahamlar da katıldı. Yahudi karşıtı soylu muhaliflerinin prensin “koca burunlu” bütün yabancıları sevmesiyle alay etmesine yol açan bu özel hoşgörüyü.¹¹⁷

Prensın Yahudilerin kahramanı olmasına şaşmamak gerek. Özellikle Belarus'ta nereye gitse, heyecanlı Yahudi kalabalıkları o kadar gösterişli karşılamalar düzenliyordu ki bazen sinirleniyordu. Ona “koca gümüş tepsilerle ekmek, tuz ve limonlar” sunuyorlardı, bu âdetleri Herson'da gözlemleyen Miranda duygusuzca “şüphesiz bir çeşit konukseverlik töreni” diye betimlemişti.¹¹⁸

Potemkin ölünce, Zeitlin Belarus'ta bulunan Ustye'deki şatafatlı sarayına çekildi; bu sıra dışı banker orada, kütüphanesinde ve sinagogunda Yahudilikle ilgili eğitim veriyor, laboratuvarında bilimsel deneyler yapıyor ve bir Yahudi Potemkin'in tuhaflığı ve ihtişamıyla kendi mahkemesinde adalet dağıtıyordu. Rus Yahudilerinin konumu yine kötüye gitmişti. Bir daha asla bu kadar yüce bir koruyucuları olmadı.¹¹⁹

Şimdi prensin aklında Britanyalı mahkûmların Kırım'a yerleştirilmesi fikri vardı.

BRİTANYALI ZENCİLER VE ÇEÇEN SAVAŞÇILAR

Ama öğleye kadar çıkmıyorum yataktan
Kahveme sigaram eşlik ediyor
İş günlerini tatile çeviriyorum
Beynimdeki kuruntularla savaşıyorum...
Gavrila Derjavin, "Prenses Felitsa'ya Övgü"

Serenissimus, Amerikan Savaşı'nın Britanya'nın mahkûmlarını kolonilerine göndermesini engellediğini duydu ve bir bunda bir fırsat gördü. Bilgi kaynağı muhtemelen arkadaşı Prince de Ligne'ydi çünkü II. Joseph onları Galiçya'ya yerleştirmeyi düşünmüş, sonra vazgeçmişti. Bir gün, şimdi Londra Büyükelçisi olan Simon Vorontsov'u ziyaret eden Dillon adlı İrlandalı bir maceracı, Ligne'nin kendisini "Kırım'a yerleştirilecek" suçlular ve zenciler bulmakla görevlendirdiğini söyledi. Potemkin'den hoşlanmayan Vorontsov, Rusya'nın olası utancı karşısında dehşete düşmüştü: "Bütün Avrupa, canavarların nasıl iskân edildiğini öğrenecekti." Sefahatleri onları hasta edecekti ve "eski meslekleriyle (hırsızlık ve üçkâğıtçılıkla)" geçimlerini sağlamak zorunda kalacaklardı.'

Ekim 1785'te Vorontsov, Bezborodko aracılığıyla bu Britanyalı suçluların Kırım'a gönderilmek üzere Riga'ya yollanmalarını sağlaması yönünde bir imparatorluk emri aldığı anda şaşırılmıştı. Yolculuk giderlerini Britanya hükûmeti karşılayacaktı. Vorontsov, Potemkin'e zarar verme fırsatı gördü ve imparatoriçeye yazarak bunun Avrupa'daki saygınlığı üzerindeki etkileriyle ilgili uyarıda bulundu. "Prens Potemkin'in müthiş

Bu "zenciler" kimdi? Potemkin gerçekten de Afrika'dan siyah yerleşimciler –köleler– getirmek istemiş miydi? "Zenci" şüphesiz Londra sokaklarındaki bugün yersiz yurtsuz dediğimiz "sokak çocukları" ya da mahallenin çocukları demekti.

etkisine ve gücüne rağmen.” diye böbürlendi Vorontsov, imparatoriçe ona hak vermişti. Vorontsov yıllar sonra, Prens Potemkin’in beni hiç affetmediği doğru.” dedi.¹

Bu hikâye Potemkin’in komik beceriksizliğini ve sağduyudan yoksunluğunu göstermek için Vorontsov tarafından yayıldı ve o günden beri tekrarlanıyor. Yine de bu aptalca ya da berbat bir fikir değildi. Bu “kabahatlılar” azılı suçlular değildi; bir mendil çalan ya da izinsiz tavşan avlayan talihsizlerin birbirine zincirlenerek korkunç hapislane gemileriyle İngiltere’den sınır dışı edildiği bir dönemdi bu. Bu mahkûmların nihai varış noktası uzak ceza kolonisi Avustralya geliyordu. Hiç de aptal olmayan imparatoriçe, Ligne ve Bezborodko, Potemkin’in fikrini destekliyordu. Ayrıca, bu bilinen bir kavramdı çünkü pek çok Rus suçlu “yerleşimciler” olarak Sibiryaya gönderiliyordu. Yerleşimcilerin bazıları zaten yarı suçluydu. 1784’te Livorno’dan bir gemi dolusu Samuel Bentham’ın “baldırı çıplak İtalyanlar” dediği, çoğunluğunu Korsikalıların oluşturduğu insan geldi. Yolda isyan etmişler, kaptanlarını öldürmüşlerdi ama yakalandılar ve Herson’a getirilip kentin yapımında çalıştırıldılar. Bu fiyaskodan her şeyin gün gibi ortada olduğu bir hikâye çıkıyor. Bu canilerin arasında bir İngiliz de vardı: Potemkin’in planlarında her zaman bir İngiliz vardır. Kömür madeni işçisi olduğu söylendiği için kömür araması emredilmişti. Bentham onu “hemen hemen çıplak ve günde beş kopekle geçinir halde” buldu ve perişan yurttaşının durumunu Potemkin’e anlatınca o, “iyi bir maaş sözü verdi ve ben onun hemen hemen çıplak olduğunu söyleyince kıyafet alması için ona üç yüz ruble vermemi emretti. Bunun hiç de az olmayan bir cömertliği ortaya koyduğunu düşünüyorum; hem de biz İngilizlere karşı olumlu bir eğilimi.”²

Bu aydınlatıcı bir dipnot. 1784’te, Britanya’ya sadık olan ve Birleşik Devletler’den ayrılmak zorunda kalan Amerikalılar Potemkin’den yerleşimci olarak ülkeye kabul edilmelerini rica etmişti. Potemkin onların “geçen yüzyıldaki iç savaşlar sırasında İngiltere’den göç eden ve [Rusya]’nın ruhuna hiç uygun olmayan görüşler taşıma ihtimali bulunan torunları olabileceğinden” kaygılanıyordu.³ Bu yüzden Britanyalı suçlular istenirken Britanya’ya bağlı saygın Amerikan mühendisleri reddediliyordu. Ama Cromwell, Danton ve Pugaçev’i aynı kefeye koyan Potemkin tutarlıydı: Siyasi isyan önemsiz suçtan daha tehlikeliydi.

Potemkin, Katerina ile tutkulu bir aşk yaşadığı sırada otuz beş yaşındaydı. Burada Potemkin, imparatoriçenin kendi dairesinin önünde nöbet tutan elit Chevalier Muhafızları'nın yüzbaşısının üniformasını giyiyor ve altın göğüs zırhını takıyor.

Maria Potemkina; prensin yegenleriyle ilişkisini onaylamayan ve bu konuda onu uyaran annesi. Potemkin, annesinin mektuplarını yakmıştı.

İmparatoriçe Yelizaveta. Büyük Petro'nun endamlı, sarışın, mavi gözlü, kurnaz ve acımasız kızı; erkeklere, giysilere, travesti balolarına olan düşkünlüğünün yanı sıra dindarlığı ile de tanınıyordu. Genç Potemkin, ona sunulduktan sonra çalışmalarına olan ilgisini kaybetti.

Grandüşes Katerina, aval kocası Petro ve oğulları Pavel'le birlikte. Grandüşes Katerina kocasından nefret ediyordu ve Pavel, muhtemelen ilk sevgilisi Sergey Saltıkov'dan olma oğluydu.

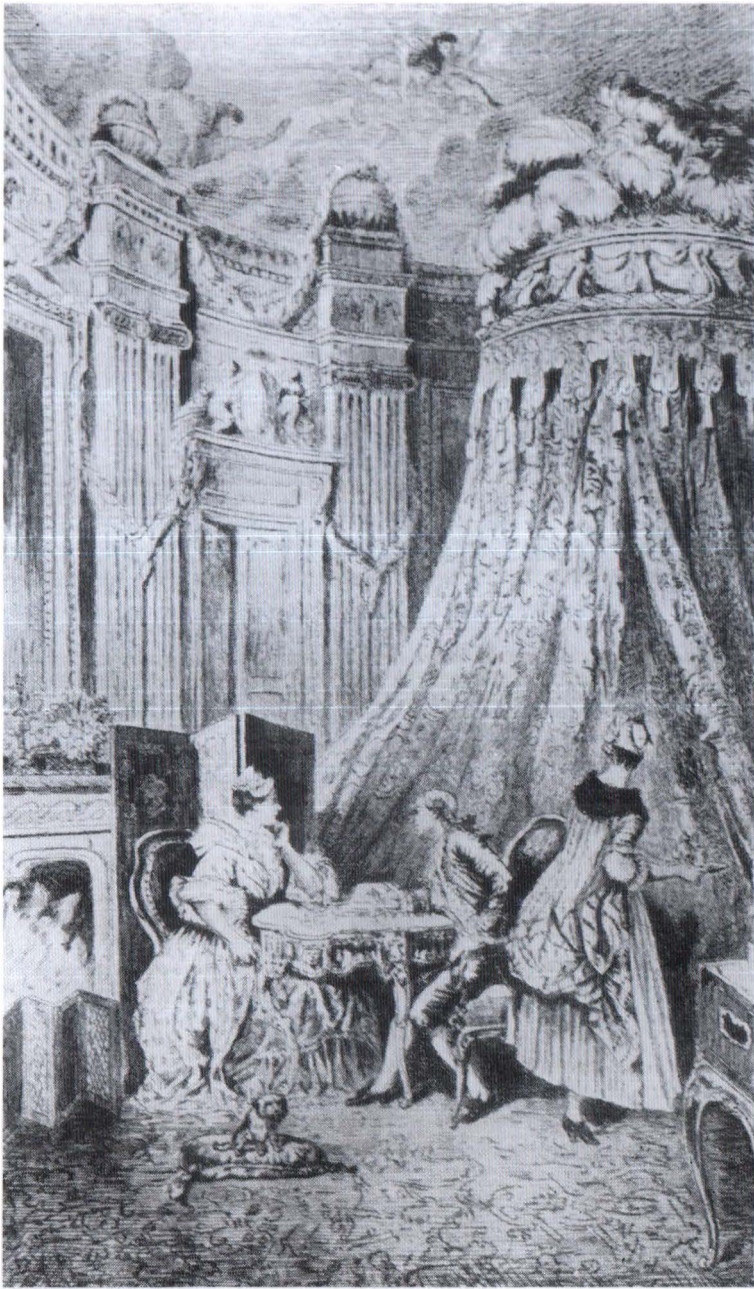

Feldmarşal Pyotr Rumyantsev, 1770 yılında Kartal Ovası (Kagul) Muharebesi'nde Türklere karşı savaşır. General Potemkin'in bu savaşta üstün gayreti, onu savaş kahramanı yapmıştı.

Katerina'nın iktidar mücadelesi boyunca ona destek olan Orlov kardeşler. İyi huylu Grigori (solda), Katerina ile on iki yıl aşk yaşadı. Acımasız Yaralı Yüz Aleksey (sağda), III. Petro'nun öldürülmesine yardım etmiş ve Türklere karşı Çeşme Deniz Muharebesi'ni kazanmıştı. Potemkin, Orlov kardeşlerin etkisini kırmıştı.

Katerina ile Potemkin'i, Katerina'nın yatak odasında kâğıt oynarken gösteren gravür. Aslında genellikle imparatoriçenin Potemkin için -“Hiçbir şeye dokunma ve bir şey çığneme.” gibi- özel kurallar koyduğu Küçük Ermitaj'da oynuyorlardı çünkü Potemkin turp çığnemeyi, sabahlık ve pembe bandanadan başka hiçbir şey giymeden başıboş dolaşmayı sevdi.

Katerina'nın sevgilisi Aleksandr Lanskey, 1780-1784. Lanskey nazik ve gelskatli biriydi ve hırsları yoktu. Katerina onunla çok mutluydu. Lanskey öldüğünde Katerina'yı Potemkin teselli etmiş, aray mensupları da onların kederli haykırışlarını dinlemişti.

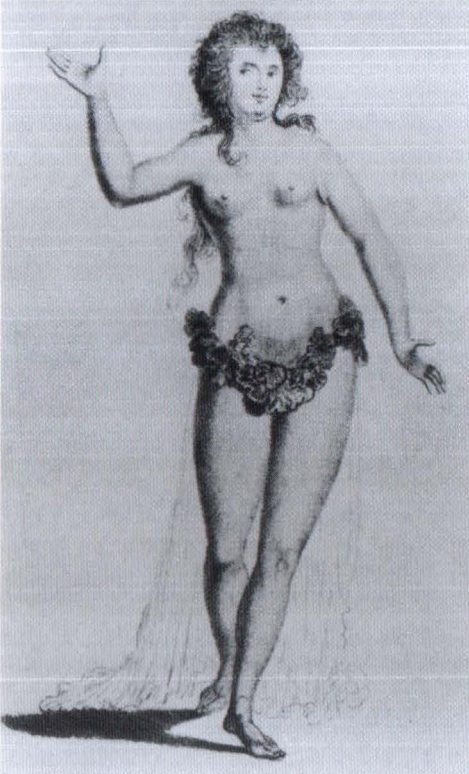
Katerina'nın sondan bir önceki gözdesi, Potemkin'in akrabası Kont Aleksandr Dimitriyev-Mamonov. Katerina ona "Kırmızı Çeket" lakabını takmıştı. Dimitriyev-Mamonov, bir nedimeye meftun olduğunda Katerina'nın kalbi kırılmıştı. Potemkin "Siktir et gitsin." demişti.

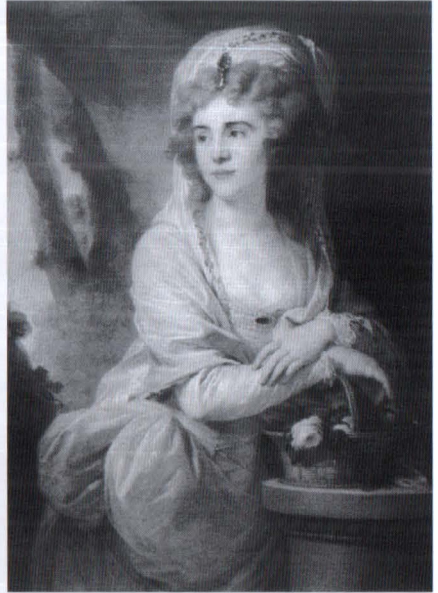
Potemkin'in yeğenleri; ailesi, arkadaşları ve metresleriydi.

Solda: Prenses Varvara Golitsina. Potemkin, Katerina'dan ayrıldıktan sonra cilveli ve inatçı yeğenine âşık olmuştu.

Sağda: Kontes Yekaterina Skavronskaya, ileride Prenses Bagration olacak kızı ile birlikte. Potemkin'in uyuz ama güzel yeğeni, "meleği" olarak bilinen metresi, uzun yıllar "başsultanı"ydı...

Solda: Kingston Düşesi (ve Bristol Kontesi), adını, hâlâ Elizabeth Chudleigh iken, 1749 yılında Londra'daki Venedik Büyükelçisi'nin Balosu'nda çıplak görünerek duyurdu. Bu yaşlı ve pasaklı teşhirci, 1770'lerde lüks bir yatla Petersburg'a geldiğinde, İngiltere'de iki eşlilikten suçlu bulunan rezil bir kadındı. Elizabeth'in sanat hazinelerine bayılan Potemkin, bir yaverinin onun sevgilisi olmasını ayarlamıştı.

Üstte solda: Prenses Tatyana Yusupova, amcasına tapan ve sarayın onsuz sıkıcı bir yer olduğunu yazan en genç yeğen. *Üstte sağda:* Kontes Yekaterina Samoylova, prensin yeğeninin yüz­süz ama büyüleyici eşi. Yusupova, Özi Kalesi Kuşatması sırasında genç Comte de Damas'ı baştan çıkarmıştı; öte yandan kısa bir süre sonra Potemkin'in metresi olduğu dedikoduları yayıldı.

Üstte: Kutsal Roma İmparatoru II. Joseph, 1787 yılında Potemkin'in Kırım'a ilerleyişi sırasında Kaydak yakınlarındaki bir arazide Katerina ile buluşur. O gece Joseph, Potemkin'in yemeklerinden şikâyet etse de büyük başarılarını da kıskanıyordu.

Solda: Charles-Joseph, sosyetenin önemli simalarından, Avusturyalı asker, kıvrak zekâsıyla nam salmış "düzenbaz diplomat" ve Avrupa'nın sevimlisi Prince de Ligne, yüz adam bir Potemkin eder demişti.

Serenissimus valilerine bu yerleşimcilerin uzun yolculuklarının sonunda nasıl karşılanacağını ayrıntılarıyla açıklamıştı. “Dilimizi ve adetlerimizi bilmeyen yeni yurttaşlar korunup kollanmak istiyor...” dedi Kırım Valisi Kahovski’ye. Prens şüphesiz yerleşimcilerin kaderlerine aklına estiği gibi karar veriyordu: “Onları Dinyeper Nehri’nin sol kıyısına yerleştirmeyi önermiştim. Ama şimdi onları Tavrida’daki zaten binaların bulunduğu boş Yunan arazilerine yerleştirmenin daha kolay olacağını düşünüyorum.”⁷⁴ Sürekli bu toplulukların hayatını kolaylaştırmanın yollarını düşünüyordu: “Giden Tavrida Tatarlarından kalan öküzleri, inekleri ve atları yeni yerleşimcilere dağıtın.” diye emretti Kahovski’ye, “Sadece yumuşak olmaya çalışmayın, yoksullara da yardım edin.”⁷⁵ Yekaterinoslav Valisi Sinelnikov’a, her aileye aynısının artı kişi başına sekiz desyatına toprak verilmesini buyurdu. “Dinyeper’e kırk aile daha geliyor; onları bizzat karşılamayı ihmal etme...”⁷⁶ Yine, meşgul bir vali tarafından karşılanma Rus bozkırlarındaki askerî bir yerleşimden çok aşırı duygusal bir modern sosyal yardımlaşma gibi görünüyordu.

Potemkin çoğu zaman bu insanları kaderlerine terk etmekle suçlanıyor. Her şeyi göremezdi ve çalışanları ona sıklıkla yalan söylüyordu. Sürekli yolda olmasının nedeni buydu; hiçbir şeyin kendisinden gizlenmemesini istiyordu. Yine de bu insanların bazılarının binlerce küçük mutsuzluğu olmuştur. Potemkin, Kahovski’ye bazı yerleşimcilerin Kırım’dan ayrılmasının “onların mutsuzluğunu kanıtladığını” yazmıştı. “Bunun nedenlerini anla ve görevlerini kararlılıkla yerine getir, dargınları hoşnut et.”⁷⁷ “Anlamak” şeklindeki askerî emri, askerî buyrukla psikolojik hassasiyeti teşvik etmenin çelişmesini gösteriyor.

Ne var ki çoğu yerleşimci mutluydu. Arşivler Potemkin’in bir hata bulduğunda hemen harekete geçtiğini kanıtıyor, tıpkı Kahovski’ye yazdığı ve devlet yeterince sığır sağlamadığı için köylülerin “büyük sıkıntılarının” giderilmesi için beş yol önerdiği not gibi: “Dört ya da hatta beş aileye sadece üç çift öküz, bir saban ve bir araba verilmiş...”⁷⁸ Bir imparatorluğun eş hükümdarının generallerine gerçekten de böyle bir hatanın düzeltilmesini ve bir köydeki belirli bir aileye belirli sayıda öküz verilmesini emrettiğini görmek dikkate değer.

İnsanların yerlerini değiştirerek güvenlik sorunlarını çözüyordu: Nogay Ordalarından bazıları Urallar'a, Taman ve Kuzey Kırım'a iskân edilmiş, sonra yine başka yere gitmişti. Suçları güvenilmez ve çalkantılı Kafkaslar'a çok yakın olmaktı. Bu göçler hüznünlü kabileler olmalıydı ve söz gelimi, tıpkı çağdaş Britanyalı bakanların köle ticaretinin utancını taşıması gibi bunun sorumluluğu da Potemkin'in omuzlarındaydı.

Sonuçta Potemkin, bu işe çok fazla önem veriyordu ve o yüzyılda bir yöneticinin yapabileceği kadarını yapmıştı. Daha sonra, muhtemelen son kenti Nikolaev'in yapımında, sıradan halkın koşullarıyla ilgili olarak Faleev'e yazdığı hüznünlü bir not var: "Bana gerçeği söylemek zorundasın. Ben bunları bilemem ve sen gerçeği benden gizlediğin için utanç duymalısın. İnsanları çalışmaları için işe alıyorum, onlara maaşlarını ödeme sözü veriyorum ama bu ağır iş cezasına döndü. Ne yazık ki her yerde benim adım var ve benim bir zorba olduğumu düşünmeye başlayabilirler..."⁹

Prens Kırım'ı ve güneyi imparatorluğun meyve bahçesine dönüştürmeyi planlıyordu. "Burası inanılmaz iyi ve verimli bir yer." dedi Katerina'ya. Prens besbelli ilk Yeşillerden biriydi: En azından, bugün ekoloji dediğimiz şeyi içgüdüsel olarak anlamıştı. Onun için ağaç dikmek topraklarının geleceğinin kurulmasına katkıda bulunmaktı ve adamlarına sıklıkla "cennet ağaçları" ya da "kestaneler" dikmelerini emrediyordu. Potemkin, 5 Ağustos 1785'te Kırım'daki soylulara yönelik bir metin hazırladı, onlardan despotça toprağı ekmelerini ve refah yaratmalarını talep ediyordu: "Tarımın zenginliğin birinci kaynağı olduğunu düşünüyorum." Sağlam bir işti çünkü ordunun her zaman erzaka ihtiyacı vardı ve bu bir devlet hizmetiydi. Ama toprak işlenmezse, "bu sahibini utandırır ve tembellik suçlaması getirir."¹⁰

Ne öğütlüyorsa onu yapıyordu. "Perekop bozkırının iskânını teşvik etmek ve örnek oluşturmak isteğiyle" Potemkin, "kamu toplamak için" ormanları ve altı bin desyatına alanı devralmıştı.¹¹ Kırım Tarımı'nın yöneticileri Profesör Livanov ve Profesör Prokopoviç'e (Potemkin tarafından gönderilen öğrencilerle birlikte İngiltere'de eğitim görmüştü) ve botanikçi Hablitz'e sürekli olarak yarımadayı gezip mümkün olan her şeyi geliştirmelerini emrediyordu. Korsakov'a tuz toplama işini daha verimli hale getirmek için tuz köprüleri yapılmasını emretmenin yanında, mühendisleri Donetz ve Lugansk nehirleri boyunca maden

kömürü aramaya gönderdi. Tavrida bölgesinde yerleşik bir maden uzmanı bile vardı.¹²

Prens mülklerini ve başkalarına verdiklerini güneyle kuzey arasında ticaret merkezleri olarak kullanmaya kafayı takmıştı. “Prens Potemkin’in mülklerinden ve fabrikalarından [Belarus’tan] Herson’daki donanmaya malzeme taşınan tekneler tuzla dolu olarak dönüyor...” diye açıklıyordu bir Fransız diplomat Paris’e. Kırım Hanlığı’nda ve Zaporozya Siçi’nde boş bozkırları ele geçiren Potemkin, özellikle Benthamlar gibi yabancılar arasında ticaret ve üretimi teşvik etmek üzere toprak bağışları kullanmak istiyordu. “Ruslar ticarete uygun değil,” dedi Potemkin daha sonra bir Britanyalı elçiye, “ve kendisi her zaman imparatorluğun dış ticaretinin tümüyle İngilizler tarafından yürütülmesi yönünde görüşe sahipti.” diye de ekledi.¹³

Potemkin kendi buyruğu olmadan toprak dağıtılmamasını emretti. Bu uçsuz bucaksız arazileri iskân etmenin pek çok yolu vardı: Öncelikle kodamanlara, (Popov ve neredeyse “krallara yakışır” malikânesinden çok memnun müttefiki Bezborodko gibi) memurlara, (Prince de Ligne gibi) yabancı arkadaşlarına, Kazak dostlarına ve dönek Tatarlara büyük mülkler bahşetti ve kendisi de anakarada yetmiş üç bin desyatına, yarımada on üç bin desyatına aldı.¹⁴ Toprak sahipleri başarılı olursa, Serenissimus üç İngiliz tarım öğrencisine “büyük ilerlemeleri” için yaptığı gibi üzerlerindeki vergiyi kaldırıyordu.¹⁵ Eğer ödülleri israf ederlerse Potemkin mülkleri ellerinden alma eğilimindeydi. Pek çok yabancı, Cenevizli soylulardan İngiliz kadın soylularına kadar Potemkin’e toprak planları ve talepleri yağdırıyordu ama ancak girişimci bir planları varsa toprak alabiliyorlardı.

“Prens, burada mülk sahibi olmayı çok arzu ediyorum.” diye yazmıştı çekici ve girişken Craven Kontesi Kırım’dan. Berkeley Kontu’nun bu kıvrıkcık Medusa saçlı kızı, Kingston ve Devonshire düşesleri gibi Londra’daki dedikodu gazetelerinin gözde güzellerinden biriydi ama bu yetenekli ve bağımsız kadın aynı zamanda cesur bir gezgin ve erken bir çoksatan seyahat yazarıydı. Adını yüzsüzce kullandığı bir asilzadeyle yaptığı aşırı kısa evliliğin ardından Londra’da elçi olan bir Fransız düküyle, *in flagrante* yakalanmıştı ama zevklerinin “demokratikliği” ile de nam salmıştı; işçi sınıfından bile sevgilileri olduğu söyleniyordu. Sonra genç bir sevgiliyle seyahat ederken bir yandan

da talibi Anspach Markgrafı'na, Büyük Friedrich'in kayınbiraderine renkli mektuplar yazıyordu. Bu mektuplar daha sonra *Journey through the Crimea to Constantinople* başlığıyla yayımlandı. Coğrafi, şehvetli ve edebî yolculuğunu 1791'da markgraf ile evlenerek sona erdirdi, Potemkin de adamla yazıştığından imparatorluğun küçük ailesine katılmış oldu.¹⁶

Elizabeth Craven, prensle Petersburg'da tanıştı ve onun onayıyla Kırım'a gitti. Orada fırsatlar buldu. "Ülkemin dürüst ve çalışkan insanlarıyla bir yerleşim kuracağım." dedi. "Kendi topraklarımın geliştiğini görmekten çok mutlu olacağım... Size açıkça söylüyorum, prensim, Tavrıda'nın farklı yerlerinden iki mülk istiyorum." Potemkin'in meşhur romantizmine hitap ediyor, bu arzusuna "güzel rüyam," diyordu. Hanımefendi şüpheli bir şekilde "bunu [Harris'ten sonra Britanya'nın Rusya Elçisi olan] Fitzherbert'la ya da yurttaşlarıyla paylaşmaması" ricasında bulunmuştu; muhtemelen Londra gazetelerine ulaşmasını istemiyordu. Potemkin'in önerisini yeterince ciddiye almaması olasılığına karşılık, hanımefendi onun kendisinin kim olduğunu anlamasını sağlama almak için her mektubu, "Elizabeth Craven, İngiltere Asilzadesi, née Lady Elizabeth Berkeley" olarak imzalıyordu. Potemkin'in yanıtı bilinmiyor ama kadının ailesi Kırım'a hiçbir zaman yerleşmedi. Belki de prens artık Semple'ye hayran kalan acemi olmadığından bu "İngiltere Asilzadesi"nin çok ısrarcı olduğunu düşünmüştü.¹⁷

Prens topraklarını gelişmiş plantasyonlar ve üretken fabrikalarla doldurmayı hayal ediyordu: Bu defa askerleri değil tarım uzmanlarını istiyordu. Katerina, Potemkin'in söylediklerini Alman arkadaşı Dr. Zimmerman'a aktardı: "Tavrıda'da, esas konu... toprağın işlenmesi, ipek böceği yetiştirilmesi ve buna bağlı olarak dut plantasyonları. Kumaş burada yapılabilir... peynir üretimi de çok güzel olabilir... bahçeler, en önemlisi botanik bahçeleri... akli başında ve bilgili insanlara ihtiyacımız var."¹⁸

İspanyol subay Antonio d'Estandas, Simferopol'un çok uzağında olmayan bir yerde porselen fabrikaları kurmak için arazi istediğinde, prens valisine hemen "gerektiği kadar toprak verilmesini" emretti ama "fabrikanın gecikmeden kurulması koşuluyla."¹⁹ Tarımın, meyve bahçelerinin ve sığır sürülerinin yerine koyun sürülerinin altını çiziyor,²⁰ Kırım'ın yün ve koyun yetiştiriciliği için ideal olduğuna inanıyordu.

“Basit ve doğru yöntemlerle yün elde ederek,” diye böbürlendi Katerina’ya, “kumaşımızla Avrupa’nın bütün ülkelerinin hakkından geleceğiz. En iyi koyunlara sahip yerlerden erkek koyun istedim ve gelecek yaz gelmelerini bekliyorum.”²¹

Prens de bizzat muhtelif sektörleri teşvik ediyordu: özellikle de şarap ve ipek. Bir otokrat, banker, girişimci ve müşteri bileşimi gibi davranıyordu. Astrahan’da başarıyla yaptığı gibi ipek üretmeye karar verdiğinde, büyük bir mülkte üretmek üzere İtalyan Parma Kontu ile bir anlaşma yaptı. Prens kendi Rus mülklerinden yirmi köylü ailesi gönderdi, beş yıl sonra yirmi aile daha yollamayı vadetti ve konta tohum parası olarak dört bin ruble borç verdi. Endüstriyi desteklemek için sonra yerel ölçekte üretilen ipeğin hepsini şişirilmiş fiyata satın aldı.²² Potemkin’in başarısına gelince, Maria Guthrie yüzyıl sonunda “şevkli” Kont’u hâlâ ipek üretirken buldu.²³

Prens, Yekaterinoslav’ı Kırım’daki dut plantasyonlarından gelen ipek için pazarlama merkezi haline getirmek istiyordu. Üç yüz kırk bin rubleye mal olan bir ipek çorap fabrikası kuruldu ve çok geçmeden imparatoriçeye bir çift çorap gönderdi; o kadar inceydi ki bir fındık-kabuğunun içinde saklanabiliyordu. “Merhametli Anam,” diye yazdı prens, “yönettiğim bölgeleri ziyaret ettiğinde, yolunun ipekle kaplı olduğunu göreceksin.”²⁴

Şaraba gelince, prens, Tokay şarabı üretmek üzere Joseph’in izniyle Macaristan’dan ithal ettiği otuz bin kütük asmayı yarımadanın dört farklı yerine dikti. Astrahan’da yıllardır meyve bahçeleri ve bağlar kuruyordu ve Fransız bağcı Joseph Banq’ı şarap merkezi haline getirdiği, yıkık bir Ceneviz kalesinin altında bulunan yemyeşil Kırım sahil kasabası Sudak’a getirdi. Hanlığı ilhak etmesinden haftalar sonra, Eylül 1783 tarihine kadar bir bahçıvanın mülk sahip olmasını sağlaması, Potemkin’in planında başarıya ulaştığının kanıtıdır. Banq’ın Potemkin’in arşivlerine dağılmış özür mektupları hüznü dolu, kötü yazılmış ve çoğu zaman sanki üzüm sularken yazılmışlar gibi lekeli. Potemkin’in planlarını gerçeğe dönüştürürken çektiği zorlukları yansıtıyorlar. Zavallı Banq karısını fena halde özlüyordu: “Ekselansları bana dünyaları verse ailem olmadan Sudak’ta kalamam.” Zaten işin yirmi işçi –asker değil– olmadan yapılması imkânsızdı! Ama işçiler Banq’a kaba davranıyordu ve prene bir daha şikâyet etmek zorunda

kaldı. Asmalar büyüdüğünde Serenissimus'a gururla yüz elli şişe kırmızı Sudak şarabı yolladı.²⁵

Banq'ın görevi bağları büyütme, meyve bahçeleri ve kuru üzüm plantasyonlarına bakmak ve kazançlı bir ek iş olarak "Fransa'dakiler gibi bir votka fabrikası yapmaktı." Bu beş yıllık görevdeki maaşı yılda iki bin ruble (ortalama Rus memurun maaşından çok daha fazlaydı), artı bir daire, odun, iki at ve kırk litre fıçı şaraptı.²⁶ Geldiğinde, Fransız satın alınan bahçelerin "hiçbir değeri olmadığını" söyleyerek şikâyet etmişti: "Üç yıldır ekilmemişler... bu yıl şarap yapmak zaman kaybı."²⁷ Sonunda Potemkin başarısız adamı kovdu, hırsızlık yaparken yakalanmış olabilirdi çünkü bağışlanması için yalvarıyor, kendini "son derece üzgün" hissediyordu. Kaderi bilinmiyor ama yerine bir başka Fransız geldi.²⁸ "Sudak şarabı," demişti Fransız Elçi Comte de Ségur, Versay'a yazdığı bir raporda, "çok iyi": Maria Guthrie yüzyılın başında aynı fikirdeydi.²⁹

1789'daki İkinci Rus-Türk Savaşı'nın ortasında bile prens, Osmanlı topraklarına doğru ilerlerken Faleev'e emir vermeye zaman bulmuştu: "En verimli toprakları sür ve gelecek yaz ekmek üzere yeterince çalı fasulyesi hazırla. Sana Yaş'tan tohum göndereceğim. Burada bir ziraat okulu kuracağım..."³⁰ Ekici ve kurucu hiç durup dinlenmiyordu ve yaratmanın keyfinden hiç vazgeçmiyordu.

Potemkin'in imparatorluk içindeki imparatorluğu Yeni Rusya'yla sınırlı değildi: Kafkaslar ve Kuban'ın askeri sınırlarını da yönetiyordu, Çeçenler ve diğer dağlı topluluklar Rus ilerlemesine karşı direndiği için bu bölgeler 1780'lerde neredeyse sürekli savaş halindeydi. Rusların çözümü Kafkaslar boyunca gözü pek Kazak yerleşimcilerinden oluşan askeri ileri karakollarla güçlendirilmiş bir kale hattı oluşturmaktı. Potemkin, 1770'lerde iktidara gelir gelmez Kafkaslar'a yönelik savunma planlarını yeniden gözden geçirdi. Sınır savunmalarını eski Çaritsin Hattı'ndan yeni Azak-Mozdok Hattı'na iletme kararı verdi.

Prens çoktandır sadece silahlardan ve kulelerden daha fazlasını düşünüyordu. Hatla ilgili şöyle yazıyordu: "Üzüm bağları, ipek ve pamuk plantasyonları kurma, hayvancılığı, damızlık at çiftliklerini, meyve bahçelerini ve tahıl üretimini artırma ve savaş zamanında Azak ve Astrahan'a katılma fırsatı veriyor."³¹ Yeni hat, 1777 yazında Yekate-

rinograd, Georgiyevsk Stavropol'da bir dizi kale yapımıyla başladı. Kabardey, Çerkes ve Nogay boyları isyan etti ve isyan bastırıldı. 1780'de Potemkin, çoğunluğu devlet köylülerinden oluşan ilk sivil yerleşimcileri iç kesimlerden büyük taşra merkezlerine dönüşecek kentlere gönderdi.³¹ 1782 sonunda istihkâmlar hemen hemen tamamlandığında, imparatoriçe oradaki toprak tahsisinin "tek sorumlusunun" Potemkin olması gerektiğini karara bağladı.³² Prens, Kazakları Volga'daki yerleşimlerinden alıp hat boyunca yerleştirdi. 1784 yılında Vladikavkaz Kalesi'ni yaptığında, dağlardaki boylara meydan okuyan bir ad verdi: "Kafkasların Efendisi."

Kral Herakles'le 1783'te varılan Georgiyevsk Anlaşması Rus sınırlarını ilerletti, Kafkaslar'dan Tiflis'e zıplattı. O zaman, Potemkin'in projeleriyle toprakları o kadar muazzamdı ki imparatoriçeye Kafkaslar için Kafkaslar, Astrahan ve Saratov eyaletlerini kapsayan –kendi nihai denetimi altında– ayrı bir genel valilik oluşturmasını tavsiye etti. Prens dinamik kuzeni Pavel Potemkin genel valiliğe atandı: Tiflis dağlarının üzerinde Gürcü Askerî Yolu'nu kurduktan sonra, yeni kentlerine devlet ve kilise köylülerini yerleştirdi. Sadece 1786'da prensin Kafkaslar'a (ve Yekaterinoslav'a) göndermek için kullanabileceği, Rusya'nın iç kesimlerinden 30.307 yerleşimci vardı. Pavel Sergeyeviç tam bir Potemkin'di: Yekaterinograd'ı geliştirip genel valiliğinin başkenti yaptı, muhteşem bir sarayda yaşıyordu.³³

Rusların Kafkaslar'daki ilerlemesi Çeçenler, Avarlar ve diğer aşiretlerin ayaklanmasına yol açtı: 1785'te, Şeyh Mansur –"Muzaffer"– adını kullanan yeşil cübbeli gizemli bir lider dağlardan indi, Nakşibendî Tarikatı'nın düşüncelerini yayıyordu ve Ruslara karşı *gazavat* ilan etti. Kimse onun gerçekte kim olduğunu bilmiyor: Muhtemelen 1748 civarında doğmuş Uşurma adlı Çeçen bir çobandı ama bazılarına göre, Monteferrat'tan İtalyan bir noterin oğlu Giovanni Battista Boetti'ydi; bir Dominiken misyoneri olmak için kaçmış, İslam dinini kabul etmiş, Buhara *medreselerinde* Kur'an'ı incelemiş ve sonunda bir Müslüman savaşçı olmuştu. Bazı Ruslar onun hiç yaşamadığına inanıyordu: Ye-

Stavropol'un en ünlü evladı Mihail Gorbaçov'du. General Suvorov Kuban Hatı'ndaki bazı kalelerin yapımından sorumlu olsa da ve çeşitli Sovyet tarihlerinde onların kurucusu olarak övülse de yapılmalarını emreden Potemkin'di.

şil bir cübbeye sarınmış bir simgeden başka bir şey değildi.' O ve savaşçıları, müritlerin öncüleri Şeyh Şamil önderliğinde 19. yüzyılda Rusya'ya meydan okumuş, altı yüz Rus askerinden oluşan bir kolu saf dışı bırakmayı başarmıştı ama yendiğinden daha fazla yenilmişti. Yine de, dağ boylarının erkeklerinden oluşan koalisyonunu kendisini efsaneleştiren gözü pek bir beceriyle yönetmişti.

Şeyh Mansur'a karşı savaş, Yekaterinograd'dan doğrudan Pavel Potemkin tarafından yürütülmüştü. Ama Potemkin'in arşivleri, Kafkaslar ve Kuban birliklerini devamlı hareket halinde tutan bu sürekli savaşı sonunda prensin yönetimini gösteriyordu. Rus-Türk Savaşı 1787'de yeniden patlamadan önce, yenik düşmüş Mansur, Osmanlı topraklarındaki Çerkesleri harekete geçirmek üzere kaçtı. Savaş başladığında, tekrar mücadeleye hazırды.³⁴ Ruslar bu gerilla savaşçıları hiçbir zaman kalıcı olarak bastıramadı, sonraki yüzyılın büyük bölümünü Mürit Savaşı'yla geçirdi. Yazılıp çizilenlere bakılırsa bu savaş hâlâ devam ediyor.

Prens güneyde kendi saraylarını da yaptı; bu saraylar çara olmasa bile genel valiye uygundu. Kremençuk'ta, Lady Craven ve Francisco de Miranda'nın ziyarete geldiği "büyük bir evi" vardı;³⁵ Herson'da her birinde iki kat bulunan iki kanatlı ve dört katlı ana bir sütunlu girişi bulunan kocaman bir sarayı" vardı, yeni kentin en büyük süsüydü. Sonra İvan Starov tasarladığı ve iki taş merdivenle ulaşılan altı sütunlu girişten yüz yirmi metre uzanan iki kanadı olan muazzam Yekaterinoslav Sarayı'nın,"" yani "Atina"sının ihtişamı vardı: Potem-

Şeyh Mansur ve 19. yüzyılda Ruslarabaskaldıran İmam Şamil, bir Avar, bugünkü Çeçen isyancıların iki büyük kahramanı. Yazar 1994'teki Çeçen Savaşı'ndan önce Grozni'deyken, Şeyh Mansur'un yakışıklı, gür sakallı çehresi başkan ve bakanların ofislerini süslüyordu. Çeçenistan'ın 1990'lardaki kısa bağımsızlığının ardından Grozni Havalimanı'na onun adı verilmişti.

Herson Devlet Tarih Müzesi'nde sarayı 19. yüzyıldaki ihtişamıyla gösteren gravürler bulunuyor. Ama artık saray ayakta değil. Ahşapları yakacak olarak yağmalanan ve görkemi yüzünden nefret toplayan saray İç Savaş sırasında yok edildi.

"Potemkin'in Sarayı" Dniepropetrovsk'un merkezinde duruyor. Yerel müzede altın kaplamalı birkaç ayna bulunuyordu, Potemkin muhtemelen kendi fabrikalarında yapılmış bu aynalarla sarayı süslemeyi planlamıştı. Potemkin öldüğünde sadece tek kat tamamlanmıştı. Geri kalanı Starov'un 1830'lardaki planlarına göre yapıldı:

kin'in bahçıvanı William Gould, yüzlerce işçisiyle Starov'un peşinden gitmişti. Yekaterinoslav'da, bahçıvanın prence söylediği gibi, bütün o "kullanışlılığına ve güzelliğine" uyacak şekilde Potemkin Sarayı'nın çevresine bir İngiliz bahçesi ve iki sera yapmıştı.³⁶ Potemkin, tuhaf bir şekilde Kırım'da kendisi için özellikle büyük ölçekli binalar yaptırmamıştı ama Starov ona Karasubazar'da artık orada olmayan pembe mermerden bir saray inşa etmişti.³⁷ Son sarayı Nikolaev'deydi. Potemkin az kalsın bir Osmanlı sultanı olurken yapılan saray için yerel mimarlara Boğdan-Türk tarzı emretmiş; cami gibi, dört minareli bir kubbe. İki nehrin birleştiği noktanın üzerindeki yüksek, güneşli ama serin ve esintili konumunun manzarası çok güzeldi. İnşul Nehri'nin kıyıları üzerinde olduğu için önde üçüncü kata kadar yükselen iki katı, arkadaysa bir kat vardı. Son aylarında Prens, Starov'a "Çarskoye Selo'dakiler gibi" bir *banya* ve çeşme eklemesini emretti.³⁸ Bu Starov'un efendisi için yaptığı son işti."

Prens her zaman güneyin hayatının işi olduğuna inanmıştı. Haziran 1791'de Petersburg'daki son günlerinde, araya girip ağzını açmayan İngiliz Elçisi William Fawkener'i hevesini asla kaybetmediğini gösteren coşkulu bir monoloğa maruz bıraktı. Potemkin kendisini büyük bir imparatorluk devlet adamı yapan bütün heyecan, enerji, imgelem ve kibri sergilemişti. Büyük projelerine devam etmek için

Soylular Sarayı oldu. 1917'de, Çalışan İnsanlar için Dinlenme Evi oldu. Bugün Öğrenciler Evi olarak varlığını sürdürüyor. Savaşta zarar görürken 1851'de yeniden yapıldı. Yekaterinoslav'daki Kışlık Saray'ın iki serası 1794'te yıkıldı. Bugün, şimdi Kültür Parkı olan Gould'un bahçesi "Potemkin Parkı" olarak anılıyor ve hâlâ İngiliz havası var.

Bu saray ölümünün ardından uzun süre ayakta kaldı. Bizzat gördüm. Bugün yöre halkı kıyısında yürüyor. Eve giden beyaz taş basamaklar ve Starov'un 1792 tarihli şatafatlı çeşmesi duruyor. Sarayın temelleri üzerinde bir basketbol sahası bulunuyor. Saray 19. yüzyılda Armatörler Kulübü'ydü ama Devrim sırasında yıkıldı: Bir fotoğraf yakacak tahta elde etmek için sökülüşünü gösteriyor. İronik bir şekilde, bugün Nikolaev varoşlarının çevresinde, Potemkin Sarayı'nın kötü taklitleri gibi, Yeni Rus milyonerlerinin Boğdan tarzı malikâneleri hızla çoğalıyor.

Potemkin'in iki yaratıcı planlayıcısı Starov ve Gould, onunla çalışan herkes gibi iyi iş çıkarıyordu. Faleev, Zeitlin, Şemyakin, Garnovski ve diğerlerinin servetlerinin kanıtlandığı gibi, belli ki çok cömert bir işverendi. 1808'de ölen İvan Starov zengin bir adamdı.

güneye giderken, “bütün bunların başarısının sadece kendisine bağlı olduğunu...” söylemişti. Hemen hemen kendi elleriyle yaptığı donanma vardı ve “devletin nüfusu görevlendirilmesinden bu yana seksen binden dört yüz bin savaşçı adama çıkmıştı ve tümü yaklaşık bir milyonu bulabilirdi...”³⁹

Yalanlar gerçeğe baskın çıkmadan önce Potemkin’in muazzam başarılarıyla ilgili Versay’a bir rapor gönderen Fransız Büyükelçi Ségur, onu göklere çıkarmıştı: “Uçsuz bucaksız genel valiliğini teslim almadan önce sadece iki yüz dört bin sakin vardı ve onun yönetiminde nüfus sadece üç yılda sekiz yüz bine çıktı. Bu artış Yunan yerleşimcilerden, Almanlardan, Polonyalılardan, hastalardan, emekli askerlerden ve denizcilerden oluşuyor.”

Potemkin, Kırım’ın 1782’de elli iki bin erkek olan tahmini nüfusunu 1795’te yüz otuz bine çıkarmıştı. Aynı dönemde Rusya’nın geri kalanında, erkek nüfusu üç yüz otuz dokuz binden beş yüz elli dört bine çıkmıştı ve bu da Potemkin’in genel valilik nüfusunu sadece on yılda üç yüz doksan bir binden altı yüz seksen dört bine çıkararak nüfusu ikiye katlamayı başardığı anlamına geliyordu.

Bir başka saygın tarihçi 1787’de 724.678 olan erkek nüfusun 1793’te 819.731’e çıktığını tahmin ediyor. Gerçek sayılar ne olursa olsun, bu müthiş bir başarıydı. “19. yüzyılda buharlı gemilerin ve demir yollarının icadının Orta Batı Amerika gibi uzak bölgeleri ticari çiftçiliğe açışına kadar,” diye yazıyordu modern bir tarihçi, “bu Rus genişlemesi ölçek, kapsam ve hız olarak benzersizdi.”⁴⁰

Abartısız yüzlerce yerleşim kurdu – “Bir Fransız,” diye kaydetmişti Ségur, “her yıl eskiden çöl olan yerlerde yeni köylerin kurulduğunu ve geliştiğini gördüğünü söyledi bana”⁴¹ – ve pek çok daha büyüğünü inşa etti. Çoğu bugün hâlâ gelişiyor: Herson üç yüz elli beş bin yerleşimci; Nikolaev, bir milyon iki yüz bin yerleşimci; Yekaterinoslav (bugün Dnepropetrovsk) altı yüz bin yerleşimci; Sivastopol, üç yüz yetmiş beş bin yerleşimci; Simferopol, üç yüz elli sekiz bin yerleşimci; Stravropol, üç yüz elli bin yerleşimci; Vladikavkaz (Kuzey Osetya’nın başkenti) üç yüz bin ve Odessa, bir milyon yüz bin yerleşimci barındırıyor. Çoğunda hâlâ tersaneler ve deniz üsleri bulunuyor.

Rusya’nın Karadeniz Filosu’nun ve kürekli bir filonun on yıldan az bir süre içinde tamamlanması, Kırım Savaşı ve ötesine uzanan kap-

samlı sonuçları olan aynı ölçüde müthiş bir başarıydı. Filonun etkileri ve bozkırların muazzam tarımsal gücünün kullanımı ses getirmişti ve yüzyılımızda da ses getiriyor. Rusya ilk kez bir Yakın Doğu gücü oluyordu. “Gerçekten müthiş olan bu başarı,” diye yazıyor bir modern tarihçi, “Rusya’yı... Doğu Avrupa’da söz sahibi yaptı ve Rus kuvvetinin Avusturya’yı geçmesine ve Osmanlı gücünü gölgede bırakmasına izin verdi.”⁴² Ama Potemkin’in güney sevgisi hiçbir zaman sadece ham iktidar değildi: Çok fazla romantizm içeriyordu. Bazen şiire el atıyordu. İmparatoriçeye Yekaterinoslav’ın kuruluşuyla ilgili yazdığı gibi:

Kadim harabelerin ortalığa saçılmış taşları
Kutsal buyruğuna yanıt veriyor
Güzel ve görkemli
Yeni Atina’yı yaratıyorlar.⁴³

İNGİLİZ HAYRANLIĞI: BENTHAMLAR RUSYA'DA VE BAHÇELER İMPARATORU

Gönül maceram sona eriyor... Kesinlikle Petersburg'dan
ayrılmalıyım... Yani Prens Potemkin'in önerisinin bana iyi bir
fırsat sunması büyük şans...

Samuel Bentham'dan kardeşi Jeremy Bentham'a

Prens Potemkin, 11 Aralık 1783'te Petersburg'daki dairesine Samuel Bentham adlı genç bir İngiliz'i davet etti ve gönül macerasının yanı sıra şimdi de kırık kalbi bütün sosyete tarafından pembe dizi gibi izlenen bu gence parlak bir yeni kariyer teklif etti. Bu teklif, sadece bir İngiliz'in Rusya'da yaşadığı en maceralı savaş ve barış deneyimine yol açmakla kalmadı, Potemkin'in kendi sanayi imparatorluğunu kurmak üzere Gallerli ve Tynesideli zanaatkârlardan oluşan birbiriyle uyumsuz topluluğun bir Belarus mülküne yerleştiği bir komediyle sonuçlandı. Çok yakında filozof kardeşi Jeremy'yle birlikte Potemkin'in mülküne gidecek olan Samuel Bentham'ın yaşadıkları, Serenissimus'un sınırsız dinamizminin yanı sıra mülklerini, kendi parasıyla imparatorluğun parası arasında bir sınır olmaksızın nasıl devletin deposu ve pazarı olarak kullandığını da ortaya koyuyor.

Samuel Bentham yedi kardeşin en küçüğüydü –Jeremy en büyüklerydi– ve sadece ikisi hayatta kalmıştı. Babaları Jeremiah çevresi geniş bir avukattı ve koruyucusu geleceğin Whig Partili Başbakanı, ilginç ama üçkâğıtçı, düşmanlarının “Berkeley Meydanı'nın Düzenbazı” lakabını taktığı Shelburne Kontu'ydu. Birbirine çok yakın bir aileydi, birbirleriyle sürekli yazışıyor, Samuel'in Rusya'daki maceralarından kaygı duyuyorlardı. Kardeşler parlak bir zekâyı, itici bir enerjiyi ve olağanüstü bir yaratıcılığı paylaşıyordu ama birbirine zıt kişilikleri

vardı: Şimdi neredeyse kırkındaki Jeremy, çekingen bir adaletçiydi. Samuel geveze, girişken, sinirli, şehvetliydi. Mühendislik eğitimi alan, kendini mesleğiyle sınırlamayan adam yaratıcı bir bilge ve girişimciydi. Bazı bakımlardan Potemkin'in huzursuz taşkınlığını paylaşıyordu: "Her zaman iyi bir plandan daha iyisine koşuyordu... hayat geçiyor ama hiçbir şey tamamlanmıyor."¹

Jeremy, 1780 yılında Londra'da hukuk reformları üzerinde çalışırken, yirmi üç yaşındaki Samuel, onu Karadeniz kıyısına (filizlenen Herson'u gördüğü yere) ve oradan da Potemkin'i ziyaret ettiği St. Petersburg'a götüren bir seyahate çıktı. Samuel zengin olmayı umarken Jeremy onun, kendisinin hukuk üzerine düşüncelerini imparatoriçeye aktarmasını istiyordu.² Serenissimus genç Bentham'ın ilerlemesini gözlemliyordu. İngiliz, prensin düşüncelerini hayata geçiren bir adam olduğunu fark etmişti. Potemkin, Dinyeper şelaleleri ve mülkleri için ondan yardım istedi ve onunla tanıştıktan hemen sonra belirsiz bir teklifte bulundu.³ Ama Samuel seyahat etmek istiyordu ve 1781'de prens Sibiry'a'daki işletmelerini incelemesi için yanına koruyucu olarak iki asker katarak onu Sibiry gezisine gönderdi. Dönüşünde, Prens onun Madenler, Fabrikalar ve Tuzlalar⁴ üzerine yazdığı raporları imparatoriçeye verdi.

Potemkin yetenekli mühendisler, gemi yapımcıları, girişimciler ve İngilizler arıyordu: Samuel bunların toplamıydı. Kardeşi Jeremy'ye Sibiry'a'daki İrkutsk'tan yazan Samuel yeni bağlantısıyla –"iktidardaki adam"la– böbürleniyordu.⁵ Heyecanlı gezgin için kendisiyle meçhul hükümdarın birbirleri için yaratıldığı ortadaydı:

Bu adamın işi imparatorlukta duyduğum diğer herkesinkinden çok daha büyük. Saraydaki konumu da zenginliği gibi çok iyi, valiler kuşkusuz önünde eğiliyor. Asıl işleri Karadeniz'de. Orada bazı ürünlere uygulanan vergileri topluyor, imparatorluğa gemiler yapıyor, çeşitli fabrikaları var ve kendi parasıyla Dinyeper'in şelalelerini temizliyor. Ben St. Petersburg'dan ayrılmadan önce bu işler için yardım almaya çok hevesliydi.⁶

Ancak, dönüşünde çok daha cazip bir şey Bentham'ın aklını çeldi.

Sevgisinin öznesi Kontes Sofia Matuşkina'ydı ve kendisi, Rus-Türk Savaşı'ndaki komuta hataları yaşının verdiği saygınlıkla örtülen Feldmareşal Aleksandr Golitsin'in, Petersburg Valisi'nin güzel yeğeniydi ve onun koruması altındaydı. Aşağı yukarı aynı yaşta olan Samuel ve Kontes, feldmareşalin salonunda tanıştı, birbirine âşık oldu, haftada iki kere buluşmayı başarıyorlardı. Yaşlı Golitsin'in itirazının gerekli kıldığı abartılı entrikalar ve bütün sarayın gösterdiği ilgili tutkularını daha da körüklüyordu. Feldmareşal koruması altındaki kızla bu İngiliz servet avcısının evlenmek bir yana flört etmesine bile karşıydı. Bünyesinde haylazlıkla apaçık bir şehvet barındıran imparatoriçe ise, saraya skandalın kendisini fazlasıyla eğlendirdiğini belli etmişti.

Bu noktada, Samuel'in hırslı imgelemi deli gibi çalışıyordu. "Bu evliliğin lehinde ya da aleyhinde söyleyeceğin bir şey varsa," diye sordu Jeremy'ye, "bana bildir." Kızı seviyordu ve konumunu da çünkü yatıştırmak için şunu eklemişti: "İki zengin insanın mirasçısıydı". Samuel bu kadar ilgi çeken aşk ilişkisinin ona imparatoriçenin kendisine bir iş vermesini, Rusya'da bilinmeyen bir şey olmasa da farklı bir *curriculum vitae* sağlayabileceğini düşünmüştü: "Majestelerinin evliliğime destek olma arzusunu, onu benim lehime davranmaya ikna etmenin en iyi yolu olduğunu düşünüyorum... Aşkımın beni hizmet etmeye yönelttiğine tüm kalbiyle inanıyor." Feldmareşal Golitsin'e de mektuplar yazmıştı: "Yeğeninizi beş aydan fazla bir süredir seviyorum." Bu ise feldmareşali daha da öfkelenirmiş ve çiftin birbirini görmesini yasaklamasına neden olmuştu.

İmparatoriçe kadar saray mensupları da bu yasak aşktan keyif alıyordu, hatta Kırım'ı ilhak ederken bile Potemkin'e bilgi veriliyordu. Bir İngiliz'in Petersburg'da olması için harika bir andı. Samuel baş döndürücü bir sosyal hayatın içindeydi, kodamanlar ile konteslerin bütün ilgisi onun üzerindeydi. Petersburg İngilizlerle doluydu: Sir James Harris ve Britanya'nın elçisi olarak halefi Alleyne Fitzherbert onu destekliyordu. Aralarındaki tek düşmanı, usta kumarbaz ve genelde ölümcül bir doktor olan saraydaki İskoç Dr. Rogerson'dı. Belki de Bentham'ın gerekçelerinden şüphelenen Rogerson, Katerina'ya Samuel'le tanışmaya değmeyeceğini çünkü bir konuşma bozukluğu olduğunu söyledi.⁷ Bu onu durdurmada. Samuel'in her ikisi de Britanya'da eğitim gören en iyi iki Rus arkadaşı Prenses Daşkova'nın oğlu Prens

Pavel Mihayloviç ve mühendis Korsakov, Potemkin'in ekibindeydi, Bu Rus arkadaşları Bentham'ı imparatorlukta bütün nüfuzlu kişilerin toplandığı ve aralarına yabancıları da kabul ettikleri buluşmalara götürürdü. Samuel'in sosyal olarak koşuşturmalı hayatının sıradan bir günü, şöyle özetlenebilir: "Fitzherbert'la kahvaltı etti, Kingston Düşesi'nin daveti üzerine onunla yemeğe çıktı ve daha sonrasında Prens Daşkov'u ziyarette gitti. Oradan Potemkin'e uğradı ama evde olmadığı için Barones Stroganov'a ve sonrasında tekrar akşam yemeği için Daşkov'a gitti."⁸

Muhtemelen Katerina'nın yönlendirmesiyle, o günlerde Samuel adına aracılık eden gözdesi Lanskoy, Sofia'nın teyzesi ve annesine, "İmparatoriçenin, genç kontesin isteklerine karşı çıkararak yanlış yaptıklarını düşündüğünü." söyledi ama "Bu teyzeyi sadece daha da kızdırmaya yaradı." Dünyada, hatta İtalya'da bile Petersburg kadar entrikalara uygun çok az ülke vardır; burada bizzat saray öncülük ediyordu ve hizmetkâr orduları not gönderme, gizlice dinleme ve pencerelerden gizli işaretleri gözleme işlerini ucuz ve geniş kapsamlı hale getiriyordu. Neyse ki yardımına koşan arkadaşları sayesinde Samuel ve Sophia, sarayın loş bahçesindeki locada *Romeo ve Juliet* sahnelerinin tadını çıkarabildiler. Uşaklar ile faytoncular manikürlü ellere teslim edilen mektupları taşıyordu. Kontes Sofia, Sam'e penceresinden aşağı güzel kokulu nameler atıyordu.⁹ İşlerine dâhil olanların büyüklüğüyle kendinden geçen Samuel, çoğu âşık gibi, dünyanın merkezinde oldukları yanılgısını yaşıyordu. Avrupa'nın kabinelerinin savaşları ve anlaşmaları bir yana bıraktığını ve sadece onların buluşmalarını konuştuğunu sanıyordu.

Bu yüzden Potemkin, yanı başındaki Kırım ve Gürcistan'dan büyük bir zafer kazanarak geri döndüğünde, Samuel Serenissimus'un her şeyden önce aşkını soracağından emindi. Prens İngiliz'in gemi yapım potansiyeliyle çok daha ilgiliydi. Ama saray mensuplarından Bentham'ın ilişkisinin ölüme mahkûm olduğunu da biliyordu. İmparatoriçe Golitsinlere sataşmaktan hoşlanıyor olabilirdi ama Litvanyalı Gedimin'in evlatlarına karşı bir İngiliz'i asla desteklemezdi. İmparatorluk müdahalesinin ete kemiğe bürünmüş hali Lanskoy yine araya girdi: ilişkinin bitmesi gerekiyordu.

6 Aralık'ta, süngüsü düşük Samuel, prensi ziyaret etti, orada Potemkin, Korsakov'un kendisine Herson'da iş teklif etmesini sağlamıştı. Samuel, Potemkin'in teklifine karşı direndi; hâlâ Kontes Sofia'nın aşkının evlilikle sonuçlanacağını umuyordu. Ama her şey bitmişti. Petersburg artık o kadar eğlenceli değildi. Samuel içi yanan Kontes'e "nezaketinden" gitmeye karar verdi ve işi kabul etti. Potemkin onu yılda bin iki yüz ruble maaşla ve "daha da fazla temsilcilik masrafiyla" yarbay olarak atadı. Prens genç Samuel için pek çok planı vardı; tersanelerini Dinyeper'deki setin altına taşıyacaktı ve Samuel'in çeşitli mekanik buluşlarını "kendi komutası altında" yapmasını istiyordu.

Şanslı Albay şimdi, kendinden önceki ve sonraki pek çok Batılı gibi, Potemkin'e neredeyse âşık olmuştu. Bentham'ın prensin benzersiz konumunu algılama şekli ilginçti: "Dolaysız yetkisi ülkenin bütün Güney kesimi ve dolaylı yetkisi bütün imparatorluk." Aylar öncesinin melodramatik âşığının yerini şimdi Potemkin'in koruması altındaki kendini öven genç almıştı: "Prens olumlu görüşünden ve şu anda sahip olduğum güveninden yararlısam da durumum kötü olamaz. Önerdiğim her şeyi kabul ediyor." Prens birisiyle ilgilendiğinde, ona Avrupa'nın bütün imparatorluklarının generallerinin göstereceğinden daha fazla saygıyla davranıyordu: Şimdi o kişi Samuel'di. "Ona her zaman gidiyorum. Odasına her girişimde benimle konuşuyor, *bonjour* diyor ve beni oturtuyor ama diğer rütbeliler on kere gelip gitse de onları oturtmuyor, hatta yüzlerine bile bakmıyor."

Potemkin'in kendine özgü yönetim biçimi Albay Bentham'ı şaşırtıyordu: "Herson'da ya da başka bir yerde ne iş yapacağım ki..." Serenissimus ayrıca, "Polonya sınırlarında bir mülkten de söz etti... Bir gün setin altında yeni bir liman ve tersaneden konuşuyor, ertesi gün Kırım'da yel değirmenleri kurmandan konuşuyor. Bir ay sonra bir Hüssar alayım olabilir ve Çinlilerin üzerine gönderilebilirim ve sonra da yüz toplu bir gemiye komuta edebilirim." Sonunda yukarıda sözü edilenlerin hemen hepsini yaparken bulacaktı kendini. Şüphesiz Potemkin için çalışmanın sıkıcı olacağından şikâyet edemezdi. Ancak, yakın geleceği için kardeşine ancak şunu söyleyebiliyordu: "sana hiçbir şey söyleyemem."

10 Mart 1784'te prens ansızın güneye gitmek üzere Petersburg'dan ayrıldı, Bentham'la ilgili düzenlemeleri Albay Popov'a, şansöyelik makamının başkanına bıraktı.¹⁰ 13 Mart Çarşamba gece yarısı, yedi *kibitkadan* oluşan bir kafiledeydi. Samuel o günlerde günlük tutmuştu: cumartesi Potemkin'le görüşmek üzere Moskova'ya geldi. Pazar sabahı her zamanki frakıyla prensin huzuruna çıktığında, Serenissimus her zaman hazır ve nazır Popov'u çağırdı, ona oğlanı kara kuvvetleri, süvari ya da piyade, hangisini isterse –piyadeyi seçti– kaydetmesini ve yarbay üniformasını giydirmesini söyledi.¹¹ O günden sonra Bentham her zaman kırmızı klapalı, altın dantelli kırmızı yeleğiyle yeşil ceket ve beyaz pantolon giydi.¹²

Prensle birlikte imparatorluğunda bir süre seyahat etmek pek az yabancıya verilen bir ayrıcalıktı ama Potemkin sadece arkadaşlığı en iyi olanlara dayanıyordu. Samuel, altı ay boyunca imparatorlukta Potemkin'le “daima aynı arabada” seyahat etti: “Prensle bu ilkbahar yaptığım yolculuk, yorgunluğu çok fazla düşünmeyen benim için her bakımdan hayli hoştu... Uzun zamandır bu kadar eğlenceli zaman geçirmemiştım.”¹³ Borodino, Viazma ve Smolensk üzerinden güneye gittiler, Potemkin'in yukarı Dinyeper, Orşa'daki mülklerinden geçtiler, Potemkin'in tabakhanesinde Newcastle'dan gelen iki sepicinin çalıştığını fark ettiler. Sonra Potemkin'in güneydeki merkezine, Kremençuk'a gittiler. Prens yeni Yekaterinoslav Genel Valiliği görevini üstlenirken Bentham yanında olmalıydı. Haziran başında Kırım'daydılar: Sivastopol'daki yeni deniz üssünü beraber ziyaret etmiş olmalıydılar. Yolda, Yarbay Bentham, Potemkin'in imparatorluğunu buzları püskürterek binlerce verst yol yapan hızlı bir kızağın arkasından nasıl yönettiğini deneyimlemişti.

Atların çektiği bu gezici hükûmet merkezinin bir noktasında, Prens Yarbay Bentham'ın Herson'da kalmaması gerektiğine karar verdi. Temmuzda, Bentham yeni görev yerine –Kriçev– geldi. Potemkin'in “Polonya sınırları üzerindeki” dağınık mülkü benzeri olmayan bir başka dünyaydı.¹⁴

Bentham, “İngiltere’nin bütün kontluklarından daha büyük” ve aslında Almanya’nın çoğu prensliğinden de daha büyük bir mülkün tek yöneticisi olarak atandı: Bentham’a göre Kriçev iki yüz altmış kilometrekareden fazlaydı ama daha da büyük olan bir başka Potemkin mülkü Dubrovna’nın hemen yanındaydı. Kriçev’de beş kasaba ve yüz kırk beş köy –on dört bin de erkek serf– vardı. Samuel’e göre bu iki bölgenin birlikte nüfusu “kırk binden daha fazlaydı” ve bu da sakinlerin toplam sayısının en az bunun iki katı olduğu demektir.¹⁵

Kriçev–Dubrovna mülkleri sadece büyük değil aynı zamanda stratejik önemdeydi: Rusya 1772’deki Birinci Bölünme’de bu Polonya topraklarını ilhak ederken Katerina Avrupa’nın en büyük iki ticaret nehrinin kaynağına yakın bölümlerinin denetimini ele geçirmişti: Dvina’nın Baltık’taki Riga’ya giden sağ (kuzey) kıyısıyla Dinyeper’in sol ya da doğu kıyısı ki Potemkin kentlerinin çoğunu buraya yapmıştı. Katerina 1776’da Potemkin’e toprak verirken o her iki nehre de erişimi bulunan ve böylelikle hem Baltık’la hem de Karadeniz’le olası ticari merkez oluşturan mülkler istemiş olabilirdi: Küçük gemilerin yapımına çok uygun olan Potemkin’in arazileri Dinyeper’in kuzey kıyısının müthiş bir şekilde seksen kilometresi boyunca uzanıyordu.

Potemkin çoktandır Rusya’nın en iyi aynalarını yapan fabrikalarıyla tanınan, bir sanayi imparatorluğunun sahibiydi, aslında 18. yüzyılın yeni kişisel farkındalığını yansıtan ayna talebindeki patlamanın bir işaretiydi bu.* Dahası Kriçev de vardı.¹⁶ Bentham bir brendi damıtımevi, fabrika, tabakhane, bakırcılar, yelken diken yüz yetmiş iki tezgâhıyla dokuma fabrikası, Herson’un tersanelerine malzeme sağlayan yirmi çarklı halat büküm yeri, seralar kompleksi, bir çömlek işliğı, bir tersane ve bir ayna fabrikası daha buldu. Kriçev, Herson’un bir uzantısıydı. “Mülk... Karadeniz’e nakliyatı kolaylaştıran seyre elverişli bir nehir aracılığıyla... bol miktarda deniz ikmal maddesi sağlıyor.”¹⁷ Ticaret

Potemkin, Reginald Pole Carew’e 1781’de sanayi varlıklarını gezdirdi; bunların arasında Şlisselburg yakınlarındaki cam ve tuğla fabrikaları, Aleksandr Nevski Manastırı yakınlarındaki bir başka cam fabrikası ve Petersburg’un otuz iki kilometre dışındaki İngiliz Bay Hill tarafından yönetilen Eschenbaum mülkündeki demir dökümhanesi bulunuyordu. Pole Carew, Kriçev’i ve Potemkin’in Dinyeper üzerindeki diğer mülklerini de gezdi ve Potemkin’in daha sonra yerleşimcileri iskan ettiği eski Zaporozya adasında bir İngiliz yerleşimi kurmayı önerdi.

iki yönlüydü: Konstantinopolis'e satılan halat ve yelken bezi fazlası ve Riga'yla patlayan bir ithalat-ihracat işi vardı. Burası Potemkin'in imparatorluk deposu, üretim ve ticaret merkezi, tersanesi, yeni kentlerin ve Karadeniz'deki donanmasının baş tedarikçisiydi

Kriçev, Petersburg salonlarından çok farklı bir dünyaydı, Lincoln Hanı'nın odalarından da öyleydi ama Bentham'ın İngiltere'den getirdiği adamlar için daha da büyük bir şok olmalıydı. Bentham "Potemkin'in evi" denilen yere yerleşti ama aslında burası "yıkıldı yıkılacak bir ambar"dan başka bir şey değildi.¹⁸ Coşkulu ve kibirli İngiliz, Avrupa'nın kavşaklarından birine ayak basmıştı: Orada sadece nehirler birleşmiyordu, aynı zamanda bir kültür kazanıyordu. "Durum renkli ve hoş, insanlar... son derece sakın ve sabırlı... çalışkan ya da tembel ve sarhoş." Mülkte "neredeyse köle gibi" çalışan kırk yoksul düşmüş Polonya soylusu vardı. Farklı ırklar ve dillerle doluydu.

Daha önce hiç seyahat etmemiş Newcastlelı bir zanaatkâr için bu çok kafa karıştırıcı ve ürkütücüydü. "Buradaki birbirine benzemez insan karışımı çok şaşırtıcı." diye itiraf etmişti Geordielî keten tarakçısı Beaty. Ruslar, Almanlar, Don Kazakları, Polonyalı Yahudiler ve İngilizler vardı. İlk başta, "İngiliz kulaklarımı şimdiye kadar tırmalayan en tuhaf sesler derlemesi diye düşündüm." "Temel ihtiyaçlarımızı almak zorunda olduğumuz" Yahudiler Almanca ya da Yidiş konuşuyordu.¹⁹ Beaty, "pazar kurulduğu gün öyle garip bir yüzler ve kıyafetler karışımı gördüm ki, bir kez daha ürktüm ve beni bunların arasına neyin getirdiğini düşündüm," diyordu.²⁰

Samuel'in bütün bu insanlara karşı sorumlulukları aynı ölçüde kapsamlıydı: Öncelikle şimdi yerel serflerin "Milletvekili, Yargıcı, Jürisi ve Şerifi"ydi. Sonra, "Talimatım var ve Potemkin'in buradaki bütün fabrikalarını düzene koyuyorum." Fabrikalar acınacak haldeydi.²¹ Bentham da onların yönetimini üstlenmeyi önerdi. "Son derece uygun," diye yanıtladı Potemkin Çarsko Selo'dan, açıkça, "yaptığın işlerden ve yardımsever sorumluluğunun projesinden memnunum," dedi.²²

Prens her zaman kentlerini ve savaş gemilerini geliştirmeyi düşünüyordu. Sözümlerine ayrıntılara ya da projelerinin sonunu getirmeye yönelik alerjisinin yanlışlığını kanıtlayarak halat fabrikasına dikkatini verdi: "Bana halatların... kullanıma pek de uygun olmadığını söylüyorlar."²³ Bentham'dan fabrikayı iyileştirmesini rica etti ve Kronsta-

dt'tan bir uzman gönderdi. Her ikisi de Potemkin'in kıdemli subayları olan, Samuel'in arkadaşları Korsakov ve denizci Mordvinov, Herson yolunda onu ziyaret ettiğinde Bentham, Serenissimus'a onlara gemi yapımı için ihtiyaç duydukları her şeyi verdiğini bildirdi.²⁴ Hemen hemen iki yıl sonra, Samuel fabrikalarında o kadar iyi iş çıkarmıştı ki prence bir anlaşma önerdi: Potemkin kârlı olanları elinde tutarken o daha az başarılı fabrikaları on yıllığına devralacaktı. Bütün binalar ve malzemeler yirmi bin ruble (yaklaşık beş bin sterlin) sermayeyle alınacak, bu sermayeyi yavaş yavaş ödeyecekti. Ocak 1786'da imzalanan anlaşmada, Serenissimus on yıl boyunca hiçbir gelir talep etmedi; sadece sonunda fabrikaları kârlı bir durumda geri almayı umuyordu. Asıl ilgisi kâr değil imparatorluğun yararıydı.²⁵

Bentham'ın önerilerinden biri de patates ithal edip Kriçev'de ekmekti: Potemkin bunu onayladı. İlk beş hektar 1787'de ekildi ve bu durumdan "çok memnun" olan prens daha sonra diğer mülklerinde de patates yetiştirdi. Bazı kayıtlar patatesi Rusya'ya Potemkin'le Bentham'ın getirdiğini iddia ediyor. Gerçekte ise bu doğru değil: Katerina, 1760'larda patates ithalatını onaylamıştı ama onları ilk yetiştiren prensti ve muhtemelen onun sayesinde temel Rus beslenme biçiminin bir parçası oldular.²⁶

Bentham'ın temel görevi Potemkin için gemiler yapmaktı. "Her türlü gemiyi yapmakta özgür görünüyorum... savaş için, ticaret için ya da zevk için." Prens deniz kuvvetleri için silahlı fırkateyn, imparatoriçe için bir gezi fırkateyni, Dinyeper ticareti için mavnalar ve son olarak imparatoriçenin uzun zamandır planlanan güney ziyareti için lüks mavnalar istiyordu. Bentham, prensi gemi tasarımıyla ilgili sıkıştırırken çok komik bir Potemkin öfkesi anı yaşanmıştı. Serenissimus tek direk mi çift direk mi ve kaç top istiyordu? "Tartışmayı noktalamak için bana istersem yirmi direk ve tek top koyabileceğimi söyledi. Biraz kafam karıştı..."²⁷ Hangi mucit daha hoşgörülü ve delirtici bir efendi isterdi ki?

Samuel çok geçmeden yardıma ihtiyacı olduğunun farkına vardı. Gemilerinin ister köylü ister asker olsun, kürekçilere ihtiyacı vardı. Bu sorun değildi: Prens hiç bekletmeden bir tabur silahşor gönderdi. "Komutayı sana veriyorum." diye yazdı Serenissimus, Petersburg'dan

eylülde. Potemkin her zaman sevgili deniz kuvvetlerini düşünüyordu: “Amacım, efendim, onların bir gün denizde görev yapacak hale gelmeleri; bu yüzden... onları buna uygun hale getirmeni tavsiye ederim.”²⁸ Bentham askerlere komuta etmeyi bilmek bir yana Rusça bile konuşamıyordu; bu yüzden bir binbaşı teftişte emirlerini sorunca, Samuel yanıtladı: “Dünkünün aynısı.” Bu manevra nasıl yapılacaktı? “Her zamanki gibi.” diye emretti Bentham.²⁹ Orşa’da çizmek bir yana, okuma yazma bilen sadece “iki ya da üç yüzbaşı” artı Newcastle’dan iki derici, Strasbourg’dan genç bir matematikçi, Danimarkalı bir pirinç dökümcü ve İskoç bir saat yapımcısı vardı.³⁰ Samuel, prensi zanaat-kârlarla ilgili talep yağmuruna tuttu: “Yetenekli insan bulmak çok zor oluyor,”³¹ diye şikâyet etmişti yayımlanmamış bir mektupta. Prens yanıtında istediği koşullarda personel alabileceğini söyledi.

Prensın saplantılı İngiliz hayranlığı o günlerde İngiliz uzmanları uzak diyarlara çekmek için tasarlanmış en enerjik adam toplama kampanyalarından birine dönüşmüştü.³² Paris’te erkekler “Windsor yaka” ve sade fraklar giyiyor, hanımefendiler Scotch viski içiyor, yarışlarda jokeyler üzerine bahis tutuşurken çay alıyor ve vist oynuyordu. Potemkin ayrıntılarla ilgilenmiyor, yalnızca İngilizleri istediğini biliyordu; sadece Kriçev’in dokuma tezgâhlarını kullanmak için değil aynı zamanda botanik bahçelerini, mandıraları, yel değirmenlerini ve Kırım’dan Kriçev’e kadar tersaneleri çalıştırmak için de. Benthamlar İngiliz gazetelerine ilanlar verdi. Bu ilanlar farkında olmadan Potemkin’in değişken taleplerini yakalamıştı. “Prens birayı tanıtmak istiyor.” diye ilan ediyordu biri. Ya da, “en iyi tereyağı ve mümkün olduğunca fazla peynir çeşidiyle mükemmel bir mandıra kurmak istiyor.” Çok geçmeden ilanlar İngiliz olan herkese genişledi: “Prensın topraklarına yenilikler getirebilecek her akıllı insan iyi özendirmelerle karşılaşılır.” diyordu Britanya’daki bir Bentham ilanı. Sonunda Potemkin, Samuel’e kendi kiliseleri ve ayrıcalıklarıyla “tam bir İngiliz yerleşimi” kurmak istediğini açıkladı.³³ Potemkin’in İngiliz hayranlığı, elbette

Kağıt oyunları siyasi modaları izliyordu. Söz gelimi, Comte de Ségur *Mémoires* adlı eserinde Paris’te yüksek aristokrasinin farosunun, Montesquieu’nun açıkladığı gibi ölçülü özgürlüğü temsil eden İngiliz vistine yerini nasıl bıraktığını açıklıyor. Amerikan Bağımsızlık Savaşı krallara karşı gelinebileceğini gösterdiğindeyse “boston” moda olmuştu.

emrindekilere de yayıldı. Yerel toprak sahipleri, köylülerinin İngiliz demircilerinden eğitim almasını istiyordu ve Daşkov'un serfleri İngiliz marangozluğunu öğrenmeye gönderildi.³⁴ Potemkin'in müstakbel Amiralî Mordvinov, Henrietta Cogley'yle evlendikten sonra Nikolay Korsakov, Samuel'e kendisinin de "bir İngiliz eşinin olmasını deliller gibi istediğini" itiraf etti.³⁵ Bahçıvanlar, denizciler ve zanaatkârlar yetmiyordu. Ruslar eş de istiyordu.

Bentham'ın bütçesi sınırsızdı. Krediye bazı sınırlar koyması için Serenissimus'un canını sıktığında, "Aldığım tek yanıt, 'Ne gerekiyorsa' alabileceğimdi." demişti. Potemkin'in bankacısı Sutherland, krediyi Londra'da ayarlamıştı.³⁶ Samuel Bentham, kendisi ve kardeşi Jeremy için fırsatlar gördü, İngiltere'yle Rusya arasında mal takası ve Potemkin'in istihdam kampanyasında aracılık yapabilirlerdi. İlk ilanlardan sonraki haftalarda Samuel, Jeremy'ye uzun alışveriş listeleri gönderiyordu: Biri, söz gelimi bir değirmenci, bir yel değirmeni ustası, bir kumaş dokumacısı, mavna ya da tekne yapımcıları, ayakkabı üreticileri, duvarcılar, denizciler, kâhyalar, "biri peynir yapmaktan, diğeri iplik eğiirmeden ve örgüden anlayan iki hizmetçi" istiyordu.³⁷

Jeremiah ve Jeremy Bentham, babası ve kardeşi, şevkle Britanya'yı tarıyordu. Yaşlı Jeremiah kendini aşmıştı: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'ndan Lord Howe'u ziyaret etti, sonra Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Fraser'ı ve geçenlerde geri dönen Rusya kıdemlileri Sir James Harris'le Reginald Pole Carew'i bu konuyu konuşmak için evine davet etti. Bugünün ilk Lansdowne Markisi, eski Başbakan Shelburne'e bile çengel attı.³⁸ "Bütün tersane işçilerinin oğlumun yardımına gönderilmesi için." Marki, Potemkin'in ilginç ama güvenilmez olduğunu düşünüyordu ve Bentham kardeşlere yönelik iltifatları belirgin şekilde çift anlamlıydı: "Her iki oğlunuz da ticaretin ruhunu benimsemek için fazlasıyla cömert ve sizin Sam'in kafası, belki de Rusya'nın en kalın kafalı adamının bile yapabileceği bileşik faiz hesaplamalarından çok yeni buluşlarla dolu olacaktır..." diye yazdı Lansdowne, Weymouth'tan 21 Ağustos 1786'da. "En güzel yıllarını istikrarsız bir ülkede ve ruh halleri istikrarsız adamlara güvenerek geçiriyor."³⁹

Bütün bu çılgın proje, genellikle görünmez ama dürtüleriyle hareket eden Serenissimus'un sahibi olduğu çok dilli bir Belarus köyüne tek

kelime yabancı dil bilmeksizin bırakılan filozoflardan, denizcilerden, sahtekârlardan, aşiftelerden ve işçilerden oluşan karma bir grubun maceralarının işlendiği bir 18. yüzyıl durum komedisinin bazı saçmalıklarını varsayıyor. Bu karakterlerin her birinin Benthamların belirlediğinden farklı bir gündemi bulunduğu ortaya çıkıyor.

Jeremy, bir çeşit Katerinavari yazma takıntısına kapılmıştı ve Samuel'e, botanik bahçesi şefinden sütçü kıza kadar bir adaylar alayıyla ilgili bitmez tükenmez gereksiz ayrıntılar içeren mektuplar yazıyordu sürekli: "Botanikçiyle ilgili olarak, bir bilim insanı bulmanın en ufak bir zorluğu bile olmayacağını düşünüyorum." ve sonra da "Sütçü Hanım"ın maliyetlerini tartışıyordu. Sonunda, Jeremy söz konusu botanik bahçesi için Logan Henderson adlı birisini işe aldı. Doğal olarak böylesine maceralı bir sefer birbirine benzemez bir ekibi çekiyordu: Söz gelimi Henderson, bahçeler, buharlı makineler, şeker üretimi ve fosforlu havai fişekler üzerine "uzman" olduğunu iddia ediyordu. Sözleşme imzaladı, yeğenleri Bayan Kirtlandları da sütçü olarak getirmeye söz verdi. Addenbrooke's Hastanesi'nin eski eczacısı ve *Discoveries on the Sex of Bees* adlı önemli yapıtın saygıdeğer yazarı (yeni basılmıştı ve karışık eleştiriler alıyordu) Dr. John Debrew, Potemkin'in deneysel kimyageri olarak çoğu Newcastle ya da İskoçya'dan bahçıvanlar, değirmenciler, keten tarakçılarıyla birlikte kayıt yaptırdı: İlk ekip Haziran 1785'te Riga'ya vardı.

Jeremy Bentham, Belarus'ta Samuel'in yanına gitmeye can atıyordu: Ticari fırsatların yanı sıra bilimsel incelemeleri üzerinde çalışacağı huzurlu bir ortam ve Potemkin gibi yararcı fikirlerini hayata geçirebilen devlet insanları da görüyordu. (Yararcılık kuramı hükümdarların başarısını en çok sayıda insana en yüksek düzeyde mutluluk sağlama yeteneğiyle ölçüyordu.) Potemkin'in mülkleri bir filozofun rüyası gibi görünüyordu. Jeremy, bir grup adam daha getirmeye karar vermişti. Yola çıktığında, kardeşinin saçma sapan mektupları Samuel'in canına tak etmişti. Filozof prenze doğrudan yazmaya başlayıp Don Kişotvari fikirler önermeye ve ona bahçıvanlarla kimyacılar söz etmeye yeltendiğinde işler gerçekten de kötüleşmişti: Potemkin'in arşivlerinde, Jeremy Bentham'ın böyle çok sayıda yayımlanmamış çalışması bulunuyor. Hem tarihsel belge olmaları hem de komik olmaları açısından değerleri çok büyük: İnsanın aklına "çılgın profesör" deyimi geliyor.

Jeremy, prensin zanaatkârlarını taşımak için gemi almayı planlıyordu; adını da *Prens Potemkin* koymayı öneriyordu. Sonra işe geçiyordu: “Botanikçiniz Monsenyör, karşınızda. Sütçünüz karşınızda. Peynirleriyle ünlü Cheshire’de, süt güzeldir...” Aynı zamanda övgüye değer bir kimgager olan sütçü kadın Matmazel Kirtland, feminizmin Benthamcı yorumunu da tetiklemişti: “Bilgili kadınlar sıklıkla bizimkileri yüklenerek kendi cinsiyetlerinin mükemmelliklerini kaybediyor... Bu Matmazel Kirtland için neredeyse hiç geçerli değil.” Filozof gerçekten de Potemkin’e bir “machine de feu” ya da daha iyisi Boulton & Watt’ın son buhar makinesini satmak istiyor, bu düzeneklerin nasıl çalıştığını açıklıyordu, “kaynayan buharlara indirgenmiş suyun gücüyle hareket ediyor. Çağdaş dönemin bütün makinelerinin arasında... yapılması en kolay olanı *machine de feu*” ama en sağlam ve pahalı olanı Boulton & Watt’dı. Prens buhar makinesi istemiyorsa Kırım’da Bay Titler’la bir baskı makinesi kurulmasına ne derdi? Bu matbaa makinesi neyi basacaktı? Jeremy, J. Bentham diye birisinin *Project of the Body of the Laws*’unu önerdi. Jeremy özür dilercesine, “Dördüncü kere, Ebedî Mektup Arkadaşınız” diye imzaladı.⁴⁰

Samuel paniğe kapılmıştı. Serennissimus uzun mektuplardan nefret ediyor ve sonuç istiyordu. Albay Bentham “Ebedî Mektup Arkadaşı”nın kariyerini mahvetmesinden korkuyordu; bu nedenle işleri bozan kardeşini azarladı. Prens ayrıntıları “can sıkıcı” buluyordu ve “insanlar gelene kadar artık daha fazlasını duymak istemiyordu.” Samuel kaygılıydı çünkü Potemkin yanıt vermemişti: “En kötüsünden korkuyorum... Bu, senin aşırı şevkinin suçu.”⁴¹ Ama filozof sonunda Londra’daki Rusya Büyükelçiliği aracılığıyla prensten nazik bir mektup aldı. “Beyefendi,” diye yazmıştı prens, Jeremy’ye, “Benim adıma görevlendirmeleri yaparken gösterdiğiniz özen için size teşekkür etmeliyim. Zaman hızlı karar almama izin vermiyor... ama şimdi Bay Henderson’un insanlara eşlik etmesini ayarlamanızı rica ediyorum...” Aslında Jeremy Bentham’ın uzun ama harika mektupları tam da prensin zevk aldığı türden keyifli bir oyalanma kaynağıydı: Haber yollayarak mektupların çok hoşuna gittiğini ve Rusçaya çevirttiğini bildirdi.⁴²

Jeremy Bentham, Kriçev’e John Ayton adlı bir bahçıvan bulduğu için çok gururlanıyordu çünkü babasına böbürlendiği gibi, “Bahçıvanımız

kralın Kew'daki bahçıvanının yeğeni.⁴³ O dönemde bahçıvanlar aristokrasisi diye de bir şey vardı. Ancak Ayton, prensin yıldız bahçıvanı olmadı. Potemkin'in yeşil parmaklı kâhyası 1780'de, Samuel Bentham'la aşağı yukarı aynı zamanda Rusya'ya gelmişti. Adı William Gould'du, İngiliz bahçesinin ustası Lancelot "Capability" Brown'ın, koruması altındaydı. Katerina ve Potemkin, 1770'lerde aynı anda İngiliz bahçesine karşı büyük hayranlık duymaya başlamıştı. Prensın İngiliz hayranlığı, nerede olursa olsun İngiliz bahçeleri yaratma tutkusu kadar başka hiçbir alanda bu kadar belirgin olmamıştı.

İngiliz bahçesinin gölleri, yapay mağaraları, çevre düzeni, yıkıntılarıyla doğal, canlı (ama incelikle planlanmış) dağınıklığı, resmi, kusursuz Fransız bahçesini yavaş yavaş alt ediyordu. Bahçelerin kaderi krallıkların kaderini izliyordu: XIV. Louis Avrupa'ya hükmederken Fransız bahçeleri de öyleydi. Fransa düşüşe geçerken ve Britanya, imparatorluğunu fethederken, bahçeleri de zafer kazanmıştı. "İngiliz bahçelerine bayılıyorum." dedi Katerina, Voltaire'e; kıvrımlı çizgilerine, *pente-douce*'larına (eğimli yolları), göle benzer havuzlarına (kuru topraktaki takımadalarına) bayılıyorum ama fazlasıyla düz çizgilerinden ve aynı *allée*'lerinden (ağaçlı yollarından) hiç hoşlanmıyorum... Yani, İngiliz hayranlığı benim için 'bitki hayranlığı'ndan daha önemli."⁴⁴

İmparatoriçe yeni bahçecilik hobisine her zamanki dengeli uygulanabilirliğiyle yaklaşırken Potemkin ona özgü takıntılı tek amaçlılığıyla üstüne atlıyordu. 1779'da imparatoriçe, Çarskoye Selo'daki bahçelerini düzenlemesi için John Bush ve oğlu Joseph'i tutmuştu. Diğer mülkleri için isimlerini bahçe isimlerinden alan doğuştan yetenekli iki İngiliz'i -Sparrow ve Hackett- işe almıştı. Potemkin'in bir İngiliz bahçıvanını bir Rus soylusuyla eşit görmesi İngiliz hayranlığının bir işaretiydi: Bu çiçek tarhı lordlarına saygısı o kadardı ki iki yeğeni, onlardan birinin kocası Kont Skavronski ve üç büyükelçiyle birlikte Bushların evine akşam yemeğine gitmişti; sözde çok daha demokratik İngiliz ziyaretçi Baroness Dimsdale'i telaşlandıran bir toplumsal bulmacaydı bu.⁴⁵ Potemkin'in Bush'un "İngiliz lezzetini taşıyan mükemmel yemeğini" çok beğendiğini ve yiyebildiği kadar yediğini gözlemledi. (Serenissimus İngiliz yemeklerini o kadar beğeniyordu ki bankacısı Sutherland ona yemekte rozbif ikram ettiğinde geri kalanını eve götürmüştü.) Po-

temkin'in bahçe ihtiyaçları o kadar büyüktü ki İngiltere'den Ayton'u getirtti ve Katerina'dan Sparrow'u ödünç aldı.⁴⁶

Bunların hiçbirisi Rusya ve Ukrayna'nın ücra köşelerinde bile hâlâ tanınan Potemkin'in Gould'u kadar ünlü olmadı: 1998'de, bu yazar Petersburg ve Dnipropetrovsk kadar birbirinden uzak yerlerde onun adını duymuştu. Gould *Encyclopaedia of Gardening*'de (1822) "sanatımızın modern zamanların sahip olmaktan gurur duyabileceği en aşırı cesaretlendiricilerinden biri" olarak nitelenen bir adam tarafından işe alındığı için şanslıydı. Ama Potemkin de bahçeci *alter egosunu* –imparatorluğun mesafelerine ve imgeleme meydan okuyan büyük İngiliz bahçelerinin becerikli ve gösterişli yaratıcısını– bulduğu için talihliydi.

Gould, Potemkin'in peşinde seyahat eden "yüzlerce yardımcı"yı işe aldı.⁴⁷ Astrahan, Yekaterinoslav, Nikolaev ve Kırım'da, aralarında Artek'teki yeşil Kırım kıyısında, Massandra'da Alupka Sarayı'nın' arazisindekilerin de bulunduğu bahçeleri planladı ve düzenledi. Yerel *cognoscenti* (erbab), son çapasını kullandıktan iki yüzyıl sonra bile hâlâ onun adını saygıyla anıyordu.⁴⁸ Potemkin belki Poltava yakınlarında, XII. Charles'ın kalelerinden birinin kalıntılarını bulmuştu. Potemkin kaleyi onarmakla kalmadı, Gould da çevresine yeni İngiliz bahçeleri yaptı.

Gould'un sıra dışı uzmanlığı Potemkin'in kaldığı her yerde bir gecede, oracıkta İngiliz bahçeleri yapmasıydı. Gould'un genç bahçıvanlarından Call'ı kaynak gösteren *Encyclopaedia of Gardening*, Potemkin'in mola verdiği her yerde seyyar saray kurduğunu ve Gould'un "çakıllı patikalarla bölünen ve hepsi de atlı alayı tarafından taşınan çalılıklar ve ağaçlardan oluşan ve oturaklar ve heykellerle süslenen" bir İngiliz bahçesi yarattığını iddia ediyor. Pek çok tarihçi Potemkin'in hızlı yapılan bu bahçelerinin sadece efsane olduğunu tahmin ediyordu: Gould'un meşe ağaçlarından, taş çiçekliklerden ve çalılıklardan oluşan bir kafiyeyle seyahat etmesi kuşkusuz olanaksızdı. Ama burada efsaneyle gerçeklik birleşiyor: Potemkin'in raporlarının bulunduğu Petersburg'daki Devlet Arşivleri, Gould'un sürekli Potemkin'le birlikte

Alupka, Prens Mihail Vorontsov ve Potemkin'in büyük yeğeni olan karısı Lise tarafından İskoç Baronyal, Arabesk ve Gotik mimarinin karışımı olarak yaptırılan dikkate değer Kırım sarayı. Bugün müze olarak kullanılıyor. Bakınız Son Söz.

bu bahçelerin gerçekten de birkaç gün içinde yapıldıklarını başka kaynaklardan bildiğimiz yerlere gittiğini gösteriyor. Potemkin'de Harun Reşit'ten bir şeyler vardı. Élisabeth Vigée Lebrun'un söylediği gibi, "İnsanın *Binbir Gece Masalları*'nda okuduklarına benzeyen bir çeşit hüyüküydü."⁴⁸

Gould o günlerde Rusya'nın bir ucundan diğer ucuna koşturuyor, prensle beraber çalışıyordu. Gould "Rusya'nın [Capability] Brown"u olmuştu ama *Encyclopaedia of Gardening*, "bir imparatorun başbahçıvanı olan bir yabancı, efendisi gibi despot olur." uyarısında bulunuyordu. Bir bahçıvanın diğerine karşı kıskançlığının çalılıklar çarı, bahçelerin Potemkin'i düzeyine ulaştığı hissediliyor.⁴⁹

Kuşkusuz Potemkin, İngiliz hayranlığını resimde de sürdürüyordu. Resim ve gravür topluyordu; Potemkin'in Titian, Van Dyck, Poussin, Raphael ve da Vinci'nin yapıtlarına sahip olduğu söyleniyordu. Prens, tüccarlarla Rus büyükelçilerini sanat simsarı olarak kullanıyordu: "İstedğiniz manzara resmini henüz bulamadım prensim ama çok yakında bulmayı umuyorum."⁵⁰ diye yazıyordu Saksonya'nın Barok başkenti Dresden'deki Rus Büyükelçisi.

Potemkin'in İngiliz ağı, o günlerde onu Sir Joshua Reynolds'a götürdü. Harris 1784'te Londra'ya döndüğünde, Carysfort Lordu John Joshua Proby'ye Potemkin için bir tavsiye mektubu verdi: "Bu mektubu taşıyan kişi bir soyludur; İrlanda asilzadesidir."⁵¹ Carysfort Petersburg'a geldi ve hem imparatoriçeye hem de prence koleksiyonlarında İngiliz yapıtlarının eksik olduğunu söyledi: Peki ya arkadaşı Reynolds? İkisi de kabul etti. Konular ressama bırakıldı ama Potemkin tarihten bir şey istiyordu ki bu Reynolds'un zevkine de uygundu. Dört yıl sonra, pek çok gecikmenin ardından Katerina bir, Potemkin iki resim aldı. Resimler *Friendship* gemisiyle yola çıkarken Carysfort ve Reynolds,

Gould'un serüvenlerinin bazılarını arşivlerden izleyebiliyoruz: 1875 yılında Kırım'da ihtiyaç duyduğu bir alet için bin dört yüz elli üç ruble ödeniyor; ertesi yıl İngiltere'den gelip ekibe katılan bahçıvanlara beş yüz ruble. 1786/1787'de Gould yolculuğu için iki yüz ruble, arabası için iki yüz yirmi beş ruble alarak Petersburg'dan Kırım'a gitti. Sonra savaş sırasında Boğdan'da prence katıldı ve onunla birlikte 1789'da Dubasari'ye (sekiz yüz ruble) ve ertesi yıl Yaş'a (altı yüz elli ruble) gitti.

prende Fransızca bir mektup yazdı. Ona Rusya'daki konukseverliği için teşekkür eden Carysfort, Potemkin'e Katerina'nın resminin "Yılan'ı boğan küçük Herakles" olduğunu açıklayarak ekledi, "Eski çağ edebiyatını çok iyi bilen Ekselanslarına resmin Pindarus'un şiirlerinden alınmış olduğunu söylemek gereksiz olurdu." Reynolds, Potemkin'e, ona da aynı resmi yapacağını söylemiş, sonra başka bir şeye karar vermişti. Bunun *Scipio'nun İtidali* olduğu anlaşıldı. Carysfort ona ayrıca Reynolds'un *Kuşağı Küpito Tarafından Çözülen Su Perisi* adlı tablosunu da gönderdi. "Onu gören uzmanlar," diye yazdı Carysfort, "çok güzel buldu."⁵²

Gerçekten de "çok güzeldi." Her iki resim de Potemkin'e uygun görünüyor. Bugün *Su Perisi* ya da *Küpito Venüs'ün Kuşağını Çözüyor* adıyla bilinen resimde hareketli küçük Küpito coşku dolu, memeleri çıplak Venüs'ün kuşağını çözerken görülüyor. Diğer resimde, *Scipio*, Potemkin'in ideal klasik kahramanı –onun Türkleri yendiği gibi Scipio da Kartacalıları yenmişti– kadınların ve paranın, Potemkin'in asla direnemediği iki şeyin baştan çıkarıcılığıyla mücadele ediyor.⁵³ Katerina'nın da Potemkin'in de ödeme yapmak için acelesi yoktu: Reynolds Carysfort'tan *Su Perisi* için yüz beş sterlin aldı. Katerina, Reynolds'un vasilerine parayı ödedi." Daha sonra Potemkin İngiliz koleksiyonuna bir Kneller ve bir Thomas Jones ekledi.

Serenissimus, Petersburg'daki en iyi İngiliz ressam Richard Brompton'u da destekliyordu, Katerina'nın borçlular hapisanesinden kurtardığı adam Jeremy Bentham'a göre Bohem, "deli dolu yaratıcı bir ressam"dı. Potemkin hemen hemen Brompton'un temsilcisi oldu, ona alacağı parayla ilgili tavsiyelerde bile bulunuyordu. Ondan Branka'nın resmini yapmasını istedi: Bugün Kırım'daki Alupka Sarayı'nda bulunan muhteşem tam boy tuval, Saşenka'nın şımarık güzelliğini, akıllı kibrini yansıtıyor. Brompton, imparatoriçenin de resmini yaptı lakin Potemkin saçında değişiklikler yapması talimatını verdi. Resmi

Gıcık Horace Walpole konunun uygunluğuna gülmüştü çünkü Katerina'nın tahrinin güvenceye alınması için iki çar öldürülmüş, en az biri boğulmuştu.

Parkinson 1792'de Potemkin'in resimlerini beğeniyle inceledi. Üç Reynolds tablosu bugün Ermitaj'da değil, yurt dışında sergileniyor. Yazar 1998'de onları bulduğunda, depo olarak kullanılan tozlu bir koridorda, terk edilmiş bir şekilde duvara dayalı duruyorlardı.

II. Joseph satın aldı ama “bu resim o kadar çirkin ki geri göndermek istedim.” diye yakındı.⁵⁴ Brompton para ve destek isteyen, kötü bir el yazısıyla karalanmış yayımlanmamış mektuplarla sık sık Potemkin’e başvuruyordu.⁵⁵ Ardında beş bin ruble borç bırakarak öldüğünde Potemkin dul karısına bin ruble verdi.⁵⁶

Potemkin ve Katerina’nın ilişkisindeki bir başka hoşluk da, sanatsal zevklerini paylaşıırken yaşadıkları coşkuydu. 1785’te iki saat baş başa kaldıklarında diplomatlar savaş çıktığını sanmıştı ama onlar İngiliz gezgin Sir Richard Worsley’nin Doğu Akdeniz’den satın aldığı bazı tabloları keyifle inceliyordu. Ortak zevkleri düşünüldüğünde, prensin ölümünün ardından koleksiyonunun Katerina’nın Ermitaj’daki koleksiyonuyla birleştirilmesi uygundu.⁵⁷

() sırada, 28 Temmuz 1785’te Jeremy Bentham, Shelburne’un “İngiltere’ye ya da Rusya’ya hizmet etmek hiçbir entrikaya bulaşma, güzel bir hanımefendiyle bile.” tavsiyesini aklında tutarak Brighton’dan yola çıktı.⁵⁸ Logan Henderson ve iki kıvrak Bayan Kirtland’la Paris’te buluştu ve Nice ve Floransa (operada –Young Pretender– “yoksul yaşlı bir beyefendi” gördüğü yer) üzerinden seyahatlerine devam ettiler. Grup Livorno’dan Konstantinopolis’e gitti. Jeremy oradan Henderson’la iki Bayan Kirtland’ı gemiyle Kırım’a gönderdi. Kendisi karadan gitti: Boğdan Hospodar’ının kız kardeşi ve yirmi atıyla birlikte yaptığı heyecanlı bir yolculuktan sonra, Şubat 1786’da Kriçev’e vardı.⁵⁹ Mutlu bir buluşmaydı: Bentham kardeşler beş buçuk yıldır hiç görüşmemişti.

Ekip tamamlandığında, Belarus köyü kavgalı dövüşlü, içkili, eş değiştirmeli bir Babil Kulesi’ne döndü. Adamlar beklendiği gibi karman çorman bir ekipti ve pek azı olduğunu iddia ettiği kişi çıktı: Samuel bu “Newcastle çetesi; şu ayaktakımı kentinin yavaşmaları”nı denetim altına almaya çalışıyordu.⁶⁰

Jeremy, Samuel’e, Henderson’ın kendisini dişilikleri ve bilgileriyle çok etkileyen sütçü “yeğenleri”nin ne peynirci olduğunu ne de bahçıvanla akraba olduğunu itiraf etti: Belli ki üçlü takılıyorlardı. Henderson başarılı olamadı. Potemkin bahçıvanla iki sütçü “yeğeni” Karasubazar’daki Tatar evine yerleştirdi. Duygusal prens 1783’te sıtma ateşinden yattığı o evi unutmamış, satın almıştı. Ancak, çok geçmeden Henderson’ın “hayatında tek bir ot bile dikmemiş utanmaz bir

sahtekâr" olduğunu ve Mamzel'in [kızlardan biri] "tek bir peynir bile yapmadığını" öğrendi.⁶¹

Adamlardan Roebuck'ın birlikte geldiği "soi-disant karısının", tam bir sürtük olduğu ortaya çıktı. "Newcastle'dan gelen adamların hepsine hizmetlerini" sunuyor, zalim kocasından kurtulmak istiyordu.⁶² Samuel kadını Prens Daşkov'a göndermeyi başardı: Bu Rus İngiliz hayranları bir bahçıvanın orospusunu memnuniyetle karşılıyordu; eğer Shakespeare'in yurdundan geldiyse. Samuel "çok kavgacı" Roebuck'ın Riga'da elmas çaldığından şüpheleniyordu; "çok namuslu" değildi. Potemkin, Samuel'i çağırınca, adamların sorumluluğunu Jeremy üstlendi ve bu da kötü muameleyle sonuçlandı. Arı seksoloğu Dr. Debraw'ın tam bir baş belası olduğu ortaya çıktı. "Bir tımarhane kaçkınının suratıyla" sinsice Jeremy'nin çalışma odasına girdi ve gitmek için izin belgesi istedi. Bu madrabazlar çetesi borçlarını ödemek Samuel'in parasını bile çalmıştı.⁶³ Benthamlara karşı kâhya Benson'ın başını çektiği isyanlar çıkıyordu, yine "tımarhane kaçkınına benzeyen" adam daha önce kendisini hayatında görmemiş olan Jeremy'yi taciz etmişti.⁶⁴ Sonra "şirret aşçı-kâhya" "ihtiyar Benson"u yatağa atarak "erkek ayartıcılara" katıldı.⁶⁵ "Tımarhane" sözcüğü Benthamların mektuplarında kaygı verici ve yerinde bir sıklıkla görünüyordu.

Bu gurbetçilerin yaramazlıklarına rağmen Benthamlar hem edebî hem de ticari olarak büyük işler başardı: "Kriçev'de ya da daha doğrusu beş kilometre dışındaki şimdi yaşadığımız kulübemizde saatler geçmek bilmiyor." diye yazıyordu Jeremy. "Güneş doğmadan hemen önce kalkıyorum, bir saatten az bir sürede kahvaltı bitiyor ve akşam... sekize kadar bir şey yemiyorum." Medeni hukuku ele alan ve *Rationale of Reward* ile *Defence of Usury*'nin Fransızca versiyonu olan *Code* adlı eseri üzerinde çalışıyordu, öte yandan "kardeşime yalvarmaya ve fikrini ödünç almaya mecbur kaldım..." demeyi de ihmal etmemişti. Bu *Panoptikon*'du: Samuel'in bu Rus, Yahudi ve Geordie güruhunu denetlemek için bulduğu çözümdü: yöneticinin merkezî bir gözlem noktasından bütün işçilerini görebileceği şekilde yapılmış bir fabrika. Hukuk reformcusu Jeremy hemen bunun cezaevlerindeki kullanımını gördü. Gün doğumundan batımına kadar *Panopticon* üzerinde çalışıyordu.⁶⁶

Hem Jeremy hem de Samuel'in bir başka büyük tutkusu daha vardı ve bu Potemkin için de önemliydi: Kırım'da toprak sahibi olmak. "Bizden çok iyi çiftçi olur." dedi Jeremy. "Bence eğer istersek ikimize büyük bir toprak parçası verebilir..."⁶⁷ Ancak Potemkin'in Samuel'e acımasızca takılmalarına rağmen –"nasıl bir şey istediğini böyle yeter"⁶⁸– Benthamlar hiçbir zaman Kırım kodamanları olamadı ama Korsakov'un mülklerinin birinden bir pay aldılar.

O arada Samuel fabrikaları yönetiyor, Riga ve Herson'la dövizle (Potemkin'in yirmi bin rublesinin karşılığında duka altını alıyordu) ve İngiliz kumaşıyla ticaret yapıyor ve Dinyeper için *baydaklar* (nehir tekneleri) yapıyordu. Adamlarının "tımarhanelik" davranışlarına rağmen çok şey başarmasına katkıda bulunan diğer işçileri genelde övüyordu. İlk iki yıl iki büyük gemi ve sekiz *baydak* yapmıştı; 1786'da tam yirmi *baydak* üretti.⁶⁹ Her şey o kadar etkileyici ve heyecanlıydı ki ihtiyar Jeremiah Bentham da oraya gelebileceğini düşünüyordu. Ama iki Bentham yeterliydi.

1786'da Potemkin'in emirleri değişti. 1783'ten beri Katerina ve Potemkin, imparatoriçenin güneydeki yeni topraklarını ne zaman denetlemesi gerektiğini tartışıyordu. Gezi hep erteleniyordu ama şimdi olacakmış gibi görünüyordu. Samuel çoktandır Dinyeper için mavnalar ve *baydaklar* yapmakta uzmandı. O günlerde Potemkin, imparatoriçenin Dinyeper'den Herson'a kadar yolculuk edebileceği on üç yat ve on iki lüks mavna yapmasını emretti. Samuel, en iyi "kürekle çalışan, parçalı yüzer tren, birbirine bağlı yüzer kutular serisi" olarak tanımlanabilecek, "solucan" adını verdiği yeni bir buluş üzerinde çalışıyordu.⁷⁰ Samuel işe koyuldu ve Potemkin'in büyük emrini yerine getirmeyi başardığı gibi bir de imparatorluk solucanı ekledi: yetmiş altı metre uzunluğunda, yüz yirmi kürekle çalışan altı parçalı bir mavna.

Samuel gemilerini denerken meşhur Potemkin'le tanışmak isteyen Jeremy Bentham da, Serenissimus'un malikâneyi ziyaret etmesini bekliyordu. Rusya'nın çoğunluğu bu dönemin büyük bölümünü "Prenslerin Prensi"nin gelişini heyecanla beklemiş gibi görüldüğü için bu şaşırtıcı değil. O sırada uyumsuz İngiliz topluluğu, isyancı Belarus Tımarhanesi her zamankinden çok daha kötü davranışlar içinde olduğundan

yararcılık filozofu tarafından yarım gün temelinde gergin bir şekilde yönetiliyordu.

Potemkin onlara henüz ödeme yapmamıştı. Dr. Debraw, bahçıvan Roebuck ve kâhya-hizmetkâr Benson şimdi açık bir isyan halindeydi. İngilizlerin çoğu açıkça geleneksel göçmen hayatının ahlaksız sefahatini yaşıyordu. Çok geçmeden topluca ölmeye başladılar, Samuel'in kötü iklimten çok ölçsüz yaşam biçimlerine bağladığı bir felaketti bu. Debraw'un ordu hekimi yapıldıktan hemen sonra ölmesi muhtemelen Rus askerleri için bir lütuftu. Geri kalanlar son nefesini verdi ya da dağıldı.⁷¹

"Bölgelerine giden Potemkin'in uzun bir süredir her an gelmesini bekliyoruz..." diye yazmıştı Jeremy Bentham, ama sıklıkla olduğu gibi prens gecikmişti.⁷² Birkaç gün sonra, Potemkin'in yeğen-metresi Kontes Skavronskaya, Napoli'den Petersburg'a giderken Kriçev'de durdu ve onlara "Prenslerin Prens'i'nin gelmekten vazgeçtiğini" söyledi.⁷³ Bazı biyografi yazarları Potemkin'le Jeremy Bentham'ın uzun felsefi tartışmalar⁷⁴ yaptığını iddia etse de böyle bir buluşmanın kaydı yoktur. Görüşmüş olsalardı, Jeremy'nin bununla ilgili bir şey yazmamış olmasına inanmak zor.*

Sonunda, Potemkin'in dünyasında bir yıldan fazla bir süre geçirdikten sonra Jeremy Bentham Polonya üzerinden ülkesine döndü, pek çok "Yahudi hanında" kaldı. Pis evlerin ve kirli hayvanların bir tesellisi vardı: göz kamaştırıcı Yahudi kadınlar. İşte tipik bir kayıt: "Güzel Yahudi kadınlar, ahırda domuzlar... evin içinde dolaşan kümes hayvanları."⁷⁵ Filozof, kendi yüzyılının seyahat eden bir İngiliz'i için benzersiz bir iltifatta bile bulunabildi: Bir evdeki Yahudi kadınlar o kadar muhteşemdi ki, "bütün aile, güzel insanlar, *İngilizlerden aşağı değiller[di]*" (italikler yazarın).

Mülk geliyordu: Potemkin, Kriçev'de İsviçreli sağlık danışmanı Dr. Behr'den ölümleri azaltmak için tavsiyeler almış, muhtemelen aşı yapılmıştı. Erkek nüfusu birkaç yıl içinde on dört binden yirmi bir bine

Potemkin, Jeremy Bentham'la tanışma fırsatı bulamamış olabilirdi. Ama bizim olabilir: İçi doldurulmuş, solgun ve "kurumuş mumyası" Londra'daki University College koridorlarında yaşıyor.

çıktı.⁷⁶ Mülkü ve mali kayıtları Herson filosu için önemini gösterirken Bentham'ın Potemkin'in arşivindeki yayımlanmamış mektupları Karadeniz kentlerinin Kriçev'i nasıl ikmal deposu olarak kullandığını ortaya koyuyor. Ağustos 1785'e kadar, iki yıl sekiz ayda, Bentham'ın işletmesi Herson'a yüz yirmi bin ruble değerinde donanım, yelken bezi ve nehir teknesi ve doksan bin ruble değerinde tel ve branda gönderdi. 1786'da Bentham on bir bin rublelik *baydak* teslim etti. Samuel yoluna devam ederken branda bezi üretimi üç, tekne halat takımları iki katına çıktı. Fabrikaların çoğu 1786'da çok kârlıydı: Brendi tesisi yılda yirmi beş bin ruble kazandırıyor; yüz yetmiş iki dokuma tezgâhı yirmi beş bin ruble daha ve halat büküm yeri bin pood yani haftada on altı ton üretiyor, yaklaşık on iki bin ruble getiriyordu.⁷⁷ Ancak, kâr zarar hesapları Potemkin için çok önemli değildi: Onun tek ölçütü imparatorluğa şan ve güç getiren şeylerdi ve bu da kara kuvvetleri, deniz kuvvetleri ve kentler demekti. Bu ölçüte göre, imparatorluğun tersaneleri ve fabrikaları olağanüstü birer başarıydı.

Ansızın, 1787'de prens, Polonya'da daha büyük mülkler almak için bütün kompleksi dokuz yüz bin rubleye sattı. Mülkü bedavaya almıştı ve çok fazla yatırım yapmış olsa da, İngiliz işçilerin çalıştırılmasının maliyetinin buna yakın bir şey olması mümkün değil. Makyavelci prensin her zaman yaptığı gibi, özenle büyüttüğü şeyi aniden satmasının önemli siyasi nedenleri vardı. Fabrikaların bazılarını Kremençuk'taki mülklerine taşıdı, diğerlerini yeni yönetim altında devam etmeye bıraktı. Mülk satılırken Kriçev'in Yahudileri, "Sam[uel Bentham]'ın kentin tamamını satın alabilmesini sağlamak üzere" aralarında para toplayıp kendileri almaya çalıştı. Ama bu bir sonuç vermedi.

Jeremy Bentham'la İngiliz adamlarının Kriçev macerası böyle bitti. Ama Potemkin'in iki gözde İngiliz'i –Samuel Bentham ve William Gould– için biten bir şey yoktu. İkisi de Potemkin'in geleceğinde önemli roller oynayacaktı. Prens o zamana kadar Sam Bentham'ı Sibiryada madenleri danışmanı, fabrika müdürü, gemi yapımcısı, Silahşörlerin albayı, tarım uzmanı ve mucit olarak kullanmıştı. Şimdi özel bir görevle mavnalarını nehrin yukarısına getirecekti ve sonra levazım subayı, ağır silah uzmanı, savaşçı deniz subayı, Sibiryada eğitmeni ve Çin-Alaska tüccarı oldu.

Ekibi İngiltere'den gelen uzmanlarla sürekli büyüyen Gould, prensin maiyetinin vazgeçilmez bir parçası olmuştı: Potemkin'in habercisi olarak, büyük adamın varışından birkaç hafta önce aletleri, işçileri ve ağaçlarıyla geliyordu. Savaş yaklaşırken, Potemkin'in gezici karargâhlarının hiçbirisi bir Gould bahçesi olmaksızın tamamlanamıyordu. Ama başyapıtı Tavrida Sarayı'ndaki Kış Bahçesi olacaktı.

Serenissimus Petersburg politikalarıyla güney girişimini bağdaştırma çabaları içinde zaman zaman İngiliz konuklarını ihmal ediyordu. Samuel Bentham'ın macerasının en başında, Potemkin'le birlikte Kırım'dan dönerken Potemkin ona ne yapacağına karar vermesi için Kriçev'e onunla beraber gelme sözü vermişti. Kremençuk'ta mola verdiklerinde, Petersburg'dan Potemkin'e her şeyi değiştiren haber geldi.

Prens tek kelime bile etmeden "büyük bir hızla" yanına sadece bir hizmetkâr olarak Kremençuk'tan ayrıldı.⁷⁸ Dünyada sadece tek bir kişi Potemkin'e her şeyi böyle bıraktırabilirdi.

BEYAZ ZENCİ

Üstelik imparatoriçenin canı kimi zaman bir oğlan çekerdi
Sonra güzel yüzlü Lanskoy'unu tam da o sıra toprağa vermişti...

Lord Byron, *Don Juan*, Kanto IX: 47

Katerina'nın yirmi altı yaşındaki gözdesi Korgeneral Aleksandr Lanskoy, 25 Haziran 1784'te Çarskoye Selo'da imparatoriçe yanı başındayken öldü. Aniden hastalanmıştı: Bir haftadan az bir süre önce boğaz ağrısıyla yatağa düşmüştü. Lanskoy öleceğini biliyor gibiydi ama Katerina onu bu düşünceden vazgeçirmeye çalışmıştı. Lansloy uygunsuz konumunun farkına vararak derin bir hassasiyetle öldü.¹ Yine de en kötücül söylentiler hemen ortalığa yayıldı: Katerina'nın "kollarında" ölmüştü, nemfomanyak yaşlı metresini tatmin etmek için tehlikeli afrodisyaklar alarak hassas sağlığını mahvetmişti. İddiaya göre "gerçekten patlamıştı; karnı patlamıştı." Ölümünden hemen sonra, "bacakları koptu. Koku da dayanılmazdı. Onu tabuta koyanlar... öldü." Zehirlendiği dedikoduları yayılmaya başladı: Zaten Prens Orlov'u yavaş yavaş zehirleyerek delirtmekle suçlanan Potemkin bir başka rakibini daha mı öldürmüştü? Katerina'nın Grimm'e anlattığı üzücü hikâyeye ve diğer tanıklara bakılırsa Lanskoy muhtemelen difteriden ölmüştü. Kavurucu sıcak ve Katerina'nın onu toprağa vermeye dayanamamasının yarattığı gecikme yüzünden pis koku çok inandırıcı. Gömülmemiş cesetlerin mide ve bağırsakları sıcakta şişme eğilimindedir.²

İmparatoriçenin ıstırabı o kadar büyüktü ki kendini kaybetmişti. Saray halkı onu daha önce hiç böyle görmemişti. Kumar ve içki arkadaşı olan imparatorluk hekimi Rogerson'a ve bakan Bezborodko'ya danışıldı; şüphesiz saray krizlerinin arka plan müziği olan hızlı fısıltılarla. Rogerson genelde öldürücü müshillerini verdi ve kan aldı ama iki

adam da duygusal bir reçetenin ona daha iyi geleceğini hissediyordu. İmparatoriçe doğal olarak “kocasını”, “en sevgili dostunu” düşünüyordu. Müthiş mutsuzluğu içinde, acıklı bir şekilde Potemkin’in haberi olup olmadığını sorup duruyordu. Rogerson, Bezborodko’ya imparatoriçenin üzüntüsünü ve endişesini gidermeye çalışmanın “en gerekli şey” olduğunu söyledi: “Ve bunu başarmanın tek bir yolu olduğunu biliyoruz: Ekselanslarının derhâl buraya gelmesi.”

Lanskoy ölür ölmez Bezborodko sarayın en hızlı ulaşını güneye gönderdi. Katerina çocuk gibi prensin yanında gelip gelmeyeceğini soruyordu. Evet, diye yanıtlıyorlardı şüphesiz, prens yoldaydı.³

Ulak, Samuel Bentham’ın eşlik ettiği Serenissimus’u Kremenchuk’ta Sivastopol’un kuruluşunu ve Kriçev’in yönetimini planlarken buldu. Prens hemen oradan ayrıldı. Her zamanki gibi eylemlerine iki birbirinden ayrılmaz duygu hükmediyordu: Sevgili arkadaşının ona ihtiyacı vardı ve iktidarı buna bağlıydı. Potemkin Rusya’nın en hızlı gezgini olmakla övünüyordu. Ulaklar genelde bir yere on günde gidiyorsa, Potemkin aynı yere yedi günde gidiyordu. 10 Temmuz’da Çarskoye Selo’ya varmıştı.

Potemkin dört nala bozkırları aşarken Katerina kendisini en mutlu eden gözdesinin üzücü kaybıyla yüzleşmek zorundaydı. “Neşeli, dürüst ve kibar” Lanskoy, onun sevgili öğrencisiydi, analıkla ve eğitimle ilgili içgüdülerini onunla tatmin etmişti ve Lanskoy gerçekten de Katerina-Potemkin ailesinin bir parçası olmuştu. Dikkat çekecek kadar yakışıklıydı; portreleri zarif, çocuksu yüz hatlarını gösteriyor. Katerina Kutsal Kâse’sini –hayatının geri kalanını birlikte geçireceği arkadaşını– bulduğunu düşünüyordu. Lanskoy’un boğaz ağrısından sadece on gün önce Grimm’e, “yaşlılığımda desteğim olacak.” demişti.⁴

Potemkin, sarayı imparatoriçenin perişanlığıyla felç olmuş, Lanskoy’un gömülmemesi ve çürümesiyle dehşet içinde ve çok kötü ve kıs kıs gülen yalanlar salgınına tutulmuş halde buldu. Katerina teselli edilemez bir haldeydi. “Çok şiddetli bir ıstırapın pençesine düştüm

Dr. Rogerson daha yeni bir kurban daha almıştı. Samuel Bentham’ın yeğenine karşı sevgisini reddettikten hemen sonra Feldmareşal Prens Aleksandr Golitsin Rogerson’ın ellerinde muhtemelen kanamadan ve müşhillerden öldü. Katerina Potemkin’e yarı şaka yarı ciddi, “Korkarım Rogerson’ın eline düşen herkes ölmüş sayılır.” demişti.

ve mutluluğum ellerimden uçup gitti.” dedi Grimm’e. Lanskoy “Benimle üzülmüyor benimle seviniyordu.”⁵ Hem St. Petersburg’daki hem de Çarskoye Selo’daki soylular Katerina’nın duygusal çöküşünden kaygılanıyordu. Ölümünden haftalar sonra saray mensupları, “İmparatoriçe, M. Lanskoy’un öldüğü gün kadar üzgün.” diye bildirdi. Katerina üzüntüsünden neredeyse aklını kaybetmiş, sürekli sevgilisinin cesedini soruyor, belki de ölümünün bir yalan olduğunun ortaya çıkmasını umuyordu. Üç hafta yataktan çıkmamıştı. Sonunda kalktığında da, odasından çıkmadı. Onu aylarca gören olmadı. Eğlence yoktu. Saray “son derece üzgündü.” Katerina hastalandı. Dr. Rogerson ondan kan aldı, her zamanki ilaçlarını verdi ve bu da gazını ve güçsüzlüğünü açıklıyordu. İlk başta, onu sadece Potemkin ve Bezborodko gördü. Daha sonra, kardeşlerin en tatlısı Fyodor Orlov, akşamları çağırıyordu. Prens yasını paylaşarak Katerina’yı avutuyordu: Saray halkının Potemkin’le Katerina’yı, ölen gözde için birlikte “ulurken” duyduğu söyleniyordu.

Katerina çektiği acıyı kimsenin anlayamayacağını düşünüyordu. İlk başta, Potemkin’in şefkati bile onu incitiyordu ama sonunda onun ilgisiyle perişan halinden kurtulmayı başardı ve “böylece Potemkin bizi ölüm uykusundan uyandırdı.”⁶ Onun yanındaydı, gece gündüz: O haftalar boyunca onun yanında kalmış olmalıydı.⁷ Kont Cobenzl’in II. Joseph’e söylediği gibi, Potemkin’in eski koca ve âşık rolüne döndüğü o krizlerden biriydi muhtemelen.⁸ İlişkileri modern âdetlerin biçimine meydan okuyor ama Galya’nın *amitié amoureuse*’una (sevgi dolu dostluğuna) çok yakın. Bu ille de bir sevişme değil fazlasıyla bir sevmeye zamanıydı. Bunlar Potemkin’in bir zamanlar Harris’e söylediği gibi, “sınırsız güç” elde ettiği anlardı:⁹ “İşler iyi gittiğinde benim etkim küçük ama Katerina güçlüklerle karşılaştığında hep beni istiyor ve o zaman etkim her zaman olduğu gibi büyüyor.”¹⁰

Katerina yavaş yavaş iyileşiyordu: Lanskoy ölümünün ardından bir aydan fazla bir süre geçtikten sonra Çarskoye Selo’da gömüldü, Katerina orada değildi. Katerina 5 Eylül’de yazlık konutundan ayrıldı, oraya bir daha geri dönemeyeceğini söylüyordu. Başkente vardığında Lanskoy’un anılarıyla dolu kendi dairelerinde kalmaya dayanamadığı için Ermitaj’a taşındı. Lanskoy’un ölümünden sonra hemen hemen bir yıl boyunca bir başka gözde olmadı. Katerina yastaydı. Potemkin yanındaydı: Bir bakıma, bir süreliğine bir araya gelmişlerdi. İmparato-

riçe sonunda ortaya çıkınca bir rahatlama oldu: Üç gün sonra kiliseye gitti. Saray iki buçuk aydır onu ilk kez görüyordu.

Potemkin projelerini bitirmek üzere güneye dönmek zorundaydı: Ocak 1785'te yola çıktı. Bu kadar uzaktan bile Katerina'ya destek oluyordu. Muhtemelen o aylara ait mektuplarının bazılarında nezaket ve şakacılık görülüyor ama ilişkilerinin on yıl öncesindeki çılgınca tutku ve kahkahalar yok. Bu yeniden dirilen aşkta sanki ikisi de yaşlanmış hissediyormuş gibi bir sonbahar havası vardı. Potemkin önce ona bir enfiye kutusu gönderdi ve Katerina ona bu güzel şey için "bütün kalbiyle teşekkür etti." Sonra ona güneydeki fabrikalarında yapılmış ipek bir elbise yolladı ve romantikçe onu güneyin "ipek döşeli" yollarına davet etti.¹¹

Serenissimus 1785 yazında, Katerina tekrar forma girdiğinde geri döndü. İki eski âşık alışılmış oyunlarını oynuyordu. "Şimdi itiraf yolundayım. Bütün günahlarımı bağışla, Matuşka Hanım; bilerek ya da bilmeyerek işlediğim." diye yazdı Potemkin eski Güney Slavonya yazısıyla. Prens bir yaramazlık yapmıştı. Katerina şöyle yanıtladı: "Ben de senin beni bağışlamamı istiyorum ve Tanrı seni korusun. Daha önce anlatılanların bir çaresine bakabilirim ama hiçbir şey anlamıyorum ya da çok az anlıyorum. Okuduğumda çok güldüm."¹² Potemkin buydu: Çoğu zaman anlaşılmaz ama her zaman uyandırıcı. Gülmek Katerina'nın tedavisinin büyük bir bölümüydü. Ama Potemkin'in güneyde geçirdiği altı ay boyunca onun arkadaşlığını özledi.

Katerina'nın gözdesini yarı resmî bir konuma getirme alışkanlığına saray o kadar alışmıştı ki saray mensupları bu konunun dolmasını bekliyordu. Bu ona birisini bulması yönünde tuhaf bir baskı yapmış olabilir. Lanskoj'un ölümünden bir yıl sonra, Potemkin "bir saat bile aşksız yapamayan" Katerina'nın kendisinin verebileceğinden daha sürekli bir sevgiye ihtiyacı olduğunu anlamıştı. Potemkin'in imparatorlukta şan ve şerefe ulaşabilmesi için Katerina'yla ilgilenecek birisine ihtiyacı vardı. Katerina kiliseye son gittiğinde, genç adamlar geçerken kendilerini fark etmesi umuduyla üstlerine başlarına çekidüzen verip en güzel üniformalarıyla dimdik duruyordu.¹³ Katerina'ya kilisede odaklanmak zor geliyordu: Casanova'nın fark ettiği gibi. Bu tatsız ve anlaşılır bir sahneydi. Erkeklerin tavırları, kötü niyetli dedikoduların iddia ettiği gibi, gözde adaylarının Potemkin tarafından belirlenme-

diğini gösteriyor: Sarayda birileri onların farkına varıyor, akıllı birisi de onları imparatoriçenin yoluna çıkarıyordu.¹⁴ Her şeye karşın av devam ediyordu. Lanskoy'un gidişi Katerina'nın ihtişamının doruğa ulaşmasının başlangıcını ama aynı zamanda onur kırıcı davranışlara kayışını işaret ediyor. Aşkları bir daha asla bu düzeyde olmadı.

Serenissimus başkente döndüğünde, imparatoriçe görev başındaki Muhafız subaylarının bazılarının farkına varmıştı. Bentham'ın Edinburgh'ta eğitim görmüş arkadaşı ve Prenses Daşkova'nın oğlu Prens Pavel Daşkov ve iki Muhafız, Aleksandr Petroviç Yermolov ve Potemkin'in uzak kuzeni Aleksandr Matveyeviç Dimitriyev-Mamonov vardı. Üçü de prensin kadrosunda görevliydi. Bu şimdi, ödülünün bir maskeli baloda ilan edileceği bir güzellik yarışması gibi bir şeye dönüşüyordu.

Katerina'nın bir ara Daşkov'a zaafı vardı. Sürekli onun "mükemmel kalbiyle" ilgili bilgi alıyordu.¹⁵ Beş yıl önce, Prens Orlov oğluyla birlikte Brüksel'de bulunan Prenses Daşkova'yla –yarı sürgün iki Rus kodamanı– karşılaşmıştı. Orlov oğlanın gözde olabileceğini söyleyerek çıkarıcı prensesi kızdırmıştı. Daşkova, oğlu odadan çıkar çıkmaz, Orlov'u iffet taslayarak azarladı: On yedi yaşında bir delikanlıyla bu kadar iğrenç konuları nasıl konuşabilirdi? "Gözdelere gelince," dedi, "ona böyle insanları ne tanıdığımı ne de onayladığımı unutmamasını söyledim."¹⁶ Şimdi Orlov ölmüş, Prenses Daşkova yıllar süren seyahatten dönmüştü ve Daşkov yirmi üç yaşındaydı.

Prenses Daşkova'nın bir yandan gözdeliğe doğru dürüst gizlemediği bir aşağılamayla yaklaşırken diğer yandan bu konuma oğlunun gelmesine yönelik hırsını bastıramadığı izlenimine kapılmamak zor. Potemkin üst düzey saray mensuplarının taklitlerini yaparak imparatoriçeyi güldürmeye devam ediyordu ama Daşkova'nın kendini beğenmişliğini canladırması en büyük numarasıydı ve Katerina çoğu zaman bunu özellikle istiyordu. Serenissimus bu sahtekâr kadını kendi kazdığı aşırı derin kuyuya düşürmekten büyük keyif almış olmalıydı.¹⁷

Prenses Daşkova, Potemkin'i ziyaret etti ve çok sevimliydi. Potemkin belli ki prensesin hırslarını cesaretlendirdi ve Daşkov ailesinin yakında onurlandırılacağını düşünmesini sağlayacak muzipçe nedenler verdi. Potemkin, bu tür tartışmaların arasında muhtemelen Katerina'nın dairelerine koşup prensesin hınzırca taklitlerini yapıyor,

onu güldürüyordu. Daşkova bilmiyordu ama Katerina, Yermolov ve Mamonov'la flört ediyordu; ikisi de yakışıklıydı ve iğrenç anneleri yoktu. Herkes kendi adayının seçileceğinden umutluydu ama Potemkin'in görünüşe bakılırsa bir tercihi yoktu.

Tekrar göze girmenin tadını çıkaran Prenses Daşkova, *Memoirs* adlı kitabında Potemkin'in akşam yemeğinden sonra "sevgili saati"nde "Prens Daşkov'un evde olup olmadığını öğrenmek üzere" yeğeni Samoylov'u gönderdiğini iddia ediyordu. Evde değildi. Samoylov da Potemkin'in onunla mümkün olduğu kadar çabuk evinde görüşmek istediğini bildirdi. Yıllar sonra yazan prenses, Potemkin'in oğluna iğrenç gözdelik görevini önerdiğini iddia etti, Samoylov'a şöyle demişti: "İmparatoriçeyi sevsem ve isteğine karşı çıkma cüretinde bulunmasam da bu tür bir ilişkinin içinde yer alamayacak kadar kendime saygım var." Oğlunun gözde olması durumunda, bu durumdan sadece yurt dışına gitmek üzere pasaport istemek için yararlanacağını sözlerine ekledi.

Bu şüpheli hikâye Potemkin'in Katerina'ya "sevgili saati"nde gençleri gönderdiği masalını doğurdu. Daşkov, Potemkin'in yaveri olduğundan böyle bir davette kirli bir şey yok. Potemkin'in prensesle dalga geçiyor olması çok mümkün. Potemkin şüphesiz yanıtını "Daşkova sesi"yle Katerina'la aktarmıştı.¹⁸

Serenissimus, Aniçkov Sarayı'nda bir maskeli balo düzenledi: Nevski Bulvarı'yla Fontanka arasındaki bu devasa sarayda hiç yaşamamıştı ama kütüphanesi oradaydı ve eğlence amaçlı kullanıyordu. Mimarı Starov'a üçüncü bir kat yapmasını ve sevgili Dor sütunlarından birkaç tane daha eklemek için ön cephede değişiklik yapmasını emretti. Potemkin para sıkıntısı çektiğinde, tüccar arkadaşı Nikita Şemyakin'e olan borcunu Aniçkov'la ödemişti. Ama Katerina sarayı onun için tekrar satın aldı. Borcunu saraylarla ödeme düzenli aralıklarla olan bir şeydi ve imparatoriçe her zaman yardım ediyordu.¹⁹

Öldüğünde saray Romanovlara geçti: I. Aleksandr'ın sevilen kız kardeşi Yekaterina, 1818'deki ölümüne kadar burayı Petersburg'daki konutu olarak kullandı. Ardından tahta çıkana kadar I. Nikolay'ın oldu ve sonra imparatoriçenin dansları için kullanıldı: Puşkin'le karısı sık sık orada dans ediyordu. Daha sonra, 1917'ye kadar Çar II. Nikolay'ın annesi İmparatoriçe Maria Fyodorovna'nın oldu. Şubat 1914'te Rasputin'in gelecekteki katili Feliks Yusopov, Grandüşes İrina'yla orada evlendi.

Gece boyunca kostümlü ve maskeli iki bin kişi geldi. Potemkin, Anıtköy'ün dev oval galerisine, bol süslü bir piramidin çevresine bir orkestra yerleştirmişti. Rosetti yönetimindeki yüzden fazla müzisyen borular çalıyor ve bir koroya eşlik ediyordu. Orkestranın yıldızı piramidin tepesinde davul çalan ipeklere bürünmüş zenciydi. Çiftler kadril dansı yapıyordu. Saray bir perdeyle bölünmüştü: Saray halkı Prens Daşkov'un, Prenses Yekaterina Baryatinskaya adlı, ilk kez gelen çarpıcı güzellikteki genç kızla dans etmesini seyrediyordu. Baryatinskaya, Potemkin'in son metreslerinden biri olmuştu.

İmparatoriçe, Grandük Pavel'le birlikte geldiğinde, herkes üç genç adamdan birini beğenip beğenmeyeceğini merak ediyordu. Gecenin canlı bir kaydını tutan Lev Engelhardt, Yermolov'u fark etmişti. Potemkin adamlarına hafif süvari üniformaları giymelerini emretmişti ama Ağır Süvari üniforması giyerek prensin buyruğuna karşı gelmişti. Engelhardt koşarak geldi ve eve gidip üzerini değiştirmesi uyarısında bulundu. "Merak etme." diye yanıtladı Yermolov güvenle. "Ama yine de teşekkürler." Bu küstahça kibir Engelhardt'ı şaşırttı.

Prenses Daşkova, Potemkin'i esir aldı: Birlikte oğlunun atletik vücudunu hayranlıkla seyrettiler ama sonra kadın ya oğlunun seçildiğini sanarak ya da prensten ailesinden bir başka kişiyi önermesini isteyerek şansını zorladı. Potemkin herkesin içinde alaycı bir şekilde ona döndü. Boş kadro olmadığını söyledi. Göreve Teğmen Yermolov getirilmişti. *Kim*, diye kekeledi rezil olan prenses, *kim*?

Potemkin onu bıraktı, Yermolov'u elinden tuttu ve "sanki yüksek bir soyluymuş gibi" kalabalığın arasında yürüdü. Prens, Yermolov'u İmparatoriçenin vist oynadığı masaya götürdü ve üst düzey saray mensuplarının önüne, onun koltuğunun dört adım arkasına âdeta bırakıverdi. O anda, herkes, Daşkova bile imparatoriçenin yeni bir gözde bulunduğunu anladı. Perde açılınca muhteşem masa ortaya çıktı. İmparatoriçe, grandük ve saray mensupları özel yuvarlak bir masaya otururken diğer kırkı geri kalan masalara dağıldı. Balo saat üçe kadar devam etti.²⁰

Ertesi sabah, geride büyük acılar bırakan Lanskoj'un ölümünden on bir ay sonra, Yermolov onun Kışlık Saray'daki dairesine taşındı ve İmparatoriçenin başyaveri olarak atandı. Otuz bir yaşındaydı, uzun boylu, sarışın, badem gözlü ve yassı burunlu: Potemkin ona "be-

yaz zenci" adını takmıştı. Ne Lanskoj kadar terbiyeli ve güzel, ne de Zavadojski kadar akıllıydı: "İyi bir çocuk," demişti Kobenzl, "ama çok sınırlı." Çok geçmeden tümgeneralliğe yükseldi. Beyaz Kartal Nişanı alan Yermolov, Potemkin'in arkadaşı Levaşov'un yeğeniydi ama Bezborodko'yla arası çok iyiydi. Potemkin yaslı bir yılın ardından Katerina uygun birisini bulduğu için muhtemelen rahatlamıştı. Daha basit tarihçiler Potemkin'in her gözdeyi kıskandığını tekrarlarsa da, Kobenzl gibi zeki gözlemciler Yermolov'un imparatoriçeyi "melankoliye düşmekten" kurtaracağını ve "doğal neşesini" geri getireceğini anlıyordu.²¹

Yermolov'un yükselişi Potemkin'i gücünün doruğuna çıkardı. Birkaç gün sonra prens hastalandığında Katerina "onu görmeye gitti, ilaç alması için zorladı ve sağlığıyla çok yakından ilgilendi."²² Ama Potemkin'in konumu artık tartışmasızdı. Saray uyum içindeydi. Prens eyaletlerini ve ordularını yönetmeye gidecekti çünkü kadın Katerina mutluydu.

Katerina'nın Sarayı, 1780'lerin ortalarında abartının ve ihtişamın zirvesindeydi: "Fransa Sarayı'nın büyük zevki ve büyüsunü barındıran büyük bir ihtişam ve görkem." diye yazıyordu Comte de Damas. "Törenlerin görkemi Asya şatafatıyla zenginleşiyor."²³ Katerina da Potemkin de maskeli baloları, ziyafetleri ve baloları seviyordu: İmparatoriçe travesti balolarından hoşlanıyordu. "Güzel bir fikrim var," diye yazmıştı saltanatının başlarında, "Ermitaj'da bir balo düzenlemeliyiz... hanımlara daha sade giyinmelerini, *panier*'siz ve başlarında *grande parure*'süz gelmelerini söyleriz..." Fransız komedyenler pazar tezgâhları açar ve kadınlara erkek, erkeklere kadın kıyafetleri satışı yapar..."²⁴ Bunun nedeni belki de tumbul imparatoriçenin erkek kıyafetiyle daha güzel göründüğünü bilmesiydi.

Tüm Rusya'nın İmparatoriçesi'yle 1780'lerde bir saray balosunda karşılaşanlar onu "mor tülde iç etekliği, beyaz tülde uzun kolları olan gövdesinin önü açık... çok şık bir elbiseyle", ayakta duran saray mensuplarıyla çevrili "kırmızı kadife kaplı ve çok süslü büyük bir koltukta" otururken bulabilirdi. Elbisenin kolları, eteği ve gövdesi çoğu zaman farklı renklerde oluyordu. Bu şişmanlığını gizliyordu ama aynı zamanda korselerden ve *panier*lerden çok daha rahattı. Prenses Daş-

kova ve Kontes Branicka onun elbiselerini taklit ediyordu ama Barones Dimsdale diğer hanımefendilerin “fazlasıyla Fransız modasını” izlediğine dikkat etmişti ama, “Fransız bürümcükleri ve çiçekleri hiçbir zaman Rus güzelleri için düşünülmemişti.” sonucuna varıyordu Lady Craven. Her yerde oyun masaları vardı. İmparatoriçe salonu dolaşıp, incelikle kimseye yerlerinden kalkmamaları için ısrar ediyordu ama elbette kalkıyorlardı.²⁵

Saray kış boyunca St. Petersburg’daki Kışlık ve Yazlık saraylar arasında gidip geldi. Aynı haftalık program izleniyordu: pazar günleri Ermitaj’da diplomatlarla büyük toplantılar, pazartesieleri grandükte balo ve benzeri etkinlikler. Potemkin başkentteyken genelde perşembe akşamlarını imparatoriçenin sevgilisi Yermolov’la ve Narişkin ve Branicka gibi yakın arkadaşlarıyla birlikte dinlendiği Küçük Ermitaj’a gelip giderek geçiriyordu. Özel konulardan konuşuyorlardı. Hiçbir hizmetkâr kulak kabartmıyordu. Akşam yemeğinde, konuklar yemeklerini küçük yazı tahtalarına kalemle yazarak ısmarlıyor, özel bir mekanik masanın ortasına koyuyor ve dilsiz bir garsona gönderiyordu; bu yüzden yemekleri biraz geç geliyordu.²⁶

Yaz ayları boyunca, bütün saray otuz küsur kilometre uzaklıktaki İmparatorluk dinlenme merkezlerine taşınıyordu. Katerina, Finlandiya Körfezi’ndeki Peterhof’u seviyordu ama sarayın yılın o dönemindeki esas evi Çarskoye Selo’ydu, Katerina orada genelde İmparatoriçe Yelizaveta’nın annesi, Büyük Petro’nun köy kökenli imparatoriçesinin adının verildiği Yelizaveta’nın Barok düğün pastası Katerina’nın Saray’ında kalıyordu.

“Saray muhteşem bir yapı,” diye yazıyordu Barones Dimsdale, “tuğla bina sıvayla süslenmişken... dış sütunlar yaldızlı.” İçeride, bazı odalar sahiden “harikaydı,” Çin stili döşeli bir tanesi onu çarpmıştı ama “kırmızı ve yeşil yaldızlarla süslü duvarlarıyla insanın gözlerini kamaştıran” küçük daireyi “hiç unutmayacaktı.” Lyons salonundaki duvar halılarının 201.250 rubleye mal olduğu söyleniyordu. Katerina bütün binayı İskoç mimar Charles Cameron’a yeniden tasarlatmıştı ve kuşkusuz İngiliz olan bahçeleri, çimenlikleri, çakıllı patikaları, dekor yapıları ve koruluklarıyla –ve ortasındaki çok büyük gölüyle– Bay Bush tarafından yapılmıştı. Cameron’ın Galerisi eski bir tapınak gibiydi,

hafiflik ve boşluk hissi veriyordu. İçerisi Katerina'nın Demostenes ve Platon'unkilerin de aralarında bulunduğu büst salonuydu. Park Rusya'nın zaferleriyle ilgili anıtlar ve yapılarla doluydu, yani bu büyümlü manzara Disney tema parkının bir imparatorluk versiyonu gibiydi; buradaki tema imparatoriçenin ve imparatorluğun abartılmasıydı. Antonio Rinaldi tarafından tasarlanan, Büyük Göl'ün ortasında etkileyici bir saygınlıkla yükselen Çeşme Sütunu ve Kartal Ovası Muharebesi'ne adanmış Rumyantsev Sütunu vardı. Sibiry, Türk ve Çin Köprüleri, bir Çin köyü, bir Yıkık Kule, bir piramit ve üç İngiliz tazısının anıt mezarı vardı; mezarda şöyle yazıyordu: "Burada Zemira yatıyor, yaşlı güzeller mezarına çiçekler atsin. Dedesi Tom, annesi Lady gibi her zaman sadıktı ve tek kusuru biraz sinirli olmasıydı..." Lanskoj'un anıt mezarı da uzakta değildi. Uçan Çeşme -bir tür hız treni- gibi panayır eğlenceleri bile vardı.²⁷

İmparatoriçe erkenden kalkıyor ve Borovikovski'nin tablosunda ve Puşkin'in *Yüzbaşı'nın Kızı* romanında betimlendiği gibi uzun ceketi, deri ayakkabıları ve bonesiyle tazılarıyla birlikte yürüyüş yapıyordu. Daha sonra, askerî geçit törenleri olabiliyordu. Barones Dimsdale oradayken Katerina balkonda durmuş, Potemkin öncülüğündeki Muhafızlar'ını denetliyordu.

Prensin Çarskoye Selo çevresinde kendi evleri vardı ve imparatoriçe sık sık oralarda da kalıyordu. Kimi zaman saraylarını yan yana yapıyorlardı; söz gelimi Katerina, Pella'sını onun Ostrovki'sinin yanına yaptırmıştı, böylece birbirlerini kolayca ziyaret edebiliyorlardı. Potemkin imparatorluk sarayının içindeki dairelerini merkez edinirken konutlarının çoğu bu gezici sultanın sadece kervansaraylarıydı ama sürekli daha fazlasına sahip oluyor, ani bir hevesle ya da İngiliz modalarını takip etmek için onları yaptırıyor ve yeniden yaptırıyordu. Birincisi Katerina'nın Korsakov'la ilişkisi başladığında kaldığı, 1777'de "Prens Potemkin'i"ne verdiği Fin kıyısındaki Eschenbaum'da bulunan küçük saraydı. "Her pencerenin manzarası ayrı güzel." demişti Grimm'e. "Benimkinden iki göl, üç tepecik, bir tarla ve bir orman görünüyor."²⁸ Burası muhtemelen Harris'in Potemkin'in ailesiyle kaldığı yerd. Peter-

hof yolunda' 1779'da satın aldığı bir başka konutu daha vardı: Starov Barok bir sarayı yıkıp neoklasik stilde yeniden yaptı.

Ancak 1780'lerde Potemkin, Walpole'un Strawberry Hill'inin simgelediği neogotik stile aşık oldu. Starov da onun iki sarayını, Ozerki ve Ostrovki'yi neogotik kaleler olarak yeniden yaptı." Ostrovki'nin kuleleri ve sivri uçları, kemerleri ve mazgallı siperleri vardı. Prens'in gotik kalelerinden sadece birisi ayakta: Çarskoye Selo'nun yanındaki Bablovski Ormanı'nda büyük bir mülkü vardı. 1782-1785'te Neyelov'u (İngiltere'deki muhteşem evleri incelemekten yeni dönmüştü) kendi Strawberry Hill'ini yaratmakla görevlendirdi. Bablovo"" gotik kulecikleri, kuleleri, kemerleri ve kemerli pencereleriyle resim gibi asimetrik bir saraydı: Ortadaki yuvarlak Orta Çağ kalesinden iki kanadı çıkıyordu.²⁹

Sarayın Petersburg'a dönme zamanı geldiğinde, altın püsküllü kırmızı üniformalı bir uşak imparatoriçenin on at tarafından çekilen arabaya binmesi için kırmızı kadife kaplı küçük bir tabure getiriyordu. Arkadan on beş araba daha geliyordu. Bu yolculukların her birinde sekiz yüzden fazla at oluyordu. Yüz top ateşleniyor, borazanlar çalıyor, kalabalıklar tezahürat yapıyordu. Petersburg yolunda imparatoriçenin yolda durup dinlenebileceği saraylar vardı.³⁰

Potemkin'le Katerina birbirine âşık olalı on yıldan fazla bir süre geçmişti: Katerina elli yedi yaşındaydı. Onu gören herkes, diye yazıyordu Damas, "duruşunun ağırbaşlılığına ve ihtişamına ve yüz ifadesinin nezaketine ve sevecenliğine" çarpılıyordu.³¹ Bentham "gözlerinin hayal bile edilemeyecek kadar güzel ve her şeyiyle çok hoş" olduğunu düşünüyordu.³² Mavi gözleri ve heybetli bir şekilde erkeksi alnı her zamanki gibi çarpıcıydı ama ufak tefekti, giderek şişmanlıyor ve sindirim güçlüğü çekiyordu.³³ İktidara karşı tavrı o aynı zekice ve tamamen

Bugün yerinde çirkin bir Sovyet sineması var.

Prenses Tarakanova'nın, Aleksey Orlov-Çeşmenski'den olan çocuğuyla birlikte bir süre burada tutulduğu yönünde kötü bir hikâye vardı lakin bu kalışla ya da çocukla ilgili bir kanıt yok. Ostrovki, Naziler yıkana kadar ayakta kaldı ama neyse ki 1930'larda fotoğrafı çekildi.

Yazar kalıntılarını Bablovski Park'ında buldu. Kulenin içinde sürpriz var: üç metre çapında yuvarlak kırmızı granit bir çukur. Bu, I. Aleksandr'ın sıcak Çarskoye Selo yazlarında tek başına yüzmek için yaptırdığı havuzunun prototipiydi. Ormanın içinde, bugün yıkık bir kiliseyle bir masal kulesinin karışımı gibi görünüyor.

samimiyetsiz alçakgönüllülükle birleşmiş acımasız yükselme ve *raison d'état* karışımıydı. Ligne ve Grimm “Büyük Katerina” adını salonlarda yaymaya başladığında, her zamanki tevazu numarasını yapıyordu: “Lütfen bana Büyük Katerina demeyin çünkü (i) lakap sevmiyorum (ii) benim adım II. Katerina ve insanların XV. Louis gibi bana da yanlış ad takıldığını düşünmesini istemiyorum...”³⁴ (Louis pek de *Bien-Aimé* [sevilen] biri değildi.) Tek zayıflığı sonsuz ve hoş sevgi arayışıydı. “Bu aşkları fiziksel olarak isteseydi çok daha iyi olurdu,” diye yazmıştı bir Fransız diplomat, “ama bu yaşlı insanların arasında nadir bir şey ve hayal güçleri ölmediğinde kendilerini genç bir erkekten yüz kere daha fazla gülünç duruma düşürüyorlar.” O günden sonra kendisini bir kadın otokratın yapabileceği kadar gülünç duruma düşürmeye başladı.

Potemkin onu nasıl idare edeceğini çok iyi biliyordu, Katerina da onu. 1780’lerde ilişkileri birlikte olmak kadar ayrı olmaya dayanıyordu. Prens “onunla paylaşmak zorunda olduğu için iktidarının imparatoriçenin yakınında hiçbir zaman çok büyük olmadığını” biliyordu diye açıklıyordu Damas. “Bu yüzden son zamanlarda ondan uzak olmayı yeğliyordu. Uzakta olduğunda, yönetsel ve askerî işlerin bütün ayrıntıları onun ellerindeydi.”³⁵ Potemkin onun tartışmalardaki “müthiş kavrayışına” ve her türlü tutarsızlığı görebilme yeteneğine saygı duyuyordu ama aynı zamanda Disraeli’nin “kraliyeti övgüler yağdırarak idare etme fikrinden yanaydı. Yapabildiğin kadar övgüler yağdır,” tavsiyesinde bulundu Harris’e, “çok fazla tatlı dilli olamazsın ama onu *olduğu şey için değil olması gerektiği şey için* öv.” Aynı zamanda onu ürkekliği ve kadınsılığından dolayı haince eleştiriyordu: “Tutkularına, duygularına hitap et... övgüden ve iltifattan başka hiçbir şey istemez, ona bunu verirsen o da sana imparatorluğunun bütün gücünü verir.”³⁶ Ama bu Harris’e rol yapan bir Potemkin’di, belki de Katerina’yla birlikte önceden ayarlamışlardı bunu. İşin anahtarı övmek olsaydı Harris daha başarılı, Potemkin daha az başarılı olurdu çünkü prens ve imparatoriçe sürekli tartışıyordu.

Potemkin ona yazdığında açıklayıcı bir şekilde “kormilitsa”, sütanne ya da dadı diyordu; Katerina ona hâlâ “gosudar” – “efendim” – diyor ya da bir lakap kullanıyordu ama onu ve kendisini mitolojideki Pilades ve Orestes, Davut ve Yonatan gibi görüyordu. Potemkin’e hem imparatoriçe hem de eş gibi davranıyordu: O uzaktayken bir *hausfrau*

(*ev hanımı*) gibi ceketlerinin dirseklerini yamıyor, ona durmaksızın paltolar yolluyor ve bir çocukmuş gibi ilaçlarını almasını söylüyordu.³⁷ Siyasi olarak, onu yönetiminin danışmanı, arkadaşı –eşi– olarak görüyordu. Ona sürekli “sensiz kendimi kolum kanadım kırılmış gibi hissediyorum.” diyor ya da Petersburg’a kendisini görmeye gelmesi için yalvarıyordu. Çoğu zaman güneyde değil yanında olmasını istiyordu, böylece karmaşık sorunları “yarım saat içinde” çözebilirlerdi. Potemkin’in yaratıcılığına, zekâsına ve enerjisine yönelik hayranlığı mektuplarında açıktı ve çoğu zaman onsuz yanlış bir şey yapmaktan korkuyordu: “Sensiz ne yapacağımı bilemez bir halde oluyorum, sen varken hiç böyle değilim. Bir şeyleri kaçırmış olmaktan korkuyorum sürekli.”³⁸ “İkisinin aklı” her zaman “birinin aklından” daha iyiydi. Potemkin, “benden daha akıllı olduğunu düşünüyor, yaptığı her şey dikkatle düşünümlüp taşınılmış.”³⁹ Prens onu istemediği bir şeyi yapmaya zorlamıyordu ama ikisinin de ikna etme ve bir çözüm bulana kadar sorunları tartışma yolu vardı. Kişisel olarak, “İmparatoriçenin huşu duyduğu, hem sevdiği hem korktuğu tek erkek o.”⁴⁰

Katerina onun zevk ve eğlence düşkünü hayatına karşı hoşgörölü, tuhafliklarına karşı anlayışlıydı ve onun hemen hemen bir imparator olduğunu çok iyi biliyordu. “Prens Potemkin gece on birde yatma bahanesiyle odasına çekiliyor,” demişti Grimm’e 30 Haziran 1785’te yeni sevgilisi Yermolov’la birlikte kaldığı Peterhof’tan; Potemkin’in haritalara bakmak ve devlet işlerine karar vermek için, “gece parti verdiği çok iyi biliniyor oysa.” “Onun bir kraldan fazlası olduğunu işitenler de olmuştur elbet.”⁴¹ Katerina Potemkin’in bazı yüksek soylular arasında sevilmediğinin tamamen farkındaydı ama uşağı kendisinden başka herkesin ondan nefret ettiğini söylediğinde içten içe sevinmişti.⁴² Onun herkesçe seilmeyi küçümsemesi Katerina’ya çekici geliyordu ve kendisine karşı büyük bağımlılığı onun gücünden duyduğu korkuyu hafifletiyordu. Gerçekten de, “Bütün Rusya prense başkaldırsa bile ben onun yanında olurum.” demeyi seviyordu.⁴³

Potemkin seyahatlerinden Petersburg’a döndüğünde, çoğu zaman Katerina’nın işini kolaylaştırıyordu: Katerina can sıkıcı eş komplocusu Prenses Daşkova’yı bilimler akademisi başkanlığına getirmeye karar verdi. Prenses kendisini aştığını düşündüğü bu görevi reddettiğini bildiren bir mektup yazdı. Daha sonra Potemkin’in evine gidip neden reddettiğini

açıklarken Potemkin sözünü kesti, “Majestelerinden mektubu zaten aldım.” Serenissimus Daşkova’nın mektubunu okudu ve sonra onun önünde “parçalara ayırdı.” Daşkova, “büyük bir öfke ve şaşkınlıkla” imparatoriçeye yazılmış bir mektubu yırtmaya nasıl cüret ettiğini sordu.

“Kendine gel, prenses,” dedi Potemkin “ve bana kulak ver. Majestelerine içtenlikle bağlısın... o zaman iki gündür onun düşüncelerini meşgul eden ve karar verdiği bir konuyla ilgili onu neden üzesin? Fikrini değiştirmeyeceksen, kalemle mürekkep burada, otur mektubunu yeniden yaz. Ama ben sadece senin çıkarlarını gözetken bir adam rolü oynuyorum.” Sonra o Potemkin darbesini vurdu: İmparatoriçenin Daşkova’yı Petersburg’da istemesinin bir nedeni daha vardı. Onunla daha fazla konuşabilmeyi istiyordu çünkü “gerçeği söylemek gerekirse, çevresini saran o aptallar topluluğundan bıkıp usandı.” Bu işe yaradı. “Öfkem,” diye yazdı Daşkova, “... yatıştı.” Serenissimus istediği zaman karşı konulmaz oluyordu. Kuşkusuz kadın görevi kabul etti.⁴⁴

Yermolov yeni yerine yerleşir yerleşmez, imparatoriçe beraberinde saray mensupları, yeni gözde, Serenissimus ve Britanya, Fransa ve Avusturya büyükelçileriyle Ladoga Gölü’nden yukarı Volga’ya kadar bir nehir gezisine çıktı. Katerina’yla Potemkin her şeyi kendi gözleriyle görmeyi seviyordu; imparatoriçenin söylediği gibi, “sahibinin gözü atı şişmanlatır.” Bu gezi sarayın nasıl eğlendiğini –Potemkin’in nasıl politika belirlediğini– güzelce gösteriyor. Saray hayatının en büyük zorluğu, can sıkıntısıyla mücadeleledi.

Üç elçi, Aydınlanmış zekânın birer örneğiydi. Avusturya Büyükelçisi, orta yaşlı olmasına rağmen hâlâ sahne hayalleri kuran ve şan dersleri alan çirkin, sevimli zampara Louis Cobenzl’di. İmparatorluk ulakları Viyana’dan geldiklerinde, büyükelçiye aynanın önünde Kontes d’Escarbagnas kılığında şarkı söylerken bulduklarında hiç şaşırmıyordu.⁴⁵ Alleyne Fitzherbert’in “caractère vraiment britannique”i (“gerçek Britanyalı karakteri”) onun “Prensin huylarına şaşırmadığı” anlamına geliyordu⁴⁶ ama Potemkin, Fransız elçisinde, sıradan seleflerinden farklı yeni bir arkadaş bulmuştu. Yuvarlak yüzlü, her zaman kalkık kaşları ve gülümseyen bir marmoset gibi sürekli neşeli ifadesiyle otuz iki yaşındaki Louis-Philippe, Comte de Ségur, *Mémoires*’ında çok güzel anlattığı bir dönemin süsüydü. Bir Fransız mareşal ve savaş

bakanının oğlu; Marie-Antoinette, Diderot ve D'Alembert'in arkadaşı ve Amerikan savaşı gazisi olan adam, Katerina'yla Potemkin'in arkadaşı çevresinin yakın bir üyesi oldu.

Saray halkı, nehir gezisinde iskambil oyunları, konserlerle ve özellikle sözcük oyunları ile eğleniyordu. Bugün uyduruk görünebilirler ama büyükelçiler kralların Rusya'yla olan ilişkilerini iyi tutarak değiştirebilirdi: Söz gelimi, Fitzherbert'a dizeleri *amour*, *frotte*, *tambour* ve *garde-note* sözcükleriyle biten bir şiir yazma görevi verilmişti. Pohpohlama, Fransızca ve dört sözcüğün karışımı olan yanıtı o kadar parlak bulunmuştu ki Katerina, bu şiiri Grimm'e aktardı:

D'un peuple très nombreux Catherine est l'amour
Malheur à l'ennemi qui contre elle se frotte;
La renommée usa pour elle – son tambour
L'histoire avec plaisir sera – son garde-note.[†]

Bu sıkıcı *bon mot*'ların bazıları anında uyduruluyordu ama genelde günümüzün sözde canlı komik televizyon gösterileri gibi, sahne arkasında binbir zahmetle yaratılıyor ve herkesin önünde kolayca ağızdan çıkıvermiş gibi yapıyordu. Ama Fitzherbert bu şiirsel esprilerin ustası değildi: Sevimli ve nükteli Ségur ondan daha eğlenceliydi, Katerina onu bu işin dâhisi ilan etmişti: "Bize şarkılar ve şiirler uyduruyor... Prens Potemkin gezi boyunca gülmekten öldü."⁷

Mavnalar Volga'da seyrederken Ségur, Potemkin'in heyecanlı heveslerinin nasıl anlık politikalar yarattığına tanıklık ediyordu. II. Joseph, Potemkin'in Kırım'ı ilhak etmesine yardım etmişti ve bu yüzden Katerina onun yeniden ortaya çıkan Avusturya Hollandası'nı Bavyera'yla değiştirme projesine destek vermek zorundaydı. Daha önce 1778'de bunu denemişti ama Prusya ile yaşanan Patates Savaşı'yla sonuçlanmamıştı. Büyük Friedrich, şimdi, bir kez daha, yarım yüzyıldır hükmettiği sahneden çekilirken, Alman Prensler Birliği ile müzakere ederek Joseph'in Bavyera'yı ilhak etme planını bozdu. O sırada İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması'nın yenilenme zamanıydı ama Katerina şimdi daha

† Katerina'nın aşık olduğu pek çok insanın/Vay haline ona sataşan düşmanın/ Ellerinde yıpranan meşhur tamburu/Zevkle tarih olacak arzuhalçisi. (yay. n.)

iyi koşullar istiyordu. Ancak, III. George'un elektör olduğu Hannover, Friedrich'in Avusturya karşısı birliğine katıldı. Bu Katerina'nın hiçe sayılmasından daha az bir şey değildi ve İngiliz hayranı Potemkin'in için daha da fazlasıydı.

Bu haber imparatorluk mavnasına ulaştığında çiftin suratı asıldı. Yemekten sonra Ségur, Potemkin'le birlikte onun kalyonuna gitti ve Serenissimus orada patladı, bencil İngilizlerin bu "kalles numarasını" kınadı. "İmparatoriçeye uzun zaman önce söyledim ama o bana inanmak istemedi." "Katerina'dan kişi olarak hoşlanmayan" yirmi altı yaşındaki yeni İngiliz Başbakan William Pitt, şüphesiz Almanya, Polonya ve Türkiye'deki Rus politikalarının önüne engeller koyuyordu. Pitt'in Doğu yaklaşımıyla ilgili bu çözümleme doğruydı. Prens "hain Albion"dan intikam almak için hiçbir şey vermeyeceğini ilan etti. Ségur, bir Fransız-Rus ticaret anlaşmasına ne diyeceğini sordu. Potemkin kahkahalarla güldü: "Zaman çok uygun. Kaçırma!" Yabancılar, prensi kaprisli bir çocuk gibi sunmaktan hoşlanıyordu ama aslında o çoktandır Herson'un Fransa'yla ticaret yapmasını teşvik ediyordu, Rusya'nın Karadeniz teciminin anahtarının Londra değil Marsilya olduğundan emindi. Hemen Ségur'e gizli bir anlaşma taslağı yazmasını tavsiye etti: "İmzanı bile atma. Hiçbir riskin yok... Diğer bakanlar bilmeyecek... Hemen işe koyul!" İronik bir şekilde Ségur bu İngiliz karşısı tuzağı yazmak için Fitzherbert'in yazı masasını kullanmak zorunda kaldı.

Potemkin, ertesi gün Ségur'ün kabinine dalıp Petersburg'a döndüklerinde imparatoriçenin anlaşmanın imzalanmasını emredeceğini haber verdi. Gerçekten de, 28 Haziran'da geri döndüklerinde Ségur, sarayda verilen bir maskeli balodayken Bezborodko sallana sallana gelip kulağına anlaşmayı hemen müzakere etme emri aldığını fısıldadı. Müzakere çetrefil geçse de anlaşma Ocak 1787'de imzalandı.

Ségur, Petersburg'a döndüğünde, "Yermolov'un kredisinin hızla yükseldiğini" fark etti. "Böyle bir değişime hayret eden saray, yükselen güneşe doğru döndü." 1786 ilkbaharında, birinci yılında genç gözde Yermolov tehlikeli bir oyun oynamaya başlamıştı: Potemkin'i yerinden etmeye karar vermişti. "Prensın arkadaşları ve akrabaları şaşkınlık içindeydi."⁴⁸ Yermolov, prens amcası Levaşov'u kâğıt oyununda hile yaparken yakalayana kadar Potemkin'in kölesi olmayı sürdürmüştü.

Potemkin adamı kovdu ve amca da bu durumu kibirli Yermolov'a şikâyet etti. Serenissimus'un ayrıcalık taleplerini iletmeyi reddettiği iddia ediliyordu. Ama Potemkin bunu pek güzel kendisi yapabiliirdi. Akılsız Yermolov büyük olasılıkla Katerina-Potemkin ailesinin genç bir üyesi olmayı istememiş, prensin gücünü kıskanmış ve onun rakipleri tarafından yönlendirilmişti.⁴⁹

Yermolov'un entrikasının arkasındaki görünmez eller muhtemelen Ticaret Kurulu Başkanı Aleksandr Vorontsov ve her ikisi de Potemkin'le çalışmış olan ama ondan nefret eden Londra Büyükelçisi Simon'la eski gözde Zavadovski'nin kardeşi idi. Hazine bakanlığı kaynaklarını –özellikle de güneyin gelişimi için üç milyon rubleyi– zimmetine geçirdiğini ileri sürmek için Potemkin'in sıkıntılı mali durumunu kullanmışlardı ama kanıtları, prensin kendisine ayrılan parayı çaldığını iddia eden devrik Kırım Hanı Şahin Giray'ın mektubuydu.⁵⁰ Onların da çok iyi bildiği gibi bu bir kanıt değildi çünkü bütün hazine ödemeleri çoğu zaman yıllarca gecikiyordu; bu Potemkin'e yapılan ödemeler için de geçerliydi ve Şahin Giray'ın ki de gerçekten böyleydi. Potemkin'in mali durumunun incelenmesinin anlamsızlığının nedenlerinden biri de buydu çünkü kendi parasını devlet işleri için kullanıyor, sonra da gelen devlet fonlarıyla bunu karşılıyordu. Ayrıca, zimmetine para geçirmesine gerek yoktu; Katerina istediği her şeyi veriyordu. Ancak komplocular, Yermolov'u Şahin Giray'ın mektubunu imparatoriçeye sunmaya ikna etmişti. Saray, Çarskoye Selo'dayken Yermolov mektubu vermiş ve Katerina'nın zihnine kuşku tohumları atmeyi başarmıştı. Zar atılmıştı.⁵¹

Katerina, Potemkin'e soğuk davranıyordu. Güneyi kalkındırmak için çok şey yapmış olan prens mağrurca kayıtsızdı. Neredeyse hiç konuşmuyorlardı. Prens onu nadiren ziyaret ediyordu ama prensin uzak durması abartılıydı. Mayıs sonunda bile, krizin en kötü anlarında Katerina yeni sekreteri Aleksandr Hrapovitski'ye, "Prens Potemkin bir kurda benziyor ve bu yüzden çok sevilmiyor ama kalbi iyidir... ayrıca düşmanı için merhamet isteyen ilk o olur." demişti.⁵² Yine de saray halkı, kan kokusu alıyordu. Bekleme salonu boşalıyordu. "Herkes ondan uzak duruyordu." diye anımsıyordu Ségur. "Bana gelince, prense gösterdiğim özeni iki katına çıkardım. Onu her gün görüyorum." Bu, Ségur için sadece dostluk değildi; prensle imparatoriçenin arasındaki

ilişkinin, gizli ve görünmez bir bağ üzerine kurulu olduğunu biliyordu. Yine de, ilmek sıkışıyordu. Ségur ona dikkatli olması için yalvarıyordu. “Ne; sen de mi!” diye yanıtladı Potemkin. “Verdiğim bunca büyük hizmetin ardından kırıcı bir haksızlık yüzünden utanmadan yalvarmamı mı istiyorsun? Benim kaybettiğimi sanıyorlar ama yanılıyorlar. Tekrar söylüyorum; çocuğun biri beni deviremez!”

“Dikkatli olun.” diye uyardı Ségur bir kez daha.

“Dostluğun beni duygulandırıyor.” dedi prens. “Ama düşmanlarımı onlardan korkmayacak kadar küçümsüyorum.”⁵³

17 Haziran’da imparatoriçe, grandük, Potemkin, Yermolov ve Ségur, Pella’ya gitmek üzere Çarskoye Selo’dan ayrıldı. Ertesi gün Katerina, Potemkin’in Ostrovki’deki komşu sarayını ziyaret etti; bu da Potemkin’in gerçek konumunun dedikoduların ima ettiği kadar feci olmadığını kanıtlarından biridir. Potemkin, Çarskoye Selo’ya döndüklerinde, sonraki üç gün boyunca Katerina’nın bütün akşam yemeklerine katıldı. Muhtemelen komplocular şimdi Katerina’yı verdikleri kanıtları kullanmaya zorluyordu. Güneşli Katerina Sarayı’nda bile Potemkin’e soğuk davranılıyordu.

Potemkin, ertesi gün saraydan tek bir kelime etmeden öylece ayrıldı ve Baltık’taki Narva’ya doğru yola çıktı. Başkentte Ahır Beyi Narişkin’in sarayına yerleşti, kendini “partiler, zevk ve aşkla” meşgul ediyordu. Potemkin’in “düşmanları zafer şarkıları söylüyordu.” Katerina muhtemelen onun küsmelerine alıştı; bu nedenle bir şey yapmıyordu. Ama 28 Haziran’da –Katerina’nın Tahta Çıkış Günü– gelmeyince Katerina usta siyasetçinin kendisinin blöfünü gördüğünü şüpheşiz anladı.

“Çok merak ediyorum, iyi misin?” diye yazdı Katerina gizlice Potemkin’e, meydan okumasına karşılık veriyordu. “Günlerdir senden tek bir haber bile alamadım.”⁵⁴ Samimi bir mektuptu. Potemkin’in meseleyi çok iyi anladığının işaretlerinden biriydi. Potemkin birkaç gün bekledi.

Derken ansızın sarayda belirdi: Bir Banquo’nun hayalet olmadığı ortaya çıkan hayaletiydi. Prens dosdoğru imparatoriçenin yatak odasına “hışımla” daldığı⁵⁵ ve bağırarak şöyle bir şey söylediği iddia ediliyordu: “Madam, Majestelerine Majestelerinin Yermolov’la benim aramda derhâl bir seçim yapması gerektiğini belirtmeye geldim; içi-

mizden biri bugün bu sarayı terk etmek zorunda. Bu Beyaz Zenci'yi burada tuttuğun sürece saraya adımımı atmayacağım.”⁵⁶ Sonra çıkıp gitti ve Çarskoye Selo'dan ayrıldı.

İmparatoriçe, 15 Temmuz'da Yermolov'u kukla ustalarından Zavodovski aracılığıyla gönderdi. Beyaz Zenci ertesi gün dört bin köylü ve yüz otuz bin rubleden oluşan yükü ve seyahat emriyle ayrıldı. Daha sonra Viyana'ya yerleşti. Daha o akşam, Katerina'nın önceki yıl flört ettiği bir başka genç subay Aleksandr Dimitriyev-Mamonov, Potemkin'le birlikte geldi. Mamonov, Potemkin'in yaveri (ve uzaktan akrabası) idi. Potemkin'in, Mamonov'u elinde bir sulu boya resimle ve tabloyla ilgili ne düşündüğü yönündeki sırnaşık soruyla birlikte Katerina'ya gönderdiği söyleniyor. Katerina subayın görünüşünü inceledi ve yanıtladı: “Çizgileri iyi ama renk seçimi o kadar başarılı değil.” Bu bir hikâye ama Katerina'yla sadece Potemkin'in oynayabileceği oyunlardan biri gibi görünüyor. Ertesi gün imparatoriçe Mamonov'a yazdı...

O gece Mamonov, Katerina'nın yatak odasına götürülürken arkadaşı Hrapovitski'nin, imparatoriçenin sekreterinin önünden geçti: Bu, yakın bir arkadaşla karşılaşmak için sıkıntılı ya da mükemmel bir andı. Gerçekten de küçük bir dünyaydı ve Hrapovitski ilginç ayrıntılarla kayıt tutmuştu. Ertesi sabah, titiz sekreter muzipçe şöyle yazmıştı: Dokuza kadar u[yudula]r; bir başka deyişle imparatoriçe, yatakta fazladan üç saat geçirmişti. Ertesi gün, gözlerini imparatorluğun anahtar deliğinden hemen hemen hiç ayırmayan Hrapovitski'ye göre “kapıyı kapattılar. M-v akşam yemeğinde oradaydı ve geleceğe göre –gözleri imparatorluk anahtar deliğinden neredeyse hiç çıkmayan Hrapovitski'ye göre– [İmparatoriçe] pudralanmıştı.⁵⁷

Gözdeliğin Mamonov'a geçişi o kadar rahat gerçekleşmişti ki Potemkin'in öfkesinin çok daha önce patlamış olması ve krizin zimmete para geçirmeyle değil tamamen Yermolov'la ilgili olması çok mümkün. Yermolov ve iş birlikçileri zafer şarkıları söylerken Katerina'nın Mamonov'la aşk yaşıyor olması ihtimali var. Bu, Potemkin'in komplo karşısındaki alışılmamış sakinliğini açıklıyor; onun rol yapmasının bir başka örneği. Potemkin, Zavodovski'den bu yana her gözdeyi zaman

Bir yıl sonra, Yermolov'un Londra'yı ziyaret ederken III. George'la görüşme talebinde bulunması sıkıntı yaratmıştı.

zaman kovmakla tehdit etmişti. Çoğu zaman Katerina onu iktidarının güvende olduğuna ikna ediyordu; yani kendi işine bakmalıydı. Katerina gözdelerini onu pohpohlamaya zorluyordu ve Potemkin de onlarla arkadaş olacak ve çalışacak kadar esnekti. Yermolov'u göndermeyi başarmasının nedeni muhtemelen onun Potemkin'in sisteminin içinde yaşamayı reddetmesi ve Katerina'nın onu gerçekten sevmemesiydi. Nasıl ayarlandıysa ayarlansın, siyasi bir zaferdi.

"Matuşka; Petersburg, Peterhof, Oranienbaum'da yürüyüş yaptı; döndüm ve ayağını öpüyorum. Paraklit'i güvende, sağlıklı, mutlu ve sevgiye layık geri getirdim." Zaten imparatoriçeyle birlikte olan Paraklit -matuşkanın küçük yardımcısı Mamonov- "Bu büyük bir mutluluk, Batinka: Uykusuz kaldınız, kendinizi nasıl hissediyorsunuz, efendim? Geldiğinize o kadar memnunum ki!" diye yanıtladı.⁵⁸

"Prens Grigori Aleksandroviç döndü." diye yazdı Hrapovitski 20 Temmuz'da. Mamonov prene şükranla altın bir çaydanlık sundu, üzerinde "Kan bağıyla değil yürekten bağlı" yazıyordu çünkü uzak akrabaydılar.⁵⁹ Yirmi altı yaşındaki üst tabakadan eğitilmiş Fransız hayranı Mamonov'un çok güzel, gül goncesına benzeyen bir ağzı ve düzgün, küçük burnu vardı. Yermolov'dan çok daha kültürlü ve akıllıydı ve sevimliliği, görünüşü ve kibarlığı beğeniliyordu. Katerina ona şeref nişanları yağdırmıştı: Başyaveri, Kutsal Roma İmparatorluğu'nda kont yapılmıştı ve çok geçmeden yirmi yedi bin serf sahibi olurken yıllık yüz seksen bin ruble ve otuz altı bin ruble ödenek aldı. Katerina yaşlandığı için sevgililerine daha fazla bedel ödemesi gerektiğini mi düşünüyordu? Katerina ona âşık olmuştu ve çok geçmeden ondan hayranlıkla söz etmeye başladı. Ona "Bay Kırmızı Ceket" adını takmıştı çünkü kara gözlerine yakışan böyle bir ceket giymeyi seviyordu. "Kırmızı ceket," diye övdü Grimm'e 17 Aralık'ta, "altın kalpli bir adamın üzerinde... dört adam zekâsında... tükenmez bir neşe kaynağı." Mamonov, Katerina'yı mutlu ediyor, Potemkin'in konumunu sağlama bağlıyordu. Lanskoj gibi onların sıra dışı ailesinin bir üyesi olmuş, yeğenleri Brannicka ve Skavronskaya'ya yardım ediyor⁶⁰ ve prene Katerina'nın da kendi yazdığını eklediği sıcak mektuplar yazıyordu. Katerina bazen Mamonov'un genelde "mutlak sadakatle" diye imzaladığı mektuplarına dipnotlar ekliyordu.⁶¹

Beyaz Zenci'nin düşüşünden, Bay Kırmızı Ceket'in gelişinden kısa süre sonra, Potemkin Ségur'ü yemeğe davet etti. "Evet, Mösyö Diplomat," diye karşıladi prens onu, "en azından bu olayda... benim öngörülerim seninkilerden daha iyi!" Sonra, arkadaşını içtenlikle kucaklayan Potemkin kükredi: "Yanıldığım bir yer var mı, batuşka? Çocuk beni devirdi mi? Cesaretim beni batırdı mı?"⁶²

Cesaretinin karşılığını gerçekten de cömertçe almıştı. Serenissimus güneye dönebilirdi. O kadar fazla uzak kalıyordu ki Albay Mihail Garnovski, Düşes Kingston sayesinde bir servet yapan Petersburg'daki *homme d'affaires'e* (iş adamlarına), ona saray politikalarıyla ilgili gizli raporlar gönderiyordu. Garnovski özellikle gözdenin davranışlarını izliyordu ve kadehler kaldırılırken onun özenle sadece prene içtiğini fark etmişti. Katerina, Mamonov'a devlet belgelerini gösteriyordu ama o bir devlet adamı değildi. Potemkin'in düşmanları Aleksandr Vorontsov ve Zavadovski ona yaltaklanıyor, ondan bir Yermolov çıkarmayı umuyordu. Sadık kaldı ama acı çekiyordu. Katerina'nın bir başkasına ilgi göstermesini kıskanıyordu ama Saray hayatını yalnız ve zalim buluyordu: Saray halkının "ormandaki kurtlar" gibi olduğunu söylerken haklıydı.⁶³

Potemkin'le Katerina, onun güneydeki başarılarını inceleme zamanının ve Rusya'nın Karadeniz'in denetlenmesi yönündeki sonsuz kararlılığını sergileme zamanının geldiğine karar vermişti. Tarih sürekli değişiyordu ama sonunda 1787 yazında Katerina'nın Herson ve Kırım'ı ziyaret etmesinde anlaşılar. Katerina'nın bu olağanüstü ve muhteşem seferinin öncesinde, Serenissimus artık gücünün doruğundaydı, bir yabancı, "Rusya'da Wolsey, Olivares ve Richelieu'dan... daha fazla güç"⁶⁴ kullandığını yazmıştı. Yıllar boyunca, diplomatlar onu "sadrazam" olarak tanımlamıştı,⁶⁵ "başbakan" diyenler de vardı⁶⁶ ama bunların hiçbiri onun benzersiz konumunu yansıtmıyordu. Saint-Jean gerçeğe en yakın olanıydı: "İnsanlar Potemkin'i deviremeyeceklerini anladı... isminden başka her şeyiyle o çardı."⁶⁷ Peki ama mutlu muydu? Nasıl yaşıyordu? İnsan Potemkin kimdi?

GRİGORİ ALEKSANDROVİÇ'İN HAYATINDA BİR GÜN

Sen en cesuru ölümlülerin!
Zihni sonsuz planlarla yüklü!
Yollardan boş boş geçmedin sen
O yolları genişlettin. Ve arkandan gelenlere
O şanlı kükreyişini bıraktın.
Sen Potemkin, en namlısı önderlerin!
Gavrila Derjavin, *Şelale*

SABAH

Prens, kapalı geçidiyle imparatoriçenin Kışlık Saray'daki dairelerine bağlanan "Şepilev evi"nde kaldığında geç kalkıyordu. Bekleme salonları çoktan ileri gelenlerle dolmuş oluyordu. Beğendiklerini sabahlığıyla yatağında uzanırken kabul ediyordu. Kalktığında, soğuk suyla banyo yaptıktan sonra kısa bir sabah duası etmeyi seviyordu. Kahvaltısı çoğunlukla sıcak çikolata ve bir kadeh likördü.

Daha kalabalık bir grupta görüşmeye karar verdiyse, kabul salonunda uzanıyor, titizlikle hevesli dalkavukları yok sayıyordu. Ama onlar prensi yok saydıklarında başları belaya giriyordu. Hem Cambridge'de hem Oxford'da eğitim görmüş genç bir sekreter, bütün generallerin ve büyükelçilerin arasında belgelerle dolu bir evrak çantasıyla prensi görmek için bekliyordu. Mezar taşları kadar suskun bekliyorlardı çünkü prensin hâlâ uyuduğunu hepsi biliyordu. "Ansızın yatak odasının kapısı... gürültüyle açıldı ve dev Potemkin üzerinde sabahlığıyla belirdi, uşağını istiyordu. Daha çağırmak için ağzını bile açamadan, bir anda salondaki herkes –generaller ve soylular– prensin uşağını bulmak için birbirleriyle yarışarak paldır küldür salondan dışarı fırladı..." Herkes koştururken sekreter Potemkin'in huzurunda donakaldı, "gözünü bile kırpmaya cesaret edemiyordu."

Serenissimus ona tehditkâr bir bakış fırlattı ve yürüyüp gitti. Üniformasıyla geri döndüğünde, Potemkin onu yanına çağırdı: "Söyle bana, Alekseyev, Tavrida Sarayı'nın bahçesinde kaç tane kabuklu yemiş ağacı olduğunu biliyor musun?" Alekseyev bilmiyordu. "Bahçeme git, onları say ve bana bildir." diye emretti prens. Gün geceye döndüğünde genç adam geri döndü ve prene sayıyı verdi. "İyi. Emrimi hızlı ve iyi uyguladın. Sana neden böyle bir emir verildiğini biliyor musun? Sana daha çabuk olmayı öğretmek için çünkü bu sabah uşağımı aradığımda ve generallerle soylular onu aramaya koştuğunda sen yerinden bile kımıldamadın, seni acemi çaylak... Belgeleri yarın getir çünkü bugün onlara bakmaya istekli değilim. Güle güle!"¹

Ricacılar bu prensin görünüşüne ve kişiliğine şaşırıyordu; öngörülemezdi, etkileyiciydi, ürkütücüydü. Hem gözdağı veriyor hem de rahatlatıyordu: "Korkutucu,"² ezici bir şekilde kibirli, zekice muzip, içten ve sevecen, manik ve huysuz olabiliyordu. Aleksandr Ribeaupierre sekiz yaşındayken Potemkin'e götürülmüştü ve onun hayvansı gücünü ve şefkatli yumuşaklığını hiç unutmamıştı: "Kuvvetli elleriyle beni havaya kaldırdığında çok korkmuştum. Çok uzundu. Şimdi kılıklı çıplak göğsünü açıkta bırakan bol sabahlığıyla onu gözümün önüne getirebiliyorum."³ Ligne onun "uzun boylu, dimdik, gururlu, yakışıklı, soylu, muhteşem ve büyüleyici" olduğunu söylerken diğerleri onu çirkin bir Kiklop olarak betimliyordu. Katerina da sürekli onun yakışıklılığından söz ediyordu ve arşivlerini dolduran kadın mektuplarına bakılırsa ona fazlasıyla "cinsel çekicilik" bahşedilmişti.⁴ Şöhretiyle övündüğü yadsınamazdı ama görünüşünden, özellikle de tek gözünden utanıyordu. Birisi ona tek gözlü bir ulak gönderdiğinde, Serenissimus hemen kendisiyle dalga geçtiklerinden şüphelendi ve bu "düşüncesizce espri"ye çok alındı; bu o Viyana'nın doğusunun en güçlü adamıyken oldu.⁵ Bu yüzden çok az portresi var.

"Prens Potemkin resminin yapılmasına hiçbir zaman izin vermedi." diye açıkladı Katerina, Grimm'e, "Bir portresi ya da çizimi varsa, izni olmadan yapılmıştır."⁶ Katerina 1784 ve 1791'de Potemkin'i, Giambattista Lampi'ye, en güvendiği ressama poz vermeye ikna etti.⁷ Ama gözünden her zaman utanan Serenissimus, yüzünün sadece dörtte üçlük bölümünü çizdiriyordu; kör, yarı kapalı gözü özellikle

çirkin olmasa da.' Yabancılar onun gözlerinin Rusya'yı simgelediğini düşünüyordu: "Biri açık, biri kapalı ve bize her zaman açık Euxine'i [Karadeniz] ve çok uzun süre buzlarla kapalı Kuzey Denizi'ni hatırlatıyor." Lampi'nin yaptığı portredeki Karadeniz'e hükmeden Büyük Amiral, tarihin yok saydığı dinamik Potemkin'dir. Lampi'nin daha sonraki resimleri daha toparlak, daha yaşlı bir yüzü gösteriyor.⁸ Ama en güzelleri, kırklı yaşlarının ortasındaki –uzun, estetik bir yüz, iri dudaklar, çukurlu çene, kalın telli kumral saçları– prensin bitmemiş portresidir. 1780'lerde çok kalın beli dev endamına uyuyordu.

Prens şerefleştirdiği her sahneye egemen oluyordu. "Potemkin her şeyi yaratıyor, yok ediyor ya da karıştırıyor ve canlandırıyor." diye yazmıştı Mason. "Ondan nefret eden soylular onun bir bakışıyla bir hiçe dönüşüyor gibiydi." Onunla tanışan hemen hemen herkes "olağandışı", "şaşırtıcı", "devasa", "özgün" ve "dâhi" sözcüklerini kullanıyordu ama yakından tanıyanlara bile onu tanımlamak zor geliyordu. Potemkin ancak tarihin gördüğü en coşkulu kendine özgü kişiliklerinden biri olarak sınıflandırılabilirdi ve bu, bugün de böyledir. En azından Katerina onu böyle görüyordu. Ama en iyi gözlemciler onun sadece "dikkate değer" –olağanüstü bir doğa olayı– olduğunda birleşiyor. "En olağandışı adamlardan biri, böyle birisiyle çok nadir karşılaştığınız gibi onu tanımlaması da çok zor." diye düşünüyordu Duc de Richelieu. Virginialı Lewis Littlepage'ın yazdığı gibi, "şu anlatılamaz adam" olmayı sürdürüyor.¹⁰

Prensle ilgili her şey çok şiddetli karşıtlıkların bir incelemesiydi: O canlı bir *chiaroscuro* (ışık gölge) idi; "Büyükülüğün ve küçükülüğün, tembelliğin ve hareketliliğin, cesaretin ve korkaklığın ve hırsın ve gamsızlığın akıl almaz bir karışımı." diye yazmıştı Ségur. Kimi zaman "bir kartalın dehasını", kimi zaman da "bir çocuğun maymun iştahlılığını" sergiliyordu. "Rusya gibi devasaydı." Kafasında, "ekili alanlarla çöller, 11. yüzyılın sertliği ve 18. yüzyılın yozlaşması, sanatın pırıltısı ve manastırların cehaleti" vardı.¹¹ Bir yandan "sahip

1751–1830 yılları arasında yaşayan Giambattista Lampi, Viyana'nın en fazla rağbet gören portre ressamlarından biriydi: II. Joseph ve Kaunitz ona modellik yaptı. Potemkin onu Avusturyalılarla paylaşıyor, zaman zaman Kaunitz'den onu Rusya'ya göndermesini istiyordu. Ölümünden önce 1791'de yapılan resimleri, Roslin gibi ressamlar tarafından kopya edildi ve baskı olarak satıldı.

olduklarından sıkılıyor,” diğer yandan “elde edemediklerini kıskanıyordu.” Potemkin “her şeyi istiyordu ama her şeyden nefret ediyordu.” Taşkın zekâsı, muzip mizacı, şefkatli nezaketi, cömert insanlığı ve kötü niyetli olmaması, her zaman güç arzusu, vahşice ölçüsüzlüğü ve aşırı kendini beğenmişliğini katlanılır kılıyordu. Richelieu, “doğasının onu her zaman Kötü’den çok İyi’ye doğru götürdüğünü” görmüştü.¹² İmparatorluğun şöhreti onun fetihleriyle büyümüşü ama Ségur’ün öngördüğü gibi, “uyandırdıkları hayranlık” Katerina için, “yarattıkları nefret” kendisi içindi.¹³

Potemkin’le her şey karmaşık olmak zorundaydı.¹⁴ Acayiplikleri imparatoriçeyi sinir ediyor olabilirdi ama genelde onu Katerina’nın gözünde daha da ilginçleştiriyordu.

Richelieu onun “üstün” bir adam “şaşırtıcı bir saçmalık ve deha karışımı” olduğunu düşünüyordu.¹⁵ “Zaman zaman,” diyordu Littlepage, “Rusya İmparatorluğu’nu yönetmeye layık, zaman zamansa Lilliput İmparatorluğu’nda bir memur olmaya bile layık değilmiş gibi görünüyordu.”¹⁶ Ama bütün garipliklerinin en çarpıcı niteliği –ve hiç unutmamamız gerekeni– bir şekilde büyük miktarlarda işi yapabilecek ve neredeyse olanaksız başarılar zamanı ve gücü bulması.

Onun kendileriyle ilgilenmesini bekleyen ricacılar, prensin orkestrasını dinlemeye alıştı. Güne müzikle başlamayı sevdiği için her zaman hazır müzisyenlerine ve korolarından birine kendisine müzik yapmalarını istiyordu. Öğleyn birde yemekte de çalışıyorlardı ve prensin ortaya çıktığı her yerde çalmak için akşam altıda hazır olmak zorundaydılar ve Kırım’da ya da savaşta, nerede olursa olsun onunla birlikte seyahat ediyorlardı. Müzik onun için çok büyük önem taşıyordu beste yapıyordu ve bu onu rahatlatıyordu.

Saraydaki müzikli eğlenceleri yönetiyordu çünkü imparatoriçe müzik kulağı olmadığını çekinmeden kabul ediyordu. “Sarti, şarkıcı Marchese ve Madam Todi, kulağı armoniye duyarsız imparatoriçeye zevk vermiyordu.” diye hatırlıyordu Ségur konserlerden birinde, “ama Prens Potemkin’le birkaç bilgili müziksever için öyle değildi...”¹⁷ Razumovski’nin orkestrasına kırk bin ruble ödemişti. Ama 1784’te ünlü İtalyan besteci ve orkestra şefi Giuseppe Sarti’yi işe aldığı anda müzik tutkusu gerçekten de yükselişe geçmişti. Altmış ila yüz müzisyenden

oluşan orkestra, Lady Craven'in hatırladığına göre, "o olağanüstü müziği" çalıyor, "erkeklerle oğlanlar boylarına uygun borular üflüyordu, bu müzisyenlerin altmış beşi kocaman bir org gibi, çok hoş bir melodi yaratıyordu."¹⁸ Potemkin, Sarti'yi henüz yapılmamış Yekaterinoslav Üniversitesi'nin ilk müzik yönetmeni yaptı. Harcamaları borular ithal ettiğini ve "İtalyan müzisyenleri güneydeki Conti ve Dophin'e götürmek için arabalar satın aldığını gösteriyor. Orada Potemkin, Sarti'ye ve müzisyenlerinden üçüne on beş bin desyatina toprak verdi: "Dört müzisyene... köy verdim... Ülkemizde mutlu ve huzurlu olun." Böylece Potemkin kuşkusuz tarihin ilk müzik yerleşimini kurmuş oluyordu.¹⁹

Bugün müzikseverler birbirlerine nasıl yeni CD'ler veriyorsa, Potemkin ve çevresi de birbirlerine sürekli opera notaları gönderiyordu. Katerina, Potemkin'in ona "benim müzik velinimetim" diyen Grimm'e nota göndermesinden hoşlanıyordu.²⁰ Müzik bir göze girme yoluydu. Prens Lubomirski, mülkleri Potemkin'in kerestelerini üreten Polonyalı bir kodaman, sık sık ona boru müziği gönderiyordu: "Ekselansları bu tür müziği seviyorsa ona arka arkaya yenilerini göndermeye cesaret ederim."²¹ Avusturyalılar müziği diplomatik bir silah olarak kullanıyordu. Kendisi de bir opera hastası olan Cobenzl Viyana'dayken Potemkin'e haber yolladı: Sarti ve Marchesini'nin "Petersburg'daki hoş gösterisinin ayrıntılarını duyduk." Elçi Viyana'daki operanın ona yetişemeyeceğini iddia etti ihtiyatla. Daha sonra, savaş başladığında Kayser Joseph, Cobenzl'in "Prens Potemkin'in orkestrasına iki koro parçası" göndermesinin iyi olacağını düşündü.²² Rus büyükelçileri ona resim alır ve alışverişlerini yaparken sürekli yeni müzisyenler de arıyordu.²³

Serenissimus özellikle de bazı bölümlerini kendisi yazdığı için Sarti'nin çalışmalarıyla gurur duyuyordu. Katerina'ya yaptığı gibi her zaman aşk şarkıları ve kendi matbaası tarafından basılan "Kurtarıcımıza Kannon" gibi dinî müzikler yazıyordu. Potemkin'in bestelerinin kalitesini değerlendirmek zor ama muhalifleri müziğiyle alay etmediğine göre flüt çalan Büyük Friedrich gibi o da muhtemelen yetenekliydi. Aslında Potemkin'in alaycı gezgin konuğu ve dürüst bir tanık olan Miranda, onun müzik yeteneklerinden etkilenmişti. Sarti'yle güneyde tanışmıştı ve Potemkin'in "orada burada partiyonlar yazmasını, sonra üretken-

liği ve büyük becerisiyle ilgili bir fikir veren hazırlıksız yapılmış iki noktalı bestenin tonunu, ritmini ve melodisini Sarti'ye göstermesini" seyretmişti. Sarti muhtemelen Potemkin'in fikirlerini alıp orkestra için düzenlemişti.²⁴

Şüphesiz Katerina onun müzik yeteneğinden gurur duyuyordu. "Sana Sarti'nin bir ezgisini gönderebilirim," diye yazmıştı Grimm'e, "Prens Potemkin'in gelişigüzel bir araya getirdiği notalarla bestelenmiş." Her zaman hemen yanıt bekleyen prens, "müziğin hepsinin sana gönderildiğinden emin olmak istiyor."²⁵ Sarti ve gezgin borucuları sonuna kadar Potemkin'le birlikteydi ama daha sonra dönemin en büyük müzik dehası beğenisine sunuldu: Mozart.

Saat on birde, Potemkin'in gizemli gücünü niteleyen törensel an geldi. Prens, "*lever*'inde nişanlarını takmış bütün büyük soyluları kabul ediyordu," diye anımsıyordu Comte de Damas, "bağlanmamış saçları ve altına külot giymediği bol sabahlığıyla halkanın ortasında oturuyordu." Bu Asyalı sahnenin ortasında, imparatoriçenin *valet de chambre*'i belirdi ve prensin kulağına fısıldadı: "Hemen sabahlığına daha sıkı sarındı, başını eğerek herkesi gönderdi ve gizli dairelere giden kapıda kayboldu, imparatoriçenin huzuruna çıktı."²⁶ Katerina beş saattir uyanıktı.

Sonrasında giyinmeye karar verebilirdi ya da giyinmemeye. Ligne, Potemkin'in herkesi şaşırtmayı çok sevdiğini düşünüyordu; bu yüzden "çok çekici ya da itici davranışları" oluyordu. Sade giyinmeyi de, şık giyinmeyi de seviyordu. Resmî ortamlarda kimse Potemkin'den daha güzel giyinemezdi, "XIV. Louis'nin sarayındaki bir *grand seigneur*"ün tarzını ve davranışlarını" benimsiyordu. Öldüğünde, sarayındaki kıyafetlerinin listesi yapılmıştı: Kırk bin ruble değerinde yakutlarla işlenmiş apoletler ve altmış iki bin ruble değerinde elmas düğmeler vardı ve hep imparatoriçenin elmaslı portresinin bulunduğu otuz bir bin ruble değerindeki broşunu takıyordu. Kırk bin ruble değerinde, çok ağır olduğundan sadece bir yaverin taşıyabileceği şapkası ağırdı. Çoraplarının bağları bile beş bin rubleydi. Resmî kıyafet gardırobu, 276.000-283.000 ruble değerindeydi. Ama çoğu zaman "saçları açık, sabahlık ve pantolonla bir kanepede uzanırken" görülüyordu. Kürk de seviyordu: Prens "kürksüz yaşayamazdı; her zaman mintanıyla

pantolonsuzdu ya da dikişleri işlemeli üniformalarıyla.”²⁷ Yabancılar sabahlıklı bir adamın besbelli çalışmadığını ima ediyordu ama öyle değildi: Şallara da sarınsa, üniforma da giyse Potemkin daima çok fazla çalışıyordu.

Ségur Petersburg’a geldiğinde, Serenissimus onu kürk şalıyla karşılayarak büyükelçiyi dehşete düşürdü. Ségur de Potemkin’i yemeğe davet ettiğinde onu aynı kıyafetle karşılayınca prens çok eğlendi ama ancak Marie-Antoinette’in arkadaşlarından biri böyle bir şey yaptığına paçayı kurtarabilirdi. Bu giyim kuşam çılgınlığında siyasi bir düzen vardı: Katerina’nın Sarayı’ndaki gelenek daha zengin, daha katmanlı bir hale geldiğinde, saray mensupları görgülü olmak için yarışırken mümkün olduğu kadar gösterişli giyiniyordu. Katerina’nın gözdeleleri zenginlik ve güçlerini danteller, tüyler ve elmaslarla sergilemeye çok meraklıydı. Gözdeleler zenginliklerini ve etkilerini simgelemek için giyimi kullanıyordu.²⁸ Potemkin’in kaba tüylü kürkleri onun salt gözde olmadığını ilan ediyordu. Üstünlüğünü vurguluyordu: O, sarayın üzerindeydi. O, imparatorluk kocasıydı.

Prens uyanalı birkaç saat olmuştu; Popov’la birlikte belgeleri gözden geçiriyor, ricacıları kabul ediyor ve imparatoriçeyle görüşüyordu. Ama yataktan hiç çıkamayacak kadar bunalımlı olduğu günler de vardı. Bir keresinde Ségur’ü yatak odasına çağırdığında, “depresyonun kalkıp giyinmesini engellediğini...” açıklamıştı. Harris onun hastalıklarının sadece “onun olağandışı yaşam biçimi”nden kaynaklandığına inanıyordu.²⁹ Serenissimus kuşkusuz diken üstünde yaşıyordu. Gizli eşinki bir yana bir gözdenin hayatı son derece stresliydi çünkü kırıp döken bir adamdı ve kendini bütün yeni gelenlere karşı korumak zorundaydı. Ülkelerin çok hızlı genişlediği ama bürokrasinin buna yetişemediği bir dönemde devletin başının işi çok yorucuydu: Pitt ve Potemkin gibi liderlerin kırk altı ve elli iki yaşlarında ölmesine şaşmamak gerek.³⁰ Hükümdarların önünde bile tırnaklarını yiyordu, sevimli bir huydu bu.³¹ Ama abartıyordu ve sıklıkla şeytantırnakları iltihaplanıyordu. Katerina bunu onun benzersiz cazibesinin bir parçası olarak görüyordu.³²

Daha önceki dönemlerin Olivares Kontu ve Dükü ve Kardinal Richelieu gibi büyük gözdeleleri tekrarlayan sinir çöküntüleri yaşamıştı.

Grandük Aleksandr doğduğunda, imparatoriçe “onun tırnaklarını Prens Potemkin gibi çiğnediğini” söyleyerek dalga geçmişti.³³

Ruh hali sürekli değişkenlik gösteriyordu; “güvensizlikten güvene, kıskançlıktan minnettarlığa, huysuzluktan tatlılığa” diye hatırlıyordu Ligne. Krizleri ya da çalışma nöbetlerini çoğunlukla hastalık nöbetleri izliyordu; bu Sir Robert Walpole gibi başka politikacıların da derdiydi, onun ateşli nöbetleri her zaman başarının yatıştırdığı endişenin ardından vuruyordu. Bunlar kısmen Potemkin'in 1772 ve 1783'te yakalandığı sıtmanın sonucuydu. Büyük mesafelerde hızlı yolculuklar yapmanın yorgunluğuyla birlikte bitmek bilmez denetimler, siyasi gerilim, soğuk ve sıcak ve kötü hava koşulları herkesi hasta etmeye yeterdi: Gerçekten de, Potemkin'in bazı bakımlardan benzerlik gösterdiği, çok fazla ve hızlı yolculuk eden Rus lider Büyük Petro da seyahatlerinde sürekli ateşleniyordu. Prens Rusya'ya hükmetme ihtiyacı onun hayatını zorlaştırıyordu çünkü neredeyse gerçekten aynı anda iki yerde birden olması gerekiyordu.

Yaradılışı olağandışı şekilde çalkantılıydı, saniyeler içinde şiddetli coşkunluktan depresyonun derinliklerine savrulabiliyordu. “Bazı durumlarda, hareketsizlik noktasına kadar umursamazdı, bazen de inanılmaz bir mücadele içine girebiliyordu. Bunalıma girdiğinde, sessizce kara kara düşünüyor, çoğu zaman umutsuz hatta çıldırmış gibi hissediyordu. Yirmi yaverini çağırıyor, sonra da onlarla konuşmuyordu. Saatlerce hiç konuşmadığı oluyordu. “Yemekte Prens Potemkin'in yanında oturuyordum,” diye yazmıştı Lady Craven, “ama benden yememi ve içmemi istedikten sonra bir daha sesini duymadım.”³⁴

Siklotimik, hatta manik-depresif olabiliyor, depresyonun karamsarlığı, hareketsizlik ve ümitsizlikle hipomani, bir enerji, aşırı mutluluk ve hareketlilik girdabı arasında gidip geliyordu. Çoğunlukla manik olarak nitelendiriliyordu ve aşırı coşkusu, aşırı konuşkanlığı, uykusuzluğu, çok fazla para harcaması ve hiperseksüelliği siklotimik davranışın özellikleriydi. Ama aynı anda pek çok şey yapabilmesini ve etkin dönemlerinde sıradan bir insanın yapabileceğinden çok daha fazlasını yapabilmesini sağlayan “yoğun yaratıcılığı”ydı. Aşırı iyimserliği çoğunlukla kendini gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda onu çok çekici yapan baştan çıkarıcı aurasına ve cinsel hazzına katkıda bulunuyordu. Bu tür kişilerle birlikte yaşamak zordur ama çoğu zaman

yeteneklidirler.' Bazen tam da bu manik durumdan dolayı çarpıcı liderlik güçleri taşırlar.³⁵

Potemkin'i tanıyanlar onun "hareketli imgelemine" hayrandı ama kararsızlığını eleştiriyordu. "Kimse bir planı daha hızlı yapamaz, daha yavaş uygulayamaz ve daha kolay terk edemez."³⁶ demişti Ségur, gerçek başarılarının boyutları bu tutumun yanlışlığını kanıtlıyor. Ama Potemkin'in verdiği izlenim kesinlikle buydu.

Serenissimus "tembel görünüyor ama her zaman meşgul." derken Ligne gerçeğe çok yakındı.

Aynı anda pek çok şeyi yapabiliyordu: Ségur Fransız tüccar Antoine'a yardım etmek üzere Herson'u ziyaret ettiğinde, prens diplomata notunu yüksek sesle okumasını söyledi. Ama Ségur, Potemkin'in "salona art arda birilerini aldığı ve bir rahibe, bir işlemeciye, bir sekretere ve bir şapkacıya emirler verdiği gördüğünde çok şaşırılmıştı." Fransız'ın canı sıkılmıştı. Potemkin "gülümsedi ve her şeyi çok iyi duyduğunu söyledi." Ségur inanmamıştı, üç hafta sonra Antoine Herson'dan yazıp prensin bütün talepleri yerine getirdiğini belirtene kadar. Ségur özür dilemek için Potemkin'in yanına gitti: "Beni görür görmez kollarını açtı ve 'Evet, batuşka, seni dinlemiş miyim?' diyerek bana doğru geldi... Hâlâ aynı anda pek çok şeyi yapamayacağımı mı düşünüyorsun ve hâlâ bana dargın mısın?"³⁷ Ama canı istediğinde ve canı isterse çalışıyordu.

Duygusal çöküntü içindeyse ya da sadece dinleniyorsa, hiçbir belge imzalanmıyordu ve Rus hükûmeti durma noktasına geliyordu. Bakanlığındaki sekreterleri çaresizlik içindeydi ve muhtemelen işgüzar telaşı yüzünden "Tavuk" lakabı takılan bir sivri zekâlı, belgeleri imzatabileceğini söyleyerek böbürlendi. Prensi bulunca Tavuk belgelerin imzalanmasının ne kadar gerekli olduğunu anlattı. "Ha! Asıl konuya geldin. Boş zamanım var"; Potemkin kibarca oğlanı çalışma odasına aldı ve her şeyi imzaladı. Sekreteri bakanlıkta başarısıyla böbürleniyordu. Ama memurlar belgeleri incelemeye başladığında, talihsiz memur Potemkin'in her birini "Horoz, Horozcuk, Tavuk" diye imzaladığını gördü.³⁸ Utanmazca çocuksu davranabiliyordu.

Oliver Cromwell, Marlborough Dükü ve Robert Clive siklotimik özellikler gösteren pek çok yetenekli liderin arasında yer alıyor.

Her gün, gözüne girmek için bekleme salonlarını dolduran prenslerin, generallerin ve büyükelçilerin çoğunu kasıtlı olarak hiçe sayıyor, aşağılıyordu. Divanında yarı çıplak ve kürküne sarınmış yatarken parmağıyla içlerinden birini çağırabiliyordu.³⁹ Diplomatlar aptal gibi görünmekten o kadar korkuyordu ki Saray'ın önünde arabalarında saklanıyor, Potemkin onlarla görüşmeye tenezzül edene kadar beklemeleri için astlarını gönderiyorlardı.⁴⁰

Serenissimus yağcılığa dayanamıyordu ve bunu yapanları rahatsız etmek için uygun cezalar tasarlıyordu ama cesareti sayıyor ve ödüllendiriyordu. "Bu berbat insanlardan bıktım usandım." diye homurdandı bir gün. Akıllı ama yağcı yazar Denis von Vizin fırsatı kaçırmadı: "Bu rezillerin içeri gelmesine neden izin veriyorsunuz? İçeri alınmalarını yasaklamalısınız."

"Sahi mi?" dedi prens. "Yarın yaparım." Ertesi gün, von Vizin saraya geldi, rakiplerini prensin çevresinden uzaklaştırdığı için memnundu. Muhafızlar onu içeri almadı.

"Bir yanlışlık olmalı." dedi von Vizin.

"Hayır." diye yanıtladı kapıcı. "Sizi tanıyorum ve Ekselansları çünkü tavsiyeniz doğrultusunda sizi içeri almamamı emretti."⁴¹

Bekleme salonunda saatlerdir oturan bir general "kendisine onbaşı muamelesi yapılamayacağını" haykırdı ve prens ne yapıyorsa yapsın içeri alınmayı talep etti.

Potemkin adamı çağırttı. General içeri geldiğinde prens ayağa kalktı, görülmemiş bir onurlandırmaydı bu.

"Ekselansları, lütfen!" dedi general.

"Tuvalete gidiyordum." diye güldü prens.

Yoksul düşmüş yaşlı bir albay ofisine dalıp maaş isteyince Potemkin "Onu dışarı çıkarın." diye terslendi. Albay yanına gelen bir yavere yumruk attı, yere düştüğünde bile vurmaya devam etti. Potemkin koşup onları ayırdı ve eski askerî dairesine götürdü. Albaya yeni bir iş, seyahat ödeneği ve ikramiye verildi.⁴²

Bu Başkan L. B. Johnson'ın kabinesini tuvalette oturarak aşağılamasına benzer bir durum.

Serenissimus kimseden korkmuyordu ve bir çar gibi aristokrasi-den farklı bir düzeyde olduğunu düşünüyordu: İşin aslı, kendisini bir Rus soylusundan çok Rus köylüsüyle ya da Avrupalı bir kozmopolitle özdeşleştiriyordu. Mogilev’de, bir eyalet valisini faro oyununda hile yaparken yakalayınca yakasına yapışıp yumruklamıştı. Bir keresinde bir *grand seigneur* Volkonski diye birisini tokatlamıştı çünkü adam Potemkin’in bir esprisini alkışlamıştı. “Ne, beni alkışladın ha, ben soytarı mıyım.” Şak! “İşte... bu tür rezillere böyle davranacaksın.” Pataklanan soylu, prensin masasından bir hafta uzak durdu ama çok geçmeden geri döndü.⁴³

ÖĞLE

Popov, görüşmeler sona erince imzalanacak bir tomar belgeyle geri geliyordu. Potemkin, Kaunitz’le birlikte Avrupa’nın en aşırı hastalık hastası olma şöhretini paylaşıyordu: Devlet belgelerini gözden geçirirken her zaman doktorları yanında oluyordu. “Mektuplar, Prens Potemkin’in üzerine yağmur gibi yağıyordu ve kendisine her yerden saldıran bütün bu aptallara karşı nasıl bu kadar sabırlı olabildiğini merak ediyorum.” diyordu Miranda.⁴⁴ Bunlar Alman prenslerinden Rus dullarına, Yunan korsanlarından İtalyan kardinallere kadar değişkenlik gösteriyordu. Hepsi de talepleri için “acil” sözcüğünü kullanıyordu ve çoğu zaman güneyde toprak ya da orduda görev yapma fırsatı istiyordu. İnsanda Potemkin’in “prensler takımadası” dediği Kutsal Roma İmparatorluğu’ndaki hemen hemen bütün prenslerle yazıştığı izlenimi uyanıyor. Krallar bile mektupları uzunsa özür diliyordu. “Kendimden biliyorum,” diye yazıyordu Polonya Kralı Stanisław August, “insan meşgulken uzun mektupların ne kadar can sıkıcı olduğunu...”

Abartılı övgüler içeren pek çok saçma sapan mektup alıyordu ve bunlardan biri de Samgrass’a benzeyen Profesör Bataille’inkiydi, Katerina’ya bir kaside gönderiyor ve şunları ekliyordu: “Monsenyör, siz Ekselanslarından söz etmeden hiç yazabilir miyim? Monsenyör, lütfedip eserime bir göz atar mı?”⁴⁵ Potemkin’in elli kişilik gezici ofisi bunların çoğunu yanıtlıyordu ama İsveç Kralı gibi yüksek mevkideki kişilere yanıt vermeyi unutmakla da nam salmıştı: Avusturyalılaşmış İskoç Feldmareşal Loudon, II. Joseph’e “Prens Potemkin’in gönder-

diği iki mektuba da karşılık vermeme kibarlığında bulunduğu" yakınmıştı.

Her çeşit talihsiz insandan gelen üzücü yardım talepleri de vardı ve bunlar o dönemin yaşamından örnekler sunuyor: Potemkin'in koruması altındaki gençlerden biri Narişkin kızlarından biriyle evlenmesine yardım ettiği için ona teşekkür ediyordu, kız ansızın yirmi bin ruble borcu olduğunu açıklamıştı, besbelli kâğıt oyunundan, muhtemelen o dönemin eroin bağımlılığı farodandı. Bazıları, Torino'dan yazan Prenses Bariatinskaya gibi sıkıntı içindeki aristokratlardandı: "Dehşet bir sefaletle mücadele ediyorum," ama "hayatı boyunca mutsuz olmuş bir kadını ancak siz mutlu edebilirsiniz, prensim." İmparatoriçenin azlettiği bir başka Alman kontu, "Artık sürekli hasta karımı, on dört yaşındaki kızımı, oğullarımı geçindirecek param yok..." diye yazıyordu. Sıradan bir adam şöyle yazmıştı: "Yalvarırım bize acıyın..."⁴⁶ Ama konu Potemkin olunca her zaman gariplikler vardı: Gizemli bir mektubun yazarı Elias Abaise, *soi-disant* Filistin prensiydi, şöyle diyordu: "Çok büyük paralar, krediler ve bütün temel ihtiyaçlarımı kaybetmenin perişanlığıyla yazmak zorunda kaldım. Ekselanslarının koruması ve yardımseverliği için yalvarıyorum... ve gidişime yardım etmeniz için... kış geliyor." Arapça imzalanmıştı. Osmanlı eyaleti Filistin'den gezgin bir Arap ya da Yahudi miydi? Eğer öyleyse, Ağustos 1780'de St. Petersburg'da ne işi vardı? Potemkin ona yardım edecek miydi? "Ekselansları," diyordu bir sonraki mektup, "bana yardım etme teveccühünde bulundunuz."⁴⁷

Prens yanıtların çoğunu kargacık burgacık, yatık el yazısıyla Rusça ya da Fransızca kendisi yazıyordu ama Popov o kadar güvenilir ki prens ona isteklerini söylüyor, sekreter de kendi adıyla gönderiyordu. Potemkin astlarına karşı son derece hoşgörülüydü;⁴⁸ her şeyi berbat etseler bile. Öncelikle emirlerini tekrarlıyordu. Hoşgörü işe yaramazsa, iğneleyici de olsa komik laflar sokmayı deniyordu. Amiral Voynoviç bir geminin karaya oturmasıyla ilgili bahaneler bulduğunda, prens şöyle yanıtladı: "*Aleksandr* gemisinin bir sığılğa oturduğunu öğrendiğime çok memnun oldum ama oraya çarpmasaydı daha iyi olurdu... Bu kazanın subayları daha dikkatli hale getirdiği yönündeki görüşünüz hoşuma gitti ama kazasız dikkat istiyorum ve talep ediyorum... Dahası

Kaptan Baronov eğer bu kadar deneyimli bir denizciyse, buna ancak sığıllara kendi gemisini değil Türk gemilerini çıkardığında inanırım.”⁴⁹

Prens, yemekten önce bir saat kadar yalnız kalmaktan hoşlanıyordu. Kendisini Katerina’nın diğer danışmanlarından ayıran zengin siyasi fikirleri o zaman buluyordu. Popov ve sekreterleri onu nadiren rahatsız ediyordu. Bu altın kuraldı: Mesajı almayan bir sekreter gerçekten de konuştuğu için işten atılmıştı. Potemkin mücevherlerini getirtiyordu.

Mücevherler, prensi müzik kadar rahatlatıyordu. Küçük bir testere, biraz gümüş ve bir kutu elmasla oturuyordu.⁵⁰ Bazen ziyaretçiler onu dev bir çocuk gibi tek başına oturmuş onlarla oynarken görüyordu, sorununu çözene kadar bir elinden diğerine akıtıyor, onları şekillere, tasarımlara dönüştürüyordu.⁵¹

Yeğenlerini elmaslara boğuyordu. Vigée Lebrun, Skavronskaya’nın Napoli’deki mücevher kutusunun şimdiye kadar gördüklerinin en zengini olduğunu söyledi. Ligne, prensin koleksiyonunda yüz bin ruble değerinde elmaslarla kaplı bir yün hırka bulunmasına hayret etmişti.⁵² Mücevherler göze girmenin bir başka iyi yoluydu. “Size küçük kırmızı bir yakut ve büyük mavi bir yakut gönderiyorum,”⁵³ diye yazmıştı Saşenka’nın kocası Branicki son derece yağcı mektuplarından birinde. Potemkin’in kuyumcularıyla yazışmaları sabırsızca coşkusunu gösteriyordu. “Ekselanslarına Azize Katerina yakutu gönderiyorum.” diye yazıyordu Aleksis Deuza, muhtemelen Potemkin’in Ozerki’deki taş kesme fabrikasında çalışan bir usta, “istediğim kadar iyi değil, bu tür bir işi mükemmel yapabilmek için silindir gerekiyor ve Ekselanslarının ısmarladığı silindir on günden önce gelmeyecek... ama beklemem gerektiğini düşünmüyorum. Ekselansları acil istiyor gibi görünüyor.”⁵⁴ Harcamaları tutkulu pırlanta arayışını gösteriyor: Bir sürü tüccara “elmaslar, değerli taşlar, ametist, topaz ve akumarin, inciler için” borcu vardı.⁵⁵ Her şeyin mükemmel ve güzel olması gerekiyordu. Fransız kuyumcu Duval’in tipik bir faturası şöyle:

18,3/4 karat büyük bir safir: 1.500 Ruble

5,3/8 karat iki elmas: 600 R

20 karat 10 elmas: 2.200 R

14,5 karat 15 elmas: 912 R

14,5 karat 78 elmas: 725 R...⁵⁶

Sadece mücevherler değildi: Varşova'daki sarrafı Tepper'in listesine göre, elmas kakmalı iki enfiye kutusu, bir altın saat, elmas kakmalı altın bir çalar saat, bir "souvenir-à-brilliants" ("hediyelik pırlanta"), bir miktar müzik, on sekiz kalem, Viyana'dan satın alınan tabloların gümrük vergisi, Polonyalı bir etki ajanına ödemeler, belirtilmeyen bir iş için "Yahudi Hosias"a ödenen on beş bin ruble.⁵⁷

Potemkin'in bütün bunlar için ödemeleri o kadar gelişigüzeldi ki bu da efsane olmuştu. Dairelerini dolduran ricacılar arasında hemen hemen her zaman parası ödenmemiş mücevherciler ve zanaatkârlar oluyordu. Bir alacaklı geldiğinde Potemkin'in Popov'a işaret verdiği söyleniyordu: İşaret açık else, tüccarın parası ödeniyordu. Kapalı yumruksa, eli boş gönderiliyordu. Hiçbiri sarayda onunla doğrudan yüzleşmeye cesaret edemiyordu. Ama İsviçreli saray kuyumcusu Fasi'nin, imparatoriçenin masasında Potemkin'in tabağının altına bir fatura sıkıştırdığı söyleniyordu. Serenissimus bunu aşk mekubu sandı ve okuduğunda çok kızdı. Katerina güldü ve her zaman cesareti takdir eden Potemkin faturayı ödedi. Ama adamın saygısızlığını cezalandırmak için ödemeyi iki oda dolusu bakır parayla yaptı.⁵⁸

YEMEK

Saat bir civarında mücevherler kaldırılıyor ve prensin konukları, 18. yüzyılın ana öğünü olan akşam yemeğine geliyordu. Akşam yemeğinde on sekiz kişilik masada genelde subaylar, ziyaretçiler ve Ségur ya da Ligne'den Lady Craven ya da Samuel Bentham'a kadar dönemin yakın arkadaşları oluyordu. Potemkin'in arkadaşlıkları, Harris'te gördüğümüz gibi aşk ilişkileri kadar yoğun ve hayal kırıklığıyla bitme eğilimindeydi. "Onun dostluğunu kazanmanın gizli sırrı," demişti Ségur, "ondan korkmamak." Petersburg'a gelip Potemkin'i ziyarete gittiğinde o kadar uzun bekletildi ki çıkıp gitti. Ertesi gün, prens ondan özür diledi, onu tekrar davet etti ve her bir dikişi elmas işlemeli muhteşem bir kıyafetle onu karşıladı. Potemkin bunalıma girmiş yatarken Ségur'e şöyle dedi: "Sevgili Comte, bütün bu merasimi bir kenara bırakalım... ve iki dost gibi yaşayalım." Sam Bentham'ın da keşfettiği gibi, birisiyle dost olduğunda onun arkadaşlığını imparatorluğun en yüksek rütbeli

adamlarının üzerinde tutuyordu.⁵⁹ Potemkin sadık bir dosttu: Özel anlarda sevecen ve sıcaktı ama herkesin önündeyken “kibirli ve kendini beğenmişti.” Bu muhtemelen o şaşırtıcı utangaçlığına bağlıydı.⁶⁰ Miranda karşılaştığı dalkavukça ilgi karşısında onun gerçekten de utanarak kızardığını görmüştü.⁶¹

Prens, espritüelliğin özellikle takdir edildiği bir dönemin hitabet ustasıydı. “Bazen ciddi, bazen neşeliydi,” diye hatırlıyordu Ségur, “her zaman dinsel konuları tatışmaya hevesliydi, daima ciddiyetle kahkahalar arasında gidip geliyor, bilgisini tatlı tatlı gösteriyordu.” Ligne onun birisini cezbetmek istiyorsa, “her kalbi fethetme yeteneğine” sahip olduğunu söyledi. Son derece ödüllendirici, eğlenceli ve inanılmaz bir arkadaştı, “azarlar ya da güler, taklit yapar ya da küfür eder, hafifmeşreplik yapar ya da dua eder, şarkı söyler ya da meditasyon yapardı.” “Olağandışı nazik ya da aşırı vahşi” olabiliyordu. Ama “vahşi”yken sertliği “en iyiliksever yüreği” gizliyordu. Bentham, Potemkin’in arabasında seyahat ederken hiç bu kadar “eğlence” görmemişti. Şair Derjavin, Potemkin’i “iyi kalbi ve büyük cömertliğiyle” anımsıyordu.⁶² Aynı zamanda çok nazikti: “Kişiliğini anladıkça,” dedi Sam Bentham, Pole Carew’e, “değer vermek ve hayran olmak için daha fazla nedenim oluyor.”⁶³

Nezaketi içten gelen bir insanlık ve sıradan insanlara özellikle de askerlere verdiği önemle birleşiyordu; bu ölmeye giden askerler çağında nadir bir şeydi. Ligne onun asla “kinci olmadığını, birisine acı çektiğinde özür dilediğini, haksızlıkları hemen giderdiğini” fark etmişti. Potemkin, Prens Lubomirski’nin Polonya’daki mülklerini satın aldığında, “bütün darağaçlarının... geride hiçbir iz bırakmayacak şekilde yok edilmesini” emretti, köylülerin kendisine cezalandırılma korkusundan değil işlerine duydukları saygıdan dolayı itaat etmelerini” istiyordu.⁶⁴ Askerî reformları birliklerini rahat ettirmek üzere tasarlanmıştı, o yüzyıl için çok yeni bir fikirdi, ama aynı zamanda verimliliklerini de arttırıyordu. Ama cezaların daha hafif olması yönündeki değişmez emirleri Rus ordusunda benzersizdi: Tekrar tekrar dayanın azaltılmasını emretmişti. “Her türlü güç kullanımının... kökü kazınmalı.” demişti bir emrinde. “Tembeller sopayla zorlanabilirdi ama altmış vuruştan fazlası olmamalıydı. Her türden güç kullanmanın... kökü kazınmalıydı.”⁶⁵ Rus generallerin şımartmak olarak gördüğü,

askerlerin sıcak besleyici yemeklerle beslenmesi yönünde verdiği sürekli emirler kesinlikle kulağa modern geliyor.⁶⁶

“Ne kinci ne de intikamcıydı ama yine de herkes ondan korkuyordu.”⁶⁷ diye hatırlıyordu hatıra yazarı Wiegel ve bunun Potemkin’e yönelik çelişkili davranışları açıkladığına inanıyordu. Büyük hoşgörüsü ve iyi mizacı Rusların kafasını karıştırıyordu. “İnsanlara bakış biçimi, davranışları çevresindeki herkese ‘Siz benim öfkeme değmezsiniz.’ diyor gibiydi. Şiddetten uzaklığı ve hoşgörüsü belli ki sınırsız küçümsemesinden kaynaklanıyordu.”⁶⁸

Yemek servisi saat bir buçuk civarında yapılıyordu ve sadece on altı konuk bile olsa, Lady Craven’in Tavrida’da katıldığı böyle bir etkinlikte olduğu gibi, yemek boyunca altmış kişilik boru orkestrası çalıyordu.⁶⁹ Prens, nam salmış bir Epikürcüydü ve çok iştahlıydı: Şerbatov ona “sınırsız obur” diyordu.⁷⁰ Siyasi gerginlik yükseldiğinde, rahatlamak için bir lokomotifin kömür tüketmesi gibi yemek zorundaydı. Basit köylü yemeklerini sevmekten hiç yazgeçmezken: Hazar’dan havyar, Hamburg’dan isli kaz, Nijniy Novgorod’dan salatalık, Kaluga’dan hamur işleri, Baltık’tan istiridye, Astrahan ve Çin’den kavun ve portakal, Provence’den incir de ikram ediyordu. Tatlı olarak *pain doux de Savoie*⁷¹ seviyor ve nerede olursa olsun en sevdiği yemeği, yavru mersin balığıyla yapılan Hazar çorbasını bekliyordu. 1780’de St. Petersburg’a gelişinden hemen sonra Reginald Pole Carew, Potemkin’de “sıradan bir yemeğe” katıldı ve “nefis ve nadir” yemekleri sıraladı: “Arhangelsk’ten olağanüstü, güzel beyaz dana eti, Küçük Buhara’dan leziz koyun eti, Polonya’dan süt domuzu, İran’dan reçel, Hazar’dan havyar.”⁷² Hepsini de Fransız *chef de cuisine*’i⁷³ Ballez’ pişirmişti.

Serenissimus şarap da seviyordu, sadece Kırım’daki Sudak’ta üretilen kendi şarabını değil aynı zamanda Carew Pole’un kaydettiği gibi⁷⁴ “Avrupa limanlarından ve Yunan adalarından, Cape’ten ve Don sınırlarından gelenleri de.” Şampanya olmadan kadeh kaldırılamazdı.⁷⁵

Prens yemek yemeyi seviyordu ve Mösyö Ballez’in Fransa’dan sabırsızlıkla beklenen gelişi Danimarka’daki Elsinor’da mahsur kalması yüzünden gecikince, Potemkin onun karadan hızla Petersburg’a getirilmesi için Rus Büyükelçisi’ni ve çeşitli özel temsilcileri harekete geçirdi.

Napoli'deki Skavronski gibi, Güney Avrupa'daki bir Rus büyükelçisi göze girmek istiyorsa bir klasik sütun –ve birkaç fıçı şarap– gönderiyordu.⁷⁶

Bir gün, zenginliğinin doruğundayken Serenissimus yemeğe oturdu. Çok neşeliydi, maskaralıklar yapıyordu ama yemeğin sonuna doğru suskunlaştı. Tırnaklarını yemeye başladı. Konuklarla hizmetkârlar konuşmasını bekliyordu. Derken şöyle sordu:

Kim benden daha mutlu olabilir ki? Her istediğime sahip oldum; bütün kaprislerim yerine getirildi. Yüksek rütbe istedim, aldım; madalya istedim, aldım; kumarı sevdim, büyük paralar kaybettim; parti vermeyi sevdim, muhteşem partiler verdim; bina yapmak hoşuma gitti, saraylar kurdum; mülk almaktan hoşlandım, pek çoğunu aldım; elmaslara ve güzel şeylere hayranım: Avrupa'da kimsede daha nadir ya da mükemmel taş yok. Kısacası, bütün arzularım yerine getirildi. Çok mutluyum!

Ardından prens paha biçilmez porselen tabakları yere atıp kırdı, yatak odasına koştu ve kendini içeri kilitledi.

Potekin kendi aşırılıklarından çekiyordu: Kendini “şanslı çocuk” olarak görüyordu; gerçekten de bu deyişi sıklıkla kullanıyordu. Ama kimi zaman başarıları onu tiksindiriyor gibiydi. Belki de bu fazlasıyla Rustu: Sınırsız gücünden utanıyordu ve çalkantılı ruhundan gurur duyuyordu, soğuk devlet düzeneğinden nefret ediyordu, Rus kişiliğinin büyüklüğünün dayandığı sınırsız acı çekme ve kendini alçaltma kapasitesiyle gurur duyuyordu. Şöhret, servet ve zevk iştahları doyurulamazdı ama onu mutlu etmiyorlardı. İster devlet adamlığında ya da savaşta, ister estetik güzellikte, müzikte ya da sanatta kazanılan büyük başarılar ya da dinsel gizemciliğin huzuru salt gücün korkunçluğunu mazur gösteriyordu.⁷⁷

Bir keresinde yaverini çağırıp kahve getirmesini emretti. Birisi getirmek üzere koşturdu. Sonra, bir kez daha istedi. Bir başka ulak gönderildi. Sonunda bir daha, bir daha istedi, çıldırmış gibiydi. Ama kahve geldiğinde, “Gerek yok. Sadece bir şeyi beklemek istedim ama şimdi bu zevkten bile mahrum kaldım.”⁷⁸

ÖĞLEDEN SONRA: SEVGİLİ SAATİ

Öğleden sonraları, Fransızların *cinq-à-sept*'i ve İspanyolların *siesta*'sı gibi "sevgililerin" saatiydi. Potemkin'in evine bir sürü kapalı araba gelip gidiyor ve hanımefendilerin hizmetçileri aşk mektupları getiriyor olmalıydı. Hâlâ çok sayıda evli kadın ona aşk mektupları gönderiyor, onu görmek için yalvarıyordu. İçlerinden biri onu her zaman şöyle selamlıyordu: "Merhaba biricik dostum!" Fransız ve Rus argosuyla el yazısıyla yazılmış ama hep imzasız ve tarihsiz bu yayımlanmamış notlar arşivin bir bölümünün tümünü dolduruyordu. "Sana zevk ve-remedim çünkü zamanım olmadı, çabucak gittin." diye yazıyordu bir başka mektupta iri, genç kız yazısıyla. Bu bütün aşk mektuplarında tekrarlanıyordu. Aynı kadın yazdığında şöyle diyordu: "Seni öpeceğim anı en yumuşak sabırsızlıkla bekliyorum. Beklerken hayalimde aynı yumuşaklıkla seni öpüyorum."

Serenissimus'un kaprisleri ve huysuzlukları metreslerine acı çektiriyordu. "Beni aşkınla çıldırtıyorsun." diye yazmıştı biri. Huzursuzluğu ve güneye yaptığı uzun seyahatlerinden kaynaklanan bulunmazlığı onu daha da çekici yapıyordu: "Sana sarılma zevkinden mahrum kaldığım için çok kızgıyım." diye yazıyordu bir kız. "Sadece seninle ilişkim olduğuna beni inandırman için sana yalvardığımı unutma!" Ama Potemkin çok geçmeden bunu unutmuş görünüyordu. "Beni unutma." diye yalvarıyordu daha sonra. "Beni *unuttun*." Ama bir başkası aşırı duygusal bir şekilde "Senin beni seveceğin umuduyla yaşamasaydım kendimi ölümün kollarına bırakırdım." diye ilan ediyordu. Sonunda, Potemkin'in katlanılmaz bağlanma zorluğunun ümitsizliğe sürüklediği kadınlar vazgeçip tekrar onunla arkadaş oluyordu: "Geçmiş anımsamak istemiyorum ve seni sevdiğimden başka her şeyi unuttum ve içtenlikle senin mutlu olmanı istiyorum... *Adieu, mon Prince*."⁷⁹

Bir sultan gibi çevresi kadınlarla sarılı divanında uzanmaya alıştı ama haremine "tavuk kümesi" diyordu. Kadınların eşliğinden her zaman zevk alıyordu ve "Epikürcü iştahı"nı sınırlamak için bir neden görmüyordu.⁸⁰ Diplomatlar her zaman onun *maitresse en titre*'ini, başsultanını arıyordu. Ama o, karısı muhtemelen onlardan biri olduğundan bilmek için bir nedeni olan Samoylov'a göre, metreslerine "mertçe" davranıyordu: İlişkileri her zaman tutku olayıydı, "pek çok ünlü insan için olduğu gibi" sadece gösteriş değildi.⁸¹ Astları karılarının

namuslarını korumak istiyorlarsa onları Potemkin'den uzak tutmaları gerektiğini biliyordu. Potemkin'in "dalgın ve havai bakışları annemin güzel yüzünde duruyor ya da daha iyisi geziyordu." diye anımsıyordu Wiegel. Bir gün, maiyetindeki bir "aptal" ona Wiegel'in annesinin çok nefis ayakları olduğunu söyledi. "Sahi mi," dedi Potemkin, "fark etmemiştim. Bir ara çağırıp bana ayaklarını çorapsız göstermesini isterim." Wiegel'in babası kadını hemen malikânelerine çağırdı.⁸²

Potemkin sıkıldığında Katerina'nın şaklaban arkadaşı Ahır Beyi Lev Narişkin'in sarayına gidiyordu; orada yeme, içme ve dans gece gündüz sürüyordu. Potemkin orayı kendi özel kulübü gibi görüyordu –genelde kendi özel bölümünde oturuyordu– çünkü soylu evli metresleriyle buluşması için çok uygun bir yerdi. "Bütün zevklerin *Foyer*'siydi diye yazmıştı Ségur, "Bütün sevgililerin randevu mekânıydı çünkü pek çok mutlu insanın arasında gizli buluşmalar görgü kurallarının hüküm sürdüğü balolardan ya da salonlardan yüz kat daha kolaydı. Prens orada dinleniyordu, bazen sessizlik içinde, bazen "kimseyle konuşmayan adam çok neşeliydi, kadınlarla sohbet ediyordu." "Başka yerlerde hemen hemen hiç görünmeyen" Potemkin, Narişkin'in kızlarını çekici buluyordu ve onlarla "daima" "tête-à-tête" idi. Narişkin kızlarıyla ilerleme sağlıyor gibiydi: "Yeğenin yokluğunda kendini Madame de Solugub'la, Madam Narişkina'nın kızıyla avutuyor." diye bildirdi Cobenzl, imparatoruna. Bütün çalışanları onun hem savaş alanındaki hem de kendi evlerindeki fetihlerine katlanmak zorundaydı.⁸³

Prens yeğenlerinin hayatlarına hükmetmeye devam ediyor ve mümkün olduğunda onların evlerini yönetmekte ısrar ediyordu. "Tensel zevklerinin meleği" Katinka Skavronskaya sıkıntılı bir şekilde Napoli'deki opera meraklısı kocasını ziyaret ediyordu ama Avrupa'daki hareketlerini Potemkin'in bankacılarına kadının harcamalarının karşılanması yönünde verdiği talimatlarla takip edebiliyoruz. Viyana'dan geçerken İmparator Joseph bile, Katerina'nın hoşgörüsü "senin kedicğin" dediği kadını ağırlamak⁸⁴ zorunda kalmıştı.⁸⁵ Bu işin uzmanı Cobenzl'e göre 1786 yılında Katinka, "her zamankinden daha da güzeldi" ve her zaman amcasının haremının "gözde başsultanıydı."⁸⁶

Ateşli Saşenka Branicka, amcası kadar buyurgandı: Birbirine en yakın onlar olsa da hep tartışıyorlardı. 1788'de Serenissimus, Matmazel Guibald'ı, Engelhardt evlerinin birinden göndermeye çalışmıştı.

Guibald, Potemkin'in maiyetindeki, Harris'in mektubunu çaldığı iddia edilen Fransız kadını ve yeğenlerin arkadaşı ve prensin harem yöneticisi olmuştu. Branicka onu kovmayı reddedince prens mektupla ısrar etmek zorunda kaldı çünkü Guibald "yeğenin sonsuza kadar çocuk kalmasını istiyordu." Hangi yeğenin söz konusu olduğunu bilmiyoruz ama o zaman hepsi de evliydi. Branicka belli ki Fransız hanımefendiye güvence vermiş, bu da Potemkin'i öfkelen-dirmişti: "Ben evimin efendisiyim ve istediğimin yapılmasını istiyorum. Kontes Branicka'nın onu bana karşı nasıl rahatlatmaya cüret ettiğini anlamıyorum..." Prens şuna inanıyordu, "akrabalarım benim yüksek konumumdan yarar sağlıyor; her şeylerini bana borçlular ve bensiz bir önemleri olmazdı..." Basitçe şöyle ifade etti: "Pek çok nedeni var ama asıl neden benim öyle olmasını istemem."⁸⁷

AKŞAM

İmparatoriçe saat on buçukta gözdesiyle odasına çekildiğinde akşamın ilk saatlerini Küçük Ermitaj'da ya da bir baloda geçiren Potemkin "pembe bilet"ini alıyordu. Yani asıl gece yeni başlıyordu. Potemkin gecenin en yaratıcı saatlerinde uyanıyordu. Mutlakiyetçilik, zamanın yasalarını bile geçersiz kılmak olarak tanımlanabilir. Potemkin için saatin önemi yoktu ve asları da aynı şeyi yapmak zorundaydı: Ligne onun uykusuzluk hastası olduğunu söylüyordu, "Sürekli uzanıyor ama gece ya da gündüz hiç uyumuyordu."⁸⁸

GECE

Sir James Harris, prensin gece alışkanlıklarını deneyimlemişti: "Yeme ve uyuma saatleri belirsiz ve çoğu zaman açık arabayla yağmur altında gezintiye çıkıyorduk."⁸⁹ Bu tam da Potemkin'e uygun bir sahneydi.

Potemkin inanılmaz meraklıydı ve her zaman sorular soruyor, arkadaşlarını kızdırıyor ve kışkırtıyor, onlarla din, siyaset, sanat ve cinsellik tartışıyordu; "dünyanın en büyük sorucusuydu." Soruları Richelieu'ya, "polenlerini emdiği çiçeklerin yardımıyla harika bir madde yaratan bir arı"yı anımsatıyordu. Bu durumda "bal" Potemkin'in kusursuz bir bellek ve tuhaf bir imgelemin yardım ettiği açık saçık ve sert sohbetiydi.⁹⁰

Potemkin'le tanışan herkes, hatta ondan nefret edenler bile hayranlık uyandırıcı zihinsel donanımına sahip olduğunu kabul ediyordu: "Potemkin müthiş bellek yeteneğini doğal, canlı, çabuk zihinle birleştiriyor..."⁹¹ Ligne onun "doğal yeteneklere, mükemmel bir belleğe, ruh yüceliğine; zarar vermeyi planlamadan kötülüğe, zanaatı olmadan ustalığa, mutlu bir şımarıklıklar karışımına" sahip olduğunu düşünüyor, "neyi bilmediğini tahmin etme yeteneği ve insanlık üzerine mükemmel bilgisi" bulunduğu sonucuna varıyordu. Batılıların hepsi Potemkin'i sevmiyordu: Sir John Sinclair onun için "değersiz ve tehlikeli bir kişilik" diyordu ama o bile Potemkin'in "büyük yetenekleri" olduğunu düşünüyordu.⁹² Daha akıllı Rus muhalifleri aynı görüşteydi: Simon Vorontsov, prensin "çok fazla zekâya, entrikaya ve saygınlığa" sahip olduğunu ama "bilgiden, uygulamadan ve erdemden" yoksun olduğuna inanıyordu.⁹³

Séjour çoğu zaman Potemkin'in "sadece siyasetçiler değil gezginler, *savant*'lar (bilginler), yazarlar, sanatçılar ve hatta zanaatçılar üzerine bilgilerine de" şaşıyordu. Onu tanıyan herkes onun "antikalar üzerine uzmanlığını" övüyordu. Güneydeki seyahat arkadaşı Miranda, mimarlık, resim ve müzik bilgisine şaşırmıştı. "Büyük zekâsı ve müthiş belleği olan bu adam aynı zamanda bilim ve sanat eğitimi de almak istemiş ve bir ölçüye kadar bunu başarmış görünüyor." diye yazmıştı Venezuelalı, Haydn ve Boccherini'nin müziğini, Murillo'nun resimlerini ve Chappe d'Auteroche'un yazılarını tartıştıktan sonra; bütün bunlar üzerine son derece bilgili olduğu ortaya çıkmıştı.⁹⁴ Damas'ın "hayatının en öğretici ve hoş anlarını" bu "tuhaf" prence borçlu olmasına şaşmamak gerekirdi.⁹⁵

Rus tarihi üzerine bilgisi de aynı ölçüde etkileyiciydi. "Kronolojine teşekkürler, Rus tarihimin en iyi bölümü." diye yazmıştı Katerina, Potemkin'in katkıda bulunduğu *Notes on Russian History* kitabıyla ilgili olarak. Ortaklar tarihi seviyordu. "Bu konuyu yıllarca araştırdım." dedi Katerina, Fransız yetkili ve yazar Sénac de Meilhan'a. "Daima kimsenin okumadığı şeyleri okumaktan hoşlandım. Aynı zevki olan sadece tek bir adam buldum; o da Mareşal Prens Potemkin."⁹⁶ Paylaştıkları bir keyif daha vardı. Potemkin'in ilgi alanlarından biriyle ilgili *History of Armenia*'nın yazarı Türkler tarafından asılınca, "Prens Potemkin" Katerina'nın "buna çok kızdığını" söyleyerek Grimm'e takılmıştı.⁹⁷

Oldum olası kendi matbaasını kurmak istemişti ve Jeremy Bentham bir tane bulması için ona yardım ediyordu.⁹⁸ Savaş başlamadan hemen önce, Potemkin en azından baskı makinesini bulmuştu ve bu makine savaş boyunca onu takip edecek, siyasi gazeteler ve Rusça, Fransızca, Latince ve Yunanca klasiklerle birlikte onun bestelerini de basacaktı.⁹⁹

Ségur ve arkadaşı Ligne, Potemkin'in "kitaplardan çok insanlardan bilgi edindiğini" iddia ediyordu. Bu şüphesiz doğru değildi. Prens çok fazla okuyordu. On yıllık dönemin başında onunla çok fazla zaman geçiren Pole Carew, onun kültürünün "gençlik yıllarındaki bol bol okumasından" geldiğini belirtmişti: "Yunan dilini bilmesi ve sevmesi bunun sonucuydu."¹⁰⁰ Potemkin'in Katerina'ya küçük grandüklerin Yunanca eğitim alması yönünde verdiği tavsiye onun Yunan diline karşı sanatsal kulağını gösteriyor: "İnsanın Yunanca öğrenerek ne kadar fazla bilgi ve ince bir zevk sahibi olabileceğini hayal etmek zor. Dilin çok güzel bir uyumu ve çok fazla düşünce oyunu var."¹⁰¹

Bilginler ve Başpiskopos Voulgaris gibi âlimlerden koleksiyonlar alarak yavaş yavaş genişlettiği kütüphanesi geniş ilgi alanlarını gösteriyor: Seneca, Horatius ve Plutarkhos'un bütün klasikleri ve 1724'te Paris'te yayımlanan *Les Amours de Sappho* vardı; içlerinde *Coutumes monastiques*, ağır silah kılavuzları, *Uniformes Militaires* ve *Ulusların Zenginliği*'nin de (Adam Smith) bulunduğu pek çok teoloji, tarım ve ekonomi yapıtı; Büyük Petro üzerine çok sayıda eser ve aynı zamanda Voltaire ve Diderot'dan Gibbon'ın *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*'ne kadar *philosophe*'ların pek çok çalışması da kütüphanesini süslüyordu. İngiliz hayranlığı ve İngiliz bahçeleri takıntısı İngiltere tarihlerinde, Locke ve Newton'ın kitaplarında, *Caricatures de Hoguard*'da (Hogarth) ve elbette *Britannia Illustré ou deux livres des vues des principales maisons et jardins... de la Grande Bretagne*'de işlenmişti. Öldüğünde dev koleksiyonunda bin altmış beş yabancı, yüz altı Rusça eser bulunuyordu: Bu kitaplar on sekiz arabayı doldurmuştu.¹⁰²

Siyasi görüşleri *philosophe*'ların hoşgörüsünü ve Bentham'ın yararcılığını özümsemiş olmasına rağmen özünde Rus'tu. Rusya boyutlarındaki bir imparatorluk için mutlakliyetin en iyi sistem olduğuna inanıyordu. Hükümdar bir kadın ve bir devletti ve o ikisine de hizmet ediyordu. Üç devrim -Amerikan, Fransız ve Polonya- onu korkuttuğu kadar büyülemişti de. Ségur'ü, birlikte çarpıştığı Amerikalılarla ilgili sorguya

çekmişti ama “bu kadar geniş bir ülkede cumhuriyetçi kurumların uzun ömürlü olabileceğine inanmıyordu. Mutlak despotizme çok alışık olan akli, düzen ve özgürlük birliği olasılığını kabul edemiyordu.”¹⁰³ Fransız Devrimi’ne gelince, Potemkin, Comte de Langeron’a sadece şunu demişti: “Albay, senin insanların bir deliler sürüsü.”¹⁰⁴ Prens, siyasetin belirli bir hedefe ulaşmaya yönelik sonsuz esneklik ve felsefi sabır sanatı olduğuna inanıyordu. “Sabrın olmalı,” diye öğüt verdi Harris’e, “ona bel bağla. Rastlantılar bölümü sana bütün hitabetinden daha fazla yarar sağlayacaktır.” Potemkin’in siyasi sloganı “olayları ortaya çıkarken geliştir.”¹⁰⁵ idi.

Ligne, prensin “generalleriyle ilahiyat, piskoposlarıyla taktik” konuşmayı sevdiğini söyledi ve Lev Engelhardt onun “bilgili hahamları, Eski İnananlar’ı ve farklı âlimleri birbirine düşürdüğünü” gözlemlemişti.¹⁰⁶ “Gözde konusu”, “Yunan ve Latin kiliselerinin ayrılması”ydı, dikkatini çekmenin en kesin yolu “Nikea ve Floransa Konsilleri”nden konuşmaktı. Bazen bir dinî tarikat kurmak istiyor, bazen bir keşiş gibi Rusya’da dolaşıyordu. Büyük Friedrich 1770’lerde bu yüzden büyükelçisine Ortodoksluğu incelemesini emretmişti, prensle arkadaş olmanın en iyi yolu buydu.

Dinle ilgili şakalar yapıyordu: Suvorov’a oruç tuttuğu için takılıyordu. “Cennete bir mersin balığının sırtında girmek istiyorsun.” diyordu ama aslında ciddi anlamda “kilisenin çocuğu”ydu ve hiçbir zaman Mason localarına katılmamıştı.¹⁰⁷ Keşiş hayatıyla hovardalık arasında savrulmuş olabilirdi ama kesinlikle inançlıydı, Katerina’ya savaş yaklaşırken “İsa yardımcımız olacak, sıkıntılarımıza son verecek. Hayatına baktığında talihsizlik anlarında Ondan sana pek çok beklenmedik yarar geldiğini görebilirsin... Tahta çıkışının Havarilerin Yortusu’na denk gelmesi sadece rastlantıydı” diyebilmişti ve sonra da Pavlus’un Romalılara Mektubu’ndan konuyla ilgili Romalılar 16:1’i aktarabilmişti.¹⁰⁸ Çoğu zaman kiliseye çekilmeyi hayal ediyordu. Katerina’ya “iyi anne ol,” demişti, “iyi bir piskoposluk tacı ve sakın bir görev süresi hazırla.”¹⁰⁹ Potemkin dinin zevklerini mahvetmesine asla izin vermemişti: Ségur “onun bütün bir sabahı zırhlı süvariler için şapka, yeğenleri için bone

İngiltere Başbakanı Harold Macmillan’ın siyaseti “Olaylar, sevgili oğlum, olaylar” diye betimlemesinin daha eski, daha ileriye yönelik bir versiyonuydu.

ve elbise, rahipler için taç ve kıyafet modelleri inceleyerek geçirdiğini” görmüştü.” Yalpalayarak kiliseden çıkıp sefahat âlemlerine gidiyor, tekrar geri geliyordu, “kendisini memnun eden bir kadına el sallarken diğer eliyle haç çıkarıyordu,” demişti Ligne, “Bakire heykelinin ayağına ya da metresinin apak boynuna sarılıyordu.”¹¹⁰ Dindar bir adam ve büyük bir günahkâr olarak “Rus’un ebedî günahla sarılıyken dürüst yaşayabilmek gibi şaşırtıcı yeteneğinin simgesi idi.”¹¹¹

Prens gecenin büyük bölümünü yeşil çuha masalarda da geçiriyordu. Fransızca Avrupa’yı birleştiren dilse, faro da öyleydi: Leicestershire’den bir toprak sahibi, Venedik’ten bir şarlatan, Virginia’dan bir çiftlik sahibi ve Sivastopol’dan bir subay dil gerektirmeyen aynı oyunu oynuyordu. 1780’lerde Potemkin’in Sarayı’nda bir faro gecesi muhtemelen kendisi de oyun tutkunu olan Georgiana’yla, Devonshire Düşesi’yle Chatsworth’da oyun oynamaya çok benziyordu. Oyuncular üzerinde kâğıtları ayırmak için boydan boya ahşap bir çıkıntısı olan yeşil çuha kaplı oval masada oturuyordu. Bir *tailleur* (bankacı) *croup*’un karşısında oturuyordu ve oyuncular çıkıntının her iki yanında açılan kâğıtlara bahis yatırıyor. Oyuncular bahisleri *soixante et le va*’ya, bahsin altmış katına varıncaya kadar iki katına çıkarabilirdi ve her şey kartlar karmaşık şekillerde kıvrılarak, sözsüz olarak ilan edilirdi. Bu yüzden faro Potemkin’e özellikle uygundu: tek bir kelime bile etmeye gerek duymadan büyük riskler almak.

Çok Potemkince bir şekilde kumar oynuyordu. Bir olay daha sonra Puşkin tarafından anlatıldı. “Sh.” adlı genç bir adam “Prens B.”ye borçları yüzünden mahvolmak üzereydi, prens, imparatoriçeye şikâyetinde bulunmuştu. Genç adamın ailesi araya girmesi için Potemkin’e yalvardı. “Sh.”nin ertesi gün iskambil oyunu sırasında kendisini ziyaret etmesini istedi ve “Ona bana küstah davranmasını söyleyin,” diye ısrar etti. “Sh.” geldiğinde Potemkin oyun oynuyordu. “Prens B.” geldiğinde, kötü karşılandı, o da oturup oyunu seyretti. Birden Potemkin “Sh.”yi çağırdı, kâğıtlarını göstererek, “Söyle bana, kardeşim, sen bu eli nasıl oynardın?” Onun talimatlarını hatırlayan genç “Sh.” kabaca, “Beni hiç ilgilendirmez. İstedığınız gibi oynayın!” diye yanıtladı. Herkes bu terbiyesizliğe nasıl tepki vereceğini görmek için Potemkin’e bakıyordu. “Olur şey değil,” dedi Serenissimus, “insan sana hiçbir

şey söyleyemiyor, batinka. Hemen köpürüyorsun!” “Prens B.” Bunu görünce Potemkin ve Katerina’nın “Sh.”ye çok değer veriyor olması gerektiğini fark etti. Hiçbir zaman alacağını istemedi.¹¹² Kumarbazlar kâğıt para *rouleaux*’ları için oynuyordu ama Prens paranın değerini çoktan unutmuştu. Bu yüzden, yeşil çuhanın üzerinde, yanında ısı ısı bir yığın halinde duran değerli taşlarla oynanmasında ısrar ediyordu.¹¹³ Borçlar maceracılar arasında düellolarla çözülüyordu: Potemkin’in önemindeki bir adam tarafından değil. Yine de, kumarbazlar hileyi göze alıyordu çünkü Potemkin, Katerina’nın dipsiz cüzdanının desteğini de arkasına alarak eğlence için oynarken onlar aile servetlerini zarin insafına bırakıyordu. Bir oyuncu, (muhtemelen Levaşov, Yermolov’un amcası) Potemkin’in kazandıklarını yapay elmaslarla ödeyince prens hiçbir şey söylemedi ama arabacısıyla birlikte intikamını planladı. O öğleden sonra fırtına sırasında, prens hilecinin arabasının hemen yanında gidiyordu. Araba su basmış bir tarlanın ortasındaiken Potemkin arabacıya “Git,” diye bağırdı ve adam atlarla birlikte dörtlü oradan uzaklaştı, kurbanı geride bıraktı. Adam sonunda yürüyerek, ipek giysileri sıırıslıkla halde eve vardığında, çamur içindeki hileci penceredeki prensin kahkahalarıyla karşılandı. Öte yandan çevirdiği dolap hakkında hiçbir şey söylenmedi.¹¹⁴

Potemkin’in oyunları kesintiye uğratılamadı. Konsey’e çağrıldığında basitçe gitmeyi reddetti. Ulak alçakgönüllülükle nedenini sorduğunda, Potemkin, “Mezmurlar 1:1’de,” diye atıldı. Konsey baktığında, şöyle yazıyordu: “Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum,” böylelikle aynı anda zekâsını, belleğini, kibrini, teoloji bilgisini ve kumar çılgınlığını sergiliyordu.¹¹⁵

Prens, gün batımıyla gün doğumu arasında yine belgelerle uğraşıyordu; muhtemelen işinin en büyük bölümünü o zamanlar yapıyordu. Sekreterleri görev başındaydı ve Popov, kumar nöbetlerinin arasında çoğu zaman onun koltuğunun arkasında duruyor, emirlerini bekliyor, fikirlerini kaydediyordu.

ŞAFAK

“Ne mutlu o insana ki, kötülerin öğüdüyle yürümez.”

Bu uykusuzluk hastası sonunda uyuduğunda, Kışlık Saray'ın önündeki Millionaya Caddesi'nde bazen metreslerinden birinin arabası duruyordu. İçindeki hanım şafaktan hemen önce özlemle ve sevgiyle hâlâ yanan mumları seyrediyordu. "Evinin önünden geçtim ve bütün ışıkların yanık olduğunu gördüm. Şüphesiz kâğıt oynuyordun. Sevgili prensim... bana bu zevki ver, benim için bir şey yap ve hep yaptığın gibi sabahın dördüne, beşine kadar ayakta kalma... benim sevgili prensim."¹⁶

Prens, İngiliz bahçeleri olmadan yaşayamadığı için, bahçıvanı William Gould'un seyahatleri Potemkin'in niyetlerinin rüzgârgülüydü. 1786 sonunda, İngiliz "Bahçeler İmparatoru" bahçıvanlar ve işçilerden oluşan "kurmay heyeti"yle birlikte gösterişli bir şekilde güneye gitmek üzere yola çıktı. *Cognoscenti* bunun önemli bir şeyin olup bitmekte olduğu anlamına geldiğini biliyordu.¹⁷ İmparatoriçe, Avrupa'nın bakışları altında Kutsal Roma İmparatoru'yla buluşmak üzere tantanalı Kırım yolculuğuna başlamak üzereydi. Kasım 1786'da Serenissimus, bu emperyal ilerlemenin emprezaryosu, yol üzerindeki son denetimleri yapmak üzere yola çıkmıştı. Bu yolculukta, havalı araba arkadaşları tercihinde kendini aşmıştı: yattığı Ukraynalı fahişelerin kaydını tutan Venezuelalı bir kurtarıcı ve şarlatanla Tahiti Kraliçesi tarafından ayartılan hırslı bir Ouida Kralı ve korsan.

Kısım Yedi

ZİRVE

1787 – 1790

BÜYÜLÜ TİYATRO

XIV. Louis onun kız kardeşi Katerina'yı kıskanırdı yoksa onunla evlenirdi... İmparatoriçe beni kabul etti... Aklıma sadece hükümdarların hatırlayabileceği binlerce şeyi getirtti çünkü onların belleği her zaman mükemmeldir.

Prince de Ligne

7 Aralık 1786'da, İspanyol ordusundan kovulan ve özgür Venezuela'ya destek toplamak için Konstantinopolis'ten gelen, Kreol soyluluğu şüpheli otuz yedi yaşındaki kültürlü, alaycı ve çapkın devrimci Francisco de Miranda, Herson'da Potemkin'i bekliyordu. Bütün kent, II. Katerina'yla Kutsal Roma İmparatoru'nun topraklarını ziyaret etmesinden önce son denetim gezisine çıkan prensin gelişini bekliyordu. Herkes bekliyordu. Toplar ateşe hazır, birlikler talimlerini tamamlamıştı. Yolda olduğu söylentileri geliyordu ama Miranda'nın deyişiyle "gizemli tanrı" hâlâ gelmemişti. "Kimse bir sonraki durağının neresi olacağını bilmiyordu." Serenissimus'u beklemek, Potemkin'in iktidarının ayırt edici özelliklerinden biriydi. Onsuz hiçbir şey yapılamazdı. Onun gücü büyüdükçe, gelişinin beklentisiyle daha fazla şey duruyordu. Potemkin'in bir çar ya da en azından imparatorluk ailesinin bir üyesi olarak karşılanması gerekiyordu; Katerina'nın emirleriyle. Kaprisleri öngörülemezdi, o kadar hızlı seyahat ediyordu ki bir kente habersiz gelebilirdi; bu yüzden her şey en yüksek düzeyde hazır durumda tutulmalıydı. "Sen araba sürmüyorsun." diye dalga geçiyordu Katerina. "Uçuyorsun."¹

Yirmi gün sonra, 28 Aralık'ta, Miranda hâlâ bekliyordu. Sonra güneş batarken "çok beklenen Prens Potemkin" top patlamalarıyla geldi. Askerler ve subaylar "gözde idol"e saygılarını sunmaya gitti.² Arkadaşları Miranda'yı, Herson'da bulunabilecek bütün "salakların ve saygıdeğer insanların" kaldığı prensin ilginç sarayına götürdü. "Aman Tanrım, bu nasıl bir dalkavuklar ve sahtekâr alçaklar sürüsüdür," diye

yazmıştı Miranda, “ama yine de beni en çok eğlendiren burada görülebilecek kostümlerin çeşitliliği ve –Kazaklar, Yunanlar, Yahudiler” – *à la Prusse* üniformalı Kafkas büyükelçileriydi. Ansızın bir dev belirdi, sağa sola başıyla selam veriyor, kimseyle konuşmuyordu. Venezuelalı, prenze bir İspanyol kontu olarak tanıştırıldı (ki değildi). Potemkin pek bir şey demedi ama merakı uyanmıştı.

31 Aralık'ta Potemkin'in yardımcısı Miranda'yı çağırdığında, Venezuelalı Potemkin'i Prens Charles de Nassau-Siegen'le çay içerken buldu.³ Miranda Konstantinopolis'ten tanıdığı ve ancak bir maceracının bir başka maceracıya yapabileceği şekilde küçümsemeye baktığı Nassau'yu görünce “Bana güç ver Tanrım.” diye geçirdi içinden. İkisi de fırtınalı hayatlar yaşamıştı. Miranda, Cezayir ve Jamaika kadar uzak yerlerde İspanyollar için savaşmıştı ve Washington'la Jefferson'u Amerika yıllarından tanıyordu. Küçük bir prensliğin yoksul düşmüş veliahdı, kırk iki yaşındaki Nassau-Siegen, on beş yaşında paralı asker olmuş, Bougainville'in gemiyle dünya turu seferine katılmış, o arada bir kaplan öldürmüş, Batı Afrika'da kendini Ouidah Kralı yapmaya çalışmış⁴ ve Tahiti Kraliçesi'yle sevişmişti. Dönüşünde, 1782'deki Cebelitarık'a karşı talihsiz Fransa-İspanya taarruzunu yönetti ve Jersey'e saldırı düzenledi. Savaş ve entrikada acımasız ve gözü kara Nassau doğuya gitti. Polonyalı bir dul olan Prenses Sanguşko'ya kur yaptı. İkisi de birbirini zengin sanıyordu. Evlendiklerinde, ikisi de birbirinin reklamını yaptıkları kişiler olmadığını anladı. Ama güçlü kişiliklerin mutlu evliliğine dönüştü ve Podolya'daki mülklerinde Kazakları püskürtmek için elli ayı besleyerek Varşova salonlarını etkilediler. Nassau-Siegen, Kral Stanisław August kendisini prensten bağımlı ülke Polonya'nın halkını düzene sokmasını istemeye gönderdiğinde, son zamanlarda Potemkin'in seyahat arkadaşı olmuştu. Ama Nassau aynı zamanda Herson'da ticaret yapma hakları kazanmak için Potemkin'in gözüne girmeye çalışıyordu.⁵

Prens, Miranda'ya Güney Amerika'yla ilgili sorular sorarken Napoli saray mensubu Ribas aceleyle gelip metresinin beklediğini haber verdi. Kendisine “Kontes” Sevres diyordu ama “kökenleri ne olursa olsun,” diye yazmıştı Miranda, “o bir fahişe.” Bunun bir önemi yoktu: Herkes ona kur yapmaya koşuyordu. Refakatçisi Matmazel Guibald,

Potemkin'in yeğenlerinin dadısı ve şimdi onun güney haremının gezici yöneticisiydi.

Potemkin metresini öptü ve sağına oturttu: "En küçük bir merasim bile olmadan onunla yatıyor." diye yazdı Miranda. Bir beşli Boccherini çalmaya başladı. Sonraki birkaç gün, "Kontes" Sevres'in Saray'ındaki dairelerinde ilginç şeyler anlatıp ilgi odağı olan coşkulu Potemkin iki yeni arkadaşı, Miranda ve Nassau-Siegen olmadan yapamıyordu. Her ikisi de farklı tarzlarıyla dikkat çekiciydi. Nassau-Siegen çağın "kahramanı", Miranda Güney Amerika'nın kurtuluşunun babası olarak biliniyordu, yani Miranda şüpheli ve ön yargısız günlüklerine deneyimlerini kaydettiği için şanslıyız. Potemkin Cezayirli korsanları ve Polonyalıların isteklerini tartışırken onlara kendi elleriyle dana yahnisi bile pişirmişti. Miranda saray mensuplarının bu yeni arkadaşlık karşısında kıskançlıktan "çatlamasından" memnundu.⁶

Prens, Nassau ve Miranda'yı emperyal rotanın yıldırım teftişinde kendisine eşlik etmeye çağırdı. Potemkin, Katerina'nın seyahatinin başarısının ya da başarısızlığının kendisini ya yıkılamaz yapacağını –ya da yok edeceğini– biliyordu. Avrupa kabineleri izliyordu. Potemkin yeni kentler ve Konstantinopolis'i tehdit eden donanmalar kurarken İngiltere, Prusya ve Bâb-ı Âli gergin bir heyecan içindeydi. İmparatoriçenin Kırım gezisi veba yüzünden ertelenmişti ama hiçbir zaman gerçekleşmeyeceği çünkü güneyde hiçbir şey yapılmadığı şüphesi her zaman vardı: "Bazı insanlar," demişti Cobenzl Joseph'e, "gezinin gerçekleşmesi için gerekenlerin hazır olamayacağını düşünüyor."⁷

5 Ocak 1787, akşam saat onda Potemkin, Miranda ve Nassau yola çıktı, buz tutmuş nehirleri son sürat geçiyorlardı; çağlarının en olağandışı adamları aynı arabadaydı. Bütün gece dörtlü gittiler, üç kere at değiştirdiler, yolda Potemkin'in evlerinden birinde durdular, sabah sekizde Perekop'a, Kırım kapılarına vardılar, yirmi saatte iki yüz elli altı kilometre katetmişlerdi.⁸ Kısa mesafeleri geniş bir seyahat arabasıyla aşılıyorlardı ama artık kış ortası olduğundan karlı bozkırlarda hızla kayabilmek için çoğu zaman kızaklı –tekerlekleri çıkartılmıştı– *kibitka*'lar (*hafif arabalar*) kullanıyorlardı, yolculukları boyunca neredeyse yalnızdılar. Bir *kibitka*'da seyahat etmek bir uzay kapsülünde uzanmak gibiydi: "Tıpkı beşik gibiler, pencereleri önde," diye hatırlıyordu Lady Craven. "Oturabiliyorum ya da boylu boyunca

uzanabiliyorum ve kendimi dev bir bebek gibi hissediyorum, yastıklar ve battaniyelerle soğuktan korunuyorum.” Engeli arazi ve yüksek hız kızıağı daha da tehlikeli yapıyordu. Yolcular sürekli “sarsıntılara ve şiddetli çarpmalara maruz kalıyordu... en sağlam kafa bile kırılabilirdi. Ben iki kere devrildim.” Ama Rus sürücülerini umursamıyordu bile: Sessizce atlarından iniyorlar, arabayı düzeltiyorlar ve “asla arabanın zarar görüp görmediğini sormuyorlardı.”⁹ Sonra tekrar fırlayıp gidiyorlardı.

Prens Kırım’ı denetledi, Miranda orada yeni donanmayı, birlikleri, kentleri ve plantasyonları gördü. İmparatoriçe için Simferopol, Bahçe-saray, Sivastopol ve Karasubazar’da hazırlanan saraylara ve William Gould’un çevrelerinde tasarladığı İngiliz bahçelerine hayran kaldı. Sivastopol’a vardıklarında, subaylar prens için bir balo düzenledi ve şerefine kadeh kaldırılırken kızardı. Miranda, “Parisli *petit maître*’ler” gibi ortalıkta hoplayıp zıplayan bazı subaylara gülüyordu. Ardından İnkerman’ı denetledikten sonra Simferopol’e döndüler ve orada Potemkin çalışırken gezginler iki günlüğüne ava çıktı.¹⁰

Potemkin’e her zaman düzenli süvari bölükleri halindeki Tatar atlıları eşlik ediyordu: “Ellisi her an arabalara eşlik ediyor,” dedi Nassau-Siegen karısına, “geçtiğimiz her yerdeki Tatarlar dört bir yandan geliyor, yani taşra her yönden koşarak gelip ortama bir savaş havası veren adamlarla dolu.” “Kahraman” her şeyin “harikulade” olduğunu düşünüyordu.¹¹ Miranda Potemkin’in her kasabadaki mütfünün dostluğunu kazanmaya çalıştığını da fark etmişti. Serenissimus’a saray ressamı İvanov eşlik ediyor, seyahat ederlerken o da resim yapıyordu ve durdukları her yerde –yaylı dörtlülerden Ukrayna korolarına kadar– müzik çalıyordu. Bir gün Miranda, Potemkin’i “çok ünlü, elmaslarla süslü bir inci kolye”yi hayranlıkla incelerken buldu.¹² Venezuelalı “hayatında hiç bu kadar muhteşem ya da güzel bir süs” görmemişti. Gerçekten de o kadar değerliydi ki, Viyanalı saray kuyumcuları Mack’ten alındığında, alıcının kimliği gizlenmişti. II. Joseph bile kimin aldığını öğrenmek istemişti. Sonunda Cobenzl, imparatoruna sırrı açıkladı: Potemkin onu gezisi sırasında imparatoriçeye hediye etmeyi planlıyordu.¹³

Üç gezgin, Benthamlar tarafından işe alınan Bay Henderson ve iki şüpheli “yeğeni” tarafından Potemkin için çalıştırılan mandırada çay içtikten sonra Sudak bağlarına gitti. Potemkin bir zamanlar Kons-

tantinopolis'ten asma ısmarlayan Nassau'ya bir Sudak bağı hediye etti. Denetledikleri askerler Miranda'yı etkilemişti: "Kiev ve Tavrida Alayları daha iyi olamazdı." Sonra grup Potemkin'in eski köle pazarı Kefe'de, Yahudi tüccarı Zeitlin tarafından çalıştırılan darphaneyi ve yeni kenti Theodosia'yı ziyaret etti.

Serenissimus her geceyi ve her araba yolculuğunu arkadaşlarıyla, Murillo'nun erdemlerinden Engizisyon'un günahlarına kadar değişkenlik gösteren siyasi ve sanatsal tartışmalarla dolduruyordu. Potemkin'in arabasındaki üç arkadaş birbirleriyle iyi, belki de çok iyi geçiniyordu; bu yüzden prens Nassau'yla Miranda'yı birbirine düşürerek kendine eğlence çıkarıyordu. Potemkin Fransız-Alman Nassau'yu Fransızlara Rusya'ya karşı vefasızlıkları nedeniyle saldırarak kızdırdı. Venezuelalı da katıldı. Nassau öfkeleni ve Miranda'ya İspanyol kadınlarının hepsinin fahişe olduğunu ve çoğunun cinsel hastalıklar taşıdığını söyledi. Sahiden de, namı Alba Düşesi'yle tanıştığında, bir İspanyol hemen kadının "hastalıklı" olduğu uyarısında bulunmuştu. Bu Miranda'yı çileden çıkardı ve iki adam hangi ülkede daha fazla frengili olduğunu tartışmaya başladı. Bütün bunların Potemkin'i çok eğlendirdiğine şüphe yoktu ve yolculuk çok daha hızlı geçmişti.¹⁴

Ayın yirmisinde, Potemkin'in grubu bozkırları aşarak Herson'a geri döndü: Her zamanki gibi gece boyunca kıştağı geçtiler ve sabah Perekop'ta kahvaltı ettiler, orada Miranda Potemkin'in yeni kuzu cinsine hayran kaldı. O kadar soğuktu ki gezginlerin yüzleri donmuştu. "Yüzlerini kar ve yağla ovaladılar, burada uygulanan tedavi buydu." Bauer, Potemkin'in yaveri onları bekliyordu. İmparatoriçenin Potemkin'le Kiev'de buluşmak üzere yolda olduğunu duyurmak için Çarskoye Selo'dan yedi buçuk günde gelmişti.¹⁵

Dondurucu 7 Ocak sabahı saat on birde, on dört araba, yüz yirmi dört kızak (ve kırk yedek) top atışlarıyla Çarskoye Selo'dan yola çıktı. Her mola yerinde beş yüz altmış at onları bekliyordu. Katerina'nın yirmi iki kişilik maiyeti üst düzey saray mensupları ve Ségur, Cobenzl ve Fitzherbert, Fransa, Avusturya ve İngiltere büyükelçilerinden oluşuyordu. Hepsi de ayı postlarına ve samur şapkalara bürünmüştü. Onlara içlerinde yirmi uşak, otuz çamaşırcı kadın, gümüş parlaticıları, eczacılar, doktorlar ve zencilerin de bulunduğunu yüzlerce hizmetli eşlik ediyordu.

İmparatoriçenin on atın çektiği ve minderli oturakları ve halıları bulunan arabası o kadar kocamandı ki içinde bir adam ayakta durabilirdi. Her koltuğun önemi vardı.* Araba ilk gün, imparatoriçeyi, “Kırmızı Ceket” Mamonov, Nedime Protosova, Ahır Beyi Narişkin, Başmabeyinci Şuvalov ve Cobenzl’i taşıdı. O günlerde insanın kemiklerini zangırdatan kraliyet yolculuğunun anahtarı diplomasiyi incitmeden sıkıntıyla savaşmanın yollarını bulmaktı. Bu yüzden, her gün Şuvalov ve Narişkin, Katerina’nın “Cep Bakanları”¹⁶ dediği Ségur ve Fitzherbert’la¹⁷ yer değiştiriyordu. Hepsi de ömürlerinin gösterisine tanıklık etmek üzere olduğunu biliyordu.

Öğleden sonra üçte hava karardığında arabalar ve kızaklar soğuk kış gecelerinde hızla buzlu yollardan geçiyordu, yolların iki yanında selvi, huş ve köknar dallarıyla yakılan ateşler “gündüzden daha aydınlık ateş bulvarları” oluşturuyordu. Potemkin ateşlerin gece gündüz yakılmasını emretmişti. İmparatoriçe Petersburg’daki alışkanlıklarını sürdürmeye çalışıyor, sabah altıda kalkıyor, sonra çalışıyordu. Dokuzda yolculuğa başlamadan önce “Cep Bakanları”yla kahvaltı ediyor, ikide öğle yemeği molası veriyor, sonra akşam dokuza kadar yola devam ediyordu. Her yerde onun için hazırlanan saraylar vardı: Sobaları o kadar sıcaktı ki Ségur “sıcaktan dışarının soğuşundan daha çok korkuyordu.” Akşam dokuza, imparatoriçe yatmadan önce çalışmaya başlayana kadar iskambil oyunu ve sohbet vardı. Yaşadıkları Ségur’ün hoşuna gidiyordu ama açık saçık şakalarına kimse katlanmıyordu; kendini rahatsız hisseden ve geride bir Rus metres bırakan bunalmı Fitzherbert sıkılıyordu. Jeremy Bentham’a, “aynı eşyalardan, aynı yemeklerden” şikâyet ediyordu: “imparatorluğu aşağı yukarı taşıyan sadece St. Petersburg’du.”¹⁸ Katerina “Kırmızı Ceket”le sarayına yer-

İmparatoriçenin seyahati veliahdıyla bir başka anlaşmazlığa daha neden olmuştu: Katerina küçük prensler Aleksandr ve Konstantin’i de yanına almak istemişti. Grandük buna şiddetle karşı çıkmıştı: Seyahate o da gelmek istiyordu ama Katerina “Die schwere Bagage”in mutluluğunu bozmasına izin vermeyecekti. Pavel çocukların anne babalarının yanında kalması için çaresizce Potemkin’e bile yalvardı, aşağılayıcı bir şekilde onun gücünü tanımaktı bu. Potemkin muhtemelen çocukların anne babasıyla kalması için yardım etti, kişisel çıkarı aşan bir iyilik işaretiydi bu; ama aslında sorunu Aleksandr’ın hastalanması çözdü.

leşirken büyükelçiler kendilerini bir malikâne kadar pis kokulu bir köylü kulübesinde de bulabilirdi.¹⁹

Kiev'e doğru güneybatıya giderken yabancılar geleneksel Rusya'yı gözlemliyordu: "Majesteleri gelmeden on beş dakika önce," köylüler, "yüzüstü yere yattı ve biz geçtikten on beş dakika sonra ayağa kalktı."²⁰ Kalabalıklar imparatoriçeyi karşılamak üzere toplanıyordu ama Büyük Friedrich gibi, Katerina da onların hayranlığını hor görüyordu: "Bir ayıyı seyretmek için de akın akın gelirler."²¹ İmparatoriçe Potemkin'in mülkünden, Kriçev'den geçti ve Jeremy Bentham onun ana caddedeki ilerleyişini seyretti, "yolun iki kenarı köknar ve diğer yaprak dökme-yen ağaç dallarıyla süslüydü ve katran fiçılarıyla aydınlatılmıştı."²² Her gün her yerde balolar vardı: "İşte böyle seyahat ediyoruz." diye böbürlenmişti Grimm'e.²³

29 Ocak'ta Katerina Kiev'e ulaştı. Saray halkı Dinyeper buzları eriyene kadar üç ay orada kalacaktı. "Avrupa'nın her yanından çok sayıda gezgin" onu bekliyordu; onlardan biri de Ligne'ydi.²⁴ Kiev yolları ileri gelenlerle tıklım tıklımdı. "Hayatımda hiç bu kadar neşe, zekâ ve cazibeyle karşılaşmadım." diye yazıyordu Katerina ve Potemkin'le yakınlaşmaya çalışan Polonyalı bir soylu kadın: "Bu bakımsız Yahudi hanlarındaki yemeklerimiz çok harikaydı... İnsan gözlerini kapattığında kendini Paris'te hayal edebilirdi."²⁵

Katerina Kırım'da Potemkin'den bu mektubu aldı: "Burada çayırılar yeşermeye başlıyor. Sanırım çiçekler de yakında gelecek... Bu toprakların seni memnun etme fırsatını bulabilmesi için Tanrı'ya dua ediyorum sütanneciğim. Benim mutluluğumun bütün kaynağı bu. Hoşça kal, sevgili Matuşkam."²⁶

Müzik ve arkadaşlarıyla cinsel âdetlerle ilgili tartışmalar eşliğinde, Potemkin Kremençuk'a varmak için Nassau'ya göre gece gündüz "uçarcasına" seyahat ediyordu.²⁷ Omuzlarındaki büyük sorumluluklara ve

Bu soylu kadın Kontes Mniszech, *evlenmeden önceki adıyla* Urszula Zamoyska, Polonya Kralı'nın yeğeniydi. Stanisław August Potemkin'in 1775'te ona evlenme teklif ettiğini iddia etmişti. Açıkçası bu olanaksızdı. Besbelli kötü duygular taşımayan Potemkin şimdi Katerina'nın Aleksandra Branicka'yla birlikte ona nişan takmasını sağlamıştı.

çalışmalarını görmek için toplanan imparatorlara, krallara ve Avrupalı saray mensuplarının yarısına rağmen prens günlerini konserlerde geçiriyor gibiydi. “Bol bol müziğimiz vardı.” diye şaşıyordu Miranda; bir gün kornocular, ertesi gün bir Sarti oratoryosu, bir Ukrayna korosu, sonra Boccherini dörtlüleri. Ama bu umursamazlığın altında Potemkin daha önce hiç yapmadığı kadar çalışıyor ve tırnak yiyor olmalıydı. Her şey kusursuz değildi: Katerina’nın Kiev’e gelişinden iki gün sonra, on Zırhlı Süvari bölüğünü denetlemişti. “Korkunçtu.” demişti Miranda. “PP çok mutlu değildi.” Poltava yakınlarındaki bir başka Ağır Süvari bölüğü denetlenemeyecek kadar karışık durumdaydı.

İmparatoriçe Kiev’de beklerken prensin düzenlemeleri tek ritmi olan öngörülemezlikle birlikte hızlanmıştı. Nassau’yla Miranda’ya kendisiyle birlikte imparatoriçeyi karşılamayı emretti. 4 Şubat’ta, birlikleri denetledikten ve partilere katıldıktan sonra, Potemkin sürgündeki Eflak Hospodarı Aleksandr Mavrokordato’yla tanıştı; Mavrokordato, Küçük Kaynarca Anlaşması’nın –Rusya’yla Bâb-ı Âli arasındaki yükselen gerilimin bir hatırlatıcısı– ruhuna aykırı olarak Türkler tarafından görevden alınmıştı.

Miranda, saray mensubu kıyafetleri yaptırmaya koştı. Eve geldiğinde, hizmetkârının ona “en şehvetli Endülüslüye yatakta hiçbir şey borçlu olmayan” bir Rus kız bulduğunu gördü. Ertesi sabah, bir yaver Potemkin’in “kimseye bir şey söylemeden” sabah beşte bir *kibitka*’yla ayrıldığını duyurdu. Öğleden sonra üçte Nassau ve Miranda, her biri kendi *kibitka* kapsülüyle onun peşinden yola çıktı. Elbette asla ona yetişemediler çünkü 18. yüzyıldaki seyahatlerin saatlerini Potemkin kadar güzel bir sanata dönüştürülemedi. Kar yumuşaktı. Kızaklar kara saplanıyor ya da ters dönüyordu. Yeni atlar getirtildi. Saatler süren gecikmeler oldu. Miranda iki gün sonra Kiev gümrüğüne ulaştığında, Nassau’nun Potemkin’in mesajlarına el koyduğunu gördü; tam da bu ahlaksız entrikacıya göre idi. “Bu nasıl iş.” dedi Miranda.²⁸

Dinyeper’in sağ kıyısındaki Kiev, “harabeler, manastırlar, kiliseler, tamamlanmış saraylar”dan oluşan bir “Greko-İskit” manzarası, zor günler yaşamış antik bir Rus kentiydi.²⁹ Herkes geldiğinde, üç gösterişli *tableaux* vardı: Birincisi, “gözler bütün bunların hepsini bir anda görünce şaşıyordu, görkemli bir saray, galip bir imparatoriçe, zengin

ve huysuz solcular, gururlu ve gösterişli prensler ve ileri gelenler” ve imparatorluğun bütün halkları: Don Kazakları, Gürcü prensleri, Kırgız kabile reisleri ve “vahşi Kalmıklar, Hunların gerçek görüntüleri.” Ségur bunu “eski çağları modern zamanlar, uygarlık ve barbarlıkla karıştıran ve birleştiren büyülu bir tiyatro” olarak hatırlıyordu.³⁰

Cobenzl’in evi yabancılar için bir centilmenler kulübü gibiydi ama diğer iki “Cep Bakanı”nın kendi küçük malikâneleri vardı. Fransızlar, Almanlar, çok sayıda Polonyalı ve birkaç Amerikalı vardı ve onlardan biri geçenlerde Polonya Kralı Stanisław August’a mabeyinci olarak atanan küçücük ve kendisine yakışan şekilde Lewis Littlepage adlı bir adamdı. Yirmi beş yaşındaki bu Virginialı beyefendi ve George Washington’ın arkadaşı Cebelitarık’ta ve Minorka’da İngilizlere karşı savaşmıştı ve hevesli bir amatör oyuncu-yapımcıydı, Nassau’nun evinde *Seville Berberi*’nin Polonya’daki galasını yapmıştı. Şimdi Stanisław August’un Potemkin’in Sarayı’ndaki gözleri olmuştu.³¹ Bu yabancıların en kıdemlisi Prince de Ligne idi; “eşitlerine karşı sevecen, astlarının arasında sevilen, prensleri ve hatta hükümdarları tanıyan bu adam herkese kendini rahat hissettiriyordu.” Bu cazibe herkese cazip gelmiyordu: Miranda onu mide bulandırıcı bir yağcı olarak görüyordu.³²

Sonra Potemkin’in Sarayı vardı. Bu keşiş doğrudan büyük Mağaralar Manastırı’na yerleşmişti; burası yarı kilise, yarı kaleydi, yer altı salonlarından, yirmi bir kubbeli kiliseler ve çoğu kentin altındaki mağaralara oyulmuş münzevi hücrelerinden oluşan kasvetli bir Orta Çağ labirentiydi. Yetmiş beş aziz ipeklerin içinde çürümemiş halde, yer altı mezarlarında serin yatıyordu. Potemkin saray mensuplarını orada kabul ettiğinde, sanki “insan Konstantinopolis, Bağdat ya da Kahire veziriyle bir toplantıya girmiş gibi gibiydi.” Prens sarayda madalyalar ve elmaslarla şakırdayan, dantelli mareşal üniformalı, pudralı ve tokalı dolaşıyordu ama manastırında en sevdiği *pelisse*’siyle taranmamış gür saçlarıyla divanda uzanıyordu, Polonyalı genç prensler ve Gürcü çareviçlerden oluşan maiyetini “fark etmeyecek kadar satranca dalmış” görünüyordu. Ségur, Fransa Kralı’nın şerefini böyle bir kibre maruz bıraktığı için dalga geçilmekten kaygılanıyordu, “ama ben bunu böyle oynuyorum...” Potemkin satranç tahtasından gözlerini bile kaldırmayınca Ségur onun yanına geldi, aslan kafasını ellerinin arasına aldı, ona sarıldı ve divanda rahatça yanına oturdu. Yabancılar yokken, Se-

renissimus kendini beğenmişliğini bir tarafa bırakıyordu ve eski güler yüzlü benliği geri geliyordu,³³ yeğenleri Branicka ve Skavronskaya, Nassau, Miranda ve “gülünç züppe kılıklı” bestecisi Sarti yanındaydı. Sevgili dostu Ségur’ü “bir çocuk gibi” bağrına bastı.

Kiev, Rusya’nın başkenti oldu. Ligne bile görüntüler karşısında hayrete düşmüştü: “Aman Tanrım! Bu nasıl bir maiyet! Bu ne gürültü! Amma da çok elmas, altın yıldız ve nişan! Amma da çok zincir, kurdele, türban ve kürklü ya da sivri uçlu kırmızı şapka!”³⁴ Potemkin konukları Miranda ve Nassau’yu iskambil oyunlarına, yemeklere ve danslara sürüklüyordu. Yeğenlere her zamankinde de fazla grandüses muamelesi yapılıyordu: Büyükelçilerin ve Rus bakanların toplandığı Branicka’nın evinde, Miranda Potocki ve Sapieha gibi Polonyalı “küçük krallar”ın “servetine ve ihtişamına” inanamamıştı.³⁵

Potemkin, 14 Şubat’ta Miranda’yı imparatoriçeye takdim etti. Katerina onun maçoluğundan hoşlandı, kurbanı olduğunu iddia ettiği engizisyonla ilgili sorular sordu. O andan sonra, Miranda Potemkin’inki gibi Katerina’nın da yakın çevresine girdi. Çok geçmeden fazlasıyla sıkıldı. “Her zamanki insanlarla vist.” diye yazmıştı.

Nassau karısına, bahislerin “biraz pahalı, iki yüz ruble” olduğundan yakınuyordu. İmparatoriçe ve Serenissimus’la oynarken ne bekliyordu ki? Gecelerin çoğu Lev Narişkin’in evinde –tıpkı Petersburg’daki gibi– rahat bir dekadansla sonlanıyordu.³⁶

Katerina’nın ve Potemkin’in cinsel yaşamlarının her zaman çekiciliği vardı. Büyükelçiler saraylarına raporlar yazıyor, gezginler derleyebildikleri her şeyi kaydediyordu. Nassau’ya göre, “Bahtını Potemkin’e

Bir keresinde bu yakın çevrede, Ségur, Potemkin’in sürekli arkadaki bir odaya sığıştığını fark etti. Peşinden gitmeye kalkıştığında yeğenleri “tatlı sözlerle kandırarak” onu engelledi. Sonunda kaçıp odaya girdiğinde, etrafları tüccarlar ve seyircilerle sarılı mücevherler ve yasak mallarla dolu Doğu’ya özgü bir oda görüntüsünü keşfetti. Ortada kendi uşağı Evrard vardı, kaçak mal sokarken suçüstü yakalanmıştı; bu yüzden malları tasfiye ediliyordu ve Potemkin şüphesiz değerli taşların en iyilerini alıyordu. Çok utanan Ségur oracıkta uşağını kovdu ama belli ki Paris’in son moda ürünlerine bayılan yeğenler onu vazgeçirdi. “Ona sert davranmazsan iyi olur,” dedi Potemkin, “bir de bakmışsın kendini onun suç ortağı olarak bulmuşsun.” Uşağı kaçak malla yakalanmış olabilirdi ama En Hristiyan Majestelerinin Büyükelçisi belli ki Potemkin’in şakalarından birine kurban gitmişti.

borçlu olan ve bunu bilen” Mamonov her zaman Katerina’nın yanındaydı ama bu Miranda’yla ilgili uydurma söylentileri engellemiyordu. “Etkisinden hiçbir şey kaçamıyordu, Tüm Rusya’nın İmparatoriçesi bile.” diye iddia ediyordu genç, kıskanç Amerikalı diplomat Stephen Sayre, “Yirmi bir aydır onun başkentinde olup da geniş ve iyi bilinen bölgelerinin iç kesimlerini öğrenemeyen benim için utanç verici bir açıklama.”³⁷

Matmazel Guibald’ın eşlik ettiği *soi-disant* “Kontes” Sevres, Kiev konukluğuna Potemkin’in “geçici hayranlığı”nı kazanarak başladı. O zaman iki yeğeni vardı ama Sevres’in yerini çok geçmeden “gözde sultan” olarak bir Narişkina aldı,³⁸ Narişkin’in ziyafetlerinden birinde Miranda da kadını çok beğenmişti. İmparatoriçe orada yemek yiyordu. “Oyunlar ve danslı müzik vardı.” Katerina Potemkin, Ségur ve Mamonov vist oynuyordu ve sonra Granada mimarisini tartışmak üzere Miranda’yı çağırttı. Her zamanki gibi akşam saat onda gittiğinde asıl eğlence başladı. Narişkina hızlı bir Kazak, ardından bir Rus dansı yaptı; Miranda, “bu bizim fandangomuzdan daha şehvetli...” diye düşündü, “ne kadar iyi bir dansçı... omuzlarıyla sırtı ne kadar yumuşak hareket ediyor! Ölüyü bile diriltir!”

Belli ki Miranda’nın kızın diriltici yeteneklerine hayranlığını Serenissimus da paylaşıyor olmalıydı ki “Matmazel M. Nari’yle... onu siyasi bir meseleye ikna etmek için *tête-à-tête* bir saat geçirdi.” Miranda kadının “iç çekişlerini” ve Potemkin’in hikâyelerine “*Bu doğru mu!*” diye bağırıldığını duyumuştı.³⁹ Şüpheli bir kaynak, Potemkin’in tam Katerina’nın odasının önünde Zahar Çernişev’in kızına saldırdığını da iddia etmişti.* Kız çılgılık atınca Katerina uyandı. Bu olası değil çünkü Potemkin hemen hemen hiç kadınsız kalmıyordu.⁴⁰

Prensin beraberindekiler, Miranda ve Nassau dâhil onunla birlikte Manastır’da kalıyordu ama hiçbiri keşiş gibi davranmıyordu. Kiev eğlenceyle sarsılıyordu: Ukrayna fahişelerinin başına devlet kuşu konmuştu. Miranda ve Potemkin’in yaverlerinden Kiselev, “çok iyi kızları olan ve o gece en iyilerini sunan Polonya kökenli bir Yahudi kadının

Bu Lord Palmerston’un Windsor’da Kraliçe Victoria’nın nedimelerinden birine tecavüz etme girişimine benziyor: Katerina’nın muhtemelen kraliçenin eğlenmediği kadar eğlenmiş olmasının dışında.

evine gitti” ama öğleden sonra Feldmareşal Rummyantsev-Zadunayski'nin evine geldiklerinde, “Ben sadece çok sıradan bir Polonyalı kadın buldum.” dedi. Miranda Ukrayna taşrasındaki kızların bile Fransız elbiseleri giymelerine şaşırması. “Lanet olsun! Bu berbat Fransız saçmalığı insan ırkını daha ne kadar kirletecek?” Bir saray mensubundan diğerine koşarak fazla mesai yapan Kiev'in *horizontale*'leri için çok büyük rekabet vardı; tam Miranda'yla Potemkin'in yaveri oraya gitmişti ki, Katerina'nın genç mabeyincileri hep birlikte gelip bütün kızlara el koydu. Miranda öfkeliydi: Zevklerini ciddiye alıyordu. Sonunda Polonya Yahudisi kadın satıcısını buldu ama muhabbet tellalına Kiselev'in ne tür hizmetler beklediğini anlatmaya çalışırken Rus subay da öfkeleni. “Ah, erkeklerin aşk ve cinsel tercih konularında özgürce davranması ne kadar da zor,” diye yakındı Miranda. İki çapkın birkaç gün sonra bir evde on sekiz yaşındaki bir fahişe ve hizmetçisiyle daha şanslıydı. Kiselev hizmetçiyi yakaladı. Miranda, “sonunda üç dukaya razı olan (on istemişti) ev sahibesini fethetmeye çalıştı.” Mutlu bir şekilde, “su perimle yataktan çıkmadık... çok iyiydi ve çok hoşuma gitti,” ama belki de dilediği kadar değildi: “içine sokmama izin vermedi.” Ertesi sabah erken: “Kutsal Perşembe. İmparatoriçeyle birlikte Peçerski Kilisesi'nde resmî bir ayine katıldık...” Polonya Yahudisi cücelerden resmî imparatorluk ayinlerine kadar, Kiev'deki hayat böyleydi.⁴¹

Zevk arayışının ardında fokurdayan entrikalar vardı. Büyükelçiler gerçekten neler olduğunu öğrenmeye çalışıyordu ama “siyasi sırlar Katerina, Prens Potemkin ve Kont Bezborodko” arasında gizli kalıyordu.” Ségur uzak Paris'te XVI. Louis'nin, Fransız Devrimi'nin ilk kıpırdanmalarını başlatan ölümcül İleri Gelenler Meclisi'ni topladığını duyurduğunda imparatoriçe onu kutladı. “Herkesin kafası gizlice özgürlükçü duygular, reform istekleriyle coşuyordu.” Katerina'yla Potemkin reformdan söz ediyordu ama Paris'teki kaygı verici işaretleri anlıyordu. Grimm'e “Etkilenmedik.” diyen Katerina, Potemkin'in ona “Derviş müzikleri” yollayacağına söz verdi.⁴²

Soğuk gerçekler Polonya'nın en zengin ve en kıpır kıpır aşırı güçlü “küçük kralları”nın önünde ortaya çıkıyordu. “Polonya'nın yarısı burada,” dedi Katerina, Grimm'e. İmparatoriçe 1750'lerdeki eski sevgilisi Polonya Kralı Stanisław August'la buluşma ayarlama sürecindeydi. Ka-

terina'yla zirve toplantısının gündemini tartışmak üzere önce Potemkin onunla görüşmek istiyordu. Serenissimus kişisel sigorta poliçesi olarak Polonya'yla ilişkilerini geliştirmeyi sürdürmesinin yanı sıra oradaki Rus politikasını da belirliyordu. Çocukluğundan beri Polonya'ya o özel Smolensk *szlachta*'sı yakınlığı duyuyordu ama iki acil hedefi Polonya kodamanı olarak kendisine kişisel bir konum oluşturmak ve Türklere karşı yaklaşan savaş için Polonya'nın desteğini almaktı.

Polonya işleri o kadar karmaşık ve istikrarsızdı ki Potemkin tek bir politikaya bağlı kalmıyor, gizemli ve esnek şekillerde hareket etmeyi yeğliyordu. Aynı anda en az üç politika uyguluyordu. Yeğeni Branicka ve bir grup kodamanın desteklediği, Stanisław August'a düşman Rus yanlısı Polonya partisini yönetmeyi sürdürüyordu.⁴³

1786 yılı sonunda, ikinci bir politika izlemeye başladı; 1775'teki *indigenat*'ının olanak sağlamasıyla Polonya'da dev mülkler satın aldı. (1783'te Rusya'daki mülklerinin bazılarını satmıştı ve Kriçev kompleksini de satmak üzereydi.) O günlerde Miranda'ya yüz yirmi bir hektara yayılan iki milyon ruble değerinde Polonya mülkleri aldığını söylemişti.⁴⁴ Kiev'de dolaşan söylentilere göre, bu mülkler üç yüz köy ve altmış bin can içeriyordu.⁴⁵ 1786 sonunda, Rus topraklarına dalan Kiev'deki Polonya Palatinliği üçgeninde, Dinyeper'in sağ kıyısındaki geniş Smila ve Meschiricz mülklerini satın almak için Prens Ksawery Lubomirski'yle karmaşık bir anlaşma yaptı. Sadece Smila o kadar büyüktü ki, Potemkin öldüğünde yüz on iki bin erkek canıyla küçük bir 18. yüzyıl kenti kadar toplam nüfusu vardı. Kendi mahkemesi, kendi yargı sistemi, hatta özel bir ordusu vardı.⁴⁶ Mülkleri kendi parasıyla aldı ama bu para da bir şekilde Hazine'den geliyordu ve bu alımı hem emperyal hem de kişisel bir yatırım olarak görüyordu.

Lubomirski zaten Potemkin'in Karadeniz Filosu'nun esas üstlenicilerinden biriydi ve yarı özel, yarı emperyal bir şirketler grubu kurmak için kendi tedarikçilerini satın alıyordu.⁴⁷ Ama bundan fazlası vardı: Anlaşma Potemkin'i başlı başına bir Polonya kodamanı yapıyordu; böylece Rusya dışında kendi özel prensliğinin temellerini de atıyordu. Bu aynı zamanda Polonya toprağının özelleştirilmiş ilhakı olmanın yanı sıra ona Polonya kurumlarına girme hakkı veren bir Truva atıydı. Katerina, Potemkin'e Polonya tahtını değilse de Kurlandiya Dükalığı'nı ve yeni Daçya Krallığı'nı vermeye çalışmıştı. "Polonya'da yeni

aldığı mülkleriyle,” yorumunda bulundu Katerina Kiev’de sekreterine, “Potemkin belki de Rusya ve Polonya’dan bağımsız bir *tertium quid* (üçüncü şey) oluşturacak.” Katerina, Pavel’in tahta çıkışının sevgili eşi için yaratacağı tehlikenin farkındaydı ama bu, onu da tedirgin ediyordu. O yıl daha sonra, Potemkin ona o toprakları “bir toprak sahibi olmak ve hem olaylarına hem de askerî komutalarına dâhil olma hakkını kazanmak için” aldığını açıkladı.⁴⁸ Polonya’yla bağlantılı her şey gibi, Smila alımının bir bataklık olduğu ortaya çıktı, bir dizi davayı ve Lubomirskilerin arasında Potemkin’i dört yıl boyunca mahkemelerle ve müzakerelerle uğraştıran aile anlaşmazlıklarını tetikledi.⁴⁹

Kral Stanisław August, Potemkin’in Polonya politikasının üçüncü parçasını oluşturuyordu. Branicki ve toprak alımlarıyla onun altını oysa da Potemkin’in Stanisław August’a, bu güçsüz güzel sanatlar düşkünü ve Aydınlanma’nın aşırı içten destekçisine karşı her zaman bir zaafı olmuştu: yazışmaları sadece diplomatik nezaketten daha sıcaktı, en azından Potemkin için. Prens, Stanisław August’la bir anlaşmanın Türklere karşı Polonya desteğini satın alacağına, Polonya’yı Rus etki alanında tutacağına ve Prusya’nın açgözlü pençelerinden uzaklaştıracağına inanıyordu. Kişisel olarak, Potemkin böylece bir kodaman olarak Polonya birliklerine komuta edebilirdi. Bütün bunlar Kral Stanisław August aracılığıyla daha kolay başarılabilirdi.

Polonyalılar Katerina’yla görüşmeden önce kendi krallarının altını oymak ve Serenissimus’un gözüne girmek için Kiev’deydi.⁵⁰ “Bu Polonyalılar, Prens Potemkin’in önünde alçakgönüllü ve yağcı.” dedi Miranda, Branicki’lerdeki bir yemekte. Entrika ve hovardalık gizli eğilimleriydi; Polonyalılar “kendilerini kandırıyor, kandırılıyor, başkalarını kandırıyorlardı. Karılarına karşı öyle oldukları pek söylenemese de hepsi sırnaşık tiplerdi...” Aslında bütün gösterileri Potemkin’in gözlerinde saygınlıklarını arttırmak içindi “ama onun bakışlarını yakalamak zor,” diye dalga geçmişti Ligne, “çünkü tek bir gözü vardı ve o da uzağı göremiyordu.”⁵¹

Potemkin bir Polonyalıya yakınlık gösterip diğerini küçümseyerek gücünü ortaya koyuyordu. Herkes Potemkin’in ilgisinin peşindeydi. Ligne, Nassau ve Lewis Littlepage efendileri adına Polonyalılarla entrikalar çeviriyordu. Branicki Nassau’yu kıskanıyordu çünkü Potemkin’le kalıyordu ve bu yüzden “savaş alanının efendisiydi.”⁵² Branicki’yle

Feliks Potocki Potemkin'i, Stanisław August'un onun anlaşılır bir şekilde Varşova'da rahatsızlık yaratan toprak alımlarına karşı olduğuna ikna etmeye çalışıyordu.⁵³ Aleksandra Branicka zaten imparatoriçeye o kadar yakındı ki öz kızı olduğu dedikoduları vardı.⁵⁴ Prens, Branicki'nin acemice entrikalarına sinirleniyordu ve Aleksandra'yı hasta eden "korkunç bir olay" yaşandı.⁵⁵ Yine de Branicki ve Feliks Potocki'nin İmparatoriçe tarafından sıcak karşılanmasını sağlarken Katerina onun muhalifleri Ignacy Potocki ve Prens Sapieha'nın "yüzüne bile bakmadı."⁵⁶

Miranda bile bu Polonya oyunundan geri kalmamayı becerdi. Prensi bazı Polonyalı kodamanların önünde ayağa kalkmadan selamladı. Miranda, Potemkin'in artık neredeyse onlardan biri olduğu kraliyetin davranış kurallarıyla ilgili hassas olduğunu biliyor olmalıydı. Yabancılar hiçbir zaman Potemkin'in desteğini çantada keklik olarak göremezdi. Miranda'nın ne bir İspanyol kontu ne de bir albay olduğu yönündeki söylentiler bu soğuklukta rol oynamış olabilir. Potemkin ona soğuk davranıyordu.⁵⁷

Mart başında prens, Nassau, Branicki ve Rusya'nın Varşova Büyükelçisi Stackelberg'le beraber, bunca yıl sonra endişeyle Katerina'yla buluşmasını bekleyen Polonya Kralı'yla görüşmek üzere kırk beş kilometre ötedeki Chwastow'a gitti.⁵⁸ Potemkin Bratslav Palatınlığından bir Polonyalı *szlachta* üniforması giymiş ve Polonya nişanlarını takmıştı. Littlepage'in eşlik ettiği krala kendi hükümdarıymış gibi davrandı. İki adam Potemkin'in Osmanlılara karşı bir Rusya-Polonya anlaşması önerisi üzerinde anlaştı. Serenissimus, kendisine Smila'da feodal bir prenslik kurma planlarıyla ilgili olarak Stackelberg'e Stanisław August'un ağzını arattı. Kral, Rusların Polonya anayasasının iyileştirilmesini onaylamasını istediği yanıtını verdi. Potemkin, Ignacy Potocki'yi "bir *scelerat*" –fossil–, Feliks Potocki'yi "aptal" olmakla suçluyordu ama Branicki aslında kötü biri değildi.⁵⁹ Kral Potemkin'i büyülemişti;⁶⁰ "en azından bir an için"⁶¹ Katerina'yla yapılacak görüşme onaylandı.

Kiev'de iki gün sonra, Miranda endişeyle Potemkin'in dönüşünü bekliyordu. Ama küskünlükleri hiçbir zaman uzun sürmeyen prens onu eski bir dost gibi karşıladı: "Görüşmeyeli yüzyıl olmuş gibi geldi." diye gürlledi.⁶² Katerina'nın yola çıkışı yaklaşırken Miranda'yı geride bırakma zamanı gelmişti. İmparatoriçe, Mamonov aracılığıyla ona Rus ordusunda görev yapmasını önerdi ama o İspanya'ya karşı bir

Venezuela devrimi umutlarını dile getirdi. Katerina'yla Potemkin bu Bourbon karşıtı projeye olumlu yaklaşıyordu. "Eğer engizisyon çok gerekliyse, o zaman Miranda'yı engizisyoncu olarak atamalıdır." diye dalga geçti Potemkin. Katerina yurt dışındaki bütün Rus misyonlarını kullanmasını önerdi ve o da yüzüzce on bin ruble kredi istedi. Mamonov Miranda'ya bunu Serenissimus'un onaylaması gerekeceğini söyledi, bu da Katerina'yla Potemkin'in neredeyse eşit olduğunun bir başka kanıtı. Potemkin onayladı. 22 Nisan'da müstakbel (kısa ömürlü olsa da) Venezuela diktatörü 22 Nisan'da imparatoriçeyle prence veda etti. İspanyollar sonunda Francisco de Miranda'yı yakaladı. O yıl daha sonra, Petersburg'da iki Bourbon büyükelçisi sahte kont-albay sürgün edilmedikçe çekilecekleri tehdidinde bulundu. Sonunda Miranda on bin rublesini alamadı ama Potemkin'le temasını devam ettirdi: Arşivler Londra'dan ona hediye olarak bir teleskop gönderdiğini gösteriyor.⁶³

Katerina'nın "iğrenç"⁶⁴ dediği Kiev'den herkes fena halde sıkılmışken top atışları buzların çözöldüğünü ve gösterinin başlayacağını ilan etti. 22 Nisan 1787'de, öğle saatlerinde imparatoriçe büyük bir nehirde bugüne kadar görölen en şatafatlı donanmadaki kalyonuna bindi.

KLEOPATRA

Üstünde yattığı gemi, yaldızlı bir taht gibi
 Pırıl pırıl yansıyor sularda.
 Döğme altındandı geminin pruvası.
 Yelkenler kıpkızıl ve öyle kokuluydu ki
 Sarhoş oluyordu esen yeller içlerine doldukça.
 Gümüştendi geminin kürekleri:
 Flavta sesleriyle batıp çıkıyorlardı suya,
 Şu şırıltılarıyla sarhoş olup hızlanarak.
 Kendisine gelince, diller anlatamaz onu...
 William Shakespeare, *Antonius ve Kleopatra*[†]

22 Nisan 1787'de, gün ortasında Katerina, Potemkin ve maiyetleri elli kişilik bir ziyafetin verildiği yemek mavnasına bindi. Saat üçte, donanma yola çıktı. Prens heybetli donanmasının yedi imparatorluk kalyonu zarif, rahat ve görkemliydi, dışı altın sarısı ve kırmızı boyalıydı, içi altın ve ipekle dekore edilmişti, üç bin kürekçi, mürettebat ve muhafız gemileri yürütüyor ve hizmet veriyor, kalyonlara seksenden fazla tekne eşlik ediyordu.¹ Her birinin kendi orkestrası vardı, her zaman güvertede duruyor, konuklar binerken ve inerken çalışıyordu. Katerina'nın mavnası *Dinyeper*'de orkestrayı, Potemkin'in maestrosu Sarti yönetiyordu. Yatak odasında kendisi ve Mamonov için iki yatak vardı. Her mavnanın ortak oturma salonu, kütüphanesi, müzik odası ve güvertede tentesi vardı. Şatafatlı süit odaların duvarları Çin ipeğiyle kaplıydı, yatak örtüleri taftadandı; çalışma odalarında maun yazı masaları, rahat, basma kaplı divan ve hatta kendi suyu bulunan tuvaletler vardı. Bu, Dinyeper bir yana kara için bile bir yenilikti. Yüzer yemek salonu yetmiş kişi alabiliyordu.

† Alıntı için bakınız William Shakespeare, *Antonius ve Kleopatra*, çev: Sabahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 43.

Göz kamaştırıcı, neredeyse efsanevi yolculuğu konuklar hayatları boyunca hiç unutmadı. “Filonun pruvasında ve bordalarında ara vermeksizin seyreden küçük yelkenliler ve tekneler peri masalından fırlamış bir şey gibiydi,” diye anımsıyordu Ségur. “Heybetli filonun denizcilerinin boyalı küreklerini ritmik bir şekilde, topların güm-bürtüsüyle Dinyeper sularına batırmasını gören seyircilerin alkışları ortalığı yıkıyordu.” “Kleopatra’nın filosu gibiydi... daha önce bu kadar görkemli ve hoş bir yolculuğu olmamıştı,” diye düşünüyordu. “Bu doğru,” dedi Nassau karısına, “bu kadırgada bir araya gelmemiz hayatımda gördüğüm en eşsiz şeylerden biriydi.”

Prens nehir kenarında bitmez tükenmez bir gösteri sunuyordu: Top atışları ve senfonilerle nehre açılırken, küçük Kazak bölükleri ovalarda manevralar yapıyordu. “Kasabalar, köyler, kır evleri ve bazen köylü kulüpleri o kadar şahane süsleniyor ve çelenkler, çiçekler ve şahane mimari süslemelerle gizleniyordu ki sanki gözlerimizin önünde muhteşem kentlere, ansızın ortaya çıkan saraylara ve sihirli bir şekilde yaratılan bahçelere dönüşüyorlardı.”

Potemkin’in mavnası *Bug* onu, yeğenlerini, kocalarını ve Nassau-Siegen’i ağırlıyordu. Kiev’in sıkıntısı geride kalmıştı ama kötülük ve fesat onlarla birlikte Dinyeper’de seyrediyordu. “Prensle birlikte olmayı seviyorum, o da benden gerçekten hoşlanıyor,” dedi Nassau karısına, “benden nefret eden eşlikçilerime rağmen.” Daha sonra Branicki’yle arkadaş oldu. Tahiti Kraliçesi’nin eski sevgilisi ve Ouidah’ın neredeyse kralı karısına “büyük ve gösterişli” mavnadaki yaşama alanlarının resmini çizdi: Potemkin en büyük suite kalıyordu ve kimse onun salonundan geçmeden odalarına gidemiyordu. Katerina’nın Polonya Kralı’yla ilk buluşmasına nehrin aşağısına doğru beş gün vardı ve Potemkin’in mavnası Polonya entrikalarının yüzer konfederasyonuydu. Hâlâ Branicki’ye karşı Stanisław August’u destekleme görevini sürdüren ve servet yapmaya çalışan Nassau, her zaman erkenden uyanıyor ve tek başına yakalamak için Potemkin’i de uyandırıyor. Sabahları serbestti. Öğleleri, imparatoriçenin kalyonu top atarak yemeği haber veriyordu, bazen on kişi, kayıkla geliyordu. Daha sonra Nassau, Ligne ve Ségur’ün mavnasına gidiyor, orada günlüklerini okuyordu. Saat altıda akşam yemeği için imparatoriçenin teknesine dönüyordu. Katerina her zaman dokuzda yatmaya gidiyordu ve “herkes Prens Potemkin’e gidiyordu.” Öte yandan bu görülmemiş şatafata rağmen

seyahat sıkı fıkıydı. Bir akşam, erken yat borusundan sıkılan Mamonov, Nassau ve birkaç kişiden vist oynamak için kalmalarını istedi. Tam Katerina'nın salonunda oyuna başlamışlardı ki imparatoriçe saçları açık, elinde kırmızı bonesi ve üzerinde mavi kurdeleli kayısı rengi tafta bir sabahlıkla içeri girdi. Bu yaş almış Katerina'nın genç sevgililerine yatak odası kapılarının ardında nasıl görüldüğünün eşsiz bir örneğiydi. "Açık saçlarıyla daha genç görünüyor." dedi Nassau. Onları rahatsız etmek istemiyordu, oturdu, "dëshabillé"si için özür diledi ve "çok neşeliydi." Saat onda yatmaya gitti. Vist bir buçukta bitti.

"Seyahat tam anlamıyla aralıksız bir parti ve kesinlikle muhteşem," diye yazdı Nassau. "Hoş bir topluluk çünkü Ligne ve Ségur güzelleştiriyor." *Sejm*'i paylaşan ikili gezinin yaramaz okul çocukları oldu, her zaman haylazlık peşindeydiler. Her sabah Ligne yatak odalarını ayıran ince bölmeyi çalıp Ségur'e doğaçlama şiirler okuyor, sonra uşağıyla "bilgece sözler, budalalıklar, siyaset, güzel konuşmalar, askerî hikâyeler ve felsefi taşlamalar" gönderiyordu. "Kuzey'in İmparatoriçesi'nin çok da uzağında olmadan, aynı mavnada yan yana yatan, Tatarları ziyaret etmek için Kazak ülkesinde Dinyeper'de seyreden bir Avusturyalı generalle Fransız büyükelçinin arasındaki" bu sabah yazışmasından daha garip hiçbir şey olamazdı. Ségur yolculuğun görüntülerinin neredeyse şiirsel olduğunu düşünüyordu: "güzel zenginlik, donanmamızın muhteşemliği, nehrin görkemi, hareket, nehir kenarındaki sayısız seyircinin sevinci, otuz farklı halkın askerî ve Asyalı kostümlerinin karışımı, en son her gün yeni şeyler görecek olmanın kesinliği imgelemimizi canlandırıyor ve keskinleştiriyordu." Bu manzaraların katışıksız başarısı muhteşem şovmene yansıyor: "Hava koşulları, mevsimler, doğa ve sanat bu güçlü gözdenin zaferini güvenceye almak için el birliği yapıyor gibiydi."²

Kleopatra seyahatinin üçüncü gününde, romantik anıların ve siyasi çarelerin hislendirdiği Stanisław August, Polonya kıyısındaki Kaniev'de imparatoriçeyi bekliyordu. Bu buluşmanın dokunaklı bir yanı vardı: En son görüştüklerinde kral genç bir Polonyalı hayalci, Katerina embesil bir zorbanın eziyet çeken karısıydı. Şimdi adam bir kral, kadın bir imparatoriçeydi. Sevmekten hiç vazgeçmediği kadını yirmi sekiz yıldır görmemişti ve muhtemelen kendini yeniden bir araya gelme

hayallerine kaptırmıştı. “Bana bu mutluluğu yaşatacak anı nasıl bir heyecanla beklediğimi tahmin etmeniz hiç zor değil.” diye itiraf etmişti kral, Potemkin’e şubatta gönderdiği yayımlanmamış bir notta. Potemkin’i hislendiren, sonuçsuz bir duygusallıktı bu.³

Stanisław August yakışıklı, duygusal, kültürlüydü ama her şeyden çok Polonya için elinden gelenin en iyisini yapmak istiyordu. Opera, mimari ve edebiyat Potemkin ve Stanisław August’un ortak ilgi alanlarıydı ama kral, prense güvenemezdi. Kralın yazgısı hüsrana ve küçük düşmeden başka bir şey değildi. Siyasi olarak eli çok zayıftı. Kişisel olarak Potemkin gibi politikacıların dengi değildi. Katerina kralın siyasi ikilemelerini sinir bozucu ve saçma buluyordu ve dürüstlüğü neredeyse katlanılmazdı. Belki de berbat evliliğinin hapishanesinde onu çok sevmiş olduğu için o günlerdeki aciz saflığından utanç duyuyordu.⁴

Buluşmanın asıl amacı aşk dolu bir nostalji değil Polonya’nın ayakta kalmasıydı. Yayılan kargaşa, güçsüz saltanat, inatçı özgürlük ve birliğin karışık incelikleri bunu Katerina’nın kafasını sürekli karıştıran tek siyasi sorun haline getiriyordu. Ama bunlar düzenbaz Potemkin’in geliştirdiği koşullardı. Kralla prensin, Türk karşıtı ittifak oluşturmak ve Polonya anayasasını ıslah etmek için Chwastow’da imzaladıkları anlaşma, Polonya’nın yıkılmasının trajedisini önleyebilirdi. Ama bu kişisel beceriksizliğin siyasi uzlaşmanın altını oyduğu bir olaydı.

Filotilla, Kaniev açıklarına demirledi. 25 Nisan’da saat on birde Bezborodko ve Feldmareşal Prens Baryatinski, kralı bir filikayla aldı. “Beyler, Polonya Kralı benden Kont Poniatowski’yi size emanet etmemi istedi.” dedi asıl adını kullanarak çünkü Polonya Kralları Polonya toprağından ayrılamazdı. Kral, imparatoriçeyle karşılaştığında Ségur ve diğerleri “tanıştıkları, aşkla birbirlerine bağlandıkları, kıskançlıktan ayrıldıkları ve nefretin peşlerini bırakmadığı o koşullardan çok farklı koşullar altındaki” ilk sözlerine tanıklık etmek için çevrelere toplandı. Ama ümitleri hemen yıkıldı. Artık bir kıvılcım yoktu. Hükümdarlar dimdik güvertede yürüdü. Muhtemelen kralın kabaran özlemi geçmişin bazı anıştırmalarına dayanamamıştı çünkü geri döndüklerinde Katerina gergin ve mahcup ve kralın gözlerinde “kesin bir hüznün izi” vardı. Bazıları onun tatlı sözlerini Mamonov’u kışkırtmak için kullandığını söylüyordu. “Onu otuz yıldır görmemiştim,” diye yazdı Katerina daha sonra, “birbirimizi değışmiş bulduğumuzu tahmin edebilirsiniz.”⁵

Stanisław August, Potemkin'in yeğeni Engelhardt'a beceriksizce Beyaz Kartal Nişanı taktıktan sonra etkileyici bir an yaşandı. Yemek zamanıydı. Kral şapkasını aradı. Katerina verdi. "Kafamı iki kere örtmek için," diye şaka yaptı; birincisi tacıydı. Ah, madam, bu büyük bir cömertlik ve iyilik." Stanisław August bir başka mavnada dinlendikten sonra Potemkin'in yüzer konutuna götürüldü. Serenissimus, kral ve Branicki'yi barıştırmaya çalıştı ama adam o kadar terbiyesizce davrandı ki Stanisław August odayı terk etti. Potemkin peşinden koşup özür diledi. İmparatoriçe ve prens, Branicki'yi sertçe azarladı ama o ailedendi. Polonyalı kulları maiyetlerinde kaldı.

Kral, saat altıda siyasi görüşmeler için Katerina'nın mavnasına döndü. Güvertede dolaşırken Rusya-Polonya ittifakı önerdi. Katerina yanıt sözü verdi. Prens ilgisizce kâğıt oynuyordu. Katerina kendisine yardıma gelmediği için öfkeliydi. "Prens Potemkin ve sen neden böyle bir zamanda bizi yalnız bıraktınız?" diye azarladı Ligne'yi. Stanisław August, Katerina'ya akşam yemeğine Kaniev'e gelmesini rica etti, iki günlük yemek ve havai fişek ayarlamaları yaparak kıt kaynaklarını neredeyse iflas ettirmişti ama Katerina onu tersledi. Potemkin'e işleri Polonya'da yaptıkları gibi aceleye getirmek istemediğini söyledi: "Amaçlarımdaki bir değişikliğin benim için hoş olmadığını sen bilirsin." Potemkin ya Stanisław August'a saygısından ya da Katerina'ya Polonya stratejisini mahvettiği için kızdığından kâğıt oynamaya devam etti ve hiçbir şey söylemedi. Katerina'nın kızgınlığı ve suskunluğu büyüyordu. Kralın suratu daha da asıldı. Saray mensupları huzursuzlanıyor, kulak kabartıyordu. "Prens Potemkin hiçbir şey söylemedi." diye yakındı ertesi gün Katerina sekreterine. "Hep ben konuşmak zorunda kaldım; boğazım kurudu; benden kalmamı isteyerek beni neredeyse kızdırdılar." Katerina sonunda Polonya'nın pahalı havai fişeklerini mavnasından seyretmeyi lütfetti.

Kalbi kırılan ve küçük düşen kral veda etti. "Bu kadar üzgün görünmeyin," diye fısıldadı Ligne ona şirretçe. "Böyle yaparak sizden nefret eden... bir sarayı sevindirmiş oluyorsunuz." Katerina'nın Potemkin'e öfkesi geçmemişti. Prens Bug'da surat asıyordu. Katerina ona bir dizi not gönderdi: "Sana kızgınlım, bugün son derece beceriksizdin." Filotilla Vesuvius'un patlamasını canlandıran havai fişekler gösterisinin bitmesini bekliyordu. Ligne'nin benzersiz betimlemesiyle

kral bu yüzden “üç aydır buradaydı ve imparatoriçeyi üç saat görebilmek için üç milyon harcamıştı.” Stanisław August birkaç gün sonra Potemkin’e zor okunan şu dokunaklı notu gönderdi: “İmparatoriçeyi görünce çok sevindim. Artık onu tanımıyorum ama insan üzülse de Prens Potemkin’le arkadaş olduğumuza inanıyorum.”⁶

Kayser II. Joseph ve Çariçe II. Katerina, Doğu’nun Kayserleri yakınlaşıyordu. 30 Nisan’da, filo geç saatte Kremençuk’a geldi, sert rüzgârlar yüzünden gecikmişti. Joseph, yine Comte de Falkenstein takma adıyla nehrin aşağısındaki Kaydak’ta bekliyordu, askerî sabırsızlık içindeydi.

Joseph’in despotça ama akılcı reformları eyaletlerinin çoğunda ayaklanmalara yol açmıştı. Rusya’ya hiç gelmek istememişti ama varlığı Ruslar için çok önemliydi çünkü Avusturya ittifakı Osmanlılara karşı temel silahlarıydı. “Belki insan zaman bulabilir,” dedi Joseph Başbakan Kaunitz’e, “bir bahane bulmak için.” Kendini beğenmiş Habsburg, Katerina’nın davetinin “çok saygısızca” olduğunu düşünmüştü ve Kaunitz’e yanıtının “dürüst, kısa olacağını ama bu Katerinalaşmış Zerbst Prensesi’nin beni bertaraf etmek için daha fazla düşünmesi gerektiğini anlamaya itmekten kaçınmayacağını” söyledi. Sonra da coşkuyla kabul etti. Rus askerî güçlerini denetlemeye hevesliydi ama aslında Avusturyalılarından farklı olarak onların hiçbir şeyi düzgün yapamayacağını görmeye kararlıydı. Potemkin’e ironik bir şekilde onun “ilginç düzenlemelerini ve şaşırtıcı yaratımlarını” görmek için sabırsızlandığını yazdı. Şimdi teftiş manyağı, Herson’u tek başına denetleyerek bekleyişine teselli buluyordu.⁷

Katerina endişelenmişti: Joseph neredeydi? Cobenzl imparatoruna rahatlatıcı mektuplar göndermişti. Potemkin sadece anı yaşıyor gibiydi ama yolculuğun geri kalanında at sıkıntısı çektiği söylentileri vardı. İmparatoriçe, Kremençuk’a çıktı ve elbette gölgeli yeşillikleri, akarsuları ve armut ağaçlarıyla “büyüleyici bir İngiliz bahçesi”yle kuşatılmış zarif bir sarayı teftiş etti. Potemkin uzaktan Ligne’nin şaka yollu deyişiyle “kendisi kadar geniş” dev meşe ağaçları getirterek bir orman oluşturmuştu.

William Gould oraya gitmişti. “Her şey çiçek açmıştı.” dedi imparatoriçe, Grimm’e. Katerina sonra, Cobenzl’in adamlarını ve atlarını övdüğü, Potemkin’in yeni hafif süvarileri dâhil on beş bin askerî teftiş

etti. O gece sekiz yüz kişilik bir balo düzenledikten sonra Katerina emperyal buluşma için nehrin aşağısına hareket etti.⁸

Tekneler nehirde gözden kaybolurken, kardeşi Jeremy'yi Kriçev'in başında bırakan Samuel Bentham, en gurur verici icadıyla ortaya çıktı: Katerina için altı parçalı devlet solucanı.* Pek çok muhteşem görüntünün arasında, yüksek bir platformda elinde boruyla emirler yağdıran genç İngiliz de dikkat çekmiş olmalıydı. Potemkin ona kendi mavnasının yakınına demirlemesini emretti. Ertesi sabah solucanı teftiş etti ve Samuel'e göre "fazlasıyla memnun kaldı." Filotilla tekrar yola çıktığında Bentham da onlarla gitti. İmparatoriçenin aracını fark ettiğini ve hayran kaldığını iddia etti ama Potemkin muhtemelen fırsatı kaçırdığı için onu teselli ediyordu.

İmparatorla buluşacakları Kaydak'a kırk kilometre kala mavnaların bazıları karaya oturdu. Filo demirledi. Potemkin bütün yolu nehirden gidemeyeceklerini anladı. Muhteşem gösterinin utanç verici bir kargaşaya indirgenme tehlikesi vardı: Bir imparatoriçe karaya oturmuştu, bir imparator kaybolmuştu, at sıkıntısı vardı ve erzak ve mutfak içeren mavnalar kumluklara oturmuştu. Bentham'ın "yüzer solucanı" günü kurtardı.

İmparatoriçeyi geride bırakan Potemkin tekne değiştirdi ve imparatoru bulmak için yola solucanla devam ederek Bentham'ı sevindirdi. Haklarından geline Zaporozyalıların Siç'ine çok yakın Kaydak'a yaklaştığında, yerel saraylarından birinde değil teknede kalmaya karar verdi. Ertesi sabah gidip II. Joseph'i buldu. İmparator, o akşam Bentham'ın solucanını övdü. Bentham iki kayserin ve bir prensin iltifatlarıyla şişiniyordu ama onlar yaratıcı İngiliz teknelerini incelemekten çok birbirleriyle ilgileniyordu."

Potemkin'le Joseph, imparatorun imparatoriçeye "sürpriz yapmasına" karar verdi. Hükümdarlar sürprizlerden hoşlanmazdı ve bu yüzden Katerina'yı uyarması için aceleyle bir ulak gönderdi ve Cobenzl de Potemkin'in Katerina'yı uyardığını Joseph'e haber vermek için ona

Yüzer solucan yetmiş altı metre uzunluğunda, hemen hemen beş metre genişliğindeydi ve yüz yirmi kürekçiyle hareket ediyordu.

Samuel, Jeremy Bentham'a kendini hoş bir şekilde kandırarak, "herkes gibi imparatorun da icadımı övdüğüne şüphe yok." dedi.

bir ulak yolladı: Bu krallara hizmet etmenin saçmalıklarından biriydi. 7 Mayıs'ta Katerina mavnalardan indi ve bu fena halde kendiliğinden olmayan "sürpriz"e doğru arabayla yola çıktı.⁹

Ligne, Mamonov ve Aleksandra Branicka'nın eşlik ettiği Katerina bir tarladan geçti ve Cobenzl'le birlikte olan Joseph'le "burun buruna" (kendi sözleri) geldi. Arabalardan birinde buluşan iki Majeste, otuz verst uzaklıktaki Kaydak'a hareket etti. Orada Joseph mutfakların ve aşçıların karaya oturan mavnalarda kaldığını öğrenince dehşete düştü.

Potemkin bir şeyler ayarlamak için dörtmala gitti ve yemek yemeyi unuttu. Çariçe ve kayser yemek konusunda umutsuzdu. "Kimse yoktu," dedi Joseph, "yemek pişirmek ya da servis yapmak için." Resmîyetten uzak seyahat etmeyi seven imparator için bu kadarı fazlaydı. Emperyal gezi bir komediye dönüşme tehlikesiyle karşı karşıyaydı.¹⁰

İhtiyaçların icatların anası olduğu gibi Potemkin de doğaçlama ustasıydı. "Prens Potemkin *chef de cuisine* oldu." dedi Katerina gülerek Grimm'e, "Prince de Nassau, aşçı yamağı ve Büyük General Branicki hamur işi ustası." Tek gözlü Rus dev, uluslararası aslan avcısı kahraman ve sakallı bir "Polonyalı haydut" tarafından yaratılan mutfaktaki karışıklık aşçılık cehenneminden korkutucu ama komik bir görüntü vermiş olmalıydı. Potemkin bir *girandole*, dört bin roketle yükselen, Katerina'nın baş harfinin çevresimde dönen bir çarkıfelek fişeği ve bir başka patlayan volkanik tepe sunmayı başarmıştı. 18. yüzyıl kraliyet üyeleri için havai fişekler ve yapay volkanlar bugün gençlik merkezlerine ve fabrikalara yapılan ziyaretler kadar sıkıcı olmalıydı. İnsan fişeklerin onlara Potemkin'in yemeklerini unutturup unutturmadığını merak ediyor: Üç çılgın aşçı aslında işi yüzlerine gözlerine bulaştırmıştı. Katerina, "iki Majeste hiç bu kadar debdebeli ve *kötü* bir hizmet görmemişti," ama o kadar komikti ki "kötü olduğu kadar iyi bir yemektir." Bir kişi –en önemlileri– aynı görüşte değildi.

"Yemek yenilemez yiyeceklerden oluşuyordu." dedi canı sıkkın İmparator, Feldmareşal Lacey'ye, ama en azından "yemeğe katılanlar çok iyiydi." Ama *Schadenfreude* (başkasının talihsizliğinden keyif alan) imparatoru gizlice eğlenmişti: "Bu yolculuğa egemen olan karışıklık inanılmaz." "Arabaların alabileceğinden daha fazla şey ve insan olduğunu ve onları taşıyacak atların olmadığını" fark etmişti. Hatalar yapan Ruslara Alman kendini beğenmişliğiyle yaklaşan Joseph, "so-

nunda bütün bunların nasıl sonuçlanacağını merak ediyordu” ama sonunda mağdurca iç çekerek, “Bu gerçekten de bir tövbekârlık dönemi olacak.” diye düşündü.¹¹

Joseph fırsatını bulunca Ligne’yi bir kenara çekti: “Bana bu insanlar savaş istiyor gibi geliyor. Buna hazırlar mı? Sanmıyorum, zaten ben hazır değilim.” Herson’un gemilerini ve kalelerini görmüştü. Ruslar bir silahlanma yarışına girmişti ama o bütün gösterinin “bizi kandırmak için” olduğuna inanıyordu, “Hiçbir şey güvenilir değil ve her şey en pahalı şekilde aceleyle yapıldı.” Joseph etkilendiğini kabul etmeyi kendine yediremiyordu. Gezinin görkeminin ve Potemkin’in başarılarının Katerina’yı savaşa doğru götürdüğünü düşündüyse bunda haklıydı. “Bunu kendimiz başlatabiliriz.” dedi Katerina sekreterine.

Potemkin savaş olasılığını Joseph’le kendisi konuşmak istiyordu ve bir sabah imparatoru görmeye gitti ve Rusların şikâyetlerini ve Osmanlılardan toprak taleplerini anlattı. Potemkin’in çekingengliği bütün istediklerini dile getirmesini engelliyordu ve bu yüzden Ligne’den bunu yapmasını istedi. “Bu kadar istediğini bilmiyordum.” diye homurdandı Joseph. “Kırım’ı almanın yeteceğini düşünüyordum. Ama bir gün Prusya’yla savaşırsam benim için ne yaparlar? Göreceğiz...”¹²

İki gün sonra, iki kayser, kapılarında Katerina’nın arması bulunan, deri tavanlı ve kırmızı kadife koltuklu büyük siyah bir arabayla, Potemkin’in görkemli Yekaterinoslav’ının ıssız temellerine vardı. İki Majeste, katedralin temel taşlarını yerleştirirken Joseph, “İmparatoriçe ilk taşı, ben de son taşı yerleştirdim.” diye fısıldadı Ségur’e. (Yanıliyordu.) Ertesi gün Herson’a doğru “muazzam koyun sürüleriyle, çok sayıda atla dolu” bozkırları aştılar.¹³

Ayın on ikisinde, tören alayıyla Bâb-ı Âli’ye açık bir meydan okumayla süslü bir takın altından Potemkin’in ilk kentine girdiler: “Bizans’a giden yol bu.”¹⁴ Kenti daha önce teftiş etmiş olan Joseph, şimdi Katerina’nın maiyetini denetleme fırsatı bulmuştu. “Prens Potemkin müzik delisi, yanında yüz yirmi müzisyeni var.” dedi kayser ama “elleri barutla çok kötü yanan bir subaya yardım gelmesi dört gün sürdü.” diye de ekledi. İmparatoriçenin gözdesine gelince, Joseph, Mamonov’un “pek akıllı olmadığını... sadece bir çocuk olduğunu”

düşünüyordu. Ségur'den hoşlanıyordu, Fitzherbert'in "zeki" ama açıkça sıkıcı olduğunu düşünüyordu ve imparatorun yoksun olduğu bütün zekâ kıvraklığına ve *joie de vivre*'ye sahip olan "düzenbaz diplomat"ı övüyordu: "Ligne burada müthiş ve çıkarlarımı iyi koruyor." Ama Joseph'in fazla ayrıntılı denetimleri ve gizli kıskançlığı Rusların gözünden kaçmamıştı. Katerina sekreterine gözlerini devirdi: "Her şeyi görüyor ve duyuyorum ama imparator gibi ortalıkta koşturmuyorum." Brabant ve Flanders halkını isyana sürüklemesine şaşmamak gerek diye düşündü.¹⁵

Potemkin'in oradaki başarıları Ségur ve Ligne'nin gözlerini kamaştırmıştı: "Bu kadar büyük yeni heybetli eserler karşısında," diye yazdı Ségur, "büyük şaşkınlığımızı gizleyemedik." Kale hemen hemen bitmişti; yirmi dört bin kişi için ev; "muhteşem mimarisiyle birkaç kilise", silah deposunda altı yüz top; limanda iki yüz ticaret gemisi ve iki kalyon ile suya indirilmeye hazır bir fırkateyn vardı. Katerina'nın maiyetindeki şaşkınlık muhtemelen Petersburg'daki, Potemkin'in başarılarının düzmece olduğu yönündeki hemen hemen evrensel varsayımdan kaynaklanıyordu. Şimdi Ségur hepsinin de "Prens Potemkin'in yeteneğini ve yaptığı işleri" kabul ettiğini söylüyordu. Belli ki Potemkin'in düşmanlarından her şeyin yalan olduğunu duymuş olan Katerina Grimm'e, "St. Petersburg'da istediklerini söylesinler: Prens Potemkin'in hizmetleri barışta [1774] bir kulübeden ibaret olan bu toprakları gelişmiş bir kente dönüştürmüş." Yabancılar limanın sınırlarını fark etmişti – "Kuruluşundan beri Herson'da kısa sürede çok şey yapmışlar," diye yazmıştı Joseph – "ve bu görünüyor."

Ayın on beşinde Katerina'yla Joseph, "tüller, danteller, farbalalar, çelenkler, inciler ve çiçeklerle" süslü, Ligne'nin St. Honore Caddesi'ndeki "şapkacı dükkânlarından fırlamış gibi" diye düşündüğü, deniz kenarındaki gölgeliklerden üç savaş gemisini suya indirdi. Seksen toplu kalyonlardan birine kayserin onuruna *St Joseph* adı verilmişti ama o "ahşabı yemyeşil... direkleri çok kötü" olduğundan yakında parçalanacaklarını düşünüyordu. Parçalanmadılar.¹⁶

Yola çıkmadan önce, Katerina'nın Dinyeper'in ağzındaki stratejik Kılburun kalesini ziyaret etmeye karar verdiği uğursuz bir an yaşandı. Ama bir Osmanlı filosu Liman'da seyrettiği için İmparatoriçe gidemedi. Ruslar kendilerini izleyen Türk gözlerinin yabancılar belli ettikle-

rinden çok daha fazla farkındaydı. Rusya'nın Bâb-ı Âli Büyükelçisi Yakov Bulgakov, Türk politikasını ele almak üzere gemiyle Konstantinopolis'ten gelmişti. Potemkin Ségur'ü Fransızların "kaygılanmak için iyi nedenleri olan" Türkleri cesaretlendirmesinden dolayı kızdırdı.¹⁷

Herson'dan sonra iki kayser Kırım'a doğru çıplak bozkırı aştı. Ségur düşüncesizce çöllerle ilgili şaka yapınca Katerina atıldı: "Canınızı hiç sıkmayın Mösyö le Comte. Eğer çöllerde sıkılmaktan korkuyorsanız sizi Paris'e dönmekten alıkoyan şey nedir?"¹⁸

İmparatorluk arabasının çevresini ansızın tören kıyafetli üç bin Don Kazak'ı kuşattı; başlarında Atamanları tek sıra halinde, saldırıya hazırdılar. Aralarında, Potemkin'in bir başka gözde bozkır atlılarından bir tabur da vardı: Vahşi Kalmıklar, Nassau "Çinlilere benzediklerini" düşündü. Kazaklar art arda taaruzlarda bulunuyor, Potemkin'in konuklarını heyecanlandıran savaş çılgınlıkları atıyordu. Sonra ikiye ayrılıp birbirleriyle dövüştüler. Joseph bile güçlerinden ve dayanıklılıklarından etkilenmişti: Günde altmış verst yapabiliyorlardı. "Avrupa'da bunu yapabilen," dedi Nassau, "başka süvari yok."

Kizikerman'da, Herson'un yetmiş beş verst kuzeydoğusunda, küçük bir taş eve ve gümüşle örülmüş çadırlardan oluşan bir ordugâha geldiler, halılara değerli taşlar serpiştirilmişti. Ertesi sabah Aleksandra Branicka Kazak subayları imparatoriçeye takdim ettiğinde, atamanın kadınları diplomatları heyecanlandırdı: Karısı rahip kıyafetine benzeyen, "altın sırmalardan ve sikkelerden" yapılmış bir elbise giymişti. Alt kısmı incilerle kaplı samur bir şapka takmıştı. Ama Nassau en çok kadının yanaklarından ağzına kadar erotik bir şekilde sarkan "dört parmak inciyi" beğenmişti.¹⁹

Joseph ve Ségur, akşam karanlığında dümdüz, ucu bucağı yokmuş gibi görünen, ufka kadar otlardan başka hiçbir şey bitmeyen çorak topraklarda yürüyüş yaptı. "Ne kadar da tuhaf bir arazi." dedi Kutsal Roma İmparatoru. "Ve benim II. Katerina, Fransız ve İngiliz büyükelçileriyle birlikte bir Tatar çölünde dolaşacağım kimin aklına gelirdi ki? Ne kadar da tarihi bir an!"

"Daha çok *Binbir Gece Masalları*'ndan fırlamış bir an gibi." diye yanıtladı Ségur.

Potemkin, Yunanca adı Olviopol'u tercih ediyordu.

Sonra Joseph durup gözlerini ovaladı: “Uyanık mıyım yoksa *Binbir Gece Masalları*’ndan söz etmen bana hayal mi gördürüyor. Şuraya bak!”

Yüksek bir çadır üzerlerine doğru geliyor, otların üzerinde kendiliğinden kayıyor gibi görünüyordu. Kayser ve kont bu sihirli tabloyu seyrediyordu: Çadırlarını sökmeden taşıyan Kalmıkların bir ordugâhıydı. Otuz Kalmık gelip iki adamın çevresini sardı, içlerinden birinin imparator olduğunu bilmiyorlardı. Ségur içeri girdi. Joseph dışarıda beklemeyi yeğledi. Ségur sonunda dışarı çıktığında Joseph, Fransız’ın “mahpusluktan” kurtulduğuna sevindiğini söyleyerek dalga geçti.²⁰

Kayserler Perekop Hattı’ndan Kırım’a geçer geçmez bin iki yüz Tatar süvari toynak takırtıları ve bir toz bulutuyla dötrnala geldi. Potemkin’in “Tatar pususu” imparatorluk arabasının çevresini kuşattı, mücevher kakmalı tabancalarını, işlemeli kıvrık hançerlerini, mızraklarını, ok ve yaylarını kuşanmışlardı, gezginler sanki birden Avrupa’nın karanlık geçmişine dönüvermişti.

“Avrupa’da bir gürültü kopmaz mı, sevgili Ségur” dedi Ligne, “Bizi kuşatan bin iki yüz Tatar bizi Abdülhamid’i eğlendirmek ve memnun etmek için yakındaki küçük bir limana kaçırıp oradan bir gemiye bindirip Konstantinopolis’e götürmeye karar verse?” Neyse ki Katerina, Ligne’nin düşüncelerini duymamıştı. Altın kordonlarla süslü yeşil üniformalar giyen Tatar *mirzalardan* oluşan muhafızlar şimdi Katerina’nın kişisel korumalığını yapıyordu. On iki Tatar delikanlı ushak hizmeti veriyordu.²¹

Arabalarla Tatar atlılar giderek hızlanıyor gibiydi. Giray Hanları’nın eskiden kalma başkenti Bahçesaray’a giden dik tepeyi iniyorlardı. Katerina ve Joseph’in sekiz kişilik arabası tepeden aşağı yıldırım gibi gidiyordu. Araba yoldan çıktı, tehlikeli bir şekilde kayaların arasından geçiyordu. Arabanın iki yanında at süren Tatarlar onu kontrol altına almaya çalışıyordu. Katerina korkusunu göstermiyordu. Tatarlar bir şekilde atları sakinleştirmeyi başardı çünkü Kırım başkentinden fırladıkları gibi aniden durdular.²²

Han’ın Saray’ı, eklektik bir saray, harem ve cami kompleksiydi, İranlı ve İtalyan mimarların planlarına göre Ukraynalı köleler tarafından yapılmıştı, Fas, Arap, Çin ve Türk üsluplarıyla birlikte Gotik bacalar gibi Batılı dokunuşlar da vardı. Hanın dairesine ve haremine

giden kapıları ve bahçeleriyle, tasarımı Konstantinopolis'in Osmanlı saraylarına dayanıyordu. Bahçeleri sessiz ve sakindi. Yüksek duvarlar süslü çeşmelerin sırlılılarıyla huzur bulan gizli bahçeleri kuşatıyordu. Batı etkisinin izleri ve duvarların kalınlığı Joseph'e kapalı bir Karmelit Manastırı'nı anımsattı. Hanın yüksek minareli camisinin yanında Giray Hanedanı'nın unutulmaz muhteşem mezarlığı vardı: Dolaşık oymalı mezar taşlarıyla dolu bir alanda, hanların anıt mezarlarının çevresinde iki sekizgen kubbeli bina yapılmıştı. Pencereilerin altında yanan şamdanlardan güzel kokular yükseliyordu. Sarayın çevresinde, iki sarp kayalığın arasına sıkışmış bir vadide hamamları ve minareleriyle bir Tatar kenti vardı. Potemkin kayalıklara yanan fenerler astırmıştı ve gezginler kendilerini gerçekten de aydınlatılmış bir amfiteatrın ortasındaki efsanevi bir Arap sarayında kalıyormuş gibi hissediyordu.²³

Katerina Han'ın, Girayların "muhteşem ve ilginç kabul salonunu" da içeren dairelerinde kalıyordu; büyüktü ve Doğu'nun bütün hanedanlarını egemenlik düellosuna davet eden, cüretkâr Giray bildirisiyle şatafatlı bir şekilde süslenmişti: "Kıskananlar ve haset edenler onun bir benzerinin ne İsfahan'da ne Şam'da ne de İstanbul'da bulunduğunu kabul edecek." Habsburg, hanın kardeşlerinden birinin odalarında kalıyordu. Potemkin uygun bir şekilde, kendini sarayın büyüüne kaptıran Ligne'yle birlikte kalıyordu. Katerina da aynı durumdaydı. Bahçelerin leziz, tatlı kokuları –portakal ağaçları, güller, yaseminler, narlar– duvarlarına sedirler dayalı, ortalarında fiskiyeler bulunan daireleri dolduruyordu. Katerina yemeklerde yerel müftüleri ağırıyor, onlara saygıyla davranıyordu. Penceresinin önünde beş vakit ezan okuyan imamlardan esinlenip Potemkin'e uyaklı olsa da kötü bir şiir yazdı: "Burası sanki cennetten bir köşe. Teşekkürler, dostum."

Yemekten sonra, Joseph yakındaki Çufut Kale'yi; Talmud'u reddeden, sadece özgün Tevrat'a inanan ve Kırım'ın dağ tepelerinde mutlu bir yalıtılmışlık içinde yaşayan 18. yüzyıl Karay Yahudileri tarikatının evini teftişe gitti. Bahçesaray'da, Nassau, Ségur ve Ligne tatil yapan

Potemkin, Katerina'nın Kırım'daki ilerlemesini Rusça ve Türkçe yazılı, on kilometrede bir yerleştirilmiş mesafe taşlarıyla işaretletmişti. Taşların sadece üçü kaldı: Biri bugün Han'ın Bahçesaray'daki sarayının dışında duruyor. Giray mezarlığı biraz ot bürümüş de olsa hâlâ ayakta.

öğrenciler gibi kenti keşfediyordu. Ligne, Ségur'den yirmi yaş büyük olmasına rağmen en yaramazlarıydı, yüzü kapalı olmayan bir Tatar kızı görmeyi umuyordu. Ama bu cazip olasılığın beklemesi gerekiyordu. Potemkin haremde uzanmış, Nassau-Siegen'e göre, "berbat dans eden" "Arap dansözleri" seyrediyordu.²⁴ Kayserler, Bahçesaray'da iki gece kaldıktan sonra 22 Mayıs'ta uşaklar, Tatarlar ve Don Kazaklarıyla kuşatılmış bir halde, Potemkin'in en büyük gösterisini seyretmek üzere yola çıktı.

Çariçe ve kayser, denize çıkıntı yapan bir kıyı dilindeki İnkerman Tepeleri'ne yapılmış güzel bir sarayda muhteşem bir yemek yiyordu. Potemkin'in orkestrası çalıyordu. Yamaçlar mızrak dövüşü yapan ve birbirine saldıran Tatar süvarilerle kaynıyordu. Serenissimus işaret verdi. Perdeler çekildi, kapılar bir balkona açıldı. Hükümdarlar dışarıya bakarken bir çarpışmanın ortasındaki Tatar taburu iki yana çekildi ve soluklarını kesen "muhteşem manzara" ortaya çıktı.

Amfiteatra benzeyen dağlar, derin ve görkemli bir körfez oluşturmuştu. Ortasında kalabalık ve heybetli bir donanma –en az yirmi kalyon ve fırkateyn, diye düşündü Joseph– demirlemiş, savaş düzeni almış bir şekilde hükümdarların yemek yediği mekâna bakıyordu. Prens'in bir başka gizli işaretiyle filo bütün toplarıyla uyum içinde hükümdarları selamladı: Ségur, sesin sanki Rus İmparatoru'nun güneye geldiğini ve Katerina'nın "ordularının otuz saat içinde bayraklarını Konstantinopolis'in surlarına dikebileceğini" ilan ettiğini hatırlıyordu. Nassau anın "neredeyse büyü" olduğunu söyledi. Bu üç yıl önce kurulan Sivastopol deniz üssüydü. Potemkin bütün bu filoyu iki yılda yapmıştı.

Toplar susar susmaz, bu çıplak Rus gücü Katerina'yı canlandırdı ve "en iyi arkadaşı" için kadeh kaldırdı, onun adını söylemeden Joseph'e baktı. Joseph'in Katerina'nın hırsı karşısında sindiği, Rusların başarısına kıskançlıkla dudak büktüğü, kendi gözleriyle görmek için can attığı düşünülebilir. Fitzherbert tamamen soğukkanlılığını koruyordu.²⁵ Bütün gözler Potemkin'e çevrildi: Bu onun başarısıydı, Rus bürokra-

Prens de Ligne burada kadınlarla ilgili evrensel bir kural görüyordu: "Övgüler onu sarhoş etti... tahttaki kadınların uygunsuzluğu karşısında..."

sisinin yavaşlığı, sorumluluklarının büyüklüğü, Rusların denizdeki deneyimsizliği ve en yakın kerestenin uzak Polonya'dan geldiği göz önünde bulundurulduğunda dikkate değer bir işti. Orada bulunan Ruslar Büyük Petro'nun Baltık'ı fethettiğini ve orada Rus donanması kurulduğunu düşünmüş olmalıydı. Bunu maiyetindekilerden hangisi söyleyecekti? "Madam," dedi Ségur, "Sivastopol'u kurarak Büyük Petro'nun kuzeyde başlattığı şeyi güneyde tamamlamış oldunuz."

Nassau Potemkin'e sarıldı ve sonra imparatoriçenin elini öpmek için izin istedi. Katerina reddetti. "Her şeyi borçlu olduğum kişi Prens Potemkin'dir." diyordu tekrar tekrar. "Yani ona sarılmanız gerekiyor." Sonra gülerек sevgili eşine döndü. Umarım artık kimse ona tembel demez," diyerek onun başarılarının gerçek olmadığı imalarına karşı uyarıda bulundu. Potemkin onun ellerini öptü ve o kadar duygulanmıştı ki gözleri yaşlarla doldu.²⁶

Serenissimus, çariçeyle imparatoru bir rıhtıma götürüp kürekli bir tekneye bindirdi ve Sivastopol'a ve yeni donanmaya götürdü. Diğerleri ikinci bir şalopayla arkadan geliyordu. Altmış altı toplu üç kalyonun, elli toplu üç fırkateynin, kırk toplu on fırkateynin pruvalarının altından geçtiler, gemiler imparatoriçeyi top atışlarıyla selamlıyor, denizciler alkışlıyordu. Katerina'nın kaldığı Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na çıkan taş basamaklara yanaşan tekneden indiler. Etraflarında yeni Sivastopol kenti vardı, "Gördüğüm en güzel limandı." diye yazmıştı Joseph. Sonunda, hayranlıkla doluydu: "Orada yüz elli gemi vardı... denizdeki her türlü olaya karşı hazırdılar." Limanı üç batarya koruyordu. Evler, dükkânlar, iki hastane ve kışlalar vardı. Cobenzl çok yakında on iki kalyon olacağını tahmin ediyordu. Joseph bile "çok iyi yapılmış olduklarını" kabul ediyordu. Potemkin'in bunları bu kadar kısa sürede yapmış olması Ségur'e imkânsız görünüyordu. Sadece üç yıl önce hiçbir şey olmayan bir yerde her şey çok iyi yapılmıştı. "İnsan, Prens Potemkin'e hakkını vermeli." diye yazdı Katerina o gün Paris'teki Grimm'e. "İmparatoriçe," dedi, Joseph, "tamamen kendinden geçmiş... Prens Potemkin şu anda çok güçlü ve hayal bile edilemeyecek bir hayranlıkla karşılanıyor."

Kayserler ve prens savaşı düşünüyordu. Katerina'yla Potemkin Türkleri hemen yenebileceklerine inanıyordu. İmparatoriçe, Nassau'ya gemilerinin Özi Kalesi'ndeki Osmanlı gemilerine eşit olduğunu

düşünüp düşünmediğini sordu. Nassau Rus gemilerinin isterse Türk donanmasını ezebileceği yanıtını verdi. “Sence buna cesaret eder miyim?” diyerek Ligne’ye ürpertici bir cilveyle gülümsedi. Potemkin “durmaksızın” Ligne’ye Rusya’nın savaşa hazır olduğunu söylüyordu. Fransa’ya rağmen olmasaydı, “hemen başladık.”

“Ama sizin topraklarınız ve cephaneniz çok yeni.” dedi Ligne, kayseri adına onu dizginliyordu.

“Her şey burada.” diye yanıtladı Serenissimus. “Bütün yapmam gereken yüz bin adama şunu söylemekten ibaret: Yürüyün!”

Katerina, Bulgakov’a sultana rahatlatıcı bir not göndermeyi emre-decek kadar kendine hâkimdi. Ne o ne de Potemkin gördükleri kadar savaşçıydı. Yine de “Cep Bakanları”, Bâb-ı Âli ve Avrupa başbakanlıkları Rusya’nın kabına sığamadığına inandığı için bağışlanabilirdi.²⁷

Katerina sinmiş imparatorla savaşın zamanlamasını konuşmak için bir odaya çekildi. Potemkin onlara katılarak yarı kraliyet üyesi konumuna vurgu yaptı. Joseph Fransa ve Prusya’yı anarak ihtiyat tavsiyesinde bulundu. Katerina, Prusya Kralı Friedrich Wilhelm’in (Büyük Friedrich 1786’da ölmüştü) kendilerini durduramayacak kadar sıradan olduğunu iddia etti. Potemkin Fransa’nın “çok gürültü koparacağı” konusunda aynı görüşteydi ama “sonunda pastadan bir dilim alacaktı.” Yaklaşan paylaşımda Fransa’nın Mısır’ı ve Kandiye’yi (Girit) yutacağını söyledi. Ayrıca, diye ekledi Katerina tehditkârca, “Ben yeterince güçlüyüm, bizi engelleyemeyeceğin kadar.” Dışarıda kalmaktan korkan Joseph, Rusya’nın Avusturya’ya güvenebileceği sözünü verdi.²⁸ Aynı tartışmanın –savaş mı barış mı– aynı denizin kıyısında, bir günlük deniz yolculuğu uzaklıktaki Bâb-ı Âli’nin Divan’ında eş zamanlı bir şekilde alevlendiğinin pek az farkındaydılar. Konstantinopolis’in *canaille*’si savaş için ayaklanmışken binlerce asker Karadeniz ve Balkanlar’daki kalelerine gitmek üzere sokaklarda yürüyordu.

Joseph, Potemkin gizemini tartışmak üzere diplomatları Sivastopol çevresinde yürüyüşe davet etti. Bu alışılmamış ayrıksı adamın bu kadar çok şeyi başarabilme yeteneği imparatoru şaşırtıyordu. Nassau’ya Potemkin’in “çalışma dehasıyla olağandışı” olduğunu söyledi. “Tuhafliğine rağmen,” dedi Joseph, Ségur’e, “benzersiz bir adam” Ruslar gibi barbar insanları denetim altına almak için sadece “yararlı değil aynı zamanda gerekli.” Joseph bir hata bulmaya can attığından denizde

komutanlık yapmış olan Nassau'ya gemilerin şüphesiz denize açılmaya hazır olmadığını ima etti. "Hazırlar ve tamamen silahlılar." diye yanıtladı kahraman. Joseph bu sefer yenilgiyi kabul etmek zorunda kaldı: "Gerçek şu ki, gördüklerime inanmak için burada olmak gerekiyor."²⁹

Nassau'yla Ligne Kazakların ve Tatarların eşliğinde prens tarafından kendilerine verilen Partheniza ve Massandra'yı görmeye gitti. Partheniza, Ligne'nin mülkünün İfigenya'nın kurban edildiği Diana Tapınağı'nın alanı olduğu söyleniyordu.

Ligne o kadar duygulanmıştı ki Potemkin'e bir şiir yazdı. Konuklar antik Hersoneses kentini gezdi. Serenissimus bir günlüğüne dağlara gitti, Nassau'yu dinlenmeye çok güzel olduğu için "Cazip" adını verdiği bir mülke götürdü.³⁰

AMAZONLAR

Doğal nimetlerin harikulade alaşımı
 Kim katılır dâhiye en saf ruhuyla
 Narin ve hassas onurun sesine karşı
 İnce, merhametli ve samimiyetle dolu
 Sevilesi, şen şakrak, dalgın, düşünceli ve kara düşünür
 Bu son özelliğin gölgeliyor cazibeni
 Öğret bana da hangi sanatla her şeyi sığdırıyorsun kafana.
 Prince de Ligne'nin Kırım seyahatinde Prens Potemkin'e yazdığı
 şiir

Balaklava'yı teftişe giden kayseri karşılamak üzere bir Amazon alayı geldi. Joseph bu Potemkince şovmenlik numarası karşısında hayrete düşmüştü. Prens'in oradaki Yunan ya da "Arnavut" askerî yerleşimi çoktandır –göğüs zırhlarıyla pelerinler ve modern tabancalar gibi– neoklasik kostüm giyiyordu. Ligne'ye göre bu Amazonlar, iki yüz dişli "Arnavut"tu, "hepsi de "güzel kadınlardı", kenarları altın dantelli ve saçaklı kırmızı kadife etekler, yine kenarları altın işlemeli yeşil kadife ceketler, beyaz tül den türbanlar giyiyor, payetler ve deve kuşu tüyleri takıyorlardı. "Misket tüfekleri, kasaturalar ve mızraklarla, Amazon göğüs zırhlarıyla tepeden tırnağa silahlıydılar, saçları güzelce örülmüştü." Bu kapris Katerina ile Potemkin arasında, Petersburg'da seyahat öncesinde yaşanan modern ve Klasik Yunanlar arasındaki benzerliklerle ilgili tartışmadan kaynaklanıyordu. Potemkin, maiyetindeki Yunanları ve onların karılarının cesaretini övmüştü. Feminist olmayan Katerina, kadınların işe yaradığından kuşkuluydu. Prens onun yanıldığını kanıtlamaya kararlıydı.*

Herodot, Kraliçe Penthesilea öncülüğündeki Amazonların Karadeniz'i geçtiğini, İskitlerle savaştığını ve sonra Azak Denizi'ne çok uzak olmayan bir yere onlarla beraber yerleştiğini yazıyor. Potemkin Miranda'yı Kırım'a götürdüğünde, Alman

Münasebetsiz kayser bu görüntüye o kadar hayran kalmıştı ki on dokuz yaşındaki güzel Amazon komutanı, bir yüzbaşının karısı Elena Sardanova'yı bir imparatora hiç yakışmayacak şekilde dudaklarından öperek ödüllendirdi. Sonra imparatoriçeyle görüşmek için geri döndü. Katerina, Potemkin'in Amazonlarıyla bir sonraki durağı olan Yunan köyü Kadikovka'da defneler, portakallar ve limonlarla süslü bir yolda ilerlerken karşılaştı. Potemkin ona Amazonların atış becerilerini göstermek istediklerini söyledi. Muhtemelen askerî gösterilerden içten içe sıkılmış olan Katerina reddetti. Bunun yerine Sardanova'yı kucakladı, bin sekiz yüz ruble değerinde bir elmas yüzük ve birliği için on bin ruble verdi.¹

Amazonlar yolculuğun geri kalanı için Katerina'nın Tatar, Kazak ve Arnavut refakatçilerine katıldı. İmparatorluk kafilesi Kırım'ın verimli, dağlık güneydoğu kıyısında, Potemkin'in bağlarından geçtikleri cennet gibi kırsalında güçlükle ilerlerken manzara çok güzel olmalıydı. "Bizans Yolu"nun başarısının havası iki kayserin gevşemesini sağlamıştı. Joseph, Potemkin'in bekleme salonunda kendisini sıradan bir saray mensubu gibi beklettiğini bile itiraf etti ama bu olağandışı adamı bağışlamaktan kendini alamadığını söyledi; alıngan bir Habsburg için büyük bir sapmaydı bu.²

Arabalarında hopyaya zıplaya ilerlerlerken Katerina ile Joseph, devlet başkanlarının ortak noktaları hakkında konuşuyordu. Ligne bir kraliyet sandviçi şeklinde ikisinin arasında oturuyor, uyuyakalıyor, onların konuşmalarıyla uyanıyordu, biri "Sadece erkek nüfus sayıldığına otuz milyon tebaam var." derken diğeri kendisinin sadece yirmi milyonu olduğunu itiraf ediyordu. Biri diğere soruyordu: "Hiç sana suikast yapmaya kalkışan oldu mu?" İttifaklarını ele aldılar. "Konstantinopolis'le ne halt edeceğiz?" diye sordu Joseph, Katerina'ya.³

Serenissimus, Potemkin tarafından Theodosia olarak yeniden kurulan eski köle limanı Kefe'de, Ségur'e bir oyun oynadı. Grup o sabah arabalara binerken Ségur, Çerkes kıyafetli şahane bir genç kızla

AlbaySchutz'la tanıştılar; karısı "seferde onu erkek kıyafetinde takip etmiş ve iki kere yaralanmıştı; biraz erkeğe benziyordu." Potemkin'e Amazon Alayı'nı Frau Schutz mu önermişti? Küçük bir yarımadada iki Amazon ailesi olması rastlantı gibi görünüyor.

karşılaştı. Beti benzi atmıştı zira karşılaştığı kız, karısına çok benziyordu. “Bir an için Madame de Ségur, Fransa’dan beni görmeye geldi sandım. Mucizeler diyarında imgelem hızlı hareket ediyor.” Kız ortadan kayboldu. Yerini gülen bir Potemkin aldı. “Benzerlik kusursuzdu, değil mi?” diye sordu Ségur’e ve çadırında karısının portresini gördüğünü sözlerine ekledi.

“Tıpkısıydı ve inanılmazdı.” diye yanıtladı sersemlemiş koca.

“Evet, batuşka,” dedi Potemkin, “bu Çerkes kız onu almama izin veren bir adama ait ve St. Petersburg’a vardığın anda onu sana vereceğim.”

Ségur bunu reddetmek istedi çünkü karısı bu yakınlık ifadesinden hoşlanmayabilirdi.

Potemkin incinmişti ve Ségur’ü sahte kibarlıkla suçladı. Ségur de bir başka hediyeyi kabul etmeye karar verdi, ne olursa olsun.⁴

Grup, Potemkin’in Karasubazar’daki mandıralarını, koyun ve keçi sürülerini ve pembe “Tatar” Sarayı’nı görmek için iç kesimlerin yeşil tepelerine tırmandı. On yıl sonra orayı ziyaret eden bir İngiliz kadına göre, bu “Potemkin’in şaşırtmak ve büyülemek için gizli düzenlemesiyle sihirliymiş gibi” ortaya çıkıveren “o peri saraylarından biriydi.”⁵

Orada bir İngiliz adası buldular. Capability Brown İngiliz bahçelerini onaylamıştı: “Hemşerimiz Gould tarafından tasarlanmış hoş bir eğlence alanına giden, heybetli ağaç öbekleri, çok geniş bir çimenlik” ve Henderson’un İngiliz süthanesi vardı. Potemkin’in köy rüyası İngiliz çayıyla tamamlanıyordu. Jeremy Bentham’la birlikte gelmiş olan Henderson’un “yeğenleri” Ligne’nin deneyimli gözüne takıldı: “Beyazlar içinde iki şahane yaratık” geldi, gezginleri çiçeklerle kaplı bir masaya oturttu, “tereyağı ve krema getirdiler. Bana İngiliz romanlarındaki kahvaltılarını anımsattı.” Joseph’in teftiş etmesi için kışlalarla askerler vardı ama o hiç de memnun değildi. “Dağ yollarını aşmak zorunda

Hediyenin, Özi Kalesi baskınında ele geçirilen Nagu adlı bir Kalmık delikanlı olduğu ortaya çıktı; Ségur bu delikanlıya Fransızca öğretti ve sonra kuzeyde hoşnut bir Kontes Cobenzl’e devretmeyi becerdi.

“Bu ‘peri evi’nin –Potemkin’in 1783’te çok hastalandığı Tatar kulübesinin yerine yapılmıştı– tam yeri bilinmiyor. Ama yazar Beligorsk’u yani bugünkü adıyla Karasupazar’ı ziyaret ettiğinde bir nehrin yanında İngiliz ziyaretçi Maria Guthrie’nin tanımına uyan yeşil bir alan ve meyve bahçesi buldu. Stalin tarafından sürülen Tatarlar köye dönmüştü.

kaldık,” diye söylendi Feldmareşal Lacey’ye, “sadece bir teke, bir Angora koyunu ve bir çeşit İngiliz bahçesi görmek için.”⁶

Potemkin havai fişekten bıkmış bu ileri gelenleri bile etkileyen bir *feu d’artifice* (havai fişek) gösterisi düzenlemişti. Bir ziyafetin ortasında yirmi bin büyük roket patlar ve elli beş bin fener dağları iki kere imparatoriçenin baş harfleriyle süslerken İngiliz bahçeleri de gündüz gibi aydınlatılmıştı. Joseph hayatında bundan daha müthiş bir şey görmediğini ve Potemkin’in gücüne ancak şaşabileceğini ve bu yüzden Rus devletinin maliyeti ne olursa olsun onun istediğini yapacağını söyledi: “Almanya ya da Fransa’daki bizler burada yapılan şeyleri üstlenmeye cesaret edemedik... burada insan hayatının ve çalışmasının hiçbir anlamı yok... Efendi emrediyor, köle itaat ediyor...”⁷

Bahçesaray’a geri döndüklerinde, dünya zevklerine düşkün maiyetin zihnini yine Tatar kadınları doldurmuştu. Elli yaşında kendini otuz yaşındaki halinden daha genç hisseden Ligne artık merakını gizleyemiyordu. “Çiçekleri inceleyemedikten sonra uçsuz bucaksız bir bahçede dolaşmanın ne anlamı var ki? Kırım’dan ayrılmadan önce en azından bir Tatar kadını peçesiz görmeliyim.” Ségur’e sordu: “Bana eşlik eder misin?” Ligne ve Ségur koruya gitti. Yıkanan üç genç kızla karşılaştılar, örtülerini yere koymuşlardı. “Ama ne yazık ki,” diye anımsıyordu Ségur, hiçbiri güzel değildi. Tam tersiydi. “Mon Dieu!” diye bağırdı. “Muhammed yüzlerini kapatmalarını emretmekte haklıymış.” Kadınlar bağrışarak kaçtı. Röntgenciler küfürler eden ve taşlar atan Tatarlar tarafından kovalandı.

Ertesi gün yemekte Katerina suskun, Potemkin suratsızdı; ikisi de muhtemelen yorgundu. Ligne edepsiz kaçamağıyla onları neşelendirebileceğini düşündü. Çariçe’nin hoşuna gitmedi: “Beyler, bu tatsız bir şaka.” Bu toprakları fethetmiş ve İslam’a saygı duyulmasını emretmişti. Tatarlar artık onun imparatorluk koruması altındaki tebaasıydı. Hizmetkârları bu kadar çocukça davranmış olsaydı onları cezalandırırdı.⁸

Kayser bile şehvetli havadan etkilenmişti. Katerina, Joseph, Ligne ve Ségur’ün (belki işittikleri azarın tesellisi olarak) bir Giray prensesiyle görüşmesini seyretmesine izin verdi. Ama Cengiz’in bu torunu onları hayal kırıklığına uğratmıştı: “Boyalı kaşları ve parlayan kozmetikleri yüzünden güzel gözlerine rağmen porselen bir parçaya benziyordu.” diye düşündü Ségur. “Hizmetçilerinden birini tercih ederdim.” dedi

Joseph, Lacey'ye. Kayser, Çerkes kızların güzelliğinden o kadar etkilendi ki Aydınlanma'nın bu sözüm ona sütunu birini satın almaya karar verdi: Teğmen Tsiruli diye birisine para verip onu "güzel bir Çerkes kızı" satın alması için Kuban'a gönderdi. Potemkin onay verdi. Bu görevin başarıyla tamamlanıp tamamlanmadığı bilinmiyor. Ancak Joseph, Viyana'ya bir köle tüccarından satın aldığı altı yaşındaki farklı bir Çerkes kızla döndü.⁹ Kıza Elisabeth Gulesy adı verildi. Gulesy sarayda eğitim gördü ve Joseph'in vasiyetiyle yılda bin gulden maaş bağlandı, az sayılmazdı çünkü Mozart'a 1787'de bağlanan maaş sadece sekiz yüz guldendi. Daha sonra bir soylunun baş kâhyasıyla evlendi ve bir daha izi bulunamadı.

2 Haziran'da, İmparatorluk Majesteleri sonunda Kizikerman bozkırlarında ayrıldı. Joseph, Viyana'ya doğru devam ederken Katerina kuzeye, Moskova'ya gidiyordu. İmparatoriçe, 8 Haziran'da, Büyük Petro'nun İsveç Kralı XII. Karl'a karşı zafer kazandığı Poltava'ya geldi. Potemkin, elli bin askerin Rusları ve İsveçlileri oynadığı Ségur'e dev bir "hareketli bir tablo, canlı ve etkileyici, neredeyse gerçek," dedirten bir şekilde muharebeyi yeniden canlandırdı. Katerina'nın gözleri Petro gururuyla yanıyordu. Sonra Serenissimus, Miranda'ya gösterdiği inci gerdanlığı ona armağan etti. Katerina, bunun karşılığında Potemkin'in güneydeki başarılarını öven bir ferman çıkardı ve ona yüz bin ruble ve yeni soyadı olarak "Tavriçeski" unvanını verdi: Bundan böyle Kniaz Potemkin-Tavriçeski, Tavrida Prensi Potemkin olarak anılacaktı."

"Baba," dedi 9 Haziran'da Katerina, "umarım yarın büyük merasimler olmadan gitmeme izin verirsin." Ertesi gün, Harkov yakınlarında yorgun çift ayrıldı. Branicka'yla "kedicik" Skavronskaya ve "Cep

Batılı hükümdarlar Doğu'nun köleliğinden nefret etseler de çoğu zaman Doğulu köle kızları alıyorlardı. Savaşta ele geçirilen ya da Bâb-ı Âli'deki büyükelçiler tarafından satın alınan bu kızların ticareti çok hareketli olmalıydı. Potemkin'in Ségur'e bir kız teklif etmesinin nedeni buydu. Büyük Friedrich'in II. James yanlısı İskoç arkadaşı Kont Mareşal Keith Rus-Türk savaşlarında yakalanmış bir Türk köle kızla seyahat ediyordu ve göreceğimiz gibi çağın en kültürlü erkeklerinden Polonya Kralı Stanisław August'a düzenli olarak köle kızlar gönderiliyordu.

İngilizceye çevirisi sıkıntılı ama Almancası kulağa daha iyi geliyor - "Potemkin der Taurier" - ve Fransızcası "le Taurien", Tavridalı. Katerina'yla Grimm nasıl çevrilmesi gerektiğini tartıştı ve *philosophe* "Tauricus" ya da "le Taurien" olmasını önerdi.

Bakanları'nın eşliğindeki Katerina, Moskova'da torunları Aleksandr ve Konstantin'le buluştu. 22 Temmuz'da Çarskoye Selo'ya vardığında, bu büyülu yolculuğun bütün gezginleri "tatsız siyasi hesaplarına geri döndü."¹⁰

Bu hesapların en tatsızı Potemkin'in Katerina'yı kandırdığı yönündeki ısrarlı iddiaydı: "Potemkin Köyü" iftirası. Geri döner dönmez "Cep Bakanları" Potemkin'in düşmanları tarafından Herson, Sivastopol, donanma ve filoların gerçekliğiyle ilgili olarak sorgulandı. Ama "Potemkin Köyü" Potemkin'in başarılarını kendi gözüyle görmek bir yana güneye adımını bile atmamış bir adamın uydurmasıydı.

1770'lerde bile, kötü niyetli söylentiler Potemkin'in güneyde hiçbir şey yapmadığını iddia ediyordu. Bu açıkça uydurmaydı ve şimdi onun ve Rusya'nın düşmanları bütün gösterinin müthiş bir sahtekârlık olduğunu fısıldıyordu. Seyahate katılmamış olan hırçın Sakson Elçi Georg von Helbig, o günlerde "Potemkinsche Dörfer" deyişini türetmiş, özellikle Rusya'da siyasi hilekârlığa çok uygun bir kavram olduğundan "düzmece, aldatıcı görünüm, gerçek olmayan başarı" gibi anlamlarla dile girmişti. Helbig bu çokbilmiş deyimini diplomatik gönderilerinde kullandığı gibi 1790'larda Hamburg'da yayımlanan *Minerva* dergisine *Potemkin der Taurier* başlıklı bir yaşam öyküsü de yazdı ve Rusya'nın düşmanları yazıyı sahiplendi. Daha sonra 1809'da uzun biçimi yayımlandı ve 19. yüzyılda geliştirildi; Fransızca ve İngilizce yayımlandı. Potemkin'in köylerine atılan iftira kadar uydurma ve haksız tarihsel versiyonunun temeli bu şekilde atıldı. Bu Serenissimus'un tarzı değildi ama atılan çamurun izi kalıyordu.¹¹

Dinyeper üzerindeki yolculuk "Potemkin Köyleri'nin temelini oluşturdu: Helbig oradaki yerleşimlerin nehir boyunca hareket ettirilen ve imparatoriçenin beş altı kere gördüğü ön cephelerden –mukavva üzerine yapılan resimler– oluştuğunu öne sürüyordu. Helbig binlerce köylünün Rusya'nın içlerindeki evlerinden koparıldığını ve imparatoriçenin ertesi sabahki gelişine hazırlanmak üzere sürüleriyle birlikte gece nehir kıyısına getirildiğini yazıyordu; bin köyün nüfusu azalmıştı ve kalanların çoğu bunun ardından ortaya çıkan kıtlık yüzünden ölmüştü. Yabancılar her gün aynı köylüleri görüyordu.

“Potemkin Köyleri” suçlaması seyahatten yıllar önce de gündemdediydi. Kiril Razumovski, 1782’de Herson’u ziyaret ettiğinde kentin varlığı bile “hoş bir sürprizdi.” çünkü belli ki ona projenin hayal olduğu söylenmişti.¹² Güneye gidecek bütün yabancılara Petersburg’da her şeyin bir yalan olduğu söyleniyordu: Lady Craven, Katerina yola çıkmadan *bir yıl önce*, “Petersburg’da Potemkin’in yeteneklerini kıskananların” kendisine Kırım’da su olmadığını söylediğini bildirmişti: “Tavrida hükûmetine sahip olması ve oradaki birliklere komuta etmesi bu yeni ülkeyle ilgili bin kötü yalan uydurulmasına yol açmış olabilir... övgülerden kendisine düşen payın azalması için.”¹³ İmparatoriçeye –veliahdın çevresi ya da kıskanç saray mensupları tarafından– yıllardır Potemkin’in başarılarını uydurduğu söyleniyordu. Garnovski, prense Katerina yola çıkmadan önce ona *gerçek binalar değil sadece resimli paravanlar* göreceğinin söylendiğini haber verdi. Kiev’de hikâyeler daha da ısrarlı hale gelmişti. Katerina’nın geziye bu kadar hevesli olmasının nedenlerinden biri de kuşkusuz her şeyi kendi gözleriyle görmek istemesiydi: Potemkin düzenlemeler tamamlanmadığı için onun Kiev’den ayrılışını geciktirmeye çalıştığında, Katerina sekreteri Hrapovitski’ye “onun hazır olmamasına rağmen” görmek istediğini söylemişti.¹⁴

Potemkin’in kendi emirlerinde ya da görgü tanıklarının anlatılarında “Potemkin Köyleri”yle ilgili hiçbir kanıt yok. Katerina’nın ziyaretiyle ilgili hazırlıklarına kesinlikle 1784 kadar erken bir tarihte başlamış olduğundan bütün gösterinin bir gecede yaratıldığına inanmamız gerekmiyor: General Kahovski, o yıl, Katerina’nın eli kulağındaki ziyareti için sarayların yapıldığını ya da eski evlerin yenilendiğini bildirmişti. Potemkin gezici saraylar kullanıyordu ama Katerina’nın saraylarının çoğu kalıcıydı: Herson’dakiler sonrasında bir yüzyıldan fazla ayakta kaldı. Bahçesaray’da, Hanların Sarayı “onarıldı” ve “yeniden boyandı.” Ertesi yıl Perekop’ta yeni tuz depoları yapılmasından Gould’un Kefe’deki kestane ağacı “cennet”ine kadar Kırım’daki gelişmelerin yer aldığı bir listede Potemkin, Kahovski’ye Bahçesaray’da imparatoriçenin geçeceği “büyük caddeyi güzel evler ve dükkânlarla” geliştirmesini emrediyordu.¹⁵ Bu var olan bazı binaların iyileştirilmesi emri, Potemkin’in arşivindeki binlerce belgeden yüzeysel sunumun kanıtı olarak gösterilenlerin en güçlü olanları. Miranda çok önemli, ön yargısız bir tanık çünkü Potemkin’e seyahat öncesi denetimlerinde

eşlik etmiş ve sahte bir şey görmemişti. Tersine, bu tanık Potemkin'in çalışmalarının büyük gerçekliğine tanıklık ediyor.

Peki ya nehir kıyılarında dans eden köylüler ve sürüleri? O günlerde böyle kalabalıkları bir yerden bir yere götürmek tamamen olanaksızdı, özellikle de gece. Böyle götürülürlerse sığırlarla koyunlar ölür. Potemkin'in iki hükümdara yemek pişirmek zorunda kaldığı Kaydak'taki kayıp mutfak fiyaskosunu gizleyememesi, konuklarını kandırmak için binlerce insanı ve hayvanı çok büyük mesafelere götürmesinin mümkün olmadığının kanıtlarından biri.¹⁶ Bu sürüler tamamen yeni de değildi: Göçerler her zaman sığır ve koyun besliyordu. Potemkin hayvanlara yenilerini ekledi ve türlerini iyileştirdi: Miranda bozkırda koyun sürülerini görürken¹⁷ bir yıl önce Lady Craven Potemkin'in nehir kıyılarında ve bozkırlarda büyü yapmasına gerek olmadığını kanıtıyor: "Yaklaşan dev, otlayan at, inek ve koyun sürülerinin huzur ve bolluk dolu yalın ve şahane bir manzara oluşturmasını" seyretmişti.¹⁸ Sürüler zaten oradaydı. Gerçektiler.

Kalabalıkları imparatoriçeyi görmeye zorlamak gerekmiyordu. Büyük Petro'dan beri, altmış yıldır hiçbir çar güneyi ziyaret etmemişti ve bir değil *iki* kayseri birden görmeye kim koşarak gitmezdi ki? Smolensk'te bile, kalabalıklar yirmi fersah uzaklıktan imparatoriçeyi görmeye gelmişti.¹⁹ Ayrıca yöre köylüleri kuşkusuz imparatorluk mutfaklarına ürünlerini satmak isterdi. Lady Craven, tek başına tanınmayan bir yabancı olarak Bahçesaray'ı ziyaret ettiğinde, meraklı Tatarlarla askerler caddelere dizilmişti, dolayısıyla iki hükümdarın gelişine tepkileri biraz daha büyük olabilirdi.²⁰ Bu, Dinyeper kıyılarında hiç gösteri ögesi olmadığı anlamına gelmiyor: Tersine Potemkin her şeyi elinden geldiğince güzelleştirmiş ve süslemişti. Sunumun gücünü bilen ve ne yaptığını bilen ve kasıtlı şekilde siyasetin "oyun" yanından zevk alan bir emprezaryoydu.²¹

Bugün, bir devlet başkanının ziyareti alışılmış bir şekilde hazırlanıyor ve ayrıntılı biçimde özenle tasarlanıyor, evler yeniden boyanıyor, caddeler yıkanıyor, berduşlar ve fahişeler gözaltına alınıyor, caddeler afişlerle süsleniyor. Bandolar çalıyor, yöre çocukları dans ediyor ve mal dolu mağazalara ziyaretler önceden hazırlanıyor.²² Pek çok bakımdan bu böyle ziyaretlerin ilkiydi. Herkes Amazonların, Kazakların ve anlık İngiliz bahçelerinin gösteri olduğunu biliyordu, tıpkı Kraliçe II. Eli-

zabeth'in seyahatlerinde performans sergileyen *assegai*'li ve kalkanlı Zulu *impi*'lerinin Johannesburg'un özgün sakinleri olmadığını bildiği gibi.²³ Potemkin'in "bütün engelleri aşmak, Doğa'yı alt etmek... uzun kumlu düzlüklerin iç karartıcı tekdüzeliğini bozmak gibi inanılmaz bir becerisi" olduğunu söylerken Ségur'ün demek istediği buydu.

İmparatoriçenin gittiği her yerde yerel yetkililerin sokaklara çekidüzen verdiği, binaları boyattığı ve çirkinlikleri gizlediği şüphesiz doğrudur. İki kentte, Potemkin'in gösteri rotası üzerinde olmayan Harkov ve Tula'da valiler, Katerina'dan gizli sahte evler yapmış olabilir. Bu yüzden "Potemkin Köyleri" hikâyelerinin onların Potemkin tarafından yaptırılmadığını gösteriyor olması ironik bir durum.²⁴ Potemkin'in modern siyasi gösterinin yaratıcısı olduğu savunulabilir ama bir panayır madrabazı olduğu savunulamaz.

Serenissimus'un, Miranda'dan Joseph'e kadar yabancıların tanıklık ettiği gibi sahte kentler ve filolar yapmasına *gerek yoktu*.²⁵ İmparatoriçe her yere gidememiş ve Potemkin bile kendi memurları tarafından kandırılmış olsa da Kayser Joseph her şeyi denetlemeye özen gösterdi ve hepsinin gerçek olduğunu kabul etti; gerçi anlamlı bir şekilde her şeyi kendi gözleriyle görmeseydi inanmayacağını da ekledi.²⁶ Ligne de tek başına gezdi ve "başlangıç aşamasında mükemmel tesisler, büyüyen üretimler, iki yanına ağaçlar dikilmiş ve su kanalları döşenmiş düzenli caddeler..." görmüştü.

Katerina'ya diğer iddialarla birlikte özellikle Potemkin'in süvarileri ıslah ederek orduyu mahvettiği de söylenmişti. Kremençuk'taki

Ama bunların hepsi birden gösteri değildi: Lady Craven Nisan 1786'da Arnavutları ziyaret ettiğinde Arnavutlar zaten "bir çeşit Romalı savaşı kıyafeti" giyiyordu ve "Doğu ve İtalyan hançerleri" vardı ama Kazakların performansı sadece onu eğlendirmek içindi.

1786'daki kötü hasadın ardından Potemkin'in zengin güney eyaletlerinde olmasa da özellikle Moskova çevrelerinde gerçekten kıtlık yaşandı ve Katerina bu yüzden aceleyle başkente döndü. Potemkin'in genel valiliğinin uzağındaki Tula'ya geldiğinde yerel vali sahte cephelerle yöredeki yoksulluğu gizledi ve aynı zamanda ona yükselen yiyecek fiyatlarıyla ilgili bilgi de vermedi. Lev Narişkin ekmek fiyatlarını söylediğinde Katerina övgüye değer bir şekilde o gece onuruna verilen baloyu iptal etti. Katerina da Potemkin de duyduklarında sıradan insanların acılarına üzülmüyordu ama küçük bir kıtlığın imparatorluğun muhteşem büyümesine ya da yaşam biçimlerinin ihtişamına zarar vermesini istemiyordu. Ama bu ne kadar aydınlanmış olursa olsun bütün 18. yüzyıl devletlerinin ayırt edici özelliği.

muhteşem hafif süvarileri görünce Katerina kendisine yalan söyleyenlere kızıp Ligne'ye, "Kötü insanlar; beni nasıl da kandırdılar!"²⁷ diye bağırdı. Katerina'nın söylentilerin yalan olduğunu anlamasının verdiği çifte mutluluğun ve torunlarıyla Kont Bruce gibi yetkililere gördüklerini anlatmak için heveslenmesinin nedeni buydu: "Buraları kendi gözlerimle görmek güzel. Beni Kırım'la ilgili uyardılar, korkuttular ve gidip görmekten vazgeçirmeye çalıştılar. Buraya gelince bu kadar aceleci bir ön yargının nedenini merak ettim." Herson'un bu kadar gelişmiş olması karşısında duyduğu "büyük şaşkınlığı" bile itiraf etti. Ama onun açıklamaları Potemkin'e yönelik karalamaları durdurmadı.²⁸

"Geçtiğimiz yollara mukavva köyler yerleştirildiği... gemilerle topların resim olduğu, süvarilerinin atlarının olmadığı şeklindeki gülünç haberler çoktan yayılmış." diye yazdı Ligne Paris'e. Ardından bunun nedenlerine değindi: "Bizimle gelemediklerine kızan Ruslar bile... kandırılmışız gibi yapıyor." Ligne "hokkabazlık numaralarını çok iyi biliyordu" ama başarılar gerçektir.²⁹ Potemkin düşmanları tarafından yayılan yalanların farkındaydı. "Ama önemli olan şu ki," diye yazdı Katerina'ya daha sonra, "kötü niyet ve kıskançlık beni senin gözünde küçük düşüremez." İmparatoriçe onun haklı olduğunu söyledi: "Düşmanlarının parmaklarına" vurdun.³⁰

Parmakları acımış olabilirdi ama bu onları uzun süre durdurmadı. Petersburg'da Potemkin'in düşmanları bütün kanıtlara rağmen onu kötülemeye kararlıydı. Evgraf Çertkov (Potemkin'in Katerina'yla evlenmesine tanık olmuştu) herkese, "Orada nasıl olduğunu ancak Tanrı'nın bilebileceği mucizeler gördüm... Rüya gibiydi... Ancak o [Potemkin] böyle şeyler yapabilir," demekten kendini alamıyordu.³¹ Bu tam da Grandük Pavel'in duymak istediği şeydi.

Çareviç, Potemkin'in başarılarını sorgulamak üzere Ligne ve Ségur'ü çağırttı. Gerçeğin ön yargılarını çürütmesine izin vermiyordu. "Bu iki gezginin ona söyleyebileceği her şeye rağmen, işlerin kendisine söylenenler kadar iyi durumda olduğuna inandırılmak *istemiyor*."³² Ligne, Katerina'nın her şeyi göremediğini itiraf ettiğinde Pavel patladı: "Ha! Bunu çok iyi biliyorum. Bu yüzden bu dırdırcı halk sadece kadınlar tarafından yönetilmek *istemiyor*!"³³ Sarayda bile hüküm süren bu kararlılık, görgü tanıkları çürütse de yalanların nasıl bu kadar ısrarcı olabildiğini açıklıyor. Yalanlar Rus genişlemesinin karşıtları

tarafından büyütülüyordu. Potemkin'le Katerina öldüğünde bu hesaplı yanlış bilgilendirmenin tarihi gerçeğe nasıl dönüştüğünü anlamak kolay. Helbig'in çalışmasının 1813'teki İngilizce uyarlamasında bile, "büyük adamlara yönelik kıskançlık sadece gösteri olanı büyütür ve gerçek olanı küçültür," sonucuna varılmıştı.³⁴ Potemkin kendi ezici zaferinin kurbanı olmuştu. "Potemkin Köyü" tarihin en büyük yalanlarından biridir.

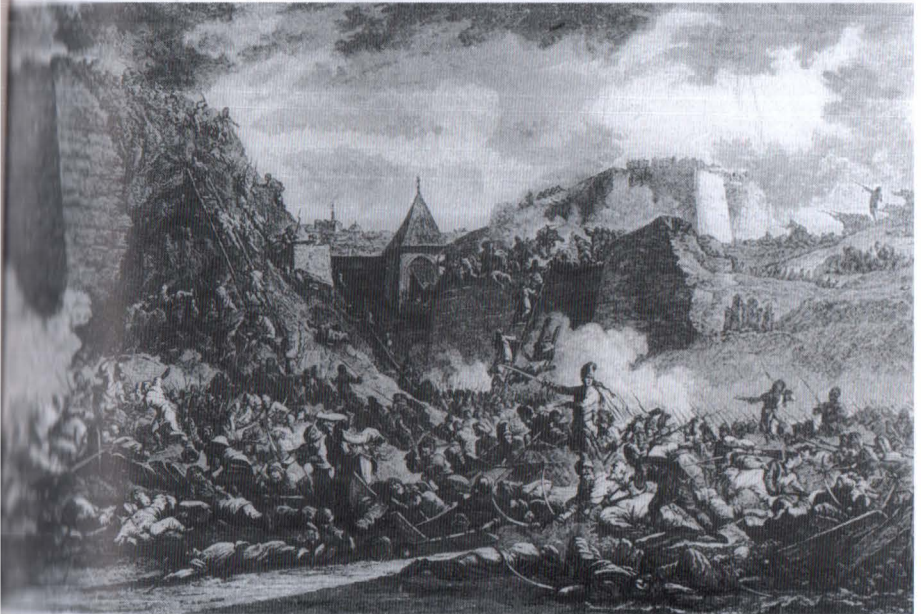
Yeni Tavrida Prensi mutsuz tükenmişlik dönemlerinden birine girmişti, bu kadar çılgınca bir aşırı çalışma ve göz kamaştırıcı başarının ardından gelen sıkıntı bulgusuydu bu. Birkaç gün Kremençuk'ta kaldı ve temmuz ortasında Herson'da saray kurdu, orada hastalandı, divanında öylece yatıyor, kara kara düşünüyor, elmaslarıyla oynuyordu. Bu prensin bunalıma girmesi için uygun bir zaman değildi. Ekim 1786'dan beri bütün Osmanlı politikasından sorumluydu ve "savaş ve barışın belirleyicisi"ydi. O günlerde Osmanlı İmparatorluğu savaşa doğru ilerliyordu. Kırım ve Gürcistan'ın kaybindan ve Tuna Prenslikleri'nde Rus etkisinin kabulünden beri Osmanlılar bu utanç verici ödünleri geri alma fırsatının peşindeydi.³⁵

İstanbul'da martta başlayan ve mayısta da devam eden bir çalkantı vardı. Potemkin'in en iyi ajanı, İstanbul'un profesyonel diplomat ailelerinden birinin oğlu, herkes için çevirmenlik ve casusluk yapan N. Pisani, "Burada halk sadece savaşı konuşuyor," diye bildirdi. Savaş yanlısı Sadrazam Yusuf Paşa ve vezirlerin baskısı altındaki Sultan Abdülhamid kasıtlı olarak Rus kararlılığını sınıyordu: 1786'da Boğdan Hospodarı Mavrokordato kovuldu; Ruslar ona sığınma sağladı. Gürcü Çar Hercules yerel Paşa'nın saldırısına uğradı. Türkler Şeyh Mansur'la Çeçenlerini desteklediği için Potemkin Mozdok Hattı'nı güçlendirdi. Bâb-ı Âli Kuban'dan Tuna'ya, Anapa'dan Batum'a, Bender İsmail'e kadar üslerini yeniden takviye etti, Katerina'nın ziyareti sırasında Özi Kalesi'ndeki güç gösterisinin nedeni buydu. "Savaşçılar," diye ekledi Pisani, "her gün daha da cüretkârlaşıyor ve her tür aşırılığa kalkışıyor."³⁶

Yeni donanması ve Katerina'nın yaklaşan ziyaretiyle kendini güçlü hisseden Potemkin şüphesiz bu yükselen gerilimde bir rol oynamıştı. Aralık 1786'da Bâb-ı Âli Elçisi Bulgakov'a Tuna Prenslikleri ve Kafkaslar'daki sıkıntıların derhâl sona erdirilmesini istemesini emretti.³⁷

Sağda: Potemkin'in "matuşka"sı ve "süitanne"si. Katerina, 1780'lerde şapkası ve yürüyüş ayakkabılarıyla yanında İngiliz tazıları, Çarskoye Selo'daki bir parkta görülebiliyordu.

Aşağıda: Potemkin, ortadaki miğferli, 1788 yılında güçlü Türk Özl Kalesi'ne yapılan saldırıya önderlik ediyor. O kadar çok Türk ölmüştü ki donmuş bedenlerinin bulunduğu buzun üzerinde piramitler halinde istiflenmişlerdi.

Solda: Kont Aleksandr Suvorov, Rusya'nın en zeki generali. Sert, kültürlü ve son derece garip biri olan Suvorov, her sabah ordusunun önünde çıplak bir şekilde takla atardı. Potemkin, "Suvorov'u aşmak zor." demişti.

Aşağıda: 28 Nisan 1791 tarihinde Potemkin'in Tavrida Sarayı'nda düzenlediği ünlü balonun davetiyesi. Katerina ve Potemkin, Suvorov vedalaşmak için diz çöktüğünde ağlamıştı.

Prens Yekaterina Dolgorukaya; prensin hayatının sonlarına doğru metresiydi.

Aristokrat güzelliğın mükemmel bir örneğiydi. Prens ona öylesine tutkuyla aşıktı ki prensin onu herkesin içinde sevmesi, ona bir yer altı sarayı inşa etmesi, birbirlerini öpmelerini top atışlarıyla duyurması ve Dolgorukaya'nın doğum günü balosunda puding yerine elmas servis etmesi, izleyenleri şoke etmişti.

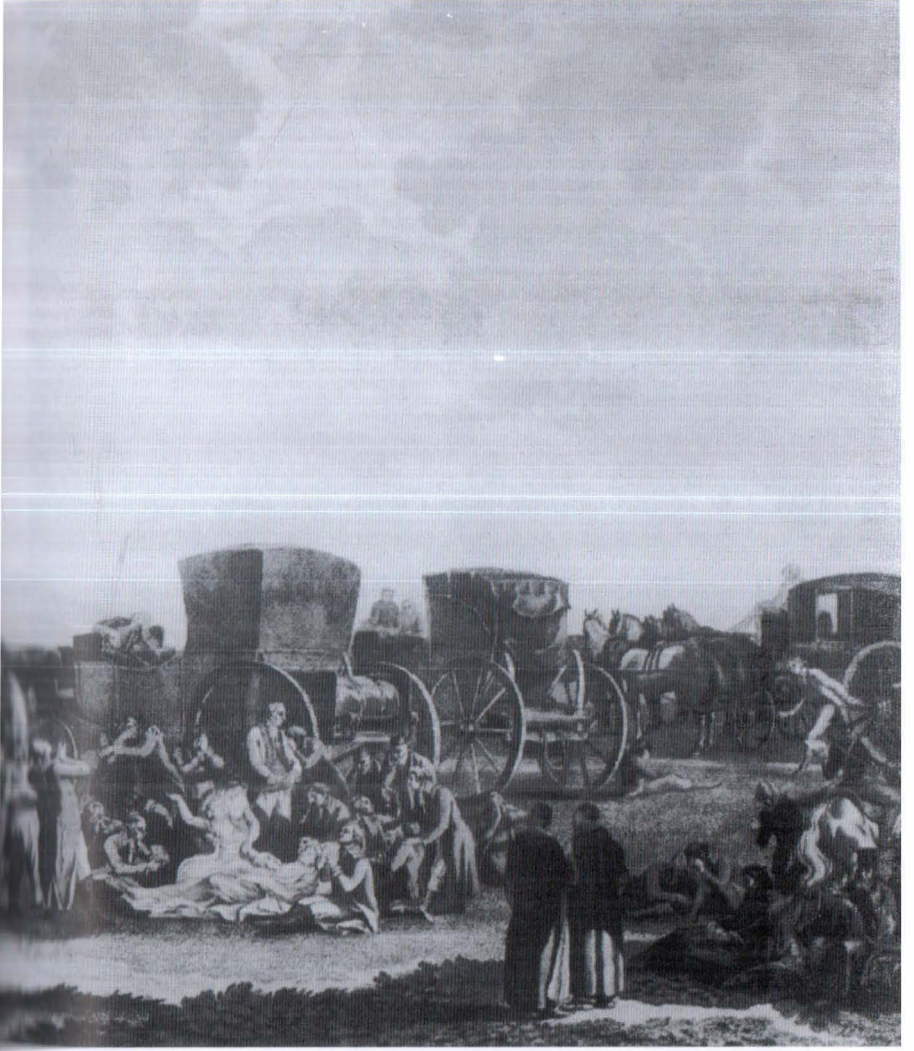
Kontes Sofya Potocka, “Yunan Güzeli” ve çağının en maceraperest kadını, Avrupa’nın en güzel kızı olduğu söyleniyordu. Potocka, on dört yaşında annesi tarafından satılan, “güzelliği, ahlaksızlığı ve işlediği suçlarla” adını duyurmuş bir casus ve sosyete orospusu ve Konstantinopolis’te manavdı.

Olağanüstü zengin Polonyalı Kont Feliks Potocki ile evlenmeden, üvey oğlunu baştan çıkararak büyük bir servet kazanmadan önce Potemkin’in son metreslerinden biri olmuştu.

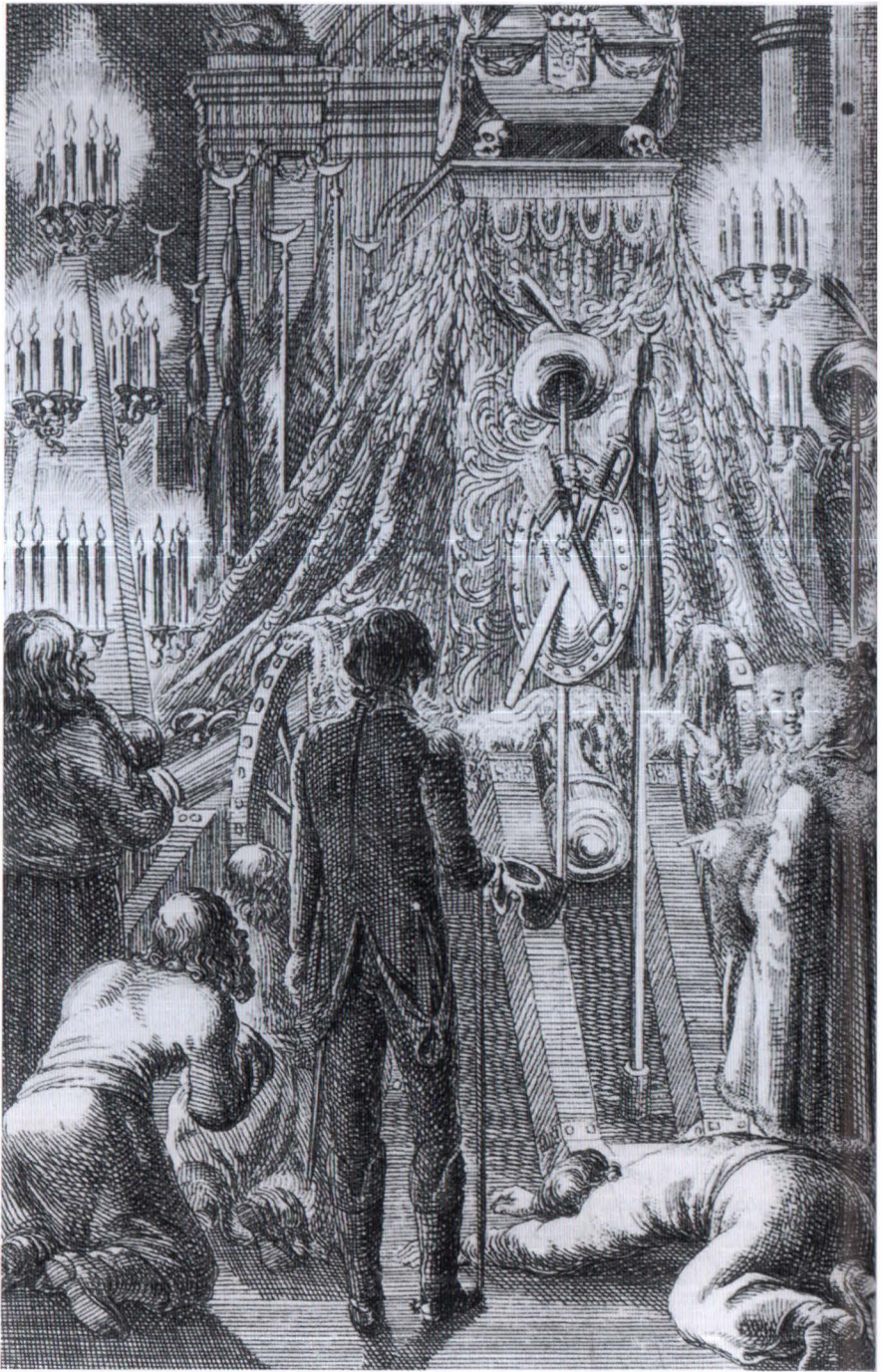

Prens Platon Zubov, Büyük Katerina'nın kendini beğenmiş, aptal ve siyasi açıdan beceriksiz olan son gözdesi. Katerina, Zubov'a "Esmerim" şeklinde hitap ediyordu. Potemkin ondan kurtulmayı başaramamıştı ama daha sonra Zubov'un itiraf ettiği gibi Katerina'nın "sert kocası" olarak kalmıştı.

“Potemkin’in ölümü, hayatı kadar olağanüstüydü.” İmparatoriçe için ağlayan Potemkin, 5 Ekim 1791 tarihinde, yol üzerindeki Besarabya bozkırlarında gözdesi Kontes Branicka’nın kollarında hayata gözlerini yumdu. Branicka yere yığılmıştı. Kazaklardan biri, “Altın içinde yaşadı, otların üzerinde öldü.” demişti.

Potemkin'in Yaş şehrindeki cenaze töreni olağanüstüydü lakin bedeni, hayatıyla aynı kaderi paylaşmadı.

Savaş ya da Osmanlı İmparatorluğu'nun güvenliği karşılığında Rusların Karadeniz'deki varlıklarının güvence altına alınmasını önerdi. O anda, Bâb-ı Âli güvenlik eğilimindeydi. Dili sertti ama aşırı kışkırtıcı değildi. Eğer öyle olsaydı Osmanlılar Katerina'nın ziyareti sırasında saldırırdı. Cobenzl Potemkin'in taleplerinin "çok önemsiz" olduğunu düşünüyordu.³⁸ Martta Potemkin, Bulgakov'a emir verdi:

"Savaştan kaçınmak için elimizden geleni yapıyoruz ama isteklerimizi göz ardı ederlerse kesinlikle savaşırız... Sultana ne kadar küçük ve haklı olduklarını anlatmaya çalış." ³⁹ Bulgakov geçen haziranda Herson'da Potemkin'le görüştüğünde, hedef savaşa neden olmak değil ondan kaçınmaktı. Potemkin, ağustos ayına gelindiğinde Bulgakov'a özellikle "iki yıl daha kazanmasını" söyledi.⁴⁰ Erteleme gerekiyordu, hazırlıklar tamamlanmamıştı.⁴¹

Serenissimus'un askerî şişinmeleri savaş özlemi gibi görünebilirdi ama Siç, Kırım ve Gürcistan'ı, Yekaterinoslav Alayı'ndan tek bir adamı bile kaybetmeden savaş *tehdidiyle* almıştı. Sonunda Türklerle savaşmak zorunda olduğunu biliyordu çünkü her Rus başarısıyla birlikte hınçları da artıyordu. Ama savaşmamak için savaştan konuştuğu açık. Ancak, Potemkin hatalarla dolu saldırgan diplomasisiyle savaşa yol açmakla suçlanıyordu. Bu görüş kısmen Rusya'nın zayıf Türkleri korkuttuğu yönündeki bir geçmişe bakışa dayansa da aslında Bâb-ı Âli Birinci Türk Savaşı'ndaki sönük performanslarından beri çok gelişen ordular ve donanmalar kuruyordu. Aynı zamanda İstanbul'daki savaş ateşini önemsememekten ve Rusya'yı Kafkaslar'da ve Tuna'da kışkırtmaya yönelik Osmanlı politikasından da kaynaklanıyordu. Prens'in bir suçu vardysa o da Karadeniz Filosu'nu kurmak ve Kırım'a yönelik emperyal ziyareti ayarlamaktı: Bunlar Karadeniz'deki Rus varlığının kalıcı olduğunu ilan ediyor ama aynı zamanda bunun Bâb-ı Âli'nin onu oradan kovmak için son şansı olduğunu da işaret ediyordu. Yani silahlanma yarışı ve kışkırtmalar karşılıklı ve eş zamanlıydı. Savaşa karşılıklı baskılar yol açtı, yani iki taraf da hazır olmadan geldi.

Rus elçisi geri döndüğünde savaş ateşine yakalanmış bir Konstantinopolis buldu. Yeniçerilerin ve imamların desteğini alan Sadrazam Yusuf Paşa, Pisani'ye göre 1 Temmuz 1787'de kasıtlı olarak *canailleyi* hareketlendirdi... amaç hükümdarı korkutup halkın savaş istediğine, aksi takdirde kendisine karşı ayaklanacaklarına inandırmaktı." Kala-

balıklar isyan ediyordu. Asya'dan toplanan askerler İsmail Kalesi'nden, Boğdan'daki başlıca kaleden kente akıyordu. Osmanlı orduları üç yüz bin kişilikti. Onları ancak Sultanın barışçı kararlılığı ve saygın Kaptan-ı Derya Hasan Paşa bastırabilirdi.⁴² Prusya, İsveç, Britanya ve Fransa Türkleri teşvik ediyordu; gerçekte ise Pisani, Fransız subayların Kırım'ı geri alma planı ellerimde." diye bildirdi. Sonunda, sultan boyun eğdi. Bâb-ı Âli, Bulgakov'a Gürcistan'ın geri verilmesi ve Rus kentlerinde Türk konsolosların görev yapması gibi kabul edilmesi olanaksız talepler ilettiler. Bulgakov bunları reddetti, 5 Ağustos'ta tutuklanıp Yedikule'ye atıldı. Ayın yirmisinde, Osmanlı gemileri Özi'de iki Rus fırkateynine saldırdı. Altı saatlik çarpışmanın ardından Ruslar kaçtı. Bu savaştı.⁴³

"Herhâlde parmaklarında tırnak bırakmamışsındır." dedi Katerina Potemkin'e 24 Ağustos'ta, stratejilerini ve onun Konsey üyeliğini ele almak için yazıyordu. "Hepsini yemişsindir."⁴⁴ Onu ne kadar da iyi tanıyordu. Katerina'yla Potemkin'in ilişkisi o ay yeni bir aşamaya girmişti: Harekât alanı ve diplomasi genişlerken mektupları da uzamıştı. Her zamankinden daha fazla, hem sevinçte hem üzüntüde, özel ve kamusal yaşamda ortak olmuşlardı. Bir imparatorluğu yönetmek durumunda kalan, sevecen ama çoğu zaman sinirli, siyasi görüşler ve dedikodular paylaşan, birbirleriyle güven, övgü, yeni giysi ve ilaç alışverişi yapan yaşlı bir çift gibi yazışıyorlardı. Ama Kremençuk'ta kalan prens ateş kasımlarıyla titriyor ve kötümser bir karanlığa gömülüyordu. Alışılmış tarihlerin tersine görevlerini ihmal etmiyor, çok fazla yetkiyi kendinde topladığı için tükeniyordu. Bu Katerina'yı endişelendiriyordu: "Her şeyi kendin yaptığın için dinlenemiyorsun."⁴⁵

Potemkin, Büyük Petro'yla birlikte Rusya'nın farklı savaş alanlarındaki kara ve deniz güçlerinin ilk başkomutanıydı. Savaş bakanı olarak İsveç sınırlarından Çin sınırlarına, Polonya sınırlarından İran sınırlarına kadar bütün cephelerden sorumluydu. Türklerle karşılaşan iki ana ordu vardı. Prens merkezdeki ana Yekaterinoslav Ordusu'na komuta ederken Feldmareşal Rumyantsev-Zadunayski onu Boğdan sınırında koruyan daha küçük Ukrayna Ordusu'na komuta ediyordu. Ayrıca Potemkin, kendi Karadeniz Filosu'nun büyük amiraliydi. Kafkaslar ve Kuban'da hem Osmanlılar hem de Şeyh Mansur komutasındaki Çeçen ve Çerkes aşiretleriyle savaşan birliklere komuta ediyordu. Bu

güçlerin hiçbirisi tam ya da tümüyle hazır değildi: Neyse ki aynı şey Türkler için de geçerliydi. Potemkin kuvvetlerini topladı ve altmış bin yeni asker toplamak için insanlardan toplanan her beş yüz levynin yüzde yirmisini vergi olarak aldı. Dahası, Avusturyalı müttefikleriyle operasyonların eş güdümünün sağlanmasından ve Polonya'daki Rus politikasından da sorumluydu. Bu, sadece bu güçleri donatma ve deniz ve kara operasyonlarının eş güdümünü sağlama yeteneği değil aynı zamanda kapsamlı stratejik vizyon da gerektiren dev bir yetkiydi.

Osmanlıların başlıca hedefi, güçlü Özi Kalesi'ni üsleri olarak kullanarak Kırım'ı geri almaktı. Önce Potemkin'in kenti Herson'u almaları gerekiyordu. Herson'un anahtarı Kılburun, Liman'ın, Dinyeper Nehri'nin uzun halicinin ağzındaki kıyı dilinin sonundaki küçük Rus kalesiydi. Potemkin etkili bir şekilde savunma önlemleri emrediyordu. Potemkin'in en iyi generali Aleksandr Suvorov komutasındaki güçler Kılburun'a gönderildi. 14 Eylül'de, Türkler Kılburun'a çıkmayı denedi ama püskürtüldü. Prens, Varna'da olduğu söylenen Osmanlı donanmasını avlamak için Karadeniz Filosu'nun Sivastopol'da denize açılmasını emretti.⁴⁶ Ama Potemkin'in ateşi ve bunalımı gücünü zayıflatmıştı. "Hastalık beni her gün daha fazla güçten düşürüyor," diye açıldı Katerina'ya. İyileşmezse, Katerina komutayı Rummyantsev'e verecekti.⁴⁷

"Komutayı Rummyantsev'e devredecek kadar hasta olduğunu duymaktan Tanrı beni korusun," diye yanıtladı Katerina 6 Eylül'de. "Gece gündüz aklımdasın... Tanrı'ya seni koruması için yalvarıyorum ve dua ediyorum; hem benim hem de imparatorluğun sana ne kadar ihtiyacı olduğunu biliyorsun." İlkbahara kadar savunma durumunda kalmayı kabul ediyordu ama Türklerin Rus güçleri hazır olmadan saldırmamasından ve Joseph'in anlaşmadaki yükümlülüklerini yerine getirmeyeceğinden kaygılanıyordu.⁴⁸

Katerina'nın sözleri onu cesaretlendirmişti. "Bana tam bir anne gibi yazıyorsun," diye yanıtladı ve her zamanki renkli üslubuyla ona stratejik bir özet sundu: Kılburun'daki Suvorov "teri ve kanıyla hizmet eden bir adam" iken Kırım'daki Kahovski "sanki bir kanepeye uzanmış kadar sakın bir şekilde bir topun üzerine binerdi." Katerina'ya Britanya'yla Prusya'yı yatıştırmasını tavsiye etti, şimdiden politikalarını öngörebiliyordu. Sonra Rusya'nın geçen savaş sırasında yaptığı gibi Baltık Filosu'nu Akdeniz'e göndermesini önerdi. Ama, yazarken

bile yine çöküyor gibi görünüyordu: Ne uyuyor ne de yemek yiyebiliyordu ve “çok zayıfım, milyonlarca sıkıntım var, hastalık hastalığım çok şiddetli. Bir dakika bile dinlenemiyorum, buna daha ne kadar dayanabileceğimi bile bilmiyorum.”⁴⁹

Derken ansızın Potemkin’in bütün dünyası yıkıldı. Sevgili eseri ve Rus gücünün cephanesi Karadeniz Filosu’nun 9 Eylül’deki fırtınada yok olduğunu öğrendi. Aklını kaybetmesine az kalmıştı. “Tükendim, Matuşka.” diye yazdı ayın on dokuzunda. “Hiçbir işe yaramıyorum... Tanrı korusun, başka kayıplar olursa, üzüntüden ölmediysem bütün ödülleri ayaklarının dibine atıp meçhule gider saklanırım... dinlenmeme izin ver, birazcık. Sahiden de artık daha fazla dayanamıyorum...” ama aynı zamanda zihni berraktı ve verimliydi –ordular şekilleniyor, manevra yapıyor ve donatılıyordu– ve Kılburun hazır: Elinden geleni yapmıştı ama bedensel ve zihinsel durumunu düzeltemiyordu.⁵⁰

“Lady Matuşka, talihim yok.” diye yazdı ilahi takdire çok inanan Potemkin imparatoriçesine 24 Eylül’de. “Aldığım bütün önlemlere rağmen her şey allak bullak oldu. Sivastopol Filosu mahvoldu... Tanrı Türkleri değil beni yenilgiye uğrattıyor. Hassas duyguları, bütün kariyerinin bir hazırlık olduğu kritik anda siklotimik yapısının dibine doğru dalışa geçmişti. Derin bir ümitsizliğe kapıldı ama çöküşü onu tarihsel olarak yalnız bırakmadı: Büyük Petro 1700’de Narva’dan sonra az kalsın intihara sürükleyen duygusal krizler geçirmiş, Büyük Friedrich de 1740’de Mollwitz’de kaçtığı ve 1758’de Hochkirch’te aynı şeyi yaşamıştı. Yüzyılımızda,⁵¹ benzer yaşamsal anlardaki bu tür geçici bunalımların en iyi örnekleri, Joseph Stalin’in 22 Haziran 1941’de Alman saldırısıyla karşı karşıya kaldığında ve İsrail Genelkurmay Başkanı İzak Rabin’in Mayıs 1967’de Altı Gün Savaşı’nın önleyici vuruşunu planlarken yaşadıklarıydı.”

Hitler 22 Haziran 1941’de Rusya’ya saldırdığında, Stalin neredeyse ortadan kayboldu, kimseyle görüşmedi ve üstlendiği sorumluluğun büyüklüğünün altında ezilmiş ve geçici cesaret kaybı yaşıyormuş gibiydi. Görüldüğü kadarıyla bir tür depresyona girmişti. Mayıs 1967’de, Rabin “kekeliyordu, gergindi, tutarsızdı.” Yaşam öyküsünün yazarı bir görgü tanığının, “neredeyse sinirleri bozulmuştu, kendini kaybetmişti.” dediğini aktarıyor.

Prens o kadar manik bir durumdaydı ki Rumyantsev-Zadunay-ski'ye, eski öğretmenine, "Kariyerim bitti, delirmek üzereyim." dedi. O gün Katerina'ya ikinci bir not karaladı, Rusya'nın Kırım'ı, ödölünü, kendi unvanını bırakmasını teklif etti çünkü Sivastopol'da bir donanma olmadan orada bu kadar çok askeri bağlamanın ne anlamı vardı ki?" "Komutayı başka birisine ver..." diye yalvadı. Katerina'ya her zaman sadık kalmıştı. Ama şimdi: "Gerçekten, bir cesetten pek de farkım kalmadı..."⁵²

YAHUDİ KAZAKLAR VE AMERİKALI AMİRALLER: POTEMKİN'İN SAVAŞI

Prens Potemkin bir Yahudi alayı oluşturmak gibi benzersiz bir proje şekillendirdi... Onları Kazak yapmayı hedefliyor. Beni hiçbir şey daha fazla eğlendiremezdi.

Prince de Ligne

Prens Potemkin'den hoşlanırsınız, kimse onun kadar asil olamaz.
John Paul Jones'dan Marquis de Lafayette'e

Katerina, Tavrida Prensi'ni cesaretlendirdi: "Bu aralar, sevgili dostum, sen yaşayan ve canının istediğini yapan sıradan bir insan değilsin." dedi ona çaresizlik içinde yazdığı o gün. "Sen devlete aitsin, sen bana aitsin." Yine de Potemkin'e bir emir göndererek ona isterse komutayı Rumyantsev-Zadunayski'ye devretme yetkisi verdi.

Katerina onun en çılgın mektuplarını aldığı anda sakın soğukkanlılığını sergiledi. "Hiçbir şey kaybolmadı." dedi sert ama hoşgörülü bir Alman öğretmen gibi. "Bize çok zarar veren fırtına düşmana da aynı ölçüde zarar verdi." Kırım'dan çekilmeyle ilgili olarak da, "tehlikede olmayan bir eyaleti boşaltarak savaşa başlamak için hiç aceleye gerek yok." Bunalımını "bazen benden bile mantıklı olabilen en iyi dostumun, süt çocuğumun ve öğrencimin" "aşırı duygusallığına ve hevesli

Hepsi de Kırım'da hapisyirmi altı piyade taburunun, yirmi iki süvari bölüğünün ve beş Kazak alayının çekilmesi bir sinir hastasının korkaklığına değil sağlam bir askeri mantığa dayanıyordu. Potemkin Türklerin yarımada çıkmasına izin verip ardından bir kara muharebesinde onları yoketmeyi planlıyordu. (Suvorov'un Kılburun'da küçük ölçekte yaptığı şey tam da buydu.) Çıkarma tehlikesi ortadan kalkınca oradan gidebilirlerdi ama Katerina siyasi nedenlerden ötürü bu fikre karşı çıktı.

çalışkanlığına" bağladı. "Ama bu defa senden daha gayretliyim çünkü sen hastasın ve ben iyiyim."¹ Ortaklıklarının özü buydu: İyi olan kötü olana bakardı. Savaş ortaklara kaygılanacak daha fazla şeyin yanında paylaşacak da daha fazla şey vermişti.

Askeri tartışmalarının ardından çoğu zaman çok sıcak aşk ve dostluk ilanları geliyordu.

Bir hafta sonra Potemkin bunalımdan çıktı; bu bir ölçüde Katerina'nın mektuplarının ama daha çok donanmanın zarar gördüğünün ama yok olmadığının ortaya çıkması sayesindeydi: Sadece bir gemi yok olmuştu. "Sivastopol Filosu'nun hasar görmesi öyle bir darbeydi ki nasıl atlattığımı bilemiyorum," diye itiraf etti imparatoriçesine. Eğer çok bunalırsa yetkiyi Rummyantsev'e devredebilecek olması onu rahatlatmıştı. Katerina'nın Potemkin'e bağlı orduya komuta etmesi için yetenekli general ve Panin'in yeğeni Prens Nikolay Repnin'i göndermesi konusunda anlaştılar. Serenissimus onu bu kadar korkuttuğu için özür diledi: "Bu benim hatam değil; bu konuda çok hassasım."² Katerina onu anlayışla karşıladı. 18. yüzyıla özgü bir tanıyla, Katerina, suçu onun bağırsaklarına yükledi: Ağrıları "gazdan başka bir şey" değil, hükmüne vardı. "Seni gazdan kurtaracak bir şeyler vermelerini iste... Bunun bizim kadar hassas ve sabırsız insanlara ne kadar acı verdiğini biliyorum."³

Savaş bütün şiddetiyle başladığında Potemkin daha yeni iyileşmişti. 1 Ekim gecesı, bir bombardımanın ve birkaç sahte başlangıcın ardından Türkler Kılburun'un ince kıyı diline beş bin birinci sınıf yeniçeriyle çıkarma yaptı ve kaleye saldırdı. Türkler bir sürü tahkimat yapmıştı. Parlak Suvorov komutasındaki Ruslar, üç kere taarruza geçti ve sonunda hemen hemen bütün Osmanlı gücünü katletmeyi başardı. Türkler ağır bedeller ödemişti. Suvorov iki kere yaralandı. Ama Kılburun zaferi Herson ve Kırım'ın ilkbahara kadar güvende olduğu anlamına geliyordu.

"Büyük hizmetinizi ne kadar takdir ettiğimi ve saydığımı ifade edecek kelimeleri bulmakta zorlanıyorum, Aleksandr Vasilieviç," diye yazdı Potemkin kendisinden dokuz yaş büyük Suvorov'a. Dönemlerinin iki büyük deli bozuğu ve önde gelen yeteneği birbirini Birinci Türk Savaşı'ndan beri tanıyordu. Gergin ilişkileri karşılıklı hayranlık ve kızgınlıkla titreşiyordu. Suvorov sıırım gibi, ufak tefek bir generaldi,

kadavraması komedyen yüzü, vahşi, zeki gözleri ve gülünç tuhaflıklar repertuarı vardı. “Kahraman, şaklaban, yarı iblis yarı pislik.” diye yazmıştı, “üniformalı palyaço” Byron⁵ Her sabah çimenlerin üzerinde çırılçıplak yuvarlanıyor, ordusunun önünde taklalar atıyor, masaların üzerine zıplıyor, yüksek sosyetenin arasında şarkı söylüyor, ağlayarak kafası kesilmiş bir hindinin başını boynuna tutturmaya çalışıyor, kumsaldaki saman bir kulübede yaşıyor, geçit töreninde tek ayak üzerinde duruyor ve ordusunu üç kere yavru horoz gibi öterek yürüyüşe geçiriyordu. Adamlarına, “Tuna’da kaç balık vardır?” gibi deli sorular soruyordu. Doğru yanıt değişmiyordu. “Tanrı bizi ‘bilmiyoruzlar’dan korusun.” diye bağırdı.⁶

Kılburun’dan hemen sonra, genç bir Fransız gönüllü mektup yazarken çadırı teklifsizce açıldı ve üzerinde sadece bir gömlek olan bir korkuluk içeri girdi. Bu “garip hayalet” ona kime yazdığını sordu. Paris’teki kız kardeşime, diye yanıtladı Fransız. “Ama ben de mektup yazmak istiyorum.” diyen Suvorov, bir kalem alıp kız kardeşe eksiksiz bir mektup yazdı. Kız kardeş mektubu aldığı anda, genelde okunaksız olduğunu söyledi; okunabilenler ise tamamen aptalcaydı. Fransız “Bir deliyle uğraşıyorum.” sonucuna vardı. Hikâyeye göre, Suvorov bir keresinde Katerina’nın *vis-à-vis* Potemkin’e bütün büyük adamların uçuk olduğunu söylediğini duymuştu. Suvorov da derhâl her gün yeni bir tuhaflık yapmaya başladı ve bu sonunda bir huy haline geldi. Ama altı dil konuşuyordu ve eski çağlar tarihi ve edebiyat üzerine uzmandı.⁷

Potemkin gibi gündelik, rahat kıyafetleri ve basit saldırı taktiklerini savunan Suvorov, adamlarının hayatlarına yönelik acımasızlığı, Ruslara özgü umursamazlığıyla prensten farklıydı. Süngü en gözde silahıydı: “Soğuk çelik süngüler ve kılıçlar! Düşmanı yere yapıştır, döv, bir an bile kaybetme.” Misket tüfeğine, “o çılgın kancığa” asla güvenmiyordu. Her zaman kayıpları umursamaksızın taarruza geçmek, saldırmak istiyordu: Hız ve etki her şeydi. En büyük muharebeleri, İsmail ve Praga, kan gölleri idi.⁸ Her genelkurmay başkanına bir Suvorov gerekiyordu. Potemkin ona sahip olduğu için şanslıydı ama onu ustalıklı kullanıyordu.*

Daha sonra, Suvorov ünden daha fazlasına da kavuştu: Bir İtalyan Prensi, İtalya ve İsviçre’de Devrimci Fransa’ya karşı savaştan bir Avrupa yıldızı oldu. 1799’da,

Serenissimus o günlerde Suvorov'a "en iyi arkadaşım." diyor ve ona asker parkasından bir sepet "pâté de Périgord" a *-foie gras-* kadar⁹ hediyeler yağdırıyordu. Katerina'dan Suvorov'u kıdeminden daha yüksek bir konuma terfi ettirmesini istedi: "Kim bu kadar aslan yürekli olabilir Matuska?" Ona Rusya'nın en büyük nişanı Aziz Andrew verilmeliydi. "Nişanı ondan daha fazla hak eden kimse var mı?... Kendimle başlıyorum; ona benimkini ver!"¹⁰ Potemkin'in astına karşı sözde kıskançlığı Suvorov hikâyesinin bir parçası haline gelse de Potemkin'in mektuplarında buna dair hiçbir iz yok; aslına bakarsanız bu, onların yaşamları açısından saçma görünürdü: Potemkin'in rütbesi en yüksek rütbeydi ve Suvorov sadece onun generallerinden biriydi. Suvorov, Potemkin'in sevecen mektuplarından o kadar hislenmişti ki ona, "Ben halktan biriyim! Ekselanslarının lüfuflarından nasıl gurur duymam! Ruhumun gizlerinin anahtarı sonsuza kadar sizin ellerinizde." diye yazdı.¹¹ Suvorov tuhaflik ve yetenekte Potemkin'e denkti: Nefret mitolojisine rağmen birbirlerine hayranlık duyuyorlardı. Gerçekten de tutkulu, yarı delice mektupları neredeyse bir aşk ilişkisine benziyor. Serenissimus, "Suvorov'u aşmak zor." diye espi yapmıştı.

Potemkin yıldırım gezilerinden birinde Herson, Kılburun ve donanmaları denetledi ve sonra Kışlık Saray'ın bulunduğu Yelavetgrad'da karargâh kurdu ve yaklaşan seferi planladı. Ama teftişlerini sürdürüyordu: Buz gibi havada bin verst yol yaptıktan sonra Katerina'ya basurdan ve baş ağrılarından yakındı. Ve eski filonun onarımı ve Liman'da savaşmak üzere yeni bir filo yapımı bağlamında mucizeler yaratıyordu.

Grandük Pavel Türklerle savaşmak ve karısını cepheye getirmek istediğini ilan etti. Pavel'in refakati Serenissimus için uğursuz bir olasılıktı, veliaht komutasının altını oymaya çalışabilirdi. Yine de ilke olarak kabul etti. Katerina artık oğlundan nefret ediyor, onu "akşam yemeğinden sonra yenen hardala" benzetiyordu. İki kere istemesine rağmen, Katerina Serenissimus'u bu sıkıcı ve tehlikeli yazgıdan ko-

rakipsiz Rus idolüydü ve 1917'ye kadar da öyle kaldı. Sonra 1941'de, Stalin ona ulusal kahraman konumu verdi ve Suvorov Nişanı'nı yarattı. Sovyet tarihçileri onu halk kahramanı olarak yeniden keşfetti. Bu kültür sonucu olarak bugün bile aslında Potemkin'in yaptığı pek çok şey ona dayandırılıyor.

rumak için –ürün kıtlığından grandüşesin son gebeliğine kadar– her şeyi kullanarak onu engellemeyi becerdi. Pavel savaşın geri kalanını “her türlü anlamsız ve küçük ayrıntının önemini abartan bir Prusyalı binbaşı gibi” Gatçina’da birliklerine talim yaptırarak geçirirken babasının cinayetiyle kendisine eziyet ediyor ve tahta çıktığında herkesi “sert olmakla ve intikam almakla” tehdit ediyordu. Kendini dizginlemek ve Serenissimus’u zaferlerinden dolayı kutlamak zorunda kalmıştı ama karısı Potemkin’e ordusunda görev yapan erkek kardeşlerine iyi davrandığı için minnettardı. Katerina yaşlanırken Potemkin de her zamanki gibi suratsız Pavel’i pohpohluyordu: “Onun gözlerinde Yeryüzü de Gökyüzü de suçluydu.” Dinleyen herkese annesinin ortağını kötülemek için hiçbir fırsatı kaçırmıyordu.¹²

Joseph anlaşmanın *casus foederis*’ini henüz kabul etmemişti ama hâlâ Potemkin ve Rumyantsev’in bir şey yapmadığından şikâyet ediyordu. Ruslarla Avusturyalılar birbirini yakından izliyordu: Her ikisi de hem savaşın asıl yükünü diğerinin taşımasını hem de ödülleri kaybetmemeyi istiyordu. Her iki taraf da birbirini gözetlemek için casuslar göndermişti.¹³

Joseph’in casusu Prince de Ligne’ydi, Rusları savaşın yükünün mümkün olduğu kadar fazlasını omuzlamaya ikna etmek için Potemkin’le dostluğunu kullanması emri almıştı. “Bana ayrı bir kâğıtla Fransızca rapor yazacaksın.” diye gizli bir talimat verdi Joseph Ligne’ye, “gizlenecek ve zarfında adres olarak dikkatle ‘Sadece Majesteleri İçin’ yazan sıradan bir paketin içine konacak.”¹⁴ “Düzenbaz diplomat”¹⁵ bunun Rus Cabinet Noir’ının eline düştüğünü bilmiyordu –Potemkin’in arşivinde duruyor– ama Yelizavetgrad’a çıkageldiğinde Serenissimus’un çekingenliğini fark etti. “Sevdiğim Prince de Ligne artık bir yük.” dedi Potemkin, Katerina’ya.¹⁶ Savaş dostluklarının sonunu getirmişti.

Yelizavetgrad, Osmanlı sınırına yetmiş beş kilometre uzaklıkta, kasvetli küçük bir garnizon kentiydi. “Yelizavet’te öyle bir hava, öyle yollar, öyle bir kış, öyle bir karargâh buldum ki,” diye yazdı Potemkin’e sarılan ve “Özi ne zaman?” diye soran Ligne. Kış ortası ve Ruslar kadar şaşkın ve hazırlıksız olan Avusturyalıların o ana kadar savaş bile ilan etmediği düşünüldüğünde saçma bir soruydu. “Tanrım”, diye yanıtladı hâlâ bunalımda olan Potemkin. “Garnizonda on sekiz bin adam var. Ordumda bu kadarı bile yok. Her şeyim eksik. Tanrı yardım etmezse

hiç şansım olmayacak.” Potemkin yakındaki Akkerman, Bender ve Hotin kalelerindeki Türk garnizonlarını sıraladı. “Bütün bunlarda hiç gerçeklik payı yok,”¹⁷ yorumunda bulundu Ligne. Yanılıyordu.¹⁸ Pisani’nin İstanbul’dan gönderdiği raporlar kaleye adam takviyesi ve yeniden güçlendirme yapıldığını kanıtlıyordu.*

Potemkin’in Avusturya’nın itibarını korumak için Rus hayatlarını harcamaya hiç niyeti yoktu: İnsan onun bunalımının birazının Avusturyalıların dikkatini başka yöne çekmeyi hedefleyen diplomatik delilik olduğu yönünde kesin bir izlenime kapılıyor.

Potemkin Yelizavetgrad’ın sefaletinin içinde, eski kalenin yanındaki ahşap bir sarayda şatafat içinde yaşıyordu. Yabancı gönüllüler –İspanyollar, Piedmontlular, Portekizliler ve özellikle Fransız aristokratları– “pespaye bir önemsiz maceracılar güruhuyla” birlikte buzlar altındaki kente akıyordu. 12 Ocak 1788’de, *gloire* (şöhret) peşinden Fransa’dan kaçan Roger, Comte de Damas, hizmetini sunmaya gelmişti. Daha yirmi üç yaşındaki, gür saçları siyah bukleli, zarif ve korkusuz, Talleyrand’ın kuzeni olan delikanlı, Marquise de Coigny’nin, bir zamanlar Ligne’nin Marie-Antoinette’in “Paris’in kraliçesi” olarak andığı metresinin sevgilisiydi. Geldiğinde, metresinin arkadaşı Ligne’yi sordu. Kalede olduğunu söylediler. Oradan Potemkin’in sarayına yönlendirildi. İki muhafızı geçti ve emir erleriyle dolu geniş bir salona girdi. Burası “sanki bir başkentteki ziyafet” gibi aydınlatılmış uzun bir daireye gidiyordu.

İlk odanın Potemkin’i bekleyen yaverlerle dolu olduğunu gördü; ikincisinde Sarti boynuz orkestrasını yönetiyordu; üçüncüsünde otuz kırk general dev bir bیلardo masasının çevresinde toplanmıştı.¹⁹ Solda, Serenissimus yeğenlerinden biri ve bir generalle kumar oynuyordu. Bu Saray’ın “Avrupa’nın pek çok hükümdarınıninkinden aşağı kalır yanı yoktu.” Rus generalleri o kadar yaltakçıydı ki Potemkin yere bir şey

Bu Ligne’nin çok fazla kullanılan ve tarih tarafından doğru kabul edilen eleştirilerinin gerçeklerin de gösterdiği şekilde yanlış olduğu ve Avusturya yandaşlığına dayandığı pek çok olayın sadece ilkiydi. Joseph, Ségur ve Marquise de Coigny’ye ve dolayısıyla bütün Avrupa’ya göndermiş olduğu güzel mektuplarında tekrarladığı haklı bir üne sahip savaşta Potemkin hikâyelerinde kasıtlı yalanlar yoktu ama görevinin yani arkadaşına casusluk yapmak ve onu kendi imparatoru üzerindeki baskıyı azaltmaya ikna etmek bağlamında okunmaları gerekiyordu.

düşürdüğünde yirmisi birden almak için itişip kakışıyordu.²⁰ Prens ayağa kalkıp Damas'ı karşıladı, yanına oturttu ve Ligne ve yeğeniyle birlikte küçük bir masada yemeğe davet etti, generaller daha büyük bir masada oturuyordu. Bundan sonra, Damas üç şatafat ve sabırsızlık ayı boyunca her gün Potemkin'le birlikte yemek yedi.²¹ Ligne yabancıların teselli kaynağıydı: "topluluk içinde bir çocuk, kadınlarla Lovelace." Hiçbir eksiklik yoktu.

Potemkin kadınlar olmadan savaşa asla katlanamazdı. Çok geçmeden 18-19 yaşlarında ya da yirmilerinin başlarında bir grup tanrıça kış için ona katıldı, ordudaki kocalarını görmeye gelmişlerdi. Rus Afrodit vardı: Prenses Yekaterina Dolgorukaya, bir subayın karısı ve Katerina'nın üst düzey maiyetinden Prens Fyodor Baryatinski'nin kızı. "Güzelliği, zarafeti, ince zevkleri, nezaketi, mizah duygusu ve yeteneğiyle" tanınıyordu. Sonra kıvrak ve hafifmeşrep Yekaterina Samoylova, Potemkin'in yeğeninin karısı ve Prens Sergey Trubetskoy'un kızı vardı. "Tapılacak bir kadındı." ve çok geçmeden Ligne ona âşık olup oradaki hayatın sertliğini yakalayan şiirler yazmaya başladı: "Hecin develeri, atlar; Zaporojyalar, koyunlar; burada gördüklerimiz sadece onlar."²² Bu zarif troykanın üçüncüsü Pavel Potemkin'in karısı Praskovya'ydı.²³ Ségur, Petersburg'dan Potemkin'le bir kızla olan ilişkisi yüzünden dalga geçiyordu, "güzel kara gözleri için Herakles'in On İki İş'i üstlenmeye hazır olduğunuz söyleniyor."²⁴ Damas, Potemkin için, "savaş sanatının, siyasetin ve krallığın yönetiminin özel tutkularından sonra geldiğini." söylüyordu.²⁵ Bu Venüsler galaksisi Potemkin'in çevresinde dönüyordu: Yeni başsultan kim olacaktı?

Potemkin'le Ligne birbirine eziyet ediyordu: Potemkin Avusturyalılara "ortak düşmanımıza karşı" savaşa girmeleri için baskı yapıyordu.²⁶ Ligne, Joseph'in savaş planı içeren mektuplarından birini sallayarak Potemkin'e stratejisini sordu. Potemkin oyalandı ve iki hafta sonra Ligne şu açıklamayla kandırıldığını iddia etti: "Tanrı'nın yardımıyla Bug'la Dinyester arasındaki her şeye saldıracağım." Bu Ligne'nin yalanlarından biriydi. Yayımlanmamış bir mektupta, Potemkin çok açık bir şekilde Rus planını ortaya koymuştu: "Biz Özi Kalesi Kuşatması'na girerken Ukrayna ordusu da Bender'i korur" ve Kafkaslar ve Kuban birlikleri de doğuda dağ aşiretleri ve Osmanlılarla savaşacaktı.²⁷

Gelgelelim Ligne, Serenissimus'un kendisine karşı dayanılmaz değişken davranışlarını abartmıyordu: "Bazen iyi bazen kötüydüler, kanlı bıçaklı tartışıyorlardı ya da tartışmasız gözdeydi, bazen onunla konuşarak ya da konuşmayarak kumar oynuyor, sabah altıya kadar oturuyordu." Ligne "şımarık bir çocuğun" bakıcısı olduğunu söylüyordu, üstelik şirretti de. Ama Potemkin, de Ligne'nin "alçakça nankörlüğü"nden aynı ölçüde bezmişti çünkü Cabinet Noir'i Ligne'nin arkadaşlarına yalanlar söyleyen bütün mektuplarını açmıştı. Serenissimus Katerina'ya "düzenbaz diplomat"ın bir türlü karar veremediğinden yakınmıştı: "onun gözlerinde bazen Thersites, bazen Akhilleus'um," *Troilus* ve *Kressida*'nın karanlık Thersites'i ya da *Ilyada*'nın kahraman Akhiellus'u. Bu bir aşk-nefret ilişkisiydi.²⁸

Bir yandan zina yapan, hecin develerine gülen ve bilardo oynayan Potemkin diğer yandan gelecek yıla hazır bir mucize de gerçekleştiriyordu. Öncelikle yedeklerini ve toplanan askerlerini beklemişti, böylece Yelizavetgrad'da aşamalı olarak 40.000-50.000 kişilik bir ordu toplandı. Akdeniz'de, Potemkin'in subayları özellikle Yunanistan ve İtalya'dan daha fazla adam toplamaya çalışıyordu: Söz gelimi, Korsika Adası'nda genç bir adamın Rus asker toplama memuru General İ. A. Zaborovski'ye orduya girmek isteğini ilettiği söyleniyor. Korsikalı, Rus ordusunda kendisinin Garde Nationale Corse rütbesine denk bir konum istedi. Bunu Generali Tamara'ya bile yazdı. Ama isteği reddedildi ve Fransa'da kaldı. Potemkin'in ordusuna giremeyen bu askerin adı Napolyon Bonapart idi.²⁹

Serenissimus Zaporojya Siçi'nin yok edilmesinden beri planladığı Kazak Hostu'nu yaratıyordu. Onursal bir Zaporojya olan Potemkin'in "Kazaklara karşı bir tutkusu" vardı. Maiyeti onlarla doluydu, çoğu Birinci Türk Savaşı'ndan Sidor Beli, Çepaga ve Golovati gibi arkadaşlarıydı. Kazaklar Tatarların biniciliğini taklit etmişti ve şimdi Potemkin hafif süvarilerine Kazakları örnek aldırıyordu. Ama aynı zamanda Zaporojya Kazaklarını yeniden denetim altına almaya karar

Tarih böyle küçük rütbe sorunlarının peşini bırakmıyor. Daha sonra 1812'de kenti yakan Moskova Valisi Kont Fyodor Rostopçin, *La Verité sur l'Incendie de Moscow*'unda bunu gördüğünü iddia ediyordu: "O mektubu defalarca elimde tuttum." Bonapart'ın Rus ordusuna katılmamasına üzülmüştü.

vermiş, Türklerin safına geçen kardeşlerini geri almaya çalışıyordu. “Kazakları orduya almaya çalış.” diye emretti Beli’ye. “Hepsini ben kontrol edeceğim.” Polonyalılar, Eski İnananlar ve hatta arabacılar ve *petit bourgeois*’lardan yeni Kazaklar toplayarak saflarını dolduruyordu. Katerina’nın uyarılarının üstesinden gelerek Beli ve onun koruması altındaki Kazakların yönetiminde yeni “Karadeniz ve Yekaterinoslav Hostu”nu kurdu. Daha sonra Kuban Kazakları olarak adlandırıldılar, Devrim’e kadar Rusya’nın ikinci büyük Host’uydu (Don daha büyüktü). Kazakları Çar rejiminin sütunları haline getiren Potemkin’di.³⁰

Potemkin, Yahudileri Türklere karşı silahlandırmaya karar verdi. Muhtemelen Yahudi arkadaşı Zeitlin’in fikri olan, prensle yaptığı Yahudilik üzerine tartışmalarda doğan bu “benzersiz proje”, Kriçev mülkündeki Yahudilerle kurulan süvari taburu olarak başlamıştı. Aralıkta İsrailovski adlı alayı kurdu, İzmaylovski Muhafızları’nı anıştıran bir sözcüktü bu. Ama benzerlikler burada bitiyordu. Brunswick Prensi Ferdinand komutasındaki alayın nihai hedefi Yahudiler için Kudüs’ü kurtarmaktı, tıpkı Potemkin’in Ortodokslar için Konstantinopolis’i fethedecek olması gibi. Potemkin’in az bulunur Yahudi hayranlığı ve Zeitlin’in etkisi Rusların ve özellikle Kazakların Yahudi karşıtlığı göz önünde bulundurulduğunda uygunsuz bir fikirdi ama Titus’un, Süleyman Mabedi’ni yıkmasından bu yana şüphesiz yabancı bir gücün Yahudileri silahlandırma yönündeki ilk girişimiydi.

Prens, İsrailovski’nin yarı piyade yarı süvari olmasını istiyordu, süvariler Zaporozjya mızraklı Yahudi Kazaklar olacaktı: “Şimdiden bir taburumuz var.” dedi Ligne, II. Joseph’e. “Üzengilerinin kısalığı yüzünden sakalları dizlerine geliyor ve at sırtında korkudan maymunlara benziyorlar.” Kendi Yahudileri üzerindeki kısıtlamaları hafifleten Joseph, muhtemelen eğlenmişti.

Mart 1788’te, bu sakallı Yahudi Kazakların otuz beşi eğitime alındı. Kısa süre sonra iki tabur oldu ve Ligne, Potemkin’e Polonya’da daha da fazlasının olduğunu söyledi. Ligne şüpheliydi ama mükemmel Yahudi postane müdürleri, hatta arabacılar gördüğünü kabul ediyordu. İsrailovski, anlaşıldığı kadarıyla süvarilerle devriyeye çıkıyordu çünkü Ligne kendi atlarından en az düşman atlarından olduğu kadar korktuklarını yazmıştı. Ama beş ay sonra Potemkin, İsrailovski’yi iptal etti. Ligne, prensin “Kutsal Kitap’ı karıştırmalarından” korktuğu için onları devam

ettirmeye çekindiğini söyleyerek dalga geçti. Potemkin'in özgünlüğü ve imgelemiyi ilgili çok şey anlatan bu nadir deney de böyle bitti. Ligne, Yahudi Kazakların "çok gülünç" olduğunu düşünüyordu. Potemkin, onların yerine yeni Karadeniz Hostu'nu oluşturmak üzere akın eden "çok sayıdaki Zaporojyalı ve diğer Kazak gönüllü"ye odaklandı.³¹

Yabancıların deyişiyle "Prens-Mareşal" şimdi hasar gören filosunu onarıırken Özi Kalesi'nin altındaki limanda savaştacak dev bir yeni donanma hazırlıyordu. Ruslar, limanda savunmasızdı. Bu sığ halicin yapısı Potemkin'in farklı bir donanma türüyle farklı bir savaş türü yürüteceği anlamına geliyordu. Potemkin ve Amiral Mordvinov tanıdıkları, en becerikli gemi yapımcısına başvurdu: İmparatoriçe, Herson'a seyahat ederken arkadan gelen Samuel Bentham'ın solucan mavnaları orada bırakılmış, unutulmuştu." Şimdi ona yine ihtiyaç vardı ama Serenissimus ona ödeme yapmayı unutmuştu. Parası hemen ödendi ama Potemkin borçlarından dolayı o kadar mahcuptu ki Bentham'la neredeyse hiç konuşamıyordu. "Ekselanslarının emriyle", Sam donanmaya alındı.³² Gerçi "*terra firma*'da devam etsem daha iyi olurdu."³³

Potemkin ona Liman'da Türk donanmasıyla savaşabilecek hafif bir filotilla yapmasını emretti.³⁴ Potemkin, Yelizavetgrad'da tembellik yapıp Ligne'yle kavgalar ediyormuş gibi görünse de arşivler bütün gücüyle bu filonun yapımını yönlendirdiğini gösteriyor. "Bütün donanımlarını ve silahlarını mümkün olduğu çabuk yerleştir," diye emretti Mordvinov'a. "Hiç zaman kaybetme."³⁵

İnsan bu Yahudi Kazaklara ne olduğunu merak ediyor. Altı yıl sonra 1794'te, Polonya Yahudileri Ruslarla savaşmak üzere beş yüz hafif süvari yetiştirdi. Albayları Berek (Berko) Joselewicz 1807'de Napolyon'un Polonya Lejyonu'na katıldı. Berek Légion d'Honneur aldı ama 1809'da Avusturyalılara karşı savaşırken öldü. Potemkin'in Yahudi Kazaklarından Napolyon için savaşan var mıydı? Daha sonra, 19. yüzyılın ortasında Polonyalı şair Adam Mickiewicz, İstanbul'daki Polonyalı sürgünlerle İsrail Hüssarları adlı bir başka Yahudi alayı oluşturdu. Teğmen Michael Horenstein diye birisi sık gri bir üniforma bile tasarladı. Kırım Savaşı sırasında, Yahudi atlıları geri kalan Osmanlı Kazaklarıyla birlikte Sivastopol dışında Ruslara karşı savaştı.

Samuel o kadar üzgündü ki Başbakan Genç Pitt'e yazdığı mektupta "İngiliz suçluların" kapatıldığı bir Panoptikon'u yönetmenin karşılığında "Dokuz yüz Rustan oluştan taburunu" teklif etti.

Joseph artık *casus foederis*'i kabul etmişti ve bugünkü Sırbistan'ın Belgrad kentindeki Osmanlı kalesine başarısız bir önleyici vuruş düzenledi. Özel üniformalarla kendilerini gizleyen Avusturya komandolarının siste kaybolmasıyla operasyon gülünç bir şekilde çöktü. Potemkin bu askerî maskaralık yüzünden Ligne'ye "çok kızmıştı"³⁶ ama bu maskaralık, Rusları da sıkıntıdan kurtarmıştı. "Bu onlar için çok iyi değil." dedi Katerina Potemkin'e, "ama bizim için iyi." Joseph iki yüz kırk beş bin adamını cepheye sürdü ama orta Avrupa'da savunmada kaldı ve bu en azından Türkleri dizginlerken Potemkin'e Liman Muharebesi için zaman verdi.³⁷

Bu strateji Avusturyalıları ümitsizliğe sürükledi. Potemkin Katerina'ya karşı kararlıydı, "kimse beni yarar sağlamayacak bir şeye girişmeye zorlayamaz ve iyi bir fırsat varken kimse beni vazgeçiremez."³⁸ Ligne onu ikna etmeye çalışıyordu ama Potemkin haince güldü: "Buraya gelip beni parmağında oynatabileceğini mi sanıyorsun?"³⁹ Avusturyalı Saxe-Coburg-Saalfeld Prensi General Friedrich Josias, Hotin'i de almayı başaramadı. Belgrad'a karşı ikinci bir hamle yapılmadı bile. Avusturyalıların savaşı çok iyi gitmiyordu.⁴⁰

Bu yüzden Potemkin, Ligne'ye iki yayımlanmamış stratejik duyuru sundu ama "düzenbaz diplomat" ünlü mektuplarında bunlardan söz etmiyor çünkü Avusturya-Rusya başarılarının dengesini kesinlikle yeniden kuruyor: "Bana öyle geliyor ki pek çok durumda insan yeterince yeterince tetikte değildi" ve Serenissimus Türklerin nasıl savaştığını anlatarak devam ediyor: "Düşmanlarını her yandan sarmayı seviyorlar..." Potemkin'in tavsiyesi güçleri bir araya toplamak, onları Joseph'in yaptığı gibi ince şeritler halinde yaymamaktı. Joseph bu belgeleri gördüyse de görmediyse de Potemkin'in uyarısının tam tersini yaptı ve sonuçları feci oldu.⁴¹

Ligne, prensi mağrur madalya arayışıyla suçlamaktan ve zaferleriyle ilgili yalan söylemekten başka bir şey yapamazdı. Bir ulak Kafkaslar'da zafer haberi getirdiğinde Potemkin gülümsedi: "Hani bir şey yapamıyordum! Daha yeni on bin Çerkes, Habeş, İmereti ve Gürcü öldürdüm ve Kılburun'da da beş bin Türk öldürmüştüm." Ligne bunun bir yalan olduğunu söylüyordu prensin Tekeli'deki generalleri ve Pavel Potemkin eylül ve kasımda Kuban'da Osmanlıların müttefiki

Şeyh Mansur'a karşı bir dizi zafer kazandı.⁴² Ligne'nin Potemkin'in yetkisinin kapsamıyla ilgili hiç fikri yoktu.'

Şimdi Katerina'nın kısa süreliğine güvenini kaybetme ve Potemkin'in ikisinin özellikle kutsandığı inancıyla onu cesaretlendirme sırasıydı. İsa yardımcısı olacaktı; her zaman yaptığı gibi. "Öyle zamanlar gelir ki," diye rahatlatıyordu onu, "bütün çıkış yolları kapalı görünür. Ve sonra ansızın şans devreye girer. Ona güven." Katerina'ya gönderdiği kürk manto için teşekkür etti. Katerina onu özlemişti; özellikle bir krizdeyken: "Sensiz bir elim yokmuş gibi hissediyorum ve seninleyken hiç yaşamayacağım sorunlarla karşılaşıyorum. Hep bir şeyleri kaçırmış olmaktan korkuyorum."⁴³ Daha sonra ilkbaharda, kısa bir nota yazdığı *postscriptum*'da ona rahatlatmaları için teşekkür etti. "Seni sevdiğimi söylemenin iyi olacağını düşündüm, dostum, çok ve teklifsizce." Hâlâ birbirlerine o kadar yakındılar ki çoğunlukla aynı şeyleri düşünüyor, hatta aynı hastalıklara yakalanıyorlardı.⁴⁴

O günlerde Yelizavetgrad'a bir Polonya heyeti gelmişti: Potemkin onları günlerce bekletti ve sonra da onları altına pantolon giymediği sabahlığıyla karşılayarak dehşete düşürdü. Yine de, Potemkin, Polonya'nın sorununa önem verdi. Genişleyen Birlik "Dört Yıllık Sejm" denilen şeye, Polonya Devrimi'ni yöneten ve Rus vesayetini deviren uzun dönemli meclise doğru ilerliyordu. Potemkin ve Kral Stanisław August'un önerilen ittifakının uzak durabileceği şeydi bu. "Polonya'nın bizim yanımızda savaşa katılmasını sağla," dedi prens, Katerina'ya.⁴⁵ Polonyalılara, Türklerle savaşmak için on iki bin süvari de içerecek Polonya güçlerini donatmak için elli bin tüfek önerdi. Potemkin Polonyalıların bir bölümüne kendisi komuta etmek istiyordu: "Hiç değilse

Ligne'nin mektupları hikâyenin sadece yarısını anlatıyor; hikâyenin diğer yarısı ise Potemkin'in arşivlerinde duruyor. Ligne'nin Potemkin'in diğer cephelerdeki zaferleriyle ilgili yalan söylediğine yönelik iddiaları, tarihçiler tarafından kabul görse de aslında yanlışlar. Potemkin'in arşivlerinin ortaya koyduğu casusluk ağı dev harekât alanlarındaki olaylarla ilgili bilgi sağlıyordu: Polonya kalesi Kamaniçe'nin Valisi General de Witte'den düzenli raporlar alıyordu; vali tereyağı sevkiyatıyla Türk Hotin'e nasıl casusları sokmayı becerdiğini anlatmıştı; gerçi Witte'nin Yunan karısının kız kardeşinin Hotin Paşası ile evli olması da buna katkı sağlamış olabilirdi.

tek bir tugaya. Ben de onlar kadar Polonyalıyım.” diye ısrar etti Smolensk kökenine ve bir Polonya soylusu olarak *indigenat*’a dayanarak.

Polonya birliklerine komuta etme önerisi gelişigüzel değildi. Polonya’yı ve Pavel yönetiminde kendi geleceğini ilgilendiren, kısmen yeni Podolya mülklerine dayanan esnek planlarını hâlâ geliştiriyordu.⁴⁶ Ancak Katerina plana güvenmiyordu, belki de prensin Polonya’daki büyük arazileriyle ve tasarıyla ilgili kaygıları vardı. Sadece özellikle Rus amaçlarına hizmet eden zayıf, karmakarışık Polonya Anayasası’nı koruyan bir anlaşma önerecekti. Anlaşma hiçbir zaman imzalanmadı.

Serenissimus’la her zaman bir komedi vardı, savaşta bile. Kazakları dört Tatarı yakaladığında tutsakların öldürülmesi bekleniyordu. Ama Potemkin neşeyle onları su dolu bir fıçıya attırıp vaftiz edildiklerini ilan etti. Bir kuşatma uzmanı olduğu iddiasında olan yarı bunamış bir Fransız geldiğinde, prens ona sorular sordu ve bilginin öğrendiklerinin çoğunu unuttuğunu gördü. “Unuttuğum eserlere tekrar göz atıp... üzerinde çalışmam gerek.” dedi yaşlı adam. Değişik tiplere “her zaman nazik ve cana yakın davranan” Potemkin, güldü ve adama rahatlamasını söyledi: “Okurken kendini öldürme de...”⁴⁷

Herson’da Amiral Mordvinov ve General Suvorov komutasında çalışan Samuel Bentham, bütün yaratıcılığını kullanarak kürekli bir filotilla yapmaya girişti. Katerina’nın “lanet olası” imparatorluk mavnalarını hücumbotlara uyarladı ama asıl eseri bir eski top mezarlığını yenilemek ve onları dönüştüreceği ya da yapacağı her türlü hafif tekneye yerleştirmekti. “Kendimi kalyonlarla küçük tekneleri dolduran genel temsilci sanıyorum.” diye yazdı.⁴⁸

Bentham’ın başyapıtı gemilerini çoğu hücumbotta kullanılanlardan çok daha ağır toplarla donatmaktı.⁴⁹ “Gemilerin ‘işkampavya’sı kadar küçük teknelerde on altı hatta yirmi iki kiloluk büyük topların kullanılması,” diye kardeşine haklı bir şekilde böbürlenmişti Bentham, “tamamen benim fikrimdi.”⁵⁰ Ekimde denetime geldiğinde Bentham’ın fikrinin önemini hemen anlaması ve kâhyası Faleev tarafından ba-

Süreç içinde amfibi bir araba, belki de ilk amfibi çıkarma aracı; yüzer bir saatli bomba; erken bir torpil ve –Molotof kokteyllerinden yüz altmış yıl önce– yakılıp sonra atılan, yanıcı bir maddeyle dolu şişe bombaları icat etti. Belki bunlara “Bentham” ya da “Potemkin kokteylleri” adı verilmeliydi.

ğımsız olarak yaptırılan yirmi beş Zaporojya çaykisi⁵¹ dâhil bütün fırkateynlerin ve hücumbotların yapımında kullanması Potemkin'in başarısıydı. "Donanmadaki topların kalibresine önem veriyorlar, miktarına değil."⁵² diye açıkladı Potemkin, Katerina'ya. Sıkıntısını aşmayı başardı ve Bentham'dan bütün yaptıkları için herkesin önünde özür diledi.⁵³ Bentham sevinmişti.

Potemkin, ilkbaharda, neredeyse hiç yoktan yaklaşık yüz gemiden oluşan ağır silahlı hafif bir filotilla var etti.⁵⁴ Ligne, bile bu filonun bu kadar çabuk "hayal edilmesi, yaratılması ve donatılması için prensin büyük yeteneğinin gerektiğini" itiraf etmek zorunda kalmıştı.⁵⁵ Liman filosunun –bir diğer "sevgili çocuğun"– doğumu, belki de "Potemkin'in Rusya'ya yaptığı en önemli hizmetti."⁵⁶ Peki, ona kim komuta edecekti? Nassau-Siegen yılbaşında Yelizavetgrad'a geldi, orduda hizmet vermeye hevesliydi. Potemkin, Nassau'nun kökenini beğeniyordu –Tahiti Kraliçesi'nin yatağından Amerikan Savaşı'nda Jersey saldırısına kadar – ama sınırlarını da biliyordu. "Hemen hemen bir denizci,"⁵⁷ diyordu Nassau'ya; bu da onu Liman'daki yarı hazır filosu için mükemmel kılıyordu. 26 Mart'ta, "cesareti nam salmış" Nassau'yu kürekli filonun başına getirdi.⁵⁸

Potemkin çılgın gibi art arda teftişler yapıyordu: "Yetkesinin kapsamı, yarattığı korku ve isteklerinin çabucak yerine getirilmesi teftiş ziyaretlerini pek az gerekli kılıyordu."⁵⁹ Mart sonunda, her şey hemen hemen hazırды. "Artık dansa başlayabiliriz." diye ilan etti Nassau.⁶⁰ Ama komutayla ilgili her şey ayarlanmış gibi görünürken Liman'a bir Amerikalı general çıkageldi.

"Paul Jones geldi." dedi Katerina, Grimm'e 25 Nisan'da. "Onu bugün gördüm. Bizim için harika şeyler yapacağına inanıyorum."⁶¹ Katerina Jones'un dosdoğru Konstantinopolis'e dalacağını hayal ediyordu. Bir İskoç adasında bir bahçıvanın oğlu olarak dünyaya gelen John Paul Jones, döneminin en ünlü deniz komutanıydı. Hâlâ ABD Deniz Kuvvetleri'nin kurucularından biri olarak görülüyor. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında küçük filosuyla İngiltere kıyılarına dehşet salmıştı: En çılgın başarısı İskoç kıyısına baskın yapıp bir kır evinin sakinlerini rehin almasıydı. Bu ona Amerika'da bir özgürlük kahramanı, Fransa'da cesur bir yakışıklı ve İngiltere'de aşâğılık bir korsan

olarak gıpta edilecek bir ün kazandırdı. Posterleri satılıyordu; İngiliz dadılar çocuklarını bu zalim canavarla korkutuyordu. Bağımsızlık Savaşı 1783'te sona erdiğinde, Paris'te yaşayan Jones kendini boşlukta buldu. Grimm, Thomas Jefferson ve Polonya Kralı'nın Virginialisı, Lewis Littlepage onu Rusya'nın denizcilere ihtiyacı olduğunu bilen ve –Batılı bir şöhrete asla direnemeyen– Katerina'ya yönlendirdi. Genelde Katerina'nın Jones'u Potemkin'e danışmadan işe aldığı kabul ediliyor. Ama arşivler Potemkin'in de aynı zamanda onunla görüş-tüğünü gösteriyor. “Bu subay şimdi Fransa'daysa,” dedi Paris'teki Rus Elçisi Simolin'e 5 Mart'ta, “Harekâtın başlangıcında yeteneklerinden yararlanabilmemiz için Ekselanslarından onu mümkün olduğu kadar çabuk buraya göndermenizi istiyorum.”⁶²

Jones zamanında Çarskoye Selo'ya geldi ama Amiral Samuel Greig ve Baltık Filosu'nun İngiliz subayları rezil korsanla birlikte görev yapmak istemeyince Katerina Jones'u doğruca Yelizavetgrad'a gönderdi. 19 Mayıs 1788'de, Potemkin Tuğamiral Pavel İvanoviç Dzones'e on bir savaş gemisinin komutasını verirken Nassau kürekli filonun başındaydı.⁶³ Jones Potemkin için çalışan tek Amerikalı değildi: Prensın Kiev'den tanıdığı Lewis Littlepage Polonya Kralı'nın casusu olarak Rus Karargâhı'na gelmişti. Liman Muharebesi'nde bir hücumbot birliğine komuta etti. Prens Damas, Bentham ve bir başka İngiliz gönüllü Henry Fanshawe (Potemkin ona “Fensch” diyordu), Lancashire'den bir beyefendiyi Nassau yönetimindeki filoların komutasına atadı. “Yarbay Fensch ve Bentham sonunda gemilerde görev yapmayı kabul etti,” diye bilgilendirdi Mordvinov'u.

Nassau ve diğer üçünün filo için iyi seçimler olduğu görülürken⁶⁴ iki Amerikalı pek de öyle değildi. Jones kızgınlık ve heyecan yaratıyordu: Fanshawe ve Bentham “ünlü ya da kötü şöhretli” Jones'dan etkilenmemişti ve Fanshawe, “bizi düşmanın varlığından başka hiçbir şey onunla *birlikte* çalışmaya ikna edemez ve hiçbir düşünce bize *onun altında görev yaptıramaz*.”⁶⁵ Petersburg'da Ségur, Ün meselesiyle ilgili Potemkin'e pohpohlayıcı da olsa çok modern bir mektup yazdı: “Amerika'da Cesur Paul Jones'la birlikte savaşan biri olarak onunla ülkesinden bu kadar uzak bir yerde karşılaşmayı beklemiyordum ama Şöhret Şöhreti Çekiyor ve şan ve şerefi seven bütün bu insanların... şöhretlerinin sizinkiyle birlikte anılması için buraya geldiğini gör-

mek beni şaşırtamaz.” Ama Ségur ileri görüşlülükle Potemkin'den Jones'a karşı adil olmasını ve “ondan dinlemeden hiçbir zaman onu suçlamamasını” rica etti.⁶⁶

20 Mayıs 1788'de Nassau, Özi Limanı'nda Osmanlı filosunun direk ormanını gördü. “Kaptan-ı Derya'yla dans etmemiz gerekiyor.” diye böbürlendi Nassau karısına.⁶⁷ Damas'a iki ay içinde ya öleceğine ya da Aziz George Nişanı'nı takacağına söz verdi.⁶⁸ Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, on sekiz kalyona, kırk fırkateyne ve filotillasını yüz dokuzdan fazla tekneye çıkaran çok sayıda kürekli kadırgaya komuta ediyordu; sayı ve tonaj olarak Ruslardan epeyce fazlaydı.⁶⁹ Berberi kıyısında Gürcü Ortodoks bir hizmetkârın dininden dönen oğlu olan Kaptan-ı Derya, 18. yüzyılın seçkin savaşçısı, sultanı kurtarmaya gelmiş olan Cezayirli korsanlar geleneğinin sonuncusuydu. “Hoş, beyaz sakalıyla,” hemen tanınan “Cezayirli dönme”, Çeşme cehennemini yaşamış ve İstanbul'u korumak için hızla geri dönmüş, Sultana karşı Mısır'da çıkan isyanları bastırmış ve “Kahraman Deniz Timsahı” unvanını kazanmıştı.⁷⁰ İstanbul halkının sevgilisiydi. 1786'da onun evini ziyaret eden Lady Craven yaşam tarzının muhteşemliğini ve karısının türbanındaki bol bol elmasları anlatmıştı.⁷¹ Bir komutuyla yere yatan aslanı her zaman yanındaydı.

Yine sinir krizleri geçiren Potemkin, Kırım'ı boşaltıp boşaltmaması gerektiğini düşünüyordu “Bir atın sırtındayken,” diye yanıtladı Katerina, “inip kuyruğundan tutmanın bir anlamı yok.” Potemkin gerçek bir tahliyeden çok imparatoriçesinin güvencesini arıyordu ve onun da verdiği buydu.⁷²

Liman ya da Dinyeper'in halici, Karadeniz'e açılmadan önce kırk sekiz kilometre kadar batıya giden, uzun, dar ve tehlikeli bir körfezdi. Sadece on üç kilometre genişliğindeydi ama ağzı karşıdan karşıya sadece üç buçuk kilometreydi. Güney kıyısı Rusya'nındı, Kılburun'un dar dilinde bitiyordu ama ağzı Özi'deki Osmanlı kalesinin büyük tahkimatlarının egemenliği altındaydı. Stratejik önemi büyüktü çünkü Özi, ilk seferin başlıca Rus savaş hedefiydi. Ama Osmanlılar Liman'ı kontrol ettiği sürece alınamazdı. Dahası, muharebenin kaybı Türklerin tekrar Kılburun'a saldırmasını, nehirден yukarı doğru yirmi

beş kilometre ilerleyerek Herson'a ilerlemesini ve muhtemelen Kırım'ı almasını sağladı.

Potemkin'in stratejisi Liman'ın denizden denetimini ele geçirip sonra güçlü Özi Kalesi'ni kuşatmaktı, bu Herson'la Sivastopol arasındaki ulaşımı açar, Kırım'ı korur ve kıyıda yeni bir alan kazandırır. Yani her şey Prince de Nassau-Siegen, Tuğamiral John Paul Jones ve Kahraman Deniz Timsahı'na bağlıydı.

27 Mayıs'ta, Potemkin ordusuyla birlikte Yelizavetgrad'dan çıkarken Kaptan-ı Derya da donanmasını bir araya getiriyordu. 7 Haziran sabahı, Kaptan-ı Derya savaş gemilerinin desteğindeki kürekli filosuyla Liman boyunca ilerledi. Görkemli ve etkileyici bir sahneydi: "Varşova'daki bir balodan daha iyi." diye düşündü Nassau "ve Prens Sapieha'nın 'l'Allemande' dansı yapmasından daha eğlenceli olacağına inanıyorum" Nassau'yla Damas birbirlerine evlerindeki kadınlarının portrelerini gösterdi. Türkler ateş açtı. Jones'un filosu ters rüzgâr yüzünden ilerleyemezken Nassau bütün hat boyunca onlara saldırmak için solundaki hafif Zaporozya *şayka*'larını kullandı. Türkler karışıklık içinde geri çekiliyordu. Kaptan-ı Derya kendi çekilen güçlerine ateş açtı. Sonuçta o İstanbul'daki tembelce yangın söndürme sorununu dört tulumbacıyı *pour encourager les autres (ibret olsun diye)* ateşe atarak çözmüş bir adamdı.

Nassau'yla Jones kendi filolarına takip emri verdi. Yedi kadirge ve iki hücumbottan oluşan bir tümene komuta eden Bentham, ağır toplarının zafer kazandığını gördü ama toplarından biri patladığında kaşları yandı.⁷³ Birinci Liman Muharebesi bozgundan çok beraberlikti ama cesaretlendiriciydi.

"Bu Tanrı'dan geliyor!" diye bağırdı Serenissimus, ordusu Novi Grigori'de kamp kurmuş, oradaki bir kiliseyi koruyucusu Aziz George'a adamıştı. Ligne'ye sarıldı.⁷⁴ Tembelliğiyle nam salmış bir adam için şaşırtıcı bir şekilde Potemkin'in komuta kavramı geniş kapsamlıydı ve ayrıntı ustalığıyla birleşmişti. Filonun manevralarını, düzenlerini ve gemilerle Kılburun arasındaki işaret kodlarını denetliyordu. Önce adamlarını düşünüyordu: Nassau'ya her adama her gün bir porsiyon *eau de vie (sert içki)* verilmesini emretmiş ve yemeklerin zamanında dağıtılmasını, her zaman sıcak olmasını ve kutsal günlerde sebze çorbası

ve et içermesini belirtmişti. Yazın adamlar her gün yıkanacaktı. Ama en dikkate değer olanı disiplinle ilgili görüşleriydi. “Şuna tamamen inanıyorum ki,” diye yazmıştı, “insanca duygular” askerlerin sağlığına ve hizmetine katkıda bulunuyordu. “Bunu başarmak için sana adamların dövülmesini yasaklamayı tavsiye ediyorum. En iyi çare ne yaptığının kesin ve açık şekilde anlatılmasıdır.” Çağdaşları Potemkin’in adamlarına karşı insancılığını ve cömertliğini delice, hoşgörülü ve tehlikeli olarak görüyordu. Yarım yüzyıl sonra bu Kraliyet Donanması’nın şımartılması olarak düşünülecekti.⁷⁵

Nassau’yla Jones can düşmanı olmuştu: Gözü kara kahraman Jones’un gemilerini akıllıca korumasından etkilenmemişti, Jones da Nassau’nun “onu içine düştüğü karışıklıktan ve tehlikeden” çekip çıkardığı için kendisinden nefret ettiğini düşünüyordu.⁷⁶ Her ikisi de prence şikâyet ederken o gizlice Nassau’yu desteklerken barışı korumaya çalışıyordu. “Sadece sana,” diye yazdı iki gün sonra, “dayandırıyorum bu zaferi.”⁷⁷ Ama aynı zamanda ona iyi geçinmesini emretti. “Hoş heyecanını biraz azalt.”⁷⁸

16 Haziran’da, Timsah beraberliği savaş gemileri dâhil bütün donanmasını Liman’a getirerek aşmaya karar verdi. “Kıyıdan kıyıya uzanan bu hattan daha zorlu hiçbir şey olamaz.” diye yazdı, o kadar sıkışık şekilde yan yana duruyorlardı ki yelkenlerinin arasında hiç boşluk göremiyordu. Saldırı yakındı. O gece, yirmi iki Rus hücumbotunun daha gelmesinin ardından Nassau bir savaş konseyi çağrısı yaptı. Jones, “Gözlerinde kahramanların ruhlarını görüyorum.” dese de ihtiyat tavsiye etti. Nassau öfkeden kendini kaybetti, Amerikalıya istiyorsa gemileriyle arkada bekleyebileceğini söyledi ve şafakta önleyici vuruş emri verdi. İki amiral şimdi kendi özel savaşlarını yürütüyordu.

Damas kadirgaları, top bataryaları ve havan gemileriyle saldırıyı sağ taraftan yönetirken Jones’un savaş gemileri *Vladimir* ve *Alexander*’le desteklenen Benthams ve Fanshawe kocaman Türk kalyonlarına saldırdı. Türkler borazanlar, ziller çalarak ve Allah diye bağırarak ilerliyordu ama Rusların önleyici vuruşundan korkarak çok geçmeden geri çekilmeye çalıştılar. Koramirallerinin ve sonra Gazi Hasan’ın sancak gemisi sığılıklarda karaya oturdu. Damas’ın hücumbotları onlara karşı saldırıya geçti ama Türk ateşi küçük bir Rus teknesini batırmayı

başardı. Jones sığılıkları fark ettiğinde kalyonlarıyla takibi durdurdu. İhtiyatlılık ona dost kazandırmıyordu. Bentham, Fanshawe ve geri kalanlar hafif hücumbotlarıyla takibe devam etti. Ama *pièce de résistance* Damas Timsah'ın sancak gemisini yok etmeyi başardığında öğleden sonra geldi. Patlaması “muhteşem bir görüntüydü” diye hatırlıyordu Fanshawe.⁷⁹ “Cezayirli dönme” yakındaki dilden yönetmeye devam ediyordu. Akşam çöktüğünde, genç İngilizler takiplerini hızlandırdı. Türkler geride iki parçalanmış kalyonla altı hücumbot bırakarak Özi Kalesi'nin toplarının altına çekildi.

Gece Timsah kendisine muharebeyi kaybettiren savaş gemilerini geri çekti ama Kılburun kıyı dilini geçerlerken Suvorov böyle bir fırsat için konumlanmış bir bataryayla ateş açtı. İki savaş gemisiyle beş fırkateyn bombardımandan kaçmaya çalıştıysa da karaya oturdu. Ay ışığında çok net görünüyordular. Bu ara sırasında, Jones gizlice keşif yaptı ve savaş gemilerinden birinin kışına tebeşirle şöyle yazdı: “Yakılacak.” Paul Jones, 17/28 Haziran. Jones, Bentham ve Damas Nassau'un sancak gemisine geldi. Amiraller arasında bir kavga daha çıktı. “Gemilerin nasıl ele geçirileceğini ben de senin kadar biliyorum!” diye bağırdı Nassau. “Ben Türk olmayan gemileri ele geçirerek yeteneğimi kanıtladım.” diye yanıtladı Jones sertçe. Ona kendisini yok etmek için elinden geleni ardına koymayan düşmanlar kazandıran böyle yorumlardı.⁸⁰

Nassau ve gençler saldırmaya karar verdi. Tekneleriyle hızla bu karaya oturmuş balinaları bombalamaya gittiler. “Disiplinimiz,” diye yazdı Bentham, “Londra ayaktakımınıninki kadardı.” Samuel o kadar fazla top attı ki dumandan dolayı hedeflerini göremiyordu bile. Kalyonlardan birini ele geçirdi ama “Londra ayaktakımı” öylesine kana susamıştı ki hâlâ güverteye zincirli üç bin köleleriyle diğer Türk gemilerini de havaya uçurdular. Çıgıllıkları dehşet verici olmalıydı. “Sonrasında iki hafta boyunca nehirde cesetler yüzdü.” dedi Samuel babasına.⁸¹ Filonun geri kalanı Özi Kalesi'nin surlarının altına sığındı. Kaptan-ı Derya subaylarından bir seçmeyi idam etti.⁸²

“Zaferimiz mükemmel; benim filom yaptı!” diye ilan etti Nassau, *soi disant* “Liman'ın Efendisi.” İkinci Liman Muharebesi'nde iki günde Türkler on savaş gemisiyle beş kadirga kaybedip 1.673 tutsak ve üç binden fazla ölü verirken Ruslar sadece bir fırkateyn kaybetti,

on sekiz ölüyle altmış yaralı vardı. Novi Grigori'de Bug'u geçmek için bekleyen prenze haberi aktarma onuru Damas'a verildi.⁸³ Bu kez Potemkin çılgına dönmüştü. Ligne'yi yine öptü: "Sana Novi Grigori'yle ilgili ne demiştin? Yine burada! İnanılmaz değil mi? Ben Tanrı'nın şımarık çocuğuyum." Ligne soğukkanlılıkla, "gelmiş geçmiş en olağandışı adam," yorumunda bulundu.⁸⁴ Tavrida Prensi mutluluktan uçuyordu, "Tekneler gemileri yendi. Sevinçten çıldırdım!"⁸⁵

O gece, zafer sarhoşu Potemkin, Nassau ve Lewis Littlepage'le yemek yemek için karadan Jones'un sancak gemisi *Vladimir*'e geldi. Karadeniz ve Hazar Filolarının Büyük Amirali olarak Potemkin'in bayrağı çekildi. Nassau'yla Jones hâlâ kanlı bıçaklıydı. "İkinci sırada çok parlak," diye yorum yaptı Nassau Jones için, "birinci sırada sönük."⁸⁶ Prens-Mareşal Nassau'yu alingan Amerikalıdan özür dilemeye ikna etti ama zaferlerin Nassau'ya ait olduğuna emindi. "Hepsi onun işi," diye bildirdi Katerina'ya. "Korsan" Jones'a gelince, "silah arkadaşı" değildi.⁸⁷ Zafer gerçekten de Nassau'nun "ayaktakımından" çok Bentham'ın toplarının işiydi. Doğal olarak Samuel de öyle düşünüyordu ve albaylığa terfi etti ve Aziz George ve altın kabızalı bir kılıçla ödüllendirildi.⁸⁸ Katerina Potemkin'e "üç büyük elmasla, mümkün olan en güzel şeyle süslü" bir altın kılıçla "Tavrida Feldmareşali Prens Potemkin'e, kara kuvvetlerinin ve Liman'da zafer kazanan deniz kuvvetlerinin komutanı ve donanmanın yaratıcısına," yazılı bir altın tabak verdi.⁸⁹ Huysuz Jones küstah Nassau'dan daha azını aldı: Küçümseme açtıktı. Yumuşayan Kahraman Deniz Timsahı filonun kalaniyla denize açıldı.

İşler tam çok iyi giderken Katerina'dan tehlikeli haberler geldi: İsveç Kralı III. Gustaf 21 Haziran'da Rusya'ya saldırmış, Rus üniformalı İsveç askerlerini kendi sınırına saldırtarak kendi bahanesini hazırlamıştı.⁹⁰ Finlandiya'daki birliklerine liderlik yapmak üzere Stockholm'den ayrılmadan önce Gustaf, kısa süre sonra "Petersburg'da öğle yemeği yiyeceğini" söyleyerek şişinmişti. Başkent savunmasızdı çünkü en iyi Rus güçleri güneydeydi ama Potemkin sınırı koruyan bir gözlem birliği bırakmıştı ve İsveçlileri korkutmak için mızrakları,

Potemkin ona şöyle yazdı: "Sir, Özi Limanı'nda Türklere karşı gösterdiğiniz cesaretin farkında olan İmparatorluk Majesteleri... size kahramanlığınızın anısına bu kılıcı hediye etmekten memnuniyet duyuyor..."

ok ve yaylarıyla birlikte Kalmıklarla Başkırtları gönderdi. (Rusları da aynı ölçüde korkutuyorlardı.) Neyse ki, Greig komutasındaki Baltık Filosu Akdeniz'de Türklerle savaşmayı bırakmamıştı. Potemkin Kont Musin-Puşkin'i Gustaf'a karşı Fin Cephesi'ni komuta etmekle görevlendirdi. Çok geçmeden, Aleksey Orlov-Çeşmenski prensin sözde ihmalkârlığından yararlanmak üzere Petersburg'a geldi: Katerina'nın başından aşağı inen "bir kar yığını"na⁹¹ benzettiği bir deneyimdi bu.

Katerina Petersburg'un kısa süre içinde güçlendirilmiş kent gibi görüldüğünü bildirdi. 6 Temmuz'da Gothland'da yaşanan ilk deniz savaşı Rusya için bir zaferdi, "yani dostum," dedi eşine, "barut kokusu da alıyorum."⁹² Ama Gustaf hâlâ karada ilerliyordu. Bu anlardan birinde Potemkin acımasızca insanların tahliye edilmesini düşündü, yarı şaka Finlandiya'nın nüfusunun azaltılmasını, halkının dağıtılmasını ve geriye boş bir arazinin kalmasını önerdi.⁹³

Ne yazık ki, İsveç buzdağının sadece ucuydu. İngiltere, Hollanda ve Prusya, güçlü bir şekilde Rusya karşıtı olduğu ortaya çıkacak bir Üçlü İttifak imzalamak üzereydi. Fransa eli kulağında devrimle felç olmuştu. Ama Katerina kendini Avrupa'nın iki fay hattının üzerinde otururken buldu: Rusya Türkiye'ye karşı ve Avusturya Prusya'ya karşı. Yeni kralı Friedrich Wilhelm yönetimindeki kışkanç Prusya, Türklere karşı Rusya-Avusturya ödülllerinden kapmaya kararlıydı ve ağızları sulandıran Polonya pastasından bir kez daha pay almak istiyordu: Prusya Başbakanı Kont von Hertzberg'in kendi adını verdiği Plan'ında bir araya getireceği bir istekler mönüsü. Avusturya geri saflarına yönelik bir Prusya saldırısına karşı kendini savunmasız hissediyordu ama Rusya Joseph'e bunun olmayacağı güvencesi verdi. Potemkin'in üzerindeki baskı yine artıyordu; Rusya yine krizdeydi.⁹⁴

1 Temmuz'da, Potemkin Özi Kalesi'ni kuşatmak için ordusunu Bug'un karşısına geçirirken Nassau surlarının altında kalan gemilere baskın yaptı: Bir başka muharebenin ardından Türkler gemilerini terk etti ve kalenin içine kaçtı. İki saat sonra, Fanshawe Potemkin'in kente saldırdığını duydu.⁹⁵

Serenissimus atına atladı ve on üç bin Kazakla dört bin hüssarın önünde Özi Kalesi'ne doğru ilerledi. Garnizon onları yaylım ateşi ve ardından altı yüz sipahi ve üç yüz piyadenin hücumuyla karşıladı. Prens hemen kalenin altındaki düzlüğe yirmi top yerleştirdi ve bizzat

ateşi yönlendirdi, “orada, her zaman düğme deliğine takılı duran imparatoriçenin güzel portresinin harika elmasları ateşi çekti.” Hemen yanında iki atla bir arabacı öldü.

Ligne Potemkin'in “güzel cesaretini” alkışlamıştı ama Katerina bundan hoşlanmamıştı. “Kendini öldürürsen.” diye yazdı, “beni de öldürürsün. “Bana acı ve gelecekte böyle eğlencelerden uzak dur.”⁹⁶ Özi Kalesi Kuşatması işte böyle başladı.

YAĞMA EMRİ: ÖZİ KALESİ TAARRUZU

Sabah başladı
Kızıl güneş doğarken
Potemkin konuştuğunda...
Cesur liderimiz
Elini sallasan yeter, Özi Kalesi'ni alırız
Emret İstanbul düşün
Ateşte ve yağmurda seninle beraber yürürüz...
Askerlerin yürüyüş marşı, "Özi Kalesi'nin Düşüşü"

Korkutucu Özi Kalesi, 1788'de Rusya'nın en acil ganimetiydi çünkü Dinyeper ve Bug'un ağızlarını kontrol ediyordu. Burası Herson'un, dolayısıyla da Kırım'ın anahtarıydı. Bu yüzden Türkler, Lafite'nin, "tanınmış bir Fransız mühendisin tavsiyesiyle" savunma ağını güçlendirmişti. "Kent," dedi Fanshawe, "bir tepeden ırmak kıyısına kadar bir paralelkenar oluşturuyor, çevresini saran kayda değer kalınlıktaki bir surla, bir çifte hendekle takviye edilmiş... altı savunma kulesiyle yandan destekleniyor, batı kanadından çıkan bir kum dili Liman'a kadar uzanıyor, Liman dalgakırana bitişik ve kapalı bir bataryada sona eriyor."¹ Camileri, sarayları, bahçeleri ve kışlalarıyla büyük bir kentti; yeşil ceketler, pantolon üzerine tunikler giyen, sarık takan, kalkanlar, kıvrık hançerler, baltalar ve mızraklar taşıyan sekiz bin ile on iki bin sipahi ve yeniçeriyle bir garnizonu da vardı.* Ziyaretinde Özi

Bugün tahkimatlar gitmiş olsa da surların bulunduğu siperlerden Liman'ın uzunluğu ve Rus kuşatmacıların ordugâhları görülebilir. Solda Bug'un ağız var. Onun kendi dar kıyı dilinin karşısında Rus kalesi Kılburun duruyor. Sağa doğru, Özi kıyı dilinin sonunda Hasan Paşa Tabyası'nın hâlâ dehşetli bir gücü var. Geriye sokaklardaki parke taşlarından başka bir şey hemen hemen kalmamış. Modern Özi kenti arkada.

Kalesi'ni teftiş eden II. Joseph bile bir *coup de main'e* (ani taarruza) açık olmadığını anlamıştı.²

Serenissimus kaleyi kuşatmaya başlar başlamaz Ligne, Nassau ve maiyetiyle birlikte kürekli bir tekneyle keşfe çıkmak ve bazı havanları denemek için ısrar etti. Özi Kalesi, prensi bir bombardımanla selamladı ve küçük tekneleriyle bir Türk filosu gönderdi. Potemkin bütün kibriyle onları önemsemedi. "Kimse prensten daha asil ve neşeli bir korkusuzluk içinde olamaz," dedi Ligne. "O gün onu deli gibi sevdim."³ Potemkin'in cesaret gösterileri herkesi etkilemişti: özellikle de birkaç hafta sonra Sinelnikov, Yekaterinoslav Valisi soğukkanlı bir Potemkin'le heyecanlı bir Ligne'nin arasında dururken bir top mermisiyle kasiğından yaralandığında. Serenissimus, paşanın bahçelerindeki bir müstahkem yerin zayıflatılmasını emretmişti. Bu, Potemkin'le beraberindeki iki yüz kişinin yaylım ateşinin ortasında seyrettiği bir çarpışmayı başlattı. "Ateş altında ondan daha iyi bir adam görmedim." dedi Nassau.⁴ Potemkin, Sinelnikov'un yardımına koştuğunda ıstırap içindeyken bile yağcı adam "kendisini böyle bir tehlikeye atmamasını çünkü Rusya'da sadece tek bir Potemkin olduğunu." söyledi. Acısı o kadar şiddetliydi ki Potemkin'e kendisini vurması için yalvardı.⁵ Sinelnikov iki gün sonra öldü.⁶

Prens güçlerinin iki kanadıyla kentin çevresini bir yay şeklinde sardı ve topçularına bombardıman emri verdi. Herkes saldırının başlamasını bekliyordu: özellikle de her zaman "cılgin kancık" misketini değilse de kanlı kasaturasını çıkarmayı çok isteyen Suvorov.

Ertesi gün, 27 Temmuz'da Türkler elli sipahiyle hücum etti. "Yemekten sonra sarhoş olan" Suvorov, Potemkin'in emri olmadan pek çok adamı şiddetli bir mücadelenin içine atarak onlara saldırdı. Türkler kaçtı ama daha üstün bir güçle geri dönüp Suvorov ve Ruslarını hatlarına kadar takip etti, en iyi adamlarının çoğunu öldürüp sonra da kafalarını kesti. Potemkin olanları soruşturmak için bir not gönderdiğinde, Suvorov'un onu bu uyaklı beyitle yanıtladığı söyleniyor:

Bir kayanın üstünde oturuyorum
Ve Özi Kalesi'ne bakıyorum.⁷

Üç bin Türk, kaçışan Rusların üzerine vahşice saldırdı. Damas buna “beyhude katliam” demişti.⁸ Suvorov yaralanmış, bölüğünün geri kalanı Prens Repnin’in şaşırtma hareketiyle kurtulmuştu. Rusların mızraklara takılı kafaları Özi çevresinde sergilendi.

Serenissimus, sekreteri Tsebrikov’a göre, “yüreğinin insancılığı ve merhametinden dolayı” iki yüz askerin kaybına ağlamıştı. “Ah Tanrım!” diye bağırdı Potemkin. “Bu barbarların herkesi paramparça etmesine izin verdiğin için mutlu musun?” Öfkeyle Suvorov’u azarlarken “askerlerin böyle feda edilecek kadar ucuz olmadığını...” söyledi.⁹ Suvorov küstü ve Kılburun’a gidip sağlığına kavuştu.’

Potemkin Özi Kalesi’ne saldırmadı. Üzerindeki baskı sürekli artıyordu: 18 Ağustos’ta Türkler bir hücumda daha bulundu. 1812’nin efsane kahramanı ve Napolyon’un hakkından gelen General Mihail Golenişev-Kutuzov, ikinci kez başından yaralandı: Potemkin gibi onun da bir gözü kördü.” Nassau, Potemkin’in “dünyanın askerlikle en ilgisi olmayan adamı ve kimseye danışmayacak kadar gururlu” olduğunu düşünüyordu.” Ligne onun “zaman ve insan” israfı yaptığını söyledi ve Cobenzl’e Potemkin’in altını oyan şifreli bir mektup yazdı ama onu Katerina’ya gammazlamaya cüret edememişti.¹⁰ Bataryaların kentin çevresine kötü yerleştirildiğini düşünen Damas, “Prens Potemkin’in işleri geciktirecek kişisel nedenleri olmasaydı bu kadar hatanın yapılması olanaksızdı.” diye yazdı Damas. Ama bu yabancılar Rusya’ya karşı ön yargılıydı. Potemkin’in nedenleri siyasi ve askeri idi.¹¹ Sere-

Rustarihinde Suvorov’un dâhiliği kural haline geldiğinden bundan Potemkin’in yersiz tereddüdüne kızdığı için sadece Özi Kalesi taarruzunu başlatmaya çalıştığı sonucu çıkarıldı. Bu mümkün ama olasılık dışı çünkü Suvorov’un arkasında hiç topçu yoktu. Parlak zaferlerin yanında ağır hatalar da yapabilen çakırkeyif bir generalin beceriksiz operasyonuydu.

1812 yılının kahramanlarının çoğu Potemkin komutasında savaştı: Geleceğin Feldmareşali, Savaş Bakanı ve Borodino’da Kutuzov’un altında Birinci Ordu Komutanı Prens Mihail Barclay de Tolly de Özi Kalesi’nde görev yaptı. Nassau Haliç’teki filosundan yan taraflarına ateş açarak Türkleri püskürttü. Özi’ye kış çökerken yabancılar –Ligne ve Nassau gibi– Potemkin’in beceriksizliğinden acı acı şikâyet ediyordu.

Ama Ligne bile II. Joseph’e kampın düzenli olduğunu, askerlerin maaşlarının ödendiğini ve manevra ya da alıştırma yapmasalar da hafif süvarilerin mükemmel durumda olduğunu itiraf etti.

nissimus ilk Osmanlı saldırılarını Avusturyalıların karşılamasına izin verdiğine memnundu, özellikle de Joseph yetersiz Sabatsch ganimeti dışında hemen hemen bütün planlarında başarısız olduğu ve kendisi savunmaya geçtiği için. Katerina içtenlikle aynı görüşteydi: “Yavaş ama sağlıklı olmak hızlı ama tehlikeli olmaktan daha iyidir.”¹² İsveç savaşı, düşmanlığı giderek artan İngiltere-Prusya ittifakı ve Osmanlı ordularının Avusturya’ya karşı şaşırtacak kadar güçlü performansı göz önünde bulundurulduğunda, Potemkin Özi Kalesi’nin savaşı bitirmeyeceğini biliyordu: Kaynakları yıl sonuna idareli kullanmak için her türlü neden vardı.

Serenissimus bir hareket dehası değildi, daha çok bir Fabius Cunctator, sabırlı bir oyalayıcı ve vakalarda bekleme yanlısıydı. Bu Ligne ve Suvorov gibi subayların savaşın kayıplar önemsenmeksizin parlak hücumlar ve saldırılar oyunu olduğuna inandığı bir dönemdi. Potemkin geleneksel Batı savaşı kitabını bir kenara fırlattı ve düşmanlarının –ve kendisinin– doğasına uygun bir şekilde savaştı. 1783’te Kırım’da olduğu gibi muharebeleri savaşmadan kazanmayı yeğliyordu. Kuşatmalarda rüşvet vermeyi, müzakereyi ve bir kaleyi açlıktan teslim olmaya zorlamayı tercih ediyordu. Tutumu maceracı değildi ama modern generaller onun insanlığını ve ihtiyatlılığını anlardı.¹³

Potemkin özellikle, adamlarının hayatını korumak için mutlak bir gereklilik olmadıkça Özi Kalesi’ne saldırmamaya karar verdi. “Elimden geleni yapacağım,” dedi Suvorov’a, “ucuz olması için.”¹⁴ Potemkin’in temsilcileri Türklerle müzakereye gidip geliyordu.

Serenissimus, “Türklerin teslim olmak istediğine” inanıyordu.¹⁵ Saldırı son çaresiydi. Yabancıların onun muazzam sorumluluklarıyla ilgili de pek az fikri vardı; Kafkaslar’dan Finlandiya’ya kadar donanmaları ve orduları donatıyor, Polonya politikasını yönetiyor, Faleev’e bir başka kürekli filo yaptırıyor, şimdiden Tuna’daki gelecek yılın savaşını planlıyordu.¹⁶

Joseph, Ligne’ye, “Bütün yükü taşımam için beni yalnız bırakmak isteyen Rusların enayisi olmayacağım.”¹⁷ diye acı acı yakındı. Ligne’nin Potemkin’i ya Özi Kalesi’ne saldırmaya ya da Joseph’in başarısızlıklarının

Filo, Liman’ı denetim altına alana ve topçu birlikleri gelene kadar ki bunlar ağustos-a kadar gerçekleşmedi, saldırmamak için sağlam nedenler vardı.

suçunu üstlenmeye zorlamaya yönelik çılgınca ve haince girişimlerinin nedeni Joseph'in yükün paylaşılmasındaki çaresizliği idi. Eylülde, en muktadir Osmanlı komutanı Sadrazam Yusuf Paşa, Joseph'in kampına baskın yaptı; kayser Viyana'ya kaçarak canını zor kurtardı. Joseph hatalar yapı yapı Büyük Friedrich olmadığını öğreniyordu. "Müttefikimize gelince," diye dalga geçti Potemkin, "ne zaman ortaya çıkarsa her şey ters gidiyor." Türkler son savaştan beri askerî becerilerini kesinlikle geliştirmişti: "Türkler farklı," dedi Potemkin, Katerina'ya, "şeytan onlara öğretmiş." Avusturyalılar Katerina'nın Potemkin'e neden saldırı emri vermediğini anlamıyordu ama "her şeyi onunla konuşuyordu." Ara sıra mektuplarına yanıt bile vermediği oluyordu. "Ne isterse onu yapmaya karar vermiş."¹⁸

Prens çoğu zaman sabah altıya kadar Ligne'yle bilardo oynuyor ya da sohbet ediyordu. Bir gece, Ligne onun için elli generali ve yabancı arkadaşlarını davet ettiği bir yemek verdi.¹⁹ Potemkin çoğu zaman bunalımlıydı ve o zaman "lavanta suyuna batırılmış mendilini alnına koyardı, hastalık hastalığının işaretiydi bu." Sıcaklar bastırıldığında dondurmalar ve sorbeler ikram ediyordu. Akşam, Ligne ve diğerleri onun "tanınmış ve övgüye değer Sarti tarafından yönetilen kalabalık ve eşsiz orkestrasını" dinledi. Bir hikâyeye göre bu resitallerden birinde, borular çalarken sabahlıklı Potemkin bir Alman topçu subayına şöyle sordu: "Özi Kalesi hakkında ne düşünüyorsun?" "Özi Kalesi'nin, surları boru sesleriyle yıkılan Eriha'nın kiler gibi mi olduğunu düşünüyorsunuz?" diye yanıtladı subay.²⁰

Ligne'nin "imparatorluğun en şahane kızları"²¹ dediği üç güzele yeniden kavuştuklarında dişil türden teselliler oluyordu. Prens, Pavel Potemkin'in karısına âşık olmuştu. Kızlık soyadı Zakrevskaya olan Praskovya Andrejevna'nın kötü bir vücudu ama "muhteşem bir yüzü, göz kamaştırıcı beyazlıkta teni ve güzel gözleri, kıt zekâsı vardı ama kendini beğenmişin biriydi." Potemkin'e yazdığı cilveli notlar

Tek oyalanan Potemkin değildi: Ligne, Rumyantsev-Zadunayski'ye katılmak üzere yanına gittiğinde onu aynı ölçüde hareketsiz buldu, Kont Nikolay Saltıkov da gösterişli bir şekilde ertelemişti. Bu Rus alışkanlığı olduğu kadar Rus politikasıydı da; Kutuzov'un 1812'de yaptığı gibi.

arşivlerde duruyor: “Beni görmeye gelmek için emirlerimi beklediğini söyleyerek, sevgili kuzenim, benimle alay mı ediyorsun... Ben sana hep hayranım.”²² Damas da Potemkin’in yeğeninin karısı, yirmi beş yaşındaki Yekaterina Samoylova’ya aynı ölçüde hayrandı. Lampi tarafından yapılan portresi saçında mücevherleri ve başından düşmek üzere olan türbanıyla arsız, dolgun dudaklı bir cinsellik gösteriyor. Daha sonra çocukları olduğunda şaka severler kocası Samoylov’un onu hiç görmediğini söyleyerek dalga geçiyordu ama o yine de bol miktarda “doğurganlık kanıtı” ortaya koymuştu.²³ Siperlerde buz gibi bir günün ardından havalı bir şekilde sırayla Fransız ve Rus üniformaları giyen Damas, hanımefendilerin çadırını ziyaret etti: “Daha etkili bir kuşatmanın onların kentten daha çabuk teslim olmasını sağlamasını umuyordum.” Çok geçmeden Samoylova üzerinde başarı kazandı ama sonra yine yaralandı. Potemkin koruması altındaki adamı avutmak için hasta yatağına Skavronskaya’yı, yeni gelen bir başka sultanı getirdi.²⁴ Prens Damas’ın “Avrupa’nın en hoş kadınlarından birini görmekten” mahrum kalmasını istememişti.*

Kaptan-ı Derya 3 Temmuz’da Fidonise açıklarında, Tuna deltası yakınlarında Sivastopol Filosu’yla karşılaştı ve Potemkin’in bebeği ilk sınavını geçti ama kıl payı. Gazi Hasan geri çekildi ve Özi Kalesi’ni kurtarmaya gitti. Timsah garnizondan malzeme ve bin beş yüz yeniçeri daha getirdi. Malzemeler –amirali utandırarak ve Potemkin’i kızdırarak– iki kere yerine ulaştı. Ama bütün Türk donanması bir kez daha Özi Kalesi’nin surlarının altında hapsedildi ve böylelikle etkisiz hale geldi: Her zamanki gibi, Potemkin’in çılgınlığında bir yöntem vardı.

5 Eylül’de prens, Nassau, Damas ve Ligne, Hasan Paşa Tabyasını incelemek ve Nassau’nun alttaki bataryanın duvarının altına iki bin adam çıkarma planını tartışmak üzere Liman’a geldi. Türkler misket gülleleri ve topçu mermileriyle açılış yaptı. Potemkin, göğsünde ısıl-

Gatçina’da, Grandük Pavel’in Prusya geçit töreni çılgınlığının mikrokozmosunda, Çareviç bu savaş hareminden iğreniyordu ve küçümseyerek Vauban’ın kuşatma talimatlarının neresinde kentlerin ele geçirilmesi için yeğenlerin gerekli olduğunun yazdığını sordu. Bu gülünçtü çünkü 1787’de karısını savaşa götürmek isteyen Pavel’in kendisiydi.

dayan madalyaları ve “planlı ve gerçekten hayranlık uyandıran sakin bir ağırbaşlılıkla” tek başına kıçta oturuyordu.²⁵

Potemkin’in maiyeti, özellikle tuhaf acemi amiraller ve yabancı casuslar grubu karşılıklı bir hayal kırıklığı içinde dağılmaya başladı. Özi’de hayat zorlaşıyordu. “Suyumuz yok,” diye yazdı Ligne, “sinek yiyoruz ve en yakın pazar yüz fersah uzakta. Sadece şarap içiyoruz... akşam yemeğinden sonra dört saat uyuyoruz.” Sert kış erken geldi. Ligne ısınmak için arabasını yaktı. Kamp “kar ve boka” dönüştü. Liman bile Türklerin yanmış cesetleriyle yeşermişti.²⁶

Çürümenin ve dizanterinin pis kokusundan dehşete düşen Samuel Bentham, savaşı “berbat bir iş” olarak niteledi. Potemkin anlayışlı davranarak onu her ikisine de ilginç gelen bir görev için Uzakdoğu’ya gönderdi.²⁷ Polonya Kralı’nın gözleri Littlepage, Potemkin onun Nassau’nun altını oymaya çalıştığından şüphelenince öfkeyle çıkıp gitti. Küçük Amerikalı hiçbir zaman “fitneci” olmadığında ısrarcıydı. Serenissimus onu yatıştırdı ve adam Stanisław August’un yanına döndü.²⁸ Bu ayrılığın asıl kurbanı Amerika’nın ünlü denizcisi John Paul Jones’tu ve belirsiz kökenleri her zaman kendini kanıtlamak için baskı altında olduğu anlamına geliyordu. Alingan, bilgiç davranışları Serenissimus’a çekici gelmemişti. Nassau tuğamiralliğe terfi ettirildiğinde, Jones kendi kıdemi ve saygı gösterisiyle ilgili saçma bir tartışmaya girdi; açıklaması Nassau’ya neden selam durmaması gerektiğiyle ilgili altı gerekçe sunuyordu!

Çok geçmeden denizde kötü giden her şeyin faturası, zavallı Jones’a çıkartılmaya başlandı. Potemkin Amerikalıya Özi açıklarında demirli gemileri batırmasını, en azından topraklarını etkisiz hale getirmesini emretti. Jones iki kere denedi ama bir nedenden ötürü başarılı olmadı. Potemkin emri iptal etti ve bu iş için Anton Golovati’yle sevgili Zaporojya Kazaklarını görevlendirdi ve onlar da başardı. Jones, prenze

Albay Bentham Çin-Moğolistan sınırında iki tabura komuta edecek, bir alay okulu kuracak, yeni topraklar keşfedecek, Moğollar, Kalmıklar ve Kırgızlarla ittifaklar oluşturacak ve Japonya ve Alaska’yla ticaret başlatacaktı. Ayrıca yüz bin adamla Çin’i yenmek gibi bir Potemkin planı da oluşturdu. 1790 yılında Petersburg üzerinden Potemkin’in Bender’deki karargahına gelip rapor verdi ve İngiltere’ye dönme izni alıp ülkesine gitti. İngiliz-Rus ilişkilerindeki benzersiz bir macera böylece sona erdi.

kabaca yakınınca prens şöyle yanıtladı: “Sizi temin ederim ki Bay Tuğamiral, komuta ederken hiçbir zaman kişisel kaygılara girmem, gerektiğinde adaleti sağlarım. Emirlerime gelince, onların hesabını vermekle yükümlü değilim ve bu emirleri koşullara göre değiştirdim... Uzun zamandır komuta ediyorum ve kurallarını çok iyi biliyorum.”²⁹ Serenissimus, Jones’un “komuta edemeyecek durumda” olduğuna karar verdi ve Katerina tarafından görevinden alınmasını sağladı.³⁰ “Sizin gözünüzden düşme talihsizliğini yaşamamanın acısını sonsuza kadar çekeceğim,” dedi Jones, Potemkin’e 20 Ekim’de. “Bana kalırsa benim becerimde deniz subayları bulmak zor ama çok mümkün... ama sadakate bu kadar istekli yüreği olan bir adam asla bulamazsınız...”³¹ Son bir görüşmede Jones, Potemkin’i öncelikle komutayı bölmekle şiddetle eleştirdi. “Kabul ediyorum,” dedi sertçe Prens-Mareşal, “ama artık çok geç.”³² Jones, 29 Ekim’de Petersburg’a gitmek üzere yola çıktı³³ ve orada çok geçmeden güçlü düşmanlar edinmenin tehlikelerini öğrendi.

Kenti denizden ve karadan bombalayarak teslim olmaya zorlamaya yönelik bir başka girişimin ardından gecikmeye kızan ve Potemkin’in gerçekleri sinsice çarpıttığını keşfetmesiyle gözden düşen Nassau, Varşova’ya çekip gitti. “Şansı yaver gitmedi.” dedi Potemkin, Katerina’ya.³⁴

Joseph’in casusu Ligne de ayrıldı. Potemkin ona “en tatlı, en sevecen, en naif” veda mektubunu yazdı. Ligne, prenze yazdığı yayımlanmamış, yarı okunaklı bir notla arkadaşını incittiği için özür diledi –“Özür dilerim, binlerce kez özür dilerim prensim”– ama bu notta ayrılık öncesinde reddedilen sevgili havası vardı.³⁵ “Bazen adamların en iyisi,” Potemkin, Ligne’ye veda etmek için bir rüyadan uyanmış gibi görünüyordu: “Beni uzun süre kollarının arasında tuttu, sürekli arkamdan koşuyor, tekrar sarılıyordu ve sonunda acı içinde beni bıraktı.” Ama Viyana’ya vardığında, Ligne herkese Özi Kalesi’nin asla alınamayacağını ve Potemkin’in şöhretini mahvedeceğini söyledi.³⁶ Çok genç Roger de Damas iki koruyucusunu kaybetmişti. Prens “arkadaş ve koruyucu” olarak onların yerine kendisini önerdi. Böylece, saniyeler içinde “mükemmel bir nezaketten” “suratsız bir kabalığa” geçebilen Potemkin, “aynı anda minnettarlık, sadakat ve nefret” yaratmıştı.³⁷

Katerina, prensinin şanından ve eşinin rahatından kaygılanıyordu: Birincisi için ona hatıra tabağıyla kılıcı, ikincisi için de bir mücevherle kürk mantoyu yolladı. Potemkin sevinçliydi. “Teşekkürler Matuşka

Hanım...” Mücevherler “krallara yaraşır bir cömertliği” gösteriyor, kürk “annece ilgiyi” sergiliyordu. “Ve bu,” diye ekledi duygusalca, “benim için boncuktan ve altından daha değerli.”³⁸

Özi’de hava ve Avrupa’da politika ekim sonunda birlikte kötüye gidiyordu. Soğuk artık çok şiddetliydi. Potemkin siperleri teftiş ederken askerlere kendisi yaklaşırken ayağa kalkmaları gerekmediğini söyledi: “Sadece Türk topraklarının önünde yatmamaya çalışın.” Çok geçmeden eksi on beş derecede, karın ve buzun içinde ordunun acıları akıl almaz bir hale geldi. Adamlar çadırlarını topladılar ve toprağa kazdıkları çukurlarda yaşamaya başladılar ve bu Damas’ı çok şaşırtsa da aslında bu *zemlyanka*’lar birliklerin soğuk havada geleneksel kamp yapma şekliydi. Neredeyse hiç ekmek, et ya da brendi yoktu. Potemkin ve Damas Fransa’dan son haberleri aldı. “Sence kralın Genel Meclis’i topladığında... canı istediği saatte mi yemek yiyor?” diye sordu Potemkin. “Kahretsin, ancak onlar izin verdiğinde yiyor!”

Kısa süre sonra durum o kadar kötüleşti ki Samoylova bile sol kanada komuta eden kocasının kampına gitti. Bu durum sevgilisi Damas’a bir hayli sıkıntı veriyordu: “Kabul etme lütfunda bulunduğu iltifatlarımı sunabilmek için karlarda donmayı göze almak zorunda kalıyordum.”³⁹

Cobenzl, Joseph’e ordunun perişanlığının “Prens Potemkin’in mutlak hatası” olduğunu söyledi. “Uğursuz Özi Kalesi’nin önünde bütün bir yılı kaybeden o, ordu orada hastalık ve malzeme yokluğundan iki savaşta verdiğinden daha fazla kayıp verdi.”⁴⁰ Orada bile olmayan ön yargılı Fransız Comte de Langeron’a göre, Potemkin’in muhalifleri, özellikle de Avusturyalılar onun gecikmesinin yirmi bin adamla iki bin atın ölümüne yol açtığını iddia ediyordu.⁴¹ Hastanede günde kırk-elli adamın öldüğü söyleniyordu.⁴² “Dizanteriden kurtulan hemen hemen kimse yok.”⁴³ Gerçekten kaç kişinin öldüğünü öğrenmek zor ama Potemkin şüphesiz Münnich ve Rumyantsev-Zadunayski gibi daha önceki generallerden daha az adam kaybetmişti, onların orduları o kadar fazla kayıp vermişti ki hemen hemen hiç savaşmamışlardı. Onu Özi Kalesi nedeniyle kınayan Avusturyalılar hiç de eleştirecek bir konumda değildi: Aynı zamanda yüz yetmiş iki bin askerleri has-

taydı ve otuz üç bini ölmüştü, bu sayı Potemkin'in bütün ordusundan daha fazlaydı.⁴⁴

Ama yabancılar, Potemkin'in birliklerine karşı cömertliği ve özeniyle alay ederken aynı anda onun acımasızca umursamazlığından şikâyet ediyordu. Güçleriyle birlikte kalan Samoylov, "olağandışı bir soğuk olduğunu ama askerlerin sıkıntı çekmediğini" söylüyordu çünkü Potemkin onlara kürk paltolar, şapkalar ve *kengi* –çizmelerin üzerine giyilen kürk ya da çuha galoşlar– ve özel çadırlar sağlamıştı. Et, votka ve "sıcak siyah balsam"ları vardı.⁴⁵

Damas sıradan askerlere karşı inanılmaz bir aristokratça ön yargı ve küçümsemeyle, Serenissimus'un cephedeki askerlere çok para dağıttığını belirterek "bu isteklerini azaltmadan... onları şımartıyor." iddiasında bulunmuştu.⁴⁶ Ruslar onu daha iyi anlıyordu. Sekreteri Potemkin'in "doğal olarak insanları sevmeye yatkın" olduğunu yazmıştı. Ölüm döşeğindekiilerin bakımıyla ilgili olarak Tsebrikov, Potemkin'in daha iyi bakılmaları için verdiği acil emirle onun çadırının yanına kurulmuş kırk hastane çadırı görmüştü: Prens onları ziyaret edip durumlarını kontrol ediyordu, altmış yıl sonraki Kırım Savaşı'nda İngiliz generalerin pek az gösterdiği türden bir ilgi ve özendi bu.

Tsebrikov ordudan dönen bir araba kafilesiyle de karşılaşmıştı, her biri üç ya da dört ceset taşıyordu.⁴⁷ Ordu acı çekmişti, çok sayıda asker ölmüştü ama Potemkin'in tıbbi bakımı, parası, yiyecekleri, giysileri ve Rusya'da benzersiz olan insancılığı ordunun varlığını sürdürebilmesini açıklayabilir.

Sonunda bir firari Serenissimus'a Türk seraskerin asla teslim olmayacağını ve onunla müzakere eden subayları idam ettirdiğini haber verdi.⁴⁸ Prens yine de bekledi.

İmparatoriçe de sabırsızlanıyordu. Rusya hâlâ iki cepheye savaştaydı ama İsveç cephesi Greig'in Gothland'da İsveç donanmasını yenilgiye uğratması ve İsveç ordusunun arkasına saldıran Danimarka'nın müdahalesiyle iyiye gidiyordu. Ağustosta, İngiltere, Prusya ve Hollanda Üçlü İttifak'ı sona erdirdi. Polonya'da Rus egemenliğine karşı bastırılmış öfke patlayıp bağımsızlık kutlamasına dönüştü. "Polonya'da bize karşı büyük bir nefret oluşmuş." dedi Katerina, Potemkin'e 27 Kasım'da.⁴⁹ Katerina geleneksel çizgilerle Polonya'yla anlaşma yapmak istediye

de Prusya Polonyalıları güçlü bir anayasa ve Rusya'dan bağımsızlık umudu veren bir anlaşma önererek daha fazlasını teklif etti. Katerina Polonya'yı kaybediyordu ama Potemkin Türklerle hızlı bir barış yaparak onun elini rahatlatabilirdi.

"Lütfen bana bununla ilgili hemen ve ayrıntılı olarak yaz." dedi imparatoriçe, prence, "Böylece önemli bir şey kaçırmam ve Özi Kalesi'nin alınmasından sonra özellikle barış görüşmelerini başlatmak için çaba harcarım."⁵⁰ Her zaman kolay uyum sağlayan Potemkin daha önce Katerina'yı Prusya'ya yaklaşması için uyarılmış ve Polonya ittifakını önermişti: Önerileri göz ardı edilmişti ve uyarılarının doğruluğu ortaya çıkmıştı. Yine istifa etmek istiyordu.⁵¹ Artık Prusya tarafından desteklenen Polonyalılar, güneydeki Rus ordusu kış konaklaması ve malzemelerinin büyük bölümü için Polonya'ya bağımlı olsa da bütün Rus askerlerinin birliklerinden çekilmesini talep ediyordu. Bu bir başka darbeydi. "Eğer emekli olursan..." dedi Katerina ona, "bunu öldürücü bir darbe sayarım." Ona Özi Kalesi'ni alması ve orduyu kışlık ordugâhlarına yerleştirmesi için yalvardı. "Dünyada en çok istediğim şey senin buraya gelmen..." kısmen bu kadar uzun zamandan sonra onu görmek kısmen de "seninle *tête-à-tête* pek çok şeyi konuşmak için."⁵²

Prens, Katerina'ya "Ben sana demiştim." demekten kendini alamadı: "Polonya'da durum kötü ve elbette benim projemle böyle olmazdı ama öyle oldu işte." Prusya ve İngiltere'de nabız yoklayarak Üçlü İttifak'ın dışlarını sökmeyi önerdi. Mektupları bir imparatoriçeye emir veriyormuş gibi görünüyor: "Sonradan nasıl intikam alacağını tasarlayacaksın."⁵³ *Homme d'affaires*'i Garnovski'nin Petersburg'dan gönderdiği gizli mektuplar Potemkin'in Özi Kalesi'ndeki durumu ele alışına yönelik hoşnutsuzluğun artık Katerina'yı da etkilediğini gösteriyordu. Saray ağustos kadar erken bir tarihte gecikmeden hoşnutsuzdu. Aleksandr Vorontsov ve Zavadovski, Potemkin'in konumunu baltalıyor ve İngiltere ve Prusya'yla uzlaşma isteğine karşı çıkıyordu. Katerina "memnuniyetsizdi."⁵⁴ Kafa karışıklığını ve kararsızlığını ancak Serenissimus'un gelişi giderebilirdi.⁵⁵

Türk filosundan geri kalanlar 4 Kasım'da kış için limana çekilip garnizonu yalnız bıraktığında Potemkin planlarını yaptı.⁵⁶ Kasım sonunda bütün süvariler kış ordugâhına gönderildi, karlar altındaki vahşi doğada çok kötü ve çoğunlukla ölümcül bir yürüyüşü bu.⁵⁷ Kuşatma

altındaki Türkler 11 Kasım'da Potemkin'in bataryalarından birine hücum etti ve General S. P. Maksimoviç'i öldürdü, kafası siperli mazgallardan üzgün sarkıyordu.⁵⁸ Aşırı kar yağışı sonucu geciktiriyordu.'

Katerina, 27 Kasım'da prene yalvardı: "Özi Kalesi'ni al ve Türklerle barış yap."⁵⁹ Potemkin, 1 Aralık'ta kabaca beş biner adamdan oluşan altı kolla kaleye saldırı planını imzaladı, toplam otuz bin adam ediyordu ama Fanshawe sadece on dört bin beş yüz kaldığını iddia etti.⁶⁰ Kollardan birine komuta eden Samoylov, prensin bilerek Liman donana kadar beklediğini söylüyor, böylece Özi Kalesi'ne denizden saldırılabilecekti.⁶¹ Ayın beşinde, bir savaş konseyinde savaş emri alındı. Damas, İstanbul Kapısı'na saldıracak kola öncülük etmekle görevlendirildi. Ölümüne hazırlanırken kız kardeşine veda mektubu yazdı, Parisli metresi Marquise de Coigny'nin mektuplarını ona geri gönderdi ve sonra geceyi saat ikiye kadar Rus metresi Samoylova'yla geçirdikten sonra çadırına döndü.

Potemkin ileri siperlerden birindeki bir yer altı sığınağında hayatının en önemli gecesini geçirdi. Prensın inatçı uşağı, hücumun başlamak üzere olduğunu haber vermeye gelen Repnin'i içeri almadı çünkü efendisini uyandırmaya cesaret edemiyordu: "Rusya'dan başka hiçbir ülkede hayal bile edilemeyecek bir tam itaat örneği." Tavrida Prensi adamlar ilerlerken dua ediyordu.⁶²

6 Aralık sabah dötte üç top mermisi işareti verdi. Yaşasın haykırışlarıyla birlikler tahkimatlara karşı hücumla geçti. Türkler çılgınca direniyordu. Ruslar onlara aman vermedi. Damas adamlarıyla İstanbul Kapısı'na saldırdı. İçeri girdikleri anda, "hemen çok korkunç ve benzeri olmayan bir katliam başladı," Büyük Friedrich'in onlara taktığı lakabın –"les oursomanes", yarı ayı yarı psikopat– gereğini yerine getirdiler.⁶³

Rus askerleri "öfke"den neredeyse çıldırmıştı: Garnizon teslim olduğunda bile sokaklarda koşturup önlerine çıkan her erkek, kadın ve çocuğu –toplam sekiz bin ila on bir bin Türk– öldürdüler, "bir anda

Ama önce, 7 Kasım'da Potemkin, Zaporozjyalarına Özi Kalesi'nin olası son destek ve malzeme kaynağı Berezan Adası'nı almalarını emretti: Kazaklar "martıları"yla oraya gidip adayı aldılar, onlara özgü tehditkar çığlıkalarını atıyorlardı. Yirmi yedi top ve Özi Kalesi'nin iki aylık erzakını ele geçirdiler; ki bu da doğru bir karar olduğunu gösteriyor.

insanları cenaze arabasına fırlatıveren.” dedi Potemkin, Katerina’ya, “şiddetli bir kasırğa gibi.”⁶⁴ Bu Rusların kâfire karşı kutsal savaş olarak savunduğu tam anlamıyla bir kırıp geçirmektir. Türkler o kadar büyük sayılarda ve yoğunlukta öldürüyorlardı ki yığınlar oluşturmuyorlar, Damas’la adamları üzerlerinden atlıyor, bacakları kanlı cesetlere batıyordu. “Kendimizi kana ve dağılmış beyinlere bulanmış halde bulduk” ama kentin içinde. Bedenler o kadar iç içeydi ki Damas cesetten cesede basarak ilerlerken sol ayağı üç dört ceset derinliğinde bir pıhtı yığına battı ve altta yatan yaralı bir Türk’ün tam ağzına girdi. Çeneler topuğunda öyle bir kilitlendi ki çizmesinden bir parça kopardı.⁶⁵

O kadar çok yağma vardı ki askerlerin avuç avuç topladığı elmaslar, inciler ve altınlar ertesi gün kampta yok pahasına satıldı. Öyle ki gümüş çalma zahmetine bile giren olmadı. Potemkin imparatoriçesi için yumurta büyüklüğünde bir zümrüt ayırdı.⁶⁶ “Türk kanı dereler gibi akıyor,” Rus askerleri marşlarla yeni yüzyıla yürüyordu. “Ve Paşa Potemkin’in önünde diz çöktü.”⁶⁷

Özi Kalesi’nin seraskeri, sert yaşlı paşa başı açık olarak Serenisimus’un önüne getirildi, kederle sevinç arasında gidip geliyordu. “Bu kan gölünü sizin inatçılığınıza borçluyuz.” dedi prens. Özi Kalesi teslim olsaydı bütün bunlardan kurtulabilirlerdi. Serasker can kayıplarından bu kadar etkilenen bir komutanla karşılaştığına şaşırılmış görünüyordu. “Ben görevimi yaptım.” diyerek omuz silkti Serasker Hüseyin Paşa, “Siz de öyle. Kader bize sırt çevirdi.” Doğulu dalkavukluğuyla, Ekselanslarının zaferinin çok daha parlak olması için vazgeçmediğini sözlerine ekledi. Potemkin enkazın arasında seraskerin sarığının aranıp bulunmasını emretti.

Sabah yedide, dört saatlik vahşi çatışmanın ardından Özi, Rustu.* Potemkin’in katliamın durdurulması emrine hemen uyuldu. Kadınların giysileriyle mücevherlerinin korunması için özel önlemler alındı ve yaralılara bakıldı. Bütün tanıklar, yabancılar bile Potemkin’in sal-

Tek bir bina, müzeye dönüştürülen eski cami dışında kent artık yok. Müzenin Suvorov’a adanmış olması Sovyetlerin Potemkin’e yönelik kör ön yargısının tipik bir işareti. Aslında Suvorov, Özi Kalesi saldırısına komuta etmediği gibi orada bile değildi. Ama müze kentin fatihi olarak onu övüyor ve Potemkin’den hemen hemen hiç söz etmiyor. Bunlar gerçeğin merkezî devlet tarafından planlanmasının saçmalıkları.

dırısının “mükemmel” olduğunu ve tahkimatlar karşısında zekice planlandığını kabul ediyordu.⁶⁸

Prens Özi Kalesi’ne maiyeti ve haremiyle birlikte girdi; “hoş Amazonlar,” grandükün matematik öğretmeni Charles Masson’a göre, “savaş alanlarını gezmekten memnun kalmış ve palaları ellerinde sırt üstü yatan Türklerin güzel cesetlerine hayran kalmıştı.”⁶⁹ Daha ayrıntılı raporlar Petersburg’a ulaşmadan, Potemkin’in yaralılarına karşı büyük ihmalkârlığıyla ilgili hikâyeler dolaşıyordu. “Benimle ilgili gerçekleri nadiren anlattıkları için,” dedi Potemkin Katerina’ya söylentileri yalanlarken, “burada da yalan söylüyorlar.” Serenissimus saray gibi çadırını hastaneye dönüştürmüş, bir yer altı sığınağına yerleşmişti.⁷⁰

Damas Potemkin ve “yeğenlerine” katılmak için aceleyle geldi; özellikle de Yekaterina Samoylova’ya, kadın belli ki ona nefis bir hediye vermişti. “Böyle bir mutluluk biçimi... böyle bir korkunç sevinç sabahında hiçbir erkeğe bu kadar çabuk hediye edilmemiştir. Pek çok erkek başkentlerine dönene kadar beklemek zorunda kalıyor.” Bunlara şüphesiz Samoylova’nın uzun zamandır acı çeken kocası dâhildi.⁷¹

Yarbay Bauer, Rusya’nın en hızlı dünya gezgini imparatoriçeye haber vermek için dörtmala geldi. O geldiğinde Katerina uyuyordu, hasta ve gergindi. Mamonov onu uyandırdı. “Hastaydım,” dedi imparatoriçe, “ama sen beni iyileştirdin.” Potemkin ertesi gün ona yazdı: “Seni kaleyle sevindiriyorum.” üç yüz on top ve yüz seksen sancakla; dokuz bin beş yüz Türk ve iki bin beş yüz Rus öldü. “Ah, onlar için ne kadar üzgünüm.” diye yazdı prens.⁷²

Katliamları yapması kolay ama temizlemesi zordur. O kadar çok Türk cesedi vardı ki toprak yeterince yumuşak olsaydı da hepsi gömülemezdi. Ölüler arabalara yığıldı ve Liman’a götürülüp buzların üzerine atıldı. Hâlâ kanlarıyla ıslak cesetler orada korkunç kanlı piramitler oluşturdu. Rus hanımefendiler kızaklarıyla gelip şaşkınlıkla seyrediyordu.⁷³ Katerina sevinçliydi: “Seni iki elimle kulaklarından tutup öpüyorum, sevgili dostum... Herkesin ağzını kapattın ve bu başarılı olay seni körü körüne ve aptalcasına eleştirenlere büyüklük gösterme fırsatı veriyor.”⁷⁴ Yetersizliklerini artık Potemkin’in arkasında gizleyemeyen Avusturyalılar neredeyse hayal kırıklığına uğramıştı. “Özi Kalesi’nin alınması savaşın sürdürülmesi için çok yararlı,” dedi Joseph Viyana’da Kaunitz’e. “Ama barış yapmak için değil.”⁷⁵ “Avazı

çıkacağı kadar bağırarak" o yıl Özi Kalesi'nin alınmayacağını söyleyen Ligne'ye artık saray mensupları gülüyordu.⁷⁶ Potemkin'in muhalifleri dalkavukça mektuplar yazmaya koyuldu.⁷⁷ "Asla alışlagelmiş yollardan gitmeyen bir adam var," dedi Littlepage, "ama yine de hedefine ulaşan."⁷⁸

16 Ekim'de yüz bin pare top atışı yapılırken "Te Deum" söylendi. "Halkın sevinci büyüktü." Albaylığa terfi ettirilen ve elmaslı bir altın enfiye kutusu hediye edilen Bauer, Tavrida Prensi için bir elmaslı Aziz George Nişanı ve altmış bin ruble değerinde elmas kakmalı bir kılıçla birlikte geri gönderildi.⁷⁹ Potemkin tükenmişti ama kazandığı başarılarla yetinmiyordu. Petersburg'a dönmeden önce yapabileceği çok şey vardı. Coşkulu enerji patlamalarından birinde, Vitovka'daki yeni tersaneleri teftiş etti, Nikolaev adlı yeni bir kent kurmaya karar verdi, sonra donanmayı gözden geçirmek için Herson'u gezdi. Ama en önemli görevi Özi Kalesi'ne garnizon kurmak, donanmayı Sivastopol'a geri göndermek, Türk ganimetlerini altmış iki kalyona çevirmek ve orduyu kış kampına yerleştirmekti. Bu kolay bir görev değildi çünkü İngiltere-Prusya ittifakıyla cesaretlenen Polonya'nın düşmanlığı giderek artıyordu.

Prens bir kez daha Prusya'yla *détente* önerdi. Katerina aynı fikirde değildi ve Batı Avrupa işlerinin *kendi* alanı olduğunu söyledi. "Hanımefendim, ben kozmopolit değilim." diye yanıtladı Potemkin. "Avrupa umurumda değil ama benim sorumluluğumdaki işlere müdahale ettiğinde başka türlü davranmamın bir yolu yok." Bu ortakların sorumlulukları paylaştığının ve Potemkin'in bunlarla bile sınırlanmayı kabul etmemesinin açık bir kanıtı. Prusyalılarla ilgili olarak, "Prusya Kralı'na âşık değilim," birliklerinden de korkmuyordu. Sadece, "diğerlerinden daha az hor görülmeleri gerektiğini" düşünüyordu.⁸⁰

Sonunda, Serenissimus Petersburg'a doğru yola çıktı. "Seni oraya ben götüreceğim." dedi Damas'a. "Birbirimizden ayrılmayalım. Ayarlamaları ben yaparım."⁸¹ Kızaklar hazırды. Prens ve Damas bebek beşiğine benzeyen ön tarafına binip kürklere ve derilere sarındılar. "Hazır mısınız?" diye seslendi Potemkin'in boğuk sesi Damas'a. "Bana yakın gitmen için emir verdim." Bir uşak kızakların arkasındaki koltuklara atladı ve atları kırbaçladı, meşaleler tutan Kazakların eşliğinde hızla geceye fırladılar. Damas geride kaldı, ancak Mogilev'de yetişti. Sadece uyumak istiyordu ama prensin gittiği her yerde yerel valiler ve soylu-

lar garnizona geçit töreni yaptırıyordu ve bir ziyafet onu bekliyordu. Damas kızağından alınıp “bütün kentin toplandığı”, “muhteşem bir balo”ya götürüldü. Prens, Damas’ın giysileri ya da yorgunluğuyla ilgili kaygılarına kulak asmadı, bütün kızları çağırdı ve “hemen bana bir dans eşi getirdi ve... sabahın altısına kadar dans ettim.” Öğleyin tekrar yollardaydılar.⁸²

Petersburg, İkinci Geliş’in korkusu ve heyecanıyla prensin dönüşünü bekliyordu. “Bütün kent kaygıyla Ekselanslarını bekliyordu.” diye bildirdi Garnovski. “Bundan başka şey konuşulmuyor.” Diplomatların gözü yoldaydı; özellikle de Prusyalıların ve İngilizlerin. Bir İngiliz diplomat Narişkin’in evinde bağırarak Potemkin’e kadeh kaldırdı. Hayal kırıklığına uğramış ama her zaman umutlu Amerikan korsanı John Paul Jones da kaderini belirleyecek olan Prensi hevesle bekliyordu. “Prens daha gelmedi,” diye yakındı Zavadovski Feldmareşal Rumyantsev-Zadunayski’ye. “Onsuz, hiçbir şey olmuyor.”⁸³

Katerina, prensin kendisine bir kuşun göçünü anımsatan hızlı yolculuğunu takip ediyordu “ve neden yorulduğunu merak ediyorsun. Buraya hasta gelirsen karşılaştığımızda kulaklarını çekerim; seni gördüğüme ne kadar sevinsem de.”⁸⁴ Ama Katerina’nın gerginliği sürüyordu, dört bir yanı savaşlar, koalisyonlar ve saray entrikalarıyla çevriliydi. Mamonov bir teselliydi ama devlet işlerinde pek bir yararı yoktu; ayrıca artık hep hastaydı. Katerina’nın eşinin karşılanmasıyla ilgili endişeleri vardı; özellikle de Prens Orlov ve Rumyantsev-Zadunayski’ye zafer takları yaptırdığını ama Serenissimus’a yaptırmayı unuttuğunu fark ettiği için. “Ama Majesteleri onu o kadar iyi tanıyor ki aklında tutmasına gerek yok.” diye yanıtladı sekreteri Hrapovitski. “Doğru,” dedi Katerina, “ama o da bir insan ve belki hoşuna giderdi.” Bu yüzden Çarskoye Selo’daki bir mermer kapının aydınlatılmasını ve saray şairi Petrov’un bir kasidesiyle süslenmesini emretti “Sofya Katedrali’ne alkışlarla gireceksiniz.” Bir kez daha İstanbul’daki Aya-sofya’ya atıf yapılıyordu. Katerina, Potemkin’in “bu yıl Konstantinopolis’te olabileceğini” düşünüyordu “ama bana birden söyleme.”⁸⁵ Yol on kilometre gece gündüz aydınlatıldı. Kalenin topları ateşlenecekti; bir hükümdarın ayrıcalığı buydu. “Prens kentte seviliyor mu?” diye sordu uşağı Zahar Zotov’a. “Sadece Tanrı ve sizin tarafınızdan.” diye

yanıtladı adam cesurca. “Tanrım,” diye mırıldandı Katerina, “prende şu anda ihtiyacım var.”⁸⁶

4 Şubat 1789, pazar günü akşam altıda Serenissimus, grandükün kızı için düzenlenen bir doğum günü balosunun ortasında Petersburg’a geldi. Potemkin doğrudan Kışlık Saray’a bitişik dairelerine gitti. İmparatoriçe eğlenenden ayrıldı ve prens üstünü değiştirirken ona sürpriz yaptı. Uzun süre onun yanında kaldı.⁸⁷

BENİM BAŞARILARIM SENİNDİR

Potemkin'i yüceltiriz
Ona yüreklerimizde çelenkler öreriz
Rus askerlerinin marşı, "1790 Boğdan Harekâtı"

Çariçenin ona düşkünlüğü tatlı bir şeydi
Ve Juan'a düşen görev ağır da olsa
Onun yaşındaki delikanlılar böylesi
Bir işin üstesinden gelirler kolayca.
Lord Byron, *Don Juan*, Kanto X: 22

11 Şubat 1789'da iki yüz Osmanlı sancağı dört trompetçinin eşliğindeki bir İmparatorluk Muhafızlar'ı taburu tarafından Kışlık Saray'ın önünden geçirildi. Geçit törenini Potemkin şerefine verilen muhteşem bir yemek izledi.¹ "Gördüğümüz prens herkese karşı aşırı tatlı ve kibar; onun gelişini her gün kutlayalım." dedi Zavadovski, Rumyantsev-Zadunayski'ye yüzünü ekşiterek. "Bütün inanç *tek bir insanda*."² Potemkin, Tavrıda Sarayı için yüz bin ruble daha, elmas kakmalı bir asa ve hepsinden önemlisi Rumyantsev-Zadunayski'nin, Ukrayna ordusu komutanının emekliliğini aldı. Prens her iki ordunun da komutanlığına atandı.

Potemkin adamlarına cömertçe onur nişanları dağıttı: Bera-berinde Petersburg'a getirdiği Suvorov'un, şapkası için Kılburun'un "K"sini taşıyan elmaslı bir tuğ alması için ısrar etti.³ Gözde gener-alinin doğruca Türklerin hâlâ baskınlar düzenlediği Rumyantsev'in eski birliğine gitmesini emretti. Prens, Suvorov'a kendi ayrı askerleri olacağı sözü verdi.⁴

Eğlenceler ne Rusya'nın uluslararası konumunun yarattığı gerginliği ne de Katerina'nın kişisel üzüntüsünü gidermişti. O gece akşam yeme-

Tarihçiler, Suvorov'un Katerina'ya kıskanç Potemkin'in kendisini üst düzey ko-mutanlardan hariç tuttuğu için yakınlığını iddia ediyordu. Gerçek tam tersiydi.

ğinden sonra, Katerina gözdesi Mamonov'la kavga etti. "Göz yaşları," dedi Hrapovitski, "gece yatakta bitti." Mamonov kaygı verici davranışlar içindeydi: Çoğu zaman hastaydı, soğuktu ya da ortada yoktu. Katerina bunu prense sorduğunda, "Sen Prenses Şçerbatova'yı (bir nedime) kıskanmıyor muydun?" diye yanıtlayarak ekledi, "Bir *affaire d'amour* yok muydu?" Sonra "yüz kere" tekrarladı: "Ah, Matuska, bırak şu adamı."⁵ Potemkin onu sevgilisiyle ilgili daha açık uyaramazdı. Ama yorgun ve neredeyse altmışındaki Katerina dinlemedi.

Kendi istediklerini duymaya ve Mamonov'la olan rutinine o kadar alışmıştı ki Potemkin'in uyarılarına tepki vermedi. Ayrıca, Serenissimus her gözdeye zaman zaman düşman oluyordu. Yani Mamonov'la olan sıkıntı devam etti; "göz yaşları sel oldu." diye kaydetti Hrapovitski ertesi gün. Katerina bütün günü yatağında geçirdi ve eşi imdadına yetişti. "Yemekten sonra Tavrida Prensi G. A. Potemkin", imparatoriçe ve Mamonov arasında "ara buluculuk" yaptı.⁶ Ama sadece ilişkideki sorunları halının altına süpürebilirdi. Prens Rusya'nın bütün sorunlarını çözemezdi.

Rusya'nın kötüleşen konumu liderliği bölmüştü. Türklere ve İsveçlilere karşı iki cephesini korurken Rusya'nın Polonya'daki gücü kan kaybediyordu. Şimdi Berlin tarafından cesaretlendirilen "Dört Yıllık Sejm" coşkuyla da olsa naifçe Rus vesayetini yürürlükten kaldırıp kendini Prusya'nın kollarına atıyordu. Rusya'ya karşı "büyük nefret"⁷ Polonya'yı anayasa reformuna ve Katerina'yla savaşa götürüyordu. Prusya utanmazca Polonyalı "Yurtseverler"in idealizmini destekliyordu: Friedrich Wilhelm'in asıl çıkarı Polonya'nın reformu değil bölünmesi olsa da.

Hepsi bu değildi: Prusya'yla İngiltere de İsveç'i ve Türkleri savaş halinde tutmak için büyük çaba harcıyordu. Pitt şimdi Polonya'yı iki emperyal güce karşı bir "federatif sisteme" katmayı umuyordu. Bu Joseph'in sağlığının kötüleştiği –"kan kusuyordu"– Viyana'yı telaşlandırıyor. Avusturyalılar Potemkin'in Prusya yanlısı olduğundan endişeleniyordu. Joseph'in büyükelçisine bütün önerebildiği "çok güçlü varlık"ın gururunu okşamasıydı.⁸

Rusya, Prusya'yla savaş riskini mi göze almalı yoksa onunla anlaşmalıydı ki bu da Türklerle barış yapmak, zayıf Avusturyalılara ihanet etmek ve muhtemelen Polonya'nın Osmanlı toprağıyla telafi edilecek

bölünmesi anlamına geliyordu. Bu Potemkin'in uzun zamandır beklenen gelişle kesilecek Gordion düğümüydü.

Potemkin bir süredir Katerina'ya Friedrich Wilhelm'e karşı inatçı küçümsemesini yumuşatmasını tavsiye ediyordu. Konsey onun Katerina'yı bir anlaşmaya ikna etmesini bekliyordu çünkü Potemkin Rusya'nın Türkiye ve İsveç'le birlikte Prusya ve Polonya'yla da savaşamayacağını biliyordu. Sultanla barış yapma zamanı olmadığından Potemkin'in başka bir yerdeki bir savaştan uzak durması gerekiyordu. Serenissimus, Panin'in Prusya sistemine bir geri dönüş istemiyordu; bu yüzden Katerina'ya şu tavsiyede bulundu: "Prusya Kralını Polonya'dan alabildiği kadarını almaya kışkırt."9 Prusya Kralı'nı Polonya maskaralığının arkasındaki asıl hırsını ortaya koymasını sağlayabilirse Polonyalıların Prusya sevgisi biterdi.10 "Siyasette," dedi yakın müttefiki Bezborodko'ya,11 "dürüstlük gerekli değil."12

Bu ziyaret, Özi Kalesi Kuşatması sırasında Ligne ve Cobenzl'in eleştirilerini destekleyen Fransız Elçi Ségur'le olan dostluğunun da sonunu getirdi. Ségur incinmişti: "Bana karşı dostluğunuz biraz soğudu, benimki asla böyle olmayacak. Size yaşamım boyunca sadığım."13 Bourbonlar ve Habsburglarla bir Dörtlü İttifak'ı tartışıyorlardı14 ama Britanya hep güçlü, Fransa hep güçsüzdü. "Ben olsam hükümdarıma Şişko Louis'yle, Genç Louis'yle, Aziz Louis'yle, akıllı XVI. Louis'yle, zeki XII. Louis'yle, Büyük Louis'yle hatta Louis le Bien-Aimé'yle ittifak yapmasını tavsiye ederdim," diye kızdırdı Ségur, "ama Demokrat Louis'yle değil."15

Prensle satranç oynayan zavallı Ségur, saray "aptalı"nın Fransız karşıtı skeçlerine katlanmak zorunda kaldı: Rus soylularının evlerinde hâlâ soytarılar vardı. Ama Potemkin'i Rusların askerî hatalarıyla ilgili kızdırması için soytarıya rüşvet vererek öcünü aldı. Prens masayı devirip satranç taşlarını kaçan şaklabana fırlattı ama Ségur'ün şakasını anlayınca akşam "çok neşeli" sona erdi.16

Ségur, Potemkin'in Amerikalı "korsanı" Jones adına hafiyelik yapıp Petersburg'un genelevlerini ve tavernalarını taramak üzereydi. Nisanda, tam Potemkin, Jones'u yeni bir görevle "dünyanın en mutlu adamı" yapmak üzereydi ki Amerikalı tutuklanarak bir çocuğun ırzına geçmekle suçlandı. Hikâyede modern bir seks skandalının pis kokusu vardı. Jones, Serenissimus'dan medet umdu: "Kötü bir kadın beni

kızına tecavüz etmekle suçladı!” Daha da kötüsü, kızın dokuz yaşında olduğu söyleniyordu. Potemkin’e yalvardı: “Rusya’da kocasından ve ailesinden kaçmış, kızını çalmış, burada kötü şöhretli bir evde yaşayan ve ahlaksız ve rezilce bir yaşam süren bir kadının, ödüllendirilmiş ve Amerika, Fransa ve bu imparatorluğun madalyalarını almış bir generalin şerefini lekelemek için yaptığı hiçbir kanıtla desteklenmeyen basit bir şikâyetinin ciddiye alındığı mı söylenecek?” Bir zamanlar bir Paris zamparası olan Jones, Potemkin’e, “Kadınları seviyorum,” itirafında bulundu “ve insana sadece seksin yaşatabileceği zevkleri ama böyle şeylere güç kullanarak sahip olmak benim için korkunç.”¹⁷

Sorumlulukları başından aşkın olan ve zaten Jones’dan hoşlanmayan Potemkin, yanıt vermedi. Başkent Jones için bir çöl haline geldi. Detektif Ségur eski Amerikalı yoldaşını destekleyen tek arkadaşıydı ve ona kimin çamur attığını araştırmaya kararlıydı. Jones’un Potemkin’e gerçeği söylediğini öğrendi; suçlayan anne “iğrenç bir şekilde genç kız ticareti” yapan bir kadın satıcısıydı. Kız, Katerina Goltzwardt, on dört değilse bile dokuz değil on iki yaşındaydı. Jones’un oteli London Tavern’da konuklara tereyağı satıyordu. Olaydan üç gün sonra polis şefine verdiği ifadede, “ahlaksız” kızın birkaç kere odasına geldiğini itiraf etti. Ona hep para vermişti. Kızın bekâretini bozmadığını iddia etti ama “*chez moi [bana]* her gelişinde, bir erkeğin isteyebileceği en güzel şekilde kendini veriyordu.”

Ségur, Potemkin’den Jones’a görevini geri vermesini ve onu suçlamamasını istedi. İkincisi mümkündü ama birincisi değildi. “Paul Jones için yapmaya çalıştıklarınız için teşekkür ederim, benim isteğimi yapmamış olsanız da.” diye yazdı Ségur, prenze. “Paul Jones benden daha fazla suçlu değil ve onun rütbesindeki bir adam, kocası tarafından kadın satıcısı olduğu doğrulanan ve kızı hanlarda müşteri arayan bir kadının suçlamasıyla hiç bu kadar aşağılanmamıştır.”¹⁸ Ségur’ün araştırmaları ve Potemkin’in isteksiz yardımıyla Jones yargılanmadı ve Katerina tarafından 26 Haziran 1789’da son kez kabul edildi. Jones’a kim tuzak kurmuştu? Potemkin böyle kan davalarına tenezzül etmezdi. İngiliz subaylar Amerikalı korsandan onu tuzağa düşürecek kadar nefret ediyordu ama dedektif Ségur suçlunun Prince de Nassau-Siegen olduğu sonucuna vardı.

Paris'e döndüğünde, Jones Liman'ın hikâyesini kendisini yücelten bir şekilde yazdı ve Potemkin'i kendisine borçlu olduğu madalyalarla ilgili şikâyet yağmuruna tuttu. "Bir şarlatan ya da üçkâğıtçı değil sadık ve dürüst bir adam olduğumu" dedi Serenissimus'a 13 Temmuz 1790'da, "zaman size gösterecek Lord'um."¹⁹

27 Mart'ta barışçı, şarap seven Sultan I. Abdülhamid öldü. Bu işleri Rusya için iyileştirmeyip kötüleştirdi çünkü on sekiz yaşındaki veliahdı III. Selim saldırgan, akıllı bir reformcuydu ve savaş kararlılığı Müslüman fanatikler ve Prusya, İngiltere ve İsveç büyükelçileri tarafından destekleniyordu. Avusturya ve Rusya, Türk Savaşı'na olası bir Prusya müdahalesini önlemek için Selim'le barış konuşmak istiyordu ama alametler cesaretlendirici değildi. Avusturya Şansölyesi Kaunitz, Potemkin'e Selim'in gaddarlığını yazarak bir keresinde İstanbul sokaklarında (yanlış) sarı ayakkabı giymiş bir Polonya Yahudisi gördüğünü, talihsiz adam bir yabancı olduğunu açıklama fırsatı bulamadan Selim'in kafasını uçurttuğunu iddia etti.²⁰ Potemkin'in bir sonraki harekâtında barış ancak savaş alanlarında kazanılabılırdi: Katerina'nın kaygılı olmasına şaşmamak gerekirdi.

Potemkin'le Katerina hâlâ flört ediyordu. Pavel'in sarayında 12 Nisan'da düzenlenen doğum günü kutlamasında, Potemkin tatlılıkla onun bozuk moralini düzeltti, "tebasının annesi, özellikle de benim." dedi, torunu Aleksandr'ın, "ilk doğan kartal yavrusunun meleksi erdemlerini" övdü.²¹ Gitmeden önce ona harika bir hediye verdi, "bu bagetelle denen şey," diye yazdı Katerina, "nadir güzellikte ve daha da önemlisi senin gibi benzersiz." İkisi de harika; o da sen de. Sen gerçekten de zekânın canlı örneğisin."²²

6 Mayıs 1789'da, Katerina'yla birlikte Prusya ve Polonya'yla savaş dâhil her türlü olasılık için planlar yapan Tavrida Prensi, Çarskoye Selo'dan güneye hareket etti. Eski ortaklar neredeyse iki yıl birbirini görmeyecekti.²³

Serenissimus cepheye koştu ve –yaklaşık altmış bin kişilik– birleşik Ukrayna ve Yekaterinoslav ordularını kendi ana ordusu ve dört kıta olarak böldü. Stratejisi güneybatı doğrultusunda Eflak ve Boğdan prenslikleri (bugünkü Moldova ve Romanya) üzerinden Karadeniz

çevresinde savaşmak, –Dinyester, Prut, sonra Tuna– her nehir üzerindeki kaleleri almaktı. Potemkin’in ordusu Dinyester’i vurup Türklerin sayısını yeterince azalttıktan sonra Tuna’dan modern Bulgaristan’a –Konstantinopolis surlarına kadar– savaşarak ilerleyecekti.²⁴

Çok sayıdaki İskoç subaydan birinin, Feldmareşal Loudon’un komutasındaki ana Avusturya ordusu, Belgrad’a (bugünkü Sırbistan’da) saldırırken Saxe-Coburg-Saalfeld Prensi Friedrich Josias Eflak ve Boğdan’da Ruslarla iş birliği yapacaktı. Potemkin’in dışında en önemli güç olan Suvorov’un “uçan kıtaları”, Üçüncü, Rusların en solunda Avusturyalılarla birlikte “menteşe”yi koruyacaktı. Suvorov üç paralel nehrin –Siret, Berlad ve Prut– karşısında dengeleyerek bekledi.

Yeni Sadrazam Cenaze Hasan Paşa yüz bin kişilik bir Osmanlı ordusuna komuta ediyordu: Stratejisi Prut ve Siret nehirlerinin çevresinde, Suvorov’un “menteşe”sinin yakınlarında ittifakın arasındaki bağlantının en zayıf olduğu yerde Avusturyalıları ezerken yeni bir donanmanın Kırım’a çıkarma yapmasıydı. Beyaz sakallı kahraman Deniz Timsahı Eski Kaptan-ı Derya Gazi Hasan, otuz bin askeriyle karaya çıktı, birlikler Sadrazam hamle yaparken Potemkin’in ana ordusunu oyalayacaktı. Türklerin manevraları aşırı becerikliydi. Ruslar tetikteydi. 11 Mayıs’ta, Potemkin Bug’u geçti, güçlerini Olviopol’de topladı ve sonra Dinyester üzerindeki sağlam Osmanlı kalesi Bender’e doğru ilerledi.

Batıda dünya değişiyordu. Paris halkı 3/14 Temmuz’da Bastille’i bastığında Potemkin Olviopol’deki yeni karargâhına yerleşiyordu. Ulusal Meclis 15/26 Ağustos’ta İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi’ni kabul etti.²⁵ Rusya’ya karşı olan Polonyalı Yurtseverler Fransız Devrimi’nden cesaretlenmişti: Varşova ateşli bir özgürlük ve umut bayramı yaşıyordu. Polonya Rusya’nın birliklerini ve silahlarını çekmesini talep etti. Potemkin Polonya’yı dikkatle gözlemliyordu ama boyun eğmekten başka seçeneği yoktu.²⁶ Kendi Polonya siyasetini izlemeye devam ediyor, Karadeniz Kazaklarını yoğun bir şekilde genişletiyordu, zamanı geldiğinde Ortodoks öncüler olarak birliğin Rus yanlısı doğu kesimini harekete geçireceklerdi.²⁷

Potemkin Rusya, Polonya ve Türkiye’nin bulunduğu Olviopol’deki karargâhıyla Herson, Özi ve Yelizavetgrad arasında “uçuyor”, uçsuz bucaksız cephesini inceliyor ve denetliyordu; o kadar ki sonunda Ka-

terina'ya söylediği gibi "hemoroid ve ateşle" kendini yatağa düşürdü "ama beni ölümden başka hiçbir şey durduramaz."²⁸ Katerina, Özi hediyelerinden birini, elmas kakmalı feldmareşal asasını göndererek cesaretlendirdi.

Sadrazam, Coburg'un Avusturyalılarını Ruslarla birleşmeden önce vurmak için otuz bin askerle gizlice ilerliyordu. Bu yaşamsal anda, çılgına dönmüş bir imparatoriçeden uzun ve kederli bir mektup geldi. Türkler Potemkin'in cephesinin en zayıf noktasını ararken Katerina'nın Mamonov'la ilişkisi çok utanç verici bir şekilde çöküyordu.

Katerina sonunda Mamonov'un mutlu olmadığını anladı: Onu suçlamak zor. Gözde her zaman saray hayatının bir cangılda yaşamaya çalışmak gibi olduğundan yakınıyordu.²⁹ Yaşlı bir kadının eşlikçiliği rolü onu sıkıyordu, artık şatafata alışmıştı. Potemkin ona herhangi bir siyasi görev verilmesinin önünü kapatmıştı; son ziyaretinde Prens, Mamonov'un sarayın şansölye yardımcısı olma isteğini reddetmişti. Cinsel görevleri can sıkıcı hatta iğrenç bir hale gelmiş olabilirdi.

Katerina altmış yaşına geliyordu. Halkın önünde görkemli, özel hayatında yalın ve şakacıydı. "Onu on yıldır haftada bir iki kez görüyordum," diye yazmıştı Masson, "her defasında yeni bir hayranlıkla." Çalışanlarına karşı alçakgönüllülüğü takdire değerdi: Kontes Golo-vina diğer nedime arkadaşlarıyla birlikte neşe içinde yemek yerken tabaklarını veren hizmetlinin "güzel" elinde "harika bir tek taş yüzük" olduğunu fark ettiklerini hatırlıyordu. Başlarını kaldırıp baktıklarında gördükleri imparatoriçeydi. Görünüşüne özen gösteriyor, güzel tenini ve hoş ellerini koruyordu. Artık ağaran saçları özenle taranıyordu ama fazlasıyla şişmandı; bacakları çoğu zaman o kadar şişti ki "biçimlerini kaybediyorlardı." Çarskoye Selo'daki Cameron dâhil mimarları ve evlerine ziyarete gittiği soylular onun binalara girişini kolaylaştırmak için *pentes douces* yerleştiriyorlardı. Sesi boğuktu, burnu "tamamen Grek" ya da karga buruna dönüşmüş olabilirdi, gaz ve sindirim güçlüğü sıkıntısı vardı ve muhtemelen dişlerinin bazılarını kaybetmişti.

Yaşlanıyordu' ve zaman hem sevecen doğasını hem de duygusal yoksulluğunu abartmıştı.³⁰

İmparatoriçe, Mamonov'a yüce gönüllülükle onu serbest bırakmayı ve Rusya'nın en zengin veliahtlarından biriyle evlendirip mutluluğunu planlamayı öneren bir mektup yazdı. Gözdenin yanıtı Katerina'yı mahvetti. Nedimelerden Prenses Daria Şçerbatova'ya "bir buçuk yıldır" âşık olduğunu ve onunla evlenmek istediğini itiraf etti. Katerina güvenine ve duygularına böyle ihanet edilmesinin karşısında soluksuz kaldı ve yıkıldı. Mamonov peşinden koştu, ayaklarına kapandı ve her şeyi anlattı. Derinden yaralanan ama sevgililerine karşı her zaman iyi olan Katerina, Şçerbatova'yla evlenmesini kabul etti.

Muhtemelen utancından ve yakınındaki yeni bir gençle bir ilişki kurup kuramayacağını görmek için ilk başta bu krizi Potemkin'den gizledi. Ama 29 Haziran'da personeline Olviopol'deki Potemkin'e yazacağını söyledi. Mektup ona ulaştığında Katerina Mamonov'un 1 Temmuz'daki evliliğiyle ilgileniyordu: Damat iki bin iki yüz elli köylü ve yüz bin ruble aldı. Katerina düğünde ağladı. "Ben kimseye karşı zalim olmadım." dedi Potemkin'e üzüntüyle "ve baskıdan nefret ederim: Sen beni bu kadar iyi tanımıyor musun, kişiliğimin cömertliği aklından çıktı da beni rezil bir bencil olarak mı görüyorsun? Gerçeği söylemen bana iyi gelirdi." Potemkin'in göz ardı ettiği uyarılarını anımsıyordu: "Matuşka, bırak şu adamı." "Peki, bu aşkı biliyordusayn neden bana açıkça söylemedin?"³¹

Serenissimus yanıtladı: "Geçen yıl ona masadan meyve yolladığını duyduğumda hemen anladım ama sana söylemek için elimde kesin kanıt yoktu, Matuşka. Ama ima ettim. Senin için üzgünüm sütünem ve onun kabalığı ve hastalık numaraları daha da katlanılmazdı." Potemkin, Mamonov'un "umursamazlık ve bencilik karışımından... aşırı derecedeki Narkisos'luğundan" nefret ediyordu ve onu İsviçre'ye nankörlük elçisi olarak göndermesini tavsiye etti.³² Bunun yerine Kont ve Kontes Mamonov ne halleri varsa görmeleri için Moskova'ya gönderildi.

Maiyeti de yaşlıydı: İvan Çernişev, imparatoriçenin dairelerinde o kadar pis bir koku bırakıyordu ki gittikten sonra her defasında yerlerin lavantayla silinmesi gerekiyordu.

“Kutsal bir yer,” dedi Zavadovski haklı olarak, “asla uzun süre boş kalmaz.”³³ Katerina çoktan Mamonov’un yerini alacak birisini bulmuştu ama Potemkin’e söylemeden önce rahatlamak istiyordu. İlk mektubunda bile, Katerina’nın tanıştığı ve “le Noiraud” – “Esmer” – lakabını taktığı genç adamdan söz etmesi Potemkin’in dikkatini çekmiş olmalıydı. Mamonov’un açıklamasından üç gün kadar az bir süre sonra Katerina, Esmer’i görmeye başladı: Uşağı da sekreteri de bir ilişkinin gelişmekte olduğundan şüpheleniyordu.³⁴ Anna Narişkina ve Grandük Pavel’in konutunun müdürü ve Potemkin muhalifi Kont Nikolay Saltıkov’un koruması altındaydı. Bütün saray Mamonov’un Şçerbatova’ya âşık olduğunu bildiğinden Esmer’i imparatoriçeye itmek için hiç zaman kaybetmedi çünkü beklerlerse Potemkin’in müdahale edeceğini biliyorlardı. Prens, Katerina’nın sevgililerini seçemiyordu ama düşmanlık yapmayacaklarından emin olmak istiyordu. Savaşın Potemkin’in Lanskoj’un ölümünün ardından yaptığı gibi gelmesini engelleyeceğini bilen Esmer’in onun altını oymayı hedeflediğine şüphe yok. Haziran 1789’da, savaş ve dispepsi yüzünden acı çeken bu hasta imparatoriçenin kendisine sunulana kabul etmesi yaşamının başka dönemlerinde olduğundan çok daha mümkündü. Belki de mutluluğu saygınlığından daha önemli hale gelmişti.

Esmer, Platon Aleksandroviç Zubov, Katerina’nın son gözdesiydi. Muhtemelen hepsinin en yakışıklısıydı. Yirmi iki yaşındaki Zubov kaslı ama zayıftı, güzel ve koyu tenliydi – Katerina’nın taktığı lakabın nedeni buydu – ama yüz ifadesi alıngan, kibirli ve soğuktu. Sık hastalıkları Katerina’nın analık içgüdülerine uygundu. On bir yaşından beri saraydaydı; yurt dışındaki eğitiminin giderlerini Katerina karşılamıştı. Bu züppe yüzeysel ve aptalca bir şekilde akıllıydı ama ne yaratıcı ne meraklı ne de yetenekliydi, sadece hırslı ve açgözlüydü. Bir gözde için bunların hiçbirinin önemi yoktu. Potemkin, Katerina’ya imparatorluğu ve savaşı yönetmesi için yardım ediyordu. Zubov onun eşlikçisi ve imparatorluk için çalışmalarının öğrencisiydi. “Genç erkekleri eğiterek,” diyordu kurnazca, “devlete büyük iyilik yapıyorum.”³⁵

Zubov’un yükselişi alışılmış bir ritim izledi: Saray akşam Katerina’ya elini uzatan genç adamı fark etti. Şapkasında büyük bir tüy olan yeni bir üniforma giymişti. Kağıt oyunundan sonra, Katerina’ya dairelerine kadar eşlik etmeye çağrıldı ve muhtemelen nakit para hediyesi

bulduğu gözde odalarını teslim aldı. Sonraki gün, “yeni idol”ün giriş salonu ricacılarla dolmuştu.³⁶ 3 Temmuz’da, Zubov Atlı Muhafızlar albaylığına ve emir erliğine terfi etti ve anlamlı bir şekilde destekçisi Narişkina’ya iki bin rublelik bir saat verdi. Zubov’un koruyucuları Potemkin’in tepkisinden korkuyordu ve “Ekselansları”na saygı göstermesi için onu uyarmışlardı.³⁷ Katerina âşık olmuştu.³⁸ Esmer için yanıp tutuşuyordu. “Çok ilgi çekici olan bu çocuğu seviyoruz.” diye ilan etti, çok iddialıydı. Mutluluğunda kendisinden neredeyse kırk yaş genç bir erkekle cinsel tutkunun pençesindeki bir kadının aşırı duygusallığı vardı ve Potemkin’e şöyle demişti: “Şişko ve neşeliyim, tıpkı bir yaz sineği gibi hayata döndüm.”³⁹ Zubov’a Fransızca kitaplar ısmarlarken sekreterine sıkıcı ama alışılmamış şekilde müstehcen bir espri bile yaptı. Kitaplardan birinin adı *Lucine without commerce – a letter in which it is demonstrated that a woman can give birth without commerce with a man* (Cinsel ilişki yaşamamış Lucine – bir kadının bir erkekle cinsel ilişkiye girmeden doğum yapabileceğini gösteren bir mektup) idi. Katerina güldü: “Bu bir ifşa ve eski çağlarda Mars, Jüpiter ve diğer tanrılar bahane ediliyordu.”⁴⁰ Ama huzursuzca Tavrida Prensi’nin tepkisini bekliyordu.

“En önemli şey senin iç huzurun,” diye yazdı Prens ihtiyatla “ve benim için her şeyden daha değerli,” ama siyasi açıdan bir zarar görmeyi beklemiyordu çünkü “çünkü merhametin üzerimde.”⁴¹ Ama Potemkin onun Zubov tercihiyle ilgili bir yargıda bulunmadı. Katerina, Potemkin’e gençten adıyla söz etme cesaretini kendinde bulamasa da güzelliğini övmeden duramadı: “Esmer’in çok güzel gözleri var.” Gizli ortaklıklarına vurgu yaptı: “Bana merhametimin üzerinde olduğunu ve sana zarar verecek koşullar bulunmadığını yazmakta haklısın... Senin kötü adamların benim üzerimde başarılı olamaz.” Karşılığında, yeni gözdesini onaylaması için Potemkin’e yalvardı: “Beni rahatlat, bizi kucakla.”⁴²

Çok geçmeden, “aileleri”ni yeniden kurmak için Zubov’a, eşine mektuplar yazdırıyordu: “İyi bir kalbi ve hoş bir düşünme şekli olan çok masum bir ruhun hayranlık dolu mektubunu ekliyorum.” Umutla ekliyordu: “Bu adam olmasaydı benim sağlığım ne kadar kötü durumda olurdu, bir düşün. *Adieu mon ami*, bize karşı iyi ol.”⁴³ Potemkin “iyi”yken imparatoriçe onayı için ona teşekkür etti: “Benden ve küçük

Esmer'den hoşnut olman, dostum, benim için büyük memnuniyet... Umarım şımarmaz.”⁴⁴ Bu fazlaca iyimserlikti. Zubov saatlerce aynanın önünde saçlarını kıvırtıyordu. Evcil maymununun saygıdeğer ricacıların peruklarını çekip çıkarmasına küstahça izin veriyordu. “Potemkin onun yükselişini hemen hemen sadece kendisine borçluydu.” diye anımsıyordu her ikisini de tanıyan Masson. “Zubov da kendisinininkini Katerina'nın zayıflıklarına borçluydu.”⁴⁵

Zubov'un yükselişi her zaman Potemkin için siyasi bir facia olarak tanımlanıyor ama önemi geçmişe bakılarak abartılıyordu. Prensın Katerina'yla ilgili ilk önceliği, kendisini İmparatorluğu yönetmeye bırakması ve mutlu olması için bir gözde bulmasıydı. Aslında kendi seçimi olan Mamonov'un sonunu gördüğüne üzülmemiştir çünkü Katerina'ya saygısızlık etmişti. Şubat'ta Petersburg'dayken kendi aday için çaba harcadığı söylentileri çıkmıştı⁴⁶ ve bir kaynak onun Zubov'un kardeşi Valerian olduğunu öne sürüyor ki bu da arkadaşları kim olursa olsun Zubovların tümüyle düşman görülmediği anlamına geliyordu. Aslında Potemkin yetenekli ve cesur Valerian'dan hoşlanıyordu ve onu mümkün olan her yerde destekliyordu.⁴⁷ Potemkin'le birlikte olan Damas, Zubovlara karşı özel bir nefret gözlememiştir.⁴⁸ Potemkin'le Zubov artık alışılmış yazışmalara başlamıştı; genç gözde yaşlı eşe saygılarını sunuyordu. Her gözde prensin yerini kapmayı hayal ediyordu. Katerina'nın yaşı yüzünden tehlike artık daha büyüktü. Ama Potemkin'in saygınlığı ve gücü savaş boyunca daha da artmıştı. Bu yüzden Zubov siyasi açıdan sakıncalıydı ama en fazla sinir bozucuydu, o kadar.

Serenissimus onayını yavaş yavaş verdi. “Sevgili Matuşkam, seni mutlu eden erkeği nasıl yürekten sevmem? Seninle ilişkisinden dolayı onunla içten bir dostluk kuracağımdan emin olabilirsin.” Ama başka heyecan verici haberleri de vardı: zafer.⁴⁹

Otuz bin Osmanlı askeri on iki bin Avusturyalının Potemkin'in sağ cephesini koruduğu Boğdan'daki Fokşan'a ani bir hamle yaptı. Coburg, eski kafalı Avusturyalı komutan kendi sınırlarının çok iyi farkındaydı ve Ruslardan yardım istedi. Potemkin, Suvorov'a özellikle Türklerin toplanmasını ya da müttefik güçleri bölme girişimini engelleme emri verdi. Suvorov Coburg'un mesajını alır almaz Potemkin'e haber verdi ve beş bin Rus askerini hızla yürütüp o kadar saldırganca

müdahale ettirdi ki Türk komutan onların bir ordunun öncü kuvveti olduğunu sandı. 20/21 Temmuz 1789 Fokşan Muharebesi'nde, Suvarov'un Avusturyalıların desteklediği küçük ama disiplinli askerleri Türkleri bozguna uğrattı; bin beş yüz askeri öldürürken sadece birkaç yüz adam kaybetti. Türkler, Bükreş'e doğru kaçtı.⁵⁰ Sadrazamın dev ordusu yine hareket halindeydi. Suvarov hızla garnizonuna döndü.

Potemkin 12 Ağustos'ta Dinyester Nehri'ni geçti ve Dubasari'de karargâh kurmak üzere güneye yöneldi. Bütün gözler sadrazamın üzerindeydi: Potemkin ordusunu Dubasari'yle Kişinev arasında tuttu ve Türklerin denizden saldırısına karşı hazırlamak üzere hızla Özi ve Herson'a gitti.

Dubasari'deki karargâhında Serenissimus "Vezir'inki kadar muhteşem" bir konutta şatafatlı bir hayat sürüyordu. William Gould, bahçe düzenlemecilerinin imparatoru orada hemen bir İngiliz bahçesi kurdu.⁵¹ Sarti'nin orkestrası her gün çalışıyordu. Pek çok general metresleri ve hizmetlileriyle birlikte seyahat ediyordu ama sadece Potemkin savaşa bahçıvanlar ve kemancılar ordusuyla beraber gidiyordu. Yaşamının geri kalanını orada geçirmeyi planlıyor gibi görünüyordu.⁵²

Vezir müttefik orduların arasındaki "menteşe"yi doğru bir şekilde Potemkin'in en zayıf noktası olarak belirlemişti ve buraya iki saldırı düzenledi. Yaşlı Timsah Gazi Hasan otuz bin askerle İsmail'den çıkış harekâtı yaptı ve Potemkin'in ana ordusunu çekmek için Prut Nehri'nin karşısından hücum etti. Ama Potemkin ordusunu yerinde tuttu ve Reprin'i saldırıyı savuşturmaya ve mümkünse güçlü İsmail'i almaya gönderdi: Artık kara adamına dönen Cezayirli denizciyi ve askerlerini kaleye kadar takip etti. Orada Reprin oyalandı ve bir şey yapmadı.

1 Eylül'de, Potemkin Suvarov'a vezirin ordusuyla ilgili belirli emirler verdi. "Düşman senin yönünde herhangi bir yerde ortaya çıkarsa Tanrı'nın merhametine sığınıp ona saldır ve bir noktada toplanmasına izin verme."⁵³ 4 Eylül'de Potemkin'in emirlerini aldıktan hemen sonra Suvarov, Coburg'dan ikinci yardım çağrısını aldı. Sadrazam Fokşan'a yaklaşıyor, doksan bin kişilik bir orduyla Coburg'un on sekiz bininin üstüne geliyordu.

Suvarov Coburg'a yanıt verdi: "Geliyorum. Suvarov."⁵⁴ Prense ulak gönderecek zamanı bile zor bulup yedi bin adamıyla yüz verst-

lik zorlu bir yürüyüşe başladı, taşkın nehirlerin aşıldığı yürüyüş iki buçuk gün sürdü.

Potemkin oraya zamanında ulaşamamaktan endişeleniyordu.⁵⁵ Suvorov'a hazır olmasını emrettiği gün, geleceğin Odessa'sı olan Hacıbey adlı yaşamsal bir korumalı Osmanlı limanına saldırmak için karmaşık bir amfibi operasyonu planladı. Özi Kalesi'nden yola çıkan kara güçleri Zaporozya *şayka*'larından ve diğer kürekli hücumbotlardan oluşan bir filo tarafından destekleniyordu, yetenekli Napolili maceracı José de Ribas komutasındaki filonun arkası Karadeniz Filosu'nun kalyonları tarafından korunuyordu. Potemkin, Repnin ya da Suvorov'un yardımına ihtiyaç duyması olasılığına karşı kendi komutası altındaki ordusuyla Cauşani'ye doğru ilerliyordu. Bu gelişmiş manevralar Potemkin'in askeri açıdan beceriksiz olduğu yönündeki haksız şöhretini yalanlıyor.⁵⁶

Suvorov, Coburg'u sadrazamın Rimnik Nehri kıyısındaki ordugâhının önünde korkudan sinmiş halde buldu. Türklerin sayısı müttefiklerin dört katıydı. Potemkin, 8 Eylül'de Suvorov'a "Prens Coburg'a düşmana saldırırken yardım etmesini ama savunmadayken etmemesini" emretti. 11 Eylül'de, müttefikler saldırıya geçti. Türkler eski coşkularıyla savaşıyor, Suvorov'un karelerinin üzerine dalga dalga yeniçeriler ve sipahiler gönderiyordu. Sadece iki saat dayandılar. Sonra müttefik birlikleri ilerlemeye başladı, "Katerina" ve "Joseph" diye haykırıyorlardı. Potemkin'in yeni hafif güçleri -Jaeger'leri, hareketli keskin nişancıları ve süvarileri, karabinalı askerleri ve Kazaklar- Osmanlı güçleri kadar becerikli ve hızlı olduklarını kanıtladı. Türkler yok edildi, "zalim savaş alanında" on beş bini öldü.⁵⁷ Vezir, Potemkin'in eski arkadaşı Ligne'ye böbürlendiği gibi, "bir çocuk gibi kaçtı."⁵⁸

Sevinçli Serenissimus, Suvorov'a övgüler yağdırdı: "Seni yürekte öpüyor ve kucaklıyorum, dostum, yorulmak bilmez azminle seni her yere götürebilirim!" Suvorov da onu bağrına bastı: "Değerli mektubunuzu öpüyorum ve size en derin saygılarımı sunuyorum, Serenissimus, Merhametli Lord'um!" Coşkuları karşılıklı saygıya dayanıyordu: Strateji Potemkin'indi; taktikler Suvorov'un dehasının ürünüydü. Potemkin karada ve denizde Suvorov'un parlak başarısını takip etti. Cauşani'yi 13 Eylül'de aldı. Ertesi gün Ribas, Hacıbey'i ele geçirdi. Prens Sivastopol Filosu'nun denize açılıp Osmanlılara saldırmalarını emretti.

Sonra Dinyester üzerindeki en güçlü Osmanlı kalelerine doğru ilerledi. Silah olarak Özi Kalesi'ndeki katliamın anısını kullanan Potemkin kaleleri "ucuza" almayı umuyordu. Önce Akkerman'ın (Belgrad Dinyester) nehrin ağzına hükmeden yüksek siperleri vardı. Türk filosu İstanbul'a dönüşü geçtiğinde, Potemkin Akkerman'ın alınmasını emretti. Kale 30 Eylül'de teslim oldu. Prens hızla kaleyi teftişe gitti ve Kişinev üzerinden geri döndü, Polonya kapılarını kapatırken ordularını donatma mücadelesi veriyordu.'

Serenissimus dikkatini Dinyester üzerindeki en büyük ganimete çevirdi: Ünlü Bender Kalesi, yüksek, dik bir kayalığın üzerine, modern, tahkim edilmiş, dört heybetli kulesi, yirmi bin kişilik garnizonu, küçük bir ordusu olan bir alanın içine yapılmıştı.⁵⁹ Potemkin kaleyi kuşatma altına almak üzere harekete geçti ama aynı zamanda müzakere açtı. 4 Kasım'da arzusuna ulaştı. Daha sonra eğlenerek Katerina'ya rüyalarında teslim olmazlarsa öleceklerini gören sekiz generalin "Mucizevi Olayı"nı anlattı. Paşaya gidip hikâyeyi anlatmışlardı. Rüya gören Türkler besbelli bir Rus saldırısından kaçınmak için uyuklu bir gerekçe arıyordu ama hayat kurtaran bu kıssa Potemkin'i eğlendirmişti.⁶⁰ Bender teslim oldu; Potemkin -garnizonun ayrılması karşılığında- üç yüz top ele geçirdi. Artık Potemkin'in evrakları arasında olan teslim belgesi,⁶¹ girift Osmanlı bürokrasisinin karmaşık biçimciliğini yakalamanın yanı sıra sadrazama değil yalnızca sultana verilen unvanlarla prenze atıfta bulunuyor."

Bender, Potemkin'in ideal fethiydi, Rusya'ya tek bir adama bile mal olmamıştı. Başarı bulaşıcıydı: Joseph, Potemkin'i kutladı ama Ligne'ye yazdığı yayımlanmamış bir mektupta Potemkin'in gerçek başarısını kabul etti: "Kaleleri kuşatmak ve güç kullanarak almak bir

Akkerman'ın büyük kalesi hâlâ ayakta.

"Majesteleri Monsenyör Prens Potemkin'e: Bender Muhafızı Ahmet Paşa'nın Temsilcisi. Çok cömert, çok sert, çok nazik, otoritesine en göz kamaştırıcı haysiyetinin eşlik ettiği çok büyük girişimler tasarlamak ve yürütmek için yüce bir deha ile süslenmiş, Majestelerinin onurunu derin bir saygı ile selamlayarak Rusya'nın başbakanı, İmparatorluk Ekselansları, en yüksek önceliğe sahip ilk temsilci olarak biz temsil ediyoruz. Kadınlara ve çocuklara yönelik acıma duygusu, bizi... uygunsuz teklifleri... bizi önerileri kabullenmeye... zorluyor."

sanat... ama kendisini bu şekilde ustalaştırmak en büyük sanat.” Bu Potemkin’in “en büyük mutluluğu” olacaktı.⁶²

Sadrazam aynı görüşte olamazdı: Rimnik’ten sonra sultan onu Şumnu’da öldürtürken İstanbul’da Bender seraskerinin kafası kesildi: Dört ay sonra Britanya Büyükelçisi, seraskerin kafasının harem önünde çürüdüğünü fark etti.⁶³

“Evet, Matuşka, planım başarılı oldu mu?”⁶⁴ diye sordu coşku dolu Potemkin, Katerina’ya. Zafer onu neşelendirmişti ve ona şu şiiri yazdı:

Nous avons pris neuf lançons
Sans perdre un garçon
Et Bender avec trois Pashas
Sans perdre un chat.⁶⁵

Serenissimus’un Suvorov’un Rimnik’teki zaferine verdiği karşılık daha cömert olamazdı: “Gerçekten Matuşka, senin desteğini hak ediyor; çarpışma öldürücüydü, ona vermemiz gereken şeyi düşünüyorum... Büyük Petro, kont unvanlarını bedava bahşediyordu. Ona “Rimnikski” soyadıyla [bir unvan] vermeye ne dersin?”⁶⁶ Potemkin, Rusların kaçmak üzere olan Avusturyalıları kurtarmasından gurur duyuyordu. Katerina’dan “Suvorov’a nezaket göstermesini” ve “maaşlarını hak etmeyen avantacı generalleri utandırmasını” istedi.⁶⁷

Katerina mesajı aldı. Suvorov’a unvanı ve üzerinde “Sadrazam Fatih” yazılı elmas kakmalı bir kılıç verdi. Potemkin ona Suvorov’un ödülü için teşekkür etti (Joseph de onu imparatorluk kontu yaptı) ve her askere bir ruble verdi.⁶⁸ Suvorov’un bütün ödülleri gönderdiğinde -“bir araba dolusu”⁶⁹ elmas ve 1. Derece Aziz George Nişanı- yeni konta, “Şüphesiz her zaman benzer başarılar ve zaferler kazanırsın ama her şef ödülleri benimki kadar büyük bir zevkle sana haber vermez.” Bir kez daha, bu parlak ve aşırı duygusal iki uçuk birbirini bastırıyordu. “Döktüğüm sevinç gözyaşlarımdan güneşi göremiyorum!” diye duyurdu Suvorov-Rimnikski. “Çok Yaşa Prens Grigori Aleksandroviç... O dürüst bir adam, iyi bir adam, büyük bir adam!”⁷⁰

“Dokuz çatana aldık, Tek bir delikanlı bile kaybetmeden, Ve Bender’le üç Paşa’yı, Bir kedi bile kaybetmeden.”

Potemkin günün kahramanıydı, “fetihten feth” koşuyordu, Katerina’nın Ligne’ye söylediği gibi, şimdi bütün Dinyester ve Bug’u ve aralarındaki araziye almıştı.⁷¹ Petersburg’da “Te Deum” söyleniyordu; yüz bir pare top atışı yapıldı. Güç afrodizyaksa, zafer aşkın kendisiydi: Katerina sanki neredeyse yeniden âşıkarmış gibi yazıyordu. “Şu anki harekâtın harika! Seni çok, çok seviyorum.”⁷² Ama hâlâ Prusya’nın, Rusların Türklere karşı kazanımlarının altını oymaya yönelik baskısına nasıl karşılık vereceklerini tartışıyorlardı. Katerina, Potemkin’e Prusyalılarla ilgili tavsiyesine uyduğunu söyledi: “Prusyalıları kucaklıyoruz.” ama “tacizleri”ne katlanmak kolay değildi. Potemkin’e Zubov’un onun Millionaya’daki evinin dairelerini ve resim koleksiyonunu görmek istediğini, kendisinin de ona evi gezdirdiğini ve dekorun galip bir kahraman için biraz dökük olduğunu fark ettiğini söyledi. Evi yeniden dekore ettirdi, yatak odasını bol bol beyaz Şam ipeğiyle döşetti ve resim koleksiyonunu astırdı. Şöyle bitirdi: “Seni bütün kalbimle seviyorum.”⁷³

O sırada, artık Loudon’un emin ellerindeki Avusturyalılar 19 Eylül’de Balkanlar’da Belgrad’ı alırken Bükreş Coburg’a düştü. Petersburg’da “Te Deum” aynı anda iki Belgrad (diğeri Akkerman) için söyleniyordu.

Zafer prensin Marslaştırıldığı bir kültü özendirdi. Katerina, Özi Kalesi Kuşatması anısına onun profilinden bir madalya yaptırmıştı. Heykeltıraş Şubin bir büst oyuyordu.⁷⁴ Katerina ünlü bir oğulun sağduyulu annesi gibi Potemkin’e yıldız olmakla ilgili ders verdi: “Çok kasıntı olma,” diye yazdı, “ama dünyaya ruhunun büyüklüğünü göster.”⁷⁵ Potemkin “iyi her şeyin ona Tanrı tarafından verildiğini” biliyordu ama biraz incinmişti. Bir piskoposluğa çekilme tehdidinde bulundu.⁷⁶ Katerina yanıtladı: “Adı Asya’da ve Avrupa’da yankılanan bir adamın evi asla bir manastır olamaz; orası ona küçük gelir.”⁷⁷

Joseph’in bile artık rağbette olduğu Viyana’da, prens için tiyatrolarda tezahürat yapılıyordu ve kadınlar “Potemkin” yazılı kemerlerle yüzükler takıyordu. Bütün bunları Katerina’ya anlatmaktan kendini alamıyordu ve ona Prenses Esterhazy’nin “Potemkin” yüzüğünü gönderdi. Verdiği öğütlerden sonra şan ve şeref sevgisiyle kendisine çok benzeyen imparatoriçeye çok fazla böbürlenmemeye dikkat ediyordu: “Ben senin olduğuma göre benim başarım da sana ait.”⁷⁸

Rahatsız kayser, Potemkin'e, barış yapmanın "ortak düşmanlarımızın kötü niyetleri yüzünden" –Prusyalılar– daha cazip hale geldiği uyarısında bulundu.⁷⁹ Kuşkusuz Türkler artık hazır olurdu. Potemkin Boğdan'ın başkenti Yaş'ta saray kurdu; kışı bir sultan gibi geçirdi, metresleriyle eğlendi, kentlerini kurdu, alaylarını yarattı ve Bâb-ı Âli'yle barış görüşmeleri yaptı. Artık incelediği her şeyin imparatoruydu. Türk saraylarında yaşıyordu; saray her zamankinden daha egzotikti: Kabardey prensleri ve İran büyükelçileri; Rus olsun olmasın odalık gibi davranan kızları. Isı, mesafeler, Petersburg'dan uzak yıllar adamı değiştirmişti. Düşmanları onu kaprisli aşırılıkları, zevk düşkünü yozlaşmışlığı ve askerî başarıyla tanınan yarı efsanevi MÖ 7. yüzyıl Asur despotuna –Sardanapalus– benzetmeye başlamıştı.

HOŞ VE GADDAR: SARDANAPALUS

Şimdi diyorum bir Sultan olsam
Bakışlarımla ürkütsem dünyayı
Gavrila Derjavin, “Ode to Princess Felitsa”

Kötülüğün despotluğu
Şatafatın zayıflığı ve zavallılığı
İhmal –sevgisizlik– iblisler,
bedensel tembelliğin iblisleri on bin tiran üretir.
Lord Byron, *Sardanapalus*

“Prese çok dikkat et.” diye fısıldadı Prenses Yekaterina Dolgorukaya arkadaşı Varvara Golovina’ya, Serenissimus’un Boğdan’ın başkenti Yaş’taki sarayına geldiğinde. “O burada bir hükümdar gibi.”¹ Potemkin’in seçtiği başkent Yaş (bugünkü Romanya’da) onun için yapılmış olabilirdi. Çevresi üç imparatorlukla –Osmanlı, Rus ve Habsburg– sarılıydı, üç dine–İslam, Ortodoksluk ve Yahudilik– inanılıyordu ve üç dil –Yunanca, Türkçe ve Fransızca– konuşuluyordu. Yunanların, Yahudilerin ve İtalyanların egemenliğindeki çarşıları “Doğu’nun bütün mallarını bol miktarda sunuyordu.”² Ligne’yi 1788’in Özi Kalesi’nin sefaletinden sonra avutan gelişmişliğinde “Asya’nın *piquant*’ına sahip olacak kadar Doğu, bir miktar Avrupa güzellikleri katacak kadar uygarlık vardı.”³

Yöneticileri, Eflak ve Boğdan Hospodarları yani Prensleri Konstantinopolis’in Fener bölgesinden Yunanlardı ve bazıları Bizans imparatorlarının soyundan geliyordu. Bu varlıklı Fenerliler geçici tahtlarını Osmanlı sultanından satın alıyordu. İstanbul’daki Ortodoks-Müslüman, Bizans-Osmanlı taç giyme törenleri belki de yönetmedikleri ülkelerde taç giyen hükümdarların tek örneği idi.⁴ Yaş ya da Bükreş’e geldiklerinde, melez Türk-Yunan Hospodarları sultana tahtları için

ödedikleri aşırı ücreti karşılayabilmek için geçici bölgelerinden vergi alıyordu: “Bir prens Kontantinopolis’ten üç milyon kuruş borçla ayrılır ve dört yıl sonra... altı milyonla geri döner.”⁵ Osmanlı-Bizans imparatorlarının gülünç taklitleri gibi yaşıyorlardı, çevreleri Fenerli Rum saray mensuplarıyla sarılıydı; başbakanlarına Büyük Postelnik, polis şeflerine Büyük Spatar ve başyargıçlarına Büyük Hetman deniyordu. Çoğu zaman her iki yeri de ya da aynı yeri birkaç kere yönetiyorlardı.

Aristokrasi, boyarlar Romanyalıydı ama bazıları artık güzel neoklasik saraylarını yaptıkları Yaş’ta oturan Fener hanedanlarının yanında azınlıkta kalıyordu. “Yakutlarla kaplı bir ata binmiş maymunlar”a benzeyen bu Yunan boyarları Türk kaftanları ve pantolonları giyiyor, sakal bırakıyor, kafalarını kazıtıyor ve kürk ve incili halkalarla çevrili başlıklar takıyordu. Sinekliklerini sallıyor, meyveli dondurma yiyor ve Voltaire okuyorlardı. Kadınları divanlarda uzanıyor, elmaslarla dolu türbanlar takıyor, kısa saydam juponlar giyiyordu, boyunlarını ve kollarını inciler ve sikkeler dikilmiş bürümcükler örtüyordu. Elmas, inci, mercan, lapis lazuli ve nadir ağaçlardan yapılmış yelpaze benzeri tespihler çekiyorlardı. Ligne gibi kadın uzmanları tek kusurları güzellik işareti sayılan şiş göbekleri olan bu “güzel, yumuşak ve kayıtsız” prenseslere hayran kalmıştı. Ligne kızların ahlaklarının yanında *Les Liaisons Dangereuses* Paris’inin manastır gibi kaldığını ve Hospodar’ın arkadaşlarının karısının evindeki kadınları “ziyaret etmesine” izin verdiğini öne sürdü ama ancak sağlık muayenesinden sonra. “İnsanlar birbirleriyle birlikte oluyor ve ayrılıyor, ne kıskançlık var ne de huysuzluk.”⁶

Potemkin’e uyan sadece kozmopolitlik ve şatafat değil aynı zamanda politikaydı. Boğdan tahtı hayli kazançlı ama son derece tehlikeliydi: Servetler ne kadar çabuk kazanılıyorsa kelleler de o kadar çabuk kaybediliyordu. Ligne saraydaki hanımefendilerin iç çekerek, “Bâb-ı Âli’nin emriyle şurada babam, Hospodar’ın emriyle burada kız kardeşim katledildi,” dediklerini duymuştu. Bu, Hospodarları katlanılmaz bir duruma sokan iki Rus-Türk savaşının da muharebe alanıydı. Ortodoks Tanrı’yla Müslüman sultanın arasında gerilmiş siyasi bir ipin üzerinde oynuyorlardı. Karmaşık bir ikili oyun oynamaları gerekiyordu. İlk Rus-Türk Savaşı, Rusya’ya bu prensliklere konsolos atama hakkı kazandırmıştı. 1787’de savaşa götüren temel nedenlerden

biri de Osmanlıların Moldova Hospodarı Aleksandr Mavrokordato'yu tahttan indirmesiydi, adam Rusya'ya sığındı ve Potemkin'e kitaplar ve para talepleri gönderirken “beni ayakta tutan sadece felsefe” diye yazıyordu. Bu Hospodarların geçiciliği, Yunan kökenleri ve halkın Ortodoksluğu Potemkin'e çekici geliyordu.⁷

Serenissimus şimdi sanki en sonunda krallığını bulmuş gibi ülkeyi Yaş'tan yönetiyordu. Daçya 1782'deki Yunan Projesi'nden beri ona ayrılmıştı. Potemkin'in olası tahtlarıyla ilgili söylentiler daha da renkli hale gelmişti –bir Livonya Dükaliği, Mora'da bir Yunan Krallığı ve hatta Napoli Krallığı'ndan İtalyan adaları Lampedusa ve Linosa'yı satın alıp bir şövalye tarikatı kurmak gibi çok Potemkince bir proje– ama en büyük olasılık Daçya'daki bir oluşumdur.⁸ Potemkin “Boğdan'ı kendisine ait bir alan olarak görüyordu.”⁹

Eflak ve Boğdan Hospodarı Türk kampından Potemkin'le yazışarak barış için yalvarırken¹⁰ Prens onların ihtişamını benimsemişti ve dinamik Gürcü müzakerecisi¹¹ Sergey Lajkarev yönetimindeki bir boyarlar Divanı'yla hüküm sürüyordu. Türklerle Batılılar Potemkin'in Boğdan'ı istediğini biliyordu; tahtı neredeyse kendileri sunan boyarların¹² gönlünü alıyor, onları büyülüyordu.¹³ O dönemin mektuplarında “kendilerini Türklerin zorbalığından kurtardığı için” ona teşekkür ediyorlardı, “Ekselanslarından her zaman kurtarıcısı olacağınız ülkemizin küçük çıkarlarını ihtiyatlı öngörünüzden mahrum bırakmanızı rica ediyoruz.” Bizans imparatorlarının soyundan gelen Prens Cantacuzino müjdeliyordu: “mutluluk çağı; Ekselanslarının, yüzyılın kahramanının bilge ışıklarına koşmayı göze alıyoruz.”¹⁴

Serenissimus o günlerde modern bir adım atarak basın baronluğuna soyundu. *Le Courrier de Moldavie* adlı kendi gazetesini yaratıyor, yayına hazırlıyor ve basıyordu. Kendi taşınabilir matbaasıyla bastığı *Le Courrier* Boğdan armasıyla süslü, uluslararası ve yerel haberler

Batılların Çingene bir soytarıya benzettiği Lajkarev, bir keresinde Eğriboz'daki Müslüman bir kalabalığı bir leğen suyla bir balkona çıkıp onları oracakta vaftiz etmekle korkutarak püskürtmüştü. Daha sonra, 1807'de Tilsit'te I. Aleksandr'ın maiyetinde, Napolyon'la bir araya gelip Rusya'nın Besarabya'yı ilhakını müzakere eden oydu, Bâb-ı Âli 1808'deki anlaşmayla Avrupa'da Fransız egemenliği karşılığında Besarabya'yı bıraktı.

veren küçük boyutlu bir gazeteydi. Makaleler az çok liberaldi, şiddetle Fransız Devrimi'ne karşıydı ve Potemkin yönetiminde bağımsız bir Romanya'yı hafiften destekliyordu.¹⁵ Parlak Rus alaylarını getirerek bir Boğdan ordusu kurmayı planladığına inananlar da vardı.¹⁶ O dönemde çoğu zaman yanında olan yeğeni General Samoylov, Potemkin'in sadece Boğdan'a -Daçya- bağımsızlık tanınması durumunda barış yapacağını belirtiyor.¹⁷

Prens savaş, kış ya da yeni krallık gibi küçük bir meselenin zevklerine engel olmasına asla izin vermiyordu. "Bay keşiş, keşişlik yok," diye dalga geçiyordu Katerina onunla emperyal bir hafife almayla.¹⁸ Kantakuzino ya da Gika prenslerinin saraylarında kalıyor ve sıcak günleri yakındaki kırsal bölgedeki Çardak'ta geçiriyordu."

Beraberinde Tula'dan on teknisyen, on iki araba dolusu kitap, yirmi kuyumcu, yirmi üç kadın halıcı, yüz işlemeci,¹⁹ bir pandomim topluluğu, iki yüz borucu (Sarti'nin Özi için bestelediği, top atışlarının eşlik ettiği Te Deum'u çalmak için; Çaykovski 1812 *Uvertürü* için bu fikirden yararlanmıştı), üç yüz kişilik koro, bir *corps de ballet*,²⁰ bahçıvan Gould, mimar Starov,²¹ erkek ve kadın yeğenler ve başbakanı Popov vardı.

İngiliz aşçıları gelmek istemediği için,²² İngiliz bahçeleri ve Fransız yemekleriyle idare etmek zorundaydı belki de daha iyi bir fikirdi. Ama teselli olarak sepetlerle İngiliz yemekleri²³ geliyordu. Bu gönderilerden biri kurutulmuş somon, füme somon, marine edilmiş somon, Hollanda ringaları, Livonya hamsileri, füme yılan balıkları, iki fıçı elma, iki şişe midye, iki şişe kırmızı şarap, iki şişe Lacrima Christi, iki şişe şampanya ve altı Hermiatate, üç şişe kırmızı burgonya şarabı, üç şişe beyaz burgonya şarabı, üç şişe Jamaika romu ve dahası.

Potemkin daha sonra Romanyalılar için nefret ettikleri Rus emperyalizminin simgesi olsa da kırk yıl sonra bir Fransız ziyaretçi Yaş boyarlarının onu hâlâ Romanya milliyetçiliğinin babası olarak gördüğünü fark etti. Daçya aşağı yukarı Romanya'yı oluşturduğu için bu anlamlı geliyor. Ancak, adın tek mirası Başkan Çavuşesku'nun yerli yapım otomobile "Dacia" adını verme kararıydı.

Gika Sarayı hâlâ ayakta: Bugün Yaş Üniversitesi Tıp Fakültesi. Genişletildi ama özgün revakı hâlâ duruyor.

“Aralıksız partiler, balolar, baleler düzenleniyordu.” Prens yedi yüz verst ötedeiyi keman çalan bir subay olduğunu duyduğunda kemancıya bir ulak göndermişti; adam geldiğinde onu keyifle dinledi, bir hediye verdi ve tekrar geri gönderdi.²⁴ Bu Potemkin’in orduları yürütenin mideleri değil eğlenceleri olduğu yönündeki Napolyon öncesi görüşüydü. “Üzgün bir ordu zor görevleri yerine getiremez,” diye yazmıştı “ve hastalıklara yakalanma olasılığı daha yüksektir.”²⁵

Petersburg güzelleri akın akın onu eğlendirmeye ve kocalarını aldatmaya geliyordu. Kusursuz tenli ve mükemmel yüzlü Praskovya Potemkina artık “gözde sultan” olmuştu²⁶ ve ricacılar giriş salonunda yardım istemek için bekleyiyordu.²⁷

Praskovya ve prens, Yaş’ta büyük bir aşk yaşıyordu. “Sen benim sevincim ve paha biçilmez hazinemsin, sen bana Tanrı’nın bir lütfusun.” diye yazmış, sevgisinin kendisini ona çılgınca bir tutku ya da sarhoşluk olarak değil “asla bitmeyen bir sevecenlik” olarak gösterdiğini eklemişti. “Sensiz yarım kalıyorum... sen ruhumun ruhusun, Paraşınmka’m.” Yeğenlerine giysi seçmek ve keşişlere kıyafet tasarlamak her zaman hoşuna gidiyordu ve Praskovya üniformayla büyüleyici görünüyor olmalıydı çünkü Potemkin şöyle yazmıştı: “Biliyor musun, güzel sevgilim, sen benim alayımın süvarisisin. Miğfer sana çok yakışıyor, her şey sana uyuyor. Bugün sana bir piskopos şapkası giydireceğim... Bana bir iyilik yap, eşsiz güzelliğim, basmadan ve mor satenden bir elbise giy...” Hangi mücevherleri takacağını –hangisini boynuna takacağını, hangisini tacına koyacağını– söyledi. Hayali aşk yuvalarını bile tasarlamıştı ve bu, bu tuhaf, duygusal adamın dokunaklı özgünlüğünü ortaya koyuyor: “Sana desenler çizdim, sana elmaslar getirdim, şimdi sana sihirli konforlarıyla doğu zevkinde küçük bir ev ve bahçe çiziyorum...” Büyük bir salon, bir çeşmenin şırıltısı olacaktı. Yukarıdaki aydınlık galeride, “Hero ve Leander, Apollon ve Dafne’nin resimleri... Safo’nun en ateşli şiirleri” ve Praskovya’nın “ince leylak rengi kemerli, kısa beyaz, göğsü açık elbiseyle, saçları açık ve pudrasız, iç eteği bir yakutla tutturulmuş” erotik resmi olacaktı.

Akuamarin camlı odada yatak “duman kadar ince perdeler”le çevrili olacaktı. “Şatafatın sınırının olmadığı yer banyoydu,” aynalarla çevrili ve su dolu olacaktı, gül, yasemin ve portakal kokacaktı. Serenissimus, “sen neşeliyken neşeliyim, sen doyduğunda doyarım.”²⁸

Prens âşık olduğunda metresi için her şeyi yapıyordu. Mart ve Nisan 1790'da, Faleev'e iki gemiye Praskovya'nın adını vermesini bile emretti.²⁹ "Çekiciliğini süslemek için mücevherler, elmaslar ve dünyanın dört bir yanından hazineler geldi." Mücevher istediğinde Albay Bauer Paris'e gidiyordu; parfümlerden söz edince Binbaşı Lamsdorf Floransa'ya gidip mis kokulu iki araba dolusu getiriyordu.³⁰

Muhtemelen Praskovya ve diğer "sultanlar" için Temmuz 1790'da, Fransız Devrimi'nin ikinci yılındaki bu efsanevi görevlerden biri, Paris alışveriş listesidir. Ulak Lamsdorf'tu. O Paris'e geldiğinde Rus Elçisi Baron Simolin'in her şeyi bırakması bekleniyordu. "Ekselanslarının Paris'te yerine getirilmesini istediği görevler için tavsiyelerim ve tanıdığım bir hanımla ona yardım ettim." Simolin onun doğru çorapları almasını sağlamak için metresini kullanmış gibi görünüyor. Gerçekten de, "her şeyin en son modaya uygun olmasına özen gösterdik." Hanımefendi ve Lamsdorf olmasaydı, Simolin aşağıdakileri alamayacağını kabul ediyordu:

- giysiler [gece kıyafetleri], Matmazel Gosfit, Madame de Modes tarafından dikilmiş 14.333 livre
- Hint Adaları'ndan bir parça muslin, Hindistan'dan ipek ve gümüş işleme (Henry Desreyeux) 2.400 livre
- [kılık kıyafet] Madame Plumesfeur 724 livre
- Yakut satıcısı 1.224 livre
- madame çiçekçi 826 livre
- 4 korse için terzi 255 livre
- 72 çift ayakkabı için ayakkabıcılar [balo pabuçları] 446 livre
- 12 çift ayakkabı için işlemeci [balo pabuçları] 288 livre
- bir çift kulaklık 132 livre
- 6 düzine çorap için çorapçı 648 livre
- yakutlar 248 livre
- bürümcük satıcısı madame 858 livre
- paketçi adam Bocqueux 1.200 livre.³¹

İnsan bütün bunların prensin kendisi için olamayacağını düşünüyor. Bütün ustalar ve terziler işlerini bitirir bitirmez Lamsdorf onları dörtlüyle Yaş'a getiriyordu. Bu saçma görevler aynı zamanda yararlıydı: Paris'ten yiyecekler ve gece kıyafetleri getiren ulaklar Potemkin'in bol

miktardaki yazışmalarını –günde yirmi otuz mektuba kadar– taşıyor ve istihbarat ve yanıt da topluyordu; söz gelimi, Varşova’daki Stackelberg, Potemkin’in en hızlı ulağının Batı’ya giderken acil bir gönderi teslim ettiğini bildirdi.³² Bu diplomatlık, casusluk, gece kıyafeti ve yeme içme hizmetiydi, hepsi bir aradaydı.

Serenissimus’un savurganlığına şüphe yoktu. Bu seyahat on dört mal için kırk dört bin livreye, bir İngiliz beyefendisinin yılda üç yüz sterlinle rahat bir yaşam sürebildiği bir dönemde yaklaşık iki bin sterline mal olmuştu. Bir Rus feldmareşalin yıllık maaşından (yedi bin ruble) daha fazlaydı.³³ Bu görevler çok sıkı. Potemkin Grimm’e bile kadın giysileri, haritalar ya da müzik aletleri için alışveriş listeleri gönderiyor, Katerina’nın *philosophe*’u görev bilinciyle istenenleri alıyordu.³⁴ Ancak, Potemkin’in borçlarını ödememe konusundaki nam salmış özensizliği Simolin’i telaşa düşürüyordu. 25 Aralık 1788’de, prenze otuz iki bin livreye mal olan daha önceki bir seferin parasını ödetmek için Bezborodko’ya başvurmak zorunda bile kalmıştı.³⁵

Potemkin’in 1774’ten beri bir imparatora değilse bile bir krala yaraşır bir yaşam tarzı ve “bazı krallarındakinden bile daha büyük bir serveti” vardı.³⁶ Kesin miktarları hesaplamak olanaksız: Öldüğünde bile mülkünün ederi ölçülemezdi. Ligne prensin “olağanüstü zengin ve beş para etmez” olduğunu yazmıştı, “düzenli ödemeyi savurganlığa ve vermeye tercih ediyordu.”³⁷ Bu hemen hemen abartısız gerçektir çünkü aslında imparatorluk evinin bir üyesiydi; yani Hazine onun özel bankasıydı. “Potemkin’in devlet hazinesine doğrudan erişimi olduğu doğru.” diyordu Masson, “ama aynı zamanda devlet için büyük harcamalar yapıyor ve kendisini Katerina’nın gözdesi kadar Rusya’nın büyük prensi olarak da gösteriyordu.”³⁸ Puşkin’in daha sonra kaydettiği bir hikâyeye göre, bir hazine memuru Potemkin’in son para talebini soruşturduğunda prens ona şöyle bir not gönderdi: “Ya ödersin ya da siktirir gidersin!” Katerina’nın hazineye onun taleplerini kendi talebiymiş gibi görülmesini emrettiği söyleniyordu ama pek de öyle değildi.³⁹

Katerina’nın Potemkin’in herhangi bir para talebini geri çevirdiğine dair bir kayıt yok ama verileceğini bilse bile yine de para için başvurması gerekiyordu. Kentlerini ve donanmalarını kurarken ve savaş sırasında, ona büyük miktarlarda para aktarıldı ama kamu fonlarını ölçsüzce harcadığı yönündeki izlenim arşivler tarafından doğrulan-

mıyor, arşivler paranın Katerina tarafından Genel Temsilci Viazemski aracılığıyla tahsis edildiğini ve sonra Potemkin tarafından ofisleri ve Faleev, Zeitlin ya da Popov gibi memurları tarafından alaylara ve donanmalara dağıtıldığını gösteriyor. Paranın büyük bölümü aslında prensin kendisine ulaşmıyordu –o küçük miktarlarla uğraşmayacak kadar büyük olsa ve Viazemski imparatoriçeye onun paranın hepsinin hesabını vermeyi ihmal ettiğinden yakınsa da. Bu onun mali dürüstlüğü sorusuna temas ediyor. Onun için bu anlamsız bir kavramdı: Serenissimus devlet için kendi parasını ve kişisel kullanımları için hazineyi kullanıyordu ve ikisinin arasında çok az fark görüyordu.⁴⁰

Prens paraya açtı ve harcamayı seviyordu ama onu sevdiği için ilgilenmiyordu. Üst düzey saray mensupları bile durumunu korumakta zorlanırken o bir imparator eşi gibi yaşamak için bir servet harcamak zorundaydı. Dahası, hazinenin ödemeleri geciktirmesi, projelerini sürdürmek ve ordularını kurmak için kendi parasını harcaması gerektiği anlamına geliyordu. Servet hırsı, Polonya toprağına yatırım yapmasının nedenlerinden biri olan Pavel'in tahta çıkmasına karşı sigorta poliçesinin bir bölümüydü.

Bir keresinde bazı yetkililere saraylarından birini gezdirirken altın bir banyoya geldiler. Yetkililer banyoyu o kadar övdü ki Potemkin bağırdı: "Onu dolduracak kadar sıçabilirseniz sizin olsun." Yağcılardan biri düzenlediği bir balonun ihtişamına şaşıtığında, prens atıldı: "Nasıl yani, efendim, cüzdanımın ne kadar derin olduğunu bildiğinizi mi sanıyorsunuz?" Potemkin'in cüzdanının derinliğiyle ilgili hiçbir fikri yoktu: Servetiyle ilgili dokuz, on altı, kırk ve elli milyon ruble olarak farklı tahminler yürütülüyordu. Ama savaşta ve barışta orduyla ve güneyin kalkınmasıyla ilgili bütün bütçelerin onun ofisinden geçtiği düşünülürse bu sayılar önemsizdi ve borçları muazzamdı.⁴¹

Potemkin olağanüstü miktarlarda borç alıyor ve Potemkin'in işlerinden zengin olan ve sonunda Katerina'nın saray bankerliğine ve baronluğa kadar yükselen İskoç bankacısı Richard Sutherland'e eziyet ediyordu. Bankerlerle tüccarlar Potemkin'in tepesinde akbabalar gibi daireler çiziyor, mal ve borç para vermek için yarışlıyordu.⁴² Sutherland

Yemeğe geldiğinde Potemkin'in çok beğendiği, kalanını paket yaptırıp eve götürdüğü Sutherland'in İngiliz rozbifiydi.

Potemkin'in işini kazanmak için çok fazla çalışmış ve çok fazla acı çekmişti. 13 Eylül 1783'te, Potemkin'e, "Kendisine gönderme şerefine nail olduğum 167.029 ruble ve altmış kopeki bulan yüksek miktardaki alacağımın ödenmesine yönelik emir vermeye lütfetmesi için naçizane" yalvarıyordu, paranın büyük bölümü devlet işlerine, göçmenlerin iskanına harcanmıştı. Kederli banker açıklamaya çalışıyordu, "Ekselanslarına kredimin çok büyük ölçüde bu paranın ödenmesine bağlı olduğunu bir kez daha söylemeye cesaret ediyorum."⁴³ Sutherland belli ki çaresizdi çünkü Varşova ve ötesindeki başka bankerlere borçlanmıştı ve çoğu zaman Potemkin Avrupa'da zincirleme bir banka çöküşüne yol açmak üzereymiş gibi görünüyordu ama bu paranın büyük bölümünün incik boncuğa harcanmadığını söylemekte yarar var. Sutherland Potemkin'in göçmenlerin yerleştirilmesine, kereste alımına ve kentlerinin yapımına kaynak sağlama aracıydı, bu kişisel ve imparatorluk harcamalarının nasıl iç içe geçtiğinin en iyi örneği.

1788 yılında prensin, Sutherland'e beş yüz bin ruble borcu vardı. Üç hafta sonra, Sutherland işlerin çok "hassas ve kaygı verici bir noktaya" geldiğine yemin ediyordu, "alamazsa işlerini nasıl yapacağını bilemediği miktarı istemek için ilk velinimetine gitmek" zorunda kalmıştı. Mektubu Fransızca karalayan Potemkin'in kendisiydi "Ona iki yüz bin ruble alacağını söyle."

Serenissimus pinti olmaktan çok uzaktı; tersine fazlasıyla cömertti. Tasarruf onun doğasına yabancıydı. Ancak ölümü servetinin bir resmini sundu ve bu bile bizi pek aydınlatmıyor. İmparatoriçenin kendisi gibi, o da devletin bir parçasıydı ve imparatorluk onun servetiydi.⁴⁴

Bir ülkenin düşmanları, başarılarıyla orantılı olarak çoğalır. Rusya'nın Potemkin'in tehlikeli zaferleriyle harekete geçen düşmanları, Osmanlıları savaşı sürdürmeye teşvik etmek için ellerinden gelen her şeyi yapıyordu. O arada Rusya'nın askerî etkinliği Prusya, Polonya ve İngiltere'nin yanı sıra Türkiye ve İsveç'le de savaş olasılığı yüzünden durmuştu. Potemkin de 1789 kışını ve ertesi yılın büyük bölümünü Bâb-ı Âli'yle müzakere yapmaya çalışarak geçirdi. İlk başta, Türkler barış yapma isteklerinde içten görünüyordu. Sultan Selim, Rus büyükelçisini Yedikule'den çıkartmış ve "ünlü Cezayirli korsan"⁴⁵, eski

Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa'yı sadrazam olarak barış konuşmakla görevlendirmişti.

Ancak Prusya diplomasisi Rusya'nın altını oymayı ve sözde Hertzberg Planı'nı uygulamayı hedefliyordu, Prusya başbakanının adını taşıyan plan, Polonya kentleri Torun ve Danzig'in Prusya tarafından alınmasını, karşılığında Avusturya'nın Galiçya'yı Polonya'ya bırakmasını ve Rusya'nın Tuna prensliklerini Türkiye'ye geri vermesini öngörüyordu. Bu, Rusya'ya karşı bir koalisyon oluşturulmasını gerektiriyordu ve sultana Kırım'ı geri almak için bir ittifak önerildi. İsveç'e Livonya'yla birlikte Riga teklif edildi. Rusya'nın müttefiki Avusturya, Prusya saldırısıyla tehdit edildi. Rusya, Polonya'dan çekilmek zorunda kaldı, alanı kendisini paylaştırmak istediği ülkede en büyük etkiye sahip olmak gibi ironik bir durumda bulan Prusya'ya bıraktı. Ancak Polonya'ya Torun ve Danzig'i bırakması karşılığında anayasa reformu ve bir ittifak önerildiğinde Polonyalılar kandırıldıklarının farkına vardı: Prusya'nın etoburluğu Rusya'ninkinden de fazlaydı. Ama Prusya'nın yaklaşımlarını kabul etmek zorunda kaldılar ve Ruslara düşman oldular. İngiltere Prusya'nın, Rusya'yla Avusturya'nın Bâb-ı Âlî'yle *status quo ante bellum* temelinde barış yapması talebini destekliyordu. Rusların herhangi bir askerî harekâtı söz konusu değildi: Potemkin Polonya ve Prusya'nın olası bir saldırısına karşı bir kıta göndermek zorunda kaldı. 24 Aralık 1789'da Katerina sekreterine şöyle demişti: "Şimdi bir krizin ortasındayız; ya barış yapacağız ya da Prusya'yla üçlü bir savaşa gireceğiz."⁴⁶

Potemkin'in barış müzakereleri için temsilcisi İvan Stepanoviç Barozzi adlı tam bir Levanten uzman ve diplomatik temsilciydi; aynı anda Rusya, Türkiye, Avusturya ve Prusya için çalışan bir dörtlü ajandı. Prens'in şehvet düşkünü davranışlarından dehşete düştüğü Yaş'taki dolambaçlı gizemlilikteki Potemkin sohbetlerinden sonra Barozzi, Potemkin'in koşullarıyla sadrazamın Şumnu'daki karagahına gitmek üzere yola çıktı.⁴⁷ Dinyester yeni sınır olacaktı. Akkerman ve Bender yıkılacaktı. Prenslikler "bağımsız" olacaktı.

Potemkin aynı zamanda Türklerin Rusların Polonya Kralı adayını desteklemesi durumunda Rusya'nın Bug'u sınır olarak korumayı düşüneceğini belirtti. Bir başka deyişle Rusya, Polonya'yı yeniden almak için Osmanlı'dan yardım alacaktı

Barozzi 26 Aralık 1789'da Şumnu'ya ulaştı. Prensın açıklamaları, bu tür tartışmaların bir *bahşış* yağmuruyla yapıldığını gösteriyor. En az on altı yüzük, altın saat, zincir ve enfiye kutusu farklı Türk yetkililere verilmek üzere ayrılmış, "Türk Büyükelçisi Ovni Esfiru'nun birinci sekreteri için mavi yakutlu ve elmaslı yüzük" gibi nitelemeler yapılmıştı, Barozzi de ya hediye etmek ya da Vezir'le görüşmeleri sırasında takmak için kendisine "büyük yakutlu bir yüzük" almıştı.⁴⁸ Potemkin, Moskova'ya bir cami yapılmasını bile önermişti. Pırlantalar ne kadar cazip olursa olsun Potemkin'in koşulları "Cezayirli dönme"yi memnun etmemişti. Karşı önerileri beğenmeyen Serenissimus, 27 Şubat 1790'da yeni koşullarını sundu. "Benim önerilerim kısa," dedi, "çok fazla konuşmaya gerek yok." Ateştes olmayacaktı –"barış yapmaktan çok zaman kazanma arzusu vardı– Türk oyunlarından anladığıma göre." Sonra Potemkince bir deyiş geldi: "Türkler bir tavşanı arabayla kovalamak istiyor." Prens oyuna getirilmektense yenilmeyi tercih ederdi.⁴⁹

Potemkin kendisini tümüyle Barozzi görüşmelerine adamamakta haklıydı. Prens, Avusturyalılardan ve İstanbul'daki casuslarından Sultan Selim'in sadrazamın barış görüşmelerini, Prusya Elçisi Dietz'le Konstantinopolis'te yaptığı müzakerelerin yanında ikincil, paralel bir politika olarak gördüğünü öğrenmişti. Türkler Prusya ve Polonya'dan yardım alabilirse savaşa devam edebilirlerdi. Potemkin yanıt verdiğinde, sultan 20 Ocak 1790'da Prusya'yla saldırgan bir ittifaka imza atmıştı bile; buna göre Friedrich Wilhelm Kırım'ın geri alınmasına yardım edecek ve Katerina'yla savaşıacaktı.

Rusya'nın boynundaki ilmek daralırken Potemkin o ocakta Kaunitz'e, "İmparatorun sağlığının siyasi gökyüzünü tehdit eden en şiddetli fırtına olduğunu" söyledi. II. Joseph dertliydi, bedensel olarak vereme yakalanmış, siyasi olarak da imparatorluğunda, Macaristan'dan Hollanda'ya kadar isyanlarla uğraşıyordu. İyileşiyor gibi görünürken gücünü tüketen bir anal apse yüzünden acı verici bir operasyon geçirmesi gerekti. Ölüm sahnesi üzücüydü. "Benim için ağlayan var mı?" diye sordu. Ligne'nin gözyaşı döktüğü söylendi. "Bu kadar sevgiyi hak

ve her iki durumda da Potemkin'in kendisine bir taht bulma olasılığı vardı. Yine de, Polonya için bile, Potemkin'in Özi Kalesi'nden vazgeçmek anlamına gelen Bug sınırını kabul edeceğine inanmak zor.

ettiğimi sanmıyorum.” diye yanıtladı imparator. Kendi mezar yazıtını önerdi: “Burada niyetleri iyi ama bütün planlarının çöktüğünü görme talihsizliğini yaşayan bir prens yatıyor.” Katerina “ölüm döşeğinde olan, herkesçe nefret edilen müttefiki için üzgündü.”⁵⁰ Joseph 9/20 Şubat 1790’da öldüğünde, Kaunitz’in şöyle mırıldandığı söyleniyordu: “Çok iyi yaptı.”⁵¹

Habsburg Monarşisi için iyi olabilirdi ama Rusya için bir başka darbeydi. 18/29 Mart’ta, Prusya çemberi daha da daralttı ve Polonya’yla bir askerî ittifak yaptı. Friedrich Wilhelm kuzeydeki Livonya’ya kırk bin adam, Silezya’ya da bir kırk bin daha gönderdi, yüz bin kişilik bir yedek güç oluşturdu. Yeni Habsburg hükümdarı, Leopold, Macaristan Kralı (imparator seçilene kadar) telaşa kapıldı ve hemen Potemkin’e yazdı: “Kardeşim Majesteleri İmparator’la bir dost kaybettiniz, bende yeni bir dost buldunuz, sizin dehanıza ve asaletinize benden daha fazla kimse saygı gösteremez.” Serenissimus ve Leopold Galiçya’nın Polonyalılara karşı savunulmasını birlikte yürüttü ama Macaristan Kralı’nın asıl kaygısı “Polonya’yla birlikte” bir Prusya saldırısını engellemek ve Habsburg Monarşisi’ni korumaktı. Potemkin’e çoktan kaçıp gitmiş bir barış yapmaları için yalvardı.⁵²

Prens, bu çalkantıların ortasında takdire şayan bir İngiliz’in Herson yakınlarında sıtmadan ölmek üzere olduğunu öğrendi. John Howard özverili bir cezaevi reformcusuydu, dünyadaki seyahatlerinde, özellikle de Potemkin’in genel valiliğinde hapishanelerin ve hastanelerin sefaletini ifşa etme cesaretini göstermişti. Serenissimus ona bakması için doktorunu gönderdi ama Howard öldü. Leeds Dükü, İngiltere Dışişleri Bakanı, böyle bir *sensibilité*’yi “İngiliz halkının hiçbir zaman unutmayacağını” yazdı ve Potemkin şöyle yanıtladı, “Bay Howard benim özenimi sonuna kadar hak etmiştir. O insanlığın mükemmel bir dostu ve bir İngiliz yurttaşıydı ve bunlar, Mösyö le Duc, benim gözümde değerli şeylerdir.” Howard bir Rus ve Sovyet kahramanı oldu.⁵³

Tavrida Prensi şimdi silahlarını ve imgelemine Rusya’nın öncesiz sonrasız düşmanı Polonya’ya çeviriyordu. Güçlü bir anayasaya kavuşma olasılığıyla coşan sözde “yurtseverler” Rusları kovmuş ve Galiçya’yı Avusturya’dan almış, Varşova’yı denetliyordu. Polonya’yı kaybetmenin yarattığı gerginlik Katerina’yla Potemkin’i kötü etkilemişti: Prens

şeytantırnağından ve romatizmadan çekiyordu. Katerina ona tatlılıkla, “bir eczane dolusu ilaç” ve “tilki kürkünden bir paltoyla samur şapka” gönderdi.⁵⁴ Potemkin, Leopold’a, Prusya ve Polonya’yla savaşılmaması durumunda, “Orduların başına ben geçeceğim.” dedi.⁵⁵ Avusturyalılar paniğe kapılıp Rusya’dan yardım isteyince Türklere karşı yapılması planlanan askerî harekâtlar askıya alındı.

Katerina Polonya’yı fırsatını bulduğunda uğraşması gereken bir düşman olarak görüyordu ama Potemkin’in çok yönlü imgeleminde birliğe bir Truva atı sokma planı oluşuyordu. Truva atı, Doğu Polonya’daki Ortodoks dindaşlarının ve yeni Kazak Hostu’nun desteğindeki kendisiydi. Bratslav, Kiev ve (dev mülklerinin bulunduğu) Podolya Palatinliklerinde Ortodoks Polonya’yı Kazak Ataman Bogdan Hmel-nitski geleneğiyle Rusya adına ayaklandıracaktı. Bu yüzden, Bender’i aldıktan sonra Katerina’dan kendisine özel tarihî yankısı bulunan yeni bir unvan vermesini istedi: büyük ataman.⁵⁶

Katerina, “Planın çok iyi.” diye yanıtlasa da, atamanlığın Polonya Sejm’inde daha fazla nefret uyandırıp uyandırmayacağını merak ediyordu.⁵⁷ Yine de ocak ayında onu, “Karadeniz ve Yekaterinoslav Kazak Hostlarının Büyük Atamanı” yaptı. Potemkin, atamanlığından memnundu ve tasarladığı yeni göz alıcı üniformasıyla Yaş’ta dolaşıyordu.⁵⁸ Kendi ölçüsüzlüğü kimi zaman keşif tarafını üzüyordu: Daha yoksul subaylarının kendisine ayak uyduramadığını fark edecek kadar duyarlıydı ve kendisi dâhil herkesin basit kumaş tunikler giymesini emretti: Katerina’ya çok daha sade olduklarını söyledi.⁵⁹ Şanını imparatoriçyle paylaşmak için özen göstermeye başlamıştı. Katerina ona “Ataman’ım benim.” dediğinde şöyle yanıtladı: “Elbette seninim! Senden başka hiç kimseye borçlu olmamakla övünebilirim.”⁶⁰

Çoktandır Rusya’nın Avusturya ve Türkiye’ye yönelik dış politikasını etkin şekilde kontrol eden Potemkin, Polonya politikasını da devraldı. Korkak “tavşan” dediği Varşova’daki Rus Büyükelçisi Stac- kelberg’in görevden alınmasını talep etti⁶¹ ve Katerina da Potemkin’in müttefiki Bulgakov’u atadı.⁶² Potemkin’in Polonya’da kendi çıkarları olduğunu biliyordu ve onun topraklarında bağımsız bir düklük kurma olasılığına karşı hassaslığı sürüyordu. Potemkin ona “burada kendim için istediğim hiçbir şey yok,” diyerek güvence vermişti ve ataman unvanı içinse, “senin mutluluğun bunu istemiyorsa,” “seçkin olmak-

tan çok komik bir hayalete” ihtiyacı yoktu. O arada ilkbaharı kendi Kazak Hostu’nu kurarak geçirdi: Zaporojya bekârlarından bazılarını evlenmeye bile ikna etti.⁶³

Potemkin’in atamanlığı Varşova’daki yurtseverleri kızdırdı. Polonya Kralı olmak istediği söylentileri yeni bir yoğunluğa ulaştı. Prens, Bezborodko’ya bu hırsı öfkeyle inkâr etti. “[Polonya] Kralın onun yerini istediğimi düşünmesi bağışlanabilir. Bana gelince, oraya şeytan gitsin. Devletinkilerden başka çıkarlarım olduğunu düşünmek büyük bir günah.”⁶⁴ Potemkin muhtemelen doğru söylüyordu: Polonya tahtı soytarı külahıydı. Polonya’ya gevşekçe bağlı bir Ukrayna ya da Boğdan düklüğü daha olasıydı. Ayrıca, uzun zamandır kendini şu devlet adamı kibrine inandırmıştı: Potemkin için iyi olan, Rusya için de iyiydi.

Fransa ve Polonya’daki devrimler Katerina’nın dış politikasıyla beraber sarayındaki havayı da değiştirmişti. Fransız fikirlerinin –ya da kendi deyişiyle “zehir”– yayılması onu ürkütüyordu ve bunları Rusya’da bastırmaya kararlıydı. Mayıs 1790’da, Rusya Avusturyalı müttefikini kaybeder, İsveç savaşı büyük önem kazanır, Prusya-Polonya ittifakı yeni bir cephe açma tehdidi yaratırken genç soylu Aleksandr Radişçev, *St. Petersburg’dan Moskova’ya Yolculuk* adlı imzasız bir kitap yayımladı; bu Katerina’ya, serfliğe ve Doğulu despot dediği Potemkin’e karşı örtülü bir saldırıydı. Ancak Katerina’yı öfkeliendiren sadece Potemkin’e yönelik hakaretler değil Fransız Devrimi’nin ilkelerinin Rusya’ya uyarlanmasıydı. Radişçev tutuklandı, isyana teşvik ve *lèse-majesté* ile yargılandı ve ölüme mahkûm edildi.

Prens yazar adına müdahale etti. Devrimler yüzünden rejimin tehlikeye düştüğü bir dönem olsa da, kişisel olarak saldırıya uğramış olsa da ve üzerindeki baskılara rağmen. “Bana gönderilen kitabı okudum. Kızgın değilim... Matuşka, seni de kötülüyor gibi görünüyor. Ama sen kızma. Başarıların senin kalkanlarındır.” Potemkin’in yüce gönüllü yanıtı ve muhakeme yetisi Katerina’yı yatıştırdı. Cezayı hafifletti ve Radişçev Sibiry’a sürüldü. “Hükümdarın merhamet göstermesini,” diye yazdı yazarın minnettar erkek kardeşi 17 Mayıs 1791’de, “Prens Grigori Aleksandroviç sağladı.”⁶⁵

Prens sadrazamla müzakereye hâlâ devam ediyordu. Katerina Bâb-ı Âli'nin Prusya'yla yaptığı yeni anlaşma düşünüldüğünde kendi prensi olan bağımsız bir Boğdan talebinin aşırı olduğuna karar verdi. Her zaman esnek Prens kolayca politika değiştirdi ve Birliği tekrar Rusya'ya dönmeye ikna etmeye yönelik leziz bir lokma olarak Boğdan'ın Polonya'ya verilmesini önerdi. Bir şey kaybetmiyordu çünkü hâlâ kendi özel Polonya düklüğü olabiliyordu.⁶⁶ Serenissimus acı çekiyordu. "Böyle belirsizliklerin kaygısı beni zayıflatıyor: Uyuyamıyor, yemek yiyemiyorum," dedi Katerina'ya, "bir bebekten beter oldum." Zubov'u da unutmamıştı: Potemkin Katerina'nın genç sevgilisini "gitgide daha çok seviyordu çünkü onu memnun ediyordu."⁶⁷

Sultan Selim, Prusya'nın desteğiyle savaşı sürdürmeye karar verince, sadrazamın politikası geçersiz hale geldi. Eski Kaptan-ı Derya açıkça öldürülemeyecek kadar saygın olduğundan Kahraman Deniz Timsahı 18 Mart 1790'da muhtemelen sultanın zehriyle gizemli bir şekilde ortadan kayboldu. Katerina "Tanrı aşkına." diye uyardı Potemkin'i. "Türk'e karşı tetikte ol... Seni zehirleyebilir. Böyle numaralar yapıyorlar... ve Prusyalıların en korktukları adamın ortadan kaldırılması için onlara bu fırsatı vermesi mümkün."⁶⁸ O sırada Boğdan'daki Türkler, Coburg'un Avusturya ordusunu bozguna uğratma fırsatı yakaladı ve Potemkin kendine özgü patlamalarından biriyle Katerina'ya Avusturya Feldmareşalinin "bir aptal gibi gittiğini ve bir fahişe gibi dayak yediğini" söyledi. Ama tutarsız Prusya Kralı Bâb-ı Âli'yle yaptığı yeni anlaşmanın kendisine Rusya'yla savaşma yükümlülüğü getirdiğini öğrence dehşete düştü ve ittifaktan çıktı, gözden düşen elçisi Dietz'i geri çağırdı. Friedrich Wilhelm Avusturyalılarla savaşmakla daha çok ilgileniyordu. Mayısta ordusunun komutasını kendisi üstlendi.⁶⁹

Habsburglar Prusya tehdidine boyun eğdi. Leopold Joseph'in kendi eyaletlerinde düzeni yeniden sağlamak için Türk toprağı kazanma umutlarını yıktı ve Prusya'yla bir uzlaşmaya vararak Türk Savaşı'ndan çekildi. 16/27 Temmuz'da Reichenbach'da, Leopold İngilizlerle Prusyalıların *status quo ante bellum* temelinde acil ateşkes taleplerini kabul etti. Prusya bu zaferi bahisleri yükselterek kutladı: Friedrich Wilhelm sonunda Dietz'in Prusya-Türkiye anlaşmasını onayladı. Rusya Prusya, İngiltere ve Polonya'ya karşı soğuk savaşta ve Türkiye ve İsveç'e karşı

sıcak savaşta tek başına kalmıştı. 28 Haziran'da, İsveçliler ilk kez Rus Baltık Filosu'nu yendi, donanma pervasızlığı Svensksund'da başına iş açan Nassau'nun komutasındaydı.⁷⁰ Ama kötü haberleri kabullenmekten nefret eden Katerina Potemkin'e söylemeyi üç hafta geciktirdi.⁷¹ Ama bir umut ışığı vardı: İsveç zaferi Gustaf'ın şerefini kurtarmış ve böylece 3/14 Ağustos'ta Verela'da *status quo ante bellum* temelli onurlu bir barış anlaşması yapmasını sağlamıştı. "Bir ayağımızı çamurdan kurtardık." dedi Katerina Potemkin'e sevinçle. "Diğerini de çıkardığımızda Haleluya'yı söyleriz!"⁷²

Avusturya'nın savaştan çıkması Prusya tehdidini de geçici olarak hafifletmişti. Potemkin'le Katerina, Prusya'yla İngiltere bir sonraki hamlelerini tezgâhlarken Tuna ve Kafkaslar'daki güçlerini takviye eden Türkleri ezmek için bir fırsat çıktığını gördü. Prens "köpek gibi yorgundu," gemilerini teftiş etmek için Herson, Özi ve yeni deniz üssü Nikolaev arasında bin verst gidip gelmişti. Yine de, Tuna üzerindeki kaleler zayıflatılarak Konstantinopolis yolununun açılmasına yönelik amfibi bir strateji oluşturmuştu.⁷³ Filo Karadeniz'de devriye gezecekti. Ordu Tuna kalelerini alacaktı. Filo -dönüştürülmüş imparatorluk mavnaları, Bentham hücumbotları, Zaporojya *şayka*'ları ve savaş gemisi görünümü verilmiş bir Marsilya ticaret gemisinden oluşan çok Potemkince bir doğaçlama örneği idi, Ribas ve "Yunan haydutları, Korfu dönmeleri ve İtalyan kontları"ndan oluşan karmakarışık mürettebatının komutası altındaydı.⁷⁴ Tuna'da savaşarak Avrupa'nın en çetin Türk kalesi İsmail'in altında orduyla buluşacaktı.

Potemkin, Ribas'ın filosundaki amfibi birliklerin eğitimini yaz boyunca kendisi tasarlamıştı: Prens'in fikirlerinin Suvorov'un çok daha ünlü *Savaş Sanatı*'ndan daha öncesine dayandığını gösteren talimatları modernliğini, imgelemine ve askerî becerisini gösteriyor. Hafif silahlı ve hayli becerikli deniz saldırı komandoları diyeceğimiz şeyi tasarladığını gösteren bir emirde, "Keskin nişancılığa kimin en uygun olduğunu, kimin en iyi koştuğunu ve kimin yüzme bildiğini öğrenin." diyordu. Aynı anda, Kafkaslar'da Kuban ve Kafkaslar generallerine büyük Osmanlı kalesi Anapa'ya ilerlemeden önce Battal Paşa'nın kırk bin kişilik ordusunu yok etme emri de verdi.⁷⁵

Ağustosta Tavrida Prensi ele geçirilen Dinyester üzerindeki Bender Kalesi'nde yeni karargâh kurdu; burası bütün cephelelerdeki kara

ve deniz kuvvetlerini denetlerken Varşova, Viyana ve Petersburg’la da teması sürdürmeye uygun bir yerdi. Burada, bozkırlarla çevrili bu yarı yıkılmış Tatar kentinde Yaş Sarayı’nı bile gölgede bırakan bir Sardanapalus ihtişamına kendini kaptırdı.

Yeni harekât, yeni metres: İki yıldır sevdiği Praskovya Potemkin’le ilişkisi Yaş’ta sona erdi ve kadın savaş alanındaki hoşgörülü kocasına geri gönderildi. Ordular yürür, mavnalar kürek çeker ve donanmalar yelken açarken Potemkin, Yekaterina Samoylova’yla, Özi’de Damas’a âşık olan yeğenin karısıyla kısa bir ilişki yaşamış olabilirdi. Ligne, Potemkin’i “şefkatle sevdiğini” ve “Madam Samoylova’nın güzel gözlerini, güzel gülümsemesini ve soylu kayıtsızlığını” özlediği için kıskançlık duyduğunu yazdı.

Ne var ki ilişki uzun sürmedi çünkü Praskovya’nın “gözde sultan”lık konumu daha yirmi bir yaşında olan ve Rusya’nın en güzel kızı olduğu söylenen Prenses Yekaterina Dolgorukaya tarafından elinden alınmıştı. “Güzelliğine vuruldum,” diye yazdı ressam, Vigée Lebrun. “Yüz hatlarında Yunan bir şeylerle karışık Yahudi bir şeyler vardı, özellikle de profilinde.” Özensizce açık bıraktığı uzun koyu renkli saçları omuzlarına dökülüyordu. Dolgun dudakları, açık gri-mavi gözleri, fildişi teni ve muhteşem vücudu vardı.⁷⁶ Potemkin’in Sarayı Fransız Devrimi’nin Rusya için savaşmaya gönüllü sürgünlerinin gelişleriyle canlanmıştı.

Onlardan biri de Amerikan Bağımsızlık Savaşı’na katılan Alexandre, Comte de Langeron’du, tam da ilkel Rusları küçümseyen Fransa odaklı aristokrat türündendi ve Potemkin’in lüks ve eğlence düşkünü ihtişamına o kadar kıızıyordu ki hikâyesi duyduğu bütün kötü niyetli yalanları kusuyor. Langeron’un (ve Ligne’nin) kötü Potemkin anıları o günden beri Batı’daki tarihsel imgesine hükmediyordu. Ama Langeron hayal kırıklığına uğramış bir adam olarak son buldu, Austerlitz Muharebesi’nden sonra I. Aleksandr tarafından haksız yere kovuldu, sonra bağışlandı ve ardından güneye genel vali olarak atandı ve bir yıl boyunca bu işi yaptı. “Bir kıtaya komuta edemezken,” diye yazdı Wiegel, “bir bölgenin komutasını aldı.” Ancak bu başarısızlıklardan sonra Potemkin’in büyüklüğünü tanıyacak kadar büyüdü ve ateşli bir övgü kaleme aldı.

Langeron'un, bize Serenissimus'un hayatıyla ilgili daha az ön yargılı bir hikâye bırakan, daha yetenekli hemşerisi yirmi dört yaşındaki Armand du Plessis, Duc de Richelieu da onun yanına geldi. Güzel, ciddi yüz hatları, kıvrıkcık bukleleri ve alaycı gözleriyle bu hayranlık uyandıran aristokrat XIII. Louis'nin Kardinal'inin büyük yeğeni ve XV. Louis'nin maceracı Feldmareşal'inin torunuydu. Birincisinin etkileyici zekâsını ve ikincisinin kozmopolit hoşgörüsünü almıştı.⁷⁷

Yollarda, loş hanlarda geçen on gün on gece Richelieu'yu paşanın Bender'deki sarayında Prens salonuna girdiğinde gözüne çarpan görüntüye hazırlamamıştı: Üzerine brokar bir örtü serili, altınla doldurulmuş bir sedir; mümkün olan bütün zevkleri ve tasasız güzellikleriyle beş alımlı kadın ve bütün görkemiyle bir Yunan kostümü giymiş altıncı bir kadın Doğu tarzında divanlarda uzanıyor." Halı bile altın ipliklerle dokunmuştu. Çiçekler, altınlar ve yakutlar etrafa saçılmıştı. Telkâri koku kutuları enfes Arap parfümleri yayıyordu: "Asya büyü." Dökümlü samur kenarlı ceketine Aziz Andrew ve Aziz George nişanlarının elmas yıldızlarından başka çok az şey takan Potemkin kızların arasında oturuyordu ama hemen yanında cüretkârca bir Türk odalık kostümü (pantolon dışında) giymiş Prenses Dolgorukaya oturuyordu. Prens yanından hiç ayrılmıyordu.

Gümüş kemerleri, göğüs zırhları, kırmızı pelerinleri, tepeleri sorğuçlu yüksek kürk şapkalarıyla uzun boylu Zırhlı Süvariler bir salonda akşam yemeği servisi yaptı. Orkestra çalarken, "ikişer ikişer... trajedi oyunlarındaki Muhafızlar gibi" yürüyorlardı.

Potemkin kendisiyle tanıştırlan Richelieu'yu çekingence selamladı. Sonra kalabalığın içinde kaybolup arkadaşları Damas ve Langeron'u bulunca rahatladı.⁷⁸ Prens, diye yazdı Richelieu, "hayal gücünün en mutlak diye tanımlayabileceği her şeyden üstün. Onun gücü kapsamında hiçbir şey olanaksız değil; bugün Kafkas Dağları'ndan Tuna'ya kadar hükmediyor ve aynı zamanda imparatoriçeyle birlikte imparatorluğun geri kalanını paylaşıyor."⁷⁹

Elli subay parlak ışıklarla aydınlatılmış salonun bir ucunda uzakta duruyor ve prensi bekliyordu. "Burada insan tahttan indirilmiş, üç yıl boyunca prensin bekleme salonundan ayrılmamış bir sultan, derken bir Kazak Albayı olmuş bir başka hükümdar, şurada dönme bir paşa, burada bir Makedonyalı ve daha ileride İranlı büyükelçileri görebili-

yordu”⁸⁰ ve bu pazarın ortasında Samuel Bentham oturmuş, eve gidiş belgelerini bekliyordu. Potemkin bu sarayda bir ressamın eksikliğini hissediyordu, özellikle de doğru dürüst resmini yapmasına izin verdiği tek sanatçı olan Lampi’nin. Viyana’daki Kaunitz’e yazarak ressamı Bender’e göndermesini istedi: “Çevremde, benim bakışlarım altında çalışan ressamlar olması kafamı rahatlatıyor.”⁸¹

“Büyük bir kentin zevklerini sunabilecek her şey,” diye yazmıştı Richelieu “kampların ve orduların kargaşasının arasında Prens Potemkin’e eşlik ediyor.”⁸² Oradaki gerçeküstü günlük yaşam küçük akşam yemekleri, müzik resitalleri, kumarları, aşk maceraları, kıskançlıklarıyla, “hoş, zalim ve sadakatsiz çağrışımları yapan bütün bu güzelliklerle” Petersburg’a benziyordu.”⁸³ Prens o kadar arıtılmış tuhaf bir dünyada yaşıyordu ki “‘olanaksız’ sözcüğü dil bilgisinden çıkartılmalıydı.” Dolgorukaya’ya aşkını göstermek için yaptıklarının ihtişamı “Binbir Gece Masalları’nda okuduklarımızı kat kat aşıyordu.”⁸⁴ Dünyanın her yanından istediği her şey getirtiliyordu. Artık hiçbir sınır yoktu. Prenses dansçılardan hoşlandığını söylemişti. Potemkin Rusya’nın en iyi Çingene dansçıları olan iki kaptanı duyduğunda bir ulak gönderip onları çağırttı: Kafkaslar’da olsalar bile. Sonunda geldiklerinde her gün akşam yemeğinden sonra dans ediyorlardı; biri kız kılığına giriyordu, diğeriye köylü. “Hayatımda daha güzel bir dans görmedim.” diye anımsıyordu Potemkin’in yaveri Engelhardt.⁸⁵

Prens Prenses için bir yer altı sarayı yaptırmaya karar verdi: Sarayıyla sultanlarının konutları arasında gidip gelmekten bıktığından iki alay asker iki hafta çalışıp bu mağaramsı konutu yaptı. Bittiğinde, Potemkin içini Yunan sütunları, kadife kanepeler ve “akla gelen her türlü lüksle” döşedi.⁸⁶ Ruslar bile bu kadar aşırılık karşısında dehşete düşmüştü ama Rus ordusunun tümü kışları *zemlyanka*’larında geçiriyordu ve subayların sığınakları saz damları ve bacalarıyla “ev kadar rahattı.”⁸⁷ Potemkin elbette epeyce ileri gitmişti: Orkestra için bir galeri vardı ama ses biraz “boğuktu” ve bu daha da güzel bir tını yaratıyordu. Bu yer altı zevk kubbesinin iç kesimi harem gibi pek çok gizli odadan oluşuyordu: Dışarıda generaller vardı. Sonra dairenin kendisi ikiye bölünüyordu: Birincisinde erkekler gece gündüz kumar oynuyordu ama ikincisinde Prens’in çevresinde haremiyle birlikte yattığı bir divan vardı ve Prenses Dolgorukaya her zaman yanı başındaydı.

Uygar zina kurallarına aldırmayan, “tutku dolu ve aşırı despotluğuyla rahat” Potemkin kimi zaman başkalarının da orada olduğunu unutup ve prensesi sanki Rusya’nın en önemli soylu kadınlarından biri değil de bir sosyete fahişesiymiş gibi “fazla samimi şekilde” öpüp okşuyordu. Prenses de onu gülererek itiyordu.⁸⁸ Arkadaşı Kontes Golovina oraya geldiğinde “gösterişe dayanan” bu pis tutkudan iğrenmişti. İffetli Golovina ilk başta Dolgorukaya’nın kendisinden otuz yaş büyük Serenissimus’la arasında cinsel ilişki olmadığı ısrarına inanmıştı. Ama sonra Dolgorukaya kendisini daha fazla tutamayıp ansızın “çok şaşırtıcı bir oynaşmaya kendini kaptırınca” her şey ortaya çıkmıştı.⁸⁹ Kocas Vasili Dolgorukay her fırsat bulduğunda Potemkin’in eğlencesini yarıda kesiyordu. Langeron Serenissimus’un onun yakasına yapışıp bağırıldığını söylüyor: “Seni aşağılık adam, sana hak etmediğin halde bütün bu madalyaları veren benim! Sen pisliğin tekisin ve sana ne istersem yaparım!” Fransız, “böyle bir sahne Paris, Londra ya da Viyana’da bir miktar şaşkınlıkla karşılanırdı.” yorumunda bulundu.⁹⁰

Bir keresinde, belki Sarti’nin Özi Kalesi’nin bombardımanında, Prens Yekaterinoslav Alayı’nı yüz top ve asker başına kırk kurusıkı fişekle birlikte yer altı sarayının çevresindeki bir meydana yerleştirdi. Davulcular davullarını çalıyordu. Potemkin yer altı sarayında prensesle birlikte hoplayıp zıplıyordu ve en önemli anda ateş işareti verdi. Prensesin kocası bu orgazmik top ateşini duyduğunda omuzlarını silkerek, “Amma da kuru gürültü.” dedi.⁹¹

Potemkin, Prenses Dolgorukaya’nın doğum günü yemeğinde kendini aştı. Tatlı servis ediliyordu. Konuklar kristal kupalarının *bon-bon*lar yerine elmaslarla dolu olduğunu görünce şaşakaldı, elmaslar uzun kaşıkla servis ediliyordu. Potemkin’in yanında oturan şımarık Prenses bile etkilenmişti. “Her şey senin için.” diye fısıldadı prens. “Ağırladığım sen olduğunda seni ne şaşırtabilir ki?”⁹²

Potemkin’in tembelliği her zaman gerçek değil görünüşteydi ama yabancıların Rus barbarlığıyla ilgili bütün ön yargılarının doğrulanmasına hizmet ediyordu. Langeron’un zamanını Dolgorukaya’yla oynasarak geçirdiğini iddia ettiği anda arşivler daha önce hiç bu kadar çok ya da bu kadar devasa bir tuval üzerinde çalışmadığını kanıtıyor. Kentlerinin inşaatını öyle ayrıntılı bir şekilde denetliyordu ki Nikolaev’in

kilise çanlarının şeklini, çeşmelerinin konumunu ve deniz kuvvetleri komutanlığının çevresindeki bataryaların açılarını bile belirliyordu; Faleev'in İngul tersanelerinde hücumbotlar ve kalyonlar yapmasına nezaret ediyordu; Kafkaslar ve Kuban'daki savaşı yeniden düzenliyor (oradaki komutanı Bibikov'u "beceriksizliği ve ihmalciliği" yüzünden Anapa'ya yürüyüşü berbat ettiği için görevden aldı ve halefini atadı), Ribas'la filusunun stratejisini tartışırken ona subayların mali yolsuzluğunu soruşturma emri veriyordu. Donanma için yeni bir işaret sistemi ve topçuları için eğitim tasarladı.

Polonya konularıyla ilgili olarak, sonunda Prenses Lubomirska'ya Smila ödemesinin bir bölümü olarak Dubrovna mülkünü vermeyi kabul etti.' Rusya'nın Varşova büyükelçileri Stackelberg'e ve sonra Bulgakov'a Rus politikasıyla ilgili bilgiler veriyor ve Varşova'daki Baron d'Asch'tan Polonya Devrimi'yle ilgili gizli raporlar alıyor, Kral Stanisław August'un Kazaklarının Polonya atlarını çaldığı yönündeki şikâyetleriyle uğraşılıyor ve Rus yanlısı kodamanlarla atamanlığını ve gizli Polonya planlarını tartışıyor. Serenissimus sürekli orduyu iyileştiriyor ve geliştiriyor, daha fazla hafif süvari ve daha da fazla Kazak katıyordu ama aynı zamanda seçkin Muhafız Alayları'nın aristokrat yapısını kasıtlı olarak seyreltıyor, yüksek soyluların nefretini uyandırarak yabancıların, Kazakların ve Eski İnananlar'ın gelişini destekliyordu. Katerina'ya Preobrajenski subaylarının "lüks hayat yüzünden zayıfladığını" söylemişti. Bu yüzden sadece Dolgorukaya'yı ayartmıyor, biraz daha fazla şeylerle de uğraşıyordu. "Uğraşlarım sayısız." demişti Prenses Lubomirska'ya biraz abartarak. "Bana kendimi düşünecek bir an bile bırakıyorlar."⁹³

Bir de uluslararası durum vardı. Polonyalılar silahlanıyordu: Prusya'yı çok yakından desteklerlerse, "planını hayata geçirme zamanı gelir." dedi Katerina, Büyük Ataman Potemkin'e.⁹⁴ En kötüsü, Britanyalılarla Prusyalılar şimdi Rusları durdurmak için bir savaş tezgâhlıyordu. Katerina'yla Potemkin fırtına bulutlarını ihtiyatla seyrediyordu ama İsveç'le barış morallerini düzeltmişti. Katerina gizlice çok "sevinçli" olduğundan elbiselerinin dar geldiğini ve genişletilmeleri gerektiğini

Potemkin'in Dubrovna'sı Napolyon tarihinde yer alıyor. İmparator Kasım 1812'de Moskova'dan çekilişi sırasında Prenses Lubomirska'nın malikânesinde kaldı.

söylemişti. Her şeye rağmen eşini özlüyordu: “Çoğu zaman, dostum, pek çok ortamda seninle on beş dakika olsun konuşma isteği duyuyorum.”⁹⁵ Katerina’nın İsveç barışı kutlamalarında Prusyalı bakanın bayılıp başını tahta vurmasını iyi bir işaret olarak gördüler. Ama “aşırı yorgun” Katerina, tıpkı Potemkin gibi gerginlik ortadan kalktığında hep hastalanıyordu. Şimdi neredeyse çökmüştü. “Şiddetli bir ishale yakalandığını” ve “bağırsaklarında gaz olduğunu” paylaştı.⁹⁶

Prens şimdi krallık hırslarına karşı saldırıya geçen Prusyalılarla Polonya Yurtseverleri’nin umacısıydı ve 1789’dan beri Sejm’de *indigenat*’ının iptal edilmesi ve Polonya’daki mülklerine el konması yönünde girişimler vardı ve bu onu daha da karmaşık müzakerelere sokuyordu.⁹⁷ Belki emeklilik ve güvenlik hayaliyle Katerina’dan güneyde gördüğü bir miktar toprağın kendisine verilmesini istedi: “Yeterince toprağım var ama başımı rahatça dayayabileceğim bir yer yok.” Katerina araziyi verdi ve ona altın kahve takımı ve elmas bir yüzük gönderdi.⁹⁸

Potemkin, Prusya ve İngiltere’nin desteklediği Türkleri sadece savaşın masaya oturabileceğinin bilincine varmadan önce bir müzakere hamlesi daha oldu. “Türklerin masallarından bıktım usandım,” dedi Potemkin müzakerecisi Lajkarev’e. “Barış istiyorlarsa bunu çabuk yapmalarını açıkla onlara yoksa onları bozguna uğrattırım.”⁹⁹ Savaş olacaktı.

Martta Potemkin Karadeniz Filosu’nun komutasını üstlendi ve Tuğamiral Fyodor Uşakov’u yardımcılığına getirdi; göze çarpan bir başka seçimiydi bu. 24 Haziran’da, “düşmanın karşısına çıkmak üzere” denize açılmasını emretti. Filoyu denetledikten sonra 3 Temmuz’da onu bir daha denize gönderdi: “Tanrı’ya bize yardım etmesi için yalvar. Bütün umutlarını ona bağla, mürettebata moral ver ve onları savaşa hazırla...”¹⁰⁰ Uşakov 8 Temmuz ve 28/29 Ağustos’ta Tendra açıklarında Türkleri iki kere bozguna uğrattı, sancak gemilerini havaya uçurdu. Serenissimus filoyu kuralı daha yedi yıl olmuştu. “Kuzeyde filoyu büyüttün.” dedi, Potemkin Katerina’ya, “ama burada yoktan var ettin.”¹⁰¹ Katerina donanmanın ikisinin bebeği olduğunu kabul ediyordu; “bizim girişimimiz, bu yüzden çok önem veriyoruz.”¹⁰² Potemkin şimdi filosunun savaşarak Tuna’ya girmesini emretti. “Sivastopol Filosu’nun denize açılmasını emrettim,” dedi Ribas’a, “ve sana

kendisini göstermesini. Sen ve filotillan Tuna Nehri'nin ağzında onlara katılmaya hazır bekle... Bana her şeyi bildir.”¹⁰³ Eylülde, Potemkin filoları Nikolaev'e ve Kırım'a gitti ve sonra ordunun Tuna'ya doğru güneye ilerlemesini emretti.

Karadeniz'in öbür kıyısında da iyi haberler vardı: 30 Eylül'de, General Herman yirmi beş bin kişilik Türk ordusunu saf dışı bıraktı ve Battal Paşa'yı ele geçirdi. “Sadece kırk adam kaybettik!” dedi Potemkin Bezborodko'ya.¹⁰⁴ Ülkeye yaklaştığında, Tuna üzerindeki Kili'nin alınmasını emretti, ilk denemede kanlı bir şekilde başarısız olmuşlardı çünkü Ribas Türklerin Tuna'daki filosunu henüz yok etmeyi başaramamıştı. Potemkin ikinci bir saldırıya girişti ve Kili 18 Ekim 1790'da düştü.¹⁰⁵ Ribas iki gün sonra Tuna'ya girdi ve yukarı, zorlu İsmail'e doğru ilerlerken Tulça ve İsakça'yı aldı. Prens, Ribas'a güveniyor ve onu takdir ediyordu. “Sen oradasın,” diye yazdı, “komutayı sana bırakıyorum.”¹⁰⁶ Kasım sonunda bütün aşağı Tuna –İsmail dışında– Kalas'a kadar onundu. Potemkin kaleyi almaya karar verdi. “İsmail'e karşı bir girişimde bulunacağım,” dedi, “ama on adam bile kaybetmek istemiyorum.”¹⁰⁷

Uzakta batıda, Richelieu, Langeron ve Prince de Ligne'nin oğlu Charles, Potemkin'in hareketsizliğinden şikâyet etmek üzere gittikleri Viyana'da yemek yerken Battal Paşa'nın bozgununu ve İsmail kuşatmasını duydular. Hemen oradan ayrılıp Bender'de Potemkin'e katılmak üzere dörtlüye yola düştüler. “Ekselanslarına İsmail'in önündeki orduya yeniden katılmama izin vermesini rica ediyorum,” diye yazdı Langeron ona.¹⁰⁸ Genç kılıçların hiçbiri saldırıyı kaçırmak istemiyordu: Potemkin'in askerî kariyerinin zirvesi ve yüzyılın en kanlı günlerinden biriydi.

KATLIAM DENİZİ: İSMAİL

Şeytanın bile ancak çıldırdığı zaman yapacağı türden
 Kalemelerin betimleyebileceğinden
 İnsanı cehenneme götürecek günahlardan
 Ya da cehennemden acı her şey işlendi orada
 Güçlerini kötüye kullanan ölümlülerce
 Lord Byron, İsmail Kuşatması, *Don Juan*, Kanto VIII: 123

23 Kasım 1790'da, korgeneraller İvan Gudoviç, Pavel Potemkin ve Aleksandr Samoylov komutasındaki otuz bir bin Rus askeri ve Tümgeneral de Ribas komutasındaki filotilla, yenilmez İsmail'i kuşattı. Mevsim sonu gelmişti; hastalıklar aç orduyu kırıp geçiriyordu. Sadece çetin ve yetenekli Ribas saldırıya geçmeye cesaret etmişti. Diğer üç general ise aralarında ne yapacaklarını tartışıyordu. Hiçbirinin, neredeyse ele geçirilmesi imkânsız olan bu kaleye hücum etmek için yeterli gücü yoktu.¹ İsmail orta ölçekli bir ordu gücüne sahip, iki yüz elli altı top ve otuz beş bin adamdan oluşan bir garnizon tarafından korunan doğal bir amfiteatr içine inşa edilmişti. Kale, heybetli surlar, derin hendekler, birbirine bağlı kuleler, dikey parmaklıklar ve tabyalardan oluşan bir yarım daireydi ve bu daireyi Tuna Nehri tamamlıyordu. Fransız ve Alman mühendisler kısa bir süre önce "muazzam bir şekilde inşa edilmiş" mazgallı siperlerini güçlendirmişti.²

Potemkin olan biteni Bender'den seyrediyordu çünkü İsmail düşmezse bütün ordunun itibarının etkilenmesini istemiyordu.³ Prens böyle kritik bir zamanda daha gösterişsiz biçimde yaşamak için bir neden görmüyordu. Aksine, kadınlar cephesindeki bir tercih bolluğundan mustarip olmaya devam ediyordu. Prenses Dolgorukaya'ya karşı tutkusu azalıyordu. Yükselen "sultan", Madame de Witte ise onun yanında kalmayı sürdürüyordu. Kontes Branicka'nın yolda olduğu söyleniyordu ve her şeyden haberdar kötü niyetli bir tanığın bildirdiğine

göre, General Lvov'un karısı "Madam L." geliyor ve "on beş, on altı yaşında, Cupid kadar güzel genç bir kızı", bir sosyete fahişesini ve aynı zamanda "prens son kurbanı"nı yanında getiriyordu.⁴ Prens, her zamanki kadar zevkine düşkün görünüyordu. Richelieu, Langeron ve genç Ligne, Bender'e geldiğinde prens "çok sevinmişti" ama İsmail'e saldırıp saldırmayacağı hakkında onlara hiçbir şey söylemedi. Langeron sordu ama "kimse ağzını açmadı." Üçü de İsmail'de orduya katıldı.⁵

İsmail'deki generallerle kuşatmanın tarihçilerinin çoğu bilmiyordu ama prens sahnedeki komutanların kenti ele geçirmek için yeterli olmadığına karar vermişti. Bu yüzden alabileceği bunu yapabileceğini düşündüğü tek kişiyi, Suvorov'u çağırtmıştı. Potemkin "Tanrı'nın izniyle kenti al." demişti kendisine 25 Kasım'da yazdığı mektubunda ve "orada eşit rütbede pek çok general var ve bu durum parlamentoyu kararsızlığa sürükledi." diye de eklemişti. Prens Suvorov'a İsmail'in en zayıf surlarının nehir kenarındakiler olduğunu söyledi ve sahadaki sadece iki askeri tavsiye etti. "Ribas sana yardım edecek... ve Kutuzov'dan da memnun kalırsın." Her iki noktada da halefleri Potemkin'in yargısını kabul ederdi. "Düzenlemelerini tamamla ve Tanrı'nın yardımıyla bunu başar."⁶ Suvorov İsmail'e gitmek üzere derhâl yola çıktı.

Oradaki kamp Rus yönetim kargaşasının ve kötü liderliğin bir temsiliydi. Prens topçu birliğinin ilerlemesini emretti ve kentin "ne pahasına olursa olsun" alınmasını istedi.⁷ 25 Kasım'da (Potemkin'in Suvorov'u çağırdığı gün) Gudoviç'in başkanlığındaki kararsız bir savaş konseyinde Ribas saldırı talep ederken diğerleri kararsız kalmıştı. Ribas prensten destek istediğinde prens 28 Kasım'da gizli bir mektup yazarak Suvorov'un yolda olduğunu ve "bütün güçlüklerin yakında sona ereceğini" bildirdi. 2 Aralık'ta Gudoviç bir konsey daha topladı ve geri çekilme emri verdi. Ribas çok öfkeliydi. "Komedi sona erdi,"⁸ diye yazdı bıkkın subay bir arkadaşına. Toplar tekrar toplandı; birlikler yürüyüşe geçti. Ribas filotillası Kalas'a dönerken durumu prense bildirmişti.⁹

Bender'de, Potemkin kaygısız ve zevk düşkününü görüntüsünü koruyor, Suvorov'un komutayı üstlenmek üzere yolda olduğunu asla açıklamıyordu. Madame de Witte prensin falına bakıyormuş gibi yaparak İsmail'i üç hafta içinde alacağı kehanetinde bulunurken prensin haremiyle kâğıt oynadığı söyleniyordu. Potemkin sanki fikir aklına

biraz önce kâğıt oynarken gelmiş gibi gülerek falcılıktan daha güvenilir bir yöntemi –Suvorov– olduğunu söyledi. Serenissimus saf maiyetiyle böyle oyunlar oynamayı seviyordu ama belirsizliği kasıtlıydı. Öyle ki Katerina'ya asıl amacını düşmandan ve kendi adamlarından nasıl gizlediği hakkında böbürleniyordu. “Bir kasap asla bıçağını göstermemeli.” diye yazmıştı bir keresinde. “Gizlilik savaşın ruhudur.”¹⁰

Gudoviç'in geri çekildiği haberi kibirli prensle ulaştığında prens, generali bir doz acı alayla karşıladı ve onu Kafkaslar ve Kuban birliklerinin başına atadı: “İsmail'e karşı yürütmeyi planladığı eylemlerle ilgili çok büyük tartışmalar yaptığını görebiliyorum ama ortada düşmana verilmiş bir zarar göremiyorum... Türkleri yakalandıkları zaman dışında yakından görmediğinden sana nasıl yapılacağını gösterecek olan General Suvorov'u gönderiyorum...”¹¹ Potemkin “Suvorov'la başa çıkmanın” olanaksız olduğunu biliyordu.

Kont Suvorov-Rimnikski İsmail'e yaklaştı, çekilen birlikleri geri döndürdü ve Ribas'ın filotillasını dönmesi için tekrar çağırdı. Suvorov 2 Aralık'ta kampa vardı, “bir Avrupa ordusunun generalinden çok bir Tatar'a” benziyordu; sanki yanındaki başyaveri dışında tek başına at sırtında seyahat eden küçük bir korkuluktü.¹² Tuhaflıklarına, geceleri şarkı söyleyerek geçirmesine, fırsat buldukça yerde oturarak yemek yemesine ve yerde çıırılçılak yuvarlanmasına rağmen (ya da bu yüzden) Suvorov güven uyandırıyor. Topçu bataryalarını yeniden düzenledi, hendekleri doldurmak için merdiven ve siper yapımını denetledi ve askerlere maket surların üzerinde eğitim verdi. Serenissimus Bender'de endişeyle bekliyordu ama İsmail'in gerçekten ele geçirilemez olduğuna karar verirse Suvorov'a kasıtlı olarak dar bir kaçış rotası vermişti. Bu bir şüphe değildi, sadece Suvorov'a saldırı olanaksızsa Rus askerlerini ve saygınlığını tehlikeye atmaması gerektiğinin mantıklı bir hatırlatıcısıydı.¹³

7 Aralık'ta kaleye Potemkin ve Suvorov, prensin tabiriyle “kadınlarla çocukların masum kanının” dökülmesinin önüne geçmek için İsmail'in teslim olmasını talep ettiklerini mektubu taşıyan bir ulak ile kaleye gönderdiler.¹⁴ Suvorov ise daha açık sözlüydü: İsmail direnirse kimsenin canı bağışlanmayacak.”¹⁵ Türkler bu meydan okumaya önceden pek çok sancakla süslenmiş surların üzerinde cüretkâr bir biçimde geçit

töreni yaparak cevap verdi: Richelieu, “İhtişamlı bir şekilde giyinmiş bu kalabalığın o ana kadarki en etkileyici görüntüsünü” sunduklarını düşünmüştü.¹⁶ Serasker on günlük ateşkes isteyince Suvorov bu oyalama taktiğini reddetti. Ribas saldırıyı planlamıştı. 9 Aralık’ta yapılan savaş konseyinin ardından Suvorov, altı kolu kara tarafından, dördü Tuna Nehri’nin karşısından olacak şekilde İsmail’e her yönden hücum edilmesini emretti. “Yarın,” dedi Suvorov orduya, “ya Türkler ya da Ruslar İsmail’e gömülecek.”¹⁷ Serasker, çoktan mezara girmiş bir ses gibi ilan etti: “Tuna yatağında durmadıkça, gökler yere inmedikçe İsmail teslim olmayacak.”¹⁸

11 Aralık sabaha karşı saat üçte gökler yere indi. Gökyüzünde zikzak çizerek ilerleyen bir havai fişek ilerleme emri vermeden önce kale surları aralıksız top ateşiyle dövüldü. Türk topçuları saldırganlara ölümcül bir karşılık verdi. Surları alevler sararken Langeron İsmail’i bir “dehşet ve güzellik gösterisi” olarak anımsıyordu.¹⁹ Tuna Nehri’nin karşısından saldıran bir kola komuta eden Damas, surların tepesine çıkan ilk adamlardan biri oldu: Potemkin’in görmüş olduğu gibi, en zayıf taraf nehir tarafıydı. Kara tarafında ilk iki kol kente girmişti ama Kutuzov’un öncü askerleri korkunç kayıplarla iki kere püskürtülmüştü. Suvorov’un İsmail’i ele geçirdiği için ona bir kutlama notu gönderdiği ve oraya vali olarak atadığı söyleniyordu. Bu onu kendini üçüncü kez surlara saldırması için cesaretlendirmişti ve bu sefer daha başarılı olmuştu. Bir papaz kurşunların çarpıp sektiği bir haç sallayarak yedekleri getirdi. Güneş doğduğunda bütün kollar surların üzerindeydi ama çoğu henüz sokaklara inmemişti. Derken Ruslar “kırları basan seller” gibi İsmail’e aktı. Göğüs göğüse savaşan altmış bin silahlı askerın kavgası şimdi en kanlı evresine ulaşmıştı: Öğle olduğunda bile muharebe sonuçlanmamıştı.²⁰

İsmail, bir Dante cehenneminin kızıl dehşetini yansıtıyordu. “Çılgın ayılar”, “Hurra” ve “II. Katerina” diye haykırırken Türkler geri çekildi ama arkasından bir kez daha yıkımın şehvetine ve buldukları her şeyi öldürdükleri bir kan çılgınlığı ateşine kapıldılar. “Ardından çok korkunç bir kıyım geldi,” diye anımsıyordu Damas, “eşi benzeri olmayan bir katliam. Kentin su yollarının kanla kıpkırmızı kesildiğini söylemek abartı olmaz. Kadınlarla çocuklar bile gazabın kurbanı oldu.” Çocukların çığlıkları Rusları durduruyordu. Bir binadan fırlayan bir

Türk tabancasını Damas'a doğrulttu ama silah ateş almadı ve "zavallı gariban" anında Damas'ın adamları tarafından oracıkta öldürüldü.

Yer altı ahırlarından kaçan dört bin Tatar atı kendileri de katledilene kadar ölümlerin ve can çekişenlerin üzerinde çılgınca koşturdu, delllenmiş toynakları insan etini hamura çeviriyor ve can çekişenlerin kafataslarını parçalıyordu. Serasker ve dört bin adamı yeşil çadırının kurulu olduğu tabyayı koruyordu. Tam teslim olmak üzerelerken Rus ordusundaki bir İngiliz denizci Türk generali yakalamaya çalıştı ve onu vurdu ama on beş süngüyle delik deşik edildi. Bu Rusları gaddarca bir ölüm çılgınlığına sürükledi, dört bin adamın arasına dalıp birini bile sağ bırakmadılar.

Türkler, Richelieu'nun daha önce hiç görmediği bir tevekkülle ölümlerini bekliyordu. "Bütün duyularımı donduran dehşeti anlata-mam." Ama gırtlakları kesilmiş dört kadının arasında kanlar içinde bulunduğu on yaşındaki bir kızı kurtarmayı başardı. İki Kazak onu öldürmek üzereyken kızın elini tuttu ve "Küçük tutsağımın muhtemelen annesini öldüren aynı kılıcın yaptığı küçük bir çizikten başka bir yarasının olmadığına çok sevindim." Cengiz Han'ın gururlu torunları Tatar Prensi Kaplan Giray ve beş oğlu, tabyalarında son bir direniş gösterdi: Cesur oğullarının cesetlerinin oluşturduğu halkanın içindeki babaları, düşen son kişi olmuştu.

Direniş azalırken katliam dehşetli bir pandomime benziyordu. Kanın gözlerini döndürdüğü Ruslar bulabildikleri her giysiye –kadın ya da erkek için– sarınıyordu. Elbiselerini korumak için öldürmeden önce kurbanlarını soyuyorlardı. Türk dükkânlarını yağmalıyorlar, can çekişenlerin çığlıklarıyla yırtılan havaya leziz baharat kokuları karışıyordu. Perukların ve elbiselerin içinde her zamankinden daha korkutucu, tanınmaz haldeki Kazaklar çamur kaplı, kan kokan kadvralar bataklığına dizlerine kadar batmış, baharat kokulu sokakları talan ederek ilerler, kan damlayan kılıçlarını sallayarak çıplak talihsizlerin peşinden giderken atlar kişniyor ve dörtnele koşuyor, köpekler havlıyor, çocuklar haykırıyordu.

Sıcaklığı

Katliamın, Nil'in güneşe batmış balçığı gibi,
Korkunç suçlar yaratıyor.

Cesetler o kadar yüksek bir yığın oluştuyordu ki Langeron üzerlerinde yürüyemiyordu. Hâlâ çocuğun elinden tutan Damas'la karşılaştı, ikili küçük kızın yanlarında yürüyebilmesi için cesetleri kaldırıyordu. Katliam öğleden sonra dörde, Türkler sonunda teslim olana kadar sürdü.

İşiltisi

Yanan sokakların, suya vuran ayın şavkı gibi,
Kanlara, katliam denizine yansiyordu.

İsmail'in canını kurtaran üst düzey Paşası yıkık kalenin ortasına birkaç halı sermiş, etrafında katledilmiş hemşerilerinin cesetleriyle sanki hâlâ haremde oturuyormuş gibi sükûnet içinde çubuk içiyordu. Böylece "Osmanlı İmparatorluğu'nun anahtarlarından biri" fethedilmiş oluyordu.²¹ Yüzyılın en büyük askerî katliamlarından birinde neredeyse kırk bin kişi ölmüştü.²²

Artık sararmış ve neredeyse barut kokan bir kâğıt parçasında Suvorov, Potemkin'e şöyle diyordu: "Kavimler ve surlar İmparatorluk Majestelerinin önünde çöktü. Saldırı ölümcül ve uzundu. İsmail alındı ve Ekselanslarını kutluyorum."²³

Prens "bir sultan kadar mutlu, sevgi doluydu."²⁴ Zaferin top atışlarıyla kutlanmasını emretti ve hemen Katerina'ya yazdı, haberi -Suvorov'u överek anlatıyordu- yeni gözdenin kardeşi, hoşlandığı Valerian Zubov'la gönderdi. "Seni bütün kalbimle kutlarım,"²⁵ diye yanıtladı Katerina. Kızgın Langeron bir ay önce on adam kaybetmek istemeyen adamın şimdi "Böyle bir fetih için 10.000-12.000 adam kaybetmek nedir ki?" diyerek böbürlendiğini iddia etti. Potemkin kana susamış fatihi oynamış olabilirdi ama her gün bunu yapmayı planlasa da İsmail'i hiç ziyaret etmemiş olması daha açıklayıcı: Endişe ortadan kalktığı anda her zaman olduğu gibi hastalanmıştı ama aynı zamanda "korkunç manzaranın" içinde görünmek gibi bir isteği yoktu.²⁶ Sonunda kendi yerine Popov'u gönderdi. Şüphesiz zaferine sevinmişti ama aynı zamanda Rus kayıplarına son derece üzülmüştü; büyük yeğeni Albay Aleksandr Raevski'yi, "en sevdiği yeğenleri" olan iki kardeşten birini

kaybetmişti.* Büyük ihtimalle bunun iyi yapılmış pis bir iş olduğunu düşünüyordu. Kalenin düşmesinden memnundu çünkü o ve Katerina bunun Türkleri cömert bir barışa zorlayacağını umuyordu. Potemkin haber Viyana'ya ulaştığında Prince de Ligne'nin kendisinin general-liyle ilgili ettiği kötü sözleri yutmak zorunda kaldığını duyduğuna da memnun olmuştu.²⁷

Suvorov muharebenin hemen ardından Yaş'a geldiğinde Potemkin'in onu muhteşem bir şekilde karşıladığı ve "Hizmetinin karşılığında seni nasıl ödüllendirebilirim?" diye sorduğu söyleniyor. "Hayır, Ekselansları, ben tüccar değilim... Beni Tanrı'dan ve imparatoriçeden başka kimse ödüllendiremez!" Bu kurgu ama tarihe geçmişti." İki tuhaf insan şubatı kadar karşılaşmadı ve birbirlerine yolladıkları notlar sevinçliydi. Her ikisi de hemen hemen aynı anda Petersburg'a vardığında, Potemkin övgülerini sürdürdü ve gözde komutanını terfi ettirdi.²⁸

Serenissimus orduyu kışlık karargâhlarına götürdü ve "başkenti" Yaş'a doğru yola çıktı. Maiyet yaklaşırken Richelieu kentten yükselen ışıkları fark etti, Potemkin'in şerefine düzenlenen eğlencenin meşale-leriyle aydınlanmıştı. Ancak prens Yaş'ta kalmak istemiyordu.²⁹

Potemkin, "neredeyse yeryüzünün dörtte birini oluşturan, her tarafı başarılarla dolu" bir savaş alanında zaferler kazanmış büyük bir komutanın itibarıyla Petersburg'a dönmek istiyordu. Suvorov'un tüyler ürpertici, kan dökücü atılğanlığı Potemkin'de olmayabilirdi ama bir stratejist ve deniz ve kara kuvvetleri komutanı olarak tek bir muharebe bile kaybetmemişti. Katerina'ya yazdığı bir mektupta, zaferlerini Savoy

Hayatta kalan kardeş, Nikolay Raevski, Borodino Muharebesi'nde Raevski Tab-yası'nı alan 1812'nin kahraman generaliydi. Çok sonraları kendisiyle birlikte se-yahat eden, Potemkin ve 1812 hikâyelerinden hoşlanan Puşkin'le arkadaş oldu. Raevskiler Samoylov'un kız kardeşinin oğullarıydı.

Rusça ya da İngilizce hemen hemen bütün tarih kitapları bu Suvorov efsane-sine yer veriyor. Kıskaç Potemkin'in dâhi Suvorov'a yaptıklarının karşılığında ilişkilerinin sona erdiği söyleniyordu. Aslında, bu karşılaşma muhtemelen hiç gerçekleşmedi. Yaş'taki Langeron gibi tanıkların hiçbiri bundan söz etmiyor. Po-temkin İsmail'den sonra Yaş'ta değil Bender'deydi. Potemkin-Suvorov ilişkisinin kabul edilen sütunlarının çoğunun yanlışlığını kanıtlayan V. S. Lopatin'in son araştırması ikilinin iki ay boyunca -yani şubatin ilk haftasına kadar görüşme-diklerini- gösteriyor.

Prensi Eugene ve Büyük Friedrich'in utkularıyla karşılaştırmaktan kendini alamamıştı ama yine de Katerina'nın "son seferdeki anaç tavsiyesinin ardından" gurur günahından uzak duruyordu. Geriye dönüp hayatına baktı ve "ilk gençliğimden bu yana göstermiş olduğun" desteğe teşekkür etti. Şu sonuca vardı: "Ben sana ait olduğuma göre benim bütün muhteşem başarılarım da sana aittir."

Katerina ve Potemkin yaşlı değildi belki ama artık genç oldukları da söylenemezdi. Diken üstünde yaşamışlardı ve iktidar yılları onları daha buyurgan ve daha hassas yapmıştı. Ama yine de tatlılıkla ve sevgiyle birbirleriyle ilgileniyorlardı. İsmail Kuşatması ikisini de kötü etkilemişti. Ortaklar birbirleriyle hastalık haberlerini paylaşıyordu. "Sağlığım düzeliyor." diye yazdı Katerina, "Sanırım gut mideme ve bağırsaklarıma ulaştı ama biberle ve her gün içtiğim malaga şarabıyla tedavi ettim. Potemkin hâlâ Yaş'taydı ama onun hastalığını duyduğunda malaga şarabıyla biberin işe yaradığını kabul etti ama "Mideni hep sıcak tutmalısın. Ellerinden öperim sütannem." diye de ekledi.³⁰ Petersburg'dan neredeyse iki yıldır uzaktı ve Katerina'ya eve gelip gelemeyeceğini sordu. 11 Ocak 1791'de Yaş'tan, "Kısa bir süreliğine seninle birlikte olmaya çok ihtiyacım var." diye yazdı. Muhtemelen Polonya onunla yüz yüze konuşmak istediği başlıca konuydu. "Sana bir bakmama izin ver."³¹

Katerina onu görmek istiyordu –kabul ediyordu, "konuşmak yazmaktan daha iyiydi"– ama biraz beklemesini istedi. Bu, prensin gözden düşmesinin başlangıcı ve Katerina'nın onun Zubov'u göndermek için Petersburg'a döneceğinden endişelendiği şeklinde yorumlanmıştı. Ama Katerina'nın mektupları bunu göstermese de aralarında şüphesiz gerginlikler vardı. Prens onun Prusya'nın gönlünün alınması konusundaki katılığına kızgındı. Aynı zamanda, başkentte Prusyalıların, Polonyalıların ve arkadaşlarının, Grandük Pavel ve çeşitli Mason localarının onun Polonya Kralı olmak istediği iddiasıyla altını oymaya çalıştığını biliyordu. Zubov'un da kendisine karşı entrikalar çevirdiğinden şüpheleniyordu. Ama imparatoriçeyle arasındaki ölümsüz "kutsal" bağa inancı sürüyordu: "Senin daimî desteğinden şüphem yok."³²

Katerina şüphesiz bir ömür boyu sürmüş sevgisini kaybediyormuş gibi davranmıyordu. Tersine, ona hediyeler yağıdırıyordu ve borçlarını ödemek için Tavrida Sarayı'nı bile –dört yüz altmış bin rubleye– tekrar

satın almıştı. Ama Potemkin imparatoriçenin gönderdiği Aziz Andrew Nişanı'nın elmaslarının sahte olduğunu, kristalden yapıldıklarını fark ettiğinde güldü; kuşkusuz sklerozu giderek artan sarayın bir simgesiydi.³³ Katerina sadece güneyde birkaç hafta daha kalmasını istemişti böylece İsmail zaferinden sonra Türklerle barış yapma fırsatını kaçırmamış olurdu. İsmail'in düşüşü gerçekten de İstanbul'u darmadağın etmişti.³⁴

Bâb-ı Âli'yle bir barış yapılabilirse Rusya, Polonya sorununa dikkatini verebilirdi: Dört Yıllık Sejm'i bir anayasa hazırlıyor, bunun ülkeyi güçlü ve yaşayabilir bir krallık haline getirmesini ve böylelikle Rusya'ya bir tehdit oluşturmamasını umuyordu. Rusya'nın hem Polonya hem de Bâb-ı Âli politikasını yürüten Potemkin, Katerina'ya Türkleri Boğdan'ı bırakmaya zorlamalarını ve böylece Polonyalıları Prusyalıların aleyhine döndürmeyi önerdi.³⁵ Ama hepsi Türklere bağlıydı. Şimdi Britanya'yla Prusya onlara bir can simidi atmıştı: "Özi Krizi."

Daha İsmail düşmeden önce Üçlü İttifak, Rusya'nın büyümesini engellemeyi planlıyordu. O ana kadar Prusya, koalisyonu Rusya'ya karşı yönlendirmişti ama fazla bir zarar vermemiş olmamaları daha çok Friedrich Wilhelm'in acemi, tutarsız diplomasisinin sonucuydu. Şimdi, İspanya'yla yaşadığı Nootka Boğazı Krizi'nden kurtulan Britanya hem ticari hem de siyasi gerekçelerle Rusya'ya karşı duruyordu. Britanya'yla Rusya ilişkilerindeki kötüleşme, Katerina'nın Silahlı Tarafsızlığıyla ve 1786'da İngiliz-Rus Ticaret Anlaşması'nın sona erişiyile başlamış, ertesi yıl Fransız-Rus Ticaret Anlaşması'nın imzalanmasıyla devam etmişti. Bu da Britanya'nın Rus deniz ikmal maddelerine çok fazla bağımlı olduğu ve bunun yerine Polonya'yla daha fazla ticaret yapması gerektiği yönünde bir algı yaratmıştı. Britanya Rusya'nın doğu Avrupa üzerindeki egemenliğinden endişe duyuyordu, özellikle de İsmail'in düşüşünün Türklerle muzaffer bir barış anlaşması vadetmesinden sonra. Başbakan William Pitt, bu nedenle Rusya'yı *status quo ante bellum* temelinde bir barışı kabul etmeye zorlamak için diğerlerinin arasında Polonya ve Prusya'yla da bir "federatif ittifaklar sistemi" kurmayı hedefliyordu. Rusya Özi ve diğer kazanımlarından vazgeçmeyi kabul etmezse, denizde kraliyet donanmasının, karada Prusya'nın saldırısına uğrayacaktı. Britanya'nın sadece "imparatoriçenin şapkasından bir tüy koparmak için" savaşa gidiyormuş gibi görüldüğüne şüphe yoktu.³⁶

Britanya, Petersburg'u bombalamak üzere bir donanma hazırlarken III. Selim'in barış yapması olası değildi. Sultan son sadrazamını idam ettirmiş, şahin Yusuf Paşa'yı yeniden atamıştı ve bir başka ordu topluyordu. Pitt ve Prusyalılar ultiमतomlarını, ordularını ve savaş gemilerini hazırlıyordu. Prense Petersburg'da ihtiyaç vardı: Artık eve dönebilirdi.

Prens, 10 Şubat 1791'de Yaş'tan yola çıktı. Petersburg'a Zubov'u göndermek ve oraya "dişi çekmek" için *-zub*, diş anlamına geliyor-gittiğini söyleyerek dalga geçtiği öne sürülüyordu ama Özi Krizi'nin ortasında tartışacak çok daha önemli meseleleri vardı. Petersburg onun gelişini her zamankinden de büyük bir endişeyle bekliyodu. Prens korkusuyla "bütün bakanlar panik içinde," diye yazdı İsveç Elçisi Kont Curt Stedingk, Kral III. Gustaf'a 8 Şubat'ta.³⁷ "Bu fenomenin çıkagelmesi" olasılığı yüzünden "herkes heyecan içinde." Hükümet durmuştu: "Gelişinden önce kimse bir karar vermeye cüret edemez ve bunu yapamaz."³⁸

"Madam," diye sordu Stedingk, imparatoriçeye sarayda, "Prens Potemkin'in barış getireceği dedikodusuna inanmalı mıyız?"

Katerina, "Bu konuda bir bilgim yok ama mümkün." diye yanıtlayarak Serenissimus'un yaratıcı ve çok akıllı olduğunu ve kendisinin de izin verdiği mümkün olan her şeyi yapacağını sözlerine ekledi. Sonra anlamlı bir şekilde şöyle dedi: "Bana sürpriz yapmayı sever."

Onu beklemeleri için saray arabaları gönderildi, yollar bir hafta boyunca her gece meşalelerle aydınlatıldı. Karşılama heyetinin başındaki Kont Bruce Moskova yolunun kenarındaki bir kulübede bekliyor, elbiselerini bile çıkarmaya cesaret edemiyordu. Bezborodko atına atlayıp Potemkin'le taktiklerin ön hazırlıklarını yapmaya gitti.³⁹ Friedrich Wilhelm Doğu Prusya'da seksen sekiz bin adam topladı, Lord Hood Spithead'de otuz altı kalyon ve yirmi dokuz küçük tekneden oluşan bir "savaş gücü" oluşturdu ve Tavrida Prensi, peşinde göz kamaştırıcı yeni metresiyle savaşa ve Rusya tarihinin en abartılı balosuna hazırdu.⁴⁰

Kısım Sekiz

SON DANS

1791

YUNAN GÜZELİ

Önce korkak mısın değil misin anlamak için kendini sına; korkak değilsen, düşmanlarının yanında çok fazla zaman geçirerek özündeki cesareti güçlendir.

Prens Potemkin'in büyük yeğeni N. N. Raevski'ye, geleceğin 1812 kahramanı ve S. Puşkin'in arkadaşına tavsiyesi

Potemkin 28 Şubat 1791'de görkemli bir şekilde Petersburg'a girdiğinde –yolu yüzlerce meşaleyle aydınlatılmıştı¹– imparatoriçe onu karşılamaya koştu. Ona bir kez daha Tavrida Sarayı'nı hediye etti; daha yeni onun için satın almıştı. İngiltere-Prusya koalisyonunun tehdidi Rusya'nın Pugaçev günlerinden sonraki en ciddi kriziydi ve iki eski ortak kaygıyla her gün görüşürken soylular ve diplomatlar Serenissimus'un dönüşünü kutlamak için birbirleriyle yarışlıyordu.

“Bu olaya yönelik büyük beklentime ve bu adamın önemine ve gücüne dair bütün duyduklarıma rağmen ona eşlik eden maiyeti, gü-rültü patırtı, heyecan beni yine de şaşırttı ve hâlâ yarattığı etkileri gözlerimle görüyorum.” diye yazıyordu İsveçli diplomat Jean-Jacob Jennings. “Prensin gelişinden beri bütün sosyete, soylu ya da onun-kindenden daha az soylu evlerde ondan başka bir şey konuşulmuyor; ne yaptığı ya da yapacağı, yemek yiyip yemediği ya da yiyip yemeyeceği herkesin dilinde. Halkın ilgisi... sadece onun üzerinde: Bütün yurttaş sınıflarının övgüleri, saygıları, sunuları –lordlar, zanaatçılar, tüccarlar, yazarlar– hepsi de kapısında oturuyor ve kabul salonlarını dolduruyor.”²

Tavrida Prensi herkese karşı galip gelmiş görünüyordu: “Yetkesi ve saygınlığı hiç bu kadar büyük olmamıştı.” diye yazmıştı İsveç Elçisi Stedingk. “Onun gelişinden önce parlayan her şey gölgede kalıyor ve bütün Rusya ayağının dibinde.”³ Bir hayranlık patlaması ve koddamanların bazılarının kıskançlığı vardı.⁴ Alt soylular ve tüccarlar

demek olan Rus “halkı” onu kahramanlaştırmıştı. Hanımefendiler onun resmini taşıyan madalyonlar takıyordu: “Kadının inci gibi göğsü iç çekişlerle kabarıp iniyor.” demişti Derjavin, “Bir kahramanın imgesi yaşıyor.”⁵ Özel olarak yazılan “Potemkin’e Övgü”, her resepsiyonda okunuyordu.⁶ Her kodaman “Prens Potemkin Karnavalı” denilen bir balo düzenliyordu.⁷

Bu kadar uzun zaman sonra Serenissimus’u görmek Katerina’yı rahatlatmış ve sevindirmişti. “Zafer onu güzelleştirmiş.” dedi Grimm’e. Potemkin şimdi “gün kadar güzel, tarla kuşu kadar canlı, yıldız kadar parlak, her zamankinden daha esprili, tırnaklarını yemiyor, her gün parti veriyor. Kıskaçlara rağmen herkesi büyülüyor.”⁸ Prens hiç bu kadar sevimli olmamıştı. Devrimci Polonya’nın muhalif elçisi Augustyn Deboli bile Potemkin’in çok kibar olduğunu, herkese muzipçe davranışlarının değiştiğini fark edip etmediklerini sorduğunu bildirmişti.⁹

Mart 1791’de zirvedeyken Potemkin böyle görünüyordu. “Bu olağanüstü adamı ilk defa geçen pazar günü grandükün yanında gördüm.” diyordu hayranlıkla Jennings. “Çok çirkin olduğu söyleniyordu ama ben öyle bulmadım. Tersine, heybetli bir görünüşü var ve o göz kusuru yüzünü beklendiği kadar kötü etkilemiyor.” Potemkin, beyaz renkli ve elmaslarla ve madalyalarla kaplı Karadeniz Filosu Büyük Amiralî üniforması giyyordu. Bu Büyük Amiral belirdiği anda, “Grandükün çevresindeki insan çemberi kayboldu ve sanki onun şahsında Tanrımızı görmüşüz gibi onun çevresinde tekrar oluştu.” Württemberg prensleri bile “heykeller gibi” dimdik ve hareketsiz ayakta duruyordu, “gözleri büyük adama sabitlenmiş, onun lütfedip bir bakışıyla kendilerini mutlu etmesini bekliyorlardı.”¹⁰

“Potemkin Karnavalı” her gece bir eğlence demekti. Maiyeti –Nikolay Saltıkov, Zavadovski, İvan Çernişev, Bezborodko, Osterman, Stroganov ve Bruce– en abartılı baloyu düzenlemek için birbiriyle yarışyordu. Stroganovlara ayak uydurabilmek için bazıları neredeyse kendisini paralıyordu. Ama prensin en son metresinin kimliği kafalarını karıştırıyordu. Maiyeti “sultan”ı Prenses Dolgorukaya için balolar düzenlemeye hazırlanırken onun kadını hiç ziyaret etmediğini fark ettiler. Kadın hasta olduğunu iddia etmişti ama Potemkin hâlâ onu görmeye gitmeyince korkak saray mensupları da balolarını iptal etti ve düş kırıklığı içindeki Prenses Moskova’ya dönmek zorunda kaldı.¹¹

18 Mart'ta Prince de Nassau-Siegen, en pahalı partilerden birini verdi, tabaklar Potemkin'in gözde yemeği mersin ve çığa balıklarıyla doluydu. Orada, Debolı'nın dokuz yüz bin rubleye mal olduğunu iddia ettiği enfes mücevher kaplı¹² büyük ataman üniformasını giyen Serenissimus, diğer gözde yemeğini gözler önüne serdi: Madame de Witte, hepsinin en büyüleyicisi.

Jennings'in meraklı gözlerine göre, "bu şöhretli güzel"ın Nassau'nun balosunda ortaya çıkışı "çok büyük bir olaydı." Potemkin kâğıt oyununu bitirdiğinde, ona koştı ve herkes bakarken sadece onunla konuştu: "bütün kadınlar -çaresizlik, kızgınlık ve büyük bir merakla-, erkekler de -arzu ve beklentiyle- heyecan içindeydi."¹³

Yirmi beş yaşındaki Sophie de Witte, sarışın bukleleri, muhteşem Yunan yüzü ve menekşe gözleriyle "o dönem Avrupa'nın en güzel kadınıydı." Konstantinopolis'te sosyete fahişesiye yükselişe geçmiş, Polonya'nın en zengin konteslerinden biri olmuştu: Kırk yıl boyunca "güzelliği, ahlaksızlığı ve suçlarıyla" Avrupa'yı şaşırttı ve utandırdı. "Dünyanın arzuladığı şehir"ın dış mahallelerindeki bir Rum köyünde doğan kadına "Yunan Güzeli" ya da oturduğu Fener mahallesine atfen "La Belle Phanariote" adları takılmıştı. Sebze ticareti yapan annesi onu on iki yaşındayken Kral Stanisław August'a kız bulan Polonya büyükelçisine, aynı hoşluktaki kız kardeşiniyse üst düzey bir Osmanlı paşasına satmıştı. O günden sonra, her satın alınışında bir başka erkek ona âşık oluyor ve kendisinden öncekinden daha fazla fiyat veriyordu. O zaman kendisine verdiği isimle Sophie de Tchelitché büyükelçilik kızı olarak yaşamına devam ederken Binbaşı de Witte, Kamanıçe Kalesi valisinin oğlu tarafından görüldü ve adam onu bin dukaya satın alıp 1779'da on dört yaşındayken onunla evlendi. Witte onu Princess de Nassau-Siegen'le birlikte görgü kurallarını -ve Fransızca- öğrenmesi için Paris'e yolladı.

La Belle Phanariote Paris'i büyüledi. Langeron onu orada gördü ve "doğanın biçimlendirdiği en sevecen ve en güzel gözleri" övdü ama onun kurnazca oyunlarının ve "buz gibi yüreğinin" farkındaydı.¹⁴ Çekiciliğinin bir kısmı "ya sahte saflıktan ya da cehaletten" kaynaklanan bir tür özgünlüktü. Paris'te herkes onun "beaux yeux"unu ("güzel gözlerini") övüyordu. Birisi sağlığını sorduğunda, "*Beaux yeux*'um

acıyor.” diye yanıtlamış, bu da herkesi çok eğlendirmişti.¹⁵ Polonya’dayken, Potemkin’in Savaşı başladığında artık kendisi Kamanıçe Valisi olan kocası prensin Güney Polonya’daki casusluk şebekesinin kilit adamıydı: Tereyağıyla gizlenmiş casusları Hotin’e sokan oydu. Ama muhtemelen bilgiyi sağlayan karısıydı: Kız kardeşi Hotin Paşası’yla evliken Sophie kaleyi kuşatan generalin, Nikolay Saltıkov’un metresi olmuştu.¹⁶ Ama keskin gözlü Ribas onu gördü ve Özi’de Potemkin’le tanıştırdı. Yaş ve Bender’deki ziyaretçiler onun Yunan kostümünü ve Serenissimus’u etkilemek için nasıl melodramatik tavırlar takındığını ve “kendini ortalığa attığını” fark etmişti. Dolgorukaya’yla ilişkisinin sırdaşı oldu sonra da kadının ayağını kaydırıp yerine geçti.¹⁷ Potemkin hoşgörülü kocayı Herson Valiliği’ne atadı.¹⁸ Kadını Polonyalılarla Türkler arasında gizli ajan olarak kullanmış olması mümkün.¹⁹

Eşinin en son âşıklarına alışan imparatoriçe, “Yunan Güzeli”ne bir çift elmas küpe verdi.²⁰ Bu Sophie’nin kocasını o kadar gururlandırdı ki karısının tarihe kraliyet ailesinin arkadaşı olarak geçeceğini söyleyerek böbürlendi ve ekledi: “Prens benim karımın sevgilisi değil, sadece bir arkadaşı, çünkü sevgilisi olsaydı onunla bütün bağlarımı koparırdım.” Bu safça düşünce birilerini kıs kıs güldürmüş olmalıydı. Sosyete fahişesi –casus açıkça Potemkin’i büyülemişti–, bir Doğulu, bir entrikacı, bir Venüs ve Yunandı, bunların herhangi biri ona çekici gelirdi. Potemkin ona “Beni şaşırtan tek kadın sensin.” dediğinde fındırdek kız, “Biliyorum. Eğer metresin olsaydım beni çoktan unutmuşsun bile. Ben senin sadece arkadaşınım ve hep öyle kalacağım.” (Hanımlar herkesin içindeyken her zaman böyle söylemeye zorunlu: Onlara yakın olan kimse buna inanmamıştı.)²¹ Belki de kız kendi kuralını çiğnemişti çünkü iki hafta sonra diplomatlar Potemkin’in ansızın ilgisini kaybetmeye başladığını farketti: Kadın düşündüğünün tersini mi yapmıştı?²²

Serenissimus İngiltere-Prusya koalisyonuna meydan okumak ve İsmail’i kutlamak için bir balo düzenlemeye karar verdi. Rusya’nın bir Rus-İsveç ittifakı için III. Gustaf’a ödeyeceği devlet desteğini müzakere etmesi gerekiyordu. Bunu sonuçlandırmak Potemkin’in çıkarınaydı çünkü Britanya da Rusya’ya karşı bir savaşta limanlarını kullandırması için İsveç’e destek teklif ediyordu. Tehdit Potemkin için yeterince büyüktü

ve 25 Nisan'da Gustaf'a güçlü bir uyarı olarak Suvorov'u İsveç'in karşısındaki kıtanın başına gönderdi. İsveç Kralı hizmetlerini açık artırmayla satmaya çalışıyordu ve Britanya iki yüz bin sterlin önermişti ama Özi Krizi sona erdiğinde fiyat düşerdi. Potemkin de İsveç Elçisi Stedingk'i Tavrida Sarayı'ndaki balosunun provalarını sonuna kadar izlemeye zorlayarak kasıtlı olarak müzakereleri geciktirdi.

Böylece Stedingk, tiyatro eğitimi almış oldu ama diplomatik tatmin hiç yoktu.²³ Elmaslarla kaplı Serenissimus'un gözü elmaslardan başka bir şey görmüyor gibiydi; sadece taşlar sohbet konusu olana kadar elmaslara bakıyor, minyatür Katerina portresindeki dev elmasları hayranlıkla seyrediyor, elmaslarla oynuyordu.²⁴ Potemkin, Stedingk'e, "elli daireyi gezdirdi, her şeyi gördüm ve hayran kaldım, [sonra] beni arabasına götürdü, sadece kendinden, Kırım ve Karadeniz Filosu'ndan konuşuyordu." Arkadan başka provalar geldi.²⁵ Prens kendi gösterilerinden sıkılınca yüzü "bütün arzular doyurulduğunda, insan her şeyden bıkip usandığında ve isteyecek bir şey kalmadığında ortaya çıkan... iğrenç can sıkıntısı umursamazlığını" açığa vurdu.²⁶

Sonra emir verdi: "Büyük salonun galerisine yerleşen iki yüz müzisyen çalacak... ikimizden başka dinleyici olmayacak. Prens cennette. Yüz kişi gelecek, dans edecek, bir kadril daha yapacak." Provalar öğleden sonra saat üçte başlayıp akşam saat dokuzda bitti, "prens gözlerini bir an olsun İsveç'ten ayırmadan. Böyle bir Haşmetmeap," dedi Stedingk üzüntüyle kralına, "imparatorluğu yöneten adam."²⁷ Potemkin kendisini dinleyen herkese dış ilişkilerle ilgilenmediğini, sadece eğlencesini düşündüğünü söylüyordu.²⁸

Asıl iş Katerina'nın dairelerinde yürütülüyor, ortaklar eli kulağında bir İngiltere-Prusya savaşına karşı koymak için uğraşıyordu. İki yıllık ayrılığın ardından ilişkilerini Potemkin'in ezici üstünlüğüne ve Katerina'nın usandırıcı inatçılığına göre uyarlıyorlardı. Pitt, 16/27 Mart'ta Berlin üzerinden Petersburg'a ültimatoomunu gönderdi. Bu her zaman ihtiyatlı Britanya başbakanı için aceleci bir eylemdi ama otuz dokuz kalyon ve seksen sekiz bin Prusyalı asılsız bir tehdit değildi. İmparatoriçe Prusyalılara ve İngilizlere hiç ödün vermemeye kararlıydı.

Tuzaktan kurtulma yolları arayışı içinde Potemkin'le Katerina nefret edilen Fransız Devrimi'nin önde gelen siyasetçisi Honoré Gabriel

Riqueti'ye, Comte de Mirabeau'ya bile başvurdu. Potemkin "Fransa'nın çıldırdığını" düşünüyordu ve Katerina, Mirabeau'nun tek değil pek çok darağacına birden asılması –ve sonra "tekerlekte kemiklerinin kırılması"– gerektiğine inanıyordu. Ama Potemkin'in Mirabeau'yla gizli temas halinde olması uygundu, adam alışılmamış deha, bedensel ölçek ve aşırı sefahat bağlamlarında onun tek Avrupalı dengiydi. (İronik bir şekilde Mirabeau'nun babası bir keresinde oğluna şöyle fısıldamıştı: "Bu adama Rusya İmparatoriçe'sinden başka hiç kimse uygun bir eş olamaz.") Prens, Fransa'yı Britanya'ya karşı Rusya'nın yanında yer almaya ikna etme girişimleri kapsamında "Mirabobtça" adını taktığı adama dolgun rüşvetler ödemişti (Mirabeau ise aslında Londra'yla *entente* savunuyordu.) Sıkıntı içindeki XVI. Louis tarafından zaten cömert rüşvetlere boğulan Mirabeau, Potemkin'in parasını sadece muhteşem hayat tarzını sürdürmek için "tüketti" ve ardından hastalandı. Paris'te 19 Mart/2 Nisan 1791'de –Nassau'nun Potemkin için düzenlediği balodan bir gün sonra– öldü.²⁹

Serenissimus Rusya'nın Türklerle birlikte Üçlü İttifak ve Polonya'yla da kolayca savaşamayacağını biliyordu. Bu yüzden orduyu daha büyük bir savaşa hazırlar, Dvina ve Kiev'e Polonya üzerinden Prusya'ya ilerlemeye hazır birlikler yerleştirirken bir yandan da Rusya'ya Türklere ve Polonyalılara karşı hareket özgürlüğü kazandırması için Friedrich Wilhelm'i satın almaya hazırlanıyordu. Katerina koalisyona teslim olmak istemiyordu. Bu dostluklarının üzerinde baskı yaratıyordu. Stedingk "Majesteleri İmparatoriçe'nin bile" Serenissimus'u "gizlice kışkırttığına" inanıyordu. Belki de bu yüzden Katerina Potemkin'in "*kendisinin izin verdiği* her şeyi" yaptığını söylemişti. Stedingk, "İmparatoriçenin eskisi gibi olmadığını" bildirdi, "... Yaşı ve hastalıkları gücünü azalttı." "Artık onu kandırmak, kendini beğenmişliğine hitap etmek ve yanlış yönlendirmek daha kolaydı. Lord Acton'ın sözcükleriyle, mutlak güç yozlaştırır ve ikisi de yozlaşmıştı; iktidarı asla bırakmayan devlet insanlarının yazgısıydı bu. Ama Potemkin gururla ona hâlâ kadınıymış gibi davranıyordu. "Ne istiyorsun?" dedi İsveçliye. "O bir kadın; birisinin onu yönetmesi gerekiyor. İnsan her şeye birden koşturamaz."³⁰

Aslında, iş bundan daha az kişisel bir şeydi. Katerina endişeliydi çünkü gerçek bir görüş ayrılığı yaşıyorlardı, bu daha önce hiç olmamış bir şeydi. Muhtemelen Potemkin'in kazanmasından ve otoritesini

sarsmasından korkuyordu. Potemkin onun gururu ve inadının bütün başarılarını tehdit etmesine sinir oluyordu. Katerina Potemkin'in askeri duruma ilişkin üstün bilgisine boğun egecek miydi?³¹

Prens, imparatoriçenin artan bir şekilde kendisine yönelik entrikalara karışan eşlikçisi Platon Zubov'un da gönderilmesini istiyordu. Bu da aralarındaki gerginliğe katkıda bulunmuş olmalıydı. Bir siyasetçinin en savunmasız olduğu an yenilmez görüldüğü andır çünkü bu düşmanlarını birleştirir ve Potemkin altının oyulmasına yönelik girişimlerden çok rahatsızdı. Deboli, Zubov, Saltıkov ve Nassau-Siegen'in ona karşı entrika çevirdiğini bildirmiş olsa da "Potemkin'e karşı pek çok girişim... bunun gibi başarısız olmuştu."³² Ama Zubov koruyucusu Nikolay Saltıkov, küçük grandüklerin öğretmeni tarafından destekleniyordu ve böylelikle Pavel, onun Gatçina mülkünde yerleşik Prusya yanlısı çevresi ve Mason locaları, özellikle de Berlin bağlantılı Gül-Haçlılar'la ilişkideydi. Bu locaların bazıları³³ Katerina-Potemkin rejimine karşı eleştirilerin toplanma noktası olmuştu çünkü kodamanların çoğu Mason'du ama prens değildi.³⁴ Potemkin'den çok nefret eden Pavel Berlin'le ihanet sayılacak bir haberleşme içindeydi.³⁵

Katerina'yla Potemkin'in şimdi nostaljik sevgi gösterileri için çok az zamanı vardı: On yedi yıl önce birbirlerine aşık olduklarından beri yaptıkları gibi bir tartışıyorlar bir anlaşıyorlardı. Katerina'nın tartışmalarının "her zaman aşkla değil iktidarla ilgili" olduğuna dair onca yıl önceki inancı şimdi yeterince doğrudu. İkna başarısız olduğunda, Potemkin onu politikasını değiştirmeye zorluyordu. Katerina gözyaşları içinde direniyordu ama gözyaşları her zaman öfke nöbetleri kadar çıkarıcıydı. Tükenmiş bir Rusya'ya saldırmak üzere olan bir güce dostça davranmayı reddetmesi şüphesiz aptalcaydı. Sahadaki durumu bilen

Helbig'den bile önce yazılan ilk ve en kötücül Potemkin karşıtı yaşam öyküsü *Panslavin Fürst der Finsternis*'in muhtemelen Gül-Haçlılar örgütünden bir Özgür Mason, J. F. E. Albrecht tarafından kaleme alınmış olması bir rastlantı değildi. Gizemli Özgür Masonluk, Prusya'nın militarizm manyakları arasında şaşırtıcı şekilde revaçtaydı: Şişko, sıkıcı ve kalın kafalı Prusyalı Friedrich Wilhelm'in akşamlarını Marcus Aurelius, Leibniz ve büyüklüğü öğrenmeyi umduğu Büyük Seçici'nin ruhlarıyla iletişim kurarak geçirdiği söyleniyordu. Eğer doğruysa, dersler başarısız olmuştu.

Potemkin teslim olmayı değil sadece Türklerle barış yapana kadar Friedrich Wilhelm'i akılcı bir şekilde yatıştırımayı öneriyordu.

Potemkin, Katerina'nın uşağı Zahar Zotov'a, imparatoriçenin kararı geciktirmesi yüzünden kavga çıkacağını söyledi. Friedrich Wilhelm'le yazışmıyordu bile. Sonra Serenissimus öfkeyle Zubov hakkında homurdandı: Mamonov neden konumunu bu kadar aptalca bir şekilde terk etmiş ve Potemkin'in işleri ayarlamasını beklememişti ki? Savaş mutlak bir şekilde kaçınılmaz hale gelirse Potemkin Türk kazanımlarını koruyacak ve Prusya'yı bir Polonya bölünmesiyle tatmin edecekti. Ama Polonya'ya yönelik incelikli planlarını bozacak bölünme son çareydi.³⁶

Katerina'yla Potemkin günlerce durmaksızın tartıştı. Katerina ağladı. Potemkin öfkelen-di. O tırnaklarını yerken kavga gürültü Katerina'nın bağırsaklarını vurdu. 22 Mart'ta, Katerina "kasılmalar ve şiddetli karın ağrılarıyla" yatağa düştü. Kavga ederken bile hâlâ yaşlı bir karı koca gibi davranıyorlardı: Potemkin bağırsakları için ilaç almasını önerdi ama o "doğaya" güvenmekte ısrarlıydı. Prens baskıyı arttırdı.³⁷ Küçük bir oğlan, Potemkin'in uşağının on yaşındaki oğlu her çiftin yaşayabileceği bu kavga ve barışmaya tanık olmuştu: Prens masaya vurdu ve odadan çıkarken kapıyı o kadar sert kapattı ki bardaklar zıpladı. Katerina gözyaşlarına boğuldu. Sonra şüphesiz orada bulunduğu pişman olan korkmuş çocuğu fark etti. Gözyaşlarının arasından gülümsedi ve giden Potemkin'in arkasından kapıyı işaret ederek çocuğa, "Git bir bak, nasılmış." dedi. Çocuk da itaatkârca Serenissimus'un dairelerine koştu ve onu çalışma odasında masasında otururken buldu.

"Seni o mu gönderdi?" diye sordu prens.

Evet, diye yanıtladı çocuk masumların içten cesaretiyle; belki de Serenissimus gidip İmparatorluk Majestelerini avutmalıydı çünkü ağlıyordu ve özür diliyordu.

"Bırak zırlasın!" dedi Potemkin duyarsızca ama onu uzun süre tek başına bırakamayacak kadar yufka yürekliydi. Birkaç dakika sonra sakinleşti ve barışmaya gitti.³⁸ Yaşamlarının sonuna doğru özel ilişkileri de siyasi ilişkileri de böyleydi.

"İnat," diye yazdı Katerina'nın sekreteri 7 Nisan'da "yeni bir savaşa yol açıyor." Ama şimdi birkaç cephede birden savaş olasılığı -çünkü Polonya'yla İsveç'in İngiltere, Prusya ve Türkiye'ye katılma

ihtimali çok büyüktü– Katerina’yı şaşırtmıştı. Personeline bundan sonra “bira ve siyah bira” –İngiliz ürünleri– olmayacağını söyledi ama 9 Nisan’da Potemkin ve Bezborodko, Friedrich Wilhelm’i savaştan uzaklaştırmaya yetecek kadar yatıştırarak için bir ultimatoma yazdı. “Bizim acemi askerlerimiz İngilizlerle nasıl savaşabilir?” diye homurdanmıştı Potemkin. “Burada İsveçlilerin top ateşinden bıkan kimse yok mu?” Katerina gerçekten de ateşten bıkmıştı: Yenilgiyi kabul etti ve eski Prusya anlaşmasını yenilemeyi, Polonya’yı Thorn ve Danzig’i Prusya’ya vermeye teşvik etmeyi, Bâb-ı Âli ile barış yapmayı, Özi ve arka bölgesini kazanmayı gizlice kabul etti.” Ama savaşa hazırıldılar. “Karada ya da denizde saldırırlarsa benden haber alırsın.” diye yazdı Katerina Berlin’deki bir arkadaşına kasıtlı olarak *en clair* ve hiçbir ödün önermedi.⁴⁰

Ortaklar koalisyonun çöktüğünü bilmiyordu. Katerina’nın önerisi Berlin’e ulaşmadan önce İngilizler tereddüt içindeydi. Pitt’in hükûmeti parlamentodaki Özi Krizi’yle ilgili üç müzakereyi teknik açıdan kazanmıştı ama tartışmayı kaybetti. 18/29 Mart’ta, Charles James Fox, Rusya’ya karşı deniz seferiyle ilgili zayıf savları heyecanlı bir konuşmayla çürütürken Edmund Burke, Özi’de İngilizlerin nasıl bir çıkarının olduğunu sorarken Pitt’e saldırarak onu Türkleri –“barbar Asyalı sürüsünü”– korumakla suçladı. Katerina’nın Elçisi Simon Vorontsov, Leeds’ten Londra’ya kadar bütün Rus tüccar “lobileri”ni bir araya getirdi ve yazarlardan oluşan kendi savaş gücünü hazırladı. Mürekkep ve kâğıdın Prusya çeliğinden ve İngiliz barutundan daha güçlü olduğu ortaya çıktı. Deniz kuvvetleri bile karşıydı: Horatio Nelson “Katerina’nın donanmasına nasıl zarar vereceklerini” anlayamıyordu, “Dar denizler ve dost olmayan limanlar kötü şeyler.” Birkaç gün içinde, krallığın dört bir tarafındaki duvarlar “Rusya’yla savaşa hayır!” yazılarıyla kaplanmıştı. Kabine desteği azalıyordu. 5/16 Nisan’da Pitt ultimatomeni geri çekti ve neredeyse koltuğuna mal olacak hezimetten kurtulmanın bir yolunu bulmak için Petersburg’a gizli bir temsilciyi, William Fawkeney’i yolladı.⁴¹

Prens ile imparatoriçe sevinçten uçuyordu. Katerina, Fox’un heykelini Cameron Galerisi’nde Demosthenes ve Cicero’nun arasına yerleştirerek kutladı. Potemkin utanç içindeki İngiliz Elçisi Charles Whitworth’a Katerina’yla ikisinin “Tanrı’nın şımarık çocukları” ol-

duklarını söyleyip böbürlendi. Özi Krizi, Doğu Sorunu'nu İngilizlere ilk kez gösterdi ama henüz "Avrupa'nın hasta adamı"nın yaşamasıyla ilgilenmiyorlardı. Savaş yanlıları beklemek zorundaydı. Potemkin Katerina'yı müzakereye zorlamakla hata yapmıştı ama ancak geriye bakıldığında. Tavsiyesi mantıklıydı. Sadece şanslıydılar. Prens, imparatoriçeyle bir şans yıldızını paylaştığına inanıyordu: "Başarıya ulaşmak için," dedi İngiliz'e, "istemeleri yeter."⁴²

Döndüğünden beri gece gündüz prova yaptığı maskeli balosu Türklere, Prusyalılara ve Britanyalılara karşı Rus zaferini –Katerina'yla Potemkin'in Tanrı'yı cüretkârca övmesini– simgeleyecekti. Hizmetkârları St. Petersburg'da dörttnala davetiye dağıtıyordu:

General–Feldmareşal Tavrida Prensi Potemkin
sizi 28 Nisan Pazartesi saat altıda
Atlı Muhafızlar'ın yanındaki sarayında yapılacak olan ve
İmparatorluk Majesteleri ile İmparatorluk Ekselanslarının
şereflendireceği
maskeli baloyu onurlandırmaya davet eder.⁴³

Yazar günümüze ulaşan Kontes Ostermann'a yazılmış bu kartı, muhtemelen tek kopya olarak Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi'nde buldu.

KARNAVAL VE KRİZ

Şu Mareşal Prens Potemkin dün bize harika bir parti verdi, akşam yediden sabahın ikisine kadar kaldım... Şimdi baş ağrımı geçirmek için sana yazıyorum.

II. Katerina'dan Baron Grimm'e

28 Nisan 1791'de saat akşam yedide imparatorluk arabası prensin, Atlı Muhafızlar'ın yanındaki, yüzlerce meşaleyle aydınlatılmış sarayının klasik sütunlarının önünde durdu. Etekleri yere kadar uzanan uzun kollu bir Rus elbisesi giyen ve güzel bir taç takan imparatoriçe, yağmur altında arabadan yavaş yavaş indi. Potemkin onu karşılamaya gelmişti. Kırmızı bir kuyruklu ceket giymiş, omuzlarına elmaslarla süslü altın sarısı ve siyah dantel pelerin atmıştı. "Bir erkek ne kadar elmas takabilirse o kadar fazla elmasla" kaplıydı.¹ Arkasında, bir yaver şapkasını taşıyan bir minder tutuyordu, elmaslar şapkayı o kadar ağırlaştırmıştı ki giymesi çok zordu. Potemkin, efendilerinin mavili ve gümüşlü, açık sarı üniformasını giyen iki sıra uşağın arasından ona doğru yürüdü. Her birinin elinde bir kollu şamdan vardı. Bu imparatorluk ihtişamıyla boğulan Potemkin, Katerina'nın önünde tek dizinin üzerine çöktü. Katerina onu ayağa kaldırdı. Prens onun elini tuttu.

Tarihi gözlemekten çok yemekle ilgilenen beş bin kişi bedava yiyecek ve içecek masalarında yiyip içmeye koşarken boğuk bir uğultu vardı. Salıncaklar, atlıkarıncalar ve insanlara kostüm sağlayan dükânlar bile vardı ama onlar şimdi yemek istiyordu. Prens servisin, imparatoriçe geldikten sonra başlamasını emretmişti. Ama bir kâhya bir saray mensubunun arabasını imparatoriçenininki sanınca ziyafeti çok erken başlattı. Neredeyse bir isyan çıktı. Fransız Devrimi, Bourbon monarşisini yıktığı için halktan çekinen Katerina bir an için "saygıdeğer halkın" ayaklandığını sandı. Sadece eve götürmek üzere ceplerini yiyeceklerle doldurduklarını görünce rahatladı.²

Prens, imparatoriçesini daha sonra Tavrida adı verilen ve klasik yalınlığa ve heybete yeni bir ölçüt getiren sarayının kapısına götürdü. “Her şey devasaydı.” Açık mesajı buydu: Ön cephe sade ve muazzamdı, Potemkin’in gücünü ve görkemini simgelemesi için mimar İvan Starov tarafından tasarlanmıştı. Altı Dor sütunuyla desteklenen kubbeli bir revaktan iki uzun kanat çıkıyordu. İçeride, çift bir bekleme salonuna girdi ve bir teşrifatçı dizisi boyunca yürüyüp Kubbe’ye ya da Sütunlu Salon’a geldi, orada Grandük Pavel ve karısıyla birlikte üç bin kişi kostümleriyle Katerina’yı bekliyordu.

“Hayal bile edemezsin!” diye meydan okudu Katerina Grimm’e. Salon Avrupa’nın en büyüğüdü –yirmi bir metre yüksekliğindeydi, oval biçimi 74,5 metre uzunluğunda, 14,9 metre genişliğindeydi, otuz altışar adet iki sıra İyon sütunuyla destekleniyordu– ve “şiir gibi sütunlar” binlerce konuğu cüceleştiriyordu. (Rahatça beş bin kişiyi alabiliyordu.) Zemin pahalı ahşapla döşenmiş ve “şaşırtıcı büyüklükte” beyaz mermer vazolarla süslenmişti, tavanlardan siyah kristalden kat kat avizeler sarkıyordu; bunlar Kingston Düşesi’nden satın alınan hazinelerdi. Salonun her iki ucunda çift sıra Fransız penceresi vardı.³ Bütün salon o kadar parlaktı ki neredeyse alev alev yanıyormuş gibi görünüyordu, kocaman avizeler ve her biri on altı mum taşıyan elli altı küçük avizeyle aydınlatılmıştı. Beş bin meşale yanıyordu. Üç yüz müzisyenden oluşan boru orkestrası ve koroların eşliğindeki bir org –hepsi de iki galeride gizliydi– özel olarak yazılmış koro parçalarından bir konser veriyordu.

İmparatoriçe tam önündeki ünlü Kış Bahçesi’ni gözden kaçıramazdı. Bu da Avrupa’nın en büyüğüdü çünkü sarayın 60.452 metrekaresi kaplayan geri kalanıyla aynı boyutlardaydı. Dev cam salon sıcak su boruları içeren, palmiye ağacı şeklindeki sütunlarla destekleniyordu. Bu William Gould’un *chef d’oeuvre*’u idi –egzotik bitkilerden oluşan düzenli bir cangıldı; “çiçekler, sümbüller ve nergisler, mersin ağaçları, portakal ağaçları boldu”; duvarları çok büyük ocakları gizleyen aynalardan oluşuyordu.” 1812’de Lancashire’deki Ormskirk’te şatafatlı bir

Potemkin’in bahçıvanlar çarı William Gould, Katerina’nın onun için Tavrida arazisinde yaptırdığı Palladyan tarzı villada (hâlâ “bahçıvanın evi” deniyor) “ihtişam içinde yaşıyor” ve “soylulara davetler veriyordu.”

konutta öldü. Sahte üzüm salkımlarının, armut ve ananas kümelerinin arasına lambalar ve elmaslar gizlenmişti, öyle ki her şey ıslıl ıslıl görünüyordu. Gümüş ve kırmızı balıklar cam kürelerde yüzüyordu. Kubbe gökyüzü gibi boyanmıştı. Bu bahçe köşkündeki birbirini kesen patikalar ve küçük tepelikler tanrıça heykellerine gidiyordu. En çarpıcı etkisi “sonsuz perspektif”ti çünkü Katerina, Sütunlu Salon’un ısıltısından Kışlık Saray’ın tropik aydınlığını ve daha ötede, cam duvarlarından dışarıdaki İngiliz Bahçesi’ni görebiliyordu, orada bahçenin “kumlu patikaları kıvrılıyor, tepeleri yükseliyor, vadileri eğimleniyor, çelikler korulara dönüşüyor, gölcükler ışıldıyordu,”⁴ dekor yapıları ve hâlâ karlarla kaplı tepeleri Neva’ya kadar uzanıyordu. Tropikal orman ve karlı tepeler; hangisi gerçektir?

Kış Bahçesi’nin ortasında elmaslarla süslü bir piramidin üzerinde imparatoriçenin bir heykeli duruyordu. Şubin’in Yasa Yapıcı Katerina heykelinin ayaklarında Potemkin’in plaketine şöyle yazıyordu: “Anayurt’un Anası’na ve benim destekçime.”⁵ Prens Katerina’yı Sütunlu Salon’un solundaki İran halılarıyla kaplı, bahçeye bakan yükseltilmiş bir podyuma götürdü. Tropikal bahçelerden her biri yirmi dört çocuktan oluşan iki kadril grubu geldi, Katerina’ya göre, “St. Petersburg’un en güzelleri”ydiler, gök mavisi ve pembe kostümler giymişlerdi ve tepeden tırnağa “kentin ve varoşların bütün mücevherleriyle” kaplıydılar: oğlanlar İspanyol kıyafetliydi, kızlar Yunan. Grandük Aleksandr, Napolyon’u alt eden geleceğin imparatoru ilk kadrilde ünlü dans ustası Le Picq’in düzenlediği karmaşık bir bale yaptı. Grandük Konstantin ikincisinde dans etti. “Mümkün değil,” diye yazdı Katerina daha sonra, “bundan daha harikulade, daha farklı ya da daha göz kamaştırıcı bir şey yapmak.” Sonra Le Picq tek başına dans etti.

Potemkin, karanlık çökerken bütün bir partinin takip ettiği imparatorluk ailesini duvar halılarının Ester’in hikâyesini anlattığı Goblen Salonu’na götürdü. Kanepelerin ve koltukların ortasında bir Potemkin mucizesi duruyordu: Yakutlar ve zümrütlerle süslü gerçek boyutta altın bir fildi bu, kaidesinde bir saat gizliydi, sırtındaki İran ipeklerine bürünmüş zenci fil seyisinin işaretleriyle perdeler açıldı ve ortaya bir sahne ve localarıyla amfiteatr çıktı. İki Fransız komedisi ve bir balenin ardından imparatorluğun bütün halkları geçit töreni yaptı, içlerinde ulusal giysilerinin Asyalı görkemiyle İsmail’in tutsak paşaları

da vardı. Konuklar gösteriyi seyrederken diğer salonlardaki hizmetliler yüz kırk bin lambayı ve yirmi bin mumu daha yakıyordu. İmparatoriçe geri döndüğünde Sütunlu Salon parlak ışıklarla yıkanıyordu.

Prens, Katerina'yı elinden tutarak Kış Bahçesi'ne götürdü. Tapınaktaki heykelin önünde dururlarken Potemkin yine dizlerinin üzerine çöktü ve imparatoriçeye teşekkür etti. Katerina onu kaldırdı ve şefkatle alnından öptü: ona kahramanlıkları ve bağlılığı için teşekkür etti. Derjavin'in Potemkin'in zaferlerine "Övgü"sü söylendi: "Zaferin gök gürültüsü, gümbürde! Cesur Rus, sevin!"⁶

Potemkin orkestraya işaret verdi. Balo sonunda başladı. Katerina, Goblen Salonu'nda geliniyle kâğıt oynadı, sonra dinlenmeye gitti. *Potemkin'in* nasıl onun saraylarında daireleri varsa Katerina'nın da onunkinde bir yatak odası vardı. Odaları burada keyifli yakınlıklarını gösteriyordu: Katerina'nın yatak odası Potemkin'in kanadındaydı ve tavanı klasik şehvet, keçi ve çoban simgeleriyle süslüydü. Duvarda asılı bir halının ardına saklanmış gizli bir kapı Potemkin'in giriş salonuna, yatak odasına ve çalışma odasına açılıyordu ve böylece birbirlerinin odalarına girebiliyorlardı. Potemkin'in odası sade, rahat ve aydınlıktı, duvarları düz ipekle kaplıydı. Bazen, Potemkin oradayken Katerina'nın da kaldığı söyleniyor; şüphesiz orada yemekler veriyordu.⁷

Gece yarısı, Katerina akşam yemeği için geri döndüğünde o kadar keyifliydi ki kırk sekiz çocuk kadril danslarını baştan sona bir kez daha yaptı. İmparatoriçenin orkestranın çalmış olduğu amfiteatra yerleştirilen masası altınla kaplıydı. Kırk sekiz kodaman çevresinde oturuyordu. Çeşitli salonlarda başka masalar ve büfeler de vardı. Her biri beyaz ve mavi camdan bir topla aydınlatılmıştı. Masalardan birinde, Kingston Düşesi'nin iki dev vazosunun daha arasında koca bir gümüş kupa duruyordu. Potemkin'in garsonları servis yaparken prens imparatoriçenin koltuğunun arkasında duruyor, tepesinde elmaslarla ışıldayan bir Kiklop gibi yükseliyordu ve Katerina yanına oturup kendisine katılması için ısrar edene kadar ona bizzat servis yaptı. Yemeğin ardından, imparatoriçe genelde balolardan ayrılmasından dört saat

İmparator Pavel, annesinin ölümünün ardından binanın görünüşünü bozmaya kalkıştığında bu küçük odalar onu o kadar tiksindirdi ki onları yıkmadı. Sadece mühürledi ve günümüze ulaşanlar yalnızca bu odalar.

sonra gitmek üzere ayağa kalktı. Tavrida Prensi onu içeri aldığı gibi bu defa dışarı çıkardı.

Girişte Serenissimus diz çöktü; kırmızı ceketli devin imparatoriçesinin, imparatorluğun büyüğünün ve Avrupa kabinelerinin önünde geleneksel tevazusuydu bu. Katerina kalmak isterse yatak odası hazırды. Mümkün değildi ama o yine de teklif etmek istemişti. Katerina daha fazla kalamayacak kadar yorgundu. Orkestra iki farklı parçayla bekliyordu; biri imparatoriçe kalırsa, diğeri giderse çalacaktı. Giderse Potemkin elini yüreğinin üzerine koyacaktı ve bunu yaptığında orkestra uzun zaman önce Potemkin'in yazdığı bir sevgilinin ağıtının melankolik notalarını çalmaya başladı. "Benim için dünyanın en değerli şeyi," diye devam ediyordu kantat, "sensin." Balonun muhteşemliği, şarkının hüznü ve diz çökmüş bu heyula gibi tek gözlü devin görüntüsü Katerina'ya dokundu. Ortaklar kendilerini yaşlı hissediyor ve birbirlerini uzun zamandır seviyorlardı. Her ikisi de gözyaşlarına boğuldu. Potemkin onun elini arka arkaya öptü ve Katerina arabasına binip gidene kadar birlikte gözyaşı döktüler.⁸

Bu bir ayrılık gibi görünüyordu. Çoğunlukla Potemkin'in ölümünün bir önsezisi olarak yorumlanıyor. St. Petersburg'daki bu son kalışı geriye bakılarak büyük ölçüde çarpıtılıyor. Ama duygusal bir geceydi, ortak serüvenlerinin doruk noktasıydı. Potemkin partinin kalıntılarının arasında oyalanıyordu, melankoli ve nostalji doluydu, neredeyse transa geçmişti.

Kendisini çok iyi tanıyan bir hanımefendiyle –Kontes Natalya Zakrevskaya– vedalaşmaya geldiğinde kadın onun üzüntülü halini fark etti. Kadının içi şefkatle doldu. Onu şunları söyleyecek kadar iyi tanıyordu: "Sana ne olacağını bilmiyorum. Hükümdardan daha gençsin. Ondan daha fazla yaşayacaksın: O zaman sana ne olacak? İkinci adam olmayı asla kabul edemezsin." Potemkin dalgınca bunu düşündü: "Merak etme. Ben Hükümdar'dan önce öleceğim. Çok yakında öleceğim." Kadın onu bir daha görmedi.⁹

"Bu şölen muhteşemdi," diye yazdı baloya katılan Stedingk, "ondan başkası bunu düzenleyemezdi."¹⁰ Ama sorumsuzca abartılıydı:

Gerçekten de bazı tarih kitapları bunun onların son görüşmesi olduğunu iddia ediyor. Aslında, Potemkin daha olaylı geçen üç gün daha Petersburg'da kaldı.

Potemkin'in o üç ay içinde yüz elli bin ila beş yüz bin ruble harcadığı söyleniyordu. Herkes Hazine'nin faturalarını ödediği gibi baloyu da karşıladığını biliyordu ama kısa süre sonra Stedingk'in de bildirdiği gibi "bu savurganlığın imparatoriçenin hoşuna gitmediği" inancı yayıldı.

Katerina o kadar heyecanlıydı ki o gece eve döndüğünde uyuyamadı. "Küçük baş ağrısından," bir genç kızın sosyeteye takdim edildiği akşamın sabahında hissettiği coşkuyla Grimm'e mektup yazıp "fête superbe"yi överek kurtuldu. Grimm'e nerede oturduğunu göstermek için bir harita bile çizdi ve ona ne kadar geç yattığını söyledi: Bu kadarı çok fazlaydı! Sonra Grimm'e besbelli bir Katerina-Potemkin ortak yapımı olan siyasi hedefi "uydurdu:" "İşte, Mösyö, sıkıntıların ve savaşın ve diktatörlerin tehditlerinin arasında [Prusyalı Friedrich Wilhelm'i kastediyordu] Petersburg'da böyle idare ediyoruz." Muazzam ve aşırı olsa da Potemkin'in harcamalarından şikâyet ettiğine dair bir kanıt yok ama muhtemelen yaptığı buydu. Hepimiz gibi, faturayı eline aldığı anda dehşete düşmüş olabilirdi.

Tam Grimm'e yazarken çarpıcı Polonya haberleri getiren bir mektup ulaştı, bu Potemkin'in Petersburg'da daha fazla kalamayacağı anlamına geliyordu.

22 Nisan/3 Mayıs 1791'de Polonya ve Litvanya Birliği, Sejm'deki fırtınalı sahnelerin arasında yeni anayasayı kabul etmişti: Bir milletvekili tartışmanın ortasında kılıcını çekmiş ve İbrahim'le İshak gibi oğlunu öldüreceği tehdidinde bulunmuştu. Polonya'nın "Üç Mayıs" Devrimi kalıtsal bir monarşi yarattı, haleflik Saksonya Elektörü'ne ya da kızına teklifedilecek, hemen hemen İngiltere tahtıyla Amerikan başkanlığını ve bir orduyu birleştiren güçlü bir yürütme olacaktı. Varşova "Kral Halkla Birlikte" sloganıyla kutladı. Polonya'nın ümitsiz durumda olduğunu düşünenler etkilenmişti. "Mutlu halk," diye yazdı Burke, "mutlu prens."

Zamanlama Ruslar için iyi ama Polonyalılar için kötüydü çünkü İngiltere-Prusya koalisyonu Rusya'ya idaresi zor ve dikkatli uydusuyla uğraşmak için hareket özgürlüğü vermek üzereydi. Katerina, Fransız Devrimi'ne karşı Potemkin'in nefretini paylaşıyordu: Cumhuriyetçiliğin "bir akıl hastalığı" olduğunu ilan etmişti ve Rusya'daki radikal görüşleri bastırmıştı. Polonya Devrimi aslında siyasi açıdan muhafazakârdı,

monarşiyi zayıflatmıyor, güçlendiriyordu, hakları çoğaltmıyor, azaltıyordu. Ama Katerina bunu Fransız Devrimi'nin kendi etki alanına yönelik Jakobin uzantısı olarak görmeyi seçti: "Tamamen hazırız," diye bitirdi Katerina, Grimm'e yazdığı mektubu kaygı verici şekilde, "ve ne yazık ki şeytanın kendisine teslim olmuyoruz!"¹¹

Bulgakov, Branicki ve Varşova'daki casuslardan hemen hemen her gün rapor alan Potemkin, Polonya'yı da yakından izliyordu. Gördüklerinden hoşlanmadı¹² ve Polonya politikasının denetimini ele almaya karar verdi. Zubov'u yerinden oynatmayı henüz başaramamıştı ama muhtemelen bir Osmanlı barışının ve bir Polonya başarısının muhaliflerinin hakkından geleceğini hissediyordu. Bu yüzden ilişkilerinde ciddi bir gerilim yaratan Polonya'yı tartışmak için Katerina'yla anlaştıklarından daha uzun bir süre kaldı. Ama, Polonya'yla uğraşmadan önce Türkleri bir anlaşmaya zorlamaları ve gelmek üzere olan Pitt'in temsilcisi Fawkenner'le Özi Krizi'ni müzakere edip çözmeleri gerekiyordu.

"Yüreğimdeki sıkıntıyı hafifletmek, ağırlarımı azaltmak istiyorsan." dedi Katerina Potemkin'e Mayıs başında, "o zaman ordulara hemen ulaklar gönder ve deniz ve kara güçlerini harekâtlara başlayacak hale getir..."; yoksa istedikleri barışa asla ulaşamayacaklardı.¹³ Coşku dolu bir yaratıcılık hali yaşayan prens, güçlerine emirler yağdırırken bir yandan güneyde yeni yerleşimler kuruyordu. 11 Mayıs'ta, Amiral Uşakov denize açılacak ve düşmanı takip edecekti; onun yokluğunda esas orduya komuta eden Repnin, bir araya toplanan Türk güçlerini yok etmek için Tuna boyunca kararlılıkla vuracaktı ve Kuban birliklerine komuta eden Gudoviç, o kesimdeki en güçlü Osmanlı kalesini -Anapa- alacaktı.¹⁴ O arada ortaklar Polonya planları üzerinde çalışıyordu.

16 Mayıs'ta, İngiltere-Prusya krizi hâlâ çözülmemişti. Katerina Polonya'yla ilgili ilk fermanını Potemkin'e gönderdi. Prens ancak Prusyalıların Polonya'ya ilerlemesi durumunda müdahale edecek, böyle bir durumda Potemkin Polonyalılara Devrim'lerini tersine çevirmeleri karşılığında Osmanlı'nın Boğdan Prenslığı'ni teklif edebilecekti. Bu oltaya gelmezlerse Potemkin Polonyalı müttefikleri Branicki ve Potocki liderliğinde bir konfederasyon oluşturarak "aşırı önlemlere" başvurabilirdi. Katerina "aşırı önlemler"in arasında onun Kazakların "Büyük Ataman"ı adına Kiev, Podolya ve Bratslav'daki Ortodoksların ayaklandırılmasına yönelik "gizli planını" onayladığını özellikle

eklemiştir.¹⁵ Genelde Potemkin'in istediği yetkileri alamadığı iddia edilir.¹⁶ Tersine, yetkileri potansiyel olarak çok genişti ama gerçek olsa da azalan Prusya ve İngiltere'nin Rusya'ya saldırması olasılığına bağlıydı. (Fawkener'le müzakereler henüz başlamamıştı.) Ayrıca, Potemkin fermanları müdirenden bir öğrencinin aldığı gibi "almıyordu." Çift onların üzerinde birlikte çalışıyor, her zamanki gibi birbirlerinin taslaklarını düzeltiyordu. Fermanlar ve yazışmalar Katerina'nın Potemkin'in Kazak ve Boğdan planlarını kabul ettiğini ve iki yıldan uzun bir süre böyle yaptığını gösteriyor.

Potemkin'in Polonya planları onun son yılının gizemi: Kimsenin çözmei başaramadığı üst üste binen ipliklerle bir halı dokuyordu. Planları çok yönlü, değişken ve ilginç görünüyor ama Prens hiçbir zaman son ana kadar tek bir plana karar verme gereği görmüyordu. O arada, hepsini aynı anda yürütüyordu. İktidara geldiğinden beri Polonya sorunu üzerinde düşünüyordu ve Polonya politikaları pek çok farklı düzey üzerinde var oluyordu ama bunları onun Rus sınırları dışındaki bir prenslik ihtiyacından ayırmak olanaksız. Bütün bu planlar Potemkin'in kendi bölgesi için yerler içeriyordu. Smila mülklerinin çevresine kurulacak "bağımsız" Polonya düklüğünün Rusya için diğer güçlere Polonya'nın ikinci kez bölünmesiyle karşılığını ödemek zorunda kalmadan orta Avrupa'dan bölgeler kazanmak için gizli bir araç olacağına kendini inandırmıştı.

Dört Potemkin projesi vardı. Boğdan'ın Polonya tarafından ilhakı vardı. Bu düklük, müttefiki Feliks Potocki'nin Potemkin'e o mayısta yazdığı mektupta öngördüğü Polonya'ya çok uygundu: yarı bağımsız atamanlıklardan oluşan bir federal cumhuriyet. Aynı zamanda, Branicki ve Potocki liderliğinde, yeni anayasayı devirecek ve yerine eski versiyonunu ya da beraberinde Boğdan rüşvet olarak yeni federal

Bazı Polonyalı tarihçiler bu koşulu Potemkin'in gözünü boyamaya yönelik bir numara olarak değerlendiriyor çünkü Katerina Prusya'yla bir savaş olmayacağını zaten biliyordu. Bu belli ki böyle değil. İngiltere tereddüt etmiş ama teslim olmamıştı. Potemkin'in eylemine getirilen koşullar tümüyle mantıklıydı. Bir konfederasyonu destekleyecek bir Polonya gücünün kurulmasını ele alan ekli belgeler Tavrida balosundan hemen önce nasıl birlikte çalıştıklarını gösteriyor: Potemkin Polonya gücünün oluşturulmasını gerektiren bir teklif yazmış, Katerina da kenarına kendi görüşlerini eklemiştir.

bir anayasa getirecek bir konfederasyon planı vardı. Potemkin, daha şubatta Potocki'yi pohpohlamış, onu "ortak ülkemizin gerçek refahı üzerine" bir toplantıya davet etmişti.¹⁷

Sonra Potemkin'in doğu Polonya'daki Ortodoksları kurtarmak üzere Karadeniz Kazaklarının büyük atamanı olarak Polonya'ya saldırma fikri vardı. Bu onun Polonyalı kökenini, krallık hırslarını, heyecan arayışını, Polonya Devrimi'nin çökertilmesine yönelik Rus içgüdüsünü –ve "Kazaklara karşı tutkusunu"– birleştiriyordu.¹⁸ Daha atamanlığı yaratmadan önce, Potemkin Karadeniz Kazakları için özel bir Polonya görevi, onları Polonya'da toplamayı tasarlamıştı.¹⁹ Söz gelimi, 6 Temmuz 1787'de Katerina onun kendi Polonya köylerinden böyle dört bölük oluşturmaya²⁰ izin vermişti, oralarda zaten kendi güçleri vardı: Smila'nın atlı ve piyade milisleri.²¹ Daha sonra, Aleksandra Branicka onun "Kazakları Polonya ordusuyla birleştirmek ve kendisini Polonya kralı ilan etmek istediğini" açıkladı.²²

Bu şimdi planlarının en şüphelisi gibi görünüyor ama aslında uygulanabilir görünüyor. Feliks Potocki gibi kodamanlar ve eski tarz Polonya özgürlüğü hayali tarafından yönetilen Ortodoks Podolya ve Doğu Polonya eyaletleri, yeni Fransız özgürlük kavramıyla Varşova'daki Dört Yıllık Sejm'e hükmeden (ve Potemkin'den nefret eden) gelişmiş, Katolik Yurtseverlerin çok uzağındaydı. Yanlış bu Kazak patlamasını tek başına görmekte: Hem Katerina hem de Potemkin belli ki bunu Varşova'daki Devrim'in gücünü kırmak için Ortodoks nüfusu harekete geçirme yolu ve belki de Serenissimus'a Rusya egemenliğindeki federal bir Polonya'da kendi bölgesini kurdurma yolu olarak görüyordu.

Dördüncü olasılık Polonya'nın ikinci bölünmesiydi: Potemkin yeni bir bölünmeyi konuşmaktan hiç çekinmiyordu ve çoğu zaman Prusyalı elçilere teklif ediyordu; ancak, milliyetçi Polonyalı tarihçilerin görüşlerine rağmen bu onun son seçeneğiydi. Nisanda iki ayrı cephede savaşmaktan kurtulmak için Polonya'ya Thorn ve Danzig'i bıraktıracak ama bunun zamanı geçmişti. *Szlaçta*'nın gururla yeniden doğan bu evladı bölünmenin eski anayurdunu –*bizim* ülkemizi– mahvettiğini ve aynı zamanda Rusya dışındaki kişisel üssüne zarar verdiğini anlamıştı. Stratejik açıdan bunun diğer bütün devletlerden çok Prusya'ya yararı olmuş, Hohenzollernleri Rusya'ya yaklaştırmıştı. Büyük Petro'nun bağımsız bir Polonya'yı kötürüm ve alışılmamış bir tampon

bölge olarak tutma politikasını destekliyordu. Bölünmeyi istemekten çok Potemkin'in planlarının çoğu Boğdan seçeneği gibi Polonya'nın büyütülmesini içeriyordu, küçültülmesini değil. Daha uzun yaşamış olsaydı, başarılı olabilir ve bölünmenin engellenmesine katkıda bulunabilirdi. Katerina ondan önce ölseydi, gidip bir Polonya kodamanı olması mümkündü.

Potemkin bir Polonya politikası oluşturmak için Petersburg'da kalırken kötücül planlarının hikâyeleri, heyecanlı devrimci Varşova'da dolaşıyordu. Polonya Elçisi Deboli, Stanisław August'a Potemkin'in krallık hırslarıyla ilgili her söylentiye aktararak gerilimi arttırıyordu. Düşmanları sonunda onu devirmek için sarayda birleşirken Katerina'yla uzun dostluğunun en şiddetli krizlerinden birisi için sahne hazırdı.

"Sensiz de işleri yürütüyoruz, öyle değil mi?" diye yanıtladı Katerina, Potemkin'i, muhalif Deboli'ye göre. Sözcükler doğru gibi geliyor ama üslup kocasını boşayan değil küçümseyerek azarlayan bir kadınıninki gibi.²³ Pitt'in özel Elçisi William Fawkener, 14 Mayıs'ta gelmişti ama Özi Krizi'ni çözmeye yönelik sürüncemeli müzakereler gerçekten ancak haziran başında, Katerina'yla Potemkin onunla uzun konuşmalar yaparken başladı. Yayımlanmamış gönderilerinde, Fawkener onların farklı tarzlarını ama ortak mesajlarını gözlemliyordu: İngilizle yapılan toplantılardan birinde Katerina tam Potemkin'in şaşırtıcı iyilikteki ruh halini övüyordu ki dışarıda bir çocuğa havlayan tazılarından birisi yüzünden konuşması yarım kaldı. Küçük oğlanı yatıştırdı ve anlamlı bir şekilde Fawkener'e dönerek şunu ekledi: "Havlayan köpek ısırılmaz."²⁴

Diğer yandan Potemkin, sinmiş İngiliz buldokunu yemeğe davet etti ve İngiliz orada prensin "tuhaf ve tutarsızlıklarla dolu" –taşkın ve eğlenceli– konuşmasıyla tamamen şaşkına döndü. Serenissimus "bana Rus olduğunu ve ülkesini sevdiğini ama İngiltere'yi de sevdiğini; benim bir adalı ve bu yüzden de bencil olduğumu ve sadece adamı sevdiğimi söyledi." Potemkince bir öneride bulundu: Britanya neden Osmanlı pastasındaki payı olarak Akdeniz'deki Girit'i (Kandiye) almıyordu? Bu *pied-à-terre* Britanya'ya Mısır-Doğu Akdeniz ticaretinin denetimini verirdi. Ve sonra güneydeki toprakları, insanları, donanmayı –başarıları "sadece kendisine" bağlı "büyük projeleri"– ballandıra ballandıra anlattı. Bu gösterinin sonunda, şaşkına dönmüş Fawkener Londra'ya

ağzını bile açma fırsatı bulamadığını itiraf etti ama Pitt'in kafasında Rusya'nın Karadeniz'deki kararlılığının ciddiyetiyle ve Özi'yle ilgili ödün vermeyi reddetmesiyle ilgili hiçbir şüphe kalmadı.²⁵ Temmuz başında, İngiltere ve Prusya gerçekten de Katerina'nın taleplerine boyun eğmek zorunda olduklarını fark etti.

Charles James Fox tarafından muhalefetin resmî olmayan elçisi olarak sinsice (ve muhtemelen ihanet niteliğinde) gönderilen Robert Adair'in Petersburg'a gelişi Fawkener'i daha da küçük düşürdü. Simon Vorontsov Potemkin'e Devonshire Düşesi Georgiana'nın, *moda* kraliçesinin bile onu "dostluğuyla şereflendirdiğini" söyleyerek yirmi sekiz yaşındaki Adair'in iyi karşılanmasını güvenceye aldı.²⁶ Adair İmparatoriçe ve Prenses tarafından "çok iyi karşılandı." Gitmeden önce, Potemkin ona Katerina'nın adına bir hediye –imparatoriçenin portresinin bulunduğu bir yüzük– verdi.²⁷

Saygınlığının doruğundaki prens, şimdi bir köpek sürüsünün saldırısına uğrayan soylu bir ayağa benziyordu. Zubov, Katerina'nın Potemkin'in baskıcı davranışıyla ilgili hemen hemen bilinçaltındaki huzursuzluktan yararlanarak onun kendisine karşı olası bir tehdit oluşturabileceğini ima ediyordu. "İmparatoriçenin yüreğinde bu feldmareşale karşı gizli bir şüphe vardı,"²⁸ diye hatırlıyordu Gavril Romanoviç Derjavin, neoklasik şair ve memur. Serenissimus, Katerina'nın çevresinin kendi düşmanlarıyla sarılı olduğundan yakınıyordu. Katerina yaz için Çarskoye Selo'dayken, Potemkin onu her zamankinden daha az ziyaret etti ve uzun kalmadı. İngilizler ve Prusyalılarla bir anlaşma yaklaşırken ve Polonya Sorunu aciliyet kazanırken, büyükelçiler Katerina'nın ona soğuk davrandığını fark etmişti. Daha önce sık sık olduğu gibi, bu soğukluk Potemkin'in düşmanlarını umutlandırıyordu.

Zubov, prensin Katerina'yla ilişkisine zarar vermekten fazlasını yapıyordu: Önce Potemkin'in zaten tavsiye ettiği ayrıcalıkları önererek Suvorov'u²⁹ eski koruyucusunun aleyhine çevirdi. Suvorov'un Potemkin'le arası onun kıskançlığı yüzünden değil Zubov'un yanıltıcı entrikası yüzünden açıldı. Sonra Zubov Derjavin'e "imparatoriçenin adına" Potemkin'den destek istememesini söyledi: Zubov ona her istediğini verirdi.

Derjavin kendisine ün kazandıran “Prens Felitsa’ya Övgü”de Genel Proküratör Viazemski’yle “asabi”, Potemkin’le “üşengeç” diye dalga geçmişti ama prens yine de onu yıllar içinde Viazemski’ye ve diğer düşmanlarına karşı korumuştur.³⁰ Derjavin, Potemkin’in inceliğinin karşılığını ufak tefek ihanetlerle –ve dokunaklı şiirlerle– ödemişti. (“Puşkin’e ilham veren başyapıtı *Şelale*, Potemkin’e ölüm sonrası övgüsüydü.”)³¹ Zubov, Derjavin’e imparatoriçenin sekreterliği görevini önerdi. Şair işi kabul etti ve şiirlerindeki Potemkin övgülerini azalttı.

Bunlardan birini dağıttığında, Potemkin yatak odasından fırladı, arabasını emretti ve göklerin gürlediği, şimşeklerin çıktığı bir fırtınanın ordasında “Tanrı bilir nereye” gitti. Derjavin birkaç gün sonra eziklik içinde onu aradı ve Zubov’un koruması altındaki şairi nasıl etkilediğini bilen Potemkin onu soğuk bir şekilde ama kin duymadan kabul etti.³²

Prens siyasi gerginlik dönemlerinde her zaman çılgınca davranıyordu. Tırnaklarını yiyor ve şehvetli bir coşkuyla gönül maceraları arıyordu. Derjavin ve Debolı gibi yabancılar delirdiğini öne sürüyordu; üçüncü evre frengi deliliği yaşadığını ima ediyorlardı ki bu yönde hiçbir kanıt yok. Debolı bir gece Potemkin’in Kontes Puşkina diye bir kadının evine geldiğini ve saçlarını okşadığını iddia etti. Kadın onu evinden kovmakla tehdit etti ve Potemkin Polonya kralı olma fikrinin vazgeçmediğini söyledi, sözcükler ağzında yuvarlanıyordu.³³ Bu olasılık dışı bir hikâye. Ayrıca düşmanları bile baştan çıkarmakta hiç bu kadar başarılı olmadığını kabul ediyordu. “Erkekler nasıl madalya için can atıyorsa.” dedi muhalifi Kont Fyodor Rostopçin, “kadınlar da Prens Potemkin’in ilgisi için can atıyor.”³⁴ Serenissimus Çarskoye Selo yakınlarındaki evlerinden birinde üç günlük bir şölen düzenlerken Fawkeners soluk soluğa Londra’ya bildiriyordu, “Herkes onun bir kadınla kavgasını, bir diğerine aşıkâr ilgisini [ve] üçüncüsüne gerçek düşkünlüğünü konuşuyor.”³⁵

Potemkin kapana kısıyor gibi görünüyordu. Pek çok kayıt, prens temmuz sonunda nihayet Petersburg’dan ayrıldığında Zubov tarafından mahvedildiğini, Katerina tarafından reddedildiğini, düşmanları tarafından yenilgiye uğratıldığını ve kahrından ölmek üzere olduğunu iddia ediyor. Bu gerçek olmaktan çok uzaktı.

Temmuzda, Kont Peterhof'tayken Zubov amacına ulaşmaya yönelik sinsi darbesi için Katerina'nın yüreğine yeterince şüphe tohumu ektiğini düşünüyordu.³⁶ Peki ama Potemkin'in yerini kim alacaktı? Siyasi ya da askerî açıdan onun çapında hiç kimse yoktu; biri hariç. 24 Haziran'da, Kont Aleksey Orlov-Çeşmenski gizemli bir şekilde oraya geldi. 1774'ten beri başkente yaptığı bütün ziyaretler her zaman Potemkin'in devrilmesine yönelik girişimlerle aynı zamana denk geliyordu: Kendisi kapıdan girdiğinde Potemkin'in pencereden kaçtığıyla böbürlenmek hoşuna giderdi.³⁷ Ama Katerina Orlov-Çeşmenski'nin Çarskoye Selo'yu ziyaretini bir not yazarak Potemkin'e haber verdi –onu devirmek isteyen bir imparatoriçenin pek de yapacağı bir şey değil.³⁸ Haziran ve temmuzda, kentte bulunan Potemkin, Çarskoye Selo'daki Katerina'ya acı veren şeytandırnağını yazıyordu. Ona yanıt verecek kadar ilgili Katerina, notlarını "Adieu Papa" diye imzalıyordu. Zubov'un her zamanki yağcı mektuplarını da ekliyordu. Potemkin ona hediye olarak bir elbise de gönderdi.³⁹ Debolı bile Katerina'nın Orlov-Çeşmenski'ye kesin bir dille "değerli dostuna" saldırmaması için emir verdiğini bildirdi.⁴⁰

Dahası, Potemkin'in etkisi ortadan kalkmamıştı. Fawkenner sonunda İngiltere'nin Rusların koşullarını kabul edeceğini belirttiğinde, Potemkin, Katerina'ya bile danışmadan anlaşmayı kendisi kabul etti. Debolı bunun Rus bakanlarını kızdırdığını not etti ama bu pek de onun gücünü kaybettiğini göstermiyor.⁴¹ Sonra Potemkin bir dizi zafer kazandı: 19 Haziran'da Kutuzov'un Babadağ'ı vurma emrine uyduğunu ve yirmi bin Türk'ü yenilgiye uğrattığını açıkladı. 22 Haziran'da, Gudoviç Anapa kalesine saldırdı ve –ikramiye olarak– oraya sığınmış olan Çeçen kahraman Şeyh Mansur'u ele geçirdi. "Büyük darbelere kapıyı açan anahtar işte bu," dedi Potemkin Katerina'ya 2 Temmuz'da. "Asya'da nasıl kükrediklerini görünce sevineceksin!" O gün, belki de Potemkin'le barışmak için İmparatoriçe iki Zubov'la birlikte Peterhof'tan Petersburg'a gelip Tavrida Sarayı'nda prensle beraber yemek yedi ve eşinin sağlığına kadeh kaldırdı. Potemkin'in eli kulağındaki düşüşüne bakın.⁴²

Mansur Petersburg'a gönderildi ve üç yıl sonra Şlisselburg zindanlarında öldü.

Özi Krizi, 11 Temmuz'da sona erdi: İngilizlerle Prusyalılar Kate-
rina'nın Özi Kalesi'ni ve Bug ve Dinyester arasındaki toprakları elinde
tutmasına izin veren uzlaşmayı imzaladı: Türklerin derhâl barış yapması
koşuluyla tabii. Yapmazlarsa, Rusya daha iyi maddeler için savaşmakta
özgürdü. Aynı gün bir ulak, Potemkin'in Tuna'daki düşman yoğun-
laşmasına karşı harekete geçme emrini yerine getiren Reprin'in 28
Haziran'da Mançin'de muhteşem bir zafer kazandığını, Sadrazam'ın
seksen bin kişilik ordusunu yok ettiğini ve iki Türk ordusunun birleş-
mesini engellediğini haber verdi. "İyi haber için teşekkürler, dostum."
diye yazdı Katerina Potemkin'e. "İki bayram bir arada, dostum ve başka
güzel olaylar da. Yarın kutlamak için kente geliyorum." Kazan Kated-
rali'nde imparatoriçenin huzurunda "Te Deum" çalıyordu. Katerina
Fawkener için Prens'in de katıldığı yemekler ve balolar düzenledi.⁴³

Varşova ve Petersburg şimdi Potemkin'in Üç Mayıs Anayasa-
sı'na tepkisini bekliyodu. Prens, dev ama paslı bir havan topu gibi
ağır ağır Polonya'ya doğru dönüyordu ama planları neydi? Çevre-
sinde entrikalar ve planlar fırıl fırıl dönüyordu. Debol Potemkin'in
"iç savaş" çıkartarak Polonya kralı olmayı planladığına inanıyordu,
bu da ya Konfederasyon ya da Kazan saldırısı demekti.⁴⁴ Branicki
Varşova'da Polonya'nın boyutlarını büyütmek için Konfederasyonu'nu
planlamaktan yurtsever önerilere yönelmişti. Aleksandra Branicka
Potemkin'in Stanisław August'un veliahdı olmasını istiyordu.⁴⁵ Varşova
yıllardır Potemkin'in Aleksandra'nın çocuklarını tahtın varisleri yapa-
cağı uyarılarında bulunan el ilanlarıyla dolup taşıyordu.⁴⁶ Tehlikenin
ortasında komik aralar da oluyordu. Prens Polonya Elçisi Debol'ye
sataşmaktan kendini alamamış, bir partide ona Polonyalıların Bâb-ı
Âli'yi Türk pantolonları giyecek kadar çok sevdiğini söylemişti. De-
boli bu pantolon hakaretinden incinmişti, "ben de bizim başkalarının
pantolonlarına ihtiyacımız olmadığını çünkü kendi pantolonlarımızın
olduğunu söyledim."⁴⁷

Potemkin kararsızdı. Görevi dörtlüye güneye gidip Türklerle barış
müzakere etmekti ama içgüdüsel olarak Petersburg'da kalmasını söylüyordu
ve Katerina'yla Polonya'ya ne yapılacağını sonuca bağlayana kadar
Zubov'a maruz kaldı. Bu iki aşırı hassas güç uzmanının arasındaki
gerilimi bir kez daha arttırdı, o aralar "karşılıklı küçük kıskançlık-

lar”ın etkisinde birbirlerinden memnun değillerdi.⁴⁸ Katerina onun barışa odaklanmasını istiyordu.

Kopan kavga aynı zamanda kadınlarla ilgiliydi: Katerina Esmer’ini sevse de hâlâ Potemkin’i de kıskanıyordu ya da sadece onun zamparalık gösterilerinden mi bıkmıştı? Potemkin beceriksiz Prens Mihail Golitsin’in ordudaki suistimalleri ortadan kaldırmak için oluşturulan yeni ordu denetçilerinden birisi olarak atanmasını teklif etti. “O sana orduda saygınlık kazandırmaz.” diye yanıtladı Katerina ama en çok Golitsin’in karısına sinir oluyordu. Petersburg’da herkes Yunan Güzeli’nden sıkılan Potemkin’in kendini Prenses Praskovya Andreyevna Golitsina’ya (kızlık soyadı Şuvalova), “son tutkusu”na, edebiyata meraklı ama “kıpır kıpır” kıza kaptırdığını biliyordu.⁴⁹ Katerina ona şöyle dedi: “Karısının yüzü ne kadar güzel olursa olsun, böyle bir adamın sorumluluğunu taşımana değmez... karısı çekici olabilir ama onunla gönül eğlendirerek kazanabileceğin hiçbir şey yok.” Gerçekten de Praskovya’nın ailesi onun iffetini koruyordu, yani Potemkin karısını elde bile edemeden kendisini kocayla birlikte bulabilirdi. Katerina açık oynuyordu. İki Golitsin de onu kandırıyordu. “Dostum, sana doğruyu söylemeye alışığım. Sen de bana söylemelisin.” Ona güneye gitmesi için yalvardı, “Barış yap, sonra buraya gel ve istediğin kadar kendini eğlendir... Bu mektuba gelince, okuduktan sonra yırtıp at.”⁵⁰ Ama Prens Katerina’nın ona yazdığı bu en iğneleyici mektubu sakladı.

Katerina’nın öfke nöbeti, çoğu kez olduğu gibi, tartışmalarının sonunda içini döküp rahatlama yoluydu. Çekişmelerini sonuca bağlayan ve onun hemen güneye gidebileceği anlamına gelen ikinci gizli buyruğunu Potemkin’e 18 Temmuz’da vermişti. Rus, Polonyalı ve Batılı tarihçiler bunun anlamını iki yüzyıldır tartışıyordu. Karışıklığın büyük bölümü Potemkin’e verdiği olağanüstü yetkilerle onun iktidardan düştüğü kanısını birbiriyle bağdaştırma sorunundan kaynaklanıyor. Hikâye prensin çökmüş bir adam olduğunu, güç kaybettiğini, “Platon Zubov’un imparatoriçenin zihni üzerinde mutlak gücü olduğu öğrenildiğinde gözden düşme düşüncesine dayanamadığını” iddia ediyor.

Potemkin’in daha önce sözü edilen “Praskovya”ya yazdığı mektupların bazılarının Praskovya Potemkina’ya değil Praskovya Golitsina’ya yazılmış olmaları mümkündür ancak olası değildir.

Potemkin'in ölümünün ardından Zubov egemenliğindeki Petersburg'u ziyaret eden yabancılara söylenen bu.⁵¹ Katerina'yla Zubov'un onu uzaklaştırmak üzere olduğu kabul edilirken ona Türklerle ve Polonyalılarla barış yapma ya da savaşıma yönünde geniş yetkileri nasıl verebildi? Bu yüzden Katerina'nın ondan kurtulmak için düzmece bir ferman imzaladığını savunuyorlardı. Bu gerçeklere değil geri bakışa dayanıyordu.⁵²

1791'i *yaşayanların hiçbirisi* onun kovulmak üzere olduğuna inanmıyordu. Ama hepsi de kavgalar olduğunu bilse de muhalif yabancılar Debolı ve Elçi Whitworth bile Serenissimus'un gücünü arttırdığını, kaybetmediğini bildiriyordu: "ona o kadar çok güveniliyor ki," dedi Whitworth Grenville'e, Türklerle savaşmak ya da barışmak için "tam yetkisi var."⁵³ Zubov'un entrikalarına gelince, "başarıya ulaşmaları olanaksız, imparatoriçenin ona hayranlığı olağanüstü."⁵⁴ Çok sonraları bizzat Zubov, Potemkin'in kendisini kovma girişimlerinden kurtulduğu için "yarım bir zafer kazandığını" itiraf etmişti ama "onu uzaklaştırmadım ama onu uzaklaştırmak çok önemliydi çünkü imparatoriçe her zaman onun isteklerini yerine getiriyordu ve ondan sert bir kocaymış gibi korkuyordu. Sadece beni seviyordu ama bana sık sık izlemem gereken bir örnek olarak Potemkin'i gösteriyordu." Zubov ardından imparatoriçenin sevgisine yönelik gerçek niyetini ortaya koyuyordu: "İki kat zengin değilsem bu Potemkin'in suçudur."⁵⁵

Potemkin'in hiç de kovulmak üzere olmadığı anlaşıldığında, fermanın Potemkin için Zubov'u gönderememesinin telafisinden çok bir zafer olduğu açık. Bâb-ı Âli'yle barış imzalandıktan sonra, Potemkin'e Polonya'yla savaşmak, planlarını yürütmek ve hatta Polonya anayasasının biçimini belirlemek için büyük yetkiler verildi. Prens, Potocki'yle ayrıntıları müzakere edebilirdi ama Polonyalılar için tam tersi yani Rusları kendileri davet etmiş gibi görünmek yaşamsaldı. Ama "kendi çıkarımız bunun mümkün olduğu kadar çabuk yapılmasını gerektiriyor ki kötülük... kök salmasın."⁵⁶ Ferman Potemkin'in Katerina'yı planlarının bölünme olmaksızın itaatkâr bir komşu kazandırabileceğine ikna ettiğini gösteriyor. Ama Katerina Prens planlarının başarısız olması durumunda bölünmenin tek seçenek olduğunu açık etmişti.

Petersburg'daki son gecesinde, Serenissimus yeğeni Tatyana'nın evinde kendisinin çok rezil bir adam olduğunu düşünen Kontes Go-

lovina'yla birlikte yemek yedi. Ama bu kez onu duygulandırdı. Tekrar tekrar onu hiç unutmayacağını söyledi. Yakında öleceğine emindi.⁵⁷

24 Temmuz 1791'de, sabah dörtte Potemkin Çarskoye Selo'dan ayrıldı. Prens dörtnala son hız güneye uçarken imparatoriçe arkasından eski dostluklarının sevgi dolu sıcaklığıyla dolu bir not gönderdi: "Güle güle dostum, öpüyorum seni."⁵⁸ Bir daha hiç görüşmediler.

SON YOLCULUK

Yeğeni sordu...

“Bana haber mi getirdin?”

“Sana büyük bir üzüntü getirdim

Siyahlara bürün

Amcan öldü

Bozkırların ortasında bir kürkün üstünde yatıyor.”

Asker marşı, “Potemkin’in Ölümü”

Çalan çanlar, ateşlenen toplar ve arabalarının kaldırdığı toz bulutu, güney yolundaki Potemkin’in Mogilev’e geldiğini gösteriyordu. Eyaletin uzak köşelerinden gelen memurlar ve soylularla en güzel elbiselerini giymiş hanımefendiler valinin evinde bekliyordu.

Arabası durduğunda kalabalık basamakların dibine hücum etti: Tavrida Prensi dökümlü bir yazlık sabahlıkla ortaya çıktı, toz içindeydi ve kimsenin yüzüne bakmadan kalabalığın arasından geçip gitti. Serenissimus soylu Polonyalı Yurtsever, Michel Oginski’yi akşam yemeğine çağırdı ve ona neşeyle bir virtüöz performansı ikram etti, Hollanda’dan konuştu, “ülkeyi sanki hayatı boyunca orada yaşamış gibi iyi biliyordu; İngiltere, hükûmeti, gelenekleri ve ahlak kuralları ona hiç yabancı değildi.” ve sonra müzik ve resim, “İngilizlerin hiçbir şey bilmediğini de ekledi.” Savaş sanatından konuşurlarken, prens zaferin anahtarının kuralları yıkmak olduğunu ama strateji öğrenmenin yeterli olmadığını açıkladı: “Onunla doğman gerekir.”¹ Bu hiç de düşkün bir politikacının ağırlaması olmadığı gibi kolu kanadı kırık birinin davranışı da değildi pek.

Potemkin Boğdan’a yaklaşırken Prens Repnin çoktan Kalas’ta sadrazamla müzakereye oturmuştu. Potemkin, Katerina’ya keyifle 24 Temmuz’da ön hazırlıkların tamamlandığı söyledi ama ayın otuz birinde, Potemkin’in bir günlük yolu kalmışken Repnin ateşkes imzaladı.

Potemkin'in Repnin kendisinden önce davrandığı için kıskançlık ve öfke içinde olduğu söylendi. Ama Repnin'in raporları Potemkin'in onun imzalaması gerekmesi de ön hazırlıkları sonuca bağlamasından çok memnun olduğunu gösteriyor. Potemkin'in öfkesi siyasi ve kişiseldi ama kıskançlığa hemen hemen hiç gelemiyordu. Katerina'nın "ihtiyar bir kadından daha beter" dediği Repnin ölen Panin'in yeğeni, Martinist tarikatından bir Özgür Mason ve Pavel'in Prusya hayranı Sarayı'nın bir üyesiydi ama Potemkin'in itaatkâr kölesi olmuştu. "Kutsal Kitap onları bağlıyor." diye açıklamıştı Ligne; birisinin Martinizmiyle diğerinin batıl inancı "birbirine çok iyi uyuyordu."² Artık öyle değildi. Repnin'in oyunu şüphesiz başkentten gelen ve Zubov'un onu Potemkin'in gazabından koruyacağını iddia eden mektuplarla desteklenmişti. "Seni küçük Martinist." diye bağırıyordu Potemkin bir versiyonda. "Buna nasıl cüret edersin!"³

Repnin yanlış zamanda yanlış anlaşmayı imzalamıştı; Fawkener'le yapılan son anlaşmadan habersiz, Türklerin güçlerini yeniden toparlamalarına bol bol süre tanıyan sekiz aylık bir ateşkesi ve Rusya'nın kendilerine bırakılan toprakları takviye etmemesi yönündeki talebini kabul etmişti. Repnin, Potemkin'in Uşakov'dan ve filodan haber beklediğini de bilmiyordu: Başarılı olurlarsa koşullar arttırabilirdi. Tam da Repnin'in koşulları onayladığı gün Uşakov Osmanlı filosunu bozguna uğratmıştı; Kostantinopolis panik içindeydi. Potemkin barışı haber verdiğinde Katerina da sevinçten uçtu ama o da Bezborodko da hemen Repnin'nin acemice hatasını kınadı. Katerina Uşakov'un zaferini öğrendiğinde öfkelenirdi.⁴ Potemkin Uşakov'un zaferini Türkleri yeniden savaşmaya zorlamak ve böylelikle Rusya'yı Fawkener anlaşmasından kurtarmak için kullanabilirdi.⁵ Bu hâlâ olasıydı ama Repnin'in ödünleri bunu zorlaştırmıştı.

Serenissimus yeni savaş gemilerini ve sarayı denetlemek için hızla Nikolaev'e gitti ve Yaş'a beş yüz verstlik yolu neredeyse uçarak otuz saatte aldı. Sonra, aylarca süren huzursuz gerilimin, güçten düşüren sefahatin, aşırı çalışmanın ve tüketici seyahatin ardından sıklıkla olduğu gibi hastalandı. Konstantinopolis'te veba ve güneyde sıtma salgınları vardı. "Daha önce hiç böyle bir şey görmedim," dedi eski günlerdeki gibi onun sağlığı için endişelenen Katerina'ya.⁶ Yaş "leş kokulu bataklık havası"nın etkisi altındaydı."⁷ Herkes hastalanıyordu.

Sadrazam Yusuf Paşa, Tuna'da yüz elli bin kişilik bir başka Osmanlı ordusu kurdu. Elçisi Potemkin'in kararlılığını sınavarak müzakerelere başladı, Dinyester'i ellerinde tutma olasılığı bulunup bulunmadığını sordu. Prens görüşmeyi kesti. Vezir özür diledi ve elçisini idam ettirmeyi önerdi. Potemkin Boğdan'a özgürlük verilmesini, Eflak Hoshpodarlarının Rusya tarafından onaylanmasını ve Anapa'nın bırakılmasını talep etti.⁸ Bahisleri yükseltiyor, Türklere yeniden savaşmaları ve kendisini Fawkener'in anlaşmasından kurtarmaları için meydan okuyordu. Derken uğursuz bir işaret geldi.

13 Ağustos 1791'de, subaylarından Württemberg Prensi Karl Aleksandr, Grandük Pavel'in kayınbiraderi sıtımadan öldü. Pavel'in karısıyla arası iyi olan Potemkin, ağabeyi için özenle hazırlanmış bir kraliyet cenazesi düzenletti. Zaten ölüm önsezilerinin pençesindeki Prens kendi hastalığıyla boğuşuyordu. Boğucu sıcakta korteji kilometrelerce ayakta takip etti ve kabristanda iki bardak buzlu su içti.

Cenaze arabası yanından geçerken hezeyanlar içindeki Potemkin onun kendi arabası olduğunu sandı ve binmeye çalıştı. Batıl inançlı bir adam için bu çanların çalması demekti. "Tanrı şahidimdir ki azap çekiyorum." Düşüp bayıldı ve Kalas'tan uzaklaştırıldı, Repnin'e orduyu sağlıksız kentten çıkarmasını emretti.⁹

Potemkin yakındaki Guşa'da dinleniyordu ve orada Popov sonunda onu ilacını, muhtemelen kınakınayı, kininin ilk biçimlerinden biri olan Güney Amerika ağaç kabuğunu almaya ikna etti. Samoylov, Ribas ve Lajkarev'i Rusya'nın tam yetkili temsilcileri olarak atayacak kadar iyileşti ama Katerina vazgeçilmez eşini kaybedebileceğini hissediyordu: "Tanrı'ya bu talihsizlikleri senden uzaklaştırması ve beni böyle bir darbeden kurtarması için dua ediyorum." diye yazdı ona. Günlerce ağladı. 29 Ağustos'ta Nevski Manastırı'ndaki gece ayininde Potemkin'in hayatı için dua bile etti, manastıra altın ve elmaslar adadı. Aleksandra Branicka amcasına eşlik etmesi için çağrıldı. Ama on gün sonra: "Daha iyiyim." dedi Potemkin, Katerina'ya. "Seni bir daha görebileceğimi sanmıyordum, sevgili Matuşka."¹⁰ Yaş'a geri döndü ama ateşler içindeydi.

"Bu kadar zayıf bir haldeyken oradan oraya nasıl gidebildiğini anlamıyorum." diyen Katerina, Zubov'un "çok endişelendiğini," ekledi, "ve bütün bir gün üzüntümü nasıl hafifletebileceğini bilemedi."

Hasta bir Potemkin bile buna gözlerini devirmiş olmalıydı ama son günlerine kadar çekmeyi başaramadığı “diş”e her zaman selamlarını gönderdi. Dört gün boyunca yaşadığı ateşler ve baş ağrıları 10 Eylül’de geçti. “Tanrı’nın ellerindeyim,” dedi Potemkin, imparatoriçeye, “ama senin işin son dakikaya kadar bozulmayacak.”¹¹

Bu doğrudu: Barış görüşmelerine nezaret etti, vezire hediyeler gönderdi,¹² tekrar savaş çıkma olasılığına karşılık orduyu konuşlandırdı ve donanmanın Sivastopol’a döndüğünü bildirdi. Polonya entrikalarından da vazgeçmedi. Polonyalı müttefikleri Polonya Topçu Birliği’nin Generali Feliks Potocki’yle Polonya tahtının Feld-Atamanı Seweryn Rzewuski’yi gizlice çağırttı: “Özel bir görüşme teklif etmenin onurunu yaşıyorum,” dedi ve görüşmede imparatoriçenin “içten niyetlerini” ve “belirli isteklerini” duyuracaktı.¹³ Hemen yola çıktılar. Yaz boyunca yerleşimler kurmayı, gemi yapımını ve kendi eğlencesini hiç ihmal etmedi.¹⁴ Hoş tınılı bir müzik ve hareketli arkadaşlar istiyordu, 27 Ağustos’ta Fransız politikacı ve tarihçi Sénac de Meilhan’a yazdı, Fransız Devrimi ve Antik Yunan üzerine düşünceleri “o kadar güzel şeyler ki yüz yüze tartışılmayı hak ediyorlar. Beni Boğdan’da görmeye gelin.”

Müzikal olarak, Potemkin ilahiler yazarak iyileşiyordu: “Ve şimdi ruhum, günahkârlığının cehenneminde korkuyor ve umutlanıyor, yardım arıyor ama bulamıyor,” diye devam ediyordu “Kurtarıcıya Kanon”u: “Ona elini ver, En İffetli Bakire...”¹⁵ Ama aynı zamanda yeni ve daha başarılı bir besteciyi işe almak üzereydi. “Size en büyük piyanisti ve Almanya’nın en iyi bestecilerinden birini göndermek istiyorum,” demişti Viyana’daki Rus Elçisi Andrey Razumovski. İş çoktan besteciye önermiş, o da kabul etmişti: “Buradaki konumundan memnun değil ve bu yolculuğu yapmaya hevesli. Şu anda Bohemya’da ama dönmesi bekleniyor. Ekselansları isterse onu kısa süreliğine işe alırım, onu dinler, bir süre orada tutarsınız.”¹⁶ Potemkin’in yanıtı kayıp. Bestecinin adı Mozart’tı.*

Potemkin’in durumu kötüleşiyordu. Prens karmakarışık bütün beraberlikleri şimdi yirmi yıldır değişmeyen tek ilişkisine indirgenmişti. Katerina’yla Serenissimus sanki derin sevgilerini dile getirme fırsatını

Mozart kısa süre sonra 24 Kasım/5 Aralık 1791’de öldü.

kaçırmak istemiyormuş gibi birbirlerine yine basit aşk mektupları yazıyordu. Sıtma ateşinin pençesindeki Yaş “tam bir hastane”ydi. Repnin ve Faleev’in de aralarında bulunduğu hastaların çoğu dört gün süren titremeli sayıklamaların ardından yavaş yavaş iyileşiyordu¹⁷ ama Saşenka Branicka ve Sophie de Witte’in baktığı Potemkin, iyileşmedi. Katerina, Potemkin sanki Kışlık Saray’daki dairelerindeymiş gibi onun hastalığını ve iyileşmesini takip etmek istiyordu ama ulakların gidip gelmesi yedi ila on iki gün sürüyordu yani onun ilgili, telaşlı mektupları her zaman geri kalıyordu: Prens’in iyi olduğunu sanırken o gerçekten kötüydü. İlk mektup iyileştiğini söylüyorsa, ikincisi hızla kötüleştiğini söylüyordu. 16 Eylül’de, aldığı ilk mektup “beni mutlu etti çünkü iyi olduğunu gördüm ama ikincisi kaygımı tekrar büyüttü çünkü dört gündür sürekli ateşin ve baş ağrıların olduğunu gördüm. Tanrı’dan sana güç vermesini dilerim... Hoşçakal dostum, İsa seni kutsasın.”¹⁸

Katerina ondan yeterince haber alamıyordu: Popov’a her gün rapor göndermesini emretti ve Branicka’ya rica etti, “Lütfen, Kontes, bana onun nasıl olduğunu yaz ve olası bir tekrarlamaya karşı kendisine çok iyi bakmasını sağlamak için elinden geleni yap çünkü bu zaten zayıf birisi için çok kötü olur. Ve ben onun sağlığına hiç önem vermediğini biliyorum.” Branicka ve Popov hasta odasının denetimini üstlenirken üç doktor, Fransız Massot ve iki Rus’un elinden pek bir şey gelmiyordu.¹⁹ Biz de acı verici çöküşü iki ortağın mektuplarından takip ediyoruz. Popov’un raporları başlayana kadar Katerina her geçen gün daha fazla kaygılanıyor, Potemkin daha fazla güçten düşüyordu. Katerina’nın mektupları geldiğinde, Potemkin onları ağlayarak okuyordu. “Kulağının içindeki zonklama çok acı verse de,” iyiye gittiğini düşünüyordu. Kötüleştikçe bile sekiz bin hasta askeri düşünüyordu. “Tanrı’ya şükür ölmüyorlar.” dedi Potemkin. Türk tam yetkili elçileri dört sonra gelecekti: “Pek çok dalavere bekliyorum ama tetikte olacağım.” Potemkin Yaş’tan ayrılıp bir kır evine yerleşmişti.²⁰

Prens aşırı yemeyi bırakmıştı; artık daha ölçülü yiyordu: Ateşi düşürmek işe yaramıştı: “Ekselansları her geçen saat daha iyi oluyor. Potemkin bu fırsatı Rus ordusunun çekilirken kullanması gereken rotayı ayarlamak için kullandı çünkü Polonya üzerinden geçiş hâlâ kapalıydı. Müzakereler ilerliyordu. Dünya bunu dikkatle izliyordu: Avusturyalılar o aralar Zıştovi’de Bâb-ı Âli’yle barış yapmıştı. Viya-

na'daki gazeteler prensin hastalığını izliyor, hemen hemen her gün ulaklardan bilgi alıyordu. İyiyе gittiğini, kötüleştikğini ve iyiyе gittiğini duydular. Savaş çıkarsa, Potemkin bizzat komutayı alacaktı ama bu arada Eflak ve Boğdan üzerinde nüfuzu olmasını istiyordu. Barış görüşmeleri "fırtınalı" olacaktı. Prens barış imzalanır imzalanmaz sonbaharda Viyana'yı ziyaret etmesi bekleniyordu.

Prens kendini "köpek gibi yorgun" hissediyordu ama Bezborodko aracılığıyla imparatoriçeyi rahatlatmıştı: "Kendimi zorlamıyorum."²¹ Üç gün sonra, ateş iki kat güçlenmiş olarak geri döndü. Prens titriyor ve güçten düşüyordu. Branicka gece gündüz yanından ayrılmıyordu. Kinin almayı reddediyordu. "Ekselanslarını siz İmparatorluk Majestelerinin yüce adına büyük tiksintisine rağmen kinin almaya ikna ettik," diye bildirdi Popov. Serenissimus Bezborodko'ya bir "Çin kaftanı" bulmasını rica etti, "Ona çok ihtiyacım var." Katerina bir kürk mantıyla birlikte onu derhâl gönderdi. Prens dokunaklı bir şekilde, "Hiç enerjim kalmadı ve sonumun ne zaman geleceğini bilmiyorum" diye yazdığı gün Katerina'ya hâlâ ordudaki hastalıkla ilgili notlar gönderiyordu.²²

Prens "aralıksız ve şiddetli" acı çekiyordu. Ayın yirmi beşinde, prensin inlemeleri ve ağlamaları maiyetini üzüyordu. Sıtmanın kendisini ele geçirdiğini fark ettiğinde, Prens çöküşünün zevkini çıkarmaya karar vermiş gibi görünüyordu. Hikâyeye göre, kendini "mahvediyordu" ve yemesi kesinlikle işe yaramıyordu. Ateşli "sultan", "jambon, tuzlanmış kaz ve üç ya da dört tavuk yedi," üzerine *kvas*, "her çeşit şarap" ve likör içti. Astrahan ve Hamburg'dan çığa balığı ve tütsülenmiş kaz getirtildi. "Kasıtlı olarak iyileşmekten kaçmanın yollarını arıyordu." Ter içinde kaldığında "başından aşağı on şişe kolonya" döktü. Yaşadığı kadar alışılmamış şekilde ölecekti.²³ Artık umursamayacak kadar hastaydı.

Popov üzüntüyle Potemkin'in "umutsuzca hayat hakkında konuştuğunu" yazdı, "ve bizlerin rahatlatmalarını dinlemeden herkesle vedalaştı." Prense Piskopos Ambrosius ve Metropolit İona, ona ölçülü yemesi ve ilacını alması için yalvaran bir Gürcü eşlik ediyordu. "Hemen hemen hiç iyileşmiyorum." diye yanıtladı Potemkin. "Ama

Yunan Güzelî'ne tahminen artık ihtiyaç yoktu; prensin hastalığı ağırlaşırken o da ortadan kayboldu. Branicka muhtemelen ona prensi görmeye gelen Polonyalı kodamanları ağırlamasını emretmişti.

karar Tanrı'nın." Sonra Ambrosius'a dönüp yaşamının anlamını tartıştı ve bütün Rus batıl inançlarına rağmen aynı zamanda bir Aydınlanma varlığı olduğunu gösterdi. "Sen, günah çıkartıcım, kimsenin kötülüğünü istemediğini biliyorsun. Tek istediğim bütün insanları mutlu etmekti." Potemkin'in yüce gönüllü itirafını duyan bütün oda gözyaşlarına boğuldu. Papazlar dışarı çıktı ve Dr. Massot durumun ümitsiz olduğunu söyledi. "Derin bir üzüntüye düştük," diye yazdı papaz, "ama yapacağımız hiçbir şey yoktu."²⁴

Prens ertesi gün, 27 Eylül'de düzeldi. Hiçbir şey kendisini imparatoriçeden gelen bir satır kadar iyi hissettiremezdi. Mektupları kabarık kürk manto ve sabahlıkla birlikte geldi ama bunlar Katerina'yla geçmişini ve kendi geleceğini düşündürdü ona. "Siz Majestelerinin adı her geçtiğinde gözünden yaşlar akıyordu." Ona şu notu yazmayı başardı: "Sevgili Matuşka, seni görmediğimde hayat benim için daha da zor."²⁵

30 Eylül'de Potemkin elli iki yaşına bastı. Herkes onu avutmaya çalışıyordu ama o Katerina'yı hatırladı, "acı acı ağladı," çünkü onu bir daha hiç göremeyecekti. O gün, binlerce verst kuzeyde, İmparatoriçe Popov'un bütün raporlarını okudu, "sevgili dostu"na yazdı: "Hastalığın beni durmaksızın endişelendiriyor. Tanrı aşkına," diye yalvardı, ilaçlarını almalıydı. "Ve aldıktan sonra, ilacın etkisini ortadan kaldıran yemeklerden ve içkilerden uzak durmanı rica ediyorum." Popov'un on gün önceki raporlarına karşılık veriyordu ama mektubu Petersburg'dan ayrılırken Potemkin solunum güçlüğüyle, muhtemelen zatürre belirtisiyle uyandı. Ateş geri döndü ve onu bayılttı. 2 Ekim'de, kendisini daha iyi hissederek uyandı. Onu kinin almaya ikna etmeye çalıştılar ama o reddetti. Ve sonra, çılgınlar gibi bozkırları görmek isteyen bu ebedî göçebe tekrar seyahat etmek ve Karadeniz'in rüzgârını yüzünde hissetmek için yanıp tutuşuyordu. "Ekselansları onu buradan götürmemizi arzu ediyor," dedi Popov Katerina'ya, "ama onu nasıl hareket ettireceğimizi bilmiyorum. Çok yorgun."²⁶

Yararcılığıyla bir hükümdarın başarısını halkına verdiği mutlulukla ölçen Jeremy Bentham bunu takdir ederdi: İnsan güneye yaptıkları uzun araba yolculuklarında Samuel'in bu fikrini prensle tartışıp tartışmadığını merak ediyor.

Maiyeti ne yapılacağını tartışırken prens imparatoriçeye kendi elleriyle son mektubunu yazıyordu; bu, sevdiği kadına bağlılığının yalın, kibar bir ifadesiydi:

Matuşka, Merhametli Hanımefendi! Hastalıktan bitap düşmüş şu halimle Yüce Tanrı'ya senin değerli sağlığını koruması için dua ediyorum ve kendimi senin kutsal ayaklarının önüne atıyorum.

İmparatorluk Majestelerinin en sadık ve en minnettar kulu,
Tavrida Prensi Potemkin
Ah Matuşka, o kadar hastayım ki!

Sonra yığılıp kaldı, kimseyi tanımıyordu ve komaya girdi. Doktorlar dokuz saat boyunca nabız bulmaya çalıştı. Elleriyle ayakları buz kesmişti.²⁷

Petersburg'da, Katerina ayın 25 ve 27'sinin mektuplarını okuyordu: "Seni görmediğim zamanlar hayat daha da zor." Katerina ağlıyordu. Biraz olsun ümitlenebilmek için el yazısını bile inceledi. "Yazının beni son derece kaygılandırıldığını itiraf ediyorum ama son üç satırının biraz daha iyi olduğunu görüyorum," diye yazdı son mektubunda dostuna. "Ve doktorların bana daha iyi olduğunu söylüyor. Tanrı'ya dua ediyorum..." Branicka'ya da yazdı: "Lütfen onun yanında kal... Hoşça kal, sevgili ruhum. Tanrı seni korusun."²⁸

Öğleden sonra, Potemkin uyandı ve yola çıkmalarını buyurdu. Nikolaev'e ulaşabilirse iyileşeceğine inanıyordu. O gece uyuyamamıştı ama sakindi. Ertesi sabah, "Saat kaç?" Her şey hazır mı?" diye sordu. Çok sis vardı ama o ısrar etti. Onu bir koltuğa oturtup altı oturaklı arabaya taşıdılar, rahat ettirmeye çalışıyorlardı. Yazdırdığı son mektubunda Katerina'ya yorgun olduğunu söyledi. Popov mektubu getirip ona gösterdi ve en altına "Tek kaçış yolu gitmek," diye karalamayı başardı. Ama imzalayacak gücü yoktu.

Sabah sekizde doktorların, Kazakların ve yeğeninin eşliğinde arabası Besarabya tepelerine doğru açık bozkırda ilerliyordu.

SON SÖZ

YAŞAMDAN SONRA ÖLÜM

Kahramanları eziyorlar mı? Hayır! Onların yaptıkları
Karanlık çağların içinden parlıyor.
Mezarları, aynı bahar vakti tepeler gibi, çiçekleniyor.
Potemkin'in yaptıkları tarihe kazanacak.
Gavrila Derjavin, *Şelale*

Ertesi sabah cesedi ciddiye içinde otopsi ve mumyalama için Yaş'a getirildi. İnceleme Gika Sarayı'ndaki dairelerinde yapıldı.¹ Heybetli ve yumuşak karnını kesen Dr. Massot ve asistanları organları inceledi ve sonra teker teker dışarı çıkardı, bağırsakları hortum gibi çekip aldı.¹ İç organlarının çok "ıslak" olduğunu, safra sıvısıyla yıkandığını gördüler. Karaciğeri büyümüştü. Bulgular "safralı kusma nöbeti"ne işaret ediyordu. Kaçınılmaz olarak zehirlenme söylentileri vardı ama en küçük bir kanıt bile yoktu. Çok büyük bir olasılıkla Potemkin tifüs ya da sıtmanın ateşinden, hemoroiden, içkiden ve genel yorgunluktan zayıf düşmüştü ama bunlar onu ille de öldürmezdi. Kulak ağrıları, balgam ve solunum güçlükleri muhtemelen bronş-akciğer iltihabından öldüğünü gösteriyor. Her durumda, safra kokusu dayanılmazdı. Hiçbir şey, mumyalama işlemi bile bunu temizleyemezdi.²

Doktorlar cesedi mumyaladı: Massot kafatasının arkasına üçgen bir delik açıp oradan beynini çıkardı. Sonra, şöhretli kafayı kurutmak ve korumak için kafatasını aromatik gazlar ve ilaçlarla doldurdu. İç organları bir kutuya, kalbi altın bir kupaya yerleştirildi. Ceset bir çuval gibi tekrar dikildi ve sonra en güzel üniforması giydirildi.

Dört bir tarafta kargaşa hüküm sürüyordu. Potemkin'in general-leri orduya kimin komuta edeceğini tartışıyordu. Her şey –bir ceset,

Burası şimdi uygun bir şekilde Yaş Tıp Fakültesi ama otopsinin Cantacuzino Sarayı'nda yapıldığını söyleyenler de var.

bir servet, emperyal aşk mektupları, bir imparatorluğun savaşı ve barışı- imparatoriçenin tepkisini bekliyordu.³ Yedi gün sonra haber St. Petersburg'a ulaştığında imparatoriçe düşüp bayıldı, ağladı, kanı alındı, uyuyamıyordu ve inzivaya çekildi. Sekreteri onun "gözyaşı ve çaresizlik" günlerini kaydediyordu ama o Potemkin'in yüreğine bir övgü yazarak kendini rahatlatıyordu.

Mükemmel bir yürek... az bulunur bir kavrayış ve benzersiz bir açık görüşlülük; düşünceleri her zaman hoşgörölü ve cömertti; son derece insancıldı, bilgi doluydu, olağanüstü kibardı ve her zaman fikirlerle doluydu; kimsenin böyle bir doğru sözcükleri bulma ve nükteli laflar etme yeteneği yoktur. Bu savaştaki askeri nitelikleri herkesi etkilemiştir çünkü ne karada ne de denizde başarısız oldu. Yeryüzünde hiç kimse başkaları tarafından onun kadar az yönlendirilmemiştir... Sözü'n kı-sası, hem danışma hem de yürütme bakımından bir devlet adamıydı.

Ama en çok değer verdiği şey özel ilişkileriydi: "Bana tutkuyla ve şevkle bağlıydı, daha iyisini yapabileceğimi düşündüğünde beni azarlıyordu... en değerli özelliği kalbinin ve ruhunun cesaretiydi ve bu onu insanlığın geri kalanından ayırıyordu ve bizim birbirimizi tamamen anladığımız ve daha az kültürlü olanları boş zamanlarında aptal aptal konuşmaya bıraktığımız anlamına geliyordu..." Bu güzel ve adil bir övgüydü.

Ertesi gün yine ağlayarak uyandı. "Potemkin'in yerine kimi koyabilirim ki?" diye sordu. "Çernişev ve diğer erkeklerin ondan daha uzun yaşayacağı kimin aklına gelirdi ki? Evet ben yaşıyım. O gerçek bir soyluydu, zeki bir adamdı, bana ihanet etmedi, satın alınamazdı." "Gözyaşları" ve "gözyaşları" vardı hep.⁴ Katerina, Potemkin'in ailesinden birisiymiş gibi yas tutuyordu. Birbirlerine yazıyorlardı: Yazma takıntısıyla teselli buluyorlardı." Üzüntümüz ortak," dedi Popov'a, "ama o kadar canım yanıyor ki bunu konuşamıyorum bile."⁵ Cenaze için Yaş'a giden yeğenleri de aynı şeyleri hissediyordu. "Babam öldü ve keder gözyaşları döküyorum," diye yazdı "kediciği" Katinka Skavronskaya, Katerina'ya. "Mutluluğum için ona bel bağlamaya alıştım..." "Yetim kaldığı" haberini aldığı anda daha yeni ondan bir aşk mektubu gelmişti.⁶ Potemkin'in Katerina'nın ardından büyük tutkuyla sevdiği Varvara Golitsina, "bize karşı çok yumuşak, çok nazik, çok iyiydi."⁷

İşlerin yürümesi gerekiyordu. Aslında Katerina hükümdarların ben-cilliğiyle üzüntüsünün yanında güçlüklerden de yakınıyordu: “Prens Potemkin ölerək bana zalim bir oyun oynadı! Artık bütün yük benim omuzlarımda.”⁸ Konsey haberin geldiği gün toplandı ve Bezborodko barış görüşmelerini bitirmek üzere Yaş’a gönderildi. Konstantipolis’te, Sadrazam III. Selim’i savaşı tekrar başlatmaya teşvik ederken yabancı büyükelçiler haklı olarak geleceğin Daçya Kralı öldüğü için barış olasılığının daha büyük olduğunu söylüyordu.⁹

Katerina “Aziz” Mihail Potemkin’i Yaş’taki mektuplarını almaya ve Prens’in karmaşık mali durumunu çözmeye gönderdi. Ama emperyal mektuplar Potemkin’in mirasının en kutsal hatıralarıydı. Mihail Potemkin ve Vasili Popov mektuplar yüzünden tartıştı.¹⁰ Popov mektupları kendisi teslim etmek için ısrar etti. Mihail de¹¹ mektupları alamadan ayrıldı.

Karanlıkta kalan servet meselesinin yoluna konması için yirmi yıl geçmesi ve üç imparator değişmesi gerekti ama hiçbir zaman açıklığa kavuşturulamadı. 1783’ten beri Potemkin toplam elli beş milyon ruble almış gibi görünüyör; askerlerinin maaşlarını ödemek, filolarını yapmak ve kentlerini kurmak için devletten 51.352.096 ruble 94 kopek ve hemen hemen 4 milyon kendi parasından. Harcadığı milyonların hesabı verilemiyordu.” İmparator Pavel inceleme başlattı ama Potemkin’in balosunda dans etmiş olan halefi Aleksandr bu olanaksız işi bıraktı ve konu sonunda kapandı.¹²

Petersburg onun gizemli kişisel servetinden başka bir şey konuşmuyordu: Milyonlar mı vardı yoksa sadece borçlar mı? Mirası, özellikle de elmasları kayda değer olsa da Stedingk III. Gustaf’a, “Bütün

Mihail Potemkin, Yaş’tan dönerken arabasında garip bir şekilde öldü. Kardeşi Pavel Potemkin daha sonra Kafkaslar’da genel valiyken bir İranlı prensi soyup öldürmekle suçlandı: Masum olduğunu öne süren bir şiir yazdı ve yüksek ateşten öldü. İntihar ettiğini söyleyenler de vardı.

Hemen hemen dört milyonluk “kişisel” geliri, Katerina’nın onun saraylarını düzenli olarak yarım milyon rublelik miktarlara satın aldığı düşünüldüğünde çok az görünüyor. Devlet parasının miktarları, Rusya İmparatorluğu’nun kırk kırk dört milyon ruble arasında değişen bütün yıllık gelirinden –ama hızlı artıyordu– çok daha fazla.

borçlar ödendikten sonra yedi veliahda çok fazla bir şey kalmayacağını tahmin ediyorum,” dedi.¹³ Katerina da merak ediyordu: bütün serveti tüketecek, yedi milyon ruble olduğu söylenen borçlarını varislerine bırakabilirdi ama Potemkin’in hazineyi kendi bankası gibi kullanırken kendi parasını da devlete harcadığını biliyordu; ayırt etmek olanaksızdı. “Ölenin neler bıraktığını kimse tam olarak bilmiyor.” diye yazdı tarafsız Bezborodko Yaş’a geldiğinde. “Hazine’ye çok borcu var ama Hazine’nin de ona çok borcu var.” Dahası, saray bankeri Baron Sutherland sürekli müşterisiyle neredeyse aynı zamanda ölmüş, Rusya’nın kırılğan kredisine zarar verebilecek mali bir skandalı ortaya koymuştu. Potemkin’in Sutherland’e 762.785 ruble¹⁴ ve sadece Petersburg’da toplam 2,1 milyon ruble borcu vardı.¹⁵

Katerina parayı alışılmış cömertliğiyle çözdü, Tavrida Sarayı’nı 935.288 rubleye artı sanat koleksiyonunu, cam fabrikasını, bir milyon rublelik elmaslarını ve bazı mülklerini satın aldı. Borçları kendisi ödedi ve servetin büyük bölümünü Engelhardtlardan ve Samoylovlardan bir seçki oluşturan açgözlü ve artık çok varlıklı yedi veliahda bıraktı. Rus topraklarını bile hesaplamadan, sadece Smila’da her biri on dört bin erkek can aldı ama on yıl sonra hâlâ ganimet yüzünden tartışıyorlardı.¹⁶ İki yüzyıl sonra bile, Sovyet döneminde Çijova köylüleri Potemkin’in kayıp hazinesinin peşinde kilise bahçesinde kazı yapıyordu.

İmparatoriçe Petersburg’daki sosyal yaşamın durmasını emretti. Saray resepsiyonları, Küçük Ermitajlar yoktu artık. “İmparatoriçe ortalıkta görünmüyor.”¹⁷ Kimileri onun üzüntüsüne hayrandı: Masson anlıyordu ki, “arkasından üzüldüğü sevgilisi değildi. Dehası kendisinininkine eş değer bir dosttu.”¹⁸ Stedingk Katerina’nın *sensibilité*’sinin prenze bütün kasidelerden daha büyük övgü olduğunu düşünüyordu.¹⁹ Başkent bir “matem cilasıyla” kaplıydı ama büyük bölümü sevinci gizliyordu.²⁰

Daha küçük soylular ve karıları boyunlarında Potemkin’in madalyonlarını taşıyan genç subaylar bir kahramanın yasını tutarken eski soylular ve ordu örgütü kutlama yapıyordu.²¹ Zubov’un “bir dangalak” olduğunu düşünen Rostopçin yine de herkesin “Rodos Heykeli’nin yıkılışını” bu kadar çabuk unutmamasına memnun olmuştu.²² Grandük Pavel’in imparatorluğun hırsızlarından birinin eksildiğini mırıldandığı söyleniyor ama diğer yandan Potemkin onu hakkı olan konumdan yirmi

yıl boyunca uzak tutmuştu. Zubov, “zaferiyle övünmeden” “uzun ve zorlu bir bağılıktan kurtulup” nihayet soluk alabilen bir adam gibiydi.²³

Ne var ki, imparatorluğun ikisi onun can düşmanı olan en yetenekli adamlarının üçü onun için üzölmüştü. Feldmareşal Rummyantsev-Zadunayski, Büyük Petro’nun öz oğlu haberi duyduğunda maiyeti onun kutlamalar yapmasını beklemişti. Ama o bir ikonanın önünde diz çöktü. “Neden şaşırdınız?” diye sordu eşlikçilerine. “Prens benim rakibimdi, düşmanımdı ama Rusya büyük bir adam kaybetti... o başarılarıyla ölümsüz.”²⁴ Bezborodko “az bulunur ve mükemmel bir adama” “borçlu” olduğunu itiraf etti.²⁵ Suvorov üzgündü, Potemkin’in “büyük bir adam ve akli ve boyu büyük, büyük bir adam” olduğunu söylüyordu: Adalet Bakanı Bacon’ın “tavan arası çok kötü döşenmiş,” dediği Londra’daki o uzun boylu Fransız büyükelçi gibi değildi ama aynı zamanda “Bütün dünyevi gösterişlerin imgesiydi.” Suvorov kahramanlar çağının bittiğini hissediyordu: Potemkin onu kendi Sparta Kralı Leonidas gibi kullanmıştı. İki kere Potemkin’in mezarına gidip dua etti.²⁶

Yaş’ta, Engelhardt köylü-askerlere Rummyantsev’i mi yoksa Potemkin’i mi yeğlediklerini sordu. Rummyantsev’in “korkutucu ama enerjik” sicilini övdüler ama Prens “bizim babamızdı, işimizi hafifletiyor, bütün ihtiyaçlarımızı karşılıyordu; bir daha asla onun gibi bir komutanınız olmayacak. Tanrı onun anısını sonsuza kadar yaşatsın.”²⁷ Petersburg’da askerler arkasından ağlıyordu.²⁸ Kötücül Rostopçin bile Potemkin’in Muhafızlar’ının ağladığını kabul etmişti; gerçi bunu “çalma ayrıcalığını” kaybettikleri için yaptıklarını söylemişti.²⁹ Bezborodko askerlerin Potemkin’in yasını tuttuğunu duydu. Onları Özi Kalesi’ndeki yoksunluklarla ilgili sorguladığında hep, “Ama bu o zaman gerekliydi...” diye yanıtlıyorlardı ve Potemkin onlara insanca davranmıştı.³⁰ Ama en iyi övgüler askerlerin Napolyon Savaşları’nda söyledikleri marşlardı.

Burada salt savaşla nam salmış değil
Ruhu çok daha yüce olan biri yatıyor...

Gavrila Derjavin, *Şelale*

Prensın taşkın kişiliği yaşamı boyunca ve sonrasında öyle duygular uyandırdı ki başarılarının nesnel çözümlemelerini gölgeledi ve

gerçekten de onları garip bir şekilde çarpıttı. Düşmanları onu tembellik, yolsuzluk, sefahat, kararsızlık, savurganlık, sahtekârlık, askerî yetersizlik ve yanlış bilgi vermekle suçluyordu. Doğruluğu kanıtlananlar sadece şehvet düşkünlüğü ve savurganlık. Düşmanları bile onun zekâsını, kişiliğinin gücünü, olağanüstü vizyonunu, cesaretini, cömertliğini ve büyük başarılarını her zaman kabul ediyordu. Katerina'nın ilk yaşam öyküsü yazarı Castera, "yeteneklerinin yavaş yavaş ortaya çıkışıyla birlikte bir başbakana uygun akıl, cesaret ve enerjisinin olduğu yadsınamaz," diye yazmıştı. Ligne doğanın Potemkin'i oluştururken "genelde yüz insanı yaratmak için kullandığı malzemeyi kullandığına" inanıyordu.³¹

Bir fatih ve yerleşimci olarak kahramanı Büyük Petro'nun düzeyine yaklaşıyor; kentler ve Karadeniz'de bir donanma oluşturan Potemkin gibi o da bir kent ve Baltık'ta bir donanma kurmuştu. Her ikisi de elli iki yaşında öldü. Benzerlikler burada bitiyor çünkü Potemkin ne kadar insancıl ve bağışlayıcıysa Petro da o kadar acımasız ve kinciydi. Ama prens ancak Katerina'yla olan benzersiz, hemen hemen eşit ilişkisinin ışığında anlaşılabilir ve değerlendirilebilir: Bu eşi olmayan bir aşk ve siyaset evliliği idi. En basitinden hassas bir aşk ilişkisi ve yüce bir dostluktan ama bu muazzam başarılarını görmezden gelmek olur. Tarihteki hiçbir efsanevi aşk onun siyasi başarısına yaklaşmıyor.

İlişki Potemkin'in bütün bakanlardan daha fazla yükselmesini ve bir çar gibi davranmasını sağlıyordu. Emperyal konumuyla gösteriş yapıyordu çünkü sınırları yoktu ama bu insanları çok daha fazla kızdırıyordu. Garip davranıyordu çünkü bunu yapabiliyordu. Ama sorunları durumunun benzersiz belirsizliğinden kaynaklanıyordu çünkü bir eş çarın yetkilerine sahip olsa da *bir çar değildi*. Bütün gözdeleler gibi o da hükümdarın "kötücül bir danışman" tarafından kontrol edildiği inancının sıkıntısını çekiyordu; bu yüzden de ilk yaşam öyküsünün adı *Karanlıklar Prensi*'ydi. Bir çar olsaydı, yaşam tarzıyla değil başarılarıyla değerlendirilecekti: Taçlı başlar canlarının istediği gibi davranabilir ama sahte imparatorların düşkünlükleri asla bağışlanmaz. "İmparatorluğun ünü onun fetihleriyle büyüyordu," diyor Ségur, "ama yarattıkları heyecan Katerina'ya, kıskırttıkları nefret Potemkin'e yönelikti."³²

Serenissimus dinamik politikacıydı ama ihtiyatlı bir askerdirdi. Doğrudan komuta ederken işini bilse de yavaştı ama üstün bir stratejist

ve karada ve denizde başkomutan olarak olağanüstüydü: Çok geniş bir savaş alanında farklı cephelerde amfibi operasyonları yürüten ilk birkaç kişiden biriydi. Rus ordusunun düzensizliğinden ve yozlaşmışlığından o sorumlu tutuluyordu, bunlar iki yüzyıl önce olduğu gibi bugün de doğru olan kusurlar ama başarılarından dolayı övgüyü de hak ediyor. Söz gelimi Bezborodko³³ 1791’de orduya katıldığında duyduklarına rağmen orada bulduğu düzene şaşırmıştı. Düşmanları da daha o kadar zayıf değildi: Türkler Ruslardan çok daha becerikli oldukları varsayılan Avusturyalıları defalarca yenmişti. Potemkin, genel olarak askerî tarih tarafından küçümsemiştir: Yetersiz komutanlar saflarından ciddi bir şekilde yetenekli olanların saflarına yükseltilmelidir ama Büyük Friedrich, Suvorov ya da Napolyon gibi çağdaş dehalerin arkasından ikinci sırada geliyordu. Katerina’nın Grimm’e söylediği gibi, sadece zaferler kazanmıştı. Çok az general bununla böbürlenebilirdi. Adamlarına gösterdiği hoşgörü ve nezaketle Potemkin, Rus tarihinde benzersizdi; Çeçen Savaşı’nın yaşandığı bugün bile. “O zamana kadar hiç kimse,” diye yazmıştı Wiegel, “gücünü daha az kötü amaçlar için kullanmamıştı.”

Otuz yıl sonra, Potemkin’le ilgili ön yargılı tanıklıkları onun şöhretine Ligne ve Helbig’inkiler kadar zarar veren Comte de Langeron itiraf ediyordu, “Onu büyük bir sertlikle yargıladım ve kızgınlığım düşüncelerimi etkiledi.” Sonra onu adil bir şekilde yargılıyordu:

Elbette saray mensuplarının bütün yanlışlarını, sonradan görmelerin görgüsüzlüklerini ve gözdelerin saçmalıklarını sergiliyordu ama hepsi de dehasının boyutlarının ve gücünün yararıydı. Hiçbir şey öğrenmemişti ama her şeyi seziyordu. Zihni bedeni kadar büyüktü. Mucizelerini nasıl tasarlayacağını ve uygulayacağını biliyordu ve Katerina’ya böyle bir adam gerekliydi. Kırım’ı fetheden, Tatarları bastıran, Zaporojyalıları Kuban’a yerleştiren, [Kazakları] uygarlaştıran, Herson, Nikolaev, Sivastopol’u kuran, üç kentte tersaneler yapan, bir donanma yaratan, Karadeniz’e egemen olan bir adam... bütün bu müthiş politikalar onun kabullenilmesini sağlamalı.

1824’te Odessa’da Langeron’la arkadaş olan Aleksandr Puşkin, Potemkin’e “tarihin elinin dokunduğunu” kabul ediyordu, “Karadeniz’i

ona borçluyuz.”³⁴ Kentler, gemiler, Kazaklar, Karadeniz’in kendisi ve Katerina’yla yazışmaları onun en iyi hatırlatıcıları olmayı sürdürüyor.

Derjavin Potemkin’in hemen ardından epik *Şelale*’sini yazmaya koyuldu. Şairin bildiği Maecenas ve Alkibiades’in pek çok yönünü yansıtıyor. Derjavin Potemkin’le beraber hayatın çalkantılarını ve geçici doğasını simgelemek için şelaleyi –muhteşemliğini, hızını, doğal gücünü– kullanıyor. Potemkin imparatorluk Rusyası’nın sadece Büyük Petro ve Katerina’nın bulunduğu bir sınıftaki en olağanüstü devlet adamıydı. Duc de Richelieu, kendisi de bir adamı olan o insan sarrafı, Serenissimus’u en iyi tanıyan yabancıydı. “Büyük yeteneklerinin toplamı,” diye yazıyordu, “bütün hatalarından baskın çıkıyor... Kamusal eylemlerinin hemen hemen hepsi asalet ve ihtişamın damgasını taşıyor.”³⁵

Alkibiades’in kabri!

Solucanlar kafasının etrafında sürünmeye cüret ederler mi?

Gavrila Derjavin, *Şelale*

İmparatoriçe prensin cenazesinin Yaş’ta yapılmasına karar verdi. Potemkin Popov’dan kendisini köyü Çijova’ya gömmelerini istemişti ama Katerina onun kentlerinden birine,³⁶ Herson ya da Nikolaev’e ait olduğuna inanıyordu.³⁷ Onu Petersburg’a gömdürmemesi garip ama belki de Aydınlanma’nın akılcı çocuğu mezarlara büyük önem yüklemiyordu. O yaşarken paylaştıkları mekânlar ve insanlarla daha fazla ilgiliydi. Ayrıca, Potemkin’in naaşı başkentin ne kadar uzağında yatarsa Pavel’in de kendisinin ölümünden sonra ona daha az zarar verebileceğini biliyordu.

11 Ekim’de Potemkin’in naaşı tabutunda sergilenmek üzere muhtemelen Gika Sarayı’ndaki bir salona yerleştirildi. Katafalk püsküllerle süslü ve gümüş kordonların tuttuğu siyah kadifeyle kaplanmış bir bölmedeydi. Podyum güzel altın brokarla süslenmişti. Potemkin, on sütunla desteklenen ve tepesinde deve kuşu tüyleri bulunan, güllerden ve siyah kadifeden yapılmış bir sayvanın altındaki pembe kadife kaplı açık bir tabutta yatıyordu. Potemkin’in nişanları ve asaları, kadife minderlere ve tabutun iki yanındaki beyaz saten kaplı piramitlerin üzerine yerleştirilmişti. Kılıcı, şapkası ve atkısı kapağın üzerindeydi.

Askerlerle Boğdanlılar “yitirdikleri koruyucularına” ağlıyor ve tabutun önünden geçiyordu. Bu muhteşem *mise-en-scène*’in önünde Potemkin’in unvanlarının ve zaferlerinin yazılı olduğu bir kara tahta duruyordu.’

13 Ekim saat sekizde Yekaterinoslav Muhafızlar’ı ve Dinyeper Silahşörleri kafilenin geçeceği caddelerin iki yanına dizildi. Tabut generallerin omuzlarında gider, sayvan İmparatorluk Muhafızlar’ı tarafından taşınırken, toprak atılıyor, çanlar hüzünle çalıyordu. Bir Hüssar taburu ve ardındaki Zırhlı Süvariler öncülük ediyordu. Atları güzel üniformaları siyah kreple bağlı seyisler yönlendiriyordu. Uzun, siyah pelerinli yüz yirmi asker meşaleler taşıyor, otuz altı subay mumlar tutuyordu. Sonra egzotik Türk kostümleriyle Boğdan boyarları ve Kafkas prensleri vardı. Rahiplerin arkasında iki general iktidar simgelerini taşıyordu. Potemkin’in her zaman taktığı elmas kakmalı minyatür Katerina portresi bütün madalyalar ve asalardan çok daha çarpıcıydı.

Tabutu taşıyan, sekiz siyah örtülü at tarafından çekilen siyah cenaze arabası uzun siyah pelerinli ve şapkalı arabacılar tarafından sokaklardan takırtılarla geçiriliyor, arkadan Prens’in yeğenleri geliyordu. Kazakları en arkadaydı.

Kafile Golia Manastırı’nın yuvarlak köşe burçlarına ulaştı ve takviye edilmiş otuz metre yüksekliğindeki kapı kulesini geçti. Tabut Büyük Petro’nun bir defa ziyaret ettiği Göğe Yükseliş Kilisesi’ne götürüldü. Beyaz sütunları ve kulelerindeki Bizans, Rus mimarisi ve Klasik mimari karışımı Potemkin’e aitti. Toprak son bir selam atışı yaptı.³⁸

Potemkin’in kaybı Katerina’nın hayatında asla doldurulmayacak bir boşluk bıraktı: Noel’den sonra üç gün boyunca odasından hiç çıkmadı. Çoğu zaman onun hakkında konuşuyordu. Yaş Barışı için yüz bir pare top atışı yapılmasını emretti ve kutlama yemeği verdi ama kadeh kaldırılmasına gözyaşları içinde ve sertçe izin vermedi. “Üzüntüsü her zamanki kadar derindi.” 30 Ocak 1792’de, Samoylov anlaşma metnini getirdiğinde o ve Potemkin’in yeğeni birlikte ağladı.³⁹ O yaz

Kara tahta Potemkin’in cenazesinden birkaç yıl sonra kayboldu. Ekim 1998’de, iki yüzyıl sonra yazar Romanyalı bir rahip ve iki profesörün desteğiyle Yaş’taki Golia Manastırı’nda arama yapmaya başladı ve tahtayı ve güzelce yazılmış anımlarını bir dua kitabı yığınının arkasındaki bir piyanonun altında buldu: Tozlarla kaplıydı ama zarar görmemişti.

Çarskoye Selo'dan döndüğünde herkese, ölümünün ardından Tavrida adını verdiği Potemkin'in evinde yaşayacağını söyledi ve çoğunlukla orada kaldı. Orayı seviyordu ve bahçelerinde sık sık tek başına yürüyor, sanki onu arıyordu.⁴⁰ Bir yıl sonra, onun doğum gününde ve ölüm yıl dönümünde bol bol ağladı, bütün gün odasında tek başına gözyaşı döktü. Beraberinde torunları ve Zubov'la Tavrida Sarayı'nı ziyaret etti. "Eskiden buradaki her şey çok hoştu," dedi Hrapovitski'ye, "ama şimdi yolunda olmayan bir şey var." 1793'te, Tavrida'ya gitmeyi sürdürdü: bazen akşam yemeğinden sonra gizlice orada kalıyordu. "Kimse," diye yazdı Hrapovitski⁴¹ "onun gözünde Potemkin'in yerini alamaz." ama etrafı Potemkin'in çevresiyle sarılıydı.

Sekreterlerinden biri olan Popov, şimdi Prens'in siyasi mirasının somut örneği haline gelmişti. Gerçekten de Popov Potemkin'in Katerina'nın bir teklif üzerinde düşünmeyi bile reddetmesini onaylamayacağını söylemek zorunda kalmıştı. Ölü bir adamın bu kadar gücü vardı. Katerina Tavrida Sarayı'na geldiğinde, Popov diz çöküp "yaratıcısının" evinde kalma lütfunda bulunduğu için ona teşekkür etti. Samoylov, Prens Viazemski'nin ölümünün ardından genel temsilci oldu. Ribas Potemkin'in emrettiği gibi Hacıbey'de Odessa'yı kurdu ama Richelieu, Yeni Rusya'nın genel valisi olarak orayı dünyanın en kozmopolit limanlarından biri haline getirdi. 1815'te, Richelieu Fransa başbakanı oldu.

Potemkin'in ölümünden iki yıl sonra, Prince de Ligne Katerina'ya ondan, "benim sevgili ve benzersiz, cana yakın ve övgüye değer arkadaşım." diye söz etti. Ligne bir ordunun komutasını alamamış olmasını hiçbir zaman atlatamadı ve Metternich'e Napolyon'un Rusya'ya karşı 1812'de düzenlediği saldırıya katılmasına izin vermesi için yalvardı: Katerina'yla Potemkin'in cömertliğine karşı çok uygunsuz bir karşılıktı bu. Viyana Kongresi'nin ihtiyar süsü olacak kadar yaşadı ve yetmiş dokuz yaşında son nefesini vermeden önce son taşlamasını yazdı: "Le Congre's", dedi, "ne marche pas; mais il danse".⁴² Comte de Ségur Fransız Devrimi'ne uyum sağlayıp Napolyon'un protokol görevlisi oldu, imparatora 1812'de Rusya'ya saldırmamasını öğütledi ve sonra Restorasyon'da tekrar asilzade olarak ortaya çıktı. Nassau-Siegen, Napolyon'u Britanya Hindistanı'na saldırmasına izin vermeye ikna etmeye çalıştı ama 1806'da Prusya'da öldü.

Francisco de Miranda, Fransız Devrim ordularında general olarak görev yaptıktan sonra Güney Amerika'nın Kurtarıcısı'nın "El Precursor"u oldu. 1806'da, iki yüz gönüllüyle Venezuela kıyısına çıkarma yaptı, ardından geri çekilmek zorunda kaldı. Ama 1811 yılında Simon Bolivar onu Venezuela yurtsever ordusunun başkomutanı olarak geri dönmeye ikna etti. Bir deprem ve askerî yenilgiler kararsız diktatörü İspanyollarla müzakereye oturttu. Kaçmaya çalıştığında, Bolivar onu tutukladı ve İspanyollara teslim etti. Bu özgürlük âşığı 1816'da –Serenissimus'la tanıştıktan otuz yıl sonra– bir İspanyol hapisanesinde öldü. Sir James Harris Malmesbury Kontu oldu ve Talleyrand onun için "döneminin en kurnaz bakanı" dedi. Sir Samuel Bentham Denizcilik İşleri genel müfettişi oldu ve Trafalgar'ı kazanan donanmanın yapımından sorumluydu. Jeremy Bentham III. George'un desteğiyle gerçekten de bir Panoptikon cezaevi yaptı ama deney başarısız oldu. Bunun için kralı suçladı.

John Paul Jones, Washington ve Jefferson tarafından Berberi Kıyısı'ndaki Cezayirli korsanların hakkından gelmekle görevlendirildi ama daha kırk beş yaşındayken Paris'te 7/18 Temmuz 1792'de öldü ve devlet töreniyle gömüldü. ABD Donanması'nın kurucusu olarak büyük saygı gördü. General Horace Porter, Jones'un kurşun bir tabutta çok iyi korunduğunu 1905'te ortaya çıkarana kadar mezarı kayıptı. Bir nekroemperyalizm örneği olarak, Başkan Theodore Roosevelt Jones'u ülkesine getirmek üzere dört kruvazör gönderdi ve 6 Ocak 1913'te, Potemkin'den binlerce kilometre uzakta ve ayrılmasından yüz yirmi beş yıl sonra Annapolis'teki Deniz Harp Okulu'nda bulunan, bugün yattığı, Napolyon'un Invalides'deki mezarını temel alan mermer bir lahde gömüldü.⁴³

Katerina Branicka'yı Potemkin'in duygusal veliahdı olarak görüyordu ve ona Potemkin'in imparatorluk saraylarındaki dairelerini verdi, böylelikle birlikte zaman geçirebileceklerdi ama Saşenka'ya farklı hizmetkârların hizmet etmesini özellikle belirtti çünkü Potemkin'in eski hizmetçilerinin yüzleri onu üzerdi.⁴⁴ Katerina Platon Zubov'u Potemkin'in görevlerinin çoğuna atadı ama o her türlü konum için son derece yetersiz olduğunu kanıtladı.⁴⁵ Zubovların –"imparatorluğun ayaktakımı"⁴⁶– küstah bayalığını düşündüklerinde çoğu kişi Serenissimus'u özlüyordu.

Potemkin'in cesaretlendirdiği Katerina nerereyse kesinlikle "den-siz" Grandük Pavel'i evlatlıktan reddetmeyi ve tahta doğrudan torunu Aleksandr'ı geçirmeyi planlamıştı. Potemkin'siz muhtemelen bunu yapma iradesini kendinde bulamadı.⁴⁷ 5 Kasım 1796'da, II. Katerina her zamanki saatinde uyandı. Özel tuvaletine girdi ve orada ağır bir felç geçirdi. Böylece İngiltere Kralı II. George gibi, krallarla halkı birleştiren bir anda hastalandı. Uşağı ve hizmetçisi kapıyı kırıp onu yatak odasına taşıdı ve Dr. Rogerson ondan kan aldı. Yatağa taşıyamayacakları kadar ağır olduğundan onu yere serdikleri bir döşeğe yatırdılar. Özel görevliler Grandük Pavel'e haber vermek üzere dört-nala Gatçina'ya doğru yola çıktı: Oraya ulaştıklarında Pavel kendisini tutuklamaya geldiklerini sandı. Petersburg'a gitmek üzere yola çıktı. Öğleden sonra bir ara, onun ve Bezborodko'nun Katerina'nın oğlunun tahta geçirilmemesini belirten belgeleri yok ettiği söyleniyor. Katerina, 6 Kasım'da saat 21.45'te öldü; hâlâ yerdeki döşekte yatıyordu.

I. Pavel annesinin saltanatında kazanılan başarıların mümkün olduğu kadar fazlasını tersine çevirdi. Tavrida Sarayı'nı Atlı Muhafız kışlası ve Kış Bahçesi'ni de ahırları yaparak Potemkin'den intikamını aldı. Potemkin'in kütüphanesi çocukça Kazan'a "sürgün edildi," bu kitaplardan intikam almanın benzersiz bir örneği idi. Gregoripol'un adının değiştirilmesini emretti. Babasının Prusyalı militarizm çılgınlığını geri getirdi. Rusya'ya kışla muamelesi yapıyordu ve şiddetle nefret ettiği hoşgörülü "Potemkin ordusu"nun yok edilmesi için elinden geleni yaptı.⁴⁸ Zorbaca tutarsızlık tarzı III. Petro'yu deviren aynı unsurları ona karşı birleştirdi. Bu yüzden de Pavel'in aklından çıkmayan öldürölme korkusu gerçek oldu. (Katillerinden biri de Platon Zubov'du.)

Potemkin'in Kazakları Romanov rejiminin dayanakları olmayı sürdürse de, Pavel'in oğulları I. Aleksandr ve I. Nikolay, tarihinin sonuna kadar monarşinin yüzü olarak kalan Prusyalılaştırmış militarizm çılgınlığını uyguladı: Anarşist Bakunin'in "kırbaçlı Almancıl İmparatorluk" dediği şey bu.⁴⁹

Sophie de Witte, Potemkin'in ölümünden sonra Yaş'ta ağına düşürdüğü Polonya'nın en zengin "küçük kralı" Feliks Potocki'yle evlendi. Sophie üvey oğlu Yuri Potocki'yle tutkulu bir ensest ilişkisi yaşadı, "Sodom ve Gomore'nin suçlarının hepsini" işledi.

Langeron ziyaretine geldiğinde, “Benim ne olduğumu ve nereden geldiğimi biliyorsun, *eh bien* sadece altmış bin dükalık bir gelirle yaşayamam.” İhtiyar kocası 1805’te öldükten dört yıl sonra oğlunu kapı dışarı etti ve çocuklarını büyütürken bir servet yaptı. Kontes “şerefli ve hayranlık duyulan” bir kadın olarak 1822’de öldü.⁵⁰

Diğer yandan, Saşenka Branicka, mülklerine döndü ve o kadar zengin oldu ki hesaplayamıyordu bile. “Tam olarak bilmiyorum,” dedi, “ama yaklaşık yirmi sekiz milyonum olmalı.” Başka bir çağda, görkemli ve neredeyse kraliçelere layık bir hayat yaşadı. Potemkin’in son nefesinin tanığı “onun şerefine taşıyıcısı” oldu. Orta yaşa kadar kıvrak, ince vücudunu ve taze tenini korudu ama her zaman belindeki tek bir geniş kemer tokasının tuttuğu o uzun Katerina elbiselelerini giydi. Mülkünde Potemkin için bir mabet yaptırdı ve mabedin arkasına Potemkin’in portre resmini yaptırdı. I. Aleksandr onu iki kere ziyaret etti ve onu sarayın baş nedimeliğine atadı. Katerina’nın ölümünden yirmi yıl sonra bile, Wiegell en ağırbaşlı soylu kadınların bile bir grandüşesmiş gibi onun elini öptüğünü ve onun da “en küçük bir rahatsızlık ya da utanç hissetmeden” bunu kabul ettiğini gözlemlediğinde hayrete düşmüştü. Victoria İngiltere Kraliçesi’yken 1838’de seksen dört yaşında öldüğünde, Polonya ve Rusya aristokrasinin bazı kesimleri onun çocuklarının soyundan geliyordu.⁵¹

Potemkin’in “meleği” Kontes Skavronskaya, müzik delisi kocasının ölümüyle kurtuldu ve İtalyan Malta Şövalyesi Kont Giulio Litta’yla aşk evliliği yaptı.⁵² Tatyana, en küçük yeğen, Mihail Potemkin’in dul eşi, Yusuf adlı bir Tatar hanının soyundan gelen, kendisinden çok yaşlı Prens Nikolay Yusupov’la evlendi ve bir serf-fahişe köyünün sahibi olduğu söyleniyordu. Prenses Yusupova evliliğinde mutsuzdu ama amcası gibi aralarında Marie-Antoinette’in küpelerinin, Kutup Yıldızı elmasının ve Napolyon’un kız kardeşi Caroline Murat’ının, Napoli Kraliçesi’nin küçük tacının da bulunduğu mücevherler topluyordu. 1916’da Rasputin’i öldüren Feliks Yusupov, Serenissimus’la bağlantısından gurur duyuyordu.⁵³

İki büyük yeğeni Potemkin’in hayatını tamamlıyor. Branicka’nın Lise olarak bilinen kızı Yelizaveta, Prens Mihail Vorontsov’la, onu İngiltere’de sıkıcı, soğukkanlı bir İngiliz asilzadesi olarak yetiştiren Potemkin’in düşmanı Simon’ın oğluyla evlendi. Adam karısının büyük

amcası gibi Yeni Rusya ve Kafkaslar genel valisi oldu. Potemkin'in Katerina'yla olan evliliğinin gizli belgesinin Lise'nin eline geçtiği ve ve onu Karadeniz'e attığı –uygun bir yuvaydı– söyleniyordu. “Mirlord” Vorontsov flörtçü, kibar davranışlı prensesi kontrol edebilmeyi olanaksız buluyordu. 1823'te Odessa'ya sürülen Aleksandr Puşkin'le tanıştığında zaten kuzenleri Raevskilerden biriyle gizli bir ilişkisi vardı. Şairin onu çekici bulmasının nedenlerinden biri de şüphesiz Potemkin'le bağlantısıydı: Potemkin'in yeğenlerini tanıyordu ve anlattıkları hikâyeleri yazıya döküyordu. Şair şiirlerinde kadınla Karadeniz'deki bir kumsalda seviştiklerini ima etmişti. Lise'nin Puşkin'in *Eugene Onegin*'deki Tatyana dâhil şiirlerindeki pek çok kadının esin kaynağı olduğuna inanılıyordu. “Tılsım” şiirinde, “Dalgaların ıssız kayalıkları yaladığı yerde... Aşk dolu bir dilber, Bana tılsımını verdi,” diye yazmıştı. Hediye İbranice yazılar kazınmış bir yüzüktü.

Vorontsov Puşkin'i uzaklara göndererek ilişkiyi bitirdi. Şair Vorontsov'la alay eden komik bir şiir yazarak ve (muhtemelen) Lise'nin Puşkin'in gidişinden dokuz ay sonra doğurduğu kızı Sophie'nin babası olarak intikamını aldı. Böylelikle Potemkin'le Puşkin kanları karıştı. Puşkin 1837'de bir düelloda öldüğünde “tılsımını” takıyordu.⁵⁴

Skavronskaya'nın yine Yekaterina adlı kızı Avrupa'da skandal yarattı. Tül gibi, saydam giysilere düşkünlüğünden dolayı “Çıplak Melek” ve bedensel isteklerinden dolayı “le Chat Blanc” –“Beyaz Kedicik”– olarak bilinen kadın kahraman general Prens Pyotr Bagration'la evlendi. Potemkin'in “meleği”nin yüzünde annesi gibi meleksi bir tatlılık vardı, teni bembeyazdı, gözleri şaşırtıcı mavilikteydi ve saçları bir altın bukleler çağlayanıydı. 1802'de Dresden'de Metternich'in metresi oldu ve ondan Clementine adlı bir kız doğurdu ve böylece hem Potemkin'le hem de “Avrupa'nın Arabacısı”yla akraba oldu. Goethe onu Carlsbad'da gördü ve kadın Prusya Prensi Louis'yle bir ilişkiye başlarken ona hayran kaldı. Bagration'ın Borodino Muharebesi'nde ölmesinin ardından gösteriş yaparak dolaşıyordu ve 1814'te Viyana Kongresi'nde siyasete girdi. Sagan Düşesi'yle kendini Çar I. Aleksandr'a beğendirmek için acımasız bir rekabete girdi: Her ikisi de Palais Palm'ın farklı kanatlarında kalıyordu. Onun yatak odasını gözetleyen Avusturyalı polisler harika “pratik egzersiz”ini rapor etti. Beyaz Kedicik sonra Paris'e taşındı, orada hafifmeşrepliği, güzel arabası ve Potemkin el-

maslarıyla meşhur oldu. 1830 yılında İngiliz general ve diplomat Lord Howden'la evlendi. Acıklı bir şekilde, otuz beş yıl sonra Richmond'da sürgünde olan yaşlı Metternich'i ziyaret ettiğinde, kızı gülmek için kendisini zor tuttuğunu çünkü yaşlı "Melek" in hâlâ gülünesi bir halde bir zamanlar Avrupalı prenslerin akıllarını başlarından alan şeffaf elbiselerden birini giydiğini hatırlıyordu. 1857'ye kadar yaşadı ama Metternichler tarafından büyütülen kızı Clementine genç öldü.⁵⁵

Son olarak Sofia, Samoylov'un kızı Kont Bobrinski'nin oğluyla evlendi ve Katerina'nın, Orlovların ve Potemkinlerin kanları da karıştı.⁵⁶

1905 Devrimi'nin tohumları *Tavrida Prensi Potemkin* zırhlısındaki askerlerin ayaklanmasıyla atıldı. Bu olay Ayzenştayn'ın filmini yarattı: Çarcı otokrasinin benimsediği Potemkin adı, böylece Bolşevikliğin simgesi oldu. Odessa'daki Richelieu Merdivenleri'nin adı "Potemkin Merdivenleri" olarak değiştirildi, yani Fransız Dük'ün heykeli bugün büyük hayranlık duyduğu "olağanüstü adam"ın adı verilen basamaklara bakıyor.

Tavrida Sarayı "Rus demokrasisinin doğum yeri, kalesi ve mezarı" oldu." 6 Ocak 1918'de, Lenin ve sarhoş Kızıl Muhafızlar kalabalığı tarafından da izlenen Kurucu Meclis'in, 1991'e dek Rus tarihindeki ilk gerçekten demokratik parlamentonun ilk ve son toplantısı Potemkin'in Katerina'nın önünde diz çöktüğü Sütunlu Salon'da yapıldı. Lenin ayrıldı, Kızıl Muhafızlar parlamenterleri dışarı attı ve Tavrida'nın kapısına kilit vuruldu.⁵⁷ Bugün, Saray Bağımsız Devletler Topluluğu'nu barındırıyor, yani bu toprakların büyük bölümünü Rusya İmparatorluğu'na getiren adamın konutu şimdi onun dağılmasının evi.⁵⁸

Ve "Potemkin Köyü" deyimi elbette dile girdi.

23 Kasım 1791'de Potemkin'in naaşının bütünü Herson'a getirilmedi. Büyük adam mumyalanırken iç organları ayrı olarak gömüldü. Kalbin gömüldüğü yer özellikle anlamlı. Söz gelimi, o yılın başında Mirabe-

Gerçekten de V. George o kadar endişelenmişti ki filmin Eton'daki öğrencilere gösterilmesini yasakladı: "Erkek çocuklarının isyanlara, özellikle de denizdeki isyanlara tanık olması iyi bir şey değil."

1906 yılında Devlet Duması, Çar II. Nikolay'ın 1905 Devrimi'ne gönülsüzce verdiği ödün, Kışlık Saray olan yerde toplanmıştı. Burası Şubat Devrimi'nden sonra bir süre Rusya Geçici Hükümeti'ni ve Petrograd Sovyeti'ni barındırdı.

au'nun kalbi cenaze töreninde çiçeklerle kaplı bir kurşun kutuda Paris caddelerinde taşındı.⁵⁹

Potemkin'in iç organlarının Yaş'ta bulunan Golia Manastırı'ndaki Göğe Yükseliş Kilisesi'ne gömüldüğü söyleniyordu. Kilisede gözle görülür bir işareti yok ama birkaç aydın Romanya Krallığı'nın, Komünizmin ve şimdi demokrasinin yüzyılları boyunca Boğdan Hospodarı'nın kırmızı kadife Orta Çağ tahtının önündeki halının ve döşeme taşının altındaki altın bir kutuda olduğunu biliyordu. Yani Daçya Krallığı'nı yaratan beyin, altın sarısı, beyaz ve kırmızı kaftan giyen, üç tüylü şapka takan sakallı Boğdan Prensi Kurt Basil'in portresinin önünde yatıyor.⁶⁰

Potemkin'in ailesi Besarabya tepelerindeki, Kazak Golovati'nin mızrağıyla işaretlenen Prens'in öldüğü yeri unutmamıştı.⁶¹ Samoylov orada 1792'de iki tarafına olayın ve tarihin kazındığı küçük, kare bir Klasik sütun yaptırdı: Tasarımı ve beyaz taşı Nikolaev sarayındaki çeşmeye o kadar benziyor ki aynı mimar, Starov tarafından yapılmış olmalı. Daha sonra, 19. yüzyıl başında, Potemkin'in veliahtları on metre yüksekliğinde, siyah taştan, tepesine kadar uzanan bir merdiveni olan bir piramit yaptırdı.

Naaşı Herson'a ulaştığında, gömülmedi, Azize Katerina Manastırı'nın ortasındaki bir yer altı odasına özel olarak yaptırılmış bir mezara kondu.⁶² İmparatoriçe güzel bir mermer anıt tasarlanmasını ve mezarın üzerine dikilmesini emretti ama beş yıl sonra öldüğünde mermer hâlâ hazır değildi. Yani prens, bir şekilde asil sonradan görme, gömülü ama bir şekilde gömülü değildi.⁶³ Ziyaretçiler ve Suvorov'un da aralarında bulunduğu yöre halkı orada dua ediyordu.

1798 yılında Pavel bu ziyaretleri duydu ve cesetten intikam almaya karar verdi: Potemkin'in ölümünden yedi yıl sonra bile hâlâ geleneğe ve ahlaka meydan okumayı başarması onu yine sinirlendirmişti. 18

Alan kayıp ve muhtemelen yok edilmiş: 19. yüzyıldan beri bu noktayı gördüğünü kaydeden kimse yoktu. Haritalarda bulunmayan ve yöre halkının bile bilmediği alan sadece 1913 tarihli bir haritada vardı ama anıtların bugün ayakta kalmış olması imkânsız görünüyor. Ama sadece yazarı "Potemkin'in yeri"ne götüren yöre köylüleri tarafından bilinen anıtlar Besarabya'daki bir tepedeki bir köy yolunda; "Potemkin'in yeri" Rus ve Osmanlı yönetimlerini, Romanya Krallığı'nı, 1940'taki Stalin ilhakını, Alman işgalini ve Romanya'ya geri dönüşü, tekrar Sovyetler Birliği'ne katılımı ve Moldova Cumhuriyeti'nin kuruluşunu yaşadı.

Nisan'da Genel Başkan Prens Aleksandr Kurakin'e bir talimat verdi: Ceset gömülmemiştir ve "bunu korkunç bulan Majesteleri cesedin bunun için tasarlanan mezarın içindeki yer altı odasına gizlice gömülmesini ve odanın toprakla kaplanmasını ve orada deşilmiş gibi düzlenmesini emrediyor." Potemkin kadar önemli bir adam için hiçbir iz olmaksızın gömülmek yeterince kötüydü. İmparatorun Kurakin'e sözlü olarak Potemkin'e ait bütün anıtların parçalanmasını ve kemiklerin yakındaki Şeytan Geçidi'ne atılmasını emrettiği iddia ediliyordu. Karanlığın içinde mezar dolduruldu ve üzeri örtüldü ama subayların Pavel'in emirlerine uyup uymadığını kimse bilmiyordu. Kemikleri Geçit'e mi atıldı, bir yoksul mezarına mı gömüldü yoksa Kontes Branicka⁶⁴ tarafından mı alındı, kimse bilmiyordu.⁶⁵

4 Eylül 1818'deki bir başka gece yarısı mezar kazılışında, Yekaterinoslav Başpiskoposu İov Potemkin, Serenissimus'un kuzenlerinden biri, kilisenin döşemesini kaldırdı, tabutu açtı ve mumyalanmış kadavranın her şeye rağmen hâlâ orada olduğunu gördü. Yani pek çok defa olduğu için bu kez de İmparator Pavel'in despotça saçma isteklerinin subayları tarafından yerine getirilmediği ortaya çıktı. Ama dediğini yapıp orada hiçbir şey yokmuş gibi görünmesini sağlamışlardı. İov Potemkin'in oradan ayrılırken yanına mezardan bir şey aldığı söyleniyordu: Bu aileyle ve piskoposlukla ilgili bir mezar soygunculuğu muydu? Yoksa bedenin belirli bir bölümünü içeren bir kavanoz muydu? Başpiskopos'un kurcalamasının ardından prens hâlâ orada mıydı?⁶⁶

Her gece kazısı daha fazla şüphe doğuruyordu. Ama gizliliğin, karanlığın ve mezarların sıkıntısı budur. 1859'da bir başka resmî kurul prensin hâlâ orada olduğunun kanıtlanması için mezarın açılmasına karar verdi: Mezarı açtıklarında büyük bir yer altı odası, kurşun bir tabutun içinde çevresi altın saçaklı ahşap bir tabut buldular. Yerel bürokrat Milgov, yer altı odasını toparladı ve tekrar kapattı.⁶⁷

Artık herkes sonunda orada bir mezar bulunduğundan emin olduğunda, görkemli bir mezar taşı olması gerektiğine karar verildi. Ama mezarın tam olarak nerede bulunduğunu kimse hatırlayamadığı için nereye koyacaklarını bilemiyorlardı. Bu meraklı işgüzarların mezarı tekrar kazmaya yönelik zayıf bir gerekçesi gibi görünüyor. 1873 yılında bir başka kurul kazı yaptı ve arkasında Massot'un mumyalamasından kalma üçgen bir deliği olan bir kafatası, koyu sarı saç bukleleri, Rusya'nın

en güzeli olduğu söylenen saçların kalıntıları, üç madalya, giysiler ve altın kordonlu üniforma parçaları içeren ahşap tabutu buldu. Mezarı tekrar kapattılar ve aşağı yukarı mezarın üzerine uygun bir mezar taşı yaptılar.⁶⁸ Sonunda Potemkin, eğer gerçekten oysa, biraz huzur bulacaktı.

Sonra Devrim geldi: Bolşevikler neşeyle Özi Kalesi Kuşatması'nda ölen subayların naaşlarının bulunduğu Azize Katerina kabristanını kazdı. Bugün yerel papazın sakladığı sararmış fotoğraflar ürkütücü bir devrim sahnesini gösteriyor; 1918 kıyafetleri içindeki köylü kalabalığı hâlâ saçlı, Katerina dönemine ait şeritli ceketler, pantolonlar ve çizmeler giymiş kupkuru iskeletleri işaret ediyor; arka plandaysa Çekist gizli polislerin postallarını ve deri ceketlerini görebiliyoruz.⁶⁹

On iki yıl sonra 1930'da, Boris Lavrenev adlı genç bir yazar hasta babasını ziyaret etmek için doğduğu Herson'a geldi. Kalede yürüyüş yaparken Azize Katerina'nın önünde "Herson Ateizm Müzesi" yazılı bir levha gördü. İçeride piramit şeklinde cam bir kutu vardı. İçinde "yuvarlak kahverengi bir şey" duruyordu. Yaklaştığında, bunun bir kafatası olduğunu gördü. Yanındaki masada şöyle yazıyordu: "II. Katerina'nın sevgilisi Potemkin'in kafatası." Yandaki kutuda üzerinde hâlâ kurumuş kaslar bulunan bir iskelet vardı. Bir levhada şöyle yazıyordu: II. Katerina'nın Sevgilisi Potemkin'in kemikleri. Üçüncü kutuda yeşil kadife bir ceketin, beyaz saten pantolonun ve çürümüş çoraplarla ayakkabıların kalıntıları vardı – Potemkin'in giysileri.

Lavrenev kiliseden dışarı fırladı ve sanatın korunmasından sorumlu bakanlığa bir telgraf çekti. Leningrad'da döndüğünde bir arkadaşı ona "müze"nin kapatıldığını yazdı. Potemkin bir araya getirilmiş, yeni bir tabuta konmuş ve etrafı tekrar tuğlalarla örülmüştü. "1930'da Herson'da, "diye yazdı Lavrenev, "Herson Ateizm Müzesi'nde sergilenen Feldmareşal Serenissimus Prens Grigori Aleksandroviç Potemkin, ikinci kez gömüldü."⁷⁰

11 Mayıs 1984 tarihinde Potemkin gizeminin yerel bürokratlara çok çekici geldiği bir kez daha kanıtlandı: Herson Adli Tıp Bölümü Başkanı L. G. Boguslavski mezarı açtı ve muhtemelen iki yüzyıl önce ölmüş olan "muhtemelen 1,85 metre boyunda... yaklaşık 52-55 yaşlarında bir erkek iskeletine ait... otuz bir adet insan kemiği" buldu. Ama görünüşe göre içinde Kırım Savaşı döneminde yaşayan bir İngiliz subayına ait olduğu söylenen apoletler de vardı. Tabut daha moder-

ndi ama içinde Katolik haçının yanı sıra bir de Ortodoks haçı vardı. Analistler kesinlikle Potemkin olduğuna karar verdi.

Temmuz 1986'da, Boguslavski Profesör Evgeni Anisimov'a, kanıtları inandırıcı bulmayan on sekizinci yüzyıl uzmanına mektup yazdı: Eğer Potemkin'se tabutta neden bir Katolik haçı ve İngiliz apoletleri vardı? Potemkin olduğu sonucuna adli incelemeyle mi yoksa öyle olmasını istedikleri için mi varmışlardı. Üniforması orada bulunan İngiliz subayın kimliği gibi ilginç bir soru bir yana, o Potemkin miydi, değil miydi?

Cesedin boyutları, yaşı ve tarihi doğrudu. Kurşun, yaldızlı ya da ahşap bütün eski tabutların yanı sıra madalyalar, geriye kalan bütün ikonalar ve giysiler, hepsi de Devrim'de kaybolmuştu. İskeletten daha kısa olan Katolik tabut muhtemelen 1930'da tedarik edilmişti. İngiliz apoletleri bir başka mezara ait, cahil Bolşevik hırsızlığının kalıntıları. 1986'da, Tavrida Prensi'nin mezarı bir kez daha, Yaş'taki iç organlar ve diğer bütün kazılar hesaba katıldığında sekizinci kere açıldı ve yine unutuldu.⁷¹

Azize Katerina Manastırı şimdi yine inananlarla doluyor. Dışarıdan, Starov'un Klasik sütunlarının arasından bakıldığında ilk görülen şey, kubbenin hemen altında duran iki metre uzunluğunda, doksan santimetre genişliğindeki düz beyaz mermerin çevresindeki ahşap ve demir parmaklıklar. İçeride, yaldızlı bir kabartının altında şöyle yazıyor:

Feldmareşal
Serenissimus Prens
Grigori Aleksandroviç
Tavridalı Potemkin
30 Eylül 1739'da doğdu
5 Ekim 1791'de öldü
23 Kasım 1791'de buraya gömüldü

Mermerin çevresinde her birinin içine zaferleri ve kentleri yazılı yedi gülbezek var.* Kapıda yaşlı bir hanım mum satıyor. Potemkin? "Rahibi, Peder Anatoly'yi bekle." diyor. Peder Anatoly uzun düz sarı

Üst sırada, "Özi 1788, Kırım ve Kuban 1783, Herson 1778" yazıyor. Ortadaki ikisinde: "Akkerman 1789" ve "Yekaterinoslav 1787". Altta: "Bender 1789" ve "Nikolayev 1788".

saçları, mavi gözleri ve taşra kasabalarındaki din adamlarının sükûnetiyle Komünizm döneminde büyüyen yeni bir genç Ortodoks kuşağını temsil ediyor ve bir yabancıya Potemkin'in mezarını göstermekten büyük mutluluk duyuyor. Birkaç yıldır mezarı kimse açmamış ve hiçbir yabancı onu görmemiş.

Peder Anatoly altı mum yakıyor, zeminin ortasına yürüyor ve gizli bir ahşap yatay kapağı açıyor. Dik basamaklar karanlığa iniyor. Peder Anatoly öne düşüyor ve birinci mumu duvara yapıştırmak için bal mumu kullanıyor. Yürürken küçük bir odaya gelene kadar yolu aydınlatmak için diğer mumları da yapıştırıyor: Bir zamanlar ikonalarla doluydu ve Potemkin'in gümüş, kurşun ve ahşap tabutlarını içeriyordu, "Komünistler hepsini çaldı." Üzerinde bir haç bulunan basit ahşap tabut, yer altı mezarının ortasındaki bir sekinin üzerinde duruyor. Rahip kalan mumları aydınlatmak için odanın etrafına yapıştırır. Sonra tabutun kapağını açıyor: İçinde Prens Potemkin'in kafatasını ve belirli sayıdaki kemiklerini içeren küçük siyah bir çanta var. Hepsi bu.

Son bir gizem var: kalp. İç organları ve beyni gibi Golia'ya gömülmedi ve altın bir kül kavanozuna kondu. Peki ama nereye götürüldü?

Samoylov Herson'da bulunan Azize Katerina'daki tahtın altına konulduğunu söylemişti ama Peder Anatoly bundan hiçbir iz olmadığını söylüyor. Kalp için en olası senaryo, 1818'de Başpiskopos İov Potemkin'in aldığı nesnenin o olduğu. Onu nereye götürmüştü: Serenissimus'un gömülmeyi istediği Branicka'nın Çijova'daki mülküne mi? Bugün, Çijova köylüleri hâlâ Potemkin'in kalbinin okumayı ve şarkı söylemeyi öğrendiği aile kilisesine gömüldüğüne inanıyor.

Bu çok uygun olurdu: Serenissimus'un kurmak için çok şey yaptığı imparatorluk bugün bir harabe halinde ve Potemkin'in fetihlerinin çoğu artık Rusya'da değil. İç organları Romanya'da, kemikleri Ukrayna'daysa kalbinin Rusya'da olması uygun görünüyor.

Gümbür gümbür çağla, şelale!

Gavrila Derjavin, *Şelale*

KİŞİLER LİSTESİ

Tavrida Prensi Grigori Potemkin, II. Katerina'nın gizli kocası, devlet adamı, asker.

II. Katerina, Zerbst Prensesi Sophia olarak doğdu, Rusya İmparatoriçesi (1762-1796).

I. Abdülhamid, Osmanlı Sultanı (1774-1788).

Jeremy Bentham, İngiliz felsefeci ve yararcılığın yaratıcısı.

Samuel Bentham, Jeremy Bentham'ın kardeşi, mucit, deniz subayı, gemi yapımcısı.

Aleksandr Bezborodko, Katerina'nın sekreteri, sonra dışişleri bakanı. Ksaveriy Branicki, yeğeni Aleksandra Engelhardt'la evlenen Polonyalı saray mensubu.

Aleksandra Branicka, Potemkin'in gözde yeğeni, *kızlık soyadı* Engelhardt, üsttekiyle evlendi.

Aleksey Bobrinski, Katerina'yla Grigori Orlov'un oğlu.

Praskovya Bruce, Katerina'nın sırdaşı, gözdeleleri denediği iddia ediliyordu. Kont Cagliostro, İtalyan şarlatan.

Zahar Çernişev, Katerina'nın ilk hayranlarından, saray mensubu, savaş bakanı, Orlovların müttefiki.

İvan Çernişev, Zahar Çernişev'in kardeşi, saray bakanı, donanma bakanı.

Kont Louis Cobenzl, Avusturya'nın Petersburg Büyükelçisi.

Elizabeth Craven, Kontes, aristokrat İngiliz maceracı, gezgin, yazar.

Comte de Damas, Fransız aristokrat ve Potemkin'in ordusunda subay.

Yekaterina Daşkova, *kızlık soyadı* Vorontsova, Katerina'nın destekçisi ve kışkırtıcısı.

Yekaterina Dolgorukaya, Rus subayının karısı, Potemkin'in metresi.

Yelizaveta, Büyük Petro'nun kızı, imparatoriçe (1741-1761).

Mihail Faleev, girişimci, levazım subayı, tüccar, Nikolaev'in kurucusu.

Friedrich II. (Büyük), Prusya Kralı (1740-1786).

Friedrich Wilhelm, Büyük Friedrich'in yeğeni, Prusya Kralı (1786-1797).

KİŞİLER LİSTESİ

- Mihail Garnovski, Kingston Düşesi'nin bakıcısı, Potemkin'in *homme d'affaires*'i.
- Varvara Golitsina, *kızlık soyadı* Engelhardt, Potemkin'in Prens Sergey Golitsin'le evlenen yeğeni.
- Praskovya Golitsina, Prens Mihail Golitsin'le evlendi, Potemkin'in "son metresi".
- William Gould, Potemkin'in İngiliz bahçıvanı.
- Sir James Harris, Britanya'nın Petersburg Elçisi, daha sonra Malmesbury Kontu.
- Prusyalı Henry, Büyük Friedrich'in kardeşi.
- John Paul Jones, ABD Donanması'nın kurucusu olarak görülen efsanevi Amerikalı amiral.
- Joseph II., Kutsal Roma İmparatoru ya da Kayzeri (1765-1790), Habsburg topraklarının eş hükümdarı, sonra hükümdarı (1780-1790).
- Aleksandr Hrapovitski, günlük yazarı ve Katerina'nın sekreteri.
- Elizabeth Chudleigh, Kingston Düşesi, Bristol Kontesi, İngiliz maceracı ve iki kocalı kadın.
- Aleksandr Lanskoj, Katerina'nın gözdesi (1779-1784).
- Leopold, Kutsal Roma İmparatoru, II. Joseph'in kardeşi ve halefi (1790-1792).
- Prince de Ligne, Avrupalı aristokrat, Avusturyalı saray mensubu ve feldmareşal.
- Lewis Littlepage, Virginia'dan gelen Amerikalı, Polonya sarayı üyesi ve Potemkin'in donanmasında subay.
- Aleksandr (Dmitryev-) Mamonov, Katerina'nın gözdesi (1786-1789).
- Maria Theresia, İmparatoriçe-Kraliçe, Habsburg Hanedanı'nın devletin hükümdarı (1740-1780), Joseph'in annesi.
- Francisco de Miranda, Güney Amerikalı devrimci, daha sonra Venezuela diktatörü.
- Prince de Nassau-Siegen, Avrupalı aristokrat ve paralı asker.
- Grigori Orlov, Katerina'nın darbesinin lideri ve II. Katerina'nın gözdesi (1761-1772).
- Aleksey Orlov-Çeşmenski, "Yaralı Yüz", III. Petro'nun katili ve Çeşme Muharebesi'nin galibi, Grigori Orlov'un kardeşi, general ve Puğaçev'i yenen kişi.
- Nikita Panin, Grandük Pavel'in öğretmeni, Katerina'nın dışişleri bakanı.

Peter Panin, Nikita Panin'in kardeşi.

Grandük Pavel, Katerina ve III. Petro'nun oğlu, imparator (1776-1801), suikasta uğradı.

Petro III, İmparatoriçe Yelizaveta'nın yeğeni; II. Katerina'nın kocası, imparator (1761-1762).

Reginald Pole Carew, İngiliz centilmen, gezgin ve Potemkin'in arkadaşı, daha sonra milletvekili.

Stanisław Poniatowski, Katerina'nın ikinci sevgilisi, daha sonra Polonya'nın son kralı Stanisław August.

Vasili Popov, Potemkin'in sekreteri.

Pavel Potemkin, prensin kuzeni, general ve Kafkaslar Genel Valisi.

Praskovya Potemkina, Pavel Potemkin'in karısı ve prensin metresi.

Yemelyan Pugaçev, sahtekâr, Kazak, köylü ayaklanmasının lideri (1773-1774).

Aleksey Razumovski, Kazak koro üyesi, Yelizaveta'nın gözdesi.

Kiril Razumovski, Aleksey Razumovski'nin kardeşi, 1764 yılına kadar Ukrayna Atamanı, saray mensubu.

José (Osi) de Ribas, Napolili maceracı, Potemkin'in dostu ve amiral.

Duc de Richelieu, Potemkin'in ordusunda subay, daha sonra Odessa'nın kurucusu, Fransa Başbakanı.

İvan Rimski-Korsakov, Katerina'nın gözdesi (1778-1779).

Pyotr Rumyantsev-Zadunayski, Birinci Rus-Türk Savaşı kahramanı.

Sergey Saltikov, Katerina'nın ilk sevgilisi.

Aleksandr Samoylov, Potemkin'in yeğeni ve general, daha sonra genel temsilci.

Yekaterina Samoylova, Aleksandr Samoylov'un karısı ve muhtemelen Potemkin'in metresi.

Comte de Ségur, Fransa'nın Rusya Büyükelçisi.

III. Selim, Osmanlı Sultanı (1788-1807).

Binbaşı James George Semple, İngiliz dolandırıcı: "Üçkâğıtçılar Kralı".

Şahin Giray, Rus müttefiki, Cengiz Han'ın torunu ve son Kırım Hanı.

Stepan Şeşkovski, gizli polis: "kırbaç meraklısı".

İvan Şuvalov, İmparatoriçe Yelizaveta'nın gözdesi, Potemkin'i Petersburg'a davet eden kişi.

Yekaterina Skavronskaya, "melek" ve "kedicik", kızlık soyadı Engelhardt, Potemkin'in yeğeni.

KİŞİLER LİSTESİ

Aleksandr Suvorov, kahraman, Potemkin'in gözde generali.

Aleksandr Vasilçikov, Katerina'nın gözdesi (1772-1774), lakabı "Buzlu Çorba".

Aleksandr Viazemski, içişleri yöneticisi, genel temsilci.

Simon Vorontsov, Rusya'nın Londra Büyükelçisi.

Aleksandr Vorontsov, Simon Vorontsov'un kardeşi, ticaret bakanı.

Sophie de Witte, köle kız, sosyete fahişesi, Potemkin'in metresi, sonra Kontes Potocka.

Aleksandr Yermolov, Katerina'nın gözdesi (1786).

Tatyana Yusupova, *kızlık soyadı* Engelhardt, Mihail Potemkin'le sonra Prens Yusupov'la evlendi.

Aleksandr Zavadovski, Katerina'nın gözdesi (1776-1777), saray mensubu, bakan.

Joshua Zeitlin, Yahudi tüccar, haham bilgin, Potemkin'in arkadaşı.

Semyon Zoriç, Katerina'nın gözdesi (1777-1778), askerî okulun kurucusu.

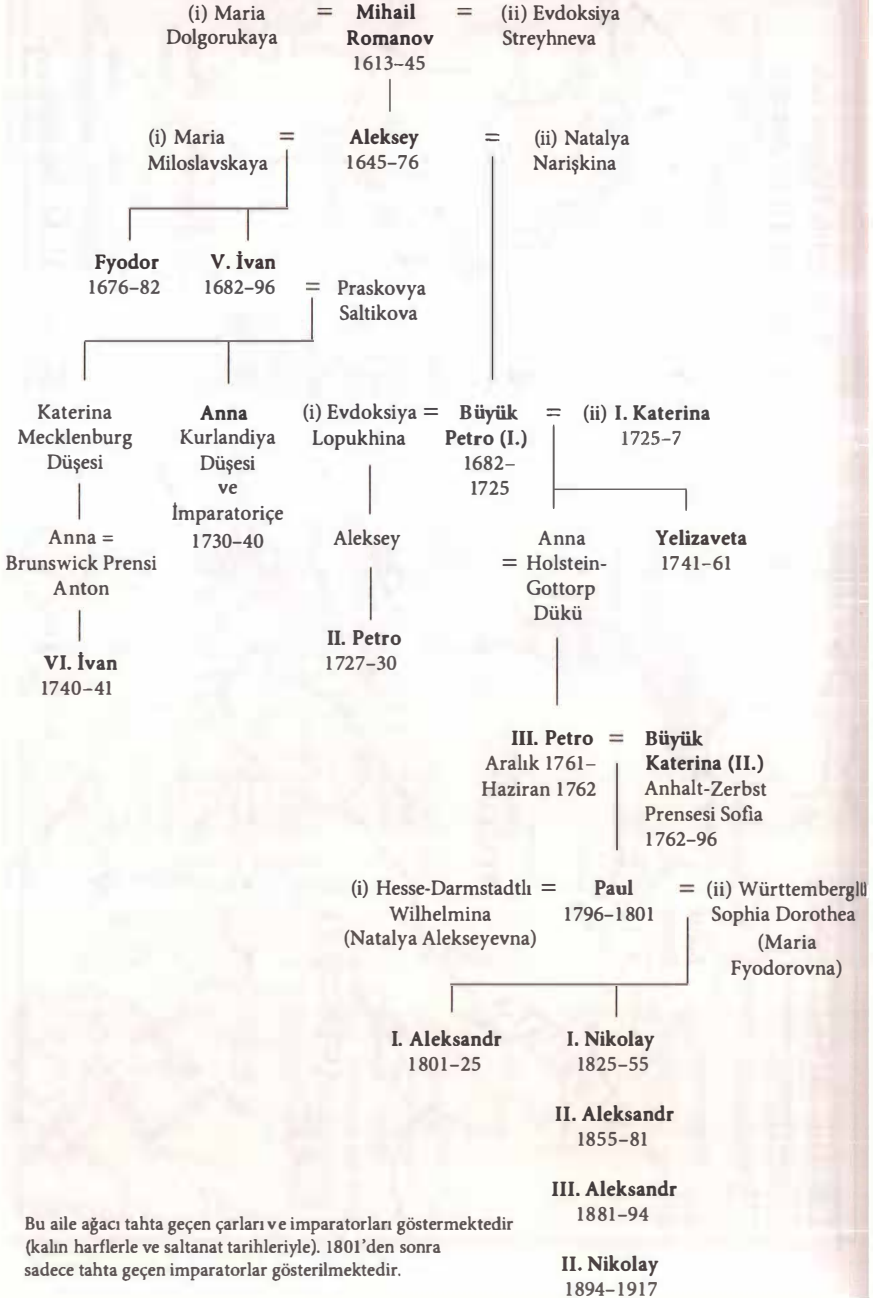
Platon Zubov, Katerina'nın son gözdesi (1787-1796).

Potemkin'in İmparatorluğu,
Şehirleri ve Fetihleri 1774-1791

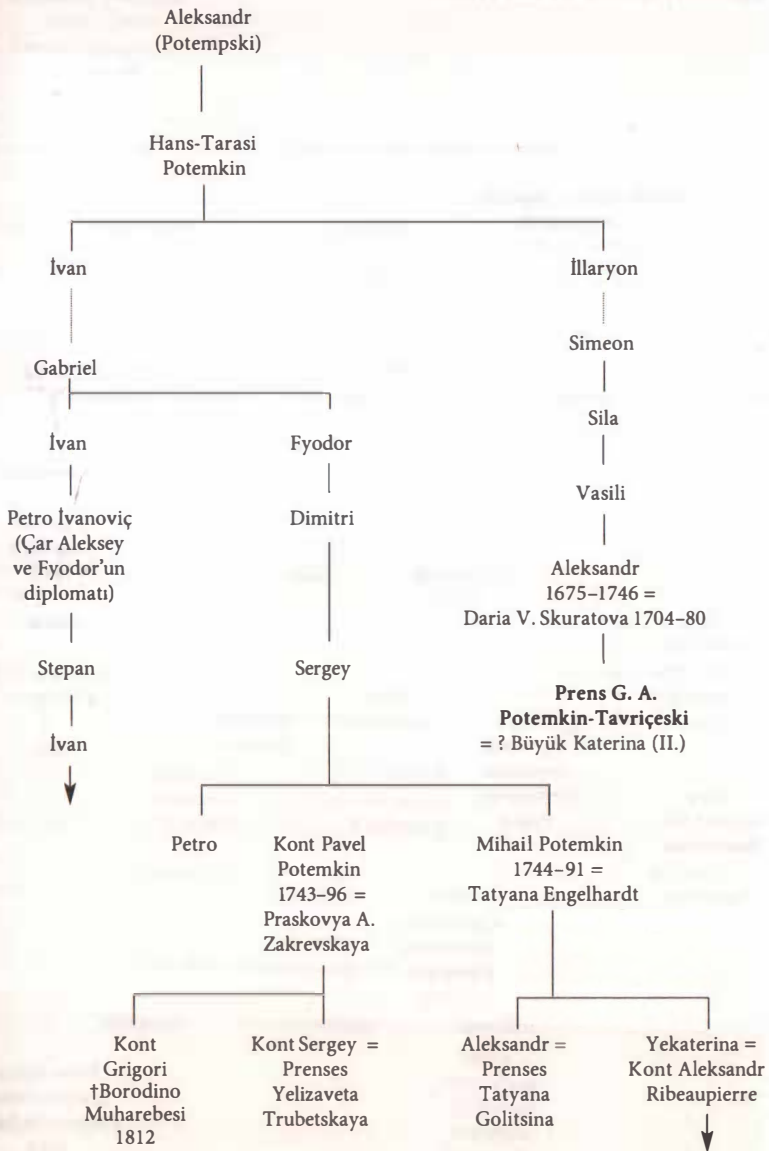

Rusya'nın Çarları ve İmparatorları – Romanovlar

Bu aile ağacı tahta geçen çarları ve imparatorları göstermektedir (kalın harflerle ve saltanat tarihleriyle). 1801'den sonra sadece tahta geçen imparatorlar gösterilmektedir.

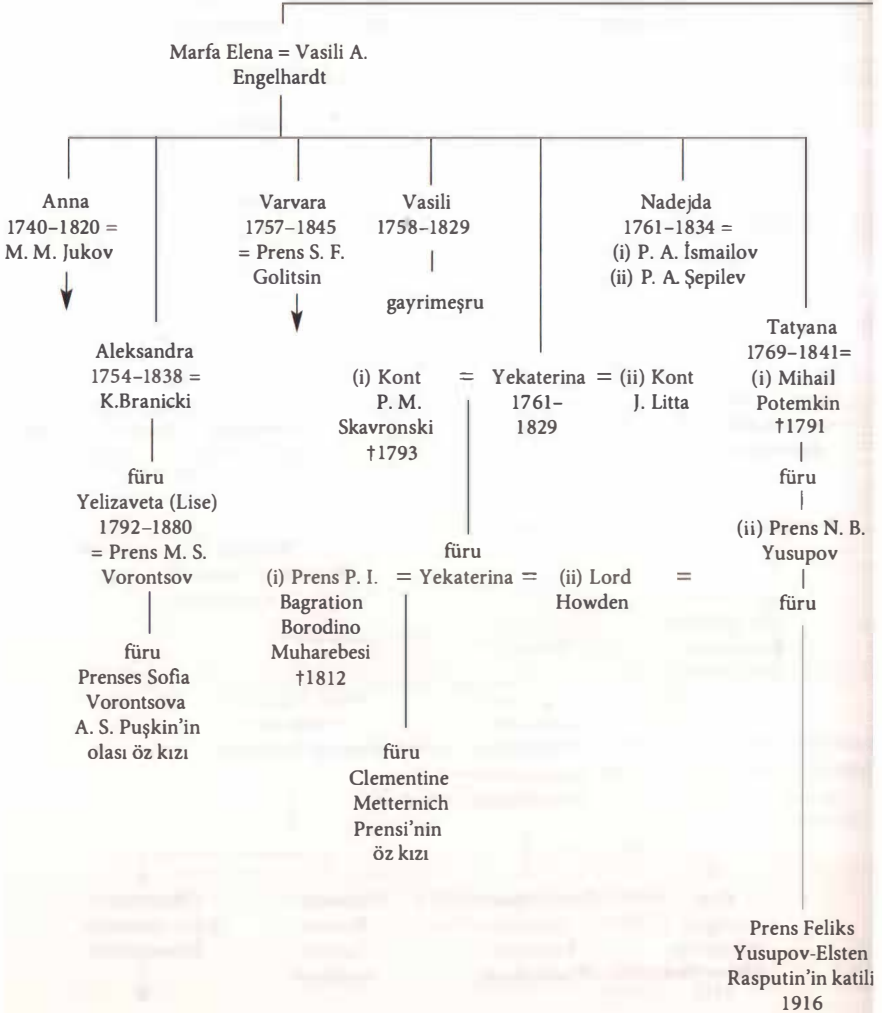
Prens Potemkin'in Büyük Ailesi

Bu aile ağacı yalnızca bu kitapta yer alan ana karakterleri göstermektedir.

= evli † öldü

Prens Potemkin'in Gözde Kadın ve Erkek Yeğenleri Dâhil Yakın Ailesi

Bu aile ağacı yalnızca bu kitapta yer alan
ana karakterleri göstermektedir.

= evli † öldü

Aleksandr Poternkin
1675–1746 =
Daria V. Skuratova
1704–80

Maria M. Nikolay
B. Samoylov

Kont
Aleksandr N.
Samoylov
1744–1814 =
Prenses
Yekaterina
Trubetskaya

fürü
Sofia =
Kont A. A.
Bobrinski

Yekaterina = (i) N. S. Raevski
= (ii) L. D. Davidov

Nikolay N.
Raevski
1771–1829
= Sophia
Konstantinova

Aleksandr

Nikolay

Diğer fürü
Maria =
Prens Sergey
Volkonski
Aralıkçılar
İsyanı'ndan
sonra sürüldü

Prens G. A.
Poternkin-
Tavriçeski
= ? Büyük
Katerina (II.)

?
(Y. Temkina =
IX. Kalageorgi)

Pelagia
= Peter E.
Vysotski

Dariya
= Aleksandr
A. Likaçev

Nadejda
†1757

Aleksandr

Vasili

A. N. Raevski
†1790 İsmail
Kuşatması

NOTLAR

Giriş: Bozkırda Ölüm

- 1 V. S. Popov'un Grigori Aleksandroviç Potemkin'in (GAP) hastalığı hakkında II. Katerina'ya sunduğu raporlar, aksi belirtilmedikçe ölümüne ilişkin bu açıklamanın ana kaynağıdır: RG VIA 52.2.94.3-26 ve RA (1878) 1, s. 20-5. G. Derzhavin, *The Waterfall*, içinde H. G. Segal, *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, Cilt 2: s. 302.
- 2 RGADA 5.85.1.124-5, L 153 / SIRIO 27: s. 217; CtG to GAP, 30 Eylül 1782.
- 3 Prince de Ligne, *Letters and Reflections*, edit: Baroness de Staël, Cilt 2: s. 6, Prince de Ligne to Comte de Ségur, 1 Ağustos 1788.
- 4 M. M. İvanov'un gravürü, Ermitaj E: 22158. İvanov, V. S. Popov ve Kontes A. V. Branicka tarafından görevlendirilmişti. İşin garibi, anlaşılan Popov, Türk elçilerini Yaş kentinde beklemesine ve ölüm mahalinde olmamasına rağmen, hiç kuşkusuz kendi emriyle resmedilmişti. İvanov, GAP'ın özel sanatçısıydı ve onun maiyetinde seyahat ediyordu. Bakınız Bölüm 23. Bu GAP'ın ölümünü temsil eden tek gravür değildir: ayrıca bakınız *Death of G. A. Potemkin*, G. I. Skourodytov'un yaptığı bir gravür, sadece ölen prensin başını ve gövdesini, göğsünde birleşen kollarını göstermektedir.
- 5 James Harris, *Diaries and Correspondence*, s. 281, Sir James Harris to Viscount Stormont, 21 Temmuz/1 Ağustos 1780.
- 6 Yazarın Moldova ziyareti, 1998.
- 7 Ligne, *Letters* (Staël), s. 97, Prince de Ligne to Prince Kaunitz, Kasım 1788.
- 8 SIRIO 23 (1878): s. 571; CtG to Baron F. M. Grimm, Ağustos 1792; K. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 141.
- 9 AKV 13: s. 216-22, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky, 5 Aralık 1791, Yaş.
- 10 RGADA 5.85.1.429. L 470, CtG to GAP, 3 Ekim 1791.
- 11 RGADA 5.85.2.304. L 470, CtG to GAP.
- 12 RG VIA 52.2.22.191. L 470, CtG to GAP, Ekim 1791.
- 13 C. F. P. Masson, *Secret Memoirs*, s. 109.
- 14 Yazarın Moldova ziyareti, 1998.
- 15 RA 1867 A. N. Samoilov, "Zhizn i deyania Generala Feld Marshal Knyazya Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tavrisheskogo", col 1558.
- 16 Samoilov, col 1558.
- 17 L. N. Engelhardt, *Zapiski*, 1868: s 96.
- 18 Samoilov, col 1558.

- 19 AKV 13: s. 216-22, Bezborodko to Zavadovsky, 5 Aralık 1791, Yaş.
- 20 Derzhavin, *The Waterfall*, içinde Segal, Cilt 2: s. 299.
- 21 BM 33540 f 296, Jeremy Bentham to Prince P. Dashkov, 19/30 Temmuz 1786.
- 22 Masson, s. 110.
- 23 Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 6, Prince de Ligne to Comte de Ségur, 1 Ağustos 1788.
- 24 Louis Philippe, Comte de Ségur, *Mémoires et souvenirs et anecdotes*, 1859: s. 348-9. Littlepage, aktaran Curtis Carroll Davis, *The King's Chevalier*, s. 148.
- 25 A. S. Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12: s. 177.
- 26 Lord Byron, *Don Juan*, VII: s. 41.
- 27 Élisabeth Vigée Lebrun, *Souvenirs*, Cilt 1: s. 324.
- 28 ZOOID 9 (1875): s. 461-4.
- 29 Derzhavin, *The Waterfall*, içinde Segal, Cilt 2: s. 299.
- 30 Comte de Stedingk, *Un Ambassadeur à la cour de Catherine II*, edit: Comtesse Brevern de la Gardie, s. 186, Stedynk to Gustavus III, 28 Ekim 1791.
- 31 AKV 7: s. 37, Count Fyodor Rostopchin to Count S. R. Vorontsov, 7 Ekim 1791, Yaş.
- 32 A. Soldatsky, *The Secret of the Prince*, ZOOID 9, s. 360-3.
- 33 RGVIA 52.2.94.30, V. S. Popov to CtG, Yaş.
- 34 SIRIO 23: s. 561, CtG to Grimm.
- 35 A. V. Khrapovitsky, *Dnevnik*, s. 377.
- 36 Masson, s. 113.
- 37 SIRIO 23: s. 561, CtG to Grimm.
- 38 Bakunin aktaran Wladimir Weidle, *Russia: Absent and Present*, s. 49.
- 39 Khrapovitsky, s. 377-87.

GAP'ın tarihi hakkında. Romanovların 19. yüzyıldaki kibirli ahlakı ile hanedanın kendini koruması, GAP'ın gerçek rehabilitasyonunu ortadan kaldırmıştı: Çağdaşların Potemkin'in Katerina ile evliliğine dair tanıklıkları, ancak rejimin otokrasisini gevşetmeye zorlandığı 1905 Devrimi'nden SONRA yayınlanabildi. Suvorov kültü, Fransızlara karşı yürüttüğü savaştan sonra, on dokuzuncu yüzyıl boyunca ve yine Büyük Vatanseverlik Savaşı sırasında, GAP'ın hikâyelerini çarpıtmada rol oynadı. Sovyet tarihi Stalin'in ölümüne kadar Potemkin'i, sınıf nefreti ile komünist yapmacıklığının bir karışımı olarak görüyordu. Potemkin'in Sovyet tarihindeki temel rolü, imparatorluğun heveslerinin çılgınlığını göstermek ve kahraman Suvorov'un eylemlerini "sık sık engelleyen" asil bir aptal olarak hizmet etmekte. Bakınız *Bolshaia Sovetskaya Encyclopedia*, Cilt 46, 1940: s. 545. *Istorii SSSR* kitabının (Y. I. Belan tarafından

yapılan 1949 yılındaki baskısı gibi) yeni baskıları; Stalin, Suvorov'u savaş sırasında resmi bir kahraman yaptığından beri bu çizgiyi daha çok takip etmiştir. (Stalinist bir tarihçi Potemkin'i Büyük Petro gibi bir halk lideri olarak konumlandırarak biraz farklı bir çizgi izlemişti: "Potemkin'in adı" diyordu bir yazar [*Istoriia SSR*, Cilt 1, s. 702/3, *S drevneiskikh vremen do kontsa XVIII v.*, 1939, Moskova], "aristokratların, Potemkin'in keyfiliklerinden dolayı nefret ettiği bu ad, Suvorov kadar olmasa da askerler arasında popüler oldu." Bu da doğaldı. Bu makale İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yayınladı.) Ancak 1950'lerde E. I. Druzhinina gibi tarihçiler Potemkin'in kariyerini doğru şekilde analiz etmeye başladılar. V. S. Lopatin ve O. I. Yeliseyeva gibi yazarların temel yapıtları, komünizmin çöküşünden sonra ortaya çıktı ve ona hak ettiği itibarı geri verdi.

Marc Raeff, Isabel de Madariaga, J. T. Alexander ve W. Bruce Lincoln gibi seçkin modern Rus uzmanların Potemkin'in özel rolünü takdir etmesine rağmen Batı'da Potemkin'in ölümünden bugüne kadar Katerina ve sevgilisinin romantik hikâyeleri dilden dile dolaştı. Vincent Cronin, Katerina biyografisinde Potemkin'in güzel bir portresini çizerken Henri Troyat, onun kişiliği üzerinde durmuştu. Öte yandan Potemkin'le ilgili efsaneler o denli renkli ve tuhaf ki akademiye de etkilemişti. Tarihin olağan kurallarını göz ardı ederek Potemkin'e yarı mizahi yarı efsane olarak bakma eğilimi, 1990'larda bile devam etmişti. En beğenilen iki modern tarihçiyi ele alalım. Alıntı, II. Joseph ve Aydınlanmış Despotlar konusunda otorite konumundaki Modern Avrupa Tarihi Profesörü T. C. W. Blanning, Cambridge, *Joseph II Profiles in Power* başlıklı eserinde (s. 176) Potemkin'in yatak odası performansına atıf yapıyordu. Bir diğeri Londra Üniversitesi Slav ve Doğu Avrupa Çalışmaları Enstitüsü'nde Tarih Profesörü Norman Davies, *Europe: A History* başlıklı eserinde (s. 658) Potemkin Köyleri efsanesini sanki tartışmasız bir tarihsel gerçekmiş gibi tekrarlamıştı.

Bölüm 1: Taşralı Çocuk

- 1 RS (1872) 5: s. 463: *Istoricheskiye rasskazy i anekdoty zapisannyye so slovenimennykh lyudey*, P. F. Karabanovym (Karabanov).
- 2 Bu bilginin kaynağı, Petersburg'da yaşayan Mihail Potemkin'in torunu Sergey Aleksandroviç Medvedev'dir, "About the Potemkin Family", *Nobelman's Assembly*, 1998-2000 konuları.
- 3 RGADA 286.413.638-48. *Istochnik* (1995) no 1: s. 16-25.
- 4 Prens Emmanuel Golitsin, *Récit du voyage du Pierre Potemkin: la Russie du xvii siècle dans ses rapports avec l'Europe Occidentale*, s. xxviii, xxix, xxx, xxxi, 255, 305, 370, 262-3, 253. Prens Emmanuel Golitsin, ironik

- bir şekilde Prens Mihail ile Prens G. A. Potemkin'in son metresi olduğu iddia edilen (Şuvalova olarak *doğan*) Prenses Praskovya Andreyevna'nın oğluydu. Bakınız Bölüm 33.
- 5 RA 1867, Samoilov, col 558; RGADA 286.1.253.691, Spisok voennym chisla 1-oy poloviny 18go stoletiya in Senatski Arkhiv (1895), Cilt 7.
- 6 Henri Troyat, *Pushkin*, s. 16-17.
- 7 RP 5.22, s. 221. Yerel Efsane: Victor M. Zheludov, "Zhivoie dyhanie istorii".
- 8 Yerel Efsane: Zheludov. Yazarın Çijova gezisi, 1998.
- 9 RP 5.22, s. 221; Karabanov RS 1872 5, s. 463; RGADA 286.413.638-48. *Istochnik* (1995) 1: s. 16-25. E. Golitsin, s. xxviii, xxix, xxxi. 255, 305, 270, 262, 263, 253.
- 10 William Coxe, *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, s. 343.
- 11 Masson, s. 303.
- 12 Engelhardt, 1863: s. 3.
- 13 F. F. Wiegel, *Zapiski Filipa Filipovich Vigela*, 1864-6: Cilt 1, s. 21-2.
- 14 Elena Marfa, Albay Vasili A. Engelhardt ile evlendi; Pelageya, Peter E. Visotski ile evlendi; Daria, Aleksandr A. Likaçev ile evlendi; Nadejda, 1757 yılında on dokuz yaşında evlenmeden öldü ve Maria, Nikolay B. Samoylov ile evlendi..
- 15 Isabel de Madariaga, *Catherine the Great: A Short History*, s. 14-15.
- 16 I. I. Orlovsky, *In the Motherland of His Highness*, s. 1-20. Yazarın Çijova'da yaptığı araştırmadan, 1998.
- 17 Masson, s. 303.
- 18 L. Zayev, "Motherland of Prince", IV (1899) 2: s. 169-200. Orlovsky, s. 4. S. N. Shubinsky, *Historical Essays and Stories*, s. 144.
- 19 Anspach Markgrafen (Lady Craven), *Journey, through the Crimea to Constantinople*, s. 142, 21 Şubat 1786, St. Petersburg. Madariaga, *CtG: A Short History*, s. 13-20. E. V. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 43-4 ve s.75-83. Aktaran Şçerbatov, *içinde* Anisimov, s. 77-8.
- 20 Isabel de Madariaga, *Russia in the Age of Catherine the Great*, s. 79-80.
- 21 Anspach, *Journey*, s. 142, 21 Şubat 1786 St. Petersburg. Madariaga, *CtG: A Short History*, s. 13-20. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 43-4 ve s. 75-83. Aktaran Şçerbatov, *içinde* Anisimov, s. 77-8.
- 22 Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 43.
- 23 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 192-3. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 43-4 ve s. 75-83.
- 24 Reginald Pole Carew, "Manners and Customs", Cornwall County Arşivi, Antony, CO/R/2/3. Ligne, *Letters* (Staël), s. 65, Ligne to Coigny.

- 25 Masson, s. 318. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 43-4 ve s.75-83. Aktaran Katerina, içinde Anisimov, s. 76. Aktaran Şerbatov, içinde Anisimov, s. 77.
- 26 John LeDonne, *Ruling Russia*, s. 189. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 75-9.
- 27 Yazarın Çijova'da yaptığı araştırmadan, 1998.
- 28 Anspach, *Journey*, s. 154, 9 Mart 1786. Ligne, *Letters* (Staël), s. 69, Ligne to Coigny mektup IX, 1787.
- 29 RS (1875), Cilt 12-14. M. I. Semevsky, *Prince G. A. Potemkin-Tavrishesky*, s. 487. Karabanov, s. 46.
- 30 Semevsky, *GAPT*, s. 486-8. Karabanov, s. 463. RA (1882) no 2, s. 91-5, Kont A. N. Samoylov'un makaleleri. Metropolitan Platon to Count A. N. Samoilov, 26 Şubat 1792: s. 93, GAP to Metropolitan Platon; Priest Antip Matveev to P. V. Lopukhin.
- 31 RGADA 286.413.638-48. *Istochnik*, (1995) no 1: s. 16-25.
- 32 V. I. Ustinov, "Moguchiy velikoross", *VIZ* (1991) no 12: s. 701.
- 33 D. I. von Vizin, *Sobraniye sochineniya*, Cilt 2: s. 87-93.
- 34 N. F. Shahmagonov, *Hrani Gospod' Potemkina*, s. 8-9.
- 35 Semevsky, *GAPT*, s. 486-8. Shahmagonov, s. 8-9. B. I. Krasnobaev, *Russian Culture in the Second Part of the Eighteenth Century and at the Start of the Nineteenth*, s. 143.
- 36 Anspach, *Journey*, s. 133, 18 Şubat 1786.
- 37 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 192.
- 38 *Memoirs of CtG*, 1955: s. 60. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 216-17.
- 39 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 186. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 168-9 ve s. 176-7.
- 40 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 124, 150. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 168-9.
- 41 Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya* 8: Kısım Bir, 1948: s. 2 ve 42. Gosti s'ekhalis na Dachu.
- 42 Aktaran Marquis de Custine, içinde Weidle, s. 39. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 26-7 ve s. 144.
- 43 L. W. B. Brockliss, "Concluding Remarks: The Anatomy of the Minister-Favourite", edit: J. H. Elliott ve L. W. B. Brockliss, *The World of the Favourite*, s. 278-303.
- 44 Shahmagonov, s. 8-9.
- 45 Adam Czartoryski, *Memoirs*, s. 87. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 24.
- 46 Princess Dashkova, *Memoirs*, Cilt 1: s. 318.
- 47 J. Cook, *Voyages and Travels through the Russian Empire*, Cilt 1: s. 42.
- 48 Masson, s. 206. A. S. Pushkin, *The Captain's Daughter*, s. 190 (Aleksandr Sergeyevich Puşkin, *Yüzbaşının Kızı*, çev: Sabahattin Ali, YKY, 2019).

- 49 D. Thiébault, *Mes souvenirs de vingt ans séjour à Berlin*, Cilt 2, s. 78. Plutarch, *The Rise and Fall of Ancient Athens*, Penguin Classics, s. 245-87. Thucydides, *The Peloponnesian War*, Penguin Classics, s. 375-8, 382-4, 400-87, 544-78, 583-604 (Thukydides, *Peloponnessos Savaşları*, çev: Furkan Akderin, Belge Yayınları, 2020). Sarah B. Pomeroy, Stanley M. Burstein, Walter Donlon ve Jennifer Tolbert Roberts, *Ancient Greece: A Political, Social and Cultural History*, s. 303.
- 50 Semevsky, *GAPT*, s. 488-9. Krasnobaev, s. 223.
- 51 AAE (Quai d'Orsay) 20, s. 60, Comte de Langeron.
- 52 SIRIO 72: s. 209-10, Count Solms to FtG, 27 Temmuz 1772.
- 53 Czartoryski, s. 87. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 24.
- 54 *Mémoires du roi Stanislas-Auguste* (SA), Cilt 1: s. 136-7. CtG, *Memoirs* 1955, s. 240-50.

Bölüm 2: Muhafızlar ve Grandüşes: Katerina Darbesi

- 1 Katerina'nın darbeye kadar yaşadıklarına ilişkin bu değerlendirme için bakınız Katerina, *Memoirs*; Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 230-45; Madariaga, *Russia*, s. 1-30 ve J. T. Alexander, *Catherine the Great: Life and Legend*, s. 17-60.
- 2 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 87.
- 3 Alexander, CtG, s. 32-3.
- 4 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 182, 101.
- 5 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 114-15, 141. Şansölye A. Bestujev'in Grandük Petro'ya kabalığı ve ahmaklığı ile ilgili açıklamaları için bakınız Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 234-5. Alexander, CtG, s. 42-3.
- 6 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 118.
- 7 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 196, 200, 161.
- 8 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 225.
- 9 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 211.
- 10 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 301. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 242-3.
- 11 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 240. Madariaga, *Russia*, s. 15-37. Alexander, CtG, 1-4, 55-60.
- 12 SA, *Mémoires*, Cilt 1, s. 42.
- 13 Derek McKay ve H. M. Scott, *The Rise of the Great Powers 1648-1815*, s. 181-92. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 109-16 ve s. 244-5. Adam Zamoyski, *The Last King of Poland*, s. 54-66.
- 14 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 288.
- 15 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 307-9.
- 16 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 310.
- 17 PRO SPF 91/82, Charles, Lord Cathcart, 29 Aralık 1769, St. Petersburg.

- 18 Anspach, *Journey*, s. 145, 29 Şubat 1786.
- 19 Sabatier, Fransız diplomat (1772), aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 124.
- 20 Baroness Elizabeth Dimsdale, *English Lady at the Court of Catherine the Great*, edit: Anthony Cross, s. 54, 27 Ağustos 1781.
- 21 Sir Horace Walpole, 14 Kasım 1775, aktaran Anthony Cross, *By the Banks of the Thames*.
- 22 Durand de Distroff, Fransız maslahatgüzar, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 129.
- 23 Semevsky, *GAP*, s. 488-9. Krasnobaev, s. 223. Madariaga, *Russia*, s. 15-17.
- 24 CtG, *Memoirs*, 1955: "Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna", s. 329-38: İmparatoriçe Yelizaveta'nın ölümüyle ilgili söz konusu değerlendirme, bu çalışmaya dayanmaktadır; Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 245-8. Ayrıca Philip Longworth, *The Three Emperors*, s. 228-9. Robert Coughlan, *Elizabeth and Catherine*, s. 172-4.
- 25 Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 241, 242-3, 245-8. II. Katerina'nın Sir Charles Hanbury Williams'a gönderdiği ve Kont Stanislaw Poniatowski'nin kendisine yazdığı mektuptan alıntı yaptığı mektup için bakınız Anisimov, s. 240-1. General Lieven için bakınız CtG, *Memoirs* 1955: s. 267.
- 26 CtG, "Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna", s. 329-38. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 26-7.
- 27 M. Semevsky, "Shest mesyatsev iz russkoy istorii XVIII veka. Ocherk tsarstvovaniya Imperatora Petra III 1761-2", *OZ, Vilt* 173: s. 161. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 242-3, 245-8. FtG, aktaran David Fraser, *Frederick the Great*, s. 457/8.
- 28 Dashkova, s. 45.
- 29 CtG, "Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna", s. 331.
- 30 CtG, "Last Thoughts of HIM Elisabeth Petrovna", s. 329-38.
- 31 PSZ, xv no 11, s. 445, 21 Şubat 1762; PSZ, xv no 11, s. 444, 18 Şubat 1762; PSZ, xv no 11, s. 481, 21 Mart 1762; PSZ, xv no 11, s. 538, 18 Mayıs 1762.
- 32 RA (1907) 11, s. 130-2.
- 33 Krasnobaev, s. 488-9.
- 34 PSZ, xv no 11, s. 445, 21 Şubat 1762; PSZ, xv no 11, s. 444, 18 Şubat 1762; PSZ, xv no 11, s. 481, 21 Mart 1762; PSZ, xv, no 11, s. 538, 18 Mayıs 1762.
- 35 Soloviev, Cilt 13, s. 73, aktaran Madariaga, *Russia*, s. 25.
- 36 Dashkova, s. 78-9.
- 37 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 341-9; CtG to Stanislas Poniatowski, 2 Ağustos 1762.
- 38 General Baron von Ungern-Sternberg, içinde Masson, s. 137.

- 39 Darbeye yönelik bu değerlendirmenin temel kaynağı, bizzat Katerina'nın kaleme aldığı *Memoirs* kitabında bulunan ve özellikle 2 Ağustos 1762 tarihinde Stanisław Poniatowski'ye yazdığı mektuplardır; bu mektular için bakınız SA, *Mémoires*, Cilt 1, s. 377. CtG, *Memoirs*; yine bakınız CtG, *Sochineniya imperatritsy Ekaterina II*, edit: A. N. Pypin, Cilt 12, s. 547. Ayrıca bakınız Dashkova, s. 74-80. SIRIO 12 (1873): s. 2-4, Robert Keith to Mr Grenville, 1 Temmuz/12 Temmuz 1762, St Petersburg. Madariaga, *Russia*, s. 21-37. Alexander, CtG, s. 5-16.
- 40 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 341-2.
- 41 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 343, CtG to SA.
- 42 RA (1867) 4, s. 482-6. CtG, *Memoirs*, 1955: s. 343; CtG to SA, 2 Ağustos 1762.
- 43 Prens M. M. Shcherbatov, *On the Corruption of Morals in Russia*, s. 229.
- 44 Dashkova, s. 74.
- 45 Dashkova, s. 45-6.
- 46 A. F. von der Asseburg, *Denkwürdigkeiten*, s. 316-17.
- 47 David L. Ransel, *The Politics of Catherine's Russia: The Panin Party*, s. 11-20, 65.
- 48 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 341-9; CtG to Poniatowski, 2 Ağustos 1762.
- 49 Dashkova, s. 74-80.
- 50 Reginald Pole Carew, Antony Arşivi'ndeki yayınlanmamış Rus hikâyeleri CO/R/3/92. Bu hikâyeler, açıkça İngiliz'in 1781 yılında uzun süre kaldığı sırada tanıştığı seçkin Ruslarla yaptığı konuşmalara dayanmaktadır: Carew, Potemkin ile uzun zaman geçirmiş, arabasıyla Potemkin'in evlerini ve fabrikalarını ziyaret etmişti. Darbeyle ilgili anlatınları bizzat Potemkin'den duymuş olması olasıdır. Potemkin'in Vasili Bibikov ile Katerina'nın arabasına binme hikâyesi, Potemkin'i ilk kez bu saatlerde konumlandırıyor.
- 51 Pole Carew, Rusya ile ilgili anekdotlar, Antony Arşivi CO/R/3/62.
- 52 RA (1867) 4, s. 482-6; Atlı Muhafızlar, Haziran 1762.
- 53 CtG to S. Poniatowski, 2 Ağustos 1762; CtG, *Memoirs*, 1955: s. 343.
- 54 Dashkova, s. 80-1.
- 55 Alexander, CtG, s. 10-11. Madariaga, *Russia*, s. 31.

Bölüm 3: İlk Karşılaşma: İmparatoriçenin Gözü Kara Talibi

- 1 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 348-9.
- 2 Jean-Henri Castera, *The Life of Catherine II*, Cilt 2, s. 269. CtG'nin 1798'de yayınlanan ilk biyografilerinden birinin çevirmeni Tooke'tur. Bu biyografinin kaynaklarının katkısı ve çevirmenin müdahalesiyle ilgili ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Samoilov, cols 597-8. Engelhardt, 1868: s. 42.
- 3 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 348-9.

- 4 Anonim, *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 16-17. Cerenville'in bu çevirisi ve Helbig'in uyarlaması, GAP hakkında güncel efsaneleri anlatır. (GAP'ın sahte bir otobiyografisi değil.)
- 5 Ustinov, s. 70-8.
- 6 R. Nisbet Bain, *Peter III*, s. 160, aktaran Alexander, *CtG*, s. 11.
- 7 Asseburg, s. 315. Ustinov, s. 70-8.
- 8 V. A. Bilbasov, *Istoriya Ekateriny II*, Cilt 2, s. 74.
- 9 *CtG, Memoirs*, 1955: s. 341-9, S. Poniatowski'ye mektuplar, 2 Ağustos 1762.
- 10 Dashkova, s. 80-107.
- 11 SIRIO 7: s. 108-20. SIRIO 42: s. 475, 480.
- 12 RA (1867) 4, s. 482-6.
- 13 Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 245.
- 14 O. A. Ivanov, "Tayna Pisma Alexyey Orlova iz Ropshi", *Moskovskiy zhurnal* (1995) no 9, s. 15. İvanov, A. G. Orlov'un CtG'ye yazdığı, III. Petro'nun bir sarhoş kavgası sırasında öldürüldüğünü itiraf eden ve Prens Fyodor Baryatinski'yi suçlayan ünlü "üçüncü mektubu" hakkında ciddi şüpheler uyandırdı. Ayrıca bakınız *CtG, Memoirs*, 1955: s. 350.
- 15 *Moskovskiy zhurnal* (1995) no 9: s. 18. AKV 21: 89. *CtG, Memoirs*, 1955: s. 351.
- 16 Dashkova, s. 107. Kontes V. N. Golovina, *Souvenirs*, s. 37.
- 17 Alexander, *CtG*, s. 15.
- 18 S. M. Soloviev, *Istoriya rossii s drevneyshikh vremyon*, Cilt 13: s. 114-15.
- 19 P. Morane, *Paul I*, s. 57-8. Ayrıca bakınız Arthur M. Wilson, *Diderot*, aktaran Alexander, *CtG*, s. 14. GAP daha sonra Comte de Ségur'a, Daşkova'nın kibirli ve öfkeli CtG ile kendini aştığını söyledi; Ségur, 1825-7, Cilt 2: s. 228.
- 20 RGADA 268.890.291-4 Geroldmeysterskaya contora (Hanedanlık Ofisi).
- 21 RA (1867) 4, s. 482-6. Atlı Muhafızlar'ın Haziran 1762 tarihindeki durumu hakkında. Ayrıca bakınız I. Annenkov, *History of the Cavalry Guards Regiment*. Alexander, *CtG*, s. 64.
- 22 Thiébauld, Cilt 2: s. 78. RA (1907) 11: s. 130-1, Prens Potemkin-Tavriçevski efsanesi. Krasnobaev, s. 489. Potemkin'in taklit yeteneği için bakınız SIRIO 26 (1879): s. 315. Marchese de Parelo, *Despatches. Derzhavin, The Waterfall*, içinde Segal, Cilt 2: s. 302. Samoilov, cols 597-8. Engelhardt, 1868: s. 42.
- 23 *Sochineniya*, Cilt 12: s. 546-63, CtG to S. Poniatowski, 9 Ağustos, 12 Eylül, 27 Aralık 1762. (Ayrıca bakınız *Memoirs*, 1955).
- 24 SIRIO 7: s. 162. Alexander, *CtG*, s. 67-8. Madariaga, *CtG: A Short History*, s. 137-8. Madariaga, *Russia*, s. 559-60.
- 25 Ransel, *Politics*, s. 79.

- 26 SIRIO 7: s. 206.
- 27 CtG, *Sochineniya*, Cilt 12, s. 559, CtG to S. Poniatowski.
- 28 Ransel, *Politics*, s. 111-15.
- 29 AKV 31: s. 260-72, Mikhail L. Vorontsov to Alexander R. Vorontsov, 8 Aralık 1763 ve 9 Mart 1764.
- 30 Masson, s. 331-2.
- 31 Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 86.
- 32 AXC 798 f527, S. Poniatowski to CtG, 2 Kasım 1763. SA, *Mémoires*, s. 33.
- 33 Madariaga, *Russia*, s. 33-7, 187-204. Alexander, CtG, s. 61-76. Ransel, *Politics*, s. 104-11. Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 61-100.
- 34 Baron de Breteuil, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1, s. 96-7. Bilbasov, *Istoriya*, Cilt 2, s. 281.
- 35 Ransel, *Politics*, s. 116-27. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1, s. 96-7.
- 36 Efsane için örneğin bakınız *Great Moscow Guide*, s. 318.
- 37 Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 200. Anisimov, S. S. Uvarov'un, A. G. Razumovski'nin Katerina'nın G. G. Orlov ile evlenmekten kaçınma arzusuna karşılık verdiği hikâyesinden alıntı yapıyor.
- 38 Henry Troyat, *Catherine the Great*, s. 175.
- 39 BM Add MS 15,875, Sir George (daha sonra kont), Macartney to Lady Holland, Şubat 1766.
- 40 Philip Mansel, *Le Charmeur d'Europe*, s. 141.
- 41 G. Casanova, *History of my Life*, Cilt 10, Bölüm 7: s. 141.
- 42 Mansel, *Charmeur*, s. 96.
- 43 Casanova, Cilt 10, Bölüm 7: s. 14.
- 44 Chevalier de Corberon, *Un Diplomat français à la cour de Catherine II*, Cilt 2: s. 95, 13 Ocak 1777.
- 45 Macartney to Lady Holland (bakınız not 39).
- 46 Prince de Ligne, *Fragments*, Cilt 1, s. 101-2.
- 47 O. I. Yeliseeva, *Perepiska Ekateriny II i G. A. Potemkina perioda vtoroy russkoturetskoy voyny 1787-91*, s. 23, CtG to P. V. Zavadovsky.
- 48 RA (1877), Cilt 1: s. 468. Kont A. I. Ribeaupierre, *Zapiski grafa Ribopera*.
- 49 V. O. Kliuchevsky, *Empress Catherine*, s. 307.
- 50 Ligne, *Letters* (Staël) Cilt 2, s. 45, Ligne to CtG.
- 51 CtG'nin V. Popov ile ilgili yorumu için bakınız N. Shilder, *Imperator Aleksandr I*, Cilt 1, s. 279-80.
- 52 Comte Roger de Damas, *Mémoires*, s. 99.
- 53 Shcherbatov, s. 237.

Bölüm 4: Kiklop

- 1 Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12: s. 177, GAP to S. Sheshkovsky. Ayrıca bakınız Georg von Helbig, "Russkiye izbranniye i sluchainye liudi", RS 56 (10) 1887: s. 24.
- 2 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 355-7, CtG Frank Confession to GAP 1774. GARF 728.1.425.1-5. Ayrıca bakınız CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9.
- 3 CtG'nin F. M. Grimm ve diğerleriyle yazışmaları için bakınız SIRIO 23.
- 4 SIRIO 23. Bakınız yukarıdaki dipnot
- 5 Casanova, Cilt 10, Bölüm 7: s. 139.
- 6 Castera, Cilt 2: s. 370-5.
- 7 Castera, Cilt 2: s. 401. Philip Mansel, *Pillars of Monarchy*, s. 31.
- 8 Casanova, Cilt 10, Bölüm 7: s. 101-5.
- 9 CtG, *Memoirs*, 1955 Otobiyografik Fragmanlar, s. 358-9, Maskeli Balo.
- 10 *Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl*, edit: A. Beer ve J. Fiedler (B&F), Cilt 1: s. 16, Cobenzl to Joseph II, 5 Mayıs 1780. Coxe, Cilt 2: s. 97.
- 11 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 194.
- 12 John Parkinson, *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea*, s. 211.
- 13 Aktaran T. Livanova, *Russkaya muzkal'naya kultura XVIII veka*, Cilt 2: s. 406, içinde Madariaga, *Russia*, s. 329.
- 14 Shcherbatov, s. 237.
- 15 SIRIO 19 (1876): s. 297, Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk 28 Temmuz/8 Ağustos 1772.
- 16 Ransel, *Politics*, s. 76. SIRIO 12: s. 202-3, Sir George Macartney to Earl of Sandwich, 18 Mart 1765.
- 17 Krasnobaev, s. 490.
- 18 K. L. Blum, *Ein russischer Staatsman*, Countess Sievers to Count Ya. Sievers 17 Nisan 1774, aktaran A. G. Brückner, *Potemkin*, s. 26.
- 19 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 17.
- 20 Samoilov, cols 597-8.
- 21 Saint-Jean, *Lebensbeschreibung des Gregor Alexandrowitsch Potemkin des Tauriers*, çevirmenin ön sözü ve Bölümler 1-12; Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 114, 146. Semevsky, *GAPT*, s. 490.
- 22 RGADA 18.202.2-3. Bishop Porphyry, "Information", ZOOID 13: s. 187-8. Semevsky, *GAPT*, s. 490-1.
- 23 Porphyry, s. 187-8.
- 24 Samoilov, cols 602-3.
- 25 Byron, *Don Juan*, Canto IX: 84.
- 26 Saint-Jean, Bölümler 1-12. RS (1872) 5, s. 466, Prens Potemkin'in ailesiyle ilgili bilgi için bakınız Semevsky, *GAPT*, s. 493.
- 27 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 20; Krasnobaev, s. 490.

- 28 Castera, Cilt 2: s. 270. Semevsky, *GAPT*, s. 493.
- 29 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 20.
- 30 CtG's Frank Confession, s. 355-6. Semevsky, *GAPT*, s. 492-3 GARF 728.1.425.1-5. CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9, CtG to GAP, Mart 1774. SIRIO 26 (1879): s. 309-10. Sardunya Elçisi Marquis de Parelo, GAP'ın gözünü kurtarmak için okült bir hiyorafana gittiğini iddia etmişti.
- 31 Samoilov, cols 602-3.
- 32 RS (1872) 5, s. 466, Prens Potemkin'in ailesi hakkında. RGADA 1.85.1.343, L 11, CII to GAP. Katerina, 1774 yılının başlarında GAP'a G. Orlov'un ondan her zaman iyi bahsettiğini söylemişti.
- 33 Bilbasov, *Istoriya*, Cilt 2: s. 519-21.
- 34 RS (1872) 5, s. 466, Prens Potemkin'in ailesi hakkında. Saint-Jean, Bölüm 1-12. Semevsky, *GAPT*, s. 493.
- 35 Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 38.
- 36 Krasnobaev, s. 491. Saint-Jean, Bölüm 1-12. Kontes Yelizaveta Razumovskaya, Kont Peter Apraksin ile gizli evliliğinin ardından babası tarafından bir manastıra yerleştirildi. GAP onun adına K. G. Razumovski ile ricacı oldu. Semevsky, *GAPT*, s. 492-3.
- 37 Buckinghamshire Kontu, *Despatches and Correspondence*, Cilt 2: s. 232.
- 38 Soloviev, Cilt 14: s. 48-9 aktaran Madariaga, *Russia*, s. 139-50.
- 39 Alexander, CtG, s. 103-15; Madariaga, *Russia*, s. 139-50.
- 40 Kazan Üniversitesi 17.262.3-2300, 25-2708/56-5705.
- 41 Komisyonun bu değerlendirmesi Madariaga'ya dayanmaktadır, *Russia*, s. 139-83 ve Alexander, CtG, s. 100-2, 112-20.
- 42 RGADA 268.890.291-4, Geroldmeysterskaya contora (Hanedanlık Ofisi).

Bölüm 5: Savaş Kahramanı

- 1 RGADA 5.85.1.210, L 5, GAP to CII, 24 Mayıs 1769. Prens Prozorovski'nin dairesinde.
- 2 N. F. Dubrovin, *Pugachev and his Henchmen*, Cilt 2: s. 403, CII to Count Z. G. Chernyshev, 23 Haziran 1769.
- 3 Voltaire, *Oeuvres complètes*, Cilt 58: s. 39, CII to Voltaire, 4/15 Ağustos 1769.
- 4 Christopher Duffy, *Russia's Military Way to the West*, s. 130-6.
- 5 SIRIO 54 (1886): s. 161.
- 6 RS (1895) 83: s. 199-200, Comte de Langeron, aktaran Duffy, *Russia's Military Way*, s. 125.
- 7 Büyük Friedrich, *Oeuvres*, Cilt 23: s. 89, aktaran Giles MacDonogh, *Frederick the Great*, s. 299.

- 8 Duffy, *Russia's Military Way*, s. 130-6. Rusya'nın resmi maaşları için bakınız LeDonne, *Ruling Russia*, s. 363-4.
- 9 AAE 20: s. 1, 88. Comte de Langeron, "Journal de campagnes faites au service de Russie par comte de Langeron Général en chef" ve diğer makaleleri, bakınız Quai d'Orsay, Dışişleri Bakanlığı Arşivi, AAE cilt numaralandırma.
- 10 Duffy, *Russia's Military Way*, s. 135.
- 11 RGADA 268.890.291-4, Geroldmeysterskaya contora (Hanedanlık Ofisi).
- 12 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 25.
- 13 Aktaran P. B. Bartenev, "Biografi generalissimov i general-feld-marshalov Rossiyskoy Imperatorskoy armii", *Voenno-istoricheskii sbornik* (1911), Cilt 4: s. 14.
- 14 Langeron, AAE 20: s. 14, Rus Ordusu ve Türk Ordusu.
- 15 Langeron, AAE 20: s. 14-15.
- 16 Wiegel, Cilt 1: s. 80 (1864-6).
- 17 Masson, 1859: s. 149, aktaran Duffy, *Russia's Military Way*, s. 169.
- 18 RGADA 11.1.267.127 (reverse), GAP to P. A. Rumiantsev.
- 19 SeA, St. Petersburg (1826), s. 164, Rumiantsev to CII 14, Kasım 1775, Moskova.
- 20 CHOIDR 1865, Kitap 2, Kısım 2: s. 2-3.
- 21 SeA (1826), s. 164-71, Rumiantsev to CII, 14 Kasım 1775, Moskova.
- 22 Semevsky, GAP, s. 494.
- 23 Lord Kinross, *The Ottoman Centuries*, s. 394-5 (Lord Kinross, *Osmanlı: İmparatorluğun Yükselişi ve Çöküşü*, çev: Meral Gaspıralı, Altın Kitaplar, 2017).
- 24 Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 8, Prince de Ligne to Comte de Ségur, 1 Ağustos 1788 ve Cilt 2, s. 10, 11, 12-13, Eylül 1788. GAP'ın Türk taktikleri için bakınız Comte de Ségur, *Memoirs*, 1960: s. 268-9.
- 25 SeA (1826), s. 164-71, Rumiantsev to CII, 14 Kasım 1775, Moskova. RGADA 1.43.11.1-1, GAP to CII, 21 Ağustos 1770.
- 26 Semevsky, GAP, s. 494.
- 27 SeA (1826), s. 164-71, Rumiantsev to CII, 14 Kasım 1775, Moskova. RGADA 268.890.291-4. Geroldmeysterskaya contora (Hanedanlık Ofisi).
- 28 Kinross, s. 400.
- 29 Baron de Tott, aktaran Kinross, s. 401.
- 30 Voltaire, Cilt 58: s. 96, CII to Voltaire, 16/27 Eylül 1770, St. Petersburg.
- 31 Voltaire, Cilt 58: s. 91, Voltaire to CII 14 Eylül 1770, Ferney; s. 102, Voltaire to CII, 25 Ekim 1770, Ferney.
- 32 CHOIDR (1865), Kitap 2: s. 111-13, Rumiantsev to CtG, 1771.
- 33 KFZ, Ocak-Nisan 1771.

- 34 Semevsky, *GAPT*, s. 496. RGADA 1.85.1.209, L 10, CII to GAP ud. Bu seyahatin tarihi genellikle Şubat 1774 olarak bilinse de Mayıs 1771/2 de olabilir. Bu tarihi doğru kabul edersek, Katerina'nın Potemkin'i ziyarete gittiğini ve odasının önünde iki saat beklediğini de kabul etmiş oluruz; bu da Katerina ile Potemkin'in bir ilişkinin eşliğinde olduğunu düşünmemizin nedenidir. Bir Orlov müttefiki için bunların imparatoriçe açısından tehlikeli maskaralıklar olduğu konusunda onu uyarması yeterinde "çılğınca" bir davranış olurdu.
- 35 *Starina i Novizna* (1879), Cilt 1: s. 283, G. G. Orlov to P. A. Rumiantsev.
- 36 *SeA* (1826), s. 164-71, Rumiantsev to CII, 14 Kasım 1775, Moskova.
- 37 Samoilov, col 1002. GAP's letters to Zaporogian Ataman, 15 Nisan ve 25 Mayıs 1772, aktaran A. Skalkovsky, *The History of the New Sech or the Last Zaporogian Kosh*, Cilt 3: s. 127-9.
- 38 AKV 32: 74. AKV 8: s. 1-38, S. R. Vorontsov to F. Rostopchin, 18/29 Ekim 1796.
- 39 Alexander, *CtG*, s. 160-1. Madariaga, *Russia*, s. 211-13.
- 40 Madariaga, *Russia*, s. 213-14. Alexander, *CtG*, s. 154-61. Voltaire, Cilt 58: s. 102, Voltaire to CII, 25 Ekim 1770, Ferney.
- 41 SIRIO 13: s. 258-61.
- 42 Madariaga, *Russia*, s. 259. Alexander, *CtG*, s. 165.
- 43 Ribbing to Swedish Chancellery President 13 Temmuz 1772. Svenska Riksarkivet (Sra) Collection Muscovitica 356 no 29, aktaran Ransel, *Politics*, s. 293.
- 44 GARF 728.425.1-5. CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9, Frank Confession, CtG to GAP, 21 Şubat 1774. CtG, *Memoirs*, 1955: s. 355-7.
- 45 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774. Yine, daha önce 1771 yılında ordudan ilk dönüşünde bahsedilen mektup, 1772'deki bu ziyarete de uyacaktır.
- 46 Samoilov, cols 1004-16.
- 47 Madariaga, *Russia*, s. 258-9. Alexander, *CtG*, s. 135-7.
- 48 CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9, CtG to GAP, Frank Confession.
- 49 SIRIO 13: 270-2. SIRIO 19: s. 325.
- 50 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 51 AKV 32: s. 165, S. R. Vorontsov to A. R. Vorontsov, 9 Şubat 1774.
- 52 AKV 32: s. 165, S. R. Vorontsov to A. R. Vorontsov, 11 Haziran 1773.
- 53 RS (1889) 9, s. 481-517, Prens Yuri Vladimiroviç Dolgoruki. Dolgoruki'nin anıları, fantastik unsurlar içeriyor. Orduda GAP'a yönelik tutumlar için bakınız Lopatin, *Perepiska*, s. 500-502; ayrıca M. V. Muromtsev to A. I. Bibikov from Silistria, içinde A. A. Bibikov, *Zapiski o zhiznoi i sluzhbe Alexandra Iliche Bibikova*.

- 54 Voltaire, Cilt 58: s. 231, CII to Voltaire, 19/30 Haziran 1773.
- 55 SeA (1826), s. 164-71, Rumiantsev to CtG, 14 Kasım 1775, Moskova.
- 56 RGADA 5.85.1.119, L 7, CII to GAP, 4 Aralık 1773.
- 57 RS, Dolgoruki'nin notları. Bakınız dipnot 53.
- 58 RS, Dolgoruki'nin notları. Bakınız dipnot 53.
- 59 Aktaran J. T. Alexander, *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt*, s. 85; RGADA 6.527.32, Platon Liubasy to N. N. Bantysh-Kamenskiy, 18 Aralık 1773.

Bölüm 6: Dünyanın En Mutlu Erkeği

- 1 Samoilov, col 1016.
- 2 CtG, *Memoirs*, 1955: s. 356, Frank Confession, CII to GAP.
- 3 Saint-Jean, s. 1-10.
- 4 Michael B. Petrovich, "Catherine II and a Fake Peter III in Montenegro", s. 169. Ayrıca bakınız Madariaga, *Russia*, s. 210.
- 5 Pugaçev İsyanı'na ilişkin bu değerlendirmedeki genel bilgilere, başka kaynak gösterilmedikçe, şuradan ulaşılabilir A. S. Pushkin, *Istoriya Pugacheva; The Captain's Daughter* ve J. T. Alexander, *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-75*, nd *Autocratic Politics*, s. 1-10. Yine bakınız Madariaga, *Russia*, s. 239-55.
- 6 Pushkin, *Captain's Daughter*, s. 245.
- 7 Alexander, *Autocratic Politics*, s. 175-6.
- 8 Ransel, *Politics*, s. 241-50. SIRIO 19: s. 399-400.
- 9 Ransel, *Politics*, s. 241-50. Alexander, CtG, s. 166-7. Madariaga, *Russia*, s. 261-2. SIRIO 19: s. 325-7, Sir Thomas Gunning to Suffolk, 27 Eylül/8 Ekim 1772 ve SIRIO 19: s. 401, 4/25 Şubat 1774.
- 10 Muhtemelen CtG to Madame Geoffrin. O zamandan beri çok yayınlandı ama orijinal mektup bilinmiyor.
- 11 Ségur, *Mémoires*, 1827, Cilt 3: s. 37, CtG to Ségur, 1785.
- 12 Aktaran Alexander, CtG, s. 173.
- 13 Alexander, CtG, s. 166-7. Madariaga, *Russia*, s. 260-1.
- 14 Robert B. Asprey, *Frederick the Great: The Magnificent Enigma*, s. 600.
- 15 Engelhardt, 1868: s. 42-3. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 27. Saint-Jean, s. 1-12.
- 16 GARF 728.1.425.1-5; CtG to GAP, Mart 1774. CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9.
- 17 Masson, s. 108.
- 18 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 27.
- 19 Engelhardt, 1868: s. 42-3.
- 20 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 27.

- 21 GARF 728.1.425.1-5. CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9; CtG to GAP, Mart 1774.
- 22 KFZ, 4 Şubat 1774.
- 23 RGADA 1.85.1.277, L 7, CII to GAP ud, Şubat 1774. CII ve GAP arasındaki mektuplaşmaların temel kaynağı V. S. Lopatin'in *Perepiska*'sıdır ancak yazar çeşitli durumlarda özgün metinleri de kullanmıştır. Dolayısıyla referanslar, Lopatin'in *Perepiska*'sında hem belgenin yerini hem de sayfasını "L" artı sayfa numarası olarak verir.
- 24 RGADA 5.85.1.342, L 7, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 25 RGADA 1.85.1.208, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 26 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 27 RGADA 5.1/1.1.213, L 14, CII to GAP ud, Şubat/Mart 1774.
- 28 RGADA 5.85.1.292, L 56, CII to GAP ud.
- 29 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 30 RGADA 5.85.1.370, L 8, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 31 RGADA 5.85.1.137, L 10, CII to GAP ud, Şubat 1774.
- 32 Alexander Vassilchikov, to French chargé d'affaires, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1, s. 145.
- 33 RA (1873) 2, s. 123-5. A. P. Barsukov, *Knyaz Grigory Grigorevich Orlov*, s. 127. Count Solms to FtG, 25 Mart 1774.
- 34 SPBII 238.276a.7426.1/1, L 11, GAP to CII, 27 Şubat 1774.
- 35 RGADA 1263.1.7713.3, L 13, CII to GAP, 28 Şubat 1774.
- 36 SIRIO 19 (1876): s. 405.
- 37 RA (1873) no 2, s. 123-5, Count Solms to FtG, 7 ve 18 Mart 1774.
- 38 Büyük Friedrich, *Politische Correspondenz 1879-1939* 35, s. 215: 30 Mart 1774.
- 39 RA (1873) 2, s. 125. Barsukov, *Orlov*. Count Solms to FtG, 7 Mart 1774.
- 40 RS (1873) 8.9, s. 342, General-Count P. I. Panin to Prince A. B. Kurakin, 7 Mart 1774.
- 41 RA (1873) 2, s. 125. Barsukov, *Orlov*. Count Solms to FtG, 7 Mart 1774.
- 42 Brückner, *Potemkin*, s. 26-7, aktaran Blum, *Ein russischer Staatsman*, Countess Sievers to Count Sievers, 31 Mart 1774.
- 43 Kontes E. M. Rumiantseva, *Pisma k ee muzhu grafu P. A. Rumiantsevu-Zadunayskomu 1762-1779*, s. 179-81. Ayrıca General A. I. Bibakov'un GAP'ın yükselişine verdiği coşkulu tepki için bakınız RA (1866), s. 396.
- 44 SIRIO 27: s. 52.

Bölüm 7: Aşk

- 1 GAP'a yönelik tasvirler, G. Lampi'nin Ermitaj'daki bitmemiş portresine dayanmaktadır. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 145. Stedingk,

- s. 98, J. J. Jennings to Fronce, 17 Mart NS 1791. Ayrıca bakınız GAP'ın Chevaliers Muhafızları komutanı olarak gravürü, ressam bilinmiyor. V. S. Lopatin'in sayesinde.
- 2 SIRIO 19 (1876): s. 405.
- 3 RA (1873) 2: s. 123 ve s. 125, Count Solms to FII, 4 ve 7 Mart 1774.
- 4 Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 145.
- 5 Comte de Ségur, *Memoirs*, edit: Gerard Shelley, s. 186.
- 6 Nathaniel Wraxall, *Some of the Northern Parts of Europe*, s. 201.
- 7 AAE 11: 297, 1773.
- 8 RGADA 5.85.1.145, L 54. RGADA 5.85.1.352, L130.
- 9 RGADA 5.85.1.133, L 15.
- 10 RGADA 1.1/1.54.44, L 61.
- 11 RGADA 1.1/1.54.105, L 62.
- 12 Blum, aktaran Brückner, *Potemkin*, s. 25-6. Countess Sievers to Count Sievers, 28 Nisan 1774.
- 13 RGADA 5.85.1.252, L 48.
- 14 Julian Ursyn Niemcewicz, *Pamiętniki czasów moich*, s. 80.
- 15 RA (1877) 1: s. 479 Ribeaupierre. SIRIO 23 (1878): s. 84, CII to Baron F. M. Grimm, 2/4 Mart 1778.
- 16 C II'nin Küçük Ermitaj'la ilgili kuralları için bakınız: Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 153.
- 17 SIRIO 23 (1878): s. 7, CII to Grimm, 30 Ağustos 1774.
- 18 RGADA 5.85.1.382, L 59.
- 19 SIRIO 23 (1878): s. 3, CII to Grimm, 19 Haziran 1774.
- 20 RGADA 1.1/1.54.4, L 14.
- 21 SIRIO 23 (1878): s. 4, CII to Grimm, 3 Ağustos 1774.
- 22 RGADA 5.85.1.150, L 94.
- 23 RGADA 1.1/1.54.42, L 18.
- 24 RGADA 1.1/1.54.6, L 24.
- 25 RGADA 1.85.1.209, L 10.
- 26 K. K. Rotikov *Drugoy Peterburg*, s. 103-4.
- 27 RGADA 5.85.1.326, L 60.
- 28 RGADA 1.1/1.54.7, L 18. GAP'ın CtG'ye yazdığı "Seni görür görmez" isimli şarkıda şöyle bir söz vardır: "Güzel gözlerin büyüledi beni". Masson, s. 108.
- 29 RGADA 5.85.1.343, L 11.
- 30 RGADA 1.1/1.54.16, L 15.
- 31 RGADA 5.85.1.253, L 44.
- 32 RGADA 1.1/1.54.12, L 23.
- 33 RGADA 5.85.1.343, L 11.

- 34 RGADA 5.85.1.133, L 15.
- 35 RGADA 5.85.1.343, L 12.
- 36 RGADA 5.85.1.150, L 94.
- 37 RGADA 5.85.1.347, L 57.
- 38 RGADA 5.85.1.144, L 64.
- 39 RGADA 1.1/1.1.213, L 14.
- 40 RGADA 1.1/1.54.27, L 32.
- 41 RGADA 5.85.1.226, L 37.
- 42 RGADA 5.85.1.172, L 87.
- 43 RGADA 5.85.1.160, L53.
- 44 RGADA 1.1/1.54.3, L 87.
- 45 RGADA 5.85.1.226, L 37.
- 46 RGADA 1.1/1.54.11, L 27.
- 47 RGADA 5.85.1.313, L 59.
- 48 RGADA 10.1/1.54.19, L 16. SIRIO 13: s. 398.
- 49 RGADA 5.85.1.255, L 17.
- 50 RGADA 1.1/1.54.14, L 93.
- 51 RGADA 1.1/1.54.17, L 26.
- 52 GARF 728.1.425.1-5. CtG, *Sochineniya*, Cilt 12: s. 697-9, CII to GAP.

Bölüm 8: Güç

- 1 Pugaçev İsyanı ile ilgili bu genel bilgilendirmeye ilişkin kaynaklar için, aksi belirtilmedikçe bakınız Bölüm 6, dipnot 5. Masson, s. 108.
- 2 RGADA 5.85.1.213, L 14.
- 3 RGADA 1.1/1.1.213, L 14.
- 4 RGADA 1.85.1.209, L 10.
- 5 RGADA 1.85.1.343, L 11-12.
- 6 RGVIA 52.1.72.336.
- 7 Rumiantseva, s. 179-80, Countess E. M. Rumiantseva to Count P. A. Rumiantsev.
- 8 Castera, Cilt 2: s. 401. Rumiantseva, s. 179-80.
- 9 Brückner, *Potemkin*, s. 26, Count Sievers, 17 Nisan 1774.
- 10 RA (1873) 2, s. 125, Solms to FII, 7 Mart 1774. Mansel, *Pillars of Monarchy*, s. 31, 93.
- 11 RGADA 5.85.1.207, L 14.
- 12 Rumiantseva, s. 180-1.
- 13 Rumiantseva, s. 179-80.
- 14 RGVIA 52.1.72.336.
- 15 RGADA 5.85.1.15, L 16.
- 16 RGADA 5.85.1.410, L 22.

- 17 RA (1873), s. 126, Solms to FII 18 Mart 1774. Rumiantseva, s. 183, 8 Nisan 1774.
- 18 Khrapovitsky, 30 Mayıs 1786. Rumiantseva, s. 183, 18 Nisan 1774.
- 19 Durand de Distroff, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 146.
- 20 Waliszewski, *Autour d'un trône*, s. 146.
- 21 RGADA 1.1/1.54.64, L 27.
- 22 SIRIO 5: s. 413, Sir Robert Gunning to Suffolk.
- 23 RGADA 5.85.1.12, L 29. Dubrovin, *Pugachev*, Cilt 3: s. 47-9.
- 24 Madariaga, *Russia*, s. 249.
- 25 RGADA 5.85.1.299, L 30.
- 26 SIRIO 19: 406, Gunning to Suffolk, 10/21 Haziran 1774.
- 27 E. P. Karnovich, *Zamechatelnyye bogatstva chastnykh v Rossii*, s. 265-7.
- 28 RGADA 1.1/1.54.25, L 25.
- 29 AKV 10: s. 110; S. R. Vorontsov, 12/24 Temmuz 1801, Londra. Katerina ve bakanlar, bu madalyaların satın alınmasına öncelik vermişti. Misal bizzat CII, GAP'ın Serafim Kraliyet Nişanı hakkında İsveç Kralı III. Gustaf'a yazmıştı [bakınız SIRIO (1914) 145: s. 96] ve 12 Mart 1774 tarihinde Nikita Panin, Rusya'nın Polonya Büyükelçisi Otto-Magnus Stackelberg'e, Kral Stanislaw August'tan, GAP'a Beyaz Kartal Nişanı vermesini istemesi talimatını vermişti [bakınız SIRIO (1911) 135: s. 68].
- 30 RGADA 1.1/1.54.22, L 30. SIRIO 19: s. 406, Gunning to Suffolk.
- 31 RGADA 5.85.1.143, L 31.
- 32 GARF 728.1.416.40, L 34. AGS: 1, Kısım 1: s. 452, St. Petersburg.
- 33 Alexander CtG, s. 176-8. Madariaga, *Russia*, s. 249-51. *Russkiy Biographicheskiy Slovar*, Cilt 14 (1904), Kont P. S. Potemkin.
- 34 AGS: 1, s. 454.
- 35 E. S. Shumigorsky, *Imperator Pavel i zhizn i tsartsvovaniye*, s. 23. G. Derzhavin, *Sochineniya*, Cilt 5; *Zapiski*, s. 498.
- 36 SIRIO 6: s. 74-6, 22 Temmuz 1774.
- 37 RGADA 5.85.1.3/3.
- 38 *XVIII Century* Kitap 1 (1868), s. 112.
- 39 SIRIO 6: s. 88-9, Count N. I. Panin to Count P. I. Panin ud.
- 40 SIRIO 6: s. 74-6, N. I. Panin to P. I. Panin, 22 Haziran 1774. SIRIO 6: s. 86-9, N. I. Panin to P. I. Panin. RGADA 1274 Paniny-Bludovy op 1.3.3383, GAP to P. I. Panin.
- 41 SIRIO 13: s. 421, 29 Temmuz 1774. SIRIO 13: s. 427-8. SIRIO 6: s. 81, 29 Temmuz 1774.
- 42 Dubrovin, *Pugachev*, Cilt 3: s. 254.
- 43 RS (1870) Ekim, s. 410.

- 44 Pugachevshchina (iz arkhiva P. I. Panina), s. 39, GAP to P. I. Panin, 4 Ekim 1774.
- 45 Alexander, *Autocratic Politics*, s. 195.
- 46 V. V. Mavrodin, *Krestyanskaya voyna v Rossiya*, Cilt 3: s. 403. Madariaga, *Russia*, s. 265-6. Alexander, *Autocratic Politics*.
- 47 SIRIO 13: s. 446-7.
- 48 Alexander, *Autocratic Politics*, s. 184-6.
- 49 SIRIO 6: s. 117, P. I. Panin to CII.
- 50 Mavrodin, Cilt 3: s. 434.
- 51 Madariaga, *Russia*, s. 266.
- 52 RGADA 5.85.3.80, CII to GAP, 13 Ekim 1774.
- 53 Madariaga, *Russia*, s. 268. Philip Longworth, *The Cossacks*, s. 222.
- 54 CII to P. S. Potemkin, 27 Eylül 1774, aktaran Alexander, *Autocratic Politics*, s. 197.
- 55 RGADA 5.85.1.164, L 50. RGADA 5.85.1.189, L 50. RGADA 5.85.1.228, L 50. GARF 728.416.41, L 52. Alexander, *Autocratic Politics*, s. 203. *Lettres d'amour de Catherine II à Potemkine*, edit: Georges Ourrard, s. 123, 128.
- 56 Mavrodin, Cilt 3: s. 42. SIRIO 23: s. 11, CII to Grimm, 21 Aralık 1774.
- 57 Dimsdale, Eylül 1781. Bolotov, Cilt 3: s. 192, aktaran Alexander, *Autocratic Politics*, s. 211.
- 58 RGADA 5.85.1.254, L 34.

Bölüm 9: Evlilik: Madam Potemkin

- 1 RGADA 1.1/1.54.114, L 31, CII to GAP ud, Çarskoye Selo.
- 2 KFZ, s. 281, 8 Haziran 1774.
- 3 Evliliğe ilişkin bu değerlendirme, 8 Haziran 1774 tarihli KFZ'ye dayanmaktadır; bakınız V. S. Lopatin, *Ekaterina II i G. A. Potemkin, lichnaya perepiska*, s. 31-3 ve s. 513-15; O. I. Yeliseeva, *Perepiska Ekateriny II i G. A. Potemkina*, s. 28; P. B. Bartenev, "On Catherine and Potemkin's Marriage: A Book of Notes of the Russkiy Arkhiv", RA (1906) 2: s. 613; Kont D. N. Bludov'un Kontes A. V. Branicka, Prenses M. S. ve Y. K. Vorontsov hakkındaki değerlendirmeleri de bu bağlamda önem taşır (bakınız Son Söz); Kont A. G. Stroganov'un Prenses E. K. Vorontsova hakkındaki görüşleri; Prens F. N. Golitsin'in notları; Kont A. A. Bobrinski'nin Kont A. N. Samoylov ve Kont V. P. Orlov-Davidov'un Kont A. N. Samoylov hakkındaki düşünceleri de evlilikle ilgili bu değerlendirme için önemlidir.
- 4 Yazarın St. Petersburg ziyareti, 1998.
- 5 Coxe, Cilt 2: s. 88.
- 6 RA (1906) 2: s. 613. Bartenev'in değerlendirmesi: Samoylov'un torunu Kont A. A. Bobrinski'nin anlattığı hikâye budur.

- 7 Castera, Cilt 3: s 90.
- 8 RP 2.1, s. 8.
- 9 Bakınız bu bölümde dipnot 3.
- 10 RGADA 5.85.1.362, L 72. RGADA 1.1/1.54.30, L 74.
- 11 RGADA 5.85.1.271, L 32, CII to GAP.
- 12 RGADA 5.85.1.238, L 49.
- 13 RGADA 1.1/1.54.42, L 18, CII to GAP ud.
- 14 M. Kukiel, *Czartoryski and European Unity 1770-1861*, s. 17-18.
- 15 RGADA 5.85.1.267, L 94.
- 16 Castera, Cilt 3: s. 90.
- 17 Comte de Ségur, 21 Aralık 1787, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 89. *Mémoires* (1826) çalışmasının ikinci cildinde Ségur, gizli bir evliliğin, "özel bir sırrın onları ayrılmaz bir bağla birbirine bağladığı"nın genel olarak kabul edildiğini vurgular. Eve dönerken geçtiği Viyana'da, bu gizemi, II. Joseph ile tartışmıştı.
- 18 *Louis XVI and the Comte de Vergennes: correspondence*, edit: J. Hardman ve M. Price, s. 162. Louis XVI to comte de Vergennes ud, geçerli 5 Ekim 1774.
- 19 PRO FO, Cilt 15, Robert Keith, 19 Ekim 1782, aktaran Harold Temperley *Frederick the Great and Kaiser Joseph*, s. 224.
- 20 PRO FO, Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67 no 33, Sir Charles Whitworth to Lord Grenville, 1 Temmuz 1791.
- 21 Prince de Ligne, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentales*, Cilt 24: s. 181, Prince de Ligne to Prince Kaunitz, 15 Aralık 1788, Yaş.
- 22 RGADA 1.1/1.54.42, L 18.
- 23 RGADA 5.85.1.359, L 37, CII to GAP ud.
- 24 BM Egerton MSS 2706, Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk, 19 Ağustos 1774. Ayrıca SIRIO 19 (1876).
- 25 Bartenev, "On Catherine", s. 616.
- 26 RGADA 1.1/1.54.103, L 67. RGADA 5.85.1.41, L 68. RGADA 5.85.1.166, L 68. GARF 728.1.416.22, L 69, CII to GAP.
- 27 SIRIO 23: s. 13, CII to Baron F. M. Grimm.
- 28 RGADA 1.1/1.54.119, L 80, CII to GAP. GARF 728.1.416.27, L 80.
- 29 Prenses Tarakanova'ya ilişkin en güzel tasvirler, Sir William Hamilton'un 4 Ocak NS 1775 ve 30 Mayıs NS 1775'te Rochford Kontu'na gönderdiği gönderilerdir. BM Egerton MSS 2636, s. 104, 108, 110 ve 124, aktaran Brian Fothergill, *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary*, s. 157-62. Ayrıca bakınız Gunning-Suffolk'un Tarakanova ile ilgili yazışmaları, bakınız SIRIO 19: s. 460-2, Haziran 1775, Moskova.
- 30 SIRIO 1: s. 105. RP 4: 1, s. 109.

- 31 *Russkaya beseda*, 1858, Cilt 6: s. 73. SIRIO 19: s. 461, Suffolk to Gunning, 26 Mayıs 1775.
- 32 SIRIO 19: s. 461, Suffolk to Gunning, 26 Mayıs 1775. RGADA 1.1/1.54.66, L 67, CII to GAP. RGADA 1.1/1.54.97, L 70, CII to GAP. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 2: s. 104-14; Count Alexei Orlov to GAP, RA (1875) 2 no 5, s. 6. SIRIO 1: s. 105 ve s. 169-96. Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 201. SIRIO 19: s. 466-7, Gunning to Suffolk, 19/30 Haziran 1775, Moskova.
- 33 RP 4: 1, s. 109. SIRIO 1: s. 170-93.
- 34 RGADA 5.85.1.259.
- 35 AKV 8: s. 1-38, S. R. Vorontsov to F. Rostopchin, 18/29 Kasım 1796.
- 36 Bolotov, Cilt 3: s. 208-13.
- 37 RGADA 1.1/1.54.137, L 76.
- 38 SIRIO 19 (1876): s. 470, Gunning to Suffolk, 13/24 Temmuz 1775, Moskova. SIRIO 23: s. 4, CII to Grimm, 3 Ağustos 1774, St. Petersburg.
- 39 RGADA 5.85.1.362, L 72.
- 40 Bolotov, Cilt 3: s. 207-24; A. Travin, *Zapiski*, Pskov, 1894: s. 25-129; G. Vinsky, *Moe Vremya*, s. 147, aktaran Dimitri Shvidkovsky, *Empress and Architect*, s. 192-3. SIRIO 27 (1880): s. 47, CII to Madame Bielke, 24 Temmuz 1775.
- 41 *Louis XVI-Comte de Vergennes correspondance*, s. 162, Louis XVI to Comte de Vergennes ud, geçerli 5 Ekim 1774.
- 42 Temkina'nın Katerina'nın kızı olduğu teorisi için bakınız T. V. Alexe-eva, *Vladimir Lukich Borovikovskiy i russkaya kultura na rubezhe 18-19 vekov* ve V. S. Lopatin, *Perepiska*, s. 638-9. V. L. Borovikovski'nin (1798) Yelizaveta Grigoryevna Temkina tablosu, Moskova'da Tretyakov Müzesi'nde bulunmaktadır. Sade bir yapısı olan huysuz Temkina, GAP'ın yaşlı annesi Daria'ya benziyor. Öte yandan GAP'ın varisi değildi zira GAP'ın yazışmalarının herhangi birinde, ona yönelik tek bir referans bulamadım. Uzun bir süre kimse ondan bahsetmiyor. Bildiğimiz kadarıyla GAP'ın, başka tanınmış çocuğu olmadığı için, kısır olması mümkün. Temkina'nın, Pavel ya da Mihail gibi başka bir Potemkin'in kızı olduğuna ilişkin bir teori daha var; peki ama soyadı neden Temkina? Temkina, daha sonra GAP'ın ilk şehri Herson'da vali olarak görev yapan Rum IX. Kalageorgi ile evlendi. Gayrimeşru çocuklara yönelik tutumlar hakkında bakınız Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 201. Ayrıca GAP'ın yeğeni Vasili Engelhardt, hiç evlenmemesine rağmen çeşitli metreslerinden olan beş çocuğun babasıydı ve bu çocukların *hepsi*, soyluydu ve Engelhardt soyadı almıştı.
- 43 SIRIO 19 (1876): s. 463-4, Suffolk to Gunning, 30 Haziran 1775, St. James's. SIRIO 19: s. 476-9, Suffolk to Gunning, 1 Eylül 1775; George III to CII, 1 Eylül 1775.

- 44 SIRIO 19 (1876): s. 476, Suffolk to Gunning, 1 Eylül 1775, St James's. SIRIO 19: s. 476-501, Suffolk to Gunning, 8 Eylül 1775. SIRIO 19: s. 489, Gunning to Suffolk, 20 Eylül/1 Ekim 1775, Moskova. SIRIO 19: s. 500-2, CII to George III, 23 Eylül 1775, Moskova.
- 45 RGADA 5.85.1.343, L 11, CII to GAP ud.
- 46 RGADA 1.1/1.54.3, L 85. RGADA 5.84.1.149, L 86. RGADA 5.85.1.172, L 87, CII to GAP.
- 47 SIRIO 19 (1876): s. 506, Gunning to Suffolk, 5/16 Ekim 1775, Moskova.
- 48 RGADA 1.1/1.54.30, L 74. GARF 728.1.417.1, L 66. RGADA 5.85.1.166, L 68.
- 49 RGADA 5.85.1.265, L 95, GAP to CII ud.
- 50 Castera, Cilt 2: s. 314-15; Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 2: s. 148.
- 51 GARF 728.1.416.49, L 69, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.159, L 75, CII to GAP ud.
- 52 RGADA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP ud.
- 53 RGADA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP. RGADA 11.1.946.595, V. A. Engelhardt to GAP, 5 Temmuz 1775.

Bölüm 10: Kalp Kırıklığı ve Uzlaşma

- 1 RGADA 5.85.1.369, L 94.
- 2 SIRIO 19 (1876): s. 509, Sir Robert Gunning to Earl of Suffolk, 1/12 Ocak 1776, St. Petersburg.
- 3 SIRIO 19 (1876): s. 511, Richard Oakes to William Eden, 16/27 Şubat 1776, St. Petersburg.
- 4 SIRIO 19 (1876): s. 511, Oakes to Eden (16/27 Şubat ve 26 Şubat/8 Mart 1776, St. Petersburg. Corberon, s. 164, 27 Ocak 1776; s. 190, 11 Şubat 1776; s. 194, 30 Mart 1776).
- 5 RGADA 85.1.267, L 94, CII to GAP ud.
- 6 RGADA 5.85.1.412, L 91, CII to GAP ud.
- 7 RGADA 5.85.2.305, L 95.
- 8 RGADA 5.85.1.413, L 91. RGADA 5.85.1.419, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 92. RGADA 5.85.1.363, L 93. RGADA 5.85.1.366, L 93. RGADA 5.85.1.369, L 94. RGADA 5.85.1.267, L 95.
- 9 RGADA 5.85.1.412, L 91, CII to GAP. RGADA 5.85.1.384, L 91, CII to GAP.
- 10 RGADA 5.85.1.364, L 92, CII to GAP.
- 11 RGADA 5.85.1.413, L 91. RGADA 5.85.1.419, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 91. RGADA 5.85.1.412, L 92. RGADA 5.85.1.363, L 93. RGADA 5.85.1.366, L 93. RGADA 5.85.1.369, L 94. RGADA 5.85.1.267, L 95.

- 12 RGADA 5.85.3.87, L 96, CII to GAP. RA (1878) 1 p 18, CII to Prince D. M. Golitsyn 13 Ocak 1776. Corberon, s. 188, 22 Mart 1776.
- 13 Corberon, s. 190, 24 Mart 1776.
- 14 B&F, Cilt 1: s. 18, Count Louis Cobenzl to JII, 5 Mayıs 1780.
- 15 RS (1895) 83, s. 31, CII to Count O. M. Stackelberg, 2/13 Mayıs 1776, 12/23 Mayıs. V. A. Bilbasov, "Prisoedineniye Kurlyandii k Rossii", RS (1895) 83: s. 30-4. Ayrıca Prusyalı elçiler, 23 Nisan ve 8 Eylül 1776 ve 4 Mayıs 1781 gönderilerinde FII'ye Kurlandiya meselesini bildirdi. RGIA 1640.1.32, FII to GAP, 29 Mayıs NS 1776, Potsdam, yayınlanmadı.
- 16 RGVIA 271.1.28.6, 2 Eylül 1775 ve 271.1.28.7, 6 Ekim 1775, Prince Henry of Prussia to GAP, yayınlanmadı. Ayrıca RGIA 1640.1.32, FII to GAP, 29 Mayıs NS 1776, Potsdam, yayınlanmadı. Corberon, s. 210, 9 Nisan 1776.
- 17 RGADA 1.1/1.54.67, L 98, CII to GAP.
- 18 Grandüşes Natalya'nın ölümüne ilişkin bu açıklama KFZ Nisan-Mayıs 1776'ya dayanmaktadır. Corberon, s. 229-50, Madariaga, *Russia*, s. 344-6 ve Alexander, *CtG*, s. 228-31; yanı sıra CII ve GAP ile diğerleri arasında belirtilen mektuplar.
- 19 RGADA 5.85.1.307, L 98.
- 20 KFZ 9 to 15 April 1776. SIRIO 42: s. 346, CII to Kozmin.
- 21 Corberon, s. 229, 26 Nisan 1776.
- 22 Corberon, s. 230-1. SIRIO 27: s. 78-9. SIRIO 19: s. 519, Oakes to Eden, 15/26 Nisan 1776.
- 23 Dimsdale, s. 46, 22 Ağustos 1781. Alexander, *CtG*, s. 229.
- 24 Corberon, s. 244, 5 Mayıs 1776.
- 25 SIRIO 19 (1876): s. 520, Oakes to Eden, 15/26 Nisan, 3/14 Mayıs, 10/21 Mayıs ve 14/25 Haziran. Corberon, s. 244, 5 Mayıs 1776.
- 26 A. A. Vassilchikov, *Semeystvo Razumovskikh*, Cilt 1: s. 363, Count Kirill Razumovsky to M. V. Kovalinsky.
- 27 Corberon, s. 248, 7 Mayıs 1776; s. 246, 6 Mayıs 1776; s. 259, 21 Mayıs 1776.
- 28 RGADA 5.85.1.235, L 100. GARF 728.1.416.1, L 102. CII to GAP.
- 29 RGADA 5.85.1.345-6, L 103.
- 30 RGADA 5.85.1.235-6. GARF 728.1.416.1, L 102. RGADA 5.85.1.345-6, L 103. RGADA 1.1/1.43.119, L 104. *Moskovskiy Vedomosti*, 16 Ağustos 1776, aktaran Alexander, *CtG*, s. 207.
- 31 RGADA 1.1/1.43.119, L 104. RGADA 5.85.1.14, L 106. İmparatoriçe Yelizaveta, 1756 yılında A. G. Razumovski'ye Aniçkov Sarayı'nı verdi: Anisimov, *Empress Elizabeth*, s. 202. Saray ismini, yanındaki köprüyü inşa eden Albay Aniçkov'dan aldı.

- 32 SIRIO 19 (1876): s. 519, Oakes to Eden, 1/12 Temmuz 1776, St. Petersburg. Rumiantseva, s. 204, Rumiantseva to P. A. Rumiantsev.
- 33 RGADA 5.85.1.385, L 106, CII to GAP ud. RGADA 5.85.3.91, L 106, CII to GAP. Karnovich, s. 266. Samoilov, col 1205. Harris, s. 528; dokuz milyon ruble rakamının kaynağı olabilir: Bu rakam kesinlikle kulağa çok yüksek geliyor ve bana sorarsanız muhtemelen de yanlıştır; üstelik çeşitli hediyeler ve onlara sunulan gelişigüzel cömertlik göz önüne alındığında söz konusu rakamın doğrulanması da imkânsızdır.. Bu rakamın Potemkin'in Harris'e kıyaslandığında daha yüksek bir servete sahip olmasıyla övünmesinden kaynaklanıyor olması olasıdır. Canlara ve Kriçev'in mülküne ilişkin rakamlar, Samuel Bentham'ın ve Samoylov'un makalelerinin yanı sıra başka kaynaklar ile de doğrulanabilir; bakınız Bölüm 20. Samoylov, GAP'ın çevresinden biri ve mülkün varisi olarak güvenilirdir.
- 34 SIRIO 19 (1876): s. 521, Oakes to Eden 26, Temmuz/6 Ağustos 1776, St. Petersburg.
- 35 Brockliss, s. 279-303.
- 36 Castera, Cilt 2: s. 308.

Bölüm 11: Katerina'nın Gözdeleri

- 1 *Russkiy istoricheskiy zhurnal*, 5 (1918): s. 244-57, aktaran Alexander, CtG, s. 342-52. *Pisma imp. Ekateriny II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775-1777*, edit: I. A. Barskov, mektuplar 7, 22, 30, 33, 35, 39, CII to P. V. Zavadovsky.
- 2 AKV 12: s. 9-10, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
- 3 *Russkiy istoricheskiy zhurnal*, 5 (1918): s. 244-57, aktaran Alexander, CtG, s. 342-52. *Pisma CII - Zavadovsky* (Barskov), mektuplar 7, 22, 30, 33, 35, 39, CII to Zavadovsky.
- 4 Parkinson, s. 76.
- 5 *Russkiy istoricheskiy zhurnal. Pisma CII - Zavadovsky* (Barskov) ve Alexander CtG, s. 342-52; mektuplar 27, 62, CII to Zavadovsky. RGADA 5.85.1.296, L 114. RGADA 1.1/1.54.96, L 114, CII to GAP.
- 6 Masson, s. 105.
- 7 AKV 24: s. 156, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
- 8 CtG, *Memoirs*, 1955:s. 355, Frank Confession to GAP.
- 9 GARF 728.1.416.51, L 115.
- 10 AKV 12: s. 16-19, Zavadovsky to S. R. Vorontsov.
- 11 Alexander, CtG, s. 213.
- 12 RGADA 1.1/1.54.69, L 116.
- 13 GARF 728.1.416.51, L 115.
- 14 RGADA 1.1/1.54.69, L 116.

- 15 Harris, s. 149, Sir James Harris (H) to William Eden, Şubat 2/13 1778; H. to Earl of Suffolk, 2/13 Şubat 1778. "Harris" için sayfa numarası verilmemiştir lakin tarih "Diaries and Correspondence of Sir James Harris, 1st Earl of Malmesbury" makalesine gönderme yapmaktadır.
- 16 Harris, s. 170, H. to William Fraser, 16/27 Mayıs 1778.
- 17 Harris, s. 172, H. to Suffolk, 22 Mayıs/2 Haziran 1778: s. 173; H. to Suffolk 29 Mayıs/9 Haziran 1778.
- 18 KFZ 8 Mayıs 1778. RGADA 5.85.1.141, L 124.
- 19 SIRIO 23: 89, CII to Baron F. M. Grimm, 16 Mayıs 1778.
- 20 GIM OPI 197.1.152, L 124.
- 21 Madariaga, *Russia*, s. 354.
- 22 Harris, H. to Suffolk, 20/31 Aralık 1778.
- 23 RGADA 5.85.1.59, L 125, CII to GAP ud.
- 24 *Starina i Novizna* (1901) 4, edit: P. M. Maykov, s. 23-4, Zavadovsky to Count P. A. Rumiantsev.
- 25 RA (1881) 3, s. 402-3, CII to Ivan Rimsky-Korsakov.
- 26 RGADA 5.85.1.59, L 125, CII to GAP. KFZ, 1 Haziran, 28 Haziran 1778. RA (1881) 3, s. 402-3, CII to Korsakov. RP 5.1, s. 119. Harris, s. 174, H. to Suffolk, 8/19 Haziran 1778.
- 27 Harris, s. 179, 180, H. to Suffolk, 28 Ağustos/8 Eylül, 14/25 Eylül, 10/21 Ağustos, 20/31 Aralık 1778. Harris, s. 195, 29 Ocak/9 Şubat 1779.
- 28 Harris, s. 179, H. to Suffolk, 14/25 Eylül 1778.
- 29 Harris, s. 224, H. to Viscount Weymouth, 9/20 Eylül 1779.
- 30 RA (1911) 6, s. 190-4, Corberon. RGADA 10.3.467.3, CII to Korsakov, 10 Ekim 1779; Harris to Weymouth, 11/22 Ekim 1779.
- 31 RGADA 5.85.1.370, L 8 ve RGADA 1.1/1.54.63, L 8, CII to GAP ud ancak Lopartin sırasıyla 14 ve 18 Şubat 1774 tarihlerine gönderme yapar. François Ribadeau Dumas, *Cagliostro*, s. 13-83 ve W. R. H. Trowbridge, *Cagliostro: The Splendour and Misery of a Master of Magic*, s. 1-154.
- 32 Pole Carew, CO/R/3/195, yayınlanmadı. Harris, s. 434-40, H. to Weymouth, 11/22 Ekim 1779, H. to Charles James Fox, 9/20 Mayıs 1782. Ayrıca Dimsdale, s. 57, 27 Ağustos 1781. AKV 13: 163/4, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, 5 Temmuz 1789.
- 33 Harris, H. to Weymouth, 11/22 Ekim 1779.
- 34 Harris, s. 366, H. to Viscount Stormont, 14/25 Mayıs 1781.
- 35 Shcherbatov, s. 245, 241, 119. Alexander, *CtG*, s. 201-26 ve Madariaga, *Russia*, s. 343-58.
- 36 Parkinson, s. 49. George Macartney's "Commentary on Russia in 1786", Macartney Papers, Osborne Collection, Beinecke Kütüphanesi, Yale Üniversitesi, aktaran Alexander, *CtG*, s. 215.

- 37 Ligne, *Fragments* 1, s. 275.
- 38 Corberon, Cilt 2, s. 137-8. Ségur, *Mémoires*, Cilt 3 18. RGADA 1.85.1.209, L 10, CII to GAP 1774. Khrapovitsky, s. 13. Bir diğer Muhafız subayı Semyon Fyodoroviç Uvarov'un, Lanskoj'un ölümünden sonra Yermolov ile ilişkisinden hemen önce Katarina ile kısa bir gönül ilişkisinin olduğu ve antik bir telli çalgı olan bandore çalmasından ve prisiadka dansındaki becerisinden ötürü Potemkin'in gözdesi olduğu söylenirdi. Muhafızlar'da saygın bir kariyer dışında hiçbir ödül almadı. Oğlu S. S. Uvarov, I. Nikolay döneminde eğitim bakanı ve A. S. Puşkin'in düşmanı oldu. Bakınız Serena Vitale, *Pushkin's Button*, s. 143.
- 39 SIRIO 27 (1880): s. 130-1, GAP imparatoriçeye yaver gönderilmesi için ukaz yayınlar, 16 Haziran 1776.
- 40 Saint-Jean, Bölüm 6: s. 40-8.
- 41 AVPRI 2.2/8a.20.94, L 124 GAP to CII ve CII to GAP, 27 Mayıs 1777.
- 42 GIM OPI 197.1.1.152, L 124, CII to GAP ud.
- 43 RGADA 5.85.1.334, L 124, CII to GAP ud.
- 44 Saint-Jean, Bölüm 2: s. 12-21.
- 45 Corberon, Cilt 2: s. 154, 19 Haziran 1776.
- 46 Harris, s. 430, 528, H. to Stormont, 25 Mart/5 Nisan 1782.
- 47 Engelhardt, 1868: s. 49.
- 48 Khrapovitsky, s. 254; A. D.-Mamonov "prison" 1789 RS (1876) 15, s. 16, Garnovsky V. S. to Popov, Aralık 1786.
- 49 Engelhardt, 1868: s. 46.
- 50 RS (1876) 16, s. 406, CII to N. I. Saltykov, Temmuz 1789, aktaran Garnovsky to V. S. Popov.
- 51 AGAD 172: 79, GAP to SA, 25 Eylül 1779, St. Petersburg, yayınlanmadı. RGADA 11.914. A. D. Lanskoj to GAP 3 Nisan 1784. RGADA 11.914, Lanskoj to GAP, 29 Eylül 1783. RGADA 11.914 Lanskoj to GAP ud.
- 52 Count J. E. von der Goertz, *Mémoire sur la Russie*, Kısım 3: s. 43. İçinde Ségur, *Mémoires* (1826), Cilt 2: s. 344, Katerina'nın 1780'lerin sonlarında gözdesi olan Kont Mamonov, Ségur'e, Katerina'nın hükûmetin işine "karışması" halinde kızacağını söyledi.
- 53 Damas, s. 97.
- 54 Harris, s. 210, H. to Weymouth, 7/18 Ağustos 1779.
- 55 Harris, s. 366, H. to Stormont, 7/18 Mayıs 1781.
- 56 Saint-Jean, Bölüm 2: s. 12-21. B&F, Cilt 1: s. 17, Cobenzl to JII 5, Mayıs 1780.
- 57 Harris to Weymouth, 11/22 Ekim 1779.

Bölüm 12: Potemkin'in Yeğenleri

- 1 RGADA 11.1.9496.595, V. A. Engelhardt to GAP, 5 Temmuz 1775. RGADA 5.85.1.161, L 76, CII to GAP.
- 2 RA (1877) I: s. 479, Ribeaupierre.
- 3 AKV 11: s. 361, S. R. Vorontsov to Count Kochubey ud, 1802.
- 4 Wiegel, *Zapiski*, s. 43.
- 5 Wiegel, *Zapiski*, s. 43/4.
- 6 Ségur, *Mémoires*, 1826, Cilt 2: s. 225.
- 7 RGADA 1.1/1.43.118, L 116, CII to GAP ud.
- 8 RS (1875) Mart 5190520, CII to GAP ud.
- 9 GAP ile Varvara Engelhardt arasındaki yazışmalar, 1777-1779, Semevsky, *Prince G. A. Potemkin-Tavrichesky*, s. 512-22. Harris, s. 180, H. to Earl of Suffolk 14/25 Eylül 1778. Ayrıca bakınız N. Y. Bolotina, *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn*, Golitsin Çalışmaları Konferansı, *Bolshiye vyzamy*. Yine bakınız Varvara Golitsina, içinde *Russkiy Biographicheskiy Slovar* (1916), Cilt 5 ve giriş yazıları RP. Daria Potemkina üzerine: RP5.221.
- 10 Kukiel, s. 17-18.
- 11 Harris, s. 224, H. to Viscount Weymouth, 9/20 Eylül 1779. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP103/63, Alleyne Fitzherbert Lord St Helens to Charles James Fox, 26 Nisan 1783.
- 12 B&F, Cilt 1 p 139. Cobenzl to JII 19 Mart 1781.
- 13 Marquis d'Aragon, *Un Paladin au XVIII siècle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen*, s. 133, Nassau-Siegen (N-S) to wife, Şubat 1787. Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 192-4.
- 14 Prens Yuri Dolgoruki'nin anıları, aktaran RP 1:1, s. 30.
- 15 RGADA 1.1/1.54.26, L 116.
- 16 Corberon, Cilt 2: s. 371, 24 Eylül 1780; s. 377, 27 Eylül 1780; s. 384, 2 Ekim 1780. B&F, Cilt 1: s. 13, Cobenzl to JII, 13 Aralık 1780.
- 17 Harris, s. 181, 185, H. to Suffolk, 21 Eylül/2 Ekim ve 5/16 Ekim 1778.
- 18 RGADA 11.858.6, 3 Haziran 1785; RGADA 11.858.5, 8 Nisan 1784; RGADA 11.858.4, 29 Mart 1784; RGADA 11.858.3, 14 Mart 1784; all Tatiana Engelhardt to GAP, hiçbiri yayınlanmadı. Corberon, Cilt 2: s. 363, 17 Eylül 1780. RP 1:1, s. 10 ve 4:2, s. 206.
- 19 RGADA 11.858.4, Tatiana Engelhardt to GAP, 29 Mart 1784, yayınlanmadı.
- 20 RGADA 11.914, A. D. Lanskoj to GAP.
- 21 Bu ensest hikâyelerinin önemli bir kısmı, düşmanların uydurduğu efsanelerden başka bir şey değildi. Bununla birlikte Habsburglar, Papalığın izni dâhilinde yeğenleriyle birkaç kez evlilik yapmıştı. Misal İspanya Kralı II. Felipe'nin dördüncü eşi, yeğenydi. Konuyla ilgili ayrıca bakınız Derek

Beales, *Joseph II*, s. 20. Orléans Dükü, Kral Naibi, hakkında da söylentiler çıkmıştı ancak kanıtlanamadı; bakınız Christine Pevitt, *The Man Who Would Be King: The Life of Philippe d'Orléans, Regent of France*, s. 249. II. August'un hikâyesine yaygın bir inanç vardı; bu da kanıtlanmamıştı lakin sarayın çürümüş ahlakı içinde oldukça mümkündü: Nancy Mitford, *Frederick the Great*, s. 35 ve David Fraser, *Frederick the Great*, s. 22, s. 42. Madam Denis'e yazılan mektuplar da dâhil olmak üzere Voltaire'in yazışmaları, Théodore Besterman tarafından düzenlendi..

- 22 RS (1875) 12, s. 681, 682, 683, 684, bilinmeyen bir kadından GAP'a mektuplar (Ayrıca bakınız RGADA-11).

Bölüm 13: Düşesler, Diplomatlar ve Şarlatanlar

- 1 SIRIO 23 (1878): s. 571, CII to Baron F. M. Grimm, Ağustos 1792.
- 2 Kingston Düşesi'nin bu değerlendirmesinin dayanakları için bakınız Isabel Grundy, *Lady Mary Wortley Montagu: Comet of the Enlightenment*, s. 1-10, 526. Corberon, Cilt 2: s. 179, 22 Eylül 1777. RGVIA 52.33.539, Samuel Bentham to his father. 17 Mayıs 1780, St. Petersburg. RGADA 39.33.539, 8 Nisan 1780. BM 120.33555, 8 Nisan 1780. Elizabeth Mavor, *Virgin Mistress: The Life of the Duchess of Kingston*, s. 157, 175, 184. Anthony Cross, "Duchess of Kingston in Russia", s. 390. Anthony Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 363-7. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 95. T. H. White, *The Age of Scandal*, s. 147-9. Prens Feliks Yusupov, *Lost Splendour*, s. 6-9.
- 3 Yazarın Ermitaj ziyareti, 1998.
- 4 "The Northern Hero: The Life of Major S—le The Celebrated Swindler", Britanya Kütüphanesi, 1493 r35, 1786. James George Semple, *The Dictionary of National Biography* (1903). Castera, Cilt 2: s. 399, 445. Mavor, s. 184. Cross, "Duchess", s. 394-5.
- 5 Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 114.
- 6 Corberon, Cilt 2: s. 227, 10 Mayıs 1779.
- 7 Rumiantseva, s. 197-9, Countess E. M. Rumiantseva to Count P. A. Rumiantsev, 2 Şubat 1776.
- 8 Prince de Ligne, aktaran Mansel, *Charmeur*, s. 9; Ligne, *Letters* (Staël), s. 71, Mektup 11, Ligne to Coigny.
- 9 James Keith ile tanışan vezirin babası, Kirkcaldyli tellal James Miller'di. Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire*, s. 202. MacDonogh, *FtG*, s. 193-4. Fraser, *FtG*, s. 248. Harris, s. 181, H. to Earl of Suffolk, 21 Eylül/2 Ekim 1778; s. 184, H. to Suffolk, 5/16 Ekim 1778.
- 10 Isabel de Madariaga, *The Travels of General Francisco de Miranda*, s. 9.
- 11 Harris, s. 321, H. to Viscount Stormont, 13/24 Aralık 1780.

- 12 Rumiantseva, s. 197-9, Rumiantseva to Rumiantsev, 2 Şubat 1776.
- 13 Harris, s. 136-7, Suffolk to H, 9 Ocak 1778; s. 140, H. to Suffolk, 26 Ocak/6 Şubat 1778; s. 170, H. to William Fraser, 16/27 Mayıs 1778. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 11. Castera, Cilt 2: s. 282.
- 14 SIRIO 19 (1876): s. 407, Sir Robert Gunning to Suffolk, 7/18 Mart 1774, St. Petersburg. SA, *Mémoires*, Cilt 2: s. 233, 1774. A. R. Barsukov, *Proekty voennykh reform*, s. 113, aktaran Ransel, *Politics*, s. 251.
- 15 RGADA 5.85.1.141, L 124.
- 16 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 48-9.
- 17 RGADA 5.167.1, Prince Henry of Prussia to Potemkin, 25 Ekim 1778, yayınlanmadı.
- 18 Isabel de Madariaga *Britain, Russia and the Armed Neutrality*, s. 3.
- 19 Harris, s. 210, H. to Viscount Weymouth, 7/18 Ağustos 1779.
- 20 Harris, s.212, H. to Weymouth, 9/20 Eylül 1779.
- 21 Harris, s.146, H. to Suffolk, 30 Ocak/10 Şubat 1778.
- 22 Harris, s.212, H. to Weymouth, 9/20 Eylül 1779.
- 23 Goertz, Kısım 3, s. 41, Goertz to FtG, Memorandum.
- 24 Harris, s. 210, H. to Weymouth, 7/18 Ağustos 1779, s. 214, 9/20 Eylül 1779.
- 25 RGVIA 271.1.66.1, H. to GAP ud., yayınlanmadı. RGADA 11.923.11, H. to GAP, yayınlanmadı. Harris, s. 268, H. to his father, 26 Mayıs 1780. RGADA 11.923.2, H. to GAP, yayınlanmadı.
- 26 Harris, s. 216, H. to Weymouth, 9/20 Eylül 1779.
- 27 Corberon, Cilt 2: s. 313. P. Fauchille, *La Diplomatie française et la Ligue des Neutres*, s. 316, aktaran Isabel de Madariaga, "The Use of British Secret Service Funds at St Petersburg 1777-1782", s. 466; Malmesbury, PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers 91/103 no 59, 9/20 Eylül 1779; H. to Gertrude Harris ud, Malmesbury Lordu Belgeleri, Merton College Oxford, aktaran Madariaga, "British Secret Service Funds", s. 467.
- 28 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 50. Castera, Cilt 2: s. 442. RGADA 11.858.6, Tatiana Engelhardt to GAP, 3 Haziran 1785, yayınlanmadı. Pole Carew CO/R/3/203, yayınlanmadı. Harris, s. 338, H. to Stormont, 16/27 Şubat 1781.
- 29 Petersburg'daki Cagliostro'ya ve onsekizinci yüzyıl okültizmine ilişkin bu değerlendirme için bakınız SIRIO 23 (1878), CII to Grimm, 9 Temmuz 1781. RS 12, s. 50-83. V. Zotov, "Cagliostro: His Life and visit to Russia". Dumas, s. 65-73. Trowbridge, s. 142-7 ve on sekizinci yüzyıl şarlatanları ve büyücü doktorları ile ilgili s 74-110. RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII ve CII'nin cevabı ud. RGADA 1.1/1.54.18, CII to GAP ud. Corberon, Cilt 1: s. 195 ve Cilt 2, s. 395-6.

Madariaga, *Politics & Culture in Eighteenth Century Russia: Collected Essays*, s. 150-67.

- 30 RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII ve CII'nin cevabı ud. RGADA 1.1/1.54.18, CII to GAP ud.
- 31 RGADA 5.85.1.179, L 8, CII to GAP ud. RGADA 5.85.1.280, L 19, GAP to CII ve CII'nin cevabı ud. RGADA 1.1/1.54.18, CII to GAP ud.
- 32 RS 12, s. 50-83. Zotov. SIRIO 23 (1878), CII to Grimm 9, Temmuz 1781.
- 33 Harris, s. 239-40, H. to Stormont, 15/26 Şubat 1780.
- 34 Harris, s. 240, H. to Stormont, 15/26 Şubat 1780.
- 35 Harris, s. 225, H. to Weymouth, 23 Ekim/5 Kasım 1779; s. 225-6, 9/20 Eylül 1779. Harris, s. 229, H. to Weymouth, 23 Ekim/5 Kasım 1779.
- 36 Harris, s. 252, H. to Stormont, 31 Mart/11 Nisan 1780. Ayrıca Malmesbury PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP91/106 no 161, aktaran Madariaga, "British Secret Service Funds", s. 466. Memoirs de Torcy, Cilt 2: s. 99. Corberon, Cilt 1: s. 370, Corberon to Vergennes, 24 Eylül 1779. Fauchille, s. 293.
- 37 Harris, s. 255, H. to Stormont, 7/18 Nisan 1780.
- 38 Harris, s. 275, H. to Stormont, 15/26 Haziran 1780. Potemkin hakkında, J. E. Cerenville, *La Vie de Prince Potemkine*, s. 73 n 1. Madariaga, "British Secret Service Funds", s. 472. Goertz, Kısım 3: s. 41, Goertz to FtG. Harris, s. 405, H. to Stormont, 13/24 Mart 1781. FO 65/1 no 170, H. to Stormont, 29 Aralık/9 Ocak 1781.
- 39 Corberon, Cilt 1: s. 370, 23 Eylül 1780.
- 40 Harris, s. 256, H. to Stormont, 15/26 Mayıs 1780. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP91/104 numarasız, H. to Stormont, 15/26 Şubat 1780; SP91/104 no 19, Stormont to H, 11 Nisan 1780; SP91/105 no 42, H. to Stormont, 14 Temmuz 1780.
- 41 SIRIO 19 (1876): s. 506, Gunning to Suffolk, 5/16 Ekim 1775, Moskova. SIRIO 23: s. 136, CII to Grimm, 7 Mayıs 1779. Stephen K. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Voulgaris in Russia 1771-1806*, s. 33, 39, 43, 41. RGADA 16.689.1. ZOOID 1 (1844), s. 206-11 S. Sofanov, "Ostatki Grecheskikh Legionov v Rossii". PSZ 14.366. CII, Voulgaris'i, 9 Eylül 1775 tarihinde Herson ve Slavyansk başpiskoposu olarak atadı. Voulgaris'in yerini 6 Ağustos 1779'da GAP'ın Yunan din adamlarından Başpiskopos Nikiforos Theotokis aldı. Bakınız Gregory L. Bruess, *Religion, Identity and Empire*, s. 85-6. Ayrıca GPB 227.1.25, Bölüm 1, CII (Yunan Gimnaz-yumu hakkında), 19 Kasım 1774, aktaran Batalden. Harris, s. 203, H. to Weymouth, 24 Mayıs/4 Haziran 1779. Goertz, Kısım 1: s. 24.
- 42 Harris, s. 203, H. to Weymouth, 24 Mayıs/4 Haziran 1779.
- 43 Corberon, Cilt 2: s. 226.

Bölüm 14: Bizans

- 1 Osmanlı İmparatorluğuna yönelik bu tasvir için bakınız Baron de Tott, *Memoirs*, özellikle cilt 1; Potemkin Şansölyelik Arşivi'nde yer alan Bâb-ı Âli ve Osmanlı siyaseti hakkında anonim ve İstanbul'dan N. Pisani, Y. Bulgakov ve diğerlerinin hazırladığı yayınlanmamış raporlar için bakınız RGVIA 52, örneğin N. Pisani to Y. Bulgakov, RGVIA 52.11.53.11. Bunlar Osmanlı siyasetinin gelgitlerinin canlı tasvirleriyle doludur ve yayınlanmamıştır. Yine bakınız Kinross, özellikle s. 112, 362-406 ve Mansel, *Constantinople*, özellikle s. 57-132; ki burada en yeni tasviri bulacaksınız.
- 2 Anspach, *Journeys*, s. 199, Lady Craven to Margave of Anspach, 11 Mayıs 1786, Konstantinopolis. De Tott, Cilt 1: s. 137. Kinross, s. 137-47 ve s. 171 De Tott, Cilt 1: s. 96. Mansel, *Constantinople*, s. 60-1.
- 3 RGVIA 52.11.53.31, N. Pisani to Y. Bulgakov, 1/12 Mayıs 1787.
- 4 De Tott, Cilt 3: s. 101. Mansel, *Constantinople*, s. 203.
- 5 Sir Robert Keith, British Ambassador to Viyana, aktaran M. S. Anderson, *The Eastern Question*, s. 22.
- 6 Gerhard F. Kramer ve Roderick E. McGrew, "Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad", s. 267, 210B, Colonel Barozzi to GAP, Ocak 1790.
- 7 Harris, s. 203, H. to Viscount Weymouth, 24 Mayıs/4 Haziran 1779. Corberon, Cilt 2: s. 226.
- 8 RGADA 5.85.1.1, L 189, GAP to CII.
- 9 Isabel de Madariaga, *Politics and Culture in Eighteenth Century Russia: Collected Essays*, s. 20, 21. Metropolian Zosimus, aktaran D. Stremoukhoff, "Moscow the Third Rome: Sources of the Doctrine", *Speculum* (1953) 28, s. 112, aktaran Madariaga, *Politics and Culture*, s. 20/21.
- 10 RGADA 11.941.4, Prince Alexander Mavrocordato to GAP, 10 Temmuz 1791, Yelizavetgrad. Coxe, Cilt 2: s. 461. RA 3 (1879): s. 19. *Ypselotote kai Eklamprotate Prinkipis in T. Georgikon ta D'vivilia en eroika to metro*, St. Petersburg 1786 ve GAP to Voulgaris, aktaran Batalden, s. 71-2. Ayrıca bakınız ZOOID 9 (1875): s. 281-2. GAP, Bizans-Rus projesi için propaganda yapan üç önde gelen Yunan piskoposunu yetiştiriyordu. Nikiforos Theotokis, Grandük Konstantin'e yazdığı Yunanca şiirde, onu müstakbel Bizans imparatoru olarak selamladı. GAP, Theotokis'i Astrahan ve Stavropol'un başpiskoposu olarak atayınca, 28 Kasım 1786 tarihinde Ambrosius ile sonuca ulaşmıştı. Bakınız Bruess, s. 85-6, 117, 128, 170.
- 11 AKV 13: s. 223-8, Count A. A. Bezborodko to Count P. V. Zavadovsky, 17 Kasım 1791, Yaş. O. I. Yeliseeva, "The Balkan Question in G. A. Potemkin's Projects of Foreign Policy", içinde *The Century of Catherine II: Russia and the Balkans*, s. 63-8. AVPRI 5.591.1.99-113. AVPRI 5.591.1.105-6. SIRIO 26:

- s. 93, 399, 369-70, A. A. Bezborodko, "Picture or Short Note on Russia's Wars with Tartars, Begun in the Middle of the Tenth Century and Uninterruptedly Lasting for Almost Eight Hundred Years" ud, 1776. SIRIO 26 (1879): s. 385, "Memorial Brigadra Alexandra Andreevicha Bezborodka po delem politicheskim". Batalden, s. 96-7. O. I. Veliseeva, *GA Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, s. 26-31. O. P. Markova, "O proiskhozhdenii tak nazyvayemogo Grecheskogo Proekta". Hugh Ragsdale (ed), *Imperial Russian Foreign Policy*, s. 75-103.
- 12 Ségur, *Mémoires*, Cilt 2: s. 393. Masson, s. 203. RP 2.1.9. Mikhail Garnovsky to Vasily Popov, Ağustos 1787, aktaran Waliszewski, *Autour d'un trône*, s. 30-3. Goertz, s. 45.
- 13 AKV 13: s. 84-7, Bezborodko to S. R. Vorontsov, 29 Temmuz 1785.
- 14 Harris, s. 281, H. to Sir Joseph Yorke, 14/25 Temmuz 1780.
- 15 B&F, Cilt 1: s. 6, Prince Wenzel von Kaunitz to Count Cobenzl, 14 Nisan 1780, Viyana.
- 16 A. A. Bezborodko, *Pisma A. A. Bezborodka*, s. 57, Bezborodko to P. A. Rumiantsev-Zadunaisky, 4 Şubat 1780. RA (1872), s. 992, CII to D. M. Golitsyn, Viyana.
- 17 RGADA 5.85.1.30, L 137. RGADA 5.85.1.309, L 138. RGADA 5.85.1.204, L 138. RGADA 5.85.1.110, L 139. RGADA 5.85.1.203, L 138. All CII to GAP.

Bölüm 15: Kutsal Roma İmparatoru

- 1 *Josef II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel*, edit: Alfred Ritter von Arneth, mektup III, CII to JII, 19 Mayıs 1780.
- 2 *Maria Theresa und Josef II. Ihre Correspondenz*, edit: Alfred Ritter von Arneth, Cilt 3: s. 246, JII to Maria Theresa, 2 Haziran NS 1780, Mogilev. SIRIO 27: s. 182, CII to GAP 11pm, 23 Mayıs 1780, Shklov.
- 3 B&F, Cilt 1: s. 1, JII to Count Cobenzl, 13 Nisan 1780, Viyana.
- 4 II. Joseph'in bu profili için bakınız Mansel, *Charmeur*, s. 80. Ligne, *Fragments*, Cilt 1: s. 310. Ligne, *Mélanges*, Cilt 20: s. 79. Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 34, Ligne to CII, 12 Şubat 1790. SIRIO 23: s. 440, CII to Baron F. M. Grimm, 19 Nisan 1788. Edward Crankshaw, *Maria Theresa*, s. 254-68. Andrew Wheatcroft, *The Habsburgs*, s. 226, 232, 236. T. C. W. Blanning, *Joseph II*, s. 47-67, 151-5. Beales, s. 31-89, 306-37, 431-8.
- 5 *Maria Theresa - JII* (Arneth), Cilt 3: s. 246, JII to Maria Theresa, 2 Haziran 1780.
- 6 Engelhardt 1997, s. 26-30. SIRIO 23: 175-82, CII to Grimm.
- 7 Engelhardt 1997, s. 27-30.
- 8 Jerzy Lojek, *Stanislas Poniatowski: Pamietniki synowca Stanislaw Augustusa przekl.*, Instytut Wydawniczy PAX, 1979: s. 58.

- 9 L, s. 709. V. M. Zheludov'un, "Tsarski Kolodets" dâhil tüm makaleleri için bakınız *Rayonnay Gazeta*, Smolensk Oblastı'na bağlı Duhovşçina rayonu. RGADA 5.85.1.83, L 140, CII to GAP.
- 10 *Maria Theresa - JII* (Arneth), Cilt 3: s. 250 ve s. 260, JII to Maria Theresa, 8 ve 19 Haziran 1780.
- 11 Dimsdale, s. 70, 7 Eylül NS 1781, Çarskoye Selo.
- 12 *Maria Theresa - JII* (Arneth), Cilt 3: s. 270, JII to Maria Theresa, 4 Temmuz 1780, St. Petersburg. SIRIO 23 (1878): s. 183, CII to Grimm, 24 Temmuz 1780, Peterhof.
- 13 Corberon, Cilt 2: s. 287, 18 Ağustos 1780. Harris, H. to Viscount Stormont, 2/13 Ekim 1780.
- 14 Harris, H. to Stormont, 2/13 Ekim 1780. Fraser, FtG, s. 561.
- 15 RGADA 52.3.2.1, Prince Henry of Prussia to GAP, 2 Ağustos 1780, Rheinsburg, yayınlanmadı. Harris, s. 285, H. to Stormont 28, Ağustos/8 Eylül 1780.
- 16 Ligne ile ilgili kaynak için 17. ve 18. dipnotlara bakınız.
- 17 Prince de Ligne portresine yönelik temel kaynaklar şunlardır: Mansel, *Charmeur*, Ligne, *Mélanges*, *Fragments* ve *Letters*; ayrıca kendisi ile GAP arasındaki yayınlanmamış mektuplar; son olarak daha sonra alıntı yapılacak olan RGADA ve RGVIA. Francisco de Miranda, *Archivo del General Miranda*, s. 294, 26 Mart 1787, Kiev. Corberon, Cilt 2: s. 274-5, 8 Ağustos 1780. Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 71, mektup 11, Ligne to Coigny, 8 Ağustos 1780. Mansel, *Charmeur*, s. 21, 29, 65, 93. SIRIO 23 (1878): s. 185, CII to Grimm, 7 Eylül 1780. B&F, Cilt 1: s. 53, Cobenzl to JII, 17 Eylül NS 1780. Harris, s. 287, H. to Stormont, 22 Eylül/3 Ekim 1780.
- 18 B&F, Cilt 1: s. 91, Cobenzl to JII, 13 Aralık 1780.
- 19 RGADA 11.893.9, Ligne to GAP, 6 Aralık NS 1780, Viyana, yayınlanmadı. B&F, Cilt 1: s. 113, Cobenzl to JII, 4 Şubat 1781.
- 20 GARF 728.1.416.42, L 144, CII to GAP ud.
- 21 Harris, s. 321, H. to Stormont, 13/24 Aralık 1780.
- 22 Harris, s. 314, H. to Stormont, 13/24 Aralık 1780; s. 380-1, H. to Stormont, 14/25 Temmuz 1781. SIRIO 23 (1878): s. 431, CII to Grimm, 30 Kasım 1787. Harris, s. 275, H. to Stormont, 15/26 Haziran, 6/17 Ekim, 24 Kasım/5 Aralık 13/24 Aralık 1780. Madariaga, *Russia*, s. 385-7. AKV 13: s. 75-83, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, Temmuz 1785. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkenner to Lord Grenville, 18 Haziran 1791, yayınlanmadı. Harris, s. 431-2, Charles James Fox to H. ve H. to Fox, 19/30 Nisan 1782; s. 342-50, H. to Stormont, 13/24 Mart 1781, H. to Stormont, 30 Nisan/11 Mayıs 1781. William Coxe, *Memoirs of the Kings of Spain of the House of Bourbon*,

- Cilt 3: s. 448 (Minorka'da iki milyon sterlin değerinde erzak), aktaran Madariaga, *Britain, Russia and the Armed Neutrality*, s. 297.
- 23 GARF 728.1.416.47, L 145 ve RGADA 5.85.1.104, L 146, CII to GAP.
- 24 Cyrus Ghani, *Iran and the Rise of Reza Shah - Qajar Collapse to Pahlavi Power*, s. 1-2.
- 25 Pole Carew CO/R/3/95, Mayıs 1781, yayınlanmadı. İran seferi ile ilgili: AAE Mémoires et Documents Russie, Cilt 10: s. 113-224 , özellikle s. 139 ve s. 191, Hablitz değerlendirmeleri ve Comte de Ségur to Comte de Vergennes, 15 Ekim 1786. Passe Turco-Tatar Present Soviétique, 1986: Michel Lesure, L'Expedition d'Astrabad 1781-2: Est-il Encore un Secret d'Etat?, 3 Eylül 1780 Order of Prince Potemkin to College of Admiralty - Opisanie del Arkhiva Morskago ministerstva za vremya s poloviny XVIII-go do nachala XIX stoletiya, St. Petersburg 1877-82, Cilt 3: s. 629 no 724/111, alıntı Lesure. Ermeni sorunu üzerine: GAP, "Yunan Projesi" ile paralel ilerleyecek bir "Ermeni Projesi" yaratmak istiyordu ve kariyeri boyunca bu fikrin peşinden gitti; tıpkı Yunan din adamlarını teşvik etmesi gibi Ermeni din adamlarını da teşvik etti. Bruess, s. 196-7. Daha fazla bilgi için bakınız Bölüm 17, 18, 19.
- 26 B&F, Cilt 1: s. 154-8, Cobenzl to JII, 23 Mayıs 1781: s 207, Cobenzl to JII, 26 Ağustos 1781. JII-CII (Arneth), mektup XXXII, JII to CII ve mektup LXXXIV, CII to JII.
- 27 B&F, Cilt 1: s. 141, Cobenzl to JII, 5 Nisan 1781. Harris, s. 367, H. to Stormont, 8/19 Haziran ve 25 Haziran/6 Temmuz 1781.
- 28 B&F, Cilt 1: s. 197, JII to Cobenzl, 19 Ağustos 1781: s. 207, Cobenzl to JII, 26 Ağustos 1781. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 65/3 no 94, Harris to Stormont, 25 Haziran/6 Temmuz 1781.
- 29 RGADA 5.85.1.490, L 146, CII to GAP. Harris, s. 382, H. to Stormont, 14/25 Temmuz 1781.

Bölüm 16: Üç Evlilik ve Bir Taht

- 1 JII-CII (Arneth) mektup XLIX, CII to JII, 7/18 Aralık 1781. B&F, Cilt 1: s. 170, Count Cobenzl to JII, 5 Temmuz 1781.
- 2 Harris, s. 391, H. to Viscount Stormont, 10/21 ve 17/28 Eylül 1781; s. 399-408, 21 Ekim/1 Kasım 1781; s. 394, 21 Eylül/2 Ekim 1781. B&F, Cilt 1: s. 209, Cobenzl to JII, 26 Ağustos 1781.
- 3 B&F, Cilt 1: s. 226 12 Eylül 1781; s. 291, 18 Ocak 1782; Cilt 2, s. 75, 1 Kasım 1786, Cobenzl to JII. Wiegel, aktaran RP 3.1: s. 10.
- 4 RGADA 5.85.1.401, L 148, CII to GAP.
- 5 Casanova, Cilt 10, Bölüm 8: s. 190-7.
- 6 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 189.

- 7 RGADA 11.867.12, Grand Hetman Branicki to GAP, 9 Nisan NS 1775, Varşova. RGADA 11.867.1-60, yayınlanmadı. Branicki'nin GAP ile yazışması, 1775 ve 1791 arasındaki Rusya-Polonya ilişkisine dair bir çalışmadır. Bu yazışmayı, amca ve yeğen arasındaki ilişkiyi ve GAP'ın Polonya politikalarını göstermek için kullandım ancak metnin Polonya ilişkilerine açılan penceresi, bu kitabın sınırlarını aşıyor; buna rağmen geleceğin bilim insanları, söz konuyu yazışmayı paha biçilmez bulacaklardır. 1775 gibi erken bir tarihte GAP'ın Branicki'yi koruduğu ve Polonyalı tarafı olarak gücünü artırdığı saray tarafından kabul edildi. Örnek için bakınız SIRIO (1911) 135.68, Vice-Chancellor Ivan Osterman to O. M. Stackelberg, 7 Aralık 1775, Moskova.
- 8 Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 291.
- 9 Dimsdale, 27 Ağustos 1781.
- 10 Nadejda Engelhardt ile Şepilev evliliğinin, Şepilev'in 1775 yılında gerçekleşen düelloda Prens Petro Golitsin'i öldürmesinin ödülü olduğu, efsanedir. Şepilev'in, Potemkin'in isteği üzerine Golitsin'i öldürmüş olması gerekirdi zira Golitsin, Katerina ile flört ediyordu. Bununla ilgili herhangi bir kanıt yoktur: Golitsin, aslında Şepilev tarafından değil Lavrov adında bir adam tarafından öldürülmüştü. Beş yıl daha herhangi evlilik olmadı; Şepilev'in ödülünü alması için uzun bir süre. Ne olursa olsun intikam güden bir düello, Potemkin'in tarzı değildi. Bakınız Katerina'nın düelloda GAP'a yazdığı mektup, RGADA 1.1/1.54.130, L 79, muhtemelen Ekim/Kasım 1775.
- 11 B&F, Cilt 1: s. 291, 18 Ocak 1782; Cilt 2, s. 75, 1 Kasım 1786; Cilt 1, s. 93, 13 Aralık 1780, all Cobenzl to JII.
- 12 RGADA 11.901.5, P. M. Skavronsky to GAP, 20 Haziran 1784, Viyana. RGADA 11.901.19, Skavronsky to GAP, 4/15 Haziran 1785, Napoli, yayınlanmadı.
- 13 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 192-4.
- 14 RGADA 11.857.8, Countess A. V. Branicka to GAP ud, yayınlanmadı.
- 15 RGADA 11.857.40, Branicka to GAP ud, yayınlanmadı.
- 16 Wiegel 1 (1891): s. 43.
- 17 Harris, s. 391, H. to Stormont, 7/18 Eylül 1781.
- 18 B&F, Cilt 1: s. 282, Cobenzl to JII, 18 Ocak 1782. Harris, s. 412, H. to Stormont, 9/20 Kasım 1781; s. 408, 21 Ekim/1 Kasım 1781.
- 19 Arneth, *Joseph II u. Leopold von Toscana*, Cilt 1: s. 114-24, 5 Haziran 1782. B&F, Cilt 1: s. 301, JII to Cobenzl, 19 Şubat 1782. Roderick E. McGrew *Paul I*, s. 129. SIRIO 23: s. 145 ve SIRIO 23: s. 157-9, CII to Paul 25 Nisan ve 7 Haziran 1782. D. M. Griffiths, "The Rise and Fall of the Northern

- System", s. 565. Ransel, *Politics*, s. 211. SIRIO 9: s. 64. B&F, Cilt 1: s. 342, JII to Cobenzl, 13 Kasım 1782.
- 20 B&F, Cilt 1: s. 262, 318, Cobenzl to JII, 4 Aralık 1781 ve 18 Temmuz 1782.
- 21 RGADA 7.2.2607, GAP to CII, CII to Prince Viazemsky.
- 22 SIRIO 23: s. 621, CII to Grimm, 6 Nisan 1795.
- 23 B&F, Cilt 1: s. 318, 18 Temmuz 1782.
- 24 RGADA 5.85.1.121, L 150, CII to GAP, 3 Haziran 1782. Ayrıca RGVIA 271.1.31.1106, M. S. Potemkin to GAP, 1 Haziran 1782, yayınlanmadı.
- 25 Harris, s. 447, H. to Charles James Fox, 10/21 Haziran 1782.
- 26 JII-CII (Arneht), s. 136, JII to CII ve CII to JII, 12 Temmuz ve 5/26 Temmuz 1782.
- 27 JII-CII (Arneht), s. 169, mektup XXIV, JII to CII, 13 Kasım 1782; mektup LXV, CII to JII, 10 Eylül 1782. B&F, Cilt 1: s. 344, Cobenzl to JII, 4 Aralık 1782. Harris, H. to Lord Grantham, 23 Aralık/3 Ocak 1783.
- 28 B&F, Cilt 1: s. 344, Cobenzl to JII, 4 Aralık 1782.
- 29 Ségur, *Mémoires*, 1827, Cilt 2: s. 401, 382-3. Castera, Cilt 3: s. 307.
- 30 AVPRI 5.585.294, L 317, GAP to CII, 29 Eylül 1788.
- 31 RGADA 5.85.1.557, L 256, CII to GAP, 23 Kasım 1787.
- 32 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.

Bölüm 17: Potemkin'in Cenneti: Kırım

- 1 Kırım Hanlığı ve ilhakı ile ilgili bu değerlendirme için bakınız Baron de Tott, *Memoirs*, özellikle cilt 2; N. F. Dubrovin (ed), *Prisoyedineniye Kryma k Rossii (reskripty, pisma, relatsii, doneseniya)*, Cilt 2 ve N. F. Dubrovin (ed), *Bumagi knyaza Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tavricheskogo 1774-88*, SBVIM, Cilt 1 ve 6; Alan W. Fisher'in iki çalışması *The Crimean Tartars* ve *The Russian Annexation of the Crimea*. Ayrıca bakınız Alexander, CtG, s. 246-55 ve Madariaga, *Russia*, s. 386-91.
- 2 Fisher, *Crimean Tartars*, s. 7-69.
- 3 De Tott, *Memoirs*, Cilt 2: s. 98. Fisher, *Russian Annexation*, s. 6-21.
- 4 SIRIO 8.227, CII to Voltaire.
- 5 Fisher, *Russian Annexation*, s. 95.
- 6 Kırım Hristiyanları arasında Rum ve Ermeniler vardı. Yunanlar, Birinci Türk Savaşı'nda Ruslar için savaşan "Arnavutlar"ın yanına Taganrog ve Mariupol'a yerleştiler. Çok büyük sorunlar vardı ve Ruslar, özellikle de GAP, sonrasındaki kargaşanın suçunu üstlenmeli. Şikâyetler ve eli kulağında isyanlar vardı. Başpiskoposlar Voulgaris ve Theotokis, Yunanlar adına, sorunları çözdüp yardımları ve ayrıcalıklıların statülerini düzenleyen GAP sözcüsü olarak hareket ettiler. GAP, bu ilk yerleşim deneyiminden çok şey öğrendi ve 1780'lerde en küçük ayrıntılarla ilgilenmeye başladı.

- Ermeniler kendi kasabaları olan Grigoriopol'u ve Nahçıvan'ı aldılar ve birçoğu GAP'ın Joseph Argutinski'yi başpiskoposu olarak atadığı Astrahan'a yerleşti. Bakınız Bölüm 18 ve 19. Ayrıca Bruess s. 122-7, RGADA 16.689.2.1.29 for GAP, Taganrog'dan yararlanmıştı. RGADA 5.85.1.35, L 151, GAP to CII. Savaş durumunda hazırlanmaları için Herson'daki I. A. Hannibal'e emir de gönderiyordu: ZOOID 11: s. 324-6, N. N. Murzakevich, *The materials for a history of the principal town of a province – Kherson*, GAP to I. A. Hannibal, 11 Ağustos 1782.
- 7 RGADA 5.85.1.122, L 152, CII to GAP, 19 Eylül 1782.
- 8 RGADA 5.85.2.15, L 152, CII to GAP, 30 Eylül 1782.
- 9 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.
- 10 RGADA 5.85.1.126, L 154, CII to GAP, 18 Ekim 1782.
- 11 Dubrovin, *Prisoyedineniye Kryma*, Cilt 2: s. 98, 318-19, 322, 550, 558, 752-3, Prince Prozorovsky to GAP; GAP to Prozorovsky; Count P. A. Rumiantsev to GAP; General Alexander Suvorov to GAP. Charter to Greeks PSZ, 21 Mayıs 1779 14879; Charter to the Armenians PSZ, 14 Kasım 1779. 14942. ZOOID 2 (1848-50): s. 660. ZOOID 1: s. 197-204. IV (1860): s. 359-62. Fisher, *Russian Annexation*, s. 131-4. Marc Raeff, "The Style of Russia's Imperial Policy and Prince Potemkin", s. 10-11.
- 12 Harris, s. 483, H. to Lord Grantham, 8/19 Kasım 1782.
- 13 RGADA 11.893.6 Prince de Ligne to GAP, 23 Mayıs 1787?, yayınlanmadı. Ayrıca bakınız Semple, *Dictionary of National Biography* (1903).
- 14 Harris, s. 372, H. to Viscount Stormont, 25 Haziran/6 Temmuz 1781.
- 15 Harris, s. 481, H. to Grantham, 4/15 Kasım 1782. SIRIO 23 (1878): s. 274-5, CII to Baron F. M. Grimm, 20 Nisan 1783.
- 16 AVPRI 5.5/1.591.1.106, L 154, GAP to CII.
- 17 Harris, s. 498, H. to Grantham 20/31 Ocak 1783. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP 65/8 no 47, H. to Grantham, 2/13 Aralık 1782, aktaran Isabel de Madariaga, "The Secret Austro-Russian Treaty", s. 135.
- 18 II. Katerina'nın GAP'a Kırım'la ilgili mektupları: RGADA 5.85.3.158-60, 14 Aralık 1782. RGADA 5.85.165, 14 Ocak 1783. RGADA 5.85.3.167-9, 7 Şubat 1783. RGADA 5.85.3.175-80, 8 Nisan 1783.
- 19 Harris, s. 487, H. to Grantham, 6/17 Aralık 1782.
- 20 Harris, s. 492, H. to Grantham, 27 Aralık 1782/7 Ocak 1783.
- 21 Harris, s. 380-1, H. to Stormont, 14/25 Temmuz 1781. SIRIO 23 (1878): s. 431, CII to Grimm, 30 Kasım 1787. Harris, s. 275, H. to Stormont, 15/26 Haziran, 6/17 Ekim, 24 Kasım/5 Aralık, 13/24 Aralık 1780. Madariaga, *Russia*, s. 385-7. AKV 13: s. 75-83 A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, Temmuz 1785. PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers

- SP106/67, William Fawkenner to Lord Grenville, 18 Haziran 1791, yayınlanmadı. Harris, s. 431-2, Charles James Fox to H ve H. to Fox, 19/30 Nisan 1782; s. 342-50, H. to Stormont, 13/24 Mart, 30 Nisan/11 Mayıs 1781.
- 22 RA (1888), 3: s. 364-7, Askerlerin kıyafetleri ve silahları hakkında, GAP to CII. Masson, Cilt 1: s. 103. RGADA 5.85.3.81, CII, Dragoon ve Hüssar alaylarının ve düzensiz kuvvetlerin dönüşümü hakkında GAP'a başvurdu. 15 Aralık 1774. SBVIM, Cilt 1: s. 74-88; s. 74-88; s. 13, GAP to College of War, 16 Kasım 1774; s. 38; s. 10, GAP order to Kazan Cuirassier Regiment, 27 Ekim 1774. Ayrıca bakınız RS 7, s. 722-7; RA (1888), 2: s. 364-7 ve RS (1908), 136: s. 101. Senator Nikolai Yakovlevich Tregubov, *Zapiski. A. Begunova, Way through the Centuries*, s. 86-7. Bu reformlar 1780'ler boyunca devam etti; bakınız SIRIO 27 (1880): s. 348, CII *ukase* to GAP, 14 Ocak 1785. Britanya Ordusu bu "süslü elbiseyi" –pudra, merhem vb.– ancak on dokuzuncu yüzyılda, GAP'ın Rusya'da bunu yapmasından çok sonra uygulamadan kaldırdı.
- 23 Harris, s. 498, H. to Grantham, 20/31 Ocak 1783.
- 24 P. V. Zavadovsky, *Pisma Zavadovskago k Rumiantsevu*, s. 255, P. V. Zavadovsky to P. A. Rumiantsev.
- 25 RGVIA 271.1.31.14, M. S. Potemkin to GAP ud.
- 26 RGADA 5.85.1.440, L 162, CII to GAP. RGADA 1.1.43.61, L 163, GAP to CII, 22 Nisan 1783.
- 27 RGADA 5.85.1.449, L 165, CII to GAP, Mayıs 1783.
- 28 M. S. Vorontsov'un Aile Arşivi, s. 265 no 38, GAP order to General Count A. B. de Balmain, 31 Mayıs 1783; s. 265 no 40, GAP order to Lt-Gen A. S. Suvorov, 10 Haziran 1783; s. 266 no 42 ve 43 ve 54, GAP orders to de Balmain, 14 ve 23 Haziran 1783; s. 277 no 77, GAP order to de Balmain; s. 279 no 83, GAP order to Lt-Col Rakhmanov.
- 29 AVPRI 123.123/2.71.127, GAP to de Balmain. RGADA 1.1/1.43.76-7. RGADA 5.85.1.450, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.78, GAP to CII. RGADA 5.85.1.456, CII to GAP. RGADA 5.85.1.459, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.80, L 165-73, GAP to CII. RGVIA 52.2.37.63, GAP to Bezborodko. Harris, s. 504, Grantham to H 22, Şubat 1783.
- 30 *Louis XVI-Comte de Vergennes*, s. 131-4.
- 31 A. S. Pishchevich, *Zhizn A. S. Pishchevicha*, s. 128. Ayrıca bakınız Duffy, *Russia's Military Way*, s. 181. M. S. Vorontsov Family Archive, s. 282 no: 91 ve 93, GAP to Suvorov, 11 ve 13 Eylül 1783; s. 282 no 92, GAP to Khan Shagin Giray, 13 Eylül 1783.
- 32 RGADA 5.85.1.461, CII to GAP. RGADA 5.85.1.504.
- 33 A. Petrushevsky, *Generalissimo Knyazi Suvorov*, Cilt 1: s. 226.

- 34 RGADA 11.1/1.43.86-7, L 175, GAP to CII 10 Temmuz 1783, Karasubazar. RGADA 1.1/1.43.67-8, L 176, GAP to CII, 16 Temmuz 1783, Karasubazar. RGADA 1.1/1.43.69-71, L 179, GAP to CII, 29 Temmuz 1783, Karasubazar. RGADA 1.1/1.43.74-5, L 179, GAP to CII, 29 Temmuz 1783, Karasubazar.
- 35 John Anthony Guldenstaedt, aktaran Coxe *Travels*, Cilt 2: s. 413.
- 36 RGVIA 52.1/194.20.6.58 (Gürcüce metin, s. 26), King Hercules/Heracles/ Erakle to GAP 21, Aralık 1782. RGVIA 52 1/194/20/6/34, King Hercules to GAP, 31 Aralık 1782. RGVIA 52.2.31, GAP to CII, 5 Ağustos 1783. RGVIA 52.1.28.23, CII to GAP 23, Ağustos 1783. RGVIA 52.1.28.25, CII to GAP, 30 Eylül 1783. John F. Baddeley, *Russian Conquest of the Caucasus*, s. 20-1. Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, s. 58-9.
- 37 RGADA 1.1/1.43.64, L 180, GAP to CII.
- 38 Bakınız yukarıda, dipnot 24. Ayrıca RGVIA 52.2.29.33, GAP to CII, 13 Ekim 1783 ve RGVIA 52.2.29.56, GAP to CII, 22 Haziran 1784.
- 39 RGADA 5.85.3.175-80, CII, imparatoriçenin Taman ve Kuban ile birlikte Kırım'ı da ilhak etme kararından sonra hareket hattında GAP'a bir emir gönderdi, 8 Nisan 1783.
- 40 AKV 13: s. 53-4, Bezborodko to P. V. Bakunin, 31 Mayıs 1784.
- 41 RGADA 5.85.1.507, L 181, CII to GAP. "Ermeni Projesi" için bakınız Bruess, s. 196-8.
- 42 RGADA 5.85.513. SIRIO 27: s. 279, CII to GAP.
- 43 RGADA 5.85.1.508. SIRIO 27: s. 276-80, CII to GAP.
- 44 RGADA 5.85.4.1.524, CII to GAP.
- 45 M. S. Vorontsov'un Aile Arşivi, s. 279 no 84, GAP order to Lt-Gen Suvorov, 12 Ağustos 1783.
- 46 RA (1905), 2: s. 349, Yakov Bulgakov to GAP, 1 Ekim 1783, Konstantinopolis. RGADA 5.85.4.1.521, CII to GAP. RGADA 5.85.4.1.521, L 185, CII to GAP, 26 Eylül 1783.
- 47 *JII-CII* (Arneth), mektup XCIV, JII to CII, 12 Kasım 1783, Viyana.
- 48 RGADA 11.924.2. General I. A. Igelstrom to GAP, Şubat 1784, Karasubazar, yayınlanmadı.
- 49 S. N. Glinka, *Zapiski*, s. 10-11.
- 50 RGADA 5.85.4.1.524, L 186, CII to GAP. RGADA 1.1/1.43.4, L 187, GAP to CII, 22 Ekim 1783, Chernigov.
- 51 AKV 13: s. 45-6, Bezborodko to Simon Vorontsov, 7 Şubat 1784. Güneyde GAP ile (aynı zamanda yeni savaş gemileri sipariş ederken) savaşan hastalık için bakınız ZOOID 11:335, GAP to Colonel Gaks 16, Temmuz 1783; s. 341, GAP to Gaks, 6 Ekim 1783; s. 342-4, GAP to Gaks, 14, 22 Ekim 1783 ve GAP to M. V. Muromtsev, 9 Kasım 1783.
- 52 Engelhardt, 1997: s. 39-41.

- 53 RA (1905), 2: s. 352, GAP to Bulgakov. RA (1866), 11-12: s. 1574.
 54 AKV 13: s. 47-8, Bezborodko to Simon Vorontsov, 15 Mart 1784.

Bölüm 18: Güneyin İmparatoru

- 1 Damas, s. 89-90. Bu bölümde en çok yararlanılan kaynak için bakınız E. I. Druzhinina, *Severnoye Prichonomorye 1775-1800*, özellikle nüfus sayıları ve yerleşimle ilgili kısımlar.
- 2 *Memoir of the Life of Prince Potemkin*, s. 66-7.
- 3 Roger P. Bartlett, *Human Capital: The Settlement of Foreigners in Russia 1762-1804*, s. 109. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 181, Prince de Ligne to Prince Kaunitz, 15 Aralık 1788, Yaş.
- 4 Wiegel 1, s. 29-30. Raeff, *Imperial Manner*, s. 234-5. Raeff'in makalesi, GAP'ın üslubu ve güneyin hükümdarı olarak yeteneği konusunda son derece anlayışlıdır.
- 5 ZOOID 11: s. 506-8; E. A. Zagorovsky, *Organization of the Administration in New Russia under Potemkin 1774-1*, s. 1-33. Şansöyeliği döneminin bir diğer önemli şahsiyeti, 1780'lerin sonlarında kıdemli dış politika danışmanı olarak görev yapan Saksonya başbakanının kardeşi Baron von Bühler'di.
- 6 RS (1876), 15: s. 33-8, Temmuz 1787. M. Garnovsky, *Zapiski Mikhaila Garnovskogo*.
- 7 Samoilov, cols 1234-5.
- 8 RGADA 5.85.1.38, L 73, CII to GAP. Manifesto on Liquidation of Zaporogian Sech. SBVIM, Cilt 1: s. 46-52, 3 Ağustos 1775.
- 9 AVPRI 2.2/8.20.55, L 99, GAP to CII, 21 Nisan 1776. Skalkovsky, *New Sech*, Kısım 3 A.: s. 148, 158-63. Letters of Potemkin to Hetman P. I. Kalnikshevsky, 21 Haziran 1774 ve aynı şekilde tehdit mektubu 8 Aralık 1774; aktaran Skalkovsky.
- 10 SBVIM, Cilt 1: s. 74-88, 20-1, Don önerisi 18 Şubat 1775; s. 20-1, report to Senate, 14 Mayıs 1775. Kolomenskoy, s. 33-4. PSZ xx nos 14,251, 15 Şubat 1775. PSZ xx no 14,464, 9 Mayıs 1775. SIRIO 27: s. 37.
- 11 RGVIA 52.1.54.3.21-30, S. D. Efremov ve eşi Melaniya Karpovna ile GAP yazışması.
- 12 RGADA 5.85.1.68, L 110, GAP to CII ve cevabı, GAP to CII ve tekrar cevabı. RGADA 5.85.1.68, L 110.
- 13 SBVIM, Cilt 6: s. 54.
- 14 SBVIM, Cilt 1: s. 74-88, 36-7, GAP to General P. A. Tekeli, 18 Haziran 1775.
- 15 William H. McNeill, *Europe's Steppe Frontier 1500-1800*, s. 200-2. RGADA 5.85.1.464, L 81, CII to GAP. SBVIM, Cilt 1: s. 65-7, 8 Eylül 1775. Druzhinina, s. 64-5.

- 16 RGADA 1.1/1.54.83, L 125. RGADA 5.85.3.109. SIRIO 27: s. 50-1.
- 17 RGADA 5.85.1.25, L 127, CII to GAP. Zavadovsky, s. 23-4, Count P. V. Zavadovsky to Count P. A. Rumiantsev. Herson'un yerleşimiyle ilgili tartışma: SBVIM, s. 110, CII *ukase* to GAP; s. 112, GAP to CII, 25 Temmuz 1778. RGVIA 143.1.6-7, ud, 1777. GAP, Herson'un kuruluşunu 460.103 rubleye mal etti.
- 18 Samoilov, cols 1215-18. Katerina, ayrıca işçi de göndermişti: RGADA 5.85.3.109, CII to GAP (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın inşaatında çalışacak işçilerle ilgili yazışma, 31 Mayıs 1778). Reports of I. A. Hannibal to GAP: RGVIA 1.194.54.10.52, 11 Kasım 1779. Ayrıca ZOOID 11: s. 324-6. Murzakevich, GAP to Hannibal, 1 Mart 1781 ve 11 Ağustos 1782. Druzhinina, s. 64-83.
- 19 Samoilov, cols 1215-18.
- 20 M. S. Bentham, *Life of Brigadier-General Sir Samuel Bentham*, s. 17-18, 10 Ağustos 1780.
- 21 Cornwall Arşivi, Antony CAD/50 Pole Carew Papers 1, 3, 4, 8, 9, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, yayınlanmadı.
- 22 RGADA 11.900.1, Reginald Pole Carew to GAP, 24 Ekim 1781, Herson, yayınlanmadı.
- 23 Cornwall Arşivi, Antony CAD/50, Pole Carew Papers 25-7, yayınlanmadı.
- 24 RGADA 11.900.1, Pole Carew to GAP, 24 Ekim 1781, Herson, yayınlanmadı.
- 25 M. Antoine, *Essai Historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, s. 112.
- 26 ZOOID 8: s. 210, GAP to CII.
- 27 ZOOID 13: s. 162, M. Antoine to GAP, 11 Ocak 1786.
- 28 ZOOID 11: s. 342, GAP to Colonel Gaks, 22 Ekim 1783. ZOOID 11: s. 354, GAP to Colonel N. I. Korsakov, 1 Şubat 1784. ZOOID 11: s. 343, GAP to M. V. Muromtsev.
- 29 RGVIA 271.1.35, s. 4-5.
- 30 RGVIA 52.2.11.102, s. 22-3, GAP to Ivan Starov, 26 Mayıs 1790.
- 31 ZOOID 11: s. 341, GAP to Gaks, 6 Ekim 1783. CII, Herson'u dikkatlice izliyordu: yeni fon sağlaması ve onayı için bakınız SIRIO 27 (1880): s. 292, CII to GAP, 22 Ocak 1784.
- 32 ZOOID 11: s. 335, GAP to Gaks 14, 22 Ekim 1783 ve GAP to Muromtsev, 9 Kasım 1783.
- 33 Antoine, s. 228. Kızıl Deniz yoluyla Etiyopya ile ticari ilişkiler kurmayı umması, GAP'ın ticaretteki hırs ölçeğinin bir işaretidir. O. Markova, *O neutralnay sisteme i franko-russkikh otnosheniyakh. Vtoraya Polovina xviii v.*, s. 47. Ayrıca: Druzhinina, Bölüm xxx.

- 34 RGADA 11.946.152, Dr G. Behr to GAP, 1787, yayınlanmadı.
- 35 RGADA 5.85.1.124-5, CII to GAP, 30 Eylül 1782.
- 36 Harris, s. 477, H. to Lord Grantham, 25 Ekim/5 Kasım 1782.
- 37 RGADA 5.85.1.88, L 154, CII to GAP.
- 38 RGADA 1.1/1.43.84-5, L 165, GAP to CII. RGADA 1.1/1.43, s. 76-7, GAP to CII. RGADA 1.1/1.43.78, L 168, GAP to CII. All from Kherson, Mayıs 1783.
- 39 Vassilchikov, Cilt 1: s. 370-1, Kont Kiril Razumovski, 22 Haziran 1782.
- 40 Anspach, *Journey*, s. 157, 12 Mart 1786.
- 41 P. I. Sumarokov, *Travelling through all the Crimea and Bessarabia*, s. 21-4. Maria Guthrie, *A Tour performed in the years 1795-6 through the Taurida or Crimea*, mektup IX: s. 32.
- 42 RGADA 1355.1.2064.
- 43 Yazarın Herson gezisi, 1998. Herson Sanat Müzesi ve Azize Katarina Manastırı'ndan Peder Anatoly.
- 44 RGADA 1.1/1.43.80-3, L 172, GAP to CII Haziran, 1783, Herson.
- 45 RGADA 1.1/1.43.80-3, L 172, GAP to CII Haziran, 1783, Herson.
- 46 AVPRI 2.2/8a.21.32.
- 47 RGADA 1.1/1.43.69-71, GAP to CII, Temmuz 1783, Karasubazar.
- 48 Guthrie, mektup 27: s. 91.
- 49 ZOOID 12: s. 308, GAP to Korsakov.
- 50 RGVIA 52.1.1.160.3, s. 57, Korsakov to GAP, Tavriçeski bölgesindeki in-
şaat çalışmaları planı hakkında rapor 14 Şubat 1786. Ayrıca 160.2.160-2,
Korsakov to GAP.
- 51 Miranda, s. 229-30, 1 Ocak 1787.
- 52 Guthrie, mektup 27: s. 91.
- 53 RGADA 1.1/1.43.80-3, L 172, GAP to CII, Haziran 1783, Herson.
- 54 RGADA 1.1/1.43.66, L 181, GAP to CII.
- 55 ZOOID 12: s. 265, GAP to A. B. de Balmain, 1783.
- 56 ZOOID 12: s. 281, 272, GAP to I. A. Igelstrom, 16 Ağustos 1783.
- 57 Miranda, s. 227, 28 Aralık 1786.
- 58 ZOOID 23 (1901): s. 41-3.
- 59 SIRIO 27: s. 300. Fisher, *Russian Annexation*, s. 142-3. "Ocherk voennoy
sluzhby krymskikh tatar s 1783 po 1889 god", ITUAK 30 (1899): s. 1-2.
Fisher, *Crimean Tartars*, s. 87. Druzhinina, s. 64-7, 69, 161-2.
- 60 Miranda, s. 225, 25 Aralık 1786.
- 61 GIM OPI 197.2.43, GAP: Tavrida Prensi üzerine.
- 62 Yazarın Simferopol gezisi, 1998.
- 63 RGADA 1.1/1.43.69, L 178, GAP to CII Temmuz 1783, Karasubazar. Albay
Nikolay Korsakov, Özi Kuşatması'nda yokuş aşağı kılıcının üstüne dü-

- şerek öldü. GAP gibi Herson'da Azize Katarina Manastırı'na gömüldü. Mezarı, muhtemelen Bolşevikler tarafından kazılmış olmasına rağmen hâlâ oradadır.
- 64 RGADA 16.799.1.39-40, L 209.
- 65 RGADA 16.798.114, CII *ukase* to GAP (Yekaterinoslav ile ilgili yazışma), 22 Ocak 1784. RGADA 16.798.180, CII to GAP (Yekaterinoslav'ın planını onaylayan yazışma), 13 Ekim 1786. Druzhinina, s. 176.
- 66 Miranda, s. 234, 8 Ocak 1787.
- 67 RGADA 16.689.2.95 ve 98, N. Chertkov to GAP, 24 Aralık 1781.
- 68 Druzhinina, s. 89.
- 69 George Soloveytchik, *Potemkin*, s. 191.
- 70 RGADA 16.799.1.39-40, L 209. Ségur, *Mémoires*, Cilt 3: s. 173; Ségur, GAP'ın CII 1787'de siteyi ziyaret ettiğinde Aziz Petrus'tan bahsettiğini, ancak bunun gerçek planlarda veya CII'ye yazılan mektuplarda olmadığını söyledi.
- 71 RGADA 16.799.2.149, L 219.
- 72 RGADA 16.799.1.1, L 199, GAP to CII. RGVIA 52.1.72.179, L 202, GAP to CII.
- 73 B&F, Cilt 2: s. 86, Count Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 74 RGADA 11.946.270, Charles Castelli to GAP, 21 Mart 1787, Milano, yayınlanmadı.
- 75 ZOOID 9: s. 276, I. M. Sinelnikov to V. S. Popov, 19 Nisan 1784. ZOOID 4: s. 376, GAP to Sinelnikov, 15 Ocak 1786. ZOOID 4: s. 377, GAP to V. V. Kahovsky, ZOOID 4: s. 375, GAP to Sinelnikov, 14 Mart 1787. ZOOID 2: s. 742-3, GAP to Sinelnikov, 28 Eylül 1784.
- 76 RGADA 16.799.1.35-6, GAP to CII, Ekim 1786 ud.
- 77 RGADA 16.799.1.35, L 210, GAP to CII. RGADA 5.85.1.498, L 203, GAP to CII ud.
- 78 RGADA 16.696.1.179, 30 Ocak 1792.
- 79 RGADA 11.950.5.234. RGVIA 52.2.103.50-1. RGADA 52.2.11.102.22-3 (Starov'un planı). RGADA 16.696.1.163-4 ve 180-18.
- 80 Bartlett, s. 133. A. Fadyev, *Vospominaniya 1790-1867*, Cilt 1: s. 42.
- 81 Dimitri Shvidkovsky, *The Empress and the Architect: British Architecture and Gardens at the Court of Catherine the Great*, s. 250-1.
- 82 Yazarın Dniepropetrovsk ziyareti, 1998.
- 83 John Dornberg, *Brezhnev*, s. 69.
- 84 ZOOID 13: s. 184-7, GAP to M. L. Faleev, 1791. ZOOID 13: s. 182-3, Faleev to GAP, muhtemelen 1791.
- 85 P. M. Vyborny, *Nikolaev*, s. 6.
- 86 Sumarokov, *Travelling*, s. 7. Guthrie mektupları 1-2, s. 6-8.

- 87 SBVIM, Cilt 7: s. 371. José de Ribas: RP 2.1, s. 34. AAE 20: s. 24, Langeron.
- 88 IRLI 265.2.2115.1-2, L 169, GAP to CII, Herson. RGADA 5.85.1.502, L 173, CII to GAP, Çarskoye Selo. AVPRI 2.2/8a.21.42, L 185, GAP to CII, Nezhin. Evgeny Anisimov, aktaran Lindsey Hughes, *Russia in the Age of Peter the Great*, s. 88.
- 89 Yazarın Herson ziyareti, 1998.
- 90 Miranda, s. 204, 22 Kasım 1786. SIRIO 27 (1880): s. 369, CII to GAP (donanma için ayrılan bütçe hakkında), 26 Haziran 1786.
- 91 Anspach, *Journey*, s. 159, 12 Mart 1786.
- 92 *JII-CII* (Arneht), s. 353, JII to Count Lacy, 19/30 Mayıs 1787.
- 93 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkenor to Lord Grenville, 18 Haziran 1791 ve Britanya Büyükelçisi Charles Whitworth'un Rus Karadeniz Filosu Tahmini, 11 Ocak 1787, yayınlanmadı. M. S. Anderson, *Europe in the Eighteenth Century*, s. 144-5. SIRIO 27 (1880): s. 354-5, CII ukase to GAP (Karadeniz Filosu'nu kendi bağımsız komutası altına alma hakkında), 13 Ağustos 1785.
- 94 PSZ 10: 520/1, 24 Nisan 1777.
- 95 Michael Jenkins, *Arakcheev, Grand Vizier of the Russian Empire*, s. 171-203.
- 96 RGADA 16.588.1.12. RGADA 16.799.1.141-2 ve 95. SBVIM, Cilt 7: s. 85. GAP to Maj-Gen ve Gov of Azov Chertkov 14 Haziran 1776 ve s. 94, General Meder 27 Ağustos 1776. GAP, Ermenilere özel ilgi gösterdi; bakınız L. Mellikset-Bekov, *From the Materials for the History of the Armenians in the South of Russia*, s. 14, GAP (Popov aracılığıyla), Kahovski'ye (Ermenilerin yerleşimi hakkında). Bruess, s. 195-7. Druzhinina, s. 176, 150-4, 164-5.
- 97 CAD/51. Pole Carew Papers, yayınlanmadı. Potemkin, 25 Haziran 1781'de binlerce asil ve devlet serfinin isterlerse yeni topraklara nakledilmesini sağladı. "Bu topraklar", diyordu Pole Carew Yeni Rusya ile ilgili düşüncelerini anlatırken "krallığın yirmi bin köylüsünün imparatorluğun bu köylülerin çok sayıda olduğu bölgelerden taşınması için ayrılmıştır".
- 98 ZOOID 8: s. 212, GAP to CII, 10 Ağustos 1785. ZOOID 8, GAP'ın CII'ye gönderdiği raporların çoğunu ve yerleşimcilerle ilgili düzenlemeleri içerir. ZOOID 8: s. 209, 9 Temmuz 1776 Arnavutların Kerç ve Yenikale'ye yerleşimi üzerine. Raskolniki: GAP, Eski İnananlar'ı yetiştirdi, onlar da diledikleri gibi ibadet ettiler. ZOOID 9 (1875): s. 284. GAP to Metropolitan Gabriel of St. Petersburg. 26 Ağustos 1785. Yekaterinoslav Valisi Sinelnikov'un Raskolniki'nin yerleşimi ile ilgili GAP'a verdiği rapora bakınız ZOOID 9: s. 270: 2 Nisan 1785.
- 99 PSZ 22: s. 280, 14 Ocak 1785. GAP'ın valileri, kadınları işe almak için yetkililer gönderdi, örneğin ZOOID 10, Ağustos 1784. Kahovski, GAP'a

verdiği bir rapor hakkında Popov'a yazdığı raporda, "tüm bekârların eşlerini bulduğu" Küçük Rusya'ya bir yetkili gönderdiğini söylüyor. GAP'ın kadın çalıştırma kampanyasının başarısını ölçmek zordur, ancak Ocak 1785'te, 4.425 acemi kadının zor sınır hayatlarında kocalarına katılmaları için güneye gönderildiğini biliyoruz.

- 100 ZOOID 8: s. 212, GAP to CII, 10 Ağustos 1785. Potemkin'in 1785 yılında CII'den talebi şudur: "Sinod'un bu bölgedeki bir yerleşim için geri gönderdiği rahipleri nakletmeme izin ver." "Rahipler, askeri yerleşimciler gibi olacak ve hem rençber hem de milis olacaklarından bu, iki kat daha avantajlı olacak." Dört bin işsiz rahip yerleştirilmişti. Ayrıca bakınız Bartlett, s. 125.
- 101 PSZ 20: s. 14870 ve s. 15006. GAP to M. V. Muromtsev, 31 Ağustos 1775, SBVIM, Cilt 7: s. 54. Potemkin, potansiyel olarak devrimci bir hareketle, toprak sahiplerinin onun eyaletlerine yerleşmeleri halinde serfleri geri alamayacaklarına karar vermişti; soyluların egemen olduğu Rus toplumunun kurallarını çiğnese bile, yarı emperyal yetkisinin ona verdiği kudretle doğru olduğunu düşündüğü her şeyi yapma hakkını kendinde görüyordu. Bu onun aristokrasi içindeki popülaritesini artırmaya yetmemişti.
- 102 RGADA 11.869.114, Prince A. A. Viazemsky to GAP, 5 Ağustos 1786. Ayrıca bakınız RGADA 448.4402.374. Başlangıçta yirmi altı bin serf, Azak ve Yekaterinoslav eyaletlerine taşındı. Daha fazla köylünün, muhtemelen toplam yirmi dört bin köylünün, nakil için isimlerinin yazılmasına izin verilmişti. Yirmi altı bin toprak sahibi köylü daha gitmişti. Viazemski'nin 1786 yılında GAP'a gönderdiği mektuba göre 30.307 devlet köylüsü de Kuzey Kafkasya'ya yerleşmişti.
- 103 V. Zuev, "Travel Notes 1782-3", *Istoricheskii i geographicheskii mesyazeslov*, s.144.
- 104 SIRIO 27: s. 275. PSZ 22: s. 438-40. 16239, 13 Ağustos 1785. SBVIM, Cilt 7: s. 119-24. GAP, bir soylunun, ilk on yıl boyunca her bin beş yüz desyatına karşılığında on beş aileden az olmamak kaydıyla, bir toprak tahsisi alabileceğine karar verdi. Katerina ona, varsa hangi vergileri ödemeleri gerektiğine karar vermesi için eşsiz yetkiler sundu. Misal: Druzhinina, s. 63. RGADA 248.4402.374-5. Bu, GAP ve CII'nin güneyin yerleşimi sürecinde nasıl birlikte çalıştığını gösteriyor. 16 Ekim 1785'te GAP, güneye yerleşen toprak sahipleri ve köylülerin arazi vergisi veya cizye vergisi ödemek zorunda kalmamalarını önerdi. Senato, bu öneriyi (aynı referans s. 382/3 ile) 25 Kasım 1785'te kabul etti ancak CII (s. 384) ayrıntıları GAP tarafından kararlaştırılacak şekilde bıraktı.
- 105 RGADA 11.946.273 ve 275. Mikhail Kantakusin (Prince Cantacuzino) to GAP, 6 Şubat 1787 ve 25 Ocak 1787, St. Petersburg yayınlanmadı. Bu

aracıların bazıları tüccardı, diğerleri Cantacuzino gibi Phanariot prensleri veya Duc de Crillon gibi soylulardı.

- 106 A. Skalkovsky, *Chronological Review of New Russia* (1730-1823), Kısım 1: s. 146-7.
- 107 RGADA 11.946.32. Panaio and Alexiano to GAP, 11 Aralık 1784, Sebastopol, yayınlanmadı. Kont Demetrio Mocenigo, Ağustos 1782 ile Temmuz 1783 arasında en az beş Yunanlı ve Korsikalı, bin ondan fazla kişiyi gönderdi. Druzhinina, *Severnoye prichernomoye*, s. 159. Bakınız Bruess, s. 115.
- 108 ZOOID 11: s. 330-1, GAP to Count Ivan Osterman, 25 Mart 1783.
- 109 RGADA 11.895.25. GAP to Baron Sutherland ud, 1787, yayınlanmadı.
- 110 ZOOID 9 (1875): s. 265, Sinelnikov to Popov. RGADA 16.962.14. V.M. Kabuzan *Narodonaseleniye rossii v XVIII – pervoy polovine XIX veka*, s. 154.
- 111 ZOOID 11: 331, GAP to Gaks, 26 Mayıs 1783.
- 112 RGADA 11.946.278. Mikhail Kantakusin (Cantacuzino) to GAP 30 Mayıs 1785, Mogilev, yayınlanmadı. Bartlett, s. 126.
- 113 Edward Crankshaw, s. 313.
- 114 Y. Gessen, *Istoriya Evreyskogo naroda v Rossii* ve aynı yazarın *Zakon i zhizn kak sozdavalis ogranichitelnyye zony o zhitelstve v Rossi*, s. 16-18, aktaran Madaringa *Russia*, s. 505. CII ve GAP idaresi altındaki Yahudilere yönelik bu çalışma için bakınız D. Z. Feldman, *Svetleyshiy Knyaz GA Potemkin i Rossiyskiye Evrei*, s. 186- 92; David E. Fishman, *Russia's First Modern Jews The Jews of Shklov*, s. 46-59 ve s. 91-3; John Klier, *Russia Gathers Her Jews, Origins of the Jewish Question in Russia 1772-1825*, s. 35-80, bilhassa GAP ile ilgili s. 37, 95, 125 ve Louis Greenberg, *The Jews in Russia*, Cilt 1: s. 23-4.
- 115 RGADA 16.696.1.179, Yekaterinoslav'daki halkların kaydı 30 Ocak 1792. Rusya'nın Birinci Bölünme'de kazandığı kırk beş bin Yahudi: Klier, s. 19.
- 116 GAP, Yahudi tüccar ve hahamlardan oluşan çevresini, Belarus'taki Kriçev mülkü ve Katerina'nın eski sevgilisi Semyon Zoriç'in Şklov'da tuttuğu saray aracılığıyla tanıdı. Joshua Zeitlin, GAP'a en yakın Yahudi'ydi ancak diğer önde gelen Yahudi saray mensubu, Rusçada Natan Şklover (Şklovlu Nathan) olarak bilinen Natan Nota ben Hayim ya da Zeitlin'i seven Nota Khaimoviç Notkin, Berlin'deki Moses Mendelssohn gibi Yahudi aydınlanma filozofları ile temas halindeydi. Zeitlin ve Notkin, Potemkin'in yollar, kasabalar inşa etmesine ve ordular ve filolar kurmasına yardım etti ve muhtemelen Zeitlin, prensin bir Yahudi alayı yaratma fikrinin arkasındaydı (bakınız Bölüm 26). Zeitlin'den çok daha az dindar bir Yahudi olan Notkin, giderek Ruslaşan ve Yahudi olmayan uzun seküler Yahudi tüccar prensleri arasında ilk sırada yer alıyordu. Nitekim Zeitlin'in GAP'ın

mirasçıları tarafından himaye edilen zengin damadı Abraham Perets, 19. yüzyılın başlarında St. Petersburg'da öyle bir toplum figürü haline geldi ki Ortodoksluğa geçti. Yine de I. Aleksandr'ın reform yapan bakanı Mihail Speranski ile olan yakın dostluğu Rus toplumunu şoke etti ve bakana zarar verdi; bu da GAP'ın birkaç yıl önce Haham Zeitlin ile olan dostluğunun olağanüstü doğasını gösteriyor. GAP'ın en sevdiği Yahudiler arasında, Pers seferinde görev yapan botanikçi Karl Hablitz ve GAP'ın talebi üzerine Prens A. A. Viazemski'den eski Zaporozya topraklarında iki bin can satın alan Nikolai Stiglitz de vardı. Alman Yahudilerinin soyundan gelen Stiglitz, on dokuzuncu yüzyıla kadar süren bir tüccar hanedanı kurdu. (Belki de Yahudilerin Kazak topraklarına yerleşmeleri, antisemitizmlerine daha fazla katkıda bulunan bir faktördü.) Bu Yahudiler, GAP'ın güney projelerinin inşasında özel bir rol oynadılar. Nitekim Notkin, "Yahudilerin koyun yetiştirmek için verimli bozkırlara yerleştirilmesini... ve 1920'lerde Bolşevikler tarafından o bölgede kurulan Yahudi kolektif çiftliklerinin ve İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırım'da bir Yahudi vatani kurma fikrinin öncüsü olan fabrikaların kurulmasını özellikle önerdi" GAP'ın Yahudileri arka çıkmasının bir örneği, Şklov Yahudilerinin dâhil olduğu 1783'teki sahte para skandalıydı. Son olarak Britanyalı banker Baron Richard Sutherland'daki arşivlerden, Potemkin'in Zeitlin'i Baron üzerinden desteklediği, bu ünlü İngiliz hayranı için oldukça önemli bir işaret gibi görünüyor. Klier, s. 95; Greenberg, s. 23/24; Derzhavin, Zapiski, s. 133. Feldman, s. 186-92. Fishman, s. 46-59 ve s. 91-3. Katerina'ya gönderilen delegasyon için sayfa 80. Zeitlin'in torunu Shai Hurvitz'in, Zeitlin ve GAP anıları için sayfa 57, aktaran Shai Hurvitz, *Seger hayai*, Hashiloah 40 (1922): s. 3. ZOOID 12: s. 295; 6 Mart 1784, Zeitlin, GAP tarafından Kefe darphanesinin para birimi müdürü olarak atandı. Katerina'nın jidi ve evrey kararnamesi hakkında: PSZ: XXII.16146. GAP, Sutherland ve Zeitlin arasındaki ilişki için bakınız GARF 9, RGVIA 52 ve RGADA 11, özellikle RGADA 11.895.3-5, Sutherland to GAP, 10 Ağustos 1783 ve 13 Eylül 1783. RGADA 11.895.7, Sutherland to GAP, 2 Mart 1784, yayınlanmadı. Ayrıca bakınız Bölüm 29, dipnot 43.

- 117 ZOOID 17: s. 163-88, P. A. Ivanov. "The Management of Jewish immigration into New Russia region". Ayrıca ZOOID 11: s. 330, GAP to Count Osterman, 25 Mart 1783. GAP, muhtemelen Polonya ve Belarus'dan değil, Duc de Crillon'un Korsikalıları ve İtalyanları aracılığıyla Akdeniz'den Herson'a Yahudi göçünü onaylıyor. Engelhardt, s. 42.
- 118 Miranda, s. 219. 30 Aralık 1786.
- 119 Fishman, s. 46-59 ve s. 91-3. Zeitlin'in Ustye'ye çekilişiyle ilgili bakınız s. 58/9 ve dipnotlar 37-41. Dipnot 41: Fishman, "Zeitlin'in sarayın inşasında

rol modeli Potemkin olabilir.” inancındadır. 1742 doğumlu Zeitlin, 1821 yılına kadar lüks bir emeklilik yaşadı. Yahudi cemaatinin liderinin aktif rolü Notkin ve Perets’e düştü.

Bölüm 19: Britanyalı Zenciler ve Çeçen Savaşçılar

- 1 AKV 16: s. 202-4, S. R. Vorontsov, 11/22 Ağustos 1786, Londra. AKV 11: s. 177-9, S. R. Vorontsov to Count N. P. Panin, 6/18 Mayıs 1801, Southampton. AKV 13: s. 101-2, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, 28 Ekim 1785, St. Petersburg.
- 2 BM 33540 ff 64-5, SB to JB 1784, Kremençuk.
- 3 Bartlett, s. 127-8, D. Gray to Sir Robert Ainslie, 24 Haziran 1784.
- 4 ZOOID 12: s. 324, GAP to V. V. Kahovsky.
- 5 M. S. Vorontsov’un Aile Arşivi, Orders of H. E. Prince GAPT (Tavrida Bölgesi hakkında), Temmuz? 1785: s. 324-5 no 194, GAP to Kahovsky.
- 6 ZOOID 15 (1889): s. 607-8, GAP to Sinelnikov, 1 Temmuz 1784.
- 7 ITUAK 8 (1889): s. 10, GAP to Kahovsky, 16 Ağustos 1787.
- 8 RGVIA 52.1.2.461.40, GAP to Kahovsky, 25 Mayıs 1787.
- 9 ZOOID 11: Kısım 2, s. 673-4, GAP to M. L. Faleev.
- 10 RGADA 16.788.1.149, GAP’ın Tavriçeski Bölgesi’nin soylulara ve sakinlerine yönelik yazılı söylevi, tarıma yönelme çağrısı ve bundan elde edilecek faydaların açıklamasını içerir.
- 11 RGVIA 52.1.2.496.44-5, GAP to Kahovsky, 20 Ocak 1787. M. S. Vorontsov’un Aile Arşivi, s. 220 no 180, H. E. Prens GAPT’nin Tavriçeski Bölgesi’nin Kuruluşuna ilişkin Emirleri, 1781-6, GAP to Kahovsky.
- 12 RGVIA 52.1.461.1.13, GAP to Professors V. Livanov ve M. Prokopovich, 5 Ocak 1787. RGVIA 52.1.461.1.14 GAP to K. Hablitz, aynı tarih. SIRIO 27 (1880): s. 357, CII to GAP, Profesörler Livanov ve Prokopoviç yakın zamanda İngiltere’den dönmesi hakkında, 1 Eylül 1785.
- 13 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkenor to Lord Grenville, 18 Haziran 1791, yayınlanmadı.
- 14 AKV 13: s. 59-60, Bezborodko to S. R. Vorontsov, 20 Ağustos 1784. Kırım yerel yetkililerinden Şirin Bey yirmi yedi bin desyatin aldı; bu Bezborodko’nun on sekiz bininden fazla. Popov 57.876 desyatin (yarımadanın kendisi için 28.000) alırken, Bezborodko, “Karasubazar yakınlarındaki çok güzel kır evi” ile o kadar heyecanlanmıştı ki Petersburg’da kraliyet ölçeğinde bir eve sahip olmaktan dolayı böbürlenmişti. (Potemkin, üzerine “bir İngiliz çiftliği” kurdu.) Druzhinina, s. 119-20.
- 15 RGVIA 52.1.2.461.1.64.
- 16 Venetia Murray, *High Society in the Regency Period*, s. 145-7.

- 17 RGADA 11.939.2, Lady Craven to GAP, 5 Nisan 1786, Sebastopol, yayınlanmadı. Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 358.
- 18 *Filosofskaya i politicheskaya perepiska Imperatritsy Ekateriny II s Doktorom Zimmermanom*, s. 47, CII to Dr Zimmerman, 10/21 Ocak 1786. GAP'ın Kırım'daki ipek uzmanları talebi. AAE 10: s.206, l'état actuel de la Crimée ile ilgili gözlemler, Comte de Ségur to Comte de Vergennes, yayınlanmadı.
- 19 M. S. Vorontsov'un Aile Arşivi, H. E. Prens GAPT'nin Tavriçeski Bölgesi'nin Kuruluşuna ilişkin Emirleri, s. 313 no 159, 3 Aralık 1784.
- 20 ZOOID 15 (1889): s. 678-80. E. A. Zagorovsky, *Potemkin's Economic Policy in New Russia*, (tekrar baskı, KNDKO, Cilt 2, 1926): s. 6. Shterich ve maden mühendisi Gayskop'a 1790'da Lugansk ve Kuzey Donetz civarında bitümlü kömür aramaları emredildi. Falkenberger adında bir soylu, madencilik konusundaki uzmanlık bilgisi için Tauris Bölgesi tarafından işe alındı. RGADA 16.689.1.50. Ayrıca bakınız RGADA 11.869.134, A. A. Viazemsky to GAP, Kırım ve Kafkasya'da madencilik beklentileri üzerine, 12 Eylül 1783.
- 21 RGADA 16.799.1.35, GAP to CII.
- 22 AAE 10: 206, l'état actuel de la Crimée ile ilgili gözlemler, Ségur to Vergennes, yayınlanmadı.
- 23 Guthrie, mektup LXI: s. 195. Yeni endüstrilere finansal destek sağlamanın bir başka örneğinde GAP, özel bir broker biçimi oluşturma'nın sırrını bildiği için, 1780'de Taganrog'da Pavel Aslan adında bir Yunan zanaatkârına yardım etti. SIRIO 27: s. 257-8. Druzhinina, *Severnoye prichernomorye*, s. 84. Bruess, s. 130-1.
- 24 RGADA 16.799.1.35, L 210, GAP to CII. RGADA 5.85.1.498, L 203, GAP to CII ud.
- 25 RGADA 11.946.201, Joseph Banq to GAP, 14 Ekim 1781, Astrakhan. RGADA 11.946.207, Banq to GAP, 16 Nisan 1782, Astrakhan. RGADA 11.946.208, Banq to GAP, 10 Mayıs 1783, Herson. RGADA 11.946.203, Banq to GAP, 31 Ekim 1783, Soudak. RGADA 11.946.204, Banq to GAP, 14 Ocak 1784. RGADA 11.946.220, Banq to GAP, Karasubazar, 26 Nisan 1785. RGADA 11.946.226, Banq to GAP, 15 Ocak 1787, Soudak, yayınlanmadı.
- 26 ZOOID 9 (1875): s. 254.
- 27 RGVIA 271.1.33.1, Banq to GAP, 25 Eylül 1783, Soudak, yayınlanmadı.
- 28 Tavricheskiy Gubernskiy Vedomosti 5. GAOO 150.1.23.10, GAP to Kahoovsky re Banq. RGADA 11.946.226, Banq to GAP, 15 Ocak 1787, Soudak. Banq'ın yerini Fransız Jacob Fabre aldı, yayınlanmadı.
- 29 AAE 10: 206, l'état actuel de la Crimée ile ilgili gözlemler, Ségur to Vergennes. Guthrie, mektup XL: s. 130.

- 30 ZOOID 4: 369, GAP to Faleev, 13 Ekim 1789, Akkerman (Belgrad Din-yester).
- 31 PSZ 20: s. 520-1, 24 Nisan 1777.
- 32 PSZ 21: s. 784, 22 Aralık 1782.
- 33 Bartlett, s. 120. RGADA 11.869.73, 5 Ağustos 1786: Viazemski, Kafkasya (veya muhtemelen Yekaterinoslav) için GAP'a 30.307 yerleşimci (erkek ve kadın) sunuyor. P. S. Potemkin, bölgeyi 1 Temmuz 1783'ten itibaren yönetti. *Russkiy Biographicheskiy Slovar*, Cilt 14 (1904).
- 34 Çeçen bölgesi hakkında: Yazarın Grozni ziyareti, Çeçenistan, 1994. Marie Bennigsen Broxup (ed), *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Moslem World*: bakınız Paul B. Henze, "Circassian Resistance to Russia", s. 75. Baddeley, s. 40-50. *Russkiy Biographicheskiy Slovar*, Cilt 14; Kont P. S. Potemkin üzerine. GAP, Albay Pieri'ye Mansur'u ortadan kaldırmak için Astrahan Alayı'nı kullanmasını emrettiğinde, Pieri ve altı yüz adamı pusuya düşürüldü ve katledildi. Çeçenler ve Kafkas savaşı üzerine bakınız Ségur, *Mémoires* (1826): Cilt 2.
- 35 Anspach, *Journey*, s. 155, 9 Mart 1786, Herson. Miranda, s. 247, 27 Ocak 1787.
- 36 Yazarın Kırım ziyareti, St. Petersburg ve Dniepropetrovsk 1998. J. C. Loudon (ed), *Encyclopaedia of Gardening*, s. 52. RGADA 11.950.5.234, William Gould to GAP, yayınlanmadı. Dornberg, s. 69.
- 37 Yazarın Kırım'da Karasubazar/Alupka ziyareti, 1998. Anna Abramova Galichenka, Alupka Müzesi. Miranda, s. 234, 9 Ocak 1787.
- 38 Kruchkov, s. 164. Yazarın Nikolaev ziyareti, 1998. RG VIA 52.2.2.22-33, GAP to Starov, 26 Mayıs 1790.
- 39 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Faw-kenner to Grenville, 18 Haziran 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 40 İlk nüfus rakamları Kabuzan'dan s. 164. İkincisi Druzhinina'dan, s. 150-5, 160-5 ve 200. Druzhinina, Potemkin'in Güney yerleşimleri konusunda en yetkili tarihçisidir. Bakınız McNeill, s. 200. McNeill, Kabuzan'ın istatis-tiklerinden de alıntı yapıyor.
- 41 Ségur, *Memoirs*, 1859, Cilt 2: s. 43.
- 42 McNeill, s. 202.
- 43 ITUAK (1919) no 56, s. 127-30. G. Vernadsky, Prens G. A. Potemkin'in Yekaterinoslav temellerine adanmış şiiri.

Bölüm 20: İngiliz Hayranlığı: Benthamlar Rusya'da ve Bahçeler İmparatoru

- 1 Jeremy Bentham, *Collected Works*, edit: Sir J. Bowring, Cilt 10: s. 171, George Wilson to JB, 26 Şubat 1787.

- 2 I. R. Christie, *The Bentham in Russia*, s. 1-10.
- 3 BM 33558 f3, SB to ?, 1 Ağustos 1780. M. S. Bentham, s. 67-8. Britanya Müzesi'ndeki Bentham Arşivi'nde yer alan bu belgelerin önemli bir kısmı –bazı bölümleri, Jeremy Bentham'ın *Collected Works* çalışmasında, Sir Samuel Bentham'ın (dul eşi tarafından yazılan) biyografisinde ve I. R. Christie'nin *The Bentham in Russia* adlı çalışması gibi olağanüstü makale ve kitaplarında yer alsa da– ya hiç yayınlanmamıştır ya da kısmen yayınlanmıştır. Bu nedenle yazar BM'deki orijinal makalelere dönmüş olsa da, yalnızca Rus arşivlerinde, RGADA veya RGVA'da bulunan Bentham belgeleri yayınlanmamış olarak etiketlenmiştir. Bu değerlendirme I. R. Christie'ye çok şey borçludur..
- 4 BM 33555 f65, SB to JB, 7 Ocak 1783.
- 5 BM 33539 f60, S. Pleshichev to JB, 21 Haziran 1780.
- 6 BM 33539 ff289-94, SB to JB, 16 Haziran 1782, Irkutsk.
- 7 BM 33539 f39, SB to JB?, 8 Nisan 1780.
- 8 BM 33564 f31, SB'nin günlüğü, 1783-4.
- 9 BM 33558 f100, SB to Jeremiah Bentham, 1 Haziran 1783; f77, SB to JB ud; s. 102-4, SB to Field-Marshal Prince A. M. Golitsyn, 23 Mart 1783; s. 108-9, SB to Countess Sophia Matushkina ve s. 114, she to him, 2/13 Mayıs 1783. BM 33540 f7, SB to JB?, 20 Ocak 1784.
- 10 BM 33540 f6, SB to JB, 20 Ocak 1784; s. 17-18, SB to JB, 22 Ocak OS 1784. BM 33540 f7-12, SB to JB, 20/31 Ocak-2 Şubat 1784 ve 6/17-9/20 Mart 1784.
- 11 BM 33564 f30, SB'nin tarihsiz günlükleri, Mart 1784.
- 12 Jeremy Bentham, *Correspondence*, s. 279, SB to JB, 10/21 Haziran-20 Haziran/1 Temmuz 1784.
- 13 BM 33540 f88, SB to ?, 18 Temmuz 1784. M. S. Bentham, s. 74-7, SB to Jeremiah Bentham, 18 Temmuz 1784.
- 14 Christie, *Bentham in Russia*, s. 122-6. Druzhinina, *Severnoye prichernomorye*, s. 148.
- 15 BM 33540 ff 87-9, SB to Jeremiah Bentham?, 18 Temmuz 1784, Kriçev.
- 16 CO/R/3/93 Cornwall Arşivleri, Antony, Reginald Pole Carew 4/15 Haziran 1781. CO/R/3/10.1, Pole Carew'in, bir tür kasaba veya yerleşim yeri inşa etmek istediği Chartyz Adası da dâhil olmak üzere GAP'ın Dinyeper'deki mülklerinin planları GAP'ın arşivlerindedir: RGADA 11.900.3/4/5, Pole Carew to GAP, 30 Mart 1782 ve 13/24 Ağustos 1781. Bunlara ne Rusya arşivlerinde ne de Cornwall Arşivleri'nde rastlamak mümkün. Pole Carew'in Rusya'daki deneyimleri büyüleyici ve yayınlanması gerekiyor.
- 17 BM 33540 ff87-9, SB to Jeremiah Bentham, 18 Temmuz 1784, Kriçev.
- 18 M. S. Bentham, s. 77, SB to Jeremiah Bentham, 18 Temmuz 1784.

- 19 Christie, *Benthams in Russia*, s. 127-8. BM 33540 f216, SB to JB.
- 20 BM 33558 f383, A. Beaty to Thomas Watton, 18 Şubat/1 Mart 1786.
- 21 BM 33540 f99, SB to JB, 26 Ağustos-6 Eylül 1784.
- 22 BM 33540 f108, GAP to SB, 17 Ağustos 1784, Çarskoye Selo.
- 23 BM 33540 f108, GAP to SB, 10 Eylül 1784, St. Petersburg.
- 24 RGADA 11.946.183, SB to GAP, 3 Mart 1786.
- 25 BM 33540 f237, SB to Jeremiah Bentham, 6 Ocak 1786.
- 26 BM 33540 ff 380-2, JB to Jeremiah Bentham, 2/14 Haziran 1787.
- 27 BM 33540 ff87-9, SB to Jeremiah Bentham?, 18 Temmuz 1784, Kriçev.
- 28 BM 33540, GAP to SB, 10 Eylül 1785, St. Petersburg.
- 29 M. S. Bentham, s. 79.
- 30 Christie, *Benthams in Russia*, s. 132.
- 31 RGADA 11.946.132-4, SB to GAP, 18 Temmuz 1784, Kriçev, yayınlanmadı.
- 32 Ségur, *Memoirs*, 1960: s. 71.
- 33 BM 33540 f70-78, SB to JB 10/12, Haziran-20/1 Temmuz 1784.
- 34 BM 33540 f147, 30 Mart/10 Nisan 1785.
- 35 BM 33540, SB to JB, Haziran 1784.
- 36 BM 33540 f68, SB to JB, 19 Haziran 1784, Kremençuk.
- 37 BM 33540 f94, SB to JB, 18 Temmuz 1784.
- 38 BM 33540 f235, Jeremiah Bentham, 2 Kasım 1784.
- 39 BM 33540 f306, Marquess of Lansdowne to Jeremiah Bentham, 1 Eylül 1788.
- 40 RGADA 11.946.141-2, JB to GAP, 27 Ağustos 1785. RGADA 11.946.186-210. JB to GAP, Şubat 1785. Bunlar kısmen yayınlanmış.
- 41 BM 33540 ff151-2, SB to JB, 27 Mart 1785.
- 42 BM 33540 f160, Robert Hynam to JB, 10 Mayıs 1785.
- 43 BM 33540 f258, JB to ?, 9 Mayıs/28 Nisan 1786.
- 44 SIRIO 23: s. 157.
- 45 Dimsdale, s. 51, 7 Eylül NS 1781.
- 46 Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 267-70, 274-6, 284. GAP'ın bahçıvanlarına yönelik bu değerlendirme için bakınız Anthony Cross, *By the Banks of the Neva*. Rozbifin keyifli hikâyesi için bakınız Coxe, *Travels* (beşinci baskı), aktaran Cross, s. 410: dipnot 163.
- 47 RGIA 1146.1.33, yayınlanmadı. Bakınız dipnot 49.
- 48 Anna Abramova Galichenka, Alupka Müzesi. Yazarın Kırım seyahati, 1998.
- 49 RGIA 1146.1.33, yayınlanmadı. Gould'un Astrahan, Ukrayna, Nikolaev ve Kırım'daki faaliyetleri ve projeleri hakkında bakınız Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 275. Bu Call, CtG'nin Northumberland Dükü'nden aldığı üç bahçıvandan biri olan Martin Miller Call olmalı. Call yalnızca 1792'de

- Rusya'ya gitti ve Tavrida Bahçesi'nde çalıştı. Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 285. Élisabeth Vigée Lebrun, Potemkin'in "ihtişamını" *Binbir Gece Masalları*'na benzeten ve "hayal gücünün etkisini ve ihtişamı"nı öven birçok kişiden biriydi. Vigée Lebrun, s. 23-4.
- 50 RGADA 11.891.1, Prince Belozelsky to GAP, 9/20 Temmuz 1780, yayınlanmadı.
- 51 RGADA 11.923.8, H. to GAP, 15 Haziran 1784, Londra, yayınlanmadı.
- 52 RGADA 11.923.5, H. to GAP, 4 Haziran 1784, yayınlanmadı. RGVIA 52.2.89.91, Lord Carysfort to GAP, 12 Temmuz 1789, Londra. yayınlanmadı. Sir Joshua Reynolds to GAP, 4 Ağustos 1789, aktaran Frederick W. Hilles, "Sir Joshua and the Empress Catherine", *Eighteenth Century Studies in Honor of Donald F. Hyde*, s. 270-3. Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 321-3.
- 53 Yazarın Ermitaj Müzesi ziyareti, W. Europe Dept, Maria P. Garnova, 1998.
- 54 B&F, Cilt 1: s. 115, Count Cobenzl to JII, 4 Şubat 1781; s. 265, Cobenzl to JII, 4 Aralık 1781; s. 278, JII to Cobenzl, 27 Aralık 1781. Brompton'un en ünlü tablosu, iki genç grandük olan İskender ve Konstantin'in rüya gibi tasviridir: Anthony Cross'un *By the Banks of the Neva* s. 310'da yazdığı gibi bu, "geleceğin Büyük İskender'i ve Büyük Konstantin'i olacak torunlarıyla birlikte 'Yunan Projesi'ni gerçekleştirmesi idi." (Bromptonlar, çocuklarından birine İskender Konstantin adını verdiler.) İmparatoriçenin resimlerinden biri Viyana'ya gönderilmiş olmalı ancak akıbeti bilinmiyor.
- 55 RGADA 11.946.119-23, Richard Brompton to GAP, 21 Haziran 1782, Çarskoye Selo, yayınlanmadı.
- 56 Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 309-10. Bentham, aktaran Cross, s. 310.
- 57 Ségur, *Mémoires*, 1826, Cilt 2: s. 341. Ayrıca Lincolnshire Arşiv Ofisi, Lincoln, Yarborough Collection, Worsley MS no 24f205, aktaran Cross, *By the Banks of the Neva* s. 357-8. Worsley, Petersburg'u Avrupa Turları'na dâhil eden İngiliz centilmenlerinden biriydi. Lady Craven, Prens Pavel Daşkov ve Benthamlarla tanışmıştı. Ségur, Potemkin ve Katerina'nın bir saat özel görüşme yaptığını iddia etse de Worsley bu görüşmenin iki saat sürdüğünde ısrar etmiştir.
- 58 BM 33540 f168, Landsdowne to JB ud.
- 59 BM 33540 ff196, 199, 201, 219, 226, 232, 240, 256, JB's trip to Krichev Eylül 1785-Ocak 1786.
- 60 BM 33540 f163, 18/29 Haziran 1785.
- 61 Miranda, s. 234-5, 9 Ocak 1787. Druzhinina, *Severnoye prichernomorye*, s. 136n. Christie, *Benthams in Russia*, s. 148.
- 62 BM 33540 f163, SB to JB, 10 Haziran 1785.

- 63 BM 33540 ff318-21, JB to Christian Trompovsky, 18/29 Aralık 1786.
- 64 BM 33540 f339, JB to SB, Şubat 1787.
- 65 BM 33540 f432, JB to Charles Whitworth ud.
- 66 BM 33540 f31, 19/30 Aralık 1786.
- 67 BM 33540 f151, JB to Jeremiah Bentham, 27 Mart 1785.
- 68 BM 33540 f64, SB to Reginald Pole Carew, 18 Haziran 1784, Kremençuk.
- 69 Christie, *Benthams in Russia*, s. 166.
- 70 E. P. Zakalinskaya, *Votchinye khozyaystva Mogilevskoy gubernii vo vtoroy polovinye XVIII veka*, s. 37, 41-3. Bakınız I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Western Colony at Krichiev", s. 140-50.
- 71 BM 33558 ff422-3, SB to Jeremiah Bentham, 14/25 Şubat 1788, Yelizavetgrad.
- 72 Jeremy Bentham, *Correspondence*, Cilt 3: s. 443, JB to Jeremiah Bentham, 28 Nisan/9 Mayıs 1785.
- 73 BM 33540 f296, JB to Prince Dashkov, 19 Temmuz 1786.
- 74 Soloveytchik, *Potemkin*.
- 75 Jeremy Bentham, *Correspondence*, Cilt 3: s. 599-611, JB'nin Ayrılış Günlüğü.
- 76 Zakalinskaya, s. 37, 41-3. Christie, *Benthams in Russia*, s. 206. Christie, "Samuel Bentham at Krichiev", s. 197.
- 77 Lincolnshire Arşiv Ofisi, Lincoln, Yarborough Collection, Worsley MS 24, s. 182-4. Sir Richard Worsley de Lady Craven ile tanıştı ve Samuel Bentham gibi Prens Pavel Daşkov ile arkadaştı. Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 357-8.
- 78 BM 33540 f88, SB to JB, 18 Temmuz 1784.

Bölüm 21: Beyaz Zenci

- 1 SIRIO 23 (1878): s. 319, CII to Baron F. M. Grimm, 14 Eylül 1784. Masson, s. 107. Alexander, *CtG*, s. 216-19 ve Madariaga, *Russia*, s. 354-6.
- 2 Parkinson, s. 45-9. Dashkova, s. 215, 229-30. RA (1886) no 3, s. 244-5, Iz zapisok doctora Veikarta. Masson, s. 107.
- 3 SIRIO 26: s. 280-1, A. A. Bezborodko to GAP, 29 Haziran 1784.
- 4 SIRIO 23 (1878): s. 244, CII to Grimm, 29 Haziran 1782 ve SIRIO 23: s. 316-17, 7/18 Haziran 1784.
- 5 SIRIO 23: s. 316-17, CII to Grimm, 25 Haziran 1784.
- 6 SIRIO 23: s. 344.
- 7 AKV 21: mektup 6, s. 464, E. Poliaskey to Simon Vorontsov, 18 Ağustos 1784. SIRIO 23: s. 317-18, CII to Grimm, 9/18 Eylül 1784. AKV 31, Alexander Vorontsov to Simon Vorontsov, 21 Temmuz 1784, Riga.
- 8 B&F, Cilt 1: s. 17, Count Cobenzl to JII, 5 Mayıs NS 1780.

- 9 Harris, s. 366, H. to Viscount Stormont, 14/25 Mayıs 1781.
- 10 Harris, H. to Stormont, 21 Temmuz/1 Ağustos 1780.
- 11 RGADA 1.1/1.54.45, L 203, CII to GAP. RGADA 5.85.1.498, L 204, GAP to CII.
- 12 RGADA 1.1/1.43.63, L 204.
- 13 Engelhardt, 1868: s. 49.
- 14 Saint-Jean, Bölüm 6: s. 40-8.
- 15 SIRIO 23: CII to Grimm, 31 Ağustos 1781. O sıralarda Katerina'nın, bandoresini çalarak ve prisiadka dansı yaparak GAP'ı eğlendiren Muhafız subayı Semyon Fyodoroviç Uvarov ile kısa bir ilişki yaşadığı söyleniyordu. Ancak, doğruysa, bu kısa ara hiçbir şeye yol açmadı ve Uvarov, Muhafızlar'daki saygın kariyerine geri döndü. Bu hikâyeye ilişkin örnek için bakınız Vitale, s. 143.
- 16 Dashkova, Cilt 1: s. 218.
- 17 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 89-90.
- 18 Dashkova, Cilt 1: s. 341-2.
- 19 Yazarın Aniçkov Sarayı ziyareti, 1998, Rehber İna Lokotnikova. Engelhardt, 1997: s. 39-40.
- 20 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 89-90. Engelhardt, 1868: s. 50-1.
- 21 B&F, Cilt 2: s. 37, Cobenzl to JII, 14 Mayıs 1785. V. I. Levashov'un GAP'a yazdığı samimi mektubu, 1774 sonrası, RGADA 2.1.946.2-3 ve RGVIA 52.2.59.6.
- 22 B&F, Cilt 2: s. 37, Cobenzl to JII, 14 Mayıs 1785.
- 23 Damas, s. 97.
- 24 SIRIO 42: s. 123, CII, Kasım 1790.
- 25 Dimsdale, 27 Eylül OS 1781. Anspach, *Journey*, s. 134, 18 Şubat 1786.
- 26 Golovina, s. 6.
- 27 Masson, s. 93. Dimsdale, s. 51, 27 Ağustos 1781. Çarskoye Selo'nun bu tasviri için bakınız Shvidkovsky, s. 41-106.
- 28 SIRIO 23: s. 89, CII to Grimm, 16 Mayıs 1778.
- 29 Shvidkovsky, s. 191.
- 30 Dimsdale, s. 72, 25 Eylül OS 1781; s. 62, 27 Ağustos 1781.
- 31 Damas, s. 95.
- 32 BM 33539 f39, SB, 8 Nisan 1780, St. Petersburg.
- 33 Dimsdale, s. 51, 27 Ağustos 1781.
- 34 SIRIO 23. 438, CII to Grimm, 22 Şubat 1788.
- 35 Damas, s. 97.
- 36 Harris, s. 304, H. to Stormont, 13/24 Aralık 1780.

- 37 M. Garnovsky, *Zapiski*: RS (1876) 15, 16, 17; bakınız 15, s. 699, Ocak 1788. Mihail Garnovski bu raporları, haberleri sindirip GAP'a ileten V. S. Popov'a gönderdi.
- 38 RGADA 5.85.2.88, L 274, CII to GAP, 8 Mart 1788.
- 39 Pushkin, *Polnoye Sobranie Sochineniya*, Cilt 11: s. 16.
- 40 Engelhardt, 1868: s. 29. Anonymous, c 1787, *General Observations Regarding the Present State of the Russian Empire*, s. 29. Harris, s. 413, H. to Stormont, 16/27 Kasım 1781.
- 41 SIRIO 23 (1878), CII to Grimm, 30 Haziran 1785, Peterhof.
- 42 Garnovsky, RS (1876) 15: s. 226, 3 Şubat 1789.
- 43 Garnovsky, RS (1876) 16: s. 9.
- 44 Dashkova, Cilt 1: s. 291-5.
- 45 Ségur, *Mémoires*, 1827, Cilt 3: s. 46, CII, "sahibinin gözü" hakkında, Masson, s. 79.
- 46 Ségur, *Memoirs*, 1827, Cilt 2: s. 359.
- 47 SIRIO 23 (1878): s. 353, CII to Grimm, Haziran 1785. SIRIO 23: s. 353, CII to Grimm, 1 Haziran 1785.
- 48 Ségur, *Memoirs*, 1827, Cilt 2: s. 393, 419.
- 49 B&F, Cilt 2: s. 75, Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 50 Ségur, *Memoirs*, 1827: s. 418.
- 51 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 98-103.
- 52 Khrapovitsky, 30 Mayıs 1786.
- 53 Ségur, *Memoirs*, 1827, Cilt 2: s. 418-19.
- 54 GARF 728.1.416.54, L 206, CII to GAP, (28 Haziran 1786? sonrası). KFZ, 17-28 Haziran 1786.
- 55 B&F, Cilt 2: s. 75, Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 56 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 103-4.
- 57 Khrapovitsky, s. 13.
- 58 RGADA 1.1/1.43.1-16, L 206, GAP to CII, (Temmuz 1786?).
- 59 Khrapovitsky, s. 13.
- 60 B&F, Cilt 2: s. 75, Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 61 RGADA 11.902, Count A. D. Mamonov to GAP ud.
- 62 Ségur, *Memoirs*, 1827, Cilt 2: s. 420.
- 63 Garnovsky, RS (1876) 15: s. 15-16, Aralık 1786; s. 474, Ekim 1787. Damas, s. 109.
- 64 Davis, s. 148.
- 65 Corberon, Cilt 2: s. 365, 19 Eylül 1780.
- 66 Miranda, s. 204, 22 Kasım 1786.
- 67 Saint-Jean, Bölüm 6: s. 40.

Bölüm 22: Grigori Aleksandroviç'in Hayatında Bir Gün

- 1 IV (1889), Cilt 37: s. 683-4, G. P. Alexeev.
- 2 Thiébault, Cilt 2: s. 78.
- 3 RA (1877) 1: s. 479, Ribeaupierre.
- 4 RGADA f11.
- 5 Castera, Cilt 3: s. 296.
- 6 SIRIO 23 (1878): s. 300, CII to Baron F. M. Grimm, 5 Nisan 1784.
- 7 M. Fournier-Sarloveze, *Artistes Oubliés*, s. 95-6.
- 8 Ségur, aktaran Castera, Cilt 2: s. 333.
- 9 Masson, s. 110.
- 10 Davis, s. 148. SIRIO 54 (1886): s. 148-9, Duc de Richelieu, "Journal de mon voyage en Allemagne"
- 11 Ségur, aktaran Castera, Cilt 3: s. 333.
- 12 SIRIO 54 (1886): s. 148-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 13 Ségur, aktaran Castera, Cilt 2: s. 333.
- 14 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 210-11.
- 15 Ligne'nin GAP'a dair bu ünlü tasviri için bakınız *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 6, Prince de Ligne to the Comte de Ségur, Ağustos 1788, Özi. Aksi belirtilmedikçe bu bölümdeki Ligne alıntılarının kaynağı budur. SIRIO 53 (1886): s. 147-8, Richelieu, "Mon voyage".
- 16 Davis, s. 148.
- 17 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 252.
- 18 Anspach, *Journey*, s. 137, 18 Şubat 1786.
- 19 RGIA 1146.1.33.
- 20 SIRIO 33 (1881): s. 239, Grimm to CII, 10/21 Eylül 1786, Paris.
- 21 RGADA 11.889.2, Prince Lubomirsky to GAP, 15 Ağustos 1787.
- 22 B&F, Cilt 2: s. 194, JII to Count Cobenzl, 12 Eylül 1787; s. 55, Cobenzl to JII, Ekim 1785. RGADA 11.928.8, Cobenzl to GAP, 26 Mart 1786.
- 23 RGVIA 52.2.61.7, Prince F. M. Golitsyn, Russian Ambassador to Viyana, to GAP, 26 Ağustos/6 Eylül 1781.
- 24 Miranda, s. 272, 6 ve 7 Mart 1787.
- 25 RGADA 85.1.488, L 204, CII to GAP. SIRIO 23 (1878): s. 333, 372, 374, CII to Grimm, 15 Nisan 1785 ve 17 Şubat 1786. 17 Haziran 1786, Pella.
- 26 Damas, s. 109. SIRIO 26 (1879): s. 315, Marquis de Parelo.
- 27 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 358-9. Ölümünden sonra Potemkin'in Gardıro-bundaki Elbise Listesi, CHOİDR (1891), Kitap IV: s. 15-53. Spisok domov i dvizhimogo imushchestva G. A. Potemkina-Tavrisheskogo, kuplennogo u naslednikov ego imperatritsyey Ekateranoy II. Ayrıca SIRIO 54 (1886): s. 148-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 28 Brockliss, "Concluding Remarks", içinde Elliott ve Brockliss, s. 298-9.

- 29 Harris, s. 338, H. to Viscount Stormont, 16/27 Şubat 1781.
- 30 Brockliss, "Concluding Remarks", içinde Elliott ve Brockliss, s. 282.
- 31 Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 153.
- 32 SIRIO 23: s. 84, CII to Grimm, 2-4 Mart 1778.
- 33 SIRIO 23: s. 73, CII to Grimm, 22 Aralık 1777, St. Petersburg.
- 34 Anspach, *Journey*, s. 137.
- 35 Wiegel, Cilt 1: s. 291; J. H. Plumb *Sir Robert Walpole: The Making of a Statesman*, s. 124. Frederick K. Goodwin ve Kay Redfield Jamison, *Manic-Depressive Illness*, s. 332-67, özellikle s. 342-56. Ayrıca bakınız Kay Redfield Jamison, *The Unquiet Mind*.
- 36 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 210-11.
- 37 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 212.
- 38 *Moskvityanin zhurnal* (1852) no 2 Ocak, Kitap 2: s. 88.
- 39 Thiébault, Cilt 2: s. 78.
- 40 SIRIO 26 (1879): s. 35, Parelo.
- 41 Engelhardt, 1997: s. 68.
- 42 *Moskvityanin zhurnal* (1852) no 2 Ocak, Kitap 2: s. 92.
- 43 Castera, Cilt 3: s. 128.
- 44 Miranda, s. 238, 13 Ocak 1787.
- 45 RGADA 5.169.1, Prince Charles of Courland, 2 Mart 1787, Kraków. RGADA 11.925.15, Princess Dashkova to GAP ud. RGADA 11.946.229, Professor Bataille to GAP ud, 1784. RGADA 5.17.1-10, Frederick-William of Württemberg to GAP, 7/8 Eylül 1784. RGADA 5.166.8, SA to GAP, 7 Mayıs 1787. RGADA 11.896.1, Ernest of Hesse to GAP ud, 1780, yayınlanmadı. B&F, Cilt 1: s. 464, JII to Cobenzl, 13 Mayıs 1784.
- 46 RGADA 11.918.1, G. Golovchin to GAP, 22 Ağustos 1784 (Narişkin'in düşünü). RGADA 11.937.3, Count de Sayn and Wittgenstein to GAP (CtG aleyhine), 1 Ağustos 1780. RGADA 11.946.430-4, Elias Abaise Prince de Palestine (?) to GAP, Ağustos 1780. RGADA 52.2.89.145 ve 146, Princess Bariatinskaya to GAP, 2 Eylül 1790 ve 11 Mart 1791, Torino. RGADA 11.946.303 ve 315, Nicolas Carpoft to GAP 27 Mayıs ve 25 Eylül 1786, Herson. Yayınlanmadı.
- 47 RGADA 11.946.43-4, Elias Abaise Prince de Palestine (?) to GAP, Ağustos 1780 ve ud, yayınlanmadı.
- 48 Ribeaupierre, s. 479.
- 49 SBVIM, Cilt 7: s. 399, GAP to Rear-Admiral Count Mark Voinovich, 9 Ekim 1789.
- 50 Niemcewicz, s. 79-80.
- 51 Niemcewicz, s. 79.
- 52 Ligne, *Letters* (Staël), s. 75, Ligne to JII, Nisan 1788, Yelizavetgrad.

- 53 RGADA 11.867.11, K. Branicki to GAP ud, yayınlanmadı.
- 54 RGADA 11.946.385, Alexis Deuza to GAP, 24 Ağustos 1784, Ozerki, yayınlanmadı.
- 55 RGADA 11.902a, GAP'ın Borç Kaydı.
- 56 RGADA 11.946.378, C. D. Duval to GAP, Şubat 1784, yayınlanmadı.
- 57 RGADA 52.2.35.7, Pierre Tepper of Warsaw to GAP, 25 Eylül 1788, yayınlanmadı.
- 58 Karnovich, s. 265-9. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 155.
- 59 BM 33540 f6, SB to JB, 20 Ocak 1784.
- 60 SIRIO 54 (1886): s. 148-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 61 Miranda, s. 229-30, 1 Ocak 1787.
- 62 Derzhavin, Cilt 6: s. 444.
- 63 BM 33540 f64, SB to Reginald Pole Carew, 18 Haziran 1784.
- 64 RGVIA f5 op 194, Kitap 409, order to Brzokovsky, 28 Ocak 1787. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 1: s. 157.
- 65 RS 11, s. 722-3.
- 66 SIRIO 27: s. 238-9. ZOOID 11: s. 346-7.
- 67 Wiegel, 1864: s. 30.
- 68 Wiegel, 1864: s. 30.
- 69 Anspach, *Journey*, s. 137, 18 Şubat 1786.
- 70 Shcherbatov, s. 245.
- 71 Saint-Jean, Bölüm 6: s. 40.
- 72 Pole Carew CO/R/3/95, yayınlanmadı. Britanyalı arkadaşlarını da akşam yemeği için ziyaret etmekten ve bazen rozbiflerini yanında götürmekten hoşlanıyordu: Bakınız Bölüm 20.
- 73 RGADA 11.881.1, Sacken to GAP re Ballez the cook, 3/14 Ekim 1778, yayınlanmadı.
- 74 Pole Carew CO/R/3/95, yayınlanmadı.
- 75 BM 33540 f65, SB to JB ud.
- 76 RGADA 11.901.9, Count Skavronsky to GAP, 20 Haziran 1784, yayınlanmadı.
- 77 Marc Raeff, "In the Imperial Manner", içinde edit: Marc Raeff, *Catherine the Great: A Profile*, s. 197-246. SIRIO 26 (1879): s. 309-10, Parelo.
- 78 Engelhardt, 1868: s. 89. Weidle, s. 152.
- 79 RGADA 11.864.36-77. RGADA 11.864.1.29. RGADA 11.864.1.16. RGADA 11.864.1.13. RGADA 11.864.1.12. RGADA 11.864.2.86. RGADA 11.864.2.73. RGADA 11.864.2.68. Bilinmeyen kadınlardan gelen bu mektuplardan yayınlanan bazı alıntılar için bakınız RS (1875) 7. Birçoğu yayınlanmadı.
- 80 Ribeaupierre, s. 476.
- 81 Samoilov, col 1574.

- 82 Wiegel, 1864: s. 30.
- 83 Ségur, s. 361. B&F, Cilt 1: s. 484, Cobenzl to JII, 3 Kasım 1784. Kont IV. Sologub, KFZ'ye göre 28 Mayıs 1781'de Natalya Narişkin'le evlendi.
- 84 RGVIA Potemkin Chancellery 52.2.35.33, Ferguson Tepper to GAP, 11 Ocak 1788, Varşova ve GAP to Messrs Boesner, 21 Eylül 1788, Özi yakınlarında Brodi, yayınlanmadı. B&F, Cilt 1: s. 484, Cobenzl to JII, 3 Kasım 1784.
- 85 RGADA 5.85.2.31, L 217, CII to GAP, 1 Temmuz 1787.
- 86 B&F, Cilt 2: s. 75, Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 87 Reşetilovski Arşivi (V. S. Popov'un Arşivi) Prens GAPT'nin şahsi belgeleri, s. 403.
- 88 Harris, s. 447, H. to Charles James Fox, 10/21 Haziran 1782; s. 281, H. to Stormont, 2 Temmuz/1 Ağustos 1780.
- 89 Harris, s. 281, H. to Stormont, 21 Temmuz/1 Ağustos 1780.
- 90 SIRIO 54 (1886): s. 147-8, Richelieu, "Mon voyage".
- 91 Harris, s. 200, H. to Weymouth, 24 Mayıs/4 Haziran 1779. SIRIO 26 (1879): s. 309-16. Marquis de Parelo, GAP'ın anısına da hayran kaldı.
- 92 Cross, *On the Banks of the Neva*, s. 356. Sir John Sinclair, aktaran Cross. SIRIO 26 (1879): s. 309-16. Marquis de Parelo, "erkekleri tanımanın", GAP gibi "büyük bir vaizin en büyük hediyesi" olduğunu düşünüyordu.
- 93 AKV 9: s. 86, Simon R. Vorontsov to Alexander R. Vorontsov, 4/15 Kasım 1786.
- 94 Miranda, s. 234, 8 Ocak 1787.
- 95 Damas, s. 89-90.
- 96 SIRIO 42: s. 173, CII to Sénac de Meilhan, 11 Haziran 1791.
- 97 SIRIO 20 (1878): s. 605, CII to Grimm, 27 Ağustos 1794.
- 98 RGADA 11.946.210 JB to GAP, 25 Şubat 1785.
- 99 ZOOID 4: 470, J. Grahov, Potemkin'in Askerî Matbaası.
- 100 Pole Carew CO/R/3/95, yayınlanmadı.
- 101 RGADA 5.85.2.1, L 189, GAP to CII (erken dönem 1784).
- 102 Kazan Devlet Üniversitesi 17: s. 262: 3-2300, 25-2708, 56-5700, 52-60. N. Y. Bolotina, "The Private Library of Prince GAP-T".
- 103 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 359.
- 104 AAE 20: s. 330-5, Langeron, "Événements dans la campagne de 1791".
- 105 Harris, s. 239, H. to Stormont, 15/26 Şubat 1780. Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12, s. 171. GAP, düşmanları arasında yaşayarak siyasi becerisini ve ahlaki cesaretini keskinleştireceğine inanıyordu: Büyük yeğeni N. N. Raevski'ye tavsiyesine bakınız, alıntı Bölüm 31.
- 106 Engelhardt, 1868: s. 42.

- 107 Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12: s. 156. Madariaga, *Politics and Culture*, s. 167.
- 108 AVPRI 5.585.168, L 266.
- 109 AVPRI 5.585.128-31, L 388, GAP to CII, Aralık 1789. RGADA 5.85.2.272-4, L 390, CII to GAP.
- 110 Ségur, 1826, Cilt 1: s. 539.
- 111 Edvard Radzinsky, *Rasputin*, s. 501. Radzinski, Rasputin'i tanımlıyor ve bu tanımda GAP yok. Prens yüksek bir kültür esteti ve bir asil ve Rasputin de eğitimsiz bir Sibiry köylüsü olmasına rağmen, bu özbeöz Rus özelliğini paylaşıyorlardı. Sonuçta Potemkin, Çjova köylüleri arasında büyüdüğü için bazı fikirlerini ve alışkanlıklarını beraberinde saraya taşıdı. Her ikisi de Rus imparatoriçelerinin en yakın danışmanıydı, ancak tarih üzerinde tam tersi bir etkiye sahiptiler. GAP, imparatoriçe ve imparatorluğu büyük ölçüde güçlendirirken ve arkasında büyük eserler bırakırken, Rasputin imparatoriçe ve imparatorluğun altını oymuş, onları lekelemiş, yok edilmelerine katkıda bulunmuş ve arkasında hiçbir şey bırakmamıştı.
- 112 Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12: s. 811.
- 113 Amanda Foreman, *Georgiana, Duchess of Devonshire*, s. 42-3, 126-7, 133. *Hoyle's Games*, edit: C. Jones, yeni baskı Londra, 1796, aktaran John Masters, *Casanova*, s. 46-7.
- 114 *Moskvityanin zhurnal* (1852) Ocak kitabı 2: s. 3-22, 97-8.
- 115 Castera, Cilt 2: s. 279.
- 116 RS (1875) 7: s. 681, isimsiz bir kadından GAP'a.
- 117 RGIA 1.146.1.33, yayınlanmadı.

Bölüm 23: Büyülü Tiyatro

- 1 RGADA 5.85.2.229, L 348, CII to GAP, 13 Mayıs 1789, Çarskoye Selo.
- 2 Miranda, s. 204-19, 22 Kasım-28 Aralık 1786.
- 3 Miranda, s. 219, 30 Aralık 1786.
- 4 Duc de Cars, *Mémoires du duc de Cars*, Cilt 1: s. 268-79.
- 5 Davis, s. 88. Bu bölümde, Prens de Nassau-Siegen'in portresinin kaynağı Aragon'dur; Francisco de Miranda'nın günlüğü (referanslar verilmiştir); Isabel de Madariaga, *The Travels of General Francisco de Miranda in Russia*; Benjamin Keen ve Mark Wasserman, *A History of Latin America*, s. 154-8; Adam Zamoyski, *Holy Madness*, s. 136-43, 152-3. Nassau ve eşinin evlilikle ilgili beklentileri üzerine epigram Zamoyski'ye aittir, *Last King of Poland*, s. 260.
- 6 Miranda, s. 220-4, 31 Aralık 1786-3 Ocak 1787.
- 7 B&F, Cilt 2: s. 75, Count Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 8 Miranda, s. 224-7, 25-29 Aralık 1786 ve 5 Ocak 1787.

- 9 Anspach, *Journey*, s. 144, Lady Craven to Anspach, 29 Şubat 1786, Moskova.
- 10 Miranda, s. 225-38, 25 Aralık 1786-15 Ocak 1787.
- 11 Aragon, s. 115, Prince Charles de Nassau-Siegen (N-S) to wife, Ocak 1787.
- 12 Miranda, s. 242, 8 Ocak 1787. M. M. İvanov daha sonra GAP'ın ölüm sahnesini resmetmişti.
- 13 B&F, Cilt 2: s. 86, Cobenzl to JII, 1 Kasım 1786.
- 14 Miranda, s. 241, 16 Ocak 1787.
- 15 Miranda, s. 244, 20 Ocak 1787.
- 16 SIRIO 23 (1878): s. 392, CII to Baron F. M. Grimm, 19 Ocak 1787, Kriçev.
- 17 Engelhardt, 1997: s. 53.
- 18 Jeremy Bentham, *Collected Works*, s. 525 (Bowring, Cilt 10: s. 168-71), JB to George Wilson, 9/20 Şubat 1787.
- 19 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 218.
- 20 Ligne, *Letters* (Staël), s. 65, Prince de Ligne to Coigny. Ligne, Kiev'e kadar yolculuğa katılmadı.
- 21 Khrapovitsky, 17 Ocak 1787.
- 22 Jeremy Bentham, 19/30 Ocak 1787, aktaran Christie, *Benthams in Russia*, s. 177.
- 23 SIRIO 23 (1878): s. 393, CtG to Grimm, 23 Ocak 1787, Novgorod Severskiy.
- 24 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 222.
- 25 Urszula Mnischech, *Listy pani mniszechowej zony marszałka w. koronnego, in, Rocznik towarzystwa historyczno literackiego*, s. 192.
- 26 GIM OPI 1.139.32, L 214, GAP to CII, 7 Ocak 1787, Simferopol.
- 27 Aragon p 121, N-S to wife, 13/24 Ocak 1787.
- 28 Miranda, s. 245-53, 23 Ocak/7 Şubat 1787.
- 29 Davis, s. 148-9.
- 30 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 4.
- 31 Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 260. Davis, s. 27, 119, 213.
- 32 Miranda, s. 294-5, 26 Mart 1787. Ségur, 1890, Cilt 1: s. 422-3, aktaran Mansel: s. 106.
- 33 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 17-19.
- 34 Ligne, *Mélanges*, Cilt 21: s. 9 ve *Letters* (Staël), s. 33, Ligne to Coigny. Ségur, (Shelley): s. 224.
- 35 Miranda, s. 255, 257, 7 ve 12 Şubat 1787.
- 36 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 17. Aragon, s. 138, N-S to wife. Miranda, s. 257, 14 Şubat 1787.
- 37 Aragon, s. 138, N-S to wife. Stephen Sayre, aktaran Joseph O. Baylen ve Dorothy Woodward, "Francisco Miranda and Russia: Diplomacy 1787-88", *Historian* xiii (1950): s. 52-68.
- 38 B&F, Cilt 2: s. 134, Cobenzl to JII, 25 Nisan 1787, Kiev.

- 39 Miranda, s. 261, 20 Şubat 1787; s. 269, 28 Şubat 1787.
- 40 Saint-Jean, s. 63-75.
- 41 Miranda, s. 279, 14 Mart 1787; s. 262, 18 Şubat 1787; s. 263-4, 19 Şubat 1787; s. 291, 22 Mart 1787.
- 42 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 227-9. SIRIO 23: s. 399, CII to Grimm, 4 Nisan 1787.
- 43 RGADA 11.867.1-60, Grand Hetman K. Branicki to GAP, yayınlanmadı.
- 44 Miranda, s. 220-4, 31 Aralık 1786-3 Ocak 1787.
- 45 Miranda, s. 271, 4 Mart 1787.
- 46 Edward Rulikowski, "Smila"
- 47 Prens K. F. Lubomirski, GAP'ın en önemli kereste müteahhitlerinden biriydi: GAP, Lubomirski ve bazı Potockilerle 1783'te anlaşmalar yaptı. AVPRI 2.2/8a.21.39.
- 48 AVPRI 5.585.157, L 257, GAP to CII, 25 Aralık 1787. J. M. Soloviev, *Istoriya padeniya polshi*, s. 198 ve Khrapovitsky, s. 16, 16/17 Mart 1787.
- 49 RGADA 52.2.71.1-93. RGVIA 52.2.35.9-35. RGVIA 52.2.56.2. RGVIA 52.2.74. RGVIA 52.2.39. Bu belgeler, GAP'ın Polonyalı iş adamı Kont Moczynski ile, Rusya'nın Varşova Büyükelçisi Kont O. M. Stackelberg ve Prens K. G. Lubomirski ve ailesi ile Smila ve Meschiricz işlemleri hakkındaki bitmez tükenmez yazışmalarını kapsıyor. Lubomirskilerin bir kısmı, Prens O. F. Lubomirski'nin bu bölgelerin mülkiyetine ve dolayısıyla satış hakkına itiraz etti. Sonunda 1790 yılında GAP, anlaşmazlıkları çözmek için Lubomirskilere ek bir ödeme olarak, (Dinyeper'de Orsha yakınlarındaki Kriçev'in yanında) Dubrovna'daki mülkünü teklif etti. Ayrıca RGADA 5.166.8-14. SA ve GAP arasında Smila ve mülkleri hakkında yazışma: GAP, davasına yardım etmesi için kralı, Branicki ve Polonya Sejm'deki diğer kodamanları davet etti. Bunların hiçbiri yayınlanmamış ve GAP'ın karmaşık ilişkilerinin ve Rusya ile Polonya arasındaki münasebetlerin büyüleyici bir resmini oluşturuyor ancak bu, kitabımızın kapsamı dışındadır. Bakınız Bölüm 29, dipnotlar 93 ve 97.
- 50 SIRIO 23: s. 393, 8 Şubat 1787. Ligne, *Letters* (Staël), s. 34, Ligne to Coigny. Miranda, s. 259, 15 Şubat 1787.
- 51 Ligne, *Letters* (Staël), s. 34, Ligne to Coigny, mektup 1.
- 52 Aragon, s. 126, N-S to wife, Şubat 1787, Kiev.
- 53 Ségur, *Mémoires*, 1855, Cilt 2: s. 27.
- 54 Kukiel, s. 18.
- 55 Aragon, s. 131, N-S to wife, Şubat 1787, Kiev.
- 56 Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 295. Mnischez, s. 199.
- 57 Miranda, s. 265-6, 22 Şubat 1787.

- 58 Aragon, s. 134, N-S to wife. Madariaga, *Russia*, s. 370. Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 294.
- 59 SA to Kicinski, 21 Mart 1787, BP 38, s. 59 aktaran Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 294.
- 60 Aragon, s. 134, N-S to wife, Mart 1787. X. Liske, *Beitrage zur Geschichte der Kaniower Zusammenkunft (1787) und ihr Vorläufer*, alıntı Madariaga, *Russia*, s. 370.
- 61 Davis, s. 148.
- 62 Miranda, s. 261, 21 Şubat 1787; s. 265, 22 Şubat 1787; s. 278, 11 Mart 1787.
- 63 Miranda, s. 305, 11 Nisan 1787; s. 309, 21 Nisan 1787.
- 64 B&F, Cilt 2: s. 120, Cobenzl to JII, 9 Nisan 1787. Miranda, s. 300, 1 Nisan 1787.

Bölüm 24: Kleopatra

- 1 Bu yolculuğa ilişkin açıklama, esas olarak Comte de Ségur, Prince de Nassau-Siegen ve Prince de Ligne'nin tasvirlerine dayanmaktadır. Ayrıca bakınız Madariaga, *Russia*, s. 393-5 ve Alexander, *CtG*, s. 256-7. Referanslar aşağıdadır.
- 2 Aragon, s. 141-4, N-S to wife. Ligne, *Letters* (Staël), s. 37, Prince de Ligne to Coigny. Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 230-1. Ayrıca Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 3: s. 30. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 2: s. 233. Ségur, Katerina'ya "Kuzeyin Kleopatrası" derdi.
- 3 Kaniev toplantısının bu açıklaması aşağıdaki yayınlanmamış materyallere dayanmaktadır: RGADA 5.166.14, SA to GAP 16/17 Şubat 1787. RGADA 5.166.9, SA to GAP 7 Mayıs 1787. 1774'ten 1791'e kadar bu ikisi arasında, kendi ilişkileri ve Rusya ve Polonya'nın ilişkileri hakkında son derece bilgilendirici çok sayıda mektup var. Bu çalışma, bu yayınlanmamış yazışmanın yalnızca küçük bir kısmını kullanır. Ayrıca SIRIO 26: s. 284. SIRIO 23: s. 407-8. RGADA 5.85.2.24, L 215, CII to GAP, 25 Nisan 1787. RGADA 5.85.2.23, L 215, CII to GAP, 25 Nisan 1787. RGADA 5.85.2.22, L 215. Khrapovitsky, s. 33, 26 Nisan 1787. SA to Kicinski, 8 Mayıs 1787, Kalinka. *Ostatnie Lata*, Cilt 2 s. 42, aktaran Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 297. Ligne, *Letters* (Staël), s. 40, Ligne to Coigny. Ligne, aktaran Mansel, *Charmeur*, s. 111. Ségur, 1859, s. 2: s. 39.
- 4 RGADA 5.166.14, SA to GAP, 16-17 Şubat 1787, yayınlanmadı.
- 5 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 3: s. 30-46. Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 297. Ligne, *Letters* (Staël), s. 82. Aragon, s. 144, N-S to wife, Mayıs 1787. SIRIO 23: s. 408, CII to Baron F. M. Grimm, 26 Nisan 1787.
- 6 SIRIO 26: s. 284. SIRIO 23: s. 407-8. RGADA 5.85.2.24, L 215, CII to GAP, 25 Nisan 1787. RGADA 5.85.2.23, L 215, CII to GAP, 25 Nisan

1787. RGADA 5.85.2.22, L 215. Khrapovitsky, s. 33, 26 Nisan 1787. SA to Kicinski, 8 Mayıs 1787, Kalinka. *Ostatnie Lata*, Cilt 2: s. 42, aktaran Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 297. Ligne *Letters* (Staël), s. 40, Ligne to Coigny. Ligne, aktaran Mansel, *Charmeur*, s. 111. RGADA 5.166.9, SA to GAP, 7 Mayıs 1787, yayınlanmadı. SA'dan GAP'a gönderilen bunun gibi birçok mektup var. SA, GAP'a, Polonya'daki mülklerini korumasına yardımcı olacağına söz verdi. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 39.
- 7 RGVIA 271.1.43.1, JII to GAP, 25 Kasım 1786, Viyana. Bu yayınlanmamış arşiv, GAP'ın JII, halefi Leopold ve Şansölyesi Prens Kaunitz ile yazışmalarının çoğunu içermektedir. B&F, Cilt 2: s. 117, Count Cobenzl to JII, 25 Şubat 1787. *JII-CII* (Arneth), Briefe Joseph II an den Feldmarschall Grafen Lacey, s. 277, JII to Kaunitz, 19 Ağustos ve 12 Eylül 1786 ve JII to CII, 15 Şubat 1787.
- 8 SIRIO 23: s. 408, CII to Grimm, 3 Mayıs 1787. B&F, Cilt 2: s. 141, Cobenzl to JII, 11 Mayıs 1787. Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 232-3. Ligne, *Letters* (Staël), s. 40, Ligne to Coigny.
- 9 BM 33540 ff365-6, SB to JB, 16 Mayıs 1787, Kremençuk. M. S. Bentham, s. 82. Christie, *Benthams in Russia*, s. 186-7.
- 10 Ligne, *Letters* (Staël), s. 40, Ligne to Coigny. Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 234. *JII-CII* (Arneth), s. 356, JII to Lacey, 19 Mayıs 1787, Kaydak. B&F, Cilt 2: s. 140, Cobenzl to JII, 6 Mayıs 1787, Kaniev.
- 11 *JII-CII* (Arneth), s. 356, JII to Lacey, 19 Mayıs 1787, Kaydak. SIRIO 23: s. 410, CII to Grimm, 15 Mayıs 1787, Herson.
- 12 Khrapovitsky, s. 30, 29, 15-20. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 4-8.
- 13 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 46-7. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 4-8. Dniepropetrovsk Devlet Tarih Müzesi, yazarın ziyareti 1998.
- 14 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 118. Ségur, *Mémoires*, Cilt 3: s. 220.
- 15 *JII-CII* (Arneth), s. 355, JII to Lacey, 19 Mayıs 1787, Herson; s. 358, 30 Mayıs 1787, Aibar, Crimea. Khrapovitsky, s. 35, 36, 15 Mayıs 1787.
- 16 SIRIO 23 (1787): s. 410, CII to Grimm, 15 Mayıs 1787. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 47. Ligne, *Letters* (Staël), s. 42, Ligne to Coigny.
- 17 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 47-8.
- 18 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 54-5.
- 19 Aragon, s. 154, N-S to wife, Mayıs 1787. *JII-CII* (Arneth), s. 358, JII to Lacey, 30 Mayıs 1787.
- 20 Ségur, *Memoirs* (Shelley): s. 238-9.
- 21 B&F, Cilt 2: s. 147-50, Cobenzl to Kaunitz, 3 Haziran 1787, Sebastopol. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 54-5.
- 22 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 54-5.

- 23 Yazarın Kırım ziyareti 1998. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 54-5. Aragon, s. 155, N-S to wife, *JII-CII* (Arneht), s. 361, JII to Lacey, 1 Haziran 1787.
- 24 *JII-CII* (Arneht), s. 361, JII to Lacey, 1 Haziran 1787. Aragon, s. 155-8, N-S to wife. Ligne, *Letters* (Staël), s. 44, Ligne to Coigny. SIRIO 23 (1878): s. 411, CII to Grimm, 21 Mayıs 1787, Bakhchisaray. B&F, Cilt 2: s. 148, Cobenzl to Kaunitz, 3 Haziran 1787, Sebastopol. RA (1865): s. 622, L 216 CII to GAP, 28 Mayıs 1787, St. Petersburg.
- 25 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 11.
- 26 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 4-7. Aragon, s. 158-61, N-S to wife, 1 Haziran 1787, Sebastopol. B&F, Cilt 2: s. 150, Cobenzl to Kaunitz, 3 Haziran 1787. *JII-CII* (Arneht): s. 363, JII to Lacey, 3 Haziran 1878; s. 292; JII to Kaunitz, 3 Haziran 1787. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 66-7.
- 27 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 4-8. SIRIO 23 (1878): s. 412, CII to Grimm, 23 Mayıs 1787. *JII-CII* (Arneht), s. 363, JII to Lacey, 3 Haziran 1787; s. 292, JII to Kaunitz, 3 Haziran 1787. B&F, Cilt 2: s. 150-1, Cobenzl to Kaunitz, 3 Haziran 1787.
- 28 B&F, Cilt 2: s. 150-1, Cobenzl to Kaunitz, 3 Haziran 1787. *JII-CII* (Arneht), s. 364, JII to Lacey, 5 Haziran 1787.
- 29 RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Ya. Bulgakov, 1/12 Mayıs 1787, yayınlanmadı. Profesyonel Osmanlı diplomatik hanedanının, Pisanilerin Bulgakov üzerinden GAP'a gönderdiği raporlar, İstanbul'un nasıl zaten bir savaş ateşi içinde olduğunun paha biçilmez bir kanıtıdır. RGVIA 52.2.53.80, N. Pisani to Bulgakov, 1 Haziran 1787. Pisani, burada da askerlerin savaşa hazırlanmak için İstanbul'dan çoktan yürüdüğünü bildirdi. Bu önemli bir delildir çünkü pek çok anlatı, tüm savaş için GAP'ın kötü yönetimini ve Bâb-ı Âli'nin provokasyonlarını sorumlu tutmaktadır. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 52-3. Aragon, s. 158-61, N-S to wife, 1 Haziran 1787.
- 30 Ligne, *Letters* (Staël), s. 50, Ligne to Coigny. Mansel, *Charmeur*, s. 113. Aragon, s. 173, N-S to wife.

Bölüm 25: Amazonlar

- 1 Ligne, *Letters* (Staël), s. 64, Prince de Ligne to Coigny, Kefe. Amazon Birliği ile ilgili not, *Moskvityanın zhurnal* (1844) no 1, s. 266-8, G. Dusi'nin Elena Sardanova'nın anılarına dayanan notu. Herodotus, *The Histories*, s. 306-8 (Herodotos, *Tarih*, çev: Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019). Ayrıca bakınız Neal Ascherson, *Black Sea*, s. 111-14.
- 2 Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 88-90.
- 3 Ligne, *Letters* (Staël), s. 42, Ligne to Coigny.
- 4 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 245.
- 5 Guthrie, mektup LXV: s. 204-6.

- 6 Ligne, *Letters* (Staël), s. 60, Ligne to Coigny. *JII-CII* (Arneth), s. 363, JII to Lacey, 5 ve 7 Haziran 1787. B&F, Cilt 2: s. 163, Count Cobenzl to Prince Kaunitz, 13 Haziran 1787. Aragon, s. 173-4, N-S to wife.
- 7 *JII-CII* (Arneth), s. 364, JII to Lacey, 7 Haziran 1787. Aragon, s. 174, N-S to wife. Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 236.
- 8 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 242 ya da *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 67-8.
- 9 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 242. *JII-CII* (Arneth), s. 364, JII to Lacey, 8 Haziran 1787, Staricrim. ZOOID 13: s. 268. General V. V. Kahovsky to V. S. Popov 11 Haziran 1787, Karasubazar; Lt Tsiruli to Kahovsky, 7 Haziran 1787. İki kız var gibi görünüyor. Teğmen Tsiruli'nin ikinci görevi, bir cinsel tedarik arayışı gibi görünse de, altı yaşındaki çocuğun satın alınması kesinlikle bir eğitim deneyi olmalı, ancak ikisi de münhasır olmayabilir. Tsiruli dağlara doğru yola çıkarken, *Purchase of a Tatar Maiden* adlı çağdaş bir baskı, Joseph'in çocuğu "bir köle tüccarı"ndan satın aldığını gösteriyor. II. Joseph'in öldüğü gün Zinzendorf'un günlüğünde Çerkes kızına bir gönderme var. İmparator, kızın bin gulden maaş almasını sağlamak için Kontes Chanclos'a yazdı. Hans Wagner'in günlüğündeki bir dipnot, Joseph'in Kırım gezisinde satın aldığı kişinin Çerkes Elisabeth Gulesy olduğunu söylüyor. Kontes Chanclos onu büyüttü, Kaunitz velayeti devraldı ve 1798'de Kont Karoly'nin vekilharcı Amandus Lacdemer ile evlendi. Bu referanslar için Profesör Derek Beales'e minnettarım. Wien von Maria Theresa bis zur Franzosenzeit, *Aus den Tagebüchern des Grafen Karl v. Zinzendorf*, edit: Hans Wagner, Viyana, 1972: s. 40, 20 Şubat 1790. Ayrıca *Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II mit Regent Kaiserin Maria Theresias, Kaiser und Landesfürst, Niedero-Sterreichische Landesausstellung* (Lower Austrian Exhibition catalogue) Stift Melk,
- 29 Mart-2 Kasım 1980, s. 439, madde 551, Linz, Stadtarchiv. 10 RGADA 5.85.2.39, L 216, CII to GAP, 9 Haziran 1787. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 2: s. 90. *JII-CII* (Arneth), s. 373, JII to Lacey, 12 Temmuz 1787, Berislav. SIRIO 27: s. 410-13, 447. KFZ, 8 Haziran 1787. RGADA 5.85.2.31, L 217, CII to GAP ("Kediciğin").
- 11 "Potemkin Köyleri" ve "Helbig", Joseph L. Wiczyński, *Modern Encyclopaedia of Russian and Slavic History*, Academy International Press, 1982: s. 134. Georg von Helbig, "Potemkin der Taurier", *Minerva ein Journal historischen und politischen Inhalts herausgegeben von J. W. Archeholtz*, (Hamburg 1797-1800). *Russische Günstlinge* (Tübingen 1809). *Potemkin: Ein interessanter Beitrag zur Regier ungeschichte Katarina der Zweiten* (Halle/Liepzig 1804). Bunlar (Fransızca) gibi farklı biçimlerde yeniden yayınlandı; J. E. de Cerenville, *Vie de Pr Potemkin* ve *Memoirs of the Life of Prince Potemkin* (Londra 1812 ve 1813).

- 12 Vassilchikov, Cilt 1: s. 370-1, 22 Haziran 1782.
- 13 Anspach, *Journey*, s. 160, 3 Nisan 1786.
- 14 Khrapovitsky, s. 17, 4 Nisan 1787.
- 15 ZOOID 12: s. 303, 309, 320, GAP to Kahovsky, 1784, 1785.
- 16 JII-CII (Arneth), s. 356, JII to Lacey, 19 Mayıs 1787, Kaydak. SIRIO 23: s. 410, CII to Grimm, 15 Mayıs 1787, Herson.
- 17 Miranda, s. 244, 20 Ocak 1787.
- 18 Anspach, *Journey*, s. 160, 3 Nisan 1786.
- 19 Ligne, *Letters* (Staël), s. 65, Ligne to Coigny.
- 20 Anspach, *Journey*, s. 170, 8 Nisan 1786.
- 21 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 232.
- 22 Ligne, *Letters* (Staël), s. 137. Ségur, *Mémoires*, 1859, Cilt 3, s. 6-8, 111-13, 120-5. B&F Cilt 2, s. 172, Cobenzl to Kaunitz, 22 Haziran 1787.
- 23 Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 232.
- 24 *Moskvityanin zhurnal* (1842) 2, s 475-88. N. Andreev tarafından derlenen CII'nin Tula'da kalışının sözlü kroniği. Miranda, s. 324, 9 Mayıs 1787.
- 25 Aragon, s. 117, N-S to wife, 3 Ocak 1787, Herson.
- 26 JII-CII (Arneth), s. 364; JII to Lacey, 8 Haziran 1787, Eski Kırım.
- 27 Ligne, *Letters* (Staël), s. 65; Ligne to Coigny, Tula. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 3, "Rélation de ma campagne de 1788 contre les Turcs".
- 28 RGADA 2.111.13-14, 14-15, CII to Moscow commander P. D. Eropkin, 12 ve 20 Mayıs 1787. SIRIO 27: s. 411, CII to Grand Duke Alexander, 28 Mayıs 1787. RGADA 10.2.38.1-2, CII to Count L. A. Bruce, 14 Mayıs 1787.
- 29 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 11. Miranda, s. 204, 22 Kasım 1786.
- 30 IRLI 265.2.2115.5-6, L 219, GAP to CII, 17 Temmuz 1787, Kremençuk. RGADA 5.85.1.543, L 220, CII to GAP, 27 Temmuz 1787.
- 31 RS (1876) 15: s. 33-8, Garnovsky, Temmuz 1787.
- 32 B&F, Cilt 2: s. 192, Cobenzl to JII, 9 Ağustos 1787.
- 33 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 5, 11, 14, aktaran Mansel, *Charmeur*, s. 116.
- 34 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 117-18. Honoré de Balzac, "Potemkin Köyleri"ne atıfta bulunanlardan biriydi: Graham Robb, *Balzac*, s. 383.
- 35 AKV 14: 242-3, Arkadiy Ivanovich Markov to A. R. Vorontsov, 17 Şubat 1787, St. Petersburg.
- 36 RGVA 52.11.53.31, N. Pisani to Bulgakov, 1/12 Mayıs 1787, yayınlanmadı. Savaşın gelişile ilgili bu açıklama için ayrıca bakınız Madariaga, *Russia*, s. 394-7 ve Alexander, *CtG*, s. 262-5.
- 37 Sobstvennoruchnyye bumagi Knyaza Potemkina, RA (1865), s. 740-1, CII to GAP, 16/27 Ekim 1786 ve GAP to Bulgakov, 13/24 Aralık 1786. Ragsdale, s. 75-103.

- 38 AKV 14: 242, Markov to A. R. Vorontsov 17 Şubat 1787, St. Petersburg. B&F vol 2 p 188, Cobenzl to JII 9 Ağustos 1787, St. Petersburg.
- 39 ZOOID 8: s. 201, GAP to Bulgakov, Mart 1787.
- 40 RGVIA 52.2.1.9, GAP to Bulgakov.
- 41 ZOOID 8: s. 203, GAP to A. A. Bezborodko, 14 Ağustos 1787.
- 42 RGVIA 52.2.53.59, N. Pisani to Bulgakov, 15/26 Mayıs 1787. RGVIA 52.2.53.80, N. Pisani to Bulgakov 1 Haziran 1787. RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Bulgakov 1/12 Mayıs 1787. Bu gönderilerin hiçbiri yayınlanmadı. İkincisi, İngiltere diplomatlarının Rusya'ya karşı savaşı teşvik etme faaliyetlerini ve Bâb-ı Âli'nin Dağıstanlılar, Çeçenler ve Lezgiler dâhil Kafkas halklarını Rusya'ya saldırmak için oyalama politikasını listeliyor.
- 43 RGVIA 52.2.53.130, N. Pisani to Bulgakov ud. Bu çok net bir şekilde 1787 yazından kalmadır. RGVIA 52.2.53.31, N. Pisani to Bulgakov, 1/12 Mayıs 1787. İkisi de yayınlanmadı. ZOOID 8: s. 203, GAP to Bezborodko. Bu raporları aldığı anda, Potemkin'in Bezborodko'ya yazdığı mektuplarda endişelendiğini hissetmiştir. "Senden biraz zaman kazanmanı çok istiyorum." demişti. 14 Ağustos 1787 tarihinde ama çok geç kalınmıştı.
- 44 RGADA 1.1/1.47.5-9, L 223, CII to GAP, 24 Ağustos 1787.
- 45 RGADA 5.85.2.43-8, L 233, CII to GAP, 24 Eylül 1787.
- 46 MİRF ch 15 p 51, M. I. Voinovich. to GAP, 25 Ağustos 1787. AVPRI 5.585.149, L 223, GAP to CII 22, Ağustos 1787. RGADA 11.267.38-41, GAP to P. A. Rumiantsev-Zadunaisky, 22 Ağustos 1787.
- 47 AVPRI 5.585.343, L 226, GAP to CII, 28 Ağustos 1787.
- 48 RGADA 1.1/1.47.13-14, L 226, CII to GAP, 6 Eylül 1787.
- 49 AVPRI 5.585.317, L 229, GAP to CII, 16 Eylül 1787, Kremenchuk.
- 50 AVPRI 5.585.143, L 231, GAP to CII, 19 Eylül 1787.
- 51 Robert Slater, *Rabin: Warrior for Peace*, Londra, 1996: s. 142. Robert C. Tucker, *Stalin in Power: Revolution from Above 1928-1941*, New York, 1990: s. 625. Alan Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, Londra, 1991: s. 805-6. Rusya ile ilgili yeni analizler için bakınız Edvard Radzinsky, *Stalin*, Londra, 1996: s. 445-7 ve Dimitri Volkogonov *Stalin: Triumph and Tragedy*, New York, 1991: s. 405-7; bu çalışmalar Stalin'in o günlerde şimdiye kadar sandığından daha fazla işlev görmeyi başardığını gösteriyor. Macdonogh, s. 278-80, 157. Hughes, s. 30.
- 52 AVPRI 5.585.152, L 232, GAP to CII 24 Eylül 1787, Kremençuk; s. 314, L 232, GAP to CII, 24 Eylül 1787. SBVIM, konu IV: s. 150-1, GAP to Rumiantsev-Zadunaisky, 24 Eylül 1787.

Bölüm 26: Yahudi Kazaklar ve Amerikalı Amiraller: Potemkin'in Savaşı

- 1 Bölüm 26 ile Bölüm 34 arasında ele alınan İkinci Rus-Türk Savaşı'nın gidişatının tasviri aşağıdaki eserlerden hareketle yapılmıştır. Ana kaynak: A. N. Petrov, *Vtoraya turetskaya voyna v tsarstvovaniye imperatritsy Ekateriny II 1787-91*. Diğerleri: V. S. Lopatin, *Potemkin i Suvorov*; A. V. Suvorov, *Pisma*, edit: V. S. Lopatin; A. Petrushevsky, *Generalissimo Knyazi Suvorov*; D. F. Maslovsky, *Zapiski po istorii voennogo iskusstva v Rossii*; ZOOID 8, 4, 11. D. F. Maslovsky (ed), *Pisma i Bumagi A. V. Suvorova, G. A. Potemkina, i P. A. Rumiantseva 1787-1789*. Kinburn Ochakovskaya operatsiya, SBVIM; N. F. Dubrovin (ed), *Istoriya voyny i vladychestva russkikh na Kavkaze*; Bumagi Knyaza Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tavrisheskogo, edit: N. F. Dubrovin, SBVIM; RS 1875 Haziran, RS 1876 Temmuz ve RA 1877, GAP's letters to A. V. Suvorov; I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla" ve I. R. Christie, *The Benthams in Russia*; MİRF. Bu açıklama İngilizce ve Fransızca olarak Christopher Duffy'den alınmıştır: *Russia's Military Way to the West*; Aleksandr, Comte de Langeron'un 1787-91 savaş kampanyalarına ilişkin değerlendirmeleri için bakınız AAE, Cilt 20; Roger, Comte de Damas, *Mémoires*; Prince de Ligne'nin *Mélanges* ve *Letters* (Staël) çalışmaları ile Duc de Richelieu'nün "Journal de mon voyage en Allemagne" çalışması. Langeron'nun makaleleri eksiksiz bir şekilde yayınlanmamıştır.

Langeron'un ve Ligne'nin değerlendirmeleri, GAP'a karşı yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu değerlendirmeler yararlı olmasına karşın ön yargılıdır. Langeron'un değerlendirmesi, GAP'a yaptığı son övgü ile dengelenirken, burada ilk kez kullanılan Ligne ve GAP arasındaki yayınlanmamış mektuplar, güdüleriyle ilgili çok daha fazlasını ortaya koyuyor. Nadiren kullanılan Richelieu ve Damas, savaşta GAP'ın çok daha adil bir açıklamasını veriyor. Referans belirli bir belgeye yönelikse, referans not edilir, ancak esas olarak Petrov'dan türetilen, savaşın gidişatı hakkında genel bilgilere atıfta bulunulmaz. Şayet referans belirli bir belgeye yönelikse, referans not edilir ancak esas olarak Petrov'dan türetilen savaşın gidişatı hakkında genel bilgilere atıfta bulunulmaz. RGADA 5.85.2.43-8, L 233, CII to GAP, 24 Eylül 1787. RGADA 5.85.2.49, L 235, 25 Eylül. RGADA 5.85.2.52-4, L 238, 2 Ekim 1787.

- 2 AVPRI 5:585.365-7, L 358, GAP to CII, 2 Ekim 1787, Kremençuk.
 3 RGADA 5.85.2.56, L 240, CII to GAP, 9 Ekim 1787.
 4 RS (1875) Mayıs 8, s. 21-33, letters of GAP to A. V. Suvorov 1787-8, 5 Ekim 1787.
 5 Byron, *Don Juan*, Kanto VII: s. 55.
 6 Duffy, *Russia's Military Way*, s. 185-7.

- 7 AAE 20: s. 20, Langeron, "Armées Russes and Turques". Damas, s. 34-5. Engelhardt, 1868: s. 183. Duffy, *Russia's Military Way*, s. 192-3.
- 8 AAE 20: s. 95-7, Langeron, "Résumé des campagnes de 1787, 1788, 1789".
- 9 RS (1875) Mayıs 8, s. 21, GAP to Suvorov, 5 Ekim 1787; s. 28, 1 Ocak 1788.
- 10 AVPRI 5.585.190, GAP to CII, 1 Kasım 1787.
- 11 RS (1875) Mayıs 8, s. 21-33, letters of GAP to Suvorov, 5 Kasım 1787.
- 12 Aragon, s. 189, N-S to wife (Pavel'in orduya katılma ve eş alma isteği). RGADA 5.85.2.43-8, CII to GAP, 24 Eylül 1787. RGADA 5.181.7, Grand Duke Paul Petrovich to GAP, Haziran 1788, Pavlovsk. RGADA 5.181.11 Grand Duke Paul Petrovich to GAP, 26 Eylül 1789, Gatçina. RGADA 5.182.2-3 ve 181.1, 6, Grand Duchess Maria to GAP, Pavlovsk and Gatçina. Ségur, *Memoirs* (Shelley), s. 265. Damas, s. 100-7. RS (1876) 15, s. 484, Garnovski, Kasım 1787. SIRIO 42: s. 191, CII to Grand Duke Paul Petrovich, 1791.
- 13 B&F, Cilt 2: s. 231, JII to Count Cobenzl, 11 Aralık 1787, Viyana.
- 14 RGVIA 52.2.52.10, JII to Prince de Ligne, 25 Kasım 1787, Viyana, yayınlanmadı.
- 15 Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 152, Ligne to Comte de Ségur, 1 Aralık 1787, Yelizavetgrad.
- 16 AVPRI 5.585.312, L 254, GAP to CII, 12 Kasım 1787, Yelizavetgrad.
- 17 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 15.
- 18 Ligne, *Letters* (Staël), s. 72, Ligne to JII, Aralık 1787, Yelizavetgrad.
- 19 Pishkevich, s. 128.
- 20 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 11-15.
- 21 Damas, s. 23-5.
- 22 Ligne, *Mélanges*, Cilt 21: s. 296-7.
- 23 AAE 20: s. 64, Langeron, "Résumé des campagnes de 1787, 1788, 1789"
- 24 RGVIA 52.2.64.4, Ségur to GAP, 7 Ocak 1788, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 25 Damas, s. 25.
- 26 RGVIA 52.2.48.1, GAP to Cobenzl, 15 Ekim 1787, Yelizavetgrad, yayınlanmadı.
- 27 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 17. RGVIA 52.2.52.3, GAP to Ligne ud, yayınlanmadı.
- 28 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 18. AVPRI 5.585.179-80, L 282, GAP to CII; and RS (1873) November pp 727-8, L 283, 5 Mayıs 1788, Yelizavetgrad.
- 29 Count Fyodor Rostopchin, *La Verité sur l'incendie de Moscou*, s. 27. Aragon s. 180. Waliszewski, *Autour d'un trône*, Cilt 2: s. 78. Ayrıca bakınız General V. S. Tamara'nın Akdeniz misyonlarında GAP: RGVIA 52.2.47.1, m GAP to Prince Kaunitz, Ekim 1790, yayınlanmadı.

- 30 SIMPIK KV, Cilt 2: s. 9, GAP to Ataman Sidor Bely, 2 Ocak 1788, Yelizavetgrad. AVPRI 2.2/8a.21.96, L 261, GAP to CII, 3 Ocak 1788, Yelizavetgrad. SIRIO 27 (1880): s. 494, CII, Kazak güçlerini kurduğu için GAP'a teşekkür ediyor, 20 Mayıs 1788: s. 486-7, CII, GAP'ın Kazak güçlerini faytoncularla ve burjuvalarla tamamlama önerisini kabul ederek ona yeni bir talimat gönderdi, 20 Nisan 1788. GAP'ın Kazak tutkusu: AKV 13: s. 227, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, 17 Kasım 1791. SIRIO 27 (1880): s. 332-3. Nekrazovski ve Zaporozya Kazaklarının iadesini düzenlemek için alınacak önlemlere ilişkin CII'nin GAP'a gönderdiği talimat, 15 Nisan 1784. Hem CII hem de GAP başlangıçta ihtiyatlıydı, ancak GAP nihayetinde imparatoriçeyi ikna etti. Ayrıca bakınız Longworth, *Cossacks*, s. 229.
- 31 Ligne, *Letters* (Staël), s. 74, Ligne to JII, Aralık 1787. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 41, Ligne to JII 2 Mart 1788; s. 57, Ligne to JII, 6 Nisan 1788; Cilt 21: s. 180-1, "Mémoire sur les Juifs". D. Z. Feldman, Svetleyshiy Knyaz GA Potemkin i Rossiyskiye Evrei, s. 186-192. N. A. Engelhardt, Ekaterinskiy kolloss. IV (1908) Nisan s. 55-57. Dudakov, S. Y., *Istoriya odnogo mifa: Ocherki russkoy literatury XIX-XX*, Moskova, 1993: s. 29-31. Aktaran Feldman. Napolyon'un Yahudi süvari subayı Berek Joselewicz için bakınız Cecil Roth ve Geoffrey Wigoder, *New Standard Jewish Encyclopedia*, Londra, 1975.
- 32 BM 33540 f408, N. S. Mordvinov, 21 Eylül 1787; f442, SB to William Pitt.
- 33 BM 33540 f453, SB to Pleshichev, 7 Ocak 1788, Herson.
- 34 Mordvinov to GAP, 31 Ağustos 1787, aktaran I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", s. 176. BM 33540 f487, SB to Jeremiah Bentham, 12/27 Ekim 1787; ff365-6, SB to JB, 16 Mayıs 1787, Kremençuk; f391, SB to JB ud, 1787; f397, SB to JB, 2/13 Eylül 1787, Herson.
- 35 MIRF 15: s. 99, 104, 123, aktaran I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", s. 175-8 ve Christie, *Benthams in Russia*, s. 218-221.
- 36 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24, s. 20-1.
- 37 Blanning, *JII*, s. 176. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 44-6, Şubat 1788, Yelizavetgrad. AVPRI 5.585.160, GAP to CII, 3 Ocak 1788, Yelizavetgrad. RGADA 5.85.2.81-4, L 260, CII to GAP, 11 Ocak 1788.
- 38 AVPRI 5.585.175, L 262, GAP to CII, 15 Ocak 1788, Yelizavetgrad.
- 39 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 44-6, Ligne to JII, Şubat 1788, Yelizavetgrad.
- 40 RGVIA 52.11.69, Count Joseph de Witte to GAP, 13 Mayıs 1788, Podolsky-Kamenets. RGADA 11.921.1 ve 11.921.9, Witte to GAP, 6-8 Ekim 1787, yayınlanmadı.
- 41 RGVIA 52.2.52.5, GAP to Ligne, 3 Nisan 1788 ve RGVIA 52.2.52.6, 2/13 Mayıs 1788, yayınlanmadı.

- 42 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 49, Ligne to JII, Şubat 1788, Yelizavetgrad.
- 43 AVPRI 5.585.168-73, L 265, GAP to CII ve RGADA 5.85.2.88, L 274, CII to GAP, 8 Mart 1788.
- 44 RGADA 5.85.2.97, L 284, CII to GAP, 7 Mayıs 1788, Çarskoye Selo.
- 45 AVPRI 5.585.160, GAP to CII, 3 Ocak 1788, Yelizavetgrad.
- 46 AVPRI 5.585.168-73, L 265, GAP to CII.
- 47 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 148. Ligne, *Letters* (Staël), s. 78-9, Mayıs 1788.
- 48 BM 33540 f395, SB to JB, 30 Ağustos-2 Eylül 1787.
- 49 BM 33558 f424, SB to Henry Fanshawe, 2/13 Eylül 1787, Kremençuk.
- 50 BM 33540 f487, SB to JB, 12/23 Ekim 1788.
- 51 MIRF 15: s. 86, aktaran I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", s. 175-8 ve Christie, *Benthams in Russia*, s. 218-21.
- 52 AVPRI 2.2/8a.21.94, L 248, GAP to CII, 1 Kasım 1787.
- 53 BM 33540 f487, SB to Jeremiah Bentham.
- 54 MIRF 15: s. 60-90, aktaran I. R. Christie, "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", s. 175-8 ve Christie, *Benthams in Russia*, s. 218-21.
- 55 Ligne, *Mélanges*, Cilt 7 s. 158, Ligne to Ségur, 8 Mayıs 1787.
- 56 AAE 20: s. 71, Langeron, "Résumé des campagnes".
- 57 Damas, s. 32.
- 58 RGVIA 52.2.82.1, GAP to N-S, 26 Mart 1788, Yelizavetgrad, yayınlanmadı.
- 59 Damas, s. 32-3.
- 60 Aragon, s. 203, N-S to wife, 18 Mart 1788.
- 61 SIRIO 23 (1878): s. 446, CII to Grimm, 25 Nisan 1788. John Paul Jones'un Rus arşivleri ve GAP ile yayınlanmamış yazışmalar dışında genel kaynakları şu üç biyografidir: Samuel Eliot Morison, *John Paul Jones: A Sailor's Biography*; George R. Preedy, *The Life of Rear-Admiral John Paul Jones* ve James Otis, *The Life of John Paul Jones*.
- 62 RGVIA 52.2.56.1, GAP to Baron Simolin, 5/16 Mart 1788, yayınlanmadı.
- 63 RGVIA 52.2.82.1, GAP to N-S, 26 Mart 1788, Yelizavetgrad, yayınlanmadı.
- 64 MIRF 15: s. 98, 188, GAP to Mordvinov, 29 Şubat 1788, aktaran Christie, *Benthams in Russia*, s. 218-21.
- 65 BM 33540 f488, SB to JB, 12/23 Ekim 1788.
- 66 RGVIA 52.2.64.8, Ségur to GAP, 2/13 Mayıs 1788, yayınlanmadı.
- 67 Aragon, s. 223, N-S to wife, 4 Haziran 1788.
- 68 Damas, s. 31-2.
- 69 Aragon, s. 225, N-S to wife.
- 70 Tott, Cilt 3: s. 24. Damas, s. 44-5. Ligne, *Letters* (Staël), s. 88, Ligne to JII, Ağustos 1788.

- 71 Tott, Cilt 3: s. 24. Anspach, *Journey*, s. 191, Lady Craven to Anspach, 25 Nisan 1786, Konstantinopolis.
- 72 SIRIO 27: 480, CII to GAP, 27 Mayıs 1788.
- 73 BM 33540 f488, SB to JB, 12/23 Ekim 1788.
- 74 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 20.
- 75 RGVIA 52.2.82.1, GAP to N-S, 2 Nisan 1788 ud. RGVIA 52.2.82.4, GAP to N-S ud. Hiçbiri yayınlanmadı.
- 76 J. P. Jones to José de Ribas, 11/22 Haziran 1788, aktaran Morison, s. 374-8.
- 77 RGVIA 52.2.82.13, GAP to N-S, yayınlanmadı.
- 78 RGVIA 52.2.82.12, GAP to N-S, 10 Haziran 1788, yayınlanmadı.
- 79 Albay Henry Fanshawe, aktaran Christie, "SB and the Flotilla", s. 191.
- 80 Morison, s. 379-81.
- 81 BM 33540 f489, SB to Jeremiah Bentham, 12/23 Ekim 1788.
- 82 BM 33554 ff90-1, Fanshawe, 18 Haziran 1788.
- 83 Damas, s. 45.
- 84 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 21.
- 85 Aragon, s. 238, N-S to wife, 28 ve 29 Haziran 1788. RS (1875) Haziran: s. 160, GAP to Suvorov.
- 86 Aragon, s. 236, N-S to wife, 25 Haziran 1788.
- 87 RGVIA fVUA 2388.13, L 296, GAP to CII, Haziran 1788.
- 88 M. S. Bentham, s. 89, aktaran Christie "SB and the Flotilla". BM33540 f490, GAP to SB.
- 89 Aragon, s. 250, N-S to wife.
- 90 SIRIO 23 (1878): s. 446, CII to Grimm, 31 Mayıs 1787.
- 91 RGADA 5.85.2.124, L 305, CII to GAP, 19 Temmuz 1788, St. Petersburg. Tatyana Engelhardt'ın 1783 yılında Müfettiş-Kreig Kommissar ya da ordunun genel müfettişi olarak St. Petersburg'da bulunan kocası Mihail Potemkin ile Mamonov'un, A. R. Vorontsov, Zavadovski ve Orlov Çeşmenski'nin GAP'ın savaşı yönetmesi konusundaki argümanlarına karşı koymak için 1788'de güçlerini birleştirdiği söylenir. Bakınız "M. S. Potemkin", *Russkiy Biographicheskiy Slovar*, Cilt 14 (1904).
- 92 RGADA 5.85.2.121, L 302, CII to GAP, 17 Temmuz 1788.
- 93 AVPRI 5.585.260, L 304, GAP to CII, 18 Temmuz 1788, Ochakov.
- 94 RGADA 5.85.2.115, L 299, CII to GAP, 3 Temmuz 1788.
- 95 BM 33554 d9, 2-3 Haziran 1788.
- 96 RS (1889) no 9: s. 510, Prince Y. V. Dolgoruky. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24, s. 95, Ligne to JII, 12 Temmuz 1788. RGADA 5.85.2.119, L 301, CII to GAP, 13 Temmuz 1788, St. Petersburg.

Bölüm 27: Yağma Emri: Özi Kalesi Taarruzu

- 1 İkinci Türk Savaşı'na yönelik bu değerlendirmenin temel kaynağı için bakınız Bölüm 26, dipnot 1. BM 33554 ff93-4, Henry Fanshawe, Temmuz 1788, yayınlanmadı.
- 2 B&F, Cilt 2: s. 170, JII to Count Cobenzl, 16 Haziran 1787, Herson.
- 3 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 21-3, 2 Temmuz 1788, Özi.
- 4 Aragon, s. 255, N-S to wife.
- 5 RS (1895) 9, s. 175. Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 194, Prince de Ligne to Comte de Ségur, 1 Ekim 1788, Özi.
- 6 BM 33540 f489, SB to JB ud.
- 7 Petrushevsky, Cilt 1: s. 327.
- 8 Damas, s. 58-9. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 123, Ligne to JII, 11 Ağustos 1788.
- 9 RS (1895) Eylül, s. 175-6, Roman Maximovich Tsebrikov, *Vokrug ocha-kova 1788 god (dnevnikochevidtsa)*. RS (1875) Mayıs, s. 38, GAP to A. V. Suvorov, 27 Temmuz 1788.
- 10 Damas, s. 56-9. Aragon, s. 256-8, N-S to wife. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 129, Ligne to JII, 20 Ağustos 1788; s. 176, Ligne to Cobenzl. GAP'tan Nassau-Siegen'e Temmuz/Ağustos 1788 tarihli yayınlanmamış bir mektup, kısa bir süre önce Maggs Brothers of London tarafından 1275 numaralı El Yazması Mektupları ve Tarihi Belgeler Kataloğu, tür 149 olarak piyasaya sürüldü. GAP tarafından Fransızca olarak el yazısıyla yazılan bu tarihsiz mektup, Amiral Mark Voynoviç'in Kaptan-ı Derya'nın Karadeniz'den yaklaştığından Nassau-Siegen'in Kinburn'deki adamlarını gün boyunca rahatsız edebildiğini ve "geceleri mevcut konumuna dönebildiği"ni anlatıyor. Bu, GAP'ın adamlarına karşı sempatik tavrının tipik bir örneğidir, karada kendilerine izin verilmesi gerektiğini belirtir. Bin iki yüz sterline mal olmuştu.
- 11 Damas, s. 56-7. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24, s. 129, Ligne to JII, 20 Ağustos 1788, Özi.
- 12 RGADA 5.85.2.136-7, L 311, CII to GAP, 31 Ağustos 1788.
- 13 Samoilov, col 1260.
- 14 RS (1875) Mayıs, s. 21-33, GAP to Suvorov, Nisan 1788.
- 15 Ligne, *Letters* (Staël), s. 87, Ligne to JII, Ağustos 1788.
- 16 RGVA 52.7.1.13, GAP to Count Rzewowski, 7 Kasım 1788, Karargâh, Özi, yayınlanmadı. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII, 17 Ekim 1788. ZOOID 4: s. 363, GAP to M. L. Faleev, 14 Ağustos 1788, Özi. ZOOID 2: s. 667, 668, GAP to Faleev.
- 17 *Lettres de Catherine II au prince de Ligne*, s. 81, JII to Ligne, 18 Haziran 1788.

- 18 CII – *Ligne*, s. 96-7, Cobenzl to Ligne. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s.157, Ligne to JII; s. 75. RGVIA f VUA.2388.7, L 291, GAP to CII, 8 Haziran 1788, Camp on the Bug. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII, 17 Ekim 1788.
- 19 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 176.
- 20 AAE 20: s. 74, Langeron, “Résumé des campagnes”.
- 21 Aragon, s. 268-70, N-S.
- 22 RGADA 11.864.2.91, Praskovia Potemkina to GAP (imzasız ama muhtemelen Praskovya Potemkina’ya ait), yayınlanmadı.
- 23 RP 2.1, s. 36, Kontes Yekaterina Sergeyevna Samoylova.
- 24 Damas, s. 66-9.
- 25 Damas, s. 63-4.
- 26 Ligne, *Mélanges*, Cilt 7, s. 198-201, Ligne to Ségur, 1 Aralık 1788. Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 16, Ligne to Ségur, 1 Ekim 1788.
- 27 BM 33540 f489 ve 33558 f443 ve f445, SB to JB. BM 33558 f442, William Newton to J. T. Abbot, 10 Eylül 1789. Christie, *Benthams in Russia*, s. 241.
- 28 RGVIA 52.2.89.64-5, Lewis Littlepage to GAP, 16 Eylül 1788 ve GAP to Littlepage, 16 Eylül 1788, hiçbirini yayınlanmadı.
- 29 RGVIA 52.2.82.21, GAP to John Paul Jones ud, yayınlanmadı.
- 30 AVPRI 585.278, L 320, GAP to CII, 17 Ekim 1788.
- 31 RGVIA 52.11.82.23, John Paul Jones to GAP, 20 Ekim 1788, Özi Kuşatması’ndan önce Vladimir zırhlısında, yayınlanmadı.
- 32 Otis, s. 352-4. Preedy, s. 223.
- 33 Preedy, s. 216. Otisi s. 335-52. Morison, s. 382.
- 34 Damas, s. 70-1. AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII, 17 Ekim 1788.
- 35 RGADA 11.893.11, Ligne to GAP, 16 Eylül 1788, yayınlanmadı.
- 36 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24, s. 25, 26, 32.
- 37 Damas, s. 70-1.
- 38 AVPRI 5.585.278, L 320, GAP to CII 17, Ekim 1788, Özi.
- 39 Damas, s. 72.
- 40 B&F, Cilt 2: s. 299, Cobenzl to JII, 24 Ekim 1788.
- 41 AAE 20: s. 74, Langeron, “Résumé des campagnes”.
- 42 Damas, s. 66-7.
- 43 BM 33540 f489, SB to JB.
- 44 Criste, *Kriege unter Kaiser Josef II*, s. 222 n3, aktaran Blanning, *JII*, s. 178.
- 45 Samoilov, col 1251.
- 46 Damas, s. 63-4.
- 47 RS (1895) 84 no 9, Tsebrikov, s. 172, 12-15 Haziran; s. 177, 28 Temmuz; s. 151, 5 Haziran 1788.
- 48 AVPRI 5.585.273, GAP to CII, 15 Eylül 1788.
- 49 RGADA 5.85.2.150-1, L 327, CII to GAP, 27 Kasım 1788.

- 50 RGADA 5.85.2.145-7, L 322, CII to GAP, 19 Ekim 1788.
- 51 AVPRI 5.585.284-5, L 324, GAP to CII, 3 Kasım 1788.
- 52 RGADA 5.85.2.152-3, CII to GAP, 7 Kasım 1788.
- 53 AVPRI 5.585.286-7, L 326, GAP to CII, 17 Kasım 1788.
- 54 RS (1876) 16, s. 213, 16 Ağustos 1788; s. 220, Garnovsky to Popov, 1 Ekim 1788.
- 55 RS (1876) 16, s. 229-30, Garnovsky to Popov, 29 Kasım 1788.
- 56 Damas, s. 72.
- 57 BM 33554 f96, Fanshawe, 15 Şubat 1789, Kiev.
- 58 Damas, s. 74-5.
- 59 RGADA 5.85.2.150-1, L 327, CII to GAP, 27 Kasım 1788.
- 60 Damas, s. 79-84. BM 33554 f98, Fanshawe.
- 61 Samoilov, col 1251.
- 62 Damas, s. 79-83.
- 63 Macdonogh, s. 299.
- 64 AVPRI 5.585.290, L 330, GAP to CII, 26 Aralık 1788.
- 65 Damas, s. 84-6.
- 66 Samoilov, col 1256. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 187.
- 67 ZOOID 9 (1875): s. 459, Özi Kalesi'nin ele geçirilmesine ithafen şarkılar da yazılmıştır. GAP'ın 1790'daki savaşına (s. 461) ve ölümüne adanmış şarkılar da var.
- 68 Damas, s. 86-7. Samoilov, cols 1256-7. BM 33554 f98, Fanshawe.
- 69 AAE 20: s. 81, Langeron, "Résumé des campagnes". Masson, s. 312.
- 70 AVPRI 5.585.290-3, GAP to CII, 26 Aralık 1788, Özi.
- 71 Damas, s. 88-9.
- 72 AVPRI 5.585.288-9, L 328, GAP to CII, Aralık 1788.
- 73 Samoilov, col 1258. Masson, s. 312.
- 74 RGADA 5.85.2.149, L 329, CII to GAP, 16 Aralık 1788. Özi Kalesi Kuşatması anısına CII tarafından GAP'a verilen oymalı gümüş oval tabak, şimdi Moskova'daki Kremlin Cephanelik Müzesi'nde görülebilir. Potemkin'in şerefine K. Leberecht'in yaptığı madalyon. RGADA 5.85.2.185, L 371, CII to GAP, 7 Eylül 1789.
- 75 JII-CII (Arneth), s. 325, JII to Prince Kaunitz, 2 Şubat 1789; mektup CLXVI, JII to CII, 5 Ocak 1789.
- 76 B&F, Cilt 2: s. 316, Philip Cobenzl to Ludwig Cobenzl, 5 Ocak 1789, Viyana. Ayrıca RGVIA 52.2.55.72, GAP'ın 15 Şubat 1791 savaşı gidişatıyla ilgili olarak Prince de Ligne'ye yazdığı mektupla ilgili rapor, Viyana, 15 Şubat 1791, yayınlanmadı.
- 77 RGVIA 52.2.82.24, GAP to N-S, 7 Aralık 1788, Özi, yayınlanmadı.
- 78 Davis, s. 194.

- 79 SIRIO 23 (1878): s. 467, CII to Baron F. M. Grimm, 17 Aralık 1788. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 190.
- 80 AVPRI 5.585.290-3, L 330, GAP to CII.
- 81 Damas, s. 89-90.
- 82 Damas, s. 93.
- 83 P. V. Zavadovsky, *Pisma Zavadovskago Rumiantsevu*, s. 320, P. V. Zavadovsky to P. A. Rumiantsev-Zadunaisky, Ocak 1789.
- 84 RGADA 5.85.2.155, L 333, CII to GAP, 2 Şubat 1789.
- 85 Khrapovitsky, s. 229 ve s. 238, 26 Ocak 1789.
- 86 RS (1876) 16, s. 234-5 ve s. 226, Garnovsky to Popov, 3 Ocak ve 3 Şubat 1789.
- 87 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 195-7.

Bölüm 28: Benim Başarılarım Senindir

- 1 İkinci Türk Savaşı'na ilişkin bu değerlendirmenin temel kaynakları için bakınız Bölüm 26, dipnot 1. KFZ, 11 Şubat 1789. Ayrıca bu bölümde: Madariaga, *Russia*, 407-11 ve Alexander, *CtG*, s. 262-85.
- 2 Zavadovsky, s. 321.
- 3 KFZ, 15 Nisan 1789. RS (1876), Ekim p 23.
- 4 SBVIM, Cilt 7: s. 127, GAP to A. V. Suvorov, 23 Nisan 1789.
- 5 *CII Sochineniya*, Cilt 12, 2. Baskı, s. 699-701, L 355-7, Haziran 1789. Khrapovitsky, s. 255, 260, 11 Nisan 1789.
- 6 Khrapovitsky, 11 ve 12 Şubat 1789.
- 7 RGADA 5.85.2.150-1, L 327, CII to GAP, 27 Kasım 1788.
- 8 B&F, Cilt 2: s. 340, JII to Count Cobenzl, 24 Nisan 1789; s. 344, 19 Mayıs 1789; s. 326, Cobenzl to JII, 24 Ocak 1789; s. 335, 15 Nisan 1789.
- 9 AVPRI 5.585.236, L 358, GAP to CII, 9 Temmuz 1789, Olviopol.
- 10 AVPRI 5.585.299-303, L 334, GAP to CII, Şubat 1789.
- 11 AKV 13: s. 180-1, A. A. Bezborodko to Simon Vorontsov, 7 Mart 1789.
- 12 Bezborodko mektuplar 1685, GAP to Bezborodko, 1789.
- 13 RGVIA 52.2.64.12, Ségur to GAP ud, Bahar/Yaz 1789, yayınlanmadı.
- 14 Aragon, s. 280, N-S to wife.
- 15 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 152.
- 16 Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 152-3.
- 17 Jones seks skandalıyla ilgili bu değerlendirme, Jones'un Otis, Morison ve Preedy biyografilerine ve ayrıca Comte de Ségur'ün GAP'a yazdığı yayınlanmamış mektuplara dayanıyor, RGVIA.
- 18 RGVIA 52.2.64.12, Ségur to GAP ud, Yaz 1789, St. Petersburg, yayınlanmadı. Ségur, *Mémoires*, 1859: s. 164-5.

- 19 J. P. Jones to GAP, 13 Nisan 1789, aktaran Otis, s. 359. Polis şefine yapılan açıklama için bakınız Morison, s. 388. RGVIA 52.2.64.12, Ségur to GAP ud, Yaz 1789, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 20 RGVIA 52.2.47.31, Prince Kaunitz to GAP, 30 Haziran 1789, Viyana, yayınlanmadı.
- 21 AVPRI 5.585.203, L 344, GAP to CII, Nisan 1789. KFZ, 12 Nisan 1789.
- 22 RGADA 5.85.2.17, L 343/4, CII to GAP, Nisan 1789.
- 23 RGADA 5.85.1.496, L 343, GAP to CII ve CII to GAP, Nisan 1789.
- 24 Petrov, *Vtoraya turetskaya voyna*, Cilt 2, Ek Bölüm: s. 15-16, GAP'ın 10 Haziran 1789 tarihli raporu, Yelizavetgrad. RGVIA 52.2.48.3, GAP to Cobenzl, 25 Mart 1789, 1789 tarihli savaş planı, yayınlanmadı.
- 25 GAP, Rusya'nın Versay Büyükelçisi Simolin'den Fransız Devrimi hakkında sık sık raporlar aldı (e.g. RGVIA 52.2.56.31, Simolin to GAP, 27 Nisan/8 Mayıs 1790, Paris, yayınlanmadı: "Kral, Tuileries'de hayalet bir tutukludur... korkunç bir anarşi"). Varşova'dan Kont Stackelberg de bilgilendirme yapıyordu (RGVIA 52.2.39.306, Stackelberg to GAP, 26 Temmuz/6 Ağustos 1789, Varşova, yayınlanmadı: "Paris, geniş bir karargâh vizyonunu sunar; tüm kapılar kapalı... askerlerle dolu sokaklar, cesaretlerini heyecanlandıran kadınlar...). Comte de Ségur de Fransa'ya döndüğünde olaylarla ilgili GAP'a rapor vermişti: RGVIA 52.2.64.24, Ségur to GAP, 9 Mayıs NS 1790, Paris, yayınlanmadı: "Sarsılmalar yaşıyoruz."
- 26 AVPRI 5.585.347, L 353, GAP to CII, 25 Haziran 1789, Olviopol. GAP, Polonya Devrimi hakkında çok çeşitli kaynaklardan bilgi aldı. Bu yayınlanmamış mektupların ve raporların çoğu, GAP'ın arşivindedir: RGVIA 52.2.70.1. Örneğin Branicki, 31 Aralık 1788 tarihinde Varşova'daki durum hakkında bilgi verdi, rapor yayınlanmadı. Stackelberg ayrıntılı raporlar ve yerel gazeteler gönderdi, RGVIA 52.2.39.290, Stackelberg to GAP, 1/12 Haziran 1789. GAP, Stackelberg ve diğerlerine, Kral Stanisław August ve diğerlerine Polonya'ya karşı kendi barışçıl niyetleri konusunda güvence vermeleri talimatını vererek Rusfobisini yatıştırmaya çalıştı: RGVIA 52.2.39.11, GAP to Stackelberg, 6 Temmuz 1788, Özi, yayınlanmadı ya da RGVIA 52.2.39.21, GAP to Stackelberg, 20 Temmuz 1789, Olviopol, yayınlanmadı. Bunlar çoğunlukla bu çalışmanın kapsamı dışındadır ancak Rus-Polonya ilişkilerini inceleyen öğrenciler için paha biçilmez olmalıdır.
- 27 SIMPIK KV, Cilt 2: s. 9. GAP'ın Kazak subaylarına verdiği emirler, onun Kazak güçlerini önemli ölçüde yeni bir Host haline getirdiğini gösteriyor. GAP to Ataman Sidor Bely, 2 Ocak 1788, Yelizavetgrad; s. 10, GAP to A. A. Golavaty (Eski Zaporozjya Kazaklarından Karadeniz Hostu oluşumu hakkında), 10 Ağustos 1788; s. 24, GAP to Anton Golavaty (Yeni Karadeniz Hostu inşa etmek amacıyla yazılan mektup), 4 Ekim 1789.

- 28 AVPRI 5.585.339, L 350, GAP to CII, 10 Haziran 1789, Yelizavetgrad.
- 29 RS (1876) 15, s. 16, Garnovsky, Aralık 1786.
- 30 Masson, s. 42, 55. Vigée Lebrun, s. 13-14. Golovina, s. 120. Katerina'nın kadınlarına karşı şakacı samimiyetini gösteren Golovina, imparatoriçenin hayatının son yılını yazıyordu. Katerina'nın iyi olmadığını biliyorlardı ve Golovina onu son kez gördükten sonra ağladı.
- 31 CII Sochinenya, Cilt 12, İkinci baskı, s. 699-701, L 355, CII to GAP, Haziran 1789. RGADA 5.85.2.166-7, CII to GAP, 14 Temmuz 1789.
- 32 RS (1876) 16, s. 400, Garnovsky to Popov, 21 Haziran 1789. RGADA 5.85.2.3-4, GAP to CII, 18 Temmuz 1789, Olviopol.
- 33 AKV 12: s. 63, P. V. Zavadovsky to S. R. Vorontsov, Haziran 1789, St. Petersburg.
- 34 Khrapovitsky, s. 290-1, 19 Haziran 1789.
- 35 RS (1876) 16, s. 406-7, Garnovsky to Popov.
- 36 Masson, s. 99-100.
- 37 RS (1876) 16, s. 404, Garnovsky to Popov. Khrapovitsky, s. 290, 18-23 Haziran 1789.
- 38 RGADA 5.85.2.163, L 358, CII to GAP, 6 Temmuz 1789.
- 39 RGADA 5.85.2.173, L 363, CII to GAP, 5 Ağustos 1789, Çarskoye Selo.
- 40 Khrapovitsky, s. 294-8, 501-4.
- 41 RGADA 5.85.2.7, L 357, GAP to CII ud.
- 42 RGADA 5.85.2.166-7, L 319, CII to GAP, 14 Temmuz 1789.
- 43 RGADA 5.85.2.163, L 358, CII to GAP, 6 Temmuz 1789.
- 44 RGADA 5.85.2.177, L 365, CII to GAP, 12 Ağustos 1789.
- 45 Masson, s. 194.
- 46 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers 65 SP 181, Baron de Keller to Berlin, 26 Şubat 1789, St. Petersburg.
- 47 Saint-Jean, s. 137-45. Bu her zaman şüphelidir ancak İsmail'den sonra V. A. Zubov ile ilgili GAP'a da bakınız: RGADA 1.1/1.43.35-5, L 444, GAP to CII, 18 Aralık 1790, Bender.
- 48 Damas, s. 113.
- 49 RGADA 1.1.43.42, L 362, GAP to CII, 30 Temmuz 1789, Olviopol.
- 50 Philip Longworth, *The Art of Victory*, s. 156-7. SD, Cilt 3: s. 500-10. V. S. Lopatin, Potemkin i Suvorov, s. 157-69.
- 51 RGIA 1146.1.33, Mihail Garnovski'nin GAP değerlendirmesi 27 Temmuz 1789, William Gould, bu değerlendirmeyi Dubasari'ye gönderdi, yayınlanmadı.
- 52 RS (1889) 9, s. 512, Prens Y. V. Dolgoruky.
- 53 RGVIA 52.1.586.2.430, GAP to Suvorov, 1 Eylül 1789.

- 54 Longworth, *Art of Victory*, s. 157. SD, Cilt 3: s. 553, Suvorov to Khvostov, 29 Ağustos 1796.
- 55 RS (1875) Ekim, s. 220, GAP to CII, 10 Eylül 1789.
- 56 AAE 20: s. 95-7, Langeron, "Résumé des campagnes". Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 157-70.
- 57 SO (1839), Cilt 9: s. 64, GAP to Suvorov ve Suvorov to GAP, Eylül 1789, aktaran Lopatin, *Suvorov i Potemkin*, s. 167.
- 58 RGVIA 52.2.52.8, GAP to Ligne, 15 Eylül 1789, Lauchon, yayınlanmadı.
- 59 AAE 20: s. 149, Langeron, "Événements de campagne de 1790".
- 60 AVPRI 5.585.144, GAP to CII, 9 Kasım 1789, Bender.
- 61 RGVIA 52.2.39.28, GAP to Count Stackelberg with text of Bender surrender, 7 Kasım 1789, yayınlanmadı.
- 62 RGVIA 52.2.46.3, JII to GAP, 1 Aralık 1789, Viyana ve RGVIA 52.2.46.14, JII to GAP, 5 Aralık 1789, Belgrad, yayınlanmadı. Bu mektuplar, 1789'da Avusturyalılar ile GAP arasındaki yakın ilişkiyi ve bağlantıyı göstermektedir. Mektuplarda, bu kitabın kapsamını aşan çok ciddi nüanslar var; bakınız GAP to JII, Prince Kaunitz, Count Cobenzl ve Prince de Ligne. RGVIA 52.2.52.8, GAP to Ligne, 15 Eylül 1789, Louchon. Özi'de bozuşmalarının sonra Prens de Ligne'nin iftiralarından kalbikırılan GAP, arkadaşına hâlâ düşküncü ve hayranlığını kazanmaya her zaman hevesliydi. Rimnik Muharebesi'nin ardından, örneğin, GAP, Prens de Ligne'ye şöyle yazmıştı: "Bu mektubu, tüm hatalarına rağmen seni şefkatle seven birini hatırlatmak için yazıyorum prensim." RGVIA 52.2.48.4, GAP to Cobenzl, 30 Temmuz 1789, Olviopol. RGVIA 52.2.46.1, GAP to JII, 15 Eylül 1789, Kauchon. Rimnik Üzerine: RGVIA 52.2.47.1, GAP to Kaunitz, 28 Temmuz 1789, Olviopol. RGVIA 52.2.47.3, GAP to Kaunitz, 15 Eylül 1789. RGVIA 52.2.48.33, Cobenzl to GAP, 26 Eylül 1789 (Belgrad'ın düşüşü hakkında) ve RGVIA 52.2.48.36, 15/26 Ekim 1789, GAP to Cobenzl (tebrik mesajları). RGVIA 52.2.48.38, Cobenzl to GAP (Bender hakkında), 16/27 Kasım 1789, St. Petersburg. RGVIA 52.2.46.2, GAP to JII, 7 Kasım 1789 (Bender'in düşüşü hakkında). RGVIA 52.2.47.54, Kaunitz to GAP (barış umutları hakkında), 2 Kasım 1789. RGVIA 52.2.46.3, JII to GAP, 1 Aralık 1789, Viyana (Bender'den dolayı GAP'ın kutlanması). RGVIA 52.2.48.3, GAP to Cobenzl, 25 Mart 1789 (1789 muharebe planı). Bu mektupların hiçbirini yayınlanmadı.
- 63 PRO FO Secretary of State: State Papers Foreign, cyphers SP106/67, Sir Robert Ainslie in Istanbul to J. Ewart in Berlin, 8 Şubat NS 1790, yayınlanmadı.
- 64 AVPRI 5.585.326-7, L 383 GAP to CII.
- 65 AVPRI 5.585.326, L 383, GAP to CII, 9 Kasım 1789, Bender.

- 66 IRLI 265.2.2115.13-14, L 338, GAP to CII, 22 Eylül 1789, Kaushany.
- 67 AVPRI 5.585.132, L 374, GAP to CII, 2 Ekim 1789, Akkerman (Belgrad Dinyester).
- 68 AVPRI 5.585.237, GAP to CII, 21 Ekim 1789, Kışnev.
- 69 RGADA 5.85.2.198, L 379, CII to GAP, 18 Ekim 1789.
- 70 GPB S-Sch f755, Cilt 1, aktaran Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 173, GAP to Suvorov ve Suvorov to Popov, 8 Kasım 1789.
- 71 *CII-Ligne*, s. 114, CII to Ligne, 5 Kasım 1789.
- 72 RGADA 5.85.2.197, CII to GAP, 18 Ekim 1789.
- 73 RGADA 5.85.2.199, L 378, CII to GAP, 18 Ekim 1789.
- 74 RS (1876) 16, s. 415-22, Garnovsky to Popov, Ağustos/Eylül.
- 75 RGADA 5.85.2.204, L 383, CII to GAP, 15 Kasım 1789.
- 76 AVPRI 5.585.128-31, L 388, GAP to CII, Aralık 1789.
- 77 RGADA 5.85.2.273, L 391, CII to GAP 20, Aralık 1789.
- 78 AVPRI 5.585.123-31, L 359, GAP to CII, Aralık 1789, Yaş.
- 79 RGVIA 271.1.43.3, JII to GAP, 7 Ekim 1789, Viyana, yayınlanmadı.

Bölüm 29: Hoş ve Gaddar: Sardanapalus

- 1 İkinci Türk Savaşı'na ilişkin bu değerlendirmenin temel kaynakları için bakınız Bölüm 26, dipnot 1. Golovina, s. 24-5.
- 2 SIRIO 54 (1886): s. 197, Richelieu, "Mon voyage".
- 3 Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 199, Prince de Ligne to Comte de Ségur, 1 Aralık 1788.
- 4 Mansel, *Constantinople*, s. 154-5. Bu açıklama, Philip Mansel'in kitabının Eflak ve Boğdan'daki Yunan prensleri hakkındaki bölümüne çok şey borçludur.
- 5 AAE 20: s. 8-10, Langeron, "Journal de la campagne de 1790".
- 6 Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 199-210, Ligne to Ségur, 1 Aralık 1788.
- 7 AAE 20: s. 8-10, Langeron, "Journal de la campagne de 1790". Damas, s. 139. Ligne, *Mémoires*, 1828, Cilt 1: s. 211-14, Ligne to Ségur, 1 Aralık 1788 ve Cilt 2, s. 390-2. Mansel, *Constantinople*, s. 154-7. RGVIA 52.2.89.149, Prince Alexander Mavrocordato to GAP, 21 Eylül 1790, Yelizavetgrad, yayınlanmadı. SIRIO 54 (1886): s. 197, Richelieu, "Mon voyage". Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 199-210, Ligne to Ségur, 1 Aralık 1788.
- 8 Castera, Cilt 3: s. 294. Saint Jean, s. 48-54, 137-45. AAE 20: s. 38, Langeron, "Journal de la campagne de 1790" (özet).
- 9 AAE 20: s. 367, Langeron, "Résumé 1790".
- 10 RGVIA 52.11.91.11, Prince Nicholas Mavrogeny Hospodar of Wallachia to GAP, 5 Kasım 1789 ve RGVIA 52.11.91.6, GAP to Prince Nicholas Mavrogeny Hospodar of Wallachia, 24 Ekim 1789, yayınlanmadı.

- 11 Demetrius Dvoichenko-Markov, "Russia and the First Accredited Diplomat in the Danubian Principalities 1779-1808", s. 208-18.
- 12 Saint Marc de Girardin, *Souvenirs de voyage et d'études*, s. 249, aktaran Georges Haupt, "La Russie et les Principautés Danubiennes en 1790: Le Prince Potemkin-Tavrichesky et le Courrier de Moldavie", s. 58-63. Ayrıca N. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches* (Gotla 1908), Cilt 1: s. 469, aktaran Dvoichenko-Markov, s. 218.
- 13 Samoilov, col 1553.
- 14 RGVIA 52.11.91.25-6, Prince de Cantacuzino and others to GAP, 12 Şubat 1790. RGVIA 52.11.91.24, Moldavian boyars to GAP, 17 Kasım 1789. RGVIA 52.11.91.23, Moldavian boyars to GAP ud, 1790, yayınlanmadı.
- 15 ZOOID 4: s. 470. Haupt, s. 58-63.
- 16 AAE 20: s. 367, Langeron, "Résumé 1790".
- 17 Samoilov, col 1553.
- 18 RGADA 5.85.2.206, L 385, CII to GAP, 25 Kasım 1789.
- 19 RA (1907) 2, s. 130-2.
- 20 Engelhardt, 1997: s. 82.
- 21 RGIA 1146.1.31, Mihail Garnovski'nin değerlendirmeleri, 1790, yayınlanmadı.
- 22 RS (1876) 16, s. 425, Garnovsky to Popov, 4 Mart 1790.
- 23 RGVIA 52.2.89.128, unsigned to GAP ud, yayınlanmadı.
- 24 *Moskvityanin zhurnal* (1852) no 2, Ocak, Cilt 2: s. 101.
- 25 *Moskvityanin zhurnal* (1852) no 2, Ocak, Cilt 2: s. 99.
- 26 AAE 20: s. 98, Langeron, "Résumé" 1790'.
- 27 RGADA 11.940.5, Peter Zahorevsky to Praskovia Potemkina ud, yayınlanmadı.
- 28 RS (1875) Haziran, Cilt 13: s. 164-8. Brückner, *Potemkin*, s. 254-5, GAP to Praskovia Andreevna Potemkina. RGADA 11.857.8, 13, 14, 19, 22, 40, P. A. Potemkina to GAP.
- 29 SBVIM, Cilt 8: s. 22, GAP Orders to M. L. Faleev, 15 Mart ve 25 Nisan 1790.
- 30 AAE 20: s. 131, Langeron, "Événements de la Campagne de 1790 des Russes contre les Turcs en Bessarabie et en Bulgarie".
- 31 RGVIA 52.2.56.32-3, Baron I. M. Simolin to GAP, 16/26 Temmuz 1790, Paris, yayınlanmadı.
- 32 RGVIA 52.2.39.182, Count Stackelberg to GAP, 18/29 Mart 1788, Warsaw, yayınlanmadı.
- 33 RGVIA 52.2.56.32-3, Simolin to GAP, 16/26 Temmuz 1790, Paris, yayınlanmadı.

- 34 RGVIA 52.2.35.35, GAP to Baron Sutherland, 1/16 Mart 1787 (Paris'teki alışverişler için Baron Grimm'e ödeme yapılması hakkında), yayınlanmadı.
- 35 *Literaturnoye nasledstvo*, Cilt 29-30, 1937: s. 386-9, Moskova. Simolin to A. A. Bezborodko, 25 Aralık 1788/5 Ocak 1789, Paris. Fatura, her biri yaklaşık dört lira değerinde sekiz bin Turenne livresi idi.
- 36 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 323.
- 37 Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 5, Ligne to Ségur, 1 Ağustos 1788.
- 38 Masson, s. 113.
- 39 A. S. Pushkin, "Notes on Russian History of the Eighteenth Century", s. 5.
- 40 RGADA 248.4404.221 tersine CII, Senatör Kont Andrey Petroviç Şuvalov'a Sebastopol Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nı inşa etmesi için GAP'a üç milyon ruble tahsis etmesini emretti, 2 Eylül 1785. 1787'de savaş başladığında, bütçeler büyük ölçüde arttı. Aynı kaynaktan alınan ve 7 Kasım 1790 tarihinde Prens A. A. Viazemski'den CII'ye gönderilen belge, örneğin, GAP'ın 1787-90 yılları arasında Albay Garnovski, Faleev ve Popov gibi yetkililer aracılığıyla Karadeniz Filosu ile Yekaterinoslav ve Ukrayna ordularına 7,3 milyon ruble dağıtıldığını gösteriyor. Bununla birlikte Viazemski, GAP'ın, tüm harcamalarının ayrıntılarını raporlamayı üç kez ihmal etmesinden şikâyetçi olmuştu. Bir diğer örnek: SIRIO 27 (1880): a. 348-51, CII to GAP 14 Ocak 1785. CII, Viazemski'ye yeni alaylar oluşturması için GAP'a bir milyon ruble ödemesini emretmişti. PSZ xxii no 16, 131. SIRIO 27 (1880): s. 354, CII to GAP 13 Ağustos 1785. Bu örnekte Karadeniz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı için para 2,4 milyon ruble harcanmıştı.
- 41 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 85-7.
- 42 GARF 9: Potemkin'in farklı kişilerle yazışmaları. Potemkin, "Saray Yahudisi" ve arkadaşı Zeitlin'in yanı sıra Varşova'dan Ferguson Tepper gibi bankacıları kullanmaya devam etti. Yayınlanmamış yazışmaları, Petersburg'daki RGIA'daki, Moskova'daki RGVIA f52 ve RGADA f11'deki arşivlere yayılmıştır. Bu, GAP'ın ve Rusya İmparatorluğu'nun maliyesinin paha biçilmez bir resmidir ancak yine bu kitabın kapsamı dışındadır. Baron Sutherland'ın beyhude çabası için bir sonraki nota bakın.
- 43 RGADA 11.895.3-5, Baron Richard Sutherland to GAP, 10 Ağustos ve 13 Eylül 1783. RGADA 11.895.7, Baron Sutherland to GAP, 2 Mart 1784. Bu belgeler yayınlanmadı. Muhtemelen Sutherland bedelini ödemişti çünkü bir sonraki yıl Zeitlin'le ters düşünce sakinleşti: "Majestelerinin Mösyö Zeitlin ile yaptığım işin raporuma binaen beni onurlandırmaya tenezzül ettiği korunma ve güveni kaybettiğimi öğrenmekten son derece utanıyorum." Sutherland, "iyi niyetinin kurbanı" olduğunu iddia etmiş ve Potemkin'den

yaptığı her şey için kendisini affetmesini söyledi. GAP'ın Yahudi bir tacir adına Britanyalı bir baronla anlaşmazlığa düşecek az sayıdaki Rus devlet adamından biri olduğundan şüphelenenler olacaktır. (Bakınız Bölüm 19) RGVIA 52.2.35.33, Ferguson Tepper to GAP, 11 Ocak 1788, Varşova. Sutherland kısa süre sonra geri döndü ancak ona yapılacak ödemedeki her gecikme, kısa bir süre sonra Sutherland'e 77.912 ruble ödemesi için doğrudan GAP'a yalvaran İskoçyalı bankacıları, Varşova'daki Ferguson Tepper'i vurdu. GAP'ın şansöyeliğinin hem bir devlet hem de kişisel bir ofis olarak işleyiş şekli için bakınız RGVIA 271.1.53.1, Abbé Michel Ossowski to GAP, 30 Temmuz NS 1789, yayınlanmadı. Burada bir Polonyalı, hem GAP'ın Polonya'daki mülklerini hem de Herson'daki gemi inşası için kereste ve direk tedarikini tartışıyor.

- 44 RGVIA 52.2.35.4, Sutherland to GAP, 6 Ekim 1788. RGADA 11.895.13, Sutherland to GAP, 22 Ekim 1788, yayınlanmadı.
- 45 RA (1873) 2, s. 1687, GAP to Bezborodko.
- 46 Khrapovitsky, 24 Aralık 1789.
- 47 Gerhard F. Kramer ve Roderick E. McGrew, "Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad: The Shumla Negotiations 1789-90", s. 467-87. Bu çalışma Avusturya Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Russland II Berichte 202A'dan 206B'ye Barozzi Diaries'den alıntılanmıştır.
- 48 RGIA 468.1.2.3904, Türkiye görüşmeleri için Yaşa gönderilen mücevherlerin listesi, yayınlanmadı.
- 49 RGVIA 52.2.79.1, GAP to Barozzi, Şubat 1790. ZOOID 8 (1872): s. 194-5, GAP to Grand Vizier ve Barozzi, 16/27 Şubat 1790. ZOOID 8: s. 198-9, GAP to Barozzi, Moskova'da cami teklifi.
- 50 RGADA 5.85.2.216, L 397, CII to GAP, 6 Şubat 1790.
- 51 Blanning, *JII* 1, s. 189, 198. SIRIO 54: s. 111, Richelieu, "Journal de mon voyage". RGVIA 52.2.47.8, GAP to Prince Kaunitz, 31 Ocak 1790, yayınlanmadı. Ligne, *Letters* (Staël), Cilt 2: s. 34, Ligne to CII, 12 Şubat 1790. Joseph, durumu kötüleştikçe GAP'ı barış görüşmesi yapmaya çağırıyordu. GAP ile yazışmaları (yayınlanmadı): RGVIA 271.1.43.3, JII to GAP, 7 Ekim NS 1789, Viyana. RGVIA 52.2.47.41, JII to GAP, 22 Ekim NS 1789, Viyana (altı sayfa mektup). RGVIA 52.2.47.6, GAP to Kaunitz, 11/22 Aralık 1789, Yaş; ayrıca RGVIA 52.2.47.4, GAP to Kaunitz, 7 Kasım 1789, Bender.
- 52 RGVIA 52.2.46.9, Leopold King of Hungary to GAP, 30 Mart 1790 ve GAP to King of Hungary ud. Ayrıca RGVIA 52.2.46.6, GAP to Leopold ud. GAP ile Avusturyalı Leopold ve Kaunitz arasındaki yazışma yayınlanmadı. GAP'ın Leopold'un gergin mektupları yüzünden öfkeleniği, üzerlerine öfkeyle damgaladığı ve kısa bir süre sonra tanışacağı Habsburglar'a küfür

ettiği söylendi. Sir N. William Wraxall, *Historical Memoirs of my own Time*, s. 171.

- 53 RGVIA 52.2.65.1, Duke of Leeds to GAP, 31 Mart NS 1790. RGVIA 52.2.65.2, GAP to Leeds, 30 Mayıs 1790, yayınlanmadı. Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 361-3. John Howard (1726-90), Herson yakınlarına gömüldü ve Çar I. Aleksandr, onun mezarının üzerine bir piramit dikti. Sovyetler bu insanlık dostuna saygı göstermeye devam etti. Yazarın Herson'a gittiği 1998 yılında, Howard'ın mezarına ziyareti teşvik etmek için turistlere tur sağlanıyor ve broşürler sunuluyordu.
- 54 RGADA 5.85.2.212, L 385, CII to GAP, 3 Aralık 1789.
- 55 RGVIA 52.2.46.4, GAP to Leopold King of Hungary, 25 Mayıs 1790, yayınlanmadı.
- 56 AVPRI 5.5/1.589.214-16, GAP to CII ud, Kasım/Aralık 1789.
- 57 RGADA 5.85.2.208-9, L 385, CII to GAP 2, Aralık 1789.
- 58 Engelhardt, 1997: s. 82.
- 59 RGADA 1.1/1.43.24-6, L 414, GAP to CII, Mayıs 1790. Güncel emirler için bakınız SIMPIK KV, Cilt 2: s. 30, 31 Mart 1790: "Ordunun tüm kademelerine, hiçbir ayırım yapmadan sadece normal üniforma giymenizi emrediyorum. Generallerin tuniklerinde kartal olmamalı..."
- 60 AVPRI 5.585.142, L 397, GAP to CII, Şubat 1790, Yaş.
- 61 AVPRI 5.585.128.31, L 389, GAP to CII, Aralık 1789.
- 62 RGADA 5.85.2.225-6, L 407, CII to GAP, 19 Mart 1790 ve RGADA 5.85.2.224, L 408, CII to GAP, 30 Mart 1790.
- 63 AVPRI 5.585.323, L 394, GAP to CII, 23 Ocak 1790, Yaş. RGADA 5.85.2.208, L 387, CII to GAP, 2 Aralık 1789. AVPRI 5.585.128-131, L 388-9, GAP to CII, Aralık 1789. Kazak subayları Çepega ve Golovaty'ye yeni Host'un oluşumuyla ilgili emirler 1789'un sonlarında, 1790'ın bahar aylarında yoğunlaşıyor, örneğin SIMPIK KV, Cilt 2: s. 24, GAP to Golovaty, 4 Ekim 1789; s. 32, 14 Nisan 1790, Yaş.
- 64 RGVIA 52.2.37.207, GAP to Bezborodko.
- 65 RA (1842) 7-8, s. 17-18. AKV 5: s. 402, M. N. Radischev to Count A. R. Vorontsov, 17 Mayıs 1791.
- 66 RGADA 1.1/1.43.107, L 441, GAP to CII, 3 Aralık 1790.
- 67 RS (1876) Kasım, s. 417-8, 1 GAP to CII, Haziran 1790.
- 68 RGADA 5.85.2.227, CII to GAP, 27 Nisan 1790.
- 69 RGADA 1.1/1.43.17, L 419, GAP to CII, 19 Haziran 1790.
- 70 Madariaga, *Russia*, s. 414. Wraxall, Avusturya'nın Rus ittifakından çekilmesinin sorumluluğunu kısmen Leopold'un GAP'ın kabalıklarını duymasına bağlamıştı. Öte yandan Rusların öfkesi, Leopold'un sorunlarının en küçüğüydü. Bununla birlikte GAP'ın Avusturya ittifakının sona ermesine

kızması çok muhtemeldir. Wraxall, GAP'ın "öfke patlamaları" yaşadığını iddia etmiştir. Wraxall, s. 171.

- 71 RGADA 5.85.2.239, L 422, CII to GAP, 17 Temmuz 1790.
- 72 RGADA 5.85.2.245-6, L 425, CII to GAP, 9 Ağustos 1790.
- 73 RGADA 1.1/1.43.38, L 427, GAP to CII, 16 Ağustos 1790, Bender.
- 74 AAE 20: s. 179, Langeron, "Événements 1790".
- 75 Dubrovin, s. 20, aktaran Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 182.
- 76 RP 2.1, s. 36. RP 4.1, s. 19. RP 1.2, s. 85. Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 319-20. AAE 20: 138, Langeron, "Événements 1790". Golovina, s. 24-5. RGVIA 52.2.52.1, Ligne to GAP ud, muhtemelen 18 Ekim 1789 ya da 1790, Viyana; Charles de Ligne'nin GAP ile birlikte çalışmasından dolayı İsmail'in alınabileceğinden bahsediliyordu. Bu belge yayınlanmadı. Ligne'nin el yazısını deşifre etmenin zor olduğunu herkes bilir. Bu, Özi'den sonra Ligne ve GAP'ın uzlaşması sürecinde başka bir aşamaya işaret ediyor: "Sevgili prensime, onu şefkatle sevdiğimi ve hayatımda ilk defa, yokluğun hiçbir fark yaratmadığını söyleme ihtiyacı duyuyorum... Madam Samoylov'u... ve seni Boğdan'da çevreleyenleri, hoşlandıklarını ve sana tapanları... görememek benim için ne hazin...'
- 77 SIRIO 54 (1886): s. 111-98, Richelieu, "Mon voyage". RP 4.2, s. 152.
- 78 SIRIO 54 (1886): s. 147-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 79 SIRIO 54 (1886): s. 147-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 80 AAE 20: s. 158, Langeron, "Événements 1790".
- 81 RGVIA 52.2.47.12, GAP to Kaunitz, Ekim 1790, Bender, yayınlanmadı.
- 82 SIRIO 54 (1886): s. 147-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 83 AAE 20: s. 160, Langeron, "Événements 1790".
- 84 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 321.
- 85 Engelhardt, 1868: s. 88.
- 86 Engelhardt, 1868: s. 88. AAE 20: s. 226, Langeron, "Événements 1790".
- 87 SIRIO 54 (1886): s. 152, Richelieu, "Mon voyage".
- 88 SIRIO 54 (1886): s. 147-9, Richelieu, "Mon voyage". AAE 20: s. 226, Langeron, "Événements 1790".
- 89 Golovina, s. 24-5.
- 90 AAE 20: s. 143, Langeron, "Événements 1790". Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12: s. 173. Puşkin'in hikayesi Ozi'de bir kontes ile geçiyor ancak gerçekten yaşanan olayın, 1790'da Prenses Dolgorukaya ile Bender'de gerçekleşmiş olma olasılığı daha yüksek.
- 91 Engelhardt, 1997: s. 88.
- 92 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 321. AAE 20: s. 226, Langeron, "Événements 1790".
- 93 RGVIA 52.2.71.9, GAP to Princess Lubomirska, 2 Ağustos 1790, "Not a moment for myself" ve RGVIA 52.2.71.8, GAP, Dubrovna'dan vazgeç-

meyi kabul etti, 20 Temmuz 1790, Czerdack, Yaş, yayınlanmadı. Polonya politikaları üzerine: RGVIA 52.2.70.12, GAP to Branicki, 28 Şubat 1790 (Hetman hakkında); RGADA 11.946.56, Baron Ivan I. d'Asch to GAP, 23 Temmuz/3 Ağustos 1790 ve belge 65 d'Asch, Türkçe bir el yazması sunumu için GAP'a teşekkür eder. RGVIA 52.2.7.2, SA to GAP, 22 Temmuz 1790, Varşova; RGVIA 52.2.68.26, Count Feliks Potocki to GAP, 1 Mayıs NS 1790, Viyana, yayınlanmadı. Ordu, Kazaklar ve Muhafızlar alaylarında reformlarla ilgili: RGADA 1.1/1.43.24-6, L 414, GAP to CII, Mayıs 1790. G. S. Vinsky, *Moe vremya, zapiski* (Isabel de Madariaga'nın Giriş yazısıyla). Vinsky, s. 100. Vinski, GAP'ın Muhafızları "her türden raznochintsky ve hatta Asyalı" ile doldurduğunu söyler. AKV 9: s. 270, S. R. Vorontsov da benzer bir şikayette bulunur, 7 Kasım 1792, aktaran Duffy, *Russia's Military Way*, s. 138. Kazakların askere alımı hakkında: SIMPIK KV vol 2 p 39, GAP to Chepega 9 November 1790, Bender. On the Kuban war: Dubrovin, *Istoriya voyny*, Cilt 2: s. 260-1, Yury Bogdanovich Bibikov to GAP, 16 Şubat 1790; s. 269, GAP to General de Balmain, 26 Haziran 1790 ve s 269, GAP to I. V. Gudovich, 24 Aralık 1790. Ayrıca SBVIM, Cilt 8: s. 9, GAP to Y. B. Bibikov, 23 Şubat 1790. Deniz savaşı hakkında, Cilt 7: s. 107, GAP to José de Ribas, 8 Temmuz 1790; s. 139, GAP to Ribas, 17 Ağustos 1790. Filo için işaretler hakkında: Cilt 8: s. 18, GAP to Ribas, 14 Mart 1790. Nikolaev hakkında: ZOOID 8: s. 200, GAP, Nikolaev Kilisesi hakkında, Starov'a ve mimarlara verilen talimatlar ve 24 Ağustos 1790'da Faleev'e verilen emirler, aktaran Kruchkov.

- 94 RGADA 5.85.2.266, L 440, CII to GAP, Ekim 1790.
- 95 RGADA 5.85.2.251-4, L 430, CII to GAP, 29 Ağustos 1790.
- 96 RGADA 5.85.2.256-7, L 434, CII to GAP, 11 Eylül 1790. RGADA 5.85.2.266, L 439, CII to GAP, Ekim 1790.
- 97 Potemkin'in *indigénat* ve Rusya'nın Polonya'daki konumuna yönelik tehdit, yayınlanmamış Potemkin-Stackelberg yazışmalarında izlenebilir: RGVIA 52.2.74.2, GAP to Marshals of the Sejm Malachowski ve Sapieha, 7 Kasım 1788, Ozi. RGVIA 52.2.39.1, CII to Stackelberg, 12 Mayıs 1788, Çarskoye Selo. RGVIA 52.2.39.270, Stackelberg to GAP, 13/24 Aralık 1788. RGVIA 52.2.39.385, Stackelberg to GAP, 1/12 Nisan 1790. RGVIA 52.2.39.384, Stackelberg to GAP, 5/16 Mart 1790. RGVIA 52.2.39.370, Stackelberg to GAP, 12/23 Ocak 1790. RGVIA 52.2.39.358, Stackelberg to GAP, 3/14 Ocak 1790. Potemkin karşıtı propaganda için ayrıca bakınız "Reflexion", RGVIA 52.2.54.147, ud, imzasız. Bu belgelerin hiçbiri yayınlanmadı. Bakınız Bölüm 23, dipnot 49. 98 RGADA 1.1/1.43.59-60, L 432, GAP to CII, 10 Eylül 1790, Bender. RGADA 5.85.2.258-9, CII to GAP, 16 Eylül 1790.

- RGADA 5.85.2.260, L 436, CII to GAP, 30 Eylül 1790. RGADA 5.85.2.262, L 436, CII to GAP, 1 Ekim 1790.
- 99 Petrov, *Vtoroya turetskaye voyna*, Cilt 2: s. 43-4, GAP to Lazhkarev, 7 Eylül 1790. RA (1884) 2, s. 30.
- 100 SBVIM: Cilt 8: s. 16, GAP to F. F. Ushakov, 14 Mart 1790; s. 89, GAP to Ushakov, 24 Haziran 1790; s. 92, GAP to Ushakov, 3 Temmuz 1790.
- 101 RGADA 1.1/1.43.55, L 431, GAP to CII, 4 Eylül 1790, Bender.
- 102 RGADA 5.85.2.258-9, L 434, CII to GAP, 6 Eylül 1790.
- 103 SBVIM, Cilt 8: s. 172, GAP to Ribas, 28 Eylül 1790.
- 104 RGVIA 52.2.37.230, GAP to Bezborodko.
- 105 RGVIA 52.1.586.1.586, GAP to Bezborodko.
- 106 SBVIM, Cilt 8: s. 186, GAP to Ribas, 13 Kasım 1790.
- 107 AAE 20: s. 272, Langeron, "Événements 1790".
- 108 Odessa Devlet Tarihi Yerel Müzesi d680 ve d681, Armand Duc de Richelieu to GAP ve Alexandre Comte de Langeron to GAP, 10 Kasım 1790.

Bölüm 30: Katliam Denizi: İsmail

- 1 İkinci Türk Savaşı'na ilişkin bu değerlendirmenin temel kaynakları için bakınız Bölüm 26, dipnot 1. Bu bölümde kullanılan temel kaynak için ayrıca bakınız Alexander, *CtG*, s. 257-92 ve Madariaga, *Russia*, s. 413-26. RA (1871) Eylül, s. 394-6; Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn, 23-24 Kasım 1790, İsmail. G. I. Çernişev, Donanma Kurulu'nu yöneten ve Potemkin'e karşı çıkan İvan'ın oğluydu. Ancak GAP'ın yeğeni Varvara ile evli olan ve bu nedenle Serenissimus'a yakın olan arkadaşı Prens S. F. Golitsin'e yazıyor. Bu nedenle bu, dostane birine yönelik düşman bir tanığın ifadesidir ve Rus Mahkemesi'ni kesinlikle aile grupları veya siyasi partiler şeklinde bölmeye çalışmanın ne kadar boşuna olduğunun göstergesidir.
- 2 Damas, s. 148-50. SIRIO 54 (1886): s. 156, Richelieu, "Mon voyage".
- 3 RGADA 1.1/1.43.107, L 442, GAP to CII 3 Aralık 1790, Bender.
- 4 RA (1871), s. 385-7, 20 Kasım 1790, İsmail.
- 5 AAE 20: s. 168, Langeron, "Événements 1790".
- 6 SD, Cilt 2: s. 524-5, GAP to A. V. Suvorov, 25 Kasım 1790, Bender. KD, Cilt 1: s. 113, GAP to Suvorov, 25 Kasım 1790. GAP, parlamento yerine Lehçe "Sejm" kelimesini kullanırdı. RA (1877) no 10, s. 196-7, GAP to Suvorov (iki dipnot), 25 Kasım 1790, Bender.
- 7 RA (1871), s. 391-2, Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn, 22 Kasım 1790, İsmail.

- 8 RGVIA 52.1.586.1.630, GAP to José de Ribas, 28 Kasım 1790. RA (1871) Eylül, s. 396, Count G. I. Chernyshev to Prince S. F. Golitsyn, 27 Kasım 1790, İsmail.
- 9 AAE 20: s. 194, Langeron, "Événements 1790".
- 10 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 229. Castera, Cilt e, s. 292. RGADA 1.1/1.43.51-4, L 447, GAP to CII, 13 Ocak 1791, Yaş. RGADA 1.1/1.43.22, L 415, GAP to CII, 29 Mayıs 1790, Kokoteny ("savaşın ruhu").
- 11 SBVIM 8, s. 193-4, GAP to General Ivan Gudovich, 28 Kasım 1790, Bender. SIRIO 54 (1886): s. 194, Richelieu, "Mon voyage".
- 12 SBVIM 8, s. 195, GAP to Suvorov, emir 1730, 4 Aralık 1790, Bender. RGVIA 52.1.16.11. RA (1877) 10, s. 197-8, GAP to Suvorov, 29 Kasım 1790, Bender ve 4 Aralık 1790, Bender.
- 13 SBVIM 8 p 194, GAP to Suvorov, 29 Kasım 1790, Bender. SIRIO 54 (1886): s. 168-9, Richelieu, "Mon voyage"
- 14 RV (1841) 1.8, s. 345, GAP to Governor of Ismail, 7 Aralık 1790.
- 15 RA (1877) no 10, s. 198, Suvorov to Governor of Ismail, 7 Aralık 1790, İsmail. SD, Cilt 2: s. 535, Suvorov to Governor of Ismail, 7 Aralık 1790, aktaran Longworth, *Art of Victory*, s. 167.
- 16 SIRIO 54 (1886): s. 174, Richelieu, "Mon voyage".
- 17 Damas, s. 151.
- 18 Longworth, *Art of Victory*, s. 168.
- 19 AAE 20: s. 235, Langeron, "Événements 1790".
- 20 Damas, s. 153-5. SIRIO 54 (1886): s. 181-3.
- 21 Damas, s. 153-6. SIRIO 54 (1886): s. 183-7, Richelieu, "Mon voyage". AAE 20: s. 235, Langeron, "Événements 1790".
- 22 Longworth, *Art of Victory*, s. 174. AAE 20: s. 235, Langeron, "Événements 1790". Duffy, *Russia's Military Way*, s. 187-8. M. S. Anderson, *Europe in Eighteenth Century*, s. 135. İsmail'deki gerçek ölü sayısı asla bilinmeyecek. Görgü tanıkları bile yirmi dört bin ile otuz bin arasında kaldı, ancak en iyi tahmin yirmi altı bin Türk'ün İsmail'de öldüğüydü. Hafta içinde dokuz bin tutukludan iki bini yaralarından dolayı ölmüştü. Rus kayıpları, resmi olarak tespit edilen bin sekiz yüz on beş ölü ve ik bin dört yüz kırk beş yaralıdan çok daha fazlaydı; muhtemelen dört bin beş yüz ile Langeron'un dört yüz yirmi dokuzu subay sekiz bin ölü (dört bin kişi yaralarından dolayı öldü) vardı.
- 23 Samoilov, col 1550.
- 24 AAE 20: s. 272, Langeron, "Événements 1790".
- 25 RGADA 5.85.2.277, L 446, CII to GAP, 3 Ocak 1791.
- 26 SIRIO 54 (1886): s. 195, Richelieu, "Mon voyage".

- 27 SIRIO 54 (1886): s. 194, Richelieu, "Mon voyage". AAE 20: s. 272, Langeron, "Evénements 1790". Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12, s. 171-2. RGVIA 52.2.47.16, GAP to Prince Kaunitz, 25 Ocak/5 Şubat 1791, Yaş ve RGVIA 52.2.47.19, GAP to Kaunitz, 9/20 Şubat 1791, RGVIA 52.2.55.72, unnamed to GAP, 15 Şubat 1791, Viyana, yayınlanmadı. GAP, Kaunitz ile dostane ilişkilerini sürdürüyordu. Genç Prens Charles de Ligne ile Viyana'ya gönderilen ilk mektupta GAP, Kaunitz'e "Mösyö Casanova'nın resmini" gönderdiği için teşekkür ediyor: Âşık Casanova'nın erkek kardeşi tanınmış bir portre ressamıydı. "Buraya sevinçle geldi." demişti GAP, "Bu beni çok mutlu etti." İkinci mektup, aralarındaki siyaseti içeriyordu: "Düşmanlarımız ve bizi kıskananlar, çıkar birliğimizi bozmak için ellerinden geleni artlarına koymuyorlar ancak başarılı olamayacaklar." demişti GAP, hâlihazırda çıkarlarının birliği bozulmuşken. GAP, kendisine gönderdiği peynirler için Kaunitz'e teşekkür etti. Karşılığında, "Ekselansları için İsmail'i yöneten paşaya ait bir Türk atım var." GAP, Viyana'da Prens Kaunitz'e ve Prens de Ligne'ye zaferini bildirir: Üçüncü belgede GAP, Ligne'nin kendisinin önderliği hakkındaki yanlış görüşlerini düzeltmek zorunda kaldığını onaylıyor. Prens Potemkin'in oğlunun Tuna'nın karşısında General Ribas'ın emri altındaki birlikte sergilediği davranışları övmek için yazmış olduğu önemli mektup belli ki Prince de Ligne'nin (baba) Özi'den dönüşü sonrasında Rus Feldmareşalin itibarına yönelttiği saldırıların öcünü almayı amaçlıyordu.
- 28 Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 198: "After Ismail: What happened in Jassy?" Lopatin'in bu efsaneye ilgili son araştırması, onu kesin olarak çürütüyor gibi görünüyor. Hikâyedeki örnekler için bakınız Petrushevsky, Cilt 1: s. 400-1 ve Longworth, *The Art of Victory*, s. 175.
- 29 AVPRI 5.585.217, L 447, GAP to CII, 11 Ocak 1791, Yaş. Richelieu ve Damas devrimden etkilenererek Paris'e döndüler. Genç Prens Charles de Ligne, Prens Kaunitz'in zaferini ilan eden mektupları alarak Viyana'ya döndü. Kaunitz, GAP'a peyniri ve resmi gönderdi, GAP ona İsmail Muhafızları'nın yukarıda bahsedilen paşasını gönderdi. Bakınız yayınlanmamış mektup, yukarıdaki dipnot 27.
- 30 RGADA 1.1/1.43.51-4, L 448, GAP to CII, 13 Ocak 1791, Yaş. RGADA 5.85.2.275, L 444, CII to GAP, 20 Aralık 1791. AVPRI 5.585.208, L 449, GAP to CII, 15 Ocak 1791, Yaş.
- 31 AVPRI 5.585.217, L 447, GAP to CII, 11 Ocak 1791, Yaş.
- 32 RGADA 1.1/1.43.51-4, L 448, GAP to CII, 13 Ocak 1791, Yaş.
- 33 AVPRI 5.585.204, L 451, GAP to CII, Ocak 1791, Yaş. M. I. Pilaev, *Staryy Peterburg*, s. 306.
- 34 RGADA 5.85.2.279-80, L 451, CII to GAP, 22 Ocak 1791.

- 35 RGADA 1.1/1.43.51-4, L 448, GAP to CII, 13 Ocak 1791, Yaş.
- 36 McKay ve Scott, s. 240-2. John Ehrman, *The Younger Pitt*, Cilt 2: *The Reluctant Transition*, s. 12-17.
- 37 Stedingk, s. 77, Count Stedingk to Gustavus III, 8 Şubat NS 1791.
- 38 Stedingk, s. 87, Stedingk to Gustavus III, 16 Şubat NS 1791.
- 39 Stedingk, s. 94, Steding to Gustavus III, 11 Mart NS 1791.
- 40 Ehrman, Cilt 2: s. 12-17. PRO FO 65/20, Sir Charles Whitworth to Duke of Leeds no 2, 10 Ocak 1791. PRO FO 30/8/20, Joseph Ewart to William Pitt, 11 Şubat 1791, aktaran Ehrman, Cilt 2: s. 12-17.

Bölüm 31: Yunan Güzeli

- 1 *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 233-4. Bu bölümde ayrıca şu kaynaktan yararlanılmıştır: Alexander, *CtG*, s. 285-92 ve Madariaga, *Russia*, s. 409-26.
- 2 Stedingk, s. 98, J. J. Jennings to Fronce, 17 Mart NS 1791, St. Petersburg.
- 3 Stedingk, s. 96, Count Stedingk to Gustavus III, 17 Mart NS 1791, St. Petersburg.
- 4 AGAD Collection of Popiel Family 421: s. 10-11, Augustyn A. Debolı to SA, yayınlanmadı.
- 5 Derzhavin, *The Waterfall*, içinde Segal, s. 302.
- 6 AGAD 421.5-6, Debolı to SA ud, Mart 1791, yayınlanmadı. GAP'a yapılan övgü, muhtemelen Sumarokov'ya ait; bakınız Bolotina, "Private Library of Prince GAP", s. 254.
- 7 AGAD 421: s. 1-2, Debolı to SA, 1, 2, 3, 5 Mart 1791, yayınlanmadı.
- 8 SIRIO 42: s. 163, CII to Prince de Ligne, 21 Mayıs 1791. SIRIO 33: s. 349, CII to Baron F. M. Grimm, 30 Mart 1791.
- 9 AGAD 421: s. 10-11, Debolı to SA, Mart 1791, yayınlanmadı.
- 10 Stedingk, s. 98, Jennings to Fronce, 17 Mart NS 1791.
- 11 AGAD 421: s. 12-15 ve 20-1, Debolı to SA, 1 Nisan ve 8 Nisan 1791, yayınlanmadı. Stedingk, s. 103, Stedingk to Gustavus, III 25 Mart NS 1791, St. Petersburg.
- 12 AGAD 421: s. 12-15 ve 20-1, Debolı to SA, 1 Nisan ve 8 Nisan 1791, yayınlanmadı. Stedingk, s. 103, Stedingk to Gustavus III, 25 Mart NS 1791, St. Petersburg.
- 13 Stedingk, s. 98-108, Stedingk to Gustavus III ve Jennings to Fronce, 17, 21 25 Mart, 1 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 14 AAE 20: s. 134-5, Langeron, "Événements 1790". RP 1.1, s. 72.
- 15 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 325. Czartoryski, s. 37.
- 16 Engelhardt, 1868: s. 69.
- 17 SIRIO 54 (1886): s. 149, Richelieu, "Mon voyage". Golovina, s. 24-5.

- 18 RGVIA 52.11.69.61, GAP to Count Joseph de Witte, 21 Eylül 1788, yayınlanmadı.
- 19 RP 1.1, s. 72. AGAD 421: s. 5-6 ve 20-1, Deboli to SA ud, Mart 1791 ve 8 Nisan 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 20 AGAD 421: s. 12-15 ve 20-1, Deboli to SA, 1 ve 8 Nisan 1791, yayınlanmadı. Stedingk, s. 103, Stedingk to Gustavus III, 25 Mart NS 1791, St. Petersburg.
- 21 AGAD 421: s. 12-15, Deboli to SA, 1 Nisan 1791, St. Petersburg yayınlanmadı. Stedingk, s. 108, Jennings to Fronce, 1 Nisan 1791, St. Petersburg. AAE 20: s. 286, Langeron, "Événements 1790".
- 22 AGAD 421: s. 22-3 Deboli to SA, 12 Nisan 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 23 Ehrman, Cilt 2: s. 18-19. RGADA 5.85.2.290, L 455, CII to GAP, 25 Nisan 1791. Suvorov'un İsveç'e gönderilmesi, çoğu Suvorov tarihçisi tarafından Potemkin'in kıskançlığının daha fazla kanıtı olarak görülüyor, ancak aslında İsveç tehdidi Nisan 1791'de gerçekleşti.
- 24 Stedingk, s. 107, Jennings to Fronce, 1 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 25 Stedingk, s. 113-16, Stedingk to Gustavus III, 8 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 26 Stedingk, s. 109-10, Jennings to Fronce, 1 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 27 Stedingk, s. 113-16, Stedingk to Gustavus III, 8 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 28 AGAD 421: s. 16-19, Deboli to SA, 5 Nisan 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 29 K. E. Dziedzula, *Rossiya i velikaya Frantzuzskaya burzhuanaya revolyutsiya kontsa XVIII veka*, s. 281. *Literaturnoye nasledstvo*, (Moskova 1937), Cilt 29-30: s. 448-50, Baron Simolin to Count Osterman, 21 Mart/1 Nisan 1791, Paris, s. 450-1. Ayrıca AKV 8: s. 1-38. S. R. Vorontosov to F. V. Rostopchin, 18/29 Kasım 1796. GAP, hem Varşova'daki Stackelberg tarafından Devrim hakkında bilgilendirildi (mektupları için bakınız RGVIA 52.2.39.385) hem de Simolin (mektupları için bakınız RGVIA 52.2.56.31) ve Ségur (mektupları için bakınız RGVIA 52.2.64.24) tarafından bilgilendirildi: Comte de Ségur to GAP, 9 Mayıs 1790, Paris. Bu belgeler yayınlanmadı. Katerina'nın Mirabeau hakkındaki gerçek düşüncesi ("direksiyonda kırılmaya uygun") için bakınız SIRIO 23 (1878): s. 520, CII to Grimm, 30 Nisan 1791. Antonina Vallentin, *Mirabeau: Voice of the Revolution*, s. 65.
- 30 Stedingk, s. 111, Stedingk to Gustavus III, 8 Nisan NS 1791, St. Petersburg.
- 31 Stedingk, s. 94, Stedingk to Gustavus III, 11 Mart NS 1791 ve s. 96, 17 Mart 1791, St. Petersburg.
- 32 ADAD 421: s. 84 Deboli to SA ud, Mart? 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.

- 33 Derzhavin, *Sochineniya*, Cilt 6: s. 592.
- 34 Madariaga, *Politics and Culture*, s. 166-7. Franz Demmler, *Memoirs of the Court of Prussia*, s. 342.
- 35 Vernadsky, *Imperatriza Ekaterina II i Zakonodatel'naya Komissiya 1767-8*, s. 237-9, aktaran Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 213.
- 36 Robert H. Lord, *The Second Partition of Poland*, s. 180-1. Goertz, s. 74.
- 37 Khrapovitsky, s. 359, 15, 17, 22 Mart 1791.
- 38 RS (1892) Nisan, s. 179, Fyodor Sekretarev'in Anıları.
- 39 Khrapovitsky, s. 359-61, 7 ve 9 Nisan 1791. Madariaga, *Russia*, 418. Lord, s. 181 ve Ek 5, Osterman to Alopeus, 14/25 Mart 1791.
- 40 SIRIO 42: s. 150-1. RS (1887) 55, s. 317.
- 41 Ehrman, Cilt 2: s. 19-28. Madariaga, *Russia*, s. 418. Lord, s. 183-5. Hansard XXIX: s. 31 ve s. 52-79. AKV 8: s. 1-38, S. R. Vorontsov to Rostopchin, 18/29 Kasım 1796. Salisbury Markisi, Britanya'nın 1878'de Rusya ile karşılaşmasını köpekbalığı ve kurt arasındaki kavgaya benzetti (aktaran Andrew Roberts, *Salisbury*, Londra, 1999).
- 42 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67 no 29, Charles Whitworth, 10 Haziran 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 43 Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi, Kontes Osterman'ın daveti, 28 Nisan 1791. Yazarın Odessa ziyareti, Ağustos 1998; yayınlanmadı.

Bölüm 32: Karnaval ve Kriz

- 1 İkinci Türk Savaşı'na ilişkin bu değerlendirmenin temel kaynakları için bakınız Bölüm 26, dipnot 1. Bu bölümde Polonya Krallığı Devrimi için, ayrıca şu kaynaklardan yararlanılmıştır: Alexander, *CtG*, s. 285-92 ve Madariaga, *Russia*, s. 409-26, Lord, s. 512-28, Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 326-57, Ehrman, Cilt 2, s. 26-41, McKay ve Scott, s. 240-7. Yine bakınız Jerzy Lojek, "CII's Armed Intervention in Poland" ve Jerzy Lukowski, *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795. Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 243.
- 2 SIRIO 23 (1878): s. 517-19, CII to Baron F. M. Grimm, 29 Nisan 1791.
- 3 Zoia Belyakova, *The Romanov Legacy*, s. 91. Potemkin donyağı kullanmazdı. Don yağının maliyetinin yetmiş bin rubleden fazla olduğu söylenmişti: Başkentteki her mumu satın almıştı ve Moskova'dan daha fazla sipariş vermesi gerekiyordu.
- 4 Derzhavin, aktaran A. A. Kiuchariants, *Ivan Starov*, Leningrad, 1982: s. 43, içinde Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 275. Dört koro parçasının sözleri ve müziği için bakınız Bolotina, "Private Library of Prince GAPT", G. R. Derzhavin ve Osip Kozlovsky.
- 5 Anspach, *Journey*, s. 137, 18 Şubat 1786.

- 6 Derjavin'in lirik şiiri, aktaran Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 230.
- 7 L. I. Dyachenko, Tavriçeski Sarayı. Yazarın St. Petersburg ziyareti, 1998. Ayrıca bakınız L. I. Dyachenko, *Tavrishesky Dvoretz*, s. 1-64.
- 8 Bu değerlendirme için bakınız SIRIO 23 (1878): s. 517-19, CII to Grimm, 29 Nisan 1791. *Memoirs of the Life of Prince Potemkin*, s. 243. Masson, s. 240-4, 386-7. Belyakova, s. 91. Dyachenko, s. 1-57. Yazarın, Lüdmila Dyaçenko ile Tavrida Sarayı ziyareti, Eylül 1998. *Moskvityanın zhurnal* (1852), Cilt 3: s. 21-8 (Prens Potemkin'in özel hayatı hakkında).
- 9 Pushkin, *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12, s. 177. Razumovskaya olarak doğan Natalya Zakrevskaya'nın hikâyesi. Bu, GAP'ın büyük olasılıkla 1760'larda flört ettiği Kiril Razumovski'nin kızı Yelizaveta'nın kız kardeşiydi.
- 10 Stedingk, s. 137, Count Stedingk to Gustavus III, 18 Mayıs 1791, St. Petersburg.
- 11 SIRIO 23 (1878): s. 519, 29 Nisan 1791 ve SIRIO 23 (1878): s. 520, 30 Nisan 1791, CII to Grimm, St. Petersburg. Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 337-6. Edmund Burke, *Collected Works*, Cilt 6, s. 244-6, aktaran Zamoyski, s. 345. Lord, s. 527-8. Madariaga, *Russia*, s. 420-1.
- 12 ADAD 421: s. 22-3, Debolı to SA, 12 Nisan 1791; 421: s. 36-9, 29 Nisan 1791; 421: s. 58-65, 17 Mayıs 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 13 RGADA 5.85.2.289, L 457, CII to GAP, Mayıs 1791.
- 14 RV (1841), Cilt 8, s. 366-7, GAP to Admiral F. F. Ushakov, Prince N. I. Repnin and General-en-Chef I. V. Gudovich, 11 Mayıs 1791. RGVIA 52.2.21.153, L 457, GAP to CII, 9 Haziran 1791 ve RGVIA 52.2.21.145-9, GAP to CII 9 Haziran 1791. İsmail, Bender ve Akkerman gibi Anapa da her zaman bir Rus hedefiydi. Bakınız Dubrovin, *Istoriya voyny*, Cilt 2: s. 269, GAP to Gudovich (Anapa hakkında), 24 Aralık 1790. RGADA 16.799.2.170, L 456 ve RGADA 16.766.2.171, L 456, ikisi de GAP'tan CII'ye gönderildi. Bu tarihten kalma bu mektuplar İsveçli tutukluların, Ermenilerin ve Eflakların GAP'ın topraklarına yerleştirilmesini, Nikolaev'in genişletilmesini ve daha fazla gemi inşa edilmesini önermektedir.
- 15 RA (1874) 2, s. 251-2, CII rescript to GAP (Polonya hakkında) 16 Mayıs 1791.
- 16 Jerzy Lojek, "Catherine's Armed Intervention in Poland", s. 579-81.
- 17 RGVIA 52.2.68.32 ve /30, Count Feliks Potocki to GAP, 12 Ekim 1790 ve 9 Temmuz 1791, yayınlanmadı. Lord, s. 527-8, Potocki to GAP, 14 Mayıs 1791, Viyana. RGVIA 52.2.68.47, GAP to Potocki, 18/29 Mayıs 1790. RGVIA 52.2.68.48, GAP to Potocki, 8 Şubat 1791, yayınlanmadı.
- 18 AKV 13: s. 227, A. A. Bezborodko to S. R. Vorontsov, 17 Kasım 1791.

- 19 SIRIO 27 (1880): s. 332-3, CII to GAP (Zaporozjya ve Nekrazovski Kazaklarının iadesine ilişkin önlemler hakkında emir), 15 Nisan 1784.
- 20 SIRIO 27 (1880): s. 338, CII to GAP (Polonya'da Kazakların müfrezesinin tutulması hakkında emir), 2 Temmuz 1784. SIRIO 27 (1880): s. 416, CII to GAP (Polonya Kazaklarının beş filosunun kurulmasına izin veren emir) 6 Temmuz 1787.
- 21 Bakınız Rulikowski, Smila.
- 22 S. Malachowski, *Pamiętnik i Stanisława hr. Nalecz Malachowskiego wyd. Wincenty hr. Los*, s. 92.
- 23 AGAD 421: s. 58-65, Debolı to SA 17 Mayıs 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 24 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, William Fawkenner to Lord Grenville no 3, 2 Haziran 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 25 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Fawkenner to Lord Grenville 18 Haziran 1791, St. Petersburg. Ayrıca bakınız aynı yerde GAP on the Black Sea Fleet, Fawkenner no 3, 2 Haziran 1791, St. Petersburg. Hiçbiri yayınlanmadı.
- 26 RGVIA 52.2.89.159, S. R. Vorontsov to GAP, 3 Mayıs NS 1791, Londra, yayınlanmadı.
- 27 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106.67, Charles Whitworth no 41, 5 Ağustos 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı. Stedingk, s. 146, Stedingk to Gustavus III, 25 Haziran 1791, St. Petersburg.
- 28 Derzhavin, Cilt 6: s. 592, 422-3.
- 29 Derzhavin, Cilt 6: s. 592, 422-3.
- 30 Derjavin'in bu portresi için bakınız Jesse V. Clardy, *G. R. Derzhavin: A Political Biography*, s. 70-1, 123, 128.
- 31 RP 1.1, s. 39. Burton Raffel, *Russian Poetry under the Tsars*, s. 20. Segal, Cilt 2: s. 262-74.
- 32 Derzhavin, Cilt 6: s. 422-44.
- 33 AGAD 421: s. 122-3, Debolı to SA, 22 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı. Derzhavin, Cilt 6: s. 423-4. AKV 8: s. 44-5, Count Fyodor Rostopchin to S. R. Vorontsov, 25 Aralık 1791, Yaş.
- 34 AKV 8: s. 67, Rostopchin to S. R. Vorontsov, 14/25 Nisan 1793 ve s. 44-5, 25 Aralık 1791, Yaş.
- 35 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Fawkenner no 4, 7 Haziran 1791 ve no 8, 21 Haziran 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 36 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth, 8 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.

- 37 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth, 8 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 38 RGADA 5.85.1.479, L 457, CII to GAP, Haziran 1791.
- 39 RGADA 5.85.2.18, L 458, CII to GAP ve RGVIA 52.2.22.70, L 458, GAP to CII, Haziran 1791. Cephelerden GAP'a gelen raporlar, GAP'ın komutanlarına verdiği emirler ve CII'ye verdiği raporlar için bakınız RGVIA 52 op 2, örneğin GAP'ın CII'ye M. I. Kutuzov'un 4 Haziran 1791'de Tuna Nehri'ne yaptığı baskınla ilgili raporu için bakınız, 19 Haziran 1791, RGVIA 52.2.21.164.
- 40 AGAD 421: s. 122-3, Debolı to SA, 22 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 41 AGAD 421: s. 77-8, Debolı to SA, 31 Mayıs 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 42 RGVIA 52.2.22.4, L 458, GAP to CII, Temmuz 1791. KFZ, 2 Temmuz 1791. Anapa'nın düşüşü: Dubrovin, *Istoriya voyny*, Cilt 2: s. 269, Gudovich to GAP, 22 Haziran 1791. Mansur'un yakalanması ve akıbeti hakkında: Marie Bennigsen Broxup (ed), *The North Caucasus Barrier: The Russian Advance towards the Moslem World*; bakınız Paul B. Henze, "Circassian Resistance to Russia", s. 75.
- 43 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth, Fawkenner ve Goertz tarafından imzalanan anlaşma 11/22 Temmuz 1791 ve 16/27 Temmuz, St Petersburg, yayınlanmadı. KFZ, 12 Temmuz 1791. RGADA 5.85.1.432, L 459, CII to GAP, Temmuz 1791 ve RGADA 5.85.1.430, L 459, CII to GAP, Temmuz 1791. RGVIA 52.2.22.11-15, Repnin'in Mâcin Muharebesi ile ilgili GAP'a gönderdiği rapor.
- 44 AGAD 421: s. 122-3, Debolı to SA, 22 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 45 AGAD 421: s. 113-14, Debolı to SA, Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 46 RGVIA 52.2.39.346, Count Stackelberg to GAP, 9/20 Aralık 1789, yayınlanmadı.
- 47 AGAD 421: s. 85-6, Debolı to SA, 17 Haziran 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 48 Stedingk, s. 143, Stedingk to Gustavus III, 25 Haziran 1791, St. Petersburg.
- 49 AAE 20: s. 312, Langeron, "Événements de l'hiver de 1790 et 1791". Stedingk, s. 209, J. J. Jennings to France, Aralık 1791, St. Petersburg. Golovina, s. 64.
- 50 RGADA 5.85.1.499-500, L 460, CII to GAP, Temmuz 1791. GAP, efsanenin aksine, subayların finansal suistimallerini durdurmak için orduda reform yapmaya hevesliydi. Bu nedenle, ihlalleri kontrol etmek için yeni bir tür

Ordu Müfettişliği kurdu. AVPRI 2.2/81.21.138, L 460, GAP to CII, 14 Temmuz 1791 ve AVPRI 2.2/8a.21.139, L 460, GAP to CII, 14 Temmuz 1791. Bakınız Son Söz, dipnot 34.

51 Vigée Lebrun, Cilt 1: s. 323.

52 Lojek, "CII's Armed Intervention in Poland", s. 579-81. CII'nin GAP'ın eylemlerini şarta bağlamasının, bunun bir oyun olduğunu kanıtladığı iddia edilse de bu kararname, GAP'a verdiği 1783 Kırım fermanından daha fazla koşul içermiyordu. Bu, birçok Polonyalı tarihçinin genel bakışına uygundur. Örneğin Lojek, GAP'ın bir Polonya muhalefeti düzenlemesi koşulunun açıkça bir oyun olduğunu, çünkü CII'nin soyluların yeni Anayasayı desteklediğini bildiğini öne sürmüştür. Yine de bir ülke, muhalefet tarafından davet ediliyormuş gibi görünmesini sağlamak için ilk önce düzenleme yapmadan diğerini nadiren işgaleder. Üstelik Feliks Potocki, Üç Mayıs'a karşı çıkan ve Polonya'nın eski "altın özgürlük" kavramına bağlı olan birçok Polonyalı kodamandan biriydi. GAP'ın eylemleri ayrıca Bâb-ı Âli ile barış imzalanması koşuluna bağlıydı, ancak bu sadece bir temenniydi: Kendisi güneyin barışının, Batı'da savaştan daha gerekli olduğunu sürekli vurgulamıştı.

53 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, no 40 Whitworth to Grenville, 5 Ağustos 1791. AGAD 421: s. 103-4, Deboli to SA, 8 Temmuz 1791. St. Petersburg'dan gelen bu diplomatik gönderilerin ikisi de yayınlanmadı.

54 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Whitworth, 12 Temmuz 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı.

55 RS (1876) Eylül: s. 43, Knyaz Platon Alexandrovich Zubov.

56 Reshetilovsky Archive (Popov Arşivi), s. 77-84, Catherine II' to GAP (Polonya ile ilgili gizli emir), 18 Temmuz 1791. RA (1874) 2, s. 281-9.

57 Golovina, s. 28.

58 RGADA 5.85.2.291, L 461, CII to GAP, 25 Temmuz 1791. KFZ, 24 Temmuz 1791.

Bölüm 33: Son Yolculuk

1 Michel Oginski, *Mémoires sur la Pologne and les Polonais*, Cilt 1, Bölüm 7: s. 146-53.

2 Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 67; Prince de Ligne to JII, Nisan 1788. RGADA 5.85.2.25, CII to GAP, 19 Kasım 1786.

3 Masson, s. 111.

4 RGVIA 52.2.22.90-103, Prince N. I. Repnin to GAP, Temmuz-Ağustos 1791. RGADA 5.85.2.296, CII to GAP, 12 Ağustos 1791, Çarskoye Selo. SIRIO 29: s. 220, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky, 17 Kasım 1791.

- Engelhardt, 1997: s. 94. SIRIO 23 (1878): s. 553, CII to Baron F. M. Grimm, 27 Ağustos 1791.
- 5 PRO FO Secretary of State: State Papers, Foreign, cyphers SP106/67, Charles Whitworth to Lord Grenville, 5 Ağustos 1791, St. Petersburg, yayınlanmadı. Samoilov, col 1555 ve dipnotlar 1 ve 2, ayrıca cols 1556-7.
- 6 RGADA 1.1/1.43.97, L 464, GAP to CII, 4 Ağustos 1791, Olviopol. RGADA 5.85.2.296, L 465, CII to GAP, 12 Ağustos 1791.
- 7 Bu, Bayan Maria Guthrie'nin Karadeniz çevresindeki nehirlerin yaydığı ateşli hastalıklardan on yıl sonra ifadesiydi: mektup 23, s. 111. SIRIO 29: s. 121, Bezborodko, GAP'ın Ağustos 1791 tarihindeki kırıcı konuşmalarıyla ilgili.
- 8 Samoilov, col 1557.
- 9 AKV 8: s. 37, Count F. V. Rostopchin to Count S. R. Vorontsov, 7 Ekim 1791. Samoilov, col 1555. RGADA 1.1/1.43.100, L 465, GAP to CII, 15 Ağustos 1791, Galatz. Stedingk, s. 197, J. J. Jennings to Fronsud, St. Petersburg.
- 10 RGVIA 52.2.38.18, V. S. Popov to Bezborodko, 24 Ağustos 1791. RGADA 1.1/1.43.104, GAP to CII 24, Ağustos 1791. RGADA 5.85.2.298, L 466, CII to GAP, 28 Ağustos 1791. Khrapovitsky, 28 ve 29 Ağustos 1791. AAE 20: s. 358, Langeron, "Événements 1791". RV (1841), Cilt 8: s. 372, GAP to Repnin, Ağustos 1791.
- 11 RGADA 1.1/1.43.106, L 468, GAP to CII, 6 Eylül 1791, Yaş. RGADA 5.85.2.302, CII to GAP, 4 Eylül 1791, St. Petersburg. RGVIA 52.2.38.22, Popov to Bezborodko, 6 Eylül 1791.
- 12 RGVIA 52.2.89.95, C. S. Czernisen (?) to Popov "to tell the Marshal", 9 Eylül 1791, yayınlanmadı.
- 13 RGVIA 52.2.68.50, GAP to Comte de Potocki Grand Maître d'Artileries ud, 4 Eylül 1791 ve RGVIA 52.11.71.16, GAP to Comte Rzewewski ud, 4 Eylül 1791, Yaş, hiçbiri yayınlanmadı. Zamoyski, *Last King of Poland*, s. 357. SBVIM, Cilt 8: s. 254, GAP'ın sadrazam ile görüşmeleri ve Sivastopol Filosu'nun dönüşünün raporları, 29 Ağustos 1791.
- 14 Misal RGVIA 52.2.89.162, Chevalier Second to GAP, 25 Haziran/6 Temmuz 1791, Lahey Fransız yerleşimcilerin bir "Yeni Marsilya" yerleşimine ilişkin. RGVIA 52.2.89.165, GAP to Comte de Kahlenberg, 29 Ağustos/9 Eylül 1791 (gemi yapımı için gereken kereste sözleşmeleri hakkında). Belgelerin hiçbiri yayınlanmadı.
- 15 "Canon to the Saviour", aktaran Lopatin, *Potemkin i Suvorov*, s. 239.
- 16 Vassilchikov, Cilt 3: s. 122, Count Andrei Razumovsky to GAP, 15 Eylül 1791, Viyana. RGVIA 52.2.89.166, GAP to Sénac de Meilhan, 27 Ağustos

1791. RG VIA 271.1.65.1, S n c de Meilhan to GAP, 6 Ağustos 1791, Moskova. Belgeler yayınlanmadı.
- 17 AKV 8: s. 43, Rostopchin to S. R. Vorontsov, 25 Aralık 1791, Yaş.
- 18 RGADA 5.85.2.303, L 468, CII to GAP, 16 Eylül 1791. Popov'un CII'ye GAP'ın hastalığı hakkındaki raporları, aksi belirtilmedikçe ölümüne ilişkin bu açıklamanın ana kaynağıdır. RG VIA 52.2.94.3-26 ve RA (1878) 1, s. 20-5.
- 19 Popov, 6-25 Eylül 1791. AKV 25: s. 467, CII to Countess A. V. Branicka, 16 Eylül 1791.
- 20 RGADA 1.1/1.43.103, L 468, GAP to CII, 16 Eylül 1791. Popov, 16 Eylül 1791.
- 21 RG VIA 52.2.37.255, GAP to Bezborodko, 16 Eylül 1791. Popov, 16 Eylül 1791. RG VIA 52.2.55.253, 247 ve 268, Viyana'dan GAP ve barış görüşmeleri hakkında raporlar 21, 17 ve 28 Eylül NS 1791, yayınlanmadı.
- 22 RGADA 1.1/1.43.7, L 469 ve RG VIA 52.2.22.187, L 469, GAP to CII, 21 Eylül 1791. Popov, 21 Eylül 1791. RG VIA 52.2.37.257, GAP to Bezborodko.
- 23 AAE 20: s. 358, 360-2, Langeron, " v nements 1791". Castera, Cilt 3: s. 323. Samoilov, col 1557. Popov, 25 Eylül 1791.
- 24 Popov, 25 Eylül 1791, Metropolit Iona'nın raporu, aslen G rc cedir. ZO-OID 3: s. 559.
- 25 RGADA 1.1/1.43.102, L 470, GAP to CII, 27 Eylül 1791. Popov, 27 Eylül 1791.
- 26 Popov, 30 Eylül-2 Ekim 1791. RGADA 5.85.2.304, CII to GAP, 30 Eylül 1791.
- 27 RGADA 1.1/1.43.9, L 470, GAP to CII, 2 Ekim 1791. Popov, 2 Ekim ve 3 Ekim 1791.
- 28 RGADA 5.85.1.429, L 470, CII to GAP, 3 Ekim 1791. AEB, Cilt 25: s. 467, CII to Branicka. Popov, 3-4 Ekim 1791. Khrapovitsky, 3 Ekim 1791.

Son Söz: Ölümden Sonra Yaşam

- 1 Yazarın  ijova gezisi, Smolensk Eyaleti, Rusya, Eylül 1998, ve Herson, Ukrayna, Temmuz/Ağustos 1998. Peder Anatoly ve Smolensk Eyaleti, Petriş evo'nun   retmeni V. M. Zheludov. Samoilov, cols 1569 ve 1560.
- 2 AKV 13: s. 216-22, A. A. Bezborodko to P. V. Zavadovsky, Kasım 1791, Yaş. Ayrıca ZO-OID 11: s. 3-5. AAE 20: s. 360-2, Langeron, " v nements 1791". Lopatin, *Perepiska*, s. 961-4. Dr. Timan'ın prensi Zubov veya Katerina'nın emriyle zehirlediğine dair hikâyeler vardı. Langeron bile onları dikkate almamıştı. Kısa bir süre sonra J. F. E. Albrecht imzalı *Panslavin – Prince of Darkness (Fürst der Finsternis)* başlıklı bir broşür yayınlanmıştı. Albrecht masondu ve broşürü de Potemkin karştı mitolojinin başlangıcı olmuştu.

- Bu, iyi bir kraliçenin şeytani eş hükümdarın zehirlenmesi emrini verdiğini gösteriyordu.
- 3 Engelhardt, s. 96-7. AKV 13: s. 216-22, Bezborodko to Zavadovsky ud, Kasım 1791: RA (1878) 1, s. 20-5, V. S. Popov to CII, 8 Ekim 1791, Yaş. General Kahovski'nin komutayı alması gerekiyordu ama Kırım'daydı; bu yüzden Napolyon Savaşları'nda feldmareşal olacak olan Mihail Kamenski kontrolü ele aldı ve sokakta Yahudileri çılgınca döndü, ancak ordu, otoritesine boyun eğmeyi reddetti. GAP'ın istediği olmuştu.
 - 4 Khrapovitsky, s. 377-8, 16, 17 ve 18 Ekim 1791.
 - 5 RGADA 5.131.5-5, CII to Popov, 4 Kasım 1791.
 - 6 RGADA 11.1096.1-1, Countess Ekaterina Skavronskaya to CII, 3 Kasım 1791.
 - 7 RA (1878) 1: s. 25, Princess Varvara V. Golitsyna to Prince Alexander Borisovich Kurakin, 2 Kasım 1791, Yaş.
 - 8 SIRIO 23 (1878): s. 561, CII to Baron F. M. Grimm, 22 Ekim 1791.
 - 9 RGVA 52.2.55.285, Viyana'dan gelen haberler, 1/12 Ekim 1791, yayınlanmadı. AKV 13: s. 221-2 Bezborodko to Zavadovsky, Kasım 1791.
 - 10 RGADA 5.138.9, M. S. Potemkin to CII, 6 Aralık 1791, Yaş.
 - 11 V. L. Esterhazy, *Nouvelles Lettres du Comte Valentin L. Esterhazy à sa femme 1792-95*, s. 371, 23 Aralık 1791-3 Ocak 1792. Stedingk, s. 216, Count Stedingk to Gustavus III 26 Aralık 1791-9 Ocak 1792. AKV 8: 58, F. V. Rostopchin to S. R. Vorontsov 28 Eylül 1792, St. Petersburg. *Russkiy Biographicheskiy Slovar* vol 14 (1904). AKV 13 (1879): 256, Bezborodko to S. R. Vorontsov 15 Mayıs 1792, Çarskoye Selo.
 - 12 LeDonne p 262. ZOOID 9: 222-5, report of M. S. Potemkin. ZOOID 9: 227, Emperor Alexander I to the State Treasurer Baron Vasilev, 21 Nisan 1801, St. Petersburg. ZOOID 8: s. 226-7, Popov's explanation of GAP's finances, 9 Mayıs 1800. ZOOID 8: s. 225-6, Prens GAP't denetimindeki olağanüstü meblağların gelir ve giderleri hakkında kısa not. ZOOID 9 (1875): s. 226, CII *ukase* to the cabinet on GAP's debts, 20 Ağustos 1792, Çarskoye Selo. Brückner *Potemkin*, s. 274. Karnovich, s. 314. Sutherland finansal skandalına ilişkin en iyi değerlendirme için bakınız Cross, *By the Banks of the Neva*, s. 80-1. GAP, Sutherland'ın ölümüyle açığa çıkan tek nüfuzlu adam değildi. Prens Viazemski, Kont Osterman ve Grاندük Pavel'in kendisi ona büyük ölçüde borçluydu. Rulikowski, Smila. RS (1908) 136: s. 101-2. Tregubov. Tregubov, "Herkesin kendinden bir parça bulduğu ülkeye faydalı olmak, harcadığı tüm paraya değerdii." diye yazdı. Bu, komutasındaki askerler için tam anlamıyla doğrudur.
 - 13 Stedingk, s. 188, Stedingk to Gustavus III, 28 Ekim 1791, St. Petersburg.
 - 14 AKV 13: s. 216-22, Bezborodko to Zavadovsky, Kasım 1791, Yaş.

- 15 RGADA 11.902a. Prens GAPT'nin Borç Kaydı ve RGADA 11.902a.30. Bu borçlar, Sutherland'a borçlu olunan büyük meblağlardan Tavrida Saray'ının oniks sütunlarına, elmaslara, altın muslin şallara (1.880 ruble), kadın elbiselerine (12.000 ruble üzerinde), istiridye, meyve, kuşkonmaz ve şampanyaya kadar uzanıyordu.
- 16 AKV 13: s. 223-8, Bezborodko to Zavadovsky, 17 Kasım 1791, Yaş.
- 17 Esterhazy, s. 333, 17/28 Ekim 1791, St. Petersburg.
- 18 Masson, s. 113.
- 19 Stedingk, s. 188, Stedingk to Gustavus III, 4 Kasım 1791.
- 20 Esterhazy, s. 333.
- 21 Stedingk, s. 186-8, Stedingk to Gustavus III, 28 Ekim 1791, St. Petersburg.
- 22 AKV 8: s. 39, Rostopchin to S. R. Vorontsov, 25 Aralık 1791, Yaş ve AKV 8: s. 53, Rostopchin to S. R. Vorontsov, 8 Temmuz 1792, St. Petersburg.
- 23 Stedingk, s. 196, J. J. Jennings to Frence ud, St. Petersburg.
- 24 S. N. Glinka, *Russkiye chteniya, izdavaemye Sergeem Glinkoyu. Otechestvennyye istoricheskiy pamyatniki xviii i xix stoleiya*, s. 78-9.
- 25 AKV 13: s. 223-8, Bezborodko to Zavadovsky, 17 Kasım 1791, Yaş.
- 26 Petrushevsky, s. 263. Suvorov, *Pisma* (Lopatin), s. 224, A.V. Suvorov to D. I. Khvostov, 15 Ekim 1791: s. 232-3; Suvorov to Khvostov, 20 Temmuz 1792: s. 251; Suvorov to Khvostov, 24 Kasım 1796 ve Suvorov to P. I. Turchaninov, 7 Mayıs 1793.
- 27 Engelhardt, 1997: s. 97.
- 28 Stedingk, s. 188 ve s. 195, Stedingk to Gustavus III, 28 Ekim 1791 ve Jennings to Frence ud, St. Petersburg.
- 29 AKV 8: s. 39, 25 Aralık 1791, Yaş.
- 30 AKV 13: s. 223-8, Bezborodko to Zavadovsky, 17 Kasım 1791, Yaş.
- 31 Ligne, *Mélanges*, Cilt 22: s. 82, Prince de Ligne to CII, 1793.
- 32 Ségur, aktaran Castera, Cilt 3: s. 333.
- 33 AKV 13: s. 223-8, Bezborodko to Zavadovsky, 17 Kasım 1791, Yaş. Prens söz konusu olduğunda efsane ile gerçek arasındaki fark belirgindir: Örneğin Yaş'da bıraktığı orduların yaşadığı kaos, yozlaşma ve yıkım, tüm hesapları şişirinişti. Yine de her zaman alaycı ama gözü yalnızca Potemkin'in üzerinde olan Kont Bezborodko tahıl depolarını dolu bulmuştu, ordu "çok iyi durumda"ydı, bol erzak vardı ve en iyi ahşaptan olmasa da ciddi sayıda filo ve filotilla vardı ve Potemkin'in Kazak takıntısına rağmen, "hafif Kazak güçlerinin mümkün olanın en iyisi olduğu"nu kabul etmek zorundaydı.
- 34 AAE 20: s. 362, Langeron. Puşkin, aktaran Lopatin, *Perepiska*, s. 470. Castera, Cilt 2: s. 177. Wiegel, Cilt 1: s. 28-9. Samoilov, col 1560. Derjavin, içinde Segal, Cilt 2: s. 291-2. Ligne, *Mélanges*, Cilt 7: s. 171-2, Ligne to Comte

de Ségur, 1 Ağustos 1788. Ordunun durumuyla ilgili: Potemkin şüphesiz albaylarının alaylarını minimum denetimle karlı bir şekilde yürütmelerine izin verdi, ancak şimdi korkunç suistimalleri durdurmak için müfettişler getiriyor. Prusya sondajıyla veya bitmeyen törenle bir an olsun ilgilenmedi. Yabancılar tarafından (örneğin, Damas s. 114-16) tüm tatbikatları caydırdığı söylendi, ancak arşivleri yukarıda alıntılanan deniz komandolarını eğitime talimatlarını ortaya koyuyor. SBVIM, Cilt 4: s. 217, GAP'ın eğitim talimatları, "savaşta nadiren kullanılmaya uygun" manevraları öğreten subayları eleştiren ve yorulmadan daha hızlı yürümek için kolay yürüyüş yapmayı ve kareler oluşturma, atış ve yeniden doldurma konusunda basit bir eğitim önerdiği belgeler. GAP, Prusya eğitiminin ve taktiklerinin adice ve bilgiçe takip edilmesini basitçe küçümsedi ve Batı'nın görüşüne bakmaksızın, ancak Tatar, Kazak ve Rus geleneklerine dayanan kendi tarzını geliştirdi. Bu, Fransız ve Alman subayları –dolayısıyla Langeron, Damas ve Ligne'yi– rahatsız etti. Son olarak, GAP'ın komutasındaki Rus ordusunun yozlaşmasıyla ilgili olarak, XVI. Louis'nin ordusunun yozlaşmayla sakatlandığını ve Britanya ordusundaki terfilerin, 1798'de kısmen yenilenmesine rağmen, Gladstone'un onları lağvettiği 1871'e kadar alıcı bulduğunu belirtmek gerekir. Dolayısıyla GAP'ın sistemi Londra'daki Atlı Muhafızlar'ın sisteminden daha kötü değildi.

- 35 SIRIO 54 (1886): s. 147-9, Richelieu, "Mon voyage".
- 36 RA (1879) I: s. 2-25, Popov to CII, 8 Ekim 1791.
- 37 RGADA 5.131.4-4, CII to Popov ud, Kasım 1791.
- 38 Engelhardt, 1997: s. 97-102. Yazarın Golia Manastırı gezisi, Yaş, Romanya, Ekim 1999.
- 39 Khrapovitsky, s. 383-5, 387.
- 40 AKV 18: s. 36, Prince V. Kochubey to S. R. Vorontsov, 28 Temmuz/9 Ağustos 1792.
- 41 Khrapovitsky, s. 407-8, 236. Madariaga, *Russia*, s. 562.
- 42 Ligne, *Mélanges*, Cilt 22: s. 82, Ligne to CII, 1792. Harold Nicolson, *The Congress of Viyana*, s. 292. Popov açısından bakınız RP 2.1.19 ve AKV 8: 58, Rostopchin to S. R. Vorontsov, 28 Eylül 1792, St. Petersburg.
- 43 Rear-Admiral J. P. Jones to Potemkin, 13 Nisan 1789, aktaran Otis, s. 359. Polis şefinin ifadesi, aktaran Morison, s. 388. RGVIA 52.2.64.12, Ségur to GAP ud, 1789 Güzü, St. Petersburg, yayınlanmadı.
- 44 Stedingk, s. 226, Stedingk to Gustavus III 6/17 Şubat 1792. AKV 8: 48-50, Rostopchin to S. R. Vorontsov 13/24 Şubat 1792, St. Petersburg.
- 45 Masson, s. 195. Katerina, Potemkin'in politikalarının çoğunu sürdürürken, Zubov bunları uygulamakla mükellefi ve bunu ustanın dokunuşu ve esnekliği olmadan başardı. Zubov'un tek başarısı, Potemkin'in kaçınmayı

umduğu Polonya'nın açgözlü ve kanlı bölünmesi ile prensin önerisiyle arabulucu olarak Grandüşes Aleksandra ve İsveç Kralı'nı evlendirmek için yaptığı acemice müzakerelerdi. Katerina'nın son hamlesini hızlandıran bir aşağılanmaydı bu. İmparatoriçenin ölümü, Zubov'un İran'a saldırmak için yaptığı Potemkin tarzı seferi anımsatmıştı.

- 46 Masson, s. 58-9. AKV 13 (1879): s. 256, Bezborodko to S. R. Vorontsov, 15 Mayıs 1792, Çarskoye Selo.
- 47 Masson, s. 124. Ligne, *Mélanges*, Cilt 24: s. 183. Prens de Ligne, Pavel'i 1788 gibi erken bir tarihte uzaklaştırmayı planladıklarını söyledi. Ligne to Kaunitz, 15 Aralık 1788, Yaş.
- 48 McGrew, s. 237. ZOOID 9 (1875): s. 226, I. Pavel'in fermanları, 11 Nisan 1799. Kütüphane hakkında: Bolotina, "Private Library of Prince GAP", s. 252-64, 29 Mayıs 1789. Pavel, kütüphanenin Kazan Gimnazyumu'na nakledilmesini emretmişti, 29 Mart 1799. Kütüphane Kazan'a "18 yük arabası" ile ulaştı ve 1806 yılında Kazan Devlet Üniversitesi Kütüphanesi'ne taşındı.
- 49 Czartoryski, s. 62.
- 50 RP 1.1, s. 72. AAE 20: s. 134-5, Langeron, "Événements 1790". Sophie de Witte/Potocka, bugün Ukrayna'da popülerliğini koruyan bir saray ve Sopheiwka adında güzel bir park inşa etti. Ayrıca Kırım'da mülklere sahipti ve orada kendi adını taşıyan yeni bir kasaba kurmayı planladı. Witte'nin oğullarından Jan, 1820'lerde Odessa'da I. Aleksandr'a karşı potansiyel Polonyalı devrimcileri gözlemlemekten sorumlu Rus gizli polisiydi. Polonyalı şair Adam Mickiewicz de öyleydi. Bakınız Ascherson, s. 150.
- 51 Wiegel, Cilt 1: s. 43. RP 4.2, s. 214. RP 2.1, s. 5. Ünlü mülkü Belayatserkov'da GAP'a bir türbe yaptı. Şimdi Kırım'daki Alupka Sarayı'nda çocuklarıyla birlikte bir portresi var, yanındaki büstün, GAP olduğu söylenir. GAP'ın kalbi Belayatserkov'da gömülü olabilir. Branicka, ayrıca Ukrayna'da bugün de var olan Aleksandra adlı muhteşem bir park inşa etti. Köylülerine köyler vermesi ve onlara tarımlarını finanse etmeleri için kendi tarım bankalarını bağışlaması çok sevilmişti.
- 52 RP 1.1, s. 30. RP 1.1, s. 29. RP 3.1, s. 10. RP 1.2 p 120. Skavronskaya, I. Aleksandr tarafından sarayın büyük hanımı yapıldı. Kocası Kont Giulio P. Litta, Aleksandr ve I. Nikolay yönetimi altında yüksek memurdu.
- 53 Yusupov, s. 6-9. RP 1.1, s. 10 ve RP 4.2 206. Ayrıca bakınız T. Yusupova, içinde *Russkiy Biographicheskiy Slovar*, 1916.
- 54 Anthony L. H. Rhineland, *Prince Michael Vorontsov, Viceroy to the Tsar*, s. 75-6. Henri Troyat, *Pushkin*, s. 214-25. Vorontsov, I. Nikolay'ın Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı kontrol etme girişimlerine meydan okuyan Şeyh Şamil'e ve Çeçenistan/Dağıstan'daki müritlerine karşı yürüttüğü

- mücadelelerin bazılarına şahsen komuta etti. Vorontsov ve Lise için bakınız Tolstoy, "Hadji Murat": Tolstoy, *Master and Man and Other Stories*, Harmondsworth, 1977.
- 55 RP 1.1, s. 30. RP 1.1, s. 29. RP 3.1, s. 10. RP 1.2, s. 120. Alan Palmer, *Metternich*, s. 36, 136, 137, 148, 322.
- 56 Gerçek Potemkin ailesi, on dokuzuncu yüzyılda çoğaldı ancak prensin hikâyesine yaklaşan bir akrabası olmadı. Pavel Potemkin'in oğlu Kont Grigori, Borodino'da öldü, diğer oğlu Sergei ise evlendi ama çocuğu yoktu. Mihail Potemkin'in Tatyana Engelhardt'tan iki çocuğu vardı ancak oğulları Aleksandr'ın çocuğu yoktu. Bununla birlikte diğer akrabaları ciddi anlamda çoğalmıştı. Bir soylu akrabaların sonuncusu, Smolensk ailesinin en büyük mareşali olan ve 1918'de Rusya'dan kaçmaya çalışırken onu Kırım'da yakaladıklarında Bolşevikler tarafından öldürülen Aleksandr Alekseyoviç'ti. Kızı Natala Aleksandrovna Potemkina, prensin şehirlerinden Simferopol'da yaşadı ve 2000 yılında öldü. Böylece Potemkins'in soylu bir kolu sona erdi.
- 57 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, s. 217, 515-16.
- 58 Kenneth Rose, *George V*, s. 320.
- 59 Vallentin, s. 523.
- 60 Yazarın Golia Manastırı gezisi, Yaş, Romanya, Ekim 1998. Fanica Ungureanu, Yaş Üniversitesi ekonomi profesörü, yazara eşlik etmişti.
- 61 Yazarın Potemkin anıtını ziyareti, Moldova Cumhuriyeti, 1998.
- 62 RGADA 11.966.1-2, s. 1, 2, Popov to CII, Ekim 1791 ve 27 Mart 1792.
- 63 RGADA 11.956.1, Popov to CII, s. 2; Popov to CII, 27 Mart 1792. ZOOID 9: s. 390-3. Soldatski dahil Herson Kalesi Kilisesi'ndeki mezar taşı anıtları için bakınız, RGADA 16.696.2.35, General-en-Chef Kahovsky to CII, 27 Şubat 1792: s. 35; Kahovsky to CII, 2 Şubat 1792. RGVA 1287.12.126.31 ve 21 (1823). CII's rescripts on GAP's monuments, aktaran "New Work of I. P. Martos", E. V. Karpova, *Cultural Monuments, New Discoveries*, s. 355-64. 64 ZOOID 9: s. 390-3 (Soldatski dahil Herson Kalesi Kilisesi'ndeki mezar taşı anıtları hakkında). ZOOID 5 (1863): s. 1006 (I. Andreevsky'nin GAP'ın cenazesini kaldırdığı yer hakkında): Emperor Paul I to Alexander Kurakin, 27 Mart 1798 ve Kurakin to the local Govenor Seletsky, 18 Nisan 1798. Bunun, arkadaşı Bibikov'a 1781-2'de Avrupa gezisi sırasında Pavel'in yanında iken yazdığı mektup, Katerina yaşadığı sürece Pavel'in iktidardan dışlanmasını sağlayan aynı A. B. Kurakin olması ironiktir. Pavel ve Gap'ın naaşı ile ilgili bakınız AAE 20: s. 331, Langeron, 1824: "The commander of the fortress had the courage to disobey but reported that [Paul's] order had been obeyed." Langeron, Pavel'in sarayına yakındı.

65 AAE 20: s. 331, Langeron, 1824 yılında ailenin, hak ettiği GAP anıtını henüz inşa etmediğini yazıyor. Karpova, s. 355-64. RGVIA 1287.12.126.23-4 A. Samoilov to Alexander I. GAOO, 4.2.672.2, I. Aleksandr, GAP anıtının inşası için emir verir, 1825. Öte yandan Pavel, 1801 yılında Muhafız subayları tarafından öldürüldüğünde ve oğlu Aleksandr, "sevgili büyükanmem İkinci Katerina gibi" yönetme sözü vermeyi başardığında, GAP iyileşti ve Herson'da bir yapılmasını istedi. Anıt için Heykeltıraş I. P. Martos görevlendirildi, ancak Potemkin'in mirasçıları arasında sık sık parayla ilgili -yüz yetmiş bin rubleye mal olacaktı- tartışmalar yüzünden iş durduruldu ve 1826'ya kadar tekrar başlamadı. Nihayet 1837 yılında ortaya çıkarılan devasa bronz klasik anıt, Potemkin'i yüksek ve Mars, Herkül, Apollo ve Neptün figürleriyle korunan bir kaide üzerinde Roma zırhı ve küppeli büyük bir kılıç ve tüylü miğferle tasvir ediyordu. Ancak Herson, devrim sırasında sürekli el değiştirdi ve Petluracılar, Zaporijya Siçi'nin tasfiyesinin intikamını almak için Martos'un Roma GAP'ını yıkıp anıtı yerel müzenin bahçesine attılar. Anıt, daha sonra Naziler tarafından çalındı ya da tahrip edildi.

- 66 AAE 20: s. 331, Langeron, "Événements 1791". ZOOID 9: s. 390-3.
- 67 ZOOID 5 (1863): s. 1006, I. Andreevsky. Milgov, Herson'dan mektuplar, 12 Ekim 1859, Vedomosti, no 9: St. Petersburg, 18 Ocak 1860.
- 68 ZOOID 9: s. 390-3, N. Murzakevich, 30 Ağustos 1874.
- 69 Peder Anatoly, Azize Katerina Manastırı, Yazarın Herson Ziyareti, Temmuz-Ağustos 1998.
- 70 B. A. Lavrenev, *Potemkin's Second Burial*.
- 71 ZOOID 9: s. 390-3, Soldatsky. L. G. Boguslavsky to E. V. Anisimov, 15 Temmuz 1786, Herson.

SEÇME KAYNAKÇA

Yaşadığı süre içinde bile hakkında bu kadar kötü bir mitoloji oluşan bir karakter söz konusu olduğunda, kaynaklar üzerine bir şeyler söylemek yararlı olur. Çeşitli arşivlerde çok fazla yeni ve yayımlanmamış malzeme bulduğum için şanslıydım. Rus arşivleriyle ilgili olarak, geçen yüzyılda SIRIO ve ZOOID'in yanı sıra RA ve RS gibi tarih dergilerinde ve Dubrovin'in *Bumagi Potemkina'sı* (SBVIM) gibi belge koleksiyonlarında büyük miktarda malzeme yayımlandı. Yayımlanmış Vorontsov arşivleri de kilit bir kaynak olmayı sürdürüyor. Hepsi de önem verilmemiş ya da unutulmuş malzemeleri içeriyor. Söz gelimi, SIRIO'da Richelieu'nun "Voyage en Allemagne"si ve Katerina'nın Potemkin'in balosuyla ilgili Batı'da göreceli olarak yok sayılmış kendi anlatımı bulunuyor. Genelde bunlar çok değerli ve çoğunlukla doğru olsa da mümkün olan her yerde asıllarıyla karşılaştırdım.

V. S. Lopatin'in yeni basılan Katerina-Potemkin yazışmaları büyük bir çalışmanın ve araştırmanın ürünü ve yirmi yıllık bir emeğin meyvesi ve bu eserden bol bol yararlandım. Bugün artık o dönem üzerine çalışan bütün öğrencilerin vazgeçilmezi.

Bu binden fazla mektubun bile eksiksiz olması mümkün değil ve ikisinin arasında hâlâ listelenmemiş pek çok not bulunuyor. Lopatin'in Suvarov'la Potemkin'in mektuplarını derlemesi ve onun arkadaşlıklarıyla ilgili anlatımı da aynı ölçüde okunması zorunlu bir yapıt çünkü araştırması onların ilişkisini başarıyla yorumluyor. Ancak, Lopatin'in anlatımları kimi zaman gerçeklere dayanmayabiliyor; söz gelimi Katerina'nın Yelizaveta Tyomkina'nın annesi olduğunu ve onu Moskova'da 1775'te doğurduğunu ve Katerina'nın Mogilev'den dönerken Çijova'yı ziyaret ettiğini kabul ediyor. Mektupların tarihleri her zaman hassas ve mantıklı ama Batı'daki araştırmaların zamanlamasının daha sonraya ait olması gerektiğini kanıtladığı, Cagliostro'dan söz eden mektuplar gibi bazı durumlar var. Lopatin'in muazzam çalışmasına saygımdan ve gönül borcumdan bu savları naçizane düzelttim ya da şüphemi belirttim.

Bu arşivler, özellikle hepsi Moskova'daki RGADA, RGVIA ve AVPRI, Petersburg'daki RGIA ve Varşova'daki Polonya Devlet Tarih Arşivi AGAD; yayımlanmamış malzemelerle dolu olmaya devam ediyor. Söz gelimi, RGADA'da Potemkin'in yazdığı ve ona yazılmış bir yayımlanmamış mektuplar hazinesi buldum; bunlar devlet, mali durumu aşk hayatıyla ilgiliydi ve aralarında pek çok imzasız aşk mektubu ve Aleksandra Branicka'dan mektuplar da vardı. RGVIA, Savaş Bakanlığı arşivi Potemkin'in bakanlığının arşivini ve burada kullandığım pek çok ilginç devlet belgesini ve kişisel belgeyi içeriyor. RGIA Büyük Friedrich'in yayımlanmamış mektuplarının yanı sıra kişisel hikâyeleri de içeriyor. Varşova'da, dev Deboli arşivi gereken şekilde kullanılmamış ve Potemkin'den Stanisław August'a yazılmış bir mektup hazinesi barındırıyor. Genelde, bu dört arşivdeki yazışmalar çoğu bu kitapta kullanılan yayımlanmamış bir malzeme yığını oluşturuyor: burada aşağıdaki isimlerin mektupları bulunuyor: İmparator Joseph ve Leopold; Prens Kaunitz; Büyük Friedrich; İsveç Kralı III. Gustaf; Polonya Kralı Stanisław August; Prusya Prensi Henry; Potemkin'in yeğenleri Kontes Aleksandra Branicka ve Prenses Tatyana Yusupova; yeğenleri Kont Skavronski ve Kont Branicki ve Potemkin'in Polonyalı müttetikleri ve temsilcileri; Lord Carysfort gibi sanat simsarları; Lady Craven, Reginald Pole Carew ve Sénac de Meilhan gibi ziyaretçiler; Kont Simon Vorontsov ve diğer Rus devlet adamları; Prince de Ligne; Comte de Ségur; Malmesbury Kontu; Leeds Dükü; Jeremy ve Sir Samuel Bentham; Prince de Nassau-Siegen; John Paul Jones; Lewis Littlepage; Francisco de Miranda; gizli diplomatik temsilcileri ve Viyana, Paris ve Konstantinopolis'teki Rus büyükelçileri; Baron Richard Sutherland gibi bankerleri ve Paris'teki alışveriş listesi gibi pek çok büyüleyici mücevher. Bu yazışmaların çoğu, Stanisław August ve Sutherland'inkiler gibi bütün bu arşivlere yayılıyor. Ne yazık ki bulduğum bu malzemelerin çok azını kullanabildim: Potemkin ve Polonya ya da Potemkin'in askerî emirleriyle ilgili olağanüstü malzemeler başka kitaplara ait; Ligne ve Malmesbury'ninkiler gibi bazıları çok iyi belgelenmiş bazı ilişkilere son derece ilginç öğeler katıyor. Bazıları gerçekten kullanılmayacak kadar çok ayrıntılı ya da anlaşılması güç.

Ukrayna ve Rusya'daki yerel müzelerdeki arşivler genelde uzun zaman önce Moskova'daki RGADA ya da RGVIA'ya gönderilmiş bel-

gelerin kopyalarını içeriyor ama oralarda bazı nadir şeyler bulacak kadar şanslıydım ve bunlardan biri de Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi'ndeki Potemkin'in özgün balo davetiyesiydi ki bu günümüze ulaşan tek örnek olabilir. Bir yüzyıldır kullanılmamış, gerçeklere ve rivayetlere dair çok fazla yerel bilginin yanında Nikolaev'deki M. L. Faleev gibi karakterlerle ilgili başka yerlerle bulunmayan bilgiler de var. Britanya'da, PRO Fitzherbert ve Fawkener'in, Potemkin'in Petersburg'daki son aylarına dair yeni hikâyeler sağlayan ve çok az kullanılmış yayımlanmamış gönderilerini içeriyor. Britanya Müzesi'ndeki Bentham arşivi büyük bölümü yayımlanmış olsa da yine de pek çok görülmemiş hazine sağlıyor. Cornwall'daki Antony'de bulunan, Reginald Pole Carew'in Rusya ziyaretleri ve Potemkin'le geçirdiği zamanla ilgili tuttuğu günlüklerin yayımlanmamış arşivinin bana çok yararı oldu. Paris'te AAE, Quai d'Orsay'deki Dışişleri Bakanlığı Arşivi çoğu yayımlanmamış yararlı belgeler hazinesiyle birlikte Comte de Langeron'un paha biçilmez eksiksiz anlatılarını içeriyor. Langeron'un bazı bölümleri Rusya'da yayımlandı ve tam bir Batı yayını hazırlanıyor.

Potemkin'le ilgili yayımlanmış belgeler ön yargılı ve ön yargısız ya da en azından efsanevi ya da belgelere dayalı olarak açıkça ikiye ayrılıyor. Kuşkusuz Helbig'in *The Memoirs of the Life of Prince Potemkin*'iyle, Cerenville'le (her iki Helbig uyarlaması) ya da Saint-Jean'la (kimliği tam bir gizem) bağlantılı her şeyi düşmanca ya da güvenilmez olarak değerlendirdim ama Castera daha yararlı oldu.

Tarafsız hikâyeleri anlatırken bile Charles Masson, Saint-Jean ve Helbig tarihçi değil "efsane yazarları" olarak değerlendirilmelidir. Ama Potemkin mitolojisi de önemlidir ve kendi hikâyelerini anlatır ama ben mümkün olan her yerde belge kullanarak bunları yeniden değerlendirmeye çalıştım. Masson İmparator Pavel'den nefret ediyordu ve *Secret Memoirs*'ları o yaşarken yayımlanıp dillere düştüyse de doğru görünen bazı Potemkin hikâyeleri içeriyor. Ligne, Ségur, Corberon, Richelieu, Miranda, Damas ve Langeron (hepsi de yabancı) ve Rostopçin, Tsebrikov, Ribeaupierre, Derjavin, Bezborodko, Vorontsov, Zavadovski, Wiegel, Engelhardt ve Samoylov gibi görgü tanıkları ön yargılı ve öznel ama doğru olduğuna *inandıkları* şeyleri söyledikleri hissediliyor. Rostopçin ve Vorontsov gibi bazıları açıkça kötü niyetli; Dolgoruki kötücül ve hayalle gerçeği birbirine karıştırıyor; Samoy-

lov gibi bazıları destekçiler. Çoğu arada bir yere konumlanıyor. Söz gelimi, Bezborodko adil olmaya özen gösterdiği yönünde bir izlenim bırakıyor. "Table Talk", A. S. Puşkin'in Pugaçev İsyanı ve Tarih Notları diğer gerektiği gibi kullanılmamış kaynaklar: Şair Potemkin'den çok etkilenmişti, ailesini ve arkadaşlarını tanıyordu ve hikâyelerini özenle kaydetmişti ve bu yüzden ben bunları onu tanıyan insanların kişisel anlatılarına dayalı değerli kayıtlar olarak değerlendirdim. Yabancıların arasında, Ligne'nin ve Langeron'un Potemkin'in savaş sicilıyla ilgili kötücül anlatıları o zamandan beri bütün kayıtlarda şöhretini lekelemiştir. Ama Langeron'un daha sonraki Potemkin'e yönelik dü-rüst övgüsü düşünüldüğünde aynı zamanda çok değerliler. Ligne'ye gelince, Potemkin'in arşivindeki yayımlanmamış mektuplar onun ön yargılarını bir perspektife yerleştirmemize olanak sağlıyor. Richelieu, Stedingk ve Miranda'nın aynı döneme ait çok daha olumlu hikayeleri çoğu zaman göz ardı edilmişti ve durumu dengeliyor.

Yayımlanmış Batı kayıtlarıyla ilgili olarak, referans kitaplarım olarak Isabel de Madariaga ve J. T. Alexander'ın yapıtlarının yanında Marc Raeff, David Ransel, Roger Bartlett (*Human Capital*), John Le Donne (*Ruling Russia*), Anthony Cross (Rusya'daki İngilizler üzerine), Lord ve Zamoyski (Polonya üzerine) ve Kinross ve Mansel (Kons-tantinopolis üzerine). Potemkin'in önceki yaşam öyküsü yazarlarına gelince, Brückner en önemlisiyken Soloveytçik yararlı ama bütün re-feranslardan yoksun.

NOTLAR VE KAYNAKÇADA KULLANILAN ARŞİVLER, DERGİLER VE KISALTMALAR

AAE	Archives des Affaires Etrangères, Quai d'Orsay, Paris, Cilt 68-139.
AGAD	Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie.
AGS	Arkhiv Gosudarstvennogo Soveta.
AHR	<i>American History Review</i> .
AKV	Arkhiv Knyaza Vorontsova.
AVPRI	Arkhiv Vneshnyey Politiki Rossiyskhoy Imperii.
B&F	<i>Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl: Ihr Briefwechsel Fontes Rerum Austriacarum</i> , ed. A. Beer ve J. Fiedler, Viyana 1873.
BM	Britanya Müzesi, Londra.
CASS/CSS	<i>Canadian American Slavic Studies/Canadian Slavic Studies</i> .

SEÇME KAYNAKÇA

CHOIDR	Chteniya v Imperatorskom Obshchestve Istorii Drevnostyey Rossiyskikh.
CMRS	<i>Cahiers du Monde Russe et Soviétique.</i>
CtG/CII	Büyük Katerina/II. Katerina, Rusya İmparatoriçesi.
DVS	<i>Dukh Velikogo Suvorova ili Anekdoty Podlinnyye o Knyaze Italiyskoye. Grafe Alexandre Vasileviche Suvorove-Rymnikskom, St. Petersburg 1808.</i>
FtG/FII	Büyük Friedrich/II. Friedrich, Prusya Kralı.
GAOO	Gosudarstvenny Arkhiv Odesskoy Oblasti.
GAP/GAPT	Grigori Aleksandroviç Potemkin (Tavriçeski).
GARF	Gosudarstvenny Arkhiv Rossiskoy Federatskii, Moskova.
GIM OPI	Gosudarstvenny Istoricheskiy Muzyey Otdel Pismennykh Istochnikov.
GPB	Gosudarstvennaya Publishnaya Biblioteka.
H	Sir James Harris, I. Malmesbury Kontu.
HZ	<i>Historische Zeitschrift.</i>
IRLI	Institut Russkoy Literatury Akademii Nauk SSSR.
ITUAK	<i>Izvestiya Tavricheskoy Uchenoy Arkhivoy Komissii.</i>
IV	<i>Istoricheskiye Vestnik.</i>
IZ	<i>Istoricheskiy Zapiski.</i>
JB	Jeremy Bentham.
JII	II. Joseph, Kutsal Roma İmparatoru.
KD	M. I. Kutuzov, <i>Dokumenty</i> , Moskova 1950-1956, Cilt 1-5.
KFZ	<i>Kamer Fureskiy Zhurnal.</i>
L V. S.	Lopatin (ed), <i>Ekaterina II i G. A. Potemkin, Lichnaya Perepiska 1769-91</i> , Moskova 1997.
MIRF	<i>Materialy dlya istorii Russkogo flota.</i>
N-S	Charles, Prince de Nassau-Siegen.
PRO	Devlet Arşivleri Kurumu, Londra.
PSZ	<i>Polnoye Sobraniye Zakonov.</i>
RA	<i>Russkiy Arkhiv</i> , 1863-1917.
RGADA	Rossiskiy Gosudarstvenny Arkhiv Drevnikh Aktov, Moskova.
RGIA	Rossiskiy Gosudarstvenny Istoricheskiy Arkhiv, St. Petersburg.
RGVIA	Rossiskiy Gosudarstvenny Voenno-Istoricheskiy Arkhiv, Moskova.
RP	Grandük Nikolay Mihayloviç, <i>Russkiye Portrety xxviii i xix stoletiy (Portraits Russes)</i> , St. Petersburg, 1906-1913, Cilt 1-5.
RS	<i>Russkaya Starina</i> , 1870-1918.
RV	<i>Russkiy Vestnik.</i>
SA	Stanisław August (Poniatowski), Polonya Kralı.

SB	(Sir) Samuel Bentham.
SBVIM	<i>Sbornik Voenno-Istoricheskikh Materialov</i> , St. Petersburg, 1893-1895.
SD	A. V. Suvorov, <i>Dokumenty</i> , edit: G. P. Mescheryakov, Moskova 1949-1953, Ciltler 1-4.
SeA	Severny Arkhiv.
SEER	<i>Slavonic and East European Review</i> .
SENA	Senatskiy Arkhiv.
SIMPIK KV	<i>Sbornik Istoricheskikh Materialov po Istorii Kubanskoye Kazachego Voyska 1737-1901</i> , edit: I. I. Dmitrenko, St. Petersburg 1896.
SIRIO	<i>Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obshchestva</i> .
TGV	<i>Tavrisheskiye Gubernsiye Vedomosti</i> .
VI	<i>Voprosy Istorii</i> .
VIZ	<i>Voenno-Istoricheskiy Zhurnal</i> .
ZG	<i>Zapiski Garnovskogo</i> .
ZOIOD	<i>Zapiski Odesskogo Obshchestva Istorii Drevostye</i> .

BİRİNCİL KAYNAKÇA

- Albrecht, J. F. E., *Panslavin Fürst der Finsternis, und seine geliebte, Prince of Darkness, a satirical tale being the History of Catherine II and Potemkin, Germanien 1794*.
- Alexeev, G. P., "Episode from the Life of Prince Potemkin", IV (1889), Cilt 37.
- Anonim, *General Observations Regarding the Present State of the Russian Empire*, Londra 1787.
- Anonim, *Anecdotes zur Lebensgeschichte des Ritters und Reichs-fürstern Potemkin*, Freistadt-am-Rhein 1792.
- Anonim, *Authentic Memoirs of the Life and Reign of Catherine II, Empress of all the Russias, collected from authentic manuscripts, translations, etc of the King of Sweden, Right Honourable Lord Mountmorres, Lord Malmesbury, Monsieur de Volney and other indisputable authorities*, 2. Baskı, Londra 1797.
- Anonim, *La Cour de la Russie il y a cent ans 1725-1783, extraits des dépêches des ambassadeurs anglais et français*, Berlin 1858.
- Anonim, *The Memoirs of the Life of Prince Potemkin, comprehending original anecdotes of Catherine II and of the Russian court, translated from the German*, Londra 1812-1813.
- Anonim, "Songs of the Russian army about Potemkin", ZOIOD 9 (1875): s. 459-6.
- Antoine, M. (Baron de Saint-Joseph), *Essai Historique sur le commerce et la navigation de la Mer Noire*, Paris 1820.
- Anspach Markgravin (Lady Craven), *Journey through the Crimea to Constantinople*, Londra 1789.

- Anspach Markgräfin (Lady Craven), *Memoirs*, Londra 1789.
- Asseburg, A. F. von der, *Denkwürdigkeiten*, Berlin 1842.
- Banq, J., Letters to G. A. Potemkin, RGVA f 52.
- Barbarykin, A. D., Legend about Prince Potemkin-Tavrichesky, RA (1907) 11.
- Bentham, Jeremy, *Collected Works*, edit: Sir J. Bowring, Edinburgh 1838-43.
- Bentham, Jeremy, *Correspondence of*, Londra Cilt 2-4, 1968-1981.
- Bentham, Sir Samuel, Papers, Archives f 33540 BM.
- Bezborodko, A. A., Letters to G. A. Potemkin, RS (1873).
- Bezborodko, A. A., Letters to S. R. Vorontsov, A. R. Vorontsov, P. V. Zavadovsky etc., AKV 13, Moskova 1879 (ayrıca ZOOID 11 ve SIRIO 29).
- Bezborodko, A. A., "Pisma A. A. Bezborodka k grafu P. A. Rumiantsevu 1777-93", edit: P. M. Maykov, *Starina i novizna* (1900) Cilt 3.
- Bibikov, A. A., *Zapiski o zhizni i sluzhbe Alexandra Ilichy Bibikova*, Moskova 1865.
- Bolotov A. T., *Zhizn i priklyucheniya Andrey A. Bolotova 1738-93*, Leningrad 1931.
- Branicka, A. V., Letters to G. A. Potemkin, RGADA f 11.
- Bruce, P. H., *Memoirs*, Londra 1782.
- Buckinghamshire Kontu, *The Despatches and Correspondence of John, 2nd Earl of Buckinghamshire, Ambassador to the Court of Catherine II of Russia 1762-5*, edit: A. D. Collyer, Londra 1900-2.
- Bulgakov, Ya. I., *Iz bumagy Ya. I. Bulgakova*, RA (1905) 7, s. 337-408.
- Bulgakov, Ya. I., *Pisma Ya. I. Bulgakova k knyazyu Potemkinu*, RA (1861).
- Burke, Edmund, *Collected Works*, Londra 1826.
- Casanova, Giacomo, Chevalier de Seingalt, *History of my Life*, çev: Williard R. Trask, Baltimore ve Londra 1997.

II. Katerina

- Bumagi Ekateriny 1744-1796*, SIRIO 7, 10, 13, 27, 42.
- Imperatritsa Ekaterina II i knyaz Potemkin-Tavrichesky, podlinnaya ikh perepiska*, RS (1876) 16.
- Pisma imperatritsky ii k Grimmu 1774-1796*, SIRIO 23, St. Petersburg 1878.
- Pisma imp. Ekateriny II k gr. P. V. Zavadovskomu 1775-1777*, edit: I. A. Barskov, *Russkiy istoricheskiy zhurnal* (1918) Cilt 2, 3, 4.

II. Katerina: Kitaplar

- Correspondence of Catherine the Great when Grand Duchess with Sir Charles Hanbury Williams and Letters from Count Poniatowski*, yayına hazırlayan ve çeviren: Ilchester Kontu ve Bayan Langford-Brooke, London 1928.
- Documents of Catherine the Great, the Correspondence with Voltaire and the Instruction of 1767 in the English Text of 1768*, edit: W. P. Reddaway, Cambridge 1931.

Filosofskaya i politicheskaya perepiska Imperatritsy Ekateriny II s doctorom Zimmermanom 1785-1792, St. Petersburg 1803.

Joseph II und Katharina von Russland. Ihr briefwechsel, edit: Alfred Ritter von Arneth, Viyana 1869.

Lettres de Catherine II au prince de Ligne 1780-96, Paris 1924.

Memoirs of Catherine the Great, edit: D. Maroger, Londra 1955.

Memoirs of Catherine the Great, çev: Katherine Antony, New York 1927.

Oeuvres complètes de Voltaire, correspondance avec l'Impératrice de Russie, Cilt lviii, Paris 1821.

Sochineniya imperatritsy Ekateriny II na osnovanii podlinnykh rukopise c obyaznitelnykh primechaniyami, edit: A. N. Pypin, Cilt 1-12, St. Petersburg 1901-7.

II. Katerina: Çeşitli Belgeler

Catherine's charter about the recognition of Potemkin's merits, GAOO f 162 Instruction to our Gentleman of the Bedchamber G. A. Potemkin, RGADA f 18.

Mektuplar:

V. S. Popov, RGADA f 5.

G. A. Potemkin, VI. Georgia ile ilgili (1983) no 7 (RGVIA f 52).

A. N. Samoylov, RA (1878) no 10.

O.-M. Stackelberg, RS, Cilt 3, St. Petersburg 1871.

Reports and orders to G. A. Potemkin on the south, RGADA f 16.

Rescripts to G. A. Potemkin, SIRIO 27, St. Petersburg 1880.

Rescripts to G. A. Potemkin about the Crimea and development of Kherson, RGADA f 5 d 85.

Rescripty G. A. Potemkinu 1791 RA (1874) 2, s. 246-58.

Cerenville, J. E., *La Vie de Prince Potemkine, rédigée par un officier français d'après les meilleurs ouvrages allemands et français, qui ont paru sur la Russie à cette époque*, Paris 1808.

Çerņişev, G. I., G. I., *Letters to S. F. Golitsyn during siege of Ismail*, RA (1791).

Cook, J., *Voyages and Travels through the Russian Empire*, Edinburgh 1770.

Corberon, Marie-Daniel Bourrée, Chevalier de, *Un Diplomate français à la cour de Catherine II 1775-1780, journal intime*, edit: L. H. Labande, Paris 1904.

Coxe, W., *Travels into Poland, Russia, Sweden and Denmark*, Londra 1874.

Custine, Marquis de, *Empire of the Tsar: A Journey through Eternal Russia*, New York 1989.

Czartoryski, Adam, *Memoirs*, Londra 1888.

Damas d'Antigny, J. E. R., *Mémoires du Comte Roger de Damas*, Paris 1912.

Dashkova, E. R., *The Memoirs of Princess Dashkov*, yayına hazırlayan ve çeviren: Kyril Fitzlyon, Londra 1958.

- Deboli, Augustyn, *Secret despatches to King Stanislas-Augustus of Poland*, AGAD 420-1.
- Derjavin, G. R., *Letters to V. S. Popov, Rešetilovski Arşivi*
- Derjavin, G. R., *Sobraniye sochineniya*, St. Petersburg 1864-72.
- Derjavin, G. R., *Works*, Moskova 1985.
- Diderot, Denis, *Mémoires pour Catherine II*, edit: P. Vernière, Paris 1966.
- Diderot, Denis, *Oeuvres complètes*, edit: J. Assezat ve M. Tourneux, Paris 1875-7.
- Dimsdale, Baroness Elizabeth, *An English Lady at the Court of Catherine the Great: the Journal of Baroness Elizabeth Dimsdale 1781*, (edit: Anthony Cross), Cambridge 1989.
- Dmitrenko, I. I. (ed), *SIMPIK KV*, St. Petersburg 1896.
- Dolgoruky, Yury Vladimirovich, *Notes (Zapiski)*, RS (1889) no 9, s. 481-517.
- Dubrovin, N. F. (ed), *Prisoyedineniye Kryma k Rossii (reskripty, pisma, relatsii, doneseniya)*, St. Petersburg 1885-9.
- Economic Descriptions of Russian towns, Nikolaev, Kherson etc.*, RGADA f 1355.
- Engelhardt, L. N., *Zapiski 1766-1836*, Moskova 1868 ve (edit: I. I. Fedyukin) 1997
- Erenstrum, John-Albert, *Historical Notes*, RS (1893).
- Esterhazy, Valentin Ladislav, *Nouvelles Lettres du Comte Valentin L. Esterhazy á sa femme 1792-95*, edit: Ernest Daudet, Paris 1909.
- Faleev, M. L., *Potemkin'e Raporlar*, ZOOID 8, 13.
- Family information about Prince Potemkin*, RS (1872) 5.
- Büyük Friedrich (II), Prusya Kralı, *Letters to Potemkin*, RGIA, St. Petersburg ff 1640-1.
- Büyük Friedrich (II), Prusya Kralı, *Politische Correspondenz*, Berlin 1879-1939.
- Garnovsky, M., *Zapiski Mikhaila Garnovskago*, 1786-90, RS (1876) 15, 16, 17.
- Glinka, S. N., *Novoye sobraniye russkikh anekdotov*, Moskova 1829.
- Glinka, S. N., *Russkiye chteniya, izdavaemye Sergeem Glinko yu, otechestvennyye istoricheskiy pamyatniki XVIII i XIX stoleiya*, St. Petersburg 1845.
- Glinka, S. N., *Zapiski*, St. Petersburg 1895.
- Goertz, J. E. von der, *Mémoire sur la Russie*, edit: W. Stribny, Wiesbaden 1969.
- Golovina, V. N., *Zapiski grafini Golovinoy*, ed S. Shumigorski, St. Petersburg 1900; *Souvenirs*, Paris 1910; *Memoirs*, Londra 1910.
- Gribovsky, A. M., *Notes on Catherine the Great*, Moskova 1864.
- Gribovsky A. M., *Vospominaniya i dnevnik Adriana Moiseevicha Gribovskago*, RA (1899) 1.
- Guthrie, Maria, *A Tour performed in the years 1795-6 through the Taurida or Crimea*, London 1802.
- Harris, James, *Diaries and Correspondence of James Harris, 1st Earl of Malmesbury*, Londra 1844.

- Helbig, Georg von, *Ein interessanter betirang zur Regierungsgeschichte Katarina der Zweiten*, Leipzig 1804.
- Helbig, Georg von, Potemkin der Taurier. Anekdoten zur Geschichte seines Lebens und seiner Zeit, *Minerva, ein Journal historischen und politischen Inhalts* herausgegeben von J. M. von Archenholtz, Hamburg 1797-1800.
- Helbig, Georg von, *Russische Günstlinge*, Berlin 1917.
- Helbig, Georg von, "Russkie izbrannye i sluchainye liudi", RS 56 (10) 1887.
- Hercules II (Herakles, Irakli), Kartli-Kaheti Kralı-Çarı (Gürcistan), Letters to Potemkin, RGVIA f 52. VI (1983) no 7.
- Howard, J., *The State of Prisons in England and Wales with preliminary observations and an account of some foreign prisons and hospitals*, Londra 1792.
- Iona (Jonah), Metropolitan, Description of Potemkin's last days, ZOOID 3.

II. Joseph, Kutsal Roma İmparatoru

Letters to Potemkin, RGVIA f 52.

Joseph II, Leopold II und Kaunitz. Ihr Briefwechsel, edit: A. Beer, Viyana 1873.

Joseph II und Katharina von Russland. Ihr Briefwechsel, edit: Alfred Ritter von Arneth, Viyana 1869.

Maria Theresa und Joseph II. Ihre Correspondenz, edit: Alfred Ritter von Arneth, Viyana 1867.

Joseph II und Graf Ludwig Cobenzl. Ihr Briefwechsel, fontes rerum austriacarum, edit: A. Beer ve J. Fiedler, Viyana 1873.

Joseph II und Leopold von Toscana. Ihr Briefwechsel 1781 bis 1790, edit: Alfred Ritter von Arneth, Viyana 1872.

Keith, Sir Robert Murray, *Memoirs and Correspondence*, Londra 1849.

Khrapovitsky, A. V., *Dnevnik 1782-93*, St. Petersburg 1874 ve Moskova 1901.

Korsakov, N. I., Letters and reports to Potemkin, RGVIA f 52.

Langeron, Alexandre, Comte de, AAE, Quai d'Orsay, Paris.

Des armées russes et turques.

Détails sur la composition et l'organisation des armées turques et sur la manière actuelle des russes de faire la guerre.

Journal de campagnes faites au service de Russie par le comte de Langeron: résumé de campagnes de 1787, 1788, 1789 des russes contre les turcs en Bessarabie, en Moldavie and dans le Kouban.

Deuxième campagne en Bessarabie et en Moldavie en 1790.

Événements politique de l'hiver de 1790-91 en Russie et fêtes de Petersburg Troisième campagne en Moldavie et en Bulgarie 1791- événements de la campagne en 1791 des russies contre les turcs.

Lanskoy, A. D., Letters to Potemkin, RGADA f 11.

Leopold II, Kutsal Roma İmparatoru, Letters to Potemkin, RGVIA f 52.

- Leopold II, Franz II und Katharina, ihre correspondenz, nebst eine einleitung zur geschichte der politik Leopold II*, edit: A. Beer, Leipzig 1874.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Fragments des Mémoires de prince de Ligne*, Paris 1880.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Letters and Reflections of the Austrian Field Marshal*, edit: Baroness de Staël-Holstein, Philadelphia 1809.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Letters to Potemkin*, RGVA f 52 ve RGADA 11.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Les Lettres de Catherine II au prince de Ligne, 1780-96*, Brussels/Paris 1924.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres du prince de Ligne á la marquise de Coigny pendant l'année 1787*, edit: M. de Lescure, Paris 1886.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Lettres et pensées*, Londra 1808.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Mélanges militaires, littéraires et sentimentaires*, Dresden 1795-1811.
- Ligne, C. J. E., Prince de, *Mémoires et mélanges historiques et littéraires*, Paris 1827-9.
- Louis XVI and the Comte de Vergennes: correspondence*, edit: J. Hardman ve M. Price, *Studies on Voltaire and the Eighteenth Century*, Voltaire Foundation, Oxford 1998.
- Macartney, George, Earl, *An Account of Russia in 1767*, Londra 1768.
- Malachowski, S., *Pamiętniki Stanisława hr. Nalecz Malachowskiego wyd. Wincenty hr. Los*, Poznan 1885.
- Mamonov, A. D. Dmitriyev-, *Letters to Potemkin*, RGADA f 11 ve RGIA
- Maria Theresia, İmparatoriçe-Kraliçe, *Maria Theresias letzte Regierungszeit, 1763-80*, edit: Alfred Ritter von Arneth, Viyana 1879.
- Masson, Charles François Philibert, *Secret Memoirs of the Court of Petersburg*, London 1800.
- Ministerstvo imperatorskago dvora, kamer-fureskiy tseremonialnyy zhurnal 1762-96*, St. Petersburg 1853-96.
- Miranda, Francisco de, *Archivo del General Miranda*, 1785-7, Caracas 1929.
- Mniszech, Urszula, *Listy pani mniszechowej zony marszałka w. koronnego, in, rocznik towarzystwa historyczno literackiego*, Paris 1866.
- Murzakevich, N., *Report on Gravestone Monuments of Kherson Fortress Church*, ZOOID 9 (1874).
- Niemcewicz, Julian Ursyn, *Pamiğtniki czasow moich*, Paris 1848.
- Oginski, Michel, *Mémoires sur la Pologne et les Polonais*, Paris ve Cenova 1826.
- Orlov-Chesmensky, A. G., *Letters to Potemkin*, RA Cilt 2, St. Petersburg 1876.
- Orlov-Chesmensky, A. G., *Tayna pisma Alexyey Orlova iz Ropshi.*, edit: O. A. Ivanov, *Moskovskiy zhurnal* (1995) nos 9-12, (1996) nos 1-3.
- Panin, N. I., P. I. *Letters to P. I. Panin etc*, SIRIO 6.
- Panin, P. I., N. I. *Letters to N. I. Panin*, RA Cilt 2, 1876.

Parelo, Marquis de, Despatches, SIRIO 26 (1879): s. 306-16.

Parkinson, John, *A Tour of Russia, Siberia and the Crimea 1792-1794*, edit: William Collier, Londra 1971.

Pavel I., Rusya İmparatoru (Grandük Pavel Petroviç ve Grandüşes Maria Fyodorovna), Letters to Potemkin, RGADA f 5 ve RS (1873) 9, 12

Pishchevich, A. A., *Zhizn A. S. Pishchevicha 1764-1805*, Moskova 1885.

Pole Carew, Sir Reginald, Unpublished archives on Russia, CO/r-2; CAD 50; CO/r/3/92, 93, 101, 195, 210.

Poniatowski, Prens Stanisław (Polonya Kralı'nın yeğeni), *Pamiętniki synowca Stanisława Augusta przekł.*, edit: Jerzy Lojek, Instytut wydawniczy pax, Varşova 1979.

Popov, V. S., Belgeler, Reşetilovski mülkü arşivi, RA (1865 ve 1878) (Popov'un II. Katerina'ya Potemkin'in ölümüyle ilgili raporları dâhil)

Popov, V. S., II. Katerina, Potemkin ve A. A. Bezborodko'nin de aralarında bulunduğu çeşitli alıcılara belgeler ve mektuplar, RGADA f 11, ZOOID 8, RGVIA f 52

G. A. Potemkin-Tavriçski: Seçme Belgeler

Baba A. V. Potemkin'in hizmet kaydı, RGADA f 286.

Spisok voennym chinam 1-oy poloviny 18go stoletiya SeA vii 1895.

Genealogy, *Istochnik* (1995) no 1, (RGADA f 286).

Hanedan Ofisi savaş kaydı, *Geroldmeysterskaya contora*, kitap 890, RGADA f 268.

Pisma Potemkina, ZOOID Odessa 1844-1956.

Hesap ayrıntıları, RGIA ff 468, 1374, 602, 1285, 899, 1640, 1088, 899, 1146.

Hesap ayrıntıları, GARF 9.

Ekaterina i Potemkin: podlinnaya ikh perepiska 1782-91 RS (1876) 16.

Kişisel belgeler, RGADA f 11 (bilinmeyen kadınlardan çeşitli mektuplar), RS (Nisan 1875) 12.

Papers of the Chancellery of Potemkin, RGVIA f 52.

Mektuplar:

A. A. Bezborodko, RGADA f 11 ve ZOOID 8 ve RA (1873) no 9 (Asılları S. V. Koçubey ailesinin Dikanka, Poltava Bölgesi'ndeki arşivinde).

A. V. Branicka, RGADA f 11 d 857.

Brzjovski, Smila vergi memuru, RGVIA f 5.

Ya. I. Bulgakov, ZOOID 8, SBVIM Cilt 8 ve RGVIA f 52.

II. Katerina VI. Georgia ile ilgili (1983) no 7; genel ve özel AVPRI, ff 1, 2, 5, RGADA ff 1, 16, 5, RGVIA f 52; Katerina ve başkalarına İsmail'le ilgili RV (1841) Cilt 8; Polonya'yla ilgili RA (1874) 2.

Varvara Engelhardt, içinde M. I. Semevski, *Grigory Alexandrovich Potemkin-Tavrichesky*, RS (1875) 3.

- M. L. Faleev, ZOOID 2, 4, 8.
 Prusya Prensi Henry, RGADA f 5.
 S. Lajkarev ve I. S. Barozzi, ZOOID 8, RA (1884) 2.
 I. V. Loginov, *Istochnik*, (1995) no 6, Moskova
 N. V. Repnin, RV (1841), Cilt 8, ZOOID 8.
 P. A. Rumyantsev-Zadunayski, SBVIM Cilt 4, 6.
 Polonya Kralı Stanisław August, 1764-1779, AGAD 172, RGADA ff 5, 11, RG-
 VIA f 52
 A. V. Suvorov, RS (Mayıs 1875) 13; (1839) 9. AKV 2 (1790); SD Cilt 2 ve KD Cilt
 1 (1791); RA (1877) 10. RG VIA f 52 op 1 d 586; SBVIM Cilt 4.
 P. I. Panin, RGADA f 1274, RA (1876) 2.
 Pavel I. (Grandük Pavel Petroviç), RS (1873) 11, 12.
 V. S. Popov, devlet konuları ve kişisel konular üzerine, "Prince G. A. Potem-
 kin-Tavrichesky's own personal papers", Reşetilovski arşivi.
 Praskovya A. Potemkina 1789-90, RS (Haziran 1875) 13.
 Çeşitli (II. Katerina ve yetkililere kent inşaatlarıyla ilgili raporlar dâhil), ZO-
 OID 2, 4, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 1872. Herson ve güneyin kalkınmasıyla ilgili
 yetkililere emirler, ZOOID 11 ve ITUAK 3, 8, 10.
 RGADA ff 14, 16 ve ZOOID 2. Yüce Prens G. A. Potemkin-Tavriçeski'nin Tav-
 riçeski Bölgesi'nin kuruluşuyla ilgili emirleri 1781-6, M. S. Vorontsov'un
 Aile Arşivi, AKV 13. Yerel valilere, GAOO f 150 özellikle Kırım'la ilgili
 GIM OPI f 197. Ayrıca OOIKM dd 651, 7, 652.
 Çeşitli yabancı kraliyet üyeleri (Friedrich Wilhelm, Württemberg Dükü; Char-
 les, Kurlandiya Prensi; Anhalt-Bernburg Prensi; Hesse-Philipstal Prensi;
 Anspach Markgrafı), RGADA f 5
 Knyaz Grigory Alexandrovich Potemkin-Tavrichesky 1739-91, biograficheskiy
 ocherk po neizdannym materialam, RS (1875).
 Rasporyazheniya svetleyshego knyazya Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tav-
 richeskogo kasatelno tavrisheskoy oblasti s 1871po 1786, ZOOID 1881.
 Sobstvennoruchnyye bumagi Knyazya Potemkina, RA (1865).
 Proposals and orders concerning the Kremlin Armoury, RGADA f 396.
 Poetry on foundation of Ekaterinoslav, ed G. Vernadsky, ITUAK (1919) no 56.
 Contents of Potemkin's library, RGADA f 17 d 262; Kazan Üniversitesi.
 Announcement of fall of Ismail, GAOO f 150.
 Register of debts, RGADA f 11, ZOOID 8, 9.

G. A. Potemkin-Tavriçeski: Kitaplar

Lettres d'amour de Catherine II á Potemkine: correspondance inédite, edit: Ge-
 orges Ouvrard, Paris 1934.

- Ekaterina II* i G. A. Potemkin, *lichnaya perepiska 1769-1791*, edit: V. S. Lopatin, Moskova 1997.
- Perepiska Ekaterina II* i G. A. Potemkina v period vtoroy russko-turetskoy voiny (1787-1791): *istochnikovedcheskiye issledovaniya*, edit: O. I. Yeliseva, Moskova 1997.
- Bumagi Knyaza Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tavrisheskogo*, Edit: N. F. Dubrovin, SBVIM, 1774-88 ve 1790-3, St. Petersburg 1893 ve 1895.
- Pisma i bumagi A. V. Suvorova, G. A. Potemkina, i P. A. Rumiantseva 1787-1789 kinburn ochakovskaya operatsiya*, edit: D. F. Maslovski, SBVIM, St. Petersburg 1893.
- Sbornik istoricheskikh materialov po istorii kubanskogo kazachego voyska, 1737-1801*, edit: I. I. Dmitrenko, St. Petersburg 1896.
- Radishchev, A. N., *A Journey from St Petersburg to Moscow*, çevien LeoWiener, edit: Roderick Page Thaler, Cambridge, Mass. 1958.
- Ribas, José de, *Letters to Potemkin*, ZOOID 8, 11.
- Ribeaupierre, A. I. *Mémoires (Zapiski grafa Ribopera)*, RA (1877) Cilt 1.
- Richardson, William, *Anecdotes of the Russian Empire*, Londra 1784 ve 1968.
- Richelieu, Armand du Plessis, Duc de, *Journal de mon voyage en Allemagne*, SIRIO 54 (1886): s. 111-98.
- Rostopchin, Fyodor, *La Verité sur l'incendie de Moscou*, Paris 1823.
- Ruhlière, Claude Carloman de, *A History or Anecdotes of the Revolution in Russia*, Londra 1797, New York 1970.
- Rumyantsev-Zadunaiski, *Letters to P. A., Potemkin*, RGADA f 11 ve SBVIM Cilt 4.
- Rumiantseva, E. M., *Pisma grafini E. M. Rumiantsevoy k ee muzhu feldmarshalu grafu P. A. Rumiatsevu-Zadunayskomu, 1762-1779*, St. Petersburg 1888.
- Sabatier de Cabre, *Catherine II, her Court and Russia in 1772*, Berlin 1861.
- Saint-Jean, Sekretär des Fürsten Potemkin, *Lebensbeschreibung des Gregor Alexandrowitsch Potemkin des Tauriers*, Karlsruhe 1888.
- Samoilov, A. N., *Zhizn i deyaniya generala feldmarshala knyazya Grigoriya Alexandrovicha Potemkina-Tavrisheskogo*, RA (1867).
- Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Letters to Potemkin*, RGVIA f 52, ZOOID 9.
- Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Mémoires et souvenirs et anecdotes*, Paris 1859.
- Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs and Recollections of Count Ségur, ambassador from France to the Courts of Russia and Prussia etc, written by himself*, Londra 1825-7.
- Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs of Louis Philippe Comte de Ségur*, edit: Eveline Cruikshanks, Londra 1960.
- Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Memoirs of the Comte de Ségur*, edit: Gerard Shelley, New York 1925.

Ségur, Louis Philippe, Comte de, *Oeuvres complètes de Monsieur le comte de Ségur, Mémoires et souvenirs et anecdotes*, Paris 1824-6.

Shcherbatov, M. M., *On the Corruption of Morals in Russia*, yayına hazırlayan ve çeviren: A. Lentin, Cambridge 1969.

II. Stanisław August, Polonya Kralı

Letters to Potemkin, RGADA f 5, AGAD 172, RGVIA f 52.

Mémoires du roi Stanislas-Auguste Poniatowski, St. Petersburg 1914, Leningrad 1924.

Mémoires secrètes et inédites de Stanislas-Auguste, Leipzig 1862.

Stedingk, Curt Bogislaus Christophe, Comte de, *Un Ambassadeur de Suède à la cour de Catherine II; feld-maréchal comte de Stedingk; choix de dépêches diplomatique, rapports secrets and lettres particulières de 1790 à 1796*, edit: Comtesse de Brevern de la Gardie, Stockholm 1919.

Sumarokov, P. I., *Cherty Ekateriny velikoy*, St. Petersburg 1819.

Sumarokov, P. I., *Travelling through all the Crimea and Bessarabia* 1799, Moskova 1800.

Sutherland, Baron Richard, Letters to Potemkin, RGADA f 11, RGVIA f 52.

Suvorov, A. V., *Dokumenty*, edit: G. P. Meshcheryakov, Moskova 1949-1953.

Suvorov, A. V., *Pisma*, edit: V. S. Lopatin, Moskova 1986.

Suvorov, A. V., *Pisma i bumagi A. V. Suvorova, G. A. Potemkina, i P. A. Rumi-antseva 1787-1789, kinburn ochakovskaya operatsiya*, D. F. Maslovsk, SBVIM, St Petersburg 1893.

Suvorov, A. V., *Pisma i bumagi Suvorova*, edit: V. Alekseyev, Petrograd 1916.

Thiébauld, D., *Mes souvenirs de vingt ans séjour à Berlin*, Paris 1804.

Tott, Baron de, *Memoirs of the Turks and the Tartars*, Londra 1786.

Tregubov, N. Y., *Zapiski*, RS (1908) 136, s. 101-102.

Tsebrikov, R. M., *Vokrug ochakova 1788 god (dnevnikochevidtsa)*, RA (1895) 84, no 9.

Vigée Lebrun, Élisabeth, *Souvenirs*, Paris 1879.

Vinski, G. S., *Moe vremya, Zapiski*, St. Petersburg 1914 ve Cambridge Partners 1974.

Vizin, D. I. von, *Sobraniye sochineniya*, edit: G. P. Makogonenko, Moskova/Leningrad 1959.

Vorontsov, S. R., Letters to Potemkin, AKV 9.

Voltaire, *Oeuvres complètes de Voltaire: correspondance avec l'imperatrice de Russie*, Cilt lviii, Paris 1821.

Wills, Richard, *A Short Account of the Ancient and Modern State of the Crim-Tartary Land*, Londra 1787.

- Wiegel (Vigel), F. F., *Zapiski Filipa Filipovich Vigela*, Moskova 1873, 1891 ve 1928; *Vospominaniya F. F. Vigela*, Moskova 1864-1866 ve 1891.
- Wraxall, N., *A Tour through Some of the Northern Parts of Europe*, Londra 1776.
- Wraxall, Sir N. William, *Historical Memoirs of my own Time*, Londra 1904.
- Yusupov, Prince Feliks, *Lost Splendour*, Londra 1953.
- Zavadovsky, P. V., "Pisma grafa P. V. Zavadovskago k feldmarshalu grafu P. A. Rumiantsevu 1775-1791", edit: P. M. Maykov, *Starina i novizna* (1901), Cilt 4.

İKİNCİL KAYNAKLAR

- Adamczyk, T., *Fürst G. A. Potemkin: Untersuchungen zu seiner Lebensgeschichte*, Emsdetten 1936.
- Alden, John R, Stephen Sayre, *American Revolutionary Adventurer*, Baton Rouge 1983.
- Alexander, J. T., *Autocratic Politics in a National Crisis: The Imperial Russian Government and Pugachev's Revolt 1773-75*, Bloomington 1969.
- Alexander, J. T., *Catherine the Great: Life and Legend*, Oxford 1989.
- Alexander, J. T., *Emperor of the Cossacks: Pugachev and the Frontier Jacquerie of 1773-75*, Lawrence 1973.
- Alexeeva, T. V., *Vladimir Lukich Borovikovskii i russkaia kultura na rubezhe 18-19 vekov*, Moskova 1875.
- Allen, W. E. D., *A History of the Georgian People*, Londra 1932.
- Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774-1923*, New York 1966.
- Anderson, M. S., *Europe in the Eighteenth Century 1713-1783*, Londra 1961.
- Anderson, M. S., "Samuel Bentham in Russia 1779-1791", *American Slavic and East European Review* (1956) 15 no 2.
- Anderson, R. C., *Naval Wars in the Levant*, Londra 1952.
- Andreevsky, I., *On the Place Where Potemkin's Body was Buried*, ZOOID 5.
- Anisimov, E. V., *Empress Elizabeth: Her Reign and Her Russia 1741-61*, Edit: J. T. Alexander, Gulf Freeze, Fla 1995
- Anisimov, E. V., *Rossiya v seredine xviii vek; borba za nasledie petra*, Moskova 1986.
- Anisimov, E. V., *Zhenshchina na rossiyskom prestole*, St. Petersburg 1997.
- Annenkov, I., *History of the Cavalry Guards Regiment 1738-1848*, St. Petersburg 1849.
- Anonim, *Persons on the staff of Prince Potemkin*, ZOOID 11: s. 506-508.
- Anonim, *Potemkin's household and staff*, RA (1907) 2.
- Anonim, "A Short Biography of Anton Golovaty", *Odessky vestnick*, 31 Ekim 1995.
- Aragon, L. A. C., Marquis d', *Un Paladin au XVIII siècle. Le Prince Charles de Nassau-Siegen*, Paris 1893
- Aretz, Gertrude, *The Empress Catherine*, Londra 1947.

- Ascherson, Neal, *Black Sea: The Birthplace of Civilisation and Barbarism*, Londra 1996.
- Askenazy, S., *Die letzte polnische Königswahl*, Göttingen 1894.
- Asprey, Robert B., *Frederick the Great: The Magnificent Enigma*, New York 1986.
- Ayling, Stanley, *Fox: The Life of Charles James Fox*, Londra 1991.
- Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, Londra 1908.
- Bain, R. Nisbet, *Peter III: Emperor of Russia*, Londra 1902.
- Baron, S.W., *The Russian Jew under Tsar and Soviets*, New York 1964.
- Barsukov, A. R., *Razskazy iz russkoi istorii xviii veka*, St. Petersburg 1885.
- Barsukov, A. R., *Knyaz Grigory Grigorevich Orlov*, RA (1873) Ciltler 1-2.
- Bartenev, P. B., "Biografi generalissimov i general-feld-marshalov Rossiyskoy Imperatorskoy armii", *Voenno-istoricheskiiy sbornik*, St. Petersburg 1991.
- Bartenev, P. B., *On Catherine and Potemkin's Marriage: a Book of Notes of the Russki Arkhiv*, RA (1906) no 12.
- Bartlett, Roger P., *Human Capital: The settlement of foreigners in Russia 1762-1804*, Cambridge 1979.
- Batalden, Stephen K., *Catherine II's Greek Prelate: Eugenios Voulgaris in Russia 1771-1806*, New York 1982.
- Baylen, Joseph A. and Woodward, Dorothy, "Francisco Miranda and Russia: Diplomacy 1787-88", *Historian* xiii (1950).
- Beales, Derek, *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa 1741-80*, Cambridge 1987.
- Begunova, A., *Way through the Centuries*, Moskova 1988.
- Belan, Yu. Ia., Marchenko, M. I. ve Kotov, V. N., *Istoria USSR*, Kiev 1949.
- Belyakova, Zoia, *The Romanov Legacy: The Palaces of St Petersburg*, Londra 1994.
- Bennigsen Broxup, Maria (ed), *The North Caucasus Barrier: the Russian Advance towards the Moslem World*, Londra 1992.
- Bentham, M. S., *The Life of Brigadier-General Sir Samuel Bentham*, Londra 1862.
- Bilbasov, V. A., *Prisoedineniye Kulyandii k Rossii*, RS (1895) 83.
- Bilbasov, V. A., *Istoricheskiye Monografiya*, St. Petersburg 1901.
- Bilbasov, V. A., *Istoriya Ekateriny II*, Berlin 1900.
- Blanning, T. C.W., *Joseph II and Enlightened Despotism*, Londra 1970.
- Blanning, T. C.W., *Joseph II: Profiles in Power*, Londra 1994.
- Blum, K. L., *Ein russischer Staatsmann: Des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten zur Geschichte Russlands*, Lepizig/Heidelberg 1857.
- Bolotina, N. Y., *Degree thesis on Potemkin's work in the south*, RSUH, Moskova 1991.
- Bolotina, N. Y., "Grigory Alexandrovich Potemkin", *Children's Encyclopaedia*, Moskova 1996.
- Bolotina, N. Y., "The Private Library of Prince G. A. Potemkin-Tavrichesky", *Kniga issledovaniya i materialy* (1995) no 71.

- Bolotina, N. Y., *Sebastopol has to be the main fortress: documents on the foundation of the Black Sea fleet*, Istoricheskiy arkhiv (1997) no 2.
- Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between G. A. Potemkin and the Vorontsov Family: The Vorontsovs – two centuries in Russian History*, Petushki 1996.
- Bolotina, N. Y., *Ties of Relationship between Prince G. A. Potemkin and the Family of the Princes Golitsyn*, Conference of Golitsyn Studies, Bolshiye vyazemy, Moskova 1997.
- Bolshoya Sovetskaya Enziklopediya, Moskova 1940.
- Browning, Reed, *The War of Austrian Succession*, Londra 1994.
- Bruess, Gregory I., *Religion, Identity and Empire: A Greek Archbishop in the Russia of Catherine the Great*, New York 1997.
- Brückner, A. G., *Istoriia Ekateriny vtoroi*, St. Petersburg 1891 ve *Katharina der zweite*, Berlin 1883.
- Brückner, A. G., *Potemkin*, St. Petersburg 1891.
- Bugomila, Alexander, *The History of Government of New Russia by G. A. Potemkin*, Yekaterinoslav 1905.
- Byron, Lord, *Don Juan*, Penguin Classics, Londra 1977.
- Castera, Jean-Henri, *The Life of Catherine II, Empress of Russia*, çev: William Tooke, Londra 1798.
- Cate, Curtis, *War of the Two Emperors: The duel between Napoleon and Alexander, Russia 1812*, New York 1985.
- Christie, I. R., *The Bentham in Russia*, Oxford/Providence 1993.
- Christie, I. R., "Samuel Bentham and the Russian Dnieper Flotilla", SEER (Nisan 1972) 50 no 119.
- Christie, I. R., "Samuel Bentham and the Western Colony at Krichiev 1784-7", SEER (Nisan 1970) 48 no 111.
- Clardy, Jesse V., *G. R. Derjavin: A Political Biography*, Mouton 1967.
- Coughlan, Robert, *Elizabeth and Catherine, Empresses of All the Russias*, New York 1974.
- Crankshaw, Edward, *Maria Theresa*, Londra 1969.
- Cronin, Vincent, *Catherine, Empress of All the Russias*, Londra 1978.
- Cross, Anthony, *By the Banks of the Neva: Chapters from the Lives and Careers of the British in Eighteenth-Century Russia*, Cambridge 1997.
- Cross, Anthony, *By the Banks of the Thames: Russians in Eighteenth Century Britain*, Newtonville, Mass. 1980.
- Cross, Anthony, "The Duchess of Kingston in Russia", *History Today* (1977) 27.
- Cross, Anthony (ed), *Great Britain and Russia in the Eighteenth Century: Contacts and Comparisons, Proceedings of an International Conference*, Newtonville, Mass. 1979.
- Cross, Anthony, "John Rogerson: Physician to Catherine the Great", CSS (1970) 4.

- Davies, Norman, *Europe: A history*, Oxford 1996.
- Davis, Curtis Carroll, *The King's Chevalier: A Biography of Lewis Littlepage*, Indianapolis 1961.
- Demmler, Franz, *Memoirs of the Court of Prussia*, Londra 1854.
- Dmitrenko, I. I., ed, *Sbornik istoricheskikh materialov po istorii kazacheskogo voyska 1737-1901*, St. Petersburg 1896.
- Dornberg, John, *Brezhnev*, Londra 1974.
- Dostyan, I. S., *Russia and the Balkan Question*, Moskova 1972.
- Druzhinina, E. I., *Kyuchuk-Kaynardzhiyskiy mir 1774 goda*, Moskova 1955.
- Druzhinina, E. I., *Severnoye prichernomorye v 1775-1800*, Moskova 1959.
- Dubnow, S. M., *History of the Jews in Russia and Poland*, Philadelphia 1916-1920.
- Dubrovin, N. F. ed, *Istoriya voyny i vladychestva russkikh na Kavkaze*, St. Petersburg 1886.
- Dubrovin, N. F., *Pugachev i ego soobshchniki*, St. Petersburg 1884.
- Duffy, Christopher, *Frederick the Great: A Military Life*, Londra 1985.
- Duffy, Christopher, *Russia's Military Way to the West: Origins and Nature of Russian Military Power 1700-1800*, Londra 1981.
- Dukes, Paul, *Catherine the Great and the Russian Nobility: A Study Based on the Materials of the Legislative Commission of 1767*, Cambridge 1967.
- Dulichev, V. P., *Raskazy po istorii Kryma*, Simferopol 1997.
- Dumas, F. Ribadeau, *Cagliostro*, Londra 1967.
- Duran, James A., "Catherine, Potemkin and Colonization", *Russian Review* (Ocak 1969) 28 no 1.
- Duran, James A., "The Reform of Financial Administration in Russia during the Reign of Catherine II", *CSS* (1970) 4.
- Dvoichenko-Markov, Demetrius, "Russia and the First Accredited Diplomat in the Danubian Principalities 1779-1808", *Slavic and East European Studies* (1963) 8.
- Dyachenko, L. I., *Tavrisheski Dvoretz*, St. Petersburg 1997.
- Dzhedzhula, K. E., *Rossiya i velikaya Frantzuzskaya burzhnaznaya revolyutsiya kontsa XVIII veka*, Kiev 1972.
- Ehrman, John, *The Younger Pitt*, Cilt 2: *The Reluctant Transition*, Londra 1983.
- Eighteenth Century Studies in Honor of Donald F. Hyde*, New York 1970.
- Elliott, J. H., *The Count-Duke of Olivares: The Statesman in an Age of Decline*, New Haven/Londra 1986.
- Elliott, J. H. ve Brockliss, L.W. B., *The World of the Favourite*, New Haven/Londra 1999.
- Fadyev, V., *Vospominaniya 1790-1867*, Odessa 1897.
- Fateyev, A. M., *Potemkin-Tavrishesky*, Prag 1945.

- Feldman, Dmitri, *Svetleyshiy Knyaz G. A. Potemkin i Rossiskiye Evrei*. Materials of the Seventh International Conference on Jews, Moskova 2000.
- Figes, Orlando, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924*, Londra 1996.
- Figes, Orlando ve Kolonitskii, Boris, *Interpreting the Russian Revolution: The Language and Symbols of 1917*, New Haven/Londra 1999.
- Fisher, AlanW., *The Crimean Tartars*, Studies in Nationalities of USSR, Stanford 1978
- Fisher, AlanW., "Enlightened Despotism and Islam under Catherine II", *Slavic Review* (1968) 27.
- Fisher, AlanW., *The Russian Annexation of the Crimea 1772-83*, Cambridge 1970.
- Fishman, David E., *Russia's First Modern Jews, The Jews of Shklov*, New York, Londra 1996.
- Foreman, Amanda, *Georgiana, Duchess of Devonshire*, Londra 1998.
- Fothergill, Brian, *Sir William Hamilton, Envoy Extraordinary*, Londra 1969.
- Fournier-Sarloveze, M., *Artistes oubliés*, Paris 1902.
- Fox, Frank, "Negotiating with the Russians: Ambassador Ségur's Mission to St Petersburg 1784-89", *French Historical Studies* (1971) 7.
- Fraser, David, *Frederick the Great*, Londra 2000.
- Fuks, E. B., *Istoria generalissimusa knyazia italikogo graf Suvorova-Rymniksogo*, Moskova 1811.
- Garrard, J. G. (ed), *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973.
- Gay, Peter, *The Enlightenment: An Interpretation, the Science of Freedom*, Londra 1969.
- Ghani, Cyrus, *Iran and the Rise of Reza Shah – Qajar Collapse to Pahlavi Power*, London/New York 1999.
- Gilbert, O. P., *The Prince de Ligne: A Gay Marshal of the Old Regime*, Londra 1923.
- Golder, Frank, *John Paul Jones in Russia*, Garden City, NY 1927.
- Golitsyn, Prince Emmanuel, *Re'cit du voyage de Pierre Potemkin: la Russie du XVII siècle dans ses rapports avec l'Europe Occidentale*, Paris 1855.
- Goncharenko, V. S., and Narozhnaya, V. I., *The Armoury, State Museum Preserve of History and Culture, the Kremlin: A Guide*, Moskova 1995.
- Gooden, Angelica, *The Sweetness of Light: A Biography of Élisabeth Vigée Lebrun*, Londra 1997.
- Goodwin, Frederick K. ve Jamison, Kay Redfield, *Manic-Depressive Illness*, Oxford 1990.
- Grahov, J., *Potemkin's Military Printing House*, ZOOID 4, 1855.
- Grave, B., *Vosstaniye Pugacheva*, Leningrad 1936.
- Greenberg, Louis, *The Jews in Russia, Cilt 1: The Struggle for Emancipation*, New Haven 1944.
- Gribble, Francis, *The Comedy of Catherine the Great*, Londra 1932.

- Griffiths, David M., "The Rise and Fall of the Northern System: Court Politics in the First Half of Catherine's Reign", CSS (1970), s. 547-569.
- Grigorevich, N., *Kantsler knyaz A. A. Bezborodko v svyazi s sobytiyami ego vremeni*, SIRIO 26 ve 29.
- Grob, G. N. (ed), *Statesmen and Statecraft of the Modern West: Essays in Honor of Dwight E. Lee and H. Donaldson Jordan*, Barr, Mass. 1967.
- Grundy, Isobel, *Lady Mary Wortley Montagu: Comet of the Enlightenment*, Oxford 1999.
- Harvey, Robert, *Clive: The Life and Death of a British Emperor*, Londra 1998.
- Haupt, G., "La Russie et les Principautés Danubiennes en 1790: Le Prince Potemkin-Tavrichesky et le Courier de Moldavie", CMRS (Ocak-Mart 1966) 7 no 1.
- Herodotus, *The Histories*, Penguin Classics, Londra 1954.
- Horwood, D. D. (ed), *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe*, Tallahassee 1980.
- Hosking, Geoffrey, *Russia: People and Empire 1552-1917*, Londra 1997.
- Hughes, Lindsey, *Russia in the Age of Peter the Great*, New Haven/Londra 1998.
- Iorga, N., *Histoires des relations Russo-Roumaines*, Iași, 1917.
- Istoriia SSSR, s drevnyeyshikh vremen do kontsa XVIII v.* (çeşitli yazarlar), Moskova 1939.
- Ivanov, P. A., *Fabre's Summer Residence*, ZOOID 22.
- Ivanov, P. A., *The Management of Jewish Immigration from Abroad to the Novorossisky Region*, Yekaterinoslav arşivleri, ZOOID 17.
- Jamison, Kay Redfield, *The Unquiet Mind*, Londra 1996.
- Jenkins, Michael, *Arakcheev, Grand Vizier of the Russian Empire*, New York 1969.
- Jones, Robert E., *Provincial Development in Russia: Catherine II and Jakob Sievers*, New Brunswick 1984.
- Jones, Robert E., "Urban Planning and the Development of Provincial Towns in Russia 1762-96", edit: J. G. Garrard, *The Eighteenth Century in Russia*, Oxford 1973.
- Josselson, Michael ve Josselson, Diana, *The Commander: A Life of Barclay de Tolly*, Oxford 1980.
- Kabuzan, V. M., *Narodonaseleniye rossii v XVIII-pervoy polovine XIX veka*, Moskova 1976.
- Karabanov, P. F., *Istoricheskiye rasskazy i anekdoty, zapisannyye so slov imenitnykh lyudey P. F. Karabanovym*, RS (1872) 5.
- Karnovich, E. P., *Zamechatchiye bogatstva chastnykh lits v Russii*, Petersburg 1885.
- Karpova, E. V., *Cultural Monuments, New Discoveries*, Leningrad 1984.
- Keen, B. ve Wasserman, M., *A History of Latin America*, Boston 1998.
- Keep, John L. H., *Soldiers of the Tsar: Army and Society in Russia 1462-1874*, Oxford 1985.

- Kelly, Laurence (ed), *Moscow: A Travellers' Companion*, Londra 1983.
- Kelly, Laurence (ed), *St Petersburg: A Travellers' Companion*, Londra 1981.
- Kinross, Lord, *The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire*, New York 1979.
- Klier, John Doyle, *Russia Gathers her Jews: The Origins of the Jewish Question in Russia 1772-1825*, Dekalb, Ill. 1986.
- Kliuchevsky, V. O., *A Course in Russian History: The Time of Catherine the Great*, çev: ve edit: Marshall S. Shatz, New York 1997.
- Korolkov, K., *Hundredth Anniversary of the Town of Ekaterinoslav 1781-1887*, Yekaterinoslav, 1887.
- Korsakov, A. N., "Stepan Ivanovich Sheshkovsky 1727-94: Biograficheskiy Ocherk", *Storicheskiy vestnik* (1885) 22.
- Kramer, Gerhard F. ve McGrew, Roderick E., "Potemkin, the Porte and the Road to Tsargrad: The Shumla Negotiations 1789-90", CASS (Kış 1974) 8.
- Krasnobaev, B. I., *Russian Culture in the Second Part of the Eighteenth Century and at the Start of the Nineteenth*, Moskova 1983.
- Kruchkov, Y. S., *Istoria Nikolaeva*, Nikolaev 1996.
- Kukiel, M., *Czartoryski and European Unity 1770-1861*, Princeton Westport, Conn. 1955.
- Lang, D. M., *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658-1832*, New York 1957.
- Lang, D. M., *A Modern History of Georgia*, Londra 1962.
- Lashkov, F. F., *Prince G. A. Potemkin-Tavrichesky as Crimean Builder*, Simferopol 1890.
- Lavrenev, B. A., 'Potemkin's Second Burial', *Pamyatniki otechestva* (1991) no 2, s. 154-155.
- Lebedev, P., *Studies of New Russian History from Unpublished Sources*, St. Petersburg 1863.
- LeDonne, John P., *Ruling Russia: Politics and Administration in the Age of Absolutism 1762-96*, Princeton 1984.
- Lentin, A., *Russia in the Eighteenth Century from Peter the Great to Catherine the Great*, Londra 1973.
- Levitats, I., *The Jewish Community in Russia 1722-1844*, New York 1970.
- Lewis, D. B., Wyndham, *Four Favourites*, Londra 1948.
- Lincoln, W. Bruce, *The Romanovs: Autocrats of All the Russias*, New York 1981.
- Liske, X., "Zur polnischen Politik Katharina II 1791", *HZ* (1873) 30.
- Lockyer, Roger, *Buckingham*, Londra 1981.
- Lojek, J., "Catherine's Armed Intervention in Poland: Origins of the Political Decisions at the Russian Court in 1791 and 1792", *CSS (Güz 1970)* 4 no 3.
- Lojek, J., "The International Crisis of 1791: Poland between the Triple Alliance and Russia", *East Central Europe* (1975) 2 no 1.

- Longworth, Philip, *The Art of Victory: The Life and Achievements of Field Marshal Suvorov 1729-1800*, New York 1965.
- Longworth, Philip, *The Cossacks*, Londra 1969.
- Longworth, Philip, *The Three Empresses - Catherine I, Anne and Elizabeth of Russia*, Londra 1972.
- Lopatin, V. S., *Potemkin i Suvorov*, Moskova 1992.
- Lord, Robert H., *The Second Partition of Poland*, Cambridge, Mass. 1915.
- Loudon, J. C., *An Encyclopaedia of Gardening*, Londra 1822.
- Louis, Victor and Jennifer, *Complete Guide to the Soviet Union*, New York 1991.
- Lukowski, Jerzy, *The Partitions of Poland 1772, 1793, 1795*, Londra 1999.
- MacConnell, A., *A Russian Philosopher: Alexander Radishchev 1749-1802*, Lahey 1964.
- MacDonogh, Giles, *Frederick the Great*, Londra 1999.
- McGrew, Roderick E., *Paul I of Russia 1754-1801*, Oxford 1992.
- McKay, Derek ve Scott, H. M., *The Rise of the Great Powers 1648-1815*, Londra 1983.
- Mackay, James, *I Have Not Yet Begun to Fight: A Life of John Paul Jones*, Edinburgh/Londra 1998.
- McNeill, William H., *Europe's Steppe Frontier 1500-1800*, Chicago 1964.
- Madariaga, Isabel de, *Britain, Russia and the Armed Neutrality of 1780: Sir James Harris's Mission to St Petersburg during the American Revolution*, New Haven 1962.
- Madariaga, Isabel de, *Catherine the Great: A Short History*, New Haven/Londra 1990.
- Madariaga, Isabel de, *Introduction to G. S. Vinsky, Moe vremya, Zapiski*, Cambridge 1974.
- Madariaga, Isabel de, *Politics and Culture in Eighteenth-Century Russia: Collected Essays*, Londra/New York 1998.
- Madariaga, Isabel de, *Russia in the Age of Catherine the Great*, Londra 1981.
- Madariaga, Isabel de, "The Secret Austro-Russian Treaty of 1781", SEER (1959) 38, s.114-145.
- Madariaga, Isabel de, *The Travels of General Francesco de Miranda in Russia*, Londra 1950.
- Madariaga, Isabel de, "The Use of British Secret Service Funds at St Petersburg 1777-1782", SEER (1954) 32 no 79.
- Mansel, Philip, *Constantinople: City of the World's Desire 1453-1924*, Londra 1995.
- Mansel, Philip, *Le Charmeur de l'Europe: Charles-Joseph de Ligne 1735-1814*, Paris 1992.
- Mansel, Philip, *Louis XVIII*, Londra 1981.
- Mansel, Philip, *Pillars of Monarchy*, Londra 1984.

- Markova, O. P., *O nevturalnoy sisteme i franko-russkikh otnosheniyakh (Vtoraya polovina xviii v)*, Istoriya SSSR (1970) no 6.
- Markova, O. P., *O proiskhozhdenii tak nazyvayemogo Grecheskogo Proekta (80e gody XVIII v.)*, Istoriya SSSR (1958) no 4.
- Maslovsky, D. F., *Zapiski po istorii voennogo iskusstva v rossii, tsarstvovaniye Ekateriny velikoy 1762-94*, St. Petersburg 1894.
- Massie, Robert, *Peter the Great: His Life and World*, New York 1981.
- Masters, John, *Casanova*, Londra 1969.
- Mavrodin, V. V., *Krestyanskaya voyna v rossiya*, Leningrad 1961, 1966, 1970.
- Melikset-Bekov, L., *From the Materials for a History of the Armenians in the South of Russia*, Odessa 1911.
- Menning, B.W., G. A. *Potemkin and A. I. Chernyshev: Two Dimensions of Reform and the Military Frontier in Imperial Russia*, edit: D. D. Horwood, *Proceedings of the Consortium on Revolutionary Europe*, Tallahassee 1980.
- Mikhailovich, Grand Duke Nikolai *Russkiye Portrety XVIII i XIX stoletiy*, St. Petersburg 1906-9 (tekrar baskı *Famous Russians*, St. Petersburg 1996).
- Mitford, Nancy, *Frederick the Great*, Londra 1970.
- Mitford, Nancy, *Madame de Pompadour*, Londra 1954.
- Mitford, Nancy, *Voltaire in Love*, Londra 1957.
- Mooser, R. Aloys, *Annales de la musique et des musiciens en Russie au XVIII Siècle*, Cenova 1948-1951.
- Morane, P., *Paul I de Russie*, Paris 1907.
- Morison, Samuel Eliot, *John Paul Jones: A Sailor's Biography*, Boston 1959.
- Moskvityanin zhurnal, *O privatnoy zhizni Knyazya Potemkina (Potemkinskiy prazdnik)*, (1852), edit: M. P. Pogodin, tekrar baskı Moskova 1991.
- Moskvityanin zhurnal, *Verbal Chronicle of Catherine's visit to Tula and Potemkin* (1842) 2.
- Mourousy, Prince, *Potemkine mystique et conquerant*, Paris 1988.
- Muftiyzade, I., *Essays on Crimean Tartars' Military Service from 1783-1889*, ITUAK (1889).
- Murray, Venetia, *High Society in the Regency Period*, Londra 1998.
- Murzakevich, N. N., *The materials for a history of the principal town of a province - Kherson*, ZOOID 11.
- Nicolson, Harold, *The Congress of Vienna*, Londra 1948.
- Nirsha, A. M., *Anton Golovaty*, Odessa Devlet Yerel Tarih Müzesi.
- Nolde, B., *La Formation de l'Empire Russe: études, notes et documents*, Paris 1953.
- Norman, Geraldine, *The Hermitage: The Biography of a Great Museum*, Londra 1997.
- Novitsky, G. A., *Istoriya USSR (XVIII vek)*, Moskova 1950.
- Ogarkov, Vasily V., *Grigory Alexandrovich Potemkin*, St. Petersburg 1892.

- Oldenbourg, Zoë, *Catherine the Great*, Londra 1965.
- Orlovsky, I. I., *In the Motherland of His Highness*, Smolensk 1906.
- Otis, James, *The Life of John Paul Jones, together with Chevalier Jones' own account of the campaign of the Liman*, New York 1900.
- Palmer, Alan, *Alexander I, Tsar of War and Peace*, Londra 1974.
- Palmer, Alan, *Metternich, Councillor of Europe*, Londra 1972.
- Palmer, Alan, *Napoleon in Russia*, Londra 1967.
- Panchenko, A. M., *Potemkinskie derevni kak kulturnyy mif, XVIII Vek* (1983), s. 14.
- Papmehl, K., "The Regimental School Established in Siberia by Samuel Bentham", *Canadian Slavonic Papers*, s. xviii, 1966.
- Pasteur, Claude, *Le Prince de Ligne: l'enchanteur de l'Europe*, Paris 1957.
- Petrov, A., *Voyna rossii s turetskimi i polskimi konfederatami*, St. Petersburg 1866-1874.
- Petrov, A., *Vtoraya turetskaya voyna v tsarstvovaniye imperatritsy Ekateriny II 1787-91*, St. Petersburg 1880.
- Petrovich, M. B., "Catherine II and a Fake Peter III in Montenegro", *Slavic Review* (Nisan 1955) 14 no 2.
- Petrushevsky, A., *Generalissimus Knyazi Suvorov*, St. Petersburg 1884.
- Pevitt, Christine, *The Man Who Would Be King: The Life of Philippe d'Orléans, Regent of France*, Londra 1997.
- Pflaum, Rosalind, *By Influence and Desire: The True Story of Three Extraordinary Women - the Grand Duchess of Courland and her Daughters*, New York 1984.
- Pikul, V. S., *Favurit: roman-khroniki vremen Ekateriny II*, Moskova 1985.
- Pilaev, M. I., *Staryy Peterburg*, St. Petersburg 1889, Moskova 1997.
- Pipes, R., "Catherine II and the Jews", *Soviet Jewish Affairs* 5 no 2.
- Plumb, J. H., *Sir Robert Walpole*, Londra 1956.
- Porphiry, Bishop, *Information about Prince Potemkin's service in the Synod*, Moskova 1882, ZOOID 13.
- Preedy, George R., *The Life of Rear-Admiral John Paul Jones*, Londra 1940.
- Pushkin, A. S., *The Captain's Daughter*, in *The Queen of Spades and Other Stories*, Penguin Classics, Londra 1958.
- Pushkin, A. S., *Complete Prose Fiction*, edit: Paul Debreczeny, Stanford 1983.
- Pushkin, A. S., *Istoriya Pugacheva*, in *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Cilt 12, Moskova/Leningrad, 1937-1949.
- Pushkin, A. S., *Notes on Russian History of the Eighteenth Century*, Istoricheskiye Zametki, Leningrad 1984.
- Pushkin, A. S., *Polnoye Sobraniye Sochineniya*, Moskova/Leningrad 1937-1949.
- Radzinsky, Edvard, *Rasputin*, Londra 2000.
- Raeff, Marc (ed), *Catherine the Great: A Profile*, New York 1972.

- Raeff, Marc, *The Style of Russia's Imperial Policy and Prince G. A. Potemkin*, edit: G. N. Grob, *Statesmen and Statecraft of the Modern West: Essays in Honor of Dwight E. Lee and H. Donaldson Jordan*, Barr, Mass. 1967.
- Raffel, Burton, *Russian Poetry under the Tsars*, New York 1971.
- Ragsdale, Hugh (ed), *Imperial Russian Foreign Policy*, Woodrow Wilson Center Series, Cambridge 1993.
- Rakhmatullin, M. A., *Firm Catherine*, Otechestvennaya Istoriya (1997).
- Ransel, David L., "Nikita Panin's Imperial Council Project and the Struggle of Hierarchy Groups at the Court of Catherine II", CSS (Aralık 1971) 4 no 3.
- Ransel, David L., *The Politics of Catherinian Russia: The Panin Party*, New Haven 1975.
- Reid, Anna, *Borderland: A Journey through the History of Ukraine*, Londra 1997.
- Rhineland, Anthony L. H., *Prince Michael Vorontsov, Viceroy to the Tsar*, Montreal 1990.
- Robb, Graham, *Balzac*, Londra 1994.
- Roider, Karl A., *Austria's Eastern Question 1700-1790*, Princeton 1982.
- Roider, Karl A., "Kaunitz, Joseph II and the Turkish War", SEER (Ekim 1976) 54 no 4.
- Rose, Kenneth, *George V*, Londra 1983.
- Rotikov, K. K., *Drugoy Peterburg*, St. Petersburg 1998.
- Rulikowski, Edward, *Smila*, Słownik geograficzny królestwa polskiego i innych krajów, słowiańskich (edit: Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski and Władysław Walewski), Cilt 10, Varşova 1889.
- Russkiy Biographicheskiy Slovar (Varvara Golitsina biyografisi dâhil, Cilt 5, 1916; Ekaterina Skavronskaya, Cilt 18, 1904; I. A. Hannibal Cilt 4, 1914; P. S. ve M. S. Potemkin cilt 14, 1904) Cilt 1-25; A. A. Polovtsev, St. Petersburg 1896-1916.
- Ruud, Charles A. ve Stepanov, Sergei A., *Fontanka 16: The Tsars' Secret Police*, Québec 1999.
- Segal, Harold G., *The Literature of Eighteenth-Century Russia*, New York 1967.
- Semevsky, M. I., *Grigory Alexandrovich Potemkin-Tavrichesky*, RS (1875) 3.
- Semevsky, M. I., *Vosemnadsatyy vek, istoricheskiye sbornik*, Russkaya Starina, Ciltler 12-14, St. Petersburg 1875.
- Shahmagonov, N. R., *Hrani Gospod' Potemkina*, Moskova 1991.
- Shaw, Stanford J., *Between the Old and New: The Ottoman Empire under Selim III 1789-1807*, Cambridge, Mass. 1971.
- Shilder, N. K., *Imperator Aleksandr I*, St. Petersburg 1890-1904.
- Shilder, N. K. *Imperator Pavel Pervyy*, St. Petersburg 1901.
- Shugorov, M. F., *Prince Potemkin's Tomb*, RA (1867).

- Shvidkovsky, Dimitri, *The Empress and the Architect: British Architecture and Gardens at the Court of Catherine the Great*, New Haven/Londra 1996.
- Skalkovsky, A., *Chronological Review of New Russia 1730-1823*, Odessa 1836.
- Skalkovsky, A., *The History of the New Sech or the Last Zaporogian Kosh*, Odessa 1886.
- Soldatsky, A., *Secret of the Prince*, ZOOID 9.
- Soloveytschik, George, *Potemkin: A Picture of Catherine's Russia*, Londra 1938.
- Soloveytschik, George, *Potemkin: Soldier, Statesman, Lover and Consort of Catherine of Russia*, New York 1947.
- Soloviev, S. M., *Istoriya padeniya polshi*, Moskova 1863.
- Soloviev, S. M., *Istoriya rossii s drevneyshikh vremyon*, Moskova 1959-1966.
- Storch, H. von, *Annalen der Regierung Katharina der Zweyten, Kaiserin von Russland*, Leipzig 1798.
- Storch, H. von, *Tableau historique et statistique de l'Empire de Russie*, Paris/Basle 1798.
- Suny, Ronald Grigor, *The Making of the Georgian Nation*, Bloomington/Indianapolis 1988/1994.
- Temperley, Harold, *Frederick the Great and Kaiser Joseph*, Londra 1968.
- Tillyard, Stella, *Aristocrats*, Londra 1995.
- Tiktopulo, Y. A., *The Mirage of Tsargrad: On the Destiny of Catherine's Greek Project*, Rodina 1991.
- Timoshevsky, G. I., *Mariupol and its Environs*, Mariupol 1892.
- Tolstoy, A., *Peter the Great*, Moskova 1932.
- Tolstoy, L., "Hadji Murat", *Master and Man and Other Stories*, Penguin Classics, Londra 1977.
- Tourneux, M., *Diderot et Catherine II*, Paris 1899.
- Trowbridge, W. R. H., *Cagliostro: The Splendour and Misery of a Master of Magic*, Londra 1910.
- Troyat, Henri, *Catherine the Great*, Londra 1977.
- Troyat, Henri, *Pushkin*, Paris 1946, New York 1970.
- Ustinov, V. I., "Moguchiy velikoross", (1991) no 12.
- Vallentin, Antonina, *Mirabeau, Voice of the Revolution*, Londra 1948.
- Vassilchikov, A. A., *Semeystvo Razumovskikh*, St. Petersburg 1880.
- Vernadsky, G. V., *History of Russia*, New Haven 1954.
- Vernadsky, G. V., *Ocherk istorii prava russkogo gosudarstva XVIII-XIX v*, Prag 1924.
- Vernadsky, G. V., *Russkoye masonstvo v tsarstvovovaniye Ekateriny II*, Petrograd 1917.
- Vernadsky, G. V., *Imperatritsa Ekaterina II i Zakonodatel'naya Komissiya 1767-68*, Perm 1918.

- Vinogradov, V. N., *The Century of Catherine II*, Novaya i noveyshaya istoriya no 4, Moskova 1996.
- Vitale, Serena, *Pushkin's Button: The Story of the Fatal Duel that Killed Russia's Greatest Poet*, Londra 1999.
- Vyborny, P. M., *Nikolaev*, Odessa 1973.
- Waliszewski, K., *Autour d'un trône*, Paris 1894.
- Waliszewski, K., *The Romance of an Empress: Catherine II of Russia*, New York 1894, Paris 1893.
- Weidle, Wladimir, *Russia: Absent and Present*, Londra 1952.
- Wheatcroft, Andrew, *The Habsburgs*, Londra 1995.
- White, T. H., *The Age of Scandal*, Londra 1950.
- Wilson, Arthur M., *Diderot*, New York 1972.
- Yavornitskiy, D. I., *Istoriya goroda Ekaterinoslava*, Dniepropetrovsk 1996.
- Yeliseeva, O. I., G. A. *Potemkin's Geopolitical Projects, Associates of Catherine the Great*, Moskova'da düzenlenen bir toplantıdaki konuşma, 22/23 Eylül 1997, Moskova'da 1997'de yayımlandı.
- Yeliseeva, O. I., *Lubenzy moy pitomez: Catherine II and G. A. Potemkin in the Years of the Second Russo-Turkish War*, Otechestvennaya Istoriya (1997) 4.
- Yeliseeva, O. I., *Noble Moscow, from the History of the Political Life of Eighteenth-Century Russia (Red Coat dâhil)*, Moskova 1997.
- Zagorovsky, E. A., *Organisation of the Administration in New Russia under Potemkin 1774-91*, Odessa 1913.
- Zagorovsky, E. A., *Potemkin's Economic Policy in New Russia*, Odessa 1926.
- Zakalinskaya, E. P., *Votchinye khozyaystva Mogilevskoy gubernii vo vtoroy polovinye XVIII veka*, Mogilev 1958.
- Zamoyski, Adam, *HolyMadness: Romantics, Patriots and Revolutionaries 1776-1871*, Londra 1999.
- Zamoyski, Adam, *The Last King of Poland*, Londra 1992.
- Zayev, L., *Motherland of Prince Potemkin*, IV, St. Petersburg 1899.
- Zheludov, Victor M., "Favurit russiski", "Pero istorii soyedinilo ikh", "Serditse knyazya Potemkina", "Zdes rodilsia Potemkin" ve "Tsarski kolodets", hepsi sırasıyla 6 Mayıs 1996, 14 Aralık 1995, 12 Ekim 1993, 6 Ağustos 1992 tarihlerinde Smolensk Oblast'ındaki Dukhovşçina Bölgesi'nde yayımlanan *Rayonnay Gazeta* gazetesinde çıktı
- Ziegler, Philip, *The Duchess of Dino*, Londra 1962.
- Zotov, V., *Cagliostro: His Life and Visit to Russia*, RS (1875).
- Zubov, P. A., *Knyaz Platon Alexandrovich Zubov 1767-1822*, RS 16 ve 17.
- Zuev, V., *Travel Notes*, Istoricheskiy i geographicheskiy mesyazeslov, St. Petersburg 1782-1783.

DİZİN

- A**
Abaise, Elias 433
Abdülhamid I., Osmanlı Sultanı 278, 494, 543
Abdülkerim Paşa 106
Acton, John Emerich Dalberg-Acton, Lord 596
Açarov 217
Adair, Dr. Robert 611
Aguilar, Diego d' 362
Ağa Muhammed Han 299
Ahmet Paşa, Bender Muhafızı 552
Ahtiyar 320, 321, 349
Akkerman (Belgrad Dinyester) 505, 552, 554, 565, 644
Akmeçet 351
Alba Düşesi 455
Albrecht, J. F. E. 597
Aleksandr, Grandük (daha sonra Çar I. Aleksandr I.) 11, 12, 20, 21, 39, 57, 68, 73, 87, 92, 100, 101, 117, 126, 128, 131, 137, 147, 161, 165, 169, 172, 176, 177, 178, 179, 194, 203, 204, 205, 216, 223, 236, 245, 267, 271, 280, 282, 283, 284, 298, 302, 309, 317, 380, 384, 401, 402, 405, 406, 411, 417, 419, 421, 423, 429, 433, 456, 458, 489, 497, 501, 532, 543, 558, 569, 572, 584, 603, 620, 628, 632, 637, 638, 639, 642
Aleksandr, Karl, Württemberg Prensi 620
Aleksey Mihayloviç, Çar 18, 19, 32
Aleksey Petroviç, Çareviç 36, 105
Alembert, Jean d' 68, 78, 415
Alman Prensler Birliği 415
Alupka Sarayı 392, 394,
Amazonlar 484, 485, 535
Ambrosius, Piskopos (Zertis-Kamenski) 31, 38, 114, 623, 624
Amerikan Bağımsızlık Savaşı 321, 332, 387, 513, 572
amfibi birlikler 571
Anapa 494, 571, 576, 607, 613, 620
Aniçkov Sarayı 60, 406
Anisimov, Profesör Evgeny V. 644
Anna İvanovna, Çarina 37, 38
Anna Leopoldovna, Naibe 37
Anna Petrovna 46
Anspach Markgrafı 370
Antoine, M. Baron de Saint-Joseph 345, 346, 430
Apraksin, Feldmareşal S. S. 46
Apraksina, Kontes A. 247
Aralıkçılar İsyanı 205
Armfeld, Kont 39
Arnavutlar 317, 360
Artek 392
Asch, Baron d' 576
Astrahan 7, 20, 237, 298, 299, 315, 338, 341, 371, 372, 373, 392, 437, 623
August II., Güçlü, Polonya Kralı, Saksonya Elektörü 75, 100, 165, 233, 243, 246, 259, 305, 432, 452, 459, 462, 463, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 472, 511, 528, 576, 593, 610, 614
August III., Polonya Kralı, Saksonya Elektörü 74
Avarlar 373
Avrupa Turu 250, 344
Avusturya 46, 52, 74, 75, 116, 117, 129, 234, 258, 259, 260, 261, 270, 272, 281, 282, 283, 284, 286, 288, 289, 292, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 308, 309, 310, 311, 312, 319, 320, 322, 324, 326, 329, 330, 377, 414, 415, 416, 426, 432, 455, 469, 472, 482, 497, 504, 505, 506, 510, 520, 525, 526, 530, 535, 540, 543, 544, 545, 549, 550, 553, 554, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 623, 632, 639
Aynalıkavak Anlaşması 262, 332
Ayton, John 390, 391, 392
Ayzenştayn, Sergey 640

Azak 170, 183, 317, 338, 342, 343, 359,
360, 372, 484
Azak-Mozdok Hattı 372
Azerbaycan 299, 330
Azizler Muharebesi 310

B

Bâb-ı Âli *bakınız* Osmanlı İmparatorluğu
100, 101, 104, 116, 277, 279, 280, 297,
311, 315, 319, 321, 330, 332, 453, 458,
475, 476, 482, 494, 495, 496, 555, 557,
564, 565, 570, 587, 599, 614, 616, 623
Babadag 613
Babarikin, Dimitri 53
Bablovo 411
Bablovski Ormanı 411
Bagration, Prens I. Pyotr 639
Bahadır Giray 318
Bahçesaray 315, 318, 454, 478, 479, 480,
487, 490, 491
Bakunin, Mihail (anarşist) 637
Balaklava 351, 360, 484
Ballez, Mösyö 437
Balmain, General A. B. de 318, 325
Baltık Filosu 109, 322, 358, 359, 497, 514,
520, 571
Banq, Joseph 371, 372
banyo (*banya*) 23, 134, 422
Barozzi, İvan Stepanoviç 565, 566
Barsov, Profesör 38
Bartenev, Profesör P. I. 178, 179
Baryatinskaya, Prenses Yekaterina 407
Baryatinski, Prens Fyodor S. 470, 506
Bataille, Profesör 432
Battal Paşa 571, 578
Bauer, Albay (Tuğgeneral) 7, 455, 535,
536, 561
Bavyera Veraset Savaşı 269
Bayan Kirtlandlar 389, 390, 395
Behr, Dr. 398
Belgrad 276, 312, 510, 544, 552, 554
Beli, Sidor 507, 508
Bender 104, 106, 109, 125, 172, 494, 505,
506, 528, 544, 552, 553, 565, 568, 571,
573, 574, 578, 579, 580, 581, 585, 594, 644
Benson (kâhya) 396, 398
Bentham, Jeremiah 378, 388, 397

Bentham, Jeremy 10, 344, 378, 379, 380,
389, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 399,
443, 456, 457, 473, 486, 624, 636
Bentham, Sir Samuel 253, 344, 366, 378,
388, 391, 399, 400, 402, 435, 473, 509,
512, 528, 574, 636
Berezan Adası 533
Berlad Nehri 544
Besarabya 11, 315, 316, 558, 625, 641
Bestujev-Riumin, Şansölye A. P. 257
Betskoy, İvan I. 189, 357
Beyrut 299
Bezborodko, Kont Aleksandr A. 194, 223,
271, 282, 283, 284, 285, 301, 302, 308,
322, 324, 325, 330, 331, 332, 333, 365,
366, 369, 401, 402, 403, 408, 416, 462,
470, 541, 562, 569, 578, 588, 592, 599,
619, 623, 628, 629, 630, 637
Bibikov, General Aleksandr İlyiç 59, 128,
161, 164, 166, 309, 310, 576
Bibikov, Pavel A. 309
Bibikov, Vasili I. 59
Bielke, Madam Johanna Dorothea 86, 114
Biron, Ernst Johann, Kurlandiya Dükü
37, 200
Biron, Peter, Kurlandiya Dükü 37, 200
Bobrinski, Aleksey Grigoreviç 54, 76, 179,
189, 232, 243, 244, 304, 640,
Boetti, Giovanni Battista 373
Boguslavski, L. G. 643, 644
Boğdan 6, 8, 12, 111, 115, 181, 320, 354,
362, 375, 393, 395, 494, 496, 539, 543,
544, 549, 555, 556, 557, 558, 559, 569,
570, 587, 607, 608, 610, 618, 620, 621,
623, 634, 641
Boğdanlılar 4, 299, 634
Bolivar, Simon 636
Bolşeviklik/Bolşevikler 163, 640, 643, 644
Borodino Muharebesi 585, 639
Borovikovski, V. L. 348, 410
Branicka (*kızlık soyadı* Engelhardt), Kontes
Aleksandra V. (yeğen) 5, 9, 178, 179,
307, 409, 420, 440, 441, 457, 460, 463,
465, 474, 477, 609, 614, 642
Branicki, Ksawery, Polonya Tahtı'nın Büyük
Atamanı 305, 307, 434, 464, 465, 468,
471, 474, 607, 608, 614
Brejnev, Leonid 355

Britanya 46, 88, 89, 181, 184, 185, 189, 190,
204, 207, 215, 252, 254, 257, 258, 260,
261, 262, 263, 264, 266, 268, 269, 270,
292, 296, 297, 299, 300, 301, 302, 304,
310, 311, 321, 322, 326, 345, 359, 364,
365, 366, 368, 369, 370, 380, 387, 388,
391, 414, 496, 497, 541, 553, 576, 587,
588, 594, 595, 596, 600, 610, 635
Brompton, Richard 394, 395
Browne, Kont George 257, 362
Bruce, Kont Yakov A. 88, 92, 94, 96, 104,
132, 133, 203, 218, 219, 220, 221, 222,
228, 229, 242, 257, 493, 588, 592
Bruce, Kontes Praskovya A. (*kızlık soyadı*
Rumyantseva) 88, 92, 94, 96, 104, 132,
133, 203, 218, 219, 220, 221, 222, 228,
229, 242, 257, 493, 588, 592
Buckinghamshire, John Hobart 95
Bulgakov, Yakov I. 332, 334, 477, 482, 494,
495, 496, 568, 576, 607
Burke, Edmund 599, 606
Bush, John 291, 391, 409
Bush, Joseph 391
Bükreş 112, 119, 550, 554, 556
Büyük Talimat 96, 97
Byron, George Gordon, Lord 11, 141, 195,
211, 236, 247, 401, 502, 539, 556, 579

C

Cabinet Noir 257, 309, 504, 507
Cagliostro, "Kont" Alessandro di 184,
222, 223, 266, 267, 268
Cagliostro, "Kontes" Serafina 267, 268
cam fabrikaları 322
Cameron, Charles 409, 545, 599
Cantacuzino, Prens 558, 626
Carew, Reginald Pole *bakınız* Pole Carew
59, 344, 345, 346, 358, 384, 388, 436,
437, 443
Carlyle, Thomas 246
Carysfort, John Joshua Proby, Lord 393, 394
Casanova, Giacomo, Chevalier de Seinga-
ult 79, 86, 87, 88, 184, 255, 267, 293,
294, 305, 404
Castera, Jean-Henri 631
Cauşani 551
Cengiz Han 103, 314, 328, 583
Chamberlen ailesi 202

Charles II., İngiltere Kralı 19
Charles XII., İsveç Kralı 20, 341, 392
Chevaliers Muhafızları 87, 187
Chudleigh, Elizabeth *bakınız* Kingston
Düşesi 251, 253
Clausewitz, Karl von 279
Clive, Robert, Lord 430
Cobenzl, Kont Louis 234, 287, 292, 293,
295, 298, 301, 306, 308, 309, 310, 312,
353, 403, 408, 414, 426, 440, 453, 454,
455, 456, 459, 472, 473, 474, 481, 486,
495, 524, 530, 541
Cobley, Henrietta 388
Coigny, Louise Marthe, Marki 505, 533
Corberon, Chevalier Marie Daniel Bourrée
de 195, 199, 200, 202, 203, 204, 205,
214, 222, 226, 228, 230, 236, 243, 252,
255, 260, 264, 265, 266, 267, 270, 272,
275, 292, 293
Courrier de Moldavie, Le 558
Coxe, Başrahip William 322
Craven, Elizabeth (*kızlık soyadı* Berkeley),
Kontes (daha sonra Anspach Markg-
rafin 47, 358, 369, 370, 374, 409, 426,
429, 435, 437, 453, 490, 491, 492, 515
Crillon, Duc de 361
Cromwell, Oliver 366, 430
Czartoryski kardeşler 46, 75

Ç

Çargrad *bakınız* Konstantinopolis 272,
281, 300, 312, 334
Çaritsino 182
Çarskoye Selo 341, 375, 391, 401, 402, 403,
409, 410, 411, 417, 418, 419, 455, 489,
514, 537, 543, 545, 611, 612, 613, 617, 635
Çavuşesku, Nikolay 559
Çaykovski, Pyotr 559
Çeçenistan 328, 374
Çeçenler 372, 373
Çepega, Z. A. (Kazak) 507
Çerkesler 374
Çerņişev, Kont İvan G. 115, 204, 251, 252,
333, 546, 592
Çerņişev, Kont Zahar G. 44, 73, 85, 100,
130, 160, 161, 169, 251, 461
Çertkov, Evgraf Aleksandroviç 177, 179, 493
Çeşme 110, 111, 113, 185, 410, 515

Çijova 17, 20, 21, 22, 23, 25, 27, 29, 147,
165, 290, 629, 633, 645

D

Daçya Krallığı 311, 463, 641

Dağıstan 300, 328

Damas, Roger, Comte de 80, 233, 337, 408,
411, 412, 427, 442, 505, 506, 514, 515,
516, 517, 518, 519, 524, 527, 529, 530,
531, 533, 534, 535, 536, 537, 549, 572,
573, 582, 583, 584

Danimarka 19, 52, 53, 54, 55, 56, 61, 75,
165, 200, 387, 437, 531

Danzig 361, 565, 599, 609

Darağaçları 173, 436

Daşkov, Prens M-K 52

Daşkov, Prens Pavel Mihayloviç 381, 388,
396, 405, 406, 407

Daşkova, Prenses Yekaterina P. (*kızlık soyadı*
Vorontsova) 54, 56, 57, 58, 60, 61, 64,
65, 66, 67, 73, 74, 247, 333, 380, 405,
406, 407, 409, 413, 414

Deboli, Augustyn 592, 593, 597, 610, 612,
613, 614, 616

Debrow, Dr. John 389, 396, 398

Denis, Madam 32, 130, 246, 431

Derjavin, Gavril Romanoviç 11, 237, 250,
286, 303, 314, 337, 365, 422, 436, 556,
592, 604, 611, 612, 626, 630, 633, 646

Deuza, Aleksis 434

Devlet Giray 316

Devlet Konseyi 100, 163, 245

Devonshire, Georgiana, Düşes 369, 445, 611

Diderot, Denis 86, 97, 118, 130, 150, 415, 443

Dimitri, Düzmece 126

Dimitriyev-Mamonov, Aleksandr *bakınız*
Mamonov 405, 419

Dimsdale, Baron Dr. Thomas 302, 304

Dimsdale, Barones Elizabeth 291, 302,
304, 391, 409, 410

Dino, Kurlandiyalı Dorothea, Duchesse
de 247

Dinyester Nehri 100, 101, 103, 104, 106, 550

Diocletianus 338

Diplomatik Devrim 46, 255

Diplomatlar 56, 89, 90, 136, 142, 163, 171,
195, 196, 200, 202, 203, 204, 206, 214,
217, 221, 225, 226, 227, 228, 233, 236,

243, 251, 253, 255, 256, 257, 258, 259,
261, 263, 265, 272, 291, 294, 304, 321,
395, 409, 421, 431, 439, 477, 482, 537,
591, 594

Dniepropetrovsk (Yekaterinoslav) 374, 376

Dolgorukaya, Prenses Yekaterina F. (*kızlık*
soyadı Bariatinskaya) 506, 556, 572,
573, 574, 575, 576, 579, 592, 594

Dolgoruki-Krimski, Prens Vasili M. 113,
188, 316

Dolgoruki, Prens Yuri A. 120, 122, 126

Dört Yıllık Sejm 511, 540, 587, 609

Dubrovna 384, 576

Duchesse de Berry 246

Durand de Distroff 85, 158

Duval (kuyumcu) 434

Dzones, Pavel İvanoviç *bakınız* Jones, John
Paul 514

E

Eflak 111, 112, 181, 354, 362, 458, 543,
544, 556, 558, 620, 623

Efremov (Hetman) S. D. 341

Elizabeth II, İngiltere Kraliçesi 491

Elphinstone, Amiral John 109

Emin, Mehmed 104

Engelhardt, Aleksandra (*yeğen*) *bakınız*
Branicka 194, 221, 241, 289, 293

Engelhardt, Anna V. (*yeğen*) (daha sonra
Jukova) 237

Engelhardt, Lev Nikolaeviç (kuzen) 230,
333, 340, 407, 444

Engelhardt, Marfa Elena A. (kız kardeş)
17, 24, 29, 193

Engelhardt, Nadejda V. (*yeğen*) (daha
sonra İsmailova, ardından Şepileva)
24, 238, 306

Engelhardt, Tatyana V. (*yeğen*) (daha sonra
Potemkina, sonra Prenses Yusupova)
238, 244, 245, 252, 266, 306, 324, 616,
638, 639

Engelhardt, Varvara (*yeğen*) *bakınız* Go-
litsina 194, 236, 237, 238, 239

Engelhardt, Vasili A. (kayınbirader) 17,
24, 29, 193

Engelhardt, Vasili V. (*yeğen*) 239, 245, 290
Engelhardt, Yekaterina (*yeğen*) *bakınız*
Skavronskaya 215, 304

Ermeniler 277, 299, 314, 360
 Ermenistan 299, 330
 Eschenbaum 218, 384, 410
 Eski İnananlar 126, 356, 508, 576
 Estandas, Antonio d' 370
 Evrard (uşak) 460

F

Fages, Vaumale de 91
 Faleev, Mihail Leontoviç 339, 340, 344, 345, 355, 356, 357, 358, 368, 372, 375, 512, 525, 561, 563, 576, 622
 Fanshawe, Henry 514, 517, 518, 520, 522, 533
 faro 89, 222, 229, 294, 432, 445
 Fasi (kuyumcu) 435
 Fawkenor, William 375, 599, 607, 608, 610, 611, 612, 613, 614, 619, 620
 Ferdinand, Brunswick Prensi 508
 Fidonise 527
 Fitzherbert, Alleyne (daha sonra Baron St. Helens) 242, 370, 380, 381, 414, 415, 416, 455, 456, 476, 480
 Fitzherbert, Bayan 178
 Fokşan Muharebesi 550
 Fox, Charles James 311, 321, 322, 599, 611
 Fransız Devrimi 268, 444, 462, 544, 559, 561, 569, 572, 595, 601, 606, 607, 621, 635
 Fransız-Rus ticaret anlaşması 416, 587
 Friedrich II. (Büyük), Prusya İmparatoru 43, 46, 49, 52, 53, 54, 65, 73, 75, 102, 104, 105, 106, 107, 130, 131, 135, 136, 162, 165, 200, 201, 204, 233, 257, 258, 259, 260, 261, 268, 271, 286, 287, 290, 326, 332, 359, 370, 415, 416, 426, 444, 457, 482, 488, 498, 526, 533, 540, 541
 Friedrich Wilhelm, Prusya Prensi (daha sonra Kral) 292, 294, 482, 520, 540, 541, 566, 567, 570, 587, 588, 596, 597, 598, 599, 606
 Fyodor, Çar 11, 19, 77, 89, 166, 403, 506, 507, 577, 612

G

Gaks, Albay 345, 348, 362
 Garnovski, Albay Mihail A. 252, 253, 375, 421, 490, 532, 537,
 gemi yapımı 386, 621

General Friedrich Josias, Saxe-Coburg Saalfeld Prensi 510, 544
 Georg-Ludwig, Holstein-Gottorp Prensi 53, 54, 56, 246
 George II., İngiltere Kralı 251, 637
 George III., İngiltere Kralı 88, 135, 166, 190, 257, 416, 419, 636
 George V., İngiltere Kralı 640
 Georgiyevsk 373
 Georgiyevsk Anlaşması 329, 373
 Girit 296, 312, 482, 610
 Giroir, Claude 351
 Gizli İnceleme Heyeti 53, 72, 309
 Gizli Mahkeme 53
 glagoli (darağaçları) 173
 Glinka, S. N. 332
 Goebbels, Dr. Josef 52
 Goertz, Count J. E. von der 233, 264, 266, 271, 292, 293
 Golenişev-Kutuzov, Mihail *bakınız* Kutuzov 524
 Golia Monastırı 634, 641, 645
 Golitsin, Feldmareşal Prens Aleksandr M. 101, 169, 176, 185, 380, 402
 Golitsin, Prens A. M. (Şansölye Yardımcısı) 65
 Golitsin, Prens Dimitri M. 199, 284
 Golitsin, Prens Grigori Sergeyeviç 241, 242
 Golitsin, Prens Mihail A. 615
 Golitsin, Prens Petro M. 166
 Golitsin, Prens Sergey Fyodoroviç (daha sonra Feldmareşal) 240
 Golitsina, Prenses Praskovya Andreevna (*kızlık soyadı* Şuvalova) 615
 Golitsina, Prenses Varvara (yeğen) (*kızlık soyadı* Englehardt) 243, 247, 306, 308, 627
 Golovati, Anton 528
 Golovati, Pavel 12
 Golovina, Kontes Varvara N. 545, 556, 575, 617
 Goltzwardt, Katerina 542
 Gonçarova, Natalya 178
 Gorbaçov, Mihail 373
 Gordon İsyanları 223
 Gothland Muharebesi 520, 531
 Gould, William 375, 391, 392, 393, 399, 400, 447, 454, 472, 486, 490, 550, 559, 602

Grantham, Thomas Robinson, Vikont 319, 326
 Grasse, Admiral Joseph de 310
 Gregoripol 360, 637
 Greig, Amiral Samuel 109, 110, 185, 514, 520, 531
 Grimm, Baron Frederich Melchior 12, 13, 86, 130, 137, 147, 148, 174, 182, 188, 203, 218, 219, 267, 268, 289, 292, 401, 402, 403, 410, 412, 413, 415, 420, 423, 426, 427, 442, 457, 462, 472, 474, 476, 481, 488, 513, 514, 562, 592, 601, 602, 606, 607, 632
 Gudoviç, İvan V. 579, 580, 581, 607, 613
 Guibald, Matmazel 266, 440, 441, 453, 461
 Gulesy, Elisabeth 488
 Gunning, Sir Robert 89, 136, 142, 164, 166, 182, 190, 191
 Gustaf III., İsveç Kralı 117, 216, 260, 519, 588, 594, 628
 Guthrie, Maria 347, 356, 371, 372, 486
 Gül-Haçlılar 257, 597
 Gürcistan Krallığı 328

H

Hablitz, Karl-Ludwig 300, 349, 368
 Habsburglar 103, 246, 570
 Hacı Giray 314
 Hacıbey 356, 551, 635
 Hackett (bahçıvan) 391
 Hamilton, Emma, Lady 307
 Hamilton, Sir William 184
 Hannibal, General Abraham 21, 345
 Hannibal, İvan Abramoviç 342, 343
 Hannibal, Osip 21, 342, 343, 344, 345, 347
 Harris, Sir James, I. Malmesbury Kontu 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 230, 233, 234, 235, 240, 241, 242, 244, 250, 259, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 269, 270, 271, 272, 283, 294, 296, 297, 301, 304, 308, 311, 319, 320, 321, 322, 324, 326, 347, 370, 380, 388, 393, 403, 410, 412, 428, 435, 441, 444, 636
 Hasan Paşa, Cenaze, Sadrazam 496, 515, 522, 527, 544, 565
 Hasan Paşa, Gazi (Kaptan-ı Derya, daha sonra Sadrazam) 496, 515, 522, 527, 544, 565

Hastie, William 354
 Helbig, Georg von 489, 494, 597, 632
 Henderson, Logan 389, 390, 395, 454, 486
 Henry, Prusya Prensi 136, 200, 201, 203, 204, 260, 262, 292, 514, 561
 Hercules, Kartli-Kaheti Çarı 494
 Herman, General I. I. von 578
 Herson 281, 282, 318, 319, 325, 327, 329, 331, 338, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 355, 356, 357, 358, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 374, 376, 379, 382, 383, 384, 386, 397, 399, 416, 421, 430, 451, 452, 455, 472, 475, 476, 477, 489, 490, 493, 494, 495, 497, 501, 503, 509, 512, 516, 522, 536, 544, 550, 567, 571, 594
 Hertzberg, Kont Ewald Friedrich von 520
 Hervey, Augustus, Bristol Kontu 251
 Hill, Bay 384, 411
 Hitler, Adolf 52, 498
 Hitrovo, Teğmen Fyodor A. 60, 77
 Hood, Amiral Sir Samuel (Vikont) 12, 588
 Horenstein, Michael 509
 Hospodarlar 556, 557, 558, 620
 Hotin Muharebesi 101
 Hotin Paşası 511, 594
 Howard, John 567
 Howden, John Caradoc, Lord 640
 Howe, William, V. Vikont 388
 Hrapovitski, Aleksandr V. 12, 417, 419, 420, 490, 537, 540, 635
 Hüseyin Paşa, Özi Seraskeri 534

I

Isabella, Parmalı 288

İ

İdamlar 174
 İgelstrom, General İ. A. 332
 ikonalar: K ve P'nin 645
 İleri Gelenler Meclisi 462
 İngiliz bahçeleri 391, 392, 443, 447, 454, 486, 487, 491, 559
 İngiliz hayranlığı 387, 391, 393, 443
 İngiltere-Prusya koalisyonu 606
 İngiltere-Rusya Ticaret Anlaşması 415, 587
 İsakça 578

İsmail 109, 494, 496, 502, 550, 571, 578,
579, 580, 581, 582, 584, 585, 586, 587,
594, 603
İsmail Kuşatması 586
İsmailov, Albay P. A. 306
İsrailovski alayı 508
İsveç 11, 20, 33, 39, 43, 57, 75, 80, 90, 117,
125, 165, 216, 259, 260, 279, 295, 312,
322, 326, 341, 362, 432, 488, 496, 519,
520, 525, 531, 540, 541, 543, 564, 565,
569, 571, 576, 577, 588, 591, 594, 595, 598
işkence 21, 28, 29, 58, 72, 164, 174
ittifak 6, 46, 75, 260, 264, 268, 291, 292,
296, 315, 330, 470, 541, 565, 567
İvan III., Çar 281
İvan IV., Korkunç 167, 281, 338
İvan VI., Çar 37, 55, 56, 72, 77, 78
İvanov, M. M. (ressam) 454

J

Jefferson, Thomas 452, 514, 636
Jennings, Jean-Jacob 142, 591, 592, 593
Johnson, L. B. 431
Jones, Tuğamiral John Paul 394, 500, 513,
514, 515, 516, 517, 518, 519, 528, 529,
537, 541, 542, 543
Joselewicz, Albay Berek 509
Joseph II, Kutsal Roma İmparatoru 181,
199, 260, 283, 298, 317, 326, 362, 365,
395, 415, 424, 454, 472, 523, 566
Joseph, Bavyeralı 288
Jukov, Mihail M. 237

K

Kaçarlar 301
Kafkaslar 90, 328, 330, 338, 359, 368, 372,
373, 374, 494, 495, 496, 506, 510, 525,
571, 574, 576, 581, 628, 639
Kagul Muharebesi *bakınız* Kartal Ovası
Muharebesi 110
Kagul Nehri 109
Kahovski, Vasili V. 354, 367, 490, 497,
Kalişçevski, P. I., Ataman 341
Kalmıklar 459, 477, 528
Kamenice Kuşatması 103
Kamenski, General Mihail F. 102
Kantemir, Prens 182
Kaplan Giray 583

Kar, General Vasili 127, 128, 458
Karadağ 126, 558
Karadeniz Filosu 343, 353, 357, 359, 377, 463,
495, 496, 497, 498, 551, 577, 592, 595
Karadeniz ve Yekaterinoslav Hostu 508
Karasupazar 486
Karl Peter Ulrich, Holstein Dükü *bakınız*
Petro Fyodoroviç 42
Kartal Ovası Muharebesi *bakınız* Kagul
Muharebesi 110, 111, 113, 410
Kartli-Kaheti 328
Karzev, Semen 26
Katerina I., Çarina 26, 36, 37
Katerina II., Büyük 28, 29, 31, 38, 40, 42,
56, 62, 63, 66, 71, 96, 149, 178, 211, 412,
451, 472, 477, 582, 637, 643
Katerina Sarayı 133, 146, 418
Kaunitz-Rietberg, Wenzel Prensi 284
Kazak Hostu 173, 507, 568
Kazaklar 10, 100, 108, 125, 127, 128, 143,
168, 340, 341, 360, 452, 477, 507, 508,
533, 551, 583, 633
Kazan 20, 60, 96, 161, 163, 164, 167, 168,
170, 171, 172, 299, 315, 338, 614, 637
Kazan Komisyonu 163, 172
Keith, George, İskoçya'nın son Kont Mar-
shal'ı 181, 257, 488
Keith, James 181, 257, 488
Keith, Sir Robert Murray (Lord) 181, 257, 488
Keyserling, Count Herman von 74
Kılburun 170, 317, 319, 343, 476, 497, 498,
500, 501, 502, 503, 510, 515, 516, 518,
522, 524, 539
Kırım 103, 108, 113, 116, 117, 125, 164,
170, 188, 224, 258, 261, 262, 276, 277,
310, 311, 313, 314, 315, 316, 317, 318,
319, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 328,
329, 330, 331, 332, 333, 334, 338, 342,
346, 348, 349, 350, 351, 352, 360, 361,
363, 364, 365, 367, 368, 369, 370, 371,
375, 376, 377, 380, 381, 382, 383, 387,
390, 392, 393, 394, 395, 397, 400, 415,
417, 421, 425, 437, 447, 453, 454, 457,
475, 477, 478, 479, 484, 485, 487, 490,
493, 494, 495, 496, 497, 499, 500, 501,
509, 515, 516, 522, 525, 531, 544, 565,
566, 578, 595, 632, 643, 644
Kırım Giray 103, 314, 315, 316

Kırım Savaşı 349, 377, 509, 531, 643
 Kış Bahçesi 400, 602, 603, 604, 637
kibitka (hafif araba) 340, 453, 458
 Kiev 18, 329, 338, 455, 457, 458, 460, 461,
 462, 463, 464, 465, 466, 468, 490, 514,
 568, 596, 607
 Kilya 109
 Kingston, Elizabeth Chudleigh, Bristol
 Kontesi ve Düşes 250, 251, 252, 253,
 254, 262, 319, 369, 381, 421, 602, 604
 Kingston, Evelyn Pierrepont 251
 Kiselev (yaver) 461, 462
 Kizikerman 477, 488
 Kizlovski, Grigori Matveyeviç (vaftiz baba)
 21, 22, 30, 31
 Kizlovski, Sergey Grigoriyeviç 30
 Kleopatra 130, 467, 468, 469
 Kliuçevski, V. O. 338
 Konstantin, Grandük 150, 205, 275, 276,
 280, 282, 311, 312, 456, 489, 603
 Konstantinopolis (Çargrad) 101, 258, 272,
 275, 278, 279, 280, 281, 308, 312, 315,
 316, 325, 334, 341, 348, 385, 395, 451,
 452, 453, 454, 459, 477, 478, 479, 480,
 482, 485, 495, 508, 513, 537, 544, 556,
 566, 571, 593, 619
 Konstantinov, Zahar 280
 Korsakov, Albay Nikolay I. 346, 349, 351,
 382, 386, 388, 397
 Korsakov, İvan Nikolaeviç *bakınız* Rim-
 ski-Korsakov 218, 219
 Kostrov, Ermil 32, 33
 Köylü isyanı 114, 130, 167,
 Krasnopevzev, Timofey 26
 Kremençuk 331, 374, 383, 399, 400, 402,
 457, 472, 493, 494, 496
 Krestinek, Ivan 184, 185
 Kriçev 207, 324, 363, 383, 384, 385, 386,
 387, 390, 395, 396, 398, 399, 400, 402,
 457, 463, 473, 508
 Kronstadt Kalesi 61, 62, 346
 Kuban 315, 325, 327, 328, 331, 351, 372,
 373, 374, 488, 494, 496, 506, 508, 510,
 571, 576, 581, 607, 632, 644
 Kuban birlikleri 506
 Kuban Kazakları 508
 Kurakin, Prens Aleksandr B. 137, 309,
 310, 642

Kurakina, Prenses Elena 48
 Kurlandiya 181, 200, 201, 222, 261, 267,
 270, 305, 463
 Kutuzov, General Mihail I. (daha sonra
 Prens ve Feldmareşal) 524, 526, 580,
 582, 613
 Kuzey Sistemi 75, 131, 258, 260, 338
 Küçük Ermitaj 88, 147, 229, 239, 409, 441
 Küçük Kaynarca Anlaşması 170, 258, 316

L
 La Binetti 305
 Lacey, Feldmareşal Kont Francis Maurice
 n, 257, 474, 487, 488
 Lacey, Kont Francis Antony 257, 474,
 487, 488
 Lafite (mühendis) 522
 Lajkarev, Sergey L. 558, 577, 620
 Lampi, Giambattista 357, 359, 423, 424,
 527, 574
 Lamsdorf, Binbaşı 561
 Langeron, Alexandre, Comte de 101, 102,
 105, 357, 444, 530, 572, 573, 575, 578,
 580, 582, 584, 585, 593, 632, 638
 Lansdowne 388
 Lanskoj, Aleksandr Dimitriyeviç 203, 223,
 224, 228, 232, 233, 234, 235, 245, 269,
 284, 296, 298, 299, 318, 333, 381, 401, 402,
 403, 404, 405, 407, 408, 410, 420, 547
 Larga Muharebesi 108
 Lavater, Johann Kaspar 267
 Lavrenev, Boris 643
 Le Picq (dansçı) 603
 Leeds, Francis Godolphin Osborne, Dük
 567, 599
 Leopold II., Kutsal Roma İmparatoru (eskiden
 Toskana Grandükü, sonra Macaristan
 Kralı) 308, 567, 568, 570
 Lermontov, Mihail Yurieviç 257
 Levaşev, Binbaşı 220
 Levaşov, Vasili I. 408, 416, 446
 Ligne, Charles-Joseph, Prince de 79, 86,
 107, 108, 181, 226, 256, 287, 288, 293,
 294, 295, 319, 365, 366, 369, 412, 423,
 427, 429, 430, 434, 435, 436, 441, 442,
 443, 444, 445, 451, 457, 459, 460, 464,
 468, 469, 471, 472, 474, 475, 476, 478,
 479, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487,

- 492, 493, 500, 504, 505, 506, 507, 508,
509, 510, 511, 513, 516, 519, 521, 523,
524, 525, 526, 527, 528, 529, 536, 541,
551, 552, 554, 556, 557, 562, 566, 572,
580, 585, 619, 631, 632, 635
- Ligne, Prince Charles de 578, 579
- Liman filosu 513
- Liman Muharebesi 510, 516
- Litta, Kont Giulio 638
- Littlepage, Lewis 10, 424, 425, 459, 464,
465, 514, 519, 528, 536
- Livanov, Profesör 355, 368
- Lopatin, V. S. 222, 585
- Lopukhina, Kontes Natalya 35
- Loudon, Feldmareşal Gideon 432, 544, 554
- Louis XIV., Fransa Kralı 19, 37, 57, 391, 451
- Louis XV., Fransa Kralı 5, 6, 145, 238, 243,
256, 267, 268, 573, 612
- Louis XVI., Fransa Kralı 44, 135, 166, 180,
189, 226, 236, 271, 462, 541, 596
- Louis, Rusya Prensi 5, 6, 10, 19, 37, 44,
57, 101, 105, 135, 145, 166, 180, 189,
226, 228, 234, 236, 243, 256, 267, 268,
270, 271, 391, 412, 414, 427, 451, 462,
541, 573, 596, 639
- Lubomirska, Prenses 576
- Lubomirski, Prens Ksawery 426, 436, 463
- M**
- Macartney, Sir George (daha sonra Kont)
63, 78, 79, 225
- Mack (kuyumcu) 454
- Macmillan, Harold 444
- Mahmud II., Osmanlı Sultanı 279
- Maksimoviç, General S. P. 533
- Malmesbury, I. Kontu *bakınız* Harris xvii,
322, 636
- Malmesbury. VI. Kontu 322
- Mamonov, Aleksandr Matveeviç Dimitriyev
405, 406, 419, 420, 421, 456, 460,
461, 465, 466, 467, 469, 470, 474, 475,
535, 537, 540, 545, 546, 547, 549, 598
- Mançin 614
- Mansur, Şeyh 373, 374, 494, 496, 511, 613
- Marchese (şarkıcı) 425
- Maria Fyodorovna, Grandüşes daha sonra
Çarina (*kızlık soyadı* Württemberg
Prensesi Sophia Dorothea) 205, 280,
303, 406
- Maria Theresia, İmparatoriçe-Kraliçe 119,
129, 135, 166, 199, 226, 260, 283, 284,
286, 288, 292, 295, 362,
- Marie-Antoinette, Fransa Kraliçesi 226,
415, 428, 505, 638
- Mariupol 317, 360
- Marlborough, John Churchill 105, 270, 430
- Marquis de Custine 37
- Marquis de Lafayette 500
- Massandra 392, 483
- Masson, Charles 158, 214, 535, 545, 549,
562, 629
- Massot, Dr. 622, 624, 626, 642
- Matuşkına, Kontes Sofia 380
- Mavrokordato, Prens Aleksandr 458, 494,
558
- Mazarin, Kardinal Jules 37, 246
- Mazeppa, Hetman İvan Stepanoviç 341
- Mehmed II., Osmanlı Sultanı 275
- Meilhan, Sénac de 442, 621
- Mengli Giray 314
- Menonitler 361
- Menşikov, Prens Aleksandr S. 33, 39, 57,
119, 254
- Meschiricz 463
- Mesmer, Friedrich Anton 267
- Metternich, Prens Klemens von 635, 639, 640
- Metternich, Prenses Clementine 635,
639, 640
- Mickiewicz, Adam 509
- Mikhelson, Yarbay İvan İ. 167, 171, 172
- Minorka 296, 297, 459
- Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti, Comte
de 288, 596, 641
- Miranda, Francesco de 347, 349, 350, 351,
352, 358, 364, 374, 426, 432, 436, 442,
451, 452, 453, 454, 455, 458, 459, 460,
461, 462, 463, 464, 465, 466, 484, 488,
490, 491, 492, 636
- Miroviç, Vasili 77, 78
- Mniszech, Kontes (Ursula Zamoyska) 457
- Mocenigo, Kont 361
- Mogilev 284, 285, 287, 289, 290, 292, 296,
298, 432, 536, 618
- Moldova 543, 558, 641
- Montagu, Mary Wortley 251

Mordvinov, Amiral Nikolay S. 224, 358, 386, 388, 509, 512, 514
 Moskova 7, 11, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 38, 43, 44, 68, 69, 70, 76, 77, 90, 93, 96, 97, 113, 114, 124, 125, 126, 127, 143, 158, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 178, 181, 182, 185, 186, 189, 191, 193, 194, 196, 199, 205, 207, 217, 222, 240, 244, 281, 290, 291, 292, 310, 315, 333, 349, 355, 383, 488, 489, 492, 507, 546, 566, 569, 576, 588, 592
 Moskova Üniversitesi 32, 33, 38
 Mozart, Wolfgang Amadeus 427, 488, 621
 Muhafız Alayları 36, 39, 576
 Murat, Caroline, Napoli Kraliçesi 638
 Musin-Puşkin, Kont V. P. 520
 Mustafa II., Osmanlı Sultanı 104
 Mustafa III., Osmanlı Sultanı 104, 162, 276, 278
 Münnich, Kont Burhard von 61, 62, 530
 Mürüt Savaşı 374
 Müslümanlar 103, 317, 330, 350, 373, 543, 556, 557, 558

N

Nagu (Kalmık çocuk) 486
 Nahçıvan 360
 Nakşibendi Tarikatı 373
 Napolyon Bonapart, Fransa İmparatoru 268, 339, 342, 507, 509, 524, 558, 560, 576, 603, 630, 632, 635, 636, 638
 Narişkin, Lev A. 88, 115, 163, 229, 306, 409, 418, 433, 440, 456, 460, 461, 492, 537
 Narişkina, Anna N. 440, 461, 547, 548
 Narişkina, M. L. 440, 461, 547, 548
 Nassau-Siegen, Charles, Prince de 242, 452, 453, 454, 468, 480, 513, 516, 542, 593, 597, 635
 Natalya, Grandüşes (kızlık soyadı Hesse-Darmstadtli Wilhelmina) 130, 201, 203, 204
 Nelson, Amiral Horatio (daha sonra Vi-kont) 184, 599
 Newton (İrlandalı asker) 255, 443
 Neyelov, İlya V. 411

Nikolaev 340, 355, 356, 358, 368, 375, 376, 392, 536, 571, 576, 578, 619, 625, 632, 633, 641
 Nikolay I., Çar 179, 205, 406, 637
 Nikolay II., Çar 23, 44, 406, 640
 Nikolay, Aziz 23, 24, 31, 44, 108, 123, 179, 205, 245, 346, 349, 355, 358, 388, 406, 501, 526, 547, 585, 592, 594, 597, 637, 638, 640
 Nogaylar 315, 327, 328, 331, 332, 373,

O

Oakes, Richard 195, 203, 206
 Obreskov, Aleksey M. 100, 116
 Odessa 3, 338, 355, 356, 357, 376, 551, 600, 632, 635, 639, 640
 Oginski, Michel 618
 Olivares, Kont-Dük 10, 37, 421, 428
 Olsufiev, A. V. (sekreter) 96
 Olviopol 477, 544, 546
 Oranienbaum 46, 55, 56, 58, 62, 64, 65, 170, 171, 420
 Orczelska, Kontes 246
 Orenburg gizli komisyonları 167
 Orlovkardeşler 158
 Orlov-Çeşmenski, Kont Aleksey G. 111, 158, 159, 183, 184, 185, 186, 195, 244, 270, 342, 357, 360, 411, 520, 613
 Orlov-Davidov, Kont V. P. 178
 Orlov, Kont Fyodor G. 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 76, 77, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 126, 129, 131, 133, 136, 143, 145, 147, 156, 158, 159, 160, 161, 164, 166, 168, 169, 176, 178, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 195, 196, 200, 202, 203, 204, 205, 212, 219, 220, 230, 233, 243, 244, 270, 304, 319, 342, 357, 360, 401, 403, 405, 411, 520, 537, 613
 Orlov, Prens Grigori Grigoreviç 47, 48, 53, 54, 58, 59, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 100, 111, 114, 115, 117, 118, 136, 158, 196, 220

Osmanlı İmparatorluğu 75, 98, 107, 113,
164, 189, 258, 259, 272, 276, 277, 280,
283, 289, 314, 321, 494, 495, 584
Osmanlı ordusu *bakınız* Türk ordusu 106,
544, 620
Osterman, Kont İvan A., Başbakan Yar-
dımcısı 90, 592
Osterman, Kontes A. I. 90, 592

Ö

Özgür Masonluk 267, 597
Özi 317, 319, 323, 325, 343, 353, 355, 481,
486, 494, 496, 497, 504, 506, 509, 515,
516, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524,
525, 526, 527, 528, 529, 530, 532, 533,
534, 535, 536, 541, 544, 545, 550, 551,
552, 554, 556, 559, 566, 571, 572, 575,
587, 588, 594, 595, 599, 600, 607, 610,
611, 614, 630, 643, 644
Özi Krizi 587, 588, 595, 599, 600, 607,
610, 614

P

Palaialogina, Zoë 281
Palavitsa 351
Palmerston, Henry Temple, Vikont 461
Panin, General Kont Petro İvanoviç 169
Panin, Kont Nikita İvanoviç 57, 67, 69, 73,
118, 129, 160, 168, 169, 170, 220, 247,
255, 258, 259, 284, 291, 302, 309, 319
Panoptikon 396, 509, 636
Parkinson, John 225, 394
Parma, Kont 371
Passek, Yüzbaşı 58, 59
Patates Savaşı 260, 261, 283, 415
Pavel, Grandük (daha sonra Çar I. Pavel)
33, 36, 44, 45, 51, 55, 57, 58, 60, 67, 68,
69, 70, 72, 73, 76, 80, 97, 115, 119, 128,
129, 130, 131, 149, 161, 162, 167, 171,
172, 173, 174, 179, 181, 182, 185, 186,
200, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 215,
220, 224, 232, 242, 245, 253, 270, 289,
290, 292, 294, 296, 302, 303, 304, 308,
309, 310, 325, 327, 329, 330, 373, 374,
381, 405, 407, 456, 464, 493, 503, 504,
506, 510, 512, 514, 526, 527, 543, 547,
563, 579, 586, 597, 602, 604, 619, 620,
628, 629, 633, 637, 641, 642

Pehleviler 301
Pella 410, 418
Perekuşina, Maria Savişna 177
Pers-Ermeni Projesi 330
Peterhof 43, 46, 55, 58, 61, 63, 65, 66, 146,
168, 170, 220, 409, 410, 413, 420, 613
Petro I., Büyük, Çar 8, 36, 43, 44, 45, 163, 332
Petro II., Çar 36
Petro III., Çar (Grandük Petro Fyodoroviç)
46, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 61,
63, 64, 65, 67, 68, 69, 72, 77, 78, 80,
112, 113, 124, 125, 126, 127, 128, 161,
168, 172, 246, 258, 290, 637
Petrov (kütüphaneci) 111, 537
Philippe, Duc de Orléans 246
Pisani, N. 278, 494, 495, 496, 505
Pitt, Genç William 8, 416, 428, 509, 540,
587, 588, 595, 599, 607, 610, 611
Pole Carew, Reginald 59, 344, 345, 346,
358, 384, 388, 436, 437, 443
Polonya 46, 74, 75, 77, 88, 100, 103, 117,
125, 162, 164, 165, 170, 181, 200, 201,
220, 233, 243, 246, 256, 258, 259, 261,
265, 279, 289, 290, 305, 307, 315, 316,
340, 344, 354, 360, 363, 382, 383, 384,
385, 398, 399, 416, 432, 436, 437, 443,
452, 457, 459, 461, 462, 463, 464, 465,
468, 469, 470, 471, 481, 488, 496, 497,
508, 509, 511, 512, 514, 520, 525, 528,
531, 532, 536, 540, 541, 543, 544, 552,
563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570,
576, 577, 586, 587, 592, 593, 594, 596,
598, 599, 606, 607, 608, 609, 610, 611,
612, 614, 616, 621, 622, 637, 638
Poltava Muharebesi 20, 177
Pompadour, Jeanne Antoinette Poison,
Madame d'Etoiles, Marquise ve Du-
chesse de 145, 228
Poniatowski, Prens Stanisław 290
Poniatowski, Stanisław (Polonya Kral Sta-
nisław August) 40, 46, 47, 48, 50, 55,
63, 71, 72, 74, 75, 76, 156, 212, 290, 470
Popov, Vasili Stepanoviç 12, 14, 80, 333,
339, 357, 369, 383, 428, 432, 433, 434,
435, 446, 559, 563, 584, 620, 622, 623,
624, 625, 627, 628, 633, 635
Porter, General Horace 636
Potemkin Köyleri 13, 337, 338, 489, 490, 492

- Potemkin Zırhlısı* (film) 13
 Potemkin, Aleksandr Vasilyeviç (baba) 20
 Potemkin, Başpiskopos İov 645
 Potemkin, Hans-Tarasi 18
 Potemkin, İllaryon 18
 Potemkin, İvan 18
 Potemkin, Kont Pavel Sergeyeviç (kuzen) 306
 Potemkin, Mihail Sergeyeviç (kuzen) 215, 306, 324, 628, 638
 Potemkin, Pyotr İvanoviç 39
 Potemkin, Sergey (kuzen) 22
 Potemkina, Daria Vasilyevna (annesi) (*kızlık soyadı* Kondyeva) 21, 29, 193, 240
 Potemkina, Nadejda (kız kardeşi) 24, 238, 306
 Potemkina, Praskovya Andreyevna (*kızlık soyadı* Zakrevskaya) 526, 615
 Potemkinskaya 173
 Potocki, Feliks 607, 608, 609, 616, 621, 637
 Potocki, Ignacy 465
 Potocki, Yuri 637
 Praga Muharebesi 502
 Praşkovski Muharebesi 104
 Prokopoviç, Profesör 368
 Protasova, Anna 228
 Prozorovski, Prens Aleksandr A. 99, 100
 Prut Nehri 101, 106, 109, 550
 Psalmanazar, George 267
 Pugaçev İsyanı 159, 160, 161, 162, 182, 341
 Pugaçev, Yemelyan 125, 172
 Puşkin, Aleksandr Sergeyeviç 11, 21, 26, 36, 128, 173, 178, 338, 343, 406, 410, 445, 520, 542, 585, 591, 612, 632, 639,
 Puşkin, Teğmen 61
 Puşkina, Kontes 612
- R**
 Rabin, İzak 498
 Radisçev, Aleksandr N. 569
 Radziwiłł, Prens Karol Stanisław 184, 253
 Raevski, Albay Aleksandr N. 584, 591, 639
 Raevski, General Nikolay N. 585
 Rasputin, Grigori Yefimoviç 23, 406, 638
 Razumovskaya, Kontes Yelizaveta K. 95
 Razumovski, Kont Aleksey G. 50, 77
 Razumovski, Kont Andrey K. 621
 Razumovski, Kont Kiril G. 347, 425, 490
 Repnin, Prens Nikolay V. 108, 109, 112, 195, 261, 303, 501, 524, 533, 550, 551, 607, 614, 618, 619, 620, 622
 Reynolds, Sir Joshua 393, 394
 Ribas, José (Osip) de 184, 357, 452, 551, 571, 576, 578, 579, 580, 581, 582, 594, 620, 635
 Ribbing, Kont 115
 Ribeaupierre, Kont Aleksandr İ. 80, 147, 236, 423
 Richardson, William 79
 Richelieu, Armand du Plessis, Duc de Fronsac 10, 37, 421, 424, 425, 428, 441, 573, 574, 578, 580, 582, 583, 585, 633, 635, 640
 Richelieu, Kardinal Armand du Plessis de 10, 428
 Riga Kuşatması 20
 Rimnik Muharebesi 551, 553
 Rimski-Korsakov, Binbaşı İvan Nikola-yeviç 218, 219
 Rinaldi, Antonio 410
 Rivery, Aimée Dubucq de n 279
 Rodney, Amiral G. 310, 311
 Roebuck (bahçıvan) 396, 398
 Rogerson, Dr. J. 228, 229, 243, 265, 304, 380, 401, 402, 403, 637
 Rohan, Kardinal de 268
 Romanovlar 13, 179, 350
 Rontsov, İvan P. 189, 223
 Roosevelt, Theodore, ABD Başkanı 52, 636
 Ropşa 66, 67
 Rostopçin, Kont Fyodor V. n 11, 507, 612, 629, 630
 Rousseau, Jean-Jacques 24, 90, 161, 293
 Rudorfski, Kont 246
 Rudzeviç, Yakov İzmailoviç (Yakub Ağa) 350
 Rumyantsev-Zadunayski, Feldmareşal Kont Pyotr Aleksandroviç 99, 101, 104, 105, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 132, 137, 158, 160, 162, 166, 167, 170, 187, 188, 194, 195, 219, 229, 497, 501, 504
 Rumyantseva, Kontes Yekaterina M. 123, 137, 161, 207, 255
 Rus Donanması 109, 184, 297, 348, 481
 Rus İmparatorluğu 4, 8, 17, 18, 30, 128, 147, 280, 299, 315, 321

Rus ordusu 11, 102, 532
 Rus-Türk Savaşı 3, 99, 100, 122, 125, 159,
 181, 184, 200, 259, 299, 316, 339, 341,
 372, 374, 380, 557
 Rütbeler Tablosu 24, 130, 163
 Rzewuski, Ataman Seweryn 621

S

Sagan, Kurlandiya Düşesi, Wilhelmina
 Düşesi 639
 Saint-Germain, Comte de 267
 Saint-Jean 228, 230, 421
 Saint-Joseph, Baron de bkzn Antoine 345
 Saldern Olayı 130, 131
 Saldern, Caspar von 129, 130, 131, 309
 Saltıkov, Kont Nikolay İ. 526, 547, 592,
 594, 597
 Saltıkov, Serge V. 44, 45, 55, 90, 156, 157, 212
 Saltıkova, Daria Nikolayevna 29
 Samoylov, Kont Aleksandr Nikolayeviç
 (yeğen) 17, 24, 92, 94, 112, 115, 123,
 131, 177, 178, 179, 181, 245, 313, 406,
 439, 527, 531, 533, 559, 579, 585, 620,
 634, 635, 640, 641, 645
 Samoylov, Nikolay V. 24, 123, 135, 439
 Samoylova, Kontes Sophia A. 506, 527,
 530, 533, 535, 572
 Samoylova, Kontes Yekaterina S. (*kızlık
 soyadı Trubetskaya*) 506, 527, 530,
 533, 535, 572
 Samoylova, Maria A. (*kız kardeş*) 506,
 527, 530, 533, 535, 572
 Sanguşko, Karolina, Prenses (daha sonra
 Princess de Nassau-Siegen) 452
 Sanovski, Dr. 9
 Sapieha, Prens Casimir Nestor 460, 465, 516
 Saratov 171, 338, 373
 Sardanapalus x, 555, 556, 572
 Sardanova, Elena 485
 Sarti, Giuseppe 353, 425, 426, 427, 458,
 460, 467, 505, 526, 550, 559, 575
 Savaş Bakanlığı 204
 Saxe, Marshal Maurice de 244, 510, 544
 Sayre, Stephen 461
 Schtofeln, General K. F. von 106
 Schwerin, Kont Kurt Christopher von 47
 Ségur, Louis-Philippe, Comte de 10, 107, 180,
 226, 238, 282, 305, 312, 372, 376, 387,

414, 415, 416, 417, 418, 421, 424, 425,
 428, 430, 435, 436, 440, 442, 443, 444,
 445, 455, 456, 459, 460, 461, 462, 468,
 469, 470, 475, 476, 477, 478, 479, 480,
 481, 482, 485, 486, 487, 488, 492, 493,
 505, 506, 514, 515, 541, 542, 631, 635,
 Selim III., Osmanlı Sultanı 543
 Semple, Binbaşı James George 254, 255,
 262, 318, 319, 370
 serflik 23
 Sevres, "Comtesse de" 452, 453, 461
 Shakespeare, William 396, 467
 Shelburne, William Petty, Kont (daha sonra
 I. Lansdowne Markisi) 378, 388, 395
 Sievers, Kont Yakov E. 137, 145, 176
 Sievers, Kontes E. K. 137, 145, 176
 Silahlı Tarafsızlık 269, 271, 301
 Simferopol 351, 370, 376, 454
 Simolin, Baron İ. M. 514, 561, 562
 Sinclair, Sir John 442
 Sinelnikov, İvan M. 353, 367, 523
 Sipahiler 107, 108
 Siret Nehri 544
 Sivastopol 349, 351, 354, 358, 376, 383,
 402, 445, 454, 480, 481, 482, 489, 497,
 498, 499, 501, 509, 516, 527, 536, 551,
 577, 621, 632
 Skavronskaya (*kızlık soyadı Engelhardt*),
 Kontess Yekaterina (yeğen) 306, 318,
 398, 420, 434, 440, 460, 488, 527, 627,
 638, 639
 Skavronskaya, Kontess Yekaterina P.
 (büyük yeğen) (daha sonra Prenses
 Bagration) 627
 Skavronski, Kont Pavel Martinoviç 26,
 304, 305, 306, 307, 391, 438,
 Skuratova, Daria *bakınız* Potemkina, Daria
 Vasilyevna 20
 Smila 463, 464, 465, 576, 608, 609, 629
 Smolensk 17, 18, 23, 24, 25, 31, 32, 38,
 193, 290, 302, 333, 383, 463, 491, 512
 Smolensk Alayı 18
 Sophia, Zerbst-Anhalt Prensesi *bakınız*
 Katerina II. 20, 537
 Solms, Kont von 136, 137, 143, 160, 162
 Solomon, İmereti Çarı 328, 329
 Soloveytçik, George 352
 Solugub, Kont İvan A. 440

Solugub, Kontes Natalya (*kızlık soyadı*
Narişkina) 440
Somov, Konstantin 150
Sophia Dorothea, Württemberg Prensesi
bakınız Maria Fyodorovna, Grandü-
şes 202
soyluluk 23, 24, 36, 96
Sparrow (*bahçıvan*) 391, 392
St. Petersburg
Stackelberg, Kont Otto-Magnus 200, 465,
562, 568, 576
Stalin, Jozef 13, 203, 331, 355, 486, 498,
503, 641
Starov, İvan E. 346, 348, 352, 354, 374,
375, 406, 410, 411, 559, 602, 641, 644
Stavropol 373
Stedingk, Kont Curt 11, 588, 591, 595,
596, 605, 606, 628, 629
Stekalov 135
Stephen, Küçük 126, 461
Stormont, David Murray, VII. Vikont 250,
270, 271, 296
Strakhov 220, 221
Strawberry Hill 411
Stroganov, Kont A. G. 267, 381, 592
Stroganova, Kontes Yekaterina P. 222
subaylar 18, 56, 102, 122, 435, 451, 454,
542, 629
Suffolk, Henry Howard, XII. Kont 136,
190, 220, 263
Sumarokov, P. İ. 347
Sutherland, Baron Richard 361, 364, 388,
391, 563, 564, 629
Suvorov-Rimnikski, Kont General Alek-
sandr V. 553, 581
Svikhoski 220
Swedenborg, Emanuel 267

Ş

Şahin Giray 258, 261, 262, 310, 311, 316,
317, 318, 321, 325, 330, 331, 417
Şamil, İmam 374
Şçerbatov, General Prens Fyodor F. 166
Şçerbatov, Prens Mihail M. 27, 28, 80, 81,
89, 166, 224, 437
Şçerbatova, Prenses Daria F. 540, 546, 547
Şemyakin, Nikita 375, 406
Şepilev, P. A. 207, 239, 306, 422

“Şepilev evi” 207, 422
Şeremetev, Kont P. B. 26
Şeşkovski, Stepan I. 72, 85, 174, 309
Şlisselburg 37, 55, 56, 66, 72, 77, 384, 613
Şubin, F. İ. (*heykeltıraş*) 554, 603
Şuvalov, İvan İvanoviç 27, 33, 34, 36, 37,
48, 50, 51, 57, 74, 456
Şuvalov, Kont Pyotr İ. 27, 48, 50

T

Taganrog 317
Talizin, Amiral İvan L. 61, 62
Talizin, Yüzbaşı A. F. 61, 62
Talleyrand, Prince Charles-Maurice de
505, 636
Tarakanova, Prenses 186, 357, 411
Tatarlar 103, 108, 128, 143, 314, 315, 316,
317, 326, 327, 350, 454, 478, 480, 486, 487
Tavrida Sarayı 331, 400, 423, 539, 586, 591,
613, 629, 635, 637, 640
Tavus Kuşu Saati 254
Tchelitché, Sophie de *bakınız* Witte, Sop-
hie de 593
Tekeli, General P. A. 342, 510
Telesin 18
Temkina, Yelizaveta Grigoryevna 189
Tepper (banker) 435
Teyssonière, Chevalier de la 255, 266
Theodosia 351, 455, 485
Thorn 599, 609
Todi, Madam 425
Tolly, Prens Mihail Barclay de 524
Took, William 252
Tott, Baron de 103, 107, 110, 276, 279,
315, 316
Trapezuntios, Georgios 275
Trappe, George 361
Troitsk 168
Troysko-Sereyevna Manastırı 193
Trubetskoy, Prens İvan U. 189
Trubetskoy, Prens Nikita S. 50
Trubetskoy, Prens Sergey 240, 506
Tsebrikov, R. M. (*sekreter*) 524, 531
Tsiruli, Teğmen 488
Tulça 578
Tuna Nehri 101, 108, 109, 112, 113, 119,
121, 162, 166, 188, 578, 579, 582
Türk ordusu 106

Türkiye *bakınız* Osmanlı İmparatorluğu
262, 263, 315, 324, 326, 328, 329, 342,
360, 416, 520, 541, 544, 564, 565, 568,
570, 598

U

Uçan Kazlar 256, 257
Ukrayna 23, 60, 95, 103, 177, 215, 338,
341, 342, 349, 392, 454, 458, 461, 462,
496, 506, 539, 543, 569, 645
Ukrayna Ordusu 496
Uşakov, Tuğamiral Fyodor F. 577, 607, 619
Uşurma *bakınız* Mansur 373

Ü

Üçlü İttifak 520, 531, 532, 587, 596

V

Vasilçikov, Aleksandr S. 117, 118, 119, 120,
124, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136,
137, 155, 156, 157, 158, 165, 214, 222,
230, 231
veba 113, 325, 333, 453, 619
Vergennes, Charles Gravier, Comte de 180,
189, 326, 332
Viazemski, Prens Aleksandr Alekseyoviç
73, 96, 97, 163, 164, 171, 174, 263, 563,
612, 635,
Victoria, İngiltere Kraliçesi 461, 638
Vigée Lebrun, Marie Anne Élisabeth 11,
238, 242, 393, 454, 572
Vitovka 536
Vivaraïs, Chevalier de 91, 255
Vizin, Denis von 32, 431
Vladikavkaz 373, 376
Vladimir, Büyük Kiev Prensi 87, 183,
329, 517, 519
Voltaire, François Arouet 29, 68, 78, 86,
90, 97, 101, 110, 114, 120, 130, 145, 146,
150, 246, 293, 316, 328, 391, 443, 557
Vorontsov, Kont Aleksandr Romanoviç
57, 60, 61, 67, 74, 76, 77, 112, 113, 119,
122, 127, 178, 187, 189, 214, 223, 224,
237, 283, 324, 365, 366, 392, 417, 421,
442, 532, 599, 611, 638, 639
Vorontsov, Kont Mihail İ. (Şansölye) 57,
61, 76, 392
Vorontsov, Kont Roman 189, 223

Vorontsov, Kont Simon Romanoviç 60, 112
Vorontsov, Prens Mihail Semyonoviç 178,
638
Vorontsova, Prenses Yelizaveta (Lise) (*kızlık
soyadı* Branicka) 47, 49, 55, 56, 57, 62
Vorontsova, Prenses Sophia S. 47, 49, 55,
56, 57, 62
Voulgaris, Eugenios 281
Voynoviç, Kont Mark İ. 298, 299, 300,
330, 433
Vysotskaya, Pelageya A. (kız kardeş) 245
Vysotski, Nikolay P. (yeğen) 245

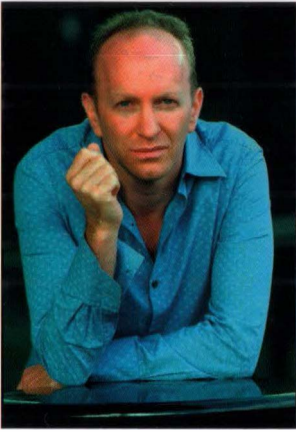
W

Walpole, Horace, IV. Orford Kontu 48,
147, 251, 394, 411, 429
Walpole, Sir Robert 48, 147, 251, 394,
411, 429
Warbeck, Perkin 126
Washington, George 10, 452, 459, 636
Weymouth, Thomas Thynne, III. Vikont
233, 235, 388
Whitworth, Sir Charles 181, 599, 616
Wiegel, F. F. 237, 339, 437, 440, 572, 632, 638
Wilhelmina, Hesse-Darmstadt Prensesi
bakınız Natalya, Grandüşes 129, 130
Witte, General Joseph de 511, 579, 580,
593, 622, 637
Witte, Sophie de (daha sonra Kontes Po-
tocka) 511, 579, 580, 593, 622, 637
Wolsey, Kardinal Thomas 10, 421

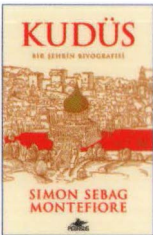
Y

Yahudi 289, 362, 363, 364, 396, 398, 433,
435, 455, 457, 461, 500, 508, 509, 572
Yahudiler 277, 362, 363, 385, 452, 508
Yararcılık 389
Yedi Yıl Savaşları 52, 53, 54, 75, 91, 102,
105, 125, 189, 257, 258, 293
Yekaterinograd 373, 374
Yekaterinoslav (Dniepropetrovsk) 351,
352, 353, 354, 355, 357, 361, 362, 363,
367, 371, 373, 374, 375, 376, 377, 383,
392, 426, 475
Yekaterinoslav (*Katerina'nın İhtişamı*)
(kalyon) 351, 357, 405
Yelagin, İvan Perfileviç 111, 135, 145, 155,
158, 267

- Yelizaveta Petrovna, Çarina 34
 Yelizavetgrad 504, 505, 507, 509, 511, 513, 514, 516, 544
 Yeni Rusya 333, 338, 359, 360, 372, 635
 Yenikale 170, 317, 351, 360,
 Yermolov, Aleksandr Petroviç 405, 406, 407, 408, 409, 413, 414, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 446
 Yunan Projesi 272, 280, 281, 282, 283, 289, 298, 299, 301, 308, 311, 312, 353, 354, 558
 Yusuf Paşa, Sadrazam 494, 495, 526, 588, 620
 Yusupov, Prens Feliks 26, 638
 Yusupov, Prens Nikolay B. 638
- Z**
 Zaborovski, General İ. A. 507
 Zakrevskaya, Kontes Natalya G. 526, 605
 Zamoyska, Urszula, Kontes Mniszech 457
 Zaporojya 4, 12, 112, 125, 340, 341, 342, 351, 352, 363, 369, 384, 507, 508, 513, 516, 528, 551, 569, 571
 Zavadovski, Kont Petro V. 532, 537, 539, 547, 592
 Zeitlin, Joshua 363, 364, 375, 455, 508, 563
 zemlyanka 530, 574
 Zertis-Kamenski, Ambrosius (daha sonra Başpiskopos) 31, 38
 Zimbri 112
 Zimmerman, Dr. Johann 86, 370
 Zinovyeva, Yekaterina H. (daha sonra Prenses Orlova) 196
 Zoriç, Semyon Gavriloviç 215, 216, 217, 218
 Zotov, Zahar 537, 598
 Zubov, Kont Valerian A. 549, 584
 Zubov, Prens Platon Aleksandroviç (Esmer) 547, 548, 549, 554, 570, 584, 586, 588, 597, 598, 607, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 619, 620, 629, 630, 635, 636, 637

SIMON SEBAG MONTEFIORE'nin çok satan ve ödüllü kitapları kırk beşten fazla dile çevrildi. *Büyük Katerina* ve *Potemkin* adlı eseri Samuel Johnson, Duff Cooper ve Marsh Biography ödüllerinde finalist olmuştur. *Stalin: Kızıl Çar'ın Sarayı*, Britanya Kitap Ödülleri'nde Yılın Tarih Kitabı Ödülü'nü almıştır. *Genç Stalin*, Costa Biography Ödülü'nü, LA Times Biyografi Kitabı Ödülü'nü, Le Grand Prix de la Biographie Politique ve Kreisky Siyasi Edebiyat Ödülü'nü kazanmıştır. *Kudüs: Bir Şehrin Biyografisi* adlı eseri dünya çapında çok satanlar listesine girmiştir. Son eseri *Romanovlar: 1613-1918*'dir. Cambridge Üniversitesi Tarih Bölümü mezunu olan Montefiore, felsefe doktorası yapmıştır. *Saşenka* ve Yılın Politik Romanı Ödülü'nü alan *One Night in Winter* romanlarının da yazarıdır. İstanbul, Kudüs, Roma, İspanya ve Viyana tarihlerini anlatan beş BBC belgeselinin yazarı ve sunucusudur.

Ön Kapak: Büyük Katerina ve Grandük Petro portresinden delay
Georg Christoph Groat © Odessa Güzel Sanatlar Müzesi,
Ukrayna / Bridgeman Sanat Kütüphanesi. İpek © Getty Images
Arka Kapak: Prens Potemkin-Tavriçeski: G. B. Lampi (atıf) Suvarov
Müzesi, St Petersburg.

“Napolyon ile Joséphine, Antonius ile Kleopatra gibi tarihin en büyük aşk hikâyelerinden birini okumaya hazır olun. İnanın bu göz kamaştırıcı detaylar, ancak böylesi usta işi bir kalemle nakış gibi işlenebilirdi.”

Economist

Büyük Katerina ve Potemkin; bir imparatorluğu saran, tarihin en romantik, en etkileyici, en yıkıcı, en ateşli, en gösterişli, en politik, en yaratıcı ve dönemin imparatorluk siyasetine yön veren aşk ilişkisini tarihsel kanıtlar çerçevesinde gözler önüne seriyor. Büyük Katerina, ihtiraslarıyla dillere düşmüş, son derece yüksek politik zekâya sahip, açgözlü bir kadındı. Vahşi cazibesi ve olağanüstü yetenekleriyle Prens Potemkin ise, Katerina'nın gönlünün sahibi ve gizlice evlendiği kocasıydı.

Ukrayna ve Kırım fatihleri olarak imparatorluğu beraber yönetiyorlardı. İlişkileri o kadar çalkantılıydı ki iktidarı paylaşmak için anlaşma yoluna gitmek zorunda kalmışlardı. Bu anlaşma sayesinde Potemkin güzel yeğenleriyle, Katerina da genç gözdeleleriyle daha çok vakit geçirebilecekti. Ne var ki bu “ruh ikizleri”, birbirlerini sevmekten asla vazgeçmedi.

Birbirlerine yazdıkları samimi mektupları titizlikle inceleyen Simon Sebag Montefiore'nin bu büyüleyici biyografisi, Rusya İmparatorluğu'nun ortaklarını, çağlarının devleri olarak hak ettikleri yere oturtuyor.

“Şayet tarihin ateşli bir dönemini okumak istiyorsanız, Katerina ve Potemkin aşkını okuyun derim! *Büyük Katerina ve Potemkin*, bana sorarsanız yılın kitabı.”

Antonia Fraser

“Bu iddialı biyografi, sıra dışı bir adamın hayatını mükemmel bir şekilde yeniden canlandırmayı başarmış... Sebag Montefiore Rusya İmparatorluğu'nun en alengirli dönemine ayna tutuyor.”

Antony Beevor, Sunday Times

“Özür dilerim, bu kitabı tanımlayacak kelime bulamıyorum...”

Ne diyeyim, harikulade!”

Mick Jagger, Sunday Times

www.pegasusyayinlari.com

ISBN: 978-625-410-126-1

9 786254 101261